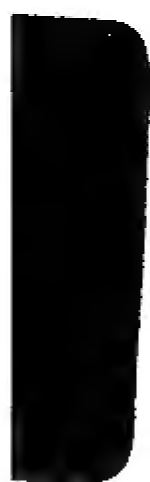
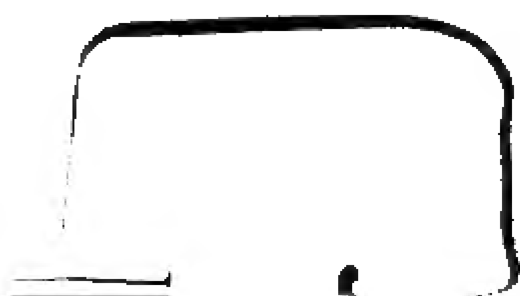

LETTER-OEFENINGEN,

VOOR

1805.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

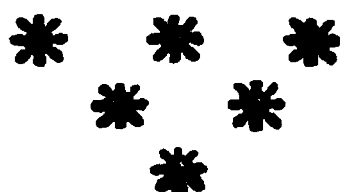
DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.
VOOR
1805.
Met Plaaten.

Te AMSTERDAM, bij
G. S. LEENEMAN VAN DER KROE,
en bij
J. W. YNTEMA EN COMP.
1805.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Nagelatene Werken van J. C. LAVATER. *Iste Deel. Behelzende Godsdienstige Brieven en Opstellen. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, by* M. Schalekamp, 1804. *In gr. 8vo.* 334 *bl.*

Volmaakt in de zelfde gedaante, als in zyne by de Nederlanders bekende Schriften, vertoont LAVATER zich ook in deeze Opstellen: als een Man, die het, in de daad, met de zaak des Christendoms wel meent, en wien het hart voor het eeuwig geluk zyner natuurgenooten klopt; doch wiens leevendige en verhitte verbeeldingskragt en paradoxe geest by wylen eene vlugt neemen tot op eene hoogte, alwaar de dagelyksche Leezers hem bezwaarlyk kunnen volgen: vooral, wanneer hy, dit ondermaansch verblyf verlaatende, in de hoogere gewesten zweeft, en tot onmiddelyke gemeenschap met de Gezaligden in het hemelsch licht zich verheft. Een andere SWEDENBURG schynt alsdan in hem te herleeven. Iets van dien Excentricken geest vertoont dit Eerste Deel; waarin men, egter, ook andere stukken, meer op den redeneerenden leest geschoeid, aantreft. Een klein derde gedeelte deezes Deels beslaat een reeks van vyftien Brieven, aan eenen Graave geschreeven, *over de Leer der Schrift wegens onze Verzoening met* GOD *door* CHRISTUS. Hier op volgt eene Verhandeling, van ruim honderd bladzyden, in twee Afdeelingen gesmaldeeld; zy voeren tot opschrift, de eerste, JESUS CHRISTUS *steeds dezelfde; niet bepaald door tyd en ruimte, niet door de onwaardigheid der geloovenden aan hem; of: nieuwe uitgaaf van het oude Euangelie voor echtgeloovige Christenen*; de andere Afdeeling: JESUS CHRISTUS *steeds dezelfde; onbepaald door onze zedelyke onwaardigheid; of: nieuwe uitgaaf*, enz. *Myn Droom van de Heiligen*, FELIX *en* REGULA, vervangt die Verhandeling. FELIX en REGULA waren de eerste verkondigers van het Euangelie te *Zurich*, die voor

hetzelve den Marteldood stierven, wier gedagtenis telkens met eene Redevoering of Voorleezing wordt gevierd, op den elfden September. *Droom* noemt LAVATER die Voorleezing, omdat hy, volgens zyn grillig vernuft, goedvondt, dezelve in dien vorm te gieten. Hy schetst aldaar den toestand der Zurichsche Kerke vóór en naa den dood dier Martelaaren, alsmede haaren tegenwoordigen toestand; welke laatste hier in een niet zeer gunstig licht wordt voorgedraagen. LAVATER besluit zyne Redevoering met een *Iets van de toekomst*, en: *Het een en ander, den redenaar meer van naby betreffend.* —— *Brieven over den toestand der Ziel na den dood; de werking der afgescheidene Geesten op de nog sterflyken; en het wederzien van hun, die wy lief hadden* — zoo luidt het algemeen opschrift der Opstellen over het duister onderwerp, welke, geduurende de laatste helft des jaars 1798, aan MARIA FOEDEROWNA, Keizerin van Rusland, wierden toegezonden. De drie eerste Brieven bevatten eenige algemeene aanmerkingen, gevolgd van andere Brieven, een van welke het *schryven eenes Zaligen aan zynen achtergelatenen Vriend, over den toestand van afgescheidene Geesten*, een andere *over het eerste aanschouwen des Heeren*, en een derde *over den zamenhang der Zaligen met de achtergelatene geliefden*, voorstelt. 't Is in deeze Brieven, vooral, dat LAVATER op zyn stokpaardje zit, of liever, in de hooge gewesten der verbeeldinge zweeft. Zie hier iets van 't geen hy aan zyne Vrienden op de aarde, over den toestand van afgescheidene Geesten, schryft. „ In de allereerste plaats moet ik u, dagelyks Lievere! zeggen, *hoe* ik eigenlyk aan u schryve, zonder toch het papier aan te raken, of de pen te kunnen roeren — hoe ik in eene geheel aardsche en menschlyke taal met u spreken kan; offchoon ik van deze taal, in mynen gewonen toestand, niets versta. Reeds dit bericht zal u een wenk zyn, hoe gy u onzen tegenwoordigen toestand moet voorstellen.

„ Denk u mynen toestand van den vorigen ongeveer zoo verscheiden, als die van eene rondvliegende kapel, van haren rupsen-toestand. Ik ben eene zoo verwandelde, verheerlykte, vrygewordene, voormalige rups — die reeds twee veranderingen ondergaan heeft. Gelyk de kapel over de bloemen zweeft, zoo zweven wy dikwyls, niet altoos, over de hoofden

„ der

,, der goeden. Een u ſtervelingen onzigtbaar (maar ,, zeer weinigen zigtbaar) licht ſtraalt, of licht zacht ,, om ieders goeden, liefhebbenden, godsdienſtigen ,, menſchen hoofd. (De heerlykheid (glorie) om de hoof- ,, den der heiligen heeft haren zeer goeden grond). ,, Gelyk dit licht in ons licht (want *all'*, wat zalig ,, is, is alleen door het licht zalig) harmonieert, zoo ,, trekt het ons aan.

,, Geen onreine geest kan en mag dit heilige licht na- ,, deren. Rusten wy in dit licht op het hoofd van den ,, vroom-goeden — dan lezen wy in zynen geest on- ,, middelbaar — wy zien hem, gelyk hy is. Elke ,, ſtraal, die van hem uitgaat, is een woord, dik- ,, wyls eene ganſche rede. Wy andwoorden zynen ,, gedachten. —— Hy weet niet, dat *wy* andwoor- ,, den. Wy verwekken in hem gedachten, waaraan ,, hy, zonder door ons aangeraakt (te) zyn, nooit ,, zoude gedacht hebben, offchoon de aanleg, de vat- ,, baarheid daartoe in zyne ziel lag. De waardige, voor ,, licht vatbare mensch, wordt een geſchikt werktuig ,, voor den tot lichtmededeeling begeerigen, met hem ,, overeenſtemmenden geest.

,, Ik vond eenen voor licht vatbaren geest, of veel- ,, meer een mensch, dien ik naderen konde, en door ,, dit werktuig ſpreek ik met u. Zonder zulk een ,, *werktuig konde ik niet menschlyk, woordlyk, zigt- ,, lyk, tastlyk met u ſpreken, of veelmeer aan u* ,, ſchryven.

,, Gy ontvangt derhalven eenen anonymen brief van ,, een onbekend mensch, die de behoefte naar onzigt- ,, bare en eeuwige dingen in zich voedt. Ik zweef ,, over hem, ik rust op hem (in zeker opzigt op eene ,, gelyke wyze, als de godlykſte aller geesten op den god- ,, lykſten aller menſchen na zynen doop rustte), ik werk ,, op hem. Ik verwek gedachten in hem. Hy ſchryft ,, ze — volgends myne ſtemming, leiding, beſtraling. ,, Door eene ligte, zachte aanraking doe ik de ſnaren ,, zyner ziel klinken — op eene met hare en myne in- ,, dividualiteit overeenkomſtige wyze. Hy ſchryft, ,, hetgeen ik van hem geſchreven wensch. Ik ſchryf ,, door hem. Alle myne gedachten worden de zynen. ,, Het is hem wel by 't ſchryven. —— Hy gevoelt ,, zich vryer, bezielder, gedachtenvoller. Het dunkt ,, hem, dat hy leeft en zweeft in een vrolyker, ligter

A 2 ,, ele-

„ element. Hy gaat vry, gelyk een vriend aan de lei-
„ dende hand des vriends; en zoo ontvangt gy een
„ ſchryven van my. De ſchryver dunkt zich vry,
„ en hy is het. Hy wordt op geene wyze gedwon-
„ gen; gelyk twee vrienden, die hand aan hand gaan,
„ en elkander nogthands leiden.

„ Gy zult intusſchen beſpeuren, dat *myn* geest met
„ den uwen in verſtandhouding is — gy verſtaat myne
„ taal — gy verneemt myne eigenſte gedachten. —
„ Zoo veel ditmaal."

Wy ſchreeven dit af, niet omdat wy van oordeel zyn, dat door hetzelve over den ſtaat der toekomendheid eenig licht wordt verſpreid; maar veeleer om de onmogelykheid te doen opmerken, om, in den tegenwoordigen ſtaat der ontluikende reden, van dien ſtaat eenig onderſcheiden denkbeeld te kunnen vormen, daar een LAVATER, man, indien zulks mogelyk ware, beter dan iemant daar voor berekend, met alle zyne uitvoerigheid indedaad niets heeft gezegd, en zyne woorden, van naby beſchouwd, geene bepaalde denkbeelden in het verſtand verwekken. Hoe menig eene ſpotterny zouden veele Christenen aan het deugdkweekend Euangelium beſpaard hebben, indien zy het woord eenes boezemvriends des verhoogden Verlosſers: *'t is nog niet geopenbaard, wat wy zyn zullen*, geëerbiedigd hadden! En hoe welſtandig zou voor LAVATER het bedwingen zyner verbeeldingskragt, en het terug houden van gewaagde gisſingen, geweest zyn, die zoo dikmaals voor de uitſpraaken der gewyde Schryveren zynen pligtmaatigen eerbied betuigt!

Even gewaagd, als het bovenſtaande, is ook het vervolg deezer beſpiegelingen, die, ten ſlotte van dit Deel, vervangen worden van *eenige korte Voorlezingen aan de St. Petrus Gemeente te Zurich*, in 1795; zy hebben ten onderwerpe: *Lof van het Euangelie; over 't geloof aan het Euangelie; eenige gronden van het geloof aan het Euangelie van Jeſus Christus; iets over het zedelyk-godsdienſtig charakter van Jeſus Christus:* en eindelyk *een woord van voorbereiding tot het heilig Kersmis-feest.*

Thans treeden wy terug, tot het doen van een kort en hoofdzaakelyk verſlag van LAVATER's denkwyze over de leere der Schriftuure, wegens onze verzoening met GOD door CHRISTUS. Naa eenige algemeene aanmerkingen, zonder voor als nog in byzonderhe-

heden te treeden, ftelt hy zyn gevoelen aldus voor: „ Het Euangelium ftelt ons hem (CHRISTUS) voor, „ als eenen *Verlosfer*, wiens *verloskragt* met zyne *zelf-* „ *opoffering* in een onaffcheidelyk verband ftaat; als „ eenen bezieler, nieuwen opwekker der door de zon- „ de fterflyk geworden menschheid — ALS EENEN „ DOOR ZYNEN DOOD TOT MIDDELAAR EN BEGE- „ LUKZALIGER DER ZONDEN VOLEINDIGDEN WEDER- „ HERSTELLER VAN HET GEVALLEN ADAMSGE- „ SLACHT, als het organ, middel en werktuig, als „ den eenigen, onvergelykelyken middelperfoon, door „ welken wy uit ons diep, zedenlyk, verftandlyk en na- „ tuurlyk verval opgebeurd, herfteld, gered, en tot „ het grenzenloos genot van het hoogfte goed kun- „ nen en moeten gebragt worden." En wat verder: „ Niet flechts als een leeraar, verlichter, mond Gods; „ niet flechts als een voorbeeld van deugd en van „ Godsdienst is hy dit; ook niet bloot als een red- „ dende wonderdoener, als de allervolmaaktfte verte- „ genwoordiger der Godheid is hy dit — hy is het „ voornaamlyk — door zyne opoffering en vrywillige „ overgeving in den dood." — „ Ware het bloot (ver- „ volgt LAVATER) om onderrigt en verlichting van „ het menschlyk geflacht te doen geweest, ieder an- „ der had van God tot dit doel genoegzaam verlicht „ *en gevolmagtigd kunnen worden.* 'Er was tot het „ *hooger doel der menfchen-verlosfing, der zondaars-* „ *ontzondiging, zyn hoog verheven perfoon zelf,* en „ de hoogst mooglyke vernedering, uitlediging, over- „ geving van denzelven in den dood noodig:" zoo dat, gelyk LAVATER verder aanmerkt, de Apostelen de godsdienftige vereëring, welke zy voor CHRISTUS verlangen, niet op zyne hooge bovenmenfchelyke beftaanlykheid, maar op zyne vernedering en dood gronden; zynen dood, niet enkel als dien eenes martelaars, die toch, in de gewoone taal, niet wel een offerdood voor anderen, een verzoenoffer voor de zonden der waereld kan heeten, en geen Apostel van een martelaar zou gezegd hebben, dat *hy ons van zonden reinigt.* Hoe zeer nu LAVATER dit denkbeeld wegens den dood des Heeren als dien eenes martelaars afkeurt, even afkeerig is hy van de meening, welke den verzoendood van JESUS als eene geregtelyke genoegdoening, als eene eerredding van eene oneindig beleedigde Godheid

 voor-

voorstelt. Om nu, wat de kragt en uitwerking van CHRISTUS dood aangaat, meer byzonder aan te wyzen, stelt LAVATER, tot verstand van de meening der gewyde Schryveren, als eenen regel neder: „ Wy moeten deze (gewyde) Schryvers door zich zelven verstaan. Wy „ moeten in hunne denkbeelden, in de hun gewone „ taal indringen, en hunne uitdrukkingen geenen dui„ zend jaren later eerst aangenomenen zin toeschryven „ — wy moeten ze uit *hunne* natie, *hunne* eeuw, *hun* „ stelzel beoordeelen. En wat was hun stelzel van „ offeren? by voorbeeld van het offerlam? Buiten al„ len twyfel dit denkbeeld: In de plaats van de eerst„ geborenen Israëls werd dit lam geslagt. — Zy, de „ Israëliten, waren, over 't geheel genomen, zoo straf„ waardig als de Egyptenaars; doch zy losten hun „ leven met het, naar Gods bevel, geslagte lam." Eveneens, meent LAVATER, kon een Christen geworden Israëliet, de Apostelen hoorende zeggen: CHRISTUS *is het voor ons geslagte Paaschlam*, niet anders daar by denken, dan: „ Aan den dood van Jesus hebben „ wy ons leven - zoo zeker te danken, als de Israë„ liet aan het geslagte Paaschlam — zyner eerstgebo„ renen redding te danken had, of geloven moest, te „ danken te hebben." En verder: „ Zoo dikwyls „ het alzoo in de Apostolische Schriften heet: Chris„ tus is voor ons gestorven, dan moeten wy, indien „ wy de Apostelen niet een geheel nieuw, hun „ vreemd denkbeeld willen toeschryven, het volgende „ daarby denken: Christus is in onze plaats gestor„ ven — aan den dood van Christus, als eenen plaats„ vervangenden dood, hebben wy onze redding, ver„ lossing, ontzondiging, verzoening, harmonie met „ God, wederinzetting in verlorene regten te danken." Hy voegt 'er nevens, dat, hoe zeer de Apostelen het denkbeeld van het Zoenoffer van CHRISTUS mogen gereinigd en vergeestelykt hebben, zy nogtans, indien zy geenen onzin wilden spreeken, iets dergelyks daarby moeten gedagt hebben, 't geen zy wilden dat de Christenen uit de Heidenen daarby moesten denken, door ook hun CHRISTUS als een verzoenoffer voor te stellen. Zoo vast is LAVATER hier van overreed, dat hy verklaart, liever heden dan morgen afstand te willen doen van het Christendom, indien het telkens terugkeerende denkbeeld der Apostelen, wegens den dood

van

van CHRISTUS, eene bloote byzaak, en niets dan eene schikking naar de zwakheden hunner tydgenooten geweest zy. In Br. VI. bevlytigt zich LAVATER, om tusschen den offerdood van J. C. en 's menschen verzoening of ontzondiging het verband, of den invloed des eersten op het andere, aan te wyzen. Het moeilyke, om dat verband te vinden, erkennende, koomt zyn hoofddenkbeeld hier op neder: „ Het na-„ denken over zynen (CHRISTUS) dood, als een van „ God toegelaten, bitter noodlot over de onschuld, „ kan een magtig bewaarmiddel tegen de zonde zyn „ — gelyk het nadenken van den Israëliet, over zyn „ offer, voor hem een bewaarmiddel tegen Israëlitische „ zonden zyn kon." Dit verband zoekt hy verder te doen blyken uit de voorbeelden van ABRAHAM en JOSEPH, wier lydingen aan duizenden tot heil gedyden: „ Gelyk Abraham door geloof en lyden een „ Abraham wierd, zoo Jesus — door geloof en ly-„ densgehoorzaamheid — een Messias, een Stamvader „ van een nieuw, ontelbaar en onsterflyk menschen-„ ras." Van JOSEPH schryft hy: „ In Egypten had „ hy onschuldiger wyze — oneindig veel te lyden. „ All' dit lyden kan als eene werking van den broe-„ derhaat worden beschouwd. *Hy was om hunner zon-„ den wille overgegeven.* Wy droeg in zeker opzigt „ *hunne zonden.* —— Hy werd uit zyne gevangenis „ *ontslagen — om hunner regtvaardiging, vryspre-„ king, begenadiging, redding wille.* Het was niet „ zyn voorbeeld, dat hen zedenlyk verbeterde. Hy „ was een offer voor hun." 't Geen LAVATER verder over JOSEPH schryft, en over de toepassing daar van op CHRISTUS, als voor ons bestek te uitvoerig, moeten wy onvermeld voorbygaan. Om de zelfde reden moeten wy den inhoud der drie volgende Brieven overslaan. Op de vraag, het onderwerp van Br. XIII. „ in hoe verre het lyden en de dood van Christus „ voor ons eene genoegdoening der Godlyke geregtig-„ heid, of eene stilling van den toorn Gods jegens de „ zondaars kan heten?" herhaalt LAVATER eene voorgaande verklaring, dat hy de gewoone manier van voorstelling wegens den dood van CHRISTUS, *als eene genoegdoening* aan de Godlyke geregtigheid, niet schriftmaatig vindt, en eischt, dat hem slegts eene eenige plaats, waar deeze godgeleerde onderstelling

tot eenen grondflag van de leere der verzoeninge wordt gelegd, geweezen worde. Het denkbeeld wegens de zonde, als eene *oneindige* beleediging eener oneindige majesteit, en alzoo zonder eene oneindige genoegdoening onvergeefbaar, houdt hy voor zinneloos woordenfpel. „ Een *eindige* kan niets *oneindigs* doen.
„ Uit dit my ondenkbaar denkbeeld, dat eene zonde „ eene oneindige beleediging is, zou volgen, dat elke „ zonde eene oneindige beleediging ware — dat alzoo „ voor iedere enkelde zonde van ieder enkeld mensch „ eene oneindige genoegdoening vereischt wierd, in„ dien zy met eer zou vergeven worden.
„ Ik wend my van dit my ondenkbaar gedachte af, „ en zeg alleen: Geen woord daar van ftaat in mynen „ bybel — offchoon daarin van den dood van Jefus „ voor ons, om onzen wil en in onze plaats, zoo „ veel ftaat. Nergens een woord van de *zonde*, als „ eene *beleediging van God*, laat ftaan van de *onein*„ *digheid* eener beleediging Gods, afgeleid van zyne „ *oneindigheid*. — Ook geen woord van eene *ftraf*„ *fende geregtigheid*. Geen woord van eene *eerredden*„ *de genoegdoening* — geen woord van eenen *te bevre*„ *digenden toorn*. Niet eenmaal, hetgeen ik vooral wil „ opgemerkt hebben — heet het — dat *God* met *ons*, „ maar altoos flechts: dat WY met *God* verzoend zyn. „ — Hoe kan men toch dat eene leer der Schrift, „ eene grondleer der Schrift heten, waarvan, vooral „ in die plaatfen, waar zeer uitvoerig van eene zaak „ gefproken wordt, geen woord ftaat?" Verfcheiden andere plaatfen ontmoeten wy hier, waar mede LAVATER in niet minder fterke uitdrukkingen zyne verwerping van het gegispte gevoelen aankondigt. „ In hoe „ verre kan elk lyden en fterven van den Christen „ om Christus 's wil voor anderen verdienstlyk he„ ten — en waar in is het verdienfte van Christus „ van het verdienfte der genen, die voor anderen fter„ ven, onderfcheiden?" is het onderwerp des XIVden Briefs, terwyl de XVde of laatfte *vermengde gedachten, gevolgtrekkingen en toepasfingen* bevat.

Over het belangryk onderwerp, den dood van CHRISTUS, hebben wy nu des beroemden Mans denkwyze voorgedraagen. Hy betreedt eenen middenweg tusfchen het gemeenlyk genoemde rechtzinnige geloof, en dat der zulken, die geagt worden, over de kragt en

uit-

uitwerking des lydens van CHRISTUS, vryer te denken. Of LAVATER het stuk afgedaan, en het in de Schrift niet zeer duidelyk voorgesteld onderwerp van alle bedenkelykheden ontheven hebbe, willen wy niet beslissen. *Non nostrum inter vos tantas componere lites.*

J. G. MAREZOLL, *over de Bestemming van den Kerkelyken Redenaar. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Franeker, by* D. Romar. *In gr. 8vo.* 233 *bl.*

MAREZOLL, eerst Academieprediker en Professor in de Godgeleerdheid te *Gottingen*, daarna Predikant by de St. Petri-kerk te *Koppenhagen*, thans Consistoriaalraad, Superintendent en Hoofdprediker te *Jena*, liet deze voortreffelyke Verhandeling reeds in 1793 't licht zien. Hoe veel de Hoogleeraar TINGA tot de vertaaling derzelve toegebragt hebbe, is uit het Voorbericht, door die achtingwaardige hand voor dit Werkjen geplaatst, niet duidelyk. Hy zegt alleen, den Drukker tot de uitgave aangemoedigd, en, onder het nazien der vertaaling, hier en daar een enkele aanteekening bygeschreeven te hebben. De Vertaaling, van wien ze ook zyn moge, verdient lof; en voor de bygevoegde *aanteekeningen zouden wy den Professor des te meer dank schuldig geweest zyn, byaldien hy had kunnen goedvinden,* om over deze en gene byzonderheden zich wat opener te verklaaren, en zyne van den Schryver afwykende gedachten meer met redenen te bekleeden. Aan enkele waarschuwingen, om van deze en gene gezegden gene onvoorzichtige toepasfing te maaken, 'er geen verkeerden zin aan te hechten, en ze niet verder te trekken, dan ze getrokken moeten worden, heeft men weinig. Ondertusschen verliest de anders ruime aanpryzing dezer Verhandeling, door zulke aanmerkingen, veel van haare kracht. Zy bevat desniettemin zoo veel schoons, zoo veel bruikbaars, dat wy ze gaarne in handen zagen van alle onze Predikers; en wel vooral van hun, die zich tot dat gewigtig ambt voorbereiden. Is iemand al, in *alle* byzonderheden, het met den Schryver niet volkomen eens, zulks kan, zoo als TINGA wel aanmerkt, aan de hoofdzaak niet hinderen. Voor streng Orthodoxen is dit Werkjen niet geschreeven. Wy

willen ons juist daaronder niet rangschikken; maar maaken evenwel ook zwaarigheid, om aan alle voorschriften en raadgeevingen van MAREZOLL, omtrent de wyze van prediken, onze toestemming te geeven. Allerminst is ons 's mans denkwyze over het uitleggen van den Bybel, als geheel of althans byna onnoodig in het prediken, bevallen. Prof. TINGA heeft daaromtrent, in het Voorbericht, zeer gepaste aanmerkingen, die wy wenschen, dat, even als dergelyken van den beroemden Remonstrantschen Predikant STUART (*), algemeen mogen ter harte genomen worden. —— Zie hier den korten inhoud der Verhandelinge van MAREZOLL.

Hy onderscheidt de *algemeene* en *byzondere bestemming* van den Kerkelyken Redenaar. De *algemeene*, waarover in de *eerste Afdeeling* gehandeld wordt, is deze: Hy is *Leeraar van het Christendom*; en wel Leeraar van het Christendom *op den Predikstoel*. — Hier ryst dan *eerst* de vraag: *wat is Christendom?* Daartoe behoort, volgends den Schryver, niet alleen dat geen, welk Jesus en zyne Gezanten daadelyk geleerd en voorgedraagen, woordelyk bevolen of verboden hebben; maar ook al dat geen, welk zy, overeenkomstig hunne oogmerken en grondbeginselen, zeer zeker leeren en voordraagen, beveelen of verbieden zouden, wanneer zy *onder ons* leefden, wanneer zy op onze denkwyze en gezindheid acht gaven, en onze manier van leeven zagen: al het geen op wysheid en waarheid, op zedelykheid en gelukzaligheid, op de daadelyke verbetering en vergenoeging der menschen, een naderen of verderen, maar ontwyfelbaaren invloed heeft. *Christelyke preeken* zyn dienvolgends alle zulke Leerredenen, welke zich met de verbetering en gerustftelling der menschen bezig houden; dit moge dan nu met de woorden, en naar de leerwyze van Jesus en zyne Gezanten, of in onze gewoone taal, en volgends eene andere, in onze tyden en behoeften gegronde leerwyze, geschieden. *Wysgeerige preeken* zyn dus ook Christelyke preeken. — De *tweede*, met de eerste zeer naauw verbondene vraag, betreft de manier en wyze, op welke deze geheele omvang van het Christendom op den predikstoel moet voorgedraagen worden. Hier op is het antwoord: De

(*) Men zie daarover onze *Letteroef.* 1804, bl. 398.

De leerstoel van den Predikant is de kansel; hier spreekt hy alleen en ongestoord: zyn voorstel is een samenhangend geheel, eene rede naar regelen van welsprekendheid ingericht: derhalven moet hy ook, in den eigenlyken zin des woords, *Redenaar* zyn. Welsprekendheid, kunst van overreeden, is het eenig werkzaam middel, om zyn doel als Leeraar te bereiken.

Behalven deze *algemeene* bestemming, heeft elk Leeraar zyne *byzondere* en *plaatselyke*. Hierover handelt de *tweede Afdeeling*. 'Er is eene groote verscheidenheid der volksstanden, welke van den kansel moeten onderweezen worden; en ieder van deze standen heeft zyne eigene en byzondere zedelyke behoeften; voor die allen moet dus niet 't zelfde, noch op dezelfde wyze gepredikt worden. De verscheidenheid der standen veroorzaakt verscheidenheid van plichten, dat is, verscheidenheid in de manier en wyze, op welke de mensch zyne deugd oefenen en aan den dag leggen kan; 'er zyn ook onder dezelve onderscheidene hoofdgebreken; niet minder verschilt de uitwendige levenswyze, de zeden en gewoonten; men kan zich ook niet by ieder derzelven van dezelfde beweeggronden tot het goede bedienen; elke stand heeft zyne eigene en byzondere verzoekingen tot het kwaade; ook zyne byzondere dwaalingen en vooroordeelen. Behalven dit alles, moet de Prediker ook nog plaatselyke menschenkennis, *kennis van de hem toebetrouwde Gemeente, in 't byzonder*, hebben. *Uit dit alles worden nu gewigtige* aanmerkingen afgeleid. — *Onze Predikanten zyn geen Apostels.* Zy hebben geen Onchristenen te bekeeren, maar gebooren Christenen te onderwyzen; en moeten dus alleen zulke onderwerpen op den kansel behandelen, welke zich voor denzelven schikken. *Zy* moeten daarom ook den toon, in welken de Apostelen spraken, alleen met groote behoedzaamheid en bepaaling navolgen; mogen geen zoo volstrekt geloof, en geen zoo onbeperkt vertrouwen van de menschen vorderen, als deze zulks deeden en doen moesten; en kunnen zoo min, als andere Ambtenaaren in den Staat, op een buitengewoonen bystand van God rekenen. — *De geheele nuttigheid van hun leerambt hangt eenig en alleen af van die omstandigheid, dat zy juist voor die geenen, welke hen hooren, van dienst worden.* Hunne preeken moeten dan altyd *praktikaale* preeken zyn, dat is, zulken,

ken, van welken die volksklasfen, welke zy telkens moeten onderwyzen, naar de omftandigheden van tyd en plaats, een bepaald gebruik maaken kunnen. —— *'Er moet altyd* POPULAIR *gepredikt worden*, dat is naar de vatbaarheid en behoefte van die volksklasfe en die gemeente, voor welke ieder predikt. —— *Men kan bybelsch prediken, zonder zich juist van de eigen woorden der Bybelfchryveren te bedienen*; de beeldryke en oosterfche bybeltaal behoort althans de kanfeltaal niet te zyn.

In de *derde Afdeeling* wordt deze vraag beantwoord: waarop heeft zich dus de Kerkelyke Redenaar, in zyne Leerredenen, toe te leggen, wanneer hy aan zyne geheele en plaatfelyke beftemming voldoen zal? — De Schryver vordert vier ftukken. (1) De Leeraar moet zich bevlytigen, om zyne toehoorders fteeds verder te brengen; en hierin moet hy, volgends zekere en wel overlegde regelen van voorzichtigheid, te werk gaan. (2) Hy moet, door zyne voorftellen, dat alles zoeken te bewerken en te verhinderen, 't geen de burgerlyke wetten en inrichtingen niet bewerken en verhinderen kunnen. (3) Hy moet zyne toehoorders daartoe aanmoedigen, en het hun gemakkelyk maaken, dat zy alles, ook de kleine en onbeduidendfte dingen en belangen van het werkdaadig leeven, met den Godsdienst verbinden. (4) Hy moet zich, in zyne voorftellen, naar den geest der eeuwe, en naar derzelver grooteren of geringeren invloed op de leden zyner gemeente, richten. En nu worden nog deze vraagen geöpperd, en met veel juistheid behandeld: of de Predikant meer op licht, dan op warmte zien; of hy derhalven aan het onderwyzend of aan het roerend deel zyner Leerredenen meer moeite befteeden moet? — welke manier van voorbereiding tot het mondelyk voorftel de beste zy? — en of zich dan ook de aangeweezene beftemming van den Kerkleeraar met de verplichting van den Predikant, met opzicht tot de *fymbolifche* boeken, fchikt? — Het antwoord op alle deze vraagen is oordeelkundig, doeltreffend en belangryk.

Ka-

Karakter-trekken van Jezus, of Evangelische Verhaalen. Naar het Hoogduitsch van K. V. ECKHARTSHAUSEN, *door* G. NIEUWENHUIS. *Te Leyden, by* D. du Mortier en Zoon, 1804. *In gr.* 8*vo.* 301 *bl.*

Met het loffelyk doel, om het uitmuntendst voorbeeld des besten mans, die immer op aarde geleefd en onder de menschen verkeerd heeft, ter navolging van de edele denk- en handelwyze, die hy in onderscheidene betrekkingen heeft vertoond, aan te pryzen, heeft KAREL VAN ECKHARTSHAUSEN zyne krachten beproefd, om eenige *Karaktertrekken van Jesus*, zoo als men die uit de Evangelische Verhaalen leert kennen, af te maalen. De Eerw. NIEUWENHUIS levert ons van dezelve eene vrye, met smaak uitgevoerde vertaaling, waardoor wy ook deze niet verwerpelyke vrucht van den Duitschen bodem tot ons overgebragt zien.

In *vier-en-twintig Afdeelingen*, worden de volgende trekken in het karakter van Jesus beschouwd. (1) Jesus heeft een hoog gevoelen van menschenwaarde. (2) Jesus in den open(en) tempel der natuur. (3) In zyn vaderstad. (4) Een kindervriend. (5) Gelasterd door zyne vyanden. (6) Waar hy anderen pryst, en zelf geprezen wordt. (7) Groot by een klein huisselyk tooneel. (8) Wil de vrouw in overspel niet veroordeelen. (9) Schikt zich naar de minkundigen. (10) Een hoogschatter van 's menschen vryheid. (11) Wanneer hy verkeerd beöordeeld wordt. (12) In alle opzichten een groot leeraar. (13) Als gast by een maaltyd. (14) Wordt listig aangevallen. (15) Is zelfs minzaam, als hy iets weigert. (16) Als hy tot wraakoefening aangezocht wordt. (17) By het graf van een vriend. (18) In zyn gedrag omtrent verlatenen, ongelukkigen en treurigen. (19) Oordeelt over ongeluk. (20) Een menschenkenner. (21) Jesus en de Samaritaan. (22) Hy spyst het volk. (23) Jesus en Nicodemus. (24) Zyn jongste vaarwel aan zyne leerlingen.

Deze beschouwingen zyn van ongelyke waarde. Sommigen zyn ons vry wel uitgewerkt, anderen daarentegen zeer oppervlakkig en schraal toegescheenen. Die 't karakter van Jesus, ter navolging van zyne volmaakte deugd, wil voorstellen, dient vooraf wel duidelyk en

naauwkeurig te bepaalen, wat in dien onvergelykelyken Afgezant der Godheid kan en moet nagevolgd worden, en in hoe verre? Dit ontbreekt by deze beschouwingen. Wy hebben 'er ook geen regelmaatig samenhangend plan in kunnen ontdekken; 't geen des te vreemder is, daar toch ook de tydorde niet gevolgd is. Wy onthouden ons van byzondere aanmerkingen over sommige gedeelten der leevensgeschiedenis onzes Heeren, die wy niet altyd in 't rechte licht geplaatst gevonden hebben, en over 't geen wy oordeelen door den Schryver, in de uitbeelding van het karacter van den grootsten aller menschen, ten onrechte voorbygegaan te zyn. Wat hier ook nog moge aan te vullen en te verbeteren vallen; die eene, ons nog ontbreekende, volledige en op waarheid gegronde karacterschets van Jesus mogt willen vervaardigen, zou ook uit deze karactertrekken van ECKHARTSHAUSEN veel bruikbaare stoffe kunnen verzamelen. Wie zal niet met ons wenschen, eenmaal zoodanig Werk uit de meesterlyke hand van den beroemden Schryver der *Karacterkunde van den Bybel* te ontvangen!

Het vruchteloos Nabeklag, of Leerrede(n) over Spreuken V: 12—14, *door* A. BRINK, *Predikant te Leeuwarden. Aldaar, by* P. Wiarda, 1804. *In gr. 8vo. 32 bl.*

Heeft iemand recht op ons toegeevend oordeel, het is de Eerw. BRINK, wiens Leerreden nu voor ons ligt. „ Schoorvoetende toch, en niet dan na „ lang aarsselen," komt hy tot de uitgaave deezer eerste proeve van zynen gewoonen en stichtelyken arbeid, hoezeer hem daartoe „ zekere belofte aan eeni- „ ge Vrienden" noopen mogt. Ook nu verklaarde hy, „ niet te schryven om een model van preken op te „ geven, maar ter eenvoudige stichting:" en wil hy daarom zyne Ambtsbroeders (onder zyne byzondere Vrienden te rekenen) niet lastig vallen met de lezing van dit Werkje. Wy meenen hun daartoe te mogen uitnodigen, met allen, wien Deugd en Zedelykheid ter harte gaat. Wy betuigen, dat, hoezeer de ongezochte nederigheid van den Leeraar onze pen ontwapenen konde, hy zelve echter geene toegeevendheid behoeft. Na eenen korten aanloop, waarin hy den Text en zamen-

menhang (almede uit MUNTINGHE en DATHE) toelicht, ſtelt hy zich de behandeling van het Onderwerp aldus voor: Dat hy I. de treurige geſteldheid openlegge van hem, die, geworteld in de zonde, zulk een knaagend naberouw ondervindt. II. Voorts nader bepaale, hoe hier van een *te laat* of *vruchteloos berouw* geſproken wordt. III. Dan de oorzaaken van zulk een onbezonnen gedrag onderzoeke. En eindelyk IV. het nut overweege, dat elk voor zich uit deeze beſchouwing trekken kan. —— Geleidelyk, klaar en krachtig voleindigt BRINK zyne taak, in eenen ſchoonen, maar eenvoudigen, en niet verheven ſtyl, wien het onderwerp zelve leven geeft. I. Aanvangelyk doorloopt hy deeze drie Vraagen: Hoe gelukkig de bedoelde zondaar had kunnen zyn; hoe ongelukkig hy nu is; en, hoe hy gekomen zy in zulken ongelukkigen toeſtand? II. Vervolgens toont hy, dat zyn Text *geen waar* berouw bedoele, dat ter bekeering dryft, en troost in God en Christus zoekt: maar integendeel „ den toe„ ſtand van zulk eenen rampzaligen, die, onder het „ gevoel van de treurige gevolgen zyner zonden, met „ een gepynigd geweten deze aarde verlaat." Huiverig om dien toeſtand voor zyne Hoorders af te maalen, heeft hy toch denzelven met waare kracht getekend. III. Hy gaat voort met een viertal oorzaaken aan te wyzen van zulk eene verregaande verbastering des menſchen, die, volgens Salomons woorden, op *verwaarloosde tucht* nederkomen, en die, in het vroegere deel des levens, door *zinnelykheid*, en *averechts oordeel over het vermeend bedwang der Deugd*, door *trotschheid*, en *laatdunkende verſmaading van goeden raad*, haaren grond leggen tot een wis verderf. IV. Eindelyk het beeld in den Text verzachtende, treedt hy met waardigen ernst tot het toepasſelyk deel, en gepaste vermaaningen, om zyne Hoorders, byzonder de Jeugd, als een getrouw Euangeliedienaar, af te ſchrikken van het kwaade, waarin men langzaam wortelt: en ſluit hy zyne Reden met een keurig tegenbeeld der kalmte en vertroostingen, die Deugd en Christelyke Godsvrucht, ook waare Boetvaardigheid, tot in den dood, vergezellen. — Treffend vooral zyn ons *deeze* 's Mans redenen voorgekomen. „ Waart gy by de „ ſterfbedden van laat ontwaakte Zondaars tegenwoor-

„ dig

„ dig geweest, gy zoudt het geen Salomo getuigt
„ met uwe *eigene* oogen gezien, en bewaarheid gevonden hebben. — Bezoekt onze gevangenhuizen,
„ spreekt met die ongelukkigen, die ter openbare
„ doodstraf verwezen zyn: onderzoekt dan de oorzaken van hunnen val, en gy zult by de meesten
„ den eersten grondslag van hun ongeluk in het verwerpen der tucht, en het veronachtzamen van getrouwe raadgevingen ontdekken. — In het begin
„ was hunne ondeugd misschien veel minder, dan
„ die, welke gy bedreven hebt, maar dit kwaad nam
„ toe, de eene zonde vloeide uit de andere, en zo
„ wierd hun ongeluk voltooid. In het begin dachten zy even als gy nu denkt, en verwierpen de
„ tucht, daar zy door naar het goeddunken van hun
„ hart te leven zich verbeeldden veel gelukkiger te
„ zullen zyn. Hoe deerlyk wierden deze ongelukkigen in hunne verwachtingen te leur gesteld! en wat
„ hebt gy te wachten, wanneer gy op het zelfde
„ voetspoor voortwandelt! Is het niet de gemakkelykste weg om voor onheilen bewaard te blyven,
„ dat men zich spiegele aan de voorbeelden van anderen."

Wy vertrouwen, het zal der Leeuwarder Gemeente aan geenen yver of achting, en onzen Landgenooten aan geene zucht naar goede en welbewerkte Leerredenen mangelen, om den kundigen BRINK allezins aan te moedigen tot het voortzetten van eenen arbeid, dien hy, uit kracht *zyner belofte*, zo wel begonnen heeft. Als vereerders zyner bekwaamheden, mogen wy van hem verlangen, om dan eene en andere onnaauwkeurigheid in de taal te vermyden, die wy ongaarne, waar stichting het hoofddoel is, willen opmerken; hoezeer zy kleene vlekken zyn in eenen anders gevalligen styl.

Van

Verslag van het voorgevallene, vóór, by, en na de Verlossing der Huisvrouwe van JOHS. SCHUSLER, *op den* 19 *April* 1803, *door* ROELOFF SCHREUDER, Harmsz., *Stads Vroedmeester te Amsterdam. Ter verdediging zyner handelwyze, gemeengemaakt. Te Amsterdam, by* L. van Es, 1804. *In gr.* 8*vo.* 28 *bl.*

Verslag van het voorgevallene, vóór, by, en na de gedaane Verlossing door den Vroedmeester R. SCHREUDER, *aan myne geliefde Echtvriendinne* SOPHIA ELISABETH EHM, *welke aan de Gevolgen. derzelven,* [*derzelve*] *op den* 18 *November* 1804, *in den ouderdom van byna* 39 *jaaren is overleeden; door* J. SCHUSLER. *Ter wederlegging van 't Verslag, door* SCHREUDER *in dato* 10 *Dec.* 1804 *uitgegeeven. Te Amsterdam, by* M. Schooneveld, 1804, *In gr.* 8*vo.* 22 *bl.*

Het is geen zeldzaam verschynzel, den beoeffenaar der Genees-, Heel- en Vroedkunde blootgesteld te zien aan de bedilzucht, ten minsten aan de beoordeeling, van het Algemeen. Zonder te willen of te kunnen nagaan, welke veelvuldige byzonderheden en verschillende wyzigingen 'er zelfs by de in schyn *analogische* gebreken en ongemakken kunnen plaats hebben, en veelal indedaad aanweezig zyn; weshalven ook ieder Lyder, gelyk HUFELAND te recht aanmerkt, ten strengsten behoort *geindividualizeerd* te worden; — zonder, verder, te bedenken, dat alleen de ervaaren uitoeffenaar dier weetenschappelyke kunsten in de gelegenheid is, zich een denkbeeld te vormen van die moeijelyke en soms ondoordringbaare keeten van oorzaaken, toevallen en gevolgen; — zonder, eindelyk, in staat te zyn, om de grofste misslagen behoorlyk te kunnen onderscheiden van de beste behandeling: acht zich een ieder bevoegd, om, zelfs in die gevallen, welke den scherpzigtigsten Genees- of Heelkundigen veel zorg en nadenken veroorzaaken, zyne stem uit te brengen, en een vonnis te vellen omtrent de behandeling der ziekten. De bekwaame man, nogthans, inwendig overtuigd, dat hy volgens kunst en geweten te werk gegaan is, zal zich verheven achten boven dergelyke ongegronde oordeelvellingen; en bovendien door de onaangenaame en langwylige omwegen, die hy zoude moeten inslaan, om zich voldoening te verschaffen, afgeschrikt,

wordt hy eindelyk, als 't ware, onverschillig omtrent zoodanige beoordeelingen, althans zoo lang dezelve binnen de behoorlyke paalen blyven; en hy zal best doen, dezelve te vergelyken by die ongeneeslyke ongemakken, welke hy aan het ziekbed aantreft, waaromtrent alleen verzagting, maar nimmer grondige geneezing mogelyk is (*). Van een' geheel anderen en ernstiger aart, intusschen, worden zoodanige gevallen, wanneer de ontevreedenheid zoo verre gaat, dat men, door eene stellige aantyging, by het Publiek ten toon gesteld wordt, zoo als het geval geweest is met de bekendmaaking van het overlyden der Huisvrouwe van den Heer JOHANNES SCHUSLER, in de Amsterdamsche en Haagsche Couranten van de maand November, in welke de Vroedmeester R. SCHREUDER, met ronde woorden, (om de zagtste uitdrukking te bezigen) als de oorzaak van den dood dier Vrouwe wordt opgegeeven; alsdan wordt onverschilligheid pligtverzuim omtrent zichzelven, zyn Huisgezin en de Kunst, en stilzwygen schuldbekentenis. Men kan, wel is waar, niet ontkennen, dat zoodanige stap, als die van den Heer SCHUSLER, wanneer men niet ten sterksten overtuigd is, dat het ongeluk een onmiddelyk gevolg is van eene kwaadwillige nalaatigheid en verzuim, (welk onvergeeflyk gedrag by eenen Genees- en Heelkundigen indedaad eene openlyke bestraffing verdiende) door zeer weinigen zal goedgekeurd worden. Want, behalven dat het reeds *a priori* zeer moeijelyk is, in dusdanige duistere vroedkundige gevallen, het waare te ontdekken, en zoo beslissend te oordeelen; zoude men ook, de

(*) Wenschelyk ware het intusschen, dat men op zoodanige middelen bedacht was, waardoor die geenen, welke met het Geneeskundig Toeverzicht belast zyn, meerdere macht verleend wierdt, om aan dezulken, welke zich met reden over dergelyke onrechtvaardigheden, en byzonder van de zyde hunner Kunstgenooten, te beklaagen hadden, langs een' korteren weg recht te verschaffen. Misschien dat de Heer SCHREUDER alsdan ook zoude besloten hebben, om, in plaats van den anderzins welmeenenden en voorzigtigen raad van de Heeren BONN en DE BREE (zie bladz. 10 van deszelfs Verdeediging) op te volgen, zich daadelyk, by het leven der Lyderesse, ter behoorlyke plaatze te vervoegen; waardoor veelligt al het misverstand en alle deze onaangenaamheden waren voorgekomen geworden.

de zaak uit een moreel oogpunt beschouwende, te recht kunnen vraagen: Gesteld dat zoodanig iemand werkelyk het ongeluk gehad heeft om ter goeder trouwe te dwaalen, of het dan nog christelyk of menschlievend gehandeld zy, de wraakzucht zoo verre te dryven, en hem op die wyze te behandelen; en dat nog in een geval, het welk zoo lang geduurd heeft, in welken tusschentyd de driften en hartstochten toch anderzins merkelyk verkoelen?

Edoch zal deze bedenking geenzins den ongunstigen indruk wegneemen, welken eene dergelyke Advertentie op het Publiek natuurlyk moet maaken; en het was dus met reden te wachten, dat deze zaak een ergerlyken nasleep zoude hebben; gelyk wy dan ook, behalven de wederzydsche nadere Advertentien in de Couranten, de twee hier boven gemelde Stukjes voor ons hebben, welke wy echter vertrouwen, dat, door het gerucht, welk deze zaak, byzonder in deze Stad, gemaakt heeft, de nieuwsgierigheid algemeen na zich getrokken hebbende, het grootste gedeelte onzer Leezeren reeds bekend zullen zyn; waarom wy het overboodig geacht hebben, een uitvoerig uittrekzel van dezelven te leveren. Wy gelooven dus te kunnen volstaan, met onzen Leezeren onze bedenkingen daaromtrent mede te deelen; waarby wy intusschen vooraf moeten verklaaren, *dat wy geheel onpartydig zyn te werk gegaan; terwyl wy ook in geene betrekking hoegenaamd staan met de persoonen, die in dit twistgeding betrokken zyn.*

Ten opzichte dan van het Stukje van den Heer SCHREUDER, — het geen voornaamelyk bestaat in een eenvoudig verslag van hetgeen met den Schryver van 14 December 1802 tot 30 November 1803 aan het huis van den Heer SCHUSLER, en vervolgens naderhand buiten hetzelve voorgevallen is, waarachter tien Bylaagen geplaatst zyn, waaronder byzonder in aanmerking komen de getuigenissen van de geleerde Heeren BONN, VAN GESSCHER en DE BREE, die alle (schoon meestal voorwaardelyk) ten voordeele van SCHREUDER luiden, — moeten wy openhartig met den Heer VAN GESSCHER (*Bylaage Lit. I.*) verklaaren, dat wy, volgens *het geëxtraheerde* aldaar, geene gronden gevonden hebben, waaruit de voorgewende nadeelen zouden hebben kunnen ontstaan. Wy kunnen en willen trouwens niet ontveinzen, dat wy, by het leezen van gemeld Stukje,

 op

op zommige onnaauwkeurigheden ſtieten, die wel eenige aanmerking verdienen. Zoo zoude men b. v. kunnen blyven ſtilſtaan by het verhaal van de ontlasting der Nageboorte, waaromtrent zommige Vroedkundigen het niet met den Schryver zullen ééns zyn, om vóór de ontlasting het lyf te ſluiten, althans zoo daartoe geene byzondere redenen zyn. Vervolgens zegt de Heer SCHREUDER ook niet, dat de Nageboorte afgehaald, noch dat hy by de baarende of verloste Vrouw den Catheter geäppliceerd heeft. Zoo zoude het ook eenigzins kunnen bevreemden, dat SCHREUDER, die toch vóór de verloſsing, en, gelyk van achteren blykt, met zeer veel grond, vermoedde, dat hier een verborgen gebrek plaats hadde, geduurende de verloſsing hoegenaamd geen onderzoek daaromtrent gédaan heeft; wy vinden ten minſten niets daarvan gerept. Eindelyk zoude men aan dien Vroedmeester met grond kunnen vraagen, waarom hy, nadat hy den Geneesheer RENSING niet te huis vond, (bladz. 7) geene nadere pooging gedaan heeft, om dien Heer hoe eerder hoe liever op te zoeken en zyne gedachten mede te deelen. Alle deze bedenkingen intusſchen, die wy als onpartydige beöordeelaars niet konden voorbygaan, willen wy echter geenzins aangezien hebben als iets te kunnen bydraagen ter meerdere bekrachtiging der gedaane beſchuldiging. Integendeel, wy herhaalen het, dat SCHREUDER, volgens *dit* verſlag, by geene mogelykheid de oorzaak konde geweest zyn van die ongemakken, welke den dood der Vrouwe ſchynen veroorzaakt te hebben. Nogthans beſchouwden wy de quæſtie hiermede niet als voldongen. Prys ſtellende op het *audi et alteram partem*, vermeenden wy, zonder het zedelyk character van den Heer SCHREUDER te na te komen, ons oordeel omtrent dit Geval met recht te mogen opſchorten; en zulks te meer, omdat wy ons naauwlyks konden verbeelden, dat de Heer SCHUSLER het van zich heeft kunnen verkrygen, om daarop eene zoodanige *eclatante* beſchuldiging te gronden; om welke redenen wy dan ook, anderzins ten hoogſten afkeerig van dergelyke twistgedingen, die gemeenlyk op *perſonaliteiten* uitloopen, en, zonder het minſte gewin voor de Geleerde Waereld, alleen tot vermaak van het Publiek dienen, in dit geval indedaad nieuwsgierig waren na eene nadere verklaaring van de andere zyde. Dit is dan ook geſchied,

bly-

blykens het in de tweede plaats gemelde Stukje; omtrent welk wy echter voorloopig kunnen zeggen, dat allezins toepasselyk is het oude Hollandsche Spreekwoord: *veel geschreeuw en weinig wol.*

Reeds de aanleg van dit Stukje van den Heer SCHUSLER, scheen ons niet met den aart der zaake overeenkomstig. Hy heeft hetzelve, volgens het titelblad, uitgegeeven, *ter wederlegging van 't Verslag van* SCHREUDER. Als Aanklaager, was hy, onzes achtens, verpligt, niet om SCHREUDER te wederleggen, maar om zoodanige *facta* te produceeren, welke den Leezer volkomen konden overtuigen, dat de Vroedmeester SCHREUDER werkelyk schuldig is. Doch, om ons in geene juridicque quæstien te verliezen, tot het Stukje zelve overgaande, moeten wy zeggen, dat deze *wederleggingen* zoodanig ingericht zyn, dat zy, terwyl ze de zaak hoegenaamd niets ophelderen, veeleer tot verdeediging van SCHREUDER zullen bydraagen. Men zal ten minsten daaruit besluiten, dat het SCHUSLER indedaad ontbreekt aan gewigtigere argumenten om het Publiek te overtuigen. Immers zal wel niemand het in zoodanig geval als eene wederlegging aanzien, dat de Echtgenoote van den Heer SCHUSLER maar ééns door eene Vroedvrouw en tweemaalen door een' Vroedmeester verlost is; dat de klysteeren niet van lyn- maar van lampolie en kamillen gezet zyn; dat de Vrouw, by het uit de koets stappen van den Heer SCHUMER, zoude gezegd hebben: „ myn God, waarom mogt ik dezen man niet vroeger kennen!" dat niet de Heer SCHREUDER, maar de Heer RENSING zoude aanbevolen hebben, om by de spongies lutsjes te maaken. Deze en dergelyke gezegden mogen van gewigt zyn in zekere gezelschappen by de koffykan, maar kunnen geenzins in aanmerking komen, wanneer het de eer en het bestaan van onzen naasten geldt. Het eenigste, waarby men in deze wederlegging, in den eersten opslag, zoude kunnen blyven stilstaan, is, dat in dezelve gezegd wordt, dat de Nageboorte door den Vroedmeester SCHREUDER afgehaald is, en dat de overleedene daarby een sterk gevoel van pyn had te kennen gegeeven, waarvan, gelyk wy reeds aangemerkt hebben, in de verdeediging van SCHREUDER niets gevonden wordt. Dan ook hieromtrent zal ieder Vroedkundige met ons instemmen, dat van zoodanige verlossing van den moe-

 der-

derkoek geene zoo hevige gevolgen te wachten zyn; vooral indien zy zoo verre in de geboorte gevorderd is, en geheel gaaf ontlast wordt; welk laatste SCHUSLER ook niet ontkent, dat hier het geval geweest is. Buitendien zoude het ons ook geene moeite kosten, omtrent het Stukje zelve eenige aanmerkingen te maaken; zo als b. v. dat de Heer SCHUSLER op bladz. 6 zegt: „ Haare moeielyke Buiks-ontlasting, is een „ gebrek dat zy had zo lang ik haar kende, zeedert „ den beloop van 12 Jaaren." En bladz. 16 leest men: „ Zedert 10 Jaaren, was zy myn lotgenoot, „ zonder immer letzel van kwaalen, voortkomende uit „ den [de] Baarmoeder, of andere deelen in het lig„ chaam te kennen." Waaromtrent men, behalven het zich zelve wederspreekende, met recht zoude kunnen vraagen, waardoor SCHUSLER overtuigd is, dat die zedert twaalf jaaren moeijelyke Buiksontlasting niet door dit toenmaals verborgen gebrek veroorzaakt is geworden?

Dergelyke, en misschien vry wat gewigtigere, aanmerkingen konden wy hier nog te berde brengen, indien wy niet begreepen, dat, behalven de byzondere redenen, welke ons bewoogen hebben om dezelve met stilzwygen voorby te gaan, het gezegde genoeg is, om aan te toonen, dat deze zoogenoemde wederlegging van den Heer SCHUSLER geenzins in staat is, de beschuldiging tegen SCHREUDER te vergrooten, of het ongenoegen, 't welk zyn overhaaste stap waarschynlyk aan het grootste gedeelte van het weldenkend Publick gegeeven heeft, en 't welk door de Advertentie van den Heer SCHUMER voorzeker niet verminderd is, in eenige opzichten weg te neemen. — Met dit al willen wy het tot hier toe gezegde niet aangezien hebben, als eene beslissende beoordeeling van het Geval zelve, of dat 'er eene zydelingsche beschuldiging in zoude opgesloten liggen, omtrent een der Vroedmeesters, welke in dit geval betrokken zyn. Wy maaken trouwens geene zwaarigheid, te verklaaren, dat, zoo weinig wy het gedrag der zulken goedkeuren, welke 'er op uit zyn om hunne Kunstgenooten by iedere gelegenheid in een ongunstig daglicht te stellen, wy het ook geenzins éêns zyn met de zoodanigen, die, dikwerf tegen hun beter weeten aan, de ongerymdste zaaken goedkeuren, en omtrent welken zeer toepasselyk is het zeggen van MOLIERE: *Accordés moi la*

pur-

purgation, je vous accorderai la faignée? Wy zouden dus ook niet geaarfeld hebben, onze gedachten daaromtrent, zonder de minfte terughouding, onzen Leezeren mede te deelen, wierden wy daarin niet wederhouden door de gebrekkige inzichten, wegens het gebrek zelve, deszelfs beloop, enz.; terwyl ieder onpartydige deskundige met ons van gevoelen zyn zal, dat 'er in de ftukswyze berichten van dit geval te veele gaapingen plaats hebben, om zich een waar en juist denkbeeld van hetzelve te kunnen vormen. En wie kan beflisfen, of men, by de naauwkeurigfte befchryving van het beloop der ziekte, nog in ftaat zou zyn, derzelver weezenlyken oorfprong ftellig te bepaalen; en of, daarenboven, het gebrek niet van zoodanigen aart geweest is, dat het de ongelukkige Lyderes, onder welke behandeling ook, zeker had doen bezwyken? Zoodanig is het intusfchen meestal gelegen met dergelyke twistgedingen: de berichten worden ftukswyze en veelal zoo gebrekkig voorgefteld, dat de Geleerde Waereld 'er niets by wint, en men niet in ftaat is, dezelve grondig te beoordeelen; terwyl zy echter, aan de andere zyde, een' zeer nadeeligen indruk achterlaaten op het Algemeen. Hoe menige Zwangere, die befloten had zich door een' Vroedmeester te laaten verlosfen, zal nu, misfchien, door dit Geval afgefchrikt, liever verkiezen, zelfs in die dringende gevallen, *welke de geoeffende hand eens Vroedmeesters vorderen, zich en haare vrucht aan de gevaarlykfte gevolgen te waagen? En dit* geeft ons aanleiding *tot* eene meermaalen gemaakte bedenking, welke wy hier nog nevens voegen; of het niet eene ernftige overweeging verdiende, om de bekendmaakingen van fterfgevallen in de Couranten zoodanig te bepaalen, dat zy alleen den naam en ouderdom der geftorvenen, en niet de oorzaak van derzelver dood, behelsden. Immers zal men gaarne erkennen, dat het voor 't Publiek van geene de minfte nuttigheid is, te weeten, dat b. v. eene vrouw in haare zwangerheid, geduurende de verlosfing, of kort na dezelve, geftorven is; het welk daarentegen op gevoelige menfchen, byzonder die zich in zoodanigen toeftand bevinden, den nadeeligften invloed kan hebben, en zelfs de eenvoudigfte gevallen gevaarlyk, ja doodelyk doen worden.

Oordeelkundige Inleiding tot de Historie van Gelderland, door W. A. VAN SPAEN, *in* 1795 *Extraordinaris Raad in Gelderland; Scholtus en Dykgraaf binnen en buiten Hattem; Hoogschout van Maastricht. Iste Deel. Te Utrecht, by* B. Wild en J. Altheer, 1801, *in gr.* 8vo. *bl.* 411. *IIde Deel*, 1802, *bl.* 279, *met eenen* Codex Diplomaticus *van* 109 *bl. IIIde Deel*, 1804, *bl.* 458. *Alles buiten de Voorberichten.*

Waarschynelyk zal de Leezer zich verwonderen, dat wy tot nog toe gewacht hebben met eenig bericht te geeven van een Werk, waarvan de twee eerste Deelen reeds zolang in het licht zyn geweest; en misschien, dat wy, na zo langen tyd draalens, 'er in het geheel van spreeken. Wy vinden deeze verwondering niet ongegrond, en daarom ons verplicht, hiervan kortelyk reden te geeven. Op het eerste diene derhalven, dat het Werk eerst in den loop deezes jaars (*) tot onze kennis is gekomen; en op het tweede, dat de Inhoud des Boeks voor de Geschiedenis van een aanzienlyk gedeelté onzes Vaderlands te belangryk, de verbaazende moeite, door den Schryver in het verzamelen en beärbeiden zyner bouwstoffen aangewend, te verdienstelyk, en de uitvoering te loswaardig is, om het Stuk voorby te gaan, zonder het onzen Leezeren, in het byzonder hun, die eenigen prys stellen op de Geschiedenis en Oudheidkunde des Vaderlands, naar vermogen aan te pryzen. Ondertusschen zullen wy ons der kortheid bevlytigen, en van den inhoud der drie uitgekomen Deelen in éénS een beknopt en oppervlakkig bericht geeven, meer geschikt om den weetlust des Leezers te scherpen dan te verzadigen.

Voor het Eerste Deel is eene *Voorrede*, voor ieder der twee overige een *Voorbericht* geplaatst. In de eerstgemelde geeft de Schryver reden van zyne verkiezing om een onderwerp van deezen aart te verhandelen, en de geslachtregisters en herkomst der oude Geldersche en Zutphensche Graaven na te spooren, en doet ons vervolgens hoopen, dat hy, na het afloopen des tegenwoordigen Werks, „ de *Geldersche* Historie, in haare „ geheele uitgestrektheid, of ten minsten, in een aan„ zienlyk gedeelte van dezelve, op nieuws zal aangry„ pen

(*) De *Recensent* schreef dit in Wintermaand 1804.

„ pen en bewerken (*)." —— Van harte wenschen wy, dat de noodige krachten en lust, ter uitvoeringe van dit voorneemen, iemand, wiens kundigheden hem daartoe zo recht geschikt maaken, bestendig mogen byblyven, en de noodige hulp en mededeeling van hierendaar berustende papieren hem niet ontbreeken (†).

Het oogmerk van het tegenwoordige Werk zullen wy met des Schryvers eigene woorden voordraagen. „ De staat van *Gelderland*," zegt hy (‡), „ of eer-„ der van de landen van *Nederduitschland*, die nader-„ hand dien naam droegen, voor de Regeering van „ KAREL DEN GROOTEN, is buiten myn bestek, alzoo „ myn oogmerk is alleen te beschouwen, de echtheid der „ *Historie* der zoogenaamde *Geldersche Voogden*; den „ *oorsprong* der Graven van *Zutphen* en *Gelre*; de „ vereeniging dier twee Graafschappen; het aanweezen „ van OTTO van *Nassau*, en de waarheid van zyne „ Huwelyken met ADELHEID *van Pont* en met SOPHIA „ *van Zutphen*, de afstamming van de Graven van „ *Gelre* uit het Huis van *Nassau*, en verders van het „ Geslachtregister der Graven en Hertogen van *Gelre*, „ tot dat dezelve in den mannelyken stam, met Hertog „ REYNALD, uitgestorven zyn, te bepaalen. Tevens „ zal .... moeten gesproken worden van de Graven „ *in Hameland* en van *Redinchem*, van de Heeren en „ *Graven van Loen ... en van eenige byzonderheden* „ tot de onderscheiden gedeeltens van *Gelderland* be-„ hoorende. ... Ook heb ik vermeend eenige berich-„ ten te moeten geven aangaande de Bezitters der Ban-„ neryen *Bronckhorst*, *Wisch*, *Batenburg*, *Berg* en „ *Baer*, .. en achter het Werk zal men eenige Char-„ ters vinden, die of niet, of gebrekkig, zyn uitge-„ geven." Na eene korte uitweiding, over de zucht van alle Volken *om zich eene doorluchtige* (§) *afkomst te geeven*, en de verdichtselen, daaruit dikwyls ontstaan, geeft de Heer VAN SPAEN eenig bericht van de middelen, welke hy ter uitvoeringe van zyn Werk by de

(*) Bl. VIII.

(†) Zie bl. IX. XIII. en *Voorber*. voor het Derde Deel, bl. V env.

(‡) Bl. IX, env.

(§) *Doorzichtige* staat bl. X. reg. 1. v. o. maar dit is blykbaar eene drukfeil.

de hand heeft, verzoekt de hulp en inlichting van kundigen tot deszelfs voortzetting, en eindigt deeze Voorreden met eene verschooning te maaken over zynen styl en de menigvuldige drukfouten, door de verwydering van de Drukpers (*) veroorzaakt. Inderdaad de laatste zyn vry talryk, en, schoon veele in eene lyst van *Errata*, welke achter ieder Deel gevoegd is, verbeterd worden, zyn ons onder het leezen nog verscheidene andere voorgekomen. Wy verheugen ons daarom, dat, by het drukken van het Derde Deel, een kundig Vriend des Schryvers de moeite van nazien wel heeft willen op zich neemen (†). Omtrent den styl, *spelling en interpunctuatie* zyn den Schryver reeds in een ander Maandwerk eenige aanmerkingen onder het oog gebragt, welker gegrondheid hy ter laatstaangehaalde plaatze erkent. Wy behoeven, om die reden, daarop niet stil te staan. Eene aanmerking alleen zy ons geoorlofd. In een Werk van deezen aart vordert men geene welspreekendheid, gelyk de kundige Schryver te recht aanmerkt. Duidelykheid van styl en eenvoudige klaarheid van uitdrukkingen zyn genoeg. Maar deeze zyn ook volstrekt noodzaaklyk. Doorgaans heeft ook de Heer VAN SPAEN deeze vereischten wel in het oog gehouden. Maar enkele plaatzen zyn ons voorgekomen, waarin zy, naar onze gedachten, beter konden bewaard zyn. Slechts één voorbeeld zullen wy bybrengen, om ruimte te bespaaren; want wy kunnen ons hieromtrent niet recht verstaanbaar maaken, zonder etlyke achtereenvolgende regels af te schryven. Bladz. 233 des Eersten Deels zegt de Schryver van HENDRIK, Graave van Zutphen: „ Hy is getrouwd geweest, met eene „ dochter van CUNO van *Nordheim*, Graaf van *Bichlingen* (‡), en van CUNEGONDE van *Orlamunde*, „ maar haar naam wordt niet gemeld. Zy had drie „ zusters, eene getrouwd met WILLEM, Graaf van „ *Lucelenburg*, wiens zoon COENRADT in Huwelyk „ nam ERMINGARD, HENDRIKS zuster, ADELA, eerst „ getrouwd met DIRCK, Graaf van *Katenlinburch*, „ en

(*) Het Werk is gedrukt te Utrecht, en de *Voorrede* geteekend BELLEVUE *by Cleef*.

(†) *Voorbericht* voor het 3de Deel, bl. 8.

(‡) In de Geslachttafel der Graaven van Zutphen, tegenover bl. 255 ingevoegd, wordt hy genoemd CONO van *Noordheim*, Graaf van *Buchlingen*.

„ en daar na met HELPERICK, Graaf van *Plozeka*; en „ CUNEGONDE, getrouwd eerst met WIPERT, een Edelen Heer in *Thuringen*, en naderhand met THIEPPOLD, Markgraaf in *Beieren*. Uit dit Huwelyk zyn „ zeker geene kinderen gesproten, dewyl hy door „ zyn broeder opgevolgd is." Zo als deeze woorden liggen, zoude men de laatste zinsnede natuurlyk verstaan van CUNEGONDE's huwelyk met THIEPPOLD, terwyl zy evenwel doelen op het huwelyk van HENDRIK met CUNEGONDE's zuster; zodat de onmiddellyk voorgaande zinsnede als eene soort van *parenthesis* of tusschenreden moet beschouwd worden. Dit ziet men uit hetgeen de Schryver reeds te vooren gezegd had; maar *hier* is het niet duidelyk. Op verscheiden plaatzen zouden wy iets dergelyks kunnen aanmerken. Den oorsprong van zulke onnaauwkeurigheden kunnen wy, misschien, eenigermaate vinden in de ontdekkingen, welke onder het opstellen van deeze soort van Werken van tyd tot tyd gedaan, op den rand des opstels aangetekend, en vervolgens by het overschryven voor de drukpers in den tekst ingevoegd worden. Hierdoor worden wel eens zinsneden van elkander verwyderd, welke in het eerste opstel elkander onmiddellyk volgden, en dus ontstaat ligtlyk eenige verwarring, ten minsten duisterheid, indien men niet by het in 't net schryven alles met oplettendheid naga, en de noodige verschikkingen maake. *Vooral zal dit gebeuren*, *wanneer men zyn* opstel door eenen anderen doet afschryven, gelyk, misschien, het geval is by den Heer VAN SPAEN (*).

Achter de Voorreden voor het Eerste Deel volgt eene soort van Inleiding, waarin de Schryver zyn Oogmerk en de Verdeeling van zyn Werk ontvouwt. Zyn oogmerk is niet zich op te houden met den alleroudsten staat des Lands, maar „ alleen de verdeeling in latere „ dagen [te weeten na de tyden van KAREL DEN GROOTEN] te onderzoeken, en vast te stellen op welke „ wyze, de onderscheidene gedeeltens van *Gelderland* „ aan een zyn gehegt, en deswegens de namen en de „ geslachtregisters der oude Heeren en Graven, zoo veel „ mogelyk te bepaalen (†)," ten einde hy, by het uitwerken der Geldersche Historie, zich met dergelyke naspooringen niet behoeve op te houden. Daartoe verklaart

(*) Voorbericht voor het 3de Deel, bl. VIII, r. 3.
(†) Bl. 3.

klaart hy (*) eerst te zullen handelen van *Hameland*; oudtyds een vry uitgestrekt Landschap, dat wel, voor het grootste gedeelte, aan de rechter zyde des Ysfels gelegen was, en tot Saxen behoorde, doch waarschynelyk ook, aan de andere zyde dier riviere, zich uitbreidde in dat gedeelte van het oude *Friesland*, dat nu de *Veluwe* heet. „ Vervolgens," zegt hy, „ zullen „ wy overgaan tot het *Graafschap* van *Zutphen*, en.... „ aantoonen, hoe hetzelve met *Gelderland* is vereenigd..... *Veluwe* meer betrekking tot *Zutphen*, dan „ tot *Gelre*, van ouds gehad hebbende, zal daar op „ volgen, en wy zullen, zoo veel mogelyk, opspooren de Graven en Heeren, die dat Land bestierd of „ bezeten hebben. . . . . Het Overquartier tusschen „ *Rhyn* en *Maas* ... zal daarop volgen ... In dat Quartier moet de wieg der *Geldersche* Graven gezogt worden, dewyl *Pont* en het Drostampt van *Gelre* haare „ [l. hunne] oudste bezittingen waren, die met der tyd „ zig ook aldaar meer uitstrekten. Ter dier gelegenheid „ zullen wy van den oorsprong van dat huis spreken... „ de Geslachtregisters der Graven, op [l. met] behoorlyke bewyzen gestaafd, opgeven, en by het uitsterven van het manlyk oir eindigen. Wy zullen het „ quartier van Nymegen in dit werk onaangeroerd laten, dewyl de Graven van TEYSTERBAND, en anderen, die aldaar regeerden, geen stamgenooten der *Gel*„ *dersche* Graven waren," enz.

Dan in dit Ontwerp is naderhand verandering gekomen. In het Eerste Deel vinden wy wel eene breedvoerige Verhandeling, van bl. 32 tot 165, over *Hameland* en de Heeren, welke daar het bewind hebben in handen gehad, welker schifting en scheiding den Schryver eene verbaazende moeite moet gekost hebben, en doorslaande blyken draagt van eene uitgestrekte en met gezonde oordeelkunde gepaarde belezenheid in de schriften der Middeleeuwen; waarop volgt eene dergelyke over *de Graven van Zutphen*, nevens een *Vertoog over de Bannerheeren*, en *Berichten aangaande Bronckhorst*, *Batenburg*, en anderen, welken wy boven reeds gemeld hebben. — Maar in het *Voorbericht* voor het Tweede Deel betuigt de Schryver zyn leedweezen van „ zyne „ belofte niet te kunnen vervullen" met betrekkinge tot de *Veluwe*; want daartoe denken wy zyne woorden te

(*) Bl. 4 env.

te moeten bepaalen; en dat het hem niet mogelyk is geweest, „ uit egte bescheiden en onwraakbaare bewy- „ zen een geheel zamen te stellen (*)." Zyne verwydering uit zyn Vaderland, en de moeielykheid om tot verscheiden stukken toegang te krygen, waren daarvan de voornaame oorzaaken. In hoope, evenwel, van nadere ontdekkingen te doen, stelde hy de behandeling van de *Veluwe*, het Graafschap van *Teisterbant*, en eenige gedeelten van het Quartier van *Nymegen* (welke laatste nu mede in zyn bestek getrokken werden) uit tot een Derde Deel. „ De oorsprong van het eigen- „ lyk Graafschap *Gelre*," zegt hy (†), „ en de opvol- „ ging der Graven " [van GERHARD DEN I, die in 1094 voorkomt (‡), tot EDOUARD, die in 1371 sneuvelde (§)] „ is alleen de inhoud van dit tweede Deel," waar achter een *Codex Diplomaticus* gevoegd is, of eene Verzameling van *Charters*, „ die tot bewys moeten die- „ nen, en die tot nu toe onbekend, of elders verminkt „ afgedrukt waren," enz.

Het Derde Deel handelt *van het Quartier van Nymegen in het algemeen; van Teisterbant, en van de Betuwe:* van de *Veluwe* wordt hier nog niet gesproken. De reden daarvan wordt op eene voldoende wyze voorgedragen in het Voorbericht voor dit Deel des Werks. Door de wyze; waarop de kundige Schryver meende het Quartier van Nymegen te moeten behandelen, „ *is* „ *de stoffe onder het bewerken zoodanig aangegroeid,* „ *dat het onmogelyk wierd, dezelve in één deel te be-* „ vatten; dus zal nog een vierde deel volgen... Voor „ het volgend deel blyft [l. blyven] gespaard, de Lan- „ den tusschen *Maas* en *Waal* gelegen; de *Veluwe*; „ eenige aanzienelyke vermeerderingen en verbeteringen „ op de twee eerste Deelen; eene Bylage van belang- „ ryke Charters; en een algemeen Register, voor dit „ Werk onontbeerlyk." (**)

Met verlangen zien wy het Vierde Deel en des Schryvers verderen nuttigen arbeid te gemoet, en wenschen van harte, dat, terwyl het Fransche *Gouvernement* hem „ tot alle de Archiven van Landen, Steden, „ Capittels en Kloosters, eenen onbepaalden toegang

„ ver-

(*) Bl. IV. (†) *Ald.* Bl. V. (‡) II Deel, bl. 105.
(§) *Ald.* bl. 274.
(**) Voorbericht voor het III Deel, bl. IV.

„ vergunde," terwyl byzondere „ Liefhebbers der „ Oudheid, in en buiten 's Lands hem door hunne „ vriendlykheid verplichtten, .. de Archiven van *Gelder-* „ *land* zelve, en de Stukken ter Griffie van den Ho- „ ve(*)".. niet langer voor hem mogen gesloten blyven.

(*) Voorb. III D. bl. V, VI.

Reis van een Britsch Gezantschap naar het Koningryk Ava, in 1795. *Door* MICHAEL SYMES. *Uit het Engelsch. Met Plaaten en Kaarten. IIIde en laatste Deel. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1804. *In gr. 8vo.* 299 *bl.*

Met de uitgave van dit Deel zien wy deeze Gezantschaps-Reis van den Heer SYMES voltooid. Hebben wy de twee voorgaande Deelen onzen Leezeren doen kennen (*), wy mogen hun van dit niet onkundig laaten.

Reden te over vondt de Heer SYMES, om den verwylenden tyd zyns verlangden opwagtens ten Hove te beschryven als doorgebragt in het genot van alle persoonlyke genoegens, welke het Land kon verschaffen; maar teffens om te klaagen, dat, omtrent zyn openbaar character, het gedrag van het *Birmansche* Hof zeer beuzelagtig, trotsch en zelfs ondraagelyk verwaand was, doch dat hem, wat zyn persoon aanging, alle gemak werd toegebragt, en alle veiligheid zo beleefdlyk bezorgd, als men in den beschaafdsten Staat van *Europa* zou kunnen verwagten.

By het aannaderen van den tyd tot de openbaare Intrede te *Ummerapoera*, welke Stad zy slegts van den tegenovergestelden oever der Riviere gezien hadden, deedt de Heer SYMES onderzoek na de plegtigheden en eerbiedbetooningen, daarby in acht te neemen, en hoe het zou gesteld zyn met den rang van een *Chineesch* Gezantschap, daar gelyktydig, 't welk geen Keizerlyk Gezantschap, maar slegts eene Provinciaale Bezending was. In den gevorderden voorrang werd bewilligd, en alles ten optocht geregeld, niet zonder het te boven worstelen van veele *Birmansche* gezetheden. De geschenken voor den Vorst worden beschreeven, en de overvaart in 't breede vermeld, als ook de verdere reis op Olyphanten en Paarden, met vermelding der reis-ontmoetingen, en berigt wegens den byzonderen bouwtrant des Hofs. Het Gezantschap moest wagten tot dat alle de Prinsen van het Koninglyk Huis gekomen waren. Een tyd van twee uuren wagtens, zonder eenig blyk van byzondere onderscheiding, baarde verveeling; zo ook de veelvuldige aanmaaningen tot eerbetoon. Een gedeel-

(*) *Zie onze Vaderl. Letteroef. voor* 1803, bl. 295 en 634.

deelte des gevolgs werd niet binnen gelaaten, en zy allen moesten de schoenen uittrekken. Zo kwamen zy in de Hofzaal, als zeer pragtig beschreeven.

In deeze zaal zaten, met hunne beenen onder 't lyf gebogen, alle de Prinsen en de voornaamste Adel van het *Birmansche* Ryk. Naa dat zy op matten nedergezeten waren, werd hun beleefdlyk te kennen gegeeven, dat zy de zoolen van hunne voeten niet behoorden uit te steeken na den zetel van zyne Majesteit; maar dat zy zich in dezelfde houding moesten zetten, als zy, die rondsom hun zaten. Gaarne zouden zy aan dit verzoek voldaan hebben; dan de volstrekte ongewoonte, om met de beenen kruisling onder 't lyf te zitten, maakte het hun ondoenlyk: zy boogen hunne beenen zo veel als mogelyk was; doch hunne onbehendigheid deedt veelen onder hun glimlachen. Niemand sprak 'er egter een woord over; en het scheen, dat de moeite, welke zy zich gaven, den Hovelingen veel genoegen gaf.

Een Officier des Hofs, binnen getreeden, deedt, van wegen zyne Majesteit, eenige vraagen, deeze van weinig beduidenis, geene van meer nadenkens, als gegrond op inboezemingen, wegens den oorlog tusschen *Engeland* en *Frankryk*. By dit alles verscheen zyne *Birmansche* Majesteit niet; en hadt de Heer SYMES reden om zich te beklaagen over de weinige onderscheiding, met welke zy, in een en ander opzigt, behandeld werden: dan hy kropte zulks op. Dit is de hoofdinhoud van het XV H., waarmede dit Deel aanvangt.

Het XVI H. beschryft veelvuldig afgelegde bezoeken by Prinsen en Prinsessen des Hofs, doormengd met aanmerkingen *over het Despotismus, de Trotschheid der Staatsdienaaren*, over 't *algemeen. In den hoogsten graad waren zy verrukt* van de buitengewoone en veelvuldige pragt der voorwerpen, welke zy gezien hadden. Veel hadden zy gehoord van de heerlykheid der Godsdienstige gebouwen; doch alles ging hunne verwagting verre te boven. De onbegrensde verspilling van het verguldzel, dat men zo wel aan de daken, als van binnen aan dezelve, te koste legt, moet onnoemlyke sommen kosten.

Terwyl het Gezantschap redenen hadt om op een voordeeligen uitslag te hoopen, gelyk de aanvang van het XVII H. uitwyst, werd deeze hoop bewolkt door tydingen uit *Europa* ten nadeele van de *Engelschen*, als in een' voor hun nadeeligen oorlog ingewikkeld. Daarenboven hadden zy steeds met den trots van het Hof te stryden, en stonden 'er op, dat zyne Majesteit den Gezant met een persoonlyk afscheidsgehoor zou vereeren. Geschenken ontvingen zy op de van hunnen kant overgegeevene. Men ontweek steeds het voluit antwoorden op den eisch om zyne Majesteit in persoon te zien, en omsluierde alle handelingen met een kleed van dub-

dubbelzinnigheid. Dit zammelen deedt SYMES eenen Brief schryven, zyn misnoegen te kennen geevende over het gedrag, 't geen het *Birmansche* Hof goedgevonden hadt omtrent zyn openbaar character te houden, en tevens te eifchen eene verklaaring van die punten, welke de onderwerpen van zyn Gezantfchap uitmaakten, en eindelyk om te vorderen, dat hy door den Koning in Perfoon zou ontvangen, en voor den Vertegenwoordiger van eenen gelyken en fouverainen Staat erkend worden.

Ongelyk waren de bejegeningen, welke hem intusfchen by bezoeken aan de Prinfesfen en Prinfen bejegenden, alsmede by andere Ryksgrooten. In 't einde werd hem verzekerd, dat de Koning hem gehoor zou verleenen in het character, waar op hy aanfpraak maakte; dat zyne voorflagen tot regeling en aanmoediging van den Koophandel, voor het grootfte gedeelte, 's Konings goedkeuring hadden weggedraagen.

Deeze lang begeerde inleiding tot 's Konings tegenwoordigheid, met de gefchenken, welke daar by plaats hadden, en de gehoorzaal breedfpraakig befchreeven hebbende, kwam het lang verbeide uur van 's Konings verfchyning. Wy willen dit met de eigene woorden opgeeven. —— „ Wy hadden weinig langer dan een kwartier uurs gezeten, wanneer de gefloten deuren, die den zetel van den troon verborgen, met een groot geraas geopend werden om ons zyne Majefteit te laaten zien, komende de trappen op, die in een binnenvertrek gefchikt zyn om den troon te beklimmen. Hy kwam langzaam op, en fcheen het volkomen gebruik van zyne beenen niet te hebben, dewyl hy genoodzaakt was zich met zyne handen aan de leuning op te trekken. Ik werd egter onderricht, dat zyne fchynbaare zwakheid niet voortkwam uit eene lighaamlyke ongefteldheid, maar veroorzaakt werd door de zwaarte der koninglyke kleederen, die hy aan hadt; en, indien het waar is, 't geen men my vertelde, dat hy aan zyn gewaad vyftien *viss*, dat is meer dan vyftig ponden, goud droeg, is het niet te verwonderen, dat hy zoo veel moeite had om de trappen op te klimmen.

„ Boven gekomen zynde, ftond hy een minuut ftil, zoo het fcheen om adem te fcheppen, en ging toen nederzitten op een geborduurd kusfen, met zyne beenen onder zyn lighaam gekruist. Zyn kroon was een hooge kegelvormige muts, ryklyk bezet met kostbaar gefteente; zyne vingers waren bedekt met ringen, en zyne kleeding vertoonde een man, die in het goud geharnast was, terwyl een verguldén of waarfchynlyk een gouden wiek op iederen fchouder hem zekerlyk geene verligting zal aangebragt hebben. Hy fcheen een man van vyftig of zestig jaaren, van een fterk geftel, doch in lengte beneden het middelbaare: hy had zwaare weezenstrekken, en eene donkere kleur; dan zyne hou-

houding was niet onbehaagelyk, en scheen eene verstandige en onderzoekende ziel aan te duiden.

„ *Op* de eerste verschyning van zyne Majesteit, boogen alle *de* hovelingen hunne lighaamen nederwaards, en vouwden *hunne* handen in eene smeekende houding zamen. Van *ons* werd 'er niets anders gevorderd, *dan* ons een weinig voorwaards te buigen, en onze beenen, *zoo* veel mogelyk, binnenwaards te buigen; zynde niets zoo onwellevend en stydig met de hofgewoonten, *als* de zoolen van den voet na het gezigt van een aanzienlyk man te keeren. — *Vier* Bramins, gekleed met witte mutzen en tabbaarden, zongen het gewoon gebed aan *den* voet van den troon. Vervolgens trad 'er een *Nakhaan* op de open plaats voor den Koning, en las, op eenen muzikaalen toon, de naamen der persoonen, aan welken op dien dag gehoor stondt verleend te worden, verzoekende *in* eene smeekende houding, dat zyne Majesteit dezelve gelieïde aan te neemen. Myn geschenk bestond in *twee stukken Benaars* goud laken; ook booden Dr. BUCHANAN en de Heer WOOD ieder een stuk aan.

„ Toen onze naamen opgeleezen werden, verzogt men ons, ieder in 't byzonder, eenige greinen ryst in onze handen te neemen, en ons zoo laag voor den Koning te buigen als wy konden; aan welk verzoek wy oogenbliklyk voldeeden. — Toen deeze plegtigheid geëindigd was, sprak de Koning eenige onverstaanbaare woorden, die ik naderhand hoorde, dat een bevel behelsden om eenige persoonen met de tekens van zekeren adeldom te begiftigen. Dit keizerlyk bevel werd *oogenbliklyk door uitroepers in het hof afgekondigd. Zyne Majesteit vertoefde nog eenige minuuten; in welken tyd hy ons naauwkeurig bekeek, doch ons de eer niet aandeedt, om, behalven het voorgemelde bevel, een enkel woord te spreeken.* Toen hy opstondt om te vertrekken, liet hy dezelfde tekens van een bezwaarlyken gang blyken, als by zyn inkomen. Zoo dra hy weg was, werden de deuren weder geslooten."

Niet veel reden hadt de Gezant om voldaan te zyn over zulk eene vergunning van zyne Majesteit te zien. Meer voldoenings vondt hy in den uitslag zyner Handel-onderhandelingen en de Bepaalingen, op de vaart der *Engelsche* Schepen vastgesteld; schoon hy op alle voorstellen geene toestemming ontving. „ Men kan," schryft hy in het XVIII H. „ egter niet zeggen, dat door de bewilligingen een wederzydsche handel werd daargesteld, gemerkt 'er nog veele hinderpaalen in den weg waren; doch alleen, dat de gelegenheid 'er toe geopend was: waar van de goede uitslag zal afhangen van het beleid van hun, die het eerst den weg, welke hun is aangeweezen, zullen vervolgen."

Het bywoonen van eenige vreugdefeesten, het afleggen van eenige afscheidsbezoeken, maaken het overige deezes

 Hoofd-

Hoofdstuks uit, en voorts de afreize te water, afgewisseld met tydtochtjes te land, die aanleiding gaven om veel te zien en te beschryven; als de Manufactuur van marmeren Afgodsbeelden van *Gaudma*, wier oude Tempel en groot Beeld breedvoerig beschreeven worden, en de vermaarde Wellen, welke Olie opleveren, algemeen door het geheele *Birmansche* Ryk in gebruik; zo bezogten zy een zonderling Bergvolk, onder den naam van *Kayn* bekend; van 't zelve geeft de Reiziger, in het XIX H., een breed berigt.

Het XX en laatste H. behelst de afscheidstoebereidzelen om na *Bengalen* te vertrekken. Breed weidt de Gezant uit, om het Handelbelang van *Engeland* met het door hem bezogte Ryk te ontvouwen, en de noodzaaklykheid om de *Fransche* tegenwerkingen te stuiten. Hier komt veel voor, 't welk voor den Handelaar weetenswaardig is; en beschouwt hy het stuk verder met een staatkundig oog. De terugreize na en aankomst te *Calcutta* sluiten de Reis.

Nog vyf *Byvoegzels*, meest gewisselde stukken behelzende van de Gezantschapsverrigtingen, vinden wy aan de Reis toegevoegd. — Dit Deel is, gelyk de voorigen, met *Plaaten* opgecierd.

HORATIUS *Lierzangen. In Nederduitsche dichtmaat gevolgd, door* PIETER VAN WINTER, NSZ. *Te Amsterdam, by* P. J. Uylenbroek, 1804. *Met de Voorrede en de Aanmerkingen*, 370 *bladz.*

Proeve eener nieuwe Overzetting van den Eneas, naar het Latyn, door PIETER VAN WINTER, NSZ. *Te Amsterdam, by* P. J. Uylenbroek, 1804. 40 *bladz.*

Alle vertaling is moeilyk, byzonder de dichterlyke. „ Iet „ van d'eene tael in d'andere door eenen engen hals te „ gieten, gaet zonder plengen niet te werk," zegt VONDEL (*), naa wien veele Dichters geleefd hebben, maar die door niemand tot nog toe is geëvenaard. Niet minder schrander zegt een ander Schryver: „ De Poëzy is zo vol fyne „ geesten, dat zy in het overgieten vervliegen; en, als 'er „ geen nieuwe geesten bygedaan worden, blyft 'er niets „ over, dan het geen de Stookers *terra damnata*, of *caput* „ *mortuum*, noemen (†)." Het eigenaardige der taal; de schikking, rolling en vloeijing van woorden en zinsneden; hoe

(*) VONDEL voor zyne *Electra*. Zie over dit en het volgende de geestige *Proeve eener Theorie der Nederduitsche Poëzy*, door O. C. F. HOFFHAM, § 47.

(†) In den *Guardiaan*, IIde Deel, bl. 475.

hoe veel brengt dit alles niet toe tot de [illegible] des werks! En echter, dit alles kan [illegible] verloren worden. Een goed Vertaler moet ons [illegible] het eigenaartige [illegible] flige en schoone der taal, waarin hy vertaalt, [illegible] we geesten voor de verlogene, [illegible]; en [illegible] nog kan hy ons het oorspronkelyk schoon [illegible] gelyk-lig doen voelen. Want ieder Land, ieder Volk heeft [illegible] wel iets overeenstemmende in zyne taal en zeden, [illegible] in zyne zeden en [illegible] [illegible]. By iedere vertaling gaat het *[illegible]* (als men het zoo noemen mag) verloren. Dat verband tusschen taal en [illegible], die [illegible] van woorden en zaken, is niet [illegible] te vragen; en even [illegible] als een Grieksch held, op zyn Fransch [illegible], ons [illegible] digt, zal eene Nederduitsche vertaling van [illegible] HO-RATIUS ons alleenlyk het oorspronkelyke [illegible] doen beoordeelen. Daarenboven, [illegible] landstreek, wetten, gewoonten, [illegible] nis, en honderd andere [illegible]. [illegible] verliest zeer veel. Deze [illegible] geesten, [illegible] en gemaklyk door hun opgevangen, voor wien het oorspronkelyk werk vervaardigd is, vervliegen [illegible]; of wy moeten, als 't ware, geheel te huis zyn by [illegible] het geen zeer weinigen gegeven is, en [illegible] is by hun, voor wien de vertalingen eigenlyk [illegible]. Zommigen, dit alles gevoelende, willen de [illegible] in den nieuwen form overbrengen; doch zien hoe [illegible] een onsmakelyk mengelmoes van [illegible]- en [illegible], welk spoedig walgt, en geene [illegible] [illegible]. Zo moeilyk, *Lezers!* om niet te *zeggen onmogelyk*, is het, een *voortreffelyk* werk naar *waarde te vertalen.* Voegt hier nu by, dat een *Dichter* niet wel kan vertaald worden, of het moet door eenen Dichter geschieden (*). Poëzy in proza te vertalen, is geheel van den waaren weg [illegible]; in eene andere maat of rym over te *gieten*, is niet veel beter; zich zoo veel mogelyk tot dezelfde hoogte te verheffen, in het zelfde vuur te deelen, waardoor onze voorganger ontvlamde, en tevens het eigenaartige onzer taal in [illegible] van het verlorene te bezigen, is het echte pad ingeslagen. Te recht zegt de geleerde CONSTANTYN HUYGENS, in 't algemeen, van alle vertaalde dichtwerken:

't Vertaelde scheelt zo veel van 't onvertaelde dicht,
Als 't lijf en schaduw (†).

Al-

(*) „Het is onmogelyk," vindt men in de *[illegible]* [illegible] *versch. verm. [illegible]*, enz. bl. 158, „dat een Dichter wel „ vertaald worde; of het moet door eenen Dichter geschieden."
(†) *Korenbl.* IIde D. bl. 535.

Alle vertaling, zeiden wy zoo even, is moeilyk, inzonderheid de dichterlyke; wy durven 'er gerust byvoegen, bovenal de Lierzang. Van alle dichtsoorten is deze verreweg de moeilykste, zoo wel om behandeld, als overgebragt te worden. Nu eens teeder en zacht, dan stout en verheven, altyd is hy kort (*), afgebroken, schilderend, schaars in woorden, vol kern van zaken. Hierom vervloeit deszelfs kracht door verwisseling van taal. Zoodat (om alles zaam te trekken) hy, die eenen PINDARUS of HORATIUS — niet als het oorspronkelyke; dit is ondoenlyk — maar goed vertaalt, onzes oordeels, voor een voortreffelyk Dichter te houden is, en allezins verdient de achting en dankerkentenis zyner Landgenooten. Wy erkennen van gantscher harte den uitmuntenden Vertaler der Lierzangen van HORATIUS voor zoodanigen. Het dichtvermogen, zoo luisterryk in zynen Vader, zoo schitterend in zyne tweede Moeder, schynt als by erfenis het deel te zyn van onzen PIETER VAN WINTER NSZ., die ons op zulke dichtproeven onthaalt, waarop onze landaard roem zal dragen, zoo lang de Nederduitsche taal zal gesproken worden.

Twee Lierzangen van HORATIUS zyn door VONDEL overgebragt (†); een gelyk getal door HUISINGA BAKKER (‡); zes door JEREMIAS DE DEKKER (§); veertien door ANTONIDES (**): maar

(*) Dit *kort* doelt hier eigenlyk op de uitdrukking; echter mag men het gerust op den geheelen Lierzang toepassen: want (gelyk men in onze dagen ziet) Lierzangen van etlyke honderden regels stryden tegen de natuur van dit dichtsoort, en waren den Ouden geheel onbekend.

(†) De 2de van het IVde Boek, *Pindarum quisquis*. &c., en de 15de van het Iste Boek, *Paris cum traheret*, &c. *Poëzy*, Iste D. bl. 438-443.

(‡) De 14de uit het IIde Boek, *Jam pauca aratro*, &c. *Poëzy*, IIde D. bl. 101, 102. De 2de van het Vde Boek, *Beatus ille, qui procul negotiis*, &c. IIde D. bl. 103—106.

(§) De 31ste van het Iste Boek, *Quid dedicatum*, &c. *Rymoef.* IIde D. bl. 417, 418.
De 3de van het Iste Boek, *Sic te diva potens*, &c. *Rymoef.* IIde D. bl. 418—420.
De 6de van het IIde Boek, *Septimi Gades*, &c. *Rymoef.* IIde D. bl. 421, 422.
De 14de van het IIde Boek, *Eheu fugaces, Posthume*, &c. *Rymoef.* IIde D. bl. 423, 424.
De 25ste van het IIIde Boek, *Quo me, Bacche, rapis*, &c. *Rymoef.* IIde D. bl. 425, 426.
De 7de van het IVde Boek, *Diffugere nives*, &c. *Rymoef.* IIde D. bl. 427, 428

(**) 1ste Lierzang van het Iste Boek, *Maecenas atavis*, &c. *Poëzy*, bl. 320, 321.
3de Lierzang van het IIde Boek, *Aequam memento*, &c. *Poëzy*, bl. 322, 323.
14de Lierzang van het Iste Boek, *O navis referent*, &c. *Poëzy*, bl. 323, 324.
2de Lierzang van het IIde Boek, *Nullus argento color*, &c. *Poëzy*, bl. 324, 325.

10de

maar niemand heeft, vóór VAN WINTER, ondernomen, alle de Lierzangen van HORATIUS in onze taal over te brengen (*). Wy mogen ons nu beroemen den gantschen HORATIUS in een Nederduitsch gewaad te aanschouwen (†).

De Lierzangen, thans in het licht verschenen, behoeven geenzins onze aanbeveeling; ook *zonder* dezelve zullen zy *op* waaren, dat is op zeer hoogen *prys*, *door* iederen beminnaar der letteren, gesteld worden. *Zy zyn vloeiend*, en toch krachtig; de vertaling *is* kunstig, *zelden styf*; het schoone is zoo veel mogelyk behouden; de *zin nimmer* uit het oog verloren.

Ten bewyze alleen, *dat* wy ze naauwkeurig gelezen, en met het oorspronkelyke hebben vergeleken, — voorwaar geenzins om de waarde van zulk een voortreffelyk Werk te verkleinen; veeleer ten einde daardoor onzen welmeenenden lof meerdere sterkte by te zetten, — zullen wy eenige losse aanmerkingen te berde brengen.

Vooraf, *echter*, zullen wy dit zeggen: Middelmaatige Schriften, ter loops gelezen, kunnen met eene algemeene beoordeeling volstaan; zy verdienen geene byzondere inspanning of vergelyking. Uitmuntende Werken, naauwkeurig getoetst, vorderen eene meer ingespannen beoordeeling, wel-

10de Lierzang van het IIde Boek, *Rectius vives, Licini*, &c. *Poëzy*, bl. 325, 326.
5de Lierzang van het IIIde Boek, Quis multa gracilis, &c. *Poëzy*, bl. 326, 327.
3de Lierzang van het Vde Boek, *Parentis olim siquis*, &c. *Poëzy*, bl. 327.
6de Lierzang van het Vde Boek, Quid immerentes, &c. *Poëzy*, bl. 328.
7de Lierzang van het Vde Boek, *Quo? quo scelesti*, &c. *Poëzy*, bl. 329.
10de Lierzang van het Vde Boek, *Mala soluta navis*, &c. *Poëzy*, bl. 330.
10de Lierzang van het IVde Boek, *O crudelis adhuc*, &c. *Poëzy*, bl. 331.
9de Lierzang van het IIIde Boek, *Donec gratus eram*, &c. *Poëzy*, bl. 331, 332.
17de Lierzang van het *IIde* Boek, *Cur me querelis*, &c. *Poëzy*, bl. 333, 334.
3de Lierzang van het *IIIde* Boek, *Justum et tenacem*, &c. *Poëzy*, bl. 334—336.

(*) Wy weten wel, dat de geleerde en niet genoeg gekende H. C. OOSTERDYK zulk een Werk heeft nagelaten, blykens de *Lofreden* van den Heer DE BOSCH, bl. 29, 30; dan dit is niet uitgegeven.

(†) De Heer UBLINK zingt daarom, in een Gedicht aan den Heer VAN WINTER, by de uitgave dezer Lierzangen:

Mogt menig Dichter in deez' hof een bloempje plukken,
VAN WINTER schenkt ons nu 't geheel dier meesterstukken,
Daar hy, door tooverzang, waar de echte geest in speelt,
Met HUYDECOPER, — welk een naam! — dien kunstroem deelt.

welke aanmerkingen met zich voert. By de onkundige menigte, die hier aan de schors der beoordeelingen blyft hangen, is het in onze dagen dikwyls genoeg, eene bedenking tegen deze of geene enkele plaats te vinden, om het geheel af te keuren; waardoor niet zelden uitmemende Boeken, geheel tegen de meening der beoordeelaars aan, den welverdienden roem moeten missen. Om dit te voorkomen, betuigen wy te voren, dat wy, door eenige weinige aanmerkingen, aan dit uitmuntend, ja éénig Werk, geen nadeel willen hebben toegebragt; een Werk, het welk wy onder de voortreffelykste Dichtwerken onzer Landgenooten eene plaats waardig keuren.

In den vyftienden Lierzang van het eerste Boek, waar NEREUS PARIS de gevolgen zyner schaking van HELENA voorstelt, brengt NEREUS, met de levendigste verwen, het slagveld van Grieken en Trojanen, als in een tafereel, PARIS voor 't gezigt, en zingt onder anderen:

Non Laertiadem, exitium tuae
Gentis, non Pylium respicis?

Dit *respicis* is hier, zoo het ons toeschynt, niet: *hebt gy niet te vreezen?* gelyk VAN WINTER het vertaalt; maar: *ziet gy daar niet?* gelyk VONDEL het overbrengt; of: *ziet gy daar niet achter u?*

In den zestienden Lierzang des tweeden Boeks, voorzeker één der schoonste Zangen van HORATIUS, zegt hy, zoo waar als schilderachtig:

Non enim gazae, neque consularis
Summovet lictor miseros tumultus.
Mentis, *et curas laqueata circum*
Tecta volantes.

VAN WINTER vertaalt dit aldus:

Geen bundeldraagrenschaar, op 's Burgemeesters wenken,
Stilt oproer in den geest waarby het harte beeft;
Geen schat, *enz.*

Bundeldraagrenschaar is een dier koppelwoorden, waarin de Dichters in de eerste helft der voorige Eeuw byzonder behagen schynen gevonden te hebben, maar welke nu, te recht, worden afgekeurd. *'s Burgemeesters*, voor, *van den Consul*, mishaagt ons eenigzins; daarenboven missen wy al het schilderachtige: de *Lictores*, welke voor de *Consules* gingen, deden het volk uiteengaan, om voor dien hoogstaanzienlyken man ruimte te maken; dit is hier de kracht van *summovere*: *de Lictor kan niet uit den weg zetten* of *ruimen*, enz.

In

In den [illegible]

[illegible]

De [illegible]

In den [illegible]

[illegible]

Door [illegible]

[illegible]

Die [illegible]

Van den [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

der Goden spys of drank; liever had hy deze gemaakt, dan vele van PINDARUS; ja, liever wilde hy zulke gedicht hebben, dan Koning van geheel Arragon zyn. In dezen korten, maar overschoonen Lierzang (den derden van het vierde Boek) leest men deze regels:

Romae, Principis Urbium
Dignatur soboles inter amabiles
Vatum ponere me choros,
Et jam dente minus mordeor invido.

Zy zyn vol van dat trotsche gevoel, den Romeinen en HORATIUS byzonder eigen. De vertaling schynt ons niet zeer gelukkig, of liever niet ten vollen krachtig:

Beheerscht vry de aarde, ô Rome's zoonen!
De plaats der eer, die ik bemin,
My meerder waard' dan alle kroonen,
Bereid my uwe gunst in 't heilig dichtrenkoor.
De nyd houd op my roem te ontsteelen.

Dat *Romae, Principis Urbium*, verliest op deze wyze al het hooghartige, den Romein kenschetzende.

De Heer VAN WINTER houde ons deze weinige aanmerkingen (*), welke wy niet verder willen uitbreiden, ten goe-

(*) Het volgende is ons onder anderen nog aanmerkenswaardig voorgekomen. Toen een zwaar onweder en eene geweldige overstrooming Rome met verwoesting gedreigd had, vervaardigde HORATIUS den tweeden Lierzang van het eerste Boek, en droeg deze ontzettende gebeurtenis als een blyk van de gramschap der Goden voor. In dezen Lierzang komen de volgende regels voor:

Vidimus flavum Tiberim, retortis
Littore Etrusco violenter undis,
Ire dejectum monumenta regis,
Templaque Vestae.

Het welk de Heer VAN WINTER dus vertaalt:

De blonde Tiber stuift, met weêrgestuite golven,
Toscanen's oever af; zyn onweêrstaanbaar slaan
Heeft Vesta's tempelchoor, heeft *Numa's* GRAF bedolven;
En Rome moet te gronde gaan.

Indien men *regis* neemt *van Numa*, gelyk de geleerde TORRENTIUS wil, moet *monumenta* hier, volgens hem, niet *het graf*, maar *Numa's oud paleis*, of *de overblyfzels* daarvan, of wel *het gedenkteken van Numa's woning* zyn. Ten tyde van HORATIUS wierd, zoo al niet dit oude paleis, ten minsten de overblyfzels, of de plaats, waar het gestaan had, als iets heiligs en eerbiedwekkends, wegens oudheid en eenvoudigheid, getoond. Het duldt geenen twyfel, dat dit gedenkteken van NUMA aan den tempel van Vesta grensde. Men kan

goede. Over het geheel is alles naar den elsch vertaald; en wy wenschen den kunstigen Dichter van harte geluk, met zynen zoo uitnemend volbragten arbeid; ja wenschen tevens hem in zyne nieuwe loopbaan, by de vertaling van den *Eneas* van VIRGILIUS, den zelfden moed, den eigen heerlyken uitslag. Immers, indien de overige Boeken het eerste, 't welk wy hier aankondigen, evenaaren, zal deze vertaling voorzeker voor die van de Lierzangen niet behoeven te wyken. Ook by eene vlugtige vergelyking met het oorspronkelyke, waren wy als opgetogen van deze meesterlyke vertolking, en zyn by het lezen daarvan, gelyk by het aandagtig beschouwen van den *Horatius*, ten vollen overtuigd geworden, dat het vertalen van oude Latynsche Dichters den voortreffelyken VAN WINTER gerust mag worden toevertrouwd.

kan dit in de aantekeningen van TORRENTIUS by deze plaats gestaafd vinden, alsmede by den ouden uitlegger CRUQUIUS, die nog het getuig van PLUTARCHUS in het *Leven van* NUMA bybrengt.

TORRENTIUS zoude, onzes oordeels, zyne aantekening uit twee plaatsen van OVIDIUS hebben kunnen ophelderen. — De eerste is te vinden *Fast.* Lib. VI. v. 263, 264.

Hic locus exiguus, qui sustinet atria Vestae,
Tunc erat intonsi regia magna Numae.

Volgens HOOGVLIET, *Feestd.* bl. 203.

De kleine plaats, waarin de Nonnen zich onthouwen,
Was toen het grondbeslag van Numa's hofgebouwen.

De andere, Trist. Lib. III. v. 30.

Hic focus est Vestae ———
Hic fuit antiqui regia parva Numae.

Hier is de tempel, waarin het brandend altaar van Vesta —
Daar was het eenvoudig verblyf van den Koning Numa.

Het verwondert ons, dat CRUQUIUS noch LAMBINUS deze plaatsen van OVIDIUS hier hebben bygebragt. — Het kan echter zyn, dat de Heer VAN WINTER, in aanmerking nemende, dat PLUTARCHUS op het einde van het *Leven van Numa* verhaalt, dat NUMA's graf, het welk uit DONATUS en anderen blykt digt aan den Tiber gelegen geweest te zyn, door zwaare slagregens eens ontbloot was, hier eene uitlegging, door geenen der Uitgeveren, zoo verre wy hebben nagegaan, gemaakt, gewaagd heeft. Dezelve schynt, in den eersten opslag, voorzeker niet onaannemelyk. Dan, HORATIUS doelde hier op eene in zynen tyd voorgevallene overstrooming. Die, by welke NUMA's graf verwoest was, viel veel eerder voor, onder het Consulaat van PUBLIUS CORNELIUS en MARCUS BOBIUS, gelyk PLUTARCHUS wil, omtrent 400 jaren na NUMA's begraving. Daarenboven, LIVIUS verhaalt deze gantsche ontbloting van NUMA's begraafplaats op eene geheel andere wyze; zie het 39ste Hoofddeel van het 4de Boek zyner Geschiedenissen.

Redevoering over het Verhevene. *Door* PAULUS VAN HEMERT. *Te Amsterdam*, *by* M. Schalekamp, 1804. *In gr. 8vo.* 47 *bl.*

Met zekere geestdrift vatten wy de pen op, om deze Redevoering aan te kondigen en 'er ons oordeel over te melden. Verwonderlyker kan nimmer de diepzinnigste wysbegeerte vereenigd worden met de bevalligste welsprekendheid, dan in dit meesterstuk van den *Critischen* Redenaar, PAULUS VAN HEMERT, geschiedt. Het onderwerp toch hoort in de *Æsthetica* te huis, welke men de *metaphysica* der fraaije kunsten noemt, en vordert eene verdieping tot de geheimste vatbaarheden en roerzelen des gevoels, welke de ontleedkundige scherpte der *Koningbergsche* wysbegeerte vordert; en deszelfs voorstelling heeft alhier, by eene eenvouwdigheid, welke zelfs de minstgeoefende geest terstond bevat, eenen rykdom van schoonheden, die aan het dichterlyke grenst; en het *non plus ultra* der welsprekendheid mag heten. — De schifting van ken- en denk-vermogen, door KANT gemaakt, heeft invloed ook in het gebied der schoone kunsten en in de verklaaring van het gevoel voor het schoone en verhevene in de natuur. Het laatste neemt de Redenaar tot zyne taak, geenszins om eene Spreekbeurt in *Felix Meritis* met eene *æsthetische* Verhandeling onder den naam eener Redevoering te vervullen; maar om *'s menschen voortreffelyken aanleg*, *zigtbaar vooral ook*, *in zyne vatbaarheid voor het verhevene*, in het edelst licht te stellen; eene wending, des Redenaars bekwaamheden waardig, zoo wel wegens hare vinding van eene stof, wier vermelding elken hoorder verrukt en elken anderen waardigen beoefenaar der welsprekendheid jaloersch maakt, als wegens hare moeilykheid, om hare stoute aankondiging van wysgeerige naarsporingen by een bloot letterkundig onthaal. —— De *mensch* alleen, en niet het *dier*, is vatbaar voor het *verhevene*; — de *schrik* is de eenige grond van het *verhevene* niet; dan zou ook het *dier* 'er vatbaar voor zyn; — de verheffing van den geest boven de neêrslagtigheid, uit de ontzettende meerderheid van zekere voorwerpen ontstaan, is de bron van het *verhevene*; — ook het *schoone* verheft wel den geest, maar eeniglyk boven lagere zinnelykheid, zonder op eigenlyk *nut* of *genoegen* te rekenen; het *verhevene* houdt den geest op, waar *schrik* en *gevaar* zelfs de ziel willen verweldigen; — het *schoone* beoordeelt ook de *vormen* der voorwerpen, daar het *verhevene* zich het *onbegrensde*, *onberekenbare*, *onvergelykbare* kiest; — het *schoone* vereenigt zich alzoo met zekeren smaak, die meer-

maa-

maalen kan ontbreken; het *verhevene* is overal aanwezig, waar de mensch slechts zyne menschheid gevoelt; – het slaat elks geest ter neder, die zyne broosheid, beperktheid, zwakheid en weerloosheid gevoelt by de minst ontzettende werking zelve der natuur, maar verheft elken geest ook weder, die zyne zedelyke vryheid, zyn eigen oppergebied over zynen eigen wil onafhankelyk, verheven gevoelt boven alle krachten der natuure; – het grenzelooze in uitgebreidheid en het onberekenbare in krachten zyn de twee betrekkingen, die dit zelfde gevoel op gelyke wyze voordbrengen; – elk, die zich door dit gevoel verheven heeft boven allen geweld en banden van natuurkrachten of dwingelandy, verrukt den mensch, – elk, die tot deze verheffing door belangelooze deugd wordt gedreven, doet den mensch zynen aanleg tot Gode-gelykvormigheid eerbiedigen. —— Aldus is het wysgeerige beloop dezer Redevoering, het welk naauwlyks de ontschuldiging des Voorredenaars behoeft: „ dat zy, „ die eene *redevoering* behoorelyk weten te onderscheiden van „ eene *verhandeling*, geene systematische en geheel volledige „ bearbeiding van dit onderwerp hadden te verwachten." —— Een paar plaatsen uit deze Redevoering mogen nu tot proeven verstrekken van het omkleedzel, door de welsprekendheid aan zulke diepzinnige bevattingen gegeven. „ Vrolyk, zagt, en rustig is de aandoening, welke het *Schoone* „ ons ondervinden doet. Kalm en ongestoord, vloeit ons „ het bloed door de aderen. Diepe rust heerscht in de „ gantsche huishouding onzer zenuwen; bevallige *harmonie* „ in alle de trekken van ons gelaat. Effenbaar levensgenot, „ tienvouwdig verhoogd door het stille vermaak eener speelende verbeelding, doorstroomt ons geheele wezen; teekent „ zig op onze gantsche houding; en spoort anderen, die by „ ons zyn, aan tot vrolyk medegevoel. —— Hoe verschillende, daartegen, in aard en uitwerking, zyn de aandoeningen van het *Verhevene!* Oogenbliklyk worden de levens„ krachten gestremd: doch om zig, onmiddellyk daar op, des „ te sterker uittegieten. Sneller, dan naar gewoonte, vliegt „ het bloed door de aderen. Sterker klopt het hart. De pols „ jaagt driftig. Huivering en trilling bevangen het geheele „ ligchaam. Gelaat, houding, spraak – alles kondigt aan, „ hoe zeer het innerlyk, in de ziel, stormt. Het verstand „ zelve is somtyds min of meer bedwelmd. Verward zyn de „ gedachten, zonder order de woorden; en, zo dit gevoel „ den hoogsten trap bereikt, dan gaat het ons volgends de „ meesterlyke teekening, welke ELIPHAZ, in 't boek van „ JOB (*), aangaande het *schrikkelyk-Verhevene* geeft:

„ Een

(*) H. IV: 12 en vervolgends.

„ *Een fluisterend woord is stil tot my gekomen:*
„ *Myn oor vernam 't: het was een zagt geluid.*
„ *In de schrikuuren der nachtgezigten,*
„ *in den tyd, als diepe slaap valt op den mensch,*
„ *toen greep my vreeze aan en siddering:*
„ *door al myn gebeente gong eene huivering.*
„ *Een Geest trok voorby my heen.*
„ *Alle myne hairen reezen ten berge.*
„ *Hy stond. —— Ik kende Hem niet.*
„ *Een schaduwbeeld was voor myne oogen.*
„ *Toen luisterde Hy my zagtkens in:*
„ *Hoe zoude een mensch regtvaardig zyn by God?"* —

Wy hebben by deze plaats uit de Redevoering ook de aanhaaling uit JOB gevoegd, wyl dezelve voor ons eene nieuwe en overschoone vertaling is. „ Zoo komt dus, ook in *dit* „ opzigt, de Natuur, op eene *zinlyke* wyze, aan onze zwakheid ter hulpe. Door het *zinlyke* zelve, herinnert zy ons „ het *bovenzinlyke*, dat in ons woont. Zy *verheft* ons, terwyl zy ons *nederslaat*. Door het gevoel onzer *zwakheid*, „ leert zy ons onze *sterkte* kennen. Door ons de *minderheid* „ onzer *natuurkrachten* te toonen, overtuigt zy ons, van onze *zedenlyke meerderheid* boven de gantsche schepping; en „ stelt ons aan ons zelven voor, als *Heeren over de geheele* „ *Natuur.* Verheven gedachte! Wie onzer gevoelt, hier „ by, de waarde der Menschheid niet? —— Het is waar, „ *stof zyn wy, en tot stof zullen wy wederkeeren.* Dit weten „ wy allen, en erkennen de *afhangelykheid* van ons brooze „ bestaan, als deelen des zigtbaaren Heeläls. Maar niet minder vast weten wy — en hier gevoelen wy ons hart zig „ *godlyk* verheffen — dat wy tevens, als leden eener *bovenzinlyke* waereld, van geene *magt*, hoe groot ook, in de „ geheele Natuur, eenigzins afhangelyk zyn. —— Ja, M. H., „ geene *magt* in de Natuur is in staat, om 's Menschen *wil* „ aan banden te leggen. Hy, in tegendeel, die zyne *vryheid* „ en *zedenlyke sterkte* gebruikt, maakt de hoogste *magt* der „ Natuur tot *louter niets.* Elke daad van *waare* grootmoedigheid, elk wezenlyk heldenstuk, elke verächting van „ dringend gevaar, elk offer, door de *Deugd*, aan den *Pligt* „ toegebragt, in den, vaak zwaaren, stryd met zinlyke belangen en neigingen, overtuigt ons van deze groote waarheid. —— De *hoogste magt*, welke de Natuur, omtrent „ den Mensch, als *zinlyk* wezen, kan uitoefenen, is, dat „ zy hem, door de wreede hand eenes dwingelands, op de „ uitgezogtste wyze martele, en langzaam ten dood brenge. „ Maar ook deze *magt* — hoe oneindig minder is zy, dan „ die van den Mensch, welke liever *sterven*, dan in zyne

„ ei-

„ eigen oogen een verachtelyke ſlaaf wil zyn? Laat een
„ PHALARIS de barbaarſte pynigingen voor ons toebereiden,
„ om ons ontrouw te doen worden aan onze beginzelen
„ van *goed* en *regt:* de *magt* van onzen *vryen wil* is verre
„ boven die van PHALARIS! Zo wy in ernst willen, houdt zig
„ onze *geest ſtaande*, terwyl het *ligchaam valt.* — Dus eischt
„ het de eeuwige wet onzer eigen Rede! En deze eisch
„ ware *onzin*, zo wy die *magt* niet in ons zelven beza-
„ ten." — *Pyl* voor *peil* op bladz. 8, daar toch de Schry-
ver *pylen* voor ſchichten op bladz. 36 bezigt, en ook *peil-
looze afgronden* op bladz. 20 ſpelt, is eene ſpelkundige ver-
warring, aan welke wy ook de ſpelling van de aarde *ſpleit*
op bladz. 5 toeſchryven, en welke wy hopen, dat nu een-
maal door de regelen der ſpelling, met openbaar gezag in-
gevoerd, in onze taal zal ophouden.

Lektuur voor het Ontbyt en de Theetafel. Uitgegeven door PAULUS VAN HEMERT. *II en IIIde Stuk. Te Amſterdam, by* M. Schalekamp, 1804. *In gr. 8vo.*

„ Op weinige exemplaaren na is het eerſte Stuk uitver-
„ kocht." Die verzekering van den Boekverkooper aan den Uitgever dezer Lekture maakte de agtervolging van het tweede Stuk reeds ſpoedig; en de beoordeeling, die over hetzelve gegeven is in de *Nieuwe Vaderlandſche Bibliotheek*, D. V. N. 12, mag misſchien voor de reden gehouden worden, waarom het derde met nog grooter ſpoed het tweede gevolgd is. *Het is ons nu gebleeken*, *tegen welken Recenſent het de Uitgever had in zyne Voorrede voor het* tweede Stuk, wanneer hy zich in bittere ſchers, zonder de minſte wederlegging, en onder verbloemde perſoonsaanduiding, uitliet over eenen Recenſent van zyn eerſte Stuk. *Een Brief over de verergering der kwaal van* ISBRANDUS SCRIBLERUS, waarmede het IIIde Stuk eindigt, maakt dit maar al te duidlyk. *De voorbygaande, die zich vertoornt in eenen twist, die hem niet aangaat, is gelyk die eenen hond by de ooren grypt:* deze ſpreuk der wysheid wederhoudt ons wel van alle deelneming in dezen penneſtryd tusſchen PAULUS VAN HEMERT en den man, dien hy duidlyk genoeg ten toon wilde ſtellen, maar geenszins, om te betuigen, dat die zelfde geestdrift, welke onze pen ſtuurde by de aanpryzing der voorenſtaande Redevoering, dezelve vol van verontwaardiging vult over alle de haatlykheden, welken zich de gevoeligheid van VAN HEMERT veroorloft tegen den perſoon, dien hy verdacht houdt, ongunſtige aanmerkingen over zyn geſchryf gemaakt te hebben. Is dit dan die toenemende beſchaving, welke ons de *Critiſche* Wysbegeerte doet verwachten? zyn dit

pre-

præliminairen tot haren eeuwigen vrede? Juist honderd jaren geleden schreef CLERICUS zyne Verhandeling *over de bewyzen uit bitterheid ontleend*, even als SALZMAN onlangs over de *onverstandige opvoeding*; hy noemde dit by uitstekendheid der Godgeleerden bewys, en stelde het in al deszelfs verachtlykheid voor: eene Eeuw later treedt een Wysgeer met zulke afgekeurde wapenen op, en valt 'er eeniglyk den persoon en nog geenszins de zaak mede aan, die hier toch onafhankelyk is van den persoon. Dit bedroeft ons van harte, en doet ons wenschen, dat de bedoelde persoon den man niet zal beantwoorden naar zyne woorden, opdat de aanvang dezer Eeuwe niet worde geschandvlekt door eene vermenging van persoonen en zaaken in het ryk der letteren, die zoo lang reeds ter visch- en groen-markt verbannen scheen. —— *Schuldenaars* voor *schuldeischers*, bl. 126, was ons een blyk, dat geen bedaarde hand VAN HEMERT's pen in dezen Brief bestuurde. —— De Stukken zelve zyn van gelyken onderscheiden en onderhoudenden aard, als het eerste was.

MOREAU. *Lierzang. Door* J. E. DE WITTE, Junior. *Te Gouda, by* N. Brinkman *en* E. Klein, 1804. *In gr. 8vo. 27 bl.*

Een Zang, die, zo ze in taal en spelling beschaafder ware, zeekerlyk onder de menigvuldige Gedichten, aan welken men thands den naam van *Lierzangen* geeft, omdat ze coupletsgewyze en in korte versmaat vervaardigd zyn, in eenige aanmerking zou kunnen komen, doch thands, uit hoofde van den min netten tooi, waarin dezelve zich voor het keurig oog der tegenwoordige, in dit opzicht zeer beschaafde, kunstbeoördeeling voordoet, zo wy vreezen, buiten de ry van anderszins met denzelven volmaakt overeenkomstige moderne Dichtgewrochten zal moeten omzwerven. Zo veel nadeels kan het verwaarloozen van eenige ligtelyk aan te leerene taalregelen aan den anders op den hedendaagschen Parnas niet onwelkomen Dichter toebrengen. Wy vinden ons derhalven in gemoede verpligt, dezen Dichter aan te raaden, niet om zynen arbeid, die indedaad veel goeds belooft, geheel te staaken, maar om, byaldien hy weder eenige vruchten van zynen geest het licht doe zien, dezelven beter te beschaaven, of te doen beschaaven. Immers, alhoewel de beschaaving van taal en spelling slegts eene uiterlyke welstandigheid aan de voortbrengselen van Letterkunde toebrengt, is deze echter in zo verre belangryk, dat ze der waarde van hetgeen in dezelven gezegd wordt een' zekeren luister byzet, welke die waarde meer in het oog doet vallen; daar de veronagtzaaming van deze geringe behoedzaamheid dikwerf de goede gedachten met zulk een' vuilen mist bedekt,

dat

dat men ze niet dan met moeite kan onderkennen. — *Wilden* wy dit *Dichtstuk* van deze zyde beschouwen, en alle misslagen aanwyzen, welken wy in de spelling van sommige woorden hebben aangetroffen, wy konden welligt eene geheele bladzyde daarmede vullen; by voorb. bl. 3. *ontrok* voor *onttrok*, bl. 4. *bepurpert* voor *bepurperd*, en voords de meeste deelwoorden ten onrechte met eene *t* aan het einde gesteld, bl. 5. *Gaulieren* voor *'t Gaulen*, *schrok* voor *schrikte*, bl. 7. *betichtigt* voor *beticht*, bl. 9. *beeidt* voor *boeit*, bl. 11. *den Frank* en *dien gloed* (in den eersten naamval!) *beukte* voor *beukte*, enz. enz. Dit zy genoeg, betreffende de Taal; maar wy vinden tot onze verwondering (bladz. 10.) dat 's Dichters Lier *aan tretschen zang gewoon* is, en *juichend door de wolken kan dringen*, en MOOGLYK *op der Barden toon, en Goôn en halve Goôn kan zingen*. Deze byzondere eigenschap dier Lier hebben wy echter in geene der 48 Copletten van dezen haaren Zang ontmoet. Wel is waar, in dit Gedicht kwamen nu juist wel geen *Goôn* en *halve Goôn* te pas, (immers met de halve Godinnen schynt deze zonderlinge Lier niet zo bekend te zyn, althands niet met de *Syreenen*, die zy, by misvatting, op bladz. 15, *Cireenen* noemt;) wy kunnen dus hieruit niet beslisfen, in hoe verre zy die zo als 't behoort zingen kunne, gelyk zulks, niet door de Barden, van wier geestvruchten ons niets nagebleeven is, maar door HORATIUS pleeg te geschieden, en hoopen, dat ze ons eens op dergelyke zangen, die eigenlyk heur *fort* schynen te zyn, vergasten zal. Zeer veel verwachten wy van deze heure verheyene eigenschap: want eene *Lier*, *die zich aan 't stof onttoog*, en behalven dat nog met een *oog* voorzien is, 't welk andere Lieren ontbeeren, kan ons zeekerlyk over deze onstoffelyke Wezens de beste zangen leveren; doch wy hoopen dan, dat dit heur tot den zang anders overtollig *oog* haar dienen moge, om de taal- en spel-fouten in heure zangen, wanneer die gedrukt worden, te ontdekken, en wenschen haar daarby nog eene *hand* toe, om die te verbeteren.

Kleine Romans en Verhaalen, *door* K. F. KRETSCHMANN. *Uit het Hoogduitsch vertaald. II Deelen. Te Groningen en Amsteldam, by* W. Wouters *en* J. F. Nieman, 1803. *In gr. 8vo. 607 bladz.*

De dagelyksche ophooping van allerleije Werken heeft ons tot heden toe belet, eenig verslag van dit indedaad aanpryzing waardige Werk te geeven; waarom wy ons thands zullen vergenoegen met aan hetzelve slegts een' algemeenen, doch onzes bedunkens welverdienden, *lof* te geeven, door des-

deszelfs leerzaame strekking onzen Lezeren aan te kondigen; daar de hier voorkomende Verhaalen inzonderheid ten doel hebben, de schadelykheid veeler, in den omgang hoogstnadeelige, Driften, als *hoogmoed*, *toorn* en andere, te doen kennen, en de Jeugd tegen de rampen, welken de verleiding tot een woest en losbandig leven naar zich sleept, als ook den meerbejaarden leeftyd tegen de dikwyls verderffelyke ydele roemzucht, met krachtige voorbeelden, te waarschuwen. De Verhaalen, welke den Inhoud van dit Werk uitmaaken, zyn, in het Eerste Deel, *Lysje en Helfried*; eene Huwelyksgeschiedenis, *De Bloemtak*, eene Vertelling, *Jonker Swantz*, eene waare Geschiedenis uit de Zeventiende Eeuw; en, in het Tweede Deel, *De Krygsgevangene*, eene Geschiedenis in Brieven, en *Veit Hanneman*, eene Vertelling. Inzonderheid zyn ons de derde en vierde zeer onderhoudend en leerzaam voorgekomen.

Emilia in hare vier betrekkingen, van Kind, jonge Dogter, Echtgenote, en Moeder. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Groningen en Amsteldam, by W. Wouters *en* J. F. Nieman. *II Deelen. In 8vo. Te zamen 528 bl.*

Zeer onderhoudend en leerzaam is dit Werkje, waarin de geschiedenis het voertuig is voor een aantal zeer nuttige lessen; lessen, waarvan wel gene enkele nieuw is, maar die echter nog dikwils kunnen herhaald worden, eer wy dit voor onnodig zullen houden: maar desniettegenstaande twyfelen wy geen ogenblik om het onder de zedenbedervende te rangschikken, en ieder' onzer Lezeren tegen hetzelve te waarschuwen. Hoedanig men ook over het Christendom en de godsdienstige meningen van sommige Christenen denke, zal toch ieder mensch, die hoofd en hart op de rechte plaats heeft, ene Roman met verontwaardiging van zich werpen, die kenlyk bedoelt deze dingen bespotlyk te maken by den Lezer, en welker Schryver in de onzinnige mening schynt te zyn, dat men, om goede zedelessen ingang te doen vinden, het lezend Publick deszelfs godsdienstige gevoelens verachtlyk maken moet. Voords blykt het genoegzaam, gelyk doorgaans in zulk soort van Geschriften, dat de Schryver weinig meer van den echten Christlyken Godsdienst weet, dan de door hem aangehaalde *Benjamin Scmolke*, die hy zegt dat de uitgang van den H. Geest door ene koperen plaat heeft zoeken te verzinlyken; en als wy hier alleen nog byvoegen, dat de Schryver wil, dat een Godgeleerde de Genees- en Heel-kunde op het Hogeschool aanleren zal, *in plaats* van het Hebreeuwsch en Grieksch, — en dat hy zich onder anderen aan de Schim van den waardigen GELLERT bezondigt, door te willen, dat men, in plaats van een morgengebed, 's mans Zedekundige Lessen gebruiken zal, — zo voelt onze Lezer genoegzaam, van welk enen stempel dit Werkje is.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Beöeffeningsleer, of de kennis der middelen, om als een waar leerling van J. C. getroost en heilig te leven. Waarin de ziekten van het menschelyk verstand en hart, die de ware beöeffening van het Christendom in den weg zyn, met derzelver oorzaken en geneesmiddelen worden voorgedragen. Door EWALDUS KIST, *Predikant te Dordrecht. Isten D. 1ste St. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon, 1804. *In gr. 8vo. 458 bl.*

Een nieuw Werk van den Eerw. KIST, dat uit *twee Deelen*, of wel *drie Banden*, bestaan zal. Het tweede Deel schynt toch minder uitvoerig te zullen zyn, dan het eerste, dat, door de uitgestrektheid van het onderwerp, in *twee Stukken* heeft moeten gesplitst worden.

Door Beöefeningsleer verstaat de Schryver hetzelfde, het geen men anders *Ascetica* of *Theologia Ascetica* noemt, die hy zoo wel van de *Zedenleer*, als van de *Geloofsleer* onderscheidt, in zoo verre naamelyk de Geloofsleer de waarheden voordraagt, die wy te gelooven hebben, de Zedenleer de plichten, die wy betrachten moeten; maar de Beöefeningsleer de middelen, om beiden te beöefenen, of wel overeenkomstig de waarheid te leeren denken, en overeenkomstig hetgeen plicht is te handelen. Deze Leer is tot hiertoe door niemand opzettelyk, als eene afzonderlyke weetenschap, behandeld, noch tot een zeker ordentlyk geheel gebragt. Bouwstof is 'er wel in overvloed voorhanden, in eene groote menigte van zoogenaamde praktikaale en stichtelyke schriften, welke deze en gene stukken der Beöefeningsleer tot hunne onderwerpen hebben, en gewigtige bydraagen tot deze Leer in zich bevatten. Maar niemand heeft tot hiertoe, alwat tot dit vak behoort, versameld en tot een stelsel gebragt, waardoor men de verschillende byzonderheden, die 'er toe behooren, overzien, en zich van het samenhangend ge-

geheel een denkbeeld vormen kan, even gelyk 'er ftelfels van de Geloofs- en Zedenleer aanweezig zyn. Het Werk is verdeeld in twee Hoofddeelen, waarvan het eerfte handelt over de *middelen, om tot de waare beöefening van het Christendom te komen*, en het tweede handelen zal over de *middelen, om in de waare beöefening van het Christendom te volharden en te vorderen.*

Het *eerfte Deel* bevat *drie Hoofdftukken*; waarvan het *eerfte* eene befchryving geeft van den *waaren Christen*, zoo met opzicht tot zyne verftandsbegrippen, als met betrekking tot de gezindheden van zyn hart, en tot zynen wandel. In den Christen wordt gevorderd (1) zekere maate van kennis, zoo van de gronden en bewyzen, waarop de Godlykheid van het Euangelie fteunt, als van den inhoud der Leere, die daarin wordt voorgedraagen. (2) Geloof aan de Godlyke zending van Jefus en zyne Apostelen. (3) Geloof aan alles, wat Jefus en zyne Apostelen voorgedraagen hebben. (4) Geloof, met invloed op zyn hart, dat hy God tot zyn hoogfte goed moet hebben, en gevoel van behoefte aan Hem. (5) Bezef en gevoel, dat de zonde hem van God gefcheiden heeft. (6) Leevendig geloof aan de beloften van het Euangelie, met betrekking tot zich zelven. (7) Bekeering, uit het geloof voortvloeiende. (8) Godsvrucht en deugd, als gevolgen van zyn geloof en wederkeering tot God. — Het *tweede Hoofdftuk* handelt, in *zeven Afdeelingen*, over het gebrek aan Christendom onder de menfchen, of over de ziekten van het menfchelyk verftand en hart, die de beöefening van het waare Christendom verhinderen. In de *eerfte Afdeeling* worden eenige ziekten der ziel befchouwd, die meer tot het verftand behooren: onkunde, ongeloof, onverfchilligheid, dwaaling omtrent den hoofdinhoud van het Euangelie, en bygeloof. In de *tweede* dezulken, die meer tot het hart en den wandel betrekking hebben. Hier wordt gehandeld over rechtzinnigheid zonder geloof des harte, zonder godsvrucht en deugd, over losbandigen, meer ingetogene dienaars der waereld, dienaars der zonde en der waereld met veel kunde in den Godsdienst, en huichelaars. In de *derde* over menfchen, die de paden der zonde zonder nadenken bewandelen, zorgeloozen en ongevoeligen. In de *vierde* over menfchen, die eenig nadenken hebben, maar die zich van voorwendfelen bedienen, en daartoe ge-

gewigtige waarheden misbruiken, om hun kwaad te verdedigen, en zich gerust te houden. Hier wordt 't misbruik aangeweezen, dat door veelen gemaakt wordt van het leerstelsel omtrent het menschelyk bederf en der verzoekingen, van de leer van Gods barmhartigheid, lankmoedigheid en genade tot uitstel der bekeering, van het leerstelsel omtrent de verkiezing en 's menschen onvermogen. In de *vyfde* over menschen, *die zich* op bedriegelyke gronden nederzetten, en verkeerde wegen inslaan, om tot rust voor hun hart te komen, en zalig te worden; over *zulken*, die rechtvaardig by zich zelven zyn, die *zich* gerust stellen ten deele op hunne eigen gerechtigheid, *ten* deele op hunne uitwendige godsdienstige voorrechten, die Christus tot een dienaar der *zonde maaken*, die het gemis van waar geloof en godsvrucht *door boete*, of door bygeloovige waarneeming *van* willekeurige plichten, zoeken te vergoeden, die God en de waereld te gelyk willen dienen, die uitzonderingen willen maaken op hunne gehoorzaamheid, en over rechtzinnige godsdienstige lieden, die in de daad geslagene vyanden zyn van den Godsdienst des harte. In de *zesde* over overtuigden, doch by welken de overtuiging nog eene verkeerde richting neemt; over zulken, die in hunne gevoeligheid berusten (*sentimenteel-godsdienstigen*); over oppervlakkig gevoeligen, die, na hoop *op hunne teregtbrenging gegeeven te hebben*, de tegenwoordige *waereld weder lief krygen; over menschen*, die *hunnen staat voor goed houden*, om hunne overtuigingen in voorige jaaren; over dweepers en wanhoopigen. In de *zevende* over menschen, die begeerig zyn naar God in Christus, doch die, door verschillende bedenkingen, nog verhinderd worden, om tot de waare rust en kracht te komen. Hier worden negen moedbeneemende bedenkingen van zulke heilbegeerigen opgegeeven. — In het *derde Hoofdstuk* gaat de Schryver over tot het onderzoek naar de oorzaaken, en voorstelling van de geneesmiddelen der bovengenoemde ziekten van het menschelyk verstand en hart. De algemeene oorzaak derzelven vindt hy in het oorspronkelyk bederf, en het algemeen geneesmiddel in de vernieuwende genade van den Heiligen Geest; waaruit geenzins volgt, dat het overtollig is, *byzondere geneesmiddelen* tegen de ongesteldheden onzer ziele op te geeven. Daarover wordt, in dit *eerste Stuk*, reeds gedeel-

telyk gehandeld in *twee Afdeelingen*, waarop, zoo 't schynt, nog vyf anderen staan te volgen. In de *eerste* worden de oorzaaken en geneesmiddelen voorgedraagen van de beschrevene ziekten der ziele, die meer tot het verstand behooren; onkunde, ongeloof enz. In de *tweede*, de oorzaaken en geneesmiddelen van eenige anderen, die meer betrekking hebben tot het hart en den wandel; waereldliefde, huichelaary enz.

Men kent de bevallige schryfwyze van den Eerw. KIST over godsdienstige onderwerpen. Ook dit Werk zal aan beschaafde Leezers, die 't Christendom gaarne, naar 't Leerstelsel van 't Gereformeerd Kerkgenootschap, in oefening gebragt zien, en wel inzonderheid dezulken, die met zoogenaamde praktikaale Schryvers veel ophebben, regt bevallen. Men kan hier 't bruikbaarste uit de Schriften van DODDRIDGE, ZIMMERMAN, NEWTON, LAVATER, EWALD, EDWARDS, OSTERVALT, VAN ALPHEN, BROES, OEMLER, HERMES en andere nieuwere Werken, vooral uit de oudere van SALDENUS, TEELING, LODESTEIN, de beide BRAKELS en verscheidene Engelsche Praktikalisten, aan welken de Schryver verre den voorrang geeft boven de laateren, in eene bekwaame orde en gezuiverden styl, en op eene naar de behoeften van den tegenwoordigen tyd geheel ingerichte wyze, byeenverfameld vinden. 'Er is hier ruime stof voor Toepassingen van Leerredenen (zoo als men die in 't Gereformeerde Kerkgenootschap meest verlangt) en voorts eene geschikte handleiding voor Leeraars, om onderscheidene soorten van menschen, in de huisbezoekingen en by andere gelegenheden, te onderhouden, voorhanden.

Opgeklaarde Godgeleerden zullen mogelyk oordeelen, dat 'er, uit inschikkelykheid, nog te veel behouden is van de gebreken, die de Schryver niet kan ontkennen, dat die oude Schriften, welken hy op zoo hoogen prys stelt, ontsierd, en voor onze tegenwoordige meer verlichte Eeuw minder bruikbaar gemaakt hebben, en zich inzonderheid beklaagen, dat, ter bestryding van verscheidene in de Gereformeerde Kerk nog heerschende volksbegrippen, en misbruiken der waare Bybelleer, niet meer gebruik gemaakt is van de onwederspreekelyke vorderingen, die, vooral in de laatste jaaren, gemaakt zyn, in de uitlegging der gewyde, helaas! al te veel miskende en mishandelde schrif-

schriften des Ouden en Nieuwen Verbonds. Zou het b. v., om iets te noemen, in den Bybel wel zoo veel grond hebben, als het sterk beweerd, en, in de behandeling van menschen van verschillende denkwyzen en standen, steeds vastgesteld wordt, dat *ieder waar Christen* zekere terugkeering moet ondervonden hebben uit een voorigen staat, toen hy van de voorstellingen van het Euangelie *geene hoogte had*, zoo als de Schryver zich bl. 35 uitdrukt; en dat wel in deze orde, dat hy eerst behoefte aan God gevoelt, vervolgends zich zelven, als van dien God van heil gescheiden, en als onderworpen aan zyn heilig en regtmaatig ongenoegen, leert kennen, hierna de beloften van het Euangelie van vergeevende en geneezende genade in Jesus Christus met invloed op zyn hart gelooft, en dat op dit geloof eerst waare bekeering van hart en wandel volgt? Ook houde het ons de Dordsche Kerkleeraar ten goede, dat hy ons nog te streng schynt, in het beöordeelen van verschillend-denkenden over sommige leerstellige begrippen. Met recht gispt hy groflyk-dwaalenden omtrent den hoofdinhoud van het Euangelie, die het Christendom uit het Christendom wegneemen. Maar kan dit wel zoo stellig gezegd worden omtrent alle byzonderheden, die hy onder deze dwaalingen rekent; en is 'er genoegzaame grond, om ten aanzien van die allen te beweeren, dat ze niet wel eens daaruit ontstaan, *dat de H. Schrift die min of meer schynt te begunstigen, of althans zich niet duidelyk omtrent dezelven verklaart, maar uit hoogmoed en vyandschap van het hart tegen den waaren inhoud van het Euangelie?* Men plaatst wel eens op de zwarte lyst van zoogenaamde *Neologen*, die gevaarlyke begrippen omtrent het Christendom koesteren, verdienstelyke Mannen, die het met de goede zaak van den Godsdienst zeer wel meenen, en voorzeker nimmer, te gelyk met een BAHRDT en dergelyke flechthoofden, behooren genoemd te worden. — Ondertusschen gelooven wy, dat de waardige KIST het zoo 'erg niet meent, als hy wel schynt. By een anderen alledaagschen Schryver, die 'er maar op toelegt, om den rechtzinnigen, vroomen man te vertoonen, zou men 'er minder acht op slaan; maar in een Boek, dat waarlyk veel uitmuntends bevat, en waarin allerwege de duidelykste bewyzen van heldere en verdraagzaame gevoelens van deszelfs edel-den-

denkenden Opsteller doorstraalen, ontmoet men ongaarne gezegden en stellingen, die door domheid, en vooroordeelen van gezag en gewoonte, zoo ligt, tot aankweeking van verkeerden Godsdienstyver, kunnen misbruikt worden.

De Gelykenisfen van Jesus, of Zedelyke Verhaalen uit den Bybel, door R. C. GITTERMANN, *Dr. in de Wysbegeerte en Predikant te Resterhave. Iste Stuk. Uit het Hoogduitsch vertaald*, door H. BROUWER, *Koningl. Pruisischen Kerk- en School-inspector en Predikant te Weender. Te Groningen, by* J. Oomkens, 1804. *In gr. 8vo. 172 bl.*

De keurige en onnavolgbaare Gelykenisfen van den Zaligmaaker zyn zoo vol van roerende onderrichtingen, van krachtige aansporingen tot het goede, en van afschrikkende waarschouwingen tegen het kwaade, en bevatten eenen zoo ryken schat van waare Christelyke wysheid voor 's menschen gantsche leeven, dat gewisselyk ieder oprecht vereerder van Christus, die dezelve uit dit gezichtspunt beschouwt, de goede voorzorg des Allerhoogsten, voor de bewaaring van deze overgeblevene gedenkstukken der oudheid tot op den huidigen dag, niet genoeg kan danken. Dr. GITTERMANN wierd te raade, om deze uitmuntende zedelyke verhaalen, als zoodanig, van derzelver bruikbaarste, en voor het verstand en hart van den Leezer meest treffende en stichtelyke zyde, in eene bevattelyke taal, te ontwikkelen, en 'er een stichtelyk Leesboek, voor lieden van allerlei soort en stand, van te maaken. Wy zyn hem voor die edele, zeer gelukkig volvoerde onderneeming, en den Eerw. BROUWER voor de vertaaling en gemeenmaaking van dit nuttig Handboek, dank schuldig.

In dit eerste komen vyf Gelykenisfen, of Zedelyke Verhaalen, voor. (1) Wie is myn naasten? of de medelydige Samaritaan. (*Luc.* X; 29-37.) (2) Loon en straf, of de Ryke en de Arme. (*Luc.* XVI: 19-31.) (3) Zelfsverheffing en ootmoed, of de Fariseeuw en de Tollenaar. (*Luc.* XVIII: 9-14.) (4) Edelmoedige kwytschelding en onbarmhartige gestrengheid, of de Koning en zyn Staatsdienaar. (*Matth.* XVIII: 23-35.) (5) Oprecht berouw ver-

verbetert en verzoent, of de ontaarte Zoon. (*Luc.* XV: 11-32.) — De Euangelische verhaalen worden, op een vryen trant, omschreeven, met aanwyzing van het nuttig gebruik, dat men 'er, tot opwekking en aankweeking van godvruchtige en deugdzaame gevoelens, van behoort te maaken. Achteraan zyn nog eenige ophelderende Aanmerkingen gevoegd. De Eerw. BROUWER heeft 'er nog eenigen bygedaan. Wy zien het *tweede Stukjen*, dat reeds, in 't Hoogduitsch, in 't licht verscheenen is, en het *laatste*, dat 'er eerlang staat bygevoegd te worden, met verlangen te gemoet.

Beknopte Geschiedenis des Joodschen Volks, enz. Voor Volk en Jeugd. Door J. J. F. SCHMID, *Predikant te Bikelsberg in het Hertogdom Wurtemberg. Te Gorinchem, by* J. van der Wal. *In gr. 8vo.* 192 *bl.*

Dat gedeelte der oude Geschiedenis van het Joodsche Volk, 't welk deszelfs lotgevallen van de wegvoering naar Babel, tot op de verwoesting van Jerusalem door de Romeinen, bevat, is over 't algemeen te weinig bekend; naarmate het belangryker is. Het vult niet slechts volkomen de berichten aan, die wy, aangaande dit Volk, 't merkwaardigste, dat immer op den aardbodem geleefd heeft, aan de Heilige *Schryvers te danken hebben, en brengt dus de geschiedenis van het Oude en Nieuwe Verbond in een aangenaam en nuttig verband, en tot een geheel;* maar geeft ook ontwyfelbaar den opmerkzaamen Leezer der H. Schriften des N. V. zeer veel lichts, en, hier en daar, aan den inhoud dezer boeken zelven de gewenschte bevestiging. De Eerw. SCHMID heeft deswegens een nuttig werk ondernomen, door het vervaardigen dezer beknopte Geschiedenis van het Joodsche Volk, geduurende dit tydvak. Wy moeten hem den lof geeven van de beste hulpmiddelen daar toe gebruikt, en het voornaamste, in eene geleidelyke orde, byeengebragt te hebben. Voor een uittrekzel is dit Werkjen niet geschikt. De arbeidzaame Predikant VAN HOEK, aan wien wy de vertaaling te danken hebben, verdient aanmoediging.

Historische Gedachtenis-rede. Ter gelegenheid van den vyf-en-twintigjaarigen Predik-dienst in de Gemeente van Amsterdam; als mede van den geheelen, ruim acht-en-dertigjaarigen Euangeliedienst, daar, en in vier voorgaande Gemeenten. Over Genesis XXXII: 10. *Uitgesprooken in de Wester Kerk, op den 25sten avond van Slagt-maand* 1804. *Door* ANTONIUS KUYPER, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, by* J. A. Meyboom, 1804. *In gr. 8vo. 42 bl.*

Menigmaal beklaagden wy de Leeraaren van den Godsdienst met geheel ons hart, wanneer wy van de onbegryplyke onvatbaarheid hunner toehoorderen stalen aantroffen; en al aanstonds by het inzien dezer Leerreden hadden wy wederom dit medelydend gevoel, daar de Weleerw. KUYPER, gezegd hebbende dat hy den Heere *een Avondoffer* wilde toebrengen, om misverstand voor te komen, het bericht voor nodig hield, dat hetzelve niet bestaan zou uit *Myrrhe*, *Galban* en *Onyche*; en wy konden ons tevens, naauwlyks zonder lachen, voorstellen, met welk eene gespannene verwachting en nieuwsgierigen angst de eenvoudige schare de verschyning van den *Seraf* zal hebben te gemoet gezien, welken de Leeraar bad dat *met eene vuurige Altaarkool* mogt komen *aanvliegen*, en hoe zy in deze verwachting werd te leur gesteld! Aan het slot der Leerreden, toen des Leeraars *hart* was *uitgezegd*, was zyn *mond en tong nog eene vloeijende beek*, en wilde *iets van 's Heeren lof dankend zingen, en daar mede eindigen*; gelyk 'er dan ook een versje volgt. En hiermede zouden wy van dit boekje afstappen, ten zy wy gaarne onze Lezers eenigzins wilden doen delen in het, zo wy menen, onschuldig vermaak, dat wy by de lezing van hetzelve genoten hebben; wy kunnen echter niet alles aanstippen.

By de verklaring van den text trok vooral onze aandacht, dat door de *twee heiëren*, tot welke Jacob geworden was, niet (naar het *algemeen?* aangenomen begrip) verstaan moeten worden twee eigenlyk gezegde Heiren, waarmede hy zich tegen Esau verdedigen kon; maar, dat *dubbel Heirleger van Engelen*, dat *Mahanaim*, vs. 2 vermeld; hetwelk ook ter ophelder ing van *Hoogl.* VI: 13 dienen kan.

Lang staat de Leeraar stil by *de weldaden, welke*

ke God hem in elken tydvak zynes bedryvigen levens bewezen heeft. Zyne geboorte, aan de groenende Buitençingels, uit eerlyke en onbesprooken Ouders, — zyne studie te *Harderwyk* en *Leyden*; — een twede tydvak loopt tot zyne plaatsing als Predikant in zyne *Geboorte-gemeente* te *Amsterdam*. Eerst had hy deze betrekking te *Buikſloot*, daarna te *Wormer*, voords in het gryze *Oudewater*, (hier had de Leeraar het niet best; hy *vond daar beider vuisten vol arbeids*; daar scheen het, dat de Heer des Huizes zyne jeugdige krachten wilde beproeven, en een engen band om zyne lendenen leggen; — en als het daar nog zo toegaat, als de Leeraar zegt dat het 'er in dien tyd toeging, zo raden wy ieder' Predikant, die in der tyd te *Oudewater* beroepen mogt worden, zich voor schade te wachten!) en eindelyk te *Delf*, vanwaar een boodschap tot hem kwam: *Menschenkind! maak u gereedschap van vertrekking.* Daar had hy het uitnemend naar zyn zin; in dat *ander Basan en Gilead lieflyke plaatsen vielen zyne snoeren*; simpel weg, hy trouwde daar eene lieve Vrouw. Dan, pas agt maanden had hy 'er *de wacht der Heilige dingen waargenoomen*, of hy werd naar *Amsterdam* beroepen. Nu begint het derde tydvak: hy begon aldaar op den 24sten avond van Slachtmaand, NB. *in het jaar* 1779 *der voorleeden Eeuw*, zyne Euangeliepredikimg; die hy getrouw en yverig waarnam; zelfs eenmaal op het *schril-schavot; by welke gelegenheid de ter dood veroordeelde niet alleen van de binding van Jesus sprak*, maar ook de ladder, die hy op moest, by de ladder van Jacob vergeleek. De Leeraar geniet eenen gelukkigen ouderdom van byna 62 jaren, genoot doorgaans eene goede gezondheid, en is nog sterk naar 't lichaam; alleenlyk is zyn geheugen eenigzins, en zyn gezicht aanmerklyk verzwakt, voor ruim twee jaren, *door een vlammend bliksemlicht*. Voor grove en ergerlyke zonden bewaard, roemt de Leeraar Gods ondersteuning, enz. en wekt de schaapen zyner weide op tot het hooren van hunne menigvuldige en groote voorrechten. O, roept hy uit, *wat hebben wy veel beleefd en hoe meenig hard hoofd overleefd!* En zo komt hy tot de laatste byzonderheid in het derde tydvak van zyn leven onder zyne tegenwoordige Gemeente. *Maar schrik niet*, zegt hy, *het begint met den Dood! Wy zyn stof en asch.* — Velen van het *Achtbaar Burgerheer-*

lyk Ligchaam, velen zyner vrienden en bekenden zyn dood; *van de meer dan* 2000 *gedoopte Kinderen*, 1610 *aangenoomene tot Lidmaaten*, *en van de ruim* 1000 *in 't Huwelyk ingezegende*, *zyn veele weg*; *en hoogstwaarschynlyk draagt niemand van de ontworpene en over de meer dan* 1790 *door hem uitgesprokene Leerredenen*, *behalven nog drie kleenere Redevoeringen*, *eenige weetenschap meer*, *dan hy alleen*. Hier laat de Leeraar terstond op volgen: *Wat ryke stof tot dankbaarheid en vergenoeging geeft my dit*; en bericht dan nog, dat hy *de laatste proeven van de* 4784 *Teksten*, *met* 174 *uit de Apokryphe Boeken daaronder begreepen*, van het *Bybels zaaklyk Woordenboek* van den Eerw. J. G. STARINGH, heeft nagezien en verbeterd, en dat dezelve alzo by wyze van *Register* by het eerste Deel van dat Werk onder zynen naam zyn uitgegeven. Hem troffen intusschen ook rampen, enz.

In een twede stuk zou de Leeraar opzetlyk handelen: *welke verpligting tot dankbaarheid dit van hem vordert*. Hier vinden wy, *hoe gedenkwaardig de maand November is*, *in naam en dag*, *vruchtbaar in veele byzonderheden*, *in ramp- zo wel als in voorspoed*, *voor de Stad*, *'t Heiligdom*, *de Kerk*, *en voor hem*. Trouwens in deze maand is J. C. geboren; en op dezen zelfden dag, in deze zelfde Kerk, vierde niet alleen hy, maar ook zyn Collega VAN VOORST, den vyf-en-twintigjarigen Predikdienst; den volgenden morgen 14 dagen geleden hield Prof. CRAS eene Lyk-oratie op Prof. WALRAVEN, en morgen zou Prof. WILLMET zyne Inaugurele Oratie doen; den 9 Novemb. 1801 heeft 't verschriklyk gestormd, waardoor die zelfde Kerk ook schade leed, enz.

Ten derden zou de Leeraar nagaan, *hoe hem dit alles moest aansporen om verder onder 's Heeren hulp voord te gaan*, *dien dag en avond 't H. Dienstwerk als 't ware te hervatten*, *en met een hartelyk en welmeenend woord van opwekking en zegenbede te sluiten*. Hier vinden wy Aanspraken en opwekkende Zegenwenschen. Zyn Eerws. vier vorige Standplaatsen krygen elk eene beurt. *Buiksloot* wordt aldus begroet: ,, Myn geliefd Buiksloot, eerstesling myner kracht, gy smaakte om uwen Godsdienstyver, toen ik, in zo veel liefde, *aan uwe wateren zaaijen mogt*, als een ander Zebulon, aan 't scheepryk Y, den zegen van de verborgene dingen des Zands. — Stroomen van levend genadewater vloei-

,, den

„ den uit uwen buik, en veele ontvingen den H. „ Geest." — „ En nu," zegt de Leeraar verder, „ wat zult gy zeggen, Amfterdamfche Gemeente! wat „ fchiet 'er voor ons over? — — Dubbele, ruime „ dankftof," enz. en nu volgt nog eene roerende *aanfpraak*.

Tot viermaalen toe (deze opmerklyke byzonderheid moeten wy nog opgeven) *klom de dood in zyne wangtaren, en ontrukte hem de gezellinnen zyner liefde*. Het verblydt ons intusfchen, dat hierdoor 's Mans gezondheid geen nadeel leed, maar dat (zie bl. 20 van deze Leerreden) *de uiterlyke blos en frisfche gelaatstrekken zyns aangezichts in hem zulken man van jaaren niet toonen*; weshalven wy 't ook niet voor onmooglyk houden, dat zyn Weleerw. nog wel eens eene vyfde gezellinne zyner liefde maaken zal.

Proeve van eenige Gezangen voor den openbaaren Godsdienst; door Mr. RHYNVIS FEITH. *Te Amfterdam, by* J. Allart, 1804. *In gr. 8vo. 140 bladz. behalven het Voorbericht van XXIV bl.*

Proeven van geestelyke Oden en Liederen, uitgegeven door AHAZUERR VAN DEN BERG. *III Deelen. Te Utrecht, by* J. van Schoonhoven, 1804. *In gr. 8vo. Te zamen 962 bl. behalven het Voorwerk van XX bl.*

Van ouds, zo lang zelfs als 'er Volkeren bestaan hebben; blykt het, dat zy hun gevoel voor de genootene weldaaden des Hemels, aan welke Wezens zy die dan ook toefchreeven, in zinnelyke uitdrukkingen hunner Geestverrukking, in waarlyk Dichterlyke Liederen geuit hebben. Wy vinden, derhalven, in de Dichtftukken der Ouden, *Hebreën*, *Grieken* en *Romeinen*, welke ons nog zyn nagebleeven, veele kenmerken van de verheven vlucht en trotfche beelden van een doorgaands ftrydbaar, immers in den kryg gehard Volk, welks grootfte heil in overwinnen — welks grootfte ramp in overwonnen te worden gelegen was. De lof der Goden en Helden verfchafte aan de Oden dier Volkeren wendingen en fieraaden, welke in hunnen tyd en voor hun oogmerk, de aanvuuring van den Volksgeest, onontbeerlyk waren, en tevens by de form hunner lie-

deren aan sommigen derzelven eene zo uitmuntende schoonheid en kracht byzetteden, dat men ze, wat derzelver dichterlyke behandeling aangaat, sedert men uit de Werken der Ouden regelen voor allerleije Dichtkunst ontleende, altyd als voorbeelden ter navolging gebezigd heeft. Onder deze Dichtvoortbrengselen der hooge Oudheid kan men met recht die Gezangen tellen, welke, onder den naam van *Davids Psalmen*, nog algemeen in de Christelyke Gemeenten in gebruik zyn. Indedaad, deze Psalmen hebben, in derzelver dichterlyken geest, eene hooge waarde: maar de omstandigheeden, waarin ze oorspronglyk gebezigd wierden, en de gemoedsgesteldheid der zangeren, waarvoor ze oorspronglyk geschikt waren, verschillen zo hemelsbreed met de omstandigheeden en gemoedsgesteldtenis der tegenwoordige zangeren, dat slegts weinige, en dan nog enkele coupletten uit dezelven, thands van eenige byzondere toepassing kunnen zyn; daar inzonderheid de Volksgeest dier aloude tyden geheel verschillende met dien der tegenwoordige was. Deze opmerking heeft reeds veele oordeelkundige Mannen doen wenschen, dat men, tot algemeene en byzondere stichting, ook zulke Liederen ten Kerkgebruike mogte invoeren, welke met den zachtzinnigen geest des *Nieuwen Verbonds* en met onze tegenwoordige behoeften meer overeenkomstig waren. De Heer FEITH levert ons hier eene welgeslaagde Proeve derzelven, in een aantal van 32 Liederen of Gezangen, wier opschriften alleen reeds van hunne doelmatigheid en nut in deze dagen getuigen.

Die zelfde behoefte, echter, die geheel nieuwe geest des Nieuwen Verbonds, noodzaakt den Dichter van Liederen, die voor alle standen bevatbaar en voor elks byzondere behoefte geschikt moeten zyn, om veele sterke en magt-ademende uitdrukkingen, die anders der hooge Ode geen' geringen luister byzetten, te vermyden, en alleen eenvouwdige, voor elk verstaanbaare en stichtelyke gedachten, in eene zuivere, zoetvloeijende, en met de daartoe uitgekozene zangwyze overeenkomstige maat, den zangeren ten gebruike aan te bieden. — Aan deze vereischte is, onzes bedunkens, in de samenstelling dezer Liederen, overal, op eene gelyke wyze, voldaan. Indien, echter, sommige een weinig korter waren, zouden ze, naar onze meening, tot het bedoelde oogmerk nog beter geschikt zyn. Ten voorbeeld der

der behandelinge ſtrekke het hier na volgende *Lentelied.* De volkomene gelykheid van ſtyl en dichttrant, welke in alle deze Liederen heerscht, heeft ons de vryheid gelaaten, om zodanig een Lied ter proeve uit te kiezen, als in uitgebreidheid, met de plaats, die ons overig bleef, best overeenkwam.

LENTE-LIED.

Op de wyze van den 43ſten Pſalm.

Hoe lagcht ons Aarde en Hemel tegen
Op duizend nieuw ontloken paên!
Hoe zwelt alom Gods mildſte zegen
In koelen daauw of vruchtbren regen
De zacht ontſlooten velden aan,
Daar duizend bloemen ſtaan!

Natuur, tot nieuwe pracht herbooren,
Laaft mensch en vee met nieuw genot.
De Lente prykt weêr als te vooren;
De Schepping doet haar' lofzang hooren;
't Juicht alles by het zaligst lot:
„ Hoe groot, hoe goed is God!"

En zou de Mensch uw' roem niet zingen,
Waar alles tot dien roem hem wenkt,
De mensch, die tot U door kan dringen,
En, waar uw gunſten hem omringen,
Uw vaderhand met vreugd hem drenkt,
U, Eeuwge! voelt en denkt?

Neen, milde Bron en Levensader!
Ook wy, wien zo veel heils verbeidt,
Wy looven U, algoede Vader!
Och! bragt uw Liefde ons tot U nader!
Och! bragt ze ons tot de zaligheid,
In uwen Zoon bereid!

Zend, zend uw' Geest, ô Bron van leven!
Die 't al doet juichen, op ons neêr;
Och! dat wy, door zyn' gloed gedreeven,
U met de Schepping grootheid geven;
Op dat de blyde Lente ook, Heer!
In onze harten keer'!

Dan

[illegible]

[illegible] heeft,
[illegible] ech-
[illegible] verschil-
[illegible]
[illegible] Hoog-
[illegible] on-
[illegible] geest des
[illegible] van alle
[illegible] maar de
[illegible] en
[illegible] be-
[illegible]
[illegible] te
[illegible]
[illegible] CRA-
[illegible] by-
[illegible]
[illegible] de
[illegible] als
[illegible] dezes
[illegible] heid,
[illegible]

KOR-

MORGENLIED.

Gevolgd naar KLOPSTOCK.

Als ik eens, na 't laatst ontslapen,
Uit den doodslaap ryzen mag,
En volheerelyk herschapen
Blyde aanschou den schoonsten dag:
Dan klopt my een ander hart,
'k Zie dan 't eind van al myn smart;
Groote dag, des vromen zorgen
Zyn een droom, in uwen morgen.

Geef dat voords geen van myn dagen,
Heer, die daar myn Rechter zyt,
My by U dan aan moog' klagen,
Over misbruik van myn tyd.
Ook nu nog ontsloot ik 't oog
Dankbaar tot U, naar omhoog.
Leid my, alle myne dagen,
Door myn vreugden, door myn plagen.

Wil my nog voor 't laatst verkwikken,
Als ik uit dit leven scheid,
Als, in de uiterste oogenblikken,
Slechts myn halsvriend by my schreit.
Matig dan myn laatste pyn,
En laat my de sterkste zyn;
My, die hem ten hemel wyze,
En U, God des levens! pryze.

Tot eene proeve van 's Dichters eigen arbeid kan, overeenkomstig onze ruimte, strekken, het Lied, betyteld:

AVONDZUCHT.

De moede dag zakt aan de kimmen neder,
En schenkt, wat leeft, de zoete ruste weder.
't Wordt alles stil rondom my heen.
De stroom ligt vlak. De schelle vogels zwygen.
De nagtegaal zingt, in de jonge twygen,
Zyn avondlied alleen.

Ook ik zoek rust. — Vermoeid van bezigheden,
Bekruipt de ſlaap myn afgeſloofde leden.
Maar 't hart zy vol van uwen lof —
Gy woudt myn ziel by uwen troost doen leven;
En onderhoud en kracht aan 't lichaam geven:
Myn God, wat ruime ſtof!

Ach! Kon ik maar, naar eisch, uw goedheid loven!
Gy weet het, Heer, dit hart wil niet naar boven,
Maar weet, maar kent daarby zyn ſmart.
De beste dank, dien gy van my kunt wachten,
Beſtaat, helaas! in zuchten en in klachten,
„ Myn God! wat ſteenig hart!"

Maar dit is my tot troost: myn angſtig klagen
Vereert Gy, met uw gunstryk welbehagen.
Gy zyt, om Jezus wil, myn deel. —
Ach! Laat my ſteeds die zoete hoop verwerven:
Hoe 't dan ook ga, te ſlapen of te ſterven
Is my dan evenveel!

Onderwys in de Hemel- en Aardrykskunde, *door* H. A. AITTON, *Predikant te Zwolle. Te Zwolle, by* J. de Vri, 1804. *In gr. 8vo. 148 bl.*

De Leeraar AITTON, te regt bezeffende, dat de kennis van de Hemel- en Aardrykskunde als een beſtanddeel eener beſchaafde opvoedinge moet worden aangemerkt, hadt een aantal vraagen, die weetenſchappen betreffende, opgeſteld, en afzonderlyk doen drukken, ten einde daarmede der oeffenende jeugd gelegenheid te geeven, om, in het vervaardigen van antwoorden op die vraagen, haare kragten te beproeven. Zedert verneemende, dat hy daaromtrent in zyne verwagting was bedroogen, wierdt hy te raade, eene korte Handleiding te vervaardigen, uit welke de antwoorden op de voorgeſtelde vraagen gemaklyk konden worden opgemaakt. Dit gaf aanleiding tot de uitgave van het tegenwoordig Geſchrift; 't welk aldus, wat den form aangaat, overeenſtemt met verſcheiden Werkjes, door de Maatſchappy *Tot Nut van 't Algemeen* in 't licht gegeeven, in welke den jeugdigen Leezeren tot ſoortgelyk eene werkzaamheid aanleiding wordt gegeeven.

Over

Over 't algemeen genomen verdient des Leeraars plan goedkeuring. Alleenlyk is by ons de bedenking opgekoomen, hoe zeer wy, in handleidingen voor de jeugd, voor de beknoptheid zyn, of Ds. AITTON dezelve hier niet eenigzins overdreeven hebbe. Het geheele Werkje beslaat 148 bladzyden, tamelyk ruim gedrukt. Voor de vraagen moeten van dezelve 38 bladzyden, van kleiner letterdruk, worden afgetrokken. In dat kort bestek worden de volgende onderwerpen behandeld: Hemelkunde; Zonnestelsel; onderscheide lighaamen van ons Zonnestelsel; de Zon; de Maan; Planeeten; Comeeten; oogmerken, en nuttigheden van Zon, Maan en Sterren, in ons Zonnestelsel; byzondere Verschynsels, invloed en voortekenen der onderscheide lighaamen in ons Zonnestelsel; verdeeling van den Tyd; Vaste Sterren in 't gemeen; Vaste Sterren in 't byzonder; Uitspansel; Dampkring. — Aardrykskunde; plaatsing en beweging van onzen Aardbol; verlichting en verwarming; grootte en gedaante; oppervlakte en luchtstreeken; bergen; 't vaste land; 't water, en deszelfs beweging; zee; rivieren; byzondere wateren, als bronnen, baden, watervallen, meiren, moerassen; binnenste deelen der Aarde; plaatselyke verdeeling van den Aardbodem.

Wy gewaagden daar aanstonds van de al te kortheid der bewerkinge, in vergelyking der menigte vraagen. Zie hier den aanhef des Werks ter proeve: „De *Hemelkunde* is eene wetenschap, welke betrekking heeft „tot den tweeden of Sterrenhemel—derzelver beöeffening „is niet alleen zeer aangenaam, maar ook belangryk, „om dat geene wetenschap meer dan deze geschikt „is om ons van Gods aanwezen en voorzienigheid te „overtuigen, en ons hart tot verheerlyking van Hem „opteleiden. — Ja 't is deze wetenschap, van welke „men in nadruk kan zeggen, dat ze den mensch, zodra hy 'er maar iets van begint te begrypen, wegens Gods aanbiddelyke Grootheid en Majesteit verrukt en hem tot zich zelven inkeerende zyne geringheid op 't gevoeligst doet bezeffen, zo dat, „wanneer dezelve meer algemeen bekend ware, 'er „minder Godverzaaking en Ongeloof op de waereld „zou bespeurd worden, en aan eene andere zyde meer „waare ootmoed en nederigheid zou plaats hebben: „zo als dit ook blyken kan uit het voorbeeld van „*David* Ps. VIII: 4, 5." Uit dit weinige moeten de

Antwoorden op de volgende Vraagen worden opgemaakt: „ 1. Welke wetenschap verstaat men door de „ hemelkunde? 2. Is de kennis daar van belangryk? „ 3. Strekt die ter bevestiging van Gods aanwezen? „ 4. — van Gods Voorzienigheid? 5. — ook tot opleiding van ons hart om God te verheerlyken? 6. Kan „ men met grond van deze wetenschap zeggen dat ze „ den mensch verrukt, en tot aanbidding van God als „ vervoert? 7. Zou 't wel mogelyk zyn dat zo de„ zelve meer algemeen bekend ware, 'er zo veel God„ verzaakery en ongeloof onder de menschen zyn zou? „ 8. Heeft die wetenschap ook veel invloed op onze „ nederigheid? 9. Liet David dit ook blyken, Ps. „ VIII: 4, 5?" Wy willen den Eerw. AITTON in bedenking geeven, in gevalle een goed debiet eene tweede uitgave noodzaaklyk maake, of dezelve alsdan niet tot een weinig meer uitvoerigheids zou kunnen besluiten. Tot een beter verstand van zaaken zou de jeugd aldus op den weg kunnen geleid worden.

Korte Aanleiding tot kennis van de hemelsche Ligchamen en het Wereld-stelsel, of beschouwing van de Natuur en derzelver Verschynselen. Door J. P. JUNGST. *Te Zutphen, by* H. C. A. Thieme, 1804. *In 8vo.* 72 *bl.*

Veel, zeer veel, en dat wel overweetenswaardigs, bevat dit boeksken in een klein bestek. De Heer JUNGST, die met de laatere ontdekkingen, vooral in de Starrekunde, zeer wel bekend is, heeft, met zyne afgifte, aan de oeffenende jeugd, gelyk ook aan kundige School-onderwyzers, wien hetzelve, in hun onderrigt, tot eene voegzaame handleiding kan verstrekken, weezenlyken dienst gedaan. Het groot oogmerk, waartoe, onder andere, de kennis van de onmeetelyke uitgebreidheid des heelals, en van de millioenen hemelbollen, waar mede het gestoffeerd is, den beschouwer moet opleiden, de verheerlyking van den grooten Maaker, heeft hy wel in 't oog gehouden. Beknopt, doch duidelyk, is 's Mans onderrigt omtrent de onderwerpen, welke van een Natuur- en Starrekundig Zamenstelzel de bestanddeelen uitmaaken. De thans by veelen aangenomen vorm van Leerboeken, het voorstellen van Vraagen, op welke het Antwoord uit het doorloopend Onderwys kan

wor-

worden opgemaakt, is ook hier gevolgd. De zulken onder de jonge lieden, welke deeze *Aanleiding*, en het daar in verhandelde, duidelyk bevatten, zullen tot het leezen van uitgebreider Werken, onder andere ook van de bekende *Redevoeringen* van onzen verdienstelyken Landgenoot, den Eerw. UILKENS, met vrugt kunnen overgaan.

Lessen, over de Redekunst en Fraaie Letteren. Door HUGO BLAIR. *Uit het Engelsch vertaald door* HERM. BOSSCHA. *Twede, vermeerderde en verbeterde Druk. III Deelen. Te Utrecht, by* G. T. van Paddenburg en Zoon, 1804. *In gr. 8vo.* 448, 327 *en* 392 *bl.*

Een gunstig vermoeden, aangaande den goeden smaak by veelen onzer Landgenooten, verwekt, onder andere, het gunstig onthaal, welk, zoo wel als de uitmuntende *Leerredenen*, ook deeze *Lessen* van den, in zyne soort, onvergelykelyken Dr. BLAIR by dezelven gevonden hebben. De Hooggel. H. BOSSCHA, in den jaare 1788, van het Rektoraat der Latynsche Schoole te *Deventer* ontzet, hadt, zonder evenwel als zodanig zynen naam te melden, die Lessen in een bevallig Nederduitsch gewaat gestoken. Het Werk zedert zynde uitverkogt, *beslooten de tegenwoordige eigenaars, wilden ze geen neen verkoopen, tot eene nieuwe oplage.* De Heer BOSSCHA, zedert als Hoogleeraar te *Harderwyk*, en nu onlangs te *Groningen* beroepen, heeft over de nieuwe uitgave het oog wel willen houden; terwyl de Vertaaling, uitgezonderd hier en daar eenige beschaaving, zoo goed als geene verandering ondergaan heeft. Eenige verandering in de spelling, in welke de enkele den dubbelen klinker heeft vervangen, onderscheidt inzonderheid de tweede van de eerste uitgave.

Bekend als dit Werk by veelen is, daar wy gaarne willen medewerken om het ook by het aankoomende Geslagt te doen bekend worden, zal de moeite ons niet verdrieten, ter uitlokkinge van den leeslust, den belangryken inhoud in eene algemeene opgave aan te kondigen. Onder vyf hoofddeelen of stukken betrekt de Heer BLAIR zyne Lessen. „ Het eerste," dus schryft hy, „ bevat, by „ wyze van Inleiding, enige opehelderingen over de na- „ tuur van den Smaak, en de bronnen van het genoe- „ gen, 't welk ons Werken van Smaak in 't gemeen

 „ ver-

„ verſchaffen. Het twede bevat ene beſchouwing van „ de Spraak op zich zelve. Het derde behelst grond- „ regels van den Schryfſtyl. Het vierde handelt over „ de eigenlyk zogenaamde Welſprekendheid, of de „ verſcheidene zoorten van openbare Redevoeringen. „ Het laatſte beſluit met ene oordeelkundige beſchou- „ wing van de voornaamſte zoorten van Taalwerken, „ zo wel in gebonden' als ongebonden' Styl." Van de twee-en-veertig Lesſen, in welke dat alles wordt ontwikkeld, zyn deeze de Opſchriften: *Inleiding. Over den Smaak. Over Oordeelkunde, Vernuft, Geneugten der Verbeelding. Over het Verhevene in de Voorwerpen. Over het Verhevene in de Werken van Redenaars en Dichters. Over Schoonheid en andere aangename Gewaarwordingen. Over den Oirſprong en Voortgang der Spraak. Over den Oirſprong en Voortgang van de Spraak en het Schrift. Over het Zamenſtel der Spraak. Over het Zamenſtel der Spraak, en over de Engelſche Taal. Over den Styl, de Duidelykheid en Juistheid. Over het Zamenſtel van gehele Zinnen. Vervolg. Harmonie der Zinnen. Over den Oirſprong en Aard der Figuurlyke Taal. Over de Metaphora. Van de Hyperbole, Proſopopoeia en Apoſtrophe. Van de Comparatie, Antitheſis, Interrogatie, Exclamatie, en andere Spraak-figuren. — Figuurlyke Taal, Algemene Karakters van den Styl; Uitvoerige, Beknopte, Sterke, Zwakke, Droge, Platte, Nette, Fraaie, Bloemryke Styl. Algemene Karakters van den Styl; Eenvoudige, Gemaakte, Driftige Styl; Aanwyzingen tot enen goeden Styl. Over de Welſprekendheid, of het Openbaar Spreken; Geſchiedenis der Welſprekendheid; Griekſche Welſprekendheid; Demosthenes. Vervolg; Romeinſche Welſprekendheid; Cicero; Hedendaagſche Welſprekendheid. Onderſcheidene Zoorten van Openbare Redevoeringen; Welſprekendheid in Volksvergaderingen; Uittrekſels uit Demosthenes. Gerechtelyke Welſprekendheid; Ontleding van Cicero's Redevoering voor Cluentius. Over de Welſprekendheid van den Kanſel. Behandeling ener Redevoering in alle hare Delen, Inleiding, Afdeling, Verhaal en Verklaring. Het Betogende, het Hartstogtelyke Gedeelte van ene Redevoering; het Slot. Over de Uitvoering, of Mondelyke Voordragt. Over de Kunst om zich tot enen Redenaar te vormen. — Vergelyking van Oude en Nieuwe Schryvers. Geſchiedkundige Schriften. Wysgerige Verhandelingen; Zamenſpraken; Brieven; Romans. Over de Poëzy; derzelver Oirſprong en Voortgang; Aard der Verſen. Over het Herderdicht en het Lierdicht.*

Over

Over het Leerdicht en de Beschryvende Poëzy. Over de Poëzy der Hebreeuwen. Over het Heldendicht. Over de Ilias en Odyssea van Homerus, en de Eneis van Virgilius. De Pharsalia van Lucanus, het Verloste Jeruzalem van Tasso, de Lusiade van Camoëns, de Telemaque van Fenelon, de Henriade van Voltaire, het Verloren Paradys van Milton. Over de Tooneel-Poëzy; de Tragedie. Vervolg over de Tragedie; Grieksche, Fransche, Engelsche Tragedie. Over de Komedie; Grieksche en Romeinsche, Fransche en Engelsche Komedie.

Met deeze algemeene aankondiging van het voortreffelyk Werk moeten wy ons vergenoegen; alleenlyk 'er nevens voegende, dat de Hoogleeraar BOSSCHA veelen dienst zou gedaan hebben, indien hy de aanmerkingen des Heeren BLAIR, raakende de Engelsche Taal, nevens de Engelsche en Fransche Tragedie en Komedie, ook op het Nederduitsch toepasselyk hadt gemaakt. Een ruim veld van nutte aanmerkingen lag daartoe voor hem open. Voor onzen landaart zou het Werk daarmede in waarde gewonnen hebben.

Reize van het Gezantschap der Hollandsche Oostindische Compagnie, *naar den Keizer van China, in de Jaaren* 1794 *en* 1795. *Waarin gevonden wordt eene beschryving van verscheidene, aan de Europeaanen nog onbekende, gedeelten van dat Keizerryk. Getrokken uit het Dagverhaal van* A. E. VAN BRAAM HOUCKGEEST, *Opperhoofd der Nederlandsche Directie in China, en Tweede by gemelde Gezantschap. Door* M. L. E. MOREAU DE SAINT-MERY. *Iste Deel. Met Plaaten. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1804. *In gr. 8vo. 248 bl.*

De Heer ANDREAS EVERARD VAN BRAAM HOUCKGEEST, gebooren in den jaare 1739 in de Provincie *Utrecht*, diende van der jeugd af zyn Vaderland by de Zeemagt van het *Bataafsch* Gemeenebest, by welke twee zyner nog leevende Broederen den Tytel van Admiraal bekomen hebben. Dan onze VAN BRAAM verliet, ten jaare 1758, den Zeedienst, om, in de hoedanigheid van Supercarga der *Hollandsche Oostindische Compagnie*, eene reis na *China* te onderneemen. Hy woonde daar te *Macao* en *Canton* tot den jaare 1773, uitgenomen den

den tyd, dien hy aan drie korte reizen na *Europa* besteedde.

Naa dit verblyf van agt jaaren in *China*, vestigde hy zich in *Gelderland*, tot op den jaare 1783. De onafhangelyk-verklaaring der Vereenigde Staaten van *America* deedt den Heer VAN BRAAM het besluit neemen om een Land te gaan bewoonen, met zo veel geestdrift geroemd. *Zuid-Carolina* was de plaats zyner verkiezinge, waar hy in den jaare 1783 Koopman en Planter werd op eene Ryst-plantadie; hy deedt zich als Burger der Vereenigde Staaten, in het naastvolgend jaar, aanneemen. Hy leefde aldaar gelukkig en gerust, tot dat hy door de daar heerschende Ziekte, binnen het verloop van ééne maand, vier zyner Kinderen verloor. Dit verlies, gepaard met dat zyner goederen, veroorzaakt door eenen geveinsden Vriend, deedt hem besluiten, *America* te verlaaten, en gehoor te geeven aan de voorslagen, welke een zyner Broederen hem, van wegen de *Hollandsche Oostindische Compagnie*, deedt, om derzelver zaaken in hoedanigheid van Bewindhebber te *Canton* te gaan waarneemen. Hy nam dit aan, keerde na *Holland* terug, enondernam weldra de reis na *Canton*.

Hier vondt hy gelegenheid, om zyn onderzoeklust, ten opzigte van de *Chineezen*, voldoening te verschaffen: de middelen, door aanwas van vermogen, stelden hem in staat om onbekrompene uitgaven te doen, die aan zyne waarneemingen eene meerdere uitgebreidheid gaven.

Dan meer nog wedervoer hem, om aan zyn geliefd oogmerk te voldoen; het Gezantschap der Oostindische Compagnie na *China*, door hem als de Persoon van den tweeden rang bekleed. De jaaren van den Heer VAN BRAAM; het geluk, waarmede zyne onderneemingen vergezeld geweest zyn, en de banden der natuur en vriendschap, deeden hem eindelyk besluiten om *Canton* op den 6 Dec. 1795 te verlaaten, en het overige van zyn leeven in de Vereenigde Staaten van *America* te gaan doorbrengen. Hy kwam den 24 April 1796 te *Philadelphia* aan, en droeg, zyn Reisverhaal uitgeevende, 't zelve aan G. WASHINGTON op.

VAN BRAAM geeft in het Voorberigt, voor zyne Reis geplaatst, verslag van de wyze, waarop hy zyn

Reis-

Reisverhaal vervaardigde, en verklaart daarop: „ Het „ zy my dan geöorloofd te gelooven, dat men, in alle „ de byzonderheden, die ik aanbiede, eene gestrenge „ juistheid vinden zal, en dat myn Werk daarenboven „ nog de verdienste zal hebben, van ten eenemaal nieuw „ te zyn; aangezien 'er niet een enkele regel in is, „ dien ik, of van eenigen Reiziger, of van welk een „ Schryver ook, ontleend hebbe."

Dit Reisverhaal, gelyk de *Fransche* Uitgeever te recht aanmerkt, mag in zeker voege aangezien worden als eene officieele verantwoording van de *Hollandsche* Ambassade. Het *Fransche Werk* is, gelyk de tytel vermeldt, uit het *Dagverhaal* getrokken; dan op eene wyze, hoedanig zelden uittrekzels vervaardigd worden. Het *heeft* althans de verdienste eener groote getrouwheid, om dat 'er niet een enkele regel in is, die niet aan het onderzoek des Schryvers is onderworpen geworden. De ophelderende Aantekeningen, aan den voet der bladzyden gesteld, zyn van den Schryver en den Uitgeever.

Deeze beiden hebben in de zeer kort uitgetrokkene Berichten niets gesteld, dan 't geen wy, by de leezing deezes Deels, waarheid gevonden hebben; weshalven wy onzen Landgenooten, hoe veel, hoe breed 'er over *China* in de laatste jaaren moge geschreeven zyn, dit Werk van hunnen Landgenoot als hoogschatbaar mogen aanpryzen. *De styl is die eens Dagverhaals. Wel zouden wy mogen gezien hebben, dat in 't zelve eenige* rustpunten of afdeelingen kwamen: dan het schynt tegenwoordig, althans de *Fransche* Mode, om veelal een Werk onafgebroken te doen voortgaan; anderzins waren 'er overvloedige en zeer gepaste plaatzen ter afscheidinge.

Dan wy moeten het Werk zelve nader inzien, en onze Leezers deelgenooten maaken van eene en andere byzonderheid. — Een voorstel werd van de *Chineesche* zyde by VAN BRAAM gedaan, of de *Nederlandsche* Oostindische Maatschappy het ontwerp niet zou goedkeuren om een Afgezant na *Peking* te zenden, om den Keizer, ter gelegenheid van de verjaaring van diens komst op den throon, welke zyne Majesteit voor de zestigste maal dagt te vieren, geluk te wenschen. Hy zelf kon, naar het gevoelen des Gerechts-Mandaryns, die hem den voorslag deedt, als *Afgezant* na *Peking*

 gaan,

gaan, mits hy van zyne Overheden Geloofsbrieven kreeg.

Dit voorstel behaagde, en VAN BRAAM beloofde allen mogelyken spoed te zullen maaken met het noodige, 't geen moest vooraf gaan. De Commissarissen Generaal, toen op *Batavia*, verstendigde hy deswegen. Zy stemden in het Gezantschap, en benoemden den Heer ISAAK TITZING, een der Raaden van den Grooten Raad van *Nederlandsch Indiën*, om, in hoedanigheid van Gezant, na *Peking* te vertrekken; terwyl hy als tweede in het Gezantschap zou gebruikt worden.

De Heer TITZING, te *Vampou* geland zynde, werd naar eisch begroet, en ondervraagd wegens het oogmerk van het Gezantschap. Ten antwoord bekomen hebbende, dat deszelfs éénige bedoeling strekte, om den Keizer, by den aanvang van het zestigste jaar zyner Regeeringe, geluk te wenschen, ging de Chineesche *Hou-pou* evenwel voort met vraagen, of zyne Excellentie met geene andere zending hoegenaamd belast was? Toen men hem voor de tweedemaal verzekerde van neen, herhaalde hy, dat, wanneer iets, van welken aart ook, aan zyne Majesteit voor te stellen mogt zyn, men zulks vooraf moest te kennen geeven, om dat alsdan het Hof eerst daar van verwittigd moest worden. Men zeide hem voor de derdemaal, dat men volstrekt niets anders voorhadt, dan den Keizer geluk te wenschen en eenige Geschenken aan te bieden. Hy eischte daarop het plegtig woord van den Gezant en van VAN BRAAM, en dat zy op hunne eer zouden zweeren, hem de waarheid gezegd te hebben; waarin zy hem genoegen gaven. — Wy tekenen deeze byzonderheid op, dewyl dezelve ons Gezantschap zo zeer deedt afsteeken by het troggelend der *Engelschen* in den voorleden jaare; ook was de behandeling, den onzen aangedaan, vry heuscher en beleefder.

Groote behoedzaamheid, egter, werd betoond, ten aanziene van de Geloofsbrieven, om geen argwaan aan eenige Mandaryns te geeven. „De nayver en haat eeniger *Europeaanen* (welke, noemt VAN BRAAM niet, schoon het zich ligt laat raaden) hadden verscheide Chineesche Kooplieden aangezet om te verspreiden, dat de Gezant niet door het Opperhoofd der *Hollandsche* Natie gezonden was, dat dit Opperhoofd geen Koning en de Gezant geen groote Mandaryn was, en andere nadeelige ge-

gerugten meer. Maar gelukkig voor ons," voegt VAN BRAAM 'er by, ,, had de Regeering van *Canton*, betreffende het *Hollandsch* Nationaal Character en het vreedzaam en geregeld gedrag van de byzondere leden onzer Natie, zulk een gunstig gevoelen, dat dit den goeden uitslag verzekerde van een Gezantschap, het welk men zo gaarne gewenscht hadt nadeel toe te brengen."

By den Onderkoning ingeleid, verrigtten zy de Eerbewyzing aan den Keizer, naar het *Chineesch* gebruik. Naa veele begroetingen en toebereidzels ving de Reis aan, onder het geleide van drie Mandaryns van aanzien. Hier vangt het Reisverhaal meer journaalswyze aan, dan tot nog toe geschiedde. Eerst gingen zy in *Chineesche* daartoe bestemde vaartuigen. Alles wat zy voorbyvoeren namen zy op; zoms gingen zy aan land, en namen in het bezigtigen der plaatzen grooter vryheid, dan de vreemdelingen in *China* doorgaans durven gebruiken. VAN BRAAM vondt, tot zyne verwondering, geheele velden met Boekweit bezaaid. Nooit hadt hy te *Canton* iets van dat gewas bespeurd. Op zekere plaats was de bezaaijing der velden zodanig, dat de welbebouwde velden hem aan de Provincie *Utrecht* deeden denken, en genoeglyke herdenkingen aan zyn geboorteland by hem verleevendigden. Hoogst moesten zy de onvermoeide vlyt der Matroozen pryzen.

De reis zo verre geschieden kon te water afgelegd zynde, ving die te land aan; de Gezant en VAN BRAAM plaatsten zich in Palankyns, en andere Heeren verkoozen de reis te paard te doen. Hadden zy reden gevonden om de *Chineesche* Matroozen te pryzen, zy vonden reden om zich over de *Coulis* of draagers veelvuldig te beklaagen, die steeds meer loon begeerden of niet verder wilden gaan. Zeer werd hunne aandagt getrokken door de bezuiniging van den grond; door de gedenktekenen, hier en daar voor verdiensten opgericht.

Tot de vervoering der geschenken, voor den Keizer bestemd, hadden zy omtrent duizend van de zo bezwaarlyk voldoenbaare *Coulis* noodig. De bezorging in de Herbergen onder weg was zeer ongelyk; hing niet af van de Mandaryns, die hun geleidden; elke Provincie had Mandaryns afgevaardigd, om die te regelen. By eenen zeer heuschen en verpligtenden kreegen zy be-

 rigt,

rigt, dat een Mandaryn, ter oorzaake van zyn gedrag jegens het Gezantſchap, zyn ampt verlooren hadt.

De koude begon te knellen; FAHRENHEITS Thermometer tekende 25 en een halven graad. De weg werd eenzaam en ongemaklyk; de koude nam toe tot 22 graaden, en de reis werd moeilyker en ongevalliger. Zy trokken over eene fraaije brug, geheel van hardſteen gebouwd, die een weg vormt en in de geheele lengte bykans waterpas ligt, en tot gemeenſchap dient van twee zyden van eene valei; de breedte was omtrent vyfendertig voeten, en de lengte omtrent vierhonderd roeden, met eene ſteenen leuning. Hier zagen zy, zich reeds over het kunſtig maakzel der *Chineeſche* kruiwagens verwonderd hebbende, een geheele vloot van kruiwagens met masten en zeilen, en met brasſen voor den kruier, om het werktuig te beſtuuren.

Naa veele hoogst armoedige plaatzen doorgetrokken te zyn, kwamen zy aan de voorſtad van *Peking*. Hier hadt het Gezantſchap de onaangenaamheid van te moeten vertoeven, dewyl de plaats, te hunner ontvangst, niet gereed was; in 't einde werden zy voeglyk gehuisvest, mogten zich van hunne vermoeienisſen herſtellen en een genot ſmaaken, waarvan zy, ſedert het eindigen van hunne reis te water, eene geheele maand beroofd geweest waren.

Hun verblyf werd ras veraangenaamd, daar twee voornaame Mandaryns een heerlyke Steur hun van den Keizer ten geſchenk bragten. Dit was een bewys van uitſteekende gunst; wyl deeze visch alleen voor den Keizer gehouden wordt, en die geenen zyner gunſtelingen, welke 'er van eeten, dien van hem ontvangen. Men bleef niet in gebreke, hun alle die byzonderheden op te tellen, en 'er by te voegen, dat zyne Majeſteit hun meer gunst betoonde, dan het voorige jaar de *Engelſchen*, die nooit zulk een blyk van onderſcheiding van hem genooten hadden.

Eer nog hunne goederen en kleederen aangekomen waren, werden zy verzogt, ten Hove en by den Keizer te komen tegen 's anderendaags ten vyf uuren 's morgens, de gewoone tyd van gehoorverleening, waarover VAN BRAAM zich hoogst beklaagt. Met veel omſlags ging deeze gehoorverleening toe. De vertrekken vielen hun zeer af, en derzelver beſchryving ſtrookt weinig met de ſchitterende berigten, die de Zendelingen

gen omtrent deeze Hoofdstad en het Keizerlyk Paleis aan *Europa* medegedeeld hebben. Aan onthaal en vermaakgeevingen, naar 's Lands wyze, ontbrak het niet. Alleen hadden zy het onaangenaame van in hun verblyf als opgeslooten gehouden te worden, om hun van de gemeenschap met de Zendelingen te verwyderen.

De koude, welke zy te *Peking* ondervonden tot 16 gr. FAHRENH., doet den *Franschen* Uitgeever, die veele keurige Aantekeningen verleent, eenige vergelykingen maaken tusschen de Lugtsgesteldheid te *Peking* en te *Philadelphia*, twee steden onder dezelfde parallel geplaatst.

Veelvuldig waren de verschyningen en onthaalen ten Hove. VAN BRAAM bekleedde, door ongesteldheid van TITZING, te meermaalen diens plaats, en hadt dus gelegenheid om van het Paleis zeer veel te zien, en wel de binnenste deelen, die misschien nog nooit voor het oog eens vreemdelings blootgesteld geweest waren: dit maakt hem zeer breedvoerig in de beschryving. 's Ouden Keizers uiterlyk aanzien, kleeding, en de groote eerbied, hem betoond, wordt vermeld. Hoe gepast is des Schryvers aanmerking: ,, In vergelyking met *Europa* kan men zeggen, dat hier de schitterendste Majesteit met de tekenen der vernederendste onkunde onmiddelyk verbonden is. De Vorst is tot de wolken verheeven, terwyl de Mensch in de duisternis der eerste eeuwen ingewikkeld blyft." Zoo groot der *Chineezen* verwaandheid, *hier beschreeven, is, zo groot is hunne onkunde.* Uitmuntend zyn de hier over gemaakte aanmerkingen; doch voor ons ter overneeming te breedvoerig. —— Alleen schryven wy 'er dit van af: ,, Ik moet aanmerken, dat, over het algemeen, de *Cantonners* de meest beschaafde *Chineezen* zyn, 't geen voortvloeit uit hunne aanhoudende gemeenschap met de *Europeaanen*, waarvan hunne overige Landgenooten verstooken zyn; maar deeze uitwerking bepaalt zich ook alleen by *Canton*, waar men geleerder, vernuftiger en beschaafder menschen, dan in geheel het overige van het Ryk, aantreft. — Te *Peking* integendeel ziet men nog de *Tartaarsche* ruwheid, offchoon men natuurlyk zou vermeeden, aldaar meer welleevenheid, dan in eenige plaats van *China*, te zullen moeten vinden. Misschien zal, na al hetgeen men in *Europa*, wegens dit onmeetelyk Gewest, in 't licht gegeeven heeft, myn oordeel partydig schynen: maar ik wil niets verbloemen, en ik

weet

weet niet of myne reisgenooten zelfs niet van gevoelen zouden zyn my te beſchuldigen, dat myn penſeel te inſchiklyk zy."

Veelvuldig zyn de klagten over der *Chineezen* morzigheid en ſpysbereiding; men oordeele uit een enkel ſtaaltje: men bragt hun, naamelyk, een geſchenk van den Keizer, tot hun ontbyt, beſtaande in een ſchotel koud gekookt vleesch en een ſchotel gekookte meelagtige ballen. Het vleesch beſtond in een ribbenſtuk, waarop zich niet de dikte van een halven duim mager vleesch bevond, en eenige beentjes, die reeds afgekloven ſcheenen. Al dit walglyk mengelmoes, op een vuilen ſchotel, ſcheen meer geſchikt om een hond dan een mensch te vergasten. In *Holland*, voegt VAN BRAAM 'er nevens, zou de geringſte bedelaar in een gasthuis zindelyker voedzel krygen; en dit was evenwel een Keizerlyk eerbewys jegens eenen Afgezant! en wel een teken van de hoogſte gunst, wyl zy het been mogten afkluiven, dat denkelyk zyne Majeſteit zelve ontgonnen had.

Onophoudelyk werd by de Heeren des *Hollandſchen* Gezantſchaps herhaald, dat men hun veel hooger ſchatte dan de *Engelſchen*. Zy mogten des wagten, dat zy, niet min dan deezen, vrydom van Regten zouden genieten. Het *Hollandsch* Gezantſchap zal, merkt VAN BRAAM op, der Keizerlyke ſchatkist ten minſten tagtig duizend *taals* (zesmaal honderd duizend Guldens) kosten, wyl alle onze reiskosten van *Canton* na *Peking* en terug, als ook de vervoering der goederen, voor rekening van het beſtuur zyn.

Jammer dat de kostbaare Geſchenken, door het Gezantſchap aangebragt, op de Landreize zo veel geleden hadden; dan het werd zo goed mogelyk herſteld. Het Geſchenk, door den *Chineeſchen* Keizer voor den Stadhouder beſtemd, was eene ſoort van Scepter, naar de *Chineeſche* wyze uit een zeer fraaijen groenachtigen doorſchynenden ſteen gevormd, die naar Agaat gelykt, en door de *Chineezen Fitz-auy* genaamd wordt. Dit ſtuk, dat uitneemend fraai gewerkt en keurig gepolyst, en niet minder dan tweeduizend Piasters (vyfduizend Guldens) waardig geſchat wordt, was vergezeld van vyfenvyftig rollen van verſchillende ſtukken zyde, den Gezant ter hand geſteld. Voor zichzelven ontving hy vyfentwintig andere rollen. VAN BRAAM zelve kreeg

'er agt, en bovendien waren 'er nog veertig voor de vyf overige Heeren van het gevolg, benevens tweeënzeventig ſtukken *Panche* (dunne zyden ſtof) en even zo veele ſtukken bruin *Namking* voor den werktuigkundigen en de zeventien ſoldaaten of bedienden.

De Keizer had last gegeeven om het Gezantſchap eenige Tempels en Gebouwen in den omtrek van het Paleis te laaten bezigtigen, welker beſchryving veel weetenswaardigs oplevert.

Ter overmaate van vriendſchapsbetoon werd het Gezantſchap uitgenoodigd om den Keizer na diens pragtige Lustplaats *Tuen-ming-yuen* te volgen, ter aangenaame uitſpanning. Hiertoe maakten zy zich vaardig; en zal een volgend Deel ons daarvan verſlag geeven, en, daar dit uitgegeevene de helft van het oorſpronglyke *Franſche* Werk bevat, alles daarmede beſlooten worden.

De Vertaaling is zeer wel uitgevoerd; — de Plaaten, die dit Deel vercieren, zyn, een *Gezigt der Stad Peking*, en eene *Afbeelding van de Viſchvangst der Chineezen.*

Eenige Berichten omtrent het Noorden en Noord-Oosten van Europa; door Mr. JOHAN MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. Iſte Deel. In 's Graavenhaage, by* de Erven van I. van Cleef, *1804. In gr. 8vo. 450 bl.*

Naauwlyks was, door onze Boekhandelaars, dit Deel ons ter hand geſteld, of, des vermaaks en des nuts gedagtig, welke vroegere Reisverhaalen van den Heere MEERMAN ons hadden aangebragt, zetteden wy ons, met agterlaating van andere Schriften, tot aankondiginge ons ter taake gegeeven, neder, om, in het ſtille Boekvertrek, den Edelen Reiziger, nu eens door barre oorden, dan door aangenaame landsdouwen, of in meer of min bevolkte Steden en Dorpen, of op bekoorlyke Lustplaatzen te verzellen. En wien onzer weetgraage Landgenooten, welken deeze *Berichten* ter kennisſe gebragt worden, zullen wy in gretigen leeslust niet tot naavolgers hebben? Om van des Heeren MEERMAN's, den erfgenaam zoo van zynes edelen Vaders geest als ſchatten, overige bekwaamheden en uitgebreide geleerdheid niet te gewaagen, blykbaar, onder andere, uit 's Mans Vertaaling van KLOPSTOCK's *Mesſiade* en DE GROOT's *Vergelyking:* wie, die hem door *Groot-Britannie* en *Ierland*, door *Pruisſen*, *Oostenryk* en *Sicilie* heeft verzeld, zal zyne bevoegdheid, om als Reisverhaaler de pen te voeren, in twyfel

fel trekken? Niet met overhaasting, maar langzaam voorttrekkende; met den geest der opmerkinge begaafd; door zynen rang toegang hebbende tot alles, 't geen, in de gewesten, door hem bezogt, voor eenen Vreemdeling beziens-waardig is; niet, gelyk menig ander Reiziger, met de zucht begaafd, om zyne Leezers op grootspraak en vreemde dingen, maar op waarheid te onthaalen; met het vermogen toegerust, om in eenen klaaren en bevalligen styl zyne verhaalen voor te draagen: dat alles doet den Heer MEERMAN op de lyst der Reisbeschryveren eene eerste plaats verdienen; dat alles tevens, in eenen tyd, waarin de Reislektuure de heerschende mode is, zal zyne Berichten een gunstig onthaal doen ontmoeten: te meer, daar die Berichten een gedeelte van Europa betreffen, door onze hedendaagsche Reizigers zeldzaamer dan de Zuidlyke oorden diens Waerelddeels bezogt, waarvan althans eenigzins uitvoerige en naauwkeurige narigten zoo goed als geene zyn.

Doch wy willen onze Leezers niet langer ophouden, maar hen met het Werk, welk voor ons ligt, eenigzins meer van naby bekend maaken. Hoe verre de Heer MEERMAN zyne Reize Noordwaarts hebbe voortgezet, is ons tot nog toe onbekend. Zekerlyk zal dezelve een goed gedeelte van *Rusland* ook omvatten; de titulatuure *Noord-Oosten van Europa* doet ons zulks vermoeden, alsmede de aanduiding, dat het Reisverhaal, in 't geheel, wel vier of vyf Deelen, als dit eerste, zal vullen. Behalven de Steden *Bremen*, *Hamburg*, *Altona* en *Lubeck*, zyn het de Hertogdommen *Holstein* en *Schlesswig*, nevens de Koninkryken *Denemarken* en *Noorwegen*, en een hoekje van *Zweeden*, die hier beschreeven worden, met vermelding van 't geen, zoo wat het platte land, als de Steden, Dorpen en Lustplaatzen of andere byzonderheden aangaat, den naauwkeurig waarneemenden Reiziger meest opteekenenswaardig dagt. Land- en Akkerbouw, Koophandel, Fabrieken, Geleerdheid, Kunsten en Weetenschappen, Zeden en Gewoonten, Regeeringsform; in één woord, van al wat het eene gewest van het andere onderscheidt, is des Heeren MEERMAN's opmerkinge niets ontgaan. Daar wy, al het overneemenswaardige willende afschryven, een boeksken zouden zamenstellen, zullen wy met hetgeen ons bestek gedoogt ons moeten vergenoegen. Van de bevolking van *Hamburg* gewaagende, bepaalt de Heer MEERMAN dezelve, de Vreemdelingen 'er af, doch de Jooden 'er by geteld, op 94,529 zielen: „ terwyl het „ Stads-grondgebied, buiten Hamburg en haare Voorsteden, „ zoo 't geen zy alleen als met Lubeck samen bezit, op „ 25,860 geschat wordt. Een zoo aanzienlyke bevolking „ vindt allerlei soort van herberging. In andere plaatsen is „ het genoeg het getal der huizen te noemen; hier moet

„ men, om bepaald te spreeken, by de 7904 derzelven nog „ 1839 kelders, niet ver van de 10,000 zaalen of zolders, „ die een byzonderen opgang van de straat hebben, en 3990 „ kraamen voegen; en het is byna niet mogelyk naauwer „ en tevens duurder te woonen." Wat de zeden der inwooneren dier Stad aangaat, betwist MEERMAN aan dezelve het voorregt niet, van binnen haare wallen eene menigte familien in te sluiten, „ die door huishoudelykheid, orde, geregeld „ gedrag, en eene ingetogene opvoeding der jeugd zich on„ derscheiden; doch (voegt hy 'er nevens) niet minder aan„ zienlyk, en natuurlykerwys nog meer in 't oog vallend, „ is het getal der anderen, in welken opschik, pracht en „ vermaaken alle hoofden vervullen, en zich schier van den „ ganschen tyd bemeesteren. Behalven een Fransch en een „ Hoogduitsch Tooneel, behalven Assembleën, Bals en der„ gelyken, zou men 'er — Coffyhuizen, *Vauxhallen*, *Clubs*, „ *Caveaux*, *Restaurations*, en hoe die plaatsen allen heeten, waar „ men gezelschap, uitspanning, verversching en, en al wat „ de zinnen streelen kan, koopt, in ruime maate kunnen aan„ treffen." Ondanks dier vrolyke leevenswyze, vergeet men te *Hamburg* de behoeftigen niet. Uitlokkende en elders der naavolginge waardig is het berigt wegens het Armen-Institut. Geen kleine hinderpaal tegen dien trek tot vermaak by de *Hamburger* burgers is de vroege sluiting van hunne poorten. Van 10 tot 31 December geschiedt dezelve 's naamiddags ten vier uure; daarnaa, van kwartier tot kwartier, iets laater, en in 't hart des Zomers, zes weeken lang, om half tien; wordende, geduurende den tyd der sluitinge, om geen waarom, *de doorlaating aan iemant, wie hy zy, veroorlofd. De verregaande gezetheid der Lutherschen hier ter stede op hunne leerbegrippen, en hunne onverdraagzaamheid* van andersdenkenden, welk een en ander, egter, thans merkelyk verzagt is, wordt niet onvermeld gelaaten, gelyk ook niet, 't welk natuurlyk te verwagten was, de Dichter KLOPSTOCK, van wien, in eene Aanteekening, eene Ode of wat geplaatst zyn, 's Dichters veranderde denkwyze, eerst ten voor-, daarnaa ten nadeele der Fransche Omwentelinge, vermeldende. Van den Stadswynkelder ter loops gewaagende, berigt de Heer MEERMAN, dat men uit zeker vat met Rhynschen wyn, die gezegd wordt tot 1618 te heugen, zich eene flesch met zes, en een glas met één Dukaat laat betaalen. Met vermaak zal men het nabuurig *Altona* bezoeken, en aldaar, onder andere, het druk bezogte *Restauration* van RAINVILLE, „ een modern huis, met twee uitsteekende vleugels, en eene „ ruime Basse-cour tusschen beiden;" hebbende een groot getal ruime vertrekken. Overfraai moet de ligging deezer herberge zyn. Immers MEERMAN schryft: „ *Ik beken gaar*„ ne, dat, na al wat ik op deeze en voorige reizen gezien „ had,

„ had, het eerste *coup d'oeuil* van de achterstoep van Rain-
„ villes gebouw; waar de te vooren verborgene Elbe in al
„ haare schoonheid, met talryke schepen overdekt, en door
„ eene heerlyke landstreek bezoomd, voor my op eens in de
„ laagte stroomde, terwyl ik op het terras, in de tenten en
„ lusthuisjes, en langs de afdaalende paden van deezen te-
„ gen den berg aangeworpenen tuin, eene halve stad zag
„ wandelen, collationeeren, of zich in dikkere of kleinere grou-
„ pen vereenigen, onderhouden, verlustigen, een' indruk op
„ my gemaakt heeft, die my niet ligt verlaaten zal."

Naa nog 't een en ander aangaande de *Environs* van *Hamburg* en tot hunnen lof vermeld te hebben, bezoekt en beschryft de Heer MEERMAN *Lubeck*, „niet meer die Koninginne
„ der Oostzee van voorheen; dat Hoofd van de Duitsche
„ Hanze, welke den Zeeschuimeren en Rooveren te land,
„ 't zy Vorstelyken of Onvorstelyken, zoo noodlottig wierdt;
„ die Meesteresse des gantschen Noordelyken handels van Eu-
„ ropa; die Stad, die Denemarken en Zweden den oorlog
„ durfde aankondigen, en hem somtyds gelukkig voerde,"
en evenwel nog eene bloeiende, neeringryke en bezienswaardige plaats, om haaren Dom, en in dezelve eene schildery van HOLBEIN, verbeeldende 's Heilands Lydensgeschiedenis tot op den hemelvaart; haare Maria-kerk, en haar voortreffelyk Orgel en Astronomisch Uurwerk, 't welk zints vier eeuwen voortreffelyk zyne taak verrigt; en haar Raadhuis, met vyf opgezette leeuwen pronkende, door de Overysselsche Stad *Campen* weleer aan *Lubeck* ten geschenke gezonden.

Te *Kiel*, in Holstein, vervolgens bezogt, leerde MEERMAN, onder andere, den Hoogleeraar CORDES, en naderhand in Denemarken onzen Landgenoot COOPMANS kennen, die zyn Professoraat in de Geneeskunde te dier stede tegen het landverblyf in *Schlesswig* heeft verwisseld. Wegens het beroemde *Holsteinsche Canaal*, eene myl ten Noorden van *Kiel*, uit den *Kieler* Boezem zynen aanvang neemende, ontmoeten wy dit berigt: „Het brengt de schepen der Oostzee, die niet bo-
„ ven de negen voeten waters behoeven, eerst over het sterk
„ uitgediepte riviertje Levesau, daarna door eene geheel op
„ nieuw gegraavene gracht, en eindelyk over de Eyder
„ voorby Rendsburg in den Oceaan. Het Canaal, in 1777
„ begonnen, heeft thans, tot Rendsburg toe gerekend, eene
„ lengte van 170,000 voet; de breedte zal van boven om-
„ trent 80 à 90 voet, in de laagte de helft, bedraagen. Een
„ dubbel jaagpad ter zyde staat by ongunstigen wind het voort-
„ trekken der schepen door paarden toe. Drie sluizen naar
„ den kant der Oostzee, ieder een kwartieruurs van de
„ andere af gelegen, en ieder van negen voeten val; drie
„ andere aan den tegenövergestelden kant, van zeven voet
„ en vier duim, maaken het water voor de vaartuigen effen.

„ Dee-

„ Deeze fluizen, die fchepen vóór (van) honderd voet lengté „ behelzen kunnen, en twee-en-twintig voeten breed zyn; „ heeft men eerst op een' grondflag van beuken-paalen; „ daarna op drie reien eiken-balken, met leem vastgeftampt, „ gemetfeld. Tot het muurwerk heeft men marmer, gra- „ niet en klinkers gebezigd. Aan elke fluis zyn omtrent „ 50,000 Dalers aan onkosten gegaan: gelyk men het geheele „ Canaal op anderhalve millioen fchat." Op meer dan twee- duizend, waar onder de helft Deenfche, worden de fchepen berekend, welke jaarlyks van dit Canaal zich bedienen. „ Daar het Canaal een' aanvang neemt, heeft men verfchei- „ den pakhuizen opgericht, om goederen in te bergen, wan- „ neer zy fomtyds van grootere in kleinere vaartuigen moe- „ ten overgebracht worden; boven dien ziet men hier nog „ eenige andere gebouwen, gelyk 'er ook een klein aantal „ fchepen lagen. Een Obelisk op de kaai, en een andere in „ zee — zyn ter eere der onderneeming opgericht."

In de eenzaame herberg, op de lange *Station* van *Schlesfwig*, ontmoette de Heer MEERMAN eene merkwaardigheid, die hy, noch iemant, 'er zou verwagt hebben: eene Boeren-waardin, eigenaares van een zevenhonderdtal boeken, en welke zy, door haare gefprekken, waarin het gezondfte oordeel doorftraalde, toonde, niet zonder vrucht geleezen te hebben. Eene Hernhutfche Stichting, in het Hertogdom *Schlesfwig*, tusfchen *Hadersleben* en *Kolding*, wekte des Reizigers opmerking. Voor vyf-en-twintig jaaren wierdt de grond daartoe door de Broeders voor 20,000 Ryksdalers gekogt. Het getal der bewooneren bedraagt by de 600. De geheele inrichting *is in haare foort* volledig. De Zusters vondt MEERMAN *in een afzonderlyk gebouw, in verfchillende kamers verdeeld, met allerlei vrouwelyken arbeid bezig*; „ doch of „ de tong, dan wel de keurig werkende naald, zich hier het „ drukfte beweegde, zoude ik moeite hebben te beslisfen; „ en door al de Hernhutfche ingetogenheid heen, fcheenen „ veele der jonge bewooneresfen my toe, in den vollen na- „ druk van het woord, bewustheid van haar beftaan te heb- „ ben." Gunftig is het verflag van het *Schlesfwigsch* Hertogdom: „ voortreffelyke wegen, midden door de fchoonfte lands- „ douwen; een veelal kleiächtige en wel beteelde bodem — „ inwooners, dien men vlyt en voorfpoed aanziet; geen „ pracht, maar gemak en zindelykheid in kleeding en in „ wooningen."

Onze Reiziger, zynen togt over de kleine en groote Belt voortzettende, naar gelange hy de refidentie des Deenfchen Monarchs naderde, ontmoette meer prachts, ook *in de Kerken*, met naame in die van *Roskild*, die de overblyfzels van verfcheiden Vorften en Vorftinnen, met alle blyken hunner vroegere grootheerlykheid, bevat. In een grafkelder onder

het Choir ziet men 'er eenige kisten, „waar van de elegantie „ meer voor het ameublement eener danszaal, dan voor „ het verblyf der dooden berekend scheen." — Eene myl van *Roskild* ligt het Landgoed *Lethraburg*, aanzienlyk in meer dan één opzigt, doch 't geen wy hier vermelden, omdat het ons de gelegenheid geeft, uit de aloude Deensche Geschiedenis, met des Heeren MEERMAN's woorden, het volgende op te teekenen. „ Weleer lag hier omtrent het oude Slot „ Lethra of Leyre, met eene stad van dien zelfden naam, „ waar de Koningen van Denemarken hun verblyf hielden, „ toen zy zich nog Koningen van Lethra noemden, om zich „ van de kleine Vorsten te onderscheiden, die in de overige „ gedeelten van het Ryk, gelyk deszelfs grenzen zich tegen„ woordig uitstrekken, heerschten (*). Hier ryst een heu„ vel, op welken men hen huldigde. Hier stond een steenen „ stoel, waar men den Monarch en zyne Gemaalin dan plaat„ ste. Hier offerde men in Heidensche tyden iedere negen „ jaar het schrikkelyk slachtöffer van negen-en-negentig men„ schen, en even zoo veel paarden, honden en haanen. — „ Van al die heerlykheid is thans alleen een onbeduidend „ dorpje over." In de Kapel van het tegenwoordige Kasteel ziet men, ondere andere, eene vry goede schildery, alle de Kerkhervormers, staande aan eene tafel, voorstellende, aan de overzyde van welke zich Duivel, Paus, Cardinaalen, Monniken, enz. vertoonen, bezig met hen aan te vegten. By een Kandelaar, midden op de tafel, leest men in 't Nederduitsch: *Het licht staat op den Kandelaar.*

Thans op zyne Reize tot *Coppenhagen* gevorderd, geeft de Heer MEERMAN van hetzelve een zoo uitvoerig en naauwkeurig berigt, dat het wel eene volledige Stadsbeschryving mag heeten, en ons in de onmogelykheid brengt, iet noemenswaardigs daar uit over te neemen. Genoeg zy het, in 't algemeen te hebben aangemerkt, dat *Coppenhagen* hier gekenmerkt staat als eene Stad, in allen opzigte waardig, eenen souvereinen Vorst ten verblyve te verstrekken, en binnen zyne muuren al datgeen te bevatten, 't welk zoo wel luister en rykdom by de bewooners, als een welgeordend bestuur, ten beste der zamenleevinge, in allen opzigte, aankondigt. Veel prachts en rykdoms vertoont insgelyks een goed getal Buitenplaatzen, in de nabuurschap of op eenigen afstand van de Hoofdstad gelegen, en haar verëerende. — Bezwaarlyk kunnen wy onzen lust bedwingen, om des Heeren MEERMAN's fraaie aanmerkingen over de Deensche taal, en het dialekt der Coppenhagers, hier af te schryven.

Denemarken bereizende, kan de Heer MEERMAN het Eiland *Ama-*

(*) Eerst in de Veertiende Eeuw verplaatsten de Deensche Monarchen hunne Residentie naar *Coppenhagen.*

Amager, of *Amak*, niet onbezogt laaten, 't welk, ten believe van ELIZABETH, Zuster van Keizer KAREL DEN V, Gemaalinne van Koning CHRISTIAAN DEN II, in den jaare 1515, een paar douzyn familien, uit Waterlandsche boeren en boerinnen bestaande, tot medebewooners ontving, en wier maagschap, als een afgezonderd ras, by het genot van oulings toegestaane voorregten, en van voorvaderlyke zeden, hier nog aanweezig is. Van het zedig gedrag dier Oud-Hollanderen ontving de Heer MEERMAN van hunnen Predikant het beste getuigenis, hem verzekerende, dat hy in zynen twaalfjaarigen dienst nog geen dronken persoon, zelfs niet by maaltyden, hadt gezien, en dat de vegtpartyen onder de jonge lieden ten uitersten zeldzaam waren.

Onze Reiziger voorts van *Elseneur* na *Zweden* oversteekende, bezoekt en beschryft *Gothenburg* in deszelfs toenmaaligen welstand, van welken het een zwaare brand grootdeels heeft beroofd; doet eenen togt na *Noorwegen*, en bezoekt aldaar het vermaarde *Frederikshald*, omdat de Zweedsche KAREL DE XII in deszelfs loopgraaven zyn leeven verloor, door eene verraaderlyke hand, meent men, van iemant uit zyn eigen leger. Naast een berigt wegens *Christiania*, den eindpaal der reize door *Noorwegen*, voegt zich een algemeen verslag wegens den staat en regeeringsform van dit Ryk.

Met leedweezen verlaaten wy thans onzen Reiziger voor'tan in *Zweden*, in de hoop van hem eerlang aldaar wederom te ontmoeten, en door dat Ryk en hooger op te vergezellen. Ten slot moeten wy nog berigten, dat dit Reisverhaal van Juny tot September 1797 strekt.

Brieven uit Parys, geschreven in de Jaaren 1802 *en* 1803, *door* J. F. REICHARDT. *IIde Deel. Amsterdam, by* W. Holtrop, 1804. *In gr.* 8*vo.* 294 *bl.*

De Schryver, wiens arbeid wy, by de aankondiging des Isten Deels (*), bereids den behoorlyken lof toegezwaaid hebben, blyft zich in dit Deel, zo in styl, als in de onderwerpen, die hy zich ter beschouwinge voorgesteld heeft, volkomen gelyk: zyn voornaam oogmerk schynt geweest te zyn, om den staat der Muziek en der Tooneelen in *Parys* te onderzoeken; en dit onderzoek houdt hem ook grootendeels, zo wel in het voorige als in dit Deel, bezig; schoon hy, van ter zyde, ook een oog op sommige gewoonten en gebruiken van het hedendaagsch *Parys* werpt: Muziek en Tooneelkunde staan hier echter altyd op den voorgrond, waarover hy ook;

(*) Zie onze *Letteroef.* des voorigen Jaars, No. XIV.

ook, als ervaaren Componist, op grond van ondervindelyke kennis, best kon oordeelen. Wy blyven dus nog by ons reeds opgegeeven oordeel, en houden het daar voor, dat de Schryver ons indedaad, wat het Tooneel en den staat der Muziek in *Parys* aangaat, oprechte en waare berichten gegeeven, en ons voords met verscheiden beroemde en beruchte Mannen in gemeenzaame kennis gebragt heeft; voords verscheidene zonderlinge Gewoonten, welke thands in *Parys* plaats hebben, aanhaalende; tot eene Proeve van welk een en ander wy, het Werk doorloopende, eene korte opgave zullen doen.

Wy vinden dan al aanstonds een bericht, op welk eene wyze de *Nieuwjaarsavond* te *Parys* gevierd wordt; welke omstandigheeden met den *Kersavond* of *Weinacht* der *Duitschen* en met onzen *St. Nicolaasavond* de naauwste overeenkomst hebben, daar 'er de Banket- en Mode-winkels ten prachtigsten opgesierd en des avonds heerlyk verlicht worden. De Autheur beschryft zyne kennismaaking met eenige voornaame persoonen op een *diner* by den Senator BARTHELEMY, die aan de gevolgen zyner verbanning naar *Cayenne* nog ziek lag. Op deze byeenkomst sprak hy met de Graaven CARAMAN en den Baron DE BRETUEIL; gaat zich voords des avonds weder, met geheel *Parys*, in de opgesierde Banketwinkels vermaaken, waarby hy opmerkt, dat de welgelykende beeldtenis van BONAPARTE in alle de suikerwerken de voornaamste rol speelt. Hy beschryft voords den eigenlyken Nieuwjaarsdag zelven, en hoe 'er de jonge lieden met wagens rondryden, om hunne Nieuwjaars-kaartjens by vrienden en bekenden uit te deelen; terwyl de Autheur zich inmiddels bezig houdt met zeker zonderling artikel uit het *Journal de Paris* af te schryven en zynen Leezeren mede te deelen, in welk art. de Fransche Journalist verscheidene nieuwe Werken, op eene aartige en vernuftige wyze, den *Franschen* tot *Etrennes*, of Nieuwjaarsgiften, aanbiedt; waarby hy eindelyk nog aanmerkt, dat op Nieuwjaarsdag te *Parys* den voorbygangeren allerleije vuile en laage liedjens en samenspraaken worden aangeboden, welke zelfs de ernstigste en deftigste lieden opkoopen, om 'er zich tot scherts in hunne gezelschappen van te bedienen. Voords meldt hy, dat de meeste Grooten, met het zachte weêr, naar hunne buitenplaatzen gereeden waren; waarby nog opmerkelyk is, dat men zich ten dien einde van ligte *cabriolets*, door één paard getrokken, bedient, welke thands, als weleer alleen de *fiacres*, op alle openbaare plaatzen van *Parys* gereed staan, en waarvan men zich des te eerder bedient, wyl men 'er tot op de voorpleinen der Grooten en voornaame lieden mede kan ryden, 't welk met eene *fiacre* niet geschieden kan, wyl de Poortiers dezelven het opryden niet vergunnen. — De *Assemblée* by den Consul LEBRUN, in

in het voormaalige Hotel van DE NOAILLES, en deszelfs pracht in meubilen, wordt beschreeven, waar de Autheur kennis maakt met den Senator LANGUINAIS, die zich met kracht tegen het opdraagen der Consulaire en Keizerlyke Waardigheid aan BONAPARTE verzet heeft; ook ontmoet hy alhier den Franschen Minister GAUDIN, wiens zuinigheid in het bestuur der Finantien, zyn Departement betreffende, hy ten hoogsten roemt; voords BARBÉ MARBOIS, en de Generaals LE COURBE en MACDONALD; waarby hy nog opmerkt, dat alle de Generaalsvrouwen op die *Assemblée* ryk met Juweelen versierd waren, welke de Vrouwen der Senatoren en Staatsraaden niet hadden.

De toeneemende pracht der *Parysenaars* wordt ook zelfs door den Autheur by zyn' Kleermaaker opgemerkt, als ook de Engelsche smaak, welke thands in het algemeen voet wint. Verder bericht hy ons den tegenwoordigen smaak der Fransche Dames in de muziek, by gelegenheid dat hy, het Concert *Clery* bywoonende, twee Symphonien van HAYDN meesterlyk hoorde uitvoeren, doch tevens opmerkte, dat eene onverdraaglyk sterke Janitzaaren-muziek vooral aan de aanwezige Dames derwyze beviel, dat ze het van blydschap uitgilden, in de handen klapten, en, in verwondering opgetogen, als bedwelmd raakten; by welk Concert hy nog een' nationaalen Charaćtertrek der *Franschen* opmerkt, hierin bestaande, dat by dit Orchest, uit de beroemdste Toonkunstenaars van *Parys* samengesteld, het volmaaktste *fortissimé* en het even zo volkomen *pianissimé* plaats had, doch dat 'er de middentinten aan ontbraken; welke opmerking hy op het nationaal Charaćter der *Franschen* t'huis brengt, waarvan hy *insgelyks opmerkt, dat 'er de tusschentinten aan ontbreeken; zo dat hy zegt waargenomen te hebben, dat het* meerendeel der Fransche burgers alleen beleefd of driftig, alleen galant of woedende is, zonder dat men de tusschenandoeningen in dit contrast by hen aantreft; dit contrast merkt hy zo wel in hunne Legers, waar zy met een' stouten aanval en verschalkende loosheid groote daaden hebben ter uitvoer gebragt, als in hun geheel Tragoedisch Theater, het welk almede op Heroïsme en Galanterie steunt, met veel vernuft op.

Het Systema der Schedelleer van GALL in *Frankryk* mede veele voorstanders vindende, geraakt de Schryver ook toevallig in een dergelyk Gezelschap der voornaamste Parysche *Gallisten*, waar hy tegen wil en dank voor een der yverigste verdedigers van dit Systema gehouden wordt. Op eene daar op gevolgde *audientie* by BONAPARTE merkt hy op, dat deze weder hetzelfde vriendlyke voorkomen had, zonder de minste gemaaktheid; sprak met dezelfde heesche, holle stem, en telkens daar tusschen lagchte, zo in zich zelven, krampachtig. Hy zag 'er nog geeler en zieklyker uit, dan de eer-

ste maal. — De Schryver bezoekt *Frascati*, een soort van Koffyhuis op den hoek van de *Boulevards*, als ook het *Theatre Montansier* in het *Palais Royal*, het welk hem, uit hoofde van deszelfs *naïviteit*, uitneemend wel bevalt. — Verders verdedigt hy Mevrouw STAEL over heure *Delphine* tegen sommige Journalisten, en maakt zyne aanmerkingen over den Theatraalen twist en partyschap tusschen de schoone Mademoiselle GEORGE WEIMER en de leelyke Demoiselle DUCHESNOIS, als ook over het speelen van TALMA, waarover hy, zo wel als over het tegenwoordig Fransch Theater-Publiek, geen zeer gunstig oordeel velt, en eindelyk uitroept: „ ô Gy! „ edel, beschaafd Parterre van voorige tyden, waarvoor „ Dichters en Tooneelspelers, met recht, sidderden, hoe „ ontbreekt gy hier der schoone, verhevene Kunst!" en verder: „ De groote Tableaux vallen echter thands voortref„ felyk uit. — Dan, wat ik my niet herinner, in de ge„ lukkigere tyden der Tragoedie, ooit gezien te hebben, is „ de thands algemeene dolle gewoonte, om de alleenspraa„ ken, van het begin tot aan het einde, lynregt aan het par„ terre te rigten. Dit doen tegenwoordig, niet slegts schoo„ ne vrouwen; van dezen liet het zich begrypen en toegee„ ven; TALMA doet het, en alle anderen. Zy komen ge„ heel voor aan, op den rand van het tooneel, waardoor „ zy zeeker voor hunne pragtige kleeding een sterk licht „ krygen, en rigten zoo stem, oogen en gebaarden naar het „ publiek." [Met recht berispt de Schryver, onzes bedunkens, deze indedaad onkunstmaatige gewoonte, welke de ongepastheid der Alleenspraaken nog des te meer, in een anders schoon en belang verwekkend Tooneelstuk, in het oog doet vallen, de *illusie*, welke het groot oogmerk, zo wel van den Tooneeldichter als Tooneelspeeler, moet zyn, ten eenemaal wegneemt, en de Tragische persoonen, Vorsten en Vorstinnen der Oudheid, met het Publiek in vertrouwelyke onderhandeling brengt.] Onze Schryver is echter zeer voldaan over het *Theatre Feydeau* en de Opereteen, die hy daar heeft zien geeven, als: *La maison à vendre* en *Michel Ange*; zeekerlyk zal dat van daar komen, dat deze soort van Stukjens op het Fransch Tooneel, door de eigenaartige uitvoering, eene zekere bevalligheid verkrygen, die ze in de vertaaling, en in de uitvoering op onzen Schouwburg, verliezen. — Al verder verhaalt REICHARDT, op welke wyze het Hof den rouw over den op *St. Domingo* overleden Generaal LE CLERC (Zwager van BONAPARTE) aannam; welk sterfgeval Mevrouw BONAPARTE zich meer dan heur Gemaal scheen aan te trekken. — Eene byzondere Byeenkomst geeft den Schryver gelegenheid om het braaf charakter van den Generaal MOREAU te roemen, gelyk ook het uitmuntend dansen en musiceeren van Madame MOREAU hem niet ontslipt; terwyl

wyl VESTRIS, de thands beroemdste Dansser van *Parys*, wegens zyne geduurige *tours de force*, waarmede hy zelfs in kamerdansfen tracht te brilleeren, nog by aanhoudendheid berispt wordt. —— Laatste Zitting van het Nationaal Instituut in de groote Zaal der *Louvre*, en Voorleezingen van eenige beroemde Fransche Schryvers, en REICHARDT's oordeel over dezelven. —— Geestig oordeel over den tegenwoordig aanwassenden smaak der *Parysenaars* voor kleine en lachwekkende Kluchtspelen. „ Thands," zegt de Schryver, „ moeten zich de weleer verhevener comieke Theaters — hoe „ zeer zy ook by de naamen van Hanswortt en Harlequin „ den neus mogen optrekken — ook toeleggen op het gene „ eenmaal meer zeeker en algemeener werkt en vermaakt, „ dan alle versiering en sentimenteelheid. —— Volle beurzen „ blyft toch overal het voornaame bedoelde van het Thea„ ter, gelyk volöp te lagchen de eerste behoefte van het „ Publiek." [Dit is eene waarheid, die niet veel goeds voor de verbetering van den smaak belooft!] *Madame Angot* wordt op een klein Theater in de *Boulevards*, met veel goedkeuring des Schryvers, gegeeven; minder behaagen hem de *Vaudevilles*, zo als men die thands hervormt, en derzelver vrolyk en lustig character beneemt. —— Groote Bankbreuken te *Parys*, meestal van dezulken, die hunnen rykdom gewonnen hebben door leveringen aan de Legers en voor de Regeeringen, en de eigenlyke oorzaaken daar van, met de voorzegging van het aanstaand verval van thands nog zeer brillante huishoudingen. —— Zwaare geldverspilling in Engelsche paarden, honden, wagens, kleederen, geweeren en porcelein. —— BONAPARTE voert weder de oude publieke Illuminatien en Vuurwerken in, en toont in alle opzichten zyn' weinigen smaak voor de Muziek, waardoor dezelve thands te *Parys* in verval geraakt, als ook de beeldende en voorstellende Kunst, die zich mede moet toeleggen om Nationaal te zyn, en daardoor eene verkeerde wending neemt. Van de aanmoediging der Kunstenaaren ('t is REICHARDT, die hier spreekt) hooren wy veel meer door de Nieuwspapieren, dan indedaad plaats heeft; zodat zelfs, zedert drie jaaren, aan niemand de gewonnen Pryzen zouden zyn betaald geworden; waarom ook de voornaamste Kunstenaars aan dergelyke Voorstellen geen deel meer willen neemen. — BONAPARTE schept geen vermaak in *Parys*. — Zwaare twist in het *Theatre Feydeau*, by gelegenheid van het vertoonen van *Ma Tante Aurore*; aanmerkingen over de Fransche Balletten en de Banketbakkers-vertooningen van derzelver decoratien, welke de Autheur besluit met dit aanmerkelyk zeggen: „ De menschen zyn, „ indedaad, op den zeekersten weg, om alle hunne Theaters „ ten gronde te helpen." —— Staat van de Italiaansche Comieke Opera, en aanmerkingen van den Schryver over het ver-

verval der Italiaansche Zangkunst, als ook over het *Theatre de la Porte St. Martin.* —— Verandering van den staat der Academien in *Frankryk*, waarby iets aanmerkelyks betreffende SIEYES. —— Toeneemende geestdrift tegen VOLTAIRE, ROUSSEAU en andere voorheen geroemde Wysgeeren. — Aanmerkingen op het Tooneelstukjen *Fanchon la Vielleuse* (Het Liermeisjen), als ook over Mademoiselle GEORGE en Mad. CONTAT, en *diner* by ELLEVIOU. — Hardheid der Requisitie voor de jonge Kunstenaars. — Opschik van Mad. RECAMIER op een *fête* by den Russischen Vorst DOLGORUCKI. — Beschouwing van sommige schoone Schilderyen in het Museum en in de Werkplaatzen van DAVID, GERARD, ISABEY en GUERIN. GERARD vond hy arbeidende aan het zeer belangryke, levensgroote beeld van de Moeder van BONAPARTE. Zyne vroegere opmerking, dat zoo geheel uitmuntende Mannen hunne physiognomie, hun genie en bestaan, byna altyd, aan de Moeder te danken hebben, vond hy hier bevestigd. BONAPARTE heeft byna alle de trekken van zyne Moeder, ook de zonderling geele, byna olyf-kleur.

Onderscheid der levenswyze aan het Hof van *Berlyn* by dat van *Parys.* — Weinigbeduidende gesprekken op de Gezelschappen en aan Tafel. — Aartige huislyke *scène* van BONAPARTE met PAISIELLO, wien hy de eerste Acte van zyne voor het groot Theater en voor een zeer groot Orchest vervaardigde Opera *Proserpine*, NB. in zyne kamer deed speelen. „ Nadat BONAPARTE aan de Zangeresſen het compliment „ gemaakt had, dat hy hoopte, dat zy, in deze Opera, „ niet, naar heure gewoonte, zouden schreeuwen, plaatste „ hy zich tegenöver de muziek, de armen uitgestrekt over „ de leuningen van den zetel, en het hoofd op de armen „ rustende; en, in deze houding, bleef hy, geduurende de „ geheele Acte, zitten. Veelen mogten wel geloofd hebben, „ dat hy daarby sliep. Toen de Acte geëindigd was, trad „ hy naar PAISIELLO, en maakte denzelven, overluid, ver„ scheidene aanmerkingen," die hier medegedeeld worden, en waaruit de Schryver een gansch ongunstig besluit trekt, ten opzichte van BONAPARTE's muzicaale kunde; ten slot schryvende: „ Allermerkwaardigst is my, by deze geheele „ *scène*, hoe, ook tot in het kleenste, het heerschzugtige „ en beslissende character van den Zelfsheerscher uitblinkt." — *Scène* met MEHÚL. — Dood van de beroemde Actrice CLAIRON, die in 1803, aan eenen val uit heur bed, in den ouderdom van 81 jaaren, overleed; niet lang voor haaren dood had zy nog met zeer veel vuurs en waardigheids, voor den Engelschen Tragedie-speeler KEMBLE, eene zwaare *scène* uit de *Phedra* gedeclameerd. —— Voords nog eene menigte oordeelkundige aanmerkingen over verscheiden Fransche Tooneelspelen, als ook over de Engelsche Familien, die zich te *Pa-*

rys ophouden, en de Carricatuuren, welke op dezelven in de Printenwinkels ten toon hangen. —— Berekening, hoe een *Engelschman* voor 20 Guinies een Reisje naar *Parys* kan doen. Voor 5 Guinies, naamelyk, rydt men, in een' gemaklyken wagen, van *Londen* naar *Parys*, volkomen vry van alle kosten van overvaaren, verteering enz. Voor ééne Guinie daags kan men hier zeer goed leeven en tevens de Theaters bezoeken. Als Vreemdeling heeft men de openlyke bezienswaardigheden van Kunst *gratis*. Tien dagen zyn daartoe genoeg, enz. — Eene aartige Anecdote van een' ryken Lord, die zynen Zoon een' onbepaalden Credietbrief op een groot Fransch Huis te *Parys* medegaf, en, toen de jonge Heer duizenden by duizenden Livres opnam, zodat de Bankier geraaden vond den ouden zulks te melden, terug schreef, of het Fransche Livres, dan of het Engelsche Livres Sterling waren? —— Fransche, was het antwoord. —— *Van dat goed*, schreef de trotsche Milord, *kan myn Zoon neemen, zo veel hy wil.*

Groot gemaskerd Bal in een Fransch Speelhuis beschreven. —— Kennismaaking met den Engelschen Schryver LALLY TOLENDAL, wiens charaćter beschreven wordt. —— De Schryver maakt voords belangryke aanmerkingen over den nog kwynenden staat van den Catholyken Godsdienst door geheel *Frankryk*, als ook in *Parys*, ondanks BONAPARTE geregeld ter misse gaat; waarby eenige bedenkingen omtrend het eigenlyk gevoelen van BONAPARTE, betreffende Dogmatische Leerstellingen, waarin hy, zonder eenige bewimpeling of verschooning, deze stoute verzekering doet, welke wy niet gaarne onder onze bescherming zouden neemen: „ Maar zou BONAPARTE „ zelve wel den Catholyken Godsdienst, die het licht der „ Wysgeerte schuwt, zyn toegedaan? Allen, die gelegenheid „ hebben, om den eersten Consul van naby te naderen en „ waar te neemen, verzekeren, dat hy, in zyn hart en geheel „ bestaan, geen' zweem van Godsdienstigheid heeft, en den „ stelligen Godsdienst alleen beschouwt, als eenen noodzaak„ lyken breidel, om het volk te gemaklyker en zekerer te „ leiden." — Geestige Beschryving van een middagmaal op den Neurenbergschen trant by een' ouden Schoolleeraar. —— Artikel uit het Testament van LAHARPE. —— Atheïstische grondbeginselen en uitdrukkingen van LALANDE, by gelegenheid van den dood van LAHARPE. —— Fransch Liedjen over de *Grippe*. —— Zeldzaam Raadzel, voorgesteld in het *Bulletin de Litterature*, *des Sciences et des Arts*. — Voordduurende partyschap tusschen Madem. GEORGE en Mad. DUCHENOIS, en geweldig oproer in den Schouwburg deswegen. —— Aanmerkingen over het alhier zeer bekend geworden Kunstspel van PIERRE, —— Carnevals-maskerade.

Iets wegens DELILLE, van wien hier verteld wordt, dat hy, uit vrees van het Manuscript zyner Gedichten, by toeval, of door diefstal, te verliezen, alleen het eerste woord van elk Vers opteekent, ten einde zich hetzelve te herinneren; dat de Boekhandelaar, met wien hy het over het *honorarium* eens is, hem een Afschryver bezorgt, wien DELILLE dan het overige dicteert: dat hem voor zyne *Pitié* 30,000 Livres, en voor zyne grootere Stukken, *l'Imagination* en *les Elemens*, driemaal zo veel betaald is. —— Zitting van het Wetgeevend Lichaam, enz. enz. Eindelyk kondigt REICHARDT, ten besluite, zyn voorneemen aan, om nog een Derde Deel te laaten volgen, indien de goedkeuring van het Publiek hem daartoe aanmoedige; waarvan ook eeniglyk de volvoering schynt af te hangen van zyn plan, om, tot besluit van het geheel, het *resultaat* zyner Reis-waarneemingen op vier onderscheidene Reizen in *Frankryk* byeen te brengen.

Wy achten dit Werk by uitstek geschikt, om, in een ledig uur, den Leezer nuttig te vermaaken; te meer nog, daar men meestal aan het gene, wat men hier geboekt vindt, een character van onvervalschte en eenvouwige waarheid meent te vinden, en zich dus, dit Werk leezende, met weinig verbeeldingskracht, in gezelschap des Schryvers, alle de door hem zo naïf beschreevene Tooneelen vertegenwoordigt. —— Het eenige, dat *ons* echter in deze Brieven minder behaagt, is de groote menigte van Theater-aanmerkingen, waarvoor veele Leezers, die juist zo zeer met de Theaters niet bekend zyn, met ons liever eenige andere aanmerkingen zouden leezen, als, by voorbeeld, over het *Museum*, de antieke Standbeelden en alle de schatten van Kunst, welke thands, uit geheel Europa opgezameld, te *Parys* voorhanden zyn. Immers de Recensent zou liever iets over den *Pythischen Apollo*, dan over *Jocrisse* leezen! Het te veel van deze laatste soort van kleine Theater-beschouwingen doet in een volgend Deel (zo 'er nog een volgt) naar meer wezenlyke en ernstiger zaaken verlangen. De goede HOMERUS zegt wysselyk:

Πάντων μὲν κόρος ἐστὶ ——
Μολπῆς τε γλυκερῆς, καὶ ἀμύμονος ὀρχηθμοῖο.

Iliad. N. vs. 636.

Van alles wordt men zat ——
Van zoeten zangtoon en van schuldeloozen dans.

Men-

Mengelingen, door Mr. WILLEM BILDERDYK. *In III Deelen. Te Amsterdam, by* J. Allart, 1804. *In gr. 8vo. 176 bl.*

Dikwyls hoorden wy ons Vaderland van ondankbaarheid beschuldigen, nademaal het groote Vernuften niet zelden by hun leven verwaarloost, en na hunnen dood eerst hunne verdiensten naar waarde erkent.

Wy kunnen niet ontkennen, dat ons deze beschuldiging eenigzins gegrond voorkoomt. VONDEL, *de Vader der allerzuiverste en volkomenste Poëzy* (*), van wien getuigd wordt, dat *zyn roem zoo hoog gesteegen was, dat ze door niemands laster afnam, noch door iemands lof aangroeide* (†), moest zich in zeer bekrompene omstandigheden behelpen (‡). *Rykdom*, zegt de keurige Schryver zyns Levens (§), *had hy met zyn Poëzy niet konnen vergaderen, maar hier door meer verlooren, dan gewonnen. —— De lof zyner Gedichten was zyn eenige winst.* — JEREMIAS DE DECKER, een Dichter, zoo edel van hart als kunst, die misschien alleen door VONDEL overtroffen wordt, moest met veel slooven zich de dagelyksche behoeften aanschaffen, en wierd daardoor van zyne dicht- en letter-oefeningen afgetrokken (**).

Behoeven wy, na dezen, andere voorbeelden? Of wil men voorbeelden van onzen tyd hebben aangevoerd, die, schoon by VONDEL, DE DECKER en dergelyken niet te noemen, echter zoo veele verdiensten hadden, dat zy op eenige onderscheiding, aanmoediging en ondersteuning billyke aanspraak mogten maaken? *Zullen wy, by Dichters ons bepaalende,* NOMSZ *noemen? of in het algemeen spreeken, en op eene* Juffr. WOLFF *en haare Vriendin wyzen?* Ja, nu geeft men uitgewerkte levensbeschryvingen, nu heft men lofspraaken, lierzangen aan, nu viert men feesten ter haarer gedachtenis; maar ook nu heeft de dood ons de gelegenheid benomen van dadelyke en werkzaame dankerkentenis. ô Schande! het geen Vreemden hebben erkend en gewaardeerd (††), hebben Landgenooten miskend en verwaarloosd.

Men klaagt, en met reden, over de al te groote menigte, en daardoor weinige keurigheid, der Schriften van voeden, an-

(*) *Leven van* VONDEL, in het IIdé Deel zyner *Poëzy*, bl. 75.

(†) Als boven, bl. 83. (‡) Als boven, bl. 85.

(§) GEERAARD BRANDT; gelyk blykt uit deszelfs *Leven*, door J. DE HAES uitgegeven, bl. 51.

(**) Zie dit genoeg te kennen gegeven in zyne Aanspraak aan den Lezer voor zyn *Lof der Geldzucht*, alsmede in het boeksken *Kost verloren in een' Brief aan* WESTERBAAN, *Heer van Brandtwyk.*

(††) Bekend is het, dat de Juffr. WOLFF en DEKEN van het Fransch Gouvernement eene Jaarwedde hebben genoten.

anders zeer verdienstelyke Mannen; men verheft zich, en naar ons oordeel te recht, tegen het misbruik, 't welk sommigen maaken van eenige beroemdheid hunner naamen, waardoor al wat, wy zullen niet zeggen *zy*, maar *Boekverkopers* willen, in de wereld wordt gestoten, tot bederf der geleerdheid, en uit oogmerken, weinig strokende met het edele, vrye en gewichtige werk eens Schryvers; en echter dwingt men zulke edele Vernuften, van geen genoegzaame eigene middelen voorzien, tot dat onedele, het geen wy in hun; ja veelal zy in zich zelven, afkeuren.

Dit op den Dichter, van wiens onlangs uitgekomene *Mengelingen* wy voornemens zyn te spreeken, toepassende, achten wy ons verplicht, hier openlyk te zeggen, dat het, naar ons oordeel, onredelyk is, dat een man van zoo veel geleerdheid en taalkunde, een vernuft zoo schitterend, in *Brunswyk* — waarom zouden wy iets verzwygen, het geen de Dichter zelf erkent? — aan daaglyksche behoeften niet zelden schynt gebrek te hebben, en niet herwaarts wordt genodigd en geroepen. Wy kennen de gebreken van BILDERDYK; wy mispryzen in hem, dat in hem te mispryzen is; maar wy durven het echter buiten twyfel houden, dat hy onder die zeldzaame wezens behoort, wier allesomvattende geest het geheele Ryk der Kunsten en Wetenschappen schynt te bespannen; dat hy daardoor aanspraak heeft, om *by zyn leven* blyken te erlangen van die dankbaarheid, waarmede men zeer zeker zyne assche zal vereeren, zyn graf bewierooken. Kennis van alle oude en levende, byzondere kunde in de *Mesogothische* en verwantschapte Taalen, zouden hem byzonder nuttig kunnen doen worden voor de Nederduitsche. Mogt eenige Vaderlandsche Hoogeschool, aangespoord door het voorbeeld en goed geluk van Leyden's nieuwe instelling, opgewekt worden, om dat licht, het welk nu by vreemden dreigt uit te gaan, op den kandelaar te plaatsen, en dus zich zelve, BILDERDYK, der Nederduitsche welsprekenheid, ja den Vaderlande van nut te zyn! — Dan het is meer dan tyd, dat wy tot ons eigenlyk doel en bepaald voornemen overgaan.

Zints lang reeds hielden wy BILDERDYK voor den grootsten Dichter van onzen tyd: in deze gunstige gedachte zyn wy door het leezen en herleezen dezer *Mengelingen* volkomen bevestigd. Stoutheid of bevalligheid, verhevenheid van denkbeelden of gemaklykheid van dichttrant, eigen vinding of meesterlyke navolging, — wy weeten niet, wat wy het meest zullen roemen.

Wy zullen eerst kortelyk over de *Vertalingen* spreeken. — In alle *drie Deelen* dezer Mengelingen komen Vertalingen voor van OSSIAAN's *kleinere Gezangen*, waarvan reeds by voorige gelegenheden BILDERDYK zommige voor zyne Landge-

genooten heeft overgebragt, welke, by deze gevoegd, *allen* bevatten. Wy waren, over het geheel genomen, nimmer yverige beminnaars van OSSIAAN's gedichten, schoon wy dikwerf zyn vernuft zagen schitteren. Ieder land, ieder tyd heeft zyne eigenaardige Poëzy; weinige Dichters zyn voor alle tyden en plaatsen geschikt, en OSSIAAN behoort, onzes oordeels, niet onder deze. Echter moeten wy, hulde doende aan den vernuftigen Bard en zynen voortreflyken Vertaler, erkennen, dat hy, in dit nieuw en schitterend gewaad, ons meer dan immer te vooren bekoord heeft.

Niet alleen deze Vertalingen van OSSIAAN's kleinere Gezangen, maar alle *Navolgingen* in deze verzameling van Gedichten, moeten wy pryzen. Voorwaar de Heer BILDERDYK moet onder die weinigen geteld worden, welke Dichters kunnen vertalen; eene taak, door veelen op zich genomen, door zeer weinigen met lof afgewerkt.

Polyfeem (*), *De Veehoeders* (†), *Dafnis* (‡), *De Maaiers* (§), en *Hercules in de Wieg* (**), zyn Navolgingen van THEOCRITUS, die tot modellen mogen strekken voor allen, die dusdanig werk durven onderneemen. Bovenal is het laatste een meesterstuk; en hadden wy ons niet voorgenomen, by voorkeur, tot proeven BILDERDYK's oorspronkelyke gedichten by te brengen, wy zouden ons gezegde door het gedicht zelve hier staaven; nu moeten wy het alleen der nauwkeurige lezing aanbeveelen. Onder de overige Vertalingen of Navolgingen bekoorde ons inzonderheid *De Nacht* (††), uit het Schotsch.

Onder de oorspronkelyke Gedichten moge men eenige zwakke aantreffen, wy vonden ons echter by ieder Deel verlegen, omtrent de voorkeur, onder zoo veele treffende en bevallige.

In het *Eerste Deel* ontmoet men drie Romances: *Graaf Floris de Vierde*, *Argine*, en *Arnold Beilaert*. De eerste is kunstig, schilderachtig, en eigenaardig; de tweede houdt ons op eene aangenaame en streelende wyze bezig; de derde is staatig, ernsthaftig, en niettemin teeder daar het pas geeft; allen behaagen door kunstige voorstelling en gemaklyken dichttrant. — *Vertrouwen*, *De zucht eens Vaders*, *Paris Oordeel*, en *De Kranke*, allen hebben veel verdienstelyks. Wy bepaalen ons by het eerste; een Gedicht vol van gevoel, en waardig dat de Dichter zelf daarmede, gelyk schynt (§§), zeer is ingenomen.

VER-

(*) Iste Deel bl. 142. (†) Iste Deel bl. 148. (‡) IIde Deel bl. 139. (§) IIIde Deel bl. 51. (**) IIIde Deel bl. 57. (††) IIde Deel bl. 125.

(§§) Dit zelfde Gedicht vonden wy geplaatst in de *Dichterlyke Handschriften*, 13de Schakeering, bl. 45—48.

VERTROUWEN.

God leeft nog, ja, myn Teêrgeliefde!
  Hy leeft nog, die de raven fpyst!
Hy leeft, die Kades rotsfteen kliefde:
  Wien al wat ademt, dank bewyst!
Ja, al ons uitzicht is verloren,
De Hemel heeft het dus befchoren!
  Ons kroost, ons teder kroost eischt brood:
Wy hooren 't, fiddren, en verbleeken:
Wy voelen 't hart van weedom breken:
  Maar de Almacht kent ons aller nood.

Ja, zie dit kroost, myns levens Leven!
  Het reikt ons mond en handtjens toe:
Het vraagt niet, of wy 't kunnen geven;
  Het wacht het, en bedenkt niet hoe?
Het vest op ons zyn fchreiende oogen,
Als wy op 's Hemels Alvermogen,
  En 't fchuldloos hartjen wantrouwt niet!
ô! Laten we even vurig vragen
Die nooit gebed heeft afgeflagen,
  Dat uit een biddend harte vliet.

Die God, vrymachtig in zyn' zegen,
  Belooft niet of houdt eeuwig woord.
Wat raakt het ons, langs welke wegen,
  Door welk een hand, uit welk een oord?
Zyn Gunst, zyn Almacht zal niet toeven,
Als 't uur daar is van 't waar behoeven;
  Nog hongren we in vooruitgezicht.
Neen; breken we, in zyn' wil te vreden,
Ons laatst, ons eenigst brood voor heden!
  En — danken we als de morgen licht!

Die morgen, Dierbre, kan niet ryzen
  Voor ons, voor ons aanminnig kroost,
Dan met vernieuwde gunstbewyzen
  Van Hem die de onderdrukten troost.
Hy, die met zegenend ontfermen
De kindschheid opnam in zyne armen,
  Voor ons, voor haar, zyn bloed vergoot,
Hy zal, hy kan, hy wil ze voeden,
En, hoe ons 't ouderhart moog bloeden,
  Zyn teêrheid is ons brein te groot!

ô Koom,

ô Koomt, myn kostbre Liefdepanden,
Ontfangt het geen uw vader heeft!
Maar legt uw handtjens in zyn handen,
En dankt den Schepper, die het geeft.
Gaat, eet, verzaadt u, lieve Wichtjens;
Gods Engel dekt uw aangezichtjens
Met glans van onschuld, liefde, en rust.
ô Laten wy dit drietal Engelen,
Myn Dierbare, in onze armen strengelen,
En gloeien van vernieuwde lust!

Ja, lieve Weêrhelft van my-zelven,
Vertrouwen wy op God-alleen!
De Burgerschap der stargewelven
Waart, zorgzaam zwevende, om ons heen.
Wat vreezen wy, myne Uitverkoren,
Dat God geen beden zou verhooren,
Geen nooddruft, geen behoefte zien?
Kom, klem uw lippen op de mynen,
En laat ons, verr' van angst en pynen,
't Vereenigd hart ten offer biên!

(*Het vervolg hierna.*)

De Bruine Robbert, naar het Hoogduitsch van C. G. CRAMER. *Iste Deel. Te Leyden, by* D. du Mortier en Zoon. *In gr. 8vo.* 184 *bl.* — *Het Blonde Netjen. Of IIde Deel.* 204 *Bl.*

Een paar Boeken, die aan elkanderen gehuwd zyn, twee Delen van ene en dezelfde Roman, man en wyf derhalven, gelyk de *bruine Robbert* en het *blonde Netjen* ook man en wyf worden in alle eer en deugd. De liefhebbers van versierde, en wel vooral van zeer onwaarschynlyke verhalen, ontfangen hier buiten twyfel een zeer aangenaam geschenk. Een paar Koningen begrepen, dat het zeer nuttig zou wezen, indien de zoon van den enen met de dochter van den anderen huwde; maar dat dit dan alleen voor de volken en hunne kinderen zelven zo heilzaam worden kon, wanneer de jonge lieden opgroeiden, van hunnen hogen rang onbewust, en uit zich zelve recht hartlyk op elkanderen verliefden. Dit plan gelukte nu by uitnemendheid, en (de *episode* gaan wy maar voorby, waarin de gelieven in ongenade vervallen waren door de misleiding der hovelingen, die den zwakften van deze Koningen door hunne kunstenaryen hadden bedrogen, hetgeen byna het gehele plan had doen mislukken en deze geschiedenis een zeer treurig einde doen nemen) eindlyk stelde men de gelieven op ene zeer sterke proef, door nu eens den enen, dan de andere, te doen voorkomen als een Koningskind, en dan tot een voegzamer huwlyk in schyn te willen noodzaken;

tot dat eindlyk de Bruine Robbert, die in het geheel niet mal was, den knoop maar eens kort en goed doorhakte, en alzo, waaraan hy wel deugdzaam gelyk had, een einde maakte aan de klucht, op ene wyze, die recht schilderachtig en voor alle de Hovelingen verrasschend was. —— „ Het eerste bedryf hebt gy nu gezien, myn heeren! zei ROBBERT, toen hy met zyn vrouwtjen van het altaar te rug kwam; het tweede —— (Ten uiterften vergenoegd, terwyl een prachtig zykabinet schielyk open ging, waarin men twee digt naast elkander staande zyden ledikanten zag.) zullen wy hier alleen speelen!"....

Dit was indedaad ook goed, en het bevalt ons in den Autheur, dat hy het jonge paartje dit bedryf *alleen* spelen laat; en zelfs zouden wy hem van de bedwelmendste wierookgeuren, die hy uit het kabinet stromen laat, en het bericht, dat de laatste nakomelingschap nog haar' zegen oogst van den toen *wordenden* Koning, gaarne verschoond hebben.

Wy eindigen onze aankondiging van dit Werkje met het bericht aan onze Lezers, dat men toch over 't algemeen in Duitschland juist niet met dien roem en toejuiching van de onvergelyklyke pen en diepe menschenkennis van dezen Romanschryver spreekt, als het Voorbericht van de Vertaalster, Mejuffr. N. C. BRINKMAN, Wed. C. VAN STREEK, welligt zou doen vermoeden; wy herinneren ons althands, dat de *Neue Algem. Teutsche Bibliothek* van NICOLAI zich over een en ander voortbrengsel van dit fraai Vernuft nog al enigzins anders uitliet. Dan ook deze *auctoriteit* doet niet alles af, en het Werk moge zynen Meester pryzen!

Misdaad en Grootmoedigheid, *of de Inboorling van Batavia*; *Tooneelspel. Naar het Hoogduitsch van* J. W. STEINMULLER. *Door* C. SAUER. *Te Amsterdam*, *by* G. ROOS. *In 8vo.* 154 *bl.*

De hoogstmooglyke of liever onmooglyke menschlyke boosheid, en de hoogstmooglyke of liever onmooglyke menschlyke edelmoedige deugd; — een zeer zeldzaam, zeer uitmuntend jongeling, maar door zyne ouders miskend en verstoten; een magtig lief meisje, smoorlyk op den onbekenden broeder verliefd, en echter al aanstonds tot een ander huwlyk gereed; een hospes, slecht en dwaas boven alle verbeelding, en een wyf, dat nog slechter is; een overgegeven wellustig schepzel, hetwelk zich door enige woorden in den grond bekeren laat: dit alles, en nog veel meer, komt in dit Stuk op het Toneel. En echter geeft men ons hier (*si Diis placet*) ene ware Geschiedenis, *waarin*, *buiten het geene de welvoeglykheid*, *de zedenleer en het tooneel noodzakelyk maakte*, *slechts weinig veranderd is.* Wy bevatten in waarheid niet, hoe *de welvoeglykheid*, *de zedenleer*, of *het tooneel*, zodanige *carricaturen* vereischen kan.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De voortreffelykheid van den Christelyken Godsdienst, in het troosten van rampspoedigen, door FRANS VOLKMAR REINHARD, *Eersten Hof-prediker van den Keurvorst van Saxen. Te Leyden, by* A. en J. Honkoop, 1804. *In gr. 8vo. 289 bl.*

Deze uitmuntende Verhandeling van REINHARD is uit het Latynsche Werk, ten titel voerende *Commentationes Theologicæ, editæ a* J. C. VELTHUSEN, C. T. KUINOEL, *et* G. H. RUPERTI, T. VI, overgenomen. In de daarvoor geplaatste *Voorrede*, die ook hier vertaald is, bericht ons de Schryver, dat dezelve niet alleen van de eerste Latynsche, maar ook van de Hoogduitsche, door den ook onder ons bekenden Predikant FEST bezorgd, verschilt, door op nieuw daarin gemaakte veranderingen, die dezelve nu, niet alleen hier en daar verbeterd, maar ook merkelyk vermeerderd, doen te voorschyn komen.

In de *Inleiding* wordt met grond aangemerkt, dat de Christelyke Godsdienst wel te recht door ieder geroemd wordt, als grooten troost verschaffende aan rampspoedigen; maar dat de aart en wyze dezer vertroosting echter nog door weinigen onderzocht en opgehelderd is, en dat dit onderzoek by oude Schryvers, die boeken ter vertroosting gemaakt hebben, meestal geheel ontbreekt. De roemwaardige Schryver heeft zich voorgesteld, in deze Verhandeling, uit den aart der vertroosting zelve te toonen, dat de Christelyke Godsdienst de beste troostgronden voor rampspoedigen oplevert.

In de *eerste Afdeeling* wordt dan de aart der vertroosting bepaald, en over derzelver onderscheidene soorten en bronnen naauwkeurig gehandeld. De algemeene aart der *vertroosting* wordt gezegd te bestaan in het *te weeg bren-*

brengen, dat de overdenking van het kwaad den geest niet meer beroere. Dit wordt bewerkt of door het kwaad zelf weg te neemen, of door het denkbeeld van hetzelve af te wenden, te verminderen of te vernietigen: waaruit dan eenige gevolgen worden afgeleid, over het onderscheiden van waare en valsche troostgronden, over de vatbaarheid om troost aan te neemen, enz. — De *tweede Afdeeling* strekt ten betooge, dat tot afwending van droefheid niets geschikter en niets vermogender is, dan die middelen, welken de Christelyke Godsdienst aan de hand geeft. Hier wordt, op onweêrspreekelyke gronden, aangetoond, dat, door middel van den Christelyken Godsdienst, niet alleen veel beter en veel zekerder, dan op eenige andere wyze, alle verdrietelykheden worden weggenomen en verzacht; maar ook, 't geen nog meer belangryk is, het gemoed der droefgeestigen door de aangenaamheid en den overvloed der troostgronden zoodanig vervuld wordt, dat zy met genoegen, ja met vrolykheid, de grootste rampen doorstaan.

Wy verblyden ons hartelyk, dat ook deze schoone Verhandeling van den diepdenkenden, en zoo wel in de waare Godsdienstleere, als in wyduitgestrekte Menschenkennis dooroefenden REINHARD, onzen Landgenooten zoo wel vertaald wordt in handen gegeeven. Wy zouden gewis aan de waarde en kracht der redeneering, waarin alles juist samenhangt, te kort doen, of de paalen eener gewoone *recensie* moeten overschreeden, wanneer wy 'er een uitgebreider verslag van wilden geeven. 't Is ons genoeg, beminnaars van godsdienstige wysheid, en allen, die 'er belang in stellen, om grondig te weeten, wat het Christendom is voor ons menschen, die dagelyks aan rampspoeden onderhevig zyn, oplettend te maaken op een zoo wel doordacht Geschrift over dit aangelegen onderwerp.

Men-

Mengelingen voor Verstand en Hart. Toegewyd aan allen, die belang stellen in Verlichting en Deugd. Geschikt naar de behoeften van onzen tyd. Door C. BAVINK, SIM. Z., *Leeraar der Doopsgezinde Christenen te Embden. Iste Stukje.* (Beproeft alle dingen! behoudt het goede! PAULUS.) *Te Groningen, by* A. S. Hoitsema, 1804. *In gr. 8vo.* 146 *bl.*

Zy allen, die, met mond en pen, ter bevorderinge van *waarheid* en *deugd* iets of wat zoeken by te draagen, verdienen den hoogsten dank by tydgenooten en naakoomelingen, die hun onderrigt door het gehoor of door eene heilbegeerige lektuur opvangen. Onder zulke verdienstelyke mannen, dunkt ons, mogen wy den Eerw. BAVINK wel rangschikken, die, niet te vreden met zyne Gemeente door Leerredenen te stigten, daarenboven zyne snipperuuren besteedt, om, onder het voertuig van Verhandelingen, door den druk algemeen gemaakt, met zyne kundigheden een meer uitgebreid nut te stigten. Niet kwaalyk dunken ons deeze Verhandelingen voor dat oogmerk berekend, en dezelve eenen aanleg te bezitten, om zoo wel het verstand te verlichten als het hart te verbeteren, volgens den titel het dubbel oogmerk der afgifte van deeze kleine verzamelinge. Vier Verhandelingen, of liever drie (want de vierde is eene Redevoering) bevat dezelve, op één na allen oorspronklyke opstellen. De eerste Verhandeling behandelt de vraag: „Is het mogelyk, dat een mensch, „die een gezond verstand en een welgeplaatst hart bezit, in onze dagen ongelovig kunne zyn aan den „Christelyken Godsdienst?" Deeze is de uitvoerigste. De tweede, zynde eene vertaaling uit het *Hoogduitsch*, bevat eene beschouwing van „het voorledene, het tegenwoordige, en het toekomende;" een opstel van slegts twaalf bladzyden. De derde Verhandeling loopt „over de voordeelen eener vroegtydige deugd." De vierde Verhandeling is eene Redevoering, uitgesproken ter gelegenheid der begraafenisse van eene zuster der Embdensche Doopsgezinde Gemeente, in den vroegen leeftyd van zes-en-twintig jaaren, door de kinderziekte haaren echtgenoot ontrukt; een opstel, welk mannelyke godsvrugt ademt, en den troost des Christelyken Godsdiensts op deszelfs eigene echte gronden toedient.

Ter proeve willen wy de *eerste* Verhandeling kortelyk ontleeden; het oordeel, egter, over de bondigheid en kragt der aangevoerde bewyzen aan onze Leezers overlaaten. De Eerw. BAVINK vangt aan met eene beschouwing van den geest en den toestand der tyden, die wy beleeven. Als hoofdkenmerken daar van vermeldt hy: „ *Onderzoeking* van de waarde van, en van de „ bewyzen voor oude waarheden; benevens het onbe- „ schroomd verwerpen van dat geen, wat men als dwaa- „ ling heeft leeren kennen;" voorts: „ *Verlichting* in „ alle dingen, die een voorwerp kunnen zyn van „ 's menschen denkvermogen, benevens het daarstellen „ van iets beters in de plaats van oude dwaalingen." Uit de beschouwing van deeze karaktertrekken, waarin de natuur der *waare* verlichtinge opzettelyk bepaald en omschreeven wordt, leidt BAVINK, met opzigt tot den Godsdienst, deeze gevolgen af: „ Alle menschen, die „ een gezond verstand bezitten en hetzelve willen ge- „ bruiken, begeeren in onze dagen, dat dat geen, wat „ zy als waarheid van den Godsdienst zullen erken- „ nen, overeenstemme met de uitspraaken van de zui- „ vere rede. — Alle menschen, wier hart welgeplaatst „ is, eischen daar te boven van Godsdienstige waarhe- „ den, dat zy *allen*, *zonder eenige uitzondering*, geschikt „ moeten zyn, om de gerustftelling, bemoediging, en „ zedelyke verbetering van bizondere voorwerpen, als „ ook de bevordering van algemeene menschlyke gelukza- „ ligheid te bewerken; en alle zogenoemde Godsdienst- „ stellingen, welken hierop geene betrekking hebben, „ worden hedendaagsch als menschenvonden verwor- „ pen." Aan deeze vereischten nu vervolgens den Christelyken Godsdienst toetzende, beweert de Eerw. BAVINK, dat dezelve, zoo ten aanzien van het leerstellige, als van het praktikaal of zedekundig gedeelte, ten vollen proef kan houden; schryvende, ten aanzien van het eerste, onder andere: „ Zelfs de leer van Vader, „ Zoon en Geest, de leer van de Verlossing der men- „ schen door Christus, en allen van dien aart, stem- „ men volmaakt overëen met de rede, of bevatten ten „ minsten geene tegenstrydigheid voor haar, wanneer „ men dezelve slechts wel begrypt; dat is, wanneer „ men, alle menschlyke denkbeelden daarover ter zy- „ de stellende, zich alleen aan den Bybel houdt, en „ niets meer noch minder daarvan voor waarheid aan- „ neemt, dan wat *deze* leeraart. En wanneer deze

„ lee-

„ leeringen aan veele Christenen toeschynen, diepzinnige verborgenheden, duisterheden en onbegrypelykheden in zich te bevatten. Dan is het waarlyk niet de schuld der leeringen zelven, maar die van zulke Christelyke leerboeken, die dezelven in zulk een donker en verborgen licht voorstellen, dat men wel eens in verzoeking kan geraaken, om 'er aan te twyfelen, of de opsteller van zulk een boek zich zelven wel regt verstaan hebbe?" Uit dit alles leidt de Eerw. RAVINK het gevolg af, dat een mensch, „ die de waarheid boven alles bemint, dezelve weet te zoeken en ze waardeert, waar hy haar ook vindt; en die daarby lust heeft in het oprichten van dat geen, wat hem als schoon, edel en voortreflyk wordt voorgesteld, en hy als zodanig heeft leeren kennen," dat zulk een mensch, in onze dagen, aan den Christelyken Godsdienst niet ongeloovig zyn kan.

Ten slotte voegt 'er zyn Eerw. nog eenige bedenkingen nevens over de zulken, die hedendaags nog luid van ongeloof schreeuwen; aantoonende, dat deeze klaagstemme niet zoo zeer het echt Evangelium aangaat, als 't geen verkeerdelyk by velen daar voor te boek staat. Doch ons bepaald bestek gedoogt ons, de overweeging daar van, gelyk ook van de geheele Verhandeling, onzen Leezeren aan te bevelen. Voorstanders van eene redelyke denkwyze zullen, met ons, een volgend Stukje met verlangen te gemoet zien.

Verstrooide Gedachten over verschillende Onderwerpen, uitgegeeven voor Leeraars en Vrienden van Godsdienst en Godgeleerdheid. IIIde Stukje. Te Franeker, by D. Romar, 1804. *In gr. 8vo. 186 bl.*

Men weet, dat de Hoogleeraars REGENBOGEN, YSINGA en GREVE openlyk, en wel, zoo 't schynt, hunnes ondanks, zyn bekend gemaakt, als Schryvers van deze *Verstrooide Gedachten*, zonder dat dit, zoo veel ons bewust is, door hun voor het publiek is tegengesproken. Prof. GREVE heeft zelfs de goedheid, om, in dit Stukjen, in eene aanteekening op bl. 144, ons naauwkeurig te zeggen, wat, behalven 't geen men nu reeds wist, van hem is.

Dit *derde* Boekdeeltjen bevat elf onderscheidene stukjens.

jens (*). (1) Oordeelkundige gedachten *over het Boek der Psalmen en deszelfs afdeelingen*, die men, in de Hebreeuwsche Bybels, doorgaans op den kant, of tusschen de regels, aangewezen vindt. Elk derzelven eindigt met eene afzonderlyke slotspreuk, die men heden, in de uitgaven, met het einde des laatsten Psalms, in ieder boek, kwalyk verbonden heeft, daar ze van den verzamelaar is, die het Psalmboek in afzonderlyke boeken heeft verdeeld. 't Geen by ons de eerste Psalm is, zal oorspronkelyk buiten het getal, als by wyze van eene inleiding, voor de gansche verzameling afzonderlyk geplaatst geweest zyn. Het *eerste* boek der Psalmen, allen van David, van Ps. 2—41, bevat evenwel 41 liederen, zynde, in den 40sten Ps., door de onoplettendheid der afschryveren, twee onderscheidene liederen zaamgevoegd. Het *tweede* gaat van Ps. 42 tot 72, niet alle Davids liederen, hoewel men 'er dit onderschrift van lateren tyd onder geplaatst heeft: *De Gebeden* (misschien beter, naar eene andere lezing, *de Gezangen*) *van David, den Zoon van Isai, hebben een einde*. Het *derde* van Ps. 73 tot 89, meestal stukken van andere en latere autheuren. Het *vierde* van Ps. 90 tot 106, byna allen, zoo 't schynt, van David, hoewel hy alleen by Ps. 101 als autheur vermeld wordt. Het *vyfde* van Ps. 107—150. Dit laatste kan voegelyk in twee byzondere verzamelingen verdeeld worden, de eerste van Ps. 107 tot 137, de tweede van Ps. 138 tot 150. In beiden is de byeenvergadering der stukken, denkelyk, niet vroeger geschied, dan die van het derde boek, dat is, na de wederkeering der Joden uit Babel.

(2) Aanmerking *over het stilzwygen der drie eerste Euangelien van de opwekking van Lazarus*. De Schryver meent de reden van dit stilzwygen gevonden te hebben, in de algemeene bekendheid van de zaak, toen zy schreven, welke ophield, wanneer Johannes zyn Euangelie schreef, zynde Lazarus toen denkelyk gestorven, zoo wel als de meeste Apostelen en ooggetuigen, de Christengemeente van Jesuralem naar Pella

(*) 'Er is eene onaartige misstelling ingeslopen in de talletters: op N. VII volgt nog eens N. VII, en zoo verder VIII, IX, X, in plaats van VIII, IX, X, XI.

ta en elders verhuisd, en alle voormalige betrekking der andere Gemeenten met Jerusalem verbroken.

(3) Aanpryzing van *eene van de gewoone uitgaven afwykende lezing* Joh. XXI: 4 πρωιας ηδη γινομενης *als het reeds morgen* WIERD, voor π. η. γενομενης, *als het reeds morgen* GEWORDEN WAS. — Deze drie stukjens zyn van Prof. GREVE.

(4) Verdediging van 't *wonderwerk door Petrus aan een kreupelgeborenen verricht*, Hand. III: 6—8, tegen een ligtzinnigen inval van J. O. THIESZ, die, tegen de duidelyke letter van 't verhaal, heeft durven beweeren, dat deze zoogenoemde lamme bedelaar niet lam, maar een bedrieger geweest is, welke zich lam hield, om medelyden te wekken, en intusschen van aalmoesen te leven.

(5) Oordeelkundige *gissing* over Matth. XII: 6, daar de ongenoemde Steller, in plaats van οτι 'Ιου ιερου μειζων (μειζον) εστιν ωδε, (dat een meerder, dan de tempel, hier is) zonder eenig gezag van Handschriften, oude Vertalingen, of aanhalingen van Kerkvaders, wil gelezen hebben, οτι 'Ιων ιερεων ('Ιου ιερεως) μειζων (μειζον) εστιν ωδε, (*dat een meer dan de Priesters hier is.*)

(6) Een paar *aanmerkingen* op Matth. XVII: 10—13. *Eerst* wordt, op de vraag, waarom wierd 'er, geduurende de eerste dertig jaren van 's Heilands leven, zulk een diep stilzwygen omtrent Hem bewaard, zoodat men in Hem den Messias niet erkende? geantwoord, dat de Zaligmaker zoo lang onbekend moest blyven, tot dat Johannes, zyn Voorlooper, gekomen was, en op Hem wees. De *tweede* aanmerking betreft de vraag; hoe kwamen de Schriftgeleerden op de gedachte, dat de eigenlyke Elias komen moest, voor dat de Messias verscheen, daar zy toch den eigenlyken David niet wachteden, schoon onder dien naam ook de Messias beloofd was? Het antwoord is: De Messias was ook onder andere benamingen voorgesteld, en, door verscheidene kenmerken, uitgebeeld en onderscheiden, waaruit men zien konde, dat *David* eene figuurlyke en oneigenlyke benaming van den Messias was; doch de Voorlooper draagt by Maleachi den algemeenen ambtnaam van Gods *Engel*, en voorts den bepaalden naam van *Propheet Elias*. Dus was het veel ligter, dat de Joden den ouden Propheet *Elias* in eigen persoon, dan dat zy den Koning *David*, Isais Zoon, verwachteden.

(7) Iets over het *gebruik van het Gebed des Heeren*.

De Schryver is van oordeel, dat het voorschrift van Jesus, omtrent de wyze van bidden, het welk allezins gepast was voor de Apostelen, nu, met de verandering van tyden, niet meer zoo letterlyk door alle Christenen, als een formuliergebed, behoorde gebruikt te worden, en heeft dit, zoo uit den inhoud van dit gebed in 't gemeen, als uit elke bede in 't byzonder, onzes oordeels, zoo wel bewezen, dat 'er niet veel tegen te zeggen valle. Het denkbeeld, dat hy zich van dit gebed maakt, is niet nieuw; maar de wyze, waarop hy het aanpryst, doet ons hopen, dat deze herhaalde poging, om het meer in omloop te brengen, niet zonder vrucht zal aangewend zyn.

(8) *De eer van Abraham gehandhaafd* tegen onbeschaamde vermoedens en hatelyke beschuldigingen van zekeren Schryver, in het *Magazyn* van HENKE, door R⌒. Dit zal wel van den Hoogleeraar REGENBOGEN vervaardigd zyn.

(9) *De eer van Mofes gehandhaafd* tegen het stout voorgeven van J. A. F. STEGER, die, in dat zelfde *Magazyn*, heeft beweerd, dat Moses zoo wel de Goden der andere Volken, als Jehova, zou erkend hebben, hoewel als Wezens, die in magt aan zynen Jehova niet gelyk waren; door *denzelfden*. — Zulke grove aanvallen op 't gezag der Bybelschriften verdienen naauwlyks de eer, om zoo opzetlyk wederlegd te worden.

(10) *De oorzaken der Kerkhervorming in de zestiende eeuw*. Eene, met den naam van Prof. REGENBOGEN geteekende, verdediging van zekere gezegden, in eene door hem geschrevene, en door het *Haagsche Genootschap* in 1801 uitgegevene *Verhandeling*, tegen de aanmerking, daar op gemaakt in de *Bibliotheek van Theologische Letterkunde* voor 1803. N. 4. bl. 609: wien de Hoogleeraar was toegeschenen, den bal geheel mis te slaan, met staande te houden, *dat voorafgaande verlichting en beschaving geenzins den grondslag legde tot de hervorming, maar in tegendeel, nadat het licht der hervorming was begonnen door te breken, de magt der onwetendheid eerst begon te wyken, en toen eerst kunsten en wetenschappen begonden beöefend te worden*; terwyl hy, als eene onwederspreekelyke daadzaak, vaststelt, dat de herlevende beöefening der wetenschappen de oogen van sommigen heeft doen opengaan, om de dwalingen des Pausdoms te erkennen. De Heer REGENBOGEN zoekt nu

het

het bovengestelde met redenen, die nog al goeden schyn hebben, te bekleeden. De ons onbekende *Recensent* van 's mans gezegde Verhandeling moge zich hierop, zoo hy 't goedvindt, verantwoorden: waartoe het hem niet aan stof zal ontbreken.

(11) Nog iets van Prof. GREVE, betreffende zyn vorig geschryf over de *Urquelle van* EICHHORN, voornamelyk ingericht tegen een Recensent in de *Bibliotheek van Theologische Letterkunde*, die zich ook verstout had, om over dat stukjen min gunstig te oordeelen, en deswegens duchtig wordt doorgestreken. Wy hebben 't ook op nieuw zeer verkorven, door onze aanmerkingen over de wyze, waarop de Hoogleeraar zyne voorgaande onvoegelyke uitdrukking, omtrent de zoogenaamde, voor eenige jaren, in de streken van Gottingen, ontdekte Urquelle der vier Euangelien, heeft getracht goed te maken. Hy ziet op ons, ten minsten op dien hem onbekenden *Letteroefenaar*, die hem, over zyne kwalyk geplaatste, en naderhand ongelukkig verdedigde scherts, de waarheid had gezegd, met diepe verontwaardiging uit de hoogte neder, zegt, hem te voren, zoo veel de zaak het toeliet, gespaard te hebben, terwyl hy hem nu van onkunde, en ligtzinnigheid, in de aanpryzing van de dwaling, die hy niet wist te beöordeelen, beschuldigt. Of en in hoeverre dit driftig verwyt gegrond zy, laat Recensent aan den onpartydigen Lezer, *die 'er onze Letteroefeningen nog eens op zal gelieven na te zien, gerust over. Hy verklaart, niet geweten te* hebben, wie Schryver ware van 't stukjen over de *Urquelle.* Nu ziet hy, met bevreemding, dat het door Prof. GREVE, wiens uitgebreide kundigheden hy hoogacht, is vervaardigd, en bekent in zoo verre over den opsteller kwalyk geöordeeld te hebben, met wien hy zich niet gaarne, zoo daartoe anders hier de geschikte plaats ware, in verderen twist zou begeven. 's Mans bygebragt bewys voor de grootere geleerdheid, en vooral Literarische kundigheden van den Schryver, in de Bibliotheek van Theologische Letterkunde, doet denken, dat de Heer GREVE zich gewaagd heeft aan eene stof, waarmede hy waarlyk niet genoeg bekend is.

Het allergemaklykst en enigst Middel om de Protestanten te verénigen. Omnia sponte fluant, absit violentia rebus. *Uit het Hoogduitsch. Te Nymegen, by* J. C. Vieweg, 1804. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. en XII bl. Voorwerk.*

Men verneemt met genoegen, dat niet alleen te Parys, Duinkerken, Mentz, Keulen, en andere plaatzen in 't Fransche Keizerryk, maar ook in het Paltzische, Badensche, Wurtembergsche, Hessische, en elders in Duitschland, Lutherschen en Hervormden zich of reeds tot eene Gemeente vereenigd, of althans aanmerkelyke stappen tot zoodanige vereeniging gedaan hebben. Ook in Bergsland schynt daartoe veel overhelling te zyn. De Schryver van dit Stukjen, de Eerw. H. BENZENBERG, Leeraar by de Hervormden in het Hertogdom Berg, (wien men, uit eene vertaalde *Verhandeling*, en daartoe betrekkelyken *Brief*, beiden voorhanden in het *Mengelwerk* van onze *Vaderlandsche Letteroefeningen* (*), heeft kunnen leeren kennen) doet hieromtrent een voorslag, waarvan hy zich veel schynt te beloven. De uitlokkende titel, waarmede dit zyn Geschrift, in 1802 te Elberfeld uitgekomen, pronkt, maakte ons zeer begeerig, om dat zoo hooggeroemd middel, tot vereeniging der Protestanten, te leeren kennen. En nu zien wy met verbazing, dat dit zoogenaamd *allergemaklykst en enigst middel* bestaat, in de overeenstemming van de Lutherschen en Hervormden, met opzicht tot de orde en telling der tien Geboden, waaromtrent de Roomschen, gelyk men weet, van het oude gebruik afgeweken zyn, en daarin door de meeste Lutherschen nog steeds gevolgd worden. Hy verlangt, dat door tusschenkomst der Regering, en wel NB. *door eene gemeene afspraak van alle de Vorsten*, alle Protestanten gelast worden, om de *tien Geboden* onverminkt, en op de oude wyze gerangschikt, in hunne Leerboeken te plaatzen, en brengt goede redenen, tot aanpryzing van het oudere gebruik, te berde. Allen zyn echter niet even gewigtig, als daar is deze, dat de Israëlitische Staatsregeling, in tien artikelen, de grondslag van elken Staat, die zich niet, op eene godloochenende wyze, van God wil losscheuren, zyn moet. En

(*) *Letteroef. voor* 1802. *No.* V, VI en X, en *voor* 1804. *No.* V.

En zoo nu eens alle Lutherſchen zich daartoe lieten vinden, zou dan hiermede de geheele zaak, de vereeniging van beide Gezindten, bewerkſtelligd zyn? De welmeenende Schryver vooronderſtelt daarby de noodzakelykheid der invoering van *een en denzelfden Katechismus*, voor alle Proteſtanten. Hy maakt echter daarvan ſlechts met een enkeld woord melding; en wel zonder te bepalen, hoe zoodanig Leerboek zou moeten ingericht zyn. Men kan het evenwel hieruit zoo wat opmaken, omdat hy alleen *echt Euangeliſchen* tot de vereeniging wil toegelaten hebben. De zoogenaamde Neologen, die de Bybelſche leer van God en Christus verdraaijen en verminken, wil hy, dat men zal laten varen. Men moet ze zelfs niet gaan hooren prediken, maar liever t'huis blyven, en door *lezen* een Bybelchristen zyn, als zulke geveinsden ſlechts eens in de Kerk zouden indringen. *Wie zullen*, volgends den goeden BENZENBERG, hiertoe al niet behooren? Zeer zeker vele regtſchapene Mannen, die zich niet gaarne aan een enkeld Leerboek, op publiek gezag ingevoerd, laten binden, en ter goeder trouwe meenen, dan eerst *echt Euangelisch* te zyn, als zy *echt Bybelsch* zyn, zonder zich aan menſchelyke bepalingen te houden. Andere, in 't voorbygaan, aangeroerde voorſtellen zyn ons beter bevallen: De Sectennamen, *Lutherſchen*, *Hervormden*, en dergelyke, moesten verbannen worden, en allen zich voortaan *Euangeliſchen laten noemen. — Men moest maar eenerlei Gezangboek hebben. — De Leeraars der Proteſtanten zullen van zelfs nader tot elkanderen komen, hoe meer zy toonen, den zin en geest van Christus te hebben.* Dit zou voorzeker de beste en duurzaamſte vereeniging, die der harten, door den band der liefde, te wege brengen. Andere verbintenisſen, waarin de Eerw. Schryver zoo weinig zwarigheid ſchynt te vinden, zullen vooreerst niet gemakkelyk tot ſtand komen. Hoe 't met de huishoudelyke omſtandigheden der byzondere Gemeenten in Bergsland, met onderſcheidene Kerkengoederen, Armenfondſen, Schoolinrichtingen en dergelyken, gesteld zy, is ons onbekend. Maar dit weten wy, dat elders in Duitschland, en ook in ons Bataafsch Gemeenebest, alle zulke voorſlagen, om alles ineen te ſmelten, en op een eenparigen voet, ten genoegen van alle belanghebbenden, te brengen, vooralsnog aan groote bedenkingen onderhevig blyven.

Als

Als Vertaler van dit Geschrift heeft zich de Eerw. S. HANEWINKEL, Predikant by de Hervormden te Vierlingsbeek, wel willen bekend maken. Men ziet uit de Voorrede, dat hy ook de vereeniging, en wel niet alleen tusschen Hervormden en Lutherschen, maar ook tusschen deze beiden met de Doopsgezinden en Remonstranten, vuurig wenscht. Hy verlangt, tot dat einde, naar *één algemeen Leerboek* voor allen. Maar dit moet dan evenwel een Leerboek zyn, hetgeen *alle* grondwaarheden, alle kenschetzende waarheden van Jesus schoonen en eenvoudigen Godsdienst in zich bevat, gene uitgezonderd. 't Zal, meenen wy, nog al moeite kosten, om zoo een stuk, tot algemeen genoegen, vervaardigd te krygen, en dan nog vry wat meer inhebben, om het, met goed gevolg, algemeen in te voeren.

Leerredenen over de Geschiedenis van 's Heilands Opstanding, Hemelvaard en van het Pinkster-feest. Door J. STEENMEIJER, *in Leven Predikant te Vlaardingen. Uitgegeven door* B. VAN MARKEN, *Predikant te Hoorn. Te Utrecht, by* W. van Yzerworst, 1804. *In gr.* 8vo. 346 *bl.*

Wederom dertien Leerredenen van wylen den arbeidzaamen Predikant STEENMEIJER, over de gewoone, en eenige andere gepaste texten voor 't *Paasch- Hemelvaart-* en *Pinxter-feest*. Agt derzelven zyn op het eerste, twee op het tweede, en de overige op het derde der genoemde Christenfeesten uitgesproken; allen beärbeid in denzelfden trant, als de voorgaande over de *Geschiedenis van 's Heilands Geboorte*, waarvan wy niet lang geleden verslag gedaan hebben (*).

(*) *Vad. Letteroef.* 1804. bl. 323.

Vervolg van de Gedachten over het Predikampt, in de Gereformeerde Kerk, en deszelfs rechte waarneming, naar de gesteldheid van dezen tyd. Te Leeuwarden, by C. van Sligh, 1804. *In gr.* 8vo. 214 *bl.*

De verdienstelyke Schryver van de *Gedachten over het Predikampt*, reeds voor ettelyke jaaren uitgegee-

geeven, en, even als andere vruchten van 's *Mans* pryswaardigen arbeid, (die men althans aan hem toeschryft) met goedkeuring van veelen ontvangen, deelt in deze bladen, zyne gedachten mede, over eenige, het zelfde onderwerp betreffende, byzonderheden, die in het voorige Stuk onbehandeld waren gebleeven. Dit *Vervolg* bevat tien Afdeelingen, over de navolgende stukken: (1) De oefening van het Catechizeeren. (2) De openbaare Catechizatien. (3) De bediening van het Avondmaal. (4) Het bezoeken van Zieken. (5) Het bywoonen van Begraafnissen. (6) Het bywoonen van Bruiloften. (7) Het gedrag van den Leeraar omtrent de Volksvermaaken. (8) Eenige byzondere deugden van eenen Leeraar. (9) De voorbereiding tot het Predikampt. (10) Het openbaar Gebed.

Alle deze Afdeelingen bevatten leerryke waarneemingen en verstandige raadgeevingen, zoo als men ze van de veeljaarige ondervinding van eenen oordeelkundigen en gemoedelyken Leeraar moest verwachten. Ze zyn, gelyk hy zelf zegt, niet voor Leeraars, die hunne bediening, door eene langduurige waarneeming van dezelve, kennen, en in dezelve geöefend zyn; maar voor zulken, die zich tot het Predikambt schikken, of, daarin pas getreeden zynde, omtrent het een en ander voorlichting verlangen. De meesten zyn geschikt voor jonge Predikanten; in kleinere Landgemeenten, die 'er zich met veel vrucht van kunnen bedienen.

Alles leeft in de Natuur, niets is geheel dood, de stilste rust en zelfs de rotting is werkzaam leven. Eene zeer belangryke Bydrage voor Natuur, Godsdienst en Eeuwigheid, door J. F. JACOBI. *Uit het Hoogduitsch naar den vierden druk. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1804. *In gr.* 8*vo.* 127 *bl.*

„Het oogmerk deezer weinige bladeren — zegt de „Schryver — is, het gewigtig leerstuk van de „onsterflykheid der ziele door bewyzen, uit de na„tuur ontleend, te bevestigen, en daardoor het ge„moed meer geneegen te maaken, om daaromtrent „der Godlyke openbaaring gehoor te geeven." Tot dit oogmerk dient de Verhandeling *alles leeft in de natuur,*

tuur, wier eerste afdeeling deze stelling *bewyst*, wier tweede afdeeling *ophelderingen van het voorgaande* vervat, met *gissingen en voorstellen*, gelyk ze de Schryver noemt; waarna nog komen *bydragen* tot deze Verhandeling, de helft uitmakende van het gansche boek. De stelling der Verhandeling wordt bewezen uit de krachten, welke alles niet slechts buiten vernietiging houden, maar zich ook in schynbaar levenlooze en gevoellooze voorwerpen door onverklaarbare werkingen vertoonen. Ten dien einde wordt eene menigte, nog onverklaarde, natuurverschynzelen byeengebragt, die volkomen doen blyken, hoe weinig of liever niets men nog wete van de wetten der werking in de Natuur ter voortbrenging van de onderscheidene kristallen, van de velerleije aantrekking en terugstooting, van de byeenhouding der deelen eenes ligchaams tot een geheel, en meer dergelyken, op wier onverklaarbaarheid tot heden toe JACOBI byzonderlyk aandringt ter beschaming der genen, die, in waan op ydele wetenschap, eene over alles wakende Voorzienigheid, de onstervelykheid der ziele, ja het bestaan van God zelven in twyfel trekken, en dat wel om reden, zegt hy, dat zy anders te veel onbegrypelyke dingen zouden moeten gelooven (bl. 77,78.) Dit rustloos leven of liever werken in de natuur leidt den Schryver op tot redekavelingen over de onstervelykheid der ziel, wier ondeelbaarheid hy uit de éénheid van elke gedachte beweert (bl. 34) en wier werkzaam voorbestaan van het begin der schepping hy, zonder eenig bewys, aanneemt (bl. 43), terwyl hy de mogelykheid van de werking der ziel in den staat na den dood, zoo wel door uiterlyke gewaarwording, als door inwendige voorstellingen, tracht op te helderen door het geval van den krygsman, die door uitwendige beleediging zoo wel, als door inwendige gevoeligheid, nog duidlyk pyn gevoelt aan de onderscheidene vingers van eene afgeschotene hand (bl. 42.) Hadde toch de Schryver het maar gelaten by zyn bewys van onze onkunde zelfs in de zigtbare natuur, wy zouden hem gaarne het besluit gegund hebben tot onze onkunde van het bovenzinnelyke, waarvan zelfs geene kennis by ons denkbaar is: maar, dat erkende onkunde in de natuur iemand opleidt, om te redeneren en te gissen over een onderwerp, het welk geheel buiten den kring ligt van het menschelyke kenvermogen, is een overgang, die

voor

voor den *Psychologist* raadzelachtig moet zyn. Omtrent alle 's mans redekavelingen en gissingen van dezen aard, zeggen wy liefst met zyne eigene woorden: „ de wysgeerte is de moeder niet van het geloof eenes „ toekomstigen leevens en van den zaligen of onzaligen „ *staat* na den dood; want dit geloof heeft, gelyk „ CICERO reeds heeft aangemerkt, onder de volken „ bestaan, voor dat 'er wysgeeren onder hun aanwee„ zig waren, de wysgeerte heeft veeleer dit geloof „ doen wankelen „ twyfelingen tegen hetzelve opgewor„ pen, en hetzelve in veele harten geheel verdonkerd." (bl. 97.) Verhandeling en Bydragen beide leveren veelvuldige blyken op van een afgeleefd hoofd, hetwelk nog wel eenen schat bezit van kundigheden, maar denzelven *niet meer* met juiste onderscheiding gebruikt, en, *door feil* van geheugen, telkens in herhalingen *vervalt*, niet slechts van meer dan eens vermelde waarnemingen, maar zelfs van gansche voorstellingen, als by voorbeeld van het belang der leere eener onstervelyke ziel, op bladzyde 37 en 98: maar Verhandeling en Bydragen beide leveren tevens veelvuldige blyken op van den godvruchtigen geest des grysaards, die zich zoo veel vaster houdt aan God, als hy het genot der Natuur voor zich meer en meer voelt voorbygaan. Wy kunnen ons, ter eere van 's mans naam, die zinds 1734 reeds beroemd werd in de Wysbegeerte en Godgeleerdheid, *niet wederhouden van het affcheid over te nemen, waarmede* JACOBI, *die den 16 January 1712 het* eerste licht zag te *Wallershausen* in het Vorstendom *Grubenhagen*, deze, toch zeer belangryke, bydragen sluit. „ Ik neem hiermede affcheid — zegt hy — van de „ hooge en diepzinnige wysgeerte, die zich boven de „ sterren verheft, tot in 't middenpunt der Aarde door„ dringt, in 't inwendige der wezens, ja in 't eeuwi„ ge ryk der mogelykheden inziet, en zoo denkt dat „ zy zich beroemt, dat God zelf als waarheid erken„ nen moet, wat zy daarvoor erkent; ik neem affcheid „ van de geleerde waereld; ik heb sedert eene halve „ eeuw onder het geleide van vroegere en latere wys„ geeren in den doolhof der hooge wysgeerte omge„ dwaald, doch ben altyd op wegen gekomen, die „ geenen uitgang hadden; ik had altyd een beneeveld „ licht rondom my, en hoe meer ik myne oogen „ scherpte om duidelyk te zien, des te duisterer werd „ het voor my; alle paden bragten my eindelyk op het

„ mo-

„ mogelyke en onmogelyke en derzelver oorfprong; „ op het noodzaaklyke en toevallige en derzelver verband; op eeuwigheid, begin en tyd; op vryheid, „ recht, rechtmaatige verplichting en derzelver eerfte „ grondbeginfel; op zelfftandigheid, kragt en werking „ en andere eerfte denkbeelden, die nodig zyn om de „ verfchynfelen deezer waereld te begrypen en te ver- „ klaaren; en alle deeze dingen en nog veel meer anderen „ waren voor my met eene zwarte duisternis omkleed; „ door welke zelfs niet eens eene flauwe ftraal van „ licht meer fcheemerde; ik gevoelde wel myne eigene „ denkingskragt door eene zeer onduidelyke gewaar- „ wording, doch zag noch begreep iet van dezelve; „ by alle diepzinnige bewyzen, uit de gronden van „ menschlyke wysheid afgeleid, ftiet ik altyd op on- „ oplosbaare twyfelingen; ik heb eindelyk geleerd my „ te vergenoegen met die kundigheden, welken onder- „ vindingen, neiging, prikkeling gefchiedenis en gis- „ fingen, uit de gelykvormigheid afgeleid, my aan „ de hand geeven, en welken ik door de wiskunde „ omtrent de grootte der dingen ontdekken kan; en „ vooral de rust en hoop myner ziele te ftellen op „ die nadere Godlyke openbaaring, en die daadzaa- „ ken, waarop zy my wyst; ik ben tot dus verre de „ laagere klasfen van 't menschlyk leerfchool doorge- „ gaan, en hoop haast in een ander verplaatst te wor- „ den; wanneer CICERO zich deezen overftap als na- „ by voorftelde, verblydde hy zich, dat hy nu tot „ het gezelfchap der Goden en zyner afgeftorven vrien- „ den en vooral tot zynen CATO zou toegelaaten wor- „ den; ik verheug my in de hope, dat ik daar zal ko- „ men, waar de oneindige zich nader aan my zal open- „ baren, en zyne luisterryke volmaaktheden my in „ eenen heerlyker glans zal doen aanfchouwen; waar „ ik hem zien zal, die my door zynen dood, opftan- „ ding en hemelvaart den Hemel geopend heeft, en de „ zaligfte uitzichten my van verre heeft doen ontwaa- „ ren, en waar de tot wysheid en deugd opleiden- „ de Geest my meer en meer zal volmaaken; ik ver- „ heug my in de verwachting van de prachtige wer- „ ken van God, hemelfche velden te zullen aanfchou- „ wen, die alleen vreugde ademen zonder fchrikver- „ wekking; de verwachting, welke reeds de oudfte be- „ wooners des aardbodems omtrent den dood gerust

„ ftel-

„ stelde, dat zy naamlyk tot hunne vaderen en vrien„ den zouden verzameld worden (*), verlevendigt en „ vertroost ook my; ik hoop in de verzameling der za„ lige vereerers en vrienden van God hem weder te vin„ den, dien my de hooge voorzienigheid tot vader en „ eersten leermeester toeschikte: eenen KEUSCH, die „ my juist en bescheiden denken leerde; eenen CLAP„ ROTH, met wien ik dagen en nachten doorbragt om „ wysheid op te zamelen, den hemel af te meeten, in 't „ binnenste der wezens in te dringen, de zoo verborgene „ natuur der vryheid op te speuren; tot dat wy za„ gen, dat de natuur zich aan ons niet wilde open„ baaren; ik hoop, een HINUBER zal my met een vrien„ delyk en vergenoegd gelaat tegen ylen, met wien ik „ zes en dertig jaaren gekampt heb tegen de twyfelin„ gen, die byzonder in onze dagen altyd met nieuwe „ kragt voorgesteld wierden, om den Godsdienst te „ doen wankelen, en wel door hun, die zich met groot„ spraak beroemen op een meer opgehelderd oordeel „ dan dat van andere Geleerden; met wien ik vervol„ gens getracht heb eene gerustftellende zekerheid te „ verkrygen van die waarheden, met welke de rust „ van 't gemoed staat, of wankelt en valt; onder vrien„ dinnen zal ik ook die wedervinden, met wie ik voor „ deezen aardbodem, en gelyk ik hoop, voor den he„ mel kinderen opvoedde; dat dan myn afgesleete hut „ *verbroken worde en instorte: God zegt my door na„ tuur en bybel, dat myne ziele leeven, en tot groo„ tere volmaaktheid geraaken zal*, ik geloof en ver„ wacht dit met een vrolyk uitzicht, daar de goeder„ tieren Schepper zooveel gedaan heeft, om dit ge„ loof, deeze hoope in den mensch te verwekken, te „ onderhouden en te bevestigen; Juicht, gy Aarde en „ Hemel! over zulk eene liefde en genade aan sterve„ lingen beweezen."

Indien de Vertaler zich de regelen der zinscheiding meer had eigen gemaakt, zou ons, ook hier, zyn onophoudlyk gebruik van de ; en : , waar zeer dikwyls het , gevorderd wordt, min hinderen.

(*) „ De Ouden gaven hiermede niet te kennen; gelyk „ sommigen meenen, dat hunne lyken by de lyken hunner va„ deren zouden geplaatst worden; Abraham werd tog niet, „ tot de lyken zyner vaderen gebragt, en echter wordt van „ hem gezegd: hy werd tot zyne vaderen verzameld."

Redevoering van ADRIAAN VAN DEN ENDE, *over de belangrykheid en nuttigheid van de beoefening der Natuurkunde voor den Mensch als Mensch, enz. Te Haarlem, by* J. J. Beets. *In gr. 4to. 40 bl.*

TEYLER's *Museum*, een cieraad van *Haarlem*, eene eer van ons Land, door den Buitenlander, die het, doorreizende, bezoekt, bewonderd, bezit, behalven de overheerlyke en zeer kostbaare Boekery, behalven de zeldzaamheden der Natuur, een voorraad van Werktuigen tot Proefneemingen, in alle vakken der Natuurkunde. Laatstgemelde vallen den Bekyker van het *Museum* terstond treffend in 't oog, en alles in eene orde gerangschikt, zo net, alsof het alleen diende om hem te doen bewonderen, en te doen bezeffen, hoe magtig veel schats aan de verzameling van dit alles is te koste gelegd. Was 'er niet meer aan vast, dan, in de daad, zou het een ydele pronk weezen. Dan de gedaane Proeven met veele der Werktuigen, door den Directeur van TEYLER's *Museum*, Dr. VAN MARUM, in een en ander Deel van de Werken des Tweeden Genootschaps voorhanden, weezen voorlang uit, dat die Werktuigen wel deegelyk gebezigd wierden. Daarenboven heeft de gemelde Natuurkundige, jaaren agter den anderen, in den Winter, Lessen gegeeven, Proeven gedaan, voor de Directeuren der Stichting, de Leden der beide Genootschappen, en een zo groot aantal anderen, als de grootste Kamer toeliet, op eene voeglyke wyze, te plaatzen.

Met dit alles hoorde men, niet zelden, een en ander zyn leedweezen te kennen geeven, dat alle die Proefneemingen, en daar by gevoegde Lessen, alleen voor een klein getal openstonden. De Stichting kon meer en algemeener nut doen in eene Stad, waar het aantal der Liefhebberen van de Natuurkunde niet gering was, enz. enz. — Wy weeten juist niet te zeggen, wy durven niet bepaalen, of deeze klagten verhoord zyn; wel, dat 'er onlangs schikkingen gemaakt zyn, die derzelver grond wegneemen, althans zo verre de plaatsruimte toelaat.

Directeuren van TEYLER's Stichting hebben, in den voorleden Jaare, den Heer A. VAN DEN ENDE, die voor den

den hem [illegible] in de Wysbegeerte [illegible] had, [illegible] *Lector* [illegible] aangesteld, op een [illegible] bestand, dat, behalven [illegible] kring, een grooter [illegible] van *Haarlems* Burgers [illegible] vertoon van een Toehoorderen [illegible].

De Lector VAN DEN ENDE [illegible] den 2den November [illegible] tikels gemelde Redevoering. [illegible] niet alleen, maar ook [illegible].

Naa eene [illegible] by welke hy [illegible] gemeen [illegible] opmerk [illegible]

„ *Met de nasporing der natuur*, [illegible]
„ de natuur [illegible]
„ fenaar zo wel der Natuurlyke [illegible]
„ genlyk genoemde Natuurkunde. [illegible]
„ laatste alleen beoefend, [illegible]
„ zen de bezonderheid van [illegible]
„ men, in de [illegible]
„ stelzel voorbrengt, [illegible]
„ ten, in de [illegible]
„ gingen en werkingen, welke [illegible]
„ derzelver oorzaaken, [illegible] —
„ *Over dit alles gaat de* Natuurkunde, [illegible]
„ derwerp onzer Lessen [illegible]
„ ryke en nuttige oefening [illegible]
„ zen staaven wilde."

Ten deezen einde, [illegible] denvoering kortlyk [illegible] eenen aanleg de Mensch heeft om de Natuur [illegible] wen en te onderzoeken. — [illegible] opleiding behoeve; — [illegible] en geeft meer en meer [illegible] ne zielsvermogens. — [illegible] ontwikkeling der verstandelyke vermogens [illegible] volg eener vlytige beoefening der Natuurkunde; [illegible] hy verkrygt tallooze [illegible], die de [illegible] beschouwing van de voorwerpen en [illegible] Natuur van zelve [illegible]. — [illegible] ding der kundigheden [illegible] vervuld, den toegang [illegible]

den en vooroordeelen, zo gemeen onder lieden, onbekend met de Natuur en haare werkingen. —— Zy leidt hem op tot Zelfkennis.

Voorts schetst VAN DEN ENDE den onkundigen staat der bewoonderen van den zuidlyken uithoek van *America* en op de meeste Eilanden in de *Zuidzee*. Hoe zeer steekt daar by de in de Natuurkunde geoefende af; daar deeze by den schors der natuurlichaamen niet staan blyft, maar doordringt tot de verborgene kragten — de oorzaaken der verschynzelen naspoort — en daaruit kragt ontleent, om, in veele opzigten, over de Natuur heerschappye te voeren, en zich alles ten nutte te maaken.

Behalven de Zelfkennis, welke de Mensch dus van zichzelven en de uitsteekenheid zyner bekwaamheden verkrygt, die hem veelligt zou verhovaardigen, leert, volgens onzen Redenaar, de Natuurkunde den Mensch ook eene Zelfkennis, die, hoe zeer voor hem vernederende, nogthans voor hem nuttiger is, daar zy den Hoogmoed beteugelt en Nederigheid inboezemt. — Dit wordt aangeweezen door eene vermelding van het groot aantal zaaken, die wy niet weeten, zo van die verre van ons verwyderd, als die naby ons zyn, — door de vrugtlooze afsloovingen in veelerlei opzigten.

De beoefening der Natuurkunde, dus den Mensch opleidende tot de voor hem zo heilzaame kennis van zichzelven, niet alleen in zyne verhevenheid, maar ook in zyne bekrompenheid, levert hem nog eene andere hoogstbelangryke kennis op, die met volle overwigt van rede aanwyst, hoe die Weetenschap voor den Mensch als Mensch belangvol en nuttig is; daar zy de blyken van de hoogste *wysheid*, van de beminnelykste *goedheid*, en van de onbepaalde *magt* des grooten Scheppers en Onderhouders des Heelals vertoont, en met eerbiedenisse doet kennen.

Gelyk de Redenaar meestal zyne voorbeelden ontleent uit de jongste en groote Ontdekkingen, in de Natuur gedaan; zo neemt hy, ten betooge van de *Alwysheid*, de hoogste kunst in het maakzel en zamenstel van het Menschlyk Oog; om de *Algoedheid* te doen blyken, de weldaadigste inrichting, samenstelling en onderhouding der Dampkringslugt, en schetst de grootsche trekken der *Almagt*, door het beschouwen van den onmeetelyken Starrenhemel.

Al dit, 't geen wy slegts met een enkel woord hebben

ken aangeduid, wordt door VAN DEN ENDE in een vollen, kragtigen en manlyken ſtyl voorgedraagen.

Hoorden veelen deeze Redenvoering met verrukking, wy twyfelen niet aan deeze vervoering by opmerkzaame Leezers, en verheugen ons, dat hy tot de gemeenmaaking van dezelve beſlooten hebbe.

Brief van L. H. SCHUMER, *Vroedmeester en Stads-Breukmeester, te Amſterdam; wegens de beſchuldiging, door de(n) Stads-Vroedmeester* SCHREUDER *tegen hem ingebragt, enz. Te Amſterdam, by* L. van Es, 1805. *In gr. 8vo. 24 bl.*

Naardien wy onlangs onzen Leezeren omtrent de *Stukjes* van de Heeren SCHREUDER en SCHUSLER een uitvoerig bericht medegedeeld hebben, kunnen wy ons niet onthouden, om ook van dit Stukje, hetwelk eigenlyk ingericht is als een antwoord op twee brieven, den Heere SCHUMER wegens dit voorval door een' Vriend toegezonden, eenig verſlag te doen. Wy hebben hetzelve met genoegen geleezen; en het is op zulk een' beſcheiden toon geſteld, dat het den Schryver eere aandoet. Het hoofdoogmerk ſchynt te zyn, om het Publiek aan te toonen, dat hy, SCHUMER, op geenerlei wyze iets hebbe bygedraagen, om den Vroedmeester SCHREUDER *eenigzins verdacht te maaken; en dit komt ons voor, op eene voldoende wyze beweezen te zyn.* By deze gelegenheid geeft de Schryver ook een *relaas* van hetgeen hy by de overleedene Huisvrouw van SCHUSLER aangetroffen, en hoedanig hy haar behandeld heeft; welk *a posteriore* een nader bewys oplevert, dat de Verloſſing *per ſe* geenzins de oorzaak geweest is van de volgende ongemakken. Des Heeren SCHUMER's behandeling was, volgens deze opgave, allezins kunstmaatig. Zommigen zouden, wel is waar, eenigzins huiverig geweest zyn, om dergelyk *fungeus* gezwel, 't welk zich, volgens de beſchryving van SCHUMER zelven, zoo papagtig opdeed, af te binden; dan mogelyk heeft zyne gelukkige ondervinding in een ſoortgelyk geval, by de genoemde Vrouw van VAN VEEN, hem hiertoe aangeſpoord. Alleropmerkenswaardigst kwam ons intusſchen voor, in deze beſchryving te leezen, dat *de voorſte lip van den mond der Baarmoe-*

der alleen ziekelyk aangedaan was; zonder dat 'er aan *het agterste gedeelte* daarvan iets onnatuurlyks te vinden was, en dat in het Verslag van den Heer SCHREUDER (bladz. 6) juist het tegengestelde gezegd wordt: *het voorste gedeelte* van de Baarmoeder was (volgens de opgave aldaar) alleen eenigzins verlengd, maar voor het overige zeer gaaf; terwyl *het agterste gedeelte* zich niet geheel natuurlyk, maar als door verharding ongesteld, voordeed. Men zoude toch met recht veronderstellen, dat twee kundige en ervaren Vroedmeesters onderscheid zullen weeten te maaken tusschen een gebrek van het voorste en agterste gedeelte der Baarmoeder! — Eindelyk verklaart de Heer SCHUMER ook, dat hy het gebrek nimmer *Polypus* genoemd, en dat hy ook geen tang ter afnyping, of eenige blaas-machine, aangewend heeft, zoo als hem door SCHREUDER ten onrechte te laste gelegd is; hetwelk door de Verklaaringen van de Heeren RENSING en BUDDINGH (Bylage I en IV) nader bevestigd wordt; omtrent welke verklaaring van den Heer RENSING wy niet onaangemerkt kunnen voorbygaan, dat dezelve ons, by vergelyking van hetgeen men van zyn Ed. in het Verslag van SCHREUDER aantreft, eenigzins vreemd toegescheenen heeft. In gemeld Verslag, bladz. 10, leest men: „Weinige dagen „daarna den Heer RENSING weder ontmoetende, ver„haalde zyn Ed. my, dat de Heer SCHUMER bevon„den had, dat het gebrek op nieuw was aangegroeid, „en hy het met een *tang* wilde afnypen, gelyk de„zelve zulks ook in zyn Ed. tegenwoordigheid on„dernam, doch niet dan kleine gedeelten daarvan had „afgehaald," enz. Vervolgens staat bl. 15, Bylage letter A: „De Ondergetekende (C. RENSING), des ver„zocht zynde, verklaart hiermede, dat al het boven„geschreevene, zo verre zulks myn persoon en de be„handeling der lyderesse, in myne presentie voorgeval„len, aangaat," [hier onder, voegen wy 'er by, behoort immers ook het zoo even gemeld verhaal op bladz. 10?] „met de waarheid allezins overeenkomstig is." — Hoedanig nu deze beide Verklaaringen met elkander zyn overeen te brengen, willen wy gaarne aan het oordeel onzer Leezeren overlaaten.

Voor het overige strekt dit welgestelde Stukje, 't welk wy wenschen dat het laatste omtrent dit onderwerp moge weezen, tot een nader bewys, hoedanig dergelyke on-

aan-

aangenaame twistgedingen gebooten worden; daar het den opmerkzaamen Leezer, zoo wel van dit als van de voorgaande Stukjes, niet zal ontglippen, dat alleen eene onbedachte en bedilzuchtige praatagtigheid van eenen onkundigen de oorsprong geweest is van dit misverstand; en wy vereenigen ons dus met den verstandigen raad van den Schryver des Briefs van een' Vriend aan een' Vriend, over de gronden der wederzydsche beschuldiging der Heeren SCHUSLER en SCHREUDER, *dat beide Kunstgenooten hierdoor bevredigd moeten blyven.*

Reizen door Zweeden en Finland, tot aan de uiterste Grenzen van Lapland, in 1798 *en* 1799; *door* JOSEPH ACERBI. Sistimus hic tandem, nobis ubi defuit orbis. *Uit het Engelsch. Met eene Kaart en Plaaten. Iste Deel. Te Haarlem, by* F. Bohn, 1804. *In gr. 8vo. Behalven het Voorwerk, 292 bl.*

Veelvuldig zyn de Reisbeschryvingen, welke de *Nederlandsche* Drukpersfen aan het licht brengen. Behalven de weinige door Landgenooten gedaan, is de voorraad van vertaalde zeer groot, en hebben de *Engelschen* daar onder het grootste aandeel. Men zou zeer ligt, op den Titel alleen afgaande, ook de Reizen van ACERBI, thans voor ons, onder laatstgemelde rangschikken; schoon de Naam niet zeer *Engelsch* klinkt: dan, by het omslaan des blads, getuigt de Opdragt des Reizigers aan zynen Vader, uit *Londen*, Feb. 1. 1802, ondertekend, dat wy geen *Engelschen* Reiziger voorhebben. De Voorreden wyst dit nader aan, en doet ons ACERBI voor een Inbooreling van *Italie* kennen, die, dat Land, overvloeiende van de schoonheden der Natuur en vol van de fraaiste voortbrengzelen der Kunst, verlaatende, uit eigen beweeging zich het gevaar en de vermoeienisfen van een bezoek in de Gewesten van den Noordpool-kring getroostte. Hy was genegen, om, voor een tyd, de schoonheden, zo van Natuur als van Kunst, te verwisselen voor de nieuwigheid, de verhevenheid en grootschheid der Noordsche streeken. De Reis beantwoordde aan zyne oogmerken. Hy gaf het gewonnen aan de dringende verzoeken zyner Vrienden, om dit Werk, het eer-

eerste dat hy der wereld onder 't oog brengt, in druk te laaten uitgaan.

Ten aanziene van het eerste gedeelte deezer *Reizen* merkt ACERBI op, dat het geschreeven is om genoegen te schenken aan een kleinen Vriendenkring, begeerig om kennis te krygen aan den tegenwoordigen staat der Kunsten en Weetenschappen, en Zeden der *Zweeden*. Hy merkt daarby op, dat dit gedeelte misschien een verslag behelst van omstandigheden, te stout, te vry, om allen onder 't oog te komen. „ Maar," voegt hy 'er nevens, „ dit om te werken, te verzagten, door het wegneemen van eenige byzonderheden, zou, hoe zeer voorzigtig ook voor den Schryver, den Leezer onthouden hebben een juist en naauwkeurig denkbeeld van den eigentlyken staat der zaaken. Het voegde hem, alle bedenkingen van een minder belang op te offeren aan eerbied voor den Leezer en aan de Waarheid."

Ten opzigte van die gedeelten deezes Werks, welke betrekking hebben op *Finland* en *Lapland*, werd ACERBI eenigen tyd terug gehouden, door eene beweegreden van kieschheid, om dezelve ter drukpersse te zenden. De Colonel SKIÖLDEBRAND, een *Zweedsch* Officier, zyn Reisgenoot, hadt zyn oogmerk bekend gemaakt, om te *Stokholm* zyne tekeningen in plaat uit te geeven. Dan de verscheidenheid van plan en de langwyligheid, met welke dit Werk zou voortgaan, deeden hem hier over heen stappen. — By hem was eene tweede beweegreden ter uitgave, nuttig te weezen aan Reizigers, die, door vuurige nieuwsgierigheid gedreeven, zich gedrongen mogten voelen om die Noordlyke Gewesten te bezoeken, zo schaars bekend. Tochten, na het *Noorden* ondernomen, hebben in zyn oog eene byzondere verdienste; bovenal, wanneer 'er bykomt, dat de Schryver, de *Noord-Kaap* bereikt hebbende, langs eenen weg, voorheen als ondoenlyk, in den zomer, beschouwd, een verhaal geeve van dien tocht, ten nutte en behulp van andere Reizigers, die naa hem komen.

De leevendigheid des verhaals, de vuurigheid van styl, de voordragt, de schikking der onderwerpen, maaken deeze Reisbeschryving alleruitlokkendst. Men wordt als gedreeven om met hem de reis voort te zetten, schoon hy, by voeglyke afdeelingen, rustplaatzen verleent. Alles, wat wy ter overneeminge aanstipten, te vermelden, zou onze berigtgeeving meer dan het dub-

dubbel doen bestaan van de plaats, doorgaans voor Reisverhaalen bestemd. By de opgave van de hoofdbyzonderheden, in de twaalf Hoofdstukken deezes Deels, zullen wy ons moeten vergenoegen met hier en daar een weinig aan te roeren.

Het I H. behelst; by de overweeging van de partydigheid en onnaauwkeurigheid der Reizigeren in 't algemeen, een verslag van de wyze van reizen in *Zweeden*, vergeleeken by andere Landen; en reist men met ACERBI van *Helsingburg* na *Gothenburg*, welke laatstgemelde Stad in veele byzonderheden beschreeven wordt, met vermelding van de zeden en gebruiken der Inwoonderen.

In het II H. loopt de Reis van *Gothenburg* na *Stokholm*. De Watervallen en het Kanaal van *Trolhätta*, dat zeer zonderling werk van kunst, worden byzonder in oogenschouw genomen; met veele byzonderheden, staavende de voorgaande algemeene aanmerkingen op het reizen in *Zweeden*, vooral het gebrek aan Herbergen, te *Stokholm* vergoed door den Heer MALMGREIN, bekend door zyne oplettenheid ten aanziene der Vreemdelingen; een zonderling character.

De plaatslyke beschryving van *Stokholm* beslaat het III H. Men leest niet zonder verbaazing eenige byzonderheden van de verandering in het voorkomen door het Ys, alsmede eenige byzonderheden, eigen aan den Winter. — Het Landleeven der Grooten is zeer verschillend van dat in de Stad. — *Hoog loopt de drift tot het Kaartspel, door sterke voorbeelden gestaafd. — De ommestreeken dier Hoofdstad*, het Koninglyk Paleis, de Koninglyke Ommegang en het jaarlyksch Feest in het Park, laaten zich met veel welgevalligheid leezen. — Zo ook het IV H., waarin de maanden Mey en Juny, alsmede September en October, als hoogst onaangenaam, uit hoofde van het weêr, beschreeven worden; alsmede de voorzorgen tegen den Winter, de vermaaklykheden dier Hoofdstad geduurende den Winter.

Een *Italiaan* kan niet wel nalaaten, byzonder het oog op de Jufferschap te vestigen, en daarover zyn gevoelen te zeggen. Wy neemen dit gedeeltlyk over. „ In 't algemeen zyn de *Zweedsche* Juffers vry schoon. Haar gelaat heeft het kenmerktekenende van de Noordsche tronien, bestaande in de uitdrukking van de volkomenste bedaardheid en gerustheid van geest, zonder eenig blyk van die drift, dat vuur, voor elk bedreeven waarneemer zigtbaar in de gelaatstrekken van de *Fransche* en *Ita-*

Italiaansche Jufferschap. Naardemaal de Mannen zich weinig ophouden met galanterie en oppasfen, en zy den meesten tyd alleen onderling verkeeren, heeft haar ommegang, schoon zy eene goede opvoeding genooten hebben, "weinig verscheidenheids of belangryks; en zy zyn geheel verstooken van die gelukkige kunst, om het onderhoud door die leevendigheid te onderfteunen, welke onze *Italiaansche* Jufferschap zo voordeelig onderscheidt. Het hoofdvoorwerp, 't welk haare aandagt bezig houdt, en waarmede zy veel tyds slyten, is de kleeding; haare bezorgdheid in dit stuk is eerder het uitwerkzel van eerzugt, om haare mededingsters in fraaiheid en pragt van kleederen te overtreffen, dan eene begeerte om de Mannen te behaagen en harten te vermeesteren. Zy worden egter niet geheel vrygesprooken van coquettery, dewyl zy 'er op gesteld zyn om bewonderd en gepreezen te worden; zy zouden gaarne elk man voor zich zien knielen, en de Schoone van het Noorden genoemd worden; doch haare heerschende drift is de begeerte om in aanmerking genomen en onderscheiden te worden. Geen byzonder persoon is 'er, voor welken zy, in haar hart, zulke sterke drift van vriendschap, tederheid en liefde gevoelen, als men aantreft by die in warmer lugtstreeken woonen. — Die zelfde gesteltenisse, welke wederhouding baart by de eene soort van Vrouwen, is oorzaak van buitenspoorige ongebondenheid by eene laagere soort." Deeze wordt met sterke trekken beschreeven. Wy kunnen dit niet overneemen, doch niet nalaaten, de korte kenschets van een *Petit maitre* in *Zweeden* te plaatzen; hy komt voor „ als in *Zweeden* eene soort van middelslagtig weezen, tusschen weezens van dezelfde soort in *Duitschland* en *Frankryk*. Een gek is hy overal. Hy besteedt den geheelen dag in het verwisselen van zyne kleederen; hy draagt groote knevels, welke tot beneden zyn kin hangen, en blanket zyn aangezigt. Indien hy by deezen opschik een weinig op den vedel kan krasfen, is hy de lieveling van alle Juffers, die op haare flaauwe wyze het klavier behandelen." — Gaarne zouden wy onze Leezers aan den *Zweedschen* disch by groote maaltyden brengen, doch moeten, om de breedvoerigheid, daarvan afzien. — Het Hof van *Stokholm* wordt als het staatelykst en pligtpleegendst Hof van geheel *Europa* beschreeven, waarby de gemeenzaamheid te *Haga* zeer afsteekt. In de boven-

venzaal van de Beurs is ook een zamenkomst van Vorsten, Vorstinnen, Ryksgrooten, Geestlyken en Kooplieden. — Men zou, het verslag van het Gezelschap te *Stokholm*, de *Societeit* geheeten, leezende, bekoord worden om het by te woonen.

Het character van GUSTAVUS den III, Koning van *Zweeden*; dat des tegenwoordigen Konings; de staat der Kunsten en Weetenschappen onder GUSTAVUS den III, maaken een gedeelte des V H. uit: beiden, en bovenal de Vader, vertoonen zich in geen gunstig licht. Beter is dat des Hertogs van SUDERMANLAND, en diens gedurende het Regentschap gehouden gedrag. Wy zien, hoe het Dierlyk Magnetismus te *Stokholm* wordt aangemoedigd, met aanmerkingen over dit zonderlinge en zo betwiste *stuk*. De staat van den Godsdienst komt in *een zeer bezwalkt* licht voor, alsmede die van de *vryheid* der Drukpersse, welke eer in schyn, dan met de daad 'er aanweezig is; een algemeen overzigt van den staat der Weetenschappen in dit Ryk maakt een einde aan dit Hoofdstuk. De zeer vrye schryfwyze, daar in gebruikt, heeft mogelyk aanleiding gegeeven tot het geen ACERBI deswegen, in de bygebragte plaats uit de Voorreden, opmerkte.

Zeer vrye aanmerkingen op de Academien of geleerde Genootschappen ontsluiten het VI H., die voorts loopen over de Academie der fraaije Letteren te *Stokholm* — *over de Zweedsche* Academie, *de Achttien genaamd. Veele der Leden worden gecharacteriseerd; eenige komen in een gunstig*, andere in een ongunstig licht te vooren, en het vreemd toedeelen van Eerepryzen ontgaat 's Reizigers scherpe pen in geenen deele. Of de ongunstige aanmerkingen, op sommigen en derzelver handelwyze gemaakt, alle juist zyn, kunnen wy niet beoordeelen, maar wel zeggen, dat de Leden van de meeste geleerde Genootschappen niet gaarne zo op den keeper zouden beschouwd worden. — De *Zweedsche* Dichters krygen hun aandeel.

Deeze aanmerking betreft ook de Academie der Weetenschappen te *Stokholm*, in het VII H. beschreeven, waar hy ophaalt het heerschend misbruik in het toelaaten van ongeschikte persoonen tot Leden van geleerde Genootschappen, gestaafd door waarneemingen over het letterkundig character en de schriften van eenige Academie-Leden, terwyl anderen den verdienden lof wegdraagen. Op denzelf-

zelfden trant wordt de Academie van *Upsal*, de Koninglyke Societeit der Weetenſchappen en Fraaije Letteren te *Gothenburg*, de Societeit te *Lund* en andere in *Zweeden* behandeld; terwyl hy het goede geenzins verzwygt, door deeze Academien geſticht. Met hoogen lof gewaagt de *Italiaanſche* Reiziger van het Kabinet der Modellen te *Stokholm*, beſlooten met geen gunſtige aanmerking op de *Engelſchen*, die het elders uitgevondene als hun eigen werk doen voorkomen. — De beſchryving der inſtellingen in *Zweeden* ter opvoeding, der Univerſiteit van *Upſal*, van *Abo*, in het VIII H., gaat op denzelfden voet voort als de twee laatstvoorgaande. — Zo doet het IX H., ter afwisſeling, de Academie der Schilder- en Beeldhouwkunde op eene geestige wyze kennen, vol kenſchetzen van Kunſtenaars en derzelver lot.

In het X H. komt ons eene ſchets voor van den algemeenen indruk, welken de ſtaat van *Zweeden*, en byzonder van de Hoofdſtad, op zynen geest had agtergelaaten, begreepen in deeze weinige woorden: „ dat in de Weetenſchappen en Kunſten, zo vrye als handwerklyke, de *Zweeden* grooter vorderingen gemaakt hebben, dan eenig ander Volk, met gelyke nadeelen van grond en lugtſtreek te worſtelen hebbende, en gebukt gaande onder de mismoedigmaakingen van binnenlandſche onlusten, en buitenlandſche aanvallen van trotſche, magtige en overheerſchende nabuuren. — Hun koophandel, alsmede hunne handwerken, zyn, alles in aanmerking genomen, in een bloeienden ſtaat. De geest des Volks blyft, te midden van veele lotwisſelingen, voor de Vryheid ongunſtig, ongekrenkt. Het Ryksbeſtuur is nog verpligt, eenigermaate ontzag te betoonen voor het Volksgevoelen! 'Er wordt veel agts geſlaagen op de natuurlyke eiſchen van byzondere perſoonen; de regtvaardigheid is door genade betoon gemaatigd; men heeft 'er groote oplettenheid, in de Ziekenhuizen en andere inrichtingen, op den toeſtand der armen en hulpbehoevenden.

„ Door den invloed des Hofs, by een vlug, leevendig en werkzaam ſoort van menſchen; is een geest van kabaal en indringing maar al te zeer onder alle rangen ingekroopen; dit vind ik dat meest tot blaam of jammer ſtrekt, als ik openhartig over den ſtaat deezes Lands zal ſpreeken.

„ Volkrykheid, inkomſten, en grondgebied, zyn de drie grondbeginzelen van een Staat. De twee eerſte zyn

zyn niet zeer aanmerkelyk in *Zweeden*, de laatste is groot in uitgestrektheid, schoon niet zodanig in wezenlyke waarde: dan de groote uitgestrektheid lands is op zichzelven een stuk van veel aangelegenheids. Land en Zee, hoe dor en woest, worden steeds vrugtbaarder en nutter, als weetenschap en kunst de hand bieden, gelyk de *Franschen* zeggen, *Toujours va la terre au bon.* Kunst brengt de natuurlyke zwaarigheden en nadeelen te onder, en weet nieuwe gebruiken uit te vinden van allerlei stoffen. — Eindelyk mag met regt aangemerkt worden, dat de *Zweeden*, in die eigenste ruwheid des lands en in hunne armoede, eene verzekering en vrywaaring hebben voor hunne burgerlyke Vryheid en staatkundige Onafhanglykheid."

De reis wordt in den Winter door ACERBI vervorderd met Sleeden, en in het XI H. beschreeven. De 16de Maart 1799 was, naa veele toebereidzelen, de dag des afreizens van *Stokholm* na *Grislehamn*; — veele waarneemingen onder den weg; — hier moest de *Bothnische Zee* overgetrokken; een overtogt van drieënveertig Engelsche mylen, van welke men dertig over 't Ys reist, zonder land te raaken. Hoewel ons Bericht reeds vry breedvoerig geworden is, kunnen wy ons niet wederhouden, een gedeelte van dien vreemden reisweg met ACERBI mede te gaan: zulks zal best toonen, op welk eene inneemende wyze hy verhaalt.

„ Dit gaan over de bevroozene zee levert ongetwyfeld een allerzonderlingst en treffendst vertoon op, 't geen een reiziger uit het Zuiden kan beschouwen. Ik maakte staat eenen reisdag af te zullen leggen, eer verveelend en eenzelvig, dan wonderbaar en gevaarlyk. Ik stelde my voor, drieënveertig mylen te zullen reizen, zonder land te zien, over eene groote, eentoonige vlakte, en dat ieder volgende myl volmaakt zamen zou stemmen met de reeds afgelegde. Doch myne verwondering groeide aan, naar gelange wy ons verwyderden van *Grislehamn*.

„ De zee, in 't eerst vlak en effen, werd langs hoe meer met hoogten en hobbeliger. Dezelve nam, daar wy voorttoogen, meer en meer eene golvende gedaante aan, gelyk aan de zeebaaren, die 'er by de bevriezing gewoeld hadden. In 't einde ontmoetten wy Ysklompen, de eene op de andere gestapeld. Eenige vertoonden zich als in de lugt hangende, geene steegen opwaards in de gedaante van pyramiden. Over het geheel lever-

werden zy eene fchildery op van de grootfte verwarring, die het oog, door de nieuwheid van het voorkomen, verbaasde. Het was eene onafmeetbaare chaos van Ys-ruïnen, die zich onder allerlei gedaanten vertoonden, verfraaid door Ys-kegels van eene blaauw-groenagtige kleur.

„In het midden van deezen woesten mengelklomp was het niet zonder moeite en gevaar, dat onze paarden den weg konden vinden en afleggen. Wy moesten onvermydelyk veelvuldige wendingen maaken, en zomtyds in eene tegenovergeftelde richting wederkeeren, die van een bevroozen zeebaar volgende, om eene opeenftapeling van Ysbergen, voor ons liggende, te vermyden. Ondanks alle onze poogingen om de effenfte plaatzen te ontdekken, werden onze fleeden alle oogenblikken, nu na den eenen, dan na den anderen kant, geworpen; en niet zelden dienden de beenen van den eenen of anderen onzes reisgezelfchaps, in de hoogte fteekende, tot een teken voor de geheele Caravane, om ftil te houden."

Veelvuldig waren de ontmoetingen met de Paarden, die gevaar dreigden. — „Geduurende de geheele reis ontmoetten wy op den weg geen een enkel mensch, beest of vogel, of eenig leevend fchepzel. Deeze uitgeftrekte eenzaamheid vertoont eene woestenye, als 't ware door de Natuur verlaaten. De doodlyke ftilte, welke 'er heerscht, wordt alleen afgebroken door het breeken der winden tegen de uitfteekende Yshoogten, en by wylen door een luid gekraak, veroorzaakt door Ysfchotzen, afbreekende van deeze bevroozene uitgeftrektheid; ftukken, in deezer voege met geweld losgerukt, vliegen menigmaal heenen tot op eenen verren afftand. Door de fpleeten, veroorzaakt by die losbarftingen, kan men zien in den water-afgrond; en het is zomtyds noodig, planken, by wyze van bruggen, te leggen, ten einde de fleeden 'er over kunnen gaan."

Dan wy mogen niet verder deezen overtogt onzen Leezeren laaten mededoen, en moeten wy het XII of laatfte Hoofdftuk deezes Deels, verflag van de Eilanden *Aland* geevende, by die enkele aanduiding laaten; alleen nog vermeldende, dat, behalven een aartig Plaatje, den gemelden overtogt verbeeldende, en een Wintergezigt in *Stokholm*, een fraaije Kaart van het Noorden van *Zweeden*, van *Noorwegen*, *Finland* en *Lapland*, befchryvende den Reisweg van ACERBI naar de *Noordkaap*; dit Werk opciert.

Herinneringen uit Parys. *Door* A. VON KOTZEBUE. *II Deelen. Amsterdam, by* Gartman, Smit *en* Holtrop, 1804. *In gr. 8vo. Te zamen* 468 *bladz.*

Wel mogten wy, by de aankondiging van een boekje van 193 bladz. in klein 8vo. (*), ons vermoeden te kennen geeven, dat wy geloofden, dat men deeze Brieven aanmerkelyk had ingekort! Immers wy hebben thans het zelfde Werk voor ons, onder eenen gantsch anderen, den bovenstaanden Titel — maar in Twee Deelen, en in grooter formaat. Het geheele Eerste Deel kan de Bezitter van het kleinere Werkje goeddeels ongeleezen wegzetten, en met het Tweede beginnen, of liever *vervolgen.* Dit is nu zekerlyk zeer onaangenaam; en of de Boekverkooperlyke conscientien daarby in 't geheel niets gezegd hebben, is eene vraag, waarop wy liefst het antwoord schuldig blyven. Jammer, intusschen, dat dezelven, ter voorkoming van wederzydsch en ook van der Kooperen nadeel, niet luide genoeg gesproken hebben! ten zy dan, dat beide Uitgeevers van elkanders voorneemen onbewust geweest zyn; waartegen, echter, de geheele, waarschynlyk niet bloot toevallige, afwyking der beide Titels schynt op te komen. Misschien verschynt eerstdaags ook wel het IIde Deel in klein 8vo. onder den Titel van *Byzonderheden* (†). — Dan wy willen ons hiermede niet langer ophouden; het genoeg achtende, onze Leezers des verwittigd te hebben. Liever geeven wy een, zo veel mogelyk doorloopend, onderhoudend Verslag van den verderen inhoud; van eigenlyke beöordeeling ons ontslagen achtende met de enkele verwyzing naar ons voorig Berigt ter aangetoogene plaatze. Dan, welk een vermaak ons de leezing van dit bevallig Werk verschafte, kunnen noch mogen wy de rechtmaatige verontwaardiging onderdrukken over zekere aartigheden, welke KOTZEBUE zich maar al te dikwyls veroorloft; die, hoezeer zy in het oog van elk, die den Bybel kent en eerbiedigt, eeniglyk op hemzelven terugstuiten, den wyzen bedroeven en den dwaazen doen juichen. Dat eene verwaarloosde Opvoeding en een ongelukkige zamenloop van andere omstandigheden den Christlyken Godsdienst geheelenal kan doen miskennen, is eene waarheid, die ons innig medelyden met zulk een Christenheiden wekt: *Christen-heiden* noemen wy hem, daar hy toch met

(*) *Aangetekende Byzonderheden myner Reis van Berlyn naar Parys.* Zie onze *Letteroef. voor* 1804. *No. XIII.*

(†) Dit is zedert werkelyk uitgekomen: zodat men nu, schoon onder een' gantsch anderen Titel, zich ook eene Verkorting van hetzelfde Werk, waarin men echter meer op *uitbreiden* dan op *verkorten* is bedagt geweest, kan aanschaffen.

met al zyn Ongeloof, om der Christenen Burgerlyke voorrechten, den *naam* van Christen zich nog wel wil laaten aanleunen. Den Spotter, echter, kan zelfs de waare Christen niet verdraagen, terwyl ook de rechtschapene Man uit elken anderen Godsdienst hem veracht, omdat hy op de algemeene wet der betaamlykheid, ja der zedelykheid zelve, inbreuk maakt. —— Met de aanhaaling van een paar voorbeelden, en de aanwyzing van andere soortgelyke, laaten wy het aan des Leezers eigen oordeel, in hoe verre deeze aanmerkingen op VON KOTZEBUE zyn toe te passen. Iste D. bl. 180. zegt hy, by het beschouwen van eene Schildery van L. DA VINCI, in het *Museum Napoleon*, verbeeldende zekere Madame *Lise*, Echtgenoote van eenen Florentynschen Edelman: „ Indien „ de Hemel eens weder eene Heilige Maagd noodig hadde, „ zoo kan hy voorzeker geene andere gestalte daar toe kie- „ sen, dan deeze." En bl. 216. ter gelegenheid dat de Schryver in zeker Taphuis, *de Rots van Cancale* genaamd, met eenige Autheurs en Tooneelspeelers eene vrolyke byeenkomst hield: „ Hier was het, waar ik in de diepe gehei- „ men der *Calembourgs* ingewyd wierd, waar geene politique „ wolken den hemel waagden te benevelen, dien wy met „ champagne kurken bestormden, en waar wy gaarne onder- „ vonden, dat men worden moet als de kinderen, om in de „ *vreugde* Gods in te gaan." Ongelukkiger werd wel nimmer het heilig Bybelwoord ten voorwerp van ongeregelden spotlust gesteld. Kinderlyke onschuld en eenvoudigheid, en de dartele scherpzinnigheden der fynste beschaaving! De vreugde GODS, en een *Bagchusfeest!* En deeze dronkemans-party was dan, gelyk een dier fraaije Vernuften aanmerkte, „ in „ dat oogenblik misschien het eenige *egtvrolyke* gezelschap „ in geheel *Parys*." Arme — doch neen, gelukkige *Paryzenaars*, als dat zo ware! —— Dergelyke fraaijigheden vindt men onder andere ook Iste D. bl. 77, 150, 153, 178.

Doch wy wenden ons van deeze onbehaaglyke tot de goede zyde deezes Werks, die 's Mans vernuft en oordeel grootere eere doet. Doen wy eerst een' kleinen terugtred, om onzen Leezeren een gelukkig plekje gronds te doen beschouwen. „ De schoonheden van den weg van *Geneve* tot „ *Cerdon*," zegt KOTZEBUE, „ zyn alleen eene reize waar- „ dig, en misschien wel het meest nu by den wynoogst, „ nu men overal de blyde menschen arbeiden en in beweging „ ziet, en een ieder lagchende bekent, dat hy geene vaten „ genoeg heeft, om 'er den Zegen der Natuur in te zamelen. „ Alle oogenblikken ontmoeten u groote wagens met opene, „ met druiven opgepropte vaten, of de vaten staan in lange „ ryen aan den ryweg, en oud en jong is bezig, de druiven „ daar in te stampen. Lokt u het gezicht, zyt gy dorstig, dan „ vraagt gy maar: aanstonds verschynt 'er een aartig wyn-

„ gaar-

„ gaardeniers meisjen, dat u eenen korf met uitgelezene „ druiven aanbiedt. *Prenez tant que vous voudrez* (Neem „ zoo veel gy wilt) zegt u de wyngaardenier, *vous ne payerez rien* (gy betaalt niets.)"

In het *Museum der Fransche Gedenkstukken*, voorheen het Klooster *des petits Augustins*, waar een groot aantal Gedenkteekens, naar de tydorde, is byeengebragt, trok byzonder onze aandagt het Graf van een beroemd paar menschen. „ Welke weemoedige beklemdheid," is de uitboezeming van onzen Reiziger, „ grypt my aan, nu ik het vertrek betreede, wiens bouworde de twaalfde Eeuw aankondigt? ô, „ Deeze zuilen, deeze ruïnen, behoorden eens tot het *Paraclet*, en in het midden dit Grafteeken – het is van ABELARD! 't Is het zelfde, het welk PETER *den Eerwaardigen* „ zynen Vriend wydde. Hier ligt ABELARD met een geboogen hoofd en gevouwene handen, en nevens hem zyne getrouwe beminde; en de hoofden deezer belangryke beelden zyn afdruksels, die de beeldhouwer naar hunne eigene „ hoofden maakte, – en – wat meer dan alles is, – dit graf „ bevat indedaad de *vereenigde* assche der Gelieven! ABELARD! HELOISE! roept de steen my toe. Ik leg 'er myne hand op: – „ *koude steen!* wil ik zeggen – en trek haar plotsling terug, „ want *deeze* steen is niet koud! — Een opschrift, van het „ welk men beweert, dat het MARMONTEL ten maaker hebbe, „ is zoo eenvouwdig schoon, dat ik het gaarne afschryve:

„ *Hic*
Sub eodem Marmore jacent
Hujus Monasterii
Conditor PETRUS ABELARDUS
Et abbatissa prima HELOISA,
Olim studiis, ingenio, amore, infaustis nuptiis
Et poenitentia,
Nunc aeterna, quod speramus, Felicitate
Conjuncti.

„ Hier
Rusten onder het zelfde Marmer
Deezes Kloosters
Eerste stichter PETER ABELARD
En eerste abtdisse HELOISE,
Voormaals door onderzoekend verstand, liefde, ongelukkigen echt
En rouwe,
Thands, zoo wy hoopen, door eeuwige Gelukzaligheid
Vereenigd."

Zonderling mag wel de inval van PAUL VERONESE heeten, die, in een der grootste schilderyen, welke „ op de wae-

„ reld aanwezig zyn," de *Bruiloft te Canaän* voorstellende, de Pourtraiten bragt van veele persoonen van zynen tyd. Zo is de Bruidegom zekere Marquis GUASTO, de Bruid de Gemaalin van FRANS DEN I; voorts die Monarch zelf, MARIA VAN ENGELAND, SOLIMAN DE II, KAREL DE V, enz. en eindelyk de beroemdste Veneetiaansche Schilders, afgebeeld als een choor Musicanten, op hetzelfde stuk, waaronder de Schilder zelf, speelende de Violoncel.

KOTZEBUE is een sterk voorstander van de *betwiste* en *betwistbaare* stelling, dat de *schoone Kunsten* alleen *schoone Voorwerpen* behandelen moeten. Wy willen hierover nu juist geen harnas aantrekken. Maar hy moest zichzelven voor 't minst gelyk blyven; en wy verbeelden ons eenige strydigheid hiermede te vinden in zyne bewondering van een Schilderstuk van GUERIN, een Tafereel van jammer en ellende, *Marcus Sextus* en zyne Dochter by het Lyk van Vrouw en Moeder.

Ergerlyk in den hoogsten graad, ja heiligschennend dunkt ons zyne oordeelvelling over het, door den Godlyken Lyder zoo wel, als door Dicht-, Schilder- en Toon-kunst, geheiligd Onderwerp, de *Afneeming van het Kruis*: „De hooggepreesene *af-* „*neeming van het Kruis*" ['t is het Meesterstuk van RUBENS, Leezer! waarvan HODGES deezer dagen een schoone Prent vervaardigde, 't welk KOTZEBUE hier voor zich heeft] „ja ik „vinde ze ook ongemeen schoon — maar ik kan nooit daar- „by vergeeten, dat het *kruis* by de Jooden even zoo veel „was als by ons de *galg*, en dat eene *afneeming van de galg* „over 't geheel geen voorwerp voor de schoone kunsten is."

Daarentegen heeft hy onzen gantschen byval, wanneer het Pronkstuk der Galery zyn vol gevoel zich deezerwyze doet uiten: „Dan, stil! ik sta voor den *Apollo van Belvedere!* en „*ditmaal* kniele ik gewillig neder, en vereenige myne ver- „baazing, myne bewondering, met die der kenners en on- „kundigen. Ja, deeze vlugge voet heeft de slang *Python* „bereikt; reeds vloog de doodende pyl van den boog; ie- „der lid getuigt nog van de inspanning; de onwilligheid zit „op zyne lippen, en de zekerheid der overwinning, en te- „vreedenheid, Delphos van dat gedrogt bevryd te hebben, „in zyne oogen ten zetel. De lugtige lokken kronkelen zich „om den hals, of komen van onder den Godenband ten „voorschyn; om den regter schouder hangt de koker aan „eenen band, en ryke sandalen cieren zyne voeten. De te- „ruggeworpene *Clamys* onthult ieder gedeelte zyner godlyke „gestalte. Eeuwige jeugd, adel, gedweeheid, kragt en „cierlykheid, dit zyn de deelen, uit welken zy te samen- „gesteld is. Ja, ik buige willig myne knie, en betreure al- „leen met veele anderen, dat de wyze, waarop men dit „voortreflyk kunstwerk ten toon gesteld heeft, niet toelaat, „om het van alle zyden te beschouwen. Dan, in vergoe-

„ding

„ ding daarvan, leest men een fchoon nieuw opfchrift, het
„ welk zegt: „„ dat deeze Apollo op het einde der vyftiende
„„ Eeuw te *Antium* gevonden, van JULIUS DEN XI ten aan-
„„ vang der zestiende in het Vaticaan geplaatst, en in het vyf-
„„ de Jaar der Republiek door BONAPARTE veroverd, en in het
„„ agtfte Jaar, het eerfte van zyn Confulfchap, herwaards
„„ gebragt is."" De naamen der drie Confuls, en die van den
„ Minister der Binnenlandfche Zaaken, LUCIEN BONAPARTE,
„ zyn op de tegenzyde uitgehouwen. —— Nu mogte ik,"
vervolgt hy, „ byna in 't geheel niets meer zeggen: wanneer
„ de Zon is opgegaan, ziet men de Sterren niet meer!"

Het eerfte Artikel van het Hoofdftuk der *Paryfche Gewoonten en Zeden* is *eeten en drinken*; een ryk onderwerp! Waarlyk, het vernuft der *Paryzenaaren*, ook op dit ftuk, gaat alle verbeelding te boven. Een gewoon ontbyt is niet toereikende om het middagmaal af te wachten, dat 's avonds tusfchen 6 en 7 wordt opgedischt; daarom neemt men tegen 1 uur een *dejeuner à la fourchette*, beftaande uit koude vleeschfalade, wild- en ham-pasteien, oesters en menigerlei wynen. Men maake zich hieruit eenig denkbeeld, wat het *diner* vereischt! Van het desfert maakt men verbaasd veel werk. Om een goed elegant desfert te leveren, moet men tevens fuikerbakker, decorateur, fchilder, architect, beeldhouwer en bloemist zyn! Men heeft in *Parys* feesten gegeeven, waarvan het desfert alleen op *f* 20,000 – (zegge twintigduizend Guldens!) gefchat wierd; doch deeze zyn meest voor het gezigt. —— De Lekkerbek vergast zich hier op Taarten van COUCHOIS, Kaas en Room van Madame LABOUR, Vrugten van de Weduwe FONTAINE, Propheetenkoeken van LE SAGE, *méringues à la Creme* van BENARD, Abdisfenkoeken van GEORGES, Waaffelen van VAN ROOSMALEN, Marfepein van HEMART, Confeit van ROUGET, *Gêlés* van JANVEL, Ys van MAZURIER. En, om al die heerlykheden door te fpoelen, *Frontignac* van TAILLEURS en *Liqueurs* van DES ISLES; waaronder (weerhoud uw lachen, Leezer, zo gy kunt!) de vloeibaare Fluweel (*Velours en bouteille*) de grootfte delicatesfe is voor gehemelte en neus. —— In plaats van *foupers* heeft men thans *Thee's*, die tusfchen 2 en 3 uure 's morgens worden opgedischt, en waarby men alles vindt behalven thee; 't zyn wederom koude vleeschmaaltyden, met heete wynen en liqueuren; doch waarby noch geest, noch onderhoud, maar woordfpeelingen, fchimpfchoten, uitgelatenheid, en eene *arrogance* heerscht, welke met den republikeinfchen geest zeer zeldzaam contrasteert. —— Wordt men zo in ryke Huizen onthaald, by de voornaamfte *Restaurateurs* wordt men geen hair minder bediend. Het locaal is daar voortreflyk: verfcheidene tot elkander behoorende Zaalen, met eene menigte fpiegels en zuilen elegant verciert. VERY en

NAUDET zyn de premiers. – 9derlei Soupen, 7derlei Pasteien, 25 *hors-d'oeuvres* (kleine koude schotels), Rundvleesch op 14 derlei wyzen toebereid, 31 *entrés* van wild en tam Gevogelte, 28 dergelyken van Kalfs- en Schaapen-vleesch, 28 soorten van Visch, en wat niet al meer; voorts 31 soorten van Dessert, 22 verschillende Roode en 17 Witte Wynen, 7derlei Liqueur-wynen, en, na de Koffy, ten waardigen besluite van alles, nog de keuze uit 16 andere Liqueurs. Zie daar een kort extract of zamentrekking van eene Spyslyst! —— Vraagt nu de Leezer, wat een sterke maag (de onze zouden wy daartoe niet gaarne willen leenen!) hier op één keer wel zo zou kunnen verteeren; wy antwoorden, dat onlangs, volgens KOTZEBUE, by den *Restaurateur* TAILLEURS een maaltyd werd gegeeven, die elken persoon op omtrent *veertig Gl.*, buiten den Wyn, te staan kwam! —— Wy zeiden, *kunnen* verteeren: want ook by de eerste *Restaurateurs* kan men, de Wyn daarby gerekend, (die wel in heele flessen opgebragt, doch slegts half gebruikt, ook half betaald wordt) zelden meer dan 4 Gl. uitgeeven, wanneer men alles in het ordentlyke geniete. —— En hiermede verlaaten wy nu de *Fransche Keuken*, wier voorbeeldlooze rykheid en zeldzaamheid onze opmerking langer bezig hield, dan anders wel het onderwerp van *eeten en drinken* waardig is.

Met de *Kleeding* mogen wy, als Mannen, ons niet lang ophouden. —— Deeze Afdeeling begint met een koddig Gesprek van Mevrouw DE GENLIS tusschen eene voornaame Hoepelrokverkoopster en een' voormaaligen Ryglyfmaaker, die eene *jeremiade* aanheffen over het verval van hunne kostwinning, en den ondergang der goede zeden in *Frankryk* voorspellen, byaldien men beiden niet weder invoere; terwyl de laatste reeds by de invoering der bloote Corchetten de Revolutie voorzeide. KOTZEBUE zelf verklaart de hedendaagsche mode van kleeden „ in alle opzichten voor begeer„ lyke mannen-oogen de schoonste, die de Satan konde uit„ vinden." Immers de kleeding, welke men heden ten dage eerbaar noemt, zou men voor honderd jaaren een *meisje van plaisier* niet veroorlofd hebben openlyk te draagen! De Mensch en de Aardappel gewennen zich aan alles: in den stryd der teedere Sexe met het ruwe weder, zegt KOTZEBUE, heb ik in *Parys* wonderen van dapperheid gezien. De *gezondheid* is thans *mode*; van *vapeurs* verneemt men niets.

„ Eertyds was het onbetaamlyk, wanneer eene *petite mai*„ *tresse* in gezelschappen toonde, dat zy met smaak kon „ eeten. Zy moest zich altyd houden, als of zy ten hoog„ sten, gelyk een chineesche goudvisch, alle twee dagen een „ weinig versch water om te leven van nooden had. Indien „ haar de natuur, in spyt van alle ryglyven, eene weder„ spannige maag gegeeven had, moest zy liever te vooren

„ naar

„ naar genoegen t'huis eeten. Zulke kiesche maagen zyn he-
„ dendaags niet meer in de mode. De schoone tedere Dames
„ eeten rundvleesch en schapenbout, pastyën en truffels, dat
„ het een lust is om te zien. Eertyds zetten de Dames de
„ lippen op zyn best aan het glas; thans slurpen zy *liqueurs*,
„ drinken pons en storten den *champagne* in de keel. Eer-
„ tyds konden zy in haare naauwe schoenen naauwlyks *tren-*
„ *telen*; thans *ryden* zy te paard, ja sommigen *zwemmen* zelfs."
Wit blanketten zich de Dames; *rood* de Heeren. Men heeft *zedelyke*, *godsdienstige* en *sentimenteele* hairlokjes. —— *Ridicules* hebben glad afgedaan, en een ander slag van *Ridicules* derzelver plaats vervangen. Eene Moeder vraagde eens haare Dochter, waarom zy duldde, dat zekere Jongeheer haar altyd volgde? *Mon Dieu*, was het antwoord, *ik moet immers myn neus snuiten!* (Het mannetje droeg haaren zakdoek.) — — De Kleedy der Mannen ..... Neen! wy willen ons den spyt bespaaren, van onze Sexe in den persoon van een' ellendigen modepop te zien beschimpen. —— De Uniform komt intusschen zeer in zwang.

(Het slot in het volgend Nummer.)

De Messias, uit het Hoogduitsch van KLOPSTOCK *vertaald door* MR. JOHAN MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. IIde Deel. In 's Graavenhaage*, by de Erven van I. van Cleef, 1804. *In gr. 4to.* 188 *bl.*

Hoe meer wy van dezen arbeid van den *Heer* MEERMAN ontfangen, hoe naauwkeuriger wy deze en gene plaatsen met het oorspronglyke vergelyken, hoe meer wy ook overtuigd worden, dat deze Man, indien iemand, voor de op zich genomene taak berekend is; en wy zeggen vrymoedig, dat hy deze overzetting gebragt heeft tot enen trap van volkomenheid, aan welkers mooglykheid wy, en velen met ons, nog altyd hadden getwyfeld; zodat nu onze Landgenoten maar weinig van de oorspronglyke schoonheden van dit meesterstuk in de Dichtkunde verliezen. De Vertaler geeft ons op den *omslag* ene en andere aanmerking, die den bevoegden kunstrichter kenmerken, en die wy niet hopen, dat, by de voleindiging van het Werk, met die omslagen geheelenal zullen verloren gaan. Welligt dat wy daar meer opzetlyk iets van mededelen by ene volgende gelegenheid; thands bepalen wy ons weder tot het opgeven van de hoofddenkbeelden van KLOPSTOCK, en het afschryven van een of ander treffend stuk. Dit Deel, dat den zesden tot den tienden Zang bevat, begint met de gevangenneming van den Messias, en wordt met zynen dood geëindigd. VI.) Gesprek tusschen Eloä en Gabriël. — Het

vangen en binden van Jesus. — De vergadering der Priesteren, en drie onderscheidene boodschappers. — Jesus voor Annas; Philo treedt in, en doet Jesus naar Cajaphas leiden. — Denkbeelden en gebed van Joännes. — Pilatus huisvrouw reeds nu opmerkzaam, en ingenomen voor Jesus. — Aanspraak van Philo, waarin een Doodsengel den booswicht stuit. — Verloochening door Petrus. — Vyf omgekochte getuigen. — Bezwering door Cajaphas. — Gedachten aan den oordeelsdag van den Doodsengel. — Het Doodvonnis en de vervloekingen van Philo. — Gabriël en Eloä wederom in gesprek. — Belydenis en berouw van Petrus. VII.) Nu horen wy het gezang van Eloä, daar de dag van Jesus dood aanbreekt, — zien de raadpleging en de wegleiding naar Pilatus. — Wy horen Cajaphas en Philo den Messias beschuldigen. — Hevig ontroert ons het berouw van Judas; — wy zien en horen zynen Beschermengel, en den Doodsengel Obaddon; en volgen den rampzaligen Geest, in het gevoel zyner naamloze ellende, na zyne verworging. — Aandoenlyk is de verschyning van Maria in Jerusalem, haar toevlugt tot, haar gesprek met Portia, de droom van deze, en Maria's overtuiging dat haar Zoon toch zal sterven. — Jesus komt voor Herodes; wy horen Cajaphas ook daar tegen hem woeden, zien Philo's woelingen, Pilatus worstelingen, horen de vervloeking van den Doodsengel over het volk, dat nu voor de verderving ryp werd. — Jesus bevel aan de Engelen voor de zynen verkwikt ons, — en eindlyk leidt men hem weg naar de strafplaats. VIII.) Eloä roept de Hemelen op ter Feestviering by het offer; hy wydt Golgotha in tot den dood des Verlossers, dien hy aanbidt. De Engelen der Aarde worden rondom geschaard; de Zielen der Vaderen worden door Gabriël geleid op den Olyfberg. Adam's gedachten by het wederzien der Aarde. — Eloä verjaagt Satan en Adramelech van den Kruisberg, die naar de Doode Zee henen vluchten. — Uitleiding naar Golgotha. — Kruisiging. — Eloä's roepende stem door het Heelal. — Jesus, en der Aardsche en Hemelsche aanschouweren, gewaarwordingen. — De Moordenaren; en enes Seraph's verrukking by de begenadiging van den énen. — Adamida, de Star, waarop de Zielen der nog ongeboorne menschen zyn, doet de Zon verduisteren. — Die Zielen bezoeken de Aarde; Eva ziet ze, — ook Jesus, en hy zegent ze. — De Natuur als in oproer. — Eloä wil den Richter zien. — Stilte komt op de Aarde terug. — Twee Doodsengelen benauwen den Heiland; Jesus bidt deze verschrikkingen af. — Smart van Eva, haar gebed, en zegen over hare kinderen. IX.) Eloä vermeldt de vreeslykheid van God als Richter. — Petrus in smart, maar door zynen Beschermengel enigzinds verkwikt. Zyne ontmoeting met Lebbaeus en zynen broeder Andreas. — Joseph van Arimathaea en Nicodemus. — Jesus vriendinnen by het kruis.

kruis. — Gefprek tusfchen Abraham en Mofes; — herinnering aan de opoffering van Isaäc. — Zielen van verftorvenen, uit alle landen, die van den Mesfias niets wisten, nu van hare vergifnis verzekerd, en heure aanbidding. — Gefprek der Befchermengelen van Maria en Joännes, en Jefus aandenken aan deze geliefden. — Abbadona, zyn fchrik, zyne gedachten, enz. — het medelyden der Engelen; — zyne ontdekking en vlugt. — De Doodsengel met den Geest van Judas by het kruis, by den Hemel, en eindlyk by den ingang der Hel, waarin hy hem nederploft. X.) Het oog van den Richter op Jefus, en zyn gebed voor de zynen. — Jefus ziet op den Satan, en de Hel gevoelt zyne overwinning in de fchriklykfte wanhoop. — Jefus ziet de Zielen der nog ongeboornen. Enigen treden nu in de wereld; Timotheus, anderen; hun levensloop. Verftorvene Heiligen, byzonder Simeon, zegenen deze Zielen. — Gefprek van Simeön met Joännes den Doper. — Gezang van Mirjam en Debora. — Lazarus en Lebbaeus. — Uriël verkondigt de nadering van den eerften der Doodsengelen in alle zyne verfchrikkingen. Gevoel van vroegere Heiligen, vooral van de eerfte menfchen. Deze zetten zich by 't graf, en wy horen hen bidden. De Doodsengel, door God nog gefterkt, aanbidt en nadert. Jefus laatfte woorden, en zyn dood.

Verbazend moeilyk was ons de keuze, wat wy, by enen zo groten overvloed van treffende fchoonheden, thands voor onze Lezers ter proeve zouden uitkiezen; eindlyk bepaalden wy ons by den droom van Portia, zo als zy dien aan Maria, de Moeder des Heren, in den zevenden Zang verhaalt; niet omdat wy deze *epifode* juist houden voor de *allerfchoonfte en treffendfte, maar omdat zy toch, wy weten zelve niet te zeggen waarom, onder die plaatfen* behoort, welken wy altyd in het oorfpronglyke, en nu ook in deze overzetting, wel het meeste herlazen, en telkens met nieuwe bewondering en het aandoenlykst genoegen.

Socrates, ja gy kent hem wel niet, maar ik rille van vreugde
Als ik hem noeme! het edelfte leven, dat ooit nog geleefd wierdt,
Heeft hy bekroond met een' dood, die zelfs dit leven verhoogde!
Socrates, altyd heb ik den Wyzen bewonderd! ik heb zyn
Afbeelding onöphoudend betracht; hem zag ik al droomend,
Hoorde zyn' grooten naam: Ik, Socrates, dien gy bewondert,
Koom tot u over van d'andere zyde der graven. Verleer, wy
Zoo te bewondren! De Godheid is niet hetgeen wy geloofden,
Ik in de fchaduw der ftrengere Wysheid, en gy by d'Altaaren.
't Hoorde niet tot myn' last, u de Godheid volkomen t'ontwikklen.
Ziet ik geleide u flechts tot den eerften ftap in den Voorhof
Haares Tempels. Veelligt, dat in deeze dagen der wondren,
Nu de verhevenfte daad deezes Aardbols gefchiedt, dat een beetre

Hoogere geest genaakt, en u dieper in 't Heiligdom invoert.
Zoo veel mag ik u zeggen, uw hart verdient die belooning:
Socrates lydt niet meer van de boozen! Elysium is niet,
Noch de Rechters der sombre Rivier. Dat waren maar prenten,
Zwakke, doolende trekken. Dáár vonnist een andere Rechter,
Lichten andere Zonnen, dan die in Elysiums dalen!
Ziet het getal, het telt, en de weegschaal weegt, en de maat meet
Alle daaden! Hoe krimpen alsdan de hoogste der deugden
Klein in elkaâr! hoe vliegt haar bestaan gelyk stof in de lucht weg!
Eenige worden beloond, de meeste worden vergeeven!
My verwierf d'oprechtheid myns harten vergiffenis. Boven,
Portia, o daar boven, de Lykbus voorby, hoe verschilt het
Van ons denkbeeld! Uw schrikkelyk Rome is een hoogere Mieren-
Hoop, en een enkle oprechte meêdogende traane
Aan eene Waereld gelyk. Verdien, ze te weenen. 't Geen deeze
Heilige Waereld der Geesten op 't ernstigst nu viert; en het geen my
Zelve niet wierdt ontvouwd, en ik slechts van verre bewonder,
Is: de grootste der Menschen, indien hy een Mensch is, hy lydt nu,
Lydt nu meer dan een Sterveling leedt, wordt ten diepsten gehoorzaam
Aan de Godheid! voleindt daar door de grootste der deugden!
En dit alles geschiedt om der Menschen wille. Uw ooge
Heeft hem gezien. Pilatus is het, welke den daader
Vonnist van deeze daaden. En nooit nog had, zo zyn bloed stroomt,
't Bloed der onschuld luider geroepen. Hier zweeg de Verschyning.
Maar zy riep, terwyl zy verdween, my na uit de verte:
Zie! Ik zag. En 'er waren rondom my graven, die open
Beefden; 'er hingen digt aan die graven, van alle de Heemlen,
Zwaare wolken om laag; die scheurden zich op tot haar hoogste
Spitse; en een Man, dien bloed ontstroomde, ging deeze wolken.
Daar zy zich openden, in; ontelbaare Menschen verspreidden
Zich op de graven, en zagen met open verlangende armen
Deezen bloedenden na, die de wolken, waar z' opgingen, intradt.
Veele derzelven bloededen ook. De breede landsdouwen
Dronken hun bloed en beefden. Ik zag de lydenden lyden!
Maar zy leeden met hoogheid, en waren betere Menschen,
Dan de Menschen rondom ons. Thans kwam een storm my bedreigen,
Zweefde op my aan met geweld, en omkleedde de velden met schaduw.
Toen ontwaakte ik. Zy zweeg. Zoo stuit een laatste gedachte,
Als zy, te dicht by de diepten des Heeren, plotsling terug beeft.
Zoo bleef Portia staan, enz.

Wy zien van dezen voortreflyken arbeid des Heren MEERMAN het vervolg met verlangen te gemoed, en wenschen onze Landgenoten by herhaling met dit uitmuntend geschenk geluk.

Hollands Arkadia, of Wandelingen in de Omstreeken van Haarlem. Door A. LOOSJES PZ. *II Stukken. Met Plaaten. Te Haarlem, by* A. Loosjes Pz., 1805. *In gr. 8vo.* 532 *bl.*

„ Onze Natie heeft zins lange meer of min smaak betoond „ in zodanige geschriften, als men met den naam van „ *Arkadia's* bestempelt. Van het bemind Volksboek HEEMSKERK's *Batavische Arkadia* tot de *Eerbaare Proefkuschjes van* „ *Vaderlandsch Naif in Arkadische Vryeryen* toe, door J. LE „ FRANCQ VAN BERKHEY 1782 uitgegeeven — heeft onze Natie zich zeer genegen getoond, voor die soort van schryfwyze." —— Zoo schreef de kundige en werkzaame LOOSJES in 't begin zyns *Voorberichts*, en, in zoo verre onze kennis toereikt, met zeer veel reden. Indien wy den smaak van anderen naar onzen eigen eenigzins mogen beoordeelen, mag de leezing van de gemelde Opstellen onder de meest veraangenaamende en de meest wegsleepende wel gerangschikt worden. In het onderhoudende, in het afwisselende, in het gezellige, mogen wy ons dus uitdrukken, van die schryfwyze, ligt, misschien, de grond dier voorkeuze. Eene streelende vergenoeging, diensvolgens, was het voor ons, wien het leezen van zoo menig dor Geschrift ter taake valt, toen het veel nuttigs en aangenaams beloovend Werk, dat thans voor ons ligt, ons in handen viel, en gordden wy ons spoedig ter leezinge aan: te meer, daar de Heer LOOSJES, zyn plan opgeevende, schryft: „ Ik heb gepoogd, om, onder dit mis„ *schien niet geheel onaangenaam bekleedsel (van Wandelin*„ *gen), den geest myner Landgenoten op te wekken tot de* „ *bespiegeling en beoefening van de Schoonheden der Na*„ *tuur* — tot het waardeeren van de Oudheden des Vader„ lands — tot eene edele nieuwsgierigheid na deszelfs be„ langryke Geschiedenis — tot eene billyke hoogachting voor „ onze voortreflyke Voorvaders en sommigen onzer Tydge„ noten — tot eene grootere liefde voor de voortbrengselen „ van onzen Geboortegrond — en tot het vormen van „ verdraagzaame, opgehelderde en den beschaafden mensch „ alzins betamende Gevoelens over onderscheide onderwer„ pen." Een voortreffelyk plan, indedaad! Heeft de Heer LOOSJES daaraan beantwoord? Hoewel wy ons oordeel wel om een beter willen geeven, en ondanks onze hoogagting voor des Heeren LOOSJES kunde en werkzaamheid, is het ons voorgekomen, dat de gesprekken, zomtyds, wat mager gestoffeerd zyn, en dagelyksche redewisselingen te veel gronds beslaan in een Werk, ten bovengemelden oogmerke aangelegd. Gaarne erkennen wy, dat, wanneer een mensch of tien, jong en oud, althans eenigzins bejaard, tot eene wan-

deling voor een geheelen dag te zamen optrekken, hunne discourſen niet altyd even belangryk zyn kunnen. Maar de Auteur hadt het immers in zyne hand, een minder woelig tooneel te openen, en, in dat geval, de ſpreekende perſoonen iets meer ter zaake dienende te laaten afdoen. Ten naavolgenswaardigen modél zou WESTERHOVEN, in zynen *de Schepper verheerlykt in zyne ſchepzelen*, hier hebben kunnen dienen, die een zeer klein gezelſchap insgelyks de omſtreeken van *Haarlem* doet bewandelen. Reden vonden wy, onder andere, niet, waarom de Heer LOOSJES aan den Leydſchen Student JUSTUS, een waaren Zotskap, onder de wandelaars eene plaats vergund hebbe.

Zie hier hunne naamen: WILLEM en DOROTHEA, ongehuwden, doch die het oog op elkander hebben, en nu en dan zich afzonderen, om den eerſten gelegenheid te geeven, by de andere den vryer te ſpeelen; KAREL, Broeder van DOROTHEA, met zyne jeugdige Echtgenoote SUSANNA, en hun Zoontje FREDERIK; voorts CORNELIS en AGATHA, Broeder en Zuster, en de reeds genoemde Student; en eindelyk ANTONIE, een bedaagd Vryer, en ADRIAAN, een aankoomende Jongeling. Deeze doen vier Wandelingen van een geheelen dag: de eerſte, de *Groote Houtpoort* uit, langs den *Wagenweg*, door den *Aardenhout* na *Zandvoort*, en van daar 's naamiddags langs de *Kolk* over *Overveen* terug; de tweede, over *Heemſtede* na *Hillegom*, en op de wederreize over *Bennebroek* en de *Geleerde Man*, langs de *Mannepadslaan*, na de Leydſche Vaart, langs welke een Jacht het gezelſchap t'huiswaarts voerde; de derde, door de *Kennemer* of *Nieuwepoort*, voorby het *Huis te Kleef*, over de *Zandpoort*, *'s Prinſenbosch*, voorby het *Huis te Brederode*, het Dorp *Bloemendaal*, *Overveen*, over de Leydſche Vaart, door het *Hout*, tot aan het *Zuider-Buiten-ſpaarne*, alwaar het gezelſchap door de Moeder van DOROTHEA, die, op deeze wandeling, aan WILLEM het jawoord hadt geſchonken, op haaren zestigſten verjaardag wierdt opgewagt; op de vierde en laatſte wandeling treedt het gezelſchap ter *Spaarnewouderpoort* uit, bezoekt *Spaarnewoude*, *Spaarndam*, gaat van daar, langs den *Slaaperdyk*, over *Velzen*, na de *Beverwyk*, alwaar het gezelſchap met de Moeder van DOROTHEA, en GERARD, Oom van WILLEM, wordt vermeerderd, en, naa 'er gemiddagmaald te hebben, met twee rydtuigen van Heere GERARD na *Haarlem* terugkeert.

Behalven de Vignetten, verbeeldende 't een het zoogenaamde Graf van ROUSSEAU, verſieren dit Werk, behalven de zindelyke typografiſche uitvoering, vier fraaie Plaaten: de *Nieuwe Brouwerskolk*, het *Slot van Heemſtede*, *Duin en Daal*, en een *Gezigt op de Beverwyk*; en voorts nog, aan het einde der tweede wandelinge, het welgelykende *Shiloueth* van wylen HERMINA CHRISTINA BICKER, Dochter van wylen den kundigen

gen Rotterdamſchen Artz, L. BICKER, die haaren Vader, als drenkeling uit het water opgehaald, door hem met ontblooten boezem te verwarmen, als uit den dood in het leeven terugriep. *Nog* ontmoet men in dit Werk eenige Muziekſtukken, gecomponeerd door FREUBEL, een van welke ten opſchrift draagt: *Frank van* BORSELEN *en* JACOBA *van* BEYEREN, *onder den Moerbezieboom in het Schuttershof te Goes, naa het eindigen van een Schutters-ſpel, waarin Graavin* JACOBA *den Vogel geſchoten had.* Van den Heere LOOSJES, die even vaardig in gebonden als ongebonden ſtyl de pen voert, was natuurlyk te verwagten, dat hy zyn proſaisch Werk met dichtregelen zou doorvlegten. Zy zyn deels, doch wel voor 't minst, van elders overgenomen, deels van eigen maakzel. Onder de laatſte meenen wy te mogen plaatzen de *Naavolging der Eerſte Elegie der Rusticatio Manpadica* van den Amſterdamſchen Hoogleeraar D. J. VAN LENNEP. Daar dit Werk voor een *doorloopend Uittrekzel* onvatbaar is, willen wy met de algemeene aanmerking eindigen, dat de vierde of laatſte Wandeling by ons den voorrang verdient, als in zaaklykheid de overigen merkelyk te boven gaande.

Herman van Unna en Ida, of Tafereelen uit de Geſchiedenis der geheime Gerichtshoven ten tyden der XIV en XV Eeuw, door VEIT WEBER. *II Deelen. Uit het Hoogduitsch vertaald. In den Haage, by* de Erven van I. van Cleef en B. Scheurleer Jun., 1804. *In gr. 8vo. Te zamen* 620 *bl.*

De *Geſchiedenis in ene Roman is* het voorname, waarom *zy door de meeste Lezers wordt gezocht;* en echter is *deze ſlechts het voertuig, waarvan zich de Dichter bedient*, om nuttige *kundigheden en goede lesſen in het* verſtand en hart zyner Lezeren ingang te doen vinden. Somtyds, derhalven, bedroeft, maar ſomtyds ook verheugt zich de Menſchenvriend, wanneer hy onze jonge lieden zodanige Geſchriften ziet in de hand nemen, al naar mate hy niet alleen daar voorof nadeel voor de zedelykheid van verwacht, maar al naar mate ook hy zodanig ene lecture voor tydwinst in een ledig uur of voor tydverlies houden moet. Zy, die ene Roman lezen alleen om te weten *hoe alles uitkomt*, vinden waarſchynlyk in deze Boekdelen geen zonderling behagen; hierin heeft de Vertaler gelyk; zy zullen dezelve niet ten tweedemaal lezen; —— zy, die het kunstmatige kunnen beoordelen, en welkers hart daarenboven voor aandoenlyk medegevoel vatbaar is, vinden hier meerder voedſel; ook dit ſtemmen wy toe; en het is al mede waar, dat men by het lezen dezer Geſchiedenis ſtof zal vinden om zich gelukkig te achten, dat men niet in die barbaarſche Eeuwen geboren werd, waartoe dit

Ve-

Verhaal behoort, al ware het dan ook dat men met den ſtaat der zaken in onzen meer verlichten leeftyd zich anders niet volkomen te vreden hield. Daarenboven kan, naar onze gedachte, zodanig Geſchrift ook nog deze nuttigheid hebben, dat de lust worde opgewekt om zich enige meerdere moeite te geven, ten einde niet zo geheelenal onkundig te zyn in de geſchiedeniſſen en zeden van den vroegeren tyd, als thands by velen onzer jonge lieden het geval is; en daardoor zou dan deze Roman het „ *niets dan Romans lezen*" kragtdadig tegenwerken, hetgeen indedaad niet dan voordelig wezen zou. Dit willen wy wenſchen, terwyl wy den Vertaler vooral ook danken voor de moeite, die hy zich heeft gegeven, om ons enigzins in te lichten ten opzichte dier geheime Gerichtshoven, die in de Middeleeuwen zo veel gezags hadden; hy geeft hier wel maar weinig, maar ook dit weinige is welkom by hem, die niets genoegzaam wist van zodanige werken der duisternis in den eigenlyken zin, en waaromtrend het wel altyd nog duister genoeg zal blyven.

Een ſcelet van de Roman te geven, zou hoegenaamd gene nuttigheid hebben; liever willen wy iets ter proeve afſchryven.

„ De Keizerin werd zwak, enz. Eindelyk verloste zy van eene doode Princes.

„ Ik weet niet of het toen ten tyde iets ongewoons was in zyne liefſte hoop bedrogen te worden, dan of dit den Vorſten alleen nooit wedervoer; dit is waar, dat dit voorval zo veel ſchrik veroorzaakte, als of nimmer op deeze waereld iets dergelyks gezien ware. De perſonen, die hier deel aan namen; en wie was daar van uitgeſloten? wie nam geen deel in SOPHIA? vormden zich in twee partyen. De eene daarvan hield zich bezig met de voorbeduiding, de andere met de oorzaaken deezer gebeurtenis, terwyl verre de meesten dagten aan de gevolgen.

„ De leere der voortekenen was toen een gewichtig geloofsartikel: en ik zoude niemand hebben willen aanraaden hun te wederſpreeken, die op het doode kind van SOPHIA alle de comeeten, hemelsteekenen en zeldzaame voortbrengzels der natuur, deeze laatſte tien jaaren verſchenen, ten voorbeduiding deeden ſtrekken. Zy, die 'er zich op toelegden, de oorzaak deezer teleurſtelling eens geheelen volks te doorgronden, verſtonden nog minder ſpotterny dan hunne vrienden van de eerſte ordening; en het zoude by hen een hoog verraad geweest zyn, zo men had willen vermoeden, dat de ontydige reis, en de domme geneesheeren der Keizerin, hier wel iets toe konden gedaan hebben; als ook dat zy door gedienſtige brieven van *Praag* vernam, dat SUSANNA, die men haar had wysgemaakt voor altoos te zyn afgedankt, weder verſcheenen was, en openlyk aan WENZELS zyde wandelde, in de keizerlyke kamers gebood, als in haar ei-

eigen huis, en niet weinig hoopte, dat SOPHIA haare verlossing met den dood zoude betaalen.

„ Dingen van deezen aart betekenden niets by onze vernuften; hunne onderzoekingen drongen dieper door. Toovery, toovery, had dit ongeluk voortgebragt. Het zwaard der gerechtigheid moest hier spoedig getrokken worden, opdat het kwaad niet verder ging, en zich, misschien, aan de geheiligde persoon der Keizerin vergreep, die nog tusschen leven en dood kwynde. Het geheel gevolg der Keizerin, ook de Vorstin VON RATIBOR, werden gevangen. IDA alleen bleef gerust in haare kamer, en konde over niets klaagen, dan dat men haar belette haare geliefde Keizerin in haare zwakheid by te blyven, die geduurig haar naam noemde, en riep dat zy zonder haare IDA niet *leeven* of *sterven* kon.

„ Het onderzoek ging spoedig en streng voort. De Hertog VAN BEIJEREN en de Graaf VON WIRTEMBERG, presidenten des gerechtshofs, beminden de edele lyderes te vuurig, waren te goede christenen, dan dat zy, waar men toovery vermoedde, zagtzinnig zouden geweest zyn. Dan, hoe streng 'er onderzoek gedaan wierd, zo werden alle dames na het eerste verhoor vrygesproken. Ja zelfs de Vorstin VON RATIBOR ontfing geen het minste verwyt, als of zy voor de Keizerin niet genoeg zoude gezorgd hebben; offschoon zy haar de bovengemelde brieven had laaten leezen. Men wist van zulke brieven, en dat SOPHIA, die geleezen hebbende, in flaauwte gevallen was, met groote moeite, na heftige stuipen, tot zich zelve was gebragt, en van dat uur tot aan haare verlossing aan den oever des doods had gelegen. Doch daarvan werd niet in 't geringste gesproken. Het onderzoek ging over bovennatuurlyke kunsten, die SOPHIA en haar kind om het leven gebragt hadden, en daarvan vond men by de onschuldige dames geen het minste bewys.

„ IDA bejammerde haare medezusters, ook maar op het minste verdagt te zyn van zaaken, aan welke zy, als alle haare tydgenooten, met hart en ziel vast geloofde. Haar dagt dat zy zulk een vermoeden zou bestorven hebben. Zy schatte zich gelukkig, alleen uitgezonderd te zyn geweest; en hoopte, nu zy hoorde, dat haare Vorstin zelve door de Opperhofmeestres werd opgewagt, ook wel rasch deze tedergeliefde te zien.

„ Eens op een morgen had zy zich ten vollen aangekleed, om, zo zy ten hove geroepen werd, gereed te zyn, toen haare dienstmaagd intrad, met een gelaat, waarop de levendigste ontzetting, ja wanhoop uitgedrukt stonden; zy droeg een stuk papier, dat zy haare meestres scheen te willen overhandigen, doch voor zy dit doen konde, zonk zy onmagtig ter aarde. IDA vloog toe om haar te helpen, maar toen zy op het papier het woord IDA las, overwon haare nieuwsgierigheid het medelyden, en zy zoude het volgende geleezen hebben,

in-

indien zy by den eersten regel niet buiten kennis naast haare dienstmaagd gevallen was.

„ Oordeel, waarde Lezer, oordeel zelf, en plaats u in dien tyd der domste en wreedste onkunde.

„ Aan IDA MUNSTER."

„ IDA, IDA, toverheks, moordenares, schuldig aan hoog „ verraad! verschyn; wy, de geheime wrekers Gods, roe„ pen u binnen drie dagen voor Gods gericht! —— verschyn! „ verschyn!" enz.

De Lezer merkt, dat deze Roman althands iets meer nog is dan een dor verhaal.

Theödore van der Linden, door HENDRIK STILLING. *II Deelen. Uit het Hoogduitsch. Te Arnhem, by* J. Troost. *In 8vo. Te zamen* 609 *bl.*

Wy houden den Heer J. P. KLEIN voor enen zo bevoegden rechter over dit soort van Geschriften, dat wy ook reeds vooraf zyn gunstig oordeel over dit Werkje wel zouden durven onderschryven. *Men kan hier*, zegt hy, *onder een aantal goede leefregels, leeren, hoe een godsdienstig geduld de onspoeden van dit leven leenigt; hoe het ons in staat kan stellen om de krachten van den geest te versterken, en, door verdubbelde inspanning, tot het opsporen van redding bekwaam te maken; hoe hetzelve eindelyk het bestanddeel wordt der zalige bewustheid van wel geleefd te hebben. — Wie zich, op deze wareld, geheel en al ondergeschikt aan den wil der Voorzienigheid gedraagt, zal ook, zoo als hier geleerd wordt, ondervinden, dat dezelve, by alle hare wonderbare leidingen en zware beproevingen, de geschiktste oogenblikken juist weet te treffen, waarin wy verkwikking behoeven, en de menschlyke kracht, zonder hulp, zou bezwyken.* En wy onderschryven dit zyn gunstig oordeel, nadat wy het Werkje gelezen hebben, ook nog van harte gaarne. Dan, offschoon wy onszelven niet behoeven te rangschikken onder die genen, voor welken hy zelfs Raphaëls penceel onvermogend houdt, of welken hy beleefdelyk verzendt naar den schildwacht te Gibraltar, zo lopen wy toch met dit Geschrift van STILLING by ver of na zo hoog niet, als met de meeste van zyne andere ons bekende Geschriften; in welke wy (dit houde hy ons ten goede, al moeten wy dan ook naar Gibraltar!) zelfs zeer veel meer van den Dweper vinden, dan juist in het Werkje, dat thands voor ons ligt; terwyl wy deze gelegenheid zeer gaarne waarnemen, om onze hoogachting voor STILLING (*Professor* JUNG eigenlyk) te betuigen, en te verzekeren, dat hy, zelfs by alle zyne dweperry-

ryen, een uitnemend leerzaam Schryver is, die ons altyd roert en treft, altyd zeer veel voedsel geeft voor verstand en hart, altyd ons medesleept, en dien wy zyne dweperyen, wanneer wy weder tot onszelven terugkomen, nog altyd zeer gemaklyk en gaarne kunnen vergeven. Wat deze zyne *Theodore* betreft, de Voorredenaar schreef, zegt hy, gene Recensie, maar slechts ene Voorrede; had hy het eerste moeten doen, zo vermoeden wy byna, dat hy even zo verlegen geweest zou zyn als wy. Gaarne wilden wy het Werkje aanpryzen; gaarne zagen wy het in vele handen; want het bevat zeer veel goeds: dan als Roman heeft het zeer weinig verdienste; het is hier en daar veel te kort, hier en daar veel te lang gerekt, geweldig overdreven, en in meer dan één opzicht onwaarschynlyk. De kinderen van *Diederik van der Linden*, een zonderling soort van koopman en boer, worden op zo zonderling ene wyze gevormd en bevorderd tot het spelen van een' groten en gewichtigen rol in Rheinau, en alles neemt zulk enen gang, dat de Lezer zich dikwils ook by de ernstigste gebeurtenissen van lachen naauwlyks onthouden kan, en wy voor ons byna zeggen zouden, (zo onmenschkundig komen ons sommige byzonderheden voor) JUNG *is in deze Theodore geen* STILLING *meer*; hoewel, wy herhalen het gaarne, zeer veel uitmuntends ons den echten STILLING, den lieven dweper, en echten kenner van het menschlyk hart en den weg tot hetzelve, telkens wederom herkennen doet. En hiermede verwyzen wy onze Lezers naar het Werk zelve.

Handboek voor jonge Dogters uit den Burgerstand, of Aanwyzing tot die schoolsche zoo wel als huishoudlyke kundigheden en bekwaamheden, welken haar, als Meisje, Echtgenote, en Huismoeder, betamen en versieren. Vry gevolgd naar het Hoogduitsch, van C. P. FUNKE, *Opziener der Vorstlyke Kweekschool tot Schoolmeesters te Dessau. Te Zutphen, by* H. C. A. Thieme, 1804. *In 8vo.* 330 *bl.*

„ Van *twintig* Huwlyken verdienen naauwlyks *drie* den „ naam van middenmatig gelukkige, en doorgaans zyn „ de Vrouwen de oorzaak van het ongeluk. In hogere standen intusschen zyn de Mans de meest schuldige, in de „ lagere zyn Vrouw en Man doorgaans even schuldig; maar „ in de middenstanden," (daar zit dan wel het grootste kwaad!) „ zyn het de Vrouwtjes." Wy laten deze gewaagde stellingen voor rekening van den Schryver, maar willen onze Schonen uit den middenstand doen opmerken, dat hy haar waarlyk (hoe zeer de schyn tegen hem zy) een zeer vereerend compliment maakt. Het hapert by haar toch, naar zy-

zyne gedachte, flechts aan de vereischte kundigheden en oefening; en, welk een vooruitzicht! zy zyn in dezen geholpen door zulk een Boekje, als zy thands ontfangen van zyne hand, waarin de meesten voorzeker flechts weinig vinden zullen, het geen haar niet zeer veel uitgebreider en beter bekend was: zo dat zy geheel dit Gefchrift nagenoeg als ene Lofreden op haar kunnen aanmerken.

Het Werkje is in twee Afdelingen gefplitst. De eerfte bevat, in het kort beftek van 134 bl., de *Schoolfche kennis naar de behoeften van Jonge Dogters uit den Burgerftand.* En hier hebben wy nu zo veel over *Aardrykskunde en Gefchiedenis*, — *de Hemelligchamen*, — *Luchtverfchynfelen*, — *Voortbrengfelen van Natuur en Kunst*, — en dan nog *Iets over den Mensch*; — zo veel over dat alles, als wy aannemen, een Meisje, dat maar niet volkomen zot is, in een paar avonden te leren, al had zy 'er ook nooit iets over gelezen of gehoord. De twede Afdeling bevat de *Huishoudlyke Kundigheden en Bekwaamheden, welken in eene Jonge Dogter uit den Burgerftand vereischt worden*; en in het byzonder vinden wy dan hier ook nog de *Pligten van eene Echtgenote*, — van *eene Vrouw des Huizes*, — van *eene Vrouw omtrend hare Dienstboden*, — van *eene Moeder*, — van *eene Huismoeder als Oppasfter van Kranken.* Behalven hetgeen nagenoeg ieder Burger-meisje op een *Brei-* of *Naai-fchool* heeft geleerd, en by hare Moeder in de Keuken en de Ziekenkamer heeft gezien, [en foortgelyke fchrandere aanmerkingen, als b. v. de volgende: „ een feestgewaad in de keuken te dragen, enkel om dat men te gemaklyk is, om zich een paar „ malen te verkleeden, is onverandwoordlyk."] zal ene of andere Burger-moeder onze Jonge-meisjes en Vrouwen uit den middenftand, in enen enkelen winter-avond, omtrend alles, wat hier voorkomt, zeer gemaklyk onderrichten. Zo dat wy in de daad nu hope hebben, dat, binnen weinige dagen, van de *twintig* Huwlyken nu voor het minst wel *zeventien* den naam van gelukkig zullen verdienen, en wy alzo de Gouden Eeuw te gemoed zien; want van de fchone Sexe hebben wy ene te goede gedachte, dan dat wy enigzins zouden twyfelen, of zy zullen zich ene zo gemaklyke en goede gelegenheid met allen fpoed ten nutte maken; waartoe het *Aanhangfel*, behelzende de *Affchildering van eene voorbeeldige Vrouw*, haar, is 't nood, nog krachtig kan opwekken.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Een Woord van Liefde aan mijne Protestantsche Medeburgers en Landgenooten, ter gelegenheid van den Overgang des Eerwaardigen Heere A. RÉHN, *uit de Gemeenschap der Doopsgezinden, bij welke zijn Eerwaarde weleer openbaar Leeraar was, tot die van de Roomsch-Catholijke Kerk. Gedaan binnen Amsterdam, op den* 3 *October* 1804. *Door* M. GLASBERGEN, LZ. *Pastoor van Helder en Huisduinen. Gedrukt voor Rekening van den Autheur, en alom te bekomen.* 1805. *In gr. 8vo.* 102 *bl.*

De gelegenheid, op den tijtel vermeld, geeft den Eerw. GLASBERGEN aanleiding, om, „ met uitsluiting van alle bijzondere Godsdienstige geschilpunten, die de Belijders van 't Euangelie onderling van elkander verwijderen, met volkomen verbanning van alle hatelijk- en onbetamelijkheden, alleen op den toon van ware Kristelijke liefde, de Protestanten tot nadenken te brengen op den Godsdienst, welken zij belijden, en op den Catholijken Godsdienst, tegen welken zij allen zich aankanten."

Ten dien einde splitst de Schrijver dit Stuk in V Hoofddeelen, waarvan het *eerste* ten doel heeft aan te tonen, „ van hoe veel belang het zij, dat iemand met volkomen zekerheid overtuigd zij, dat hij al dat gene kenne en volledig wete, het welk God tot 's menschen zaligheid *veropenbaard* heeft." (De Schrijver meent *geopenbaard*. Hij gebruikt dit woord overal, gelijk ook de Eerw. RÉHN in zijne Brieven. *Veropenbaren* is niet alleen geheel ongebruiklijk; maar *ver* geeft ook doorgaands aan de woorden eenen zin, die, hier toegepast, onvoegzaam zoude zijn; zoo als *spelen*, *verspelen* — *gebruiken*, *verbruiken*, enz.)

In dit Hoofddeel beweert de Eerw. GLASBERGEN, te recht, de ongenoegzaamheid van het gevoelen veler zoo-

genaamde verdraagzamen, volgens 't welk ons in den oordeelsdag niet zal gevraagd worden, *wat wij geloofd*, maar *wat wij gedaan hebben*: de reden, echter, welke hij 'er van geeft, zal ongetwijffeld door velen geagt worden weinig te ftroken met de redelijke verdraagzaamheid, waarop de Eerw. GLASBERGEN zich beroemt: Ging die ftelling door, zegt hij, „ dan zou de „ Hemel zoo wel openftaan voor den Heiden, Jood, „ Mahometaan, als voor de deelgenoten des Euangeli- „ ums; zoo wel voor de leerlingen van Xocrates (*So-* „ *crates*), Plato, Zoroaster, of eenig ander Wijsgeer, „ als voor den leerling van Christus; zoo wel voor den „ Jefus verlochenenden Ariaan of Sociniaan, als voor den „ rechtzinnigen Gelovigen." Waarom 'er niet maar bijgevoegd, *zoo wel voor den dwalenden Gereformeerde, Lutheraan, Remonftrant en Doopsgezinde, als voor den ootmoedigen eerbiediger van het gezag der Roomfche Kerke!*

Op deze wijze moesten wij reeds op den voorgrond ftuiten, in een Gefchrift, welks Schrijver zich wil doen kennen voor geen blind navolger eener Secte, maar voor een verlicht en gemoedlijk leerling van Jefus en zijne Apostelen, en die ook blijken geeft van eene bekwaamheid en ftudie, die men niet zoo algemeen onder de Roomfche Geestelijkheid aantreft. — Ja, de Proteftanten zijn voorzeker, over het geheel, bevooroordeeld, en te zeer met hun eigen leerbegrip ingenomen; maar hoe ftraalt het evenzeer door, ook in dit Gefchrift, dat de Roomschgezinden, in het algemeen, de Onfeilbaarheid der Kerke, als eene bewezen zaak, vooruitftellen, allen, die daaraan twijffelen, zonder verder onderzoek, veroordelen, de dwalingen van fommige heethoofden onder de Proteftanten als wapenen ter hunner verdediging opvatten, en daarmede tegen den Proteftantfchen Grondregel fchermen, even als fommige Deisten, bij gebrek van betere wapenen, den Kristelijken Godsdienst beftrijden, door zich op de ondervinding te beroepen, volgens welke het bij vele Kristenbelijders zeer flecht, zoo ten aanzien der *kennis*, als met betrekking tot de *betragting*, gefteld is.

Men zal dan niet volftaan kunnen met alleen te *doen*; men moet ook *geloven*. Men mag alzoo niet onverfchillig zijn omtrent de Euangelifche *kennis*, noch zich vergenoegen met hetgeen men, in de jeugd, deswegen heeft aangeleerd. Om nu tot deze kennis te geraken, zegt

de een: raadpleeg met den Bijbel, als het onfeilbaar richtsnoer — en dus spreken de Protestanten; maar de Roomschgezinde zegt: „ gij moet vooraf den weg van „ Kerkelijk gezag aandoen, en daar zal u verder gewe- „ zen worden, hoe gij door Schriftuur en Overlevering, „ met volkomen zekerheid op den groten weg van vol- „ ledige kennis der Openbaring wandelt." Dit wordt in het *twede* Hoofddeel opgegeven; en in het *derde* onderzocht, „ of de weg, door de Protestanten aange- „ wezen, namelijk de H. Schriftuur, den mensch „ tot de volledige kennis der Goddelijke Openbaring „ brengt." Tot dit onderzoek wordt de weg gebaand door voorlopige aanmerkingen, welker *eerste* herinnert aan de waarheid: *De mensch is verstandig, maar ook zwak*; de *twede* aan *het betoon van billijk gezag door Christus*, die niet als Wijsgeer, maar als gezaghebbende leerde; en de derde aan de ondervinding: *Waren de menschen ten tijde van Jesus verstandig en zwak, zij zijn het ook nu.* Waaruit dan dit *besluit* getrokken wordt: Der menschen behoefte eischte, dat zij, ten tijde van Jesus, door gezag geleid werden; en die zelfde behoefte heeft nog plaats: derhalven, enz. Deze sluitreden gaat goed, indien maar gezorgd worde, dat 'er die redeneerkundige misslag buiten blijve, waaraan eene sluitreden onderhevig wordt, zoo dra zij *een argument van vier termen* bevat. Dit zal zij bevatten, zoo drá men, voor het *gezag van Jesus*, het *gezag der Roomsche Kerke* in de plaats stelt, 't welk de Protestanten als twee zeer verschillende dingen beschouwen. Recensent gelooft met den Schrijver, dat de lere van Jesus, juist als *gezaghebbende* lere, geschikt was, en nog is, en altijd zal blijven, voor het menschdom, op de gronden, welken de Schrijver aangeeft; maar juist op die zelfde gronden verwerpt hij alles, wat in het Godsdienstige naar gezag zweemt, en van het gezag des éénigen Meesters onderscheiden is. — Gelooft dan Recensent niet in het gezag der Apostelen? — Allezints, als daartoe door den Geest van Christus toegerust. — Wel nu, zegt de Schrijver, dat zelfde gezag van Christus, den Apostelen gegeven, is van hun op de Kerke overgegaan; zoo dat het gezag der Kerke eigentlijk niets anders is dan dat der Apostelen, dan dat van Jesus Christus zelven. — Als dit kan bewezen worden, geeft Recensent zich gewonnen. Dit had hij ook verwacht met dugtige ar-

argumenten gestaafd te zullen vinden, in een Geschrift van een verlicht Roomsch Pastoor, die zijne Protestantsche Mede-*burgers* en Landgenoten tot nadenken wil brengen, en tot eerbiediging van het gezag der Roomsche Kerke bewegen. — Nu, wij zullen zien, wat 'er geleverd worde!

In het *derde* Hoofddeel zoekt de Schrijver dan vooreerst (na de voorlopige aanmerkingen) te betogen, „ dat, zal de H. Schriftuur alleen de eenige weg zijn „ om ter volledige kennis der Openbaring van God „ te komen, 1°. dezelve alles daartoe volledig moet „ bevatten, en 2° in dezelve alles zoo duidelijk uitge„ drukt zijn, dat die kennis ook door lieden van ge„ ring verstand en bekwaamheden kan achterhaald en „ gevonden worden."

De eerste stelling wordt aldus uiteengezet: „ Het is „ niet onmogelijk, dat 'er *buiten* de H. S. Goddelijke „ Openbaringen bestonden; — 't zou strafbaar zijn, „ zoo dezelve bestaande, en men die kunnende weten, „ dezelve echter niet wist. — In de H. S. staat niet „ uitdrukkelijk: *Elk voor ons noodzakelijk deel der God„ delijke Openbaring vinden wij in de H. S. volledig „ vervat.* Men zou wel," zegt de Schrijver, „ texten „ kunnen aanvoeren, welke de waarheid der bovenge„ noemde stelling, volgens *eene gezonde Uitlegkunde*, „ bewijzen; maar deze Uitlegkunde, hoe gezond zij „ moge wezen, gepaard zelfs met de uitmuntend„ ste Taalkunde, Godgeleerdheid, en al wat daartoe „ verder kan behoren, blijft echter altijd *menschelijk*, „ daar wij intusschen eene *onfeilbare Godspraak* behoe„ ven. Nergends geeft de Schriftuur zoo eene onfeil„ bare Godspraak ter hand, weshalven wij door de „ Schriftuur alleen niet kunnen verzekerd worden, dat „ alles te weten, dat God ter zaligheid veropenbaard „ heeft." — De Schrijver volgt ongetwijffeld eene zonderlinge Redeneerkunde. Wat hij door die *onfeilbare Godspraak* meent, is niet helder. Wij verbeelden ons, dat daarmede het *gezag der Kerke* bedoeld is: maar dan wordt hier hetzelve reeds als betoogd aangenomen. Meent hij 'er alleen mede *een' klaren Schriftuurtext*, dan wordt 'er *te veel* en dus *niets* bewezen. — De Eerw. GLASBERGEN stemt toe, dat 'er Texten in de H. S. voorhanden zijn, die, *naar de gezondste Uitlegkunde*, door elk moeten opgevat worden, als bewyzende de

waar-

waarheid: „ In de H. S. is alles, wat ter zaligheid nodig „ is, geöpenbaard." En echter kunnen wij (volgens GLASBERGEN) niet weten, dat deze Texten dit bewijzen, in weerwil van *alle* gezonde Uitlegkunde! 'Er moet eene onfeilbare Godſpraak zijn, die ons daar van vergewist! — Hebben wij, b. v., *ook* zulk eene Godſpraak nodig, bij de gezonde Uitlegkunde, om de taal der H. S. te verſtaan: *Alle ſchepzel Gods is goed, met dankzegging genomen zijnde. — Verwerpt de ongoddelijke en oudwijfſche fabelen, en oefent uzelven in de Godzaligheid; want de lichamelijke oefening is tot weinig nut, maar de Godzaligheid is tot alle dingen nut*, enz. (1 *Tim*. IV: 4-8.)? Moeten wij hier eene onfeilbare Godſpraak hebben, om te weten, dat Ap. Paulus zich hier verzet tegen dezulken, *die het Huwelijk verboden, onthouding van Spijzen voorſchreven*, enz. (vs. 3.)? — Juist de Godſpraak der Roomſche Kerke heeft, ook in dezen, *menſchelijke leringen* ingevoerd, voor welke de Kristenen, zonder verdere Godſpraak, alleen volgens eene gezonde Uitlegkunde, zich moeten wachten, overeenkomſtig de Apostoliſche voorſchriften. Zie onder anderen *Coloſſ*. II: 20-23.

„ Wat zult gij zeggen," dus gaat de Schrijver voort, „ als ik aantoon, dat de H. S., wel verre van u „ te verzekeren, dat de gehele Openbaring in haar al„ leen volledig bevat is, u integendeel duidelijk aanto„ ne, dat 'er buiten haar merkelijke zaken zijn, tot ge„ loof en zeden behorende, als van God veropenbaard, „ die met dezelfde naauwgezetheid moeten aangenomen „ en beleden worden, als die genen, welken de H. „ Geest door de pen der gewijde Schrijvers heeft doen „ optekenen?" Hiertoe worden bijgebragt *Joan*. XVI: 12, 13. *Hand*. I: 3. *Joan*. XXI: 25 en 2 *Theſſ*. II: 15. — Volgens *onze* Uitlegkunde bewijzen deze texten niets meer, dan dat 'er door Jeſus en de Apostelen *meer geſproken dan 'er is te boek geſteld, meer gedaan dan 'er beſchreven is, ook nuttig voor de toenmalige hoorders*; zonder dat daaruit volgt, dat, hetgeen door Jeſus en de Apostelen *geſproken* werd, *openbaringen* behelsde, die, door overlevering, aan de gelovigen in alle tijden moesten bekend gemaakt worden. Het zou ook gepast geweest zijn, indien de Schrijver in dit ſtuk ons iets had medegedeeld van de wijze dier overlevering, van den inhoud derzelve, en van de manier, waarop zij

door de Kerk gebezigd wordt ter nodige verlichting enz.

De twede ftelling poogt hij aldus te ontzenuwen: „ De „ *Geleerden* liggen overhoop; de een gelooft dit, de an„ der weder iets anders. De *Eenvoudigen* kunnen, aan „ 't geen tot goed verftand der H. S. vereischt wordt, „ niet voldoen. Derhalven, wijl de H. S. zoo min „ klaar als volledig is, is de Proteftantfche Grondregel „ te verwerpen." Evenwel, de Eerw. GLASBERGEN wil ook niet voorbijzien, 't geen ter goedmaking van den weg, door de Proteftanten bewandeld, kan bijgebragt worden. — Het beroep op *Pf.* XVIII: 8 en 2 *Tim.* III: 16, 17 is bij hem van minder belang (en wij moeten zulks met hem erkennen) dan eene fluitreden uit zeker Doopsgezind Leerboekje, in 1697 uitgegeven: *De Overleveringen moesten hetzelfde, als de H. S., of wat anders leren; leerden ze hetzelfde, zoo waren ze in het algemeen ter zaligheid niet abfolut noodzakelijk; leerden ze wat anders, dat ftreed tegen de waarfchuwing van Paulus*, Gal. I: 8. — Laten wij het repliek van den Schrijver eens toetzen: „ Hoewel ook de Overlevering volmaakt „ hetzelfde leerde, niet omtrent eenige, maar zelfs om„ trent alle befchreven geloofswaarheden, zoo volgt „ daar nog in het geheel niet uit, dat zij volftrekt of „ abfolut niet noodzakelijk zij. Immers hoe zal ie„ mand van de echtheid en onvervalschtheid der H. „ S. verzekerd worden zonder overlevering?" Maar wat doet dit hier ter zake? In de bovengemelde fluitreden wordt immers alleen gefproken van den *inhoud* der H. S., en niet van de *authenticiteit* der Boeken. „ En „ offchoon (dus gaat de Eerw. GLASBERGEN voort) de „ Overlevering ook iets meer leert, gelijk zij werkelijk „ in fommige zaken doet," [waarom heeft de Schrijver dit niet met een en ander voorbeeld opgehelderd?] „ zoo ftrijdt dit geenzints tegen de verkeerd bijgebrag„ te woorden, *Gal.* I: 8. Integendeel, juist de waarfchu„ wing, daar vermeld, ftrekt ter bevestiging der *Overle*„ *vering*. Want de Gelovigen worden daar vermaand, „ om zich op het allernaauwkeurigst te houden niet „ flechts aan het geen hij hun *gefchreven*, maar het „ geen hij hun *verkondigd* had." — Zekerlijk aan het geen HIJ, te weten APOSTEL PAULUS, hun *verkondigd*, dat is, *bij monde overgeleverd had*. Krachtig bewijs, der-

derhalven, voor de Overlevering, door de Roomsche Kerk geëerbiedigd; als 't maar klaar genoeg blijkt, dat die juist *dezelfde verkondiging* bevat, toen door Apostel Paulus aan de Galatiërs gedaan! Daarenboven wordt hier *nog* bijgebragt, dat de Protestanten zich willen behelpen met te beweren, dat de H. Geest de geloofswaarheden der H. Schrifture den Lezer bekend maakt; waaruit dan zou moeten volgen, dat *Luther*, *Calvyn*, *Menno*, en alle Hoofden der Hervorminge, het ook in alles éëns zouden moeten wezen; terwijl echter de Verschillen het tegendeel bewijzen. Eindelijk wordt de Lezer gewezen op het Protestantsch Sijnode van *Charenton*, gehouden in 1644, en 't geen daar tegen de *Independenten* besloten werd; alsmede op het Sijnode van *Dordrecht*, waar de *Remonstranten* gedoemd werden; voorts op het *Plakaat van 1694*. Maar dit zijn alle bewijzen, die, zullen ze iets betogen, alleen de averechtsche begrippen der Protestanten, en de ongetrouwheid aan den Grondregel, aanduiden, zonder de waardij van den Grondregel zelven in het minst te krenken.

Ons bestek gedoogt niet, hier uiteen te zetten, in hoe verre zelfs de ongeoeffendste Protestant *alles*, wat in de H. S. gelezen wordt, moet verstaan; ook zal dit niet nodig zijn, daar toch de Eerw. GLASBERGEN, als hij zien wil, wel in staat zal zijn om *Openbaring* van *H. Schrift* te onderkennen. Dan wij willen eens toegeven, *dat het wenschelijk kon gezegt worden*, *dat een onfeilbare Uitlegger alle de duistere gezegden der H. S. gezaghebbend verklaarde*, al ware het dan maar ter affnijding van alle nodeloze twistredenen; maar deze wensch is niet genoeg om daaruit te besluiten, „ 'er „ is waarlijk zulk eene onfeilbare Godspraak." En zien wij op het geen in de Roomsche Kerk is ingevoerd; slaan wij vooral het oog op de duistere Midden-eeuwen; dan moeten wij, uit de heerschende domheid enz., besluiten, dat die Godspraak, zoo dezelve 'er geweest zij, ter verlichting weinig nut gesticht heeft.

In het *vierde* Hoofddeel wordt onderzocht, „ of de „ weg, dien de Catholijken aanwijzen, om onfeilbaar „ zeker tot die volledige kennis te geraken, namelijk „ een onfeilbaar Kerkgezag, zich grondende op de „ H. S. en Overlevering, de ware en echte weg zij." Dat deze de ware en echte weg is, wordt betoogd op eene wijze, die ons wederom van 's mans uitleg- en oor-

 deel-

deelkunde gene hoge denkbeelden geeft. „ Deze weg," zegt hij, „ is de ware weg, om dat Kristus zelf dien „ heeft aangewezen." —— Alle andere argumenten hadden wij kunnen missen, indien dit waarheid was. Wij zullen des Schrijvers redenering *geheel* mededelen. „ Kristus zelf heeft dezen weg aangewezen. Want „ nadat Hij het gezag voor de Joodsche Kerk, de „ bewaarderesse der Goddelijke Openbaring ten tijde „ des O. Verbonds, bij *Matth.* XXIII: 2 en 3 met deze „ duidelijke woorden zoo hoog had aanbevolen: *De* „ *Schriftgeleerden en Phariseërs zijn op den stoel van Mo-* „ *ses gezeten: daarom al wat zij u gebieden, onderhoudt* „ *en doet dat: maar doet niet naar hunne werken:* „ zoo beveelt Hij hetzelfde ontzag voor de Kerk der „ Nieuwe Wet, die Hij was komen stichten, en op „ deze oude volgen moest." — Maar wat bewijst dit nu voor het *bedoeld* gezag der Kerke, in het verklaren en doen kennen der Euangelische geloofswaarheden? Jesus wil, dat zijne leerlingen, zoo lang de Wet van Moses, staande den Joodschen Burgerstaat, gezag had, dezelve zouden opvolgen, en de Phariseërs, *voor zoo verre* zij op den stoel van *Moses* zaten, of die Wet handhaafden, eerbiedigen — terwijl Jesus evenzeer tegen de *Overleveringen*, die zij bij de Wet voegden, ijverde, als tegen hunne schijndeugd en overheersching; zeggende daarom in dat zelfde Hoofdstuk, vs. 8. *Gij zult niet Rabbi genaamd worden; want één is uw Meester, Kristus, en gij zijt allen Broeders.* — *Dit* gezag moet natuurlijk in de ruimste mate aan de Wet of *de uitspraken van Kristus*, aan zijne *Lere* en *Geboden* toegekend worden: maar waar heeft Jesus gezegd, dat Hij, buiten zijne Apostelen, en zulke Leeraars, die, ten hunnen tijde, met de buitengewone gaven des H. Geestes bedeeld werden, aan *de Gemeente*, of liever aan *één of meer Hoofden der Gemeente*, een gezag heeft toegekend, en onfeilbaarheid in 't bewaren en verkondigen der Overleveringen, en in 't verklaren der Heilige Lere, als gewijde orakels? — Het ware te wenschen geweest, dat de Eerw. GLASBERGEN hiervoor getuigenissen had aangevoerd; maar naar dezelve zoeken wij vruchteloos. Met het woord *Kerk* of Gemeente wordt vervolgens gespeeld, en hetgeen 't bestuur der Zeden betreft, ten aanzien van wangedrag of scheurmaking, verward met hetgeen, waartoe de Hierarchie

gewoon is zich uit te ſtrekken. Immers op de gemelde woorden doet de Schrijver volgen: — „die Kerk, waar „van Hij verzekert, dat *de Poorten der Helle*, dat is „de dwaling en ongerechtigheid, *tegen haar niet zou„den vermogen*; — die Kerk, aan welke Hij den H. „Geest beloofd heeft, met verzekering, dat deze *haar „alle waarheid zoude leren*, en bij welke Hij, achtervol„gens zijne belofte, *tot aan het einde der waereld zal „blijven*; — die Kerk, eindelijk, van welke de H. Pau„lus betuigt, 1 *Tim.* III: 15, dat zij is de *Kerk van den „levenden God, de Pijlaar en vaste ſtijl der waarheid*, „en dit wel op deze krachtige en uitdrukkelijke wijze: „*Die u hoort, hoort mij; en die u verſmaadt, verſmaadt „mij. Die de Kerk niet hoort, houdt hem als een Hei„den en Tollenaar.*" — 't Is waarlijk eene zonderlinge wijze van ſchriftverklaren, deze, in het N. V. verſpreide, gezegden op bovengemelde manier tot zijn hoofddoel te *verbruiken*, en ten grondſlage des menſchelijken gezags te leggen; daar het gezag, in die gezegden verondersteld, of aan de Apostelen in het bijzonder, of aan den Euangeliſchen Godsdienst wordt toegekend, 't welk zich handhaven zal onder het beſtuur van Kristus, die zelf beloofd heeft zijne Kerk te zullen beſchermen, zoo dat het geweld der duisternis dezelve niet zal overweldigen, en wiens Apostel *Petrus* de Ouderlingen vermaant (1 *Petr.* V: 2 env.) *Weidt de Kudde Gods, die onder u is, hebbende opzigt daarover, niet uit bedwang, maar gewillig; niet om vuil gewin, maar met een volvaardig gemoed; niet als heerſchappij voerende over het Erfdeel* (*des Heren*), *maar als voorbeelden der Kudde geworden zijnde* — waarſchuwende vervolgens (2 Brief II: 3.) tegen valſche Leeraars, die van de gelovigen, *door gierigheid, met gemaakte woorden, een koopmanſchap maken zouden*, enz.

De overige bewijsgronden zijn deze: „Het gezag der „Kerke is overeenkomſtig 's menſchen behoeſten als „*zwakke* en *redelijke* ſchepzelen; — het eindigt alle „geſchillen; — het bragt den mensch tot de kennis „der *waarheid*, van 't begin des Christendoms af; an„ders zou de eisch van onderwerping aan 't gezag der „Kerke wreed en onrechtvaardig geweest zijn; 't welk „van de ware Kerk niet kan gezegd worden; — ge„duurende 18 eeuwen is de echtheid en juistheid van „dezen weg gebleken: de Proteſtanten verketteren

„ elkander; de Catholijken hebben de *veropenbaring* „ nog nimmer ergens in geschonden of veranderd; — „ deze weg wordt door de handelwijze der Bestrijderen „ ondanks zich zelven erkend, waarvan de Decreten „ der Concilien ten betoge strekken." — Hoe veel wordt hier weder als bewezen verondersteld, 't welk nog moest voldongen worden! hoe veel aan Kerkelijk gezag toegekend, 't welk Kristus alleen toekomt en zich voorbehouden heeft, voor wiens rechtbank alleen, de Kristenen verschijnen zullen; terwijl Ap. Paulus op dien grond verbiedt, dat de een den ander in zaken des geloofs zal oordelen, daar zij allen *mededienstknechten* zijn, en zich anders een werk zouden aanmatigen, waardoor zij hunnen verheerlijkten Meester en Heer de Kroon, als 't ware, van het hoofd zouden nemen. — En wat de Verschillen onder de Protestanten betreft, deze zijn zeer natuurlijk, bij vrij onderzoek; dezelve kunnen ter verlichting medewerken, en met verdraagzaamheid bestaan; terwijl Hierarchie, door domheid, zekerlijk eenstemmigheid kan werken — doch eene eenstemmigheid, die 's menschen geest verlaagt, en rechtstreeks strijdig is met het hoofddoel der Kristelijke Lere; — ja ware dat Kerkelijk gezag zoo heilzaam als rechtmatig geweest, gelijk de Eerw. GLASBERGEN beweert, dan voorzeker zouden die misbruiken nimmer in de Roomsche Kerk ontstaan zijn, welke aanleiding tot de Hervorming gegeven hebben; en ook dan ware onbekend gebleven de naam van JANSENIST, welke, zoo wij wel onderricht zijn, door den Eerw. GLASBERGEN en zijn Bekeerling RÉHN gedragen wordt.

„ Het blijkt dan middagklaar (naar 't oordeel van den „ Eerw. GLASBERGEN) dat de weg, door de Catholij„ ken aangewezen, om tot de volledige kennis van 't „ geen God ter zaligheid *veropenbaard* heeft te ko„ men, de echte is, namelijk een onfeilbaar Kerkge„ zag, zich grondende op Schriftuur en Overlevering." — Wij willen den Lezer tot het Geschrift zelve verwijzen, en den Schrijver ter lecture bevelen de Verhandelingen over den Protestantschen Grondregel, te vinden in het XIde Deel der Werken, door TEYLER's *Godgeleerd Genootschap* uitgegeven.

Na hetgeen te voren verhandeld, en vooral wegens de onveranderlijkheid en eenstemmigheid in de Catholijke Kerk gezegd is, ten bewijze van 't heilzame eens on-

onfeilbaren Kerkgezags, ziet men vreemd op, bl. 57 te lezen: „ Het zou 'er nu op aankomen, duidelijk „ te tonen, *welke* Kerk of Godsdienstig Genootschap „ met zoo een onfeilbaar gezag bekleed is." Het betoog, zegt de Schrijver, loopt buiten zijn plan, schoon anders niets gemakkelijker zoude wezen. Wij stemmen geredelijk toe, dat 'er, *volgens zijn Eerws. Redeneerkunde*, niets ligter is. Wij zijn daarom ook geenzints verwonderd, voorts als eene onbetwistbare waarheid weder *aangenomen* te zien, dat deze gene andere dan de Kerk zijn kan, bij welke zijn Eerw. Pastoor is. Deze is als *eene stad*, zegt hij, *op een berg liggende* — en soortgelijke uitspraken meer, die elkeen, zoo hij slechts op *zijn Eerws. gezaghebbende uitspraken* vertrouwt, moeten overtuigen en verstommen. — Wat, *eindelijk*, de *gevolgen* betreft, welke door den Eerw. GLASBERGEN uit het verhandelde ten *Besluite* getrokken worden, deze zullen bijval vinden bij de genen, die zich met de *præmissen* kunnen vereenigen.

Over het geheel draagt dit Stuk meerdere kenmerken van goeden Stijl, dan van gezonde Redeneerkunde. Het *woord van Liefde* wordt wel eens wat op scherpen toon uitgedrukt, wanneer de ijver bij den Schrijver ontgloeit; b. v. bl. 54. „ Gij (Protestanten) verkon„ digt eene leer, die te voren onbekend was. Men „ kan u het heilloos tijdperk uwes oorsprongs en nieu„ wigheid aantonen. *Gij zijt thans: maar gisteren* „ *waart gij 'er nog niet. Wij waren vóór u; wat komt* „ *gij ons dan in het bezit des voorvaderlijken geloofs* „ storen? Agttien eeuwen rolden voorbij; pogingen „ bij menigte en van allerleijen aart werden aangewend „ door de Helsche Magten, om ons geloof te verbas„ teren en te vernielen," enz.

Gelijk de Eerw. GLASBERGEN den Heer RÉHN, wegens zijnen stap, tegen het vermoeden van ligtzinnigheid verdedigt, en denzelven wil beschouwd hebben als gedaan enkel uit godsdienstige beweegredenen — zoo wil zijn Eerw. ook van zichzelven afgeweerd hebben alle verdenking van dwepende ijverzucht, onverdraagzaamheid, en overdrevene begeerte om Proselieten te maken. — Wij kunnen ons ligt verbeelden, dat beiden ten dezen opzigte miskend worden door andersdenkende blinde ijveraars. Wij willen geenzints ie-

iemand hunner van onedele bedoelingen verdenken, veel liever de plegtige betuigingen des Eerw. GLASBERGEN ten dezen opzigte geloven. Aan eenzijdigheid of afgunst moet zijn Eerw. ook geenzints de bovengemelde aanmerkingen op zijn geschrijf toekennen. Wij oordeelden dezelve te mogen maken, wijl zijn Eerw. optreedt als iets belangrijks voor den dag brengende, waardóor de Protestantsche Grondregel ondermijnd, en het verworpen onfeilbaar gewaand gezag der Kerke zoude gestevigd worden. Had zijn Eerw. eenvoudig een Verhaal geleverd van den stap, door RÉHN gedaan, benevens de *Brieven*, die 'er nu ook bijgevoegd zijn, wij zouden de moeite tot eene Beoordeling, als nu gegeven wordt, ons niet getroost hebben. Wij kennen het zedelijk gedrag van beide de Heren even weinig als hunne personen. Wij vertrouwen deswegen alles goeds in alle oprechtheid, naar den aart der Kristelijke Liefde. Of de zucht tot *proselietmaking* den Eerw. GLASBERGEN bezield hebbe, 't welk *menschelijk* zoude zijn, laten wij voor zijne eigene verantwoording. Indien oprechte, zuivere bedoelingen en overtuiging hem in dit alles bestuurd hebben, dan zal hij zich wegens 't gelukkig slagen mogen verheugen, en dan ook geenzints de kitteling der eerzucht behoeven, die anders ontstaan mogt op de gedachte van niet alleen een *Protestant*, maar wel een *Predikant* bekeerd te hebben! Bij verstandig nadenken zoude zijn Eerw. ten dezen aanzien ook zeer weinig kunnen oogsten, alzoo, het zedelijk karakter onbesproken zijnde, de bekwaamheden, echter, van den Eerw. RÉHN, zoo als ons gezegd is, bij dezulken, die hem personeel kennen, niet zeer hoog geroemd worden. Vandaar wordt vrij algemeen gedacht, dat, zoo weinig de *Protestanten* en de *Doopsgezinden* in den man, als zoodanig, verliezen, de *Roomsch-Catholijken* niet veel bij hem zullen winnen; tenzij men stelle, dat zijn Eerw., door verdere beproeving en voorbereiding enz., waardoor hij nu schijnt geöeffend te worden, nog eens een verlicht en bekwaam Herder worde in de Kerk, waarin hij zich nu begeven heeft. Wij wenschen, dat die Heer steeds moge bezield blijven door die vreugde, welke hem reeds vroeg vervulde, blijkens zijnen Brief aan den Eerw. GLASBERGEN van den 11. Nov. 1803, welke, nevens een ande-

deren van 3 Nov. des zelfden jaars, ons de aanleiding meldt van 's mans verandering in denkwijze, en ons het daarop gevolgd onderzoek in 't algemeen bericht; welke Brieven door twee Antwoorden van den Eerw. GLASBERGEN vereerd werden. Eene broederlijke verkering met elkander legde den grond der vriendschap tusschen de beide Heeren. Eens werd eene zamenkomst, waarbij ook anderen tegenwoordig waren, besloten met eenige aanmerkingen van den Eerw. GLASBERGEN, welke op den Eerw. RÉHN den diepsten indruk maakten, en het besluit deden geboren worden om den R. C. Godsdienst te onderzoeken. Te meer gaande werd de lust tot dit onderzoek, om het vertrouwen, in GLASBERGEN gesteld, en door de verlegenheid, waarin zich RÉHN bevond, *wijl*, zijns inziens, dagelijks moeilijker wordt voor den Kristen, de vraag: *wat is waarheid?* te beantwoorden. Van tijd tot tijd zag RÉHN de Protestanten meer en meer verschillen. In *Duitschland* was hij dikwerf getuige van de ongehoordste stellingen. Bij zijne komst in *Holland* vond hij de Twistschriften tusschen Prof. HERINGA en BONNET. „Ja," dacht hij, „zou die Hoogleeraar dan niet de minste gelegenheid „gegeven hebben, om onder zulke beschuldigingen te „geraken? Zou een VAN HERREWERDEN zoo wreed „en ondankbaar zijn, anderzints zijn ouden Leermeester „te beschuldigen?" En dit zelfde moet hij ten *opzigte van* BONNET *vragen. (Bl. 97.) Hij vreesde dus, dat 'er wat achter school; dat 'er donderwolken* zamenpakken, die tot een vreeslijk onweder dreigen uit te barsten. „Wat middel om dit te voorkomen en af „te leiden? — Daarenboven, hoe weinig blijft elk „Godsdienstig Genootschap zich gelijk! — Waar is „bij de Doopsgezinden spoor van de oude Leer, door „MENNO SIMONSZ. voorgedragen?" — Dikwijls dacht RÉHN aldus: „Of de R. C. Kerk had ongelijk, met „de leerstellingen der Hervormers te veroordelen; en „dan moesten de Protestanten behoedzaam zijn om nu „tot dezelfde dwalingen niet te vervallen; — of de „R. C. Kerk had gelijk in hen te veroordelen; en dan „moesten die leerstukken, van welken wij thans terug „gekomen zijn, en waar over wij 't thans met haar eens „zijn, ons overtuigen, dat zij in 't geen, waarin wij „'t nog niet eens zijn, ook gelijk kan hebben; ons

„over-

„ overhalen om (NB.) bij voorraad eerbiedig na hare
„ ftem te luisteren, tot dat meer opgehelderde tijden
„ ook daarin het licht der waarheid met helderer glans
„ bij haar zal doen uitfchijnen." — Hieruit verbeeldt
zich RÉHN zijnen Vriend te horen afleiden: „ Ergo
„ hebben de Hervormers de Schriftuur verkeerd ver-
„ ftaan in 't geen zij thans afkeuren; ergo is de Schrif-
„ tuur alleen niet de Regel des Geloofs." — „ En
„ waarlijk," fchrijft RÉHN, „ ik moet dit toeftemmen!
„ — Nog meer." [En met het aanvoeren dezer reden,
met welke wij ook *allen* bijgebragt zullen hebben, en
waaruit dan ook genoegzaam de bekwaamheid van den
goeden RÉHN en de triumph van den Eerw. GLASBERGEN kan beöordeeld worden, eindigen wij ons reeds al
te breedfprakig Verflag.] „ Slegts korten tijd ben ik
„ in bediening, en reeds ondervind ik in de ruimfte
„ mate de krachteloosheid en ongenoegzaamheid van
„ mijne magt als Leeraar. Het ftuit mij vreeslijk, dat
„ een ieder zich die magt maar aanmatigt. En van een
„ anderen kant gevoel ik de kracht der vraag, mij eens
„ gedaan: Wat zijt gij meerder dan ik? — Hon-
„ derdmaal vind ik mij blootgefteld aan de beknibbe-
„ lingen van Neuswijzen, Vrouwen zelve niet uitgezon-
„ derd. — Komt het 'er op aan om de Kerkelijke tucht
„ te doen gelden, gelukkig, als hij, dien het geldt,
„ de ootmoedigheid heeft van zich te onderwerpen;
„ maar is hij halftarrig, door wien zal de Leeraar ge-
„ ruggefteund worden? Maak hier uit de rampzalig-
„ heid van mijnen toeftand op; dat dit u overtuige
„ van de brandende verlangens, waarmede ik reik-
„ halzend uitzie om ruft voor mijn geweeten te vin-
„ den." enz.

Me-

Memoria DIDERICI ADRIANI WALRAVEN: oratione funebri celebrata ab HENRICO CONSTANTINO CRAS, a. d. XII Novembris MDCCCIV. Ex Tijpographia civitatis Amstelædamensis. In 8vo. f. m. 52 pp.

Ter voldoening aan 't verlangen van Heeren Curatoren van het Amsterdamsche Athenæum, verlevendigt de Hoogleeraar CRAS, de oude, waarlijk loflijke, maar sedert lang bijna in onbruik geraakte gewoonte, om de gedachtenis van afgestorvene Hoogleeraars door Lijkredenen te helpen vereeuwigen. Van alle, in hun vak, verdienstelijke Mannen kan niet altijd, naar waarheid, evenveel gezegd, alle verdiensten kunnen niet evenzeer geroemd worden. Dit maakte, in vroegere jaren, toen over elken Hoogleeraar eene Lijkrede moest gehouden worden, wel eens de uitvoering moeijlijk, of ook wel minder vereerend, dan zoodanige gelegenheid scheen te vereischen. WALRAVEN was de man niet, die door nieuwe ontdekkingen of verbeteringen, van 't geen vóór hem, in de Oostersche Letterkunde, waarin hij bijna vijfentwintig jaren openbaar onderwijs gaf, of andere takken van geleerdheid, gedaan is, schitterde. 'Er zijn, behalven eene Academische Dissertatie (*) en twee Redevoeringen (†), gene door hem uitgegevene Schriften voorhanden, waarover men konde uitweiden. 't Heeft echter den Hoogleeraar CRAS aan gene stof ontbroken, om de gedachtenis van zijnen voortreffelijken Ambtgenoot, op eene hem vereerende wijze, te vieren. Hij leert ons WALRAVEN kennen, als een man van uitmuntenden aanleg, en groote bekwaamheid voor de onderscheidene posten, die hij met roem bekleed heeft, en van een bij uitstek braaf en deugdzaam karakter. — In de Oostersche talen heeft hij den grooten SCHROEDER tot Leermeester gehad, die hem onder zijne

(*) *De voto Jephtæ.* Groningæ 1753.

(†) *De Linguarum et Antiquitatum Orientalium studio, inter generosæ mentis et præstantis ingenii juvenes nostris præsertim temporibus magis magisque promovendo.* Amst. 1779. En *De Hermeneutica Sacra cum Linguarum Orientalium studiis copulanda.* Ibid. 1785.

ne voornaamste leerlingen telde, en wiens vertrouwelijke vriendschap, door geleerde briefwisseling van tijd tot tijd onderhouden, hij tot diens dood toe genoot. De beroemde SCHEIDIUS ontving, door zijn onderwijs, allereerst smaak in de beoefening der Oostersche talen, door wien naderhand ook de jongste (H. A.) SCHULTENS voor zijne roemrijke loopbaan wierd voorbereid. In 1760 werd hem reeds 't Hoogleeraarambt in de Godgeleerdheid en Oostersche Letterkunde te Duisburg aan den Rhijn aangeboden; maar hij verkoos liever in zijn Vaderland te blijven. In 1779 deed men hier te lande zijnen verdiensten eerst behoorlijk recht wedervaren, toen hij aan 't Amsterdamsche Athenæum werd geplaatst, alwaar hij sedert den post van Hoogleeraar in de Oostersche Talen en Joodsche Oudheden, met geen' minderen roem, dan zijne voorgangers, bekleed heeft. — Tot dien tijd toe had hij 't Gereformeerd Kerkgenootschap, als Leeraar, in vier Gemeenten, (Randwyk, Warmond, Elburg en Harderwijk) met lof gediend. Te Amsterdam, daar velen hem sedert lang begeerd, doch anderen, niet met de beste oogmerken, zoo 't schijnt, geweerd hadden, werd hem, zes jaren later, met toevoeging van den titel van Hoogleeraar in de *heilige Uitlegkunde*, ook de nieuwe, voor hem zeer vereerende, post van Prediker bij 't Athenæum opgedragen, volgends welken hij elfmaal 's jaars, in iedere Kerk eens, moest prediken. De Heer CRAS spreekt met veel ophef van de groote verdiensten van WALRAVEN, als Schriftverklaarder op den Kanzel. De Leidsche Hoogleeraar J. J. SCHULTENS zou, hem eens te Amsterdam hebbende hooren prediken, bij 't uitgaan hoofdzakelijk gezegd hebben: „ nu zie ik, dat gij waarlijk, zoo als ik meermalen van u had hooren zeggen, een geheele maand noodig hebt, om eene Kerkelijke Redevoering over een stof van belang te vervaardigen.” Zoo uitgewerkt, en grondig, en juist waren 's Mans Leerredenen, die hij ook, met buitengemeene deftigheid, nadruk en warmte, moet uitgesproken hebben. Ofschoon 't hem deswegens niet ontbrak aan toejuiching van een zeer aanzienelijk deel der Gemeente, deed hem echter de moeielijkheid der tijden, en eenig opgevat misnoegen bij sommigen, over zijne mogelijk al te rondborstige, doch altijd zuivere vaderlandsliefde kenmerkende wijze van spreken, in 1792 te rade worden, om dezen

post

post neêr te leggen, zonder dat men hem naderhand heeft kunnen bewegen, om denzelven weder te hervatten. — Als Mensch en Burger wordt de Hoogleeraar, in deze Lofrede, inzonderheid geroemd. Bij een deftig, doch te *gelijk* innemend voorkomen, zag men in hem, ten allen tijde, de grootste openhartigheid met stipte eerlijk*heid*, vrolijke deelneming in de onschuldige genoegens van het gezellige leven met verstandige godvruchtigheid, gepaard gaan. Ongelukkigen, op de edelmoedigste wijze, te helpen, elk volvaardig ten dienste te staan, en alle de plichten van een recht Vaderlander, met onverzettelijke standvastigheid, zonder aanzien des persoons, te vervullen, dit rekende hij voor zich de grootste eer, *en* hierin, ja men mag wel zeggen, *in* al wat braaf *en loffelijk is*, muntede hij zo zeer uit, dat men *hem onder de beminnelijkste en* eerbiedwaardigste men*schen van zijnen tijd* moet rangschikken.

Dit alles, en wat men hier verder, tot roem van WALRAVEN, kan lezen, vermeldt ons een Man, wiens lofspraak nog al iets afdoet, in zuiver Latijn, zo als men het van zulken welsprekenden Lofredenaar zou verwachten.

H. HANA Prolusio Scholastica habita d. XXI Septembris, A. CIↃIↃCCCIV. Ex Tijpogr. civit. Amst. *In 8vo. f. m. 22 pp.*

De betrekking, waarin de *Amsterdamsche* Latynsche School tot den braven WALRAVEN gestaan heeft: zijnde de Professor, sedert 1800, *Curator*, of wel, gelijk men het daar noemt, *Visitator* der Scholen geweest: deze naauwe betrekking, tot den overledenen Hoogleeraar, gaf den Rector HANA geene ongepaste aanleiding, om de uitgestrekte verdiensten van dien waardigen man, die zich ook, als Schoolbestierder, wakker moet gekweten hebben, bij gelegenheid eener gewoone Schoolplechtigheid, met dankbaren eerbied openlijk te roemen. Niet denkende, dat 'er, bij 't Athenæum, eene opzettelijke Lijkrede zou gehouden worden, volvoerde hij dit, reeds in September des voorledenen Jaars, met algemeene toejuiching.

Meestal dezelfde hoofdpunten, die den voornamen inhoud der Redevoering van den Hoogleeraar CRAS uit-

uitmaken, komen ook, in deze korte, fraai geschrevene Gedachtenisrede, te berde. Van sommigen, als van de hem bijzonder eigene sterkte en kalmte van ziel, die hem, ook in 't zwaarste lijden, nimmer begaf, en die hij, vooral op zijn sterfbed, in hoogen graad, met voorbeeldige godvruchtigheid heeft aan den dag gelegd, wordt zelfs nog een weinig uitvoeriger gesproken. Vooraf gaat een schoon Latijnsch Vers van onzen uitmuntenden Vaderlandschen Dichter, JERONIMO DE BOSCH.

Vraagen en Antwoorden over den Godsdienst, gevolgd na (naar) de Vraagen over denzelven, tot Onderwijs der Jeugd geschikt door de Leeraaren der Christelijke Doopsgezinde Gemeente te Harlingen. Te Haarlem, bij A. Loosjes, Pz. 1805. *In 8vo.* 293 *bl.*

Aan Opstellen, en meer of min waardige Geschriften, zo voor het aankomend Geslachte, als ten dienste van den Gemeenen Man, vervaardigd, ontbreekt het voorzeker in onze dagen den Vaderlande niet: en schoon wij met hartelijk genoegen ontwaaren, welk een aanzienlijk voordeel de Nationaale Opvoeding, en Beschaaving der laagere Volksklasse, van gezegden voorraad ontleenen moge; bekruipt ons echter wel eens de vreeze, of niet de vordering in wezenlijke Kundigheden en Geleerde Weetenschappen daarbij lijden moet, dat ervaaren Mannen zich al te volvaardig leenen om roem te behaalen op het ligtere eerespoor, zonder te willen dingen naar den hoogeren lof, dien wij aan doorwrochte Werken alleen mogen toezwaaien. Wat hier van zij, met dankzegging en goedkeuring ontvangen wij dit Boekje, dat voor ons ligt, en, om zijnen belangrijken inhoud, bevallige voordragt, en gezonde denkwijze over den Godsdienst, even zeer als wegens de duidelijkheid der behandelde stoffen, waardoor het bij uitstek doel treft, alle aanspraak heeft op onze aanprijzing. De Eerw. HOEKSTRA, Leeraar bij de Doopsgezinden te *Harlingen*, die zich in het Voorbericht als de Schrijver van dit Werkje kennen leert, treedt ten deezen op het spoor van wijlen den Eerw. JOANNES STINSTRA, zijnen Voorganger in het Beroep, dat hij thans bekleedt. Van deezen is het bekend, dat hij voornaame-

melijk de hand had in de uitgaave der *Vraagen* (*) op den Titel aangeduid, en bij welke, in stede van Antwoorden, talrijke Aanhaalingen, uit de meest geachte Schrijvers, ten nutte der leergierige Jeugd, waren gevoegd. Buiten den kleeneren kring der Doopsgezinden, en onder veele Leeraaren van andere Hervormde Kerkgenootschappen, ontmoetede die verzameling van Godsdienstige en Zedekundige Stellingen, zedert lange, een gunstig onthaal, en wierd zij met vrucht, als een Handboek en Wegwijzer, bij het opstellen van Christelijke Leerredenen, dikwerf gebezigd. Wij gewaagen hierom te liever van dit Boekje des Eerw. HOEKSTRA, naar zulk een geacht model vervaardigd, dan toch naar zijn bijzonder doel gericht, en op eenen nieuwen leest geschoeid. De moeielijkheid voor de Jeugd, om eigene *Antwoorden te schrijven* en op te stellen over de waarheden van den Redelijken en Geöpenbaarden Godsdienst, maakte zeker eene voorbereidende oefening, en gepaste handleiding, tot zulk eene oefening van het oordeel, en ontwikkeling der denkbeelden, geenzins overbodig voor Kinderen, die men tot die hoogere taak wenscht op te voeren. De omslagtigheid voor anderen, wien het, bij dagelijks handenwerk en bezigheden, aan tijd en aanleg ontbreekt, om zich te leenen tot een uitvoerig onderzoek van den geheelen omvang der Christelijke Godsdienstleere, vorderde niet minder, met deezen *eenen korteren weg in te slaan. Hierom was het dan, dat de Eerw.* HOEKSTRA *zelve de pen opvattede,* den leiddraad van de voormaals uitgegeeven *Vraagen* hoofdzaakelijk in zijn Opstel volgde, de Onderwerpen door duidelijke Antwoorden toelichtede, alzo de Jeugd op het spoor bragt tot dieper nadenken, en de eenvoudigen, of mingeöefenden, tevens in staat stelde, om, bij het gebruik van zijn Werkje, zich bekwaam te maaken tot het doen eener Christelijke Geloofsbelijdenis. Eenvoudigheid, en leevendigheid van stijl, merkt zijn Eerw. te recht aan, was in zijn Opstel een voornaam vereischte, 't welk hij, onzes oordeels, met lof vervuld heeft, door het afgetrokkene eener diepe Wijsbegeerte voor zijnen Leerling te verhelderen en te veraan-

(*) Voor de tweede maal, en verbeterd, gedrukt, te *Amsterdam* bij G. WARNARS, 1776.

aangenaamen door klaare en welgekoozen vergelijkingen. Daar alzo 's Mans arbeid, door zulk eene verhandeling der Godsdienstleere, eigenaardig aan den eenen kant moest uitloopen, offchoon hij zich tot de grondtrekken der voor hem liggende *Vraagen* alleen bepaald had; wierd het te meer noodig, dat hij zijn eigen bestek volgde, en zich op bekorten van zaaken toelag. Met genoegen zien wij dus, dat in zijn Werkje het meest diepzinnige wierd weggelaaten, dat versleeten Kerkgeschillen, en weinig aangelegen stukken van Godgeleerdheid, geheel uitvielen, en zelfs die deelen der Zedekunde zijn voorbijgegaan, waarin de Gemeene Man schaars eenig belang heeft, en waarvoor de kinderlijke jaaren geenzins de vereischte rijpheid aanbieden. Doch schoon wij over het geheel en naar waarheid zeggen mogen, dat HOEKSTRA, ook wanneer hij van zijn geleide afwijkt, en anderen koers zet, eenen stevigen en welberaamden tred houde; niet ongaarne, evenwel, zouden wij eene en andere vraagen, vooral van toepasselijken inhoud, beäntwoord aangetroffen hebben in zijn Werkje. Ten voorbeelde zij het genoeg, Vr. 75, 80, en 81, uit de grootere verzameling te noemen, die de leeringen tot onderwerp hebben, af te leiden uit de kennis der Goddelijke Volmaaktheden en Deugden, waarvan HOEKSTRA in Les 16-18 geene melding maakt. Te liever opperen wij deeze bedenking, omdat wij het afleiden van gevolgen, en toepassen van beweezen waarheden, ruim zo nuttig achten voor den Leerling, als een gepast betoog derzelven, 't welk anders, bij de onbedachtzaamheid der kindsche jaaren, of de onervaarenis van mingeöefende verstanden, dikwerf geringen indruk op het harte achterlaat. Hierom, zo, naar onzen wensch, een herdruk van dit Vraagboekje noodig worden mogte; zouden wij verlangen, dat zijn Eerw. deezen gegeeven wenk tot deszelfs verbetering aanwendde. Intusschen, schoon HOEKSTRA oorspronkelijk deezen arbeid ten dienste zijner Gemeente heeft ingericht, en, in eenen ruimeren zin, voor zijn Kerkgenootschap schreef, hoopen wij toch, dat deszelfs gebruik zich binnen dien kleeneren kring niet bepaalen moge. En zo waarlijk de tijden, zedert de uitgaave van de *Vraagen over den Godsdienst*, door zijne Voorgangers tot één geheel gebragt en verbeterd, ten goede gewend en van vooroordeelen gezuiverd zijn; durven wij ons vleien, dat dit Stukje, niet

niet minder dan *deezen*, opgang maaken zal; en prijzen wij hetzelve die Christenen, welke voorstanders zijn van redelijke begrippen omtrent Godsdienst en Zedeleer, volmondig aan, als geschikt tot een huisselijk, ja ook meer algemeen, onderwijs der Kinderen en minbedreevenen. Het is zo, vermits HOEKSTRA, als gezegd is, ook ten dienste van deezen onder zijne Gemeente en Geloofsgenooten de pen voerde, konde hij niet af, zijne gevoelens omtrent den Doop en het Avondmaal, ten slotte van zijne Lessen, daar bij te voegen. Dan te bejammeren zoude het zijn, wanneer hierom, van andersdenkende Medechristenen, het Werkje, als gevaarlijk voor hunne Kerkleere, getekend, en ter zijde geschooven wierde. Zulks verdient 's Mans poogen en zijne bescheidenheid niet. Weshalven wij, om dergelijk een vooroordeel, zo veel in ons is, te stuiten, uit het slot der 131 Lesse, waar over den Doop der Bejaarden gehandeld wordt, dit weinige, ter proeve zijner schrijfwijze, gekoozen hebben:

„ V. Zegt de Zaligmaaker toch niet: *laat de kinderkens* „ *tot mij komen?*

„ A. De Zaligmaaker zegt wel; *laat de kinderkens* „ *tot mij komen*; maar voegt 'er niet bij; „„ en gedoopt „„ worden."" Van doopen wordt bij die gelegenheid „ niet gesproken.

„ V. Wat bedoelde dan Jesus bij die gelegenheid?

„ A. Hij wilde, door het omhelzen en zegenen dier „ kinderen, een bewijs geeven, hoe hoog hij de schul„ delooze onnozelheid, eenvoudigheid en oprechtheid „ waardeerde, en hoe noodzaakelijk zulke hoedanig„ heden in zijne leerlingen vereischt wierden. (Marc. „ X: 14—16. Luc. XVIII: 16, 17.)

„ V. Is de Kinderdoop niet al oud?

„ A. Men vindt de eerste spooren van den Kinder„ doop, 200 Jaaren na de tijden der Apostelen, of „ daaromtrent.

„ V. Hoe moet men zich in dit geschil gedraagen?

„ A. Men moet ieder in dit stuk naar zijne eigene „ overtuiging laaten handelen, zonder het hem kwalijk „ te nemen, daar toch ook van eene dwaaling omtrent „ een plegtig bedrijf onze zaligheid niet zal afhangen."

Aan het einde van dit Werkje, waarop wij ons niet onthouden mogten eenigzins langer stil te staan, vindt men weinige Gebeden toegevoegd, die tot stichting der Eenvoudigen, of Kinderen, bijzonder geschikt zijn, en daartoe in rechten stijl opgesteld.

Kort en zaaklijk Onderwijs, voor hen die zig door een onmaatig mingenot, of door de zelfbevlekking, hunne gezondheid benomen hebben; met aanwijzing der Remédiën, waarméde men de kwaalen, die uit beiden voordspruiten, moet voorkomen en geneezen: door PHILIP FRIEDERICH SICHERER*: met Privilégie van zijne Roomsch-Keizerlijke Majesteit: uit het Hoogduitsch vertaald, en met eenige aanmerkingen en waarneemingen verrijkt, door den Vertaaler. Te Amsteldam, bij* J. B. Elwe. 1804. *In 8vo.* 248 *bl.*

Ongetwijfeld zal het den Lezer vrij vreemd toeschijnen, op het Titelblad van dit kort en zakelijk Onderwijs te lezen: *met Privilegie van zijne Roomsch-Keizerlijke Majesteit.* Wij willen ten minsten niet ontveinzen, dat wij ons in het eerste oogenblik dit Privilegie niet wisten te verklaren. Deze twijfel wierdt echter reeds op de twede bladzijde weggenomen; men vindt aldaar een Extract uit dit Keizerlijk Privilegie, ingevolge van welk wijlen Keizer JOSEPH II, in het Jaar 1776, aan den Heer SICHERER een Octrooi verleend, of eigenlijk vernieuwd heeft, om de Kwakzalverij te helpen bevorderen, of, met andere woorden, om, bij uitsluiting, alleen het recht te hebben, de Engelsche Artsenijen, als *het vruchtbaarmakend Poeder*, *de krachtgevende Tinctuur*, en *de balsamieke Pillen*, in het Duitsche Rijk enz. te mogen verkopen. —— Deze opheldering gaf ons intusschen geen zeer gunstig denkbeeld van den inhoud; en, na dat wij ons de moeite getroost hebben om dit Boekje te doorlezen, zijn wij ook in onze mening niet bedrogen geworden. Te vergeefs, immers, hebben wij in hetzelve eenig nieuw of opmerkenswaardig denkbeeld gezocht, noch eenige aanmerking aangetroffen (hetgeen, trouwens, in 's mans kraam niet te pas kwam) omtrent de in dezen zoo nodige voorzorgen, van welke een gedeelte zelfs reeds in de vroegste jaren diende in het oog gehouden te worden, ten einde dit kwaad bij rijpere jaren vóór te komen, en waaronder voornamelijk behoort de oplettendheid op den Leefregel, de Kleedij, de algemene behandeling der jonge Kinderen door Minnen en Kindermeiden, ja zelfs op de gewone ligchaamlijke bestraffingen derzelven. —

Van

Van dit alles vindt men hier intusschen niets. Na dat de Schrijver, in de eerste elf §§en, het oogmerk van zijn geschrift te kennen geeft, (welke dan ook van hier beter tot eene Inleiding of Voorrede geschikt waren) houdt hij zich, van de twaalfde § af, hoofdzakelijk bezig met eene zeer gerekte en langdradige beschrijving van het gewicht van het *semen virile*, en de gevolgen van deszelfs verspilling; waarbij echter menige gewaagde en verouderde Phijsiologische en Pathologische stelling te berde gebragt wordt; onder anderen wordt 'er nog gesproken van *eene verhitte lever en nieren* en *verkoude hersenen, hart en maag!* — Nu volgt, § 59, de Geneeswijze, bij welke, behalven eenige bijgevoegde bijzondere voorschriften, die juist ook geen kenmerk van den waren Practicus dragen (*), de gemelde geheime middelen de hoofdrol spelen, zonder dat men, natuurlijk, eenige inlichting krijge omtrent derzelver zamenstelling; het welk besloten wordt met een elftal Waarnemingen, of zoogenoemde Brieven van verschillende Lijders, die (mede zeer natuurlijk!) opgevuld zijn met loftuitingen omtrent de gemelde middelen en den Heer SICHERER zelven.

Wij kunnen, derhalven, dit geheel niet anders beschouwen dan als eene poging om die Arcana op eene quasi geleerde wijze aan den man te brengen; zoodat, onzes achtens, dit Werkje zeer wel onvertaald had kunnen blijven, *en wel bijzonder, daar 'er zedert 1776, of nog vroeger, wanneer hetzelve schijnt samengesteld te zijn*, een groot aantal veel betere Schriften over dit onderwerp is in het licht gekomen, die wij zelfs te bekend achten om ze te noemen. —— De Vertaling is ook

(*) Eén enkel staaltje zal ten dien einde genoeg zijn. Als een Purgeermiddel geeft de Schrijver het volgende Recept *aldus* op:

Rec. Extr. rad. Saponar.
—— herb. fumar.
Mercurii. dulc. opt. ppt. aa gr. X.
Resin. Jalapp.
Nucl. pin. tr. gr. IV.
M. F. Pil. S. Ess. Succ. No. XXV.
Consp. pulv. Cinam.

Om daarvan 's avonds 10 stuks op eens te nemen, en de overigen 's morgens vroeg.

ook allerslordigst uitgevallen. De Vertaler schijnt zulks zelf gevoeld te hebben, en tracht zich gedeeltelijk daarmede te verontschuldigen, dat geen zinstorende fouten het Boekje ontsieren; dan ook hieromtrent wordt men op veelvuldige plaatzen van het tegenovergestelde overtuigd, tot bevestiging waarvan men slechts de vertaling van zommige Recepten behoeft in te zien (*).

Het ontbreekt dit Stukje ook niet aan aanmerkingen en bijvoegselen van den Vertaler, die echter, voor het grootste gedeelte, zaken behelzen, welke hier weinig te pas komen; wie zoude, b. v., in een Geschrift over de genezing van Onanisten, eene lofspraak van HIPPOCRATES en GALENUS, of eene uitvoerige beschrijving van de vaste en vloeibare delen van ons ligchaam, gezocht hebben?

De Vertaler heeft 'er eindelijk nog dertien eigene Waarnemingen bijgevoegd, die, schoon ze op zich zelven juist niet veel nieuws behelzen, evenwel blijken dra-

(*) Op bladz. 137 leest men:

Rec. Tart. Emet. gr. VI.
Sijr. Cichor. c. Rhæo ℥II.
Aq. Cort. Aurant. ℥VIII.

Dit wordt vertaald:

Neem: Braak-wijnsteen, 4 grein,
Sijroop van rhabarber, 2 oncen.
Water van oranjeschillen, 8 oncen.

Op bladz. 148 vindt men het volgende:

Rec. Aqua Calc. viv.
—— Fl. Samb. aa ʒVI.
—— Vulverar. ʒI.
Sacch. Saturn. gr. XV.
Terr. Catech. ppt. ʒII.

Waar van de Vertaling luidt:

Neem: Water van levendige kalk,
———— vlierbloemen, van elks 6 oncen.
Wondsuiker, éene once.
Loodsuiker, 15 grein.
Geprepareerde casjou, 2 drachmen.

dragen, dat hij, in de verbeterde wijze van practizeren, den Heer SICHERER merkelijk vooruit is. Dan het meest van alles heeft het voorschrift en de daar bijgevoegde aanmerking op bladz. 207 onze aandacht tot zich getrokken, alwaar de Vertaler een Recept opgeeft, met welk hij zegt, menschen, die van dolle beesten gebeten waren, genezen te hebben; hetgeen indedaad, zoo zich zulks bevestigde, van meerder belang zoude wezen, om het meer omstandig te beschrijven, dan deze gehele Vertaling.

De Tandmeester voor alle Standen, of Verhandeling over de noodzaaklijkheid der zorgvuldigheid, voor de Tanden en het Tandvleesch, en de middelen om ze in welstand te behouden, volgends ALEXANDER VON DER MAESZEN, *Tandmeester aan het Hof te Weimar. Naar den Tweeden Druk, uit het Hoogduitsch vertaald. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1804. *In gr. 8vo. 71 bl.*

Zoo wij ons niet bedriegen, is dit Stukje, 't welk eigenlijk in de Fransche taal opgesteld en in het Hoogduitsch vertaald is (*), deszelfs oorsprong aan dezelfde bedoeling, als het hier voorgaande, verschuldigd; wijl het hoofdoogmerk schijnt geweest te zijn, om een zeker geheim antiscorbutiek opiat, een elixir *en een poeijer voor de tanden en het tandvleesch* aan te *prijzen; het welk* echter de Vertaler hier wijslijk agterwege heeft gelaten, om dit Geschrift niet het aanzien te geven van eene geleerde Kwakzalver-cedul. Wij willen intusschen gaarne erkennen, dat wij hier en daar eenige zeer juiste en goede aanmerkingen hebben aangetroffen; daarentegen bevat dit Stukje ook een aantal zaken, die den deskundigen uit betere Schriften reeds lang en uitvoeriger bekend waren, en voor den gemenen man van weinig of geen nut zijn, wijl ze onmiddelijk met

(*) Van deze Vertaling, die thans in onze taal schijnt uitgegeven te zijn, luidt de Titel: *Ueber die Nothwendigkeit der Sorgfalt fur Zahnfleisch und Zähne, und ueber die Mittel, sie gesund zu erhalten, von* A. VON DER MAESZEN, *angestellten Weimarschen Hofzahnarzt, aus den Fransözischen uberzetzt* 1802.

met het wetenschappelijke der kunst in verband staan. De Vertaling is vrij wel uitgevallen; alleenlijk vragen wij, of 'er niet in het voorschrift op bladz. 29 een drukfout ingeslopen is; aldaar wordt een conserf of opiat opgegeven, volgens 't welk *twee grein* Mijrrhe, Room van Wijnsteen en Cochenille, *van ieder anderhalf grein*, en *een grein* Kruidnagelen met *agt lood* Honing vermengd worden.

J. D. MEIJER, Essai sur la Question: l'Appreciation morale d'une action peut elle entrer en consideration, quand il s'agit d'etablir et d'appliquer une Loi penale? et si elle y entre; jusqu'a quel point peut elle y entrer? Amsterdam, chez *J. J. Geijler & Comp.* 1804. 8vo. 132 pag.

Dat is:

Mr. J. D. MEIJER, *Proeve over de Vrage: Moet men de zedelijke waardering eener daad, bij het maken en toepassen van Strafwetten, in aanmerking nemen? en zo ja; in hoe verre?* enz.

De Koninglijke Maatschappij der Wetenschappen te *Berlijn* had, in hare wijsgerige afdeeling, de bovenstaande Prijsvraag voor het Jaar 1803 voorgesteld. Een-en-twintig Antwoorden zijn op dezelve ingekomen, doch daaronder slegts zeventien vóór of op den bepaalden tijd. De overigen konden derhalve in geene aanmerking komen; schoon de Maatschappij, over geen der behoorlijk ingekomen Stukken volkomen te vreden zijnde, hartelijk haar leedwezen betuigde, dat dit lot ook de Verhandeling, die voor ons ligt, getroffen had: ten duidelijken bewijze, hoeveel aanspraak dezelve op den uitgeloofden prijs zoude gemaakt hebben, indien de wetten hare bekroning hadden toegelaten.

Wij kunnen het niet ontveinzen, dat dit getuigenis van zulk eene Maatschappij in eene der Hoofdsteden van het thans op zijne beschaving en wijsbegeerte zoo trotsche Duitschland, over het werk van een' Nederlander, ook ons in het te laat inzenden dezer Verhandeling, waartoe, volgens des Schrijvers getuigenis, huisselijke betrekkingen en de dood eener tedergeliefde Moeder aanleiding gegeven hebben, hartelijk deel heeft doen nemen; daar ongetwijfeld de algemeene verachting onzer

ker Nederlandsche geleerdheid zonderling bij zodanig eene bekroning boven zo veele andere, meestal Duitsche Stukken, zoude afgestoken hebben.

De Schrijver dezer Verhandeling, thans Practiseerend Advocaat te *Amsterdam*, is onzen Landgenoten reeds bekend, als een uitmuntend Leerling van den voortreflijken, en door het Amsterdamsch Athenæum nooit genoeg geprezen, Hoogleeraar H. C. CRAS; onder wiens voorzitting hij reeds in het Jaar 1795, door het uitgeven en verdedigen zijner Verhandeling *de quæstione utrum pacta majorum obligent posteros*, genoeg bewees, hoe zeer hij de wijsgerige behandeling der Rechtsgeleerdheid op haren waren prijs had leren stellen.

Veel liep 'er derhalve samen, om ons deze Verhandeling met vooringenomenheid te doen in handen nemen; doch wij kunnen gerust verklaren, dat wij, ook zonder die vooringenomenheid, de Verhandeling met genoegen doorlezen zouden hebben; en, zo wij eenige aanmerking moesten maken, 'zoude het alleen die zijn, dat de geleerde Schrijver niet eenigzins meer op de nieuwste vorderingen in de wijsgerige beoefening der Lijfstraffelijke Rechtsgeleerdheid, en vooral op het nieuwe Leerstelzel van den schranderen FEUERBACH over dit zelfde onderwerp, gelet heeft, die, gelijk bekend is, hierin een geheel andere weg is ingeslagen, en, hoe zeer hij ook, naar ons inzien, door de heerschende zugt voor nieuwheid en oorspronglijkheid, wat te ver van het spoor gebracht is, echter wel verdiend had, dat men hem met eene opzetlijke wederlegging verwaardigde.

De Schrijver verdeelt zijn onderzoek in zes Afdeelingen. In de twee eerste bepaalt hij den staat des geschils; terwijl hij in de vier overige de Vraag zelve beantwoordt.

Wij geloven, dat de Schrijver, wat den staat des geschils betreft, volkomen het oogmerk der Maatschappij getroffen heeft, waarop het toch hier voornaamlijk aankwam; schoon wij tevens overtuigd zijn, dat, om al het nut uit dit onderwerp te trekken, dat men 'er uit trekken kon, de Vraag algemeener had kunnen en behoren voorgesteld en behandeld te worden. Zo als dezelve hier behandeld wordt, komt zij hierop neêr: *Behoort de Wet en de Rechter den meerderen of minderen graad van zedelijke slegtheid in*

aan-

aanmerking te nemen, die bij het plegen van dezelfde daad kan plaats hebben?

De Schrijver merkt te recht in het algemeen op, dat HEINECCIUS, PUFFENDORFF en anderen de leer der zedelijke waardering en der toerekening van eene daad niet genoeg hebben onderfcheiden; doch wij twijfelen echter, of dit onderfcheid in dit onderzoek, zo als de zaak hier behandeld wordt, wel zoo groot is, als de Schrijver fchijnt te willen. Immers misdaad is ook hier opzetlijke overtreding van de wet; de leer der toerekening houdt zich bezig met het berekenen van de bijzondere graden van opzetlijkheid; en het zijn juist deze zelfde graden, waaraan de Schrijver hier het min of meer zedelijke der daden toetst, daar hij in den loop der Verhandeling alleen van onderwerplijke (*fubjective*) zedelijkheid fpreekt, waarvan wij ten minften de waardering naauwlijks van de leer der toerekening kunnen afzonderen. — Wij zijn overtuigd, dat ook dit onderzoek veel zou gewonnen hebben, wanneer men zich meer over het onderfcheid der wijsgerige, zedekundige en rechtsgeleerde beginfelen van de leer der ftraffen en beloningen, en vooral over het onderfcheid der zedelijke en rechtsgeleerde toerekening, bekommerde.

De Schrijver beantwoordt vervolgens, in de derde Afdeeling, de Vraag bevestigend; en de bewijzen, die hij daarvoor uit den aart der lijfftraffelijke wetgeving, de natuur der misdaad, en de ongerijmdheid van het tegenovergeftelde bijbrengt, zijn inderdaad lezenswaardig.

Daar echter die invloed niet onbegrensd zijn kan, daar de graad van zedelijkheid bijna in ieder voorkomend geval onderfcheiden is, en derhalve door het onbepaald aannemen van dien invloed alle wetten nutteloos zouden worden, maakt de Schrijver vervolgens onderfcheid tusfchen de innerlijke waardering der zedelijkheid eener daad, waarbij alles, en dus ook de voorafgaande richtingen van ons denk- en wilvermogen in aanmerking komen, en de uiterlijke, waarbij men zich alleen over de uiterlijke omftandigheden, waaronder eene daad gepleegd is, bekommert: welke laatfte hij hier alleen in aanmerking wil genomen hebben; gelijk hij dit vervolgens in de vierde Afdeeling nader aandringt, en in de vijfde met onderfcheiden voorbeelden bevestigt; fchoon hij, einde-

delijk, in de zesde Afdeeling, te recht betoogt, dat de wet dit alleen in het algemeen doen kan, daar het onmogelijk is, hierbij alle omſtandigheden van voren te bepalen, en dus de toepasſing daarvan aan den rechter moet worden overgelaten; waarmede wij ons insgelijks volkomen vereenigen, daar wij inderdaad niet zonder meesmuilen in het ontwerp van een nieuw Lijfſtraffelijk Wetboek voor *Beijeren*, door den anders uitmuntenden KLEINSCHRODT, van heele, halve en quart ſtraffen lazen.

Ziet hier, Lezers, een kort verſlag dezer uitmuntende Verhandeling, die den Schrijver, zo wel als de School, waaraan *hij zijne* vorming te danken heeft, tot eer ſtrekt. *Wij* eindigen deze beoordeeling met den *hartelijken wensch*, dat de geleerde Schrijver ons van *tijd tot tijd op* meer dergelijke proeven onthalen mag.

A. BROUWER, Disſertatio Juridica Inauguralis, de litterarum cambialium acceptatione. Groningæ, apud *J. J. Homkes* et *H. Eekhoff H. Fil.* In 8vo. f. m. 154 pp.

Eene weluitgewerkte bijdrage tot de ſtudie van het Hedendaagſche Recht, over het aannemen van Wisſelbrieven. Na eenige korte algemeene aanmerkingen over het Wisſelrecht, wordt in drie onderſcheidene Afdeelingen gehandeld, *eerst* over hetgene, dat de aanneming van Wisſelbrieven voorafgaat, *daarna* over deze aanneming zelve, en over de verſchillende wijzen, waarop dit kan geſchieden, en *eindelijk* over hetgeen 'er dan, naar rechten, op volgt.

Wij wenſchen de Amſterdamſche Pleitzaal, bij welke deze jonge Rechtsgeleerde zijnen dienst ſchijnt te zullen gaan aanbieden, geluk met dezen welonderwezenen Voedſterling der Groningſche Hoogeſchool, en den doorkundigen Hoogleeraar VAN TWIST, die den beroemden Leijdſchen Profesſor VAN DER KEESSEL, weleer zijn Leermeester, met ter tijd, ook in dit vak, zal kunnen op zijde komen, met zulken fikſen Leerling.

Ver-

Verhandeling over de Nederduitsche Spelling, ter bevordering van eenparigheid in dezelve, door MATTHIJS SIEGENBEEK, *Hoogleeraar in de Nederduitsche Letterkunde te Leijden. Uitgegeven in naam en op last van het Staatsbewind der Bataafsche Republiek. Te Amsterdam, bij* J. Allart. 1804. *In gr. 8vo.* 386 *bladz.*

Al te lang bleef onze moedertaal, die in rijkdom van geheel eigen woordenschat alle hedendaagsche talen van *Europa* onbetwistbaar overtreft en voor geene derzelven in kracht en schoonheid onderdoet, verstoken van die eenparigheid in spelling, welke de beschaafdste talen van *Europa* reeds voorlang hadden aangenomen. Hare beminnaars gevoelden wel het onwelvoegelijke hiervan, maar waren niet in staat hetzelve weg te nemen, niet slechts, omdat zij tegenstrijdige regelen voorsloegen, om die eenparigheid te bevorderen, maar ook, omdat deze eenparigheid, in vele opzigten, willekeurige bepalingen en onderscheidingen vorderde, welke een hooger gezag behoefden dan dat van bijzondere Schrijvers. Voortreflijk was, voor weinige jaren, de poging der zeer verdienstelijke Maatschappij: *tot nut van het algemeen*, om alle Letterkundige Genootschappen en keurige Nederduitsche Schrijvers uit te noodigen, niet slechts tot eene opgave van derzelver onderscheidene spelling omtrent de voornaamste punten van verschil, maar tevens tot eene vrijwillige onderschikking naar die vaststellingen, welken een twaalftal verzamelaars en beoordeelaars van al het ingezondene zoude opmaken. Edelmoedig was de overgave van al het ingekomene, door die zelfde Maatschappij, aan de kort daarna opgerichte Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde, als door haren aanleg bijzonderlijk geroepen tot die taak, wier eerste ontginning altijd tot roem der Maatschappij *tot nut van het algemeen* zal verstrekken. Gelukkig bevond zich ten dien zelfden tijde een *Agentschap* van Opvoeding in de Republiek belast met de invoering eener algemeene spelling, en gaarne vereenigde zich de Heer VAN DER PALM, in dat *Agentschap* geplaatst, met de gelastigden der Maatschappij tot overleg der beste wijze, om zijnen last te vervullen en haar oogmerk te bereiken. *Eene Nederduitsche Spraak-*

kunst

kunst door den Heer P. WEILAND, reeds door zijn Taalkundig Woordenboek en zijne Inleiding tot hetzelve vermaard, en *eene Verhandeling over de Nederduitsche Spelling* door den Heer M. SIEGENBEEK, door zijn Hoogleeraarschap in de Nederduitsche Letterkunde daartoe alzins bevoegd, waren de middelen, welken bij dat overleg, op voordragt van den *Agent*, werden gekozen. Dit *Agentschap* zelf werd wel vernietigd, maar gelukkiglijk leed daarbij de genomen maatregel niets; beide de Schrijvers vervolgden de aangenomene taak, en nu reeds ziet de *Verhandeling over de Spelling* het licht, goedgekeurd door de Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde, goedgekeurd tevens door de, als herlevende, Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leijden, en door beiden, nog steeds met overleg en medewerking van den Heer VAN DER PALM, na het vernietigd *Agentschap* in den Raad van Binnenlandsche Zaken gezeten, aangeboden aan dezen Raad, die dezelve aan het Staatsbewind heeft voorgedragen. De uitgave dezer Verhandeling in naam en op last van dat Bewind, — het besluit tot aanneming der spelling, in dezelve bepaald, in alle gedrukte stukken door deszelfs onderhoorige Collegien uit te geven, — de uitnoodiging van het Wetgevende Ligchaam, de Nationale Rekenkamer, het Nationale Geregtshof, het Syndicaat en van de Departementale Besturen tot gelijke besluiten — en het voorschrift dier spelling voor alle onderwijsboeken, van 's Lands wege voor de Scholen uit te geven, met derzelver aanbeveling aan alle Schoolopzieners, maken het veelvermogend zegel uit des openbaren gezags, door het Staatsbewind aan dit gansche Werk gehecht. Alzoo verschijnt dan eindelijk, het geen zoo lang gewenscht is, en wel op eene wijze, welke men zich nooit volkomener had kunnen voorstellen, nadat, namelijk, alle Letterkundige Genootschappen en keurige Schrijvers derzelver spelling met de gronden daarvoor hebben opgegeven, nadat aan eenen bevoegden man het opmaken der slotzom uit alle bedenkingen, gronden en gewoonten is aanbevolen, nadat twee Taalkundige Maatschappijen zich volkomen met deze slotzom vereenigd hebben, nadat het Hoogstgezag die spelling tot eenen regel gesteld heeft, voor zoo ver derzelver invoering afhangt van het Burgerlijke Bewind. Over deze verschijning moet zich elk verblijden, wien de eer zijner moedertale

aan

aan het harte ligt, of die zich, ſchoon met minderen ijver voor hare zuiverheid, zelfs bij gebrek aan alle liefhebberij voor eigenlijke letterkunde, gaarne echter eenen vasten voet geſteld ziet, op welken hij kan afgaan in het ſpellen. Onwaarſchijnlijk is het wel, dat de gronden, bij deze ſpelling aangenomen, aan allen zullen behagen, niet ſlechts, omdat ſchier ieder zich op dezelven zal verwezen vinden, om van zijne aangenomene ſpelling in een of ander opzigt af te wijken, maar ook, omdat alle gronden zelve aan allen niet even beſlisſende zullen voorkomen: maar wenſchelijk is het toch, dat elk nu zijne eigene ſpelling met hare gronden onderſchikke naar deze; zich daarbij het ongemak der veranderingen en het offer van eigen begrip, ten algemeenen beste der moedertale, getroostende. In plaats van alle de aangevoerde gronden voor deze ſpelling naauwziftend te onderzoeken, acht *Recenſent* het ten minſten raadzamer, de bepalingen der ſpelling zelve uit deze Verhandeling op te geven, zonder daardoor te willen gehouden worden, als achtede hij derzelver gronden onbeſtand voor zulk een onderzoek. De beide Taalkundige Maatſchappijen moeten verheven geacht worden boven de verdenking van blinde goedkeuring, en *Recenſent* vond zich voor zich zelven verpligt, de gegrondheid van verre de meeste, voor deze ſpelling aangevoerde, redenen te erkennen; hij had ſlechts hier en daar den toon een weinig lager begeerd omtrent andersdenkenden.

De Verhandeling heeft twee Afdeelingen; de eerſte is over *de algemeene regelen der ſpelling*, de laatſte over *de geſchilpunten in de ſpelling der Nederduitſche Taal*. In de eerſte wordt de regel: *ſchrijf, zoo als gij ſpreekt*, ongenoegzaam verklaard, en uit dien hoofde het achtgeven op de *afleiding* der woorden aanbevolen, maar met bijzonderen aandrang op de bewaring der *welluidendheid* en op den eerbied voor het algemeen *gebruik*. — De regel, die het gebruik van vreemde Letterteekens verbiedt, wordt, ten aanzien van woorden uit vreemde talen, beperkt. — De invoering van zorgvuldige onderſcheiding tusſchen gelijkluidende, doch verſchillend beteekenende woorden, wordt als onnoodig in het verband der rede, en ontoereikende, om alle zulke woorden, ja, om de meesten derzelven te onderſcheiden, afgekeurd. — De zoogenaamde wet der ſpaarzaamheid, om, zonder aanmerking van eenige beginzelen, niet meer letters te ge-

gebruiken, dan 'er noodig zijn, om de woorden op het gezigt te kennen, wordt als taalbedervende verworpen. — Het gezag der oudheid, eindelijk, wordt met zekere bepalingen erkend.

In de tweede Afdeeling worden *deze algemeene regelen* van ſpelling toegepast op de *bijzondere geſchilpunten* in die der Nederduitſche taal. Belangrijk is de geſchiedenis van de klinkletters *ij* en *y*, na welke de *y* alleen behouden wordt in woorden, die uit de *Griekſche* taal afkomſtig zijn, doch de *ij* voor het echte Nederduitſche klankteeken verklaard. — De verlenging der *a* door *e*, of door verdubbeling, is het volgende geſchilpunt, het welk ten voordeele van de verdubbeling beſliſt wordt. — De enkele en dubbele vokaalſpelling houdt den Hoogleeraar, met zeer veel reden, zeer lang bezig. De dubbele vokaalſpelling geldt eeniglijk in de *zacht-lange e* en *o*, en wordt alzoo door het gehoor alleen bepaald, als in *heelen* (genezen) en *helen* (verbergen), in *hoopen* (opſtapelen) en *hopen* (wenſchen); bij de *a* en *u* komt geene verdubbeling te pas, behalven wanneer de lettergreep door eenen medeklinker beſloten wordt. — Het onderſcheid tusſchen de *ei* en *ij* wordt voorts beweerd. — De *ie* wordt als tweeklank verdedigd. — Het verſchil tusſchen *ai* en *aai*, *au* en *aauw*, *eu* en *eeu* wordt duidelijk door het gehoor bevestigd. — Na de tweeklanken komen in aanmerking de onderling verwantſchapte medeklinkers *b* en *p*, *d* en *t*, *g* en *ch*, *v* en *f*, *z* en *ſ*. — *Ambt* of *ampt* is het eenige woord, waarin de *b* en *p* worden verwisſeld; het eerſte wordt hier aangenomen. — De *d* en niet de *t* wordt als ſluitletter aangenomen in woorden, wier meervoud de *d* behoudt; de *dt* komt te pas in den tweeden en derden perſoon van den tegenwoordigen en den tweeden van den onvolmaakt voorledenen tijd der aantoonende wijze in de werkwoorden op *den* uitgaande. — Bij deze gelegenheid wordt *mits*, *mitsgaders*, *voorts*, *voortaan*, *antwoord* en *rondom* aangeprezen. — In woorden, wier meervoud de *g* heeft, of die dezelve om hunne duidelijke afkomst vereiſchen, behoudt de *g* hare plaats; anders gebruikt men de *ch*. — De *g* worde voorts in *k* verwisſeld in eenige bijvoegelijke naamwoorden op *lijk* uitgaande, als *aanvankelijk*, *oorſpronkelijk*. — De *f* is een ſluitletter, wiens hardheid door de zachte *v* midden in de woorden wordt vervangen. — Op gelijke wijze wordt de harde *s*, als ſluitletter altijd te gebruiken, midden in de woorden liefst vervangen

door de zachte *z*, behalven waar de ſcherpte der uitſpraak duidelijk de *s* ook in het midden vordert. — De onderlinge verwisſeling van eenige andere letteren, zoo klinkers als medeklinkers, heeft aanmerkelijken invloed op de ſpelling van zommige woorden. — De veelvuldige verwisſeling van *a* in *o* maakt *overtallig* voor *overtollig* onvoegzaam; die van *e* in *i* maakt het *verſchelen* en *onverſchelig* voor *verſchillen* en *onverſchillig* verwerpelijk. — Het onderſcheid tusſchen *hen* en *hun*, welk laatſte behouden wordt, vindt afkeuring, even als *heur* en *haar*. — De verwisſeling van de *d* en *w* maakt het *eenvoudig*, *meervoudig* verkiezelijk boven het *eenvouwig*, *meervouwig*, doch het *eenvouwdig* geheel verwerpelijk; — die der *f* en *ch* maakt *gracht* verkiezelijk boven *graft*, *hecht*, een handvatzel, boven *heft*; — die der *g* in *i* doet *leide* van *leggen* ſchrijven en niet *legde*; — die der *n* in *l* pleit voor *middelſte*, *middelmaat*, in plaats van *middenſte* en *middenmaat*. — In *vleijen*, *zaaijen*, *gooijen* en dergelijken worde de *j* behouden. — *Lagchen*, *pragchen*, *ligchaam* worden aanbevolen. — De dubbele *s*, daarentegen, in woorden op *ſem* uitgaande, wordt verworpen. — De in *s* eindigende naamwoorden behouden in het meervoud de enkele *s*, ten zij waar de klankvorming naar de uitſpraak dit uitdrukkelijk anders vordert, als in *bes*, *besſen*; alzoo ook in de werkwoorden van dezelven afgeleid, ten zij de uitſpraak de zachte z vereischt. — Het ſchrijven van *aart*, *ontaarten*, *aartig*, opdat deze woorden niet gelijkluidenden blijven met *aarde* en de daarvan afgeleide woorden, wordt afgekeurd; — zoo ook de onderſcheiding tusſchen *agt*, een getal, en *achtgeven*, opmerken; men ſchrijve daarom *acht* en *tachtig*. — De onderſcheidingen tusſchen *hart* en *hert*, *ligt* en *licht*, *nog* en *noch*, ſchoon even willekeurig, worden, om derzelver algemeenheid, behouden. — *Gebrekkig* wordt herſteld in plaats van *gebrekig*, *goddeloos* in plaats van *godeloos*; *van daag*, *des daags* en *hedendaagsch* in plaats van *van dag*, *des dags* en *hedendagsch*; *ik kom*, *gij komt*, *hij komt* in plaats van *ik koom*, *gij koomt*, *hij koomt*. — *Weleer* wordt aanbevolen voor *wijleer*; *lezenaar* wordt verworpen voor *lesſenaar*; *insgelijks* wordt herſteld voor *eensgelijks*, *zedeleer* voor *zedenleer*, *aartsvaders* voor *eerstvaders*, *lantaren* voor *lamptaren*; eindelijk wordt het ſchrijven van *likdoren* en *likteeken* aanbevolen. — Men moet *thans*, *althans*, niet *thands*, *althands*, en *nogtans*, niet *nogthands*

of

of *nogthans*, schrijven. — De *d* moet weggeworpen uit *doorgaands*, *volgends* enz., de *r* uit *schierlijk*; in *geenszins* blijve de *s*. — Men schrijve *Amsterdam*, niet *Amsteldam*; *regter* en *slinker zijde*, niet *regte* en *slinke zijde*; *in der daad*, *met der daad*, niet *in de daad*, *met de daad*; *daarenboven*, niet *daarteboven*. — In de bijwoorden *vergeefs*, *dagelijks* heeft men genoeg aan de *s*; in de bijvoegelijke naamwoorden *vergeefsche*, *dagelijksche* behoeft men de *sch*. — Men schrijve voorts *beslissen*, *kussen*, *bruisen*, *blusschen*. — De welluidendheid vordert de inlassching van *t* en *te* in *verbindtenis*, *beeldtenis*, *bekentenis*, *gesteltenis*, *gebeurtenis*. Uit *mijnentwil* worde de *t* verworpen; ook schrijve men *ordelijk*, *gezamenlijk*, *openlijk*, *wezenlijk*. — De *d* worde hersteld in de meeste woorden, waar uit dezelve verworpen was, als in *hoorder*, *zuurder*, *zwaarder*, *huurder*, *klaarder*, *vruchtbaarder*. — De invoeging van de *e* in *ambtenaar*, *geheimenis*, *kostelijk*, *noodzakelijk* en dergelijken wordt sterk aanbevolen. — Woorden, uit vreemde talen ontleend, moeten, zoo veel mogelijk, geschreven worden met onze taaleigene letters, en alzoo *klasse*, *profeet*, *karakter*, en niet *classe*, *propheet*, *character*, met uitzondering echter van eenigen, bij voorbeeld van *Christus*, *Christen*. De eigenlijke vreemde naamwoorden zelve moeten naar de *Latijnsche* spelling worden geschreven, met uitzondering van de tweeklanken *æ* en *œ*, welke wij niet hebben, en ook in geval van taaleigene verkortingen der eigennamen; en dus *Egypte*, *Cesar*, *Cresus*, *Codrus*, *Jacobus*, *Constantinus*, maar ook *Jakob* en *Konstantijn*. — Eene bijlage, waarin onderzoek geschiedt omtrent eenige woorden, waarin de harde *e* en *o* twijfelachtig zijn, volgt op deze Verhandeling; waaragter een woordenlijst is gevoegd ter aanwijzing van de spelling, wel zeer dienstbaar bij het dagelijksch gebruik van dit boek, doch eerlang door den Schrijver zelven, gelijk wij vernemen, zullende vervangen worden door eene algemeene en volledige woordenlijst ten behoeve der genen, die nu deze spelling verkiezen of verpligt zijn te volgen. — De tweede druk dezer Verhandeling is reeds van de pers gekomen.

Herinneringen uit Parijs. *Door* A. VON KOTZEBUE. *II Deelen.* *Amsterdam*, *bij* Gartman, Smit *en* Holtrop. 1804. *In gr. 8vo.*

(*Vervolg en slot van bl.* 133.)

Poogingen tot het bevorderen van Huwlijken, betitelt KOTZEBUE eene volgende Afdeeling; — *van Ontugt*, zouden wij het noemen. Immers onder de zeven Advertentien, welke hij ons uit de Fransche Couranten te leezen geeft, van Vrouwen zoo wel als van Mannen, die een deelgenoot des leevens zoeken, is 'er slegts ééne, die van eene *wettige* verbintenis gewaagt. Zie hier, Leezer! een paar van die Annonces, waarin het woord *marier*, gelijk in de andere, wel voorzigtig ontdoken is. „ Een Man van 38 jaaren, zijn ei-„ gen meester, welbemiddeld enz. verlangt eene Vrouw te „ vinden, die eenig vermogen heeft, en *gezelschap met hem* „ *maaken wille* (*veuille faire societé avec lui.*)" — „ Eene „ jonge Weduwe, in alle opzichten belangrijk, zoo wel wat „ het charakter als ook haare ligchaamlijke gestalte aanbe-„ langt (*tant pour le charactère que pour le physique*) wel op-„ gevoed, wenscht... *een enkel persoon gezelschap te hou-* „ *den.*" Dat *pour le physique* kondigt niet duister de meening van deeze *gezelschapzoekster* aan. — Gaarne zou nu de Heer KOTZEBUE zijnen Leezer ook berichten, hoe dergelijke Verbintenissen uitvallen; maar — dit laaten de Heeren en Dames niet in de Couranten zetten!

Met de *Meisjes van Plaisier*, aan welke eene andere Afdeeling is gewijd, willen wij niet te doen hebben. Minder lastig zijn ze thans, dan vóór de Revolutie; doch het is zaak, haar niet met *onbeleefdheid* af te wijzen. Wat is de Fransche *politesse* toch een kostelijk ding! Zoo verre hebben wij het nog niet gebragt. — De volgende Anecdote verscheurde ons het hart. „ Ik ontmoette," leezen wij, „ eens „ in de Tuinen van het *Palais roijal* een Meisjen van om-„ trent 12 jaaren; 't was in de schemering; het aartig Kind „ ging met nedergeslagene oogen, en het viel mij in 't ge-„ heel niet in, haar in die classe te plaatsen; maar eene „ oudachtige zwaarlijvige Vrouw, die omtrent tien schree-„ den agter haar ging, hield mij staande, wees met den vin-„ ger op het Meisjen, en zeide: *Voila Monsieur, ma petite* „ *debutante!*" — —

Het *Palais roijal* heeft eene groote menigte afdeelingen, waarvan *eene* den Schrijver bijzonder merkwaardig was, wijl de geheele roman van een ligtmis zich daarin laat speelen. „ Hoog boven, op de derde verdieping, is eene *lombard* of „ leenhuis, waar de ligtmis, tegen goed pand, de beurs kan

„ val-

„ vullen. Van daar gaat men eenen trap lager, en vindt „ een *speelhuis*, waar men hem het geld weder afneemt. Nu „ heeft hij maar eenen *halven* trap af te gaan, om zijne *gezondheid* bij een meisjen van plaisier kwijt te worden; „ wanneer hij van haar gaat, zoo verwacht hem eene nieu„ we geleidster, de *vertwijffeling*; met deeze begeeft hij zich „ de trappen volkomen af naar de zich in het parterre be„ vindende winkels, waar men dolken, pistoolen en derge„ lijken verkoopt; daar kan hij dan zijnen laatsten penning „ besteeden, en zich, zonder verdere omstandigheid, voor „ den kop schieten."

Als *Duitscher* kan onze Schrijver het niet verkroppen, dat zelfs de Meisjes geheel vrij en als zonder erg medepraaten van de afschuwlijkste ziekten. „ De Vrouwen," zegt hij, „ moeten 'er een geöeffend oog hebben, om den Jongeling „ aan te zien, wat hem scheelt; zelfs plaagen zij een' zoo„ danigen, en zeggen: *Il s'est brulé!* — — Heilige Schaam„ *te! Kapellen hebt gij hier en daar in Parijs nog, maar* „ *Tempels niet.*"

Een tegengift tegen alle Vrouwlijke verleiding vond KOTZEBUE in het *physisch* en *pathologisch* Kabinet van Prof. BERTRAND, in het zelfde *Palais roijal*; welks bezigtiging hij allen Jongelingen ernstig aanbeveelt.

Met Madame RECAMIER bezogt hij het voormaalig verblijf van ROUSSEAU in het Dal van *Montmorency*, thans door den ouden GRETRY bewoond. Hij betrad de kamer van den beroemden Man: tafel, kandelaar, inktkooker, waren hier belangrijke voorwerpen; 't was ROUSSEAU, die ze gebruikte! „ Eene Duif vloog de kamer rond; zij was zoo tam, zoo „ *goedaartig — wij deeden het venster vruchtloos voor haar* „ *open. Gaarne zoude ik de Zielsverhuizing geloofd heb*„ *ben.*"

In het doorrijden van het Steedje *St. Denis*, bezogten zij de ruïnen van de overoude Abtdij, de Begraafplaatzen der voormaalige Fransche Koningen, thans een Koornmagazijn. Een oud Poortier wees hun met aandoening de verwoeste Grafsteden, waar elk hunner *had* gelegen; want alle de Lijken moesten, op bevel van ROBESPIERRE, verbrand worden: zij zijn het echter niet; de eerwaardige Grijsaard had de gebeenten, in eenen stillen nacht, naar een klein grasperk, omtrent 100 passen van de Abtdij, weeten te vervoeren, waar nu op een plekje, 't welk men kon omvatten, het overschot van meer dan 40 Koningen en Helden, allen door elkander, lag begraaven: een geheim, den ouden Man dusverre alleen bekend. HENDRIK DE IV, Leezer! dien hij het eerst naar beneden heeft geworpen, ligt onderaan!!

De *Konstkamer der Oudheden* zullen wij met KOTZEBUE niet binnentreeden; de *Parijsche Nieuwspost* met hem niet leezen.

Ook de *Crimineele Justitie* krijgt haar aandeel. De *Inborst der Parijzenaaren* levert grappige Contrasten op. „ De Omwenteling, benevens alle daaruit voortgesproten gevolgen, „ zijn de *Franschen* hartelijk moede, en de meesten wenschen den goeden ouden tijd wederom." — De oude Familiehoogmoed en zugt voor adelijke geboorte herleeft weder bij dezelfde *Franschen*, die, nog voor weinig jaaren, met hem, die zo iets durfde uiten, oogenbliklijk naar den Lantaarnpaal zouden gewandeld hebben!

Gezelschappen zijn 'er in *Parijs* — doch zonder waare *gezelligheid*. Het éénige weezenlijke vermaak is, dat men somwijlen, doch alleen in de eerste Huizen, Dichters en eerste Tooneelspeelers de schoonste stukken voortreflijk *declameeren*, of de beste Zangers hoort *musiceeren*. Intusschen zijn die Huizen, waarin echte Fransche welleevendheid de Gezelligheid als gekluisterd houdt, slegts uitzonderingen op de algemeene woede om *groote* Cirkels te vormen.

DAVID, GÉRARD en ISABEY zien wij in hunne Werkplaatzen: de eerste laat zijn Schilderstuk, *de Sabynsche Vrouwen*, voor geld zien, en dit zou hem reeds 60,000 Livres hebben aangebragt. De Moeder van den te vroeg gestorven DROUAIS, eene bemiddelde Vrouw, laat den Vreemdeling gaarne ziinen *Marius* zien, vertoond op het oogenblik dat de *Cimbriër* binnentreedt om hem te vermoorden.

Onder het opschrift *Zienswaardigheden* heeft men veele korte aanteekeningen over veelvuldige onderwerpen. Wij kunnen slegts hier en daar iets aanstippen. Van de beruchte *Bastille* zijn nog muuren, gragten en eenige poorten voorhanden; doch op de geheele binnenste ruimte staat tegenwoordig brandhout opeengestapeld. — Zeer wordt het *Hotel Dieu* en het *Vondelingshuis* geroemd; ook het *Weeshuis*, waar, van de 1100 Kinderen, reeds 600 op eene nuttige wijze worden werkzaam gehouden, een gedeelte tot Soldaaten opgekweekt, en deezen staan ook reeds op schildwacht met snaphaan en zijdgeweer; de meesten zien 'er gezond en vergenoegd uit; zindelijk- en luchtigheid heerscht overal. — Van het nieuw voortreflijk Instituut, *het Huis der heilige Perine*, in de straat *Chaillot*, gaven wij onlangs een uitvoerig en belangrijk verslag (*). — In het *Prytaneum* kwam de gevoelige KOTZEBUE juist op den tijd, dat de Weduwen van gesneuvelde Militairen haare Zoonen, die als Kweekelingen in dit Huis worden aangenomen, bezoeken; hij geeft daarvan eene aandoenlijke schets. Hij zag ook eene menigte Meisjes, die haare Broeders bezogten, doch daaronder geene, die sterk was aangedaan; en grondt daarop deeze eenigzins

(*) Zie het *Mengelwerk* onzer *Letteroef.* voor 1804. bl. 411.

zins wonderspreukige stelling: „ Broeder- en Zusterliefde is „ een werk der gewoonte, niet der Natuur." —— In het voormaalig *Palais Luxembourg* zag onze Reiziger een heerlijke marmeren groep van een' *nog leevenden* Kunstenaar, *Amor en Psyche*, door DELAISTRE te *Rome* vervaardigd. „ Ik denk," is daarop zijne naïve aanmerking, „ dat 'er, om zoo beroemd „ te worden als menig Grieksch en Romeinsch kunstwerk, „ aan deeze groep niet anders ontbreekt dan de dood van „ derzelver maaker en een ouderdom van eenige honderd „ jaaren!" —— De ongemeen gunstige beschrijving van het *Hotel der Invaliden* is waarlijk treffend; men vindt 'er alles, wat tot gemak en vermaak van deeze eerwaardige klasse kan verstrekken, tot zelfs eene voortreflijke Bibliotheek, „ zo als „ 'er in menige Duitsche *residentie* geen Vorstlijke gevonden „ wordt." Waarlijk! roept KOTZEBUE uit, wanneer men één uur in het Paleis heeft rondgewandeld, krijgt men zelf lust om zich een been te laaten afschieten. Wij moeten evenwel bekennen, dat ons dit wat al te sterk, en een weinig dichterlijk voorkomt! — De *Kruidtuin* beviel den Schrijver in 't geheel niet: bij de heerlyke Stookhuizen in *Schönbrunn* schijnen deeze slegts armzalige hutten; men kruipt gebukt onder allerlei struiken rond, waar door een morsige Tuinmansknecht den weg toont, en is blijde zich weder in de open lucht te bevinden, waar nog de beroemde Cederboom, welks kruin geduurende de Omwenteling een kanonkogel wegnam, te zien is. Des te bezienswaardiger is de „ op deeze waereld eenige" *Galerij der Natuurlijke Historie*, welke dagelyks *voor niet* voor elk openstaat. — De beroemde CUVIER heeft een eigen ontleedkundig Kabinet, hier geroemd en in eenige bijzonderheden beschreeven. Minder scheen hij met het Leerstelzel van GALL ingenomen, dan KOTZEBUE zelf, die zich deswegen dus uitlaat: „ Wie hetzelve slechts eenmaal door hemzelven heeft „ hooren voordraagen, die werd, in weerwil van zich zel„ ven, door de klaarheid van zijne voor oogen liggende be„ wijzen weggesleept." —— CUVIER is met een Werk bezig, over de versteende Beenderen, welks verschijning duizenden met verlangen te gemoet zien.

De gewaande Dauphin is eene merkwaardige Bijdrage tot de Geschiedenis der Fransche Omwentelinge; dezelve is vrij uitvoerig en voor geen uittrekzel vatbaar.

LUCIEN BONAPARTE en diens Kunstgalerij krijgen grooten lof. Hem was inzonderheid de eigenaar belangrijk door zijn huislijk gedrag, zijn kind op den arm draagende en met hetzelve speelende, eenvoudig in kleeding en manieren. Met geestdrift roemt hij den *Marcus Sextus* van den jongen, doch ziekllijken Schilder GUÉRIN.

Van de prachtige *Nationaale Bibliotheek* zegt KOTZEBUE

niets anders, dan dat zij reeds vóór 13 jaaren over de 300,000 banden telde, en zints dien tijd nog zeer aanmerklijk vermeerderd werd; iets meer van de *Galerij der Manuscripten*, waarin niet minder dan 84,000 voorhanden zijn.

Eene openbaare Zitting van het *Instituut der Doofstommen*, in welke de beroemde SICARD, toen pas van eene ziekte hersteld, bij de vijf uuren het woord voerde, wordt beschreeven, met de onbegrijplijke vatbaarheid en vlugheid van eenige Kweekelingen.

Omtrent het *Fransch Tooneel* kunnen wij, door REICHARDT des ten vollen verzadigd, kort zijn. — Op meer dan 18 Tooneelen wordt in *Parijs* dagelijks gespeeld. De Fransche manier van Treurspeelen bevalt hem juist daarom niet, wijl 't eene *manier* is: wie 'er één Treurspel gezien heeft, heeft ze *alle* gezien. Mad. DUCHENOIS, behalven dat zij veel leelijker is, dan het eener Actrice geoorloofd is te zijn, heeft een soort van gezang in het *declameeren*, en dan rust zij, zoo sterk zij kan, op verscheide lettergreepen in elken regel en rekt deeze geweldig uit; daarbij is alles *bestudeerd*; zij schijnt altijd voor den spiegel te staan; geen enkele toon komt uit het hart, of is door de natuur ingeädemd. Mad. GEORGE, haare mededingster, is eene majestueuse schoonheid; groot en sterk, en echter eerst 17 jaar oud: zij speelt goed en schreeuwt veel minder, en hier en daar schenkt haar de natuur aandoenlijke toonen. — De *Broedertwist* werd zoo fraai vertoond, als de Schrijver zelf het nimmer gezien had of verwachtte weder te zullen zien. — Het gezang in de groote Opera (dit zegt ook REICHARDT) gelijkt meestendeels naar een *geschreeuw*; en de Schrijver voorspelt, dat men Mlle. MAILLARD zeker eens dood van het tooneel zal wegdraagen: *Orchest*, *Chooren*, *Decoraties*, het werktuiglijke en de Dans worden nergens zoo volmaakt gevonden; men houdt ook doorgaans een *dertig* Repetitiën van een nieuw Stuk. —— DUPORT, een jonge Dansser, overtreft thans VESTRIS reeds; jammer dat hij in hetzelfde gebrek vervalt, van elk oogenblik *tours de force* te pas te willen brengen, waarbij hij zich 40 à 50 maal op één been kan omdraaijen. — Op alle de Tooneelen had KOTZEBUE vrije *entrée*; iets, dat hem in *Duitschland*, bij de vertooning van zijne eigen Stukken, niet mogt gebeuren. — — Dan wij zouden *kort* zijn; maar het Boek sleept ons mede.

Eindelyk deelt ons de Heer KOTZEBUE, van bl. 170-226, nog eenig *Mengelwerk* mede, bij wijze van *Aantekeningen uit zijn Zakboekje*, waarin veele meer en min belangrijke bijzonderheden; bij voorbeeld: de Tooneelschrijvers krijgen, zo lang zij leeven niet alleen, maar zelfs hunne Erfgenaamen nog *tien jaaren* na hunnen dood, van een *derde gedeelte* van de ontvang bij de vertooning hunner Stukken het

ze-

zevende deel; dit krijgen zij van elk Tooneel geheel *Frankrijk* door: en zulks op meer dan 100 Schouwburgen, waarop de Groote Natie boogen kan, toegepast, kan de Autheur van een Volkbehaagend Stuk, in de twee eerste jaaren, op *veertigduizend* Livres rekenen! — Madame MOLÉ, de *Vertaalster* van *Menschenhaat en Berouw*, heeft daardoor reeds een Capitaal van 60,000 Livres gewonnen, en nog dagelijks wordt dat Stuk druk gespeeld; terwijl 't den *Schrijver zelf* slegts 400 Gl. heeft opgebragt! Dit is in de daad zeer aanmerkelijk. —— Zo zou DALEYRAC, alleen van zijne vroegere Operas, jaarlijks een Inkomen van meer dan 12,000 Gl. genieten! — Arme NOMSZ en zoo veele anderen, die aan het Tooneel uwe talenten wijddet!!

Het *Magdalena-Kerkhof*, de begraafplaats van den ongelukkigen Koning, thans aan een' Slotenmaaker verkocht, die er een Tuin van gemaakt heeft, kon de Schrijver, tot zijnen spijt, niet te zien krijgen.

Met genoegen hebben wij, in het hoofdzaaklijke, eene overeenkomst met de berichten van REICHARDT opgemerkt, welke, gevoegd bij de inwendige blijkbaarheid, der oprechtheid en waarheidsliefde van beiden eene bijkomende verzekering geeft. In éénе bijzonderheid, echter, vonden wij eene lijnrechte strijdigheid, welke wij, ten besluite van alles, onzen Leezeren nog zullen mededeelen. „ Moeder en Dochter," zegt KOTZEBUE, IIde D. bl. 206, „ zijn thans volstrekt op „ dezelfde wijze gekleed, *spreeken elkander met* GIJ *aan*," enz. — REICHARDT, IIde D. bl. 263, zegt, ter gelegenheid van zijn bezoek bij eene braave ouderwetsche Familie, die hem geheel vergeeten deed, dat hij in *Parijs* was: „ *Zij noemden* „ *zich ook allen onderling* GIJ, *dat ik hier, tusschen Ouders* „ *en Kinderen, nog niet gehoord had.*" — Dit mogen nu die Heeren zamen vereffenen — wij voor ons zien daartoe geen kans.

Aanmerkingen van een Zee-officier, op het Verhaal der verrichtingen met 's Lands Vloot, voor, in en na den Zeeslag van den XIden October 1797; *te vinden in de Geschiedenis van den jongst-geëindigden Oorlog enz. door* C. VAN DER AA, *Ve Deel, XVII Boek, uitgegeeven in December* 1804. *Amsterdam, bij* W. Holtrop. 1805. *In gr. 8vo.* 53 *bl.*

Een Zee-officier, die zijnen naam niet meldt, doch uit zijne wijze van schrijven naauwkeurig onderrigt schijnt te wezen, vat hier de pen op tegen het verhaal van den Heere CORNELIS VAN DER AA, wegens den vermaarden Zeeslag van October 1797, onder den Vice-Admiraal DE WINTER. Hoedanig de Krijgsman over den Historieschrijver denke, is op te maaken uit de woorden, met welke hij aanvangt:

 „ De

„ De wezenlijke waarde eener befchrijving van gebeurenis„ fen en daadzaaken beftaat daarin, dat dezelve onpartijdig, „ naar waarheid, en duidelijk zijn voorgedraagen; dat de „ Stukken, Rapporten en Berigten, welken de Schrijver be„ zigt, om het verhaal te zamen te ftellen, door hem ge„ trouwelijk gevolgd zijn geworden; dat noch de zin, noch „ de opgaave in dezelven vervat, in het verhaal verkeerdelijk „ worden toegepast; en eindelijk, dat wanneer de Schrijver „ zig het beoordeelen van eenige daadzaak veroorloove, „ hij dan ten minften eenige bevatting en kunde doe blij„ ken van de zaak, welke hij beoordeelt." 't Zijn deze vereischten, aan welke de Zee-officier des Heeren VAN DER AA's verflag gaat toetzen; met dat gevolg, dat, naar 's Mans oordeel, zo niet alle, immers de meesten derzelven hem ontbroken hebben. Om dit te doen zien, volgt hij het verhaal voet voor voet, om deszelfs onwaarheid of onduidelijkheid in de hoofdzaaken aan te toonen. Eene zaaklijke overneeming gedoogt ons beftek niet. In 't algemeen dunkt ons te mogen aanmerken, dat een Man van kunde, oordeel en befcheidenheid hier de pen gevoerd heeft, bij wien een hard woord, dat hem nu en dan ontvalt, op rekening moet gefteld worden van zijnen fpijt over den ongelukkig uitgevallen Zeeflag, die, fchrijft hij, ware de Bevelhebber van 's Lands Vloot naauwkeurig in zijne ordres en meening gehoorzaamd en opgevolgd geworden, een geheel anderen uitflag zou gehad hebben, en waardig geweest zijn, door eenen Historiefchrijver, zoo vermaard als BRANDT, op het papier gebragt te worden. Hij eindigt met de aanmerking, dat alwie zijn verflag onpartijdig beoordeelt, zich meer zal verwonderen over de beledigende wijze, waarop de Admiraal DE WINTER door C. VAN DER AA wordt ten toon gefteld, dan wel over het Befluit der Eerfte Nationaale Vergaderinge, volgens 't welk, bij Egmond in de Duinen, een Gedenkteeken zou worden opgericht, om op hetzelve de naamen dier dapperen te graveeren, die voor de eere van 's Lands Vlag hun leven hadden opgeofferd.

Afbeeldingen van de Kleeding, Zeden en Gewoonten in de Bataaffche Republiek, met den aanvang der XIXde Eeuw. Cahier I—III. Te Amfterdam, bij E. Maaskamp. *In gr. 4to.*

Offchoon de aankondiging van een eigenlijk gezegd Prent- of Kunst-werk kan geacht worden minder te voegen in een Werk, welks aanleg alleen de vermelding van Letter- of Boek-werken fchijnt te vorderen; maken wij echter geene zwarigheid in eene enkele afwijking van den gewonen regel, eensdeels wijl meermalen ons de beöordeling ter taka viel van Werken, die, hoe verdienftelijk in zichzelven, in zekeren

zen zin aan de Platen hun aanwezen zijn verschuldigd, anderdeels en vooral uit eene hartelijke zucht ter bekendmakinge en aanbevelinge der vruchten van Vaderlandschen kunstijver en verdiensten, om 't even van welk eenen aart.

Tot den hoogsten lof en de streelendste aanmoediging is voorzeker de onderneming geregtigd, waarvan wij thans eenig verslag zullen doen. Aan het hoofd dezes Werks is eene Inleiding of Voorafspraak geplaatst, zoo zeer geschikt om het ongemene en belangrijke van het Plan des kunstlievenden Uitgevers te doen kennen, en daarenboven in zulk een fiksen trant gesteld, dat wij ons niet kunnen wederhouden, dezelve over te nemen; waarna wij de Afbeeldingen zelve een weinig nader zullen beschouwen.

„ De *Bataafsche Republiek*," zoo luidt die Inleiding, „ wier kleene plek gronds zinds de vroegste tijden het oog van geheel *Europa* tot zich trok, — wier belangrijke naam steeds de opmerking van alle waerelddeelen wekte, — en wier algemeene handel gemeenschap heeft met het gantsche min of meer beschaafde menschdom, — blijft altijd het voorwerp der oplettende beschouwing voor elken waereldburger, die met haare natuurlijke, staatkundige en zedenlijke geschiedenis eenigzins bekend is geworden. Een grond, ontwoekerd aan de zee en tegen haare woede reeds eeuwen lang verdeedigd, — een land, in het oog der reizigers des zomers als een hof in boomgaarden en grasperken verdeeld, des winters als een kleene Archipel, in welken zich de Steden als zoo veele eilanden boven de vlakte der overstroomingen verheffen, — een Staat, door lange worstelingen der burgerlijke vrijheid en eindlooze opofferingen voor derzelver belangen zeldzaam, — een Volk, door veelerleijen staatsgeschil en heftigen kerktwist gedurigtijk verdeeld, en echter nooit verscheurd, — eene Natie, der Natuure in allen opzicht maar soberlijk verplicht en door haar tot eigene werkzaamheid gedwongen, maar ook door eigene werkzaamheid zoo groot in alle Wetenschap en Kunst, als eenig Volk der Aarde, veel grooter dan alle de troetelkinderen der Natuur — zou dit alles de *Bataafsche Republiek* niet aanhoudend stellen ten belangrijksten voorwerpe der oordeelkundige opmerking? Het oordeel der Buitenlanders over dit Volk mag verschillend, ja uiterst tegenstrijdig, zijn; de schaamtlooze lasteraar zoo wel, als de vleijende lofredenaar van deszelfs aard en zeden, vereenigen zich daarin echter, dat zij dat Volk hunne geestdrift waardig achten. 'Er is dan ook genoegzaam gezorgd in allerleije vakken voor de voldoening van den weetlust, door de naauwkeurigste Plaatsbeschrijvingen, de onpartijdigste Geschiedenissen, de kunstmatigste verklaringen der Natuur en haare voordbrengzels, en de uitvoerigste afbeeldingen van Planten, Dieren en Insecten dezer streeken. Slechts één vak is nog overig gebleeven, het welk hoogstbelangrijk is en het welk

nog

nog geheel onbearbeid ligt. Hetzelve betreft de Kleederdragt dezer Natie, met eene juiste uitdrukking tevens van de Gewoonten, Zeden en Charakters, die met dezelve in naauw verband staan. Het spreekwoord toch: de kleederen maaken den man, mag dikwijls worden omgekeerd, daar het de kleeding meermaalen is, uit welke de schrandere opmerker den mensch leert kennen; zoodat in veele gevallen, waar de kleeding geen opzetlijk masker wordt, de man gezegd kan worden zijne kleeding te maaken, in wier sneé, kleur en sluiting hij maar al te duidlijk zijn charakter bloot ligt. Dit vak, altijd belangrijk, wordt het te meer op eene kleene plek gronds, die grooter verscheidenheid hier in oplevert, dan schier alle waerelddeelen buiten *Europa*, en zich in de oogen van den menschenkenner zoo charakteristiek, als volstrekt eenig ander Volk, vertoont. *Amsterdam* alleen levert in deszelfs onderscheidene wijken schier zoo veele onderscheidene *Costumes* uit. Elke Stad van *Holland* heeft haare eigene. De onderscheidene Gewesten der *Republiek* schijnen door bijzondere volkeren bewoond. De visschers- en de boeren-dorpen, de handel- en de binnen-steden, de eilanden en de kusten hebben allen niet slechts haare eigene, geheel charakteristieke zeden, in houding en in kleeding der bewooners blijkbaar: maar zelfs kenmerkt zich overal elke stand door geheel bijzondere manieren. Geen Reiziger bezogt ooit dezen grond, zonder dit terstond op te merken en te bewonderen; geen beoefenaar der menschenkennis in dit zelfde land kan deze verscheidenheid doordenken, zonder den wensch te gevoelen, van ze eenmaal door naauwkeurige afbeeldingen zich te kunnen vertegenwoordigen. —— Die wensch kwam den Uitgever E. MAASKAMP reeds zeer dikwijls voor, en menigmaal vond hij zich verplicht, den Reiziger, die hem naar eenig Costuumboek dezer Republiek vroeg, af te wijzen met het andwoord, dat iet dergelijks nog niet aanwezig was." Hij vond zich opgewekt, aan de vervulling van dit vak zelf de hand te slaan; in de uitvoering waarvan hij, van binnen- en buiten 's lands, dezelfde zoo wel verdiende bemoediging mogt erlangen, die hij, naar eigen dankbaar getuigenis, meermalen ondervond. Immers zien thans reeds drie Afleveringen het licht, elke van vier Nommers of Platen, terwijl elke Plaat altijd *twee* werkende Beelden in verschillende *Costumes* voorstelt; en het gemaakt bestek, zich eerst tot vier Cahiers bepalende, heeft zich nu tot vijf uitgebreid; waartoe het niet aan Voorwerpen zal ontbreken.

Wij hebben hier dan, in de *eerste* plaats, eene *Burger-vrouw* en Dochter, naar de Kerk gaande; waarvan, echter, eigenlijk alleen de Moeder ten voorwerp van echt *Hollandschen* tooi kan strekken; terwijl de jonge Jufferschap, zints lang, met het *palladium* der Hollandsche jufferlijke zedigheid, het Rijglijf namelijk, (anderzins, wat den welstand des *lichaams* betreft,

treft, wij moeten het erkennen, hoogst nadelig) allen kleederbedwang van vroegere dagen, doch daarmede ook allen bijzonder kenmerkend onderscheid, heeft afgelegd: doch wij weerhouden onze pen. — De *twede* Plaat vertoont eene *Vischvrouw*, die eenen *Ambachtsman* aanhoudt, terwijl zij zegt: *Hoor eens, baasje! leg 'er nog een stuiver op. 't Is mijn handgift.* — De *derde* een *Aanspreker*, die eener *Tappers-vrouw* zijn *maak bekend!* doet horen. — De *vierde* eene *Dienstmaagd*, haar pintje nemende van een *Melkmeisje.* — De *vijfde* eene *Moeder* en *ongehuwde Dochter* van de *Broedergemeente* te *Seist*; de eene breit, doch is daarbij geheel gehoor, terwijl de andere hare stem met het klavier schijnt te paren, bij het spelen van een stichtelijk Lied. — De *zesde* een *Broeder* der zelfde Gemeente, die aan eene *Alkmaarsche Jongedochter* een naaldenkoker laat zien, met zijn droog: *Daar is niet aan af te dingen: het is de gezette prijs*; hun gewone antwoord op elke beknibbelende vraag. — De *zevende* een *Friesche Schipper*, of *Schipper Oom*, zoo als hij hier genoemd wordt, met *Aaltje Moeij*, zijne Vrouw; zij zijn ter Kerk geweest; Vader draagt de stoof, en Moeder zegt: *Et wier kood ine Tjerke, Heit!* — De *agtste* twee Bewooners van het Eiland *Schokland*, Man en Vrouw, in hunnen bonten opschik, bezig met een Vischnet te stoppen. — De *negende* eene *Scheveningsche Vrouw*, visch aanbiedende aan een aartig Haagsch Meisje; doch welk laatste wederom weinig characteristieks vertoont. — De *tiende* eene *Vrouw* en *Jongedochter* van *Hindelopen*, de eerste in eene prikslede gezeten, de andere mede in haar zondagspak, met de schaats in de hand, terwijl zij met bevreemding vraagt: *Herre goe! zelji so klijd nei Mokkerum to pikjen?* — De *elfde* eene *Friesche Dame* in haren besten tooi, nog met de grote muts, en eene *Boeren-meid*, die hare versche boter vent; de twee uiterste standen dus der Vrouwen in *Friesland.* — De *twaalfde* en laatste een *Geldersche* Boer en Boerin, van 't melken komende.

De Afbeeldingen zijn door J. PIENEMAN, onder directie van den beroemden KUIJPER, ter plaatze zelve naar het leven getekend en fraai gekleurd, zommige zelfs met gelijkende Portretten, naar bijzonder characteriseerende Voorwerpen, en door R. PORTMAN gegraveerd; weshalven dezelven niet slegts Kleeding en Bedrijf natuurlijk voorstellen, maar ook elks eigenaartig Character sprekend uitdrukken; zoo dat de geestige inventie ons vaak in een hartelijken lach van genoegelijke verrasfing deed uitvallen. De bijgevoegde Beschrijvingen of Verklaringen, in *Nederduitsch* en *Fransch*, hebben mede hare verdiensten, en zijn, zoo wel als de Platen, op best *velin*-papier gedrukt.

Het vierde Cahier zal de Bewooners van *Walcheren*, *Schouwen*, *Zuid-beveland* en *de Meijerij* voorstellen; het vijfde of

laat-

laatfte de nog overige gapingen aanvullen, en daarbij een fraaie *Allegorifche Tijtelplaat*, door gemelden J. KUIJPER geördonneerd en getekend, worden afgeleverd.

Beelden-galerij der Heimwee-kranken. Een Leesboek voor Lijdenden. Van ULYSSES VAN SALIS, den Ouden. *Uit het Hoogduitsch. IIIde en laatfte Deel. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. *In gr. 8vo. 215 bl.*

„ Heb de goedheid en teeken den prijs van het kleed, van „ die fchoone prenten en het geen gij mij verder wilde „ geven, op uw memorieboek aan, en leg gij dat geld voor „ mij weg, tot dat ik bij u thuis kome; dan zal ik wijzer zijn „ dan nu, en het zóó weeten aan te wenden, dat ik 'er een „ duurzaam genoegen bij wezenlijk geluk in vinde. — Hier „ in het fchool wil ik alleen leeren en mij vormen laaten; de „ vruchten van mijn vlijt zal ik genieten als ik thuis ben, „ en aan aanmoediging, om verder mijnen plicht te doen, „ ontbreekt het mij hier niet. Eene zoo ontwijfelbare hope „ op een toekomftig genot is eene veel eenpariger, veel be„ ftendiger aanmoediging, dan een kort voorbijgaand ge„ not zelve." Zo antwoordt hier een Zoon aan zijnen Vader, die zijne beurs reeds in de hand had, om aan alle de verlangens van zijnen lieveling te voldoen. — Waarlijk ene uitmuntende les voor den Christen, die dikwils de vergelding, ook reeds in dit leven beloofd, niet ontvangt, en dan wel eens moedloos wordt. Dit is de geest van N°. 1.

Uitvoeriger is het 2de Stuk. Twee Vrienden nemen te famen in het vreemde land de te huisreize aan; houden ieder afzonderlijk hun dagboek, en, te huis gekomen, vergelijken zij hunne aantekeningen. Hoe verfchilden deze Vrienden! waarvan de een het Vaderland fteeds in het oog had, allen fpoed maakte, wien alzo de gedachte, dat hij bij iederen voetftap hetzelve fteeds nader kwam, altijd moed en vreugde gaf; terwijl de ander, op genot en gemak gezet, vooral lettede op ieder bezwarend ongemak en de vele teleurftellingen, en gewis nooit ware te huis gekomen zonder zijnen voordvarenden moedigen Vriend. Hoe lopen hunne aantekeningen, hunne gewaarwordingen, en het genot ook op hunne reis uiteen! Wij lazen dit verhaal vooral met genoegen; terwijl ons de aanmerkingen van den Schoolmeester onder den text (die door den Vertaler en Uitgever enigzins vermeerderd zijn) doorgaans al mede bevielen.

N°. 3 is flechts een Fragment. „ Slechts zijne lievelin„ gen herhaalt God met zoo veel langmoedigheid, met een „ zoo lang uitgerekt geduld, die groote leffe; Dat zij tijdlij-

„ ke

„ ke vergangl̃ijke dingen niet tot hun hoogſte goed — tot
„ het doel hunner wenſchen — tot het voorwerp hunner ver-
„ eëring maaken moeten. Dat zij bij de noodwendigheden
„ der reize, en bij het reisgezelſchap, de plaats hunner be-
„ ſtemming — hun waare thuis — niet vergeeten moeten.
„ Dat bij al hun poogen om zichzelfs en andere door hunne
„ kunde en vlijt — door hunnen handel en wandel nuttig te
„ worden, nog altijd dit moet komen, dat zij de wijsheid en
„ liefde van Hem, die, terwijl zij ſchikkingen des harten
„ maaken, hun lot regelt en hunnen gang richt, voor de
„ aandacht en in het harte hebben, zóó dat zij elk oogen-
„ blik hunnes levens, oprecht en uit den grond der ziele, zeg-
„ gen kunnen: Heer! uwe wille geſchiede!" is hier de hoofd-
les. Een Grijsaärd verhaalt aan enen ongelukkigen zijne le-
vensgeſchiedenis: zijne beste ontwerpen, waardoor hij zijn tijdlijk *geluk* meende te grondvesten, werden *zestienmaal verijdeld.* *Intusſchen* bragt de Schrijver dit verhaal ſlechts tot de *vierde bijzonderheid.* Het bleef dus fragment.

Het overige in dit Deel zijn Gedichten, allen in den geest van het Werk, die door den Wel Eerw. RUTGERS, Predikant te Haarlem, zijn overgezet; en dit was ene, wij geloven het gaarne, niet zeer gemaklijke taak. Dezelve, intusſchen, hebben ons enigzins beter dan die in het vorig Deel behaagd, hoewel wij de overbrenging daarvan ook aan dezelfde hand te danken hadden. Den bezitteren en beminnaren van de vorige Delen zal voorzeker dit laatſte ook welkom zijn; en wij betuigen nogmaals gaarne, dat het ons in meer dan één opzicht ook voldoet, hoezeer wij alles *alzo* niet gaarne zouden onderſchrijven.

In het Voorbericht van den Hoogduitſchen Uitgever CAREL ULYSSES VAN SALIS, *des Schrijvers Zoon*, ontvangen wij wel gene volledige Levensbeſchrijving, waarop bij het eerſte Deel hope gegeven was, maar toch enige, en wel vrij uitvoerige, Fragmenten, die niet alle voor onzen Nederlandſchen Lezer even belangrijk zijn. Wij verdenken het hart van den man, dien wij uit dit Geſchrift als een gemoedlijk Christen kennen, waarlijk niet; doch wat zijne ſtaatkundige verrichtingen en daar uit voordgevloeide lotgevallen betreft, houden wij ons voor gene bevoegde rechters; en, om dit te kunnen zijn, zou ons, bij de lezing van het hier aangetekende, nog al ene en andere vraag beäntwoord, ene en andere bijzonderheid opgehelderd moeten worden. *Zo* zal het ook den Lezer gaan.

EDELINA, *eene Nederlandsche Geschiedenis. Te Leijden, bij P. H. Trap.* 1804. *In gr. 8vo.* 279 *bl.*

Al wederom ene Roman, en wel zodanig ene, waarvan wij de lezing veroorloven kunnen aan de liefhebbers van dit soort van geschriften, en waarin men zo alles bijeen vindt, (Ridder- en Spook-geschiedenissen uitgezonderd) waarmede men ene Roman gewoonlijk versiert. Ene vondelinge, ene schaking, gespannene strikken voor de onschuld, die echter het lieve meisje gelukkig ontkomt, gedwarsboomde liefde, hevige ziekte uit liefde, en eindelijk wedergevondene ouders en een gelukkig huwlijk. Ten overvloede ook nog een wenk, dat men gene Roman leest, maar ene ware Geschiedenis. Wat verlangt men nog meer? Hier en daar perst de geschiedenis onze meisjes ook wel een traan uit het oog. Indedaad wij verlangen nog iets meer, en vonden ook meer: zeer edele menschen, zeer goede voorbeelden, en uitmuntende lessen. Zodat, wanneer men dan toch gaarne Romans wil lezen, men ook deze gerust kan in de hand nemen, en zijnen smaak zonder enige schade voldoen.

Ziet hier een enkel woord van EDELINA's waardigen pleegvader, waaruit men den man enigzins kennen kan: „ Mijn „ kind! gij gaat tot een verhevener stand over, dan waarin „ gij zijt opgevoed. Gedraag u overeenkomstig denzelven, „ maar bezoetel u met deszelfs gebreken niet. Vergeet nimmer „ God of uwen pligt. Wij allen zijn aan de wijze en „ goede Voorzienigheid onbetaalbaren dank schuldig, doch „ gij inzonderheid! zonder Haar, waart gij welligt in „ de bitterste armoede gestort, zonder opvoeding, zonder „ beginselen van deugd, een prooi voor de misdaad en ellende „ geworden. — Den zoeten naam van vader of moeder „ zoudt gij nimmer op uwe lippen hebben durven nemen. „ — Uwe ouders zouden u, of nimmer gevonden, of „ met u, de schande gevonden hebben. — Ach, EDELINA! „ de Voorzienigheid heeft altijd zoo trouw voor u gewaakt! „ wees haar dan altoos dankbaar! De zucht tot erkentenis zal u „ getrouw aan de deugd maaken, en gij zult gelukkig zijn. — „ Wij zien met blijdschap den stond te gemoet, dat wij u, hiernamaals, „ voor den troon des Opperrichters zullen wedervinden, „ om dan, te samen, zuivere danktoonen aan te heffen."

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Sermons sur divers Textes, &c. Dat is: *Leerredenen over verscheiden Texten der Heilige Schriftuure. Door wijlen* JAQUES-RENAUD BOULLIER, *Leeraar (bij de Walsche Gemeente) te Amsterdam. IIIde en IVde Deel. Te Amsterdam, bij* J. J. Geijler en Comp. 1804. *In gr. 8vo. 378 en 509 bl.*

Tot geen gering genoegen dier veelen, bij welke de naagedagtenis van wijlen den Eerw. BOULLIER nog in zegening wordt bewaard, zijn de Uitgeevers van de twee voorgaande te raade geworden, op dezelve nog twee Deelen Leerredenen van den welschrijvenden en welzeggenden Redenaar te laaten volgen. Onze gedagten over de wijze van behandelinge bij eene vroegere gelegenheid reeds gezegd hebbende, agten wij het noodeloos, zulks hier te herhaalen. Dit kunnen wij niet nalaaten, 'er nevens te voegen, dat, overlaaden als de waereld met Leerredenen meer en meer wordt, het ons altijd aangenaam is, dat onder het menigvuldig kaf, van tijd tot tijd, goede tarwe wordt gestrooid; en, zoo om stijl en taal, als om zaaken, moeten des Heeren BOULLIER's Leerredenen onder de laatste, met zeer veel regt, gerangschikt worden.

Negenëntwintig is het getal der Leerredenen, veertien in het Derde en vijftien in het Vierde Deel, welke hier zijn afgegeeven. Naa de Opschriften vermeld te hebben, zullen wij, tot stichtend vermaak onzer *Nederduitsche* Leezeren, iets ter proeve vertaald mededeelen. *Over de onopmerkzaamheid op het woord van God*, Luk. VIII: 18. (twee Leerredenen.) *Over de noodzaakelijkheid van vorderinge in het goede*, Filipp. III: 13, 14. (twee Leerredenen.) *Over de moeilijkheden der Zaligheid*, Luk. XIII: 24. (twee Leerredenen.) *Over den barmhartigen Samaritaan*, Luk. X: 30—35. *Over het leeven van den H. Geest*, Gal. V: 25. *Over de overwinning van het kwaade,*

de, Rom. XII: 21. *Over den lijdzaamen en den trotschen Geest*, Pred. VII: 8. *Voorbereiding tot het Heilig Avondmaal*, Psalm XIX: 13. *Het zelfde Onderwerp*, Luk. XIX: 10. *Bij de Bediening van het Heilig Avondmaal*, Jes. LV: 1. *Het zelfde Onderwerp*, Luk. XX: 19. *Over den Dood van* JEZUS CHRISTUS, *vergeleeken met dien van* SOCRATES, Matth. XXVII: 54. *Leerrede op Kersdag*, Luk. II: 1—7. *Leerrede op den tweeden Kersdag, of het Lied der Engelen*, Luk. II: 13, 14. *Op den eersten Zondag van het Lijden. Voorzegging van den Val van Petrus*, Matth. XXVI: 30—35. *Op den voormiddag des derden Zondags van het Lijden.* JEZUS CHRISTUS *voor* HERODES, Luk. XXIII: 6—12. *Op den avond des vierden Zondags van het Lijden. De Vrouwen, die het Kruis volgen*, Luk. XXIII: 27. *Op den naamiddag van Paasch-Zondag. Maria bij het Graf*, Joan. XX: 11—17. *Op den avond van Paasch-Zondag. De Discipelen van Emmaus*, Luk. XXIV: 13—31. *Over de Waarheid der Opstandinge van* JEZUS CHRISTUS, Hand. II: 32. (twee Leerredenen.) *Op Hemelvaartsdag*, Hand. I: 10, 11. *Op den Zondag van Pinxter. De gevolgen der predikinge van den H. Petrus*, Hand. II: 37. *Over de Vaderlandsliefde. Op den Biddag van* 14 *Februarij* 1781. Ps. CXXII: 6, 7. *Op den Biddag van* 27 *Februarij* 1782. Jerem. II: 19—21. *Vermaaning en Gebed. Op Woensdag* 5 *Februarij* 1783. 2 Thessal. III: 16.

Uit de eerste Leerrede des vierden Deels, bevattende eene Vergelijking tusschen den Dood van JEZUS CHRISTUS en dien van SOCRATES, willen wij nu eenige trekken overneemen, met weglaatingen en bekortingen, uit hoofde der bepaaldheid onzes besteks. Naa een tafereel te hebben opgehangen van SOCRATES, door zijnen geheelen leevensloop, zints zijne opvoeding tot dat hij den doodlijken giftbeker dronk, gaat de Eerw. BOULLIER voort, ter vermelding van de omstandigheden, welke het sterven van CHRISTUS verzelden, en, boven dat van den *Atheenschen* Wijsgeer, verzwaarden. 't Geen den Redenaar hier vooreerst onder de opmerking valt, is *het verraad van Judas*. „ SOCRATES wordt openlijk beschuldigd door lieden, welke hij als zijne vijanden kent, die 'er openlijk voor uit komen, die in het aangezigt van 't heelal 'er voor durven bekend staan; en met hoe groote schande deeze bekentenis hem ook bedekke, niets bevat deeze omstandigheid, dat eenen

Wij-

Wijze moet verbaazen; niets, 't welk hij niet moet verwagten; niets, 't welk eene groote ziel niet kan verduwen. — JEZUS CHRISTUS wordt snood verraaden, voor geld verkogt, aan zijne vijanden overgeleverd; door wien? door zijnen leerling; door zijnen vriend; door den medgezel zijner werkzaamheden en den getuige zijner deugden; door eenen man, die met zijne Apostelen in de zoetigheden zijnes omgangs en zijnes vertrouwens, en in de onwaardeerbaare vrugten zijner onderwijzingen deelde; door eenen man, welken, hoe trouwloos hij ook ware, JEZUS CHISTUS met eene plaats aan zijne tafel verwaardigde; die met zijne medeleerlingen deel heeft aan dien treffenden maaltijd, aan welken die goddelijke Zaligmaaker het tafereel zijnes doods bij voorraad voor hun ophangt; aan de gewijde zinnebeelden, bestemd om het geheugen daar van in alle eeuwen te doen voortduuren." . . . ,, JEZUS CHRISTUS wordt in ketenen geslagen, en als een boosdoener voor den Opperpriester gevoerd; en dit aandoenlijk schouwspel der in boeien geklonkene deugd, zoo geschikt om het medelijden en den moed in de minst gevoelige harten aan te vuuren, dooft dien der discipelen uit. Allen verlaaten hem en vlugten: en hoe veel vergroot zulk een verlaaten de akeligheid zijnes toestands niet! — SOCRATES voor zijne regters, SOCRATES in de gevangenis, SOCRATES tot aan zijnen jongsten snik, is van eene menigte getrouwe vrienden omringd, die wedijveren, om hem alle vriendschapsdiensten te bewijzen, zoo streelende voor hem, die ze uitoeffent, als voor hem, die ze ontvangt. Niets anders ziet hij rondom zich heen, dan getroffene harten; dan oogen in traanen zwemmende; dan handen, die het zich tot eene eere rekenen, zijne ketenen op te heffen, en haar gewigt te verminderen. Niets anders hoort SOCRATES dan goedwillige toonen des mededogens, der belangneeminge en des gevoels; de vriendschap stort in zijne ziel dien heilzaamen balzem, zoo geschikt om de bitterheden des tegenspoeds te temperen. In één woord, alwat hem omringt, biedt hem niets dan vertroostende beelden aan. — JEZUS CHRISTUS, te midden zijner vijanden alléén, aan zich zelven en alle de akeligheden van zijn lot overgelaaten, heeft niet een éénigen vriend, die hem voor zijnen regter durft verzellen." ... JEZUS en SOCRATES, staande elk voor zijnen regter, is het

derde punt van vergelijkinge, insgelijks ten voordeele des Zaligmaakers afloopende. Vervolgens tot het laatste punt, het sterven, overgaande: „Welk een onmeetelijk verschil," roept de Heer BOULLIER, „in de omstandigheden des doods van SOCRATES en dien van JEZUS CHRISTUS! —— SOCRATES wordt ter dood veroordeeld; doch geenerlei smart verzwaart zijne veroordeeling, geenerlei akeligheid vergroot dezelve, geenerlei smaad gaat daarmede gepaard. De gevangenis staat voor zijne vrienden en zijne leerlingen open; zijne deugd ontvangt aldaar de hulde der voornaamste burgers; alwat hem omringt, draagt het merk van den eerbied, welken dezelve inboezemt; en zijn beul zelf volvoert niet dan schreiende het gevloekt bevel zijner overheid. — De Zoon van God wordt aan de spotternijen van het slegtste graauw ten beste gegeeven; hij is de speelbal hunner eerelooze uitjouwingen; zijn lichaam wordt met roeden vaneen gescheurd; zijn gewijd hoofd gudst van bloed; zijn aangezigt wordt met speekzel bemorst en met vuistslagen geteisterd; de lijdingen, welke hij verduurt, zijn het voorwerp hunner godlooze spotternijen; en het volmaakt vertrouwen op God, de verwonderlijke kloekmoedigheid, welke hij tegen die diepe vernederingen overstelt, zet slegts de woede dier-onmenschen nog sterker aan, en vermenigvuldigt de mishandelingen, met welke hij belaaden is." Vervolgens laat BOULLIER, onder andere, zich aldus hooren: „Ziet daar ons het gedenkwaardig voorval genaderd, 't welk op het dienstwerk en den roem van JEZUS CHRISTUS het zegel moet drukken: en om daar van de algeheele grootheid volkomen te voelen, laaten wij de tijden en de plaatzen zamenvoegen; verbeeldt u, voor een oogenblik, aanschouwers te zijn van den dood van SOCRATES en van dien van JEZUS CHRISTUS; verplaatst u na *Athenen* in de gevangenis, en op *Kalvarie* aan den voet van het Kruis; en, den uitgang dier beide mannen koelzinnig toetzende, meet, om zoo te spreeken, den graad van standvastigheid en grootmoedigheid, door beiden ten toon gespreid, en spreekt over de meerderheid het vonnis uit. De Grieksche Wijsgeer, te midden der zaligheden eens belangrijksten gespreks met zijne vrienden, drinkt het vergif, 't welk voor hem bereid was; het werkt slegts langzaam en zonder pijn; de dood stroomt ongevoelig door zijne aderen; zonder

angst

angst voelt hij diens voortgang, en hij houdt niet op met spreeken, dan wanneer het vergif, het hart genaderd, de bronnen des leevens zagtjes koomt verdroogen. *Bezat* zulk een dood iet verschrikkelijks voor eenen Wijze? en was 'er, om dien te trotseeren, eene meer dan menschelijke standvastigheid noodig? Hoort SOCRATES zelven." Hier meldt de Redenaar 's Wijsgeeren jongste gesprek, door XENOPHON geboekt, inhoudende, hoe hem, uit hoofde zijnes gevorderden ouderdoms, bij een langer leeven, niet dan onäangenaamheden te wagten waren. Hierop vervolgt de Heer BOULLIER aldus: ,, Zodanig is het oogpunt, waaruit SOCRATES den dood beschouwt; verre van hem het beeld der smarte vóór te stellen, levert, integendeel, dezelve daar tegen een behoedmiddel op. In waarheid is de dood in zijn oog een natuurlijke weldaad, omdat dezelve in dat toekomstige, waarheen zijne wenschen strekten, hem deedt overgaan, langs een korten, zagten en gemaklijken weg, en die, eigenlijk gesproken, niets anders dan een zagte slaap is. — Hoe laat zich deeze dood met dien van JEZUS CHRISTUS vergelijken? Alle deszelfs verschriklijkheden vertoonen zich bij voorraad aan zijne verbeelding, en zijne straffe neemt eenen aanvang in den hof Gethsemané. De angst van zijn hart bewerkt in zijne zintuigen de zonderlingste omwentelingen; een bloedzweet stroomt langs zijn aangezigt en druipt van zijn geheiligd voorhoofd neder; zijne *ziel is geheel bedroefd tot stervens toe* ... *Vader*, roept hij, *indien 't mogelijk zij, laat deezen drinkbeker van mij voorbijgaan!* Maar ... wordt straks van de diepste onderwerping gevolgd: *Niet mijne, maar uwe wil geschiede!* Die verwonderlijke onderwerping volgt hem op Kalvarie: hij zelve draagt derwaarts het werktuig zijner straffe; *schandvlekkende ... haatelijke ... wreede straffe*." Vervolgens al het verzwaarende des lijdens van JEZUS CHRISTUS, met even veel waarheids als welspreekendheids, vermeld hebbende, nevens 's Heilands bede: *Vader! vergeef het hun: want zij weeten niet wat zij doen*, besluit BOULLIER aldus: ,, Treffende woorden, niets behalven dezelve verlang ik, om mij te overreeden om een Christen te worden! Neen! ik heb niet noodig dat de zon verduistert, dat de aarde schudt, dat de rotzen scheuren, dat de graven geopend worden, dat de dooden opstaan. In uw Kruis, ô JEZUS! vind ik al-

alwat mijn verstand en mijn hart kunnen verlangen, om mijn geloof onverwrikbaar te maaken. Vijanden van mijnen Zaligmaaker, vernieuwt tegen hem alle de woede der Jooden; *kruizigt van nieuws den Zoon van God*; treedt zijn bloed met voeten; schendt zijne deugd; spot met zijne lijdingen; schiet op zijn Kruis alle de pijlen der spotternije, der godslasteringe en der ontheiliginge ... neen, nooit zult gij mij overtuigen, dat leugen en bedrog met de verhevenste deugden zich zamenpaaren; neen, nooit zullen alle uwe ijdele drogredenen dien diepen indruk, dat betoog van geest en kragt verzwakken, door de laatste toonen van JEZUS CHRISTUS in mijn hart gewrogt. Want, welke is de taal der waarheid, indien die der verhevenste deugd het niet zij? welk is het kenmerk van den waaren Godsdienst, indien de vuurigste liefde het niet zij? en waar zal ik het beeld des hemels zoeken, indien ik het aan het Kruis miskenne?"

Het Leven van PAULUS *den Apostel, in Kerkelijke Redenvoeringen, uitgesproken in de Hervormde Gemeenten van Breda en Amsterdam, door* PETRUS HAACK, *enz. IIIden Deels 1ste en 2de Stuk. Te Altona, bij* J. Schultz. *In gr. 8vo. Te zamen 622 bl. behalven het Voorbericht van LXII bl.*

De Eerw. HAACK, thans in den dienst zijner vorige Amsterdamsche Gemeente hersteld, brengt met dit Deel de uitgave zijner Kerkelijke Redevoeringen, *over het Leven van Paulus*, waarvan wij meermaalen verslag gedaan hebben, ten einde. De zes Leerredenen van het derden Deels eerste Stuk gaan over de navolgende onderwerpen. (1) Het heilrijk gevolg der (*van den*) vrede met God, waardoor een Christen, zelfs in de verdrukkingen, roemen kan in de hoop der heerlijkheid Gods. *Rom.* V: 2, 3*a*. (2) Het zuchtend schepsel onder de dienstbaarheid der verderfenis, hoopende op de vrijheid der heerlijkheid der kinderen Gods. *Rom.* VIII: 19–23. (3) Naspeuring van de rede, waarom de bediening van het heerlijk Euangelie geen meerder vrucht doet, geen heilzaamer gevolg heeft op het hart der menschen. 2 *Cor.* IV: 3, 4. (4). Paulus de Apostel, door de kracht van Christus roemende

in

in zijne zwakheden. 2 *Cor.* XII: 7—10. (5) Het Godverheerlijkend leven van een verzekerd Christen, die door het geloof zich verheugt in de liefde van zijnen Goddlijken Verlosser. *Gal.* II: 20. (6) Het ootmoedig en geloovig gebed van den Apostel Paulus, ten goede van de Ephesische Gemeente. *Eph.* III: 14-16. (Afscheidsrede van de Gemeente van Breda, 15 Nov. 1789.) Waarom juist deze, en gene andere stoffen uit de Brieven van Paulus gekozen zijn, en waarom in deze orde, wordt niet gemeld. Zij bevatten onderscheidene bijdraagen tot regt verstand van de wijze en godvruchtige gevoelens van dien Apostel, en worden als zoodanige, ieder op zich zelven, in den smaakeloozen, uit de vorige Deelen genoeg bekenden, preektrant van den Eerw. HAACK, behandeld. 't Is eveneens gelegen met de overigen, die 't laatste Stuk uitmaken, waarmede dit Werk wordt besloten. (1) De luisterrijke grootheid van den Zoon van God, zoo als in Hem alle volheid woont. *Col.* I: 15-18. (2) De gronden van troost en blijdschap voor de bedroefde Thessalonicensen, treurende over hunne afgestorvene vrienden. 1 *Thess.* IV: 14—18. (3) Gods onveranderlijke trouw, in het bewaaren van zijne Kerk, en des Christens verplichting tot een heilig leven. 2 *Tim.* II: 19. (4) De plichten van eenen getrouwen Euangeliedienaar. 2 *Tim.* IV: 1—5. (5) De roem van Paulus den Apostel over den Godlijken bijstand, in een dreigend doodsgevaar, en zijne Godverheerlijkende hoop op het hemelsch Koningrijk. 2 *Tim.* IV: 17, 18.

Het beste van dit Deel, en van het geheele Werk, is ons toegescheenen het leezenswaardig *Voorbericht over den oorsprong en opkomst der Gereformeerde Hoog- en Nederduitsche Gemeente te Altona, Hamburg en op den Hamburgerberg*. Men vindt hier nog al deze en gene niet algemeen bekende bijzonderheden, die over de geschiedenis der Kerkhervorming, en derzelver gevolgen, ook voor het Bataafsch Gemeenebest, eenig meerder licht verspreiden.

Christelijk Magazijn; *enz. IIIden Deels 2de Stuk. Te Hoorn*, *bij* J. Breebaart. *In gr. 8vo.* 112 *bl.*

Het derden Deels tweede Stuk van dit loflijk *Magazijn* bevat, (1) Een uitvoerig stuk, *over de betrekking, waarin het verhaal, aangaande de wachters bij het graf van Jesus, staat tot de waarheid van zijne opstanding.* — Hier wordt op de bedenkingen, door STROTH, in het *Repertorium* van EICHHORN, Th. IX, PAULUS, in zijne *Kommentarie over het N. T.*, en afzonderlijke *Verhandeling over dit verhaal*, en RUSWURM, in AUGUSTI's *Theologische Monatschrift*, tegen de waarheid van dit verhaal, met goede redenen geantwoord.

(2) *Onderzoek omtrent de leere van den Apostel Paulus, wegens den staat der ziele na den dood*, naar aanleiding van *Phil.* I: 23. — 'Er zal uit deze plaats in 't geheel niet volgen, 't geen 'er veelal uit afgeleid wordt, dat 'er een tusschenstaat van geluk te wachten is, tusschen den dood en de opstanding. Het zelfde wordt beweerd, omtrent de woorden van den Zaligmaker tot den kwaaddoener aan het kruis, *Heden zult gij met mij in het paradijs zijn*, Luc. XXIII: 43. — Deze Verhandeling verdient opmerking.

(3) Beäntwoording der vrage: *wat leert ons de geschiedenis van den invloed, welken Jesus Leer gehad heeft op de Joden; en wat op zijne Discipelen?* — De Leer van Jesus had op zijne Discipelen een beteren invloed, dan op het gros der Joden; niet, om dat hunne begrippen daarvan aanvankelijk zoo veel meer opgehelderd waren, maar, om dat zij, in hunne beginselen, minder trotsch en bedorven, hunne ooren niet gesloten hadden voor de waarheid, maar met een geopend oor en hart zich aan zijn onderwijs hadden overgegeven. — Goede, maar niet onbekende aanmerkingen, over het regte oogpunt, waaruit men dat verschil dient te verklaren.

(4) Verhandeling over de vraag: *is het lijden en sterven van Jesus alleen een gevolg van zijne komst en openbaar leven, of was dit opgesloten in het plan der Voorzienigheid?* van denzelfden Schrijver, die zich met de letter R. teekent, van wien men, in het eersten Deels derde

Stuk.

Stukjen, eene Verhandeling heeft over de vraag: *in welken zin wordt de dood van Christus een offer genoemd voor de zonde?* —— In deeze Verhandeling wordt beweerd, dat noch de leer, noch het voorbeeld, noch de dood, opstanding en verheerlijking van Jesus, *hoofddeel* bij zijne zending, maar alleen *middel*, ter bereiking van Gods doelwit, geweest is, te weten de verheerlijking zijner volmaaktheden, door de gelukzaligheid zijner redelijke schepselen op aarde; maar dat evenwel zijn dood zoo wel *doel*, als *middel*, geweest is. —— Eene geschikte bijdrage, ter beöordeeling van het moeielijk geschilstuk over de oogmerken van 's Heilands dood.

(5) *Anecdote* van een ongenoemden Leeraar, die, over de echtbreuk predikende, Gods kinderen, die zich aan die zonde mogten schuldig gemaakt hebben, op zijne wijze, met de vergevende en reinigende kracht van het bloed van Jesus Christus trachtte te troosten.

Het stilstaan der Zonne ten tijde van Josua opgehelderd uit het beloop der Geschiedenisse door JOH. VAN EIJK, *voorheen Predikant te Muiden. Te Amsteldam, bij* L. van Hulst, 1805. *In gr. 8vo. 41 bl.*

Voor ettelijke jaren gaf de Eerw. VAN EIJK eenige lezenswaardige *Overdenkingen* in het licht, onder den titel, *Ledige uuren besteed tot nuttige overdenking.* Hierbij wil hij nu ook nog deze 15*de Overdenking*, schoon om redenen afzonderlijk gedrukt, gevoegd hebben. De stof is niet gemakkelijk. De arbeid, door den kundigen Schrijver daaraan op nieuw besteed, verdient des te meer lof, om dat hij zich, bij het vrijmoedig onderzoek naar de waare meening van den heiligen Geschiedschrijver, over den uitslag van dit onderzoek voor leerstellige begrippen niet zoo zeer heeft bekommerd, en geen zwaarigheid maakt, om het gebeurde, ten tijde van Josua, waarin men een der grootste wonderen meent ontdekt te hebben, zoo te verklaren, dat 'er niets vreemds in overblijve.

De Eerw. VAN EIJK is van oordeel, dat het Hebr. woord, door *stilstaan* verduitscht, hier de meer gewoone beteekenis moet behouden van *zwijgen*, *zich stil houden*; en het andere, door *blijven staan* uitgedrukt, den zin heeft van *in denzelfden stand blijven*, en dat dus het ge-

gebed van Josua alleenlijk dezen wensch, met verbloemde spreekwijzen, hoofdzakelijk uitdrukt, dat hij van het onweer mogt bevrijd blijven, dat zijne vijanden trof. In denzelfden zin verstaat hij dan ook de aanteekening van den Geschiedschrijver, omtrent de verhooring van het gebedene: *En de Zon zweeg, of hield zich stil, en de Maan bleef in denzelfden stand, tot dat het volk zich aan zijne vijanden gewroken had. Is dit niet geschreven in het boek des oprechten? De Zon nu bleef in denzelfden stand in het midden des hemels, en haastte niet onder te gaan, omtrent eenen volkomenen dag.* Dit alleen is 'er dan van de zaak geweest: terwijl het onweer reeds op de vijanden, welken Josua op de hielen volgde, was losgebarsten, bleef deze, tot hiertoe, niet alleen van dat vernielende geweld bevrijd; maar, daar hij de donkerheid, die hun bedekte, te gemoet trok, bleef alsnog de lucht boven zijn leger onbewolkt, en bescheen hem de Zon in het zuidoosten, met onbenevelde straalen. Hoe nu evenwel niet deze vooronderstelling ook het gezegde omtrent de Maan zamenhange, bekennen wij niet regt te vatten. De Eerw. VAN EIJK heeft zich daarover niet duidelijk verklaard. Zoo lang de Zon in het zuidoosten scheen, kwam de dienst van het maanlicht niet te pas. Westwaarts was de lucht door 't onweer zwaar bewolkt; hoe strookt daarmede, dat Josua's leger door de heldere zonnestraalen, tot aan het opkomen der Maan, wierd begunstigd?

Over de zorg der Ouders voor het welzijn hunner Kinderen; naar aanleiding van het Gebed, eener (eenes) *Oversten der Sijnagoge, aan* JESUS, *voor de behoudenis van zijn twaalfjaarig Dogtertje,* MATTH. IX: 18. *Door* PETRUS SCHOUTEN, *Roomsch Priester en Pastoor te Alkmaar. Te Amsterdam, bij* P. van Buuren. *In gr. 8vo. 16 bl.*

Men ziet met genoegen, dat ook in de Roomsche Kerk van tijd tot tijd, hier en daar, met meer smaak en oordeel wordt gepredikt. De Roomsche Priester en Pastoor SCHOUTEN is, in ons Vaderland, een van die bekwaame Mannen, van welken men veel goeds, tot opklaring hunner Geloofsgenooten, mag verwachten. Deze door hem uitgegevene Leerrede onder-

derscheidt zich van den gewoonen slenter. Men vindt hier niets van die laage en laffe beuzelarij, waarmede de zoogenaamde Predikatien in dat Kerkgenootschap tot hiertoe veelal, op de belagchelijkste wijze, opgevuld geweest zijn, maar zuivere Godsdienstleer, duidelijk onderricht omtrent aangelegene Christenplichten, en gepaste opwekkingen tot derzelver getrouwe betrachting, in een bevattelijken stijl en geschikte orde.

In het gedrag van dien braven Overften, die Jesus zoo ernstig bad om de herstelling van zijne geliefde Dochter, ziet SCHOUTEN eenen, voor de behoudenis van zijn Kind, ijvrig zorgenden Vader; eenen Vader, wiens gedrag hierin de juiste gelegenheid aanbiedt, om in alle Ouders den ijver aan te vuuren, tot het volgen *van zijn voorbeeld*, in de schuldige *zorg*, voor het *welzijn hunner Kinderen*, waar te nemen: eene *zorg*, die *hij te recht oordeelt tweeledig* te moeten zijn, met opzicht namelijk tot hun *tijdelijk* en *eeuwig* welzijn. — Hun tijdelijk welzijn vereischt behoorlijke zorg voor het voedsel, voor de gezondheid, voor de beveiliging en de onderwijzing derzelven. Over alle deze bijzonderheden wordt onderscheidentlijk gehandeld. Tot de noodige zorg voor de gezondheid der Kinderen brengt de Prediker ook het gebruikmaken van dat gezegend behoedmiddel tegen de zoogenaamde Kinderziekte, het welk *Gods liefderijke voorzienigheid heeft doen ontdekken, in de inënting der Koepokken*, die hij deswegens *met klemmende drangredenen aanprijst, ook aan behoeftigen, die 'er zich, ook te Alkmaar, zonder eenige onkosten van kunnen bedienen.* — Niet minder ernstig drukt hij den Ouderen hunne duure verplichting, om ook voor het eeuwig welzijn hunner Kinderen te zorgen, op het hart. *Zij* moeten hen van jongs af opvoeden in de vreeze des Heeren, hen, zoo haast zij behoorlijke vatbaarheid hebben, naar hun vermogen, zelve onderwijzen, en door geschikte Leeraars laten onderwijzen in de waarheid der Christelijke leering, en voorts, door hun eigen voorbeeld, aansporen, om zich op de bevordering van zaligmakende kennis, en de onderhouding van Gods geboden, met allen ijver toe te leggen. —— Hoe veel meer nut is van zulke stichtelijke Preeken, dan van al dat geschrijf over de Onfeilbaarheid der Kerke, en den aankleeve van die, te wachten!

Hand-

Handboek van een zamenstel der Scheikunde, of beschouwende en beoeffenende Grondbeginzelen deezer Wetenschap. Naar het Fransch van E. J. B. BOUILLON LA GRANGE, *Hoogleeraar in de Natuur- en Scheikunde te Parijs, vrij en eenigzins verkort gevolgd, door* J. S. SWAAN, *Apothecar. Met Plaaten. Te Rotterdam, bij* Cornel *en* van Baalen, 1804. *In gr. 8vo.* 374 *bl.*

Het Scheikundig Handboek van BOUILLON LA GRANGE is een dier Werken over de Scheikunde, die thans, in Frankrijk, veel opgang maaken. Ook is hetzelve voortreffelijk ingericht, en bevat eene naauwkeurige beschrijving der gewigtigste ontdekkingen en bewerkingen, die tot deeze Wetenschap behooren. In Frankrijk heeft dit Werk zo veel aftrek gehad, dat daarvan reeds drie drukken het licht zien; 't geen den Heer SWAAN bewoogen heeft, daarvan eene vrij sterk verkorte Vertaaling te onderneemen, zodanig, dat het geheele Werk, waarvan thans het eerste Deel het licht ziet, 3 of 400 bladzijden minder zal beloopen, dan zo men het oorspronkelijk stuk woordelijk had vertaald. Men heeft zulks verkoozen, uit vreeze, dat het Werk anderzins te kostbaar zou uitvallen. Dan mogelijk heeft men zich daar mede meer nadeel, dan voordeel, toegebragt. Het Werk van den Franschen Schrijver, hoe voortreffelijk ook, was vooral niet te uitvoerig, om den naam van een Scheikundig Handboek te verdienen; zo dat de verkorting daar van niet weinig van deszelfs waardije beneemt. Wanneer het geheele Werk ten einde is, zal het met een algemeen Register worden besloten; doch desniettegenstaande zou de Schrijver niet kwaalijk hebben gedaan, met een korten Inhoud van dit Deel voor of achter te plaatzen, en boven de bladzijden, of op den rand, de stoffen te melden, over welke gehandeld wordt, om met een opslag van het oog te kunnen zien, waar men iets zoeken moet.

In dit eerste Deel komen voor, eene korte Geschiedenis der Konst; de nieuwe Maaten en Gewigten; de noodzaakelijkste vereischten eener scheikundige Werkplaats, benevens de daar in noodige Werktuigen; eenige algemeene Bewerkingen en Handgreepen: eindelijk de scheikundige eigenschappen, waar te neemen in de li-

lichaamen in 't algemeen, in de warmtestof, in de lucht, in de verbrandbaare lichaamen, in de gebrande of zuure lichaamen, en in de voor zoutwording vatbaare grondstoffen, zuiver en vereenigd met gebrande lichaamen; waarmede dit Deel ten einde loopt.

Zie hier, tot eene proeve van het geheel, de wijze van het afdeelen eener Klok in graaden. „ Men vult een lange, naauwe kristallen Klok, in de Waterbak van den Luchttoestel, zorgende voor deze bewerking eene vaste plaats te hebben, ten einde het waterpas van het plankje, waar op de Klok rust, steeds hetzelfde blijve: men neemt dan een fles, met eene naauwe opening, die boordevol 6 oncen, 3 wichtjens, 61 grein water bevat, *het geen overeenstemt met een omtrek van 10 vierkante duimen*: zo men niet juist zodanig eene *fles bij der hand heeft*, neemt men een grootere, waar*in zo veel onderen gesmolten wasch en hars gegooten* wordt, *tot zij* juist de opgegeevene hoeveelheid water bevatten kan: men doet vervolgens de in deze laatste fles bevatte lucht in de Klok overgaan, die men wil afdeelen, en tekent naauwkeurig de plaats, tot welke het water gedaald is. Men herhaalt dit nog eens, geeft op nieuw een teken, en gaat daar mede voort, tot dat de Klok geheel van water ontledigd is: het is van belang, te zorgen, dat de fles, de Klok, en, zoo veel mogelijk, ook het water der kuip, in denzelfden staat *van warmte gehouden worden. Men schrijft vervolgens de van 10 tot 10 duimen op de Klok gemaakte afdeelingen met de punt van een Diamant over.*

„ Men kan, op dezelfde wijze, kristallen buizen, voor de Kwik, afmeeten, en verdeelt die van duim tot duim, en zelfs tot tiende gedeelten van duimen toe: de fles, die tot afmeeting dient, moet juist 8 oncen, 6 wichtjens, 25 greinen Kwik houden, het welk met het gewigt van een vierkante duim overeenstemt."

Dis-

Dissertatio Chirurgica Inauguralis, &c. Dat is: *Verhandeling, over het stempen der Bloedstortingen, door* SAMUEL TRESLING, *van Leeuwarden, aan de Groninger Hooge Schoole, tot het bekomen der Doctorale Waardigheid in de Geneeskunde, verdeedigd, op den XVI van Zomermaand* 1804. *Te Groningen, bij* A. Groenewolt. *In gr. 8vo.* 128 *bl.*

In deeze Verhandeling vinden wij, met groote naauwkeurigheid, verzameld het beste van 't geen, bij de verschillende Schrijvers over de Heelkunde, met betrekking tot het stempen der Bloedstortingen, is te vinden. Dan de verdienstelijke Schrijver derzelve heeft het hierbij niet gelaaten, maar verschillende duistere en betwiste Hoofdstukken, in de leere van de stemping der Bloedstortingen, met belangrijke Proeven, op levende Dieren genomen, opgehelderd, 't geen zijne Verhandeling zeer lezenswaardig maakt. Onder anderen vinden wij in dit Stukje eene bevestigende Proeve, in het geschil, of de afgesneeden Zenuwen al of niet, met de herstelling haarer vermogens, geneezen kunnen worden, welke wij hier, van wegen de belangrijkheid der zaak, vertaald zullen mededeelen.

„ Op den XXIII Febr. (zegt de Schrijver) sneed ik in een grooten Hond, uit de Dijezenuw, een stuk, ter lengte van een halven duim; waar na het Dier, losgelaaten zijnde, op zijn poot niet wel loopen kon, maar denzelven echter eenigzins bewoog, zijnde voorts vrolijk, gelijk vóór de Konstbewerking, terwijl de beweging ook allengskens wederkeerde. Zo ras de beledigde poot wederom dezelfde vetheid had bekomen, als de gezonde, oordeelden wij de zenuwwonde geneezen te zijn; waarom wij op den XVIII van Bloeimaand, dus veertien weeken na de volbragte Konstbewerking, het Dier aan een nieuw onderzoek onderwierpen. Na het openen van het vel en het vetvlies, op dat de plaats, daar de Zenuw was afgesneeden geweest, onder ons gezicht zou komen, vonden wij de beide einden der afgesneeden Zenuwe, met eene tusschen beiden geplaatste zelfstandigheid, wederom vereenigd. Na dat wij de Zenuw van alle nabuurige deelen, met groote voorzich-

tig-

tigheid, met het mes afgescheiden, en alle haare zijdtakken hadden afgesneeden, op een grooten afstand, zo boven als beneden de geneezene plaats, prikkelden wij dezelve met den Metaalprikkel, eerst beneden de aangedaane plaats, vervolgens boven, en eindelijk op de plaats zelve, alwaar zich de nieuwe zelfstandigheid vertoonde; wanneer wij, de proeven bij herhaaling neemende, steeds dezelfde uitwerkingen van de Galvanische vloeistof ondervonden, en 'er ons inzonderheid over verwonderden, dat het Dier steeds de grootste tekens van gevoeligheid gaf, wanneer de Metaalprikkel op de herboorene zelfstandigheid werkte. Ondertusschen waren wij met deeze Proeven, tot het ontdekken der waarheid genomen, nog niet voldaan; waarom wij ook met andere *Prikkels het nieuw gebooren gedeelte hebben aangedaan. Wij* hebben, naamelijk, de *Zenuw*, *boven en beneden het* aangedaane deel, met een tang te zamen gedrukt, en ondervonden, dat het *Dier* door eene geweldige pijn wierd aangedaan. Vervolgens de op nieuw voortgebragte zelfstandigheid naauwkeurig beschouwende, hebben wij dezelve ten vollen gelijk aan eene Zenuwe bevonden, doch overgegaan in een olijfvormig lichaam, iets dikker dan het overige der Zenuw. Op dat 'er eindelijk, in deeze Proef, geenerlei zweem van twijffel zou overblijven, heb ik het herbooren gedeelte in Salpeterzuur ingedompeld, waardoor, *binnen weinig dagen, het celwijzig weefzel is opgevreeten, zo dat 'er, op den bodem van het glas, niets overbleef dan eene papachtige stoffe, zeer gelijkende naar eene Zenuw*, doch zo week, dat dezelve, wanneer het glas geschud wierd, zich in een aantal brokjes verdeelde, die echter, door het Salpeterzuur, niet konden ontbonden worden. Wanneer ik eindelijk, met een gezond stuk Zenuw, dezelfde Proef in het werk stelde, nam ik volkomen gelijke uitkomsten waar."

---

*Heilzaame Raad in eene allerbelangrijkste zaak, aan Ouders, Echtgenooten, Huwbaren en elk, wien het heil van het Menschdom ter harte gaat, opgedraagen door * * *. Alom te bekomen. In gr. 8vo. 54 bl.*

Wel mag het onderwerp, welk in dit kort, doch veelbevattend Geschrift wordt behandeld, *eene al-*

allerbelangrijkste zaak heeten! 't Is *de bevrediging der Geslachtsdrift*, die, naar maate zij overeenkomstig of strijdig met haare bedoeling worde aangewend, de zoetste vreugde of de heilloosste gevolgen voortbrengt. „Aangelokt door eene schijnvreugd," zoo schetst, onder andere, de Schrijver die gevolgen, „laat hij „(de mensch) inzonderheid de neiging door de hand „des weldaadigen Scheppers, hem zoo diep ingedrukt; „de neiging, voor de instandhouding van het menschdom zoo onöntbeerlijk; de neiging tot het andere „geslacht te vroegtijdig bij zich ontwaaken; voldoet „aan dezelve, op eene verfoeilijke of onmaatige wijs; „woedt tegen zich zelven, en tegen geheel het menschen-geslacht; vermeerdert het getal van ongelukkige aardbewooners; sloopt zijne gezondheid; bluscht „het vuur zijner ziel uit; verstompt zijne vermogens; „vernielt zijne krachten, en schenkt zich zelven, „voorâl daar door, den beker van ellende en droefheid, tot aan den rand toe, vol." 't Was uit overweeging van deeze en andere jammerzalige gevolgen van een in schijn aangenaam genot, doch in de daad doodlijk woeden tegen zich zelven en tegen zijn eigen geluk, dat de Schrijver van deeze bladen tot het opvatten en voeren van de pen daar tegen te raade wierdt. Hij verkoos zijnen naam te verbergen. Doch hij zij wie hij zij, een Man moet hij weezen, (of hij kon aldus niet schrijven) wien voor deugd en menschengeluk het hart klopt, die de Jeugd voor den Sirenenzang waarschuwt, en haar de klippen, op welke zeer veelen aan ziel en lichaam schipbreuk hebben geleeden, tragt te doen vermijden. De form, in welke hij zijne gedagten giet, is deeze. Vader REINHART, die, het grootste gedeelte zijns leevens, op de beschaaving van het verstand en de vorming van het hart van jonge lieden zich hadt toegelegd, bevondt zich in het geval, dat een goed getal kweekelingen zijn leerschool zou verlaaten. Met een beklemd gemoed zag hij hen de wijde waereld intreeden, om aan de omringende gevaaren aldaar te worden blootgesteld. Van hier, dat hij op eene plegtige wijze van hun afscheid nam, en, in de gedaante eener Redevoeringe, *over de rechtmaatige bevrediging der Geslachtsdrift* hen onderhieldt. Vooraf maakt REINHART eenige algemeene aanmerkingen over het welvoegelijke en betaamelijke eener verstandi-

ringe inwolginge van deeze drift, als zijnde het eene groote en voor den mensch zeer vereerende gedagte, „ dat het oneindig verheven Wezen zich van hem wil „ bedienen, om aan de menschlijke maatschappij nuttige „ *leden* te bezorgen, en de zalige gewesten met ge- „ *lukkige* bewooners te vervullen; — dat *Hij*, die Aan- „ biddenswaardige, ons, geringe *schepselen*, tot va- „ ders, moeders, verzorgers en opvoeders van zij- „ ne menschen, van zijne kinderen, maaken wil." Thans een tafereel hebbende opgehangen van de onheilen, welke eene vroegtijdige voldoening aan de Geslagtsdrift buiten het huwelijk naasleept, raadt hij, egter, een al te vroegtijdig huwelijk af, en is van oordeel; dat, over 't geheel genomen, de ouderdom van 25 jaaren *voor het mannelijk*, en die van 19 jaaren voor het *ander geslagt*, daar toe de meest geschikte leeftijd is. *In het huwelijk zelf* wil hij, dat, zoo wel als buiten hetzelve, *kuischheid* en *maatigheid* zorgvuldig moeten worden onderhouden en aangekweekt. Ter zaake dienende en zeer verstandig, zoo wel als het waare genoegen des huwelijksgenots bevorderende, zijn de onderrigtingen, hier voorgedraagen, en daarom ook, met regt, eenigzins uitvoerig. De leefregels, ten aanzien van het gebruik van spijze en drank, daar nevens gevoegd, verdienen insgelijks opmerking; gelijk ook de voorschriften, raakende het gedrag, door den Man te houden, *wanneer de Vrouw kenmerken vertoont, eerlang moeder te zullen worden. Het gewigt deezer raadgeevingen drukt Vader* REINHART *zijnen Kweekelingen op het hart*, van den eenen kant door de voordeelen, aan eene verstandige opvolginge, en van de andere zijde, en wel voornaamelijk, door de nadeelen, aan het verwaarloozen van dezelve verknogt. Bij wijze van Naarede volgen nu nog eenige lessen, raakende het gedrag, vóór het huwelijk te houden, om ziel en lichaam onbevlekt te bewaaren, om zich tot eene gelukkige echtsvereeniging voor te bereiden. — Agter het Geschrift volgen eenige *Aanteekeningen* en *Bijvoegzels*, in welke het hier en daar gestelde verder ontwikkeld, of tot gedrukte Schriften overgeweezen wordt.

Soortgelijke Schriften, als 't geen wij thans voor ons hebben, zijn er meer voorhanden. Hebben dezelve doel getroffen? Dat hoopen wij! Dit, egter, verhindert niet, dat de ongenoemde Schrijver lof verdient, het

niet slegts om zijn goed oogmerk, maar ook om de uitvoering, die ons dunkt boven zommigen den voorrang te verdienen om haare beknoptheid en zaaklijkheid, die veelen, vijanden van uitgebreide lektuure, dit Geschrift te gereeder zal doen in de hand neemen. Mogt onze wensch, dat dit gebeure, en het bestreeden kwaad bij veelen overwonnen worde, vervuld worden!

Huiszittend Leeven, bevattende eenige Mengelstoffen over afzonderlijke en, voorheen, weinig of niet bewerkte Onderwerpen, betreklijk tot de Letter-, Historie- en Oudheidkunde van Nederland, door Mr. HENRIK VAN WIJN. *Iste Deel, IVde Stuk. Te Amsterdam, bij* J. Allart. *In gr. 8vo.* 200 *bladz.* (*)

Dit vierde Stukjen van het *Huiszittend Leeven* des kundigen en arbeidzaamen Heeren VAN WIJN bevat drie Verhandelingen.

De *eerste* is eigenlijk een Brief van den Heere VAN LIJNDEN VAN BLITTERSWIJK aan den Schrijver des Werks, over den toenaam MAGUSANUS, MACUSANUS of MASCUSANUS, die op drie altaarsteenen (†), en op eenige penningen van den Keizer POSTUMUS, aan HERCULES wordt gegeven. Verscheiden gissingen over den oorsprong en betekenis van deezen naam, welken sommigen heel uit het Hebreeuwsch of Phoenicisch willen afleiden, worden hier verworpen en met den Heere VAN WIJN (‡) geoordeeld, dat het woord eenen Germanischen of Celtischen oorsprong heeft, en wel ,, dat de bijnaam *plaatslijk* is, ,, en uit *deze* Landen moet herkomstig wezen (§).'' De vraag is alleenlijk, welke plaats men te verstaan hebbe.

Pos-

(*) Zie over de drie eerste Stukken onze *Algem. Vaderl. Letteroefeningen voor* 1803. bl. 602 env.

(†) Een derzelven werd gevonden bij *Westkappelle*, op Walcheren, en wordt daar in de Kerk bewaard. De tweede bij *Rummel* (Zie, over dit *Rummel*, VAN WIJN, *Hist. Avondst.* I B. bl. 21 env.) en is in de bezittinge der Erfgenaamen van den geleerden Deventerschen Burgemeester CUPERUS. De derde, ergens in Gelderland opgedolven, is, men weet niet hoe, in handen der Brusselsche Jesuiten geraakt, maar tegenwoordig of verloren, of ergens versteken.

(‡) Zie deezes *Naleezingen op de Vaderl. Historie*, I D. bl. 3 en *Historische Avondstonden*, I B. bl. 42.

(§) Bl. 337. Z. o. bl. 349 en 352.

POSTUMUS, die in de verwarringen, waarin het Roomſche Rijk, na de gevangenis en dood van VALERIANUS (*), verviel, in Gallie tot Keizer werd uitgeroepen, en, in eene regeering van acht of tien jaaren, door beleid en dapperheid de vervallen zaaken grootlijks herſtelde, verſcheiden overwinningen op de Germaanen behaalde, en de grenzen des Rijks met nieuwe ſterkten bevestigde, heeft, niet onwaarſchijnelijk, „ de gedachtenis hiervan willen vereeuwigen door middel van „ penningen, beſtempeld met de naamen der Landen „ of Plaatzen, daar hij den vijand verſlagen had, volgens een gebruik... aan de eerzucht der Keizers... „ niet ongewoon."— HERCULES was eene bij de inwooners deezer Landen, nadat zij gemeenſchap met de Romeinen hadden gekregen, bekende Godheid (†). *Maar van welke plaats is dan de toenaam* MACUSANUS *of* MAGUSANUS ontleend? Twee worden genoemd; de eene *Mecuſa*, eene plaats door ANONYMUS RAVENNAS (‡) gemeld als gelegen in *Francia Rhenenſis*, niet verre van den Moezel; de andere *Mahuſenham* of *Mahuſenheim*, oudtijds nabij den Rhijn gelegen, en genoemd in eene opgaave van de goederen der Utrechtſche Kerke, te vinden in het Charterboek van MIERIS. Dat van eene deezer plaatzen de naam genomen zij, wordt te waarſchijnelijker, dewijl nergens anders dan hier te lande ſteenen met dit opſchrift gevonden zijn.

De tweede Verhandeling *is van den Heere* VAN WIJN *zelven, en heeft tot opſchrift: Iets nopens de Vernieling der Egmondſche Abtdije en Boekerije: alsmede eene nadere opgaave van het overoude Handſchrift van* WILLERAMUS, *aldaar berust hebbende.* Zij is verre de grootſte van de drie, welke in dit Stukjen voorkomen, als beſlaande, met eene korte Bijlaage, 160 bladzijden. In drie Afdeelingen zoude men haar kunnen onderſcheiden, welker *eerſte*, van bl. 357 tot bl. 423, betreft de Vernieling der Abtdije en Boekerije. De Schrijver beklaagt hier het niet.

(*) GALLIENUS ſtaat 'er bl. 342 reg. 4. Doch dit is zekerlijk eene loutere ſchrijffeil. GALLIENUS overleefde POSTUMUS.

(†) Zie de Aantekening van den Heere VAN WIJN op bl. 350.

(‡) Volgens den Geleerden WESSELING en anderen eenen Schrijver der IXde Eeuwe, en Priester, GUI, of GUIDO van Ravenna geheeten. V. *Bibl. Raiſonnée*, Tom. XIV. p. 78.

niet volkomen slaagen zijner poogingen om het rechte bescheid te krijgen van die vernielinge, inzonderheid der Boekerije, waaromtrent men zelfs niets aantreft bij HADRIANUS JUNIUS, in deszelfs *Batavia*, niettegenstaande hij in deeze tijden leefde, en tot de Abtdij eene vrij naauwe betrekking had (*): het zij eenige staatkundige of andere reden hem deed zwijgen, het zij de laatste hand aan zijn Werk ontbreeke, waaraan men evenwel het voorbijgaan van deeze gebeurtenis bezwaarlijk kan toeschrijven. Hetgeen de Hr. VAN WIJN heeft kunnen ontdekken, bestaat hoofdzaaklijk hierin. De Abtdij leed zekerlijk, in de Spaansche beroerten, den eersten aanstoot van de afgedankte soldaaten des Heeren van BREDERODE, wanneer zij, in het Jaar 1567, van voor Amsterdam na Noordholland trokken, te Medenblik scheep gingen en na het Kleefsche vluchtten. Maar schoon zij de Abtdij van een gedeelte haarer sieraaden en kostbaarheden beroofden, en de Kloosterlingen mishandelden (†), misschien ook de Boekerij beschadigden, valsch is het, dat zij de laatste geheel zouden vernield, of het gebouw in brand hebben gestoken; en nog minder kan men zulks den Spanjaarden te last leggen (‡). Dat alles afdoet, het blijkt uit nog voorhanden zijnde rekeningen van DIERICK VAN TEIJLINGEN, toenmaaligen Rentmeester der Abtdije, dat de veroorzaakte schade geenen invloed had op de leevenswijze der Monniken, en dat nog naderhand aanzienlijke persoonaadjen aldaar onthaald zijn (§). Zelfs schijnt de Abtdij van het Jaar 1567 tot 1572 van buiten niets geleden te hebben, schoon zij door den Haarlemschen Bisschop, die tevens Abt was, NICOLAAS VAN NIEUWELAND, deerlijk wierd uitgemergeld (**). Maar in het laatstgemelde Jaar moest zij eerst veel uitstaan van ongebonden krijgsvolk der Staaten, welken, en zelfs WILLEM de I, nog geen gezachs genoeg hadden om den moedwil van eenige woeste Bevelhebberen en derzelven onderhoorige manschap te beteu-

ge-

(*) Bl. 361 en IIIde Stukjen, bl. 312.

(†) Bl. 374, 376. (‡) Bl. 366.

(§) Bl. 377, env. 387 env. Op de laatstgemelde bladz. r. 14 staat tweemaal het woord *ponden*. Het schijnt duidelijk, dat men voor het tweede *ponden* moet leezen *grooten*.

(**) Bl. 382, env.

gelen. Zij geraakte hierdoor in eenen jammerlijken toestand (*), en werd beroofd van veele kostbaarheden, Boeken en Papieren, waarvan, buiten twijffel, een groot gedeelte onherstelbaar verloren is. Veel werd, evenwel, door beter denkenden geborgen, en wel mag men vertrouwen, dat zodanigen onder de Kloosterlingen, welken eenige zucht hadden voor geleerdheid en weetenschappen, hun best zullen gedaan hebben om het nog overgeblevene in veiligheid te brengen, aan de bewaaringe van goede vrienden te vertrouwen, of somtijds wech te schenken, zo als het geval met het Handschrift van WILLERAMUS schijnt geweest te zijn (†). De Monniken bleeven echter nog in de Abtdije, ten minsten tot den 18den Februarij 1573, na welken tijd den Schrijver geene laatere blijken daaromtrent zijn voorgekomen (‡). In den Zomer van het gemelde Jaar, na het overgaan van Haarlem, werd het gebouw grootendeels afgebroken, en de bouwstoffen gebruikt, zo tot het opwerpen van schansen, als tot versterking van Alkmaar, tot dat het overgeblevene in de maand Junij of Julij, op eenige puinhoopen na, geheel vernield wierd. — Als eene *tweede* Afdeeling deezer Verhandelinge mogen wij beschouwen hetgeen de Schrijver, van bladz. 423 tot bl. 465, zegt van het gebouw der Abtdije en der Kerke daartoe behoorende, en van de slooping van derzelver laatste geraamte, *nadat den 18den van Wintermaand des Jaars 1798 een der twee nog overgebleven torens was ingestort*, hetgeen den tegenwoordigen Heer der Egmonden, S. J. T. TINNE, deed besluiten, tot voorkoming van ongelukken, ook het overige te doen opruimen, „ doch niet, dan nadat, alvoorens, van al hetgeen „ kon geagt worden ten deezen van eenig belang voor „ de weetgierige Nakoomelingschap te zijn, juiste af„ teekeningen zouden zijn genomen (§).” De Schrijver, die reeds gesproken had van eenige sieraaden der Abtdije, en vooral van eene allerkostbaarste gouden, met edelgesteenten versierde, Altaartafel, door DIRK den IIden en deszelfs Vrouwe HILDEGARDE aan de Abtdije vereerd, eenmaal voor 700 dukaaten verpand, maar door

(*) Bl. 392—406. (†) Bl. 407. Z. o. bl. 468.
(‡) Bl. 409, env. (§) Bl. 441.

door den Abt WILLEM VAN MATHENES, omtrent het midden der XVde Eeuwe, weder gelost, doch naderhand in de XVIde Eeuwe, onzeker wanneer, of op welke wijze, te zoek geraakt (*). — De Schrijver geeft vervolgens eene afbeelding en beschrijving van eenen Steen, die boven den voornaamsten ingang der Abtdijkerke plag te staan, en bij de laatste slooping van het overblijfsel des gebouws zorgvuldiglijk bewaard is. Op dien steen vertoont zich Apostel PETRUS, en ter wederzijde van denzelven ziet men Graaf DIRK den V, met zijne Moeder PETRONELLA knielende, alles verzeld met opschriften in Latijnsche versen, in den smaak dier tijden. Doch hier dient men den Heer VAN WIJN zelven te leezen (†). — De *derde* Afdeeling begint op bladz. 465 en behelst het overige der Verhandelinge. Zij heeft tot haar onderwerp het beroemde Handschrift van WILLERAMMUS, Abt van Ebersperg, „ bevattende deszelfs *Latijnsche* en *Frank-Duitsche* Ver„ taaling van SALOMONS *Hooglied*, welk behoord „ hebbende aan de Egmondsche Boekerije; doch nu „ aan die van 's Lands Hoogeschoole te Leiden," hetgeen de Curatoren dier Schoole den Heere VAN WIJN gunstiglijk eenigen tijd ter beschouwinge hadden toegestaan. De Schrijver geeft, in twee Plaaten, verscheiden proeven van de wijze, waarop dit keurlijke stuk geschreven is, en toont, zo klaar als de natuur van dergelijke zaaken gedoogt, dat het exemplaar moet vervaardigd zijn niet lang na het midden der XIde Eeuwe, en dus kort nadat het Werk door WILLERAMMUS was opgesteld. Het maaksel der Letteren en de tijd, wanneer het aan de Abtdije gekomen is, wijzen dit uit. Het werd in het Jaar 1572, dus kort voor de verwoesting der Abtdije, door Heer JACOBUS BLONDELIUS geschonken aan Mr. PIETER MEERHOUT, *Rector* te Alkmaar. (‡) BLONDELIUS was een voorstander van geleerdheid, met welken ook HADRIANUS JUNIUS briefwisseling hield, een vriend van MEERHOUT en in het Jaar 1573 *Prior* der Abtdije. In sommige oude rekeningen wordt hij ook *Broeder* JACOB *van Aelst*, of JACOB BLONDELIUS VAN AELST, genoemd (§). Achter

(*) Bl. 428—440. (†) Bl. 442—464. (‡) Bl. 468.
(§) Bladz. 469, env. Eene kleine bedenking rijst bij ons op.

tar de Verhandeling is eene Bijlaage: „ Houdende zo „ de *verschillende Leezingen* op den Kant, als de *Invullingen*, uit andere *Codices*, in den Tekst, van het, „ in de Boekerij der Leidsche Hoogeschoole berustend, „ *Frank-Duitsch* HS. van WILLERAMMUS: in vergelijking gebragt met, en ter opheldering dienende „ van, de bekende uitgaave van MERULA."

De derde Verhandeling, de kortste van alle, heeft tot titel: *Steen van Bennenbroek: steen genaamd van* VELLEDA. Zij zal ons niet lang ophouden. De Hr. VAN WIJN, welke met den eerstgemelden steen zo hoog niet loopt als ALKEMADE, geeft ondertusschen zijnen tweevoudigen wensch te kennen, dat onze Vaderlandsche gronden meer mogen doorzocht, doch ook in het opmaaken van besluiten over de gevonden voorwerpen met omzichtigheid gehandeld worden. Zo schijnt hem de zogenaamde steen van VELLEDA eerder een gedeelte der historie van SUSANNA te vertoonen; welke, gelijk andere Schriftuurlijke Historien, meermaalen op dergelijke steenen werd afgebeeld.

Wij moeten eindigen, maar willen dit niet doen, zonder den Heere VAN WIJN te danken voor deeze nieuwe vrucht van zijnen letterarbeid, en onzen wensch te betuigen, dat hij nog langen tijd lust en krachten moge behouden, om de Liefhebbers der Vaderlandsche Geschiedenissen en Oudheden te onthaalen op de voortbrengselen van zijn doorkneed oordeel, grondige kundigheden en uitgebreide beleezenheid.

Het

op, onder het vergelijken van bladz. 470 met bladz. 409. Ter eerstgemelde plaatze wordt gezegd, dat de rekening der Abtdije voor het Jaar 1566 was gesloten, „ bij Broeder OTTO „ VAN MIEROP, *Prior* — en Broeder JACOB BLONDELIUS VAN „ AELST." Op bladz. 409 vinden wij in eene Verbindtenis van 28 Jan. 1573 JACOB BLONDEEL, *Prior*, en (behalven nog anderen) OTTO MIJROPIUS F., dat is, *frater*. Dat BLONDEEL van *Monnik Prior* wierd, is niet vreemd. Maar is OTTO MIJROPIUS de zelfde als OTTO VAN MIEROP? De naam schijnt de zelfde. Was hij van *Prior* weder *Monnik* geworden? Dat is niet waarschijnelijk: want was de waardigheid van *Prior* niet voor het leeven, zo wel als die van *Abt*? Zijn dan, in dien korten tijd, twee persoonen, geheel van gelijken naam, in de Abtdije geweest? Onmogelijk is dit niet.

Het oorspronglijk Schilderij van KAREL VAN EGMOND, *Hertoge van Gelre en Grave van Zutphen, uitgelegd door* G. VAN HASSELT. *Te Haarlem, bij* A. LOOSJES Pz. *In gr. fol.* 35 *bl.*

Groot, zeer groot, pleeg, in ons Vaderland, het getal kenneren en minnaaren van Oudheden, en bovenal die deezes Lands, te weezen: veele Werken strekken daarvan tot onwraakbaare bewijzen. Dat getal is zedert geweldig afgenomen, en bepaalt zich nu tot weinigen, die zich daadlijk op dat vak toeleggen, of een belangrijk deel neemen in 't geen deswegen aan het licht gebragt en geschreeven wordt. Onder die weinige arbeiders in het oude munt gewis de Heer VAN HASSELT uit: de Werken, door hem van tijd tot tijd in 't licht gezonden, draagen des het volledigste getuigenis; het-geen wij hier voor ons hebben, is eene nieuwe staaving.

Van alle de geschilderde Beeldtenissen deezes in 's Lands Geschiedenisse zo bekenden Hertogs, in diens tijd en zelfs op zijne eigene bestelling vervaardigd, is 'er geen een meer voorhanden, buiten het oorspronglijke, waar van wij hier eene gekleurde Aftekening, die zeer keurig is uitgevoerd, aantreffen, met eene Uitlegging van den Oudheidkundigen VAN HASSELT.

Geen wonder, dat van de veelvuldige brooze, op glas geschilderde Afbeeldingen, aan eenige Kerken van zijne Landen, misschien ook aan Dorp-kerken, geschonken, niets noemenswaardigs is overgebleeven. Zij verdweenen, even als zo veele andere Vaderlandsche Gedenkstukken, zonder ooit aan de Naakomelingschap bekend te kunnen worden. — „ Eene overdenking daarvan," schrijft de oudheidminnende VAN HASSELT, „ en het herdenken aan 't geen, in deeze laatste jaaren, „ ons *Gelderland* te beurte viel; de slegting van haar „ oudst en aanzienlijkst gebouw, het aanzienlijkst gebouw van ons geheel Gemeenebest; de verscheuring „ en roof van zo veele zeldzaame boeken; mijne eigene „ ondervindingen, de plundering van mijn oud *Basrelief* uit het Klooster van *Munnikhuizen*, van mijn „ *Romeinsche* vloer van drieënzeventig zeer groote en „ kleinere bakſteenen, welke bij elkander in het *Neder-*

„ rijk-

„ *rijksche Walt* gevonden, ieder het opschrift van eene
„ *Legioen*, en daar onder onbekende *Legioenen*, te lee-
„ zen gaven, maar mij nu vrugteloos . . . *Legio-*
„ *nes redde* doen uitroepen;" — deeze overweegingen
spoorden hem aan, om bij het ontvangen van het Schil-
derstuk, de Afbeelding diens Hertogs schenkende, ter-
stond voor de bekendmaaking daar van te zorgen; en,
schoon de zugt voor Vaderlandsche Oudheden tegen-
woordig, in ons Land, op verre na zo niet opgewekt is
als bij andere Volken, vertrouwt hij, dat mijn Heer
de Baron L. A. VAN ITTERSUM, die het Schilderstuk hem
ten geschenke zondt, den openbaaren dank deswegen
zo gunstig zal ontvangen, als het van Hem geschonken
werd aan den Vervaardiger van de thans in 't licht ge-
zondene *Afbeelding*, gepaard met eene breedvoerige *Be-
schrijving en Uitlegging* van alle de bijzonderheden, in
dezelve voorkomende.

Naa een algemeen berigt, den ouderdom, echtheid
en herkomst deezer Schilderije betreffende, en dat de
Prent diens Hertogs in het *Geldersch* Historiewerk van
J. J. PONTANUS, schoon in zommige opzigten verschil-
lende van het hier opgehangen stuk, desniettemin gewisse
kenmerken draagt dat zij daarnaar gesneeden werd,
treedt hij tot de ontvouwing van 't geen hier den oogen
geboođen wordt.

In de eerste plaats handelt hij over 's Vorsten Gelaat
— *het Hoofddekzel* — *de Cieraaden* daar aan toege-
gevoegd — *de Kleeding* — *en de vier Ringen*, aan
's Vorsten handen te zien, en wel twee aan ieder hand.
Deeze worden, wat de plaatzing enz. betreft, beschree-
ven. De hier bijgevoegde aanmerking, over het draa-
gen van onderscheidene *Steenen* in die Ringen, willen
wij hier afschrijven, tot een staal van de ophelderende
schrijfwijze des Heeren VAN HASSELT, die elk deel der
Kleederdragt uit de Oudheid opheldert, doormengd
met aanhaalingen, welke het gelaat, bij het leezen van
oudheidkundige bijzonderheden, ontfronzen. — „De on-
„ derscheidene Steenen werden," merkt hij op, „veel-
„ ligt meer om eene andere reden, dan om derzelver
„ waardije, welke nu ten minsten gering zou zijn, ge-
„ draagen. Van vroeger, en nog lang na KARELS ver-
„ scheiden, werden veele en de wonderbaarlijkste ei-
„ genschappen aan de edele gesteenten toegeweezen. Het

„ draagen van een *Hijacint* weerde de pest af; de *Robijn* „ alle leverkwaalen; de *Saphier* genas oogontsteekingen; door een *Opaal* werd het gift kragtloos gemaakt; voor den *Smaragd* weeken de vuilaartigste „ koortzen; door den *Topaas* werd het geheugen versterkt. Met één woord, in ieder steen meende men „ de heilzaamste vermogens te bezitten. — En zou „ onzen Hertog van GELDER ook daarom het gebruik „ van ringen, met onderscheidene gesteenten, niet wel „ hebben behaagd? kloekmoedigheid en bijgeloof vereenigden zich meermaalen in onbezorgde karakters: en „ hij was althans bijgeloovig, en gaf zelfs aan de „ schoone woorden van een gelukzoeker gehoor, van „ door zijn drinkbaar goud wederom tot een veertigjaarigen ouderdom en sterkte te zullen geraaken." — Onze Oudheidkundige bewijst hier met de stukken, hoe twee *Alchijmisten* aan KAREL's Hof met onderscheiding bejegend werden.

De Bloemen in 's Vorsten rechterhand ontgaan de opmerking niet, en geeven aanleiding tot oudheidkundige bijzonderheden, deeze geschenken van FLORA betreffende. — De Tafel, voor den Vorst geplaatst, doet, daar men hem zittend beschouwt, 't een en ander oudheidkundigs over de *Sitten* en *Stoelen* bijbrengen. — Het verschiet, door een open venster in de Schilderij te zien, op een geestlijk Gebouw, doet VAN HASSELT over de Glasvensteren spreeken, en de vier daar loopende Monniken hem iets zeggen over onzen KAREL, dien men den *dollen Hertog* heette, en wien naging, dat de Bedienaars der Altaaren en de Geestlijke Staat bij hem in weinig aanziens waren; dan hij toont, dat deezen daarin mishebben, door bewijsstukken van KAREL's eerbied voor den Godsdienst, in die tijden, bij te brengen. Voorts vergelijkt VAN HASSELT de beschreeve Afbeelding met die op 's Hertogs Praalgraf. Het Lijstwerk der Schilderije en de daar onder te leezene Regels worden toegelicht.

Wij sluiten dit Verslag met de eigene woorden des Heeren VAN HASSELT: „ De Leezer zie, of het, *Je* „ *vous expliquerai a fond toutes ces curiosités*, niet de „ juiste *Kritiek* voor deeze bladen zij!"

Ik ben ook te Parijs geweest. Naar het Hoogduitsch. II Deeltjes. In den Hage, bij J. Immerzeel, Jun. *In 8vo. Te zamen 223 bl.*

Wij zijn ook te Parijs geweest, met deezen *Zwitser*, doch zittende in onzen armstoel, bij een goed vuur, op een der koudste dagen van den verstreeken Winter. Wij vonden alzins reden om ons te verheugen, dat de Schrijver aan den wensch zijner Vrienden, dat ook het Eerste *Deel*, slegts voor Vrienden geschreeven, gedrukt mogt worden, het oor geleend hebbe.

Het Eerste Deel betreft *Parijs* niet, maar behelst de Reis derwaards, waar op hij niet verzuimt zijn dubbel oogmerk te volvoeren, om *Menschen* en *Menschenkunst* te zien; terwijl het gezelschap zijner Reisgenooten, en die hij aantrof, alsmede de Reisontmoetingen, hem gelegenheid geeven om aanmerkingen te maaken, welke hij in een bevalligen stijl inkleedt, en alzins betoont een Man van beleezenheid en letteren te zijn, die zulks ongedwongen te pas brengt.

Hij ondernam deeze Reis in Meijmaand des Jaars 1801: eene tijdsvermelding, welke niet moet vergeeten, maar de geheele reis door in 't oog gehouden worden. Hij deedt dezelve niet, gelijk hij verklaart „ om de wereld, maar om zichzelven te onderrichten;" uit dien hoofde is hij zelve somwijlen een voorwerp van waarneeming geweest. „ Daarom, voegt hij 'er bij, zullen mijne Vrienden het mij wel ten goede houden, als ik somtijds van persoonlijke belangen gewag maak, of, tegen mijne gewoonte, zo dikwijls van mijzelven spreek. Ondertusschen ben ik overtuigd, dat hij, die naar waarheid van zichzelven spreekt, en oprechtlijk de indrukken afmaalt, welke de hem ontmoetende zaaken, hoe gering die ook schijnen, op hem zelven maaken, onder zijnen eigen naam van duizend anderen spreekt, en het *Mutato nomine de te* gerust als een spiegel aan vriend en vijand mag vertoonen. — Het is daarom niet altijd ijdelheid, van zichzelven te spreeken, en menig een mag het gerustlijk waagen, zijn eigen Ik een oogenblik ten voorwerp van opmerkzaamheid te maaken, zo hij daarbij meer zelfverlochening aan den dag legt, en minder om goedkeuring vleit, dan

HUIZEN en zijn Dichtwerk bij ons aan; en heeft hij dus niet anders, het zij van onze onzijdigheid voor hem, het zij van onze onwillige toegenegenheid voor zijn Lofdicht op *de Verdienste der Vrouwen*, te verwachten; dan dat wij hetzelve met alle hartelijkheid zullen aanbevelen bij onze bevallige Leezeresfen en de Sexe in het algemeen, „ wiet gunst hij te recht waardeert boven schitterende eerlauwrieren." — Zedigheid was altoos bij ons eene wellekome gemoedsgestalte, en een bekoorend cieraad in het oog der Zanggodinnen. HORATIUS, die bevoegde Keurmeester van het behaagelijke in de Dichtkunst, prees, niet minder dan CICERO ten aanzien der Welspreekendheid, een' deftigen en gepasten, maar geenzins hoogen toon, of praalenden aanhef, vooral ter Inleidinge, aan; en nimmer ook vonden wij een welgevallen in weidsche en veelbeloovende Titels. Het behaagde ons daarom in den Hr. NIEUWENHUIZEN, dat hij zijn Stukje eene *Navolging* noemde *naar het Fransche van* LEGOUVÉ; offchoon hij, getuige zijn Voorbericht, wezenlijke aanspraak heeft op oorspronkelijk vernuft en gevestigden kunstsmaak; ofschoon hij in veelen, en onzes inziens niet zonder goede redenen, van zijnen Voorganger afweek; de orde en schikking van deszelfs Dichtstuk, *Le Merite des Femmes*, verbeterde; nieuwe denkbeelden en voorbeelden, met achterlaating van al wat op Frankrijk toepasselijk was, uit de Vaderlandsche Geschiedenisfen ontleende, en het Werk, om kort te gaan, derwijze verarbeidde, dat hij drie vierde althans van zijne Navolging, of Verkleeding in eenen Nederlandschen tooi, aan zich moge toeëigenen. Onbekend met het Fransche van LEGOUVÉ, stellen wij dit op gezach van NIEUWENHUIZEN ter neder, wien wij beleedigen zouden met onzen twijfel omtrent de waarheid van deeze zijne opgaave, hoezeer zij ons, buiten *eigene* vergelijking van beide de Stukken, maar ten deele blijken mogt. Maar komen wij ter zaake. Hij bezingt *de verdiensten der Vrouwen*, en richt zich vooral tegen den laster der Mannen, bij wien dezelve te zeer miskend, bespot, voor beuzelaarij aangezien, en ook beleedigd worden; en het behaagde ons, dat hij vandaar zijnen aanloop nam tot het Gedicht, dat aan de voortreffelijkheid en deugden der Sexe bestendig hulde doet, in eenen zachten en bevalligen stijl. Zo dikwerf verlaagde zich de Dichtkunst met de wanverdiensten en ijdelheid der Schoonen te vleien, met aan haare zwakheden, dartelheid en ondeugden te wierooken, of leende zij haaren ontheiligden veder om het hart onzer Levensgezellinnen te verbasteren, ja bezoedelde zij zich almede met de gebreken van het Vrouwelijk Geslacht op het scherpste en boven waarheid te hekelen, — dat wij ons verblijdden, haare gaaven, in deezen aanvang der Eeuwe, van onzen Dichter besteed te vinden tot

een

een waardiger en beter doel. Alleen het jammert ons, indien hij, op zijne beurt, in het prijzen van *geheel de Sexe*, kwaalijk maat hield, en derzelver kennelijke en erkende feilen te zeer in den duister liet; daar het ons toefchijnt, dat hij, door meerdere invlechting deezer fchaduwen van het Vrouwelijk Character, haare uitfteekende en wezenlijke verdienften, of *verlichte zijde*, in voller dag had mogen ftellen. — Hoe het zij, zijn Werk is een doorgaand Lofdicht, geheel der Zedelijkheid geheiligd, en levert ons een Tafereel, dermaate verfchillende van de overgedreeven fchilderijen, door eenen POPE en BOILEAU bevoorens opgehangen, dat men bezwaarlijk zich diets maakt, in beiden één onderwerp, *de Vrouwen*, voor zich te hebben. *Zie* hier den hoofdzaakelijken Inhoud, naar 's Mans opgaave, in IV rustpunten, of Afdeelingen, onderfcheiden. „In de eerfte befchouwt „ hij de *ligchaamsvolmaaktheden der Sexe, haare fchoonheid,* „ *bevalligheid, enz.*; — in de tweede haare verdienften „ *door het vervullen haarer plichten in de onderfcheidene* „ *betrekkingen, waarin zij geplaatst zijn*; — in de derde „ haare *zielsvolmaaktheden*, haare talenten en bekwaamheden; en eindelijk in de vierde haare deugden en haare „ *voortreffelijkheid in de Maatfchappij*."

Gaarne zouden wij veele trekken uit dit Dichtftuk overneemen; maar even zeer als het belang der zeden en de bekoorlijkheid van het onderwerp ons daar toe nodigen, gebiedt ons de maate van ons beftek, tot weinigen ons te bepaalen, die ter proeve dienen moeten, en daarom moeielijk te kiezen zijn. — Voorzeker mag en behoort men in deeze dagen, *waarin losbandigheid en ontucht te zeer zijn heerfchende, en het huwelijk en deszelfs genoegens meermaalen gelasterd en miskend worden, deezen arbeid van* NIEUWENHUIZEN *der Jeugd en beide de Sexen in ons Vaderland ter leezinge* op het dringendst aan te *beveelen, en deezen zijnen* wenk met gezetten ernst te leezen, daar hij dus (bl. 5) tegen de verleiding en den lasteraar der Vrouwen zich verzet.

't Is waar, dat de ondeugd vaak *haar* glansrijke eer verduistert;
Maar wordt uw ftrenge deugd door 't misdrijf nooit ontluisterd?
Door eigenliefde blind, ontdekt ge uw zwakheid niet,
Daar ge in de beste Vrouw een reeks gebreken ziet;
En, fnoodaart! gij alleen zijt de oorzaak dier gebreken:
Eerst poogt ge een' ijdlen waan in 't argloos hart te ontfteeken,
En wijl uw valfche tong haar teedre zinnen vleit,
Wordt zij door uwe list van 't pad der deugd geleid.
Hoe menig zwakke deern, en weerlooze offerande,
Strekt haar' verleider meer dan haar geflacht tot *fchande.*
Gij fpant de onnozelheid en onfchuld ftrik bij *ftrik*,
Slegts om 't genot van één wellustig *oogenblik.*

En waarom doet de liefde u zo veel jamm'ren vreezen?
Het huwlijk wordt een hel en 't kon een hemel wezen.
Ach! 't is om dat uw hart, door *vuige*, (*) drift verklockt,
Slegts ſchoonheid zonder deugd, goud zonder braafheid zoekt.

Maar genoeg om eenen ſmaak te geeven van het geheel, bijzonder ook van de tweede Afdeeling, ten eenenmaal berekend om huisſelijk geluk en de verdienſten eener braave Echtgenoote en Moeder op hoogen prijs te leeren ſchatten. Daar, intusſchen, doet het ons leed, dat de Dichter, de tederheid eener Moeder prijzende, die, met lijfsgevaar en verlies van haare ſchoonheid, eenen zuigeling oppast, door de Kinderziekte aangegreepen, echter de gelegenheid verzuimde van het nut der Inenting, met naame door Koepokken, met nadruk aan te prijzen als eenen uitgemaakten Pligt voor rechtſchapene en kinderlievende Moeders. Daar bevreemdde het ons almede, eene plaats (op bl. 27) aan te treffen, die ons toeſchijnt ligtelijk misduid te kunnen worden van eene overgedreeven en kwaalijk begreepen Tederhartigheid. De Leezer oordeele.

Welras vereischt het knaapje, in 't *vorderen* (†) der jaaren,
Geleerder meesters om zijn oordeel op te klaaren,
Wier ernst in 't jeugdig hart een ſombre vrees verſpreidt;
Hun toorn beſtraft geſtreng elke onoplettenheid,
Bij hen is geen genâ, voor 't minst verzuim, te hoopen;
Hij poogt vergeefs zijn ſtraf met traanen af te koopen;
Vliedt eindlijk aan het hart, dat hem *zo teêr* bemint:
De moeder blijft *altoos* de toevlucht van haar kind.
Zij ſtilt zijn ſchreiën met het zachtſte mededoogen,
En wischt de *traantjes* uit zijn roodbekreeten oogen;
Zij geeft hem ſpeelgoed, en gewenschte lekkernij.
De droefheid van de jeugd, hoe groot, is ras voorbij.

Dat zulks maar al te veel het geval is bij tederhartige, doch weinig beraaden Ouders, of Moeders, heeft bij ons geen twijfel, althans dat de geest eener *zachte* opvoeding eene *wijze* tucht welligt te zeer ondermijnt. Wat ons aangaat, echter, wij zouden liever in het daargeſteld geval, waar toch het kind niet *geheel onſchuldig* ons voorkomt, in ſtede van *ſpeelgoed* en *gewenschte lekkernij*, eene koele onverſchilligheid, en ern-

(*) *Vuig* betekent *laf*, *vadzig*, en in den bovenſtaanden zin *verachtelijk*: waarom wij liever hier het *epitheton laag* hadden geplaatst gezien.
(†) Dergelijke onnaauwkeurigheden omtrent den toonval zijn ons ook elders, ſchoon zeldzaam, voorgekomen, vooral ten aanzien van eenige Latijnſche Benaamingen: zo gebiedt ons het vers, bl. 51, *Africa*, bl. 56, *Lacédemon*, en bl. 69, *Danáus Dochteren* uit te ſpreeken.

ernstig onderzoek omtrent den Meester, aanraaden aan eene braave en verstandige Moeder. De Heer NIEUWENHUIZEN duide ons deeze Aanmerking ten goede, gelijk wij zulks van zijne Zedelijkheid niet anders verwachten.

Niet weinig, intusschen, draagt het bij tot de waarde van dit Dichtstuk, dat hetzelve, vooral in beide de laatste Afdeelingen, doorweeven en versraaid is door eene losse en welgekoozen invlechting van een aantal leezenswaardige Verhaalen en beroemde Toonbeelden van Vrouwelijke Verdienste en Deugden, waartoe de Aloude, en gelukkig ook onze Vaderlandsche Geschiedenissen, bekwaamen voorraad leverden, zonder dat wij echter dit onderwerp, met naame omtrent de Dichteressen, voor uitgeput houden door onzen waardigen Lofdichter der Sexe. Hij weidt uit over de voortbrengsels van het vernuft eener A. M. SCHUURMANS, L. W. VAN MERKEN, J. C. DE LANNOIJ, en Mej. WOLFF en DEKEN, van de laatsten slechts als Schrijfsters der *Sara Burgerhart* en *Willem Leevend* melding maakende. *Hij* gewaagt van de nog leevende M. P. ELTER, geb. WOESTHOVEN; voorts van onze vermaarde J. C. ZIESENIS, geb. WATTIER, als schitterende deeze op het Tooneel. — Hij wraakt, van onze Dichteres VAN MERKEN spreekende, in het voorbijgaan den huidigen smaak voor het Drama, met dit krachtig (en in eene Aantekening nader omschreeven) verwijt:

Thans moog barbaarsche smaak met valsche glansen straalen;
Uw kunst, de waare kunst, zal eindlijk zegepraalen.

Hij rangschikt onder onze Heldinnen en groote Vrouwen eene MARIA VAN LALAIN, KENAU HASSELAAR, *en de onsterfelijke Gade van Nederlands verbannen Luister,* MARIA VAN REIGERSBERGEN; *en opdat ten deezen, ook voor* minkundigen, niets ontbreeken zoude aan zijnen arbeid, licht hij deeze Naamen en andere deelen van zijn Werkje toe, door weinige korte Aantekeningen, ten slotte daar bij gevoegd. — Niet het minste, voorzeker, geviel ons de Heer NIEUWENHUIZEN in deeze, de laatste Afdeelingen van zijn Lofdicht; en onthouden wij ons des geenzins, eene der schoonste plaatzen daaruit den Leezeren mede te deelen: zij is deeze (bl. 64.)

Op 't oostpunt waar de Whaal zich met den Maasstroom paart,
Daar ligt een aadlijk slot, sints langen tijd vermaard,
Een oud en sterk kasteel, waar menig staatsgevangen
Zich door partijhaat in den wreedsten boei zag prangen;
Tot dat zijn slavernij geslaakt wierd door den dood:
'*t Orakel van zijne eeuw*, de schrandre HUIG DE GROOT,
Verbannen op dit slot, nog in den bloei zijns levens,
Vond hier een schandlijk loon voor kunde en braafheid tevens;

Zijn gaê verzeld' hem op het Loevesteinsche slot,
Deelde in zijn schuldloos leed, en lenigde zijn lot,
Bleef haaren echtgenoot getrouwen bijstand bieden,
Hielp hem zijn' kerker, door de kloekste list, ontvlieden;
En, eedle zegepraal van 't vrouwelijk beleid,
Zij zelv' bleef gijslaares voor zijne veiligheid! —
ô REIGERSBERG! uw roem, door HUGO's roem geweeven,
Zal eeuwig in de ziel van alle braaven leeven;
Uw list schonk aan Minerv' den hoeksteen van haare eer,
Aan Themis haaren zoon, Apol zijn' liefling weêr.

Wij leggen hiermede onze pen neder, de Sexe gelukwenschende met haaren achtenswaardigen Vereerder, dien wij wenschen, dat bij haar, en ook bij haare *wezenlijke* en deugdminnende Vrienden in ons Vaderland, een gunstig onthaal ontmoeten moge. Dit ontwapent ons ten eenenmaal om als Kunstbeoordeelaars met ontijdige strengheid op te treeden, schoon wij ook het eene en andere nog in dit Werkje zouden mogen wraaken, waaraan, onzes bedunkens, de laatste hand der Beschaaving, het *nonum prematur in annum*, ontbreekt. Trouwens zulks belijdt de Dichter zelf niet onduidelijk in het Voorbericht, waar hij zich van *het onvolmaakte* van zijnen arbeid genoegzaam kundig toont, om, voor het gebrekkige in dit voortbrengsel van zijne snipperuuren, een vijgenblad te zoeken in de gewigtiger bezigheden zijns levens. Wij onthouden ons hierop te antwoorden, en meenen geen ongunstig oordeel over deeze dichterlijke pooging uit te spreeken, wanneer wij den regel van VOLTAIRE op den geachten Schrijver toepassen:

Tel brille au second rang, qui s'éclipse au premier.

En is het dat wij eenig verder onthaal van de aangenaame vruchten van zijn vernuft mogen te gemoet zien, dan is het onze wensch en raad, dat hij dezelve, in zijne oogenblikken van uitspanning, *geheel* doe rijpen, ten einde hij ook den fijnsten smaak vergaste van keuriger Leezers en Leezeressen, dien het toch, blijkens de boven gedachte en meerdere Naamen, waarop onze Nederlandsche Zangberg roem draagt, aan geene gerechten ontbreekt om den weetlust te verzadigen en ook te verkwikken.

Tafereelen uit het Huiselijk Leven. Naar het Hoogduitsch. Door E. M. OVERDORP, Geb. POST. *IIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart, 1804. *In gr. 8vo. 403 bl.*

Bij dit Tweede en laatste Deel deezes bevalligen Werks bericht ons de Vertaalster, dat deszelfs Schrijver is G. W. C. STARKE. — Ook hier vinden wij dezelfde aangenaame verscheidenheid als in het voorige Deel. Elk der 26 Tafereelen heeft

zij-

zijne bijzondere waarde, en allen eene gewigtige zedelijke strekking. Aandoenlijk, en verrasfend tevens, is veelal de ontknooping; en 'er heerscht in de meesten zeker zagt en waar gevoel, en eene warmte, welke ons het gemis van avontuurlijke vindingen rijkelijk vergoedt. Alles is hier uit de Natuur en het Huiselijk Leeven ontleend; het Boek beantwoordt alzo ten vollen aan deszelfs Titel, en levert, voor den zuiveren en nog niet verwenden smaak, een niet minder aangenaam dan nuttig onderhoud op. Menschkundig en naïf zijn veele Character-tekeningen; schilderagtig, en der Natuure als 't ware ontstolen, de inleidende plaats- en natuur-beschrijvingen. De Leezer oordeele.

„ Midden uit haar kamertje zag de goede Hanna daken en tuinen, en ook den boom voor haar huis, met een schemerend winterkleed overtogen; van de takken diens booms schuddeden *krasfende kraajen, als zij zich even beweegden, fijn stuivend sneeuw af; lange ijskegels hingen, van de lage strodaken, als flonkerend kristal, tot over de vensters af; de bloemen, die op den middag aan de glazen gesmolten waren, bloeiden tegen den avond met meer sieraad weder op, en de vragtwagens wierden op de straat piepend en knarsend heengesleept.* Voor haar venster verzamelden zich goudvinkjes, meezen en muschjes, welken zij dagelijks eenige broodkruimels toewierp; terwijl zij hare vriendelijke ogen verkwikte aan het bont gewemel en het verhaast genot der hongerige vogelen."

„ Het was een van die schone lentedagen, door welker liefiijkheid men zich zoo gelukkig en bezield gevoelt, dat men de sterkste schilderijen der dichters voor zwakke schaduwen moet houden. *Een frisch zagt koeltje waaide ons zoo versterkend tegen, dat wij ons ligter en als opgeheven gevoelden: de bladeren der kersenbloeisemen ritselden, en tuimelden digt, als sneeuwvlokken*, al draajende en zwevende op den grond. De perenbomen bukten zich onder hunnen witten last; de appelbomen gloeiden van hoogrode knoppen, tusschen welken maar hier en daar een witter bloeisem zich opendeed; vogels zongen van verre en van nabij; en een aantal glanzende bloemen ademden ons hunne welriekende geuren, met den versterkenden reuk der jonge takjes, toe," enz.

„ Rood als een kolengloed viel de morgenglans van eenen vrolijken dag, in den aflopenden zomer, door de vensters van het vertrekje, in 't welk de brave Predikant van *Willstad* nog in een' rustigen gezonden slaap nederlag; de kleene ruiten van het glasvenster, met de gehele ramen, maalden zich op den grond en aan den wand, op welkers vurig licht de schaduw van enkelde bladen, en der violieren van het bloemenbed, voor het venster, zagtjes trilden; en drie overoude, regt over het bed staande schilderijen, schenen, door dat vriendelijk licht bestraald, te lagchen."

Liever, dan over ieder der bijzondere Stukjes ons gevoelen te zeggen, of van eenigen derzelven een dor geraamte te geeven, willen wij onze Leezers onthaalen op een geheel Tafereel, en kiezen daartoe dat, hetwelk ten opschrift heeft;

WILLING'S DOCHTER.

Het was kermis in *Rodau*. Bij zulk eene landelijke markt zijn, zoo als men weet, alle lieden van het dorp, en deszelfs bezoekers, beter dan gewoonlijk gekleed; alsdan wandelt men, van bezigheden ontslagen, heen en weêr in een gestadigen drang: voorbij de kramen wemelt een bont gedruis en gesnap van eene menigte toeschouwers, en weinig kopers. Men bereidt zich vreugde en verdriet; 'er wordt veel gesproken, genoeg gegeten, en meer dan genoeg gedronken; in de herbergen krielt het van boeren en handwerkers, en ten laatsten vindt niet zelden de verbindende wondheeler daar ook zijn werk; de kamers van Predikanten en Schouten zijn met opgeklede manlijke en vrouwlijke gestalten, met gesprekken en verhalen, die uit verscheiden kleene kringen verward door elkander ruischen, met het *geklapper* van kopjes, het geklingel der glazen, met *luid geroep* en schaterend gelach, met tabaksrook, en allerlei schertserijen, vervuld. Zoo was het te *Rodau*.

Een groot gezelschap van Predikanten, en andere bekenden uit de nabuurschap, en onder hen ook de Schout van het dorp, met zijne vrouw, hadden zich in de Pastorij verzameld, wijl men in het betimmerde ambtshuis niet zoo goed, als hier, de plegtigheid van dien dag waarnemen kon. Tot zoo lang het gewoel der menschen wat verminderde, zouden allen dáár blijven, en dan allen bij den ambtman een *kostlijk* avondmaal genieten. Zoo was de afspraak.

In het raam van een open venster zag des ambtmans vrouw, met eenige vriendinnen, en den edelen jongen Prediker van een niet ver van daar gelegen dorpje, op de geruisvolle menschendrommen neder. „ ô Ziet eens welk een wonder!" riep schielijk des ambtmans vrouw: „ daar komt Dominé Willing met zijne dochter aan! — dat is wat raars!" — Schielijk zag de jongman op; herkende zoo aanstonds, met een kloppend hart, het meisje, dat hij nog een paar maal gezien had, en hoorde, van de telkens herhaalde uitlatingen van verwondering over de aankomst, niets, tot zich eindelijk de volgende oordeelvellingen daar onder vermengden: „ Het meisje ziet 'er waarlijk wèl uit; maar wat is een schoon gelaat, als men zoo is als zij?" „ Waaröm?" viel de jongeling in: „ schoon is zij:" en verder zweeg hij verlegen stil. „ ô Ja," antwoordde de vrouw: „ haar figuur is onverbeterlijk, en haar gezicht zeer fijn gevormd; maar wat bleek: „ Dat gestadig zorgen," viel des ambtmans vrouw in; „ dat onrustig begeren en bezuini-

zigen, in 't kort, de ziekte van gierigheid, zal de frissche verw wel voor altijd van hare wangen verjagen."

De Predikant schrikte: de uiterlijke bevalligheid van het meisje, hare zagte bescheiden zedigheid, en hare verstandige gesprekken, hadden den, zedert kort in die buurt wonenden man, bij de weinige gelegenheid die hij had om haar te ontmoeten, zóó ingenomen, dat hij haar heimelijk tot zijne echtgenote wenschte. Haar gedrag jegens hem, en zijn herhaald onderzoek, maakten 't hem waarschijnlijk, dat haar hart en hare hand nog vrij waren. Hoe moest het hem smerten, de al meer gehoorde beöordeling van hare overdreven karigheid (die hem tot dus verre van verderen voordgang had te rug gehouden) door eene vrouw te horen bevestigen, die hij wel als wat praatächtig en voorbarig, doch niet als eene lasterende kwaadspreekster, kende!

Hoe leed zijn hart, als die zelfde vrouw verder zeide: „*Ik zou 'er geen woord van spreken; wijl men niet altijd weten kan, of de omstandigheden niet wel grote spaarzaamheid vorderen, als maar haar goede vader daar zoo niet onder leed; — doch dit is te erg: de man heeft eene vrij voordelige plaats; zij is zijn éénig kind, en hij moet zich van de moeder, en vooral van de dochter, zoo zien beknibbelen. Zij geven hem zelden meer dan eenige stuivers in zijn' zak; — hij is vrolijk en lustig, opgeruimd en aangenaam in gezelschap; hij bemint omgang en mededeling; doch, buiten weinige vertrouwde bekenden, komt niemand bij hen, en zij bezoeken ook niemand. Komen zij ergens, zoo blijven zij nooit ten eten, om niet weder gasten te moeten hebben: als de avond maar nadert, dan drijft en dringt men tot heengaan; dan is 'er t'huis nog zoo veel te doen, — zoo lang tot de vader hoed en stok opneemt. Ik heb den ouden man dikwils hartlijk beklaagd: men ziet het hem zoo regt aan, dat hij gaarne blijven zou, en aan een' niet karig bezetten disch zijn hart wel eens zou willen ophalen; — doch hij moet voord; daaröm begrijp ik het niet, hoe hij het heden heeft kunnen doorzetten, om hier op de kermis te komen.*"

De jonge Dominé beproefde verscheiden keren iets tot ontschuldiging voord te brengen. „Nu, gij zult het zelf wel zien!" kreeg hij tot antwoord: „Willing's dorp is geen uur van hier; wij hebben den langsten dag, en den gantschen nacht door maneschijn: om tien uren behoeven zij eerst van hier te vertrekken: — ja, wij zullen ons rijdtuig aan den ouden man aanbieden; maar gij zult zien dat de dochter het niet zal toegeven, dat haar vader het avondmaal met ons nuttigt; — doch, als het eenigsints mogelijk is, zal zij nu haren zin eens niet hebben."

Daarmede stond zij op; riep haren man op zijde, en fluisterde hem, — met eene onbezonnenheid, met welke somwijl een

een anders niet slegt gezind mensch eene voor slegt gehoudene denkt te ergeren of te bestraffen, — aanslagen in, die de ligtzinnige al te gedwee aannam, en vervolgens met eenige bekenden ten uitvoer bragt.

Even daarnaa kwam Willing met zijne dochter. — De zagte blos, die zich bij den aanblik van het talrijk gezelschap op het aangezicht der jongvrouw verspreidde, gaf haar onbeschrijflijk veel bevalligheid, en niemand kon naalaaten, hare edele gestalte, haar sprekend en innemend oog, en de gehele fijnheid harer vorm, te bewonderen en op nieuw te beschouwen; terwijl de jonge Predikant met de innigste deelneming aan haar hing: — doch hoe meer men den vader, die voor een' huislijken lijder gehouden wierd, met welkom-groeten, met vragén, en met aanbiedingen overlaadde, des te merkbaarder was de bijna kunstige koelheid, met welke de dochter behandeld wierd: weinig vragen, en bespiedende en veröordelende blikken, vielen haar alleen toe.

'Er wierd van huislijke dingen gesproken: met de warmte van eene deskundige wilde zij deel aan het gesprek nemen; doch 'er wierden aanmerkingen, zoo als men *altijd kan aanvoeren*, gemaakt: „ Dat men 't niet altijd zoo *naauw op 't zuinigst* moest overleggen." Zij zweeg, getroffen, en vreesde wezentlijk voor een zoo gemengd gezelschap te veel huishoudelijk gesproken te hebben. Doch, zonder agterdogt, gevoelde zij geen onbillijkheid; maar eenigsints minächting. Minachting grijpt den genen, welke zich achtenswaardig gevoelt, aan het hart, zoo dat het sterker dan gewoonlijk klopt; daarom zal hij, die van 't gezelschap verschoven wordt, om zijne eigene waarde vol te houden, voor zich zelven, en voor hen die hem horen, zich altijd wel kort, maar buitengewoon levendig, welsprekend en aantrekkend mededelen. Zoo onderhield zij dan ook alleen den jongen Dominé, met zulk een zuiver gevoel, zulk een juist oordeel, en zulk een treffend verstand, dat hare woorden hem nog meer betoverden dan de bevalligheid harer gebaarden, in welken hij, tot zijn' troost, geen een' trek van konde, zoo als men bij eene gierige altijd waarneemt, ontdekken konde. Alleen hare zedige, en fijn elkander roerende lippen, herinnerden hem aan de, uit verscheiden waarnemingen overeild gemaakte opmerking: „ Dat een gesloten mond een gesloten hart tekent." —— En even als een zieke, vol levenslust en levenskragt, schielijk vreest, en schielijk weêr moed vat, zoo wisselden kommer en hoop zich in den, door het vermogen der liefde gekluisterden, jongeling telkens af.

De jongvrouw trok een breiwerk uit haar' zak, en begon knap en ieverig haare naalden te roeren. „ Ei! ei!" riep een' stem, tamelijk stekelig: „ hoe ieverig! op een kermis komt geen werk te pas: de kasten zullen tog wel vol worden."

Met

Met een ligt te vinden voorwendfel verliet zij de kamer, en trok, alleen van den diepgeroerden Predikant gezien, haar' zakdoek te voorfchijn, droogde fchielijk hare ogen af, keerde ras met een opgehelderd en vrolijk gezicht op hare plaats weder, en breide rustig en ftil voord.

Haar vereêrder gevoelde even *zoo zeer de* zagtheid, met *welke zij* leed, als de ftandvastigheid, door welke zij zich, van eene welvoeglijke en aangename bezigheid, door verkleenenden fpot niet liet afhouden, met een aangenaam welbehagen; tot hij kort daarnaa weêr niet wist, wat hij van haar denken moest: zij trad met haren vader, die haar juist naderde, ter zijde, en zeide hem niet luid, maar ook niet geheimvol, zoo dat men het horen konde: „ *Ik zal* nu maar die twee bezoeken in het dorp afdoen, en de boodfchappen van moeder uitvoeren: daar zal wel een uur mede heen gaan; dan is het *omtrent half zeven*; en dan gaan wij aanftonds heen; niet waar, *lieve beste vader!?*"

'Er wierden vriendelijk dringende en hevige tegenwerpingen *daartegen gemaakt*, *bij* welken zij zich op verfchillende wijze vertoonde; geen woord, geen blik, ontging den jongen Dominé: hij wist niet, of hij meer de aartigheid, of de voorbereid fchijnende handigheid, waarmede zij vele gewigtig fchijnende ontfchuldigingen voordroeg, — of de eerbied, met welke zij haar' vader aan hoognodige bezigheden herinnerde, — of de merkbare onrust, met welke zij het begerig en lagchend ftilzwijgen van den vader zag, — of hare eigen, zigtbaar beftreden befluitloosheid, — of de vastheid van hare neiging, die zich telkens zoo fterk vertoonde, en met welke zij het *huis verliet*, — bewonderen moest.

Toen zij weg was, begon de ambtman, van een' fchielijk zich vormenden kring onderfteund, Willing met onweêrftaanlijke nodigingen te beftormen: „ Wij hebben elkander in zoo lang niet gefproken; men moet zich tog niet geheel van menfchen onttrekken; thans zij wij eens eindelijk met alle onze bekenden te famen, die den avond bij ons zullen doorbrengen: wij houden ons voor beledigd en verfmaad, wanneer gij uw befluit volhoudt: — 't geloop der menfchen is gedaan; 'er is nu niet veel meer te zien; wij, mannen, gaan vooruit naar ons huis, en de vrouwen komen tegen agt uren bij ons. Het is alles tot een vertrouwlijk avondmaal aangelegd: moet gij dezen nacht t'huis zijn, dan laten wij u en uwe dochter met den wagen brengen. 'Er zijn lieden genoeg uit uw dorp hier, door welken wij uwe vrouw berigt zullen geven, en als uw dochter volftrekt niet blijven kan, dan heeft zij aan deze gezelfchap. — Gij kunt niet weg." — Zoo omtrent fprak men, en zoo fprak men telkens weêr: de oude man haspelde eerst wat tegen; doch wierd wederlegd: zijn tegenftand wierd zwakker; hij nam het gezegde ter harte, lachte, en zweeg: hij

hij liet zich dankbaar de hand schudden, op de schouders kloppen, en wierd van den ambtman, en zijn manlijk gezelschap, als in triumph weggevoerd: alleen de jonge Predikant, en de huisheer, bleven bij des ambtmans vrouw, en bij de overige vrouwen, in de Pastorij zitten.

Op den bepaalden tijd kwam Willing's dochter weder. Haar zigtbaar verbleken bij 't berigt van de verwijdering haars vaders, — haar schielijk vragen, „ of hij ras zou wederkeren?" — de angst, met welken zij hare handschoenen wreef, toen zij van haar laat naar huis rijden hoorde, — verscheiden gezegden, welken de bestrijding van haar besluit, om haar' vader naar te gaan en af te halen, ontdekten, — en haar herhaald heengaan en uitzien, of hij nog niet kwam, — dit alles verwekte verscheiden leden van 't gezelschap eene kleene valsche blijdschap, en opmerkingen over het miskende meisje; terwijl de jongman op eene geheel andere wijs met haar gevoelde. Hij vroeg haar naar de reden van hare onrust, en haar antwoord toonde, dat zij iets verborg; zoo zeer als haar edel spreken en gedrag genoeg toonden, dat zij van zich zelve niets behoefde te verbergen. — Al dikwils was zij voor de deur van 't huis geweest: toen zij allengs toebereidselen gewaar wierd, om de vooruitgegaanen te volgen, snelde zij op nieuw naar buiten; haar vereerder volgde haar van verre: eensklaps ziet hij haar doodsbleek, met omhoog geheven handen, eene schrede agterwaards waggelen, en schoot toe.

Zie! daar was haar vader op de straat: — welk een gezicht! — hoe zeer onder de verhevenheid van menschlijke zelfbeheersching, als onder de waarde van zijn ambt en zijne jaren neêrgezonken, — half dronken, en tuimelend: van het vrolijk nodigend gezelschap, van den kostlijken wijn, en van de neiging verleid, had hij schielijk en niet matig genoten; hij had, in eene donkere herinnering aan de wagtende dochter, ongemerkt de kamer verlaten, en den weg naar de Pastorij genomen, op welken hij eerst de kracht der bedwelming gewaar wierd. „ Help mij! — o, Hemel! gij hebt het nu tog gezien!" riep de dochter: „ 'er zijn maar weinig menschen op straat, en ik zie, God dank! niemand van onze gemeente: als het maar niemand uit ons dorp gewaar wordt! — ach! help mij hem aanstonds naar het prieël in den tuin brengen!" — Moedig en stil geleidden zij beiden hem op de bank: — met een smekend oog verzogt zij om verschonende te rug houding van allen toeloop, en eene gerugtloze bezorging van een' wagen.

Minder zagt, maar niet minder beminnenswaardig dan voorheen, zeide zij: „ Daar ziet gij nu mijne en mijner moeders beden zoo dikwils niet aangenaam gehekelde gierigheid: — waarom zal ik u langer de oorzaak van mijne bekommering verbergen, daar gij derzelver gegrondheid zelve ziet? Een en ander soortgelijk tooneel (het laatste nog vóór drie jaren) heeft

heeft ons bewogen, grote gezelschappen zoo veel mogelijk te vermijden, en mijn vader liever, door de zorgvuldigste oppassing, aan zijn huis te verbinden: — denk daaröm niet (bij deze tranen, bid ik u, geef mij de hand daaröp! denk daaröm niet) slegt van mijnen vader; hij is de braafste, trouwste, liefdevolste man; anderen hebben weêr andere gebreken; maar alleen in het geruis van een vrolijk gezelschap, bij een glas wijn, vergeet hij zich ligt."

De jonge man vervulde hare bede op het naauwkeurigst; verteelde alles aan des ambtmans vrouw, met verzoek om haren wagen: getroffen, en met eene warme hartlijkheid, bad zij het meisje om vergeving, die haar dezelve met eene omärming gaf: de koets wierd besteld aan de agterdeur der Pastorij, en de jonge Dominé geleidde vader en dochter tot in hun dorp. Schaamte voor zijn kind, en verlegenheid over de zwakheid, van welke de jongeling getuige was, — dit alles hielp den roes van den ouden man zoo ver verstrooijen, dat de gehele samenhang van 't gebeurde aan de bekommerde moeder kon onttrokken worden, en dat de avond voor allen, bijzonder voor den jongen Predikant, welke de nodiging om hier te vernagten gaarne aannam, nog heel vrolijk wierd.

En deze vond zoo weinig sporen van lage gierigheid, bemerkte overäl in dit huis zoo veel voetstappen van orde, desigheid en aanzien, verheugde zich zoo innig over de vrolijke vernuftige werkzaamheid, en over zoo veel proeven van edele gezindheden, dat hij den volgenden morgen waagde, de ouders van het meisje om de hand der uitmuntende jongvrouw zonder bedenken te vragen. Een zagt *ja*, 't welk die bevallige met gloeijende wangen lispelde, — een met vogtige ogen uitgesproken zegen der moeder, die den jongman reeds een paar maal bij zich zelve als een' echtgenoot voor hare dochter gewenscht, en hem nu van harte lief gekregen had, — eene trouwhartige omärming, — en naderhand eene plegtige belofte des vaders, dat hij voor het toekomende voor onmatigheid op zijne neiging zich ernstig gewaarschouwd zou houden, — knoopte en versierde het voor een geheel schoon leven gesloten verbond.

De twee rijke Landlieden, of de Geschiedenis van THOMAS ROEMLUST. *Eene Bijdrage tot de Volkslecture. Uit het Engelsch vertaald en uitgegeven onder de Zinspreuk:* Voor Christendom en Zeden. *Te Haarlem, bij* J. L. Augustini, 1804. *In* 8*vo.* 202 *bl.*

Een boeksken van leerzaamen inhoud en heilzaame strekkinge, 't welk, in de rechte handen vallende, veel nuts en goeds zal kunnen stigten. Het vertoont de leevens- en denkwijze van twee Vrienden: DRUVEDLIEF en ROEMLUST; beiden Landlieden; den eenen een man van godsdienstige be-

ginzelen, en een daarmede overeenkomstig gedrag; den anderen van zulke beginzelen ontbloot, en, hoewel hij, in zijnen dagelijkschen wandel, aan geene grove ongeregeldheden zich schuldig maakte, in geld winnen en het maaken van vertooning in de waereld zijn hoogsten wellust stellende. DEUGDLIEF, de Vriend zijner jeugd, en, ondanks hunne verschillende denkwijze, hem steeds genegen, tragt hem van de losheid des gronds, op welken hij stondt, te overtuigen, en, ondanks zijne gerustheid, hem te doen gevoelen, hoe hij aan de overtreeding van zijnen pligt, in veele opzigten, zich schuldig maakte. DEUGDLIEF moge, bij sommige Leezers, onder het vermoeden vallen van zijn stuk te overdrijven; zijne redekavelingen en raadgeevingen, algemeen gevolgd wordende, zouden veel goeds kunnen voortbrengen. Het nadeel van mangel aan godsdienstige grondbeginzelen, en van het streeven na weelde en pragt, vertoonde zich, op eene treffende wijze, in ROEMLUST's twee Dogters, die, overeenkomstig haares Vaders gemoedsneigingen opgevoed, beiden in haar huwelijk hoogst ongelukkig wierden; van welke de eene vroeg overleedt, doch de andere, van haare verkeerdheden *inzigt* gekreegen hebbende, tot den weg van godsvrugt en *deugd* terugkeerde. Het verhaal der leevensbeteringe deezer Dogter is opmerkelijk. Alleenlijk is het ons bedenkelijk voorgekomen, of ook niet hieromtrent iet overdreevens plaats hebbe. Met dat alles, en ondanks eenige andere aanmerkingen, welke onder het leezen ons zijn ingevallen, mogen wij dit boeksken, als leerzaam, stigtelijk, en de goede zaak van den Godsdienst bevorderende, met volle ruimte aanprijzen. De Vertaaling is vrijwel uitgevallen.

Handboek van Welgemanierdheid en Zedelijkheid, in Karakterschetsen. Vooral ten dienste der Jongelingschap. Naar het Hoogduitsch vrij gevolgd. Van C. P. FUNKE, *Opziener der Vorstlijke Kweekschool tot Schoolmeesters te Dessau. In II Deelen. Iste Deel. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme, 1804. *In gr. 8vo.* 152 *bl.*

Wij vinden hier de tekening van 27 karakters, den kinderen allen (het laatste alleen uitgezonderd) ter waarschuwing; de karakters zyn opzetlijk een weinig overdreven; en wij houden het boekje ter voorlezing aan jonge lieden bij uitnemendheid geschikt. Een verstandig opvoeder heeft bij hetzelve overvloedige gelegenheid om op de gelijkvormigheid aan zodanige voorbeelden bij zijne kweeklingen te wenken, en geschiedt dit enigzins spotachtig en met wijze voorzichtigheid, zo laat het voorzeker iets goeds na, en de jonge lieden nemen zich ongetwijfeld dan ook voor elkanderen, buiten het oog van den leermeester, in acht. Wij durven dit werkje alzo met vertrouwen aanprijzen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

PONTIUS PILATUS. *Of de Bijbel in 't klein, en de Mensch in 't groot.* Door J. C. LAVATER, *Diacon aan de St. Pieterskerk te Zurich. Uit het Hoogduitsch. Iste Deel. Te Hoorn, bij* J. Breebaart. *In gr. 8vo.* 351 *bl.*

Dit jaar hebben wij onze Letteroefeningen geopend met de beöordeeling der *Nagelaatene Werken* van wijlen den beroemden LAVATER, uit wiens pen ook dit Stuk gevloeid is. Wat 'er in het algemeen omtrent dien Schrijver toen van ons wierd aangemerkt, geldt mede aangaande deezen zijnen arbeid, en verzoeken wij dus onze Leezers aan zich te herinneren. Reeds de Titel vertoont den zonderlingen Man, en zo doet geheel dit Boek. Na deszelfs leezing bevinden wij ons nog buiten staat, den zin en de reden van dien Titel met volle klaarheid uit te drukken; en wij twijfelen geenszins, of anderen, die het Werk in handen neemen, zullen zich in gelijke onzekerheid bevinden omtrent deszelfs eigenlijken aanleg. Alleen dit is blijkbaar, dat PONTIUS PILATUS, of liever de terechtstelling van CHRISTUS voor deezen Romeinschen Landvoogd, wij zeggen niet de scheering en inslag, maar de leiddraad is van LAVATER's aanmerkingen en bespiegelingen. — Vreemd, geheimzinnig, en dikwerf vergezocht, zijn de meeste zaaken, ons hier medegedeeld, en doorgaans gevat in bewoordingen, naar eigen dunk verkoozen. Ten deezen veroorlofde zich de vermaarde Man, (wiens Nagedachtenis wij eeren) hoezeer met de uiterste braafheid des harten, onzes erachtens, te groote vrijheden: ook achten wij zijnen PONTIUS PILATUS, offchoon ginds en elders niet ongeschikt tot voorlichting van het gezond verstand en opbouw van redelijke Godsdienstkennis, veelmeer nogtans geschreeven tot stichting van geloovige en tot vroomen ernst gestem-

de harten. Het Ongeloof, vreezen wij, zal van Hem; eerder in zijne dwaalingen bevestigd, dan overtuigd, terugkomen, ondanks zijne hartelijke bedoeling van het tegendeel.

Alvoorens nadere opgaave te doen van den inhoud des Boeks, ontveinzen wij onze bevreemding niet, dat wij aan het einde van zekere Afdeelingen, en op *zeven onderscheiden plaatzen*, als een *oordeel des Schrijvers*, nagenoeg in gelijke bewoordingen, aantroffen zijne betuiging, „ dat hij het ter nedergestelde, regel voor re„ gel, woord voor woord, had nageleezen, en niets „ daarin gevonden, het welk tegen de Waarheid, of „ tegen het oogmerk van dit Boek zoude strijdig zijn." O! welk eene naauwkeurigheid en heilige schroom, zal de Mijstieke Vroome uitroepen: welk eene pedanterij en praal met zijn Αυτοςέρα of *meesterlijk gezag*, zegt daarentegen een meer scherpziend Wijsgeer. — Wij voor ons zouden de oprechtheid van eenen LAVATER evenzeer geloofd hebben zonder zulke herinneringen. Dan ter zaake. Onder de bijzonderheden, die wij in talooze menigte in dit Werk zouden mogen opmerken, verdient nog deeze genoemd te worden, dat ons de Schrijver, wiens vernuft en braafheid wij evenzeer en met vollen ernst prijzen, verpligt heeft, met eene *Recensie van het geheele Eerste Deel* aan deszelfs slot daarbij te voegen. Dit, wij erkennen zulks gaarne, heeft ons, bij zo zonderling een Stuk, veel moeite bespaard, om daarover een onzijdig oordeel te strijken; en vermits wij over het geheel bevinden, dat LAVATER in het toetzen van zijn Werk uitneemend geslaagd is, vermeenen wij geenen beteren weg te kunnen inslaan, dan zo wij den Schrijver vergunnen, zijne eigene zaak in ons Maandwerk te bepleiten, en dit alleen ons voorbehouden, om eene en andere onzer bedenkingen, met korte woorden, onder *zijne Recensie* te stellen.

„ PONTIUS PILATUS, *of de Bijbel in 't klein, en de* „ *Mensch in 't groot*. Eerste Deel. — Wat mag wel „ het oogmerk van den Schrijver zijn? — Den *Bijbel*, „ — het *Euangelie*, — CHRISTUS, de *Menschheid*, „ zoo als hij die groote voorwerpen beschouwt, — aan „ menschen, die met hem eenstemmig gevoelen (*Sijmpathiseeren*), tot onderwijs, versterking en vreugde, „ voor te stellen! ——

„ Het boek, van het begin tot aan het eind, achter-

„ elk-

„ elkanderen schielijk doorgelezen, — of stukswijze
„ beschouwd, is in éénen geest, — dien van eerbied
„ voor den Bijbel, — vereering van CHRISTUS (*),
„ — en gevoel van de waarde der Menschelijke Na-
„ tuur geschreeven. —— Naar de opgave van den
„ Schrijver moet het zijn — „„ een Magazijn van
„„ Menschelijke, Christelijke, Dichterlijke, Zedelijke
„„ waarnemingen en gevoelens.”” — „„ (Maar, ja,
„„ (*individuëele*) eigene gevoelens en gewaarwordingen)
„„ — over den mensch”” — (Daarvan hebben wij,
„„ in het volgende Deel, nog meer te wachten.) —
„„ Eene schildering van de Verhevenheid en Laagheid,
„„ — van de waarde en het diep verval der mensche-
„„ lijke Natuur.”” — „„ Een Menschenboek, — een
„„ Geschrift, tot Schande en Eer van ons Geslacht;
„„ — leesbaar voor *Christenen*, — *Nietchristenen* (†), —
„„ On-

(*) Aan deezen zijnen eerbied voor den Bijbel, en vereering van CHRISTUS, willen wij gaarne toeschrijven, dat LAVATER in de keuze van bewoordingen, en in het gebruik der H. Boeken, door zijnen ijver zelven wel eens gezondigd heeft tegen strikte Waarheid en Betaamelijkheid. Of dwaalde hij niet, en sprak hij geene wezenlijke onwaarheid, die op bl. 330 zegt, „ dat van CHRISTUS getuigd wordt: *Gij Heer! „ hebt in den beginne de Aarde gegrond, en de Hemelen zijn „ het werk uwer handen,*” enz. Woorden, die in den *CIIden Psalm, vs. 26—28*, alleen den Eeuwigen God en Schepper ten onderwerp hebben. — Onbetaamelijk wederom is de vrijheid, die hij zich veroorlofde, in naamen en uitdrukkingen te smeeden, geheel ongegrond in de taal der Schriftuure. Op bl. 175 vond hij goed, den Heiland, te recht staande voor PILATUS, aan te duiden met de benoeming van *den Eeuwig-eenigen*, *in elk eeuwig-eenig oogenblik van* DEZEN *dag*. Den Stedehouder betitelt hij, bl. 11, *den Executeur van het Nieuwe Testament*: doch meest aanstootelijk was het ons, op bl. 344, den H. Geest aangeweezen te vinden onder de uitdrukking van *almagtige Luchtduive*. —— Wij onthouden ons meer te zeggen, daar het Onderwerp zelve en de achting voor den overleeden Braaven ons tot stilzwijgen verpligten.

(†) Wie zijn deeze *Nietchristenen*, in tegenstelling der *Onchristenen*, terstond daarna van den Schrijver genoemd? Dit is en blijft ons raadselachtig. Eenmaal, op bl. 337, vinden wij gewaagd van een *Lavatersch* Christendom; en boven in deeze *Recensie* spreekt hij van zijne eigene *individuëele* gevoelens en gewaarwordingen: ongaarne, echter, zouden wij hieruit wil-

„„ *Onchristenen* en — *Antichristen*; — voor Koudbloe-
„„ digen, Warmbloedigen, Dweeperachtigen," —
„ (ô Ja! voor dezen inzonderheid (*)! — „„ voor
„„ Wijsgeeren," (Dit begrijp ik niet — of, het moest
„ nog komen (†)), „„ voor Dichterlijke en niet Dich-
„„ ter-

willen afleiden, alsof eene zwakheid, van zich onder de Christenen eenen *Sectennaam* te stichten, LAVATER ontzierd had, en dat hij de zodanigen, die in Christelijke denkwijze van hem verschilden, onder de *Nietchristenen* had durven rangschikken. —— Wij laaten de zaak onbeslischt.

(*) Dit schrijven *inzonderheid voor Dweeperachtigen* mogen wij zelfs in eenen LAVATER niet billijken. Zo niet het gezond Verstand de Inbeelding teugelt, de Hartstochten leidt en in bedwang houdt, welk eene vreemde gedaante kunnen dan niet Godsdienst en Godsdienstkennis erlangen bij den gevoeligen mensch? wat is 'er dan niet, tegen Waarheid en Rede aan, uit den Bijbel te haalen? Men leeze den overbekenden Brief van wijlen den Eerw. STINSTRA *tegen de Geestdrijverij*. Het goed oordeel en de braafheid des harten veiligden wel onzen LAVATER om niet anders dan met warmen ijver Deugd en Zeden te begunstigen: maar, gelijk altoos het geval moet zijn met de zodanigen, die *voor Dweeperachtigen* hunne pen opvatten, het vernuft en de verbeelding voeren hem menigwerf buiten het spoor. —— Een enkel staaltje zal genoeg zijn. Hij doet ons, PILATUS aangaande, leezen, dat, des avonds voor de terechtstelling des Heeren, „ zijn kamerdie- „ naar hem ontkleedde, — hij zettede de slaapmuts op, — be- „ val de fakkels te bluschen. — De stillere nachtlamp brand- „ de. Hij klom op zijn zijden bed, en de wacht stond voor „ de deur, — of liep op en neder door de koude voor- „ zaal," enz. Straks volgt 'er: „ PILATUS legt zich op de „ rechter — op de linker zijde, — hij vindt den slaap niet." — Van meer belangrijken, doch vergezochten aard, is almede 's Mans aanmerking op de vraag der Engelen aan de Vrouwen, na CHRISTUS verrijzenis: *Wat zoekt gij den* LEVENDEN *bij den* DOODEN? Eene vraag, zegt LAVATER, „ van „ eenen *NB.* diepen, wijdstrekkenden zin! — O! dat zij „ veelen de oogen mogt doen open gaan!" —— Hoe veelen, oprechte Christenen, zullen zich niet moeten bedroeven, gantsch onoplettend den Bijbel geleezen te hebben, wanneer die zo geheimzinnig moet worden uitgeploozen, verstaan en toegepast!

(†) Wij zien intusschen de mogelijkheid niet, om tevens voor Dweeperachtigen en voor Wijsgeeren te schrijven, in den trant van LAVATER. Want schoon in dit Eerste Deel ons trekken zijn voorgekomen, die Liefhebbers van Waarheid en Re-

„„ terlijke menschen!"" somtijds met kinderlijke een-
„ voudigheid, — somtijds met bijtend zout, somtijds
„ in een vrolijken luim geschreeven. — Uitstappen
„ en Invoegselen, — onverwagte wendingen, — en
„ het bijsleepen van vergezochte denkbeelden, treft
„ men overvloedig en menigmaal aan (*). Nu eens
„ verheft zich de Schrijver met eene Dichterlijke vlugt:
„ — dan weder schept hij behagen in het platste prosa.
„ — PONTIUS PILATUS maakt zekerlijk wel de hoofd-
„ persoon uit; — aan hem is alles wel, en somtijds
„ zonderling genoeg, — vastgeknoopt: — doch
„ men ziet zeer duidelijk, — dat de geheele Geschie-
„ denis den Schrijver, als 't ware, tot een heerlijk,
„ en zeer ruim vat verstrekken moest, om daarin zij-
„ *ne gedachten en gewaarwordingen van allerleiën*
„ *aart* (†) *neder te leggen.* — *En, men moet er-*
„ *kennen, dat het hem somtijds gelukt is,* — dingen,
„ welke men hier volstrekt niet zoeken zoude, als aan
„ zekere plaatsen te verbinden, zoo dat zij schijnen
„ kunnen, daar uit opgegroeid te zijn. — Het Geheel
„ heeft eene zekere orde; — en toch bevindt men
„ zich bijna altijd in eene soort van Doolhof, waarin
„ toch elke voornaame dreeven en zijlaan haar Nom-
„ mer heeft (hebben). — Een *Bijbel in 't klein* is het
„ in de daad. — Geheele Geschiedenissen, *Tiraden*, —
„ hal-

Redelijken Godsdienst met genoegen ontvangen zullen, vreezen wij nogtans dat hij te veel aan zijne eigene individuëele gevoelens en gewaarwordingen den loop gegund heeft, om bij de laatsten, als bij de eersten, opgang te zullen maaken: veel minder achten wij zijn Werk over het geheel geschikt om het Ongeloof, de *Onchristenen* en *Antichristenen*, van dwaaling te overreeden.

(*) Niemand beschuldige of verdenke ons des, dat wij *het zelfde* gezegd en afgekeurd hebben.

(†) Hoedanig de zamenhang en inhoud van deezen PONTIUS PILATUS, of *Bijbel in 't klein*, tot een geheel verbonden zij, en van heinde en ver bijeengeraapt, mogen deskundigen van hier opmaaken. In waarheid is dit Boek een vat, of liever een gantsche winkel, waarin de waaren zonderling genoeg gepakt of geborgen zijn; zo dat Hij al een meester Tovenaar (een *Oedipus*) zijn moet, die gissen konde, wat 'er niet al in te koop is. Onder anderen drie Alphabets, of 75erleie soort, van Bijbelsche Vraagen, die meer dan ⅓ van dit Boekdeel beslaan.

„ nog eenen ernstigen blik werpen op de(n) belangrijkste(n) aller nachten, en — neemt ons alsdan, met zich, bij de hand, terwijl hij den Heer van KAJAFAS naar PILATUS begeleidt. — Hier wordt veel, — gelijk men welligt zeggen zal, — al te Dichterlijk geschilderd; — dikwijls tot in de kleinste bijzonderheden (*details*) toe, uitgewerkt. — Nu eens laat de Schrijver ons in het slaapvertrek, — dan eens in het hart van PILATUS een' blik werpen. — Ook van PILATUS Huisvrouw worden hier eenige Dichterlijke wenken gegeven (*).

„ Over den *gebondenen* toestand van JESUS komen Aanmerkingen voor, welke menig eenen Lezer door de ziel zullen gaan, en welke, zoo als het ons toeschijnt, niemand, ten zij de Ligtzinnigheid in eigen persoon, bespotten kan. — Inzonderheid worden wij op den tijd, wanneer dat gebeurt, opmerkzaam gemaakt.

„ De Aanmerkingen bl. 150—152, over de *woorden: „Oordeelt hem naar Uwe Wet!"*" — en die, welke in het VIIIste Hoofdstuk, over de *beschuldigingen tegen* JESUS *ingebragt*, voorkomen, aangaande het stuk van *liegen*, *lasteren*, en *waarheidspreken*, kwamen ons bijzonder gepast en ten hoogsten opmerkingwaardig voor.

„ In het IXde Hoofdstuk, over de Vraag: *Zijt Gij de Koning der Jooden?* heeft ons de Aanmerking over het *Incognito* van allen, aan welke men zich bezondigt, vooral getroffen. — Daar bij is ons voorgekomen, behartigenswaardig te zijn, het geen de Schrijver over het *vragen* zegt. — Wij zouden dit Hoofdstuk nog wel wat uitvoeriger willen hebben (†).

„ Het

(*) Zo de Hr. LAVATER verkoozen had, eene *Messiade*, of dergelijk Dichtstuk, onder den titel van PONTIUS PILATUS, te schrijven, zouden wij zijn Werk als zodanig hebben te beoordeelen, en iets mogen toegeeven aan dichterlijke verzieringen. Nu ontveinzen wij onzen tegenzin niet tegen den Hoogduitschen basterdsmaak van het Poëetisch prosa: nu achten wij, dat de vroome Schrijver zich aan de Heilige eenvoudigheid des Schriftuurlijken Geschiedverhaals vergreepen heeft door zijne toegevoegde bijzieraadien; nu blijven wij ons ergeren aan de *slaapmuts*, de *nachtlamp* en het *zijden bed* van PILATUS. (Zie noot * bl. 240).

(†) Voor hun, die niet al te naauwgezet zijn, of de Aanmer-

,, Het Xde groote en wijdloopige Hoofdstuk over de
,, *Bijbelsche Vragen*, het welk, op meer dan honderd
,, bladzijden, grootstendeels alleen slechts vragen uit de
,, Schrift behelst, welke onder verscheidene Opschrif-
,, ten verdeeld zijn, zal den minsten Lezeren beha-
,, gen (*); zelfs aan zulken welligt niet, die anders in
,, de wendingen en eigene gedachten van den Schrijver
,, ge-

merkingen regelrecht uit het Onderwerp vloeien, dan of zij door menigerleie wending van het voorstel daartoe getrokken worden, is zeker veel goeds in dit VII en VIII Hoofdstuk, dat overdenking verdient, en op de Zeden toepasselijk is. — In den trant, evenwel, waarin LAVATER schrijft, vinden wij geene behoefte van meerdere uitvoerigheid.

(*) Wij kunnen niet anders dan ons op *deeze* lijst plaatzen. Geene betere aanleiding tot eene zo breede uitweiding had LAVATER, dan dit woord des Bijbelschen verhaals: ,, De Stad-,, houder *vraagde* hem," den Heere naamelijk; en terstond grijpt hij het denkbeeld aan, om, overeenkomstig met den titel zijns Boeks, in eene reeks van Vraagen, uit de Schrift overgenomen, en onder zekere Opschriften gerangschikt, eenen *Bijbel in 't klein* zamen te stellen. Met allen eerbied voor de woorden en Texten, hier bijeenvergaderd, levert dit geheel, zo als het hier ligt, onzes inziens, een vreemd mengelmoes op. *Vraagen*, uit haaren zamenhang en redeverband gerukt, en met andere, ten besten gelijksoortige, van eenen LAVATER, onder menigerleie, dikwerf zonderlinge opschriften, aaneengeknoopt, ja bovendien naar den dweepachtigen smaak van dien Schrijver niet zelden toegelicht, geeven ons niets minder dan *eenen Bijbel in 't klein*, of beknopt denkbeeld van deszelfs Inhoud. Wie op zulk eene wijze ons Vraagen uit eenen ouden of hedendaagschen ongewijden Dichter, Historieschrijver, of Wijsgeer, opdischte, of, om beter te zeggen, Vraagen uit verschillende Werken van dien stempel, in zijne moedertaal, aaneenkoppelde; zou deeze ons eenen HORATIUS, LIVIUS, CICERO, enz. of eenen VONDEL, WAGENAAR, HOOFT, enz. *in 't klein* leveren? Maar is niet de H. Schrift een Werk van verschillende handen, stijl, inhoud en waarde? hoezeer zij het *woord van God* behelze. — Een bewijs van LAVATER's Aanmerkingen bij sommigen der Vraagen gaven wij reeds boven, (noot * bl. 240) en het *eerste* Opschrift voor zijnen bundel luidt, *Duivelsche Vraagen:* niet zeer uitlokkende, dunkt ons, voor den Leezer! — Eindelijk hebben wij nog met een woord te melden, dat onze voorige Aantekening (noot † bl. 244) met volle recht ook steek houdt omtrent het laatste Hoofdstuk, of Boek III, van dit Eerste Deel.

volgen? (2) De hemellingen slaan dit ons werk met genoegen gade. Laat dit ons bemoedigen, maar ook opwekken, om dit op de regte wijze te doen. (3) Verheugen de hemellingen zich zoo uitermaate over de bekeering van eenen zondaar; dat wij dan ook dankbaar erkennen, 't gene God tot hiertoe door ons Genootschap deed, en door daaden toonen, dat de terechtbrenging van zondaaren onze harten verkwikt. — Als men des Predikers vooronderstelling aanneemt, loopt alles geleidelijk af. Maar in dier voege worden uit de gewijde Schriften wel eens plichtregels afgeleid, die bij nadenkende menschen geen verbindend gezag hebben.

Berichten van den Predikant KICHERER, *aangaande zijne zending tot de Heidenen. Te Amsterdam, bij* J. Allart, 1805. *In gr. 8vo.* 155 *bl.*

Men heeft veel hooren spreken over de *terugkomst* van den Zendeling KICHERER uit Afrika, met drie bekeerde Hottentotten, waardoor het getal der vrienden en begunstigers van het Zendelingwerk, ook hier te lande, merkelijk is aangegroeid. En dit zal wel eene der voornaamste bedoelingen geweest zijn van deze ondernomene reis. Met soortgelijk oogmerk wordt ook, zoo 't schijnt, dit verhaal in 't licht gegeven. Het is door den Heer KICHERER aan Directeuren van het Engelsche Zendelinggenootschap, op hun verzoek, toen hij onlangs in Engeland op zijne terugreis was, schriftelijk medegedeeld, en daarna door voornoemde Directeuren gemeen gemaakt. Men zal het ongetwijfeld vervolgends, ook in de *Gedenkschriften* der Londensche Maatschappij van Zendelingschap, waarvan reeds verscheidene Deelen, in 't Nederduitsch overgezet, voorhanden zijn, kunnen lezen. De voorname inhoud was uit de uitgegevene Stukken van dat Werk, en uit de Maandelijksche Berichten van het Rotterdamsche Zendelinggenootschap, reeds bekend. Men zal echter nog wel gaarne het een en ander, volgends de eigen opgave van KICHERER, bijeen willen hebben. Men vindt in dit Boekjen eene beschrijving van de Boschjesmannen, en de wijze, waarop dit wilde volk, op een afstand van tusschen de vier- en vijfhonderd mijlen ten Noordoosten van de Kaap de Goede Hoop,

door

door Broeder KICHERER tot het Christendom wordt gelokt, en velen van hun werkelijk, uit den staat der grootste woestheid, tot belijdenis van het geloof der Hervormde Christenen gebragt zijn. De Berichten loopen van 's mans komst aan de Kaap, in Maart 1799, tot den tijd van zijn vertrek, in Januarij 1803. Het Werkjen is voorzien van twee Platen, waarvan de eene eene afbeelding van KICHERER en de drie door hem medegebragte Hottentotten, MARIA, JOHANNES en MARTHA, bevat, de andere de verblijfplaats van dezen Zendeling aan de Zakrivier, met de daar aangelegde huizen, koornvelden, tuin enz. vertoont.

Wij zien met genoegen, dat 'er bij zulke ruwe, van Godsdienst en zedelijkheid geheel ontbloote menschen, *zoo veel heeft kunnen* gedaan worden, en bewonderen *den ijver en moed van onzen Zendeling*; maar bedroeven ons over de dweepachtige gevoelens, die deze lieden, te gelijk met den reinen Godsdienst van Jesus, ingeboezemd worden. Zoo wordt, bl. 132, als een bewijs van Gods liefde jegens deze eenvoudige verblinde menschen, verhaald, dat, toen het eens één van de Bootsuannaas niet gelukken wilde vuur te maken, door het gewoone middel, van twee stukken hout tegen elkanderen te wrijven, hem in de gedachten viel, dat hij eens tot Jesus zou bidden, dien hij had gehoord, dat de smeekingen van zijn volk vervullen kon, en dat toen, *tot zijne groote verwondering*, de volgende poging *oogenblikkelijk wel gelukte. Welk voorval hem de noodzakelijkheid van den bevindelijken Godsdienst* deed inzien; zoodat men mogt hopen, dat de vonk, die in zijne ziel begon te glimmen, nimmer weder zou uitgebluscht worden.

Wij willen ook nog de beschrijving van de wijze, waarop men bij deze bekeerlingen den Zondag viert, overnemen. „ Op Zondag worden 'er geene wereldsche bezigheden verricht: van 's morgens tot 's avonds, wordt de tijd in openlijke of afzonderlijke Godsvereering doorgebragt. 'Er wordt niet gegeten, voor dat de laatste openbare kerkdienst verricht is. Ook vindt men geene menschen ledig loopen. De inwooners van onze Volkplanting hebben, op dezen dag, slechts één werk te verrichten. Dit werk bestaat in God te dienen. — Bij het einde van alle sabbathdagen is het altijd aandoenelijk, om te zien, hoe de gantsche Gemeente, dadelijk

lijk na het eindigen van de Godsdienstoefening, zich over de velden en heuvelen verspreidt, om te overdenken, en God te danken, voor het gene zij gehoord en genoten hebben. Ik geef hun het voorbeeld, en zij volgen mij allen na. Waar ik ook gaa, ontmoete ik wandelaars, in eenzaame overdenkingen verdiept, of achter de boschjes, of tusschen de klippen of rotzen, op den grond neêrgeknield, hunne zielen in gebeden tot God uitstortende." — Hoe, dachten wij, dit lezende, moeten de Hottentotsche reisgenoten van Broeder KICHERER, over de algemeene Zondagsviering van de Christenen in Engeland, en in de Bataafsche Republiek, van wier Godsdienstijver men hun in Afrika zoo veel verteld had, wel opgezien hebben!

Dissertatio Juridica inauguralis. *De poenarum gravitate, et ratione quemadmodum minui mitigarique possint:* Quam publico ac solemni examini submittit C. R. VAILLANT. Lugd. Bat. 1805. In 8vo. pp. 79.

Het ontvangen van Academische proeven is ons altijd belangrijk. Zij zijn, als 't ware, de voortekenen van den aanstaanden bloei of het aanstaand verval der Letteren in een Land; en niet zelden laat zich uit den doorgaans daarin heerschenden geest de richting van het algemeen gevoelen voorspellen.

Niet minder aangenaam, dan belangrijk, is voor ons meestal deze ontvangst; daar het niet te ontkennen valt, dat wij van tijd tot tijd, van de onderscheidene Academien in ons Vaderland, stukken ontvangen, die den Leeraar en Leerling tot eer strekken, en, uit het bovengemelde oogpunt beschouwd, alles goeds vóór de Wetenschappen doen hopen.

Onder die stukken behoort ongetwijfeld ook de thans voor ons liggende proeve. De jonge Schrijver doet zich in de Voorrede kennen als een leerling van de uitmuntende Hoogleeraars CRAS, WIJTTENBACH, VAN DER KEESSEL en PESTEL; en de keuze en behandeling van zijn onderwerp zoo wel, als de stijl en taal, waarin deze proeve geschreven is, bewijzen, met hoe veel vrucht hij hunne lessen heeft bijgewoond.

Na eene korte inleiding over de vorderingen in de behandeling van het Lijfstraffelijk Recht, verdeelt de Schrijver

ver deze Verhandeling in twee deelen. Het eerste deel is gewijd aan het betoog, dat niet alle strengheid en zwaarte van straffen doelmatig is; dat men zich ten onrechte in vroeger tijden verbeeldde, de misdaden des te zekerder voor te komen, naarmaate men de straffen verzwaarde; maar dat, integendeel, ook hier de Wetgever op het meer- of mindere nadeel der misdaad voor den Staat, op den geest zijner tijden, den aard der Inwoneren, en den trap van beschaving in een Land te letten heeft; — terwijl het tweede deel verslag geeft van de overige middelen, welke de Maatschappij, buiten straffen, in haare magt heeft, om misdaden voor te komen.

Het bestek van ons Maandwerk laat ons niet toe, dit alles in bijzonderheden te ontwikkelen; doch wij kunnen deze proeve gerust aan allen ter leezing aanbeveelen, die in de wijsgeerige behandeling van het Lijfstraffelijk Recht eenig belang stellen; terwijl wij dit verslag eindigen met den wensch, dat de jonge Schrijver in de loopbaan, welke hij zich voorstelt, de beloningen vinden moge, waarop zijne vlijt en zijne voor de Academische oefeningen zoo wel besteede tijd hem aanspraak geven.

Dissertatio Philosophica inauguralis. *De caussis, tam physicis, quam moralibus, quae indolem gentium informant.* Quam publico ac solemni examini submittit W. L. VAN OOSTERZEE, *Rotterodamensis.* Die 1 Feb. 1805. Traj. ad Rhen. apud *O. J. van Paddenburg* et *G. van IJzerworst.* In 8vo. pp. 91.

Een vrij wel uitgewerkt Academisch proefstuk, over een onderwerp, dat, na al 't gene 'er door velen over gezegd is, nog wel eens nader verdiende behandeld te worden. De jonge Dr. heeft 'er wel niets nieuws over gezegd, maar, uit 't geen hem de beste, door hem geraadpleegde, Schrijvers hadden geleerd, vele bruikbaare gedachten en gegronde waarnemingen bijeenverzameld. Hij handelt *over beide soorten van oorzaken van 't verschillend Volkskarakter* onderscheidentlijk. Tot het *eerste* soort, de *physische* of *natuurkundige* oorzaken, brengt hij (1) de luchtsgesteldheid, zoo ten opzichte van den on-

onderfcheiden graad van koude en warmte, als van de zwaarte, zuiverheid, en meerdere of mindere vochtigheid, en de winden; (2) de gelegenheid van den bewoonden grond, die inwooners van verfchillende geäartheid geeft, in de nabijheid van zeeën en rivieren, en op een merkelijken afftand van beiden, in bergachtige ftreken en op eenen effenen grond, in vruchtbaare en onvruchtbaare oorden; (3) het gewoone voedzel, waarvan men zich bedient. Tot het *tweede*, de *zedelijke* oorzaken, (1) de levenswijze, die zoo merkelijk verfchilt, bij wilde en min of meer befchaafde volken, bij zwervende horden, en bij hun, die het meeste werk maken van den landbouw of koophandel; (2) de beoefening van kunften en wetenfchappen; (3) de regeringsvorm; (4) de wetten; (5) de Godsdienstbegrippen en Godsdienstoefeningen, (6) en wijze van opvoeding. — Men is, naar het oordeel van den Schrijver, hieromtrent tot twee uiterften vervallen, terwijl fommigen te veel aan phyfieke, anderen aan zedelijke oorzaken bijna alles toegefchreven hebben. Hij wil liever, met de meesten, den middelweg verkozen hebben, en ftelt dus, met allen grond, vast, dat onderfcheidene oorzaken, van beide hoofdfoorten, doorgaans famengaan en famenwerken, om 't karacter van verfchillende volken te vormen. Dit had, naar evenredigheid van het overige meer bekende en algemeen toegeftemde, uitvoeriger en naauwkeuriger moeten aangetoond worden; waarbij wij dan eene wijsgeerige vergelijking van de verfchillende geäartheid, zeden, gewoonten en geheele levenswijze van onderfcheidene volken zouden verlangd hebben. De Schrijver heeft goedgevonden, van zijne algemeene grondftellingen alleen de toepasfing op een enkeld volk, dat zeer verre van ons af gelegen is, de bewooners van Hindoftan in Oost-Indiën, te maken; waarover ook nog wel iets zou aan te merken vallen. Ondertusfchen verdient de naarftigheid en goede aanleg van den Heer VAN OOSTERZEE lof en aanmoediging. In de Latiniteit zal hij zich, in gevalle hij in de taal der Geleerden meer fchrijven wil, nog wat moeten oefenen.

De

De Geestelijkheid ontmaskerd: in een oprecht en waaracht-tig verhaal der onderdrukkingen, geleden, bij JOHAN VAN DALEN; *geboortig uit Zeeland, en Frieschen Candidaat; met de verificatoire Stukken en Documenten daar agter gevoegd; ter beschaaming van de daar bij vermelde Predikers der Waarheid, Liefde en Verdraagsaamheid. Gedrukt voor Rekening van den Autheur, en alom te bekomen.* 1805. *In gr. 8vo. 63 bl.*

JOHAN VAN DALEN, uit Zeeland, eerst Tuinmansknecht, daarna Hovenier, vervolgends Boer op eene gepachte landhoeve, tot in Meij 1801, kon nu de begeerte, die *hij zegt* voorlang gehad te hebben, om eenmaal *tot het* Leeraars- en Predik-ambt te geraken, niet *langer wederstaan. Hij* begaf zich dan kort daarna, *zonder tijd te nemen tot* de vereischte voorbereiding in de *Latijnsche taal*, op reis naar Vriesland, met oogmerk, om, of te Franeker, of te Groningen, te gaan studeren. Hier vond hij weldra een deelnemend vriend en wegwijzer in den beruchten Predikant MEIJNERS, die hem raadde, zoo hij te *Groningen*, (gelijk te vreezen stond) bij mangel van aanbeveling, niet mogt slagen, alsdan zich liever naar *Lingen* te vervoegen. Bij den Groningschen Hoogleeraar ABRESCH afgewezen, kreeg Lingen bij hem weldra de voorkeur, daar men, sedert een *geruimen tijd, in het toelaten van zulken, die zich in de oude talen en geleerde wetenschappen niet geoefend hebben, nog al gemakkelijk* geweest is: waaromtrent echter onlangs, zoo als wij met blijdschap uit eene openbare aankondiging gezien hebben, betere maatregels genomen zijn. Aan deze Hoogeschool vertoefd hebbende tot in Julij 1802, keerde hij nu genoeg geleerd, en van een voldoend getuigenis van den Theologiæ Professor Primarius voorzien, naar Vriesland terug, in hope van aldaar, door de Classis van Bolswaard en Workum, tot den Predikdienst toegelaten te worden: 't geen hem ook, voornamelijk door de gedienstige hulp van Do. ADAMA, Predikant te Koudum, in zoo verre gelukte, dat hij, op diens voordracht, tegen de Kerkelijke Wet, in eene *Classis contracta* van 8 door hem willekeurig uitgekozene leden, reeds in Augustus van dat zelfde jaar geëxamineerd, en, met algemeene stemmen, onder het ge-

getal der Candidaten aangenomen wierd. Men wist dit ook, in de daaraan volgende volle Clasfis, door de meerderheid goedgekeurd en bekrachtigd te krijgen, met dat gevolg, dat VAN DALEN, niet lang daarna, tot Leeraar bij de Gemeente van *Nijega*, in Vriesland, wierd beroepen. De minderheid, hierover verontwaardigd, liet dit geenszins met ſtilzwijgen voortgaan. De Predikanten VISSER van Warns en FERFF van Molquern, beiden als kundige Leeraars uit hunne Schriften met lof bekend, trokken het harnas aan, en verzetteden zich, als Mannen van eer, tegen het beſluit van hunne Clasfis. 't Ontbrak hun niet aan allerduchtigſte bewijzen der onwettigheid en onvoegelijkheid van den gedaanen ſtap. Men beſloot nogtans vol te houden; waarom de minderheid zich dan ook tot de zoogenaamde *Frieſche Kerkelijke Commisſie* ſchijnt vervoegd te hebben, door welke in September 1804 wierd beſloten, de Clasfis van Bolswaard en Workum aan te ſchrijven, en quaſi te gelasten, om het *Candidatismus* van VAN DALEN te vernietigen. Intusſchen was ook het beroep van Nijega geïmprobeerd, en bij de Clasfis van Walcheren beſloten, hem in geenen deele tot den Predikdienst, dien hij in de nabijheid van Middelburg had willen waarnemen, toe te laten.

Zoo veel blijkt ons, van 't gebeurde met dezen J. VAN DALEN, uit dit Lasterſchrift, door een zijner Vrienden, ter verdediging van de handelingen der Clasfis ten zijnen voordeele, in de wereld geſtoten. Men ziet daaruit middagklaar, dat het den man voornamelijk te doen is, om eene gemakkelijke kostwinning voor zich, voor zijne Vrouw en zeven Kinderen te verkrijgen; en welligt ontbreekt 't onder zijne voorſtanders niet aan zulken, die, met deszelfs bekrompene omſtandigheden begaan, het uit dien hoofde, in dit enkeld geval, met de Kerkelijke Wet niet zoo naauw wilden genomen hebben. Dit is nog wel eenigzins te verſchoonen. Maar dat een duisterling, hij zij wie hij zij, om de zaak der Clasfis goed te maken, zich niet ontziet, om brave Leeraars, die tegen het inſluipen van onbekwaame en ongeſchikte lieden in hunne eerwaardige orde gewetenshalve ijveren, bij hunne Gemeenten van onrechtzinnigheid verdacht te maken, en als ſchijnheilige vervolgers van een vroom man in het allerhatelijkst licht te vertoonen, dit is eene onverdedigbaare, regt helſche kunstgreep. Zooda-

danig tot ondergaan, in dit Libel, niet alleen de jonge Predikanten VISSER en FERFF, maar ook de Middelburgsche Predikanten DRIJFHOUT en HENRIJ, en de Hoogleeraars KROM en ABRESCH. Wij twijfelen, of 's Mans Vrienden, door zoodanig Verdedigschrift, hun oogmerk wel zullen bereiken. 't Is althans te hopen, dat men zich elders niet zal laten verschalken, om dezen, en dergelijk slag van lieden, uit verkeerde barmhartigheid, in diervoege aan hun brood te helpen. Men moest VAN DALEN raden, tot ploeg en spade terug te keeren, of elk ander bedrijf aan te vatten, waarbij hij zijn Christendom behoorlijk zou kunnen aan den dag leggen.

Zak-boek voor Practiserende Artzen, ter vermijding van Scheikundige en Pharmaceutische misslagen in het voorschrijven van Geneesmiddelen; door B. TROMSDORFF, *Hoogl. in de Chemie en Pharmacie te Erfurt. Benevens de Dissertatien van* J. P. DURING, *over zommige dwalingen, welke men in het voorschrijven der Geneesmiddelen moet vermijden. En* S. FOCKEMA, *over de voornaamste Mercuriale Geneesmiddelen. Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In gr. 8vo. Te zamen* 300 *bl.*

De werkzame Oud-Apotheker B. TIEBOEL, te *Groningen*, levert ons hier eene *Vertaling van drie bijzondere lezenswaardige Stukjes.* — Het eerste, 't welk het grootste gedeelte uitmaakt, bevat die van een Hoogduitsch Werkje van den met roem bekenden Scheikundigen TROMSDORFF, het welk, zoo als reeds uit den Titel blijkt, eigenlijk zal strekken, om vooral zulke Artzen, die buiten de gelegenheid geweest zijn, om de Chemische Pharmacie te bestudeeren, een' leiddraad aan de hand te geven, volgens welken zij zich in het voorschrijven van Geneesmiddelen te gedragen hebben, om de grove misslagen te vermijden, die zoo dikwerf, omtrent de Chemische en Pharmaceutische regelen, daarbij begaan worden. —— Ten dien einde vindt men alhier, na dat de Schrijver, in XXII §§en, een kort overzigt der ligchaamen van de drie Natuurrijken, met betrekking tot de Scheikunde, heeft laten voorafgaan, eene alphabetische lijst van een groot aantal Artsenijmiddelen uit alle drie de Natuurrijken; omtrent welken de Schrijver, zon-

intusschen, niet toelatende om hier even zoo uitvoerig als wegens het eerste Stuk te zijn, zullen wij omtrent deze twee Verhandelingen alleen aanmerken, dat wij ze beide met het grootste genoegen gelezen hebben, en dat deze Verhandelingen, die der Groningsche Hoogeschole eer aandoen, de opmerking zelfs van bejaarde Geneesheeren verdienen. Inzonderheid beviel ons de wijze, op welke de Heer FOCKEMA onze Vaderlandsche Fabrieken in bescherming neemt, en dezelve tracht te verdedigen tegen de aantijgingen, aan welke dezelve buitenslands blootstaan.

Tafereel der Oude Geschiedenis; bevattende de vorderingen der Kunsten en Fraaije Wetenschappen. Door W. RUTHERFORD, *D. D. Uit het Engelsch vertaald. [In twee Deelen.] Iste Deel. Te Zutphen, by* H. C. A. Thieme. *In gr. 8vo. 490 bl.*

Niets schijnt gemaklijker, dan een Kort-begrip der Geschiedenissen te vervaardigen. Veelvuldig is de stoffe, welke zich aanbiedt. Meer dan deeze bladzijde zouden wij kunnen vullen met de bloote Naamen der geenen, die deezen arbeid ondernamen. Dan bij derzelver beöordeeling zou het lot der meesten geen ander weezen, dan dat zij die schijnbaar gemaklijk te volbrengene taak zeer gebrekkig hebben afgewerkt. Deeze waarheid, op de ondervinding gebouwd, brengt eigenaartig te wege, dat een nieuw Werk, onder dusdanig eene gedaante zich aanbiedende, de verdenking van onvolkomenheid doet opwellen. Wij erkennen, dat, op het ontvangen des aangeduiden Boeks, dezelve bij ons boven kwam. Onregtmaatig, egter, zou het weezen, aan dezelve bot te vieren. De Titel ook schijnt iets meer, en onderscheiden van de veelvuldige Kort-begrippen der Oude Geschiedenis, aan te duiden. Deeze brengt ons een bepaald doel, waartoe dit Werk vervaardigd is, onder 't oog; en 't is dit bepaalder doel, 't welk dit Tafereel onderscheidt van veele andere soortgelijke Werken.

Het Voorbericht, hoe kort ook, stelt ons zulks onder 't oog. Het Werk is oorspronglijk tot onderwijs en verbetering der Jeugd verordend. Bovenal heeft de Heer RUTHERFORD 'er zich op toegelegd, om zijne stoffe

ſe uit de egte bronnen te ſcheppen, om de grenzen van de Fabel van die der waare Geſchiedenis te ſcheiden, en de menschlijke zaaken uit zulk een oogpunt te beſchouwen, *dat* zij niet ſlegts mogen ſtrekken om het verſtand te verlichten, maar ook om het hart ter deugd te vormen, en beginzelen eener waare Godsvrugt in te boezemen.

Omtrent het meer bepaald oogmerk des Schrijvers, en waardoor hij zich van de meesten zijner Voorgangeren, in dit vak, onderſcheidt, vinden wij vermeld, *dat hij, zijns agtens, iets meer belangrijks hadt mede te deelen, dan een bloot verſlag van gebeurde zaaken; en dat hij, door de vorderingen van menschlijke ontdekkingen, van fraaije Kunſten en Weetenſchappen, met de reeks van geſchiedkundige Gebeurtenisſen aan een te ſchakelen, ſtoffe tot nadenken en verder onderzoek zou aan de hand geeven, 't welk niet alleen ten nutte van de jeugd, bij haare intrede in de wereld, kon dienstbaar zijn, maar ook belangrijk worden voor een ieder in 't algemeen.*

Dus ingelicht, lazen wij dit Eerſte Deel, en moeten bekennen, dat de Heer RUTHERFORD aan het voorgeſteld doel volmaakt beantwoord, en ons een hoogſchatbaar Werk geſchonken heeft, 't geen wij onzen Leezeren nader moeten doen kennen.

Naa eene korte en zeer ter zaak dienende Inleiding, *bevat dit Eerſte Deel veertien Hoofddeelen. Bij de beknopte Landsbeſchrijving van de oorden, waar wij de Volken aantreffen, en van de lotgevallen, dezelve oudtijds bejegend,* geeft de Schrijver een kort en zaakrijk bericht, wegens de Kunſten, Weetenſchappen, Regeeringsgeſteltenis, Wetten, Zeden en Gewoonten, Godsdienst, Opkomst, Bloei en Ondergang van *Egyptenaars, Asſijriers* of *Babijloniers*, *Meden*, *Perſen*, tot aan de verovering van *Indiën*, door DARIUS HIJSTASPES; van onderſcheidene *Aſiatiſche* Volken; voorts van *Phoeniciers*, *Jooden* en *Grieken*, tot aan het einde van den eerſten *Perſiſchen* Oorlog.

Alles wordt in eenen manlijken ſtijl voorgedraagen, die zich zomtijds tot het verheevene, doch niet boven de maate van den Geſchiedenis-ſtijl, opheft, en ten blijke ſtrekt, dat de Opſteller met veel gevoels *zijn* Werk vervaardigde. De overgangen van het een tot het an-

 der

der Volk zijn ongezogt, en op eene bevallige wijze schakelen zich hunne Geschiedenissen aaneen. Zomwijlen laat hij, naa een volgreeks van Volken, zich als op eene hoogte tot een algemeen overzigt verheffende, zich hooren. Zo sluit hij het VII H., over de *Regeering, Wetten, Zeden, Gewoonten en Godsdienst van de Persen*, op deezen trant: „ Uit de geschiedenis van alle de Volken, welke ik tot nu toe beschouwd heb, blijkt, dat de invloed van het bijgeloof en de magt van het priesterdom verbaazend groot geweest zijn. De *Egyptische, Chaldeesche* en *Persische* Priesters maakten eenen afzonderlijken stand van menschen uit, en hadden bijzondere belangen, van die der maatschappij onderscheiden. Alzo de weetenschappen in hunne handen ter bewaaring waren gesteld, en zij tevens bedienaars van den Godsdienst, raadgeevers van den Koning en de Godspraaken van het volk waren, wierd het misbruik van hunne magt veelvuldig en onvermijdelijk. Dat gezag, van den Hemel afdaalende, immers welk men voorgaf daar van afkomstig te zijn, welk het welzijn der maatschappij zo zeer bevordert, wanneer men het doet strekken tot onderschraaging der wetten, en tot bewaaring of hervorming der zeden van 't volk, wordt doodlijk en verderflijk, wanneer men het als een werktuig van menschlijke driften en baatzugtige oogmerken aanwendt.

„ De *Persische* Godsdienst wierd weldra, niettegenstaande ZOROASTER denzelven beschaafd hadt, door de Priesters bedorven, die, ter bereiking van staatkundige oogmerken, en om de grove bevattingen van de menigte in te volgen, denzelven met verscheiden kinderachtige en ongerijmde plegtigheden vermengden, welke deszelfs oorspronglijke eenvoudigheid en schoonheid ontsierden en deeden verlooren gaan. De Wijsgeeren der oudheid, welke de grondbeginzels van den waaren Godsdienst van valschen schijn wel wisten te onderscheiden, maakten zelden zwaarigheid om het volk in zijne neiging tot bijgeloof den ruimen teugel te vieren. Het was alleen aan dien Godsdienst, welke ons uit den Hemel geopenbaard is, en in de boeken van Godlijke ingeeving gevonden wordt, voorbehouden, om de aanbidding van *eenen zuiveren Geest*, in geest en waarheid, over de geheele uitgestrekte maatschappij en onder alle standen van menschen in den Staat vast te stellen,

ten; om heiligheid en deugd, zuiverheid van hart, en oprechtheid van wandel, aan te beveelen, als de eenigste middelen om de Godheid te behaagen."

Reeds in de Inleiding hadt RUTHERFORD zijne hoogagting voor de Geloofwaardigheid der *Mosaische* en andere Gewijde Schriften aan den dag gelegd, en in 't slot der aangetoogene plaats zijnen eerbied voor de Openbaaring laaten blijken. Te wagten was het derhalven, dat hij in het X H., over de *Jooden* handelende, dat Volk niet ter loops en met weinig onderscheidings zou behandelen, 't geen ons, in de Kort-begrippen der Algemeene Geschiedenissen van den laatsten tijd, te meermaalen voorkwam. Hij betuigt deswegen: „ De Geschiedenis van dit zonderlinge Volk verdient onze aandacht in twee zeer verschillende en gewigtige opzigten; in zijne Burgerlijke en tevens in zijne Godsdienstige betrekking, als een Oostersch Volk, en als het Volk van GOD. Uit het eerste gezigtpunt beschouwen wij het in het zelfde licht als andere Natien, welke het voorwerp zijn van de Historische pen. Uit het tweede als de gunstelingen der Voorzienigheid, in wier handen die Openbaaring van den Hemel was toevertrouwd, welke eens de verst afgelegene Natien en de onbekendste hoeken van de aarde moest verlichten."

Uit beide die oogpunten geeft hij der *Jooden* Geschiedenis op. Bij den aanvange van de beschouwing uit het laatstgemelde laat hij zich hooren: „ Als wij de *Jooden* in een Godsdienstig licht beschouwen, opent zich eene verhevener orde van zaaken ter onzer bespiegeling. In de menigte van geschiedkundige verhaalen, welke de oudheid tot laatere tijden heeft overgebragt, zien wij, dat menschlijke staatkunde en heerschzugt de ondermaansche zaaken bestieren, en omwentelingen in de wereld te wege brengen; maar wij ontdekken nergens dien Almagtigen arm, waardoor alles, wat in 't Heelal bestaat, in beweeging gebragt en geregeerd wordt. —— De Heilige Boeken leggen de geheime oogmerken der Voorzienigheid voor ons open, en ligten den sluier op, welke de raadslagen van de Almagt bedekt."

Uitvoeriger, dan men anders in een Werk van die beknoptheid zou verwagt hebben, is RUTHERFORD over de *Voorzeggingen* van toekomstige gebeurtenissen, welke dezelve zodanig verkondigen, alsof zij reeds werklijk gebeurd

beurd waren. Hij noemt dezelve *Wonderwerken* van eene verſchillende ſoort met die, over welke hij voorheen gehandeld hadt. Hij voegt 'er nevens: „De Almagt van de Godheid wordt in geenen aan den dag gelegd, zijne Alweetendheid wordt in deezen beweezen. Den ſluier, waarmede de toekomst bedekt is, op te ligten; de geſchiedenis van toekomſtige eeuwen open te leggen; den roem van Koningen, voor dat zij het aanweezen hadden, te voorzeggen, en den val van Koningrijken, voor dat zij den middag van hunnen luister bereikt hadden, aan te kondigen, — behoort alleen aan Hem, die het toekomſtige even als het tegenwoordige doorziet, en aan die geenen, wien Hij kan goedvinden de verborgene geheimen van den Hemel te openbaaren."

Vreemde Volken, zo wel als de *Jooden*, waren de voorwerpen van de Voorzeggingen der Propheeten. *Zij* beſchouwden van verre de Omwentelingen, welke in de Koningrijken en Steden, rondsom hun, *moesten plaats* grijpen, en beſchreeven de Geſchiedenis *van tijden, die* nog in het duistere verborgen lagen, in dier voege, alsof zij de gebeurteniſſen aanſchouwd hadden, welke zij voorſpelden. — RUTHERFORD wendt hier het oog terug op die Volken, welker bedrijven hij in voorgaande Hoofddeelen geboekt hadt, en toont, hoe in de Godſpraaken des *Joodſchen* Volks bijzondere melding gemaakt wordt van derzelver verſchillende lotgevallen, voorſpoed en rampen; van het luisterrijk tijdperk, 't welk zij bereikten, en van derzelver val. — „Dit maakt," opdat wij des Schrijvers eigene woorden bezigen, „een glansrijk en treffend gedeelte uit in de Geſchiedenis der *Hebreeuwen*; en dewijl het een bewijs oplevert van de Godlijke ingeeving der Heilige Boeken, kan het niet miſſen, of een omſtandig verſlag daarvan moet even belangrijk zijn voor den Godvrugtigen, als onderhoudend voor den weetgierigen navorſcher."

Hierop laat hij volgen eene ſchoone Vertaaling, met tusſchengevlogtene aanmerkingen, en aanwijzingen van de vervullingen van deeze en geene der opmerkenswaardigſte Voorzeggingen, tegen de *Asſyriërs*, NAHUM I, II en III; tegen de *Chaldeën*, JESAIA XIII. XLV: 1, 2; tegen *Babel*, JESAIA XIII, XIV; tegen *Tijrus*, EZECHIEL XXVI, en tegen *Egypte*, EZECHIEL XXIX, XXX enz. Eindelijk toont hij, hoe, 't geen de Propheeten aangaande de *Joodſche* Natie zelve voorſpeld hebben, niet min-

minder verbaazend en wonderbaarlijk is, dan ten opzigte van de gemelde Volken. Het ſtrekt, in den tegenwoordigen verſtrooiden toeſtand, aan de geheele wereld tot getuigen der waarheid en Godlijkheid van den Godsdienst, aan hunne Vaderen geopenbaard.

„ Niets, ” dus beſluit de Schrijver dit uitgewerkt Hoofddeel, „ kan een wijsgeerig of een godvrugtig gemoed meer verbaazen, dan de beſchouwing deezer lange reeks van Profetien, aangaande de oude Volken. Wij ontdekken 'er in, niet de wijsheid van den mensch, maar den raad van GOD. Wij zien het Hoogſte Weezen zelve het boek zijner Godlijke raadsbeſluiten openen, en de toekomst voor de wereld openleggen. Geene eigenſchap van GOD is verbaazender en onbegrijplijker voor eindige weezens, dan zijne voorweetenſchap van toekomſtige zaaken. De geſchiedenis van volgende Eeuwen vooraf te beſchrijven; het karakter en de lotgevallen van Natien, die nog niet gebooren waren, op te tekenen; aan Vorſten, voor dat zij het licht zagen, hunne rol op het tooneel des leevens aan te wijzen; over pragtige Steden en bloeijende Koningrijken *het richtſnoer der woestheid en het pasloot der ledigheid* te trekken; de grenzen van het mogelijke te bepaalen, en met oppergezag te gebieden over de natuur, die nog niet in weezen is, — komt Hem alleen toe, die van eeuwigheid tot eeuwigheid beſtaat en alles doorziet. — De zo menigvuldige, zo zeer verſchillende, en zo naauwkeurig opgetekende gebeurteniſſen, welke wij hebben aangeſtipt, en welker vervulling nog zo verre verwijderd was, konden alleen voorzien worden door de Alweetendheid van dat Weezen, door wiens Almagt zij vervuld zijn geworden. — Profetie is een ſteeds blijvend Wonderwerk op aarde: eene ſtem, welke uit den Hemel ſpreekt, en zijnen Maaker aan alle volken en leeftijden verkondigt."

Gelijk de Schrijver met geene Aanhaalingen den voet der bladzijden gevuld, en 'er alleen bij gewigtige gevallen en in eenige bijzondere omſtandigheden gebruik van gemaakt heeft, zo is de Vertaaler ook ſpaarzaam geweest met die te vermeerderen. Den Vertaaler komt de eere toe van een vloeibaaren en gekuischten ſtijl.

Nergens worden wij onderricht, wanneer RUTHERFORD dit zo aanprijzenswaardig Werk opſtelde. Alleen vinden wij bl. 284, ter gelegenheid dat 'er van de *Doode Zee* en derzelver veroorzaakinge geſproken wordt,

van de Aardbeeving te *Lisſabon* in 't voorbijgaan gewag gemaakt, en beneden opgetekend: *Dit wierd geſchreeven in* 1788.

Naa zo veel van dit Werk gezegd, naa zoo veel 'er ten voorbeelde uit ontleend te hebben, is het bijkans noodloos te melden, dat wij het Tweede en laatſte Deel met verlangen wagten.

Verzameling van Verhooren, ondergaan door PICHEGRU, MOREAU, GEORGES *en anderen, betrokken in de Zamenzweering tegen den Eerſten Conſul, enz. IIIde en laatſte Stuk der Memorie enz. over gezegde Zamenzweering. Te Amſterdam, bij* J. A. Crajenſchot *en* W. Holtrop. *In gr. 8vo.* 217 *bl.*

Van de beide Stukjes, waarop het tegenwoordige ten ſlot dient, hebben wij een vrij omſtandig *bericht* gegeeven (*). Het geen thans voor ons ligt, *laat, uit* den aart der daarin voorkomende *drie-en-dertig* bijzondere Verhooren en Regtshandelingen, zulks niet toe.

Bij wijze van Aanhangzel vinden wij hier de echte ſtukken, betrekkelijk tot den Zelfmoord van den Oud-Generaal PICHEGRU. De *Nederduitſche* Vertaaler plaatſte dezelve, dewijl het Publiek is bezig gehouden met veelerlei bedenklijkheden omtrent dit zonderling geval. De zelfheid van den Perſoon werd door eenigen in twijfel getrokken: geenen vielen in het begrip, alsof de dood van dien Oud-Generaal ook wel het werk van anderen, en niet van zijne eigene handen, geweest ware; meenende, dat het niet wel mogelijk was, dat iemand op deeze manier zichzelven zou verwurgen. De geregtlijke ſtukken, tot dit geval betrekkelijk, en den Zelfmoord bewijzende, worden hier in eenen bundel opgegeeven.

(*) Zie onze *Letteroef.* 1804. bl. 375. enz.

Memorie, ter Verdediging van den Generaal MOREAU, *door deszelfs Advokaaten:* BONNET, BELLART *en* PERIGNON. *Uit het Fransch. Te Amsterdam*, bij M. Schalekamp. *In gr. 8vo. 115 bl.*

Strekten de drie Stukjes, welks laatste wij in het naastvoorgaande Artikel onzen Leezeren bekend maakten, om MOREAU als een Deelgenoot in de Zamenzweering tegen BUONAPARTE te doen voorkomen, en wel als regterlijk van dit misdrijf overtuigd, — het ontbrak dien Generaal niet aan Verdeedigers; en vinden wij hier de Verdeediging zijner drie op den titel gemelde Advocaaten.

Deeze Verdeediging is met veel deelneemings en vuurs opgesteld. Naa eene opgave van de onwaarschijnlijkheid der schuld, uit het character van MOREAU ontleend, en aantooning, hoe de Beschuldigde in eene viermaandige Gevangenis kwijnde zonder verdeedigers te vinden, eene enkele kreet zijns Broeders hier van uitgezonderd, treeden de drie Advocaaten ter zijner verdeediging te voorschijn vol mannenmoed.

Het ontbreekt de Verdeedigers van den Generaal aan tijd, om de omstandigheden van MOREAU's openbaaren Leevenswandel af te schetzen. Ook is *Frankrijk*, ja geheel *Europa*, met dezelve bekend. *Zij vergenoegen zich derhalven met de zulke dier omstandigheden voor den geest te brengen, welke met de beschuldiging, waarvan hij het voorwerp geworden was, in verband staan.* — Men zal met veel genoegen leezen, wat hier ter ontschuldiging wordt bijgebragt, ook wat de bewuste niet vroegtijdig ontdekte Papieren betreft, en de volgende ontmoetingen tusschen PICHEGRU en MOREAU.

Voorts gaan zij over om meer bijzonder de Bezwaaren, tegen MOREAU ingebragt, te overweegen. Als het *eerste* Bezwaar melden zij de Medepligtigheid, in het 4de Jaar, met PICHEGRU, en ontleggen hetzelve. — Het *tweede* Bezwaar is de misdaadige verzoening en betrekking met PICHEGRU in *Engeland*, door bemiddeling van den Abt DAVID en van LAJOLAIS. Zeer veel lichts wordt hier verspreid over deeze in dit Geval *zo zeer* betrokkene Persoonen, en om MOREAU's onschuld te toonen. — Het *derde* Bezwaar bestaat in Beloften tot Herstel der

der Prinsen, door MOREAU gedaan; beloften, door de geruchten gestaafd, die daarvan in *Londen* geloopen hebben. De nietsbeduidenheid hiervan wordt bondig aangetoond. — Eindelijk komen zij aan het gewigtigste punt van het Bezwaar, — MOREAU's Bijeenkomsten met PICHEGRU en met andere Medebeschuldigden te *Parijs*. Alle deeze zamenkomsten en gesprekken worden in 't breede ontvouwd, met bijzonderheden, elders niet te vinden, doormengd, die MOREAU's onschuld bepleiten. — Nog wordt, als een vijfde Bezwaar, overwoogen, dat de Generaal MOREAU de Zamenzweering niet heeft aangegeeven. Dit Bezwaar wordt uit den aart der zamenkomsten en gesprekken en der wetten opgeheeven.

„ Ten slotte deezer treurige Verdediging," betuigen de Vrijspreekers van MOREAU, „ zij het *ons vergund* een gevoelen uit te drukken, welk ons *zwaar op* het hart gewoogen heeft, geduurende al den *tijd*, dat wij dezelve schreeven.

„ MOREAU wordt beschuldigd zich *meester te hebben* willen maaken van het Oppergezag, en tegen den Keizer te hebben zamengespannen.

„ Neen! wij bezweeren zulks bij de eer en bij den roem, MOREAU is geenzins schuldig. Neen, MOREAU heeft geenzins kunnen willen ons weder in alle de ijslijkheden eener nieuwe omwenteling storten; hij, die maar al te overtuigend weet, welk een verslindend monster eene omwenteling is, daar zij hem zijnen Vader heeft ontrukt, terwijl de Zoon veldslag bij veldslag won. Neen, MOREAU heeft den ondergang niet kunnen verlangen van dit Land, alwaar zijn naam met zo veel luister leeft. Hij, zo zedig, zo geheel vrij van alle staatzugt, toen hij van alle middelen om te heerschen meester was, hij heeft geenzins begeerd te heerschen, toen hij de middelen daartoe niet meer in handen had. Hij, zo geheel vreemd van allen naijver omtrent die weinigbetekenende mededingers, welken averechtsche Bestuuren hem hebben voorgetrokken — hij heeft geen afgunst kunnen voeden tegen dat bevoorregt vernuft, welk door de Voorzienigheid gevormd scheen om de werkende oorzaak (*regulateur*) van een magtig Rijk te weezen, en voor welk men zonder oneer zwigten kan, zo lang de plaatzen, in rang, laager dan de zijne, nog schitterende zijn. Hoe! daar alle Vorsten van *Europa* na diens Bondgenootschap dingen; daar hij Staatendommen heeft gewrocht en Kroonen uitgedeeld; heeft men dan

dan nog een oogenblik kunnen waanen, dat zich eenig denkbeeld van mededinging in het hart diens Mans heeft kunnen dringen, die, hoedanige ook zijne gevoelens, in het afgetrokkene, over de Regeeringsvorm van zijn Land mogen geweest zijn, geduurende twaalf jaaren meent getoond te hebben, dat hij getrouw was aan het Bestuur, door den wil des Volks daargesteld. Hij heeft aan JOUBERT, aan SCHERER en aan dit Heldenvolk gehoorzaamd; hij konde het geenzins zich tot oneer rekenen, te gehoorzaamen aan deszelfs Opperhoofd."

La Navigation, Poëme en huit Chants, avec des Notes Historiques et Géographiques. Par J. ESMÉNARD. II Tomes. A Paris, chez *Giguet* et *Michaud*. 1805. 8vo. 243 & 389 *pag. l'Introduction LXXI pag.*

Grooter eere, *dan, voor zoo veel wij weeten, ooit* eenig oorspronkelijk Vaderlandsch Schrijver, heeft de uitlandsche Dichter van dit Werk, van wegen de Regeering onzes Lands, genooten. Ten blijke van de goedkeuringe over den lof, met welken aldaar van den Scheepvaart der Nederlanderen gewaagd, en verder in den lof onzer Natie wordt uitgeweid, wierdt, van hooger hand, den Heere ESMÉNARD een Gouden Eerepenning toegezonden. Eene streelende eere, inderdaad! welke, indien zij, op de zelfde of eenige andere wijze, bij voegzaame gelegenheid, ook aan inlan*ders te beurt viel, niet weinig zou bijdraagen om den bekenden Bataafschen letterlust aan te wakkeren. Schoon het niet in ons plan valt, uitlandsche Dichtstukken in ons Maandwerk* aan te kondigen, hebben wij, egter, om den naam, welken dit Dichtstuk heeft gemaakt, voor ditmaal van dat plan wel willen afwijken.

In de Inleiding voor het Eerste Deel handelt de Heer ESMÉNARD vooreerst over de Fransche Poëzij in 't algemeen, en over de onderscheidene soorten derzelve, door de Franschen beärbeid; en ontvouwt vervolgens het algemeen plan en de hoedanigheid van zijn Dichtstuk. Uit den aanhef van dit tweede gedeelte der Inleidinge zal de Leezer over de natuur des Werks eenigermaate kunnen oordeelen; weshalven wij 't hier overneemen. „ De gang van den Scheepvaart „ onder alle bekende Volken, zelfs onder de half beschaafde Eilanden van den Stillen Oceaan, opent een tooneel, „ 't welk tot moeilijke bedenkingen aanleiding geeft. Welke ook de eerste beweegreden geweest zij, die de menschen heeft genoopt om de gevaaren der Zee te braveeren, *hebzucht* schijnt overal de tweede *plaats* te bekleeden;

„ den; overal neemt de Koophandel deeze opkomende kunst
„ te baat, en welhaast opent zij voor den Oorlog eene nieu-
„ we loopbaan, geleerder misschien, doch niet minder heil-
„ loos voor het menschdom. Door dien algemeenen uitslag
„ getroffen, hebben de Wijsgeeren geredentwist, of de
„ Scheepvaart een heil of onheil zij. —

„ Dusdanige voorstellen der bespiegelende Wijsbegeerte,
„ te moeilijker op te lossen, omdat men het omtrent de
„ grondbeginzels bijkans nooit eens is, behooren niet tot
„ de Dichtkunde. Maar dit groot tafereel van den Scheep-
„ vaart, nu eens handeldrijvende, dan oorlogvoerende, nu
„ eens vreedzaam, dan op landverovering doelende, dagt
„ mij, tot leiddraad van het plan van mijn Werk te moeten
„ dienen, en zijnen gang bepaalen.

„ Mijn oogmerk was niet, gelijk zommigen voorgegeeven
„ hebben het daar voor te moeten houden, de algemeene
„ geschiedenis van den Scheepvaart in verzen te *brengen*,
„ die, omtrent de vijftiende eeuw, bijkans de *geschiedenis*
„ van het menschelijk geslagt is geworden. Alleenlijk heb ik
„ getragt, de kindsheid der kunst te schilderen, *en ben haaren*
„ voortgang gevolgd in de gedenkwaardigste *tijden, tot aan*
„ het tijdstip der volmaaktheid, welke zij thans heeft be-
„ reikt. De groote gebeurtenissen, op welke de invloed des
„ Scheepvaarts zich ligt liet bespeuren, de onsterflijke ont-
„ dekkingen, die deszelfs gebied hebben uitgebreid, heb ik
„ eigenaartig op mijnen weg ontmoet. Mij dagt, dat het
„ voorbijgaan van dezelve, om mij met verdichtzels te be-
„ helpen, een werk van vernuft noch vindinge zou geweest
„ zijn. Doch, wanneer het der geschiedenisse aan daadzaa-
„ ken mangelde, of wanneer de nutteloosheid van voorschrif-
„ ten haare dorheid zou vermeerderd hebben, heb ik geoor-
„ deeld, dat de dichtkunde het hulpmiddel der verzieringe
„ niet moest verwaarloozen."

Zodanig is het algemeen ontwerp deezes schoonen Dicht-stuks, 't welk met deeze fraaie regels aanvangt:

Je chante les travaux de l'art audacieux
Qui pour franchir les mers interrogea les cieux:
Art puissant, qui de l'homme a doublé la patrie;
Qui courba l'Océan sous sa noble industrie;
Dans les plis d'une voile emprisonna les vents,
Et, portant les mortels sur des châteaux mouvans
Aux lieux où le soleil sembloit fuir sous les ondes,
Agrandit la nature et réunit les mondes;
Qui, sur les flots soumis à ses vastes desseins,
Fit gronder le tonnerre allumé par nos mains;
Mais qui, dans ses fureurs, entouré de victimes,
Associa du moins le génie à ses crimes.

UITTREKZEL VAN EEN HISTORISCH VERSLAG RAAKENDE PREVILLE, HONORAIR LID VAN HET NATIONAAL INSTITUUT, EN FRANSCH TOONEELSPEELER; VOORGELEEZEN IN HET LYCEUM, 19 NIVOSE VAN HET JAAR 8., (9 JANUARIJ, 1800) DOOR DEN HEER DAZINCOURT, FRANSCH TOONEELSPEELER.

Quando ullum invenient parem?

HORATIUS.

PIERRE-LOUIS DUBUS PREVILLE wierdt geboren te *Parijs*, 17 *September 1721*, in de straat *Mauvais-Garçons* (*Kwaade-Jongens*) in de *Voorstad St. Germain*, agter de Zaal van den Franschen Schouwburg, en ontving zijne eerste opvoeding in de Abdij *St. Antoine*. Wel zeer verwonderd stondt in 't vervolg dit Klooster, in zijnen schoot deezen banneling van het Roomsche Hof te hebben opgekweekt, wien *Versailles* toejuichte, wien geheel *Frankrijk* bewonderde, en die van alle beschaafde Volken met eere zou zijn ontvangen geworden. PIERRE DUBUS, zijn Vader, Intendant van de Abdisse DE BOURBON, hadt vijf Kinderen. Allen van verre het oog hebbende op de voordeelen van het Intendantschap en de waardigheden der Abdije, allen hunnes Vaders strenge lessen tot spaarzaamheid moede, wilden vrij zijn, en verlieten het vaderlijk huis. De jonge PREVILLE, onder den last der vrijheid zuchtende, bevondt zich welhaast in verlegenheid; doch wijs, arbeidzaam en eergierig zijnde, maakte hij geene zwaarigheid om zich in dienst eenes Metzelaars te begeeven. Welk een ambagt! PREVILLE! .... hij, wiens geheele leeven aan het beschouwen, aan het bepeinzen van het groote werk eenes volmaakten Tooneelspeelers wierdt toegewijd, en wien het geluk is, de wanhoop en het modèl tevens zijner mededingeren te worden! Zijn Vader hadt hem het schrijven laaten leeren. PREVILLE schreef zeer fraai, en, de Schrijfpen boven den Troffel schattende, verliet hij den Metzelaar, om eenigen tijd als vijfde Klerk bij eenen Notaris te dienen. Doch zijn vernuft voelde welhaast de overheerschende behoefte van een kragtiger voedzel; hij moest zijnen tijd spillen met het kopieeren van Akten en Inventarissen: al dat tuig, welk hij verwenschte, bezat voor hem niets aangenaams. Vermaakende wilde hij onderrigten, de Natuur, om zoo te spreeken, op de daad zelve betrappen, de ondeugden en het belachelijke schilderen, en, op zijne wijze, aan de meesterstukken der groote Blijspeldichteren een nieuw leeven geeven. Zijn Vader

der zogt hem tot zijn beroep te doen wederkeeren; hem berouwde zijne strengheid, en wilde hem op zijnen weg geleiden om fortuin te maaken. Doch PREVILLE, welken de Natuur hadt verkoozen om ons te leeren en te behaagen, hoorde naar zijne stemme niet, om dat hij tot een uitgebreider tooneel geroepen was.

Dikmaals verijdelt het Geval in de Gezinnen wel of kwalijk beraamde ontwerpen, of de maatregels der begeerlijkheid; doch zelden bedriegt zich de Natuur omtrent den weg, welken zij ons aanwijst. DESTOUCHES, gedwongen om Komediant te worden, wierdt Ambassadeur en Blijspeldichter. De Vader van BOILEAU voorspelde aan zijne Vrienden, dat zijn Zoon nooit van iemant kwaad zou spreeken, en BOILEAU wierdt Hekeldichter. PREVILLE was een van die uitgeleezene weezens, door de Natuur bestemd om den deugdzaamen mensch te vervrolijken, den menschenhaater te doen *lachen*, en om den zwartgalligsten zijne rimpels te doen *ontfronzelen*.

Zijne eerste proeven in eenige kleine Steden *vielen gelukkig* uit. Welhaast liet men het oog op hem *vallen*, *en de* Direkteurs van *Dijon*, *Rouen* en *Straatsburg* betwistten elkander vuuriglijk deezen jongen Akteur, *die zoo veel goeds* beloofde. Het algemeen gevoelen en de geestdrift der *Dijonniers* gewenden hem aan de gevaarlijke behoefte van algemeen gelach en de toejuichingen der menigte. Hij kwam te *Rouen*, en wierdt op eene vrij zonderlinge wijze van het gevaar, welk hij liep, verwittigd, door een kleinen Bultenaar, een getrouw deelneemer en kundig bewonderaar van den wel ingerichten Schouwburg.

Terwijl het publiek PREVILLE met alle zijne gunsten overlaadde, was zijn oog op den kleinen Bultenaar gevallen, die zelden den Schouwburg verzuimde, en altijd in de zelfde Loge zat. Zijne gewoone gebaaren kwamen hem zonderling voor; met de rechter hand op de slinker leunende, *gaf hij* telkens met den wijsvinger herhaalde teekens van afkeuringe, wanneer PREVILLE op het tooneel was. Deeze strenge berisper hinderde den Akteur; hij wilde hem leeren kennen. Op zekeren dag bevondt zich de kleine Bultenaar, naadat het stuk was geëindigd, op het tooneel; allen, die gespeeld hadden, overlaadde hij met komplimenten, behalven PREVILLE; —— „En ik, Mijnheer?" sprak deeze. „Wat u betreft," hernam de Aristarch, „gij bezit gelukkige gaven; maar gij „zult nooit iet goeds verrichten. Wilt gij meer weeten? „kom dan morgen met mij ontbijten." PREVILLE verzuimde niet, ter bestemde plaatze zich te vervoegen. Lang duurde het gesprek; hij ging van daar, volkomen overtuigd, en met het vast besluit om van spel te veranderen. De eerste maal dat hij ten tooneele verscheen, stondt het publiek verbaasd, maar het bleef koel; terwijl de kleine Bultenaar,

in-

in zijnen zegepraal zich verheugende, uit zijne Loge alleen met kennelijke blijken van vreugde toejuichte. Straks hervatte PREVILLE zijne oude wijze van doen, en het publiek juichte! Doch op zijne kunst uit alle zijne magt zich toeleggende, erkende PREVILLE, dat hij, in het vervolg zijns schouwburgleevens, met den raad des Bultenaars dikmaals zijn voordeel gedaan, en 'er zich wel bij hadt bevonden. — PREVILLE verliet *Rouen*, om het Tooneelbestuur te *Lijon* te aanvaarden.

MOLIERE, vermoeid van de tallooze bijzonderheden van een Tooneelbewind, schiep meesterstukken te midden van die eigenzinnige draaikolk. PREVILLE, bestuurder van eenen Schouwburg in eene volkrijke Stad, hieldt niet af van zijn verbaazend talent meer en meer te volmaaken. Van den kant der *Lijonners* ondervondt hij de zelfde geestdrift, de zelfde liefkoozingen, waarmede de inwooners van *Dijon*, *Straatsburg* en *Rouen* hem hadden overlaaden.

Zijn opgang was bestendig: doch *Parijs* alleen konde het geheugen daar van duurzaam maaken. Het overlijden van POISSON baande hem den weg om derwaarts te komen. Een bevel, om aldaar zijne intrede te doen, wierdt aan hem afgevaardigd; op 20 September 1753 verscheen hij op het Fransche Tooneel. In den rol van *Crispijn*, in *Le Legataire*, verving hij POISSON, een meer potzig dan klugtig Akteur, en wiens natuurlijk, hoewel zomtijds hooggespannen en overdreeven speelen, het Parterre zeer vermaakte. In deeze beste dagen van het Fransche Tooneel was de eerste optrede eenes Akteurs een kenmerkend tijdstip; alle liefhebbers verzuimden niet om 'er zich te laaten vinden, en de nieuwe Akteur onderging, naa de vertooning, in het Koffijhuis *Procope* een vonnis, waarvan bijkans geen beroep viel. Hier deedt men de zekerste voorspellingen. Aanleg, nietsbeduidendheid, niets baatende middelen, gevormde talenten, alles wierdt ontleed en gerangschikt. PREVILLE verscheen; het publiek, aan POISSON's speelen en gestalte gewoon, stondt verbaasd over zijn schoon gelaat, zijne netheid, ongedwongenheid en bevalligheid. De bedilzucht was daar: want zij waakt altijd; haar eerste roepen was: „Ach, welk een mooije pop!" Doch de kragt van PREVILLE's speelen leide haar het zwijgen op; de toejuichingen waren algemeen. De zelfde gelukkige uitslag verzelde zijne volgende eerste vertooningen. De *Mercure Galant*, door hem ten tooneele gebragt en gespeeld, wierdt zeer dikmaals vertoond, en hadt nog meer toeloops dan geestige nieuwigheden. Hij verscheen ten Hove. LODEWIJK DE XV verzuimde geene der stukken, welke hij gaf, en op 20 October des zelfden Jaars 1753, naa de *Amphytrio* en de *Mercure Galant* gezien te hebben, een stuk, waarin

PREVILLE zes onderscheidene rollen speelde, zeide hij tot den Maarschalk DE RICHELIEU, eersten Kamerdienaar van zijne Majesteit: „ Ik neem PREVILLE onder mijne Komedianten „ aan; gaa 'er hem kennis van geeven." De Maarschalk bragt deeze aangenaame boodschap aan den Tooneelspeeler, welken reeds geheel *Parijs* aanbadt.

Natuur en Kunst scheenen te hebben zamengespannen, om in PREVILLE den volmaakten Akteur en den grooten Komediant te vormen. Als een andere PROTHEUS heeft niemant vóór hem meer verscheidenheid in de personaadjen voor het publiek ten toon gespreid: *Krispijnen*, *Veinsäarts*, *Financiers*, *Minnaars*, *Voogden*, *Knegten*; alle deeze karakters wierden door zijn scheppend vernuft verfraaid. — Met veel natuurlijk verstand, een snel en sterk geheugen, eene bekoorlijke gestalte, een beminnelijk voorkomen en een spreekend gelaat begaafd, vol bevalligheids in alle zijne *gebaaren*, was PREVILLE de rechtschapenste Komediant, de *naauwkeurigste*, de meest afwisselende Akteur, de getrouwste *schilder*. Zijne tafereelen waren volmaakt; zijne *natuurlijke gaven verschaften* hem de schoonste ontwerpen; *zijn vernuft leverde* hem het schitterendst koloriet. Met veel fijnheid van vernuft paarde PREVILLE eene zeer aandoenelijke ziel. Een teder en verpligtend vriend, zwak in zijn binnenste, hadt hij geene veete tegen zijne vijanden, wat zeg ik? tegen eenige benijders, dan in een opwellenden luim. De geringste tegenspraak viel hem lastig, zelfs wierdt hij vrij dikmaals driftig; doch een oogenblik daarna zag men hem met zijnen toorn lachen; en met waarheid kan men van hem zeggen, dat hij met zijne drift te bedde ging. Eenvoudig in zijne begeerten, tedergevoelig in zijne verbintenissen, maatig en edelmoedig, diende zijn huis langen tijd ter wijkplaatze voor veele lieden van bekwaamheid, voor eenige onbeschoften en voor eene menigte ongelukkigen. Tot zes of agt maalen wierdt zijne tafel aangerigt, naar gelange van het getal van tafelschuimers, die op het uur van het middagmaal elkander vervingen.

Een dagelijksch bezoeker, die vervolgens zich zijnen Vriend noemde, vondt 'er zijne rekening bij, om 's avonds over zijn fraai speelen hem te komen begroeten, vervolgens 'er te spijzigen, en daarna nog meer om 'er te blijven slaapen. In deeze beleefdheid ging hij zoo verre, dat hij 'er vijftien jaaren lang huisvestte. PREVILLE merkte het eindelijk; zijne Vrouw hieldt sterk bij hem aan, om de dankbaarheid diens beminnelijken overtollige op te korten; doch dit durfde hij niet doen, voor dat hij het Tooneel verliet. Hij vertrok na *Senlis*, aan dien waardigen Vriend zijn leedweezen betuigende, de landvermaaken hem niet te kunnen aanbieden.

De eerste maal dat PREVILLE het Tooneel verliet, was een ramp

ramp voor den Schouwburg en voor alle minnaars der waare Komedie. Met het derven van een zoo uitsteekend talent paarde zich de smart van het verlies van nog andere voorwerpen, die ten zelfden tijde hun afscheid namen. Op den eersten April 1786 verwierven BRIZARD, Mejuffrouw FANNIER, PREVILLE en zijne Vrouw verlof, om, met behoud van een Jaargeld, het Tooneel te verlaaten. Het publiek beklaagde zich over het verlies van talenten, welke het zoo lang geliefkoosd hadt. Mevrouw PREVILLE, die in December 1753 ten Tooneele was verscheenen, speelde voor hoofdrol de *grandes Coquettes*. Majestueus was zij van gestalte, beminnelijk en edel in haare houding. Ten allen tijde vertoonde deeze Aktrice een volmaakt voorbeeld van welvoegelijkheid, van goede gebaaren, van gestadige werkzaamheid, van zuivere uitspraak, en van dien toon van aangenaame gezelligheid, die maar al te zeer buiten de gewoonte is gekomen. Meer sprak men in de waereld van haar karakter, dan van dat haares Mans. Moeilijk week zij af van 't geen zij eens hadt voorgenomen. PREVILLE kon men van alles terugbrengen. Zij was het, die haaren Man deedt besluiten om het Tooneel te verlaaten; wanhoopig was zij, toen hij derwaarts wederkeerde; en gewisselijk zou PREVILLE uit beleefdheid aan onbescheiden aanzoeken niet hebben toegegeeven, door in zijne laatste leevensjaaren van nieuws het Tooneel te betreeden, indien zijne Vrouw nog geleefd hadde. Dit onherstelbaar verlies liet hem bijkans alleen in de waereld. Reeds van zijnen Zoon en eene Dogter beroofd, hadt hij niets anders dan Mevrouw GUEDON, zijne oudste Dogter, overgehouden; en in weerwil der zorgvuldigste oppassingen, door de liefde zijner Dogter aan hem besteed, was elke dag getuige van eene ontzettende verkwijninge.

Zijn Neef CHAMPVILLE, nevens hem aan het Fransche Tooneel verbonden, was alleen in staat om hem eenigzins te vervrolijken, hem tot eene wandeling uit te lokken, in één woord den zieke zoo veel te vermaaken, als zijn toestand gehengde. CHAMPVILLE begreep welhaast, dat zijnes Ooms hoofd verzwakte. Terwijl de *Mercure Galant* wierdt vertoond, de eerste rol, door hem gespeeld, de laatste, in welken hij de hulde van het publiek heeft ontvangen, op 23 *Pluviose* van 't Jaar 3, terwijl de zaal nog van de toejuichingen weergalmde, zeide PREVILLE, agter de schermen, tot zijnen Neef: „ 't Is laat, en wij bevinden ons in een bosch. Ziet gij „ wel, hoe donker het is? Wij zullen moeite hebben, om „ 'er uit te komen." —— „ Wel neen, Oom," antwoordde hem zijn Neef, „ 't is een geschilderd doek, 't welk u bedriegt. Gij hebt de *Risfole* gespeeld; gij gaat over het „ Tooneel, om u tot Procureur en Abt te verkleeden." —— PREVILLE daarop, zijnen Neef bij de hand vattende: „ Gij hebt gelijk," sprak hij; „ verlaat mij niet." Het vernuft, 't welk zij-

zijne gelukkige invallen bestuurde, leende hem nieuwe krag- ten. Met ongerustheid zag CHAMPVILLE deeze laatste vertooning. Met veel vermaaks hoorde hij, aan het einde van het stuk, zijnen Oom tot hem zeggen: „ 't Is gedaan, mijn „ Vriend; ik zal niet meer op het Tooneel verschijnen." Aldus verdwijnen de fraaiste verhevelingen.

De rol van *Risfole*, welken hij zoo volmaakt speelde, herinnert mij twee Anekdoten, welke ik hier zal verhaalen. Een Ridder van het Regiment van CONTI, te *Parijs* bezetting houdende, hadt hem den rol van *Maugrebleu*, in de *Vacances des Procureurs*, zien speelen. PREVILLE hadt hem zoo veel genoegen gegeeven, dat hij, naa het eindigen van het stuk, hem kwam geluk wenschen, hem omhelzen, en hem zijne verrukking van vreugde betuigen. „ Ach! Mijnheer PREVILLE," zeide hij met vervoering, „ indien de eene of andere Sn—l „ het in zijn kruin kreeg om u kwaad te doen, hoe aan- „ genaam zou 't mij zijn, hem af te rossen!" PREVILLE begon te lachen, en zeide: „ Dat ware eene zonder- „ linge wijze van mij pleisier te willen doen; *doch ik be-* „ *dank u.*" Eenige dagen daarnaa vernam JOLIBOIS (deeze was des Ridders naam) dat zijn Vriend, in de *Mercure Galant*, zes onderscheidene rollen zou speelen. Hij begeeft zich na den Schouwburg; hij ziet PREVILLE optreeden, neemt deel aan de toejuichingen van alle de aanschouwers, en schijnt den top zijner wenschen bereikt te hebben. Doch in het oogenblik als PREVILLE in den rol van *Risfole* verschijnt, wordt de Ridder wanhoopig, en roept: „ Ach! die hond; hij heeft „ de Cavalerie verlaaten!" — Te *Fontainebleau* deedt hem dezelfde rol den streelendsten lof behaalen. Een Schildwagt, hem in krijgsgewaat ziende, in de houding van een dronkenman, en met een pijp in den mond, wilde zich met geweld tegen zijn optreeden op het Tooneel verzetten. „ Kameraad," riep hij, „ in Gods naam! gaa niet verder; gij zult maaken dat ik in „ het Cachot word gezet." PREVILLE ontsnapt hem, komt op het Tooneel, wordt met toejuichingen overlaaden, en de Schildwagt staat verstomd.

Zoo volmaakt wel slaagde hij altijd in zijn speelen, dat hem geene redelijke tegenwerping kon gemaakt worden. Altoos beminnelijk en vrolijk, een bestendig minnaar van de schoone natuur, vertoonde hij immer in de oogen der aanschouweren den persoon, welken hij verbeeldde. — Grappig zonder gemaaktheid, klugtig zonder potzigheid, liet hij nooit oeffening of kunst uitschijnen. Die gemaklijkheid van zich naar alles te kunnen schikken ontmoette men in alle de personaadjen, die hij wilde vertoonen. — Even als de Italiaansche Schilders, paarde hij, zonder 'er moeite toe te doen, het voorbeeld met de lessen; en alle de raadgeevingen, welke hij aan de jonge Akteurs, die hij beminde, mededeelde, waren

met

met het merk der waarheid bestempeld. „ Geef acht," zeide hij op zekeren dag tot mij (men hadt mij toegejuicht) „ weet „ gij wat *gij gedaan* hebt?" Mijn antwoord was: „ Ik heb „ *Fierenfat* zoo min slecht gespeeld als ik konde." — „ Gij „ hebt," hernam hij, „ in het zand geschreeven; in koper „ moet *zijn* naam gegraveerd worden. Waartoe die overdree„ vene gebaaren, die der menigte behaagen? waartoe die „ piepende toon? waartoe die zucht om de lieden te doen „ laghen, welke *sisser-erten eeten*, zoo als TERENTIUS het uit„ drukt? Maak den braaven man aan 't lachen; doe hem van „ harte lachen, en dan zult gij het Fransche Tooneel, het „ eerste Tooneel der Waereld, waardig zijn. Kom morgen „ bij-tijds bij mij, en ik zal u een anderen *Fierenfat* laaten „ zien." Ik gehoorzaamde hem naauwkeurig, en nooit zal ik zijne vriendelijkheid en zijne les vergeeten.

Een beroemd Man, die, naast hem, als een model in eene andere soort kan genoemd worden, ik bedoel LEKAIN, zijn bewonderaar en vriend, was niet zoo mild in het mededeelen van zijne aanmerkingen omtrent de kunst van het vertoonen van het Treurspel; weinige Akteurs hebben raad van hem ontvangen, die, ongetwijfeld, voor hun van dienst zou geweest zijn. Nog hoor ik hem, in een luimig oogenblik, zijnen makker tot spaarzaamheid vermaanen. „ Wagt u wel, PRE„ VILLE," zoo sprak hij, „ u op het publiek te verlaaten, 't „ welk altijd ondankbaar is. Dat zelfde Parterre, 't welk u „ schijnt te aanbidden, roept u, zelfs te midden zijner ver„ voeringen, ieder oogenblik toe: *Vermaak ons, maar sterf* „ *van honger*. Wees op uwen aftogt bedagt, wanneer uwe „ middelen zulks gedoogen."

PREVILLE erkende deeze waarheid, doch goedaartig en van goed vertrouwen zijnde, boorde hij door onagtzaamheden zich telkens in den grond. Nooit veranderde hij van leevenswijze en gewoonten, en behieldt steeds die zonderlinge zorgeloosheid omtrent zijne uitgaven, die het gemeene lot van groote Vernuften is. Bij afwisseling beminde hij de Schaaf, den Troffel en de Schilderijen. Zijn Knegt heeft hem dertig jaaren gediend, zonder een afspraak omtrent het loon, zonder met hem af te rekenen, en met geene andere schikking, dan dat deeze tot zijnen Meester zeide: *Mijnheer, geef mij geld*.

Deeze Knegt was een eerlijk en zonderling Man. „ Morgen „ kunnen wij niet meer," zeide hij; „ is dat met goed ver„ stand gezegd? Wij speelen *De Barbier van Sevilie* en *Le Mercure Galant*; Mijnheer denkt 'er niet om!"

PREVILLE was een groot werkman: gantsch ongelijk aan die onhandige en ijskoude kunstoeffenaars, die al wat zij aanraaken onder hunne handen laaten bevriezen, en die vernielen 't geen zij tot volkomenheid meenen te brengen, kreeg al-

les in zijne handen nieuwe bevalligheid. Hij gaf luister aan den geringsten rol, en de *Germon* in *Nanine*, eertijds verwaarloosd, en bij het publiek bijkans onbekend, ontving van hem de eere van toegejuicht, verlangd en door de *eerste Klugtspeelers* te worden uitgevoerd. Den rol van *Freeport*, in het Blijspel *l'Ecossaise*, ter taake ontvangen hebbende, zondt PREVILLE aan den Maaker nuttige aanmerkingen op deezen rol, en onderteekende zijnen Brief *Freeport*. VOLTAIRE maakte geene zwarigheid om ze te doen gelden; en het gevolg toonde derzelver gegrondheid. Overal gezogt en met beleefdheden overlaaden, kon, egter, PREVILLE tot slaafsche believingen zich nooit vernederen; hij verspilde zijn talent niet; nooit zag men hem zich als den grappemaaker van het gezelschap aanstellen.

Twee lieden van fortuin verzogten hem op zekeren dag ten avondmaale: hij nam het aan, onder de voorwaarde dat zijn Vriend BELLECOURT zich 'er insgelijks *zou laaten vinden*. Bij het uitgaan van den Schouwburg herkende *hij eenen dier Amphytrions*, en hoorde hem tot die *naast hem ging zeggen*: „ Gij zult zien, gij zult zien, *hoe grappig zij zijn*." PREVILLE, misnoegd daar over, luisterde BELLECOURT in 't oor: „ Die Heeren hebben ons genodigd om hen te doen „ lachen; wij moeten 'er gaan, van alles eeten, geen woord „ spreeken, en zeer vroeg te bed gaan." Zij verschijnen; het gezelschap lachte reeds bij voorraad, beloofde zich een uitsteekend vermaak van hunne grappen, en stondt verbaasd, wanneer het de gewaande Grappemaakers zoo treurig, in de Gasten zulke goede Eeters, en de Komedianten zoo ingetogen vondt. Onder het naageregt verlieten PREVILLE en BELLECOURT het gezelschap, en men vondt ze snaakagtiger dan men hadt verwagt.

PREVILLE hadt een jaarlijksch inkomen van dertien-duizend Livres; het Papierengeld deedt zijn inkomen merkelijk verminderen. Evenwel was hij boven behoefte verheven; zelfs leefde hij ruim, minder, inderdaad, van het overschot van zijn vermogen, dan van den onderstand zijns gezins. Wij hebben geene reden gehad om over zijne behoefte te zuchten ....

Van een maatig en vrolijk leeven wierdt zijn zagte en langzaame dood voorafgegaan. Sints twee jaaren was zijn hoofd meer dan verzwakt, en zijn nu en dan terugkeerend verstand verkondigde het hart en de verlangens deezes voortreffelijken Mans: dan gaf hij zijne vuurige zucht te kennen voor den bloei der Tooneelkunst; dan wenschte hij om de vereeniging der bekwaame Komedianten tot roem van het Fransche Tooneel. Zie hier zijne laatste woorden: „ Is 'er nog een Fransch „ Tooneel? ... en het Publiek? ... Ik ben gelukkig ...." Hij stierf te *Beauvais*, den 27 *Frimaire* van het Jaar 8, oud 79 jaaren.

BIJZONDERHEDEN VAN MEJUFFROUW COSWAIJ.

Mejuffrouw COSWAIJ is de dogter van eenen Engelsman, HADFIELD genaamd, die te *Livorno* een herberg ophieldt, alwaar, om zijne goede hoedanigheden, alle de zulken zijner landgenooten, die in *Italie* reisden, hunnen intrek namen. Nevens lichaamsbevalligheden bezat zijne huisvrouw begaafdheden van verstand. Reeds hadt hij bij haar verscheiden kinderen verwekt, doch allen waren in hunne vroege kindsheid gestorven. De indruk, welken zoo veele sterfgevallen op het hart van Mejuffrouwe HADFIELD gemaakt hadden, laat zich ligt bezinnen. Van nieuws wierdt zij zwanger; doch de tijd haarer zwangerheid verliep onder het doorstaan van zoo veele lijdingen en smarten, dat men aan haare behouden opkomst uit het kraambedde twijfelde. Toen haar tijd daar was, wierdt de baker, die haar in haare voorgaande kraambedden hadt bediend, over haare wanhoop met medelijden getroffen; en voor haare meesteresse op de knieën vallende: „ Mevrouw," zoo sprak zij, „ indien gij eene gelofte wilt „ doen, om het kind, welk gij zult ter waereld brengen, „ niet in den Ketterschen Godsdienst te zullen opvoeden, „ maar aan onze heilige Kerk toewijden, zal ik de Heilige „ Maagd bidden, hetzelve in 't leeven te willen bewaaren."

Mejuffrouw HADFIELD, in den angst, waarin zij zich bevondt, deedt den eed, welke van haar wierdt gevergd, en het kind kwam ter waereld. 't Was eene dogter; men noemde haar MARIA, en zij wierdt inderdaad in den Roomsch-Katholijken Godsdienst opgevoed, welken zij bestendig heeft beleeden. Het tijdperk, dat voor de andere kinderen doodlijk was geweest, liep voor haar gelukkig voorbij. De dankbaare moeder overlaadde haare baker met weldaaden, en de onschuldige MARIA wierdt op den schoot der *moorderesse* haarer broederen en zusteren opgevoed: want de rampzalige baker beleedt zedert, op haar sterfbed, dat zij, het vermenigvuldigen der Ketteren niet kunnende verdraagen, de eerste kinderen van Mejuffrouwe HADFIELD hadt vergeeven, zoo dra zich daar toe gelegenheid hadt aangeboden. „ Het onmogelijke," zeide zij, „ zoude ik wel hebben willen beproeven, om de „ waereld van deeze aankomende monsters te verlossen."

Met veel moeite herstelde Mejuffrouw HADFIELD van de verschrikkelijke krankte, in welke deeze ontdekking haar stortte.

De kleine MARIA groeide op in schoonheid en verstand. Boeken en de harp waren haare geliefde bezigheden. Welhaast ontwikkelden zich haare bevalligheden; doch in stede van dezelve in de groote waereld ten toon te spreiden,

scheen

scheen zij zich eeniglijk aan de Zanggodinnen toe te wijden, en kende de waarde haarer bekoorlijkheden niet, voordat zij den Heer COSWAIJ zag. Ondanks haar moeders gelofte, welke met die van JEPHTA eenige overeenkomst hadt, schonk zij haare hand aan dien bekwaamen Schilder; en van toen af opende zich voor haare begaafdheden een nieuwe loopbaan. Zij paarde het penseel met de lier, en hadt geene reden om daar van berouw te hebben.

Haar huis wierdt de verzamelplaats van lieden, om hunnen rang en goeden smaak meest beroemd. De Prins VAN WALES, de Hertogin VAN DEVONSHIRE, de familie der SPENCERS, vereerden haar met hunne vriendschap. Het was mode geworden, haare werken, tot welk eenen prijs ook, te koopen. De Heer COSWAIJ was de beste Miniatuurschilder in het geheele Koninkrijk (*Engeland*); Mejuffrouw COSWAIJ durfde van het Historisch vak eene proef neemen, en wierdt daarin beroemd. De Engelsche Galerijen zijn vol van haare stukken. Haare penseelvrugten versier en den *Shakespear* van BOIJDEL, en de *Poëms* van MACKLIN. Men noemt twee zinnebeeldige tafereelen: *de Nimf Lodona*, en de *Geboorte van den Theems*, die haar de grootste eere aandoen. Een CHRISTUS, draagende zijn kruis, zijnde een altaarstuk, 't welk zij aan zekere Kerk in *Italie* ten geschenke heeft gezonden, wordt zelfs daar te lande bewonderd. Ook heeft zij eenige Schoonheden geportretteerd, onder andere Mevrouw FITZ-HERBERT.

Naar het voorbeeld van HOGARTH, heeft Mejuffrouw COSWAIJ twee stellen zedelijke prenten laaten graveeren; verbeeldende, het een den voortgang der ondeugd, het ander dien der deugd, bij de Vrouwen. Zij zelve graveert zeer wel, en men heeft te *Londen* van haar verscheiden prenten in 't licht gegeeven, die in groote achting zijn.

Naa in *Engeland* verscheiden jaaren zeer gelukkig geleefd te hebben, vertrok Mejuffrouw COSWAIJ na *Parijs*, om de schilderijen in het Museum te kopiëeren. GRIFFITHS zou ze te *Londen* in 't licht geeven, nevens de historie van elken schilder en van ieder schilderij. De hervatte oorlog heeft dat plan doen mislukken. Mejuffrouw COSWAIJ bewonderde de stukken der eerste Fransche schilders: iet zeldzaams onder de Engelsche kunstenaars.

Te midden der vermaaken, des roems en der genoegens der vriendschap, knaagde een heimelijk verdriet aan het hart deezer belangrijke Vrouwe. Zij hadt een geliefd kind verloren, en zints dien tijd hadt zij altijd eene soort van tegenzin in de waereld laaten blijken. De vermaaklijkheden van *Parijs* wierden haar haatelijk, en zij nam het besluit, de waereld te verlaaten. Tegenwoordig bevindt zij zich te *Lion*, aan het hoofd van eene dier godvrugtige stichtingen, die de aloude Kloosters vervangen.

MID-

MIDDEL OM IN ÉÉN JAAR TWEE AGTEREENVOLGENDE OOGSTEN VAN AARDAPPELEN VAN DEN ZELFDEN GROND TE BEKOMEN. Door den Heer PEW.

Zes weeken voor dat mijne vroege Aardappelen moesten rijp worden, plantte ik Aardappelen, in vieren gesneden, een duim afstands van elkander; in dier voege, dat zij slegts het twintigste gedeelte der gewoone ruimte besloegen. Ten tijde der gewoone inzamelinge der vroege Aardappelen, hadden de op bovengemelde wijze geplante Aardappelen de hoogte van vijf of zes duimen bereikt. Ik verplantte dezelve na de plaats der vroegste inzamelinge. Zij kwamen voort; en op den 2 November liet ik ze rooiën, en in de tegenwoordigheid van twee geloofwaardige getuigen weegen: elk Aker (of halve Morgen) hadt 84 zakken voortgebragt, weegende 240 pond.

Toen ik de eerste Aardappelen plantte, had ik nog het voorneemen niet om ze door anderen te doen vervangen; zoo dat de proef niet op de voordeeligste wijze is genomen: want de eerste inzameling was niet de vrugt van zeer vroege Aardappelen, en dezelve waren niet eerder dan naar gewoonte in den grond gelegd. Drie soorten zijn 'er, die in 't midden van Junij volmaakt rijp zijn, en van ééne dier soorten had ik mij niet bediend. Aan deeze moet men de voorkeuze geeven, en ze zoo vroeg mogelijk planten: want indien al door de lentevorst de struik sterve, loopt hij wederom uit, en de plant geeft nog al een goeden oogst. De proeven, door den Heer WIMPAIJ genomen, hebben zulks beweezen.

Wat de tweede inzameling aangaat, 't maakt geen onderscheid, welke soort daar toe gebruikt worde. Intusschen kan ik niet nalaaten, aan eene zekere soort, in *Engeland* onder den naam van *Maijduke* of *Redkidneij* bekend, den voorrang te geeven. Dezelve is rooskleurig, langwerpig, met knoppen bezet, geeft overvloedig, en is aangenaam van smaak. Daarenboven moet ik nog aanmerken, dat, hoewel in de lente van dit jaar (1801) bijkans alle de Aardappelen waterugtig zijn en laf van smaak, deeze droog zijn als meel; ook geloof ik, dat zij voedzaamer zijn voor den mensch en de dieren, dan eenige andere soort.

GROND-

CROMWELL, DE KERKLEERAAR, EN DE SCHOENMAAKER, TE GLASGOW.

(Ontleend uit SCOTT's *Minstrelsy of the Scottish Border*, Vol. III.)

Wanneer CROMWELL, ten Jaare 1650, zijne intrede te *Glasgow* deedt, woonde hij den Godsdienst in de Hoofdkerk bij. Dan de Presbyteriaansche Godgeleerde, die de predikbeurt waarnam, stortte met meer ijvers dan voorzigtigheids de fiool van zijne verontwaardiging uit over *den* persoon, de beginzels en de zaak des *zegepraalenden Veldheers.* Een van CROMWELL's Officieren stondt op, *en luisterde* hem iets in 't oor. Hier op scheen het dat hij een kort en gestreng antwoord gaf. De Leeraar *voer ongestoord* voort, en voleindigde zijne Leerreden.

Onder de zamengevloeide menigte, *in de kerk gekomen om den Generaal te zien, als hij ter kerke uittradt, bevondt zich* een Schoenmaaker, de Zoon *van een der Krijgslieden* van JACOBUS DEN VI. Deeze Man *was gebooren en opgevoed* in *Engeland*, doch hadt zich, na zijns Vaders dood, te *Glasgow* nedergezet. — CROMWELL zag hem onder de volksmenigte, en riep hem onmiddelijk bij zijn' naam. — De Man, in stede van zich bij den Generaal te vervoegen, nam de vlugt; maar, op CROMWELL's last, zette een van zijn gevolg den geroepen Schoenmaaker na, en bragt hem ter verblijfplaats van den Generaal. — Een aantal *Glasgowers* bleeven aan de deur, nieuwsgierig wagtende, wat het einde van dit zonderling voorval zou weezen. Welhaast kwam de Schoenmaaker weder buiten, zeer welgemoed, en vertoonde eenig goudgeld, door hem ontvangen; teffens betuigende, dat hij op CROMWELL's gezondheid ging drinken. — Veelen vergezelden hem, om de bijzonderheden van het onderhoud te verneemen. De Schoenmaaker gaf te verstaan, dat hij een Speelmakker van CROMWELL geweest was, toen zij beiden Jongens waren; hunne Ouders woonden in dezelfde straat; dat hij het op een loopen gezet hadt, toen de Generaal hem eerst riep, in de verbeelding dat deeze hem een kwaad hart toedroeg, dewijl zijn Vader in dienst der Koninglijke Familie geweest was. Hij voegde 'er bij, dat, daar CROMWELL hem zo vriendlijk behandelde, hij de vrijheid genomen hadt om te vraagen, wat de Officier in de kerk tot hem gezegd hadt. „ Hij stelde mij voor," sprak CROMWELL, „ om den Leeraar van den predikstoel te laaten haalen, en ik „ antwoordde, dat de Leeraar de eene en hij de tweede gek was!"

Ten dien zelfden dage hieldt CROMWELL een gesprek met dien Leeraar, en loste de zwaarigheden, door deezen in 't midden gebragt, zo volledig op, dat die zelfde Man, in den Avonddienst, zich liet hooren tot lof des Overwinnaars van *Naseby*.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Bijbelsche Uitlegkunde, of Grondstellingen en Regelen, ter Verklaring der H. Schriften des Ouden en Nieuwen Testaments. Door GEORG FRIEDERICH SEILER. *Uit het Hoogduitsch. Met Aanmerkingen en Bijvoegzelen van* JODOCUS HERINGA, ELIZA'S ZOON. *Te Leijden, bij* A. en J. Honkoop. *In gr. 8vo.* 533 *bl.*

Blijkens een Bericht *aan den Nederlandschen Lezer*, door den Hooggeleerden Vertaaler voor dit Werk geplaatst, kwam hetzelve te *Erlangen* in het Hoogduitsch te voorschijn in het jaar 1800, en werd reeds voor meer dan twee jaaren, door den Boekverkooper HONKOOP, eene uitgaaf daarvan, in onze taale, aangekondigd. De Hoogleeraar HERINGA, deeze onderneeming nuttig oordeelende, maar tevens van gevoelen zijnde, dat op meer dan ééne plaats van het Werk gegronde aanmerkingen te maaken waren, liet zich, door herhaalde verzoeken, beweegen, om den arbeid der Vertaalinge op zich te neemen, en dezelve te verrijken met ophelderende en verbeterende Aantekeningen, waar de Schrijver hem toescheen te veel over te hellen tot, of toe te geeven aan, de thans, bij veelen, „ in Duitschland heerschende manier van Schriftverklaaren, tegen welke Hij anders, „ niet alleen voorheen zich verklaarde, maar ook nu „ nog, op zommige plaatzen, waarschuwende en te „ recht wijzende wenken geeft."

Ligtelijk zal men bevroeden, dat wij van een Werk van deezen aart, waarin alles zeer beknopt en ineengedrongen wordt voorgesteld (*), geen aaneengeschakeld Uit-

(*) De Schrijver zelve zegt, bl. 17. *Het boek behelst een weinig meer uitvoerige grondstellingen der uitlegkundige Voorleezingen, welke ik zints meer jaren .... gehouden heb.* Het is, derhalven, niet zo zeer een uitgewerkt stuk, als wel een eenig-

Uittrekfel kunnen geeven. De korte Inhoud, die achter de Voorrede wordt gevonden, is reeds te lang om over te neemen, en, indien wij denzelven affchreeven, zouden wij den Leezer niets meer dan een bloot geraamte zonder vleesch of zenuwen vertoonen. Evenwel dienen wij van de algemeene fchikking en den loop des Werks eenig bericht te leveren.

Vooraf gaat eene *Voorrede* des Schrijvers, behelzende eene korte fchets van de Gefchiedenis der Bijbelverklaaringe en Uitlegkunde, verdeeld in *drie* Tijdperken, het *eerfte* van de tijden des Heilands tot in de Vierde Eeuw; het *tweede* van de Vijfde Eeuw tot aan de Kerkhervorming; het *derde* van daar tot op onze tijden. Alle deeze tijdvakken worden kortelijk doorgelopen, met opgaave der voornaamfte Schrijveren, welke in ieder derzelve geleefd hebben, gelijk ook van hunne *manier*, *voordeelen* en *gebreken*. Eenigzins verwondert het ons, dat, noch de Schrijver, noch de Vertaaler, bij de melding van het Werkjen van J. A. TURRETTIN, *de S. Scripturae interpretandae methodo*, met een enkel woord te kennen geeven, hoe hetzelve, zonder weeten en tegen het oogmerk van den Geneeffchen Hoogleeraar, door eenen baatzuchtigen Boekverkooper, uit het gebrekkige Affchrift, of Affchriften, van éénen of meer Studenten, in de waereld wierd geftoten, en nimmer door den Opfteller als eene echte vrucht van zijnen arbeid erkend is (*). Omtrent het einde der Voorrede fpreekt de Schrijver, op eenen zeer hoogen toon, van den roem, welken de Duitfchers in het vak der Uitlegkunde behaald hebben, maar verzwijgt tevens niet zijnen fchroom, dat „ de al „ te ftoute proeven van gewaagde uitleggingen, en de „ fcherpte eener, zelfs tot in het leeven infnijdende, „ zoogenoemde, hoogere Kritiek," wel eens „ een „ *fcepticismus* in de onderzoeking der Schrift" zouden kunnen „ invoeren, het welk erger is, dan de droome„ rijen der *Allegoristen* en *Myftiken*, ja gevaarlijker dan „ de onwetendheid zelve."

Van den korten *Inhoud*, welke hierop volgt, zullen wij de Hoofdzaaken aanftippen, om den Leezer eenig denkbeeld van het beloop des Werks te geeven, na gezegd te

zins uitvoerig *compendium*, en moet als zodanig beöordeeld worden. En dan heeft het, gewisfelijk, eene groote waarde.

(*) Zie *Biblioth. Raifonnée*, Vol. I. p. 121. *fuiv.*

te hebben, dat het verdeeld is in Paragraphen, die van het begin tot het einde doorloopen.

Het begint met eene *Inleiding*, *behelzende eenige aanmerkingen, over het uitdrukken der gedachten door teekenen, en het verklaren dier teekenen.* Hier vinden wij (bl. 29. § 9.) de volgende bepaling van des Schrijvers onderwerp. „ De Uitlegkunde, welke zich bezig houdt
„ met het uitvinden en verklaren van den zin der Rede
„ en des Schrifts, is, *voorwerpelijk* beschouwd, eene
„ verzameling van regelen, door welker toepassing de
„ zin van eene Rede of van een Schrift gevonden, en
„ naauwkeurig uitgedrukt kan worden. *Onderwerpelijk*
„ beschouwd, is ze de *Wetenschap* van deze regelen, en
„ de *Bekwaamheid*, om ze doelmatig toe te passen, ter
„ uitvindinge en uitdrukkinge van den zin. Wie zich,
„ door oeffening, zoodanig eene bekwaamheid, om
„ naar regelen te verklaren, verkregen heeft, is een
„ *Uitlegger* .... de *Uitlegkunde* (*Hermeneutiek*) is dus de
„ *Theorie*; de *Uitlegging* (*Exegese* de *Praktijk*." — Derzelver nuttigheid en noodzaaklijkheid met betrekkinge tot de Schriftuur worden vervolgens aangetoond.

Hierop volgt het Werk zelve, dat in Twee Deelen is afgedeeld.

Het Eerste Deel begint met § 13. bl. 33, heeft tot opschrift: *Algemeene Regelen der Bijbelverklaring*, en bevat Vier Hoofdstukken — 1°. *Grondstellingen en Regelen, welke de Reden den Bijbelverklaarder in het algemeen voorschrijft*; van § 13—40. — 2°. *Grondstellingen en Regelen der uitlegging, door middel van de beteekenis der woorden, en derzelver zamenvoegingen.* Dit Hoofdstuk heeft drie Onderdeelen — *Van den eigentlijken en oneigentlijken zin der woorden*, § 41—53. — *Van menschvormige woorden en spreekwijzen*, § 54—64. Waaromtrent leezenswaardig is hetgeen § 60—63 gezegd wordt raakende de wijze, waarop wij genoodzaakt zijn ons uit te drukken als wij van GOD spreeken. — *Van eenige andere Eigenschappen en Beteekenissen der woorden: bijzonder van den Nadruk*, § 65—70. — 3°. *Van den zakelijken zin*, § 71—78. Wat de Schrijver hier bedoele, leert ons de eerste § deezes Hoofdstuks: „ In de woorden en spreekwijzen
„ der heilige Schrift is wel niet meer dan *een eenige* his-
„ torisch-grammatische zin (*woord-zin*) te vinden; doch
„ op vele plaatsen vindt men zulke voorstellingen, in
„ welke niet slechts de woorden zelve, maar ook de,
„ door

„ door de woorden beschreven, *zaken*, *persoonen*, en „ *handelingen*, eene beteekenis hebben. Hier toe behoo„ ren de *Allegorien*, *Parabelen* en *Fabelen*, *Mythen* en „ *Typen*." Van ieder van deeze wordt vervolgens afzonderlijk gesproken, en § 78 iets gezegd van de *Woordspelingen*, welke hier en daar in den oorspronglijken tekst voorkomen, maar bij het overzetten meest altijd verdwijnen. — 4°. *Van de behandeling en verklaring van geheele volzinnen, stukken en boeken*, § 79—86, waar achter een *Aanhangzel* volgt over *het Overzetten*, *Omschrijven en Vertolken*; doch waarop de Hoogleeraar HERINGA eene gepaste aanmerking maakt.

Het Tweede Deel, dat verre het grootste gedeelte des Werks uitmaakt, heeft tot opschrift: *Nadere Toepassing der algemeene Regelen op de Verklaring der heilige Schrift*, en bevat, gelijk het eerste, Vier Hoofdstukken, waarvan de twee eerste het Oude, de overige het Nieuwe Verbond betreffen.

Het Eerste Hoofdstuk behelst *Grondstellingen en Regelen der Verklaring des Ouden Testaments in het algemeen*, en heeft twee Onderdeelen, t. w. 1. *Regelen en Grondstellingen tot uitvinding van den waren zin der H. Schrift door middel der Taalkunde*. Hiertoe worden de volgende middelen aangewezen en derzelven nuttigheid of noodzaaklijkheid getoond, met bijgevoegde waarschouwingen tegen verkeerde of overdreven toepassing. De *Etymologie*, § 87, 88. Het *Taalgebruik*, § 89—93. De *Zamenhang*, § 94. De *Parallelismus*, § 95—100. Deeze wordt onderscheiden in den *Woord*- en *Zaak-parallelismus*. — Hierop volgen de *Semitische Dialecten*, d. i. de *Arabische*, *Syrische*, *Chaldeeuwsche*, of liever *Babylonische* en *Samaritaansche*, waarbij men nog mag voegen de *Aethiopische*, § 101 — 111. De *Overzettingen*, § 112, 113. De *Woordenboeken*, § 114. De *Scholien* en *Commentarien*, § 115. — 2. Het tweede Onderdeel van dit Hoofdstuk handelt *van de Hulpmiddelen tot nödige kennis der zaken*. De gewichtigste zijn — de *Oudheden* der Hebreeuwen, en eenige kennis van het *Oosten* in het algemeen, bij voorb., der *zeden* en *gebruiken*, § 117 — de oude *Aardbeschrijving* van *Palaestina*, en eenige andere *Asiatische* landen, § 118, 119 — de theologische en bijgeloovige *gevoelens* der Heidensche Volken, welke in den Bijbel voorkomen, § 120 — het nodigste der *Geschiedenis* van de met de Joden in verbintenis staande Volken, benevens de oude *Tijdrekening*, § 121.

Het

Het Tweede Hoofdstuk, bevattende *Grondstellingen en Hulpmiddelen tot verklaring van bijzondere deelen des O. Testaments*, heeft niet minder dan zes Onderdeelen, als 1. *Van den kritischen arbeid, welke voor de verklaring behoort vooraf te gaan*, van § 123 tot 127. Hier wordt gehandeld van de *Echtheid* der *Boeken* en *Leezingen*, bij welke gelegenheid EICHHORN en andere te stoute *Critici* door den Vertaaler gegispt worden, bl. 139, — van de bronnen der fouten, welke in de Handschriften en gedrukte Bijbels voorkomen, de voornaame hulpmiddelen tot herstelling der waare Leezing, en van de, zo *algemeene* als *bijzondere* Regelen, welke men daarbij moet in acht neemen, enz. Deeze zouden wij gaarne mededeelen, indien wij niet te zeer aan onze ruimte gebonden waren. — 2. *Van de verklaring der Bijbel-geschiedenis*, van § 128 tot 145. De Schrijver verdeelt dezelve in drie Tijdvakken; van ADAM tot op ABRAHAM; van deezen tot op MOSES, en van MOSES tot op het laatst der Maccabeën. In het eerste Tijdvak vindt hij *deels* fabelachtige (*) verhaalen, deels historische narichten. Bij dit Onderdeel is een *Aanhangzel* over *de Tijdrekening in de Boeken des* O. T. en bij hetzelve eene leezenswaardige aantekening van den Vertaaler. — 3. *Van de verklaring der Leerstellingen, Zedelessen en Verordeningen in het* O. T. „ In den geheelen Bijbel," zegt de Schrijver § 146., „ vindt men slechts één en dezelfde Geloofsleer, voor „ zoo verre, namelijk, de wezentlijke waarheden be- „ treft van den *voorwerpelijk* beschouwden *algemeenen* „ Godsdienst. Doch de *kennis*, welke de menschen, „ in verschillende tijden, van dezelve hadden, of de *onderwerpelijke* Godsdienst, was zeer onderscheiden, en „ de uitdrukking, of de voorstelling der Godsdienst- „ waarheden moest noodwendig zijn ingericht, naar de „ eerst minder, en daarna meerder kennis, en naar de „ grover zinlijkheid, of redelijker begrippen, in onder- „ schei-

(*) Uit het vervolg bl. 131. schijnt men te moeten besluiten, dat in het Hoogduitsch staat *mythen ähnliche*. Zoude dit niet beter overgezet zijn *naar fabelen gelijkende?* De Schrijver toch is verre van deeze verhaalen gelijk te stellen met de Heidensche fabelen. De Heer HERINGA erkent ook in eene aantekening op bl. 148, dat SEILER niet zo ver gaat als andere Duitsche Geleerden, welker vermetelheid in dit opzicht hij met reden afkeurt.

zo als de geächte Vertaaler bl. 323 aanmerkt, niet zeer naauwkeurig is : de *derde* Afdeeling spreekt *van andere hulpmiddelen tot bepaling van het taalgebruik*, ... *den Parallelismus*, *zamenhang*, *oogmerk des Schrijvers*, *overzettingen*, *en paraphrasen*, § 252—259. — 4. *Grondstellingen tot navorsching van den zin der schriften van het N. T. door middel van de kennis der behandelde zaken*, § 260-276. Hier oordeelde de geleerde Vertaaler zich verplicht den Leezer te waarschouwen tegen den verkeerden indruk, welken bij veelen zoude kunnen maaken hetgeen de Schrijver zegt aangaande de *onvolmaaktheden* in de kennis en leer der Euangelisten en Apostelen, en aangaande de maat, waarin, en de wijze, waarop JESUS en de Apostelen zich geschikt hebben naar de begrippen van hunnen tijd: Men zie de aantekeningen op *bl.* 353, 356, 372, 374. Achter dit Onderdeel volgt nog een Aanhangsel *over de aanhaling der Voorspellingen des O. T. in het N. en derzelver vervalling*, § 277—281. Het schijnt bijkans, dat de grijze SEILER hier eenigzins schroomt zijn gevoelen te verklaaren. Na vier verschillende manieren van verklaaren (welker eerste alleen waarlijk vervulde voorspellingen onderstelt, de andere niet meer zijn dan onderscheiden soorten van accommodatien) te hebben opgeteld, vervolgt hij: „ Welke manier van uitleggen is nu „ de waarschijnlijkste? Welke opvatting van dit gewigtig „ stuk is meer overeenkomstig met den persoon onzes Ver„ lossers, met zijne gezindheden, zijne daden, *zijn groot* „ werk, en de door de Godlijke Voorzienigheid voltooide „ uitvoering van zijn werk? — Een ieder oordeele niet „ te spoedig en te beslissend; maar met overweging van „ alle omstandigheden, beslisse naar zijn beste weten, „ bewijze zijn gevoelen, en verachte anderen niet, die „ ook denken kunnen," bl. 380. Is de Grijsaart hier beducht geweest voor de spottende aanvallen der voorstanderen van de nieuwe bij veelen in Duitschland *heerschende* gevoelens? Of helt hij zelve tot die gevoelens over? Uit het geheele beloop van zijn Werk dunkt ons het eerste waarschijnelijkst. — 5. Dit Onderdeel handelt *van de verklaring der Zedeleer, in de boeken des N. T. vervat*, van § 282—292. — Onze bepaalde ruimte gedoogt niet, dat wij hiervan iets anders zeggen, dan dat het geene hier voorkomt, zo in het algemeen, als „ aangaande „ de zoogenoemde *moralische Bijbelverklaring* van éénen „ der beroemdste Philosophen onzes tijds," IMMANUEL

KANT, gelijk ook de Aantekening van den geächten Vertaaler, bl. 397 env., onzes inziens, alle goedkeuring verdient, en met zeer veel vrucht kan gebruikt worden door *allen*, welken de post van Leeraar in eene Christelijke Gemeente is toevertrouwd.

Bij het Vierde Hoofdstuk zullen wij kort zijn. Eene zeer beknopte Inleiding luidt dus: „ In alle boeken „ des N. T. zijn leerstellingen (*dogmen*) en zedelessen. „ Doch zij worden voorgedragen: 1. in eene histori„ sche schrijfwijze, en met eene ware geschiedenis ver„ bonden; 2. in apostolische brieven; 3. in een pro„ feetisch boek." Hieruit ontstaan van zelve drie Onderdeelen. 1: *Van de verklaring der geschiedkundige schriften des N. T.* van § 293—309. Dit loopt zo over de *schrijfwijze en verhaalen* der Euangelisten in het algemeen (omtrent welker stipte waarheid de Schrijver somtijds vrij veel schijnt toe te geeven, gelijk ook omtrent de wonderwerken des Zaligmaakers, hetgeen de Vertaaler in zijne Aantekeningen, bl. 413, 418, 421 en 424, met reden oordeelt te ver te gaan) als omtrent ieder deezer Schrijveren in het bijzonder. — 2. *Van de verklaring der Apostolische Brieven*, van § 310—316. Voor dit Onderdeel heeft de Vertaaler eene Inleiding geplaatst nopens hetgeen, waarop men bij het verklaaren deezer Brieven heeft te letten, als, wie de Schrijver zij; *aan wien elke Brief geschreven zij; de aanleiding tot het schrijven; het oogmerk van den Brief; de inhoud en zamenhang; de stijl en vorm; de tijd en plaats, waarop een Brief geschreven is*, enz. Vervolgens spreekt de Schrijver in orde over de Brieven van PAULUS, en geeft een tamelijk aantal van Boeken op, welke, zo over die Brieven in het gemeen, als over elken Brief in het bijzonder, geschreven zijn. Met de Brieven der andere Apostelen wordt eveneens gehandeld. — 3. *Van de verklaring der Openbaring van* JOHANNES, van § 317—319. Doch hier moeten wij den Leezer tot het Werk zelve wijzen, en zeggen alleenlijk, dat de geachte Vertaaler achter dit Onderdeel een Aanhangsel gevoegd heeft van *Boeken en Schriften, het geheele N. T. of uitgezochte zware plaatsen behandelende*, § 320. — Eindelijk wordt dit Hoofdstuk, en het geheele Werk, besloten met een Vierde Onderdeel, over *de tegenstrijdigheden, welke men meent, dat in den Bijbel voorkomen, en de poogingen der Schrijveren, om dezelve te vereffenen*, van § 321—327. —

Het slot van den Inhoud des Werks spreekt nog wel, bl. 34, van een *Aanhangzel*, over *het gene de Reden te doen heeft in de verklaring der H. S.: over moreele uitlegging en moreele toepassing van den Bijbel, uit* EICHHORN: maar de Vertaaler heeft goedgevonden hetzelve achter te laaten, om redenen, gemeld in zijne Aantekening op bl. 401.

Ongetwijffeld heeft de Hoogleeraar HERINGA den Nederduitschen Leezeren weezenlijken dienst gedaan, door niet alleen dit Werk te vertaalen, maar het ook te verrijken met zijne verbeteringen, zo in de tamelijk menigvuldige Aantekeningen, welke hij onder den tekst heeft geplaatst, als door het vermeerderen van het getal der Schrijveren, tot welken de Leezer wordt gewezen, en door verscheiden invoegselen, *welke van het oorspronglijke Werk van* SEILER *overal door haakjens [ ]* onderscheiden worden. De lijst der *aangehaalde Schrijveren* had ondertusschen nog vrij *veel kunnen vergroot* worden met de Werken van *Fransche en Engelsche Geleerden*. Doch deezen worden niet aangehaald (*ten minsten* de Recensent heeft ze nergens opgemerkt) dan voor zo verre hunne Werken, of in het Latijn geschreven, of in het Latijn, Neder- of Hoogduitsch zijn overgezet. Om welke reden dit geschied zij, kunnen wij niet gissen.

Op bl. 89 reg. 8 v. o. leezen wij: „het is eene zeer „aanprijzenswaardige regel van voorzichtigheid, dat „men in omschrijvingen .... al het overvloedige wegla„te." In plaatze van *overvloedig* moest hier zekerlijk staan *overtollig*; de misslag, waarschijnelijk ontstaan door eenige overhaasting des Vertaalers in het schrijven, is zo blijkbaar, dat wij 'er niet van zouden gesproken hebben, indien wij denzelven niet menigmaalen hadden aangetroffen in Vertaalingen uit het Hoogduitsch, welker minder bedrevene vervaardigers, misschien, zich zouden verbeelden achter dit voorbeeld te kunnen schuilen, wanneer zij ons *overvloedig* gebruiken als geheel van dezelfde betekenis met het Hoogduitsche *überflussig*.

De

De hope van eenen Evangeliedienaar de grondslag zijner vrijmoedigheid in het spreken, of Leerrede over II Cor. III: 12. door ABRAHAM RUTGERS, *Mededienaar van het Evangelie te Haarlem, gehouden bij de vervulling van zijnen Vijfentwintigjarigen Dienst aldaar,* 28 *Nov.* 1804. *Te Haarlem, bij* J. L. Augustini, 1805. *In gr. 8vo.* 63 *bl.*

De Eerw. RUTGERS is, zoo als hij in eene voorafgaande aanspraak aan de Haarlemsche Gemeente meldt, door ligchaamsongesteldheid belemmerd geweest, om deze plechtige Gedachtenisrede zoo uit te spreken, als dezelve *nu in het* licht verschijnt. Hij kon daarom *des te eerder tot de openlijke* uitgave besluiten, om nu *wat meer ontwikkeld te laten lezen*, 't geen *hij zijne Gemeente niet, dan bij bekorting*, had mogen erinneren. *De* welmeenende Prediker wilde zich toch niet alleen kwijten van den betamelijken plicht der erkentenis van al het goede, dat hij onder en van zijne Gemeente, in den tijd van vijfentwintig jaren, heeft genoten, en zulke overdenkingen voor zijne aandacht te brengen, die zijnen moed in den Heere, bij zijne hervatte verbindtenis aan dezelve, konden stevigen; maar had zich ook ten doele gesteld, om door de hope, die het Evangelie aan deszelfs bedienaars geeft, de Gemeente op te wekken *en aan te vuuren tot zulk eene gebruikmaking van dien Evangeliedienst, en zulk een gedrag onder denzelven*, als dienen konde, om het den Leeraar en de Gemeente te doen welgaan. Hieraan zal men dan de groote langwijligheid van deze Leerrede moeten toeschrijven.

De woorden van Paulus: *Dewijl wij dan zoodanige hope hebben, zoo gebruiken wij vele vrijmoedigheid in 't spreken:* worden ten grondslage gelegd. De Leeraar beschrijft *eerst* de hope, die de Apostel, naar zijne gedachten, voor den geest had, en ontvouwt *daarna* het vervrijmoedigende, dat 'er in die hope voor hem lag; *vervolgends* maakt hij dan hiervan gebruik, tot nadere verbindtenis van zich zelven aan de Gemeente, en besluit *eindelijk* met eenige waarnemingen en opwekkingen voor dezelve. Alles rust op het denkbeeld, welk de Eerw. RUTGERS zich vormt van de hope, waarop de Apostel hier zijne vrijmoedigheid in 't leeren grondde. Hij stelt dat zeer ruim, zoodat het niet minder, dan alle navolgen-

gende bijzonderheden, in zich zal bevatten. „De Apostel beschouwde zich, 1) bij de bediening van het Evangelie, bezig in een werk, 't welk, hoedanig ook de uitslag ware, Gode in Christus welgevallig bleef, waarin hij echter 2) ook bij de Corinthiers niet vergeefs gearbeid had, waarin hij voorts 3) rekening maakte op alle bekwaammakende genade van Hem, die hem geroepen had, en, 't welk het voornaamste was, hij beschouwde zich 4) als gesteld in eene bediening, die, in vergelijking van alle andere bedieningen, hare heerlijkheid, hoe langs hoe meer, openbaren zoude." Wij voor ons twijfelen, of deze verklaring, op grond van goede uitlegregels, wel steek zal kunnen houden, terwijl de Apostel ons toeschijnt, niets anders te willen beweeren, dan dat de hope, of wel de *zekere verwachting* van den algemeenen opgang en de *bestendige voortduuring* van den Christelijken Godsdienst, *zijne vrijmoedigheid*, in het bestrijden der *Joodschgezinde Leeraars*, vermeerderde en sterkte. Van *deze hope* had de *Apostel*, in het naastvoorgaande, gesproken, en is daarom hier zijn eigen uitlegger. Wij komen 'er gaarne voor uit, dat wij die wijze van prediken nog verre weg de beste keuren, die uit de textwoorden zelven, en uit deze alleen, regtstreeks de stof neemt, die men wil verhandelen. Maar men moet dan uit den text niet meer afleiden, dan 'er in ligt. Wij gelooven niet, dat Paulus bij de bovengenoemde woorden dat alles gedacht heeft, 't geen de Eerw. RUTGERS hem hier laat denken, omdat hij 'er te voren van had gesproken. Die dit niet zoo naauw nemen, en behagen scheppen in dusdanigen preektrant, welken de Haarlemsche Kerkleeraar volgt, zullen desniettemin deze Leerrede met genoegen, wij hopen ook, tot stichting lezen.

Redenvoering over het Christen Kerkgezang. In de vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Haarlem uitgesproken den zesden van Louwmaand 1805, *door* PETRUS LOOSJES ADZ., *Leeraar dier Gemeente*, *bij de Invoering der Christlijke Gezangen en Liederen. Te Haarlem, bij* F. Bohn *en* A. Loosjes Pz. 1805. *In gr. 8vo.* 56 *bl.*

De vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Haarlem besloten hebbende tot het invoeren van *Christelijke*

ke Gezangen en Liederen, van welker inrichting een verslag niet in ons tegenwoordig plan valt, wierdt het houden van eene opzettelijke Leerrede, bij het eerste openbaar gebruikmaaken, welvoegelijk geöordeeld. De kundige *Eerw.* P. LOOSJES nam die taak op zich. Van 'sMans berekendheid voor dezelve mag thans het Publiek oordeelen, en zal 'er gewis een gunstig oordeel over strijken, en zijnen Vrienden, die hem tot de uitgave bewoogen, dank wijten. Gelijk de inhoud der Leerrede van gezond oordeel en goeden smaak, zoo draagen de bijgevoegde *Ophelderende Aantekeningen* getuigenis van kunde en beleezenheid, en verspreiden aanmerkelijk licht over 't geen op den kanzel slegts met een woord kon vermeld worden. De Text (*Kol.* III: 16.) kortelijk opgehelderd, wordt gevolgd van een beknopt Historisch Verslag wegens het Kerkgezang, zoo onder de Jooden, als in 't bijzonder onder de Christenen, sints de vroegste tijden tot heden toe. Van heeler harte zijn wij het met den Eerw. LOOSJES eens, daar hij, van de vroegste, doch nu verlorene Liederen der eerste Christenen gewaagende, tot zijne Gemeente zegt: „ Hoe billijk smert het ons, mijne „ Toehoorders! dat wij die eerste oude Dichtstukken „ moeten derven! Hoe zouden wij, daar in, den geest „ der Apostelen, en der uitsteekendste Leeraaren, on„ der de vroegste Christenen, zien heerschen! en den „ toon hooren slaan van hooge *Verrukking*, van diepe „ *Eerbiedenis*, en van vuurige *Dankzegging!*"

Op dit algemeen verslag volgt een meer bepaald berigt wegens de verzameling der thans ingevoerde *Gezangen en Liederen*. Alwie het Gezangboek onder 't oog gehad heeft, weet, dat, hoewel van verscheiden van DAVIDS *Psalmen* aldaar, 't zij geheel, 't zij gedeeltelijk gebruik gemaakt is, verre de meesten, egter, zijn agterwege gelaaten. De Eerw. LOOSJES verdeedigt dien maatregel, naa den verdienden lof aan dat *Israëlitisch* Gezangboek te hebben gegeeven, tegen het voetstoots zingen daarvan vraagende aanmerkende: „ Kan men, met voeg„ lijkheid, eene *Christelijke Vergadering* laaten zingen, „ als of elk der deelneemeren in het Gezang, met DA„ VID, op de bergen van *Juda* omzwierf, vol angst „ voor SAULS vervolgende woede? — Kan eene *Chris„ telijke Gemeente*, tegen DOËG en ACHITOPHEL, too„ nen van smaad en veragting aanheffen? — Voegt het „ in eene *Christen Zamenkomst*, de *Edomiten*, *Moabi-*

„ *ten*,

„ *ten*, Volken reeds lang van den Aardbodem verdweenen, *te vloeken?* — Kan de *Christelijke Gemeente* deel neemen in de Liederen, van DAVID, ASAPH, en anderen, die hun persoonlijk betreffen? Hoe schoone en afzonderlijke Characktertrekken dezelve ook veelerwegen bevatten, behooren zij tot die bijzondere Persoonen, kunnen niet, dan zeer gedwongen, op iemand anders worden toegepast; — kunnen niet, dan met de hoogste onvoeglijkheid, in eene *Christen* Vergadering worden aangeheeven. — Of zal eene geheele Vergadering, meest bestaande uit Persoonen, die langen tijd gezond leefden, het Lied zingen, door DAVID, naa eene dooddreigende ziekte, vervaardigd? — Kunnen Mannen, Vrouwen, Jongelingen, Jongedochters, de toonen slaan, die JESSES *Zoon*, met zo veel weemoeds en boetvaardigheids, *uitboezemde*, toen hij zich *schendig* aan *Overspel* en overlegden *Mansl*[illegible] hadt schuldig gemaakt?" *Ten behoeve* van veele zwakke gemoederen, oordeelden *wij het overschrijven* deezer alzins gepaste aanmerkingen hier niet ondienstig. In de Toepassing vermaant de waardige Redenaar tot een loflijk en pligtmaatig gebruik van het Kerkgezang, als zijnde een gedeelte van den Openbaaren Eerdienst, waarin de geheele Vergadering, meer dan in eenig ander, werkelijk deel neemt. — Gelijk deeze Leerrede den Eerw. LOOSJES, reeds van elders bij het letterlievend Publiek met lof bekend, tot eere verstrekt, mogen wij dezelve bij allen, die van het verzamelen van soortgelijke Gelegenheids-Redevoeringen werk maaken, met volle ruimte aanprijzen.

Voorboden en tekenen der tweede toekoomst van den Messias, onzen Heer en Zaligmaker Jesus Christus. Te Rotterdam, bij Cornel *en* van Baalen. *In gr.* 8*vo.* 76 *bl.*

De ongenoemde Schrijver, die te Rotterdam schijnt t' huis te hooren, stelt vast, dat 'er *drieërlei toekomsten van Jesus Christus* op deze benedenwereld zijn moeten. De *eerste* moest zijn, en heeft plaats gehad, toen Jesus mensch wierd; de *tweede* is nog aanstaande, en zal een geruimen tijd vóór den algemeenen Oordeelsdag plaats hebben, en voorafgegaan worden door de be-

bekeering van Joden en Heidenen; de *derde* zal plaats hebben bij de voleindiging der wereld. 'Er zijn, meent hij, vele voorzeggingen, zoo wel van de tweede, als van de eerste toekomst van Jesus Christus, voorhanden. De tweede toekomst van den Messias zal in alle navolgende plaatzen (!) voorspeld zijn: 2 Sam. VII: 16. Ps. II: 6—9. XXII: 24—32. LXVIII: 22—36. LXIX: 36, 37. LXXII geheel. LXXXIX: 28—30, 36—38. CX geheel. CXXXII: 10, 11, 13—18. Jes. II: 2—5. IV geheel. IX: 5, 6. XI: 10—12. XXV: 6. XXXII: 1—5. XXXV geheel. XLIX geheel. LII: 6. LV geheel. LIX: 16. LXI: 4. LXII: 10—12. LXV geheel. LXVI: 5. Jerem. XXIII: 5—8. XXX: 3—11. XXXIII: 14—16, 20—26. Ezech. XXXIV: 23, 24. XXVII: 21—24. Dan. II: 44. VII: 27. Hos. III: 4, 5. Amos IX: 11. Mich. IV: 1—8. Hagg. II: 8. Zach. III: 10. VI: 12. XIV geheel. En nu beschouwt hij de gebeurtenissen, die in de laatste tien jaren der vorige, en in de eerste jaren van deze pas begonnen Eeuw, zijn voorgevallen, op grond der aanduidingen van Jesus, bij Matth. XXIV: 2, 4, 6, 7, 32, 33, als voorboden van den grooten dag der bekeering van Joden en Heidenen, en der tweede toekomste van Jesus Christus. Oorlogen en geruchten van oorlogen in allerlei werelddeelen, binnenlandsche beroerten, en opstanden van het eene volk tegen het andere, en van het eene *koningrijk tegen het andere*, hongersnooden, *pestilentien en aardbevingen*, *op* verscheidene plaatzen; dit alles, *en dat wel terzelver tijd*, moet ons doen denken aan de teekenen van de tweede toekomste van Jesus Christus, door Hemzelven naauwkeurig opgegeven. Een aantal nieuwstijdingen, uit eenige Schiedamsche Couranten overgenomen, strekken tot *Bijlagen*, om ons zeer vele ginds en elders gebeurde zaken, waarin de Schrijver de volkomenste overeenkomst vindt met de aanwijzing van Jesus, te erinneren. Hier wordt van eenige oorlogsbedrijven in Indien, van oproerige bewegingen en opstanden in het Turksche Keizerrijk, van onlusten tusschen de Amerikanen en den Dei van Tripoli in Afrika, van den hervatten oorlog tusschen Frankrijk en Grootbrittannien, met de gevolgen voor geheel Europa, van hongersnooden in Kastilien, te Belgrado en elders, van de pest in Turkijen, en andere besmettelijke ziekten te Mallaga, *Livorno*, Kadix en

en elders, en van aardschuddingen in Italie, Spanje en elders, melding gemaakt. Zelfs is het verhaal van eene te Maassluis, Rotterdam, en elders in de Bataafsche Republiek, waargenomene slingering van eenige kerkkroonen niet achtergebleven. — Men kan dan nu, onder al het nederdrukkende van den tegenwoordigen tijd, het hoofd met vreugde, blijdschap en verlangen opheffen, omdat de tijd nadert en nabijkomt, wanneer Joden en Heidenen zullen bekeerd worden, en onze Heer Jesus Christus wederom op deze aarde zal verschijnen, om den heuchelijksten en allerheerlijksten kerkstaat daar te stellen. Al moest 'er nu vooraf oorlog zijn ten einde toe, en al had men jaar op jaar pestilentien en hongersnooden, men kan en moet zich dit alles gemakkelijk getroosten, omdat 'er *zulke heilvolle* dagen op zullen volgen, al ware *het ook dat wij ze* zelven niet zouden beleven.

Hoe ongaarne wij iemand de *troostgronden, waarmede* hij zich in lijden meent te kunnen *opbeuren, van wat* aart die ook zijn mogen, ontnemen, zoo kunnen wij echter, in dit geval, daar de Godsdienst van Jesus zoo vele andere, geheel voldoende en onbedriegelijke troostgronden aan de hand geeft, niet nalaten den Schrijver te raden, om zich op zijne ten eenemaal willekeurige uitlegging van Matth. XXIV niet zoo gerust te verlaten. Hij bediene zich liever alvorens, zoo hij 'er tijd, lust en bekwaamheid toe heeft, van geschikte hulpmiddelen, die 'er, in onzen tijd, meer dan voorheen, ook voor den gemeenen leek zoo overvloedig voorhanden zijn, om de Schriften des O. en N. Verbonds regt te leeren verstaan. Ook zal hij het, vertrouwen wij, met wat meer geöefendheid in de algemeene Wereldgeschiedenis van vorige tijden, niet zoo geheel vreemd vinden, dat 'er wel eens ter gelijker tijd, in verschillende landen, oorlogen, schaarsheid, besmettelijke ziekten en aardbevingen plaats hebben.

HER-

HERMANNI BOSSCHA Oratio &c. *Redenvoering over den vroegen en uitneemenden aanleg der Bataaven tot beschaafde Zeden en fraaie Letterkunde; gehouden te Groningen, bij de plegtige aanvaarding van het Hoogleeraarsambt in de Algemeene en Vaderlandsche Geschiedenissen, als ook in de Romeinsche Oudheden, op den 19 December* 1804. *Te Groningen, bij* D. Spoormaker, 1805. *In 4to.* 71 *bl.*

Zo eenige lettervrucht van den Vaderlandschen grond onze toejuigchende goedkeuring verdient, het is deeze Inwijdingsreden van den Hooggel. BOSSCHA, van zijnen stand te Harderwijk, dien hij den tijd van 9 jaaren met roem bekleed heeft, onlangs aan de Groninger Hoogeschoole verplaatst, en tot eenen waardigen Opvolger gekoozen van den beroemden JAC. DE RHOER, grijs geworden in de beöefening der Weetenschappen, en nu, door een vereerend Raadsbesluit, van de gewoone werkzaamheden zijns beroeps tot de stille rust des ouderdoms uitgenodigd. Gelijk wij zulks niet anders van de ervaaren hand des Heeren BOSSCHA ons voorstellen konden, munt deeze zijne Redenvoering uit in bevalligen en gekuischten stijl; in welspreekendheid en duidelijkheid is zij op den leest der Ouden geschoeid; en houdt zij de aandacht bezig, zo door kracht, als aangenaame verscheidenheid van bewijzen, en keur van bijzieraadiën, die 's Mans beleezenheid en rechten smaak getuigen.

Na eene zeer gepaste Inleiding, aangaande de waarde, die men, zonder tot uitersten te komen, op de voorrechten stellen mag van geboorte, in eenen aanzienlijken of welvaarenden stand, gelijk in een niet onvermaard en beschaafd Vaderland, komt hij ter zaake, en geeft met ongedwongen zedigheid zijn Onderwerp op, minder door deszelfs nieuwheid, dan wel door deszelfs blijkbaare verwandschap met de Waardigheid hem opgedraagen, ter behandeling uitgenodigd, en deels door de belangrijkheid der stoffe, deels door het miskennen van onzen Nationaalen roem bij Uitheemschen, en ook bij onbezonnen Landgenooten, in zijne keuze bepaald. — Op gezag van het bekend getuigenis bij TACITUS grondt de Hooggel. BOSSCHA zijne schetze en lof van de Zeden der aloude Bataaven, „bij wien goede Zeden meer ver-

mogten dan elders goede Wetten," en die, schoon boersch en eenvoudig, echter al vroeg eenen aanleg tot Beschaafdheid, of Menschelijkheid, en gezellige Deugden, aan den dag lagen, ja deezen aanleg steeds behielden, ondanks de ongunst der luchtgesteltenis, en van de ligging des lands, gelijk mede van harde en rampspoedige lotgevallen, die aan hunne Nakomelingen digt bejegenden. Nimmer, zelfs niet in den Spaanschen Oorlog, helde dit Volk, *meer* dan andere Europische Natien, tot wreedheid. De jongste beroerten, daarentegen, voldingen, hoe noode die ondeugd hier te Lande wortelt, ja dat wij ten deezen afkeerig zijn om de gruwelen der Nabuuren te volgen. Voorts, indien de Redenaar toestemt, dat welvaart, en de vermenging met anderen Landaard, eene smet en *verbastering der oorspronglijke* Volkszeden moest veroorzaaken, *gispt hij* toch in het voorbijgaan (en *zo wij vertrouwen te recht*) den laster der zulken, die waanen, *dat iedere trek der* oude Bataafsche Vrijheidsmin, *Nijverheid, goede Trouwe*, Eerbaarheid en Vroomheid, geheel uitgewischt zijn zoude; meent hij het daarvoor te mogen houden, dat wij ten deezen nog voor geene der Europische Natien behoeven onder te doen; en geeft hij ons de streelende uitzichten, dat de zaaken des Lands, krachtig vervallen als die zijn, zich grootendeels herstellen en weder opbeuren kunnen, zo maar de Vrede gelegenheid geeve aan de Bataaven, om hunne werkzaamheden en Handeldeugden onbelemmerd te ontwikkelen. *Vervolgens*, tegen den vernuftigen ROUSSEAU en *diens* Medestanders, het beginsel vasthoudende, dat zonder Weetenschappen geene wezenlijke Beschaaving, geene waare Volksdeugd, zijn kan, gaat onze Redenaar voort, ook van den kant der Geleerdheid en fraaie Letteren, ons Vaderland, kleen als hetzelve is bij de grootere Rijken en Staaten van Europa, met deezen in vergelijking te brengen; en beslist hij wederom, na eene bekwaame toetze, ten onzen voordeele. De duisternis, over de Geschiedenis der Middeneeuwen verspreid, en de droevige onweetendheid, die geduurende dat tijdvak heerschte, maakt het onmogelijk, dat zich de ontwikkeling van het verstand der Bataaven tot in eene zo hooge oudheid vermoeden, nog minder bewijzen laat, als waartoe onze berichten omtrent hunne herkomst en zeden reiken mogen. Maar het deel, dat de Onzen gehad hebben

in de Kruistogten; de spoedige oprichting van Rederijkkamers hier te Lande; de Naam van den vermaarden R. AGRICOLA, uit Groningen herkomstig, en benevens anderen bekend onder de wederoprichters der Geleerdheid; de vroegtijdige en menigvuldige aanleg van hoogere en laagere Schoolen binnen den engen omtrek van onze Gewesten; en vooral ook de Reizen der Nederlandsche Jeugd naar Italien, waar de zon der verlichting aan den horizon te schijnen aanving: dit alles dient den Heer BOSSCHA bij uitneemendheid ten betooge, hoezeer men gereed was zich hier te verblijden en te koesteren in dien opgaanden glans der Letterkunde en Weetenschappen.

Met geenen minderen aandrang en kracht van welspreekendheid vervolgt de Redenaar, in het doorloopen en bepleiten van den Nationaalen roem, en de geschiktheid der Bataaven, om uit te munten in het vak van Taalgeleerdheid, van oordeelkundige beoefening der Ouden, van andere fraaie en ook nuttige Weetenschappen, van Godgeleerdheid vooral en Schriftverklaaring, van mannelijke Wijsbegeerte en Rechtskennis.

Met genoegen en hartelijke toejuiging lazen wij de hulde des lofs, door BOSSCHA toegezwaaid aan een aantal Mannen van erkende verdiensten; vonden wij de Eere van ons Land gehandhaafd door de *zekere* waarneeming, *dat onze Letterhelden en Vraagbaaken van Geleerdheid, in veelen, den Uitheemschen zijn voorgegaan, die nu te dwaazelijk vermetel op onzen Naam en staat van Beschaaving met kleenachting nederzien*; en die in het bijzonder vergeeten schijnen, hetgeen onze Redenaar wel ter snede opmerkt, dat nergens ter wereld de Rechtbanken eerder dan in Nederland de dwaasheid der Hexenprocessen ingezien, en van het vervolgen wegens Toverije zich gespeend hebben. — Gaarne zouden wij onzen Redenaar naauwkeuriger op het spoor gevolgd hebben in zijnen deftigen gang en bevallige wendingen of slot zijner Reden: maar onze Aankondiging van dit voortreffelijk Stukje is verder uitgedijd, dan wij ons voorstelden: wij verhoopen deszelfs vertaaling, ten einde hetzelve in de Nederduitsche Boekverzamelingen zijne plaats vinden moge naast de beroemde *Verdediging van de Eer der Hollandsche Natie* van wijlen den Eerw. ENGELBERTS.

Rusland beschouwd met betrekking tot I. *Zijne Aardrijkskundige en Natuurlijke Ligging, Grond en Lugtsgesteldheid* — II. *De Bevolking, verschillende Standen zijner Bewoners, geäartheid der Natie* — III. *Zijne Hoofdstad St. Petersburg* — IV. *De Regeering* — V. *Het Krijgsweezen* — VI. *Zijne Finantien, Inkomsten, Uitgaven, Staatsschulden* — VII. *De Nationaale Industrie, Fabrieken, Trafieken, Koophandel* — VIII. *Zijne Politieke Belangen. Met Plaaten en Vignetten. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr.* 8*vo.* 467 *bl.*

Hoewel *Rusland*, vóór dat Czaar PETER DE I aan het beheer deezes wijduitgestrekten *Rijks kwam*, zo onbekend of liever zo onvermaard niet geweest hebbe, als zommige Schrijvers willen, zal nogthans elk gaarne toestommen, dat het onder dien Vorst en diens Opvolgeren, tot heden, meer bekend, meer vermaard geworden is; dat, bovenal naa de eerste helft der jongstverstreekene Eeuwe, veele beschrijvingen van 't zelve en reizen derwaards het licht gezien hebben, opgemaakt door de zodanigen, die dat Rijk daadlijk bezogt, of, in een gemaklijken armstoel gezeten, der eerstgemelden bescheiden en waarneemingen, over dat Rijk in 't licht gegeeven, met hunne gedagten verrijkt hebben.

Reizigers van den eerstgemelden stempel verdienen gewis, over 't algemeen, verre den voorrang. Onder deezen tellen wij den Vervaardiger van dit Boek; immers is hij, omstreeks dertig jaaren geleden, met zijne Excellentie J. H. VAN KINSBERGEN in het *Russisch* Rijk geweest, heeft het laater bezogt en zich daar een geruimen tijd onthouden. Aan gemelden Vlootvoogd draagt hij dit Werk op; doch zonder Naamsvermelding. Gelegenheid in overvloed geeft zulks tot gissen. Groot zeker is het getal niet der Persoonen, die hier kunnen uitgedagt worden, om den Schrijver te vinden; en wordt het nog kleinder, als men den stijl des Werks en het geheele voorkomen nagaat. 't Zou egter eenigzins gewaagd zijn, hier een Naam te noemen; en zien wij daarom, zonder ons des te bekommeren, het Werk zelve in.

Men vangt de Inleiding niet aan, zonder het zonderlinge te ontwaaren in stijl en voordragt. Het *oosteragtig* lee-

leeven, of het steeds blijven op eene en dezelfde plaats, afgeschetst, en het reizend daar tegen overgesteld en 'er boven verheven hebbende, geeft hij van zichzelven, in zo verre dit Werk betreft, dit naricht: „ Van de onderscheide landen, welke de Schrijver in zijn woelig leeven bezogt, heeft *Rusland* hem het langste opgehouden. Een, in verscheide tijden, tienjaarig verblijf in dat uitgestrekt rijk, het reizen in hetzelve van den uitersten hoek van de *Krim*, nu *Taurien* genaamd, tot aan de Hoofdstad en tot *Riga*, (eene reis, die men, in aanmerkinge des tijds daar toe noodig, niet van den afstand, bij eene *West-Indische* reize mag vergelijken) de gelegenheid om menigvuldige berichten in te winnen, om voor geld en goede woorden bouwstoffen te vergaderen *voor eene beschrijving van dit Land, die men in gedrukte werken tot heden toe niet vindt, zo veel mij bekend is. Dit alles zamen genomen deedt mij hoopen*, dat het mijne Landgenooten voornoemd land in zijne tegenwoordige gesteldheid te leeren kennen, niet onwelkom zou zijn."

Naa aangemerkt te hebben, dat de Boeken, die voor vijfentwintig of meer jaaren over *Rusland* het licht zagen, ongeschikt zijn om den Leezer dit zo zeer veranderde Rijk te leeren kennen, — alsmede hoe men omzigtig moet zijn in 't opslaan en leezen van Boeken over *Rusland*, daar vrees de pen wederhield om waarheid te schrijven en gunstbejag dezelve bestuurt — „ *Rusland*," *merkt hij op*, „ *is zedert de regeering van* PETER *I* de *wijkplaats van vreemdelingen, van fortuinzoekers*, uit alle landen, doch meest uit *Frankrijk* en *Duitschland*. *Moskou* was, nog geen vijftig jaaren geleeden, een der voornaamste vulnisvaten van *Parijs*, zo als voor ruim honderd jaaren de *Amerikaansche* Colonien het waren voor het schuim van *Londen*. Veele vreemden, die oppassende waren, en die aan de poort des tempels van de Fortuin zagtjes aanklopten, zonder die met geweld te hebben willen overmeesteren, slaagden in hun oogmerk en hebben zich voor altoos in dit land gevestigd. Anderen wederom hebben het met misnoegen en wrevel verlaaten; en eens buiten het rijk geraakt zijnde, hebben zij de opgekropte gal, die zij 'er in vergaderd hadden, lucht gegeeven, in gedrukte boeken, waarin zij dit land deeden daalen verre beneden zijne waardij."

De Schrijver bekent tot geen van deeze beide klassen

te behooren: „ offchoon," 't zijn 's mans eigene woorden, „ het fortuin, dat hij in *Rusland* maakte, niet behoort tot de aanzienlijkften, was zijne: erzucht daarin genoegzaam voldaan; en hij zou zich voor altoos in hetzelve hebben kunnen vestigen, zo hij zich hadt kunnen bevredigen met het denkbeeld van zich voor immer te *ontnaderlanden*. Zo derhalven de Schrijver zich eenige maalen in de noodwendigheid bevindt, om dit Rijk van de zwarte zijde te doen voorkomen, men gelieve zijne woorden niet dank te wijten aan misnoegen, aan te onvredenheid, aan bedilzucht; maar aan liefde tot de waarheid."

Wat de geboudene fchrijfwijze aanbelangt, merkt hij op, „ dat, om een boek als het tegenwoordige met fmaak en oordeel te voltooijen, in acht *behoort* genomen te worden eene zekere fchaal *van uitvoerigheid*, waarop de belangrijkheid de *graden aantekent*. Men behoort in ieder geval te raadpleegen *met de deelneeming*, die men mag veronderftellen, *dat het leesgierig* publiek voor eenen geleerden arbeid voedt, en met het vermaak, het welk het raapen zal uit het leezen. 'Er is, (en mijns bedunkens is deeze vergelijking geheel nieuw 'er is een zekere vermaagfchap tusfchen een ketel vleesch-nat en een boek, en gelijk het eerfte fmaakloos wordt door 'er te veel water en te weinig zout bij te doen, even zo wordt een werk onleesbaar, zoo dra eene, ook anders goede gedagten ligt verdronken in eene zee van woorden, waarin zij verdrongen wordt door een ftoet van kleinigheden: want het onfeilbaar geheim om te verveelen, is alles te zeggen."

Voor verveeling bewaart hij zijne Leezers op eene kragtdaadige wijze, niet alleen door kortheid, maar ook door zijnen ftijl, die voor eene *ernftige* befchrijving wat veel in het *grappige* valt, en eene zonderlingheid in dit Boek uitmaakt. De op den titel gemelde hoofdzaaken zijn de inhoud. Een en ander is, om de uitvoerigheid der zaaken, in afdeelingen onderfcheiden. *In het eerfte boek* verklaart hij, eer hij voortgaat met de befchrijving der Rivieren, „ nog een appeltje te fchillen te hebben." Dit komt hier op neder, en dient ter nadere inlichting van het reeds gezegde: „ Ik fchrijve zo wel om anderen als om mij zelven te behaagen. Maar ... men der meerderheid behaagen, zonder precies ... erte te weeten? Deeze wil dit, geene wat anders.

ders. — Mijn verlangen is eens voor allen, dat men dit Boek aanmerke als eene Ordinaris-tafel, rijk bezet met schotels, van welken men veele laat afdragen, zonder die te hebben aangeraakt; en dit Boek niet te veroordeelen, schoon het niet altoos valle in den smaak van een ieder; en liever, dan te misbillijken de hoeding van den Schrijver, voor een paar bladzijden zijn gezelschap te verlaaten. — Ik wil mij beijveren zo kort en tevens zo belangrijk te zijn als doenlijk."

Veel zeer opmerkens- en weetenswaardigs, ten opzigte van den tegenwoordigen staat deezes Rijks, hebben wij aangetroffen. Wegens *Rusland's* Volkrijkheid is lang en veel verschils geweest; volgens de laatste telling zal het getal der Inwoonderen in 35 Gouvernementen ruim 24 millioenen menschen bedraagen. Volgens het *Gotting'sche Magazijn* werden in de *Krim* en de zes nog overig zijnde Gouvernementen nog 2,741,650 zielen gevonden. — Men mag de Land- en Zeemagt, met haare an- en dependentie, die bij het *Russische* krijgsweezen zeer groot is, zonder vergrooting stellen op 800,000 persoonen. — Tot dus verre heeft niemand durven bestaan, het getal van den Adel te begrooten. — Indien het der zielen der *Muskovieters* niet wel gaat, voorzeker het zal niet zijn uit mangel aan Zielverzorgers, wier getal is 68,000, welke, daar zij meest gehuwd zijn, met hunne Familien getekend mogen worden op 200,000 persoonen.

De opgave der onderscheide Volken, uit welke de Onderdaanen van Rusland bestaan, voleindigd hebbende, verzoekt de Schrijver de Leezers om verschooning, zo hij aan hunne ooren mishaaglijk was door de vreemdheid aller deezer klanten, met bijvoeging, „ zeker is de schuld niet aan mij: hield ik hen ten doop?" Voorts, „ indien ik dit artijkel nu liet berusten bij deeze een weinig dorre optelling van Naamen, zoude ik mijne Leezers behandelen, als hij, die iemand, begeerig om een inboedel te zien, de nommers van een Catalogus voorlas."

Wat de vrijheid deezes talrijken Volks betreft, en bijzonder van den Boerenstand, vraagt de Schrijver: „ Als iemand geen meester is noch van zijn persoon noch van zijn goed, is hij dan geen Slaaf? Zo hij uit *zijn huis*, of liever uit *een* huis, kan worden weggesleept, en op een afstand van honderd en meer mijlen wordt nedergezet, met één gebod om daar te blijven, zonder dat hij zich hierover moge beklaagen, is *hij* dan geen Slaaf?

V 4 Als

Als men den stokouden vader den *zoon* van de zijde, der moeder haar zogeling van de *borst* durft wegrukken, volgens de instellingen van het land; leeft men dan niet in een land van slaavernij? Als iemand zonder tegenspraak moet gedoogen dat hij verkogt wordt als een gans, en weggeschonken wordt als een appel? gebeukt wordt als een stokvisch? gedoogen, dat men gesleept worde uit de woonstige, zonder dat men iets met zich mag medevoeren, gebragt worde voor een ander, om daar het bevel te ontvangen, om zijne familie, zijn vader, moeder, vrouw, kinderen en vrienden voor altoos te verlaaten, om op een afstand van twee, driehonderd en meer uuren neêrgesmeeten en genageld te worden, zoude deeze niet met recht mogen uitroepen: „Ben ik wel iets anders dan een *Slaaf?*" — Deeze taal is het, die ik honderd maalen in de *Russische* gezelschappen voerde; maar dan kreeg ik van alle kanten handen op 't hoofd door menschen, die van verblindheid stapel zot zijn: Gemelde staat is de toestand van het meerderdeel der onderdaanen van *Rusland*, het geen ik in mijne taal plagt te noemen *Wit Negerland*." — Breed weidt hij hierover uit, met te verstaangeeving, dat, onder de goede regeering van den braaven ALEXANDER, het lot deezer menschen zeer verzagt is. Te lang voor ons, om 't zelfs eenigzins uit te trekken, is de beschrijving van het *Russisch* Volkscharacter.

Met genoegen zal men het tafereel van *Petersburg*, in drie schilderijen opgehangen, beschouwen, zich door den Schrijver als zijn *Cicerone* laaten omleiden, en uit zijn mond verscheide sneedige aanmerkingen verneemen, ten opzigte van Plaatzen, Persoonen en Inrichtingen van onderscheiden aart.

Over de Regeering is onze Schrijver, naar zijn anders beknopt bestek, breedvoerig: de slotsom komt hier op neder: „Wanneer men nu al het gezegde, betrekkelijk tot de macht des *Russischen* Keizers, in algemeenen overslag neemt, zal niemand met reden hem van partijdigheid mogen beschuldigen, die de regeeringsvorm van dit land voor despotiek, eigendunkelijk of willekeurig verklaart. Het doet 'er niets aan of af, dat de Vorsten, die *Rusland* beheerschten, te zagt van aart, te teder van geweeten zijn geweest, om zich wreede geweldenarijen te veroorloven. Indien het *Muskovisch* menschdom, tot zijn ongeluk (dat de goede Hemel verhoede!) eens on-

onder de heerschappij kwam van een, in goed nederduitsch, tijran, bekend met de uitgestrektheid van zijn gezag, dan zou het blijken of deeze regeering despotiek is. *Ja zelfs*, om zich hier van te overtuigen, is het niet eens noodig dat zulk een geval daargesteld zij. Ondertel, het valt den Beheersch'r, alleen raadpleegende met zijne grillen, in, den Sultan, den Koning van *Zweeden* of van *Pruissen* te beoorlogen; hij behoeft soldaaten; hij schrijft eene recruteering uit, neemt een jonggetrouwden boer, woonagtig op de grenzen van *China*, van zijn vader, vrouw, kinderen en bekenden, en laat hem op de oevers van de *Zwarte-* of *Oost-zee* vechten en zich doodvechten, of slaan voor eene zaak, waarin hij voor geen penning betrokken is. Waar dergelijke *gebruiken stand grijpen*, kan men zeggen dat daar de *eigendom, de eer, het leeven in veiligheid zijn? Mij dunkt zo dit geen Despotismus genaamd* moet worden, men dit woord uit alle taalen kan uitveegen. Ik voor *mij houde de zulken*, die 'er zo wat om heen praaten en deezen staat van zaaken zoeken te bewimpelen, of voor laffe vlijers, of voor domooren, of voor menschen, steekeblind van vooringenomenheid. In alle landen, waar het gezag des Souverains aan geene andere banden ligt, dan aan die van zijne braafheid, is de regeering, men mag zeggen wat men wil, eigendunkelijk."

Tot het verhaal der *Russische* Ridder-Ordes gekomen *zijnde, en gezegd hebbende dat* de Koningen en Vorsten *zich van dit huismiddel bedienen, ten einde de gunstelingen of verdienstvolle mannen te betaalen* met Linten en *wisjewasjes*, herroept hij dit woord, en vervolgt: „ Ja, zo zijn zij voor ons, burgers der *Bataafsche Republiek*: maar het is niet in die Republiek, dat zij gedraagen worden. *Wisjewasjes* nog eens in het afgetrokkene; maar, mijne Heeren de Philosophen, de dingen bestaan niet in het afgetrokkene; of het een stukje lint, parkament — of een nationaal extract uit de Bank van *Engeland* is, dat den bezitter aanzien en voordeel aanbrenge, is om het even: het komt 'er maar op aan, of men 'er aanzien en voordeel uit trekt."

De Finantien behandelende, is hij omzigtig, en over den Koophandel met den aankleeve van dien spreekende, leest het Werk onderrichtend. Kort is hij over de Politieke belangen deezes Rijks, doch te lang voor ons, om, daar onze ruimte ten einde loopt, 'er iets uit te

ontleenen, en hebben wij genoeg bijgebragt om den leeslust tot dit Werk uit te lokken.

Alleen nog een woord van de *Vignetten*, zo uitdruklijk op den Titel vermeld, die den Leezer, het Boekdeel openende, terstond in 't oog vallen, en, schoon houtsneeden, in hunne soort behaagen. Men weet van eenige terstond, wat men 'er van te maaken hebbe en waartoe zij dienen, doch wordt duidelijker van alles onderricht in een Toegift *pour la bonne bouche*, waarin de Schrijver op eene grappige wijze de uitlegging geeft van de Vignetten, die alleen tot dit Boek behooren, vrugten van de eigen vinding des Schrijvers, gelijk mede twee uitslaande fraaije koperen Plaaten, de eene de *Wintervermaaken der St. Petersburgers*, de andere hunne *Zomervermaaken* afbeeldende.

De Hersen-Schedelleer van F. J. GALL *getoetst aan de Natuurkunde en Wijsbegeerte, door* J. E. DOORNIK, *Med. Doctor, te Amsterdam. Amst. bij* W. Holtrop. *In gr. 8vo.* 308 *bl.*

De reeds door verscheidene in onze taal uitgegeevene Werkjens (*) bekende Leere van den *Weener* Hoogleeraar FRANS JOSEPH GALL maakt het onderwerp van dezen wijsgeerigen en natuurkundigen arbeid uit; een arbeid, die, zoo volledig als naauwkeurig, de gronden, waarop GALL zijn Stelsel vestigt, ontwikkelt, dat men zulks te vergeefs bij eenig ander Schrijver, welke, tot heden toe, over dit veel geruchtmaakend Stelsel geschreeven heeft, in dien graad van duidelijkheid, orde en vaste betoogwijze zoeken zal.

De Schrijver doet ons, terstond in de Inleiding, den waaren aart des geschils en den juisten grond der dwaalingen kennen, waarin zij, die geen behoedzaam onderscheid tusschen de beide bestanddeelen van den mensch, *ziel* en *lichaam*, in het oog houden, vervallen, en leert ons den mensch als een *zedelijk* en *zinnelijk wezen* kennen, opdat wij die, in aart zoo zeer onderscheidene, kennis niet uit één zelfde bron zouden willen putten.

„ Zodra (zegt de Schrijver) dus van den mensch, als *zedelijk wezen*, gesproken wordt, houden alle zoodanige vergelijkingen op, welke geöorloofd zijn, hem als *zinnelijk wezen* beschouwende." Alle vergelijkingen met de dieren houden dus op, zoodra 'er van den mensch als *zedelijk wezen* gesproken wordt; en geene pooging, om den mensch in zijn *zinnelijk* be-

(*) Men zie onze Beöordeelingen derzelven in de *Vad. Letteroef.* voor 1804. bl. 328, 380 en 537.

bestaan te leeren kennen, kan of moet zich verder uitstrekken, dan de natuurkundige wetten en grondstellingen veroorloven; alle poogingen, om den mensch in zijn zedelijk bestaan naar te vorschen, strekken zich slechts zoo verre uit, als wijsgeerige bespiegelingen, aangaande den aart zijner *Practische* Reden, gedoogen.

Deze grenslijn in de betrachting van den mensch niet naauwkeurig onderscheidende, kan het niet anders zijn, of men vervalt in groote dwaalingen, door voor den mensch, als *zinnelijk* en *zedelijk* wezen tevens, natuurkundige gronden in de bewerktuiging van zijn lichaam, en in 't bijzonder in die van zijne *herssenen*, te willen opspeuren; waardoor men *natuur*- en *zedekunde* ondereen verwart, door beide uit éêne bron te scheppen.

Dit nu is ook het geval in de stelling, waarvan GALL de grondlegger is. Hij wil insgelijks het kenmerk van den *zedelijk goeden* en *kwaaden* mensch niet alleen aantoonen, maar daarvan den natuurkundigen grond (het werktuig) in de samenstelling der *herssenen* aanwijzen; daarin verder gaande dan de vroegere Wijsgeeren, welke alleen de *verstandelijke vermogens* in het herssengestel hebben trachten naar te speuren.

Sommigen, echter, verdedigen hem ten dien opzichte in zoo verre, dat hij, door natuurkundige gronden (werktuigen) voor den zedelijken aanleg van den mensch aan te neemen, geenszins het eigenmagtige van 's menschen zedelijke vrijheid heeft aangetast of vernietigd; maar de Heer DOORNIK kan, met veel recht, deze verdediging niet als gangbaar erkennen, en wel op grond van deze *dilemma:* De mensch is in zijne zedelijke handelingen eigenmagtig en onafhanglijk van alle *natuur-mechanismus*, of hij handelt als *zedelijk wezen*, even als *zinnelijk organisch* wezen, volgens onveranderlijke wetten der natuur, die zich in de bewerktuiging van zijn lichaam openbaar maaken; een derde is hier onmogelijk; en is het laatste waar, dan zeeker vervalt alle zedelijke vrijheid. De éénige weg dus, om GALL's stelling te verdedigen, is deze, dat men aanneeme, dat hij, door een' natuurkundigen grond (werktuigen, in de samenstelling onzer herssenen aanwezig) van 's menschen zedelijke handelingen te hebben willen aangeeven, hier eigentlijk het oog gehad hebbe op den zinnelijken mensch, in zoo verre hij, als zoodanig, vatbaar is voor *gemoedsaandoeningen* en *neigingen*, die hem nuttig of schadelijk kunnen maaken voor de maatschappij, door *den aandrang derzelven te volgen*. Intusschen (dit alles zijn de woorden des Schrijvers) spreekt zelfs deze veronderstelling hem niet vrij, zoodra hij beweert, dat de natuur hiervoor *werktuigen* in de samenstelling zijner *herssenen* heeft aangelegd; hierdoor wordt alle zedelijkheid vernietigd, en het hangt van een louter toeval af, dat in mij de aanleg tot *medelijdendheid* meer ontwikkeld

Bovennatuurkunde, en ligt geheel *buiten het gebied der Natuurkunde.*

Als *dynamische* of *virtuale* grond is zij *in zoo verre* een voorwerp voor de Natuurkunde, als de hersenen en derzelver verrigtingen de *factoren* van dezelve zijn.

Het verwaarloozen van dit onderscheid is oorzaak geweest van de dwaalingen en tegenstrijdigheden, welke de beantwoording der vraag over de zitplaats der ziel zoo menigvuldig opgeleverd heeft. Immers, vraagt men naar de plaatselijke of stoflijke tegenwoordigheid van het *intelligibel substraat*, dan sluit deze vraag zelve tegenstrijdigheid in, wijl een *redenwezen* juist daarin van de *stof* onderscheiden is, dat hetzelve *buiten den omvang onzer zinnelijke gewaarwording ligt*, en de begrippen van beiden elkander vernietigen.

Vraagt men naar de *dynamische* of *virtuale* tegenwoordigheid der ziel, dan vraagt men naar *de plaatselijke tegenwoordigheid des tijds!* dewijl alle waarneeming *van ons zelven, door* de waarneeming van onze *zinnelijk-verstandige handelingen geboren*, in de opeenvolging *des tijds alleen kan plaats hebben; en* van deze handelingen is de *ziel de virtuale grond; als zoodanig* heeft zij met de *ruimte* niets gemeen, en hierom kan haar dus, in dit opzicht, geene *plaatselijke tegenwoordigheid* worden toegekend. — De vraag, *waar of welke is de zitplaats der ziel*, blijft dus altijd ongerijmd, daar men door dezelve niets min- of meerder vraagt dan de oplossing van twee tegenstrijdige begrippen, die men wil vereenigd hebben.

Het kunnen dus alleen *de stoflijke werktuigen*, waardoor de ziel haar aanwezen openbaart, zijn, met welke de Natuurkenner zich kan bezig houden; en daar het door de ondervinding waar bevonden wordt, dat de schedel, in deszelfs *ontwikkeling*, de gedaante volgt, welke de hersenen in derzelver oppervlakkigen omvang aanneemen, berust de Hersen-schedelleer van GALL voor zoo verre op aanneemlijke en genoegzaam bewezene natuurkundige gronden: edoch GALL blijft niet, gelijk alle voorige Natuurkundigen, bij het *algemeene*, maar wil deze algemeenheid in *bijzonderheden* beweezen hebben; en daarin wordt hij door den wijsgeerigen Schrijver van dit Werk zoo gegrond als duidelijk wedersproken.

De Schrijver geeft, ten einde deze zijne wederlegging te gevoegelijker te kunnen doen, alle de plaatsen op, waar GALL de werktuigen der verschillende verrigtingen der hersenen meent aan te treffen, en besluit zijn, voor de wijsgeerige *zinnelijke en zedelijke beschouwing van den mensch*, zoo nuttig als weldoorwrocht Werk met *ontleed-natuurkundige aanmerkingen* over alle deze door GALL afzonderlijk aangewezene werktuigen; uit welke aanmerkingen de *onzekerheid* en dikwijls *tegenstrijdigheid* van GALL's gevolgtrekkingen en redeneeringen blijkt; doch welke, hoe zeer dit gedeelte van *'s mans*

Werk

Werk het belangrijkste, met betrekking tot de waarde van GALL's *Theorie*, vervat, echter te omslagtig voor ons bestek zijn, om 'er eenige proeven uit op te geeven, daar des Schrijvers redeneer- en betoogtrant derwijze zaneenhangt, dat men, zonder dezelfs klaarheid te kort te doen, niet wel de eene of andere afgezonderde plaats uit deze aanmerkingen ligten, en, buiten derzelver verband met al het voorgaande, opgeeven kan. Genoeg zij het, hier aan te stippen, dat de Schrijver overal in de *Theorie* van GALL dit algemeen gebrek ontdekt, dat zijne redeneeringen en gevolgtrekkingen doorgaans verder gaan, dan de waarneeming en de *analogie* toelaaten; terwijl hij ook in het onderscheiden zijner onderwerpen geheel onregelmatig is, en in een zelfde werktuig nog veele andere vermoedt. — Deze ontleed-natuurkundige aanmerkingen worden door even zoo grondige *wijsgeerig-zielkundige* gevolgd, welke echter, uit derzelver aart, alleen gerigt zijn tegen de beide Afdeelingen, welke *de neigingen* en *geestvermogens* bevatten. Bij deze nu komt voornaamlijk in aanmerking, dat GALL en zijne Leerlingen het onderscheid tusschen het *zinnelijk* en *zedelijk* oogpunt, uit welk men de neigingen van den mensch in eenen wijsgeerigen zin moet beschouwen, niet genoegzaam onderscheiden hebben.

Echter, ondanks de welberedeneerde aanmerkingen, waarmede de Schrijver doorgaans de te zeer in bijzonderheden uitweidende gedeelten der Herssen-schedelleer wederlegt, hebben wij hier en daar eenige schemeringen, en zelfs meer duidelijke trekken, meenen op te merken, waaruit wij in twijffel stonden, of de Heer DOORNIK niet somtijds voordeeliger, dan hij elders zelf betuigt, over de Leer van GALL denke. Immers *op sommige plaatsen spreekt hij zelf in den geest van* GALL; *op andere wederom schijnt hij zelf het zedelijke in den mensch niet van het zinnelijke af te zonderen; hetwelk hij echter*, door de geheele *Inleiding* heen, in de zedelijke beschouwing van den mensch aanbeveelt. Hij spreekt overeenkomstig met GALL, waar hij de *mildheid* aan een bloedrijk of *sanguineus temperament* toeschrijft, voor zoo verre hij daardoor toegeeft, dat 'er tot *zedelijke* eigenschappen *natuurlijke* redenen kunnen medewerken, bladz. 268; en hoe zeer hij tot grondslag van dit geheele Werk legge, dat *zedelijkheid* overal zorgvuldig van *werktuiglijkheid* moet afgezonderd worden, spreekt hij echter bladz. 223 van *zinnelijk- zedelijke gronden*. Voorts, van de *verwaandheid* spreekende, komt hij al vrij na overeen met GALL, en zegt bladz. 275: „ Die aan deze gemoedskrankte ziek „ zijn, kunnen mogelijk de waarneeming van GALL bevestigen, dewijl hier de geheele werkzaamheid van den geest „ zich met beelden, niet met wezenlijkheden, bezig houdt, „ en de herssenen zich daardoor als naar een middenpunt vereenigen, waardoor dan eene uitpuiling geboren wordt ter

„ plaat-

Bovennatuurkunde, en ligt geheel buiten het gebied der Natuurkunde.

Als *dynamische* of *virtuale* grond is zij in zoo verre een voorwerp voor de Natuurkunde, als de hersfenen en derzelver verrigtingen de *factoren* van dezelve zijn.

Het verwaarloozen van dit onderfcheid is oorzaak geweest van de dwaalingen en tegenftrijdigheden, welke de beantwoording der vraag over de zitplaats der ziel zoo menigvuldig opgeleverd heeft. Immers, vraagt men naar de plaatfelijke of ftoflijke tegenwoordigheid van het *intelligibel fubftraat*, dan fluit deze vraag zelve tegenftrijdigheid in; wijl een *redenwezen* juist daarin van de *ftof* onderfcheiden is, dat hetzelve *buiten den omvang onzer zinnelijke gewaarwording ligt*, en de begrippen van beiden elkander vernietigen.

Vraagt men naar de *dynamifche* of *virtuale* tegenwoordigheid der ziel, dan vraagt men naar de plaatfelijke tegenwoordigheid des *tijds!* dewijl alle waarneeming van *ons zelven*, *door* de waarneeming van onze zinnelijk-verftandige handelingen geboren, in de opeenvolging des tijds alleen *kan plaats* hebben; en van deze handelingen is de ziel de *virtuale grond*; *als zoodanig* heeft zij met de *ruimte* niets gemeen, en hierom kan haar dus, in dit opzicht, geene *plaatfelijke tegenwoordigheid* worden toegekend. — De vraag, *waar of welke is de zitplaats der ziel*, blijft dus altijd ongerijmd, daar men door dezelve niets min- of meerder vraagt dan de oplosfing van twee tegenftrijdige begrippen, die men wil vereenigd hebben.

Het kunnen dus alleen de *ftoflijke werktuigen*, waardoor de ziel haar aanwezen openbaart, zijn, met welke de Natuurkenner zich kan bezig houden; en daar het door de ondervinding waar bevonden wordt, dat de fchedel, in deszelfs *ontwikkeling*, de gedaante volgt, welke de hersfenen in derzelver oppervlakkigen omvang aanneemen, berust de Hersfen-fchedelleer van GALL voor zoo verre op aanneemlijke en genoegzaam bewezene natuurkundige gronden: edoch GALL blijft niet, gelijk alle vorige Natuurkundigen, bij het *algemeene*, maar wil deze algemeenheid in *bijzonderheden* beweezen hebben; en daarin wordt hij door den wijsgeerigen Schrijver van dit Werk zoo gegrond als duidelijk wederfproken.

De Schrijver geeft, ten einde deze zijne wederlegging te gevoegelijker te kunnen doen, alle de plaatfen op, waar GALL de werktuigen der verfchillende verrigtingen der hersfenen meent aan te treffen, en befluit zijn, voor de wijsgeerige *zinnelijke en zedelijke befchouwing van den mensch*, zoo nuttig als weldoorwrocht Werk met *ontleed-natuurkundige aanmerkingen* over alle deze door GALL afzonderlijk aangewezene werktuigen; uit welke aanmerkingen de *onzekerheid* en dikwijls *tegenftrijdigheid* van GALL's gevolgtrekkingen en redeneeringen blijkt; doch welke, hoe zeer dit gedeelte van 's mans

Werk

Werk het belangrijkste, met betrekking tot de waarde van GALL's *Theorie*, vervat, echter te omslagtig voor ons bestek zijn, om 'er eenige proeven uit op te geeven, daar des Schrijvers redeneer- en betoogtrant derwijze aaneenhangt, dat men, zonder derzelfs klaarheid te kort te doen, niet wel de eene of andere afgezonderde plaats uit deze aanmerkingen ligten, en, buiten derzelver verband met al het voorgaande, opgeeven kan. Genoeg zij het, hier aan te stippen, dat de Schrijver overal in de *Theorie* van GALL dit algemeen gebrek ontdekt, dat zijne redeneeringen en gevolgtrekkingen doorgaans verder gaan, dan de waarneeming en de *analogie* toelaaten; terwijl hij ook in het onderscheiden zijner onderwerpen geheel onregelmatig *is*, en in een zelfde werktuig nog veele andere vermoedt. — Deze ontleed-natuurkundige aanmerkingen worden door even zoo grondige *wijsgeerig-zielkundige* gevolgd, welke echter, uit derzelver *aart*, alleen gerigt zijn tegen de beide Afdeelingen, welke *de neigingen* en *geestvermogens* bevatten. Bij deze nu komt voornaamlijk in aanmerking, dat GALL en zijne Leerlingen het onderscheid tusschen het *zinnelijk* en *zedelijk* oogpunt, uit welk men de neigingen van den mensch in eenen wijsgeerigen zin moet beschouwen, niet genoegzaam onderscheiden hebben.

Echter, ondanks de welberedeneerde aanmerkingen, waarmede de Schrijver doorgaans de te zeer in bijzonderheden uitweidende gedeelten der Hersen-schedelleer wederlegt, hebben wij hier en daar eenige schemeringen, en zelfs meer duidelijke trekken, meenen op te merken, waaruit wij in twijffel stonden, of de Heer DOORNIK niet somtijds voordeeliger, dan hij elders zelf betuigt, over de Leer van GALL denkt. Immers *op sommige plaatsen spreekt hij zelf in den geest van* GALL; *op andere wedet schijnt hij zelf het zedelijke* in den mensch niet van het *zinnelijke af te zonderen*; hetwelk hij echter, door de geheele *Inleiding* heen, in de zedelijke beschouwing van den mensch aanbeveelt. Hij spreekt overeenkomstig met GALL, waar hij de *mildheid* aan een bloedrijk of *sanguineus temperament* toeschrijft, voor zoo verre hij daardoor toegeeft, dat 'er tot *zedelijke* eigenschappen *natuurlijke* redenen kunnen medewerken, bladz. 268; en hoe zeer hij tot grondslag van dit geheele Werk legge, dat *zedelijkheid* overal zorgvuldig van *werktuiglijkheid* moet afgezonderd worden, spreekt hij echter bladz. 223 van *zinnelijk-zedelijke gronden*. Voorts, van de *verwaandheid* spreekende, komt hij al vrij na overeen met GALL, en zegt bladz. 275: „ Die aan deze gemoedskrankte ziek „ zijn, kunnen mogelijk de waarneeming van GALL bevestigen, dewijl hier de geheele werkzaamheid van den geest „ zich met beelden, niet met wezenlijkheden, bezig houdt, „ en de hersfenen zich daardoor als naar een middenpunt vereenigen, waardoor dan eene uitpuiling geboren wordt ter

„ plaat-

„ plaatse, waar GALL den zetel der verwaandheid aanwijst." (Waarom echter de hersſenen zich naar een middenpunt zouden vereenigen, wanneer de geest zich met *beelden* en niet met *wezenlijkheden* bezig houdt, is ons duister; ten zij 'er ook elders eene plaats voor *wezenlijke* denkbeelden in dezelve aangetroffen wierd!) Gelijk hij dan ook, bladz. 250 enz., *zelf* verklaart, niet zoo zeer het Syſtema van GALL in dit Werk te hebben willen *wederleggen*, als wel zijne Theorie van onzuiverheden, die derzelver aanneeming kunnen verhinderen, bevrijden; immers wij leezen aldaar: „ Het ſchijnt mij derhalven toe, dat wij, met GALL, kunnen aanneemen, dat „ aan de vorming van den ſchedel tekenen gevonden worden, „ die ons tot eene meerdere of mindere ontwikkeling van het „ denkvermogen doen beſluiten, en dat wij als eene natuurkundige grondſtelling kunnen aanneemen: dat *zich de meerdere en mindere ontwikkeling van het denkvermogen, en deszelfs verſchillende verſchijnſelen, door verſchillende ſtreeken aan den Schedel, algemeen zichtbaar doet worden.* — Hierdoor ontneemen wij niets aan de eer, welke GALL als grondlegger dezer waarneemingen toekomt; en wij bevrijden tevens zijne Theorie van die onzuiverheden, welke „ dezelve, door het onaanneemelijke, zouden verhinderen „ de oplettendheid van zoodanige ſchetpzinnige mannen na „ zich te trekken, welke gewoon zijn eenen ſterk beproevenden geest in alle hunne werkzaamheden te laaten doorſtraalen."

Wij beſluiten deze aankondiging van het Werk des Heeren DOORNIK met de betuiging, dat wij in hetzelve, ter wederlegging van ſommige al te ver getrokkene uitweidingen der *Gallſche* Schedelleer, zulk eene bondige redeneerwijze hebben aangetroffen, dat wij dit Boek elken Denker, als ten hoogſten voldoende ter *rectificatie* van GALL's gevoelen aangaande de *plaatſelijke aanwijzingen der werktuigen tot onderſcheidene verrigtingen der hersſenen*, kunnen aanprijzen.

De geest en ſtrekking der Critiſche Wijsbegeerte in een kort overzicht voorgeſteld door J. R. DEIMAN, M. D. *Amſterdam, bij* W. Holtrop, 1805. *In gr. 8vo. 45 bl.*

Gedachten bij het graf van IMMANUEL KANT *door* Mr. J. KINKER. *Amſterdam, bij* W. Holtrop, 1805. *In gr. 8vo. 33 bl.*

Beide deze Stukken hebben het zelfde onderwerp na genoeg ter ſtoffe, maar verſchillen even zeer in doel als in voordragt; want daar de Heer DEIMAN als Redenaar voortreedt in gebonden ſtijl, verheft zich de Heer KINKER als Dichter tot die hoogte; van waar men hem eenmaal God en vrijheid

heid hoorde bezingen, gelijk de Leeuwrik, onttrokken aan het oog, in hooger luchtgewest het feest viert der weder ontboeide groeizaamheid; en daar de Redenaar zich voorstelt de *eenheid* te doen zien van den geest, die in de *Critische* wijsbegeerte heerscht, blijkbaar om deze wijsbegeerte aan te prijzen, heeft de Dichter geen ander doel, dan te doen gevoelen, hoe zeer KANT zich zelven vereeuwigd hebbe door den geest zijner wijsbegeerte. Beiden hebben hunne taak waardiglijk vervuld: de bereiking van beider doel is afhankelijk van de vatbaarheid en het oordeel hunner Lezers. Boven veler vatbaarheid zal nog steeds de Redevoering loopen, schoon zij ons voorkomt niet klaarder te hebben kunnen worden gesteld, en alzoo deswegens boven allen verwijt niet slechts verheven, maar alzins lofwaardig te zijn; het Dichtstuk zal de Dichter zelf voorzeker wel alleen geschikt houden voor *hun*, die alreeds genoegzaam met deze wijsbegeerte *bekend zijn*, en dezen zal hij ongetwijfeld verrukken door de duidelijke verzinnelijking van des *Koningsbergers* gedachten, of nog liever door de keurlijkste uitbreiding van die zinnelijke schets, welke dat scheppend *genie* zelf eenmaal gaf van het gebied der menschelijke kennis. Het oordeel echter van hun, die deze wijsbegeerte nog niet geheel hebben kunnen aannemen, zal noch door dezen zamengetrokken kern derzelve in het eerste, noch door haren schoonen bloemkrans in het laatste stuk, beter overreed of meer bekoord worden, dan door zoo vele uitvoerige en op allerleije wijze opgehelderde voorstellingen, als 'er van verscheidene en ook van deze zelfde handen gedaan zijn in het, blijkens deze twee stukken zelve, te vroeg gesloten Magazijn der *Critische* wijsbegeerte. Dat oordeel zal zich, *bij voorbeeld, niet ligt kunnen vereenigen met de verzekering, dat het rijk der waarheid ook dat der vrijheid is.* — „Het land „onzer kennis is door onze eigene verstandswetten bepaald. „Hier heerscht de zedelijke mensch als wetgever der natuur: „maar ook hier ontdekken wij de eerste stralen van die oor„spronglijke vrijheid, welke in ons gemoed voorhanden is." (bl. 25.) Dus zegt wel de Redenaar: maar, vraagt dat oordeel, hoe geldt hier vrijheid, daar de mensch gebonden is aan de formen zijner zinnelijke gewaarwording en aan de wetten van bevatting zijnes verstands: ja, hoe geldt hier waarheid zelve, daar de zinnen voor het verstand en het verstand voor de reden in zinnelijke zaken niets anders is, dan het gekleurde of hoekig geslepen glas voor het oog, het geen alle denkbeeld van wezenlijkheid, den eenigen grond van waarheid, doet vervallen. Waar toch is mijne vrije magt over den form van het zegellak, waarmede ik mijnen brief sluit, wanneer mij het *cachet* in de handen wordt gegeven, waarmede ik hetzelve drukken moet? Slechts zoo veel weet ik, dat de form eenig-

lijk afhangt van het *cachet*: maar over dien form gebied ik dan eerst als wetgever van het zegel, wanneer het aan mij ſtaat, dien form naar welgevallen te bepalen. Maar omtrent mijne gewaarwordelijkheid door de zinnen, en mijne begrippen door het verſtand, boeijen mij *formen* van tijd en ruimte, *categoriën* van oorzakelijkheid en zoo voorts, die zelfs onwegdenkbaar zijn. Voor ons zij dan ook al, wat buiten ons aanſchouwelijk is, onderworpen aan de wetten onzer *bevatting*, gelijk het vloeibaar lak aan het zegel, 't welk *het drukt*; wij zelve zijn toch aan de wetten onzer aanſchouwinge geboeid, zonder dezen te kunnen overtreden gelijk die onzer zedelijkheid, en alzoo, zou dat oordeel zeggen, behoort de waarheid tot het rijk der vrijheid niet. Dat zelfde oordeel zal in het Dichtſtuk de verzekering van eene natuur vol orde en ſchoonheid *buiten* ons moeilijk kunnen overeenbrengen met het denkbeeld van eene natuur, als het *veelvormig ſchepzel* van ons eigen verſtand.

Zoo heeft natuur, *door 't hoogst vermogen*
En door een Godheid als beſtraald,
Zich ook den Chaos eens onttogen
En in haar wording *zich* bepaald.
Slechts *één* in haar verſcheidenheden,
Geheel in haar verſpreide leden,
Vol orde — ook als zij doelloos dwaalt,
Volſchoon, ook als zij monſters baarde;
Zelfs dan *bezielend*, als (z') op de aarde
Als een *verdelgend* wezen daalt.

Aldus terug te komen op bl. 26 bevreemdt toch geweldig, na op bl. 15 gelezen te hebben:

Natuur, gewijzigd *naar ons weten*,
't Veelvormig *ſchepzel van 't verſtand*,
Ontfangt *van ons* haar ijzren keten —
Van ons — 't geſchakelde verband.
In de eerſte bronnen der gedachten
Vond gij dien nooddwang harer krachten
En 't glas, waardoor de Rede ziet;
Gij hebt dat tooverglas der zinnen,
Die glanzende *Iris*, diep tot binnen
Haar wederkaatzend' aart beſpiedt.

Zij kaatst en vangt haar eigen ſtralen
Terugg' en op, door de eindloosheid,
Doet ruimte en tijd den rang bepalen
Van al, wat ze om zich henen ſpreidt.

In

In die bepaling zien wij de orden,
Die 't schijnbeeld van een lot deed worden;
Dat alles schakelt in zijn' kring.
Zij vormde 't AL, gelijk wij 't kennen,
Om langs dat eindloos spoor te rennen,
Dat zijn bestaan uit om ontfing.

Mogt het *Critische* Magazijn, herhalen wij dus, nog niet gesloten zijn! Daar mogt zulk een onvoldaan oordeel bevrediging zoeken in eene nadere ontwikkeling van het eene en eene klare overeenbrenging van het andere. De inzigten des zelfdenkers, wiens naam dankbare vereeuwiging waardig is, zijn toch ook niet eensklaps gekomen tot zulke omvatting, als in beide stukken geprezen wordt gelijk dit onder anderen blijkt uit het stukjen van dien Wijsgeer zelven, over het schoone en verhevene, het welk wij hierna laten volgen.

Waarnemingen over het gevoel van het schoone en verhevene door M. IMMANUEL KANT. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Groningen en te Amsteldam*, *bij* W. Wouters *en* J. F. Nieman. *In* 8*vo*. 104 *bladz.*

Bedriegen wij ons niet geheel, dan moet dit klein, beknopt en keurig geschrift eenen ieder, die nog vreemd is met de eigene schriften van den *Koningsbergschen* Wijsgeer, met het hartelijkst verlangen vervullen, om nader met dezelven bekend te worden, en eenen ieder tevens, wien *'s* mans wijsbegeerte nog onbekend en onbemind is, uitlokken, om uit *'s Wijsgeers eigene werken den waren gang van zijnen geest en deszelfs opklimming tot die hoogte te vernemen en te volgen*, waarop hij voor zijne bewonderaars in het eeuwige licht der waarheid, voor zijne tegensprekers in den bedriegelijken regenboog der dampen van een ontsteld brein, schijnt te staan. Deze *waarnemingen* schreef KANT reeds in 1771, en in dezelven zijn, volgens het oordeel des Vertalers, de *kiemen* te ontdekken van zijne, in lateren tijd uitgegevene, *kritiek van den smaak* en *kritiek der oordeelskracht*. Men vindt in dezelven, naar ons oordeel, echter, nog zoo weinig grondtrekken van zijne *kritiek der zuivere* en vooral *der werkdadige reden*, dat men liefst de ontwikkeling en den gang van 's Wijsgeers eigene gedachten zal verlangen naar te gaan, om te kunnen begrijpen, hoe zijn geest zich eenmaal hebbe losgerukt van de leer der *wijsgeerige noodzakelijkheid*, gelijk haar PRIESTLEY noemde, om zich te stellen op de ongenaakbare steilte der *zedelijke vrijheid*; want hoezeer hij toen reeds schreef: „ware „ deugd kan slechts op grondstellingen worden geënt, die, „ hoe algemeener dezelven zijn, des te verhevener en edeler

 „ wor-

„ worden;" en: „deze grondstellingen zijn geene *speculative* „ regelen, maar het bewustzijn van een gevoel, dat in den „ boezem van ieder mensch leeft, en zich veel verder uitstrekt „ dan tot de bijzondere gronden van het medelijden en van „ de bevalligheid," bl. 22; waarin men de kiemen zijner latere wijsbegeerte gaarne zou willen erkennen, hoe ongeschikt nu ook zijne toenmalige uitdrukkingen van *gevoel* en *neiging* voorkomen, nadat hij de *zuivere reden* met hare *volmaakte pligtbetrachting* van alle *zinnelijkheid* en *lust* heeft afgescheiden; — men zal zich waarlijk op den ouden bodem der noodzakelijkheid terug gebragt bevinden, wanneer men op zijne waarnemingen der *temperamenten* let, en van den *zwaarmoedigen* leest: „ hij is standvastig; om die reden houdt hij zijne „ gewaarwordingen onder grondstellingen;" van den *bloedrijken*: „ zijn zedelijk gevoel is schoon, maar zonder grond„ stellingen, en hangt altijd onmiddellijk af van de tegenwoor„ dige indrukken, die de voorwerpen op hem maken;" van den *galachtigen*: „ hij handelt veel meer naar grondstellin„ gen, dan de bloedrijke, die enkel door toevallige indruk„ ken getroffen wordt: maar dezen zijn geene grondstellingen „ der deugd, maar der eer, en hij heeft geen gevoel voor de „ schoonheid of de waarde der daden, maar wel voor het „ oordeel der wereld;" terwijl de *koelbloedige* niet eens in aanmerking mag komen, wijl 'er niets van het verhevene en schoone, in eenen merkbaren graad, gewoon is in deze gemoedseigenschap in te komen, bl. 29, 32, 35, 37.

Tot een uitlokkend staal van 's Wijsgeers schrijfwijze moge het volgende strekken. „ In de menschlijke natuur doen zich nimmer roemrijke eigenschappen voor, zonder dat tevens afwijkingen van dezelve, door oneindige schakeringen, tot de uiterste onvolkomenheid zouden kunnen overgaan. De eigenschap van het *schriklijk verhevene*, wanneer zij geheel onnatuurlijk wordt, is *aventuurlijk*. (*) Onnatuurlijke dingen, in zoo ver het verhevene daarin is bedoeld, offchoon het 'er weinig of geheel niet in wordt aangetroffen, zijn fratsen. Wie het wonderbaarlijke bemint en gelooft, is een *fantast*: de neiging tot fratsen maakt den grillenvanger. Anderdeels ontaardt het gevoel van het schoone daardoor, wanneer het edele daarbij geheel ontbreekt, en men noemt het laf. Een man met deze eigenschap, als hij jong is, heet een *lafbek*; is hij van middenbaren ouderdom, zoo is hij een *gek*. Vermits voor den ouderdom het verhevene het meest noodzaaklijk is: zoo is een *oude gek* het verachtlijkste schepsel in de natuur, even als een jonge grillenvanger het walglijkste en onverdraaglijkste is. Scherts en levendigheid stemmen met het gevoel

(*) „ In zoo ver het verhevene of schoone de bekende middenmaat overschrijdt, is men gewoon hetzelve *romanesk* te noemen."

voel van het schoone in. Evenwel kan 'er nog tamelijk veel verstand mede doorstralen, en in zoo ver kunnen zij meer of min met het verhevene verwand zijn. Hij, in wiens vrolijkheid deze vermenging onmerkbaar is, *beuzelt* (*faselt*). Die bestendig beuzelt, is *dwaas*. Men bespeurt ligt, dat ook verstandige lieden somtijds beuzelen, en dat 'er niet weinig geest toe noodig is, het verstand voor eenen korten tijd van zijnen post af te roepen, zonder dat daarbij iets verzuimd wordt. Hij, wiens reden[en] of daden noch verlustigen noch roeren, is *langwijlig*. De langwijlige, in zoo ver hij zich echter met beide bezig houdt, is *laf*; de laffe, zoo hij opgeblazen is, is een *zot*. (*)

„Ik zal deze wonderlijke verdeeling der menschlijke zwakheden door voorbeelden iets duidelijker maken, want wien HOGARTH's graveer-ijzer ontbreekt, moet, wat de teekening aan uitdrukking mist, door beschrijving vergoeden. Stoutmoedige onderneming van gevaren, voor onze eigen, voor vaderlandsche en voor onzer vrienden regten, is verheven. De Kruistogten, de oude ridderschappen, waren aventuurlijk; de tweestrijden, een ellendig overschot der laatsten, uit een verkeerd begrip van eer, zijn fratsen. Eene zwaarmoedige verwijdering van het gedruis der wereld, uit een regtmatig verdriet, is edel. De afgetrokkene Godsdienstoefening der oude kluizenaren was aventuurlijk. Kloosters en dergelijke graven, om levende heiligen op te sluiten, zijn fratsen. Het bedwingen zijner hartstogten, door grondstellingen, is verheven. Kastijdingen, geloften en meer andere monnikkendeugden, zijn grillen. Heilige gebeenten, heilig hout en al zulke vodden meer, de heilige stoelgang van den grooten Lama van *Thibet* niet uitgezonderd, zijn *grillen*. Onder de werken van geest en fijn gevoel vallen de helden-gedichten van VIRGILIUS en KLOPSTOK in het *edele*, van HOMERUS en MILTON in het *aventuurlijke*. De herscheppingen van OVIDIUS zijn *grillen*, de tooversprookjes der Fransche geestigheid zijn de ellendigste grillen, die immer uitgekraamd zijn geworden. Anacreontische gedichten zijn gemeenlijk zeer nabij aan het *laffe*."

In vier Afdeelingen zijn deze *waarnemingen over het verhevene en schoone* verdeeld. I. *Over de onderscheidene voorwerpen des* ge-

(*) „Men bespeurt rasch dat dit eerwaardig gezelschap zich in twee klassen verdeelt, in die der grillenvangers, en in die der gekken. Een geleerde grillenvanger wordt, op eene bescheidene wijze, een *pedant* genoemd. Wanneer hij de trotsche gebaarden van wijsheid aanneemt, even als de grootsprekers der oude en nieuwe tijden, dan past hem de kap met bellen. De klasse der gekken wordt meer in de groote wereld aangetroffen. Zij is misschien nog beter dan de eerste. Wij zijn hen veel verschuldigd en hebben ook veel aan hen te belagchen. In deze *caricatuur* maken zij evenwel elkander een zuur gezigt, en de een stoot, met zijn ledigen kop, tegen dien van zijnen broeder."

gevoels van het verhevene en schoone. II. *Over de eigenschappen van het verhevene en schoone aan den mensch, in het algemeen.* III. *Over het onderscheid van het verhevene en schoone, in de onderlinge betrekkingen tusschen beide geslachten.* IV. *Over de karakters der volken, in zoo ver dezelven op het verschillend gevoel van het verhevene en schoone berusten.* — Door de vertaling van dit Werkje is voldaan aan een reeds voorlang geuit verlangen van den Heer P. VAN HEMERT, in zijn *Magazijn voor de Critische Wijsgeerte*, D. I. St. 1. bl. 69. en strekt dezelve voorzeker den Vertaler tot eer.

Reizen door Rusland, Duitschland, Zwitserland, Frankrijk en Engeland; door N. KARAMSIN. *Uit het Hoogduitsch vertaald, Iste Deel. Met Plaaten. Te Leijden, bij* P. H. Trap. *In gr. 8vo. 266 bl.*

Een voortreflijk weiland, een voortreflijk boschjen, een voortreflijk meisjen — kortom *all' het voortreflijke verblijdt dezen Reiziger, waar en onder welke gedaante hij het ook vinden mag*; en het zijn vooral de voortreflijke blijken van zijn warm gevoel voor het ware en goede, voor het waarlijk schoone en edele, hetwelk ons een zoo uitnemend genoegen gaf bij de lezing van dit Werk, waardoor wij ook eenigzins bekend worden met den trap van veredeling en beschaving in Rusland, en dat vooral belangrijk is door vele bijzonderheden, betreffende een aantal grote vernuften en mannen van eenen gevestigden roem, welken deze Reiziger overal vlijtig bezocht; als zijnde zijne voorname bedoeling, overal wijsheid op te zamelen, ten einde daarna mede als Schrijver te arbeiden, in het bijzonder voor zijne eigene Natie. Het zal voorzeker reeds genoeg zijn om den Lezer uit te lokken, als wij de namen van KANT, RAMLER, NICOLAI, MORITS, HERDER, PLATNER, WEISZE, WIELAND en LAVATER opnoemen, met welke allen, blijkens dit eerste Deel, de Schrijver kennis maakte, en van welke hij ons belangrijke gesprekken en bijzonderheden mededeelt.

Het reisverhaal is geschreven in Brieven aan eenen Vriend, waarvan de eerste nog in zijn Vaderland, in Mei, kort na zijne afreize, en de laatste, in dit Deel, in Aug. 1789 te Zurich getekend is; en geheel het Werk zal in drie Delen afloopen: deze brieven zijn niet geschreven in stille uuren op 's mans boekvertrek, maar nu hier dan daar, onder den weg, en dikwils met potlood, op afgescheurde stukken papier; waarom hij ook voor de ongelijkheid van stijl vergeving vraagt, die de Lezer hem zeer gereedlijk geven zal, daar alzoo de uitboezemingen van zijn vol hart des te warmer en zuiverer voor ons bewaard bleven.

Het

Het smart ons, dat wij de vertaling (van eene Duitsche vertaling) bij een Werk, dat anders zoo aangenaam leest, niet kunnen prijzen; meer dan eens konden wij den zin van het oorspronglijke niet raden; b. v. (want fouten van minder belang willen wij niet opgeven) bl. 164 lezen wij, dat bij den Schrijver het denkbeeld opkwam van naar Italie te reizen, om daar het een en ander te beschouwen, *en tot geen ander oogmerk, dan om over de klaarheid der ondermaansche dingen te zuchten*; en in een brief uit Berlijn, bl. 99. MORITS *is met* CAMPE, *een beroemden Duitschen Leeraar, in twist. Deze heeft openlijk in de nieuwspapieren daarvan reden gegeven, waarom hij de verbintenis met hem gebroken heeft, en zijne boeken niet meer in druk geeft.* „*Ik wilde hem in denzelfden toon antwoorden,*" zeide MORITS, „*en had reeds twee vellen vol geschreeven: maar ik bedacht mij, wierp het geschrevene op het vuur, en lag het publiek mijne verdediging geheel koelbloedig voor.*" — *Gij zijt een zonderling mensch*, dacht ik, *onmooglijk kunt gij in vrede leven. Hij is zeker de eenige beroemde Schrijver in Duitschland niet, welke niet eens een openlijke krijg met een anderen geleerden gevoerd heeft: en het publiek leest deze strijdschriften met genoegen. — Adieu, Heer Professor!* — Wij verstaan onze taal niet, indien dit laatste geen onzin bevatte.

Dan het is ons eene aangenamer taak, den Lezer het een en ander mede te delen ter staving van ons gunstig gevoelen. Het spreekt van zelve, dat onze Reiziger de meesterstukken der schilderkunst te Dresden niet over het hoofd zag; drie uuren bragt hij in de Gallerij aldaar door, maar wel drie maanden had hij daar willen vertoeven. Van het hoogstmerkwaardige geeft hij echter kort bericht, en bij deze aantekeningen vonden wij aan den voet der bladzijden, nopens de voornaamste meesters, met groot genoegen, eene en andere opheldering.

In Berlijn bezocht hij den Schouwburg; men gaf juist: *Menschenhaat en Berouw* van VON KOTZEBUE; dit stuk beviel hem bij uitnemendheid, en hij geeft zijnen Vriend den geest en het beloop van hetzelve; hij erkent, dat het niet boven alle berisping is, maar bij zoo veel schoons en treffends, zegt hij, vergeet de aanschouwer de kritiek; voorts zegt hij zijn gevoelen over de uitvoering, en vervolgt dan aldus: „Ik geloof dat de Duitschers zulke Toneelspeelers niet zouden hebben, wanneer zij geen LESSING, GOTHE, SCHILLER en andere Dramatische Schrijvers gehad hadden, welke in hunne Toneelstukken den Mensch zoo levendig voorstellen, als hij is, terwijl zij alle de fijne verdiepingen zijner natuur nabootzen zonder alle *overvloedige* verfraijingen, zonder Fransch blanketzel, welk eenen mensch van natuurlijken smaak onverdraaglijk is. Wanneer ik SHAKESPEAR en de beste Toneeldichters der Duitschers lees, dan kan ik mij altijd geheel levendig verbeelden,

hoe de Toneelſpeler zich moet voorſtellen: lees ik echter een Fransch Treurſpel, zoo vind ik maar zelden, hoe de Toneelſpeeler goed, óf zoo ſpeelen kan, dat het mij treft. — Toen ik den Schouwburg verlaten had, droogde ik op de ſtraat nog den laatſten traan uit mijne oogen. Gelooft gij wel, mijn Vriend! dat ik den gehelen avond mij onder de gelukkigſte menſchen rekende. Men beweere nu nog, dat de ſchoone kunſten geen invloed op ons geluk hebben. Neen! ik zal ſteeds hare werkingen zegenen, zoo lang een hart in deze borst klopt, en zoo lang dat hart gevoel heeft."

„Gij ziet, mijn Vriend!" dus eindigt de negenëntwintigſte Brief, „dat ik mannen heb leeren kennen, welken mijne geheele achting verdienen: verſtandige, beſchaafde, geleerde, beroemde mannen — maar vreemd aan mijn hart. Wie onder hen behoeft mij in het geringſte. Ieder van hun heeft zijne bezigheid en betrekkingen, en geen bekommert zich om den armen vreemdeling. Geen zal het morgen gewaar worden, wanneer ook de tegenwoordige nacht op hare zwarte vleugelen mij uit de waereld draagt. Niet de kleinſte zucht zouden zij over mij laten, maar ſpoedig — ſpoedig zoudt Gij de ontbinding van uwen Vriend vernemen."

Tweemaal kwam hij te vergeefs bij WIELAND; „heden ging ik weder bij hem," zegt hij, „en wel des morgens om agt uure, en nu trof ik hem aan. „De wensch om u te zien „heeft mij naar Weimar gevoerd," was mijne inleiding. — „Dat is der moeite niet waardig," antwoordde hij koel en met eene terughouding, die ik van WIELAND niet verwacht had. Toen vroeg hij hoe ik te *Moskow* zoo goed het Duitsch had leeren ſpreken? Ik verhaalde hem, dat ik gelegenheid genoeg had om met Duitſchers om te gaan, en wel met lieden, die hunne taal volkomen verſtonden. Ik noemde toen LENS, en nu kwam het geſprek op dezen ongelukkigen man, welke WIELAND zeer goed bekend was. Wij bleeven intusſchen ſtaan, waaruit ik natuurlijk beſluiten moest dat WIELAND verkoos mij niet lang op te houden. „Waarſchijnlijk kom ik „u ongelegen," zeide ik. — „Ja!" antwoordde hij: „en „daar te boven werken wij gewoonlijk 's morgens." — „Vergun mij dan op een ander tijd te komen; bepaal ſlegts „een uur. Ik verzeker u nogmaals, dat ik alleen naar „Weimar gekomen ben om u te zien."

„WIEL. Maar wat wilt gij van mij?"

„*Ik.* Uwe Schriften hebben in mij den wensch doen ontſtaan, om derzelver Schrijver perſoonlijk te leeren kennen. Ik verzoek voorts niets van u, als het verlof om u te zien."

„WIEL. Gij maakt mij verlegen. Moet ik oprecht mét u ſpreken?"

„*Ik.* Gij zult mij verpligten."

„WIEL. Ik ben geen vriend van nieuwe kennisſen te maken,

ken, en ten minsten niet met lieden, welke mij geheel onbekend zijn. Ik ken u niet."

„ *Ik.* Dat stèm ik toe: maar wat vreest gij van mij?" —

„ WIEL. Het is thands in Duitschland de mode geworden te *reizen*, en dan de reizen te *beschrijven*. Zodanige reisbeschrijvers, wier getal niet gering is, gaan van stad tot stad, en zoeken met beroemde lieden alleen te spreeken, om dat, wat zij van hen hooren, te *laten drukken*. Wat dan onder vier oogen gesproken is, wordt voor het publiek uitgebazuind, en daardoor hebben reeds veelen geleden. Ik ben mijzelven niet geheel zeker; zomtijds ben ik te openhartig."

„ *Ik.* Herinnert gij u niet, dat ik geen Duitscher ben, en voor het Duitsche publiek onmooglijk schrijven kan?"

„ WIEL. Welke nuttigheid echter is 't, dat wij bekend worden? Gesteld, wij wierden voor elkander belangrijk, moeten wij niet spoedig weder scheiden? Want gij zult waarschijnlijk hier niet blijven?"

„ *Ik.* Ik zou mij meerdere dagen hier in Weimar ophouden, om het genoegen te hebben u nader te leeren kennen, en bij onze scheiding zou ik mij verheugen, u, als vader in den schoot van uw huisgezin, en als vriend onder vrienden gezien te hebben."

„ WIEL. Geheel niet. Ook zal ik 'er eene gewetenszaak van maken, wanneer gij alleen om mij hier blijft. Misschien zoudt gij in andere Duitsche Steden, bij voorbeeld in *Gotha*, meer genoegen en onderhouding vinden."

„ *Ik.* Gij zijt een Dichter, en ik bemin de Dichtkunst: hoe aangenaam zou het mij zijn, wanneer gij mij wildet toestaan, slegts een uur, over deze, het leven veraangenamende kunst met u te spreken."

„ WIEL. Ik weet naauwlijks, wat ik u zal antwoorden: misschien kunt gij mijn Meester in de Dichtkunst zijn."

„ *Ik.* ô! Te veel eer! — Ik moet dan voor altijd van u afscheid nemen?"

„ WIEL. (Mij lachend aanziende.) Ik ben wel geen physionomist: maar uw gelaat blaast mij een zeker vertrouwen in. Uwe oprechtheid bevalt mij, en nooit zag ik eenen Rus, welke u geleek. Ik heb eenen *Sch.* gekend, een scherpzinnig man, die met den geest dezes Grijsaards (wijzende op het pourtrait van VOLTAIRE) zeer vertrouwd was, en over 't algemeen volgen uwe landslieden de Franschen na, maar gij" —

„ *Ik.* Ik dank u."

„ WIEL. Wanneer gij met mij eenige uuren verkiest door te brengen, kom dan heden nadenmiddag om half drie uure weder."

„ *Ik.* Ik vrees —"

„ WIEL. Wat?"

„ *Ik.* Dat mijn bezoek u lastig zal vallen."

„ WIEL.

„ WIEL. Ik verzeker u, dat het mij aangenaam is, en verzoek u te gelooven, dat gij niet de eenige oprechte mensch op de waereld zijt."

„ *Ik.* Vaarwel."

„ WIEL. Om half drie verwagt ik u."

„ *Ik.* Ik zal komen. Vaarwel." —

Zoo liep dit bezoek in het eind toch nog gunstig af, en des namiddags was het onderhoud vriendlijk, hartlijk en belangrijk; dan wij kunnen alles niet afschrijven. Dit *ééne* nog: gedurende zijn verblijf te *Zurich*, ging KARAMSIN iederen dag bij LAVATER, at bij hem, en ging des avonds met hem wandelen; van dezen merkwaardigen man meldt hij dus vrij veel aanmerklijks, waaromtrent wij toch den Lezer naar het Werk zelve verzenden moeten; maar het volgende hadden wij al aanstonds bij de lezing ook voor *ons publiek geschikt.* Hij bezogt, onder anderen, met LAVATER, *op zekeren dag*, een waardigen Dorpspredikant, die *met twee beminnelijke* Zusters huis hield; van welk *bezoek hij veel verhaalt*, onder anderen ook dit:

„ Na het eeten begaven *wij ons tot het spel — maar niet* tot het kaartspel, mijn Vriend! — wij plaatsten ons rondom eene tafel, en ieder nam een blad papier, waarop hij eene vraag schreef, die hem inviel. Toen wierden die papieren door elkander geschud, en ieder moest nu die vraag beantwoorden, welke hij kreeg, en eene nieuwe opgeven. Op deze wijze duurde het spel voort, tot dat het blad vol was, en toen wierd alles voorgelezen. Eenige antwoorden waren welgepast, en die van LAVATER onderscheidden zich van de overigen als de maan van de starren. De antwoorden der bevallige Zusters schitterden door eenvoudigheid en zedigheid uit. Ik zal u tot een voorbeeld eenige vragen en antwoorden mededeelen. Vraag: „ Wie is de waare weldoener?" — Antwoord: „ Hij, die in den *tegenwoordigen* nood helpt." Dit antwoord bevat bij alle eenvoudigheid eene treffende waarheid. Geef een ander dat, wat hij thands juist behoeft: onderhoud hem niet met schoone woorden, die van honger sterft, maar geef hem een stuk broods. Wat helpt hem een stuk gouds, die in gevaar is om te verdrinken? Trek hem uit het water. — De vraag: „ Is het leven van een zeker „ mensch tot de voltooijing eener zekere zaak volstrekt no„ dig?" wierdt op de volgende wijze beantwoord: „ Het „ is nodig, wanneer hij in het leven blijft: het is onnodig, „ wanneer hij sterft;" en op de vraag: „ Wat is het best „ op de plaats, waar wij ons bevinden?" volgde het antwoord: „ De menschen." — Daarop wierden verscheidene woorden zonder zamenhang opgegeven, en elk moest daaruit iet zamenhangends maken, 't geen dan wel eens gelach verwekte.

„ Ik wenschte dat wij deze soort van tijdverdrijf van de Duitschers overnamen: het verstand wordt daardoor geöeffend, en voor de vriendschaplijke gezelschappen kan niets aangenamer en onderhoudender zijn." — Dusverre onze Schrijver, dien wij ook bij ons vele Lezers wenschen.

De Familie van Halden. *Door* AUGUST LAFONTAINE. *Met Plaaten. II Deelen. Te Haarlem*, *bij* F. Bohn. *In gr. 8vo. Te zamen* 734 *bl.*

Eene Roman, die misschien in een en ander opzicht voor sommige Stukken van dezen uitmuntenden Schrijver moet onder doen, waarin ons althands eene en andere grote onwaarschijnlijkheid *hinderde*, (die men gemaklijk had kunnen *verhelpen*.;) maar die evenwel zeer zeker niet alleen *eene plaats verdient bij zijne overige*. Geschriften, maar ook iedere *zoodanige vlek door vele in het oog lopende schoonheden overvloedig vergoedt*. Men kan de geschiedenis niet lezen zonder de levendigste belangneming; iedere bladzijde roert ons, en alles heeft de kenlijkste strekking om het gevoel voor het ware en goede in te scherpen en te bevestigen. Het is vooral ook het kontrast, hier zoo natuurlijk en ongezocht, dat ons in deze geschiedenis bevalt: wij zien hier zeer sterke en zeer zwakke, zeer edele en zeer slechte menschen, en eindlijk krijgt de ondeugd haar natuurlijk loon. Een paar trekken zullen genoegzaam wezen om onzen Lezer den geest van deze Roman te doen voelen; met het karakteristieke van dezen Schrijver is hij voorzeker reeds genoeg bekend. *Ziet hier de ondervinding van eenen ondeugenden*: „ *Als ik dat alles zoo naga*, — *het is toch wonder-*
„ *lijk met deze helden der deugd en met ons.* Wat moe-
„ ten wij al niet bij de hairen vatten, wat al streken, wat
„ al rollen spelen, om tot ons doel te komen! Maar zij
„ zijn bedaard en altijd dezelfde, zoo dat wij dikwijls
„ niets tegen hen kunnen uitvoeren. Het is waar, wij ge-
„ nieten het leven, en zij niet; maar onze zorgen, het ge-
„ stadig opletten op alles, de eeuwige ingespannenheid van
„ onzen geest; en dan, het geen men toch niet berekenen
„ kan, — een soort van onrust, ik weet zelfs niet, kna-
„ gingen van het geweten, welke ons bij slot het vermaak
„ weder vergallen."

En dit was daarentegen het gevoel van eenen deugdzamen: „ Lieve vrouw Zuster, gij hebt — gehaat; en wat
„ hadt gij daar voor? Niets dan verdriet. Ziet gij, wij
„ zijn gelukkig, om dat wij niemand haaten. *Ook gij zult*
„ met onzen lieven Heers hulp nog gelukkig worden, maar
„ de middelen daartoe zijn liefde, goedheid en vergeving."

De

De Lezer voelt, hoe eene geschiedenis, met zulk eene bedoeling door eenen LAFONTAINE uitgewerkt, op verstand en hart moet werken; en wij verzekeren hem, dat hij dezelve met genoegen zal lezen en herlezen. Wij willen hem daarom ook nu vooraf niets mededeelen van het verhaal, maar in 't bijzonder den waardigen ouden Majoor VAN HALDEN aanbevelen aan zijne vriendschap: de volgende trek moge doen voelen, hoezeer de man dezelve verdient: „ Oude" (zeide de Majoor, toen de geschiedenis zich eindlijk zoo gelukkig ontwikkelde) „ van daag voor het laatst „ tegen den Hemel gemord, en van ons leven niet meer! „ Ik zeg u, al verging hemel en aarde rondöm mij, ik wil „ staan als een man, en mij niet verroeren, ten zij 'er voor „ of naast mij een onschuldige mogt liggen, dien ik daar„ door behouden kon. En met dat *Duël*, was toch ook „ een domme onberadene streek, zoo als ik nu ook in„ zie. Want *hebben* zij ons kwaad gedaan? *Zij wilden* het „ slechts doen. *Dezen* hier verkochten zij naa *Hongarye*, en „ *dien* daar jaagden zij naa *Polen*. Toen mogen zij ge„ dacht hebben, wonder wat schranders uitgericht te heb„ ben; maar onze Lieve Heer brengt deze twee juist bij„ één, en de één redt des anderen leven. EMILIA zenden „ zij naa de *Mark*, en dit geeft gelegenheid dat Juffrouw „ JULIA onze goede LOUISE uit de klauwen van dien Duivel, „ van KAREL, verlost. Ja, ik wenschte dat SELENBERG en „ KAREL thans binnen traden. Ik zou zeggen: welkom! „ gijlieden hadt het ten kwade met mij gedacht; maar gij„ lieden hebt het goed met mij gemaakt."

Een en andermaal lazen wij, onder anderen, *Predikant*, in plaats van *President*; zoodanige zinstorende onnaauwkeurigheden moest de Corrector niet over het hoofd zien.

Levensgeschiedenissen voor jonge lieden. IIIde Deel. Ook onder den titel: *Het Leven van* JAMES COOK, *door* C. ROGGE. *Te Leijden, bij* D. du Mortier en Zoon. *In* 12*mo*. 199 *bl.*

De Lezer voelt, dat de Heer ROGGE inderdaad gene betere keuze kon doen; en deze Levensbeschrijving, in denzelfden uitmuntenden smaak als zijne vorigen bearbeid, is voor onze Kinderen een uitnemend Geschenk. Het Wereldkaartje, voor dit Werkje geplaatst, is even wel uitgevallen als hetzelve onontbeerlijk is.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen, raakende den Natuurlijken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap. XXIIste Deel. Te Haarlem, bij* J. Enschedé en Zoonen *en* J. van Walré, 1805. *In gr. 4to. 462 bl.*

In deezen bundel ontmoeten wij een Drietal Antwoorden op 's Genootschaps Prijsvraage, voor 1804 uitgeschreeven, van deezen belangrijken inhoud: *Van welken aart waren de Zoenofferhanden onder het Oude Verbond? Heeft de Dood van Christus daarmede eene genoegzaame overeenstemming, om met de daad in het licht van een Zoenoffer beschouwd te worden? Zo ja, hoe verre strekt zich deeze overeenstemming uit?* — De eerste, en met meerderheid van stemmen met den Gouden Eereprijs bekroonde Verhandeling, is die van den Eerw. RINSE KOOPMANS, *Leeraar der Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam*: aan dezelve wordt in de Voorreden, naamens het Genootschap, geene *onderscheidende* verdienste, behalven die van *uitvoerigheid*, toegekend: zij mag evenwel, onzes oordeels, op meerdere en betere roem draagen. De tweede in rang staat het werk van eenen *onbekenden* Schrijver, dat, door zijne bondigheid en wijsgeerige netheid, te zeer den arbeid van KOOPMANS op zijde streeft, om, naar ons inzien, geene *bovengemeene* aanspraak te hebben op eenen Zilveren Eerepenning, nu voor het eerst zedert 's Genootschaps aanvang, van 1778-1804, aan de mislukte poogingen van waardige Mededingers *niet* uitgereikt. De laatste plaats, eindelijk, bekleedt het opstel van den Eerw. GERBRAND BRUINING, *Remonstrantsch Gereformeerd Predikant te Nieuwkoop, en werkend Lid van het Utrechtsch Genootschap van Konsten en Weetenschappen.* Om betere gelegenheid te geeven tot een Christelijk onderzoek omtrent de gedaane Vraage, verschijnen beide deeze Antwoorden,

in gevoelens van dat des Heeren KOOPMANS eenigzins verschillende, doch in de hoofdzaak met hem eens, onder de Werken van TEYLER in druk: en geen onzijdig Konstrichter zal, vertrouwen wij, omtrent dezelven des Genootschaps koelen lof te hoog gestemd achten, „ dat zij in 't geheel, of NB. voor een goed gedeelte, *leezenswaardig* zijn." Eerder moet deeze schraalheid in prijzen, en bovenal in *verwerven*, zo ongewoon, en afsteekende bij de edelmoedigheid en bekende onzijdigheid der aanzienlijkste Fundatie in ons Vaderland, verwondering en bevreemding baaren. Zij zoude het echter meer doen, en geheel de zaak een raadselachtiger voorkomen hebben, indien niet aan het Publiek een wenk gegeeven ware, dat Directeuren en Leden of Beoordeelaars, na den Gouden Eereprijs aan den Eerw. KOOPMANS te hebben toegeweezen, verre uiteenliepen *omtrent de waarde*, die men op de mededingende *Antwoorden te stellen* had. (*) Of bij Heeren Directeuren een *ontijdige Kerkijver*, dan wel de Gouden *Muntspreuk* des *Genootschaps* (WAARE GODSDIENSTKENNIS BLOEIT DOOR VRIJHEID) het zwaarst gewoogen hebbe, onderneemen wij niet te beslissen, of ook te onderzoeken. Genoeg, de Voorreden toont ons, 'er kwam eene te loorgestelde hoop bij, van *geene* Verhandeling zelfs te mogen drukken, die het bekend en overoud gevoelen begunstigde, omtrent de Leer van CHRISTUS lijden en sterven als een *voldoenend* offer aan GODS *strafvorderende* Gerechtigheid. — Maar laat ons, uit bescheidenheid en gevestigde hoogachting voor TEYLER'S beroemden Naam in het Gemeenebest der Letteren, de geheugenis van den dag der Beöordeeling niet verder ophaalen, dan noodig was om het vooroordeel tegen te gaan, dat bij iemand tegen de *misloonde* verdiensten van kundige Schrijvers ontstaan konde uit 's Genootschaps Voorreden. Wij eindigen met den hartelijken wensch

Teileri e fastis excidat illa dies:

en gorden ons nu aan tot de taak, die voor ons ligt.

De Eerw. KOOPMANS, zijn onderwerp ten vollen meester,

(*) Men herinnere zich eene *annonce*, in de *Konst-* en *Letterbode* geplaatst, kort na 's Genootschaps uitspraak, van 13 April 1804; waarop wij hier het oog hebben.

ter, heeft hetzelve op breeden leest geschoeid, bij zijne uitvoerigheid evenwel in eene juiste orde en met klaarheid van voordragt behandeld, en door menigerlei blijk van zijne beleezenheid en rijkdom van gepaste aanhaalingen deezen met recht bekroonden arbeid versierd.

Hij vangt aan, in eene *Inleiding*, met de belangrijkheid der stoffe op te merken, de inrichting der *drieledige* Prijsvraag goed te keuren, en zich ten leiddraad haarer beantwoording voor te stellen; terwijl hij voorts, afkeerig om met ontijdige geleerdheid te praalen, een getal nabuurige en zelfs aangelegen onderwerpen uitmonstert, en zijne taak naauwkeurig omschrijft. Hij bepaalt zich dus, om, in het Iste Deel van zijn werk, naar *den aard der Zoenoffers*, bijzonder van de *Wettische*, onderzoek te doen, en vereischt, tot meerdere onzijdigheid in deeze toetze, „ dat men zich, als ware men van de Chris„ telijke Bedeeling gansch onkundig, in den toestand „ der Jooden verplaatze, gelijk zij oudtijds leefden on„ der de Wet en Profeeten." De *naam* dier Offers in den Bijbel; de *gelegenheden*, waarbij dezelve geöfferd wierden; de *plegtigheden*, die daarbij plaats hadden, (voor zo ver men deeze, als ter zaake dienende, moet kennen), en de *uitwerking* door die Offers te wege gebragt, gelijk mede het *doel* van derzelver instelling, — zijn dus de aangelegen stukken, die hem aanvangelijk in een Vtal Hoofddeelen onledig houden. In een zo ruim bestek vond eigenaardig de aangelegen verordening en beschrijving der verrichtingen op den *grooten Verzoendag* (waarvan LEV. XVI meldinge is) bekwaame plaatze. Gaarne zouden wij den Schrijver van nader bij volgen; dan de gunstige onderstelling omtrent eenige ervaarenis onzer Leezeren in het Mosaisch Wetboek, dat in aller handen is, — eene onderstelling, waarop wij ons zeker meer verlaaten mogen, dan KOOPMANS doen konde, — doet ons deeze zijne breedvoerige navorschingen in een zeer kort begrip te zamentrekken.

Behalven menigte andere Offerhanden, in MOSES Wet door JEHOVAH bevolen, vinden wij gewaagd van *Zond- en Schuld-offers*, thans moeielijk te onderscheiden, dan hierin overeenkomende, dat zij met kleen verschil van plegtigheid geschiedden, en beiden als *Offers ter Verzoening*, of *Zoenoffers*, in de Vraag zijn aangeduid. Vermits in de oogen van dien hoogverheven GOD, die tevens

Israëls Koning was, alles, wat tot zijnen Dienst gewijd werd, zo *perſoonen*, als *zaaken*, zekere onvolkomenheid of *onreinheid* had, geſchiedde de heiliging van Priesters, Huis of Paleis Gods, vaten, enz. door gezegde Offerhanden. Daar voorts het Volk, dat met JEHOVAH in verbond was, van zijnen kant, volgens de Wet, en rein van zondeſmet, en Gode-waardig zijn moest, werd almede *verzoening*, dat is wegneeming, bedekking, of zuivering van ſchuld, om gelijke rede, vereischt door Offers, na de herſtelling van ligchaamskwaalen, zwakheden en gebreken, vooral na het pleegen en ontwaaren eener ligtere en onopzettelijke misdaad, waarvoor de Wet dit middel tot vergeeving gehengde. Het heerſchende denkbeeld, dat ziekten en ligchaamsongemakken, als blindheid, melaatsheid enz., uit zedelijk kwaad ontſtonden, of ſtraffen waren der Voorzienigheid, lag vermoedelijk den grond tot de gelijkvormigheid van opgemeld gebod der Zoenoffers. — Niet alle en zwaardere wanbedrijven, evenwel, mogten dus *geboet* worden; deezen *doodſtrafte* de Wet, „gebiedende de uitrooijing „des ſchuldigen uit den volke." Alleen zonden van afdwaaling en onkunde, of die met geenen moedwil gepleegd, en als de zodanigen omſchreeven waren, vonden de gunſtige uitzondering, dat zij, met afwending van het oordeel der ſtrafbedreigende Wet, langs deezen weg *verzoend* konden worden. Zo ten aanzien van bijzondere Leden der Maatſchappije, als ten behoeve van geheel het Volk, mogten en moesten de Zoenofferhanden bij opgenoemde overtreedingen geſchieden: en, of men ten deezen nalaatig ware, wierd 'er bovendien de plegtigheid ingeſteld van den *jaarlijkſchen Verzoendag*, *voor alle* verdere en *onverzoend* gebleevene *Volksongerechtigheden* (*).

De

(*) Hoewel de geëerde Schrijver ten deezen niets beſlist, helt hij nogthans over tot de gedachte, dat onder de woorden *alle Volksongerechtigheden*; die op den Bok ten Verzoendage gelegd zijn, ook de *mindere* zedelijke ſchuld, die tot *geene* daaden uitliep, maar toch in het harte wortelde, de overtreeding van de *Officia imperfecta*, bedoeld, en alzo *verzoend* wierd. Wat ons aangaat, wij oordeelen, dat zijn Eerw. hier kwaalijk beſtaanbaar is met andere plaatzen zijner Verhandelinge, alwaar hij leert, dat de Westiſche Inſtellingen alléén dienden ter wegneeming van Burgerlijke ſtraf, en dat dezelve geene eigenlijke vergiffenis aanbrengen konden van ſchuld, uit zedelijk kwaad gebooren; zie onder anderen H. VII, bl. 73.

De *plegtigheden* wijders, het Zoenoffer vergezellende, waren niet minder fpreekende ingericht, om hoogen eerbied voor den JEHOVAH, als God en Koning Israëls, aan te kweeken, en zedelijke deugd, althans gezellige pligten, met nadruk den Volke in te boezemen: uitneemend wierd de Majefteit der Wet gehandhaafd, waar geene hoe kleene fchending derzelve *onopgemerkt* bleef, en, naar gelang het vermogen of de rang der fchuldigen grooter was en uitfteekender, eene zwaardere boete, een kostelijker Offer geëischt wierd. Altoos moest hetzelve in zijne foort voortreffelijk, volkomen, en zo wel als de offerdoende Priester, die de gaave aan GOD opdroeg, en als Middellaar tusfchentrad, zonder eenig gebrek, zijn. De ftaatige *toewijding* aan den heiligen Koning, aan JEHOVAH, ging vooraf, door de gaave, of het dier, voor zijne deur, of bij den grooten Altaar te plaatzen, die ftond aan den ingang van het Huis zijner Heerlijkheid. De *oplegging der handen* op het offerbeest en *belijdenis der fchuld* volgde. Na de flachting van het Offer, *besprengde de Priester de hoornen of de wanden des reukaltaars met bloed*, en verbrandde hij het *vet*, als het uitneemendfte van het geöfferd dier, wiens romp ten fpijze verbleeven wierd voor hun, die tot het Heiligdom betrekking hadden; ten zij in geval van zwaardere misflagen, en boetedoeningen voor de Priesters, of voor het Volk, op den Verzoendag; dan, naamelijk, werd ook het overfchot des Offers buiten de ftad, of het leger, op eene *reine* plaatze verbrand, en waren *zij* tot den avond *onrein*, die aan deeze verrichting deel hadden. Het zinnebeeldige in deezen plegtigen Eerdienst gaat de Eerw. KOOPMANS ftuk voor ftuk na, ten einde den indruk uit te vorfchen, dien het op bedachtzaamen achterliet; en hoofdzaakelijk komt zijn befluit hier op neder: dat het dier als 't ware *den last der beleeden fchuld wegdroeg*, en deeze als *gelaaden wierd op het offer* bij de *oplegging der handen*; dat de *besprenging des bloeds* het *onreine* en *vuil der zonde* vertoonde; terwijl het *gewigt* derzelve tevens daarin doorftraalde, dat *eene ziele* (die geächt wierd in het *bloed* haare wooning te hebben) overgegeeven wierd ten dood, tot een *zoenmiddel* en *bevrijding* voor den overtreeder, wien de ftrengheid der Wet met zulk eene ftraf bedreigd had. Voorts, daar het Offer *geheel* aan JEHOVAH geöfferd en vernietigd moest worden, of tusfchen Hem en zijnen Hofftoet gedeeld

werd, boezemde zulks ontzag voor den Opperzorst in, wiens eens verbeurde gunst en beleedigde Majesteit niet dan door zwaare schenkaadien te herwinnen was; terwijl zich tevens in dit alles, dat tot *boetvaardigheid* en voorzichtigen levenswandel aandreef, het troostrijk denkbeeld mengde, dat men, langs den voorschreeven weg, bij eenen zo heiligen GOD, *verzoening* en *bevrijding van straf* erlangen mogt: want in deezen zin van *bedekking*, *uitwisfching*, of *wegneeming*, heeft men die schriftuurlijke bewoordingen te verstaan, naar de verklaaring van den geleerden JOHN TAYLOR (*), wien KOOPMANS prijst en aanhaalt.

Hoezeer nu de Wetgeever, en MOSES Boeken een diep stilzwijgen bewaaren omtrent de waare *rede* of *doel* deezer plegtige Offerhanden, kon evenwel een verstandig Israëliet, uit de Volksgeschiedenis, en bepeinzing van den wettischen Eerdienst, tot het besluit komen, dat het oogmerk der Mosaische Bedeeling gelegen was „in de „bevordering van kennis en eerbiediging des éénen waa„ren GODS, met vernietiging der Afgoderije; voorts in „de opleiding der Israëliten tot het aankleeven en volgen „van deugdzaame grondbeginselen, met verlaatinge der „woestheid, onreinheid en zedeloosheid; en in de voor„bereiding van hun verstand en hart voor de omhelzing „en beleeving van voorschriften, geheel van zedelijken „aart, en afgescheiden van omslagtige Plegtigheden." Uit dit oogpunt de zaak met den Schrijver beschouwende, krijgen de Zoenoffers, tot in kleene bijzonderheden, het aanzien van welberaamde *staatkundige* en *Godsdienstige* verordeningen, tot beide deeze einden zo naauw

(*) Alomme, waar wij deezen zo zeer bekenden Naam in dit Deel des Genootschaps ontmoet hebben, leezen wij denzelven verkeerdelijk TAYLER gedrukt; en kunnen geenzins twijfelen, of de schuld dier averechtsche spelling komt op rekening eener onnaauwkeurige naziening der proeven, waarvoor wij geene verschooning weeten: trouwens, 'er is ook een aantal drukfouten, buiten deeze, in den hundel, die voor ons ligt, voorhanden; ja *geene* plaats bijkans, waarin aanhaalingen uit Grieksche of Latijnsche Boeken voorkomen, is vrij van miszettingen en grovere of zinstoorende gebreken: ook zullen wij niet afkunnen, in ons verslag, averechtsche aanhaalingen van Bijbelstexten aan te wijzen en te verbeteren. Het jammert ons, dat wij ons verpligt vinden, deeze aanmerking te maken op een Werk, dat nagenoeg *een rond jaar* ter persse was,

naauw vereenigd, en met zo verheven wijsheid gericht, dat zij bij uitstek konden strekken „ ter handhaaving, „ van den eerbied voor GOD, den heiligen Opperko„ ning, en voor zijne onschendbaare Wet, gelijk mede „ tot bevordering van orde en algemeen nut," vermits zij het strenge der Godsregeering, met behoudenis van al het ontzag voor JEHOVAH, hielpen leenigen; en eindelijk ook, als *stellige Geboden*, niet minder dienden tot afschrik van zedelijk kwaad, en ter aankweeking van ootmoed, gehoorzaamheid, berouw en deugd, onder een zinnelijk Volk, onrijp voor Geestelijken Eerdienst. Niet weinig klem ontleent dit gevoelen van der Profeeten leere; en bewijst de Eerw. KOOPMANS, door getal van schoone en welbekende plaatzen, hoezeer een MOSES, DAVID, SALOMO, JESAÏAS, MICHA, HOSEA (gelijk mede SIRACH, PHILO) en anderen, zo wel als SENECA en de meestverlichte Heidensche Wijsgeeren, verre af waren, om, met een dom gemeen, op bloed en offerhanden den meesten prijs te stellen. Zij beweerden daarentegen openlijk, „ dat zuivere Godsvrucht „ en Maatschappelijke Deugd de hoofdzaak zijn, waar„ op niet alleen vergeeving, maar tevens uitwendige „ zegen beloofd werd." (*)

Hiermede had KOOPMANS mogen volstaan omtrent het eerste lid der Vraage; edoch hij wilde liefst de tegenwerpingen afsnijden, die tegen zijne gevoelens bij den Christenleezer ontstaan konden. Dus beroept hij zich, tot een nader betoog der stellinge, „ dat GOD niet door „ Offers tot schuldvergiffenis bewogen wordt," op den inhoud van PS. XV en CIII. JES. IV: 7. (lees LV: 7.) EZECH. XXXIII: 11 enz. MICHA VII: 18, en op DANIËLS boetvaardig gebed, H. IX: 4 enz.: ook haalt hij daarenboven de voorbeelden aan van MOSES, AÄRON, PINEAS, en vooral van Koning HISKIA, aan wien, buiten Offerhande, naar getuigenis der H. S., om hunnen oprechten Godsdienstijver vergeeving werd toegestaan. Dit alles toch maakt het O. V. doorheen onverklaarbaar, ten zij men voor waarheid aanneeme, dat GOD, zonder tusschenkomst van plegtige en wettische verordeningen, aan zijne gunstgenooten de schuld heeft kunnen en willen kwijtschelden (†).

Het

(*) Deel I. Hoofdd. I—V. (†) H. VI.

Het valt hierom geenzins te vermoeden, dat de Zoenoffers een *æquivalent* te achten zijn, ter bevrediging, gelijk men meent, van GODS *wraakvorderende* Rechtvaardigheid. Zeer uitvoerig, nogthans, en naauwkeurig wederspreekt KOOPMANS dien waan; en is hij misschien in dit belangrijk geschilstuk niet van alle wijdloopigheid of herhaaling vrij te pleiten, zo dient hem zeker die hoogste aangelegenheid der stoffe bij ons tot verschooning. De wettische Instellingen toch gaven aanleiding tot evengemeld gevoelen; en een dom en zinnelijk Volk, zich hechtende aan uiterlijken Eerdienst, nog minder het *staatkundig* en *zedelijk* doel onderscheidende der plegtige geboden, verviel 'er ligtelijk toe, om de *Zoenofferhanden* voor het eenige en voornaamere middel aan te zien ter verzoening met den rechtvaardigen GOD. MOSES, evenwel, en de Profeeten leeraarden met zo veele woorden, „ dat de HEERE barmhartig, langmoedig, genadig, en groot van goedertierenheid is." Deeze hunne gevoelens laaten zich niet huwen met de Wet, ten zij men wel onderscheide, wat JEHOVAH, als Israëls heilige Koning, vorderde en dreigde, van het geen ten zelven tijde het zedelijk doel was der Zoenoffers, die zonder eene Gode-gevallige gemoedsgesteltenis overtollig, en onvermogende waren om zijne gramschap te stillen, zijn rechtvaardig misnoegen over het zedelijk kwaad weg te neemen, en eene vatbaarheid voor genade bij den overtreeder te wege te brengen. In den eersten of staatkundigen zin schetst MOSES den ijver van JEHOVAH „ *in* „ het straffen tot in het derde en vierde geslagt" (EX. XXXIV: 7); in den anderen „ laat de Allerhoogste, „ raakende *het bezoeken der misdrijven*, bij EZECHIEL „ aankundigen (H. XVIII: 20) dat Zoon, of Vader, „ des anderen schuld niet draagen zullen." Trouwens uit het geen wij reeds gemeld hebben van de *gelegenheden*, waarbij Zoenofferhanden geschieden moesten, valt mede niet op te maaken, dat zij verder bestemd waren dan tot wegneeming van wettische onreinheid, en tot uitwissching van eenige, niet alle, Burgerlijke straf, „ waarvan zij *uitwendige vrijspraak*, maar geene eigenlijke „ *vergiffenis van straf*, op 't *zedelijke* der overtredingen „ passende, aanbragten." Ook was 'er niets in de bekende *plegtigheden* bij die Offerhanden, dat *van eene wezenlijke overdragt der schuld op het Offerdier*, of *alzo*, van deszelfs *draagen* en *lijden der straffe* in plaatze van den

Of-

Offeraar, getuigen konde. Onder het Koninglijk bestuur van JEHOVAH wierden de Kinderen *bezocht* wegens *de misdaaden der Vaderen*; hiervan zijn voorbeelden in de H. S. voorhanden; maar zulks waren geene eigenlijk gezegde *straffen*, geene vergelding wegens het *zedelijk kwaad*, gepleegd van de Ouders; maar veeleer *leeden* zij, en wierden *getugtigd*, door de *natuurlijke* gevolgen van aanhoudende ongerechtigheden. *Bezoekingen* immers, en *Tugtigingen*, of *Burgerlijke straffen*, in tijdelijk onheil bestaande, verschillen zeer veel van de wroegingen des Geweetens, die onafscheidelijk zijn van de ondeugd, en die de *straffe* uitmaaken, die op het zedelijke des misdrijfs past. „ Wanneer wij dus van GODS „ *strafvorderende* Rechtvaardigheid spreeken, dan beschouwen wij den Allerhoogsten niet uit het oogpunt „ van *Opperkoning* van *Israël*, maar als den Vergelder „ van *zedelijk goed* en *kwaad*; en door het woord *straffe* „ moet dan ook verstaan worden dat lijden, het welk „ om zedelijk kwaad wordt toegebragt, en steeds het „ bezef van strafwaardigheid veronderstelt. — In deezen zin, derhalven, is het hier de vraag, of GOD „ *voor zich* die Offers behoefde, ten einde, behoudens „ zijne *zedelijke Rechtheid*, te *kunnen* vergeeven." Intusschen, de Wet gewaagt niet van eenig *eigenlijk* straf lijden des Offerdiers onder het gewigt van GODS ongenoegen; en haare Plegtigheden, ten zij men daarin meer zoeke, dan het gezond verstand ontwaaren mag, getuigen niets anders dan eene *zinnebeeldige* overdragt van schuld, eén *zinnebeeldig* geeven van de ziel des Offers, voor de ziel des Offeraars; en, met één woord, de Offerdienst vermogt geene *wezenlijke verzoening* uit te werken bij GOD, die op het harte ziet, maar wel *de bevrediging* met JEHOVAH, Israëls Koning; denkbeelden, die men geenzins verwarren moet. Evenzeer verbiedt de rede, om den regel „ *zonder offer geene vergee*„ *ving*" anders dan *staatkundig* aan te merken, en verwerpt zij alle denkbeeld der veronderstelde voldoening. De onschuldige kan in plaatze van den schuldigen eene *Burgerlijke* straf ondergaan; maar geene *Zedelijke*, die alleen door boetvaardigheid kan weggenomen worden; en even onmogelijk is de *voldoening* door onschuldige Offers van den kant der Goddelijke Rechtvaardigheid: want Haare *straf*, indien Zij daartoe komen moet, behoort alleen de waare schuldigen te treffen. De HEERE ge-

gehengde wel, tot leeniging van de strengheid der Mosaïsche Wet, dat Israël haar tijdelijk en bedreigd oordeel, bij kleenere en meest onbedachte misdrijven, door Offerhanden afwenden mogte, wanneer ook de Offeraar *zedelijk slecht* bleeve; dan de Profeeten drongen hierom juist op *bekeering* altoos aan, als het waare verzoenmiddel met GOD. Deeze noodzaakelijkheid der boete, en betering des levens, om genade te verwerven, toont de Schrijver verder aan, door de bedrieglijkheid en het vermetele op te merken der schoolsche leere, „als„ of de Allerhoogste nooit zoude *moeten* straffen, zo„ dra het *mogelijk* ware in *eenig geval*, zonder te straf„ fen, te vergeeven:" ook wraakt hij niet minder het menschelijke, dat doorstraalt in onze voorstelling van den Oneindigen, als men zegt: „GODS *Goedheid is* „ even oneindig en gezind tot *vergeeven*, *als zijne* „ Rechtvaardigheid tot *straffen*, en daarom heeft GODS „ Wijsheid het middel ter *voldoening* uitgevonden." Want, mag men zich in diervoegen eenigzins JEHOVAH, den Wetgeever, en Insteller van den Mosaïschen Offerdienst, vertegenwoordigen; bij GOD evenwel, het Hoogste Wezen, strijden zijne Rechtvaardigheid en Goedheid niet, doen zich deeze Deugden minder als *oneindig*, dan wel *volmaakt* voor, en vereenigen zij zich in den driemaal Heiligen tot één *harmonisch geheel*; zo dat Hij steeds uitschijne „ als een zuiver licht, zonder eenige duis„ ternis." (1 JOAN. I: 5) (*)

Na zulk een lang verwijl ter bestrijding van gevoelens, die zich in wanbegrippen aangaande GOD, en op de verwarring gronden van den JEHOVAH, met den Schepper; onderzoekt de Eerw. KOOPMANS (†), of ook de wettische Zoenofferhanden *voorafschaduwend* geweest zijn, en alzo Profeetische zinnebeelden waren, van een alles afdoend Zoenoffer van den Messias. Maar beweezen is het, dat men, in den *staatkundigen* zin, bij die verordeningen aan zulk eenen *typus* niet noodig heeft te denken: en in den *zedelijken* zin wierd getoond, dat geenerlei Zoenoffer van waarde is, om, in plaatze des schuldigen, te voldoen aan GODS beleedigde Rechtvaardigheid. Daar evenwel erkend wordt, dat deeze Offerhanden, onder de Wet, voorkomen als een *zoenmiddel*, mag

(*) H. VII. (†) H. VIII.

mag men vraagen, of zij, volgens een Godgeleerd begrip, in dien zin ook het Zoenoffer van den Messias hebben *afgeschaduwd*, dat is niet toevallig en zinnebeeldig, maar volgens GODS bestel verordend waren tot Profeetische voorbeelden (*types*) van dat Offer (den *Antitypus*). Hoe aanneemelijk zich deeze meening bij iemand voordoe, van de mogelijkheid tot de daadelijkheid valt geen besluit; en voorstanders dier leere zelve staan toe, dat men zich, die geheimzinnige beduidingen opspoorende, tegen de verleiding van een valsch vernuft en levendige verbeelding te hoeden heeft. KOOPMANS houdt zich alsnog in den toestand van eenen verstandigen Jood, nadenkende over de Wet en Profeeten; dus vindt hij „ geenen grond, om het zinnebeeldige der Mo„ saische instellingen op zich zelve *voorafschaduwend* te „ achten." Die toespeeling op de toekomst heeft, naar zijnen dunk, iets overtolligs, daar andere onmiddelijke redenen voor dat zinnebeeldige der Offerhanden zich laaten aanwijzen, en haare bloote overeenkomst of gelijkheid met CHRISTUS Dood geen *bepaald* oogmerk van *voorafschaduwing* insluit. *Overeenkomst* van beelden, ten grond gelegd voor *Typologie*, doet deeze uitloopen tot de buitenspoorigste onderstellingen. Zo „ wordt de Arke „ NOACHS eene Voorafschaduwing van CHRISTUS Kerk," enz. enz. Voorstanders van dit gevoelen, met naame de Eerw. VAN VLOTEN, beweeren in het breede, „ dat de „ ongenoegzaamheid der Zoenoffers ter voldoening aan „ GODS Rechtvaardigheid haare kracht ontleenen moest „ van één door dezelve voorafgeschaduwd en meer vol„ maakt Offer;" beweerende tevens, „ dat daarop de „ geloovige Jood het oog vestigde, en daarin zijn troost „ vond." Intusschen, 'er is in het O. V. geen enkele wenk, die van de Offerhanden derwaarts heenen wijst; en moeielijk laat zich bovendien gissen, hoe een geloovig Israëliet in de Mosaische Zoenoffers het *tegenbeeld* ontwaaren mogt, die *Priester* en *Offer* in *één persoon* zijn zoude. — Maar laaten wij deeze spitsvindigheden in het stof der Schoolen, om met KOOPMANS voort te gaan tot aangelegener zaaken in zijn IIde Deel.

(*Het vervolg hierna.*)

Dag-

Dagboek, gemeenzame Brieven en eenzame Overdenkingen, van L. C. *geschreeven door wijlen Juffrouw* C. A. VAN LIER, *aan Cabo de Goede Hoop; en, op haar verzoek, bij haar leven gedaan, uitgegeeven door* J. J. KICHERER, *Predikant bij de Hervormde Kerke en Zendeling onder de Heidenen in Afrika. Te Utrecht, bij* W. van IJzerworst. *In gr. 8vo.* 300 *bl.*

Juffrouw VAN LIER, in Nederland opgevoed, en met haaren Broeder, wijlen Do. VAN LIER, naar Cabo de Goede Hoop vertrokken, had aldaar de gewoonte, om, van tijd tot tijd, in een Dagboek aanteekeningen te maaken van haare ontmoetingen, gemoedsbestaan en werkzaamheden. Eenigen van dezelven, gelijk ook van haare gemeenzaame Brieven en eenzaame Overdenkingen, vond zij goed, bijzonder in twee boekdeeltjens op te schrijven, oordeelende, daar zij zelve, uit het leezen van dergelijke schriften, veel zegen voor haar hart ondervonden, en, onder dit haar schrijven, zelve heilzaame opwekkingen van haar gemoed ontvangen had, dat ook deze aanteekeningen voor anderen eenig nut zouden kunnen hebben, wanneer zij door den druk gemeengemaakt en van ieder geleezen konden worden. Zij had ook, ter uitvoering daarvan, naar geschikte gelegenheid uitgezien; doch, die niet gevonden hebbende, heeft zij, kort voor haar overlijden, het den Zendeling KICHERER doen ter hand stellen, met bijvoeging van 't geen zij, met haare zwakke hand, nog geschreven had: „ Het is mijne ernstige begeerte, dat deze twee Boekjens, na mijn dood, zullen mogen worden gedrukt, na alvorens door eenen deskundigen te zijn gecorrigeerd, onder den Titel: *Dagboek, Brieven en eenzame Overdenkingen van Mejuffrouw L. C.*" Wat recht nu haar Vriend KICHERER had, om ook op den titel den naam der Schrijfster te noemen, wordt niet gemeld. Hoe het daarmede zij, men leert haar uit dit geschrift kennen, als eene getrouwe aankleefster van de karacterizerende leerstukken van het Hervormd Kerkgenootschap, waarmede zij geheel ingenomen moet geweest zijn, dewijl zij zich gewend had, daarover dagelijks, met gemoedelijken ernst en inkeering tot zich zelve, na te denken, en 'er alzoo troost voor haar hart uit af te leiden, en 'er zich geheel door te laaten bestuuren.

Die

Die foortgelijk godsdienftig gevoel hebben, dat foms naar het dweepachtige wel zoo wat overhelt, en dan ook met haare manier van denken over 't gebruik der H. Schrift, en met de leerftellingen, die zij voor de voornaame grondleer des Bijbels meende te moeten houden, inftemmen, kunnen dit boek met ftichting leezen. Met wat meer opgeklaarde begrippen, en voorzichtiger gebruik der Gewijde Schriften, zou haare welmeenende pooging tot uitgebreider en weezenlijker nut hebben kunnen verftrekken.

Redevoeringen aan befchaafde menfchen, over de heiligfte belangen van den geest en het hart, in onze dagen, ter opwekking en bevoordering van eene zedenlijk-godsdienftige neiging. Door F. EHRENBERG, *Euangelisch-Gereformeerd Leeraar te Plettenberg in het Graaffchap Mark. Ifte Deel. Te Amfterdam, bij* C. Timmer. *In gr. 8vo. 240 bl.*

Het is eene bedroevende waarneming, dat Godsdienst en Zedelijkheid fteeds ligtzinniger worden behandeld; dat het grondbeginfel, om de hoop op een beter leven als een Godsdienftigen droom, het bovennatuurlijke als een herfenfchim van onnoozele dweeperijen, plicht en geloof als enkele belangen van Staatkunde, als menfchelijke uitvindingen, die wel over 't geheel weldadig zijn, maar boven welken de zelfdenker zich echter gemaklijk verheft, het geweten als een fchrikbeeld der verbeelding, te befchouwen; dat dit verderfelijk grondbeginfel zich fteeds openlijker en algemeener aankondigt; dat men verachting van 't geen eens voor heilig gehouden wierd, fteeds meer, als een bewijs van verlichting en voortreffelijkheid van geest, bewondert; dat ook bij hun, die aan deze denkwijs hunne toeftemming niet geven, het geweld eener verfijnde zinlijkheid, over het gevoel van verhevener waarde, zegepraalt. De achtingwaardige Schrijver van deze Godsdienftige Redevoeringen (dezelfde, zoo wij meenen, die anders onder den naam van G. K. CLAUDIUS bekend is) vertrouwt, dat een iegelijk, die nog, in deze dingen, de waarborgen eener groote beftemming van den mensch, de fteunfels der openlijke welvaart en der huisfelijke vergenoegdheid eerbiedigt, zich geroepen en gewettigd moet voelen,

len, om zich tegen dit kwaad te verzetten. Hij zelf doet daartoe, in dit Boek, eene lofwaardige poging. 't Kwam hem voor, dat de openlijke voordracht van Godsdienstige leering, zoo weldadig zij, doelmatig ingericht en verstandig aangewend, ook voor den beschaafden, ter bevordering van Godsdienstige zedelijkheid en eene edele zucht voor het algemeen belang, zijn moest; daartoe echter gewoonlijk minder geschikt is, omdat het tot hiertoe nog altijd volstrekt noodzakelijk blijft, het openbaar onderricht voornamelijk nuttig te maken voor onmondigen, wier kennis steeds verbeterd en vermeerderd moet worden; 't geen de beschaafden niet zoo zeer noodig hebben, die afkeerig zijn, om zich overal te laten vóórdenken, maar zich des te liever tot nieuwe en treffende beschouwingen laten wegsleepen. Dit deed hem besluiten, om eenige Redevoeringen, regtstreeks tot zulke beschaafde lieden gericht, ter ontwikkeling van de voornaamste aangelegenheden voor 't menschelijk verstand en hart, te vervaardigen. Men ziet reeds, uit de beschrijving van den trap van beschaafdheid, die hij in de Voorrede toont te vooronderstellen, en nog meer, uit de geheele wijze van uitvoering van zijn gemaakt ontwerp, dat het getal van hun, die men voor dit Godsdienstig onderricht moet berekend achten, niet zeer groot zijn kan. Zij dienen met de nieuwe Wijsbegeerte ook wel bekend, en in dezelve min of meer ingewijd te zijn, om 'er het regte voordeel uit te trekken.

De behandelde stoffen zijn de volgende: (1) De geest der tijden. (2) De magt van den geest des tijds. (3) De geest van onzen tegenwoordigen tijd. (4) Wie is een beschaafd mensch? (5) Het godlijke in den mensch. (6) De Godsdienst, in derzelver betrekking tot den mensch. (7) Over het Egoismus. (8) De waarheidslust. (9) Wat is waarheid? (10) Over onschuld, natuurlijke en zedelijke goedheid. (11) Over de valschheid. (12) De vrolijkheid in de pligtsvervulling. — Gaarne deelden wij, uit deze of gene Redevoering, iets, tot eene proeve van de wijze van behandeling en uitdrukking, mede. Maar alle voorstellingen van den Schrijver zijn zoo naauw aaneengeschakeld, dat wij, zonder dezelven, of te verminken, of van derzelver gepastheid te berooven, 'er niets van kunnen afnemen. — De Vertaling heeft al te veel van het oorspronkelijk taaleigen overbehouden.

Obſervationes variæ, quæ publice ad disceptandum proponit JACOBUS MUNNIKS. Groningæ apud *W. Kamerling*, 1805. In 4to. 78 pp.

Hadden wij onlangs het genoegen, met lof te kunnen ſpreken van eenige Academiſche Verhandelingen, op de Groningſche Hogeſchool verdedigd (*), niet minder aangenaam is het ons, thans wederom in de gelegenheid te zijn, onze Lezers met eene lezenswaardige Verhandeling van dien aart bekend te maken. — De Zoon van den met roem bekenden Ontleedkundige W. MUNNIKS, Hoogleeraar op gemelde Academie, [die zich reeds eenigen naam verworven heeft door de Disſertatie *de Atropa Belladonna*, door hem als Student verdedigd (†)] gedurende zijne ſtudiejaren gelegenheid gehad hebbende, om belangrijke proeven en waarnemingen te zien en zelf werkſtellig te maken, heeft *vijf* derzelven verkozen tot het onderwerp dezer Inwijdingsverhandeling, welken hij door Theoretiſche aanmerkingen als anderzins heeft getracht op te helderen.

De *eerſte* derzelven zal ſtrekken, tot eene volkomene beſlisſing van de vrage, *of het hart zenuwen heeft, ja dan neen?* Dit geſchilſtuk, 't welk reeds vroegere Ontleedkundigen heeft bezig gehouden, is in onze dagen bijzonder ter ſpraak gekomen, door de, ook hier genoemde, Disſertatie van Dr. BEHRENDS, die, op het voetſpoor van zijnen Leermeester SÖMMERRING, beweerd heeft, dat 'er in het vlezige gedeelte van het hart volſtrekt niet het minſte takje van eene zenuw te vinden is, en dat de zenuwtakken, die met de grote vaten afklimmen, alleen de kroonſlagaderen verzellen, zonder verder in het ſpieragtige gedeelte van het hart in te treden; het welk hij niet alleen heeft trachten te ſtaven, door onderſcheide Phyſiologiſche en Pathologiſche argumenten, en uit de analogie van andere delen des ligchaams, maar bijzonder door de verzekering, die hier alles ſcheen af te doen, dat, hoezeer het enkele malen gebeure, dat het ſchijnt als of zich eenige zenuwtakjes, die zich

(*) *Algem. Vaderl. Letteroeff.* hier boven, bl. 255.
(†) *Alg. Vad. Lett.* voor 1803. bl. 518.

zich van de kroonslagadertjes verwijderen, in het hart zelve verspreiden, men evenwel, bij het naauwkeurigst ontleedkundig onderzoek, zal bevinden, dat zulks in het wezenlijke geen plaats heeft. — Deze veronderstelling, van welke men wederom de beslissing van een ander geschilstuk heeft willen afleiden, of namelijk de irritabiliteit en sensibiliteit afgezonderde grondkrachten *zijn*, dan of de eerste alleen een voortbrengsel der twede is? heeft natuurlijk aanleiding gegeven tot verschillende nadere Schriften, door de meesten van welken nogthans het gevoelen van BEHRENDS is tegengesproken, gelijk ze ook de aandacht van onzen Schrijver tot zich getrokken heeft, die, na dat hij hier de denkbeelden en ondervindingen van vroegere en latere Schrijvers wegens de zenuwen van het hart heeft aangevoerd, (onder welke eersten wij R. LOWER *de Corde* misten) ons de verzekering geeft, dat hij benevens meerdere, juist in het tegenovergestelde van BEHRENDS, ten duidelijksten, en zelfs met het blote oog, gezien hebben, dat 'er wel degelijk in de zelfstandigheid van het hart zenuwen gevonden worden, die hoofdzakelijk van de tusschenribbige zenuw en het agtste paar afkomstig zijn, het geen door de daarbij gevoegde en van den Schrijver zelven fraai geteekende Platen nader opgehelderd wordt; waarop dan eenige zeer juiste en gegronde aanmerkingen volgen, zoo wel ter bevestiging van deze ondervinding, als ook ter verklaring, waarom het hart evenwel, in *vergelijking van deszelfs grootte, minder van zenuwen voorzien is*, dan andere gedeelten van het menschelijk ligchaam; het welk eindelijk besloten wordt met eene opgave van de Galvanische proeven, die de Schrijver, in tegenwoordigheid van zijnen Vader, in het werk gesteld heeft op het hart van eenen Hond, dien men levend geopend heeft, zoo wel dadelijk na dat de borst geopend was, als vijftig minuten daarna, wanneer de overige delen reeds het overblijfsel van leven verloren hadden, welke intusschen bevestigden, *dat de zelfstandigheid van het hart allezins zenuwen heeft.* — Deze zoo beslissende ondervinding zal waarschijnlijk de aandacht zoo wel der buiten- als binnenlandsche Ontleedkundigen tot zich trekken. Gaarne hadden wij intusschen gezien, dat de Schrijver meer het oog gevestigd had op zommige Schriften, die daaromtrent nader bekend gemaakt zijn; onder welken vooral behoort de fraaije Dissertatie van A. T.

ZE-

ZERENER *an cor nervis careat?* Erfurt 1794, waarin alle de bewijsgronden, door BEHRENDS aangevoerd, zeer oordeelkundig en uitvoerig wederlegd worden; voorts C. S. ANDERSCH *Tr. anat. Physiol. de Nervis c. H. aliquibus*; de berigten van eenige Duitsche Geleerden uit Italien over deze quæstie, en omtrent de Galvanische proeven, die op het hart genomen zijn; en eindelijk op hetgeen Dr. BEHRENDS uit verschillende §§en van het Werk van SCARPA nader heeft aangevoerd, tot verdediging van zijn gevoelen; waardoor deze anderzins belangrijke opsporing voorzeker eene meerdere volledigheid zou bekomen hebben.

Het onderwerp der *tweede* waarneming heeft niet alleen betrekking tot het ontleedkundige, maar ook tot het practische gedeelte der Geneeskunde. Althans die gene, welke het gewigt kent van de behoorlijke onderscheiding, aan het ziekbed, van de karakteristieke, consensuelle en antagonistische toevallen, en ook de waarde der sympatische verschijnselen voor de Semiologia op prijs weet te stellen, zal tevens overtuigd zijn, dat het zelfs voor den wezenlijken Practicus van het uiterste belang is, zoo veel mogelijk den zamenloop en het verband der verschillende delen, en bijzonder van de tusschenribbige zenuw, wel te kennen; met welk laatste onze Schrijver zich hier ook bezig houdt. — Na alzoo vooraf de verschillende meningen der beroemdste Ontleedkundigen, over den oorsprong van deze zoo belangrijke zenuw, naauwkeurig opgegeven en voor een gedeelte wederlegd te hebben, bewijst hij op eene allerduidelijkste wijze, (hetwelk wederom door twee Afbeeldingen nader verklaard wordt) dat deze zenuw haren voornamen oorsprong heeft van het derde, zesde en uit drie takjes van het vijfde paar zenuwen; hetwelk hij nader tracht te bevestigen door eenige verschijnselen, die in zommige gevallen alleen uit medegevoel ontstaan, en waaruit hij dan eindelijk ook wil verklaren, waarom 'er menigmalen verschijnselen plaats hebben, die in schijn tegen elkander strijdende zijn; omtrent welke bijvoegselen wij intusschen wederom niet kunnen ontveinzen, dat de Schrijver wel eenigzins had mogen terugzien op de Schriften van REGA, RHAN, WHYTT en TISSOT (*uber die Nerven*), MICHEL, op de Verhandelingen in het Bataafsch Genootschap, over de kenteekenen uit de oogen, en meerdere Schriften van dien aart, in welke alle deze omstan-

(Hoe lang dit laatfte plaats gehad heeft, wordt niet gemeld.) De Geneesheer vond toen ook bij dit kind, dat het rondom den mond, de kin en de onderfte delen, bezet was met puisten, na pokken gelijkende. (Of dit kind ook tranende oogen gehad heeft? het welk door zommige Schrijvers als een der vaste kenmerken van eene venerifche befmetting der zuigelingen wordt opgegeven.) Intusfchen hoegenaamd geen grond zijnde om de moeder van dit kind verdacht te houden, (waarom niet ook den vader?) bleef het wezenlijke der zake, althans omtrent de algemeenheid van dit gebrek, nog altoos in het duister; tot dat men eindelijk ontdekte, dat eene vrouw, die de borften der vrouwen uitzoog, en algemeen daartoe gebruikt wierd, plaatfelijke zweren in den mond had, en alzoo deze befmetting aangebragt en *zoodanig* voortgeplant had; het geen zich nader *bevestigde door de ondervinding*, dat de vrouwen, *welke door gemelde vrouw* waren uitgezogen, *geheelenal bevrijd zijn gebleven*, wanneer de zuigfter haar mond vooraf met brandewijn had uitgefpoeld, het geen zij echter in de meeste gevallen, en waarlijk zeer ten onrechte, eerst na het zuigen verricht heeft; na welke ontdekking dan ook het gebrek, zoo wel door het gebruik van verfchillende bereidingen van de kwik, als door het falpeterzuur, fchielijk en gemakkelijk genezen wierd. Het getal der lijderesfen, die zich tot nog toe met zoogenoemde huismiddelen beholpen hadden, en, doordien de wezenlijke aart der zake nu ruchtbaar geworden was, thans hare *toevlucht* tot de Geneeskundigen namen, van tijd tot *tijd* vermeerderende, ontdekte men, dat, behalven de plaatfelijke aandoening der tepels, deze vrouwen, zoo wel als een groot aantal kinderen, ook een foort van uitflag hadden, die echter in verfcheidene opzichten aanmerkelijk verfchilde van de anderzins gewone verfchijnfelen van dien aart, waarover de Schrijver ook zeer uitvoerig is, en waaruit ook (tusfchen beide gezegd) ten duidelijkften blijkt, met hoe veel recht Dr. TILESIUS, die zelf met het Werk van WILLAN niet te vreden is, zich beklaage over de duistere en wankelende begrippen, die 'er nog altoos heerfchen omtrent de veelvuldige langduurige huidziekten. Zoude het derhalven niet dienftig geweest zijn, het bijzondere van dien uitflag door eene afteekening op te helderen?

Ons beftek intusfchen niet toelatende, ons verder in te

te laten in eene opgave van het geen de Schrijver, zoo wel ten aanzien van dien uitslag, als ook over de wijze van besmetting, van de geneeswijze, enz. laat volgen, zullen wij hier alleen aanmerken, dat deze gebeurtenis den Genees- en Heelkundigen tot eene waarschuwing kan strekken, om in dergelijke gevallen altoos het naauwkeurigste onderzoek te doen; gelijk het ook een wenk mag wezen voor die Artzen, welke de besmettelijke ziekten over het geheel in een' al te naauwen kring willen sluiten. Ongetwijfeld zou men dit gebrek ook aan eene Epidemische oorzaak, aan eene bedorven lucht, aan schadelijk voedsel, aan belette uitwaseming en meer dergelijke algemene oorzaken hebben toegeschreven, zoo men niet gelukkig ontdekt hadde, dat dezelve eenvoudig door eene besmetting veroorzaakt was. Hoe veelmalen blijft zulks echter in het duister, waardoor men zich afslooft om den oorsprong van eenige zoodanige algemene ziekte te ontdekken, en dus van de eene onwaarschijnlijkheid in de andere vervalt.

De *Theses*, agter deze Verhandeling geplaatst, zijn aan te zien als een kort uittreksel van het voorname gezegde in dezelve; weshalven het ons ook eenigzins bevreemdde, dat de Heer MUNNIKS aldaar ook geene melding hoegenaamd gemaakt heeft van de gelukkige gevolgen van het gebruik des salpeterzuurs, het geen zoo wel in het geval omtrent de algemene verspreiding van de venerische besmetting, als ook, volgens de opgave in de laatste afdeling, bij eenen bijzonderen lijder, die reeds buitenlands een aantal kwikmiddelen vruchteloos had gebruikt, en zich in zeer erge omstandigheden bevond, van zeer veel nut geweest is, en 't welk dus ook hier wel eene korte opteekening verdiend had.

En dit is de inhoud van eene Verhandeling, bij welker aankondiging wij, om de vele belangrijke zaken, meer dan gewoon uitvoerig zijn geweest, en van welke wij met grond kunnen zeggen, dat, niettegenstaande de hier en daar door ons gemaakte aanmerkingen, dezelve de duidelijkste blijken draagt van veel kunde en geen minderen roemwaardigen ijver, en ook allezins de gegrondste hoop oplevert, dat de waardige Vader in dezen waardigen Zoon een' getrouwen medehelper en bekwamen opvolger zal vinden.

De Aanteekeningen van SCHULTING vergoedden dit gebrek reeds eenigzins; doch de vlijt van den Uitgever in het aanwijzen van oudere, door SCHULTING over het hoofd geziene, en latere, vervolgens uitgekomene Schrijvers, is in der daad zoodanig, dat zij alleen genoeg zou zijn, om ons zijnen smaak en naauwkeurigheid in het beoefenen van het Romeinsch Recht te doen bewonderen.

Wij hebben het Boek, dat natuurlijk geene achtereenvolgende lezing toelaat, (waarom wij onzen Lezeren ook geen uittreksel geven) op onderscheidene plaatsen nageslagen, met onze Aanteekeningen vergeleken, en altijd meer voldaan weder nedergelegd; daar de geleerde Uitgever niet alleen altijd de beste Schrijvers aanwijst, maar niet zelden, door zijne eigene bijvoegsels, aan sommige plaatsen een licht bijzet, dat men elders vruchteloos zou zoeken.

Wij kunnen en moeten derhalve dit Werk, door de bijdragen van den geleerden VAN DER KEESSEL, LUZAC, WIJTTENBACH en TIJDEMAN nog meer volmaakt, en zich door zuiverheid van taal en keurigheid van Latijnsche uitdrukking niet minder dan door grondige geleerdheid aanbevelende, aan allen aanprijzen, en eindigen dit verslag met den hartelijken wensch, dat het den geleerden Uitgever nimmer aan lust en tijd ontbreken moge, om dit uitmuntend Werk, gelijk het begonnen is, voort te zetten.

Vertrouwde Briefwisseling van LODEWIJK DEN XVI *met zijne Broeders, en met verscheide andere vermaarde Persoonen, geduurende de laatste jaaren zijner Regeeringe en tot aan zijnen Dood. Met Aanmerkingen, door* HELENA MARIA WILLIAMS. *Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 570 *bl.*

Zonderling kwam het ons voor, bij den aanvange eens Werks, 't welk een zo belangrijk aanzien hadt, niets van den oorsprong deezer Verzamelinge, uit eenig Voorberigt, te verneemen. Een bijgevoegd berigt aan 't einde van 't eerste Stukje gaf ons te leezen: „ Dit Stuk zal dra door drie andere, van gelijke grootte als dit, gevolgd worden, en hiermede de geheele Briefwisseling, en andere vertrouwlijke, tot nog toe onuitgegee-

geeven Stukken, van LODEWIJK DEN XVI volledig zijn. Bij het laatste Stuk zal het noodig *Voorberigt* gevoegd worden."

Dat noodig Voorberigt, hier agtergebleeven, vergezelde het oorspronglijke. Een en ander onzer Medeboekbeoordeelaaren in *Engeland* lieten 'er zich over uit. Deez geloofde, schoon met eenige huivering, aan de Echtheid der Brieven; geene lochende dezelve vol uit.

Wij stelden de berigtgeeving deezes Werks uit, tot dat het laatste Stuk met de beloofde Voorreden zou verscheenen zijn. Dan wij moeten bekennen, dat de Voorreden, schoon breed genoeg, niet bevat die bewijzen, welke men voor de Echtheid van Brieven, met regt, vordert. Stoute verzekeringen doen hier niets af.

Mejuffrouw WILLIAMS, de in 't lichtbrengster, en die deeze Brieven met eenige Aanmerkingen vergezeld heeft, is, door veele haarer vertaalde Schriften, onzen Landgenooten genoegzaam bekend, en door veelen hooger gesteld, dan bij de *Engelschen*, die haare Revolutionaire denkbeelden niet kunnen dulden. Schoon zij eenigzins bekomen is van de heftigheid, die voorheen haare pen gloeijende woorden deedt schrijven, heeft zij niet weinig van de oude geestdrift behouden, dan weet dien veelal in te binden; en heeft zij, schoon eene voorstandster der Revolutie over 't algemeen, de voegelijkheid zeer in acht genomen. Zij geeft alzins blijken, met den voortgang der *Fransche* Omwentelinge door en door bekend te zijn. Door dien loop te vergelijken met de dagtekeningen dier *bijzondere* Brieven, tragt zij aan te toonen, hoe verre 's Konings hart met zijne openbaare daaden overeenstemde; hoe verre LODEWIJK DE XVI ter goeder trouwe handelde, in de door hem gedaane toezeggingen en beloften. Uit dit onderzoek wordt het hoogst twijfelagtig, of de Koning van *Frankrijk* ooit, in goeden ernst, besloot, om de Constitutie des Jaars 1791 tot stand te brengen; ten minsten is het openbaar, dat, indien hij immer tot de nieuwe orde van zaaken neigde, zulks korten tijd duurde, en hij tot de voorige denkbeelden welhaast wederkeerde.

Heeft haare schrijfwijze in de Aantekeningen, ten opzigte van den geweezen Koning, zo veel gematigdheids, zij laat dezelve geheel vaaren, en schrijft in eenen anderen toon, zo dikwijls de naam van M. BERTRAND DE MOLEVILLE voorkomt.

Welhaast werd deeze opgewekt en aangespoord om tegen haar de pen op te vatten, in een Stukje, getiteld: *A Refutation of the Libel on the Memory of the late King of France, published by* HELEN MARY WILLIAMS, *under the Title of Political & Confidential Correspondence of* LOUIS XVI. *Translated from the original Manuscript by* R. C. DALLAS, *Esq.*

In deeze Wederlegging beweert hij, dat van de LXX Brieven slegts *zeven* uit 's Konings pen vloeiden, of, als door hem geschreeven, waren verzonden; te weeten *vijf* aan den Heer DE VERGENNES, en reeds door de Conventie uitgegeeven, naar het oorspronglijke gedrukt; de *zesde* was gericht aan den Baron DE BRETEUIL, en de *zevende* aan den Koning van *Pruissen*. De eerste Brieven maaken in de Verzameling den I, II, XII, XIII en XIV uit: onder de *bijgevoegde Brieven* worden die aan den Baron DE BRETEUIL en aan den Koning van *Pruissen* gevonden.

Deeze twee laatste Brieven gist DE MOLEVILLE, dat door den Baron aan Mejuffr. WILLIAMS zijn ter hand gesteld. De Brief aan den Koning van *Pruissen*, bl. 440 voorkomende, is juist de Brief, waarop zij voornaamlijk steunt, om de *onopregtheid* van LODEWIJK te beweeren. MOLEVILLE tragt de kragt daarvan te ontzenuwen, door te beweeren, dat die Brief, in het Werk 3 Dec. 1791 gedagtekend, van een vroeger tijd en in 1790 geschreeven was. Wij kunnen dit niet uitmaaken.

Wel kunnen wij den Tegenschrijver toestemmen, dat alle Brieven, van 's Konings eigen hand geschreeven, kort waren, op klein papier niet boven de drie bladzijden beloopende; dat de Stijl van LODEWIJK DEN XVI eenvoudig en klaar was, doch vol van onnaauwkeurigheden. Aan deezen toetssteen gestreeken, zouden verscheide Brieven wegvallen, of aangemerkt moeten worden als uitbreidingen van 's Konings denkbeelden; 't welk geenzins beantwoordt aan de uitgave eener Briefwisseling.

Hoewel zulks zeker die Briefwisseling van dat Geschiedkundig gezag beroove, 't welk men 'er anders aan zou mogen toekennen, is het de bekentenis des Tegenschrijvers zelven, „ dat deeze Brieven, schoon „ voor 't meerder gedeelte verzonnen, de *begrippen* en „ *weezenlijke gevoelens* des Konings behelzen." — In zo verre hebben zij dan eenige waarde; doch bij lange na

na niet die, welke aan onverdagte, oorspronglijke Stukken toekomt.

Misschien wordt dit stuk nog nader toegelicht; en zullen wij, dit het geval zijnde, niet nalaaten, onzen Leezeren dat licht mede te deelen.

Reizen in de Binnenlanden van het zuidlijk gedeelte van Africa, in 1797, 1798, *enz. enz. Door* JOHN BARROW, *geweezen Secretaris van den Graaf van* MACARTNEY, *enz. Uit het Engelsch. IIde Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr.* 8*vo.* 250 *bl.*

Korten tijd hadt BARROW uitgerust van de Reizen, in het voorgaande Deel beschreeven, of hij begaf zich weder op weg na het Land der *Boschjesmans*; de schets deezer Reize maakt het IV Hoofdst., het eerste in dit Deel, uit. Wij leeren hier dat elendig volk en deszelfs toestand kennen, den oorsprong en de deerlijke gevolgen van de vijandlijkheden tusschen hun en de Volkplantelingen; en wordt zulks afgewisseld door de beschrijving van de beschaafde Inwoonderen der *Sneeuwbergen*. Onder de zeldzaame Dieren, hier aangetroffen en beschreeven, steekt de *Gnoo* uit, door de *Hollanders* met den naam van *Wild Beest* bestempeld. Roofvogels en Slangen, in menigte ontmoet. Een zijner medereizende *Hottentotten* leerde hem de bijzondere uitwerking kennen, die de olij van tabak heeft op eene Slang. Hij verhaalt het in deezer voege: „ Een deezer dieren, zijnde twee voeten lang, en hebbende eene blaauwagtige kleur, had zich verscheide maalen gewenteld om het lijf van een Hagedis. Terwijl ik bezig was om dit dier in vrijheid te stellen, bragt een der *Hottentotten*, met de punt van zijn stok, uit een kort eind van zijn houten tabakspijp, eenige dikke zwarte stof, welke hij olij van tabak noemde, aan den mond van de Slang, toen zij, gelijk deeze schepzels gemeenlijk doen als zij woedend zijn, haare tong uitstak: het gevolg daarvan was gelijk aan een electrique schok: met eene oogenbliklijke stuipagtige beweeging ontrolde zij zich van haar prooi, en verroerde zich niet meer; derzelver spieren waren zoodanig bijeengetrokken, en het geheele dier zoo verhard geworden, alsof het in de zon gedroogd was."

De ontmoeting en behandeling der *Boschjesmans* wordt te breed voor onze overneeming beschreeven, schoon dezelve zulks dubbel verdiende. Wij schrijven alleen af, wat hij van derzelver herkomst denkt. „ Uit alle de oude gedenkstukken, die ons van de *Egyptenaars* en *Ethiopiers* zijn overgebleeven, blijkt het, dat de eigenlijke *Hottentotten* en *Boschjesmans* het

het volk zijn geweest, dat men wilde beschrijven. In het algemeen hebben zij, in hunne natuurlijke gesteldheid, zeer veel gelijkenis naar de dwergen en spelonkbewooners, twee geslachten, die in de nabuurschap van de *Nyl* geleefd hebben. Het karakter, dat DIODORUS SICULUS opgeeft van sommige *Ethiopische* Natien, komt naauwkeurig overeen met dat der *Boschjesmans*. Hij zegt van hun, dat zij woest waren in alle hunne manieren en gewoonten; dat zij eene schelle, wanluidende en nauwlijks menschlijke stem hadden; dat hunne taal verward was, en dat zij geene kleederen droegen. De *Ethiopische* soldaaten, wanneer zij tegen den vijand moesten aanrukken, of zich zelven verdeedigen, staken hunne vergiftige pijlen in een band rondom hunne hoofden, welke daarvan uitstaken, als straalen van eene soort van zon. De *Boschjesmans* doen juist hetzelfde, en plaatzen dezelve op die wijs met het dubbele oogmerk om schielijk tot schieten gereed te weezen; en om schrik bij hunne vijanden te verwekken. —— Geen twee Volken kunnen meer van elkander verschillen dan de *Boschjesmans* en de *Kaffers*, zijnde tusschen dezelven niet de minste overeenkomst, noch in hun natuurlijk noch in hun zedelijk karakter."

Met verwondering zag BARROW eenige teekeningen in de bergen achter den Sneeuwberg, door de *Boschjesmans* vervaardigd, waaronder eene afbeelding was van den *Eenhoorn*; een beest, over welks bestaan zo zeer getwist wordt. Die teekening, egter, was zeer onvolkomen; doch onze Reiziger zegt verder: „ De *Eenhoorn*, zoo als men dien in *Europa* vertoont, is ontegenspreeklijk een werk van de verbeelding; dan daaruit volgt geenzins, dat 'er geen Viervoetig Dier met één hoorn, die uit het midden van deszelfs voorhoofd groeit, zou in weezen zijn. De bewijzen, die men voor deszelfs bestaan kan bijbrengen, zijn in de daad veel sterker dan de tegenwerpingen, welke 'er op gemaakt worden." —— Hij voert dezelve aan; men leeze ze in het Werk; wij teekenen alleen 'er nog uit op: „ De *Boschjesmans* hebben geene kennis van de twijfelingen, die 'er over het bestaan van een Dier met één hoorn plaats hebben: ook begrijpen zij niet, dat een beest met maar één hoorn iets zonderlings zou weezen: ondertusschen houden de bewoonders der Volkplanting het voor zeker, dat 'er zulk een Dier buiten de grenzen bestaat." —— De gebrekkige kennis der *Europeaanen* aan het binnenste van *Zuid-Africa* voert hij aan als eene reden van onze onbekendheid met veele voorwerpen der Natuurlijke Historie, aldaar te vinden. De *Hollandsche* Kolonel GORDON hadt, op zijne reizen in dat gedeelte, verscheide gelegenheden gehad om de teekeningen van den *Eenhoorn*, te zien, door de *Boschjesmans* gemaakt; eene omstandigheid, op welke hij veel staat maakte om het bestaan van zulk een Dier te bewijzen. —— Vreemd, in-

intusfchen, blijft het, dat geen van beiden, zo veel wij weeten, hetzelve heeft kunnen te zien krijgen.

De fchets eener Reize van *Graaf Reijnet* langs de Zeekust tot aan de *Kaap* maakt het V Hoofdft. uit. Moeilijkheden, gepaard met het uiterst gebrek aan water, overkomen den Reiziger en diens Tochtgenooten. Naar gewoonte vermeldt hij lands- en lugtsgefteltenis, dier- en plantbefchrijvingen. Bijzonder opmerkelijk is de vermelding van de bosfchen, gepaard met eene naamlijst van de houtfoorten, vierënveertig in getal, die het meest dienftig fchijnen ten algemeenen gebruike. De *Kaymans-* of *Crocodillen-*Rivier, de *Mosfelbaai*, de *Plettenbergsbaai*, de landftreek *Zwellendam* enz. krijgen hun aandeel in de befchrijving. Hier ontmoeten wij eene uitweiding over de *Moravifche Zendelingen* of *Hernhutters*, die reeds verfcheide jaaren in de Volkplanting hadden doorgebragt, met oogmerk om de *Hottentotten* in het *Christendom* te onderwijzen; die, fchoon zij weinig aanmoedigings bij de *Hollandfche* Regeering gevonden hadden, egter het getal hunner Leerlingen, zedert eenigen tijd, zodanig vermeerderd vonden, dat zij na *Europa* hadden moeten fchrijven, om meer Onderwijzers van het Euangelie derwaards te noodigen. Het berigt wegens deeze Zendelingen en hunne verrigtingen heeft ons zeer behaagd, en wij mogen onze Leezers uitnoodigen om 't zelve te leezen. Zij hadden eene maatfchappij van meer dan zeshonderd *Hottentotten* bijeengebragt; en dit getal vermeerderde nog dagelijks; doch niet meer dan vijftig waren 'er nog tot belijders van het *Christlijk geloof* door den Doop aangenomen. „ Deeze Vaders fcheenen," fchrijft BARROW, „ met die hooggaande drift niet bezield te zijn, welke doorgaans bij andere Zendelingen plaats heeft, om de lijst van hun, die zij tot het *Christendom* bekeerd hadden, te vergrooten; maar fcheenen meer werks te maaken, om hen, die 'er toe geneigd waren, tot het leeren van handwerken aan te zetten; als zijnde hun voornaam oogmerk, om, naar het denkbeeld van den menschlievenden en fchranderen Graaf RUMFORD, eerst den mensch gelukkig te maaken, om hem naderhand deugdzaam te doen worden; het welk zeker een gezonder zedekunde is, dan eene tegengeftelde behandeling." —— Het genoegen, 't welk wij uit dit berigt fmaakten, werd eenigzins verbitterd door de zamenzweering van het Boerenvolk om de drie Leeraars te vermoorden; dan gelukkig werd de toeleg tijdig ontdekt door een *Hottentot*, uit den dienst dier moordenaaren weggeloopen.

Het VI Hoofdft. fchetst de Reis in het Land der *Namaaquas*. Met grond wordt hier het Reisverhaal van VAILLANT doorgeftreeken, gelijk meermaalen in dit Werk. Het berigt wegens de *Namaaquas*, wier getal door de *Hollanders* aanmerkelijk verminderd is, heeft ons zeer bevallen, zo ook het berigt van de *Saldanha-baai*, alsmede van de Baai van *St Helena*,

en

en het *Bokkeveld*. Nu en dan onthaalt ons de Reiziger op reisontmoetingen. Wij schrijven 'er eene af, op de grenzen van het Land der *Namaaquas*. Hij kwam aan het Huis van een *Hollandschen* Boer. „ Het beeld, dat zich, bij onze komst, aan de deur vertoonde, scheen een menschlijk weezen te zijn, uit een verschillend land van 't geen, waaruit wij gekomen waren. Het was een lang oud man, met een schraal bleek aangezigt en een zwarten baard, die zich tot zijne oogen uitstrekte, en zich daar verwarde met het hair van zijn voorhoofd, het welk zijn aangezigt zodanig bedekte, alsof hij gemaskerd was. Nimmer kon een romanschrijver een beter afbeelding geeven van een bewooner van een zwarten toren, of van een betoverd kasteel, dan door de gestalte van deezen man te beschrijven. Niet gewoon zijnde vreemdelingen te ontvangen, scheen hij in 't eerst over onze komst niet wel te vreden. In den hoek van de schoorsteen van deeze hut zat eene *Hottentotsche* vrouw, welke ten minsten honderd jaaren scheen oud te weezen; haare vaale kleur was nog vermeerderd door het roet, zoo dat zij genoegzaam even zwart was als haar langgebaarde meester; vervolgens kwam 'er nog eene slavin te voorschijn, die 'er niet beter uitzag dan de twee anderen. Terwijl de takkebosschen aan den haard kraakten, zagen wij een vierde gedeelte van een schaap op de kolen te braden liggen, en terstond daarna werd de maaltijd gereed gezet, bij gebrek van een tafel, op het dekzel van een kist, welke gedekt werd door een stuk van het zelfde goed als de slavin voor een rok droeg, en het scheen dat het ook voorheen daartoe gediend hadt. — Uit het gesprek, dat wij met hem hielden, vernamen wij, dat de oude Heer sedert eenige jaaren in deeze afgelegene plaats, verwijderd van alle menschlijke zamenleeving, gewoond hadt, zonder vrouw of kind, of eenig ander menschlijk schepzel, uitgezonderd de oude *Hottentotsche* vrouw en de slavin, die zijn eenigst gezelschap waren, benevens eenige *Hottentotten*, die in stroohutten daaromstreeks woonden. Dan, met al dit voorkomen van armoede en elenden, bezat deeze man niet alleen een onnoemelijk aantal van schaapen en runderen, maar had ook groote sommen gelds op intrest uitstaan. Hij was in de daad, 't geen men gewoon is een Gierigaart te noemen. — Het is eene zonderlinge zaak, dat een Broeder en Zuster van deezen man, beiden oud en ongehuwd, afzonderlijk van elkander, in eenen anderen oord van dit gebergte leefden, en, even gelijk hij, geene andere verkeering hadden, dan met *Hottentotten*; maar, dat nog zonderlinger was, dat zij voor de rijkste lieden van de *Kaap* gehouden wierden."

Op deezen tocht troffen zij een Volk aan, *Damaras* geheeten, een bij uitstek arm Volk, in een allerschraalsten oord, hun bestaan trekkende van het koper-erts, daar overvloedig, 't geen

't geen zij wisten te bewerken, en 'er koperen ringen en kraalen van te maaken. — Desgelijks vonden zij het land ten oosten van het Roggeveld bewoond door verschillende horden van *Boschjesmans*. Een deezer, *Koranas* geheeten, wordt beschreeven.

Het *Zwarteland*, niet verre van de *Kaap*, beschrijft BARROW als een uitgestrekt vlak land, dat zeer vrugtbaar is in koorn, gras en vrugten, en daarbij wel bewaterd, ook het meest bevolkte gedeelte der Volkplantinge. Hij voegt 'er nevens: „ Met een behoorelijken arbeid en behandeling van den bouw van het land, door het aanleggen van beplantingen, het maaken van beschuttingen voor wind en weer, warmte en mesting, kon dit gedeelte der Volkplanting, hetwelk tusschen een groote rij van gebergten in ligt, genoegzaam alles opleveren, wat tot leevensonderhoud voor de bezetting aan de *Kaap* en de Scheepen, die 'er aanlanden, zou noodig weezen." Hij spreekt hierover breeder: en is het hoogstwenschlijk, dat wij, Bezitters van dien Uithoek blijvende, voordeel mogen doen met deeze en andere wenken, in deeze zeer gewigtige Reizen voorkomende.

De bijgevoegde *Kaart*, gemaakt naar de waarneemingen, geduurende deeze Reizen gedaan, verdient met onderscheiding vermeld te worden, en is geen cieraad alleen des Werks, maar stelt ons in staat, om, als 't ware, met den oplettenden BARROW mede te reizen, en een klaarder begrip te vormen van dien zo belangrijken Uithoek, dan men tot nog toe heeft kunnen doen. — Met genoegen zagen wij een welbewerkt *Register* op dit Werk. Wij hoopen, dat deeze weder meer in zwang mogen komen.

Bijdragen tot de kunst om gelukkig te leeven, *door* FR. KÖPPEN. *Naar het Hoogduitsch. In den Hage, bij* J. Immerzeel Jun. *In gr.* 8*vo.*

Bezwaarlijk valt het ons, eenigen Titel te verzinnen, of ons te herinneren, die meer dan de bovenstaande den leeslust uitlokt, en tevens de gunstige verwachtingen niet te loor stelt. Allen, zo veelen wij leeven, moeten wij door eene ons ingeschapen Natuurdrift wenschen, en ons benaarstigen, om gelukkig te leeven: allen behooren wij de poogingen van eenen Wijsgeer, die *tot deeze Konst* het zijne *bijdraagt*, hoog te waardeeren; ja, naar gelang het ons, den eenen meer, den anderen min, gebeuren moge dat doel te treffen, hebben wij zijne lessen te toetzen, op te volgen, en ons ten nutte aan te leggen. Onkunde, vooroordeel en Bijgeloof leerden wel, in vroegere Eeuwen, dat men, uit averechtsche Godsdienstigheid, zichzelven in dit leven moest folteren, kwellen, en menigerleie hardheid aandoen; ook begunstigden zij het denkbeeld,

beeld, alsof deeze wereld niet anders dan een *traanendal* te achten ware: doch nadat eene betere Wijsbegeerte, en vorderende Natuurkennis, de Goedheid des Scheppers omtrent den Mensch voldongen heeft, verdwijnen zulke wangevoelens; is men begonnen, zelfs bij den wederspoed, zich te verheugen in den Alzegenaar; en heeft men de waarheid ingezien van Paulus woorden, 1 Tim. IV: 8.

Genoeg hebben wij voor onzen Leezer gezegd, om hem den arbeid des Schrijvers, die ter beoordeeling voor ons ligt, niet achteloos te doen versmaaden; het is onze taak, hem daarmede nader bekend te maaken, waardoor, gelijk wij ons vleien, deszelfs *Bijdraagen* bij hem in waarde rijzen zullen. De zedigheid van den Heer KÖPPEN verkoos dit weinigbelooven woord, omdat hij het ondoenlijk keurt, een *systematisch* geheel, eene *Theorie van Gelukzaligheid* te schrijven, „ bij welkers slot mogelijk de uitvoerbaarheid het eenige uitgelaatene „ gedeelte zijn zou," uit hoofde van het zeer verschillend leven der menschen, dat zich niet dan tot algemeene gezichtpunten laat brengen. Van dit zijn Boek getuigt hij verders in het Voorberigt, „ dat hetzelve in opgeruimde onbenevelde „ oogenblikken geschreeven wierd, en hij niets vuuriger verlangt dan den vrede en het geluk zijner Leezers, wien hij „ hetzelve met hartelijke toegenegenheid aanbiedt." — En waarlijk, schoon wij in Werken van dusdanigen wijsgeerigen stempel gaarne iets meer van den gedrongen redeneertrant (*close reasoning*) der Engelschen aantreffen, wij vinden dat gemis op het bevalligste van den Duitschen Schrijver vergoed door eenen levendigen en vuurigen stijl, door eenen rijkdom van welgekoozen beelden, waarin hij zijne gedachten inkleedt, door eene grondige mensch- en wereld-kennis, en door gepaste toespeelingen op de aloude Geschiedenis; vooral op die der Weetenschappen en Konsten, die zijn opstel verzieren, en 's Mans beleezenheid voldingen. Evenzeer onder de Werken van Smaak, als onder die van Wijsbegeerte, verdienen des, onzes inziens, deeze *Bijdraagen*, daar zij tevens een weldoorwrocht *geheel* behelzen, gerangschikt te worden; en wij mogen niet voorbij, den Vertaaler dank te weeten, dat hij de schoonheden van het oorspronglijke gevoeld, en met eenen lossen zwier in onze moederspraak heeft weeten over te brengen. Op weinige plaatzen, inzonderheid waar de Hr. KÖPPEN met eenen warmen ijver de beöefening der Konsten bepleit, of zich in de diepten der Wijsbegeerte en Menschkunde inlaat, zal de ongewijde welligt, bij de eerste leezing, duisterheden ontmoeten, of ons begunstigend oordeel wraaken; dan toch (zó deeze klagte al eenigen grond heeft) een arbeid als deeze is kwaalijk berekend voor het ontbijt en de theetafel, maar overwaardig in ervaaren handen te vallen, en een gezet nadenken bezig te houden. Gaarne wenschten wij eene

proe-

proeve bleef bij te voegen, tot staaving van onzen lof wegens den schilderenden en krachtigen stijl des Schrijvers; dan in eenen bloemrijken en welaangelegden hof valt het moeielijk, zijne keuze op een enkel *schoon* gewas te bepaalen, en welligt zal het beter zijn, onze Leezers derwaarts heenen te verzenden, om zich met volle graagte aan den tooi van zulk eene keurige lettervrucht te vergasten. — Intusschen, daar menigerleie bekoorlijkheid van eenen wegsleependen, en dikwerf nagenoeg Dichterlijken, schrijfstrant haare belemmering aanbrengt om het betoog in deeze Wijsgeerige Bijdraagen altoos op het spoor te volgen, doet het ons leed, dat Schrijver, of Vertaaler, geene korte opgaave van den geheelen Inhoud aan het hoofd of den voet des Werks geplaatst hebben. Te zeer is het thans in onbruik, bij stukken van eenen langeren adem, zodanig een uittreksel van verhandelde zaaken te voegen, dan dat wij ons wegens dat gemis niet beklaagen zouden omtrent dit Boekdeel van KÖPPEN, waar zelfs de opschriften, boven de Afdeelingen gesteld, onzes achtens, te algemeen, en niet toereikende zijn om den Leezer voor te lichten, of tot eenen leiddraad te dienen voor des Schrijvers betoog. Hierom dan, en om te beter verslag te doen van deezen nuttigen arbeid, gelust het ons, een Kortbegrip der Bijdraagen onzen Leezeren ter eigene beöordeeling aan te bieden, tevens de opschriften boven de bijzondere Afdeelingen door onderscheiden letterdruk aan te duiden, en, ten einde de dorheid eener ineengezette opgaave vermijd worde, zullen wij eene en andere kleene aanhaaling daar bij voegen van 's Schrijvers woorden, die in het voorbijgaan tot een staal dienen mogen wegens zijne gepreezen voordragt.

Zeer eenvoudig was, volgens KÖPPEN, in zijne *Inleiding*, de aloude levenswijs der menschen, voldaan met de vervulling van weinige natuurbehoeften; dan geheel verschillende is het beeld der hedendaagsche gekunstelde Maatschappijen, bij welke gewoel, weelde en wellusten heerschen, en ook de onderlinge betrekkingen uitgebreid en vermenigvuldigd zijn: de eersten hadden geene Wijsbegeerte des Levens noodig; die de laatsten bezwaarlijk ontbeeren mogen. Daar zijn 'er wel, die in alle rangen en standen buiten nadenken leeven, hun eigen loop en beroep of zekeren maatstaf volgen, van gewoonte, hebbelijkheid en neigingen ontleend; doch niet te beter is 'er die menigte aan, wanneer zij eenmaal, als uit eenen droom ontwaakende, hunne begoogcheling inzien. — Allen behooren dus „ te zorgen voor eenen goeden geleigeest, aan wiens hand „ zij weinige distelen, maar veele bloemen des levens vinden „ en plukken kunnen." Deeze, derhalven, is *de Wijsbegeerte des Levens*. Zij is van alle bespiegelende kennis onderscheiden, nadien zij het *practicaale* ten voorwerp heeft. Zij verschilt van de Zedeleer, vermits deeze wel de Deugd aanprijst; die

ons gelukwaardig maakt; zij daarentegen het geluk bedoelt, dat wij hier op aarde erlangen kunnen; deeze wederom de pligten bespiegelt van een redelijk wezen, zij veelmeer met de ondervinding raadpleegt om wijsheid te leeren. Beiden mogen zij zusterlijk vereenigd zijn, om de bestemming van den Mensch te voltooien; maar onze Schrijver vervolgt zijnen weg, „ om de grondstellingen op te geeven, waardoor de „ Mensch gelukkig en met zijn noodlot" (waarom niet liever *lot* gezegd?) „ te vreden leeft." De toets van onze vermogens om daartoe te komen, hetgeen wel de wensch van allen, maar het voorrecht van weinigen is, houdt hem alzo het eerste bezig. Naar gelang zich het gelaat der dingen rondom ons, of de Hemel zich helder of bewolkt opdoet, genieten wij den wisselenden en vlugtigen indruk van *zinnelijk genoegen* en *smarte*. Overdreeven is de leer der Stoicijnen, deeze gevoeligheid wraakende. Zij doet alle Wijsbegeerte ophouden; en die herneemt eerst haare rechten, wanneer het aan *dulden* en *verdraagen* komt. Eenen hoogeren rang, dan bloote zinnelijkheid, bekleeden nogthans de *Konsten*, eene bron van uitsteekend vermaak, wanneer zij met smaak en als eene uitspanning beoefend worden. Dus weidt de Hr. KÖPPEN breedvoerig en met een levendig gevoel uit over de *Muzijk*, *Schilderkonst*, *Dichtkunde*, het *Tooneel*, en de *Welspreekendheid*. Dus klimt hij vervolgens op; en schetst *het genoegen*, *'t welk uit de Weetenschappen voortspruit*. Behalven het nut voor de Maatschappije, levert de beschaaving des verstands, en verrijking van den geest met kundigheden, aan haare beminnaars een streelend gevoel van waarheid, en doet hun, in het navorschen, menigte van distelen en doornen, of hindernissen, op den weg vergeeten, gering achten. Als een handwerk of beroep aangemerkt, schenkt evenwel de beoefening der *Weetenschappen* dusdanig genoegen niet, dan *gewoonte* verzacht wederom het lastige, althans bij hun, die zich zekeren tak der Weetenschappen tot een *stokpaardje* maaken, gelijk het KÖPPEN niet onaardig uitdrukt, of, als hij wederom zegt, die eene lievelingsbezigheid aan hunnen gewoonen arbeid toevoegen. Hij licht zulks toe door gevallige invlechting van voorbeelden uit ouden en laateren tijd.

Intusschen wij blijven in die alles aan teloorstellingen onderhevig; en moeten vooral de bron des genoegens in ons binnenste zoeken. Veel hangt 'er dus af van *Temperament* en *Driften*, die men, als een voortbrengsel der Natuure, wel niet geheel naar zijne hand zetten, maar toch tot zijn geluk leiden, beteugelen, leenigen of versterken mag. Doorgaans streeft de Mensch naar hetgeen buiten zijn bereik ligt, of dwaasheid mengt zich onder zijne begeerten; en ziet hier de ader ontdekt, waaruit *Eerzucht* en ook *Ijdelheid* welt, — hartstogten, zeer naauw vermaagschapt. Men hebbe zijne drift te

be-

bepaalen tot het nuttige, en binnen de grenzen van bereikbaar geluk en vreugde; en de IJdelheid, waarvan zich niemand geheel losmaakt, gebiedt de Schrijver ons te maatigen, op den achtergrond als 't ware te plaatzen, en zoek te brengen in *Æsthetische* genoegens, de vruchten van goeden Smaak en Konsten. Voorts vermag de Opvoeding zeer veel ten deezen tot ons geluk, of onheil, — om geheel een leven wel te stemmen, óf ook te vergallen. Maar *Vriendschap* en *Liefde* zijn de hoofdzaak, die de Aarde voor ons tot eenen Hemel, of Hel, doen worden. Zedelijkheid nu, of het Verstand, hechten *niet* alléén dien vasten schakel te zamen, die Vrienden en Gelieften onderling vereenigt; schoon zonder deeze vereischten geene waare genegenheid zich wortelen kan: eene wederzijdsche stemming, die levendigst gevoeld wordt in de kracht der Jeugd, of wederom het *instinct* der Liefde, moet medewerken; en zo ontstaat 'er eene duurzaame deelneeming, diep vertrouwen, oprechte hartelijkheid, en warme tederheid. *Luimen*, het gevolg onzer zinnelijkheid en aandoenlijkheid; houden daarna den Schrijver onledig; en leert hij ons, onder haare kwellingen niet te verslaan, maar door te werken om in betere gemoedsgestalte te komen: ons gevalt zijne les: „ wanneer men met spooken op leven en dood worstelt, verdwijnen zij weldra; maar kruipt men in een hoek, dan krijgen zij eene reusachtige lengte."

Van aanbelang verders zijn de *uitwendige omstandigheden*. Dus acht hij den *Rijkdom* een wezenlijk voorrecht, de zorg voor eenen onbekrompen staat een noodwendig vereisch, om aardsch geluk te genieten. *Hebzucht*, daarentegen, is deszelfs vijand; ja zelfs overtollige schatten baaren bij veelen, die zich aan lanterfanten overgeeven, of op hun aanzien verhovaardigen, geene waare vreugde. Van eenen hoogen berg laat zich veel velds overzien; dan toch de voorwerpen worden klein en onbeduidend op dien te verren afstand; en de Godspraak te Delphi keurde AGLAUS, eenen erfgezeten Landman te Psophis, gelukkiger dan CROESUS. De *Eenzaamheid* en *Gezelligheid*, mits beiden niet te zeer begeerd, en, naar gelang onze neiging valt, met wijsheid gezocht en aangelegd, begunstigen, op haare beurt, het vermaak des levens. *Zij* schenkt eene stille kalmte, *die* meer luidruchtig genoegen: en bovenal slaagt de Man, die Inspanning en Uitspanning, met verstandig beraad en ten bekwaamen tijde, wisselt. *Ambt* en *bezigheid*, eindelijk, of beter het slaafachtige van den arbeid, en die mangel van nieuwigheid, die ophoudt den lust aan te wakkeren, geeven veelen, maar toch te onrechte, eenen voorraad van klagten aan de hand, die zich onderling wederspreeken. Bij afgevraagde keuze, naamelijk, weigert een ieder, (volgens HORATIUS *Serm.* L. I S. 1) het pak van zijnen naasten op te vatten, en vindt het te zwaar. Zucht tot ledig-

 heid

heid is hier de wezenlijke drijfveer van den wansmaak: en hoe hard het vonnis schijne, „ gij zult eeten in het zweet „ van uw aangezicht," eene betere beschouwing en waardeering der zaake leeraart evenwel, dat „ rust na den arbeid," de beste, de aangenaamste, die men genieten kan, gezegden vloek verzacht; ook getuigt de Wijsbegeerte des Levens, dat niemand den Landman ongelukkig keurt, die, na volbragte taak, bezweet bij zijne speelende Kinderen nederzit onder eenen breeden lindeboom, en daarna hun deeze weltevreden woorden toespreekt: „ *Kinderen, het was heden een heete* „ *dag!*"

Na deeze voorbereidende bespiegeling van de bronnen des geluks, en het doorgaans averechtsche van der menschen keuze en aanleg om die te vinden, overweegt de Heer KÖPPEN, en toetst hij kortelijk, *eenige Grieksche Stelsels omtrent de Wijsbegeerte des Levens.* Hij bevindt, dat de Ouden ten deezen zeer verschilden, of gansch onbepaald zich uiteden. „ De Hoop is het eenigste goed, dat in de *Doos van Pan*„ *dora* overbleef:" en zeker menigeen *is* 'er, die, jaagende naar geluk, niets dan ijdelheid aantreft, en *in bloote verwachting* voortleeft. *Niets te veel*, luidde het Opschrift boven den Tempel te Delphi: dan waar begint, waar eindigt de grenslijn van dat *te veel?* SOCRATES, de gelukkige Man, die steeds de dingen recht en op hunnen wezenlijken prijs waardeerde, bewandelde een effen pad aan de hand van zijnen Genius, of wijsgeerigen Geleigeest, met wien hij steeds, ook in kleenigheden, te raade ging. ZENO en de Stoicijnen leeren ons *dulden* en *verdraagen*, maar verbieden eenige acht te slaan op zinnelijke genoegens, door hun, als laag, en den Wijzen onwaardig, verworpen. EPICURUS, daarentegen, en zijne gevoelens, altoos meest welkom bij *de wereld*, verheffen dat vermaak tot ons voornaame en groote doel. —— Beiden deezen verlangen zeker te veel; en hooren wij daarna ARISTIPPUS *van Cyrene*, hij schrijft eene koelzinnige berekening voor, vergezeld gaande met eene beangste zorg om het vermaak niet uit te putten, of ons aan eenig ding te hechten, uit vreeze voor verlies, dat den mensch bedroeven mogte. Zijne leer acht de Schrijver goed voor den man, die staat op den rand van het graf, ongeschikt voor de jeugd en de werkzaamheden of genoegens in de kracht des levens vallende. —— Uit de vereeniging, vermenging en bekwaame toepassing van deeze drie wijsgeerige Stelsels op verschillende omstandigheden en betrekkingen der menschen is, naar zijn oordeel, zeer veel goeds te haalen.

Maar „ zalig hij, (is zijn besluit) dien een goede Gelei„ geest, even als SOCRATES, ter zijde staat, die hem goed„ keurend toewenkt, of dreigend terughoudt." Dit geleidt den Schrijver tot *algemeene Aanmerkingen* en *Gevolgtrekkingen*

gen uit het verhandelde. Hier ontwikkelt hij verder zijne gedachten over den aard van het leven der menfchen, en zijn wijsgeerig ftelfel. De *Verbeeldingskracht*, haaren vermogenden invloed op onzen geest en harte oefenende, fpeelt op Aarde eene verwonderlijke rol; wie echter gelukkig zijn zal, heeft haar te regelen en te maatigen in haar bedrijf, zo dat het ftille evenwigt der ziele, die *tevredenheid* met onzen toeftand daage, „ die zelfs voor elke geringe vrolijke aandoe„ ning eene plaats bereidt, en geene vreugde op het veld des „ geluks laat verdorren." Het eenvoudige landleven, buiten het gewoel der fteden, en afgezonderd van de wereld, fchijnt hiervoor best berekend: in eenen kleeneren kring, echter, treffen de tegenheden, met naame verlies aan huisfelijk genoegen, het fterkfte: de Man, die in het gedrang en de verftrooijing der wereld leeft, gevoelt daarentegen min hevig dien flag, nadien hij de voorwerpen zijner belangneeming vermenigvuldigde, en geftadige teloorftelling te lijden had; doch moeielijker is het deezen, om doorgaans aan zijne begeerten paal en perk te zetten, en het eiland van ruste en vergenoegen, op zijnen doortogt door het aardfche, aan te treffen. Zekere *Dichtkunde*, derhalven, zeker ongemeen en fcheppend vermogen van den Geest, moet bovendien het leven en de eenvoudigfte genietingen ons veraangenaamen, de gedaante der dingen rondom ons verzieren, gezach over onze verbeeldingskracht oefenen, en die den rechten toon geeven, om den Mensch, in welken ftand hij geplaatst zij, de ftreelendfte aandoeningen te verfchaffen. Zelfs de lesfen der Wijsgeeren worden eerst mogelijk te betrachten door deezen Dichterlijken geest. „ SOCRATES bezat denzelven, en kreeg daardoor zij„ ne hemelfche rust; de Stoicijn vordert denzelven, wiens „ dulden en ontbeeren flechts mogelijk wordt door geestdrift, „ en door de verbeeldingskracht tot de denkbeeldige wereld „ te verheffen. EPICURUS begeert denzelven, wiens zinnelijk „ genot zich alleen daardoor veredelen, en op den duur den „ mensch genoegen kan verfchaffen. Zelfs ARISTIPPUS moet „ denzelven verlangen, wanneer hij niet in een eeuwig even„ wigt met zichzelven wil verftijven, en zijn geheele leven „ in een kinderachtig guichelfpel wil herfcheppen."

Op zulken weg van denkbeeldig geluk en fchoonheid ontmoeten wij weinige hindernisfen in de ons omringende Natuur; dan éénе voornaame teloorftelling in de Zedelijkheid des Naasten, in de *Menfchenwereld.* Deeze gebiedt den Dichterlijken geest geftadig, af te zien van de gouden bergen, van de hooge volmaaktheid en edelaardige genoegens, die hij zich fchetfte. Dit bedrog voert hem terug van zijne genomen vlucht, leert hem „ eenvoudigheid, waarheid en natuur be„ minnen," den wezenlijken aard der dingen indenken, en

 ftemt

ſtemt alzo zijnen geest, niet tot een langdraadig en uitgerekt, maar ineengedrongen en kragtig *proſa*, dat de Schrijver niet onvernuftig wil hebben afgewisſeld met die denkbeeldige en Dichterlijke voorſtellen. Wie zulks vermag, „ en zich „ door zijne *Dichtkunde* niet met de wereld in onmin brengt, „ of beſpottelijk maakt, evenwel uit zijn *proſa* tot haar te- „ rug kan keeren, die, acht hij, zou een *virtuos* in de Wijs- „ begeerte des Levens genoemd mogen worden." —— Wij gaan de *gevolgtrekkingen* voorbij, die de Heer KÖPPEN vervolgens uit zijne leer beknoptelijk afleidt, en waarvan wij, om de kortheid van ons uittrekſel, voorbij kunnen te gewaagen.

Ten laatſten was hem overig te handelen *over den invloed der zedelijke overtuigingen op de meer duistere of meer heldere beſchouwing van het leven.* Immers Deugd en aardsch Geluk, hoe naauw verbonden, gaan niet altoos hand aan hand: zij laten zich in onze denkbeelden onderſcheiden; en vooral leert de ervaarenis, dat de boozen wel door eigene dwaasheid en onrechten handel zich in den poel des onheils ſtorten, maar ook, dat het geluk op deeze wereld niet zelden bij de braaven gemist wordt. „ Leeven wij dan," gaat hij voort te vraagen, „ in eene wereld, waarin de ſtraf oogenblikkelijk de on- „ deugd volgt, maar de deugd onbeloond blijft? Moet de „ mensch zich meer voor het misdrijf hoeden, dan de deugd „ beoefenen? Zou dit niet eene onrechtvaardigheid ſchijnen „ in het beſtier der wereld?" Het beantwoorden van deeze vraagen bragt verſchillende ſtelſels van Zedekunde ter baane.

Dus wendt de Schrijver nogmaals het oog naar de wijsgeerige Schoolen der Grieken; keurt eenen SOCRATES, die de tegenheden door kracht van geest overwon, met rede gelukkiger in den kerker, dan zijne moordenaars; en toont hij vervolgens aan, hoe de Stoicijnen, met *verloogchening* te gebieden, dikwerf het menſchengeluk ontbeeren moesten, en de navolgers daarentegen van EPICURUS, op zinnelijkheid te vergroot een prijs ſtellende, zich noode tot verheven daaden verheffen mogen volgens aangenomen beginſelen. KANT waagde het eerst, naar het oordeel van KÖPPEN, „ om het zedelijk „ goede en het geluk voor altijd van elkander te ſcheiden, „ en beide deeze voorwerpen van menſchelijk genoegen in „ geheel verſchillende kringen te plaatzen. Zijn ſtelſel, waar- „ in pligt alleen den mensch bepaalt, en de wensch naar ge- „ luk deszelfs wil, is alzo wiskunſtiger, waarachtiger, en in „ zichzelve zonder afloopende, minder voor tegenwerpingen „ vatbaar, dan dat der Ouden." Edoch geenzins berekend is deeze leere voor de zinnelijkheid der menſchen, die alzo, ook waar geen ſtrijd is, moet achterſtaan, en van geene waarde is bij het *Praktisch Vernuft*, dat met een *kategoriſchen impe-*

peratívus (*) *zuivere zedelijkheid* eischt. Gaa eenen stap verder, en de dweeperij van Asceeten en Monnikken doet zich aan u op, naar de strekking der Kantiaansche leere; de zuiverheid, die zij vordert, is niet bereikbaar; en de wereld vertoont zich als een Sisyphus, of de Danaiden, worstelende tegen den invloed der zinnen, waarvan zij zich niet kan losmaaken. Gods bestaan, en de overtuiging der Onsterfelijkheid, dat meer is, zijn in deezen onzen strijd, volgens KANT, eene *noodschraag*, of vreemdsoortig, en verwijderd van zuivere zedelijkheid, en niets anders dan *geöorlofde* hulpmiddelen. De Schrijver daarentegen, de wiskunstige waarheid der leere van KANT erkennende, wil echter den gunstigen invloed van zinnelijke genoegens, wanneer zij ten goede medewerken, niet hebben uitgeslooten, maar dat gevoel en bewustzijn van pligt zich bij ons zullen vereenigen, en het verstand onze daaden regelen: bovenal wil hij den Godsdienst, en de leer van een toekomstig leven, niet een steun, maar de grondzuil en hoeksteen gerekend hebben van waare zedelijkheid. Want deeze beginselen leiden ons tot die reinheid des harten, waarvan de Schrift gewaagt; die ten doel had, geene schoolgeleerde Wijzen, maar edele Menschen te vormen: deeze beginselen vervrolijken ons in iederen toestand hier beneden, door de erkentenis van Gods liefde, en het uitzicht op die *volheid des levens zonder maate*, dat *naamloos geluk* en *eeuwige zaligheid*, waarop onze hoope staart.

Dus hebben wij onze Leezers ingeleid tot de kennis van een Werk, waarvan het ons ondoenlijk was, geheel den inhoud, kracht van betoog, en rijkdom aan schoonheden, in kleen bestek van woorden te vatten. Echter hield ons deeze Schrijver, gelijk een welkom Vriend, langer op, dan wij ons voorstelden. Wij eindigen met den wensch, dat zijn arbeid bij veelen vermaak en leering stichte, en alzo medewerke „ om die nevelen en duisternissen weg te vaagen, die alsnog „ den gezichteinder van dit leven zo digt omringen."

(*) Welk Nederlandsch oor wordt niet geërgerd door zulke basterdtaal der Schoole? Of is onze moedertaal zo arm, dat het ons aan *woorden* ontbreeke?

Belangrijke Voorbeelden van Menschelijke Langleevenheid. Behelzende Berigten wegens Menschen die Honderd en meer Jaaren geleefd hebben; veele Bijzonderheeden, zeldzaame Gevallen, Caracterschetsen en nuttige Lessen voor de nog Leevenden. Uit echte en geloofwaardige Berigten. In den Haage, bij J. C. Leeuwestijn. *In gr. 8vo. 176 bl.*

Wanneer onze oude Vriend *de Recensent*, loffelijker gedachtenis, onder de *nog leevenden* zich bevond, en dit

veel beloovend, doch weinig bevattend Werkje in deszelfs handen, gelijk in de onze, gekomen ware, wij houden ons overtuigd, hij zoude het onder de *Prullaria*, onder den voorraad *goed voor de Commenij-winkels &c.* gerangschikt hebben. Maar wij *Letteroefenaars* worden geacht, iets minder scherp, om niet te zeggen *bescheidener*, te vallen; eene Deugd, waarop wij ons geenzins beroemen zullen, hoezeer wij die wenschen mogen tot een zieraad van den hoogen Ouderdom, dien wij als Vaderlandsche Schrijvers bereikt hebben. Somwijlen zelfs vreezen wij niet geheel vrij te zijn van de gemelijkheid der Jaaren, die zo ligt aan onzen arbeid hecht. Dus ergert ons, misschien te veel, een omslagtige, breede en veelbeloovende Titel, waarin ons toeziend oog eene dwaasheid opmerkt; en zulks doet ons op nieuws eene bevestiging vreezen van deeze leer eener herhaalde ondervinding, „ dat zwierige Uithangborden gewoonlijk bewijzen zijn van eenen slecht gestoffeerden Winkel." Evenzeer, en zo mogelijk sterker, bedroeft het ons, zo vaak onze vooringenomenheid met de voortbrengsels van eigen grond, in stede van eenen goeden oogst aan te treffen, op een sober gerechte, of wrange vrucht, onthaald wordt. Vergast op de schoone en keurige *Bijdragen tot de kunst om gelukkig te leeven*, van den Heer KÖPPEN, vonden wij althans ons gehemelte kwaalijk geschikt om smaak te vinden in deeze *Belangrijke Voorbeelden van Menschelijke Langleevenheid*, ons, *helaas!* van eene *Vaderlandsche*, doch onbekende hand, ter proeve voorgezet.

Gaarne betuigen wij onze achting voor allen, wien de Natuur vergunde, zich geruimen tijd met de kroone der Grijsheid te mogen zieren, en deeze gunst des Hemels, die onder alle luchtstreek aan weinigen gebeuren mag, te genieten, als de beste vergelding van Deugd en Maatigheid. Maar dit belet ons niet, het Werkje, dat zulke gevoelens voorstaat, op kleenen prijs te stellen, zo het geenen anderen lof verdiene. — Om den bepaalden leeftijd op te geeven van een aantal Menschen, die den hoogen ouderdom van honderd en meer jaaren bereikten, heeft zijne moeielijkheid, nadien het geheugen der Ouden zich doorgaans verwart, en *echte* bewijzen van hunnen Geboortedag veelmaalen ontbreeken. *Veele Bijzonderheden*, *zeldzaame Gevallen*, *Caracterschetsen* enz., hun aangaande, te verzamelen, vereischt bovendien vooral een schiftend en wijsgeerig oordeel nopens de getuigenissen, waarop men afgaat. — In beide deeze opzichten nu faalt onze Schrijver, en beantwoordt hij geenzins aan de gezegde billijke verwachtingen. Veilig, en zonder eenigen aanstoot, het is waar, mogen Proveniers, Inwoonders van Gasthuizen en Hofjes, stokoude Kooplieden, en Renteniers, den *tijd* dooden, praatstof inzamelen, of wel zichzelven in eenen

zoe-

zoeten middagfluimer inwiegen, met zijn Stukje te leezen of door te grollen. Dan, zo hij waarlijk *voor de nog leevenden*, en, voegen wij 'er meesmuilende bij, niet *voor de dooden*, fchreef; zo hij, daar het jaartal der uitgaave (1804) op den titel mist, ftilzwijgend *de onfterfelijkheid* van zijnen arbeid (dus onbepaald *voor de nog leevenden* beftemd) zich beloven durfde, — dan vreezen wij, dat hij en buiten den waard rekent, en zelfs bij het *huidig* geflachte op onze aanprijzing geen recht heeft.

Wilden wij ons geheugen met eene lijst vullen van 220 Naamen, wier levens door den man in 176 bladzijden gevat wierden, wij zouden anders oordeelen; nu toetze men de *belangrijkheid* der meesten aan deeze opgaave, en vergenoege zich met ons, een *nog korter* bericht te ontmoeten in deezen enkelen dichtregel van den vernuftigen GELLERT, die van zijnen Grijzaard zong:

Hij leefde, nam een Wijf, en ftierf.

Voorts, terwijl onze Onbekende, uit *echte* en *geloofwaardige Berigten*, of breeder, volgens het *Voorberigt*, uit *Latijnfche*, *Hoogduitfche*, *Franfche*, *Engelfche* en *Nederduitfche Schrijvers*, overvloed van bouwftoffe zamenraapte, verwonderen wij ons over de fchaarsheid zijner Aanhaalingen, en dat hij nog, bij zulken voorraad, zich tot *Familieöverleveringen* gewend heeft, en mogelijk wel *de Couranten* niet onaangeroerd liet. Daarom, zo wij hier of ginds op deezen hoop een lezenswaardiger verhaal aantroffen, het is onze zwaargeloovigheid, die het gezach van een naamloos Schrijver wantrouwt; en vooral onze vreeze van loutere fprookjes te zullen overnemen, die ons wederhouden, een enkel ftaaltje uit te zoeken. Onze Leezers, hoopen wij, getroosten zich dit gemis, en gelieven zich, naar onzen raad, niet te vergaapen aan het Uithangbord, maar elk voor zich toe te zien, wat zij koopen, en tot welk een oogmerk!

Den lijdende en ftervende Heiland Jefus Christus, voorgefteld in een Samenfpraak tusfchen een Discipel en een Vreemdeling, binnen Jerufalem. Door G. C. MANS. *Te Amfterdam, bij* J. Ruijfendaal en Comp. 1805. *In gr. 8vo. 43 bl.*

De Heer MANS, die, in zijne rijmende Voorrede, zichzelven niet in den rang plaatst van *andren Dichtkunsthelden*, is wel zo nederig van te verzoeken, dat men hem befchouwe

voor eenen zuigeling
Van hun, wien men met recht mag fchrandre Dichters noemen.

Dan, gelijk een *zogende Dichter* wel een wonder der Natuur mag heten, zo is ook de zuigeling een ellendig misgeboorte. Immers wij ontvangen hier een bij uitstek belachlijk en erbarmlijk stuk, in ieder opzicht (des Schrijvers goede mening misschien uitgezonderd) verre beneden de kritiek. Eene Samenspraak, in kreupel rijm, tusschen eenen *Vreemdeling* en den *Discipel* Joannes, gehouden van Jesus gevangenneming af tot zijnen dood toe, — gehouden telkens op de plaats zelve, waar dat alles met Jesus voorviel, 't welk de Schrijver hier den Discipel aan den Vreemdeling, onder de bedrijven, (vermeerderd en verbeterd op zijne wijze, dit spreekt van zelve) doet verhalen; terwijl die Discipel den Vreemdeling dwingt om hem te blijven verzellen, en zijne redenen aan te horen, op de volgende treffende wijze:

— Let eens wel, Mijnheer! door zulk een zaak als deezen
Zal ligt uw Logement ook vol met menschen weezen,
't Is al in rep en roer, in huis en op de straat;
Om dat elk weeten wil, hoe het met Jesus gaat,
Verondersteld, Mijnheer, offchoon 't uw al gelusten
Om wat na bed te gaan, gij zoudt niet konnen rusten,
Want gantsch Jeruzalem is woelig op de been,
Wagt dan en niet het eind, zo daadlijk gaan zij heen.

En het fraaiste van dit fraaie stuk is nog, dat daarin opzetlijk *smaak* en *kunst* verwaarloosd is, gelijk de Voorrede ons meldt, opdat het NB. aan de H. Schrift zou gelijkvormig zijn; immers hij zegt, dat hij in dit werk stelt

ten toon,
Schoon niet naar smaak en kunst, het lijden van Gods Zoon.

En is 't gering van stijl, den Leezer diend te weeten,
Dat ik 't heb na de maat van 't Bijbelwoord gemeeten,
Dat Godgewijde Boek is een eenvoudig woord
Waarin geen hoofsche zwier van termen werd gehoord.

Arm manneke! — waarlijk hier mogen wij hem wel toevoegen, 't geen hij den Discipel in den mond legt:

Behoudens uw fatsoen, dat vat gij niet, Mijnheer!

Maar wij houden ons te lang op met dit ellendig vod; alleen moet onze Lezer het afscheid van den Vreemdeling nog horen:

Ik blijf u dankbaar, vriend, voor al uw onderregt,
En ik geloof al 't geen dat gij mij hebt gezegt,
Wilt mij nu, vriend, tot in mijn Logement geleiden,
En bid nog eens, eer dat wij van elkander scheiden.

't Is

't Is Vrijdag en 't word tijd, 'k moet morgen heenen gaan,
'k Zou anders wagten tot dat Jesus op zou staan:
Nu zijn wij weêr in huis, kom, laat ik u verkwikken,
Zegt maar wat gij begeerd, zo zal ik 't u beschikken,
Hier van mijn Castelein; gelust uw spijs of drank.

Wij vertrouwen, dat ieder Lezer nu wel ons oordeel billijkt. Maar misschien beschouwen wij geheel dit opstel niet in het rechte licht: het kan wel eene *satyre* zijn. Wij vernamen toch, eenigen tijd geleden, iets van zekere Geestelijke Operette, of hoe moeten wij zulk een ding noemen? in eene aanzienlijke Vaderlandsche Gemeente met zang en spel uitgevoerd, waarin ook personen bij het kruis zingend-sprekende werden ingevoerd, enz. En waarlijk, als men zodanige monnikenstukjes uit de ijzeren middeneeuwen wil opwarmen en naarvolgen, dan behoren 'er ook rijmelarijen bij in den geest en smaak van dien ouden tijd. Het stukje, dat thans voor ons ligt, is zo onbegrijplijk zot, dat vandaar bij ons het vermoeden oprijst, of welligt soortgelijk een wenk met hetzelve wierd bedoeld.

Dichterlijke Beschouwing van den Toestand mijns Vaderlands voor, bij en na de Aanvaarding van het Raadpensionarisambt, door zijne Excellentie den Heer RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK, *in den jaare* 1805. *In gr. 4to.* 8 *bl.*

Wij haasten ons met de aankondiging van dit Gedicht, is het niet om deszelfs waarde, dan ter zaake van een Onderwerp, waarin voorzeker, met ons, al wat Vaderlandschgezind is, oprechtelijk deelneemt. Niet zonder ziddering zien wij terug op den treurigen toestand van het Gemeenebest, dat, ingewikkeld en geslingerd door de grootere lotgevallen van Europa, geteisterd door binnenlandsche verdeeldheid, uitgeput in zijne geldmiddelen, belemmerd of gesnuikt in zijne welvaart, en op nieuw beloopen door den Oorlog ter zee, den oever te naderen scheen van zijn wis verderf en ondergang. Men spaare ons de verdere herinnering aan de jongstvoorleeden en nog duurende rampen, die het Schip van onzen veegen Staat dermaate schokten, en ten gaapenden afgrond heenenvoerden, dat 'er geene uitkomst of redding te voorzien was, ten zij de ervaaren hand van eenen vertrouwden en moedigen Stuurman nog tijdig aan het roer geplaatst wierde. In zulk eenen zwaaren nood verblijdt zich Nederland te recht wegens de verheffing van den waardigen en verdienstelijken RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK, en bij diens aanvaarding van het Raadpensionarisambt schiet, ondanks de duisternis der tijden, een nieuwe straal van hoope in het bekommerd harte.

Op-

Opgevoed buiten de ſtiklucht der Hoven, laat zich van Deezen, wiens hart met eenen vasten ſmaak van Zeden doortrokken, en wiens verſtand met eenen ſchat van Kennisſe verrijkt wierd, veel goeds voorſpellen. Beöefend in de Pleitzaal van Neêrlands grootſte Handelſtad, beurt onze Koopvaardije, met wier belangen hij grondig bekend wierd, het *kwijnend hoofd* naar boven, en boogt op zijn beſtuur en zorgen. *Zedert jaaren* ondervond het Gemeenebest reeds zijne onwrikbaare trouw, Vaderlandſche gezindheid en uitſtekende dienſten, wanneer *hij* of te huis in de Hooge Vergaderzaal ſchitterde, of te Parijs en Londen den adel zijner deugd ten toon ſpreidde, ja, door zijnen bevredigenden geest en ſtaatkundige bekwaamheden, op de Onderhandelingen te Amiens eenen ſterken invloed oefende. Maar zo wij nog twijfelen konden, of de verheffing van deezen Grooten Man voor den Lande eene weldaad te worden ſtaat, is dit al verder, en onder den Goddelijken zegen, in onze oogen, een vertroostend en *moedgeevend* uitzicht, dat de Raadpenſionaris, ten aanhooren des *Volks*, in zijne welſpreekende en treffende *Reden*, „ *zich beroemde op* „ de Vriendſchap van den *Grooten* NAPOLEÖN, *bij hem ver-* „ worven door nimmer een hairbreed van Waarheid of Recht „ af te wijken, en door de Bataaffſche trouw en rondheid, „ in iedere daad, onder deszelfs oog, en verre van deezen, „ door hem verricht, — in ieder woord, dat hij immer tot „ denzelven ſprak, of ſchreef, — in iedere gedachte, welke „ diens doorziend oog in zijne ziele las, onbewimpeld bloot „ te leggen."

Ziet daar de Gelegenheid en den Man, wien de onbekende Dichter ondernomen heeft te bezingen en te willen vereeren. Onze pen wederhield zich niet, uit de volheid *des harten*, eenigzins die gevoelens aan den dag te leggen *van hoogachting* en vertrouwen, die wij hebben opgevat *voor dit nieuwe* Zieraad van Nederland, door eigen verdienſte tot eene hoogheid opgeklommen, waarbij het *mogelijk* is, dat hij den roem van eenen OLDENBARNEVELD en DE WIT zal kunnen verdonkeren, door meer uitſtekende weldaaden den Vaderlande te bewijzen, en zonder ooit in *den ondank* te deelen, die hun bejegende.

Maar is 'er, vraagt ons menig Leezer, aan den eisch der aangeſlaagen taak beäntwoord van den Dichter? Helaas! naar ons oordeel, is reeds zijn vonnis opgemaakt aan het hoofd van onze jongſte Recenſie van BILDERDIJK's *Mengelingen*, (bl. 271) waarop wij terugwijzen. Hij behoort onder de *hedendaagſche*, verſchrikkelijk *bulderende* Poëeten, die gebrek aan ſmaak voor het ſchoone of verhevene, en armoede in vinding, door valsch vernuft en brommende woorden trachten te vergoeden. Hij ſchildert ons in zijnen aanhef „ eenen Nacht „ van zorg en ramp, *wiens* vreezelijke orcaan, al ſtormend, „ eeuwig te duuren dreigt, — terwijl *zijn* donder huilt," enz.

enz. Hij gewaagt, waarlijk voor ons onverstaanbaar genoeg, van eene „ *Dondrende Echo* — die hem in de ooren *knalt*." — En verlangt Gij nog een staal, Leezer, wij voldoen aan uwe nieuwsgierigheid met dit Couplet, in onze oogen *a la merveille* hoogvliegend, verward, en bijster daalend tevens.

„ Maar welk *gewoel* zweeft *daar ginds* voor mijn' scheemrend' oogen?
„ 't Is als *een vlammend zwaard*, dat zwaaiend door de lucht,
„ Met dood en slagting dreigt! Ziet, hoe de Tweedragt vlugt!
„ Daar valt haar helsche stoet verijdeld in zijn poogen!
„ Wie was dan die geduchte *Held*,
„ Die ons in éénen slag herstelt?
„ De Zoon van Jupiter, daar Juno op mogt roemen;
„ Wiens Heldenmoed ontsproot uit goddelijk geslacht,
„ Die dit gewigtig werk zoo roemrijk heeft volbracht? —
„ Weg met dien Godendrom! — gij moogt Hem *Broeder* noemen."

En Gij, *Broeder!* wij gebieden u wel te vaaren, twijfelende of wij uwe vermetelheid, of de schorre toonen van uwe Lier, het meest hebben te wraaken. ô! Waag u dan niet andermaal op den Nederlandschen Pindus; of laat ten minsten na, *uwen Held*, den Grooten SCHIMMELPENNINCK, te bezingen: een Onderwerp, beter berekend voor eenen BILDERDIJK of FEITH, voor Dichters van den eersten rang, dan (gelijk Gij zelve niet afkonde te gevoelen) „ voor het vermogen van „ uwe zwakke kunst."

De Kruistriomf, een Paaschgeschenk voor de Jeugd. Te Amsterdam, bij J. A. Swalm. 1805. *In 8vo. 64 bl.*

Korte Liederen voor Kinderen, over onderwerpen uit de Euangelie-geschiedenis, vooral uit de Lijdensgeschiedenis en op de Christlijke Feesten; doorgaans stichtelijk, en hier en daar een goed en bruikbaar denkbeeld; over 't geheel echter niets dichterlijks. Maar dat de Lezer zelve oordele! Ziet hier eene proeve.

JESUS WORDT VAN JOÄNNES GEDOOPT.

JOÄNNES *doopte Godes Zoon;*
En 't waterbad was als een troon,
Waarop de Heiland praalde:
Toen hij het doopsel had ontvaân,
En uit het bad was uitgegaan,
Ten hemel zag, toen daalde
Gods geest, gelijk een duif op Hem,
En tevens sprak een hemelstem:

„ *Dee-*

„ Deeze is mijn welbehagen;
„ Deeze is mijn Zoon, dien ik bemin."
Hier ligt een eeuwig zegel in:
De roest des tijds moog' knagen
Aan eer van eenig mensch ontvaân;
Maar 't woord van God zal niet vergaan;
Het woord van God is heilig:
Mijn Jesus is Gods Zoon, ô ja;
'k Vertrouw op Hem, hoe 't mij ook ga;
Bij Jesus ben ik veilig.

De gestolen Kersfen, Tooneelspel voor jonge lieden, door M. VAN HEIJNINGEN BOSCH. Longum iter est per præcepta: breve et efficax per exempla. SEN. — *Te Groningen*, bij W. Zuidema. *In 8vo. 90 bl.*

Een Stukje zo als het voor Kinderen wezen moet, waardoor gene hartstocht te vroeg wordt opgewekt, gene ondeugd wordt uitgelokt, niets dat eerwaardig is eenigzins bespotlijk wordt voorgesteld; bij welks vertoning, derhalven, iedere zodanige vrees vervalt, die den verstandigen Vader doorgaans terughouden moet, om zijne nog jonge Kinderen aanschouwers te maken van een anderzins ook voortreflijk Toneelstuk; — zo wel en recht voor Kinderen bewerkt daarenboven, dat wij met verlangen *De tiende Penning of de kleine Geuzen binnen Amsterdam*, 't geen ons de Schrijver belooft, te gemoet zien; waarbij hij ons ook zijne aanmerkingen zal mededelen, hoe het Toneel voor Kinderen behoort te worden ingericht, opdat het ook voor hun een allerheilzaamst middel tot zedelijk onderwijs worde; van welke aanmerkingen wij iets voortreflijks verwachten.

Intusschen kunnen wij eene en andere aanmerking niet terughouden. Niet alleen zouden wij, gelijk de Schrijver dit zelve vermoedt, de inkleding van de ontdekking des Diefstals, voor Kinderen van twaalf of veertien jaren, te kinderachtig houden, maar moeten het hooglijk afkeuren, dat een Vader, ook met de beste zedelijke bedoeling, in de opvoeding, van het vooroordeel en bijgeloof partij trekt, en wel vooral wanneer de Kinderen daarmede niet besmet zijn, of men 't bij hun reeds heeft uitgeroeid. „ *Ik kende den aard van onzen Frans*," doet weinig af; juist om zodanigen aard zouden wij het nog minder geraden achten. Onmidlijke Godlijke tusschenkomst, of tusschenkomst van hogere Geesten, zouden wij nimmer te hulp roepen, en is volstrekt niet nodig om het Kind ontzach in te boezemen voor de alomtegenwoordige Godheid. De opheldering vergoedt het zeker wederom eenigzins; maar het *p.. i., e.., p Doortje!* van den ouden Knecht, die voor den Geest van den Kersseboom speelde, na zulk ee-

eene ernstige handeling, en zulk een indrukwekkend gebed van den Vader, veroorzaakte bij onze Kinderen (toen wij bij hun de werking van dit Stukje eens beproeven wilden) zulk een onmanierlijk gelach, dat wij vrezen dat de goede indruk van het geheel daardoor niet weinig werd verzwakt, en wij alle moeite hadden om hunne aandacht voor zodanige herinneringen en vermaningen te boeijen, als wij hun, na de lezing, hadden toegedacht. Eindlijk nog begint het Stuk ons te vroeg: niemand der jeugdige aanschouwers moest den Dief in het eerst kennen of kunnen uitvorschen; vooral moest niet blijken, dat de Vader of iemand de Kinderen beluisterd had, of iets had gezien; maar de dader moest uitkomen, niet maar door de *voetstappen*, maar door *meerdere* even eenvoudige en onmerkbare kleinigheden; *meerdere*, zeggen wij, opdat men niet in het denkbeeld kwam, dat men de openbaarmakende Godheid zou kunnen ontgaan, door het vermijden van soortgelijk eene onbedachtzaamheid. Ons dunkt zo zou de voortreflijke herinnering aan den *stillen grooten Getuige, ook dan wanneer wij gene getuigen hebben*, reeds voor de Jeugd zo nodig, sterker nog roeren en werken.

De betuiging van den Heer VAN HEIJNINGEN BOSCH, dat bescheidene aanmerkingen hem welkom zouden zijn, namen wij, gelijk de Lezer ziet, voor geen bloot compliment, zo als men zegt; en waarlijk hij heeft een' te goeden aanleg, en dit Stukje zelfs is in meer dan één opzicht te voortreflijk, dan dat hij zo iets als eene *captatio benevolentiae* zou willen gebruiken.

Sammlung auserlesener Geschichten und Erzählungen, zum Nuzzen und Vergnügen derer welche die Deutsche Sprache erlernen wollen. Dat is: *Verzameling van uitgezogte Geschiedenissen en Verhaalen, tot Nut en Vermaak van hun, welke de Hoogduitsche Taal willen leeren. Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. *In 8vo. 171 bl.*

De Verzamelaar van dit Werkje, in aanmerking neemende, dat, bij de toeneemende zucht tot het leeren van de Hoogduitsche Taale hier te lande, het nogtans aan een Boek mangelde, welk der Jeugd met nut in handen kon gegeeven worden, gaf deeze proeve van Geschiedenissen en Verhaalen in het licht, waarin de opklimming van ligtere tot zwaardere naauwkeurig is in agt genomen; zijnde aan den voet van elk voorbeeld de Infinitivus der onregelmaatige Werkwoorden, aldaar voorkomende, geplaatst, om opgezogt te kunnen worden in het Woordenboekje agter het Werk. Eene kleine proeve van Gedichten dient om den meer gevorderden Leerling zijne kragten aan dezelve te doen beproeven. Zeer gelukkig is de Verzamelaar geslaagd in de keuze van voorbeelden, die, hoewel

niet allen nieuw, om hunnen meestal belangrijken inhoud *zich aan*prijzen. Van het honderdënachttiental willen wij het negenënachtigfte: *De edelmoedige Smid* getiteld, vertaald overneemen:

Zekere Heer VAN CREMI ging eens, omtrent middernacht, voorbij de werkplaats van eenen armen Smid, en hoorde zijne hamerflagen. Nieuwsgierig om te weeten, wat hem zoo laat aan den arbeid hieldt, en of hij niet met zijn gewoon dagwerk den kost konde winnen, tradt hij na binnen, en vraagde den Smid na de reden zijnes fpaden arbeids. „ Ik „ werk niet voor mij zelven," was het antwoord, „ maar „ voor een mijner buuren, die het ongeluk heeft gehad dat „ zijn huis is afgebrand. Ik ftaa twee uuren vroeger op, en „ gaa twee uuren laater na bed, om dien ongelukkigen een „ klein bewijs mijner goedwilligheid te geeven. Indien ik „ eenig vermogen bezat, zoude ik het met hem deelen; maar „ ik bezit niets meer dan dit Aambeeld, en kan het niet „ verkoopen, dewijl ik daarmede mijn kost moet verdie„ nen. Daar ik elken dag flegts vier uuren *langer dan naar ge„ woonte* werk, bedraagt dit *weekelijks de waarde van twee „ daghuuren*, van het gewin van welke ik kan afftand doen. „ Aan werk ontbreekt het, Goddank! thans niet; en wan„ neer men handen heeft, moet men die gebruiken, om zijn „ evenmensch te helpen."

De Heer VAN CREMI wilde hem niet langer van zijn werk houden, wenschte hem een goeden nacht, en vertrok.

's Anderen daags nam hij eene fomme van zeshonderd Livres, en ging daarmede na den Smid, wiens weldaadigheid hij wilde beloonen, om daarvoor zijn ijzer uit de eerfte hand te kunnen koopen, grootere ftukken werks te onderneemen, en nog iets voor den ouden dag op te leggen.

Maar hoe verwonderde hij zich, toen de Smid hem te gemoet voerde: „ Neem uw geld terug, *Mijnheer!* ik „ heb het niet noodig, omdat ik het niet verdiend heb. Ik „ ben in ftaat, om het ijzer, welk ik noodig heb, te betaa„ len; en wanneer ik meer moet hebben, zal de Koopman het „ mij gaarne geeven. Van mijnen kant ware het eene groote „ ondankbaarheid, indien ik van de winst, welke hij van zijne „ waare moet hebben, hem wilde berooven, daar hij geene zwaa„ righeid maakte, mij honderd Daalders te borgen, op eenen „ tijd, toen ik niet meer dan den rok bezat, dien ik aan mijn „ lijf had. Een beter gebruik kunt gij van het geld maaken, „ door het den armen man, wiens huis verbrand is, zonder in„ trest te leenen. Op deeze wijze zal hij zijn verlies wederom „ kunnen herftellen, en ik zal alsdan tot mijn genoegen kun„ nen flaapen." Toen de Heer VAN CREMI zag, dat de Smid, onaangezien zijn dringend verzoek, bij zijne weigering volhardde, volgde hij den raad, welken dezelve hem hadt gegeeven, en hadt het genoegen, het geluk eenes menschen nog grooter te maaken, dan het bij het eerfte voorneemen van zijn edel hart zou geweest zijn.

ALGEMEENE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen, raakende den Natuurlijken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap. XXIste Deel.*

(Tweede Berigt.)

Wij naderen dus met den Eerw. KOOPMANS (*) het eigenlijk doel der Vraage, die de vergelijking der Zoenofferhande van CHRISTUS met die des O. V. ten voorwerp had: en vangt hij nu aan, de Schriften des N. V. te raadpleegen, en te onderzoeken, of daarin ook de leer der voorafschaduwing van CHRISTUS Zoenoffer gevonden worde, en of 'er genoegzaame rede en overeenkomst zij tusschen JESUS Dood en de Wettische Offerhanden, om denzelven als zodanig een offer te beschouwen. — Drie voornaame plaatzen in de Euangelien (JOAN. I: 29. MATT. XX: 28, en de woorden van JESUS bij de instelling des H. Avondmaals) trekken eerst des Schrijvers aandacht. In dezelve is hij van oordeel dat geene blijkbaare zinspeeling op de Zoenofferhanden voorkomt, en vervolgt hij: „ Wanneer men deeze gezegden als twijffelachtig neemt, en als zodanig uitzondert, dan is 'er in de Euangelien geene uitdrukking voorhanden, waarin de dood van den Messias als Zoenoffer voorkomt. Op geloof in Hem, op verbetering en reinheid van harte, zeide JESUS, in GODS naam, vergiffenis toe. Hierop verlieten zich ook zijne heilzoekende Aanhangers, en wij vinden door niemand de vraag geöpperd, welke het offer zijn zoude, 't welk bij GOD, den HEERE, verzoening zou aanbrengen. Hoe is dit te verklaaren, indien het begrip, wegens de noodzaakelijkheid der Zoenoffers ter vergeeving, zo algemeen geheerscht hebbe, als men gemeenlijk veronderstelt? Nergens is 'er „ daar-

(*) Deel II. H. I.

„ daarenboven in de gesprekken van JESUS, of in de „ aanmerkingen der Euangelisten, iets te vinden, 't „ welk het gevoelen nopens de *voorafschaduwing* begun„ stigt (*)." Dit geldt insgelijks omtrent de Apostolische prediking na den Pinxterdag, door LUCAS in de *Handelingen* verhaald; waaruit de ongegrondheid van gezegde Volksbegrip ten sterksten blijkt, alsmede dat de veronderstelde *voorafschaduwing* ten eenenmaal overtollig geweest zij voor de Jooden; daar het voorts ongerijmd schijnen moet, te zeggen, dat die voorbeduidende zin der Offerhanden, ten dienste der Christenen, van de Godheid bedoeld ware bij de Instelling der Wet. De zaak, nogthans, zoude een ander voorkomen erlangen, wanneer de Gezanten des Heeren, „ naa de Uit„ storting van den H. Geest, den dood van CHRISTUS „ niet alleen als Zoenoffer, maar ook als voorafscha„ duwend (lees *voorafgeschaduwd*) Zoenoffer hadden „ voorgedraagen in hunne *Schriften*." Dit verpligt ons, dezelve ter hand te neemen: want is het eerste, de bloote vergelijking, bewijsbaar, dan moeten wij tusschen CHRISTUS dood en die offers *eenige overeenkomst* aanneemen; maar wordt ook het laatste ons geleerd, of zijn' lijden en sterven als *voorafgeschaduwd* voorgesteld, dan was die *overeenkomst genoegzaam*, om ons dien dood als een *daadelijk Zoenoffer* te doen beschouwen (†).

Uit EFES. V: 2. 2 COR. V: 21. 1 PET. II: 24. III: 18. HEB. X: 14. maakt KOOPMANS op, dat en PAULUS, en PETRUS, en de Schrijver aan de Hebreen, den Dood van CHRISTUS als een Zoenoffer voorstelden, en alzo tusschen deezen en de Mosaische Zoenoffers *eenige overeenkomst* opmerkten. Edoch voor het *voorafschaduwende*, of *typische*, vindt hij in hunne taal en bewoordingen geen gezag; eveneens spraken zij van ADAM, als een *tegenbeeld* van CHRISTUS; van den *Tabernakel*, in den zin van wooninge GODS, zekere *gelijkheid* hebbende *met den Hemel*; van de *Feestdagen* enz., als eene *scha-*

(*) Zie TEYLER's *Godg. Gen.* Deel XII, bl. 336 en 337 der Verhandelinge van den Eerw. DE VOS, aangehaald door KOOPMANS.

(†) Eenige twijfel zoude 'er nogthans in dat geval bij den Recensent overblijven, uit hoofde van het *zeer* groot en onoplosbaar verschil, 't geen 'er, in deeze *laatste* onderstelling, zich opdoen zoude tusschen de Apostolische Brieven en hunne, zo wel als CHRISTUS Prediking.

schaduw zijnde der toekomende dingen, zonder dat hier-uit tot eene *Profeetische* verordening, of afbeelding van hetgeen volgen zoude, te denken is.

Ook voldingt de Schrijver verders, dat PS. XL: 6—9, aangehaald HEB. X, niets van deezen aard behelze, te meer zo deeze Psalm, volgens de beste Uitleggers, onder de *Messiaansche* niet te tellen zij. — Maar dergelijk een redenbeleid had ten doel om de Hebreeuwsche Christenen te beter af te brengen van den Mosaischen Offerdienst, en aan te zetten tot het doen van GODS wil, tot Godsvrucht en Deugd. JESUS immers, de Verkondiger der Euangelieleere, mogt zeer te rechte, ook buiten aanmerking van het vooraffschaduwende, het *einde der Wet* genoemd worden, voor zo verre door Hem de vereerders van den Mosaischen Godsdienst daartoe opgeleid wierden, waartoe de Wet eenen voorbereidenden aanleg had. — Hiermede deeze zaak voor afgedaan houdende, keert de Eerw. KOOPMANS terug tot de vraage, „ hoe het met de *veronderstelde overeen-„ komst* gelegen zij, en waarvoor men haaren grond-„ slag, te weeten de Toespeelingen, op de Zoenoffers „ onder de Wet, te houden hebbe? Het antwoord „ (vervolgt hij) kan tweezins wezen: of, dat deeze „ overeenkomst moet geagt worden, als alleen rus-„ tende op *willekeurige* toespeelingen der H. Schrijve-„ ren, door hun gebezigd, wijl dezelven met heer-„ schende begrippen strookten, — of, dat het blijk-„ baar zij, dat GOD den dood zijns Hoogstgeliefden „ *wilde* beschouwd hebben uit het oogpunt van een „ Zoenoffer." Op reeds gelegde gronden, en in navolging van den Eerw. DE VOS, in diens aangehaalde Verhandeling, wordt het eerste begrip, bekend onder den naam van *de leer der schikking*, door KOOPMANS verworpen; en bepleit hij met ernst en nadruk de andere en aloude meening, die de Apostolische leere ten deezen aan eene *trapswijze* verlichting door den H. Geest, of aan die Goddelijke leiding toeschrijft der Opperste Wijsheid, *die*, ter bereiking van gewigtige en haarer waardige doeleinden, *wilde*, *dat* CHRISTUS *dood met 'er daad in het licht gesteld wierde van een Zoenoffer.* In het voorbijgaan, evenwel, roert KOOPMANS eene derde onderstelling aan, die, in de plaats, uit *the Theol. Repository*, Vol. I. p. 122, overgenomen, geopperd is, en onzes inziens tusschen beiden ligt; daar

zij het bezigen der leenspreuk omtrent CHRISTUS *Dood* als Zoenoffer (eene leenspreuk, niet zeldzaam in de Apostolische Brieven) tot den indruk terugbrengt, welken deeze belangrijke gebeurtenis gemaakt had, en steeds maakte, op het hart der H. Schrijveren. Dit gevoelen dunkt ons dat meerdere aanmerking verdient, dan de kundige Schrijver daaraan besteedde, vermits men in het twisten veelal te ras tot *uiterften* overhelt, en dat 'er zeker, omtrent het *Goddelijke* der *Apostolische voordragt* van CHRISTUS Dood als Zoenoffer, geene bijzondere *Openbaaring*, geen *Hemelsche last*, (gelijk die in het geval van CORNELIUS, *Hand.* X.) valt aan te wijzen in de Gewijde Boeken (*). Wat hiervan zij, huiverig om de hand en tusschenkomst van GOD, buiten dringende rede, of blijkbaar gezag, in te roepen, laaten wij de zaak liefst onbeslist, en stemmen gaarne en volmondig de woorden toe, uit VAN VLOTEN door KOOPMANS overgenomen; dat deeze Apostolische voorstelling uitneemend diende, „om de ergernis, uit het kruis „van CHRISTUS gebooren, weg te neemen," en om zijn lijden en dood, „als het alleraandoenlijkste en „meest in 't oog loopende, onder zijne ervaaringen, „enkel om het heil der Menschheid, door Hem on„dervonden," te doen uitkomen.

Alzo den grond gelegd hebbende, en het zelfde spoor als in zijn Iste Deel volgende, zet de Eerw. KOOPMANS, derwaarts terugwijzende, de Vergelijking voort van CHRISTUS Zoenoffer met die onder de Wet (†). Dat van den Messias was uitneemender dan deezen, en „diende (zo Gij de *gelegenheden* aanziet) ter Recht„vaardiging, of vergeeving, voor alle zonden, ook „voor *zulke* overtreedingen, waarvoor, onder de Wet, „*geene* Offerhande gelden mogt;" niet alleen ter weg-nee-

(*) Wanneer men, zonder dusdanigen bewijsbaaren *last*, met den Eerw. KOOPMANS beweert, dat de Apostelen nogthans, in hunne Brieven, op gezag en geleide van den H. Geest, den Dood van CHRISTUS als Zoenoffer hebben voorgesteld; blijven 'er, onzes inziens, eenige der zwaarigheden overig, van hem te recht geopperd tegen de leer der *voorafschaduwing*: en, mogen wij vraagen, waar begint, waar eindigt die *onderstelde Ingeeving*? behooren daartoe almede de overeenkomst tusschen ADAM en CHRISTUS en zoortgelijke andere leenspreuken?

(†) H. II.

neeming van Burgerlijke onreinheid en verzuimenissen uit onkunde, maar zelfs van moedwillige schuld en zedelijk kwaad. ROM. IV: 25. 1 COR. XV: 3. JES. LIII: 5. — Ten opzichte der *Plegtigheden*, en van de *Offers* zelven, was CHRISTUS wederom bij uitneemendheid en *zedelijk vlekkeloos*. 2 COR. V: 21. HEB. IX: 14. En maakt zijn *sterven* met naame *aan het kruis* ten deezen het punt van vergelijking uit; nadien Hij dus, in zinspeeling op den Bok van den Verzoendag, *onze zonden aan het hout gedraagen heeft in zijn ligchaam*. 1 PET. II: 24. COL. II: 14. ROM. VI: 6. GAL. II: 20. V: 24. HEB. V. (IX) 26, 28, ook XIII: 10, 11. alwaar de vergelijking breeder wordt voorgedraagen en uitgehaald.

De *uitwerking* van JESUS Offerhande was desgelijks sterker. Alle Staatkundige en Burgerlijke bedoelingen hielden daarbij op. Zijn bloed is vergooten *tot reiniging des geweetens van doode werken om den leevenden God te dienen*. HEB. IX: 13, 14. Zijn dood was niet voor *enkele persoonen*, voor *één Volk* alleen, of een offer dat *jaarlijks* herhaald moest worden; maar voor *alle zonden* van Heidenen en Jooden, en voor *altoos*. GAL. III: 12 (10.) 2 COR. V: 18. ROM. III: 25. HEB. IX: 15. X: 14. — „ Welk alles," besluit KOOPMANS, „ in het naauwste verband staat met het *doelwit* des Al„ lerhoogsten in de voorstelling van CHRISTUS Dood „ als Zoenoffer;" eene andere voornaame zaak, waaromtrent hij de Vergelijking vervolgt.

Onder de nieuwe Bedeeling, dit herinnert de Eerw. Schrijver wederom (*), hield de betrekking op, waarin GOD onder het O. V. tot Israël, als Koning, stond, en ruimde zij haare plaatze voor een volmaakter Godsrijk, waartoe en MOSES en de Profeeten alleen den weg baanden, en waarbij het Opperwezen zich als de Heer en Vader des menschdoms kennen leert, om allen, naar eene wet, die der zeden is, voortaan te richten. „ Aan „ de Offerhanden kwam nu een einde, en vergiffenis „ wierd 'er gepredikt zonder offerdieren." Maar gelijk de Wettische Zoenoffers waren ingesteld tot het *zedelijk* doel, om den eerbied voor den heiligen GOD te versterken, en ootmoed in te boezemen, zo gaf ook het geloovig zien op CHRISTUS, als Zoenoffer, naar denkbeeld

(*) H. III.

beeld van Jood of Heiden, dat aanzien aan het aanbod van genade en schuldvergiffenis, dat hun ten zelven einde heenen leidde. Daarom, in stede der aloude *zondbelijdenis*, en *oplegging der handen* op het offer, wierd nu een *boetvaardig zien* op CHRISTUS en diens kruisdood gevorderd, om daaruit zedelijk nut te haalen. 2 COR. V: 18. ROM. VIII: 3. GAL. I: 4. HEB. IX: 14. X: 26 enz. En zij, de geloovigen, mogten dus, wegens de vergiffenis hunner voorige schuld, uit de beschouwing van 's Heeren lijden, en vrije opoffering van zichzelven, geenen minderen troost, maar wel uitneemender vrede des gemoeds, sterker afschrik van de zonde, en krachtiger aandrang tot deugd, scheppen, of aankweeken, dan immer de Mosaische Instellingen hun geeven konden, vooral opzichtelijk hunne zedelijke behoeften, en omtrent de hoop des eeuwigen levens. Welk alles door kracht van redenen, en overvloed van schriftuurlijke bewijzen, door KOOPMANS uitstekend wordt aangetoond. — Doch, ten einde zijn betoog rondstaa, brengt zijn Eerw. nog ter toetze, of ook het Zoenoffer van CHRISTUS, GODE gevallig als dat was, en een middel ter Rechtvaardiging der wereld, *de beweegoorzaak geweest zij der aanbieding van vergiffenis*, en of *die Offerhande als een equivalent ter voldoening aan* GODS *Rechtvaardigheid te beschouwen zij*. Daar het tegendeel van een en ander omtrent de Mosaische Zoenofferhanden, en in het algemeen over dit onderwerp, reeds in het Iste Deel was aangedrongen, bekort de Schrijver nu zijnen arbeid *in de twee laatste Hoofddeelen*, door zich „ te bepaalen tot de voor„ naamste Apostolische getuigenisfen, die ter staaving „ *deezer* onderstellingen worden bijgebragt." Hierop nu komt zijne redenkaveling neder (*). Voorzeker, daar de Mosaische offers, als de zodanigen, en op zichzelven, GODE *niet* behaagden, daarentegen dat van CHRISTUS Hem een *welriekende reuk*, (EFES. V: 1) des Heeren dood *Zijn* wil of last, (JOAN. X.) en het kruis de uitneemendste proef van *gehoorzaamheid* aan GODE (FILIP. II.) was, in JESUS, het voorbeeld aller deugden, bij dit lijden, ten sterksten uitkomende, — valt 'er van de eerste, tot deeze laatste volheerlijker, en oneigenlijk zo gezegde Offerhande, geen besluit op te maaken. De vraage dus, „ werd GOD door dit offer bewogen om vergeeving en „ zaligheid aan te bieden? dient met eenige onderschei-

„ ding

(*) H. IV.

„ dig beantwoord." Te recht is het van den Heer TAYLOR (*) aangemerkt, „ dat hetzelve niet voor„ komt in de H. S., als *oorzaak*, of *beweegreden*, wel„ ke GOD zou barmhartig gemaakt hebben. Zij leert „ doorgaande, dat GODS *liefde* alleen het eerste beweeg„ middel, en de oorspronkelijke bron was, van het ge„ heele werk der verlossing door CHRISTUS." — Alleen „ de zedelijke waardij, voor zo verre het of„ fer van CHRISTUS daarom GODE welbehaagelijk was, „ schijnt tot eene drangreden gediend te hebben om „ daarmede *gedachte aanbieding* te verbinden." — „ Door het bloed van CHRISTUS (dit is de slotsom van „ des Schrijvers gevoelen) ontslaat GOD van *schuld*, de„ wijl het bloed van CHRISTUS het krachtigst middel „ is ter bevrijding van de *besmetting* en *magt* der zon„ de. Het is de grondslag der *verlossing*, dewijl het „ een middel ter Heiligmaakinge is." Voorts bezigt de Schrijver het voorbeeld van ABRAHAM, gezegend, om zijne Gehoorzaamheid, in zijne nakomelingschap, tot een punt van vergelijking; en leed doet het ons, onzen Leezeren 's Mans lofreden niet te kunnen mededeelen „ over het ontwerp der Verlossing, waarboven zich „ geen redelijker en voortreffelijker, of GODE waardi„ ger, bij ons laat denken."

Maar dezelfde gronden, waarom in het algemeen de Zoenoffers geen *aequivalent* zijn konden ter voldoening aan GODS Rechtvaardigheid, gelden ook hier (†); en komen 'er dus alleen die plaatsen der H. S. in overweeging, die, in het N. V., dat verworpen gevoelen schijnen te begunstigen. Onder deezen staat ROM. III: 25, 26 in den eersten rang. Doch zo men al blijft onderstellen, dat *Rechtvaardigheid* en *Verdraagzaamheid Gods* aldaar tegen elkander overstaan, en dus de zondaaren *gerechtvaardigd zijn* door het geloove in CHRISTUS dood, als eene *straffe* wegens het zedelijk kwaad; dan vloeit nog geenzins uit 's Apostels woorden het leerstuk der eigenlijke voldoening: en zoude voorzeker het zachtere gevoelen van H. DE GROOT aanneemelijker zijn, die wil „ dat GOD hier voorgesteld wordt, als straf„ fende niet in de betrekking van beleedigde partij, „ maar als Bestuurder en Handhaaver zijner wetten, „ als Bewaarder van de rechte orde en van vergelding."

Trou-

(*) *Leere der Verzoening*, bl. 120. (†) H. V.

JESAÏAS *vertaald en opgehelderd door* J. H. VAN DER PALM. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* J. Allart, 1805. *In gr. 8vo. 469 bl. behalven het Voorberigt van XIII bl.*

Met groot vergenoegen ontvingen en lazen wij dit eerste Deel eens Werks, dat ons Vaderland tot eer verstrekt, en waarmede wij de liefhebbers van eene regtschapene Bijbeluitlegging hartelijk gelukwenschen. De Hoogleeraar VAN DER PALM vat daarmede zijne, voor ettelijke jaren, begonnen taak weder op. Zijne voormalige betrekking, bij 't aanzienelijk huisgezin van den Heere VAN DE PERRE te Middelburg, had hem gereede aanleiding gegeven, om de voornaamste Poëtische Boeken van het Oude Verbond, ten behoeve der huisselijke Godsdienstoefeningen, Letter- Geschied- en Oudheidkundig te behandelen. Daaraan hebben wij reeds, in 1791, zijne voortreffelijke *Vertaling en Opheldering van eenige Liederen van David* te danken gehad; waarop wij het toen reeds beloofde vervolg, tot hiertoe, te vergeefs te gemoet gezien hebben. Nu vindt de Heer VAN DER PALM te rade, om liever een ander Poëtisch voortbrengsel der aloude Hebreeuwen, en wel den onvergelijkelijken Dichter JESAÏAS, op soortgelijke wijze bearbeid, te laten volgen. Wij willen den Schrijver, die geheel meester van 't zijne is, deze vrijheid niet betwisten, maar blijven intusschen ook op zijne overige voorlang bearbeide *Liederen van David* rekenen. Het geheele Werk, dat de man van kennis en smaak ons nu levert, zal in drie Deelen, nagenoeg van dezelfde uitgebreidheid als het tegenwoordige, voltooid zijn. Alles is voor ruim twaalf jaren reeds afgewerkt, zoodat daaraan, de beschaving der Vertaling slechts uitgezonderd, alleen de laatste hand voor de drukpers ontbreekt. Dit eerste Deel bevat de twintig eerste Hoofddeelen van den Propheet. De uiterlijke vorm is zoo ingericht, dat na de vertaling van ieder afzonderlijk stuk, of Godspraak, de verklaring onmiddelijk volgt. Bij deze verklaring wordt de vertaling nog eens in gedeelten herhaald, naar gelang dezelve, in de ophelderende aanmerkingen, bij elkander worden genomen, zoodat men de vertaling altijd tweemaal te lezen krijgt. Dit heeft het

Werk,

Werk wel wat duurder gemaakt; maar de Hoogleeraar heeft gemeend, deze kleine opoffering, tot gemak van zijne Lezers, wel te mogen vorderen. Voor goede, geenszins dagelijksche waar betaalt men gaarne iets meer; maar voor een Huisboek, over een enkeld Bijbelboek, zo als de Schrijver dit Werk wil aangemerkt hebben, is de prijs evenwel wat hoog. Desniettemin durven wij vertrouwen, dat het nog wel kopers zal vinden. Het is niet alleen geschikt tot eene gereede handleiding voor Huisvaders en Huismoeders, die de kennis der Bijbelschriften voor zich en de hunnen van belang rekenen, maar ook ten nutte van hun, die de beoefening der gewijde Uitlegkunde tot hunne voorname bezigheid gesteld zien. Ten hunnen gevalle belooft de Schrijver, nog eenen *kleinen* bundel van afzonderlijke aanmerkingen, na den afloop des Werks, te zullen laten volgen.

Ten aanzien der *Vertaling*, die, in aanleg en uitvoering, inderdaad nieuw is, en die wij wel willen gelooven, dat den Heere VAN DER PALM geenszins de geringste moeite en tijd gekost heeft, wordt, in het Voorberigt, eenig verslag gedaan van de grondregels, die daarbij zijn in acht genomen, waaromtrent wij het, grootendeels, met hem volmaakt eens zijn, terwijl wij hem ook den lof niet kunnen weigeren, van daaraan, over 't geheel, meesterlijk te hebben beantwoord.

In de verklarende *Aanmerkingen* is vlijtig gebruik gemaakt van den arbeid der voornaamste Uitleggeren van JESAÏAS, als VITRINGA, MICHAËLIS, LOWTH, KOPPE, DOEDERLEIN, HENSLER en anderen. In de zes laatste jaren heeft de werkzaame post, eerst van *Agent der Nationale Opvoeding*, daarna als Lid van den *Raad van Binnenlandsche Zaken*, den Heere VAN DER PALM niet veel tijd overgelaten, om 't geen, in dien tijd en kort te voren, zoo over JESAÏAS, als andere Profetische Boeken van het O. Verbond, in 't midden gebragt is, in overweging te nemen. 't Geen daarvan tot zijne kennis gekomen is, en met zijne wijze van verklaren en aangenomene grondstellingen niet wel strookte, is of met stilzwijgen voorbijgegaan, of slechts met een enkeld woord, als gewaagd en ongegrond, verworpen. Over 't gevoelen van EICHHORN en anderen, dat reeds voor meer dan twintig jaren, uit diens vertaalde *Inleiding in het Oude Testament*, aan onze Landgenoten bekend geweest is, omtrent een groot gedeelte van dit Bijbelboek, dat men

wil,

wil, niet van JESAÏAS, maar van lateren tijd te zijn, had de Profesfor, nu hij 't toch geöpperd heeft, wel iets meer mogen zeggen, tot gerustftelling van zulke Huisvaders en Huismoeders, die dat zoo niet kunnen beöordeelen. De achtingwaardige Schrijver zal ons deze aanmerking des te eer ten goede houden, *terwijl* wij 'er de verzekering bijvoegen, dat wij bij geenen *Schrijver* over JESAÏAS zoo vele gegronde en gewigtige aanmerkingen bijeengevonden hebben, die dit fchoone Boek zeer veel licht bijzetten, en deszelfs onvergelijkelijke waarde zoo treffelijk aan den dag leggen. Velen zijn den Schrijver alleen eigen. Eenvoudigheid, duidelijkheid en kortheid is overal in acht genomen. Alles wordt voorafgegaan door eene korte *Inleiding* van flechts XII bladzijden, waarin eerst gehandeld wordt over de Profeten en derzelver Schriften in 't gemeen, daarna over JESAÏAS in 't bijzonder, *zijn perfoon*, de *gefteldheid van* den Joodfchen ftaat in *zijnen leeftijd*, den *inhoud*, *het* karacter en de verdeeling des Boeks. Men ziet daarin reeds, dat onze Schrijver zich geheelenal houdt aan het oude rechtgeloovige denkbeeld omtrent de Voorzeggingen, waarover men weet, dat velen, in de laatstverloopene jaren, andere begrippen te berde gebragt hebben. Dit Boek behelst, zijns oordeels, niet alleen voorzeggingen van de lotgevallen van den Joodfchen Staat, die tot de laatfte Eeuwen der Kerk doorloopen, en van den ondergang der naburige Rijken en Volken, *die in* het lot der Joodfche Kerk gemengd waren; *maar ook de* nadrukkelijkfte en duidelijkfte voorzeggingen *aangaande* den Mesfias, het werk der Verlosfing, de verkondiging en uitbreiding van het Euangelium, door Hem gepredikt en geopenbaard. Zoodanige voorzeggingen vindt hij, in dit Deel, H. II: 2—4. VIII, IX, XI, XII. Over H. VII: 14 worden de verfchillende gevoelens, voor en tegen, duidelijk en befcheiden voorgedragen, zonder beflisfing.

Tot eene proeve van de wijze van vertalen en verklaren der Godfpraken van JESAÏAS, door den Heer VAN DER PALM, kiezen wij, om de kortheid, eene der aangehaalde voor Mesfiaansch gehoudene voorzeggingen, H. II: 2, 3, 4. Zie hier eerst de Vertaling:

„ Eens zal 't gefchiên, in later dagen,
„ Dan zal de berg des huizes van Jehova,
„ Gevestigd op der bergen top,

„ Ver

„ Ver boven alle hoogten zich verheffen:
„ Daar ſtroomen alle volken heen,
„ In ſtatigen optogt de magtigſte natien:
„ Komt, zeggen zij, komt, gaan wij naar Jehova's berg;
„ Naar 't huis van Jakobs God,
„ Dat hij aan ons zijn wegen leere,
„ En wij in zijne paden wand'len.
„ Dan zal de wet uit Sion zich verſpreiden wijd en zijd,
„ En uit Jeruzalem Jehova's woord;
„ Daar zal Hij zelf, van zijnen Regter-ſtoel,
„ Der volken twisten ſlechten;
„ Dan ſmeedt men de zwaarden tot kouters,
„ De ſpiesſen tot ſikkels;
„ Geen volk heft tegen volk het zwaard meer op,
„ En de oorlogs-kunst wordt niet geleerd."

De Verklaring van vs. 2, 3 komt hoofdzakelijk hier op neder: „ De tijd, waarin de vervulling dezer Godſpraak t'huis hoort, is, naar de gewoone vertaling, *het laatſte der dagen*. Dit zegt, naar den aart der Hebreeuwſche taal, niets meer, dan *in latere dagen*, en is eene zeer onbeſtemde tijdsbepaling. De tijd der vervulling van de belofte, in dezen tekst, is derhalven door den Profeet in 't onzekere gelaten, en wij zullen denzelven alleen uit den inhoud nader kunnen beſtemmen. — De belofte is deze: dat *de berg van Gods huis*, Sion namelijk, die nu ſlechts onder de laagſte bergen mogt gerekend worden, eens *hooger* zou worden, *dan alle de hoogten der aarde*, en tot dat einde *gevestigd op den top der hoogſte bergen*. Sion zou de vermaardſte berg van den aardbodem worden, de verzamelplaats van alle volken. *Alle Heidenen*, alle volkeren uit alle wereldoorden, *zouden tot denzelven met ganſche ſtroomen zamenvloeijen*, om hun deelgenootſchap aan den dienst van Jakobs God te belijden. Als ingelijfd in Israël, zouden zij malkander opwekken, om naar den berg van Jehova's huis zamen op te gaan, en onderwezen te worden in zijnen dienst, zoo wel als om Hem openlijk en plegtig hulde te bieden. Zoo *zou de wet*, dat is de geopenbaarde dienst van God, *en het woord van Jehova uit Sion en Jeruſalem uitgaan*; het zou zich niet langer bepalen binnen de grenzen, die het tot nu toe beperkten, maar zich wijd en zijd verſpreiden. In het vierde vs. is eene ſchoone afbeelding van de vreedzame geſteldheid dier gelukkige tijden, die in deze belofte worden aangekondigd.

Je-

Jehova zelf zal de regter en de scheidsman der geschillen zijn, hoe kan men dan langer oorlog voeren? Alle volken der wereld zijn nu door banden van den Godsdienst aan één verbonden; zij zijn maar één groot volk geworden, zij hebben maar éénen Koning, Jehova, en erkennen maar één zetel van zijn Rijk, *Jeruzalem*. Hunne geschillen zijn dus broedergeschillen, waarvoor *zij* het harnas des burgerkrijgs niet aangorden: neen! *Jehova* hun aller Koning beslist ze, gelijk het hem toekwam de geschillen der stammen Israëls te beslissen. Hij is de regter, aan zijn vonnis onderwerpt men zich, en dus wordt alle oorlogstuig overtollig, alle krijgskunsten noodeloos. Men versmeedt derhalve de zwaarden en maakt 'er spaden of ploegkouters van; men versmeedt de spiessen en maakt ze tot sikkels en *snoeimessen*. De vreedzame landbouw, die tegen geen oorlog *bestand* is, noch in tijden van vijandelijkheid geoefend kan worden, vervangt nu het akelig wapengekrijsch; geen zwaard wordt opgeheven, geen oorlogskunst geleerd. Ziet daar den tijd, dat Jehova's dienst algemeen zou worden, ook als een gouden eeuw van geluk en vrede voorgesteld! — In dat merkwaardig tijdperk, welk tusschen de wederkeering der Joden uit de Babijlonische ballingschap, en de vervolgingen van Antiochus verloopen is, kan men de aanvankelijke vervulling van deze Voorzegging plaatzen. In de dagen van het Nieuwe Testament, en de aanmerkelijke verspreiding van het Euangelium *uit Sion* en Jeruzalem over geheel den aardbodem, *vinden wij* een tweede tijdperk der vervulling; maar *echter* ook nog in een flaauwen zin, en zonder eenige bijzondere nationale betrekking op het zaad van Israël. In geene der verloopen eeuwen van het Christendom kan men dien gouden tijd des vredes en des geluks wedervinden, die hier zoo uitdrukkelijk wordt toegezegd. 'Er is dan, naar den inhoud dezer Godsprake, nog een tijd te wachten, waarin Jehova op Sion zijnen rijkszetel zal vestigen, zijn schepter zal zwaaijen over alle volken, van die alle gediend en gehuldigd zal worden, en waarin, onder dit opperbestuur van Jehova, eendragt, vrede en geluk ongestoord zullen bloeijen over den ganschen aardbodem. En dezen gelukkigen tijd, beide voor Israël en het Heidendom, verwachten wij aan het einde van de tegenwoordige huishouding der genade." Zulke Theologische kunsttermen als *huishouding der genade*, hoe-

hoedanigen men ginds en elders meer aantreft, hadden in een Werk van dezen vorm wel mogen achterwege blijven.

De drie Boeken van Salomo. Door W. E. DE PERPONCHER. *Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. *Voor rekening van den Autheur gedrukt. In gr. 8vo.*

De kundige en arbeidzaame DE PERPONCHER zegt, in het Voorberigt, dat het voornaam oogmerk van dezen zijnen arbeid, aan de drie Boeken, die men gewoonlijk aan SALOMO toeschrijft, besteed, geweest is, den tekst derzelven zoo eenvoudig, duidelijk en klaar uit te drukken, dat dezelve, op de eerste lezing, konde worden verstaan, zonder veel uitleg te behoeven. Waar echter deze, zijnes erachtens, volstrekt werd vereischt, heeft hij getracht, die in zeer korte aanteekeningen te vervatten. Bij den *Prediker* zijn dezelve wat menigvuldiger en uitvoeriger, dan bij de twee andere Boeken; doch over 't geheel zoo spaarzaam, dat het geheele boekjen niet meer dan *honderd-drieëndertig bladzijden* vult. Daartoe behoort ook nog eene korte inleiding tot de vertaling van het *Hoogelied*, over den inhoud en geest van dit Boek. Waarom ontbreekt dergelijke voor de twee anderen? Omtrent het *Hoogelied* vereenigt zich DE PERPONCHER met de beste hedendaagsche Uitleggers, die hetzelve houden voor eene verzameling van verscheidene, doch te zamen hoorende en éénen gang houdende zangstukjens, waarin de echte huwelijksliefde, naar den stijl en de wijze der Oosterlingen, wordt bezongen.

Aan eene nieuwe Vertaling van deze oude Hebreeuwsche Gedenkstukken had de verdienstelijke Schrijver, hoe veel ook anderen voorgeärbeid hebben, zich niet moeten wagen. Taalkenners behoeven dezelve, bij de Spreuken, met die van den Hoogleeraar MUNTINGHE slechts te vergelijken, om ze verreweg beneden deze te vinden.

Ondertusschen kan dit Werkjen voor hun, die de grootere Werken van MICHAËLIS, VAN HAMELSVELD, MUNTINGHE en anderen zich niet kunnen aanschaffen, waare nuttigheid hebben.

Brieven gewisseld tusschen Curatoren van 's Lands Universiteit te Franeker en Professor E. TINGA, *van daar beroepen naar Groningen. Te Groningen*, *bij* J. Oomkens, 1805. *In gr. 8vo.* 28 *bl.*

De hoofdinhoud van deze briefwisseling is *deze:* De Hoogleeraar TINGA was van Franeker naar Groningen beroepen. De Curatoren der Friesche Universiteit schreven hem, bij die gelegenheid, een vriendelijken brief, waarin zij, 4 Aug. 1804, verklaarden, dat de aanneming der beroeping door hun zou beschouwd worden, als een wezenlijk verlies voor de Friesche Hoogeschool, en dat het afslaan hen daarentegen ten hoogsten zou verblijden, en zou opgemerkt worden, als het vleiendst bewijs van des Hoogleeraars verknochtheid aan de belangen en den luister der Universiteit. Hierop, na verloop van ruim veertien dagen, geen antwoord ontvangende, lieten zij, den 22sten van die zelfde maand, door een tweeden brief, door hunnen Secretaris alleen q. q. geteekend, hun verlangen te kennen geven, dat de Heer TINGA zijn besluit toch, zoodra mogelijk, mogt melden, terwijl het belang der Academie, de groote vacantie naar het einde loopende, vorderde, dat het Professoraat, bij onverhoopte vacature, ten spoedigsten vervuld wierd. Zeven dagen later maakte de Professor zijn besluit aan de Curatoren bekend, door een beleefden brief, waarin hij tevens meldde voornemens te zijn, om, zoo lang het hem zou gegund wezen te Franeker te zijn, in zijnen post en betrekking voort te varen, en vooral geduurende dien tijd te vervolgen en af te doen, het geen tot het nieuw beginnend Academiejaar gespaard was. Nu schrijven hem Heeren Curatoren, 8 Sept., op een geheel anderen toon; zij zeggen verwonderd geweest te zijn over de bovengemelde indicatien van des Hoogleeraars brief, terwijl zij deszelfs acceptatie van het beroep te Groningen, in den loop der groote vacantie, en dus na den afloop van het *annus Academicus*, beschouwden, als een einde van deszelfs relatien met de Universiteit te Franeker, zoodat het ongeschikt, en zelfs præjudiciabel voor de belangen der laatste Universiteit zou wezen, indien zijn Hooggel. nog den tijd van eenige weeken continueerde,

met

met het geven van lesfen, waarvan voor de jeugd geen heil was te wachten, maar alleen het voordeel op hemzelven zou redunderen, door continuatie van het tractement, dat, naar hunne gedachten, niet kon worden gecontinueerd, zoodra de post vaceert, en daarvan legale kennis is gegeven. Zij bedanken hem dus zeer vriendelijk voor de gedaane offerte, om na de groote vacantie zijne lesfen te vervolgen, zich vleiende, dat hij zich vervolgends, in alle betrekkingen, zal gedragen als een *privaat perfoon, wiens relatien met de Academie te Franeker geheel zijn opgehouden.* Zij voegen 'er bij, dat deze aanfchrijving in dier voege gefchiedt, met overleg, voorkennis en approbatie van het Departementaal Beftuur, aan 't welk des Hoogleeraars voornemen, *om in vervolg nog te Franeker te doceren*, ook opmerkelijk en vreemd was voorgekomen. De Profesfor bleef hun hierop niet lang antwoord fchuldig. Hij fchrijft hun, twee dagen daarna, in rond Friesch, in zijn voorigen brief alleen kennis gegeven te hebben van zijn befluit, maar daarmede zijn post, als Hoogleeraar aan de Academie te Franeker, geenzins neergelegd te hebben, 't geen naderhand eerst moest volgen, en beroept zich op het oud en ftandvastig gebruik, volgends welk Profesforen, eene beroeping naar elders aangenomen, en daarvan aan Curatoren kennis gegeven hebbende, hunnen post bleven waarnemen, tot dat zij denzelven eindelijk plechtig nederlegden, met eene aanfpraak bij het Collegie van Gedeputeerde Staten. Niet kunnende vermoeden, dat 'er in zijn geval van zou afgeweken worden, had hij gemeend, zoo lang het tractement liep, hij zich te Franeker bevond, en zijn post nog niet in forma had neergelegd, niet ftil te mogen zitten, en daarom befloten, zijne lesfen, zoo lang mogelijk, te vervolgen. Ondertusfchen hadden Curatoren ook Rector en Senatus generalis gelast, om den Profesfor TINGA, destijds Rector zijnde, als een *privaat perfoon* te befchouwen, wiens betrekkingen tot de Academie van Franeker waren opgehouden, waarvan hem, door een brief van den Exrector, die, in gevolge van dien last, het Rectoraat waarnam tot nadere dispofitie, werd kennis gegeven. Hoe vreemd de gedaane ftap door Curatoren moge fchijnen, zij hebben denzelven getracht goed te maken, in een naderen brief aan den Hoogleeraar TINGA, geteekend 24 Sept. Zij beroepen zich, ter hunner verdediging,

toch waarschuwt men zijne Kinderen voor alle andere ondeugden; en alleen voor deze zo hoogstgevaarlijke niet, waarmede, helaas! zich zo velen bezoedelen? — Wij herhalen dus onze reeds vroeger gegevene opwekking (*), en wel met te meerderen aandrang, naar mate wij dagelijks al meer van het noodzakelijke derzelve overtuigd worden. Liefderijk achtgeven op zijn Kind zal het tijdstip aanwijzen, wanneer men duidlijk en onbewimpeld spreken moet; — vroeg onderricht in de natuurgeschiedenis geeft al vroeg aanleiding, en voorkomt zeer veel kwaads; — en als het hart vervuld is met de gedachte aan den Alomtegenwoordigen, zal de trouwe waarschuwing van den tederen Vader, of de lieve Moeder, voorzeker niet zonder werking blijven. Geschriften over deze ondeugd zouden wij der Jeugd niet in handen geven, althands niet onvoorbereid; en men zorge vooral, dat men nimmer het antwoord ontwijke op eenigerhande vraag nopens dit kwaad; dikwils had een onbewimpeld antwoord op de vraag van den aankomenden Jongen, dien toch altijd bij den eersten stap het geweten klopt, het kwaad nog kunnen verhoeden.

(*) Zie onze *Letteroef.* 1804. bl. 368 en 542.

Verhandeling over de Aardamandelen, derzelver nut, voortreflijkheid en menigvuldig gebruik, inzonderheid tot eene uitnemend gezonde en goedkoope Koffij, als mede tot Olij, Brood, Brandewijn, Orsade, Vanille, Dessert, Voeder voor het Vee, e. z. v. Door J. L. CHRIST. *Uit het Hoogduitsch. Opgedragen aan de Maatschappij van Landbouw te Amst. door* P. G. WITSEN GEIJSBEEK. *Te Amsteldam, bij* J. G. Rohloff. *In gr.* 8vo. 48 *bl.*

De Indische Producten, door verschillende oorzaken, en bijzonder door den aanhoudenden Oorlog, zoo aanmerkelijk in prijs gestegen, en voor het algemeen minder verkrijgbaar geworden zijnde, is men inzonderheid in Duitschland bedacht geweest, om de schaarsheid en het gemis derzelven, zoo wel omtrent het huishoudelijk, als geneeskundig gebruik, door andere minkostbare gewassen, en die ook binnenlands kunnen voortgeteeld worden, te vergoeden. — De algemeen geliefkoosde en thans zoo dure Koffij natuurlijk ook in aanmer-

merking gekomen zijnde, heeft men zich toegelegd, om *surrogatien* voor dezelve uit te denken en aan te kweken. Daaromtrent zoude men echter in den eersten opslag te recht kunnen vragen, of wij menschen niet zeer inconsequent handelen; terwijl, toen de Koffij, door haren matigen prijs, algemeen-verkrijgbaar was, men van alle zijden het nadelige en gevaarlijke voor de gezondheid, van dien warmen drank, uitschreeuwde, en een groot getal kwalen daarvan wilde afleiden; en dat men thans, daar zich de gelegenheid opdoet, dat men dezelve, wegens haren zoo geweldig verhoogden prijs, moet laten varen, wederom even ijverig is, om middelen aan de hand te geven, waardoor men zich op eene goedkopere wijze van warme dranken zou kunnen voorzien! Dan, behalven het *abusus non tollit usum*, dient hier ook in aanmerking genomen te worden, dat de nadere ontwikkelde denkbeelden, omtrent de uitwerkingen van warmte en koude op ons ligchaam, ons geleerd hebben, dat het niet overdreven gebruik van matig-warme dranken op verre na dat nadeel voor de gezondheid niet te wege brengt, 't welk men daaraan heeft willen toeschrijven; en dat de kwade gevolgen, die men op het misbruik der Koffij heeft zien ontstaan, veel eerder door die plant zelve, uit hoofde van hare bestanddelen, kunnen veroorzaakt worden; welke echter op verre na niet zoo menigvuldig zijn, als men volgens HAHNEMAN zoude moeten veronderstellen, die onlangs de Koffij als een der ergste langzaam werkende vergiften (in den algemenen zin) afgeschilderd heeft; terwijl toch de goede oprechte Koffij ook hare goede zijde heeft. In dier voege zijn dan de evengemelde pogingen, omtrent het thans bijna onmisbaar geworden gebruik der warme dranken, niet alleen als een middel van bezuiniging, maar ook geneeskundig beschouwd, van een wezenlijk belang voor de Maatschappij; waaromtrent men echter dient in het oog te houden, dat die gewassen, welke als *surrogatien* der Koffij zullen dienen, behalven dat ze den smaak eenigzins behoren te voldoen, ook door derzelver hoedanigheden niet schadelijk kunnen worden; en dat het dus geenszins onverschillig is, welke middelen daartoe worden voorgeslagen. — De Aardamandel nu, van welke in vroeger tijd SCHEUCHZER, LAMARK, VILLARS, DESFONTAINE uitvoerige beschrijvingen geleverd hebben, schijnt onder de veelvuldige *surrogatien* der Koffij,

 die

die aangeprezen en in gebruik geraakt zijn, volgens de nadere onderzoekingen omtrent dezelve door JUCH, BUCKING en PREUSCHEN, zoo wel door derzelver smaak als bestanddelen, best aan het oogmerk te zullen voldoen, het welk dan ook de Schrijver van dit Werkje op eene beknopte en echter duidelijke wijze tracht te betogen; ten welken einde hij, na vooraf eene botanische beschrijving van dezelve gegeven en die met twee Plaatjes opgehelderd te hebben, al het noodwendige omtrent de planting, en verder al het gene deze vrucht en derzelver bereiding ten drank betreft, verhandelt; waarop hij nog eenige bijzondere aanmerkingen laat volgen omtrent het œconomisch nut, welk die Amandelen, behalven als *surrogaat* der Koffij, konden hebben, het geen door twee verschillende getuigschriften, die het gezegde bevestigen, besloten wordt; van welk alles wij het nogtans overtollig achten eenig uittreksel te geven, dewijl wij met grond veronderstellen, dat dit boekje, waarvan de vertaling in goede handen gevallen is, algemeen zal gelezen worden. Een enkele misslag kunnen wij nogtans niet onaangemerkt voorbijgaan, die wij, het origineel niet bij de hand hebbende, onkundig zijn, of aan den Schrijver, of wel alleen aan den Vertaler, zij toe te schrijven; en deze is, dat, volgens het op bladz. 20 en 21 opgegeven chemisch onderzoek, de bestanddelen van 100 delen, 106 delen uitmaken (*); terwijl deze opgave bovendien ook niet strookt met het gene de gemelde Hoogl. JUCH aangemerkt heeft (†). Zoude hier ook eenige ver-

(*) De opgave aldaar is aldus: — 100 delen bevatten

Water	.	0,30
Stijffelmeel		0,11
Olij	.	0,05
Extract	.	0,07
Harst	.	0,53

(†) Deszelfs opgave is:

Water	. .	0,30
Stijffelmeel	.	0,11
Olij	. .	0,05
Zuikeragtig extract		0,07
Die rest	. . .	0,47

scheen eene slijmige vezelige stoffe te wezen, gevende geroost 0,06 a 0,07 een volkomen harst; waarom die Schrijver ook vermaant, die vrucht niet te sterk te roosten.

verwarring plaats gehad hebben, met die 0,47 bestanddelen vezelige stoffe en de 0,06 delen harst, die door het roosten daar uit getrokken worden?

De Zaai-amandelen zijn bij den Uitgever van dit Werkje te bekomen, tegen 24 stuivers het 100, enz.

De Aarde, of Beschrijving van de Natuur en Zeden der Landen en Volkeren. Naar het Hoogduitsch van J. C. M. REINECKE. *Iste Deel. Te Amsterdam, bij* C. Timmer. *In gr. 8vo. 340 bl.*

Een Voorberigt is bestemd, om den aart, aanleg en uitvoering te doen kennen van een Werk, welks Eerste Deel voor ons ligt, en door zeer veele kan gevolgd worden. Wij schrijven het woordlijk af. „ Dat, „ wat Natuur en Zeden, in ieder gedeelte der Aarde, „ weetenswaardigs aanbieden, wat daarbij niet alleen de „ zaak van het geheugen is, om, ten onderhoud, in „ eene geregelde orde te verhaalen — is het oogmerk „ van dit Boek. Hieruit blijkt, wat de Leezer daarin „ al of niet te zoeken hebbe." — Wij hoopen, dat dit anderen klaarder blijken moge, dan het ons voorkomt: doch misschien dat het vervolg zulks opheldere. Wij vaaren daarom met overschrijven voort. „ Hetzelve bevat meer dan afgebrokene Afmaalingen „ van bijzondere voorwerpen, zonder, noch een Leerboek der Natuurkundige Geögraphie, noch van de „ Land- en Volkskunde te zijn. — Het hoofdvoorwerp „ is overal de Mensch, en wel in zijne naaste huislijke „ betrekkingen en bezigheden, het Volk in zijn geheel, „ en de talrijkste classen van hetzelven, meerder dan „ de hoogere en beschaafde Standen, die zich in de „ beschaafde Landen overal meer of minder gelijk zijn, „ en nog meer het Land dan de Steden. Onder de natuurlijke voortbrengzelen der Landen, zal dus alleen „ hoofdzaaklijk van die gesproken worden, met dewelken de Mensch zich bezig houdt, die voor zijne huishouding, zijne handwerken, van gewigt zijn. Volkomene opgaven van andere natuurlijke voortbrengzelen behoorden hier niet. Even zo min zal 'er van „ Politiek, Statistiek en Topographie gesproken worden. Ook bij de natuurlijke beschrijving der Landen

„ zijn alle die dingen weggelaaten, die het oog op eene
„ goede Kaart, volkomener en beter, dan eenige Be-
„ schrijving leert, b. v. ligging, gestalte, grensen en
„ dergelijken. — Aanhaalingen zal men in een Werk,
„ dat alleen dient om geleezen te worden, maar niet tot
„ de studie der Weetenschap bestemd is, toch niet ver-
„ wachten. Wie met de Litteratuur van dit vak eenig-
„ zins bekend is, kent daarenboven de bronnen."

Meer scheemering, dan licht, is voor ons, uit deeze breedere ontvouwing, opgegaan. Het Werk zelve leezende, vonden wij nu eens, in de behandelde onderwerpen, meer opheldering van des Schrijvers bepaald doel; dan weder troffen wij zaaken en beschrijvingen aan, die 'er min mede scheenen te strooken, en liepen over de uitgemonsterde voor- en onderwerpen. Wij zouden dit met zeer veele voorbeelden kunnen staaven; en zal zulks, bij de nadere ontleeding des Werks, den Leezer in 't oog vallen. Ook vinden wij *Aanhaalingen*, tot staaving van het bijgebragte, in menigte, terwijl elders op een enkel *men zegt* wordt afgegaan, en geenzins de grootste keurigheid doorstraalt in het opgeeven der gronden, waarop veele vermelde bijzonderheden rusten. De stijl is zeer ongelijk. Het *Nederduitsch*, of 't geen daarvoor wordt opgedischt, heeft een sterken *Hoogduitschen* geur. Gemaaktheid, 't geen men veelligt voor geestigheid wil doen doorgaan, voert soms de pen. Wij behoeven, ten bewijze, alleen den aanvang af te schrijven. „ *Wij*
„ woonen op eenen Kloot, met den welken *wij*, *zon-*
„ der 'er iets van te bespeuren, jaarlijks eene *Reise* van
„ niet minder dan 65 Millioenen [welke ?] door het
„ Heelal of Waereldgebouw afleggen. Dit is aanmer-
„ kelijk genoeg, inzonderheid indien men bedenkt, dat
„ men deeze Reise zonder eenig ongemak, en gerust op
„ zijn stoel zittende, aflegt. Doch daar bij draait het
„ schip, op 't welk wij gerust door de lucht des he-
„ mels vaaren, jaarlijks 365 maalen rondsom zichzel-
„ ven, en dit verlengt onzen weg nog op eene aanmer-
„ kelijke wijze. Wij vaaren niet, wij dansen; het is
„ eene schoone wenteling, om een schoon lichtend Mid-
„ denpunt, het welk als een heerlijk lichtende kroon
„ in het midden van onze danszaal hangt," enz. enz.

Zo luidt de aanhef van de beschrijving der *Tszee*, die de Iste Afdeeling deezes Werks uitmaakt. Wij treffen daar aan — *Poolen der Aarde*. — *Aanbelang van het be-*

rei-

reiken der Poolen. — Begin van de Poolwateren. — Ys. — Wording van Ys. — Verscheidenheid van Ys, en de Ysbergen. — Vastflaand Ys. — Luchtstreek. — Moeilijkheid van de Vaart in de Yszee. — Invloed op de Gezondheid. — Waarschijnlijkheid van de Noordpool te bereiken. — Middelen en voorslagen ten dien einde. — Het Poolland. Wij hebben deeze opgave gedaan van de Afdeelingen in deezen aanvang des Werks, die telkens met onderscheidingen en bijzondere opschriften voorgedraagen worden: eene schrijfwijze, wel voorkomende het doorloopend voortzetten eens Werks zonder Afdeelingen, waarover wij nu en dan klaagden; doch dit loopt in een ander door ons gewraakt uiterste — het snipperen. Dan de Schrijver is zichzelven hierin gelijk, uitgenomen dat wel eens de eene snippering in de andere loope.

De IIde Afdeeling beschrijft de *Onbewoonde Eilanden van de Yszee*, als *Spitsbergen*, *Nova Zembla*, en kleindere, als het *Jan Magen Eiland*; dit is zeker een schrijf- of drukfeil voor *Jan Maijen Eiland*.

Veel grooter is de IIIde Afdeeling, *Noorwegen* getiteld. Naa den omtrek des geheels, vindt men de Gebergten beschreeven, zo van den eersten als van den tweeden Rang, en afzonderlijke merkwaardige Bergen, Holen, Rotsbreuken — Wateren, met de bijzonderheden, die daartoe gebragt kunnen worden — Luchtstreek. Naa dit alles komt de Schrijver tot de Bewoonderen, in zeer veele Afdeelingen voor 't oog gebragt. Bijzonder wordt 'er gehandeld over het gebruik der Bosschen, alsmede van den Bergbouw — de Veeteelt — de Jagt — de Vogelvangst — de Visscherij. Naa al het welk de Standen des Volks volgen. — Over de *Finlappen* laat de Schrijver zich in 't breede uit, niets, om zo te spreeken, overslaande, wat tot eene Volksbeschrijving behoort; tot kleinigheden afdaalende, die van zeer weinig belangs zijn; als, bij voorbeeld, van de Ziekten der *Lappen* handelende, en derzelver geneezing, meldt hij onder andere even min belangrijke bijzonderheden: „ wanneer „ een *Lap*, die zeer veel aan de oogen lijdt, bespeurt „ dat zich een vlies op de oogen vast zet en het gezicht „ verduisterd, dan heeft hij een geheel eigen middel om „ zich daarvan te bevrijden. Zij zetten naamenlijk een „ leevendige Luis in het oog, die door derzelver beweeging het vel losmaakt"!

Vrij breed is de Schrijver over de Fabelleer en Gods-

dienstige gebruiken der oude *Finnen*; alles uitwijzende; dat de oude Godenleer der *Finnen* door het *Christendom* wel verdrongen is, en langzaam vergeeten wordt; doch een groot gedeelte van hun bijgeloof kleeft hun nog aan; alleen bedrijven zij hunne Tooverijen, uit vrees voor straf, zeldzaamer en zeer in de stilte. Het goede volk gelooft de nieuwe Leer, die de Zendelingen hun aangebragt hebben, wel op het woord; maar te dier oorzaake aan zijn *Saiwo* en Toovertrommel niet minder. Zeer veele van hunne droomerijen hebben zij met het *Christendom* zamengesmolten, en zijn daardoor des te onuitroeibaarder geworden.

De IVde Afdeeling is aan de Eilanden *Ferroë* gewijd; of aan die Groep van zeventien groote bewoonde en zevenëndertig kleindere onbewoonde Rotzen-eilanden, die, verre van allen Land, eenzaam in den Noordlijken Oceaan als nedergeworpen zijn. Dit laatste gedeelte is het minste niet deezes Eersten Deels; schoon 'er ettelijke bijzonderheden in voorkomen, die, even als veele in de voorgaande Afdeelingen, wel zeer, om aangenomen te worden, voldingende *Aanhaalingen* uit geloofwaardige Schrijvers zouden verdienen. Wij konden, onder het leezen deezes Werks, niet nalaaten, bij wijlen te denken om een oud Boekenmaaker in ons Vaderland, SIMON DE VRIES.

Het slot des Voorberigts vermeldt, dat het volgende Deel *Ysland*, „ 't geen, wegens eenige nog niet gebruikte bronnen, niet naar behooren in dit Deel geplaatst konde „ worden," alsmede *Noord-America* zal behelzen. Met hoe veel regts hebben wij, in den aanvang van het vermelden deezes Boekdeels, geschreeven, *dat het van zeer veele kan gevolgd worden!* Het *Hoogduitsche* Werk is ons onbekend. Wij twijfelen, of het eene Vertaaling, dan eene Navolging zij. Het gewaagen van „ nog niet gebruikte bronnen," *Ysland* betreffende, doet ons eene Navolging vermoeden. Dan wij zullen misschien dien twijfel bij een volgend Deel kunnen oplossen.

Aangetekende Bijzonderheden mijner Reis van Lijfland naar Italie, door A. VON KOTZEBUE. *Met een Caricatuurplaatje. Uit het Hoogduitsch. Iste Gedeelte. Te Amsteldam, bij* H. van Kesteren, 1805. *In 8vo. 190 bl.*

Dezelfde Schrijver, dezelfde schrijfwijze; onderhoudend en naïf, doch daardoor ook wel eens wat oppervlakkig en ontijdig aartig; over 't geheel, echter, onderrigtend en belang inboezemend — voedzel dus beide voor verstand en hart. En ziet daar, Lezers! alwat wij thans ter herinnering nodig achteden, na onze beoordeling van 's Mans verkorte *Reis van Berlijn naar Parijs* (*) en derzelver volledige Uitgave, onder den Titel van *Herinneringen uit Parijs* (†), van welker eerste de nu aangekondigde een *pendant* mag heten, beter dan een *vervolg*, gelijk het Voorberigt wil; met deze alzins gunstige onderscheiding, dat, volgens gezegde Voorberigt, hier niets verkort of weggelaten is. — Doch verzellen wij nu, op eene even gemaklijke als onkostbare wijze, den Heer VON KOTZEBUE op zijne Reize naar *Italie*.

Na iets ter Inleidinge, over 's menschen aangeborene neiging tot verandering, zedert eene halve Eeuw in *Europa* geweldig toegenomen, van de Wetgeving af tot de Straatliedjes toe, waarbij wij het vermaak genieten van uit de tegenwoordige Eeuwigheid van eenig Stelsel in de aanbrekende Eeuwigheid van een ander over te springen, past hij zulks toe op het *reizen*. „ Onze Voorvaders," zegt hij, „ zaten stil, en lazen in den Bijbel het gebed: „ Dat uwe vlugt niet geschiede in den winter." Ook in den zomer, als geen bezigheid hen daartoe noodzaakte, bleven zij liever te huis; maar moesten zij nu en dan eene reis van twintig mijlen doen, dan namen zij affcheid van de gantsche familie, weenden eene quantiteit traanen, maakten ook wel hun testament. Thans, lieve Hemel! thans weet men het naauwlijks een paar dagen van te voren als men naar *Parijs* of *Londen* wil reizen; men springt even zo zorgloos in de reiskoets, als men voormaals in den draagstoel stapte om zich tot een middagslaapje naar de kerk te laten dragen." — Hij voor zich reist om *ervaringen* op te doen. „ Ervaring," zegt hij, „ is eene munt, die door de gantsche waereld geldt, en wier stempel nooit afslijt. Hoe menige regel van levenswijsheid, die ons SALOMO's helaas! te weinig gelezen schriften bewaard hebben, is heden nog zo treffend als voor een paar duizend jaaren!" — Regt zoo, Heer KOTZEBUE!

De IIde Brief behelst eene warme lofspraak op den *Russischen*

(*) Zie onze *Letteroef.* voor 1804. No. XIII.
(†) ——— voor 1805. No. III en IV.

schen Keizer ALEXANDER, die in 1804 zijne *Duitsche* Provintien doortrok goeddoende, en geen liefde, maar meer dan die, *hartstocht* agterliet. — De IIIde, 25 Aug. 1804 gedagteekend, is eene vreeslijk-schone beschrijving van een Onweder boven het Mejr *Peipous*. — De IVde brengt ons te *Derpat*, waar de Studenten met helmen, ja ook met sabels, gelijk Militairen naar het Kollegie gaan, en de Rector een hoed met vederen draagt: „ wanneer zij," voegt KOTZEBUE 'er niet onaartig nevens, „om den Helm van MINERVA haaren Uil maar niet vergeten, kan men hun dit vermaak wel gunnen." Overigens worden de *Lijf-* en *Ehstlander* Studenten om beschaafdheid en wellevendheid boven alle anderen geroemd.

De Vde Brief leert ons *Riga* kennen, als eene door bloeijenden Handel welvarende Stad, die het zeldzaam schouwspel oplevert van eene vereeniging van den handelgeest met kunstgevoel, beschaafde levenswijze, en neiging tot de edelste weldadigheid; waarvan hier trekken worden opgehaald, die, wanneer zij in *Duitschland* gebeurden, volgens de eigene bekentenis van KOTZEBUE, in vijftig nieuwspapieren en maandwerken zouden uitgebazuind worden. —— Eene welgelukte Luchtreize van den zedigen, doch koenen ROBERTSON geeft aanleiding tot deze uitweiding, die onze jeugdige Lezeressen inzonderheid smaken zal. „ Ik twijfel geen oogenblik dat men de bestiering des luchtbols eerlang vinden zal; ja, ik ben verzekerd dat men dezelve reeds zou gevonden hebben, bijaldien slechts, gelijk vermoedelijk bij de eerste zeebouwers, de groote leermeester Nood zijne stem verheven had. Zolang de luchtreizen enkel ondernomen worden om nieuwsgierige kijkers eene vertoning te verschaffen, zolang zal het wel bij het opstijgen en nederdalen, naar willekeur der winden, blijven; maar laat eens eene soort van nood, *inzonderheid hongersnood* en minnenood, een stout en werktuigkundig vernuft aangrijpen, en éénslags zullen wij de luchtbollen zo talrijk als de zwaluwen zien rondzweven. Dit denkbeeld is het dat mij iedere luchtreis dubbel belangrijk maakt. Ik verbeeld mij, hoe spoedig misschien! een beminnend jongeling, geheel in stilte, zonder deze menigte volks om zich te vergaderen, uit zijn' eenzaamen tuin bij nacht zal opstijgen, om eene honderd mijlen verre wonende geliefde met een' goeden wind te bezoeken; of hoe een tedere huisvader, die in eene belegerde stad vrouw en kinderen honger lijden ziet, zich éénslags koen in de lucht verheft, boven de hoofden der vijanden trotserend heenzweeft, op den bodem zijner vrienden zijne gondel met brood, in plaats van ballast, bevragt, en na weinig uuren in zegepraal wederkeert. Wil ik lagchen, dan verbeeld ik mij een' sluiker met kostbaare kanten beladen, die een' dikken loerenden tol-inspektor, in den eigenlijksten zin des woords, zand in de oogen strooit; of een' moedigen FAU-

maan, die midden in den tuin van een nonnenklooster, tot grooten schrik der oude abtdisse, nederdaalt. Ha! welk een nieuw, onafzienbaar veld voor de romanschrijvers! hoe zullen de ridders en geesten uit elkander stuiven, wanneer de luchtreizigers verschijnen!" — GARNERIN, de beroemde naijverige Mededinger van ROBERTSON, was bij de straks gemelde Luchtreis tegenwoordig: „deze kleine man," zegt KOTZEBUE, „heeft overal den naam van hebzuchtig achtergelaten, en misschien weten de vogels, die hij in de lucht bezocht, een lied daarvan te zingen."

Brief VI, tusschen *Riga* en *Berlijn* geschreven, levert niet veel belangrijks op; zoo ook de VIIde, uit *Neurenberg*, waar de *Franschen* vele sporen agterlieten, dat zij daar huis gehouden hebben! De VIIIste, uit *Augsburg*, vangt aan met eene grappige klagte van en troostrede aan de Poedergoden, alias Paruikmakers, die, voorheen slegts Stervelingen bedienende, aldaar enkel Goden friseeren. Immers de H. Maagd, het Kind JESUS enz. prijken in de *Augsburgsche* Kerken met welgepoederde Allongeparuiken. Een rijke bron voor KOTZEBUE's satyriek vernuft. Jammer dat het Ongeloof in hem geen even ernstigen bestrijder vinde, als het Bijgeloof een ongenadigen bespotter! Dan toch konde hij opbouwen, daar hij nu slegts afbreekt. En is een vroom en welmenend Bijgeloof niet nog nader aan het ware Christendom, dan een driest, met alles spottend Ongeloof? — Doch laat ons voortgaan. — Te *Augsburg* is een zware steen met een daaraan vastgemaakten ring te zien. Wie denzelven met één vinger kan opligten, verkrijgt de eere van zijn naam aan den wand te mogen schrijven. Ook de naam eener Jonkvrouwe stond daar te lezen. „Wie eenmaal," voegt de luimige KOTZEBUE 'er nevens, „deze Heldin trouwt, zal toch wel met eenige huivering daartoe besluiten; want de Hemel heeft haar de kracht verleend om de heerschappij te betwisten." — Eenige zoogenoemde Mirakelen worden voorts grappig beschreven.

De Xde en XIde Brief zijn uit *Tijrol* geschreven, de natuur-schoonheden van welk Land hem die van *Zwitserland* niets schijnen toe te geven. De weg tusschen *Feuessen* en *Reitti*, b. v., noemt hij een *esprit de la nature*, als waar de natuur hare schoonste en verhevenste voorwerpen uit de geheele waereld zamengelezen en in een eng bestek uitgestort heeft; zoodat hem, die gevoel heeft, de tranen meer dan ééns onwillekeurig in het oog dringen. KOTZEBUE spreekt voorts met warmte van de *Tijrolers*, die veel houden van interessante herinneringen, en overal, uit vrome erkentenis aan een' of anderen Heilig, aan den rijdweg op de steile bergen, afbeeldingen op kleine houten borden, omtrent een voet in 's vierkant, met grove kleuren beschilderd, hebben opgerigt,

ten

ten gedenkteeken van doorgestane gevaren. Zij worden voorts gekenmerkt als hartstochtlijke liefhebbers van de Jagt.

Insprück, Brief XII. door den groenen *Instroom* bespoeld, is eene morsfige Stad, die weinig merkwaardigs oplevert. In de oorden van daar tot *Portici* wordt de schone landstreek hier en daar door de oneindige menigte ontbladerde bomen misvormd, die aldaar ingezameld worden om het vee 's winters voeder te verschaffen, dat met graagte de bladeren van den Es, Olm en Eik nuttigt.

In het Museum te *Portici* zag KOTZEBUE vele merkwaardigheden uit de voor agttien Eeuwen door den *Vesuvius* bedolvene Steden *Pompeji* en *Herkulanum*; het belangrijkste, echter, waren een zestienhonderd Manuscripten, die men in *Herkulanum* in twee vertrekken van een huis vond; zij gelijken verkoolde, ten dele ook versteende houten knuppels, zwart en kastanjebruin; en deze, naar de wijze der Ouden opgerolde, brokkelige Manuscripten worden thans, door een hier beschreven werktuig, met onbegrijpelijke moeite ontrold en voorts ontcijferd: tot heden heeft de Heer HAYTER, een *Engelschman*, die aan het hoofd van deze verbazende onderneming is, vijf Schrijvers ontdekt, FILODEMUS, EPIKURUS, FEDRUS, DEMETRIUS FALEREUS, en KELATOUS; en vleide hij zich, op dien tijd, een POLYBIUS onderhanden te hebben. Een LIVIUS, zoo 't scheen, was zoo brokkelig, dat het ontrollen onmogelijk was. Deze Manuscripten zullen gedrukt worden.

Pompeji is het belangrijk onderwerp van den breden XIVden Brief. Eene grote rijke Stad, die agttien Eeuwen lang diep bedolven lag, toen, het doodkleed van asch van zich werpende, als uit het graf verrees, en voor de eerste maal weder van de zon beschenen wierd, is voorzeker éénig *in de waereld*; overwaardig dus, om met den gevoelvollen *Schrijver* te betreden. Gezegend, zeggen wij hem gaarne na, zij de nagedachtenis des Wijngaardeniers, die, in de vorige Eeuw, met den eersten stoot des schoffels in de aarde, het teeken ter opstanding van eene Stad gaf! — Sidderend gaat men door de onbewaakte poort van het zelfde *Pompeji*, 't welk SENECA en TACITUS eens de beroemde *Kampanische* Stad noemden. Kopers en verkopers wemelden voor deze poort, in deze thans ledige straten. Thans zijn de gebouwen zonder daken; maar nog zijn in de straten de sporen der raderen zigtbaar, die hier vóór agttienhonderd jaren rolden. Blijven wij een oogenblik, met KOTZEBUE, voor dezen winkel staan, alwaar men warme dranken verkogt. Wij mogten den bewoner bij zijn' naam roepen; hij schijnt slegts om eene kleine verrichting zich voor een' korten tijd verwijderd te hebben, misschien om de vaten weder te vullen, die in dezen kelder lagen. De marmeren tafel draagt immers nog de kringen der drinkscha-

len,

len.. die de drinkers, zoo even vertrokken, hier nedergezet hebben. — De wijze, waarop men eene gantsche kamer zeer sterk verwarmde, heeft inzonderheid 's Reizigers aandacht getrokken: „'er wierd, namelijk, langs den gewoonen wand een tweede, op eenigen afstand van den eersten, opgehaald. Daartoe nam men groote vierkante tigchelsteenen, die aan de binnenzijde, gelijk onze dakpannen, een' stompen haak of punt hadden, zodat zij als 't ware den eersten wand daarmede van zich afhielden: 'er bleef dus boven eene holle ruimte rondom, van boven tot beneden; en in deze ruimte wierden de pijpen geleid, welke de warmte aanbragten; daarom was de gantsche kamer genoegzaam een kagchel." — „Nog menige feston van bloemen en wijnranken, nog menige aartige schilderij vertoont zich op den wand. Voormaals was het den *cicerone* geoorlofd, dit schilderwerk, in tegenwoordigheid des reizigers, met frisch water te bespuiten, om deszelfs ouden glans voor eenige oogenblikken weder ten voorschijn te roepen; *thans is dit scherp verboden, hetgeen zeker niet te misprijzen is, daar het dikwijls natmaken de wanden veeligt eindelijk doorweken mogt.* — In een groot Landhuis digt bij de poort ziet men nog tegenwoordig, in een schonen verwulfden kelder, eene menigte *eforen* (groote wijnkruiken), die nog zo tegen den wand staan als de kelderknecht ze verliet, toen hij den laatsten wijn voor zijn' heer haalde. Hadden de inwoners van *Pompeji* hunne wijnkruiken met stoppen gesloten, dan zou men vermoedelijk nog wijn daarin gevonden hebben; doch daar zij, gelijk de tegenwoordige *Italianen*, slechts olij daarop goten, heeft natuurlijk de indringende aschstroom den wijn uitgedrongen, en den Koning van het genoegen beroofd om agttienhonderdjarigen wijn te drinken. In plaats van dezen vond men in dezen kelder meer dan twintig menschlijke geraamten, eens vlugtelingen, die zich hier waanden te zullen redden, en voorzeker eén tienmaalen gruwzamer dood vonden dan zij, die in de open lucht omkwamen. — Ach! wanneer men zo door de ledige straaten en huizen wandelt, mogt men alle oogenblikken vragen: waar zijn toch alle de inwoners gebleven, die slechts even uitgegaan schijnen te zijn, daar zij hier alles staan en liggen lieten? — Hun noodlot was verschriklijk. Geen vuurstroom omringde hunne woningen: dan hadden zij redding in eene snelle vlugt gevonden; geen aardbeving verslond hen: dan waren zij snel gesmoord; zij hadden den dood geleden, maar niet gevoeld. Een aschregen begroef hen allengs levend; men leze het tafereel van PLINIUS: „Eene duisternis viel, niet als die van „eene maanlooze nacht, maar als de duisternis van eene ge„sloten kamer, waarin het licht éénslags uitgedaan wordt. „Vrouwen gilden, kinderen schreiden, mannen jammerden. „Hier riepen de kinderen angstvol hunne ouderen, daar zoch-

„ten

„ ten de ouders hunne kinderen, vrouwen haare mannen; men
„ herkende elkander aan het geschrei. Dezen beklaagden hun
„ eigen noodlot, geenen bejammerden het lot van de hunnen.
„ Veelen wenschten om den dood, uit vrees voor den dood;
„ veelen riepen de goden aan om hulp, anderen wanhoopten
„ aan het bestaan der goden, en hielden deze nacht voor de
„ laatste eeuwige nacht der waereld. Werklijke gevaaren
„ wierden door den schrik vergroot. De aarde beefde bestendig
„ voort, en half uitzinnige menschen vlogen door de
„ straaten, door voorspellingen hunne eigen elende en die van
„ anderen vermeerderende." — Op de straat voor een huis vond men zeven geraamten; het eerste droeg eene lantaarn; alle de overigen hadden nog iets, dat zij redden wilden, tusschen hunne ontvleeschte vingers. Eénsslags bedekte hen het van den hemel afstortende graf. Voor het straks beschreven Landhuis stond een manlijk geraamte, met een' sleutel in de hand, en daar zijn vinger nog een' van deze *ringen droeg*, welken slegts *Romeinsche* Ridders mogten *dragen*, vermoedde men dat hij de eigenaar *geweest was*, *die om te vlugten de tuindeur geopend had*, *toen het graf hem verslond*. — *Dit* een en ander doet den Schrijver zijn eerste gevoelen herroepen, en overhellen om te besluiten, dat de aschwolk niet als een regen, maar als eene digte massa op ééns nederviel; eene massa, die zoo digt was, dat zij naauwlijks bij het aanraken der voorwerpen terug week, en ze als 't ware afdrukte, even als wanneer men een' gipshoop over een standbeeld giet. — Slegts het kleinste gedeelte der Stad is opgedolven; meer dan twee derden liggen nog onder de asch; slegts eene enkele hoofdstraat en een gedeelte van eene enge zijstraat zijn *gangbaar*: thans wordt 'er weinig meer gegraven. *Met verhevene* aandoening zagen en betraden wij met KOTZEBUE *Pompeji*; met tranen, door de ijzing der vergangelijkheid *afgeperst*, verlaten wij het weder.

Herkulanum, waarvan de XVde Brief met een kort woord melding maakt, levert thans, ter beloning van de moeite des nederdalens in de diepe kelders, niets meer op: want alles bijna is thans weder toegeworpen, omdat men met de vele uitgegraven *lava* verlegen was; en de heerlijke opgedolven kunstwerken bevinden zich nu gezamentlijk in het Koninglijk Museum.

De XVI, XVII en XVIIIde Brieven, 22—26 Nov. 1804, zijn ongemeen merkwaardig, daar de Schrijver ooggetuige was van het verschriklijk, doch niet min heerlijk schouwspel eener Uitbarstinge van den *Vesuvius*. Toen hij bij *Torre del Greco* kwam, ontmoetten hem wagens, in overhaasting met huisraad bepakt, verscheiden ook met wijnvaten, de hoofdrijkdom van deze arme lieden; ook haalde hij eene menigte vrouwen en kinderen in, die in den nacht uit hunne bedreig-

de

de woningen gevlugt waren, en nu als 't ware schroomvallig een bezoek aldaar wilden afleggen; want het gevaar was nog niet voorbij. „De kleine kinderen droegen hoenders onder de armen, hunne lievelingen, aan welken zij, toen de nood aankwam, dadelijk gedacht hadden. Eene zeer oude vrouw keerde, op haar stokje leunende, zeer langzaam terug, en wierd aan de eene zijde van een jong meisje geleid. Op haar kommervol gezigt stond geschreven: Moet ik dan in mijne hooge jaaren nog zwerven? zal ik dan niet sterven, waar ik geboren ben? —— Aan het einde van het Steedje, bij de *villa* van den Kardinaal Aartsbisschop van *Napels*, deed men mij uitstappen, en tusschen de hooge muuren der wijnbergen opklimmen. De nieuwsgierigheid had veelen, gelijk mij, hier heen gedreven; veele rijdtuigen stonden reeds hier. Nooit heb ik een' weg met grooter ongeduld afgelegd dan dit voetpad tusschen de wijnbergen. De muuren waren zo hoog, dat ik den voor mij liggenden *Vesuvius* niet zien kon; en toch overtuigde mij de overdringende rook, dat ik reeds zeer digt bij de brandende lava was. Een goed kwartier uurs was ik de zagte afhelling opgeklommen; toen zag ik eindelijk eene driedubbele rij van gapende menschen voor mij, achter welken de rook omhoog steeg. Snel drong ik 'er bij, en stond zeven of agt schreden van de lava, die recht op ons aankwam. Het luidt verschriklijk, zich recht voor een' brandenden stroom te plaatsen, en dien op zich te laten aanvloeijen; maar het luidt gevaarlijker dan het indedaad is. Het woord vloeijen moest men van de lava geenszins bezigen; ten hoogsten slechts daar, waar zij uit den krater voortkomt; want daar is zij werklijk een vloeijend vuur; maar zodra zij in gemeenschap met de buitenlucht komt, verdikt zij zich oogenbliklijk, en schiet als 't ware eene korst van dunne leischijven aan. Slechts haar kern gloeit nog, doch zij vloeit niet meer, maar schuift langzaam voorwaart, dewijl de haar bedekkende korst en haare eigen verdikking haar beletten om gelijk eene vloeistof te stromen. Dit schuiven geschiedt op een' zagt hellenden bodem zo onbemerkt, dat men het naauwlijks gewaarworden zou, bijaldien de inwendige beweging de schors niet dwong om zich te brokkelen, en haare geschilferde brokken knappend langs de helling op den nog onberoerden bodem te werpen. —— De lava, die door de schoone wijnbergen op ons aanschoof, had eene hoogte van drie of vier voeten; slechts onder de korst zag men het roode vuur als gloeijend ijzer. Haare sintels dreef zij voor zich heen, omtrent gelijk bij eene zeegolf eerst de schuim nederstort, en dan eerst de golf zelve volgt. Juist toen ik aankwam, bereikte de gloed een' vijgenboom, die, als eene fakkel, knappend opvlamde. Reeds op eene streek van anderhalve mijl waren alle wijnstokken in

asch en de groenende bodem in een rokend sintelmeir veranderd; nog eene beplante streek lag voor haar, waarvan de naaste wijnstokken, reeds verzengd en gekromd, zich tot haar neigden, gelijk men van kleine vogels verhaalt, die eene rateislang in den bek vliegen. De eigenaars der wijnbergen hakten zelf, zo schielijk mogelijk, hunne, met zoveel zorg gekweekte, wijnstokken zuchtend om, en rukten de palen uit, om ten minsten nog wat hout te redden. Een fraai huis, ter rechterzijde, was slechts nog twee- of driehonderd schreden van de lava verwijderd; evenwel, meende men, zou het nog wel een goed uur aanlopen, eer de ijslijk langzaame stroom hetzelve zou verslinden. De lieden waren nog angstig bezig om wijnvaten uit den kelder te halen, terwijl de nabij zijnde gloed reeds den buitenmuur des gebouws heet maakte. Anderen, wier eigendom alrede verwoest was, zagen nog doodsbleek, met een strak gezigt, naar de plaats, alwaar nog voor weinig uuren hunne hoop bloeide, en die zij niet eens meer konden onderscheiden, dewijl 'er geen struik overig gebleven was, die hen aan dezelve herinneren kon." — Een zonderling verschijnsel is, dat, gedurende de uitbarsting, de visschen veel overvloediger aan de kusten krielen, en zoo rijkelijk gevangen worden, dat zij nooit goedkoper zijn dan om dezen tijd. Misschien trekt de berg den zeestroom tot zich, en de visschen volgen onwillekeurig de stromen. —— Eindelijk ontwikkelt nog de vernuftige Schrijver zijn plan, hoe men de aan den voet van den trouwlozen *Vesuvius* gelegene Steden en Dorpen, door middel van een dikken, hogen, van binnen met sterke pijlaren voorzienen muur, welligt voor altijd tegen den schriklijksten ramp zou kunnen beveiligen; terwijl alsdan de *lava* slegts twee open wegen vinden zou, om naar zee te stromen. — De gedagte is grootsch; en voorzeker, gelijk de Heer VON KOTZEBUE zelve gevoelt, zou *Italie* na duizende jaren nog zijne nagedachtenis zegenen!

Pozzuoli, in den XIXden Brief, levert niet onbelangrijke schrijfstoffe; zoo ook *Gaeta*, in den XXsten, waar KOTZEBUE met verrukking de *Villa* van CICERO betrad, thans voor 45 Dukaaten verpacht! Te *Rome*, van waar de twee volgende Brieven geteekend zijn, boeiden onze aandagt inzonderheid de majestueuze overblijfselen van het *Coliseum*, 't welk zelfs de woeste *Gothen* eerbiedigden; slegts voor de Christenen was het bewaard, hunne vernielzugt daaraan den ruimen teugel te vieren; immers twee Pausen bouwden van den roof des *Coliseums* de Paleizen van *St. Marcus* en *Farnese*. „ Moet men niet aan kwaade jongens denken, die komedie spelen en hunn' grootvaders prachtigen mantel versnijden, om zich lappen daarvan op hunne buisjes te naaijen? En evenwel, in weêrwil van alle deze plonderingen, staat thans nog een gebouw daar, van welks grootte men ijst. Zonder kalk of

mor-

mortel zijn de ontzaglijkste steenblokken op en in elkander geschoven: hunne duurzaamheid is alleen voor de kunst van veele duizende jaaren juist berekend. — Sedert kort heeft iemant, ik geloof dat hij CARLUCCIO heet, verlof gekregen om den grond des *Colifeums* te laten opdelven. Het begin is gemaakt; ik heb 'er ingezien, en het onderaardsche even zo bewonderenswaardig gevonden als het geen boven op de aarde staat. Hier laten zich nog interessante ontdekkingen hopen." — Maar wij moeten ditmaal onzen Reiziger verlaten.

Lofrede op ELISABETH WOLFF, *geb.* BEKKER, *en* AGATHA DEKEN, *door* J. KONIJNENBURG. *Amsterdam, bij* W. Holtrop, 1805. *In gr. 8vo. 90 bladz.*

Het Vaderland mogt in onzen leeftijd roem dragen op een paar Vrouwen, zoo als deszelfs tijden en zeden ze behoefden, maar zoo als de natuur ze zelden vormt, en zoo als de vriendschap ze nog zeldzamer vereenigt. Gelijk het in de huislijke opvoeding en verkeering de vrouwelijke zachtheid en bevalligheid zijn, die, met redenlijken godsdienst en zuivere zeden gepaard, beschaven en veredelen; het geen 'er ruws en stugs is in den mannelijken aard, ja hervormingen van karakters voortbrengen, waaraan de afgetrokkene zedekunde zou gewanhoopt hebben: zoo zouden het waarlijk ook in de beschaving en verbetering der Volkeren wonderen zijn, welke vrouwenhanden konden verrigten, wanneer zij zich met genoegzame vrijmoedigheid aan de hervorming van al het verkeerde, aan de verzachting van al het woeste in de volkszeden konden leenen. Dit deden ELISABETH BEKKER en AGATHA DEKEN, elk toegerust met uitstekende, doch wijdverschillende gaven, die door zamenwerking een zeker geheel uitmaakten, welks bezit, eeniglijk tot deszelfs nut besteed, het Vaderland een zegen des Hemels heeft mogen achten. Of hebben zij de ware vroomheid niet onttrokken aan hare vroegere stugheid, en beminnelijk gemaakt zelfs voor de blijde jeugd, door de edele karakters in hare Romans? Is de echte godsvrucht niet door haar ingeleid in de gemeenste kringen des burgerlijken verkeers, door hare *Economische* Liederen? Werd door dezelven niet een geheel nieuwe geest van algemeene belangstelling in 's Lands welvaart en zeden verwekt? Hebben zij de verlichting in Godsdienstige begrippen niet doen doordringen tot plaatsen, waar zelfs alle eigen nadenken vreemd was? Is door haar de smaak zelf niet hervormd tot die natuurlijkheid, terug gebragt tot die zuiverheid, verfijnd tot die kiesheid, welke langs de grenzen loopen des gezonden oordeels, en de beslissingen des gevoels met de uitspra-

ken der zuivere reden doen overeenstemmen? — Scherts alleen had zulk eene werking niet kunnen doen, want zij bespot wel, maar verbetert niet: ernst alleen had haar niet voortgebragt, want zijne school wordt schaars bezogt, minst door de zulken, die zijne lessen meest behoeven. Beiden onvereenigbaar in eenen zelfden persoon tot eene zoo hooge mate, als de zedenhervorming eens Volks behoeft, waren zij in deze Vrouwen afzonderlijk voorhanden, en traden zij in een verbond, het welk onwederstaanbaar was voor de grootste stugheid. Dit verbond werkt nog voort na beider dood in beider Schriften, en is dankbaren eerbied waardig bij elken opregten minnaar zijns Vaderlands en voorstander van goede zeden; terwijl de nagedachtenis der beide, meer dan zusterlijke, Vriendinnen dierbaar blijven moet aan eenen ieder, die zich eenige verlichting, verbetering of *beschaving* aan deze zoo bevallige vrouwenhanden verpligt gevoelt. *Recensent* voldoet aan eene dringende *behoefte van zijn hart door deze* openlijke hulde, en *noemt alzoo het geschrift van harte* welkom, hetgeen eene *Lofrede* op BEKKER en DEKEN heet.

De Amsterdamsche afdeeling der *Bataafsche Maatschappij* van Taal- en Dichtkunde droeg de lofspraak dezer Vrouwen op aan J. KONIJNENBURG, en beval tevens eenen Lierzang ter eere van beide aan M. C. VAN HALL. Redenaar en Dichter volvoerden hunne taak op den 14den van Lentemaand; de eerste schenkt thans zijne Lofrede aan het publiek; hetzelve moet gelijke gunst verlangen van den laatsten.

De *Lofrede* is door alle bevoegde kunstregters steeds gehouden voor de moeilijkste taak der welsprekendheid, wijl zij geheel uit het hart schijnt te moeten voortkomen, het welk dezelve als uitboezemt, en daarom aan geen *kunstmatig ontwerp* gebonden mag schijnen. Zij *onderscheidt zich hemelsbreedte* van de *Lijkrede*, welke de *Levensgeschiedenis* volgt, en telkens bij hare bijzonderheden stilstaat. Deze taak stelde zich KONIJNENBURG voor, zoo wel om aan den bepaalden wensch der *Maatschappije* te voldoen, als omdat J. SCHELTEMA eene Levensbeschrijving van beide de Vrouwen had beloofd. Bij de volvoering van die taak lettede hij tevens daarop bovenal, dat hij den lof van Vrouwen had te uiten, op welker verdiensten zich de gansche Sexe mogt verheffen, en wendde zich alzoo zijne rede voornamelijk tot zijne hoorderessen, met deze woorden: „ Ja, edele Vrouwen, — uw „ aanzijn, dat de gansche schepping siert, bezielt de verrig„ tingen van dit uur, welke aan den lof van twee uwer Zus„ ters, en in haar, aan uwe geheele Sexe, zijn geheiligd."

Elk, die eenig gevoel heeft voor het schoone, erkent de noodzaaklijkheid der eenheid van voorwerp, en ieder, die bij ondervinding weet, wat het den Redenaar koste, om zich de eenheid van doel juist voor te stellen en daar bij trouw te blij-

blijven, zonder ter zijde geleid te worden door den vrijen loop zijner gedachten, gevoelt tevens het allermoeilijkste in de taak van dezen Lofredenaar, die niet slechts van verdiensten had te spreken, die in schier alle vakken van het wijd gebied der Letterkunde schitterden, zoo dat de Leerredenen bij de Liedjes, de Godgeleerdheid bij de Romans, de Heldenbrieven bij de Fabels, en wat 'er meer als tegenstrijdigs plagt gedacht te worden, bij elkanderen en ondereen gemengd tot eenen grooten bundel van geschriften uitliepen, maar die twee voorwerpen tevens voor zijne lofrede had, en alzoo door zijne taak zelve van alle eenheid, dat is van allen grond eener kunstmatige schoonheid, scheen afgetrokken te worden. Des Redenaars vernuft is uitmuntend geslaagd in het verwinnen van dezen hinderpaal. Hij hield de aandacht zoo lang bij den aanleg en den arbeid van BEKKER op, tot dat zij de Weduwe van den Eerw. WOLFF werd en het troostende gezelschap inriep van hare Vriendin DEKEN, welke hare gezellin gebleven is tot aan het graf, en ook aldaar zoo spoedig met haar werd vereenigd. Een treurmuzijk, door den verdienstelijken kunstminnaar J. KUIJPER bestuurd, herhaalde de weeklagt van de Weduwe aan het sterfbed van haren Echtgenoot, en riep alzoo de troostende Vriendinne op, wier naam en lof nu op des Redenaars tong te zamenvloeiden, gelijk beider ziel door vereeniging van doel, van werking en van vriendschap zamensmolt.

De toon der gansche Redevoering heeft met den treurtoon van de Lijkrede niets gemeen, even min als zij ergens in het plat verhalende der Levensbeschrijving valt; dezelve is overal levendig, met behoorlijke afwisseling echter van rijzing en daling, even als van versnelling of vertraging in maat, naar gelang der bijzonderheden, welke hij moet uitdrukken. Bij den echt met den Eerw. WOLFF klinkt BEKKER's lof in dezen toon:

„ ô Welk een schat van ervarenis bevat niet deze nieuwe levens-stand! Hare echtvriend is niet die volgzieke leeraar, die alleen leert en voordplant, wat BEZA en CALVIJN, VOET of COCCEJUS, schreven. De prediking van JESUS zelf is hem het voorschrift, om boven alles die waarheden te bevelen, die voor mensch en maatschappij onontbeerlijk zijn; om der ondeugd haren prikkel te benemen; de deugdbetrachting gemaklijk te maaken, en in de jeugd een nieuw geslacht te vormen, aan God en vaderland geheiligd. De ernst van den leeraar moge het scherp vernuft zijner hartsvriendin nu en dan matigen, hij deelt echter in haren arbeid, en zij ontvangt met blijdschap zijne onderrigtingen. Ja, al schijnt verschil van begripsform den huislijken vrede, eene enkele keer, te verstooren, het is dan alleen de koele regenvlaag der lente, die de zonnestraalen tot zich lokt, om met eenen dubbelen glans te prijken. Straks is het gefronst gelaat verdwenen, en de echtelingen wandelen op

„ hunnen weg gelukkig voord; terwijl de huislijke pligten „ geenzins worden vergeten. Het is hier de verstandige „ vrouw, die elke bezigheid van den dag zorgvuldig regelt, „ en den overigen tijd, in plaatse van de speeltafel, alleen- „ lijk aan de zanggodinnen heiligt." — Bij de zamenwoning der Vriendinnen op *Lommerlust*, in de *Beverwijk*, liet zich de Redenaar dus hooren: „ Het is op Lommerlust, waar de na- „ tuur zelve haren tempel stichtte, om de zuivere offers van „ gewijde priesteressen te ontvangen. Naauwlijks daagt de „ zon aan de kim, of zij ontwaaken, om haar te huldigen. „ De vroege morgenstond verheldert den geest, daar alles, wat „ leeft, dankbare toonen slaat. Nadenkende oefening heeft „ reeds de veêrkracht der ziel gespannen. Een vrolijk ontbijt „ vernieuwt de krachten, en verdeelt zoo wel de huiselijke „ zorg, als den arbeid der letteren. Ieder begeeft zich aan „ hare taak. Geen wisselend jaargetijde, of bezoek van vrien- „ den, verandert de wet: het heilige vuur in VESTA's tempel „ brandt bestendig voord. De offers dienen voor alle standen. „ In den zomer, vooral, is het rieten Kluisje,

door digt geboomt beschaduwd,
beschut voor scherpe winden,
voor heete zonnestraalen,
alwaar een keur van voglen
hunn' liefelijke stemmen
gezamenlijk verheffen,
rondom gemeenzaam vliegen,

„ het verblijf voor de geestige BEKKER, die eene eenzame „ werkplaats boven alles bemint. Eerst de disch ontspant. „ Aldaar wordt de spijs, door vriendschap en boert gesaust. „ Aldaar stemt zich de verlustiging, ook voor den *namiddag*, „ zelfs dikwerf voor den geheelen avond. *Vrienden*, altijd „ welkom, deelen in de waare vreugd. Geen betamelijk ver- „ maak wordt verlochend; dat zelfs, wat stedelijke dwang „ verwerpt, heiligt het land. Ieder volgt zijnen smaak, zon- „ der wet van pligtpleeging. Alles blijft natuur. De vrolijke „ velden, waar het goudgeele graan ter voedinge rijpt, of de „ koe hare volle uijers aan Holland's rijkdom biedt; waar de „ nijvere landman zijn voeder oogst, of het kouter den klei- „ grond scheurt; het rieten dak, waaronder de rust woont, „ en een blijd genoegen de onschuld zaligt, of de landhoe- „ ve, wier verscheidenheid bekoort; de bede-plaats, waar „ het dankbaar hart met God verkeert, of het gezelschap, „ waar de ernst belangrijk spreekt, of toon- en zang-konst „ de snaaren roeren, of het oog zich in de voordbrengselen „ van penseel of etsnaald verlustigt: zelfs de kermisvreugd „ van het land, waar de grijsheid dartelt: niets wordt voor- „ bijgezien, dat, door geene valsche konst verbasterd, wel- „ daad van den Schepper is. Natuur blijft hier de godes, „ welke alles tot genoegen stemt."

De

De ſtijl dezer Lofrede is, gelijk reeds uit de aangehaalde ſtalen kan blijken, zeer beeldrijk, meer zelfs, dan in het oog des *Recenſents* het *proza* gaarne duldt. Hierdoor wordt de ſtijl aan den eenen kant te dichterlijk, en aan de andere zijde te overdreven, om overal de toets te kunnen doorſtaan van het oordeel, het welk voor het *proza* die toegevendheid nooit heeft, welke een zekere pligt wordt bij de voortbrengzelen van den dichterlijken geest. — Zoo ontmoeten wij al terſtond in de inleiding, na dat 'er gezegd is, dat de mensch vele en velerleije grondkrachten heeft, welke natuur en kunst moeten ontwikkelen en rigten, en waartoe de maatſchappij door ſtaats- en zeden-wet moet medewerken, ſchoon zulk eene volmaakte zamenwerking nergens gevonden wordt, deze vraag: „ Maar hoe: zou dan de mensch ophouden, naar zijnen oorſpronglijken aanleg volmaakbaar te zijn? Zou de natuurwet, die tot dit hooge doel leidt, ten eenen maale afhanglijk zijn *van de woede dier helſche furiën, wier rookende fakkels, aan den zonnegloed ontſtoken, het helle licht allengskens verduisteren, en eindelijk zelfs verdooven?* Neen: godlijke wetenſchap, gij zijt en blijft des menſchen eigendom, dat, onder eene wijze beheering, hoe langer zoo meer, in waarde toeneemt!" Zoo wordt het ons ook al te levendig bij de *kabbelende rivier, waarover de ſtroomgod vrolijk henenhuppelt* (bl. 23.) Zoo jammert ons het ſlot van de anders zoo uitmuntende volgende tegenſtellingen: „ Niets blijft onopgemerkt voor haar oog, dat overal afwijking en nadering, zamenhang en overeenſtemming, zelfs in eene ſchijnbaare ſtrijdigheid orde, vindt. De duiſende zonneſtelſels, die aan het uitſpanſel ſchitteren, en de grond, dien zij op dezen onzen bol betreedt; de Veſuvius, die, in drift ontſtoken, niet dan vuur en zwavel braakt, en de rustige heuvel, dien de wandelaar zoo gaarn beklimt, om hier het graazende vee, daar de bloemrijke boekweite, te overzien; de ijsgevaarten der Alpen, die den zonnegloed trotzeeren, en de diepten des oceaans, alwaar de parel de goudmijn tart; de arend, die met zijne breede vlucht de dag-toorts ſchijnt te benevelen, en het bloedeloos inſekt, dat naauwlijks ademt; de kameel, die de zandwoestijnen bevolkt, en de mier, die de nooddruft harer republiek verzorgt; de groote NEWTON, dien ſlechts eene eeuw baart, en de zorgeloose Indiaan, dien de dringendſte behoefte naauwlijks tot bezef der toekomst noopt; de vorst, die op zijnen troon de willekeur gebiedt, en de ſlaaf, die zich, op zijnen wenk, in het ſtof wentelt; de menſchenvriend, die de zegen is van zijnen tijd, en de onverlaat, die zijn geſlacht vloekt; de vereering van verſtand en hart, aan den Eeuwigen geheiligd, en het koperen wangedrogt, voor wien de Chingulees, in het geloof zijner vaderen, nederknielt; de ſtaatswet, op de reden gegrond, welke

„ den mensch verheft, en volken verbindt, en het wetboek
„ van DRACO, met bloed geschreven: ziet daar zoo veele te-
„ genoverstellingen, welken het verstand gadeslaat, het ver-
„ nuft met eenen gelijken glans omhult, als het driehoekig
„ konstglas van den zonnestraal ontleent; ziet daar den togt,
„ dien de rustelooze reisiger, te midden van stormen en ijs-
„ bergen, tot aan de poolen voordzet, om het punt te vin-
„ den, daar de waarheden elkanderen raaken, en alzoo tot
„ de eerste schakel op te klimmen, die de gansche keten
„ aan zich verbindt." Ware slechts die *reiziger naar de po-
len, om het raakpunt der waarheid te vinden, te huis ge-
bleven, deze plaats ware om te stelen geweest.

Meesterlijk is meestal de voorstelling, in de onderscheidene tafereelen, hier van den geest van BEKKER, daar van dien des tijds bij haren aanvang, elders van den aanleg harer Vriendinne, eindelijk van het afsterven van DEKEN. Laten wij het eerste en laatste nog ter proeve geven. „ *Onze* BEKKER,
„ naauwlijks der kindsheid ontwassen, *onderscheidt zich* wel-
„ dra, door eene vaardige *bevatting van ieder opkomend*
„ denkbeeld. De indruk *van uitwendige voorwerpen is bij*
„ haar altijd levendig, en, in zoo verre, een grondtrek van
„ hare jeugd. In haar kenmerkt zich een ongemeen sterk ge-
„ heugen, dat den eenmaal gemaakten indruk dikwerf en snel
„ herhaalt, en dus all' haren volgenden arbeid ongemeen
„ verligt. En hetgeen, niet altijd, aan een sterk geheugen
„ grenst, is in haar die buitengewoone kracht der verbeel-
„ dinge, welke de voorwerpen, offchoon niet aanwezig,
„ onder verschillende gedaanten vernieuwt, vereenigt, afzon-
„ dert, vergroot, het afgetrokkene verzinlijkt, het zinnelijke
„ vergeestelijkt, en alzoo eene geheel nieuwe *schepping vormt*
„ van beelden, die slechts eenmaal voor de *zintuigen beston-*
„ *den*. Deze kracht onderscheidt zich, in *haar*, *door* eene
„ vruchtbare vinding, welke bijkans onbegrensd is in het vor-
„ men van betrekkingen en verbindtenissen, welker wezen-
„ lijkheid het ziftend oordeel naauwlijks erkent. Voor haar
„ is elke hindernis, welke een gewoon verstand in zijne ont-
„ wikkeling overal ontmoet, niets meer, dan de slagboom,
„ die den reisiger voor een oogenblik ophoudt, om den gewoo-
„ nen tol te voldoen. Het scherpzinnig vernuft, dat op een-
„ maal alles omvat, wat tot zijn onderzoek behoort, vindt in
„ zoodanige belemmering eenen nieuwen prikkel ter zijner be-
„ vrediging. Het is gelijk aan den held, die, eenmaal overwin-
„ nende, niet rust, dan op alle de lauwers, die voor hem te
„ plukken zijn. Het streeft snel en gemaklijk voord, omdat
„ niets zijne vlucht kan stooren; maar omdat het, als een snel vlie-
„ tende stroom, alles in zijne vaart medesleept. Van hier zelfs, nu
„ en dan, de onregelmaatigheid en wanorde in de voorstelling,
„ welke ook de kenner goedkeurt, en die den aanschouwer ver-
„ rukt, omdat hij zelf het volmaakte niet volgen kan. Ja, aan de
„ verhevenheid zelve offert het vernuft niet zelden de regel-

„ maa-

„ maatigheid op, omdat het zijne eigen vinding en kracht wil „ vertoonen, in ſpijt van alle naauwgezette bepaalingen, welken „ de konstſchool, vaak willekeurig, heeft daargeſteld. Hier „ volgt het kleenigheden, welken het op eene andere plaats „ verwerpt, al naar gelang de ſnelle opvolging van denkbeelden „ min of meerder ſtof en tegenſtellingen vindt, waaraan het zij- „ ne kracht beproeven wil. Het vuur, dat hetzelve altijd doet „ vlammen, is dat van den hemel, waarmede PROMETHEUS „ zijnen mensch bezielt, naar mate hij dien voor den ploeg, „ of voor den troon, beſtemmen wilde." — De dood van BEKKER was voor DEKEN een ſlag, die, hoe lang ook voorbereid, gevoeliger ſchokte, dan zij ooit kon vermoeden. „ Het laatſte vaarwel van den ſtamelenden mond, „ de laatſte handdruk eener ſtervende vriendin, overweldigt „ haar geheel. Geen traan ontlast haren boezem, die vol is „ van opeengekropt gevoel. Zij is de ſtille ziel, die meer „ lijdt, dan zij ſpreekt, of uiten kan. Ten vollen bedaard, „ behoeft zij geenen troost, dien een deelnemende vrienden-rei „ haar aanbiedt. Reeds woelt de ziekte-ſtof in haar eigen li- „ chaam. Door zorgen afgemat, zou de ſlaap haar verkwik- „ ken: dan, hare gedachten zijn verward; zij kan geen oog „ luiken; hare verbeelding zweeft nog rondom het lijk harer „ vriendin, welk zij op nieuw bezielt. Zij kan niet ſcheiden „ van haar, die zij tot in den dood beminde: neen; zij moet „ met haar, ook in het graf, worden vereenigd, om, in den „ dag der opſtandinge, haren vorigen kring, in eenen nog ede- „ ler zin, voord te zetten, en met haar van volmaaking tot vol- „ maaking te ſtijgen. De denkkracht, door allerleie beelden „ en droomen belemmerd, voert den geweldigen ſtrijd tegen het „ ſtof. Deze ſtrijd beſpot de hulp der geneeskonst. Geen „ ander verlangen heerscht, dan naar ontbinding, om ook van „ haren arbeid te rusten, naast de zijde van haar, van welke „ zij onafſcheidbaar is. Negen dagen zijn aan dit folterend „ lijden ten prooij. Eindelijk nadert het oogenblik, waarop „ alle mengeling van wijsheid en onzin, van zwakheid en „ kracht, van hoop en teleurſtelling, van genoegen en ver- „ driet, een einde neemt. Welkom is hier de doodſlaap, die „ ook aan onze DEKEN de oogen ſluit."

In het beloop der Redevoering zijn voornamelijk de *dichterlijke* verdienſten der beide Vrouwen in het oog gehouden, misſchien om dat zij vereerd werden voor eene dichterlijke Maatſchappij, misſchien ook om dat de Redenaar zich wat te veel had toegegeven in den rijkdom dier ſtoffe, om breed te kunnen gebruik maken van den ſchat, dien derzelver *Romans* bevatten, en over wier lof hij niet minder breed had kunnen uitweiden. Gaarne had *Recenſent* dit gedeelte niet zoo vlugtig overgeſprongen gezien: liever had hij daarvoor eene en andere *epiſode* gegeven, die, hoe fraai op zich zelve, toch wel hadden kunnen weggenomen worden, zonder

 eenig

eenig nadeel aan het geheel. Zoo denkt hij, bij voorbeeld, over het geen de Redenaar, op bl. 12—18, anders alleruitmuntendst gezegd heeft van het leerzame in de Geschiedenis der onderscheidene Volkeren van *Europa*. Zulk eene besnoeijing zou nog al wat bekort hebben aan deze Lofrede, of, bij vervanging door iet meer uitvoerigs over de *Roman*-schriften dezer Vrouwen, haar voorzeker beveiligd hebben van een, te vroeg gewekt, verwijt van langwijligheid. Om hetzelve te ontgaan bij de voordragt, had de Redenaar alle de nu *tusschen* gevoegde aanhalingen uit de dichtwerken weggelaten, het geen de Redevoering nog wel voor een tiende gedeelte verkortede: dat zij echter nog te lang kan geschenen hebben in eene overvolle en daardoor zeer benaauwde Gehoorzaal, verwondert den *Recensent* geenszins; maar dat zij iemand onder het lezen zou vervelen, dat zij eenen ieder in tegendeel niet zou medeslepen door hare belangrijkheid en fraaiheid, zou hem ten uitersten bevreemden.

Het ontworpen Grafschrift voor de beide Vriendinnen, waarmede deze Redevoering sluit, sluite ook deze aankondiging en beoordeeling.

Te kleen
is deze steen
voor BEKKER's *en voor* DEKEN's *lof*;
wier stof
hier rust
aan deze kust.

Haar geest, in lettermin vereend,
als nu het kil gebeent',
werkt ongestoord,
van oord tot oord,
van land tot land,
van strand tot strand,
waar 't licht der reden gloort,
tot heil der menschheid, voort.

Leven, daden en uiteinde van den beruchten Roover JOHANNES BUKLER, *bijgenaamd* SCHINDERHANNES, *en van zijne Dievenmakkers. Eene Gauwdiefs-Geschiedenis, enz. Benevens een Aanhangsel, over de gebreken der gewone inrigtingen van Policij, en der lijfstraffelijke Wetten; alsmede voorslagen tot derzelver meer doelmatige samenstelling en verbetering. Door den Heer* THISSOT, *Kommissaris der Regering. Uit het Hoogduitsch. IIde Deel. Te Groningen en Amsteldam, bij* W. Wouters *en* J. F. Nieman. *In 8vo.* 201 *bl.*

Bij onze aankondiging van het Eerste Deeltje deezes Werks meldden wij des Schrijvers voorneemen, om in een Aanhangzel eenige verdere bijzonderheden, den gruwelijken SCHINDER-

DERHANNES en diens medepligtigen betreffende, te zullen mededeelen. Thans houdt de Heer THISSOT zijn woord, en nog meer dan dat, in zijn voordraagen van Zede-, Staat- en Regeeringkundige Aanmerkingen, die de lektuure van een reeks van gruwelstukken op eene aangenaame wijze verpoozen. In gevolge zijner belofte, doet THISSOT een verhaal van des Roovers gedrag geduurende zijne gevangenis, van zijn openlijk verhoor te *Mentz*, van het vonnis over hem geveld, en zijn sterven, met verscheiden zijner makkeren, onder de Guillotine, waarmede hij drieënvijftig hoofdmisdaaden, volgens eigen bekentenis door hem begaan, boette. Als Wijsgeer des booswigts leevensloop beschrijvende, vermeldt THISSOT twee van diens vooröordeelen, naar zijnen dunk hoofdbronnen van veelen zijner gruweldaaden. Het eene was, dat hij alleen met den dood kon worden gestraft, die eenes anderen bloed hadt vergooten; het andere, dat eenen Jood te besteelen en te mishandelen geen zeer groot kwaad was: vooröordeelen, zegt de Schrijver, zonder welke SCHINDERHANNES, misschien, nooit die afschuwelijke misdaadiger zou geworden zijn. Eene aanmerking, welke THISSOT hier op laat volgen, zal onzen Leezeren niet verdrieten, hier te ontmoeten: „ Hoedanig de mensch zijne natuur verzaken — hoe „ zeer hij kan ontaarden, toont ons de levensbeschrijving „ van den Rover. En desniettegenstaande zoude men zich „ vergissen, als men dieven, roovers en moordenaars voor „ de gevaarlijkste wezens in de menschlijke samenleving „ hield. Neen, het vreeslijke van deze ellendigen is van „ korten duur; hunne eerste geringe misdaad zal steeds de „ eerste, zekere stap zijn naar het schavot. Vroeg of laat „ berokkent hun handwerk hen den ondergang; meesttijds „ zijn het ruwe, arme, onkundige menschen, zonder de „ loosheid te bezitten, om langen tijd het oog der Policij te „ kunnen ontduiken.

„ Gevaarlijker wezens, dan dieven, roovers en moorde„ naars, zijn die verfijnde booswichten der beschaafde we„ reld, welke met uitmuntende begaafdheden, met aanval„ lige levensmanieren, geen gevoel voor eenige deugd be„ zitten, en die evenwel dezelve voorwenden en gebruiken, „ als een middel tot hun vernielend eigenbelang; die aan „ niets ter wereld dan aan zich zelven verknocht zijn; die „ met eene zachtaartige behendigheid het geluk der huis„ gezinnen storen, de onschuld bederven, de deugd vergif„ tigen, de waarheid met dure betuigingen verlochenen, den „ spot drijven met hunne eigene betere overtuigingen, zich „ schikken naar alle grondbeginzelen, en zelfs den duivel, „ zo hij aan hen mogt verschijnen, de hand zouden kun„ nen geven, zonder daarbij welvoeglijkheid en verdien„ sten te schenden, zonder hunne achting te verliezen, zon„ der zelfs onder een kwaad vermoeden te kunnen komen.

„ en

„ en die zich, terwijl zij vernielen, nog beminnenswaardig
„ en geacht weten te maken. Hen bedreigt geene wet, en
„ de zedenlijke is bij hen slechts een teugel voor het gemeen.
„ Geen Policij kan hen beteugelen. Niets kan deze bast-
„ aarden der verlichting treffen. Doch, Ouders en opvoe-
„ ders der jeugd, gij alleen kunt het getal van deze vrees-
„ lijke menigte verminderen, zo gij te gelijk met de moe-
„ dermelk uwe zoonen eerbied voor God, voor elke
„ deugd, en voor de inwendige gewaarwordingen, *die het*
„ hart van den mensch bij de gedachte aan de eeuwigheid
„ gevoelt, inboezemt."

Met alle de wreedheden, welke SCHINDERHANNES in het moorden en berooven van zijne natuurgenooten ten toon spreidde, bezat hij nog eenige goede hoedanigheden. Getrouw en teder was zijne liefde voor zijnen Vader, van wien hij allen verwijt tragtte af te weeren, en *wiens* schuld hij steeds zogt te verminderen. Die Vaderliefde *verzelde hem tot* op het schavot. Gelijke liefde bezat *en behieldt hij voor zijne* Vrouw JULIANA BLÄSIUS. Wanneer *de getuigen tegen zijnen* Vader of tegen zijne JULIANA *getuigden, verliet hem zijne* koelbloedigheid of gewoone *opregtheid.* Terwijl *hij* bij de verklaaringen, die hem zelven betroffen, met bedaarden moed de waarheid erkende, sprak hij met leevendigheid en vuur voor de onschuld zijner Vrouwe. Der opmerkinge waardig is het, dat de Roover vooral op de Jooden zoo zeer was gebeeten, en hun, bij alle gelegenheden, blijken van minagtinge betoonde. Een dier Natie, bij het openbaar verhoor de mishandelingen schilderende, welke hij op zekeren tijd van SCHINDERHANNES hadt geleeden: „ Burgers Regters," hernam deeze, „ alles wat hij van mij hadt te lijden, *was een oorvijg,*
„ omdat hij mij wilde kusschen; en nimmer *zal ik mij van*
„ eenen Jood laaten kusschen." —— „ *Wai mir!*" *hernam* de Israëliet, „ dat was je me toch ook een oorvijg!"

Het zesde Hoofdstuk behelst eenige bijvoegzels tot het verhaal der schelmstukken des Roovers, in het voorgaande Deeltje begreepen, en het zevende eene korte beschrijving van negentien Booswigten, die nevens hun Opperhoofd ter dood veroordeeld wierden, gevolgd van eene lijst der zulken, die tot de Boeien of het Tuchthuis verweezen, of ontslagen en gebannen wierden.

In elf korte Hoofdstukken laat de Heer THISSOT op de bovenvermelde berigten eenige aanmerkingen volgen, de overweeging van welke wij allen, wien de zorge voor de openbaare veiligheid is toevertrouwd, wel ernstig op het hart willen gedrukt hebben. Wederhieldt ons de dwang onzes besteks niet, gewisselijk zouden wij van de fraaie aanmerkingen des verstandigen Schrijvers, in een bevallig Nederduitsch gewaat gekleed, 't een en ander overneemen: thans moeten wij tot het Werkje zelve overwijzen.

Le-

Leven en Daden van den Vrijheer QUINCTIUS HEIJMERAN VAN FLAMING. *Door* AUGUST LAFONTAINE. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Gron. en Amst. bij* W. Wouters *en* J. F. Nieman. *In gr. 8vo. IIIde Deel, 373 bl.; IVde of laatste Deel, 317 bl.*

Bij onze aankondiging van het vorig gedeelte van dit Werk verklaarden wij, bij 't vervolg, op recht leerzame, belachlijke en aandoenlijke gebeurtenissen zeker te rekenen; en in deze verwachting zijn wij ook geenzins te leur gesteld. Inderdaad wij kunnen al het zonderlinge, treffende en leerzame niet aanstippen. Ziet hier het beeld van den Baron, zo als een zijner vrienden dat tekent.

„ Laat hem de menschen verdeelen zoo als hij wil, in engelen en duivelen, zoo hij hen slechts als menschen, als zijne broeders behandelt. Laat hem de generale bas en de Latijnsche taal voor middelen tegen den wellust houden. Dat zonderlinge mensch verstaat zelve geene muzijk; doch zijne gezondheid, zijne kleur, zijn afkeer van den wellust, getuigen van de zuiverheid van zijn hart. Laat hem zijn zeldzaam stelsel van de liefde, van de schoonheid, die dwaze invallen dat wij voor slangenlijnen gevoel hebben, zijne algemeene volkstaal, zijn *stoicismus* uit SENEKA, behouden; hij stort toch tranen op het gezigt van menschlijke ellende, behandelt zijnen moorenslaaf als zijn kind! Hij is een edel mensch. En kan dan niet de dwaasheid, om vlinders, oude penningen en koperen platen te verzamelen, even zoo veel nadeel stichten, als de zijne? En van nabij bezien, zijn dan de dwaasheden, waarin menige geleerde zulk eene hooge waarde stelt, niet ten minsten even zoo niets betekenend als de zijne? Daar onderzoekt iemand, gedurende zijn geheele leven, of HOMERUS bestaan heeft dan niet, of hij in deze of gene stad geboren is; hij schrijft 'er een boek over, en houdt hem voor eenen barbaar, eenen dwaas, eenen weetniet, die zich met de gedichten van HOMERUS vergenoegt, en om dit gewigtig onderzoek, om het geweld dat zij veroorzaken, lacht. Neen, — vele lieden konden even zoo goed QUINCTIUS HEIJMERAN VAN FLAMING heten als mijn Baron," enz. Het is den Lezer uit dit weinige duidlijk, dat des Barons belachlijkheden hier niet enkel tot gelach of zonder doel zijn ter nedergesteld; maar dat het: *de te fabula narratur*, hier de Lezers niet zelden levendig voor den geest komt. Zonderling treft het al aanstonds in het begin van het derde Deel, dat onze held in kennis geraakt met eene pikzwarte Moorin, een alleruitmuntendst schepsel, juist geschikt om zijn stelsel nopens de menschenrassen in de war te werpen; en met dat al houdt dat stelsel maar bij hem

hem stånd, zodat het op nieuw treffen moet en innig roeren; toen eindlijk deze Moorin zijne edele vrouw wordt. De man blijft geheel zijn leven de waardige goede, maar de zonderling dwaze en tevens verstandige man; tot aan den avond van zijn leven zonderling belachlijk; het *quo semel est imbuta recens &c.* werd aan hem ten sterksten bevestigd; en als men hem dan eindlijk geheel gewonnen hield, springt de aap, zo als men zegt, onverwacht uit de mouw. Zodat alle zijne vrienden den Hemel dankten, toen eindlijk de Fransche Omwenteling zijne verbeelding in bezit nam; want toen hij met de Kantiaansche Wijsbegeerte bekend was geraakt, en begeerde dat de Predikant en Schoolmeester op zijne goederen zich met *ruimte* en *tijd*, met *synthetische* en *analytische* gronden en den *kathegorischen imperatif* zouden bemoeijen, kon men in het geheel niet meer met hem te recht komen. Hij snelde dan vol verrukking naar Parijs; maar dit had den waarlijk menschlievenden man bijna het leven gekost; hij geraakte in hechtenis, en alleen de dood van ROBESPIERRE redde hem van de *Guillotine*. Nu kwam hij terug op zijne goederen, daar men hem met angst te gemoet zag, vrezende dat hij de Fransche orde van zaken ook daar zou willen invoeren. Dan nu bedroog men zich. „ De weinige dagen, welken de Voorzienigheid mij nog schenkt, zal ik daartoe besteden, dat ik de dwaasheden van mijn verlopen leven weder goed zoek te maken. — Ik ijdele dwaas geloofde als God alles te kunnen omvatten, en heb mijn leven met dwaasheden, met onnutte vermoeijing verloren; ik wilde een wereldburger zijn, en ben daardoor niet eens een burger van mijnen staat geworden. En wat ware ik geweest, zo niet nog mijn hart, niettegenstaande mijne dwaasheid, menschlijk gevoel had gehad! Neen, ik heb gezien, dat niet de stelsels de menschen gelukkig maken, maar het hart. Van nu af aan zal het mijn stelsel zijn, om goed te doen, zoo veel ik kan, en niets meer."

Waar wij deze Delen ook openslaan, overal zouden wij gaarne iets voor onze Lezers uitzoeken: of daar hij met zijne Moorin in kennis geraakt, of het leven door haar gered wordt; of daar hij vorig ongelijk vergoedt; of daar hij zijne vroegere beminde wedervindt, en haar eindlijk zo edelmoedig afstaat. Leerzaam is hij vooral daar, waar hij, in de strikken eener verleidende Blonde verward, zich de hoogstmooglijke menschlijke gelukzaligheid belooft, en eindlijk ziet hoe hij zich bedrogen had. Zijne zo edelmoedige, edele, grote ziel voor zijne vrienden blinkt vooral in 't oog, en op zijne goederen in voorspoed, in hoogheid, in vernedering, en in ramp, — kortom in alles en altijd is hij QUINCTIUS HEIJMERAN VAN FLAMING, dien men hoogacht en bewondert, maar met innig medelijden aanhoudend uitlacht. Gaarne deelden wij veel, zeer veel mede, van zijne Moorin, de voortreflijke IGLOU;

maar

maar ons bestek gedoogt dit niet. Het presentje van doodshoofden, dat hij aan zijne vroegere beminde zond, slaan wij daar juist op; maar ook dit moge de Lezer in het Werk opzoeken; wij lazen dit *Flamings-stukje* al weder met nieuw vermaak. Wij gaven uit de vorige Delen iets van eenen meer ernstigen aard; om nu toch iets te geven, bepalen wij ons tot het volgende:

„ Waar de Baron slechts het geringste spoor van verdriet „ zag, daar bleef hij staan, sprak dien mensch aan, en vroeg „ wat hem deerde; doch altijd ontving hij een bits andwoord, „ of de verzekering: ik ben vergenoegd. „ Nu, zo hale dan „ de duivel al het geluk!" riep hij geërgerd; „ is 'er dan niet „ zoo veel ongeluk in de wereld, dat men 'er eenen brief me- „ de vullen kan? . . . . Lieve God!" voegde hij 'er bij: „ hier ben ik, met het besluit om te helpen; en nu — wat „ dat voor menschen zijn! —— is 'er niet een ongelukki- „ ge!" Doch in dien oogenblik gevoelde hij ook reeds de „ onbarmhartigheid van zijnen wensch. Genoeg, hij kwam te „ *Leipzig* aan, zonder verder iets merkwaardigs te hebben ge- „ daan, dan dat hij zich tusschen *Wittenberg* en *Duben* op „ den steen zettede, waarop de Hervormer LUTHER zoo dik- „ werf zou hebben gezeten, daar nadacht, het voorhoofd „ wreef, en eindelijk uitriep: „ hier zat weleer LUTHER; „ thands ik; en wie weet of niet na eeuwen een reiziger zegt: „ hier zat de groote FLAMING, de uitvinder van het stelsel, „ om de menschenstammen te veredelen!" — „ He! uwe Gena- „ de, zeide de Postrijder, toen FLAMING weder in den wagen „ zat, en wees met de zweep naar den steen — zulk een man „ komt 'er ook niet weder! Ik zeg altijd: die zalige Doktor „ LUTHER en de Man, die de aardappelen uitvond, hebben „ huns gelijken niet; de een heeft de ziel, de andere de „ maag verzadigd; en dit wordt toch door niets in de wereld „ overtroffen. Ja, wanneer ik zoo met den postwagen den „ steen voorbij rijd, en 'er aan denk, dat die kleine jongen, „ die zulk een man wierd, daar heeft gezeten, dan wensch „ ik altijd: was ik toch toen postillon geweest! Ik had hem „ altijd vrij mede naar *Wittenberg* genomen, al had ik ook „ telkens twintig zweepslagen van den postmeester daarvoor „ ontvangen. Nu kon ik dan toch zeggen: dien grooten Man „ heb ik gereden!"

„ Vriend," hernam de Baron, „ misschien hebt gij reeds „ een grooter man gereden dan LUTHER is geweest."

„ De Postrijder schuddede het hoofd. „ Neen, neen; dat „ had ik immers moeten merken. Kooplieden en Jooden bij „ de menigte! ook edellieden, officieren, vrouwen van aller- „ lei rang; echter nog geenen grooten Man."

„ Nog geenen, denkt gij? Gij kunt immers niet weten, „ wien gij heden rijdt!"

„ De

„ De Poſtrijder keerde zich ſchielijk om, zág den *Baron*. „ ſtijf aan, toen weder voorwaart, en ſchuddede het hoofd. „ Nu? vroeg hij op eens weder: wie zijt gij dan, uwe Ge- „ nade? Wat hebt gij dan gedaan? Groots, meen ik?"

„ Ei, lieve vriend, had dan LUTHER in zijne jonge jaren al „ iets groots gedaan? En dat groote lag toch reeds in hem."

„ Dat is wel waar; dan ik wil 'er op wedden, dat LUTHER „ ook toen nog niet had gezegd, ik ben een groot man." — FLAMING bloosde. —— „ Dat *wil* ik doen! ging de Poſtrij- „ der voort; lieve God, zo het daarop aankwam, dan waren „ alle menſchen LUTHER's. Neen, honden, die blaffen, bijten „ niet. Ik geloof zelfs, uwe Genade, dat LUTHER eerst toen „ 'er aan heeft gedacht om een groot man te worden, toen „ hij het reeds was. O, het kan wel zijn, dat gij nog eens „ groote dingen in de wereld doet; maar dan is het toch ze- „ ker niet dat gene, wat gij thands denkt. Want het groote, „ dat in een mensch ſteekt, dat moet, denk *ik*, 'er *zoo* op „ eens uit, als de vonken uit het vuurſtaal; men moet 'er „ niet eer van ſpreken, voor het 'er *is*: het andere *is* enkel „ ijdelheid. Zoo als, bij voorbeeld, mijn jongen, dien ik te „ huis heb, die wil altijd Generaal worden. Ik lach er om."

„ De Baron zweeg gedurende het overige van den weg be- „ ſchaamd, en gaf toen den Poſtrijder een dubbel drinkgeld, „ om zich zelven te bewijzen, dat hij geen wrok op hem „ had."

Op het Titelblad ſtaat *Tweede*, in plaats van *Derde* Deel.

Over Trouwen en Bruiloft-houden. Een vrolijk boekje voor jongen en ouden, in de Stad en op het Land, vooral voor Dienstboden uit den Boerenſtand. Te Groningen, bij W. Zuidema. *In 8vo.*

Tegengift tegen de ondeugd; — een boekje dat wij zeer vele Lezers wenſchen; — bevatlijk, overtuigend, treffend. Wij hopen, wij wenſchen althans, dat de opzetlijk zo zonderling gekozene titel het reeds in vele handen zal gebragt hebben. Het is gedeeltlijk uit een Hoogduitsch geſchrift overgenomen, maar omgewerkt naar onze behoefte, door eenen man, die zich R. V. D. M. ſchrijft; en, indien onze Lezers daaruit met ons denzelfden Schrijver gisſen, is voorzeker zijn naam aanbeveling genoeg.

Door eene zonderlinge drukfout, ſtaat in No. VII, *Lett* bl. 303, *reg.* 2 v. o., „wijlen den Eerw ENGELBERTS," in plaatse van, *den Wel Eerw.* ENGELBERTS, daar gemelde Heer, gelijk bekend is, zich nog in leven bevindt.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De Brief van Jakobus in Leerredenen, *door* MARTINUS STUART, *Christen Leeraar bij de Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Amsterdam. Deel II en III. Te Amsterdam*, *bij* J. Allart, 1805. *In gr. 8vo.* 305 *en* 349 *bl.*

Bij hetgeen wij, bij de aankondiging van het Eerste Deel deezer Leerredenen, ter haarer aanprijzinge hebben gezegd, voegen wij alleen onze gelukwensching aan onze Godsdienst- en deugd-minnende Landgenooten, dat zij, behalven andere nutte Leesboeken, eenen bondel van Leerredenen over een eerwaardig Geschrift der grijze Oudheid in handen hebben, die zoo wel het gezond oordeel en den zuiveren smaak, als de zucht voor reinheid van hart en ongeveinsde godsvrugt en deugd des Eerwaardigen en met zoo groot regt beroemden Redenaars op elke bladzijde verkondigen. Alvoorens iets ter proeve af te schrijven, willen wij de lijst van de Opschriften der Leerredenen voor onze Leezers openleggen. Die der elf in het Tweede Deel zijn: *Tegen de Aanneming des Perzoons in de Christelijke Kerk. Deugd onbestaanbaar met eene enkele Ondeugd. Aanbeveling der Barmhartigheid. Geloof zonder Werken nietig. Abraham's Geloof en Werken. Rachab's Werken. Tegen Meesterachtigheid bij eigene Feilbaarheid. De Volmaaktheid tot het Tongbestuur vereischt. Zonde der dubbele Tong. Tegen de Waanwijsheid. De Wijsheid, die van boven is.* Van het insgelijks elftal der Leerredenen in Deel III luiden aldus de titels: *De Bron der aardsche Onrust. Middelen tegen aardsche Onrust. Tegen de Kwaadsprekendheid. Het voorbijzien van Gods Albestuur. Kwalijk verkregen Rijkdom. Langmoedigheid onder Verongelijkingen. Tegen den ligtvaardigen Eed. Les in Voor- en Tegenspoed. De Christen op het Ziekbed. Over de Voorbidding.*

Het zedelijk behoud van anderen. Bij wijze van Toevoegzel, heeft de Eerw. STUART agter het Derde Deel eene *Omschrijving* van den geheelen Brief laaten volgen, waarin, naar 's Mans begrip, de aaneenschakeling van 's Apostels redenbeleid, als in éénen opslag, wordt blootgelegd. Aan die aaneenschakeling, en de aanduiding van des gewijden Schrijvers meeninge, kunnen ook wij, immers over 't geheel genomen, ons *zegel* hangen.

En nu iets of wat ter proeve zullende voordraagen, willen wij uit de Leerrede, die over de onbestaanbaarheid der deugd met eene enkele ondeugd handelt, van de onderscheidene nuttige leeringen, aldaar uit den Text afgeleid, de volgende afschrijven. Getoond hebbende, hoe 's menschen pligten in naauw verband staan, gaat de mensch- en zedekundige Redenaar dus voort: ,, Maar het bondgenootschap der ondeugden is niet min blijkbaar en sterk, dan het verband der pligten in onze eigene oogen volmaakt was. Dit gevoelt elk, die zich onbedacht laat aftrekken van de geregtigheid en niet terstond terug keert. Het eene misdrijf brengt het andere voord. Het eene behoeft het andere, om zich te verschoonen of te verbergen. Daarom noemt het gemeenzame spreekwoord den leugenaar reeds eenen dief; daarom noemt de *Euangelie*-leer *den haater van zijnen broeder eenen moordenaar;* daarom voerde JAKOBUS waarschijnlijk overspel en doodslag bij elkanderen aan in onzen tekst (H. II: 10, 11). Een DAVID ten minsten, die van schandelijk overspel tot verraderlijken moord kwam, moest den *Jood* zoo levendig en schriklijk voor den geest zijn, als een PETRUS, die van ontkenning tot verlochening, van verlochening tot zelfvervloekenden meineed binnen weinige oogenblikken overging, den *Christen*; of — mag ik anders dien naam noemen, daar wij ons menschen te binnen brengen, wier opregt berouw het misdrijf herstelde, — als een JUDAS, die door geldgierigheid een dief van de gemeene beurs der *Apostelen*, een verrader van zijnen Heer werd, en door wanhoop zich de schriklijke uitspraak waardig maakte, *dat hem het niet geboren zijn beter zou geweest zijn.* — Is nu het uitschiften en verwaarloozen van eenigen pligt het daadlijk aannemen van eene ondeugd, wat is hetzelve dan tevens anders, dan een openbaar aandeel aan dit schriklijk bondgenootschap der ondeugden, en alzoo ook de over-

overtreding in één de volkomene schuld aan allen? — Hier (zoo vervolgt de Eerw. STUART) aarzelt misschien uwe toestemming M. T. De herinnering aan DAVID, die, ondanks zijne overtreding, de man naar Gods harte mogt heten, aan PETRUS, die, ondanks zijne verlochening van JEZUS, de rotssteen zijner gemeente bleef, doet u waarschijnlijk uwe gereede toestemming weigeren. Het is waar, zij zondigden en gevoelden zich door de zonde spoedig ingewikkeld in zwarer ongeregtigheid, maar zij onttrokken zich voords aan het bondgenootschap der ondeugden. Herinnert u daartegen, dat het geen val door bloote onbedachtheid is, waarvan JAKOBUS heeft gesproken, maar eene opzetlijke verwaarloozing van eenig gedeelte der wet. Hoe zwaar de eerste ook zij, één woord van NATHAN, één wenk van JEZUS, één inzigt van pligt doet den anders deugdgezinden sterfling weder opstaan: hoe ligt de laatste ook mag schijnen, zij heeft *Apostel*-redenering noodig, gelijk in den tekst tegen bloote perzoonsaanneming, juist omdat het levensbeginzel der zedelijkheid is aangetast, waar eenig pligtsgedeelte wordt uitgezonderd, eenige ondeugd, als ondeugd, wordt gekoesterd."

Zoo veel menschkennisse, zoo veele fraaie en nutte aanmerkingen bevat de Leerrede tegen de Meesterachtigheid, naar de woorden H. III: 1, 2. dat wij ons niet kunnen bedwingen, als eene andere proeve, het volgende daaruit over te neemen. „Het *veel meesterschap*, door JAKOBUS verboden," zoo schrijft de zedekundige teekenaar, „is reeds kennelijk aan hare zucht, om te beoordeelen en te bestraffen. Zij verneemt gaarne naar het gerucht der menschen en verzamelt vlijtig derzelver dwaasheden en ongeregeldheden; zij blijft liefst niet staan bij het bedrijf van den naasten, maar tracht door te dringen tot deszelfs beginzelen; zij wederhoudt hare uitspraak, zoo min als haar oordeel, over derzelver zedelijke waarde, maar is gretig, om hare gevoelens te uiten en ijverig naar het tucht- en zede-meesterschap over elk, die, buiten alle bijzondere betrekking van maagschap of verbindnis, slechts onder haar bereik komt. — Nog kennelijker wordt dit *veel meesterschap* aan hare aanmatiging van eigene meerderheid bij deze zucht ter beoordeeling en bestraffing van anderen. Steeds willende letten op vreemde gebreken, trekt zij de oogen van eigene af; gaarne het zedemeester-

ſchap voerende, het welk eene volſtrekte meerderheid van zedelijke waarde vordert, verbeeldt zij zich die waarde dadelijk te bezitten; nadruk willende geven aan hare berispingen, ſchrijft zij zich tegengeſtelde volkomenheden toe, en zich in bijzondere gevallen vrij vindende van eenige feilen, welken zij in anderen veroordeelt, vergeet zij alle anderen, die haar eigen zijn, en waant zich volmaakt, omdat zich alle onvolmaaktheden niet in eenen perzoon kunnen vereenigen. Deze waan verzelt hare oordeelvellingen en ſteekt duidlijk door in den toon van hare beſtraffingen. De eerſten zijn altijd ſtout, als had zij nimmer te vreezen, haar eigen vonnis te hebben opgemaakt; de laatſten worden ſteeds met een gezag geuit, het welk aan een bevoegd regterſchap alleen kan pasſen, en het welk de inbeelding dier bevoegdheid duidlijk kenmerkt. — De liefdeloosheid van deze gewaande tucht laat, eindelijk, het verboden meesterſchap nooit twijfelachtig. Dezelve blijkt reeds in de gretigheid naar het kwaad gerucht, in de opmerking, waarmede de kwaadſprekendheid, vijandſchap en partijdigheid worden verwaardigd, en in de naarvorſching door agterklap naar anderer huislijk bedrijf. De oordeelvelling zelve ſtelt haar nog meer ten toon, want zij is nimmer de gunſtigſte. Het geloof, aan partijſchap en laster gegeven, vindt overal kwaad oogmerk, boozen toeleg, en, waar het eigen oordeel zelfs dien trouwloozen grond niet heeft, verraden de ſnoodſte vermoedens de liefdeloosheid diens oordeels. De beſtraffing zelve voltooit het werk der liefdeloosheid, welke het verboden meesterſchap vergezelt. Schier altijd loopt de berisping agter den rug van den beoordeelden en maakt zich, door denzelven wereloos te laten tegen haatlijke aantijging, aan de ſnoodſte liefdeloosheid ſchuldig. Zomtijds gaat zij eenen enkelden ſtap verder en brengt haar gevoelen uit in tegenwoordigheid van den perzoon, wien het treft, maar dan zoo verbloemd of algemeen, dat de aantrekking daarvan door denzelven ſlechts nieuwen grond zou kunnen verleenen voor hare haatlijkheid, ſchoon hare geheimzinnige wenken het voorwerp harer berisping zoo duidlijk, als wereloos, aan anderen ten toon ſtellen. Komt zij, eindelijk, al regtſtreeks op den man aan, zij doet eene keuze van gelegenheid en voordragt, welke de ongevoeligheid en haatlijkheid alleen weten te vinden. Dan,

wan-

wanneer de ziel van den naasten is ter nedergeslagen door bittere wederwaardigheid, heeft zij den moed eerst, om hem hare waarheden, gelijk zij ze waant, te zeggen, maar de onbarmhartigheid tevens, om hem door nutteloos gewordene verwijten nog veel bitterer te grieven, dan de wederwaardigheid zelve hem kan treffen. Of bezit zij den moed, om ook buiten zulke gelegenheden hare berispende aanmerkingen op den man aan te maken, het zij door eigene fierheid van geest, het zij door slechts ontleende meerderheid van jaren, vermogen, aanzien of stand, dezelven zijn dan steeds schuldverzwarende, alle verschooning afwijzende, diep vernederende door de tegenwoordigheid van anderen, of geheel ter nederslaande door den hoogen toon van onbescheidene meerderheid in afzonderlijk gesprek." —— Zoo schrijft niemant, die den gang van 's menschen hart en 's menschen gedraagingen in de zamenleeving niet nauwlettend bestudeerd heeft.

Wij merken hier nog aan, dat de Eerw. STUART, in de nu afgegeevene twee Deelen, zich *geschikt* heeft naar de nu onlangs vastgestelde Spelling.

Proeve over den Geest en Invloed der Kerkelijke Hervorming van LUTHER. *Verhandeling, welke den Prijs heeft weggedraagen; door het Nationaal Instituut van Frankrijk gesteld op de beantwoording der volgende Vraag: Hoedanigen invloed had de Hervorming van* LUTHER *op den Staatkundigen toestand der onderscheiden Staaten van Europa, en op den voortgang der Verlichting? Door* CHARLES VILLERS. *Vermeerderd met eene korte schets der Kerkelijke Geschiedenis. Te Haarlem, bij* F. Bohn, 1805. *In gr. 8vo.* 446 *bl.*

Eene hoogstgewigtige Geschiedkundige Vraag voortreffelijk beantwoord, is de oordeelvelling, welke de Onpartijdigheid uitbrengt, naa het voorhanden zijnde Werk geleezen en naagedagt te hebben. Wij schrijven dit te neder, niet als eene Magtspreuk, maar als eene Oordeelvelling, op de zaak zelve gegrond: om dit te toonen, willen wij tot eene nadere ontvouwing deezes Boekdeels toetreeden.

Zonder ons op te houden met de zo wijd verschillende oordeelvellingen, in *Frankrijk* daarover gestreeken, daar

daar deezen het met minagting, met smaad; met veroordeeling bejegenen, anderen daaraan beter regt laaten wedervaaren, (van welk beiden de Vertaaler, in eene Aantekening op het *Berigt des Schrijvers*, die ook zelf het een en ander opgeeft van de Werken, door anderen over dit onderwerp vervaardigd, en beoordeelingen van 't zijne behelzende, staalen oplevert) moeten wij iets van de herkomst vermelden. De *Titel* zelf wijst uit, bij welk eene gelegenheid het geschreeven is. De Vraag werd in Grasmaand des Jaars 1802 voorgesteld, om over een Jaar beantwoord te worden. VILLERS bevondt zich in *Duitschland*, toen deeze Vraag werd voorgesteld, en dezelve kwam eerst zeer laat tot zijne kennis. Niet terstond, daar andere schrijfärbeid hem onledig hieldt, bepaalde *hij zich om na den Prijs* mede te dingen. Nogthans *bedenkende, dat hij leefde in een Land, waar* LUTHER *zijne Hervorming ondernomen hadt, midden onder diens Opvolgers en kundigste Voorstanders, meende hij gebruik te kunnen maaken van de hulpmiddelen, welke deeze omstandigheid hem verschafte, en bij die gelegenheid de tolk te kunnen zijn van een zo verlicht gedeelte van Europa.* — Onnoodig keurt de Heer VILLERS het, eene optelling te geeven van de Werken, waarmede hij zijn voordeel heeft kunnen doen; doch kan niet met stilzwijgen voorbijgaan andere hulpmiddelen, hem te aangenaamer, daar hij dezelve alleen aan de Vriendschap te danken hadt. — De Heer EICHHORN liet, ten dien *dage*, zijne *Geschiedenis der drie laatstverloopene Eeuwen* drukken, en deedt hem de afgedrukte bladen, naar maate zij de drukpers verlieten, toekomen. — Zulks was zeker zeer verpligtend; dan verder nog ging de Heer HEEREN, en leverde een voorbeeld op, in de geleerde wereld, zonderling genoeg, om in ons Tijdschrift vermeld te worden. Die Heer schreef hem een raadpleegenden Brief, omtrent de taal, waarin hij zijne Verhandeling, om na den uitgeloofden Eerprijs op de Vraage te dingen, schrijven wilde. Deezen Brief ontving de Heer VILLERS, toen hij druk aan zijne Verhandeling ten dien zelfden einde werkte. Edelmoedig gaf hij te verstaan, dat zij Mededingers waren; doch dat hij gaarne van eenen arbeid zou afstappen, omtrent welken hij zich niet vleijen kon, den prijs van hem te zullen winnen; dat zij egter, zo het deezen Heer goeddagt, zamen

zouden kunnen arbeiden, of dat hij zich aanboodt, diens Verhandeling in het *Fransch* over te zetten; de keus volkomen aan hem overlaatende. Hij ontving het verpligtend bescheid, dat HEEREN zou afzien van het beantwoorden der voorgestelde Vraag, en zich onthouden van derzelver tweede gedeelte, den *voortgang der Verlichting*. Hierbij liet hij 't niet berusten, maar hadt de beleefdheid, om VILLERS zijne Verhandeling, welke hij alstoen besloten hadt te doen drukken, blad voor blad toe te zenden. Deeze Verhandeling is door den Heer HEEREN in den Jaare 1803 geplaatst aan het hoofd des Eersten Deels van diens *Geschiedkundige Mengelingen, over de Staatkundige gevolgen der Hervorming*. VILLERS erkent het nut, daaruit getrokken, bij het opstellen van het Eerste Hoofdstuk des Tweeden Deels van zijn Werk.

Wij veroorloven ons hier eene algemeene aanmerking, op dit Werk passende; naamlijk, dat 'er tijden zijn van een zeldzaam geluk, waarin een Schrijver zich op een hoogverheven standpunt *kan* plaatzen, van daar zijn oog over alle omringende voorwerpen laaten gaan, en teffens vrijlijk *mag* mededeelen, wat hij gezien en waargenomen heeft. Zulk een tijd heeft VILLERS getroffen, en zich van de vrijheid bediend, om rustig der penne aan te beveelen, wat hij zag, wat hij dagt; daartoe opgewekt door de Godsdienstige vrijheid ademende Vraag, over welke nog geen Schrijver opzettelijk geschreeven hadt. Want, gelijk hij te regt aanmerkt, hoewel de *Protestantsche* Natien het verwijt niet verdienen, dat zij de Geschiedkunde verwaarloozen, en integendeel een voorraad van uitmuntende Geschriften bezitten over de groote Omwenteling der Zestiende Eeuw, die voor haar van een zo beslisfend belang geweest is, komt daarom niet te min het *Nationaal Instituut* van *Frankrijk* de eer toe, van de algemeene aandagt bepaald te hebben op de gevolgen van eene, in alle opzigten, zo gedenkwaardige Gebeurtenis.

Te regt merkt de *Nederduitsche* Vertaaler H. EWIJK op, „ dat zo wel het voorstellen dezer Vraag, als het bekroonen der Verhandeling van VILLERS, in de geschiedenis dezer dagen eene zeer opmerkelijke gebeurtenis is, — eene gebeurtenis, welke niet alleen voor den Letterkundigen, voor den Geleerden of Staatsman van belang is, maar ook van het hoogste gewigt wordt voor den wijs-

en tot grootere volkomenheid gebragt. De *Oostenrijksche* magt werd binnen juist aangeweezen grenzen bepaald; die van *Frankrijk* verhief zich en bood de andere het hoofd; men begon de noodzaaklijkheid van duurzaame verbintenisſen te gevoelen; de ſtaatkundige Maatſchappijen van *Europa* begonnen een aaneengeſchakeld ſtelzel van evenwigt, een regelmaatig geheel te vormen, waarvan men te vooren zelfs geen denkbeeld had. Mogendheden, zoo als *Zweeden* en de *Turken*, die, tot hier toe, naauwlijks van eenig belang voor de anderen waren, verkreegen in dit ſtelzel zekeren rang en aanzien. Sommige, zoo als *Holland*, kwamen, in het midden aller dier ſchokken, uit het niet te voorſchijn, en verkreegen, reeds van hunne geboorte af, eene beſliſſende aangelegenheid. De eerſte grondſlagen der *Pruisſiſche* Monarchie en der *Amerikaſche* Republiek werden gelegd. 'Er vormde zich in de Staatkunde *een algemeene geest*, die geheel *Europa* omvatte. *De kunst van onderhandelen* werd volkomener, ongeveinsder en zekerder; de loop der zaaken eenvoudiger en duidelijker. In dezen ſtaat van vereeniging en onderlinge aanraaking werden de ſtaatkundige beroerten, de oorlogen meer algemeen, maar ook ſpoediger geëindigd; terwijl derzelver rampen verzacht werden door een meer menſchelijk Regt der Volken.

,, Zoo *Frankrijk* de Hervorming had aangenomen, zou het ongeveinsder voor de zaak van het *Proteſtantismus* geſtreeden hebben, en de worſteling ware welligt van korter duur geweest; maar daar *zulks zoo niet was*, volgde hieruit welligt een even groot voordeel voor het menschdom: men gewende zich, naamelijk, allengs aan de verdraagzaamheid en de broederſchap der verſchillende gezindten onder elkanderen; vooral toen men eenen alles vermogenden Staatsdienaar, met het *Romeinſche* purper bekleed, toen men den Kardinaal RICHELIEU eene gemeene zaak zag maaken en eene naauwe verbintenis aangaan met het Proteſtantſche *Zweeden* en met het bondgenootſchap der ketterſche Vorſten van *Duitschland*.

,, De Kerk hield, in een gedeelte van *Europa*, op, een Staat in den Staat uit te maaken; waaruit gemaklijk te voorzien was, dat deze verandering eenmaal overal zou plaats grijpen, en dat derzelver Opperhoofd *tot* een enkel Geestelijk Gezag zou bepaald worden. De

Ca-

Catholijke Geestelijkheid, eindelijk, regelde haar gedrag naar het voorbeeld der Protestanten, en won in goede zeden, kunde en nuttigheid, het geen zij in magt en rijkdom verlooren had.

,, Bijna alle Staaten van *Europa* vermeerderden intusschen hunne magt en inwendig vermogen. De Protestantsche, wijl zij zich met de geheele masfa des volks vereenigd, en zich de goederen, voorregten en het wereldlijk gezag der Kerk toegeëigend hadden; de Catholijke, wijl zij zich op een geduchten voet van oorlog gesteld, de Protestanten verdreeven en alzoo het eene gedeelte hunner ingezetenen door het andere, de burgers door de soldaaten onderworpen hadden.

,, Sedert de ontdekking van *Amerika* en van de *Kaap de Goede Hoop*, hadden *Spanje* en *Portugal* den koophandel der beide werelden aan zich getrokken. Doch in beide deze landen, gelijk in alle andere, was, voor de Zestiende Eeuw, het volk niets, de troon alles; terwijl alle nationaale werkzaamheid van het Bewind afdaalde. De onkunde der Vorsten bestuurde den handel even kwalijk als hebzuchtig, daar ook deszelfs voordeelen, door weelde en onervaarenheid, weldra verdweenen. Hoe lang zou niet de waare geest des Koophandels en de Zeevaard nog gekwijnd hebben, zoo niet twee Staaten, wier werkzaamheid door de Hervorming was opgewekt, (Staaten, waar de geheele Natie haare krachten ontwikkelde, alle hulpmiddelen te baat nam en het Bewind ondersteunde) zich als gedwongen hadden gezien, om zich van den drietand van *Neptunus* meester te maaken! Zonder de Godsdienstige Omwenteling, door LUTHER bewerkt, ware deze orde van zaaken niet tot stand gekomen: *Holland*, een klein stuksken der *Oostenrijksche* Staaten, zou zonder zeemagt en zonder handel gebleeven zijn; *Engeland* zou dat groot vermogen niet verworven, noch zich tegen *Spanje* aangekant hebben. Doch als nu hebben Zeevaard en Handel, door deze twee Mogendheden, eene ontwikkeling en eene vlugt verkreegen, die evenredig zijn aan de inwendige kracht, welke haar bezielde. Haare vlooten, haare bekwaame zeelieden hebben alle zeeën doorkruisd, en den geheelen aardbol aan alle zijden bevaaren; terwijl dit voorbeeld gevolgd is door *Frankrijk*, het welk alles wat groot en nuttig is in acht neemt. —— Aldus heeft eene, door Godsdienstige gevoelens verwekte, gisting in *Europa*, eene

[illegible] zaken, die voor [illegible] doen geboren wer[illegible] beide werelden [illegible]

[illegible] van de groote Gebeur[illegible] Hoofdstuk des Twee[illegible] Verhandeling verwerk[illegible] oorspronglijke [illegible] Wij leggen het Boek [illegible] op te vatten, en onze Lezers [illegible]

J[illegible] Oratio de [illegible] Religionis Christianae [illegible], [illegible] Harderwiji [illegible] E. T[illegible]. 4to. 70 pp.

De [illegible] CLARISSE, met lof bekend, zoo door zijne Academische Dissertatie *de Spiritu Sancto*, als door verscheidene andere, in 't Nederduitsch uitgegevene, van tijd tot tijd ook door ons aangekondigde Schriften, handelt, in deze Redevoering, 13 Junij 1804, bij de aanvaarding van het Hoogleeraarambt aan de Geldersche Hoogeschool, gehouden, *over het naauw verband tusschen het Beschouwend en Beoefenend gedeelte der Christelijke Leer, en over den daaruit voortvloeienden plicht van Christenleeraars, om het een van het andere niet te scheiden.* De stof is niet nieuw, maar 't geen de Hoogleeraar 'er over zegt, kan niet te veel gezegd worden..

De hoofdinhoud van deze weluitgewerkte Rede komt hier op neder. —— 't Geen wij van God weten, en omtrent God doen moeten; dit maakt 't wezen van den Godsdienst in 't algemeen, en in 't bijzonder ook van den Geopenbaarden Godsdienst uit. 't Een is allernaauwst verbonden met het andere. 't Geen God ons, van zich zelven, van zijne volmaaktheden en raadsbesluiten, heeft bekendgemaakt, strekt blijkbaar tot dat voorname hoofddoel, opdat wij Hem zouden eeren, en naar zijnen wil dienen. Alwat wij daaruit, van Gods genaderijke gezindheden omtrent het menschdom, leeren kennen, vordert van ons dankbaren eerbied. Alle bijzondere voorschriften van plicht steunen op erkende waarheden, omtrent God, en de betrekking,

king, waarin wij menschen, zoo tot God, als tot elkanderen staan. Geloof vooronderstelt kennis van 't geen men tot zaligheid moet gelooven; en deze kennis brengt, uit haren eigen aart, geloof, en 't geloof wederom liefde en gehoorzaamheid voort. —— Op deze algemeene gronden bouwt de Redenaar zijne stelling, dat de Leeraars van den Christelijken Godsdienst het een van het andere niet behooren te scheiden. Hij mag wel lijden, dat men, in de scholen der Godgeleerden, de *Beschouwende* en *Beoefenende Godgeleerdheid* afzonderlijk behandele; maar houdt met recht staande, dat men ook aldaar het naauw verband van beiden niet behoort uit het oog te verliezen. In de *Beschouwende Godgeleerdheid* moet het belang van alle bijzondere leerstellingen, en derzelver heilzaame invloed op de betrachting van Christelijke deugd en bevordering van waar geluk, onderscheidentlijk aangetoond worden. Bij de *Beoefenende* moet de geöpenbaarde Leer van God, zoo als wij Hem door Jesus Christus kennen, en van de aan ons ontdekte heilsorde, ten gronde liggen, en de voornaamste beweegredenen, ter uitoefening van allerlei Christendeugden, aan de hand geven. In het volksonderwijs komt, naar het oordeel van den Heer CLARISSE, geene schifting van het Beschouwend en Beoefenend gedeelte der Godsdienstleer te pas. De Volksleeraar moet geene Godgeleerdheid, maar van alle menschelijke bijvoegzels ontdaane, zuiver Bijbelsche Godsdienstleer voordragen; zulke leeringen, derhalven, alleen, die naar de vatbaarheid van elk geschikt, voor elk bruikbaar zijn, die in oefening kunnen en moeten gebragt worden. Naar dit richtsnoer behoort dan ook bepaaldelijk het onderwijs der jeugd en de inhoud der openbare Leerredenen ingericht te zijn. —— Godsdienst- en zedenleer beiden moeten aan het opkomend geslacht ingescherpt, en de eerste altijd, met aanwijzing van derzelver praktikaal gebruik, voorgedragen worden. In de openbare Leerredenen moet men zich de bevordering van werkzaame godsdienstigheid altijd ten doele stellen, en zich deswegens nooit met voorwerpen van bespiegeling alleen ophouden. 'Er moet dikwijls opzetlijk over deugd en plicht, ja van tijd tot tijd over den geheelen omvang der Christelijke Zedenleer gehandeld, en 't leerstellige alleen, in zoo verre het aan Christelijke deugdsbetrachting bevorderlijk is, en daartoe

toe gereedelijk leidt, in aanmerking genomen worden. Modellen van zulke, in den echten geest van het Christendom opgestelde, Leerredenen gaven SAURIN, BLAIR, HINLÓPEN, en de voormalige Amsterdamsche Predikant F. SERRURIER. [Waarom deze juist uitgekipt en zaamgevoegd?] — Tot aanprijzing en verdediging van zoodanige predikwijze beroept zich de *Hoogleeraar* op de wijze, waarop het Gode behaagd heeft, in de gewijde Schriften, het menschdom, bij trappen, omtrent Godsdienst en plicht, te onderrichten, op de leerwijze van Jesus en de Apostelen, en op den inhoud der Godsdienstleer zelve. Hier valt hij wel eens in herhaalingen van 't reeds te voren gezegde, en is, onzes oordeels, over 't geheel te *langwijlig, in het beweeren van stellingen, waarover men het thans meer, dan voor vijftig jaren, eens is, en waaraan denkelijk niemand in de Gehoorzaal twijfelde. En hoe veel waars* en schoons anders de *Hoogleeraar* daarover *gezegd heeft,* wij kunnen het niet ontveinzen, dat wij, onder het lezen, geduurig bij onszelven gedacht hebben: zou de gekozene stof niet wel zoo gepast moeten geöordeeld worden tot eene voorlezing voor jongelingen, die tot den predikdienst opgeleid worden, of ook wel voor jonge Godsdienstleeraars, dan wel tot eene Inwijdingsrede, ter aanvaarding van het Hoogleeraarambt? Ondertusschen hopen wij niet, dat domme en bevooroordeelde lieden den edeldenkenden man, die *zijn stuk zoo* wel toont doorgedacht te hebben, en het *regt hartelijk* met Godsdienst en Christendom te *meenen, zijne* vrijmoedige verdediging van praktikaal prediken ten kwade zullen duiden. Men leze eerst met nadenken, en oordeele dan.

Over stijl en taal willen wij geene aanmerkingen maken. Als men zich een tijdlang gewend heeft, alleen in zijne moedertaal te schrijven, krijgt men niet op eens weder dezelfde gemakkelijkheid in de Latijnsche uitdrukking, die men te voren had. Eene dagelijksche oefening zal den onvermoeid werkzaamen CLARISSE, 't geen hem, ten dezen opzichte, nog mogt ontbreken, welhaast doch verkrijgen.

Lijk-

Lijkrede op DIEDERIK ADRIAAN WALRAVEN: *in 't Latijn uitgesproken door* H. C. CRAS, *op den* 12 *Nov.* 1804. *Te Amsterdam, bij* J. van der Burgh en Zoon, 1805. *In gr. 8vo.* 76 *bl.*

Van den inhoud dezer fraaie Lijkrede is onlangs door ons verslag gedaan (*). Deze Nederduitsche Vertaling is, zoo als men ziet uit de *Opdracht*, ter voldoening aan het verlangen van Mevrouw WALRAVEN, Schoondochter van den Overledenen, door den Opsteller zelven vervaardigd, die daardoor aan dezelve eene meer vloeijende en oorspronkelijke houding heeft willen geven, met vermijding van dat stroeve en gewrongene, het welk anderzins bijna van alle overzettingen onafscheidelijk is. Alle hoogschatters van den waardigen WALRAVEN, te Amsterdam en elders, die de Latijnsche taal niet magtig zijn, zullen den Hoogleeraar CRAS, voor dit nieuw bewijs van vriendschap en achting voor zulken verdienstelijken Man, danken.

In eene *Aanteekening*, op bl. 36, wordt een, in de Latijnsche Lijkrede begaane, misslag verbeterd, daar zeker getuigenis, omtrent de predikwijze van den Hoogleeraar WALRAVEN, aan den Leijdschen Professor JOHAN JACOB SCHULTENS was toegeschreven, 't geen niet op diens naam, maar op dien van deszelfs Zoon en Opvolger, HENRIK ALBERT SCHULTENS, had moeten gesteld zijn. — In eene andere *Aanteekening* wordt eene keurige Nederduitsche vertaling van eenige regels, uit eene in den *Spectateur du Nord*, 1797, met derzelver Fransche vertaling en vrije navolging, gedrukte *Ode* van KLOPSTOCK: *die Sonne und die Erde, im Januar.* 1796, medegedeeld. — Men zal hier ook, met genoegen, de fraaie Nederduitsche navolging der aangehaalde Grieksche Dichtregels, volgends de overschoone Latijnsche vertaling van onzen onsterflijken Landgenoot HUIG DE GROOT, lezen.

Recensent, te Amsterdam niet t' huis hoorende, is, na de uitgave van N. IV der *Vaderl. Letteroeff.*, onderricht, dat *Curatoren* en *Visitator* der Latijnsche Scholen te Amsterdam verschillende personen zijn; dat des Visitators post is, van tijd tot tijd de Scholen te bezoeken, om over de vorderingen der Leerlingen het oog te houden;

(*) *Alg. Vad. Letteroef.* van dit Jaar, N. IV.

den; en dat alleen de openbare Prijsuitdeelingen aan de Jeugd door Curatoren uit de Wethouderschap worden bijgewoond. Hij neemt daarom het desaangaande aldaar in 't voorbijgaan gezegde bij dezen weder terug.

Graf-Rede over Genesis XLVII: 29, 30. *op den Heer* JOHAN DIEDERICH KELLER, *gehouden* 12 *Sept.* 1803, *door* H. S. VAN ALPEN, *Leeraar der Hervormden te Stolberg, bij Aken. Uit het Hoogduitsch. Te Leijden, bij* J. van Thoir, 1805. *In gr.* 8*vo.* 45 *bl.*

Het bijzonders heeft omtrent deeze Lijkrede plaats, of liever omtrent den persoon, wien dezelve betreft. De Heer KELLER, te *Stolberg* woonagtig, hadt eenen Zoon te *Amsterdam*. Derwaarts begaf hij zich in den Jaare 1800, met oogmerk om aldaar het overschot zijns leevens te slijten. Aan dien Zoon, intusschen, betuigde hij meermaalen zijnen wensch, na zijn overlijden, bij zijne overleedene vrouw en kinderen, in het familiegraf te *Stolberg*, te mogen rusten; 't welk hem ook beloofd wierdt. Geduurende zijn verblijf te *Amsterdam* wierdt KELLER van een zwaar ongemak aangetast, 't welk hem, op der Artzen raad, deedt besluiten, in de Baden van *Aken* hulp daar tegen te zoeken. Hij vertrok daar heen, doch vondt 'er zijnen dood, en wierdt begraaven, voordat de Zoon aldaar konde aankomen. Deeze, aan zijne belofte getrouw, deedt het lijk opgraaven en naar *Stolberg* voeren, alwaar het van nieuws ter aarde wierdt besteld. Het bovengemelde verzoek gaf aanleiding tot den text: *Maar dat ik bij mijne Vaderen ligge*, enz. De Lijkrede, op die woorden gebouwd, onderscheidt zich van het gros van soortgelijke Gelegenheids-Redevoeringen, dat dezelve met opgesmukte lofredenen op den overleedenen niet doorsuld is; integendeel, wordt van wijlen den Heere KELLER, en van zijnes Zoons verrigting, geen woord gerept. Alleenlijk heeft zij ten oogmerke, om te onderzoeken de verpligting der kinderen, om hunne ouders na hunnen dood te vereeren, en voorts de gronden dier verpligtinge aan te wijzen. Zeer gelukkig is de Eerw. VAN ALPEN in de uitvoering van dit onderwerp geslaagd. Gelukkig tevens, dat deeze schoone Leerrede in de handen eenes kundigen Vertaalers is gevallen.

De

De uitvoerlijkheid en nuttigheid der Schaambeensdoorsnijding, wanneer zelfs geene kraakbeenige vereeniging derzelven bespeurd kan worden, en de doorzaaging dier Beenderen ondoenlijk is, enz. Door G. J. VAN WIJ, *Lector in de Ontleed-, Heel- en Verloskunde, te Arnhem. Te Amsterdam, bij* J. W. IJntema en Comp. 1805. *In gr. 8vo. 37 bl.*

Dit Stukje, een Vervolg op de *voorname Heel- en Vroedkundige Gevallen*, door den kundigen Schrijver in den jare 1791 uitgegeven, behelst in de eerste plaats een Brief van denzelven aan den Gelderschen Vroedmeester VAN MUNSTER, welke trouwens aan een groot gedeelte onzer Lezeren reeds uit een ander Stukje, door laatstgemelden Heer in het licht gegeven, zal bekend zijn, doch dien de Heer VAN WIJ echter nodig geoordeeld heeft hier nogmaals af te drukken, ten einde, gelijk hij zegt, den Lezer aan de gronden voor zijne navolgende Kunstbewerking te herinneren. Voorts bevat hetzelve een schrijven van den Heer A. T. BOLSIUS, te *Oirschot*, aan evengemelden VAN MUNSTER, waarin deze verklaart, dat hij te voren, met meer andere Vroedkundigen, geen zeer gunstig gevoelen gevoed had omtrent het nut van de doorsnijding der Schaambeenderen, tot dat hij door de lezing der Waarnemingen in het gemelde Stukje, met de daarbij gevoegde Brieven van CAMPER en VAN WIJ, daaromtrent van gedachten veranderd is, en waarvan hij reeds de allergelukkigste gevolgen heeft ondervonden, blijkens eene Waarneming, hier in het brede omschreven, ingevolge van welke die Kunstbewerking, volgens de opgave van VAN MUNSTER verricht, voor Moeder en Kind gelukkig afgelopen is; zijnde het laatste evenwel, den derden dag na de geboorte, alleen aan het gevolg van hevige stuipen, overleden. Dan eindelijk volgt de Waarneming van den Heer VAN WIJ, die den wezenlijken inhoud van dit Stukje uitmaakt, en tot welkers bekendmaking de Schrijver, blijkens het Voorbericht, als 't ware schijnt uitgedaagd te zijn; van welke wij echter moeten zeggen, dat ze ons buitendien belangrijk genoeg voorgekomen is, om aan het vroedkundig publiek medegedeeld te worden, dewijl ze tot een bewijs strekt,

wat eene kloekmoedige en beredeneerde behandeling aan het ziekbed vermag, en op hoe velerlei verschillende wijzen de Kunst, in die gevallen, der Natuure behulpzaam kan zijn. — Het hoofdzakelijke dezer Waarneming komt hier op neder.

Eene Vrouw, die, reeds drie malen te voren, niet dan met zeer veel moeite door de *Forceps* had kunnen verlost worden, waarvan maar één Kind het leven heeft afgebragt, en die vervolgens in Nov. 1803, in de zevende maand harer zwangerheid, op eene zeer moeijelijke wijze (evenwel zonder het gebruik van werktuigen) van een dood Kind verloste, wierd wederom zwanger. De Heer VAN WIJ, die bij de laatste moeijelijke verlossing tegenwoordig, en toen reeds bedacht geweest was op de wijze, hoedanig deze Vrouw te behandelen, wanneer zij weder zwanger wordende, hare zwangerheid tot het einde voortging, besloot, na eene naauwkeurige meting van het bekken dier Vrouw, op de gronden in de meergemelde Missive aan VAN MUNSTER beschreven, tot de doorsnijding der Schaambeenderen; waartoe hij zich dan ook bij tijds voorbereidde, en zelfs voorzag van een klein opgaand gebogen zaagje, volgens het denkbeeld van CAMPER, ingevalle de kraakbenige vereeniging der Schaambeenderen verbeend mogt bevonden worden (*). De zwangerheid dier Vrouwe dan geëindigd, en de barensweeën begonnen zijnde, bevestigde het nader onderzoek van het een en ander het voornemen des Heren VAN WIJ, en hij verzogt dus den meergemelden VAN MUNSTER, na *Arnhem* over te komen. Met de adsistentie van dezen en andere Vroedkundigen en Geneesheren wierd dan ook de Kunstbewerking ondernomen. Alle pogingen, echter, om het bekende kraakbeen door te snijden, waren vruchteloos, dewijl hetzelve niet bespeurd wierd; ook was 'er, door den ongemeen sterk voorover hangenden buik en diep ingezonkene schaambeenderen, gene mogelijkheid om van het zaagje eenig gebruik te ma-

(*) Behalven dit gevoelen van wijlen den Hoogl. CAMPER, heeft de Hoogl. C. G. SIEBOLD ook, reeds voor ongeveer dertig jaren, in eene moeijelijke verlossing, een allergelukkigst gevolg gezien van deze hier bedoelde doorzaging der Schaambeenderen; waaromtrent men kan lezen LUCINA, *eine Zeitschrift zur Vervolkommung der Entbindungskunst, von* ELIAS VON SIEBOLD, 9 *Band*, 1 *Stuck*, *Art*. 5.

maken. 'Er bleef dus niets over, zegt de Heer VAN WIJ, dan een ſtoutmoedig beſluit te nemen, en, met een ſtevig, ſcalpelsgewijs, ſcherp mes, de doorſnijding van de buitenſte beenlaag der ſchaambeenderen te beproeven; vervolgens het poreuze gedeelte derzelve, en eindelijk de binnenſte beenſchors, zoo wel als de bandachtige vereeniging aan den binnenkant, te doorklieven; het welk, binnen een uur tijds, geſchied zijnde, echter, nog niet geheelenal voldoende was, dewijl men, niettegenſtaande dat de verwijdering der ſchaambeenderen, door zagte bewegingen met den *Levretſchen* tangſleutel, tusſchen dezelve ingebragt, aanmerkelijk ſcheen te zijn, ondervond (na de Lijderesſe twee uuren rust gelaten te hebben) dat de verkregene ruimte nog niet voldoende zoude zijn, om de verlosſing te volbrengen, en dat het noodzakelijk was, om, door eene herhaalde ontbreideling met het gemelde mes, van nog een klein gedeelte der bandachtige vereeniging aan den binnenkant der ſchaambeenderen, en door de verdere vaneenwrikkingen met den gemelden tangſleutel, de meerdere loslating en terugwijking van het heiligbeen en de vaneenwijking der ſchaambeenderen te bevorderen; het welk dan ook verricht zijnde, de verlosſing door de *Forceps*, volgens de bekende regels in die gevallen, ſpoedig volgde. — Het overige dezer Waarneming, zoo wel de meting van het Kind betreffende, dat alleen ſchijndood ter waereld gekomen is, maar niet tot leven heeft kunnen gebragt worden, als de genezing van de Vrouw, is te wijdlopig om hier te ontwikkelen. Wij zullen dus alleen hier bijvoegen, dat wij zeer wel willen geloven, dat deze, in den eerſten opſlag, wreed en afmattend ſchijnende Kunstbewerking, bij het Algemeen, waarvan het grootſte gedeelte gewoon is, juist die zaken het ſtelligst te beoordelen, van welke het de minſte kennis draagt, gene goedkeuring zal gevonden hebben. Wij houden ons echter overtuigd, dat deze Waarneming den Here VAN WIJ, bij den waren en onpartijdigen Kunstkenner, op nieuw zal doen kennen, als een ervaren en doorziendén Vroedkundigen, wien het werk zeer wel is toevertrouwd.

Reizen in de Binnenlanden van het zuidlijk gedeelte van Africa, in 1797 en 1798. Door JOHN BARROW, *gewezen Secretaris van den Graaf* VAN MACARTNEIJ *en Auditeur Generaal van de Rekenkamer aan de Kaap. Uit het Engelsch. IIIde Deel. Met Kaarten en Plaaten. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo. 276 bl.*

Wanneer wij, met dubbel verdienden lof, van de twee voorgaande Deelen des opgemelden Werks gewaagden, en van het aan 't einde des tweeden Deels daar bijgevoegd Register fpraken (*), was het eigenaartig te denken, dat BARROW's *Reizen*, in dien uithoek van *Africa*, ten einde en voltooid waren. Niet meer ook dagt die Schrijver daar bij te voegen. Dan wij hebben blijkbaar misgedagt.

BARROW heeft andermaal, over dit eigenfte onderwerp, de pen opgevat, en geeft 'er hoofdzaaklijk deeze reden van. De vleijende wijze, waarop de voorige Deelen ontvangen waren, zou hem eene genoegzaame aanmoediging geweest zijn, om andermaal de pen op te vatten, maar dit op zichzelven genomen mogelijk voor geene genoegzaame drangreden gehouden worden, om voor de tweedemaal de aandagt van het Publiek te vorderen: dan hij ftelt de reden van deezen voortgezetten arbeid daarin, dat hij een *onvolledig* Werk moest voltooijen, en, ten dien einde, nog twee Deelen *bij de voorige* voegen, welke hij hoopt dat men niet *minder belangrijk* zal vinden ten opzigte van het gewigt van *derzelver inhoud*, dan de voorige uit hoofde van derzelver nieuwigheid.

Een aantal andere, nog niet aangeroerde, onderwerpen verdiende onderzogt en befchreeven te worden. Onder deezen telt hij, als niet van het minfte aanbelang, de *plaatslijke gelegenheden* en *voordeelen*, die dit Land bezit, wanneer men het uit een *Staatkundig*, *Krijgskundig* en *Koophandeldrijvend* oogpunt befchouwt, zo met opzigt tot zich zelf, als met betrekking tot andere Landen; deszelfs *Vermogen*, en 't gebruik, dat 'er van gemaakt wordt; deszelfs *Inkomften*, *Regtsoefening*, *Bevolking* en verfcheide andere punten, welke, wanneer zij met oplettenheid uit eene Land- en Plaatsbefchrijving wor-

(*) Zie onze *Letteroef.* voor 1803. bl. 608 en hier boven bl. 355.

worden overgenomen, den Staatsman en den Wijsgeer kunnen onderrigten en vermaaken.

Dan de taak, om die ſtoffe te verwerken, zou BARROW, naar alle waarſchijnlijkheid, nimmer ondernomen hebben, indien hij, bij zijne terugkomst in *Engeland*, niet ontdekt hadde de zeer verſchillende begrippen over het gewigt van de *Kaap de Goede Hoop*, met opzigt tot het belang, 't welk het *Britſche* Rijk daar bij hadt, en wel bijzonder de *Oost-indiſche Maatſchappij*. Zijns oordeels hadt men in *Engeland* zeer onvolkomene begrippen van de *Kaap*, bovenal van derzelver gewigt voor de verſchillende Mogenheden van *Europa*. — In de voorgaande Deelen hadt hij opzettelijk alle ſtaatkundige overweegingen vermijd, vastſtellende, dat men het belang van de *Kaap*, uit dat oogpunt beſchouwd, door en door begreep. Doch daar men zedert, ongelukkig, zijns oordeels, goedgevonden heeft, de *Kaap* voor iets anders, dat men van gelijke waarde hieldt, te verruilen, zet hij zich nu tot een volledig onderzoek van het geſchil, zo over de voordeelen, die 'er voor den Staat, het Krijgsweezen, en den Koophandel, in den eigendom van dit buitenwerk voor alle *Europiſche* bezittingen in *Indie*, gelegen zijn, als over de gevaaren, waaraan het *Britſche* Rijk in dat Werelddeel en de Handel van de *Oost-indiſche Maatſchappij* zijn blootgeſteld geworden, door dit punt van veiligheid in handen van den Vijand over te geeven. Hij vindt zich gedrongen om eene ſtelling te bewijzen, die hij reeds voor toegeſtaan hieldt, te weeten, *dat de Kaap de Goede Hoop eene aanwinning was, door welke der Engelſchen Staats- en Koophandeldrijvend belang in de Oostindiën beveiligd en bevorderd werd.*

Doorgaande laat de Schrijver zijn verregaand misnoegen blijken wegens deezen afſtand. Een krijgstocht na het *Kafferland* gaf hem gelegenheid tot het opdoen van kundigheden van de Lands- en Volksgeſteltenis. Te deezer gelegenheid doet hij opmerken, niet zonder bitsheid en verwijt, dat de *Franſchen*, in dit vak, alsmede in het kennis maaken met vreemde Natien, boven de *Engelſchen* uitſteeken: wij twijfelen niet, of deezen zouden het den *Engelſchen* kunnen terugkaatzen: want is 'er een Volk, 't geen door Handelbelang en Winzugt gedreeven wordt, 't zijn de *Engelſchen*; intusſchen vinden wij verſcheide bladzijden gevuld met uitvaaringen tegen de *Franſchen*. Ontkennen kan hij niet, naa het op-

ophangen van dit zwart tafereel, dat, door den arbeid der *Franschen*, veele weetenswaardige zaaken, betrekkelijk vreemde Landen, zijn medegedeeld. Zelfs komt hij tot de erkentenis, dat zij zo veel en misschien meer gedaan hebben, dan eenige andere Natie; „ doch de *Hollanders*," schrijft hij, „ en de *Portugeezen* hebben, deels uit de gevolgen eener bekrompene Staatkunde, en deels uit gebrek aan verstandige vermogens, uit eene gebrekkige opvoeding voortkomende, meer na- dan voordeel toegebragt aan de kundigheden betrekkelijk derzelver Volkplantingen. De *Kaap de Goede Hoop* maakt egter eene uitzondering op die aanmerking: want schoon de *Hollanders* zich niet hebben toegelegd om meerdere kundigheden betrekkelijk het Zuidlijk Voorgebergte van *Africa* te verkrijgen, hebben zij egter zelden aan buitenlanders de vrijheid geweigerd om het binnenste gedeelte van die bezitting te bereizen. *Franschen*, *Zweeden* en *Engelschen* hebben daarvan verhaalen uitgegeeven. Zonderling was het, dat, toen dat Land door de *Engelschen* ingenomen werd, zij volstrekt onkundig waren van alle die punten, welken zij hadden moeten kennen."

Voorts gaat hij de Schrijvers naa, die over de *Kaap* geschreeven hebben, en is 'er op uit, om derzelver gebrekkigheid in veele opzigten, inzonderheid wat de *Kaarten* betreft, te toonen. Die gebreken en misslagen in de meestgeagte Schrijvers over de *Kaap*, waarover zeker veel met grond te zeggen viel, aangeweezen hebbende, gaat hij voort om te melden, op welk eene manier hij de Kaart, in dit Werk geplaatst, vervaardigd heeft. Dezelve is in het Tweede Deel der *Nederduitsche* uitgave geplaatst.

Wij willen ons Volk in de Volkplantingen niet verdeedigen; veel valt 'er op hun te zeggen; doch de *Engelsche* Schrijver toont, op ontelbaare plaatzen, dat hij dit gebrekkige vergroot en ten breedsten uitmeet; en schijnt het hem bijkans aan woorden te ontbreeken, om zijnen afkeer van de *Nederlanderen* uit te drukken. Zulks, zeker, maakt het Werk voor den *Nederlandschen* Leezer hoogst onaangenaam. Men zou wel wenschen, dat die aanstootelijke plaatzen 'er uitgeligt waren; doch het Werk is 'er zo mede doorzaaid, dat zulks, zonder verminking, niet kon geschieden. De leezing daarvan kan men intusschen zich getroosten, van we-

wegen de lessen, daaruit te haalen, als men zich niet schaamt, van zijnen Vijand te leeren. — Wij schrijven alleen, uit de veelvuldige beschrijvingen ten nadeele onzer Volkplantelingen, deeze weinige regels af. „Het is opmerklijk, dat het zelfde Volk, 't welk in *Europa* vermaard is wegens deszelfs naarstigheid en zuinigheid, in hunne Volkplantingen het ongevoeligste en verkwistendste is van alle Natien. In de schoone lugtstreek van de *Kaap* houden zij zich met geene handwerken op. Indien een gemeen soldaat zijn tijd uitgediend en zijn ontslag gekreegen heeft, en tot het een of ander handwerk opgebragt zijnde, begint hij zijne zaaken; doch zo dra hij het vermogen gekreegen heeft om een slaaf te koopen, scheidt hij uit met werken."

Dan laaten wij des niet meer afschrijven, maar liever, goeddeels met BARROW's eigene woorden: „Het is egter niet in de hoedanigheid van eene Volkplanting, uit welke het Moederland zeer veel voordeels kan trekken, dat men het weezenlijk aanbelang van de *Kaap* berekenen moet: want schoon men dezelve, in de handen van andere Mogenheden zijnde, beschouwt als eene Landwinning, of als eene Stapelplaats voor den Koophandel, behoorde *Engeland* de *Kaap* uit geen ander oogpunt aan te zien, of als een punt van veiligheid, of als een hinderpaal voor zijne *Oost-indische* Bezittingen en voor deszelfs Koophandel op *China*. — Op deezen grond zal ik tragten aan te wijzen, welke weezenlijke voordeelen 'er uit de *Kaap* te trekken zijn, wanneer dezelve afhanglijk is van de *Engelsche* Kroon, en de ernstige gevolgen, die het kan hebben, wanneer dezelve in de hand van eenen vijand is. — De eerste, als zijnde de gewigtigste overweeging, zal dan zijn de voordeelen, die 'er in de bezitting van de *Kaap* gelegen zijn, als eene Militaire Standplaats; waarna ik zal tragten aan te toonen derzelver waarde, aangemerkt zijnde als eene Zeehaven, en ten laatsten als eene Stapelplaats voor den Koophandel en eene Landwinning. Deeze overweegingen zullen mij brengen tot een onderzoek van de weezenlijke en innerlijke waarde der Kolonie in derzelver tegenwoordigen staat, en in hoe verre dezelve voor verdere verbeteringen vatbaar is."

BARROW schrijft over dit alles, waaruit zeer veel voor den Bezitter te trekken is, in de steeds doorkijkende en soms uitgedrukte veronderstelling, dat de *Kaap* ten

ten eenigen tijde in de handen der *Engelschen* zal en moet vallen. Een onheil voor ons, voor 't welk wij tot heden bewaard zijn, en, zo wij vuurig hoopen, bewaard zullen blijven!

Dit alles is de inhoud van het VII H. het eerste deezes Derden Deels. Het VIII behelst de beschrijving van de Krijgsonderneeming tegen de Grenzen van het *Kafferland*; dezelve gaat met eene kennisneeming des Lands in dien oord vergezeld, hoogst leezenswaardig, te opmerkelijker, te nuttiger ook voor ons, door de beschrijving van de Kust en de Baaijen, als de *Mosfel-baai*, *Plettenbergs-baai* en de *Algoa-baai*, van welke keurige Aftekeningen de beschrijvingen vergezellen en toelichten. Deeze verschaffen vergoeding voor de hier gemelde wreedheden onzer Volkplantelingen, en de leevenswijze der *Kaapsche* Ingezetenen.

De *Engelsche* Schrijver merkt op, dat 'er geen natuurlijk verband is tusschen de *Kaap* en de *Vereenigde Provincien*; dat het grootste gedeelte der Volkplantelingen bestaat uit afstammelingen van *Hoogduitsche* Soldaaten, zo *Pruisschen* en *Hanoveraanen*, als *Poolen* en *Fransche* vlugtelingen, die, na de herroeping van het *Edict van Nantes*, aldaar eene schuilplaats gezogt hebben, en zonder eenige betrekking van verwantschap in de *Bataafsche* Republiek zijn; ook hebben zij geen onderscheiden denkbeeld van een *Vaderland*, schoon zij het woord gestadig in den mond hebben. Al wat zij weeten is, dat de *Kaap* behoort aan eene Maatschappij van Kooplieden, en dat die Maatschappij hun Souverain is; dat zij gewoon zijn, een vlag van het Kasteel te zien waaijen met drie breede streepen van rood, wit en blaauw, in plaats van de *Spinnekopspooten*, gelijk zij de *Britsche* vlag gewoon zijn te noemen. Naa dat de laatste zeven jaaren daar gewaaid hadt, en bij de wedergave der Kolonie voor de *Nederlandsche* verwisseld werd, betoonden de *Kaapenaars*, naar 't vermelden onzes *Engelschen* Schrijvers, eenige vreugde, die egter niet lang van duur was, en zich meestal bepaalde binnen de muuren van het Kasteel. De schaarsheid van dit vreugdebetoon, wil BARROW, dat ontstondt uit het leedweezen over het vertrek der *Engelschen*, en het vooruitzigt, dat die bezitting, schoon zij in naam aan de *Bataafsche* Republiek werd teruggegeeven, welhaast eene Volkplanting der *Franschen* stondt te worden. Hij voegt 'er bij, dat zij daarvan reeds verschel-

deene overtuigende bewijzen hadden. Eenige voert hij 'er met ftekelagtigheid aan, en befchrijft ten flotte van dit Hoofdftuk de overgave deezer Volkplanting.

Het IX Hoofdftuk dient om de Belangrijkheid van de *Kaap de Goede Hoop* te toonen, aangemerkt als eene gefchikte plaats tot Inlegering des Krijgsvolks. Hier treffen wij eene befchrijving aan van de Bemagtiging deezer Volkplanting door de *Engelfchen*, naa den vrugtloozen voorflag, om dezelve, gelijk hij het uitdrukt, in een verdeedigbaaren en veiligen ftaat in den naam des Prinfen van Oranje te houden; alsmede de onderfcheide begrippen in *Engeland*, wegens de wijze, om bezit van die Volkplanting te neemen. De verfchillende gevoelens bijgebragt en getoetst, en aangetoond hebbende het gewigt van de *Kaap*, als eene Standplaats voor Krijgsvolk, en als eene verblijfplaats voor Troepen, met opzigt tot de gezondheid der lugtftreek, en de uitwerking, die dezelve heeft op het lichaamsgeftel der Soldaaten, om hun in korten tijd te oefenen en bekwaam te maaken, — gaat de Schrijver voort om aan te toonen, met hoe weinig kosten een Soldaat aldaar, vergelijkenderwijze, beftaan kan, en hoe veel 'er, zo voor het Gouvernement als door de *Oost-indifche* Maatfchappij, kan befpaard worden, wanneer zij derzelver jonge Manfchap na de *Kaap* zendt, om aldaar voor den dienst in de *Oost-* of *West-indiën* opgeleid te worden. Ten bewijze voert hij berekeningen aan van de kosten, daar gemaakt. Hoog ftelt hij de voordeelen, die *Engeland* kan trekken van het bezit deezes grooten buitenwerks van geheel *Afia:* buiten het bezit van de *Kaap* is 'er, zijns oordeels, grond van vreeze voor gevaar van alle *Engelfche* landen in *Indie*. Hij ftelt het bezit daarvan als van eene zelfde noodzaaklijkheid met dat van *Maltha* in de *Middellandfche* Zee: waardig zijn de aanmerkingen deswegen, om geleezen, en met de tegenwoordige toedragt van zaaken vergeleeken te worden. — BARROW befluit, klaarblijkelijk betoogd te hebben, hoe het belang der geheele wereld medebrenge, „ dat de rustlooze en fteeds op vergrooting bedagt zijnde geest van *Frankrijk* tegengewerkt worde. Naardien de bezitting van de *Kaap de Goede Hoop* en *Maltha* deszelfs bedoelingen tot eene algemeene overheerfching zoude begunftigen, kunnen 'er van den kant der andere Mogenheden van *Europa* geene billijke redenen worden bijgebragt, waar-

om die twee punten van veiligheid, bij een algemeenen Vrede, niet in handen van *Engeland* zouden gelaaten worden; en dus, door een *Engelsch* guarnisoen beschermd wordende, altijd ten waarborg zouden kunnen strekken tegen de oogmerken van den algemeenen Vijand van het Menschlijk Geslacht." —— Men denke hier om de Fabel der twee zakken van ESOPUS!

Hieraan hegt BARROW een plan van verdeediging der *Kaap*, opgehelderd door eene fraaije Kaart, voorstellende een Militair plan van de *Kaapsche Landengte*, ontworpen op order van het *Hollandsch* Gouvernement, en overzien en verbeterd door den Koninglijken Ingenieur en Luitenant-Colonel BRIDGES. Mogt ons Vaderland van deezen arbeid des Vijands allen voordeel trekken! en de anders om zijne kundigheden verdienstlijke BARROW zich eens schaamen over zo veele smaad- en schamperheden, tegen ons Volk in dit Boekdeel uitgestooten!

Wandelingen en Schetsen aan de Kaap de Goede Hoop, en Reis van Kaapstad na Plettenbergs-Baai, door ROBERT SEMPLE. *Te Amsterdam, bij* W. Holtrop. *In gr. 8vo. 155 bl.*

Al weder na de *Kaap!* Doch 't is meest om 'er Wandelingen te doen; en eene derzelven hebben de Leezers onzes *Mengelwerks* reeds kunnen afleggen; te weeten, die in het IIIde Hoofdstuk, *de Slaaven* getiteld, beschreeven wordt (*); en wij durven verzekeren, deeze is geen van de minste.

SEMPLE, die, in 't geen hij den Leezer verwittigt, en in 't geen zijne zeer korte Voorreden bevat, zich vrij luimig vertoont, is zulks in het Werk veel minder. —— De aankomst van een Boezemvriend uit *Engeland* geeft gelegenheid tot de Wandelingen hier beschreeven, die door *Kaapstad* gaan, de *Inwoonders* doen kennen, alsmede de *Slaaven*. Voorts doen zij een wandeltocht rondsom den *Leeuwenberg*, — beklimmen den *Tafelberg*, — bezoeken de *Rietvalei*, — en slaan eindelijk den weg op na *Simonsstad*.

Men zal, onlangs zo veel en zo breed over dien oord geleezen hebbende, hier geene zeer belangrijke bijzonderheden aantreffen. Het onderhoud der Wandelaaren, veelal op een ernstigen toon gestemd, geeft 'er eene verschei-

den-

(*) Zie het *Mengelwerk* onzer *Lett. voor* 1804. bl. 75.

denheid aan, die Leezers van een ſentimenteelen ſmaak zal gevallen, — *meer gevallen* dan de *Aantekeningen*, door den Vertaaler hier en daar gemaakt, die van een laagen ſchrollenden toon, bij het Werkje geenzins voegende, niet zijn vrij te ſpreeken, en eer 't zelve ontluisteren dan ophelderen. Wij kunnen, den trant der Aantekeningen nagaande, wel begrijpen, dat de Vertaaler, bl. 76, naa eene uitweiding, raakende den *Tafelberg*, van welks beklimmen de Wandelaars niet weinig afgemat t'huis kwamen, aan den voet der bladzijde ſchrijft: „ Ik wil het wel gelooven: want ik ben bijna „ moe van het overzetten."

SEMPLE's Vriend en Medewandelaar vertrekt met een Schip, beſtemd na het Oosten. Het ſtranden van een Kustvaarder in *Plettenbergs-Baai* deedt een Koopman van de *Kaap* de reis derwaards aanneemen; SEMPLE met een zijner Boezemvrienden voegden zich op uitnoodiging bij hem, om dus gelegenheid te hebben van het binnenſte der *Kaapſche* Volkplanting te zien. Dit gedeelte, als een *Dagregister* geſchreeven, verſchilt veel in trant van het voorgaande, en is weinig door bijzonderheden verleevendigd. Het heeft ons goed gedaan, dat de *Engelschman*, op deezen niet altoos even behaaglijken tocht, de Bewoonders van het doorgetrokken gedeelte bezoekende en daar zijn intrek neemende, over 't algemeen zich voldaan vondt over de heuſche bejegeningen en vriendlijke onthaalen der Bewoonderen van die eenzaame oorden, meest oude *Hollanderen*. Bijkans zes weeken bragt hij op dit Reisje door.

Memorie over Holland, deszelfs Bevolking, Koophandel, algemeene geaardheid van deszelfs Inwooners, en over de middelen om het in deszelfs Onafhangelijkheid als Staat te behouden, en deszelfs alouden luister, als handeldrijvende Natie, te hergeeven. Uit het Fransch. Te Haarlem, bij A. Loosjes Pz. 1805. *In gr. 8vo. 49 blz.*

Geen wonder, dat dit Stukje, aan den Heer GARAT toegeſchreeven, door den Uitgeever eene *Nederduitſche* Vertaaling waardig gekeurd werd. Als men den Titel leest, ontdekt het zich ten vollen, dat 'er in dit Stuksken gehandeld wordt over een aantal onderwerpen,

voor den *Nederlander* altoos van zeer veel, en, in de tegenwoordige omſtandigheden, van het hoogſte belang.

Wij ſtemmen met den Uitgeever in, dat men op dit Stukje zeer ligt een aantal Aanmerkingen van belang zou kunnen maaken. — Miſschien blijven dezelve niet agterwege, als het hier te Lande zo veel opziens baart als in *Frankrijk*; en het zou ons verwonderen, als dit ook niet het geval was bij onze Landgenooten.

Zeker is het *Franſche* Werkje van eene laate dagtekening, ſchoon vroeger dan het laatſte daarſtellen derthans plaatshebbende Regeeringe in ons Vaderland. Het ſchijnt ons toe, korten tijd te vooren geſchreeven te zijn. Wenschlijk is 't, Jaar- en zomtijds Dagtekeningen aan te treffen in Geſchriften, welke op de Staatkunde en ſtaatkundige betrekkingen invloed hebben.

Niet zonder huiverende aandoening ziet men het tafereel van het verval onzer Republiek, *en de te wel bekende oorzaaken daarvan aangeweezen*; — *oorzaaken*, *voornaamlijk* daarin te zoeken, niet dat zij veranderd is, maar dat alles rondsom haar veranderde. Dit wordt getoond, ten opzigte der Visſcherijen, van den Koophandel, inzonderheid dien der *Oost-* en *West-indiën*. — Andere oorzaaken worden opgegeeven, die ons Vaderland van deszelfs rang als eene onafhanglijke Mogenheid, als 't ware, ontzet hebben.

Naa de aanmerking, dat zijne Majeſteit, de Keizer der *Franſchen*, zonder twijfel wenscht, middelen, *zo die beſtaan*, te vinden, om *Holland* deszelfs *ouden luister* te hergeeven, ſlaat de Schrijver *het oog op den tegenwoordigen* toeſtand, ten aanziene van het Finantieele; en neemt een overzigt van de geaartheid der Inwoonderen.

Vervolgens ſtelt de Schrijver twee groote Vraagen voor: — De *eerſte*; Zal de *Bataafſche* Republiek in *Frankrijk* ingelijfd worden, om een ſtuk op zichzelve te zijn, in Departementen verdeeld, zo als voorheen *Belgien* en andere deelen van *Europa?* — De *tweede*; Zal de *Bataafſche* Republiek behouden en geregeld worden in haaren ſtaat van onafhanglijke Mogenheid, door de edelmoedige beſcherming van eene hand, die magts genoeg bezit, om, ten gelijken tijde, nieuwe bronnen voor haaren Koophandel en algemeene Welvaart te openen?

Hoe veel zich, naar 's *Franſchen* Schrijvers oordeel, opdoet, om een bevestigend Antwoord op de eerſte Vraag te gee-

geeven, laat hij redenen, van den aart onzer Landzaaten ontleend, in ééne daar tegen over hangende schaal weegen. De uitslag is: „De Vereeniging met *Frankrijk*, door „ eene zeer naauwe verbintenis, is altijd in *Holland* als „ wenschlijk beschouwd, zo wel door die verstand, „ als die enkel behoeften hebben; — de Inlijving zal „ met algemeene wanhoop gekeerd, of met wrevel on„ dergaan worden."

Het voor beweezen aanmerkende, dat 'er geene dan noodlottige gevolgen van eene Inlijving te wagten staan, beweert hij, ter beantwoording der tweede Vraage, „ dat een alvermogende Invloed van *Frankrijk* op het lot „ van *Holland* noodzaaklijk is, en dat deeze misschien „ zo kan uitgeoefend worden, dat uit denzelven te ge„ lijk voor beide Volkeren nieuwe voordeelen gebo„ ren worden."

De eerste uitwerking van deezen Invloed zal, naar 's *Franschen* Schrijvers oordeel, ontwijfelbaar zijn, eene Verandering van Staatsregeling en van Gouvernement. „ *Alles*," zegt hij, „ is 'er in de *Bataafsche* Republiek „ gereed toe." Wij hebben dit zien standgrijpen.

Vervolgens wordt aangeweezen, dat, in deeze nieuwe Staatsregeling, de pijlbundel, zinnebeeld van de Unie der Zeven Gewesten, noch te los noch te vast moet aangehaald weezen. Voorts wordt het als de wensch der *Hollanderen* opgegeeven, dat de Uitvoerende Magt geconcentreerd worde; dat die in drie, twee, of zelfs in ééne hand zij.

De Schrijver erkent, dat, wanneer de *Bataaven* zich zelf eene nieuwe Staatsregeling gegeeven hebben, of *men 'er hun eene gegeeven heeft*, nog niets verrigt is, om de *Bataafsche* Republiek die bronnen van rijkdom te hergeeven, welke zij niet meer bezit. — Zijn volgend werk bestaat in nieuwe bronnen van welvaart te vinden voor de *Bataafsche* Republiek, en eene nieuwe bron van roem voor den Keizer der *Franschen*.

De *Bataafsche Republiek* moet de *Bataafsche Republiek* blijven, en Keizer NAPOLEON, door een besluit, voor *Holland* en deszelfs Koophandel, alle rivieren, zeeën en havens van het *Fransche* Rijk openen; zonder eenige bepaaling, de *Hollanders* in den handel van het inwendige van het Keizerrijk doen deelen, alsof zij 'er ingelijfd waren, even alsof hunne Provincien deelen der *Fransche* Departementen uitmaakten. Dit be-

beschouwt hij als het juist geschikte en éénigste middel om *Holland* alle de voordeelen van deszelfs Koophandel terug te geeven, en deeze tevens ten behoeve der *Franschen* aan te wenden. — Welke voordeelen *Holland* en welke *Frankrijk* daarvan zou trekken, wordt aangeweezen, en van eenige tegenwerpingen ontheeven. Hoe veel wordt hier tot lof van ons Volk gezegd! De *Franschen* kunnen, in de wijze van Handeldrijven, meer dan ééne les, meer dan één voorbeeld van de *Hollanders* ontvangen. Alles zou, in dit geval, tot wederzijdsch voordeel strekken. Met één woord; en met die verklaring verzenden wij onze Leezers tot dit klein, doch hoogst belangrijk en den *Nederlander* vereerend Stukje: „ In alle „ zaaken, die men beredeneert, vindt men bijna altoos „ na- en voordeelen; men moet die tegen elkander op„ weegen. Hier ontdekt men geen *nadeel*, *hoegenaamd*, „ en de voordeelen *zijn zo talrijk*, dat men met moeite „ dezelve overzien kan; *zij zijn zo* groot, dat het „ moeilijk is, dezelve te weegen!"

Coup-d'oeil rapide sur M. SCHIMMELPENNINCK, Grand-Pensionnaire de la Republique Batave. a Harlem, chez *A. Loosjes Pz.* 1805. Gr. 8ve. 36 pages.

De buitenlandsche Schrijver van deezen *vlugtigen Oogslag op den Heere* SCHIMMELPENNINCK houdt het voor eene dwaaling, te gelooven, dat groote *Mannen niet*, dan naa hunnen dood, moeten gepreezen *worden*. De Ouden, de *Grieken* en de *Romeinen*, gingen anders te werk. Hij volgt deezer voetstappen, en wijdt de weinige bladzijden aan den Lof van SCHIMMELPENNINCK, met wederkaatzenden glans op Keizer NAPOLEON. Om deezen te meer te doen afsteeken, dienen de schaduwen, van eene zeer donkere en afzigtige kleur, op den Koning van *Engeland* en diens Ministerie geworpen. „ Hij biedt," dus luidt de aanvang, waaruit men den inhoud kan opmaaken, „ der bewonderinge en erkentenisse van het „ Publick een getrouw, schoon vlugtig opgemaakt Tafe„ reel aan van eenen Man, groot door zijn Vernuft, veel „ grooter nog door zijne Deugden, door de Natuur be„ stemd om zijn Vaderland te behouden, 't welk tot des„ zelfs staatkundige ontbinding scheen voort te snellen, „ en om in deszelfs vroegeren roem en ouden voorspoed „ een Volk te herstellen, uitgeput door beroerenissen

„ en

„ en ongelukken, maar 't welk de deugden behouden
„ heeft, die de overwinnaars van PHILIPS en de eerste
„ grondvesters der *Bataafsche* Vrijheid onsterflijk ge-
„ maakt hebben."

De beknoptheid van het Stukje en het Onderwerp, met veel vuurs en leevendigheids behandeld, doen ons veronderstellen, dat het met graagte zal ontvangen worden bij het meerdergedeelte onzer Landgenooten. Wij twijfelen niet, of des Schrijvers aangekundigd en binnen kort te wagten Stukje, behelzende eenige Bedenkingen over de nieuwe Staatsregeling der *Bataafsche* Republiek, zal ons langs deezen zelfden weg in handen komen. — Van dit Werkje, 't welk reeds in onze taal het licht ziet, zullen wij, eerlang, eenig nader verslag doen.

Eenige Berichten omtrent het Noorden en Noord-oosten van Europa; door Mr. JOHAN MEERMAN, *Heer van Dalem en Vuren. IIde Deel. In 's Graavenhaage, bij* de Erven van I. van Cleef, 1805. *In gr. 8vo. 419 bl.*

Onlangs verzelden wij den Heere MEERMAN op deszelfs reize door *Deenemarken* en een gedeelte van *Noorwegen* tot op en over de grenzen van *Zweeden.* Thans gaan wij den naauwkeurigen Berigtgeever op *den vierkanten weg* (zie bl. 371) door het laatstgenoemde Koninkrijk volgen, en voorts langs deszelfs *Diagonaal*, tot op een weinig over de grenzen des *Rusfischen Keizerrijks. Naauwkeurig* noemden wij daar even den Heere MEERMAN; en met regt. Immers, geene Buitenplaats, Kunstverzameling, Bibliotheek, of iet anders van dien aart, ontmoet zijn Ed., of hij geeft 'er een uitvoerig verslag van. De telkens wederkeerende beschrijving ook van steedtjes en plaatsjes van weinige beteekenisse geeft aan het Werk eene uitvoerigheid, welke, door mangel aan aangenaame afwisseling en verscheidenheid, de aandagt eenigzins vermoeit. *Tegenwoordige Staat van Zweeden* zoude, uit dien hoofde, de titel zijn, beter dan *Eenige Berichten* met den inhoud des Werks strookende. De Heer MEERMAN neeme die aanmerking ons niet kwalijk, aan wien wij, voor het overige, voor eene menigte weetenswaardige narigten onzen dank betuigen, en welks reisbijzonderheden, *Rusland* betreffende, wij met verlangen te gemoet zien. Van 't geen wij, onder het doorleezen van dit Deel, als onzer opmerkinge meest waardig, hebben opgeteekend, gaan wij nu een iets aan onze Leezeren mededeelen.

De beschrijving van de Zilvermijn, in de nabuurschap van de Stad *Sahla*, bekleede de eerste plaats. „ De Zilvergroeve (zoo schrijft MEERMAN) is omtrent een half uur zuidwestelijk van

van de Stad verwijderd. Men heet dit Sahlberg, schoon de hoogte niet noemenswaard is, en de meeste verhevenheid door weggeworpen steenen zich allengskens gevormd heeft. De streek in 't rond, schoon geen der alleräangenaamsten, heeft echter niet dat dorre, dat men anderśints bijna op alle plaatsen ontmoet, waar zich Bergwerken bevinden. Men ziet hier eene verzameling van eenige gebouwen met het huis des Opzieners, en een' op zich zelve staanden onäanzienlijken toren, waarvan de klok den arbeideren tot teken dient. De tegenwoordige hoofd- of Koningin-Christina-groeve heeft haaren ingang onder een overdekt, doch ter zijde open gebouw. Zoo ver men zien kan, gaat zij lijnrecht naar beneden, en heeft een' Diameter, zo ik mij niet bedrieg, van in de dertig voet. Twee groote waterraderen, in een paar zij-gebouwen, laaten vier emmers beurtelings op en neder, waarin de menschen naar beneden daalen, en zoo wel als 't Mineraal in worden opgetrokken. Thans evenwel was één deezer wielen, wegens noodwendige verbeteringen, buiten gebruik; en dus konden 'er ook maar twee emmeren werken. De arbeidslieden, die zich in deezen nederlaaten, hebben in dit voertuig weinig plaats. Daar zij altijd met hun beiden zijn, staat de één 'er als boven op, en de andere rijdt op den rand te paerd. Ik zag 'er twee op deeze wijze met een brandend hout in de hand, en onder Psalmgezang, de ingewanden der Aarde bezoeken; zonder dat ik eenige roeping gevoelde hen te volgen, daar ik uit voorige reizen het inwendige eener Zilvermijn genoegsaam kende. Intusschen is mij naderhand verzekerd, dat de ruimte deezer Sahlasche groeve, en haarer onderäardsche dwarswegen, de moeite van het afdaalen wel beloont (en). De twee waterraderen brengen de emmers slechts 104 vademen diep. Om laager te komen, is men genoodzaakt eerst paerden neêr te laaten, even gelijk men met de emmers doet. Beneden loopen zij om een windäs, en laaten door middel van hetzelve dan andere emmers nog eenige vademen dieper. De volle diepte is van 150 vademen; doch het water verhindert steeds van deeze laagte te kunnen bereiken. De arbeiders blijven een uur of zes achter één beneden, en slaapen, eeten of rusten vervolgens even lang; en dit gaat onöphoudend voort, zonder dat op het onderscheid van dag of nacht gelet wordt. Om laag heeft men eene meenigte zijde-gangen uitgehouwen, waarvan sommigen zoo breed en hoog zijn, dat men 'er zeer gemakkelijk met kar en paerd in rijden kan. Om den steen van elkaâr te krijgen, bedient men zich wel van buskruid; doch meest, en met veel meerder uitwerking, legt men groote stukken hout op een' stapel, en steekt ze aan; 't geen evenwel uit den mond der groeve steeds een' onäangenaamen rook om hoog doet wellen. Niet ver van hier vindt zich de Water-machine geplaatst. Van alle kanten, wel drie mijlen ver, heeft men het water in een gegraaven Canaal ver-

verzameld, 't welk laatstelijk hier in een' smallen houten bak t'huis koomt, om twee groote waterraderen van een-en-twintig ellen middellijn te doen omdraaijen. Zij doen eene aanéénschakeling van stokken, die op een stellagie rusten, zes-en-tagtig vademen lang, beurtelings den éénen heen, den anderen weder gaan. Aan 't eind dier vademen weegs is de opening, uit welke een andere aanéénschakeling van Tubussen, met de stokken in verbinding gebracht, het water om hoog pompt. Deeze opening is smal, en als 'er iets in verricht moet worden, daalt men 'er, langs ladderen, van terras op terras, in neder. Somwijlen laat men 'er ook balken in af, door een windäs, om 't welk wederöm paerden rond loopen. Hier is het evenwel minder diep dan in den gewoonen mond der groeve. Het uitgepompte water stroomt langs eene goot in hetzelfde Canaal, dat de twee waterraderen in beweeging brengt. Een weinig verder ligt nog een andere groeve, die mede in gebruik is: doch haare diepte is slechts van vijftig vademen, en de opening minder wijd dan die van Koningin Christina; en het op en neder laaten der emmeren geschiedt hier niet door waterraderen, maar door een windäs, 't welk paerden in beweeging zetten. Tusschen beide de groeven in, ontdekt men eene treffende vierkante uitholling in den bodem, die taamelijk uitgestrekt en diep is; de verlaatene groeven, welke ten tijde der beroemde Sture's in werking waren, vertoonen zich, in den hoek en de zijde-muuren deezer uitholling, als kleine spelonken." Van de wijze der bewerkinge van het Metaal, naadat het alvoorens gestampt en viermaal is gewasschen, geeft MEERMAN dit berigt: „ Het slechtste soort van dat gestooten en gewasschen metaal, waarbij Zwavelkies gevoegd moet worden, bevat, wanneer het eene smelting van zes uuren op houtskolen ondergaan heeft, vier loot zilver in het Centner; de overige soorten behoeven deeze bijvoeging niet: doch veel boven de tien loot in 't Centner bedraagt evenwel geen één der soorten. 't Metaal, 't welk de eerste smelting 'er uit doet vloeijen, moet elders wederöm zekere braading ondergaan, om zich van het zwavelächtige te ontheffen. Een andere oven, insgelijks door houtskolen heet gemaakt, verricht de tweede smelting, die wel slechts alle andere vreemde deelen afscheidt, doch het zilver en lood nog verëenigd laat. Dit werpt men dan, in den form van midden door gehakte Cylinders, van twee voet ieder, in een' derden oven, met hout zelve gestookt, en zonder ook de twee laatste metaalen van één." Van het produkt der Mijnen, zoo voor de kroon als voor de deelgenooten, geeft MEERMAN voorts verslag, doch voor ons plan te uitvoerig.

Naast dit berigt voegen wij een ander wegens de *Fählunsche* Kopermijn, bijkans 200 vademen diep, en des Heeren MEERMAN's nederdaaling in dezelve. „ Na het berg-gewaad te hebben aangetrokken, en door twee berglieden vooräfgegaan,

gaan, die zich van eene meenigte brandende houten voorzien hadden, daalde ik langs een houten trap, die in Zigezagen langs den muur om laag voert, in den grootsten deezer opene afgronden neer. Hij heeft omtrent eene ovaale gedaante, en zijne lengte zal van een 600 voet zijn. Aan twee kanten heeft hij een soort van uitstek met stellagiën van hout tot het optrekken van 't Mineraal. In een' hoek deezes afgronds, naast eene kleine hut in de diepte, wierd ik eene opening ingeleid, en toen, op eene vrij eenvormige wijze, langs zeer gemakkelijke in den steen uitgehouwene gangen van zeven à tien voeten hoogte, en een voet of drie breedte, dan eens, waar het zacht afdaalde, over planken, en dan, daar het wat stijler (steiler) liep, over zeer gemakkelijke houten trappen, naar beneden gebracht. Ik vond het 'er, eene enkele plaats van luchtcanaalen of van tocht uitgezonderd, over 't algemeen zeer warm, waartoe evenwel de gloed der houtfakkelen in de laage gangen ook eenigsints medewerkte. Hier en daar kruisfen zich verscheidene deezer gangen. Op sommige plekken heeft men het verwulfsel door een' van klinkers gemetselden boog moeten ondersteunen; ook wel oude gaten en gangen toemetselen, het zij met groote steenen, het zij met klinkers. Tusschen beiden vertoonen zich ook zoogenaamde Zaalen, doch niet zeer groot. Daar het Maandag was, werkten 'er juist niet veel lieden in de Mijn. Een paar, die slechts om het middel eenige kleeding hadden, waren 'er met hamer en nagel bezig een gat te booren, om 'er het buskruid in te doen: niet evenwel om hier het Mineraal door los te breeken, maar slechts om zich den weg tot eene nieuwe ader te baanen: want — men stookt beneden vuuren, welke hier des Zaturdags worden aangestoken, en den geheelen Zondag over branden, om het Mineraal los te maaken. — In 't geheel daalde ik omtrent 700 voeten af van de 1150, die de geheele groeve diep is. — Het belangrijkste in de gantsche Mijn scheen mij toe een plek te zijn, waar men, in eene aanëenschakeling van groote vakken en openingen, een' molen aantreft, welke door paerden in beweeging gebracht wordt, en waar, door een' onmeetelijken schoorsteen, de bakken met Mineraal vermiddels deeze bewerking om hoog geheist (geheezen) worden."

Naa verscheiden kleiner en grooter Steden, onder andere *Upsal*, en deeze uitvoerig, te hebben beschreeven, komt onze Reiziger te *Stockholm*, waarvan hij dit algemeen verslag geeft: „ Stockholm behoort buiten twijfel tot het getal der grootste Steden van Europa. Van het Noordelijke tot het Zuidelijke einde heeft men ten minsten een uur van nooden om ze te doorwandelen, en ruim een half van het Oosten naar het Westen. Dikwijls heeft men van het zonderbaare haarer ligging, met rede, als van de grootste merkwaardigheid, die zij bevat,

vat, gesproken. Inderdaad zo Venetiën slechts het eentoonige verschijnsel oplevert van een zeventig-tal platte eilanden, door Canaalen doorsneeden, wisselen in de Hoofdstad van Zweden, op slechts eenige weinige, doch deeze veel grooter eilanden, de bergen, rotsen en dennen, met Paleizen en Woongebouwen af; terwijl een Binnen-meir en een Boezem des Finschen Golfs hier tegen elkander aanstooten: stroomende op twee plaatsen het eerste met eene storting in het laatste; en vaarende op de derde plek de schepen door eene sluis, welke drie voet vals heeft, in Zee. Een Kaai, met Koopvaarders rijkelijk geborduurd; een Slot, dat zich in 't laagere gedeelte der Stad boven alles verheft; en, waar men ook in 't rond mag heen zien, een stoute en wilde natuur, voltooit het geheele tafreel."

Hetgeen de Heer MEERMAN vervolgens, in de bijzonderheden, van Stockholm vermeldt, is in de volgende Rubrieken omvat. Bevolking van Stad en Rijk. Gedaante en taal der Zweeden. Climaat. Voedsel. Kleeding. Huizen. Ameublement en Rijtuigen. Kermisgeschenken. Zeden en Karakter. Vermaaken. Tooneel. Opera. Thans volgt een reeks openbaare Gestigten, zoo kerkelijke als waereldlijke. Voorts de Akademie, met haare aanhoorigheden. Regeeringsform. Land- en Zeemagt, enz. en voorts verscheiden merkwaardigheden, welke de omtrek der Stad oplevert.

Zeer uitvoerig is, en zou wel der geheele overneeminge waardig zijn, het berigt, welk wij van de beroemde Scheepsdokken te *Carlscrona* hier ontmoeten. Van *Landscrona* spreekende, „ Zonderlinger Stad, zegt hij, dan deeze, zijn 'er weinige. Zij gaat door voor eene der beste Vestingen van Zweden, en voor eene voortreffelijke Haven te bezitten, zonder dat men nauwelijks het een of het ander gewaar wordt; en ik beken, dat het moeijelijk is, de Plaats te beschrijven." Hoewel hier en daar eenige fraaie, zijn, egter, zeer veele huizen in *Zweeden*, niet slegts ten platten lande, maar ook in veele steden, van weinig aanziens, als enkel van hout getimmerd, en van boven met graszoden bedekt; 't welk, wanneer deeze nog eenigen groei hebben, aan dezelven een zonderling aanzien geeft. Met het volgend algemeen berigt wegens *Finland*, hier als een land van toeneemende bevolking en cultuur vermeld, zullen wij onze aankondiging eindigen. „ De Gouvernementen van Obo en van Biörneborg worden voor de vruchtbaarsten gehouden; daarna Tavasteland; het rotsige gedeelte van het Gewest treft men meest langs de kusten aan; hooger op is de bodem effener, en boven langs den Golf zelfs moerassig. Het ontbreekt Finland aan geene Veehoederij, en het bezit ter zelver tijd eenige rijke Kopergroeven. De troniën der Finnen zijn van die der Zweeden onderscheiden, zonder evenwel iets in 't oog loopend caracteristicqs te vertoonen. Ten opzicht der kleeding

valt hier ook weinig op te merken, behalven de roode muts, waarbij op 't laatst zich een roode of andere ſcherp (ſjerp?) voegde, op een' veel al witten rok; en bij ſommige Vrouwen zeer groote hoeden. Langs de kust ontbreekt het niet aan een hoope rijke lieden: waar toe de vrije uitvoer van goederen buitenslands niet weinig bijdraagt, daar het ſtapelrecht der Steden den Zweedſchen boer in 't tegendeel geheel in de handen levert der kleine Kooplieden van die Plaatſen."

Verhaal van den Kapitein DAVID WOODARD *en vier Zeelieden, welke hun Schip verlooren, terwijl zij in de boot op zee waren, en zichzelven overgaven aan de Maleijers in het Eiland Celebes; inhoudende, een belangrijk verſlag van derzelver lijden, door den honger en andere omſtandigheden, gelijk ook van derzelver ontvlugting, na dat zij twee en een half jaaren bij de Maleijers waren gevangen geweest. Alsmede een Bijvoegzel, bevattende verſcheiden ontkomingen van Schipbreukelingen, onder groote gevaaren, bekommeringen en gebrek. Uit het Engelsch. Te Haarlem, bij* F. Bohn, 1805. *In gr. 8vo. 142 bl.*

De zonderlinge, van ouds reeds opgemerkte en nog ſtandhoudende geneigdheid der Menſchen, om, zelve in veiligheid gezeten, met zeker genoegen zich bezig te houden met het beſchouwen van anderer rampen, is ongetwijfeld oorzaak, dat Verhaalen van hooggaande ongelukken en wonderbaare ontkomingen doorgaans veele Leezers en Leezereſſen vinden, zo greetig om die te verneemen, als de meesten gaarne die vertellen en beſchrijven.

Volgens dit beginzel zal het aangekondigd Werkje geen vertier ontbreeken. Het eerſte Verhaal is wel verre het belangrijkſte en gewigtigſte, en doet ons boven dat de *Maleijers* bij eene lange ondervinding kennen. — Capitein WOODARD, dit is de korte inhoud, verloor, in de boot zijnde met vijf Matroozen, zijn Schip uit het oog, in de Straat van *Macasſar*; en, naa verſcheide dagen zonder water of ander voedzel geweest te zijn, gaven zij zich aan de Inboorelingen over, naa dat deezen één hunner vermoord hadden. De *Maleijers* hielden hem en zijne reisgezellen twee en een half jaar gevangen, geduurende welken tijd zij met veele wederwaardigheden en ongelukken moesten worſtelen, zonder kleederen, en dervende de gemeene noodwendigheden des leevens. Ontkomen zijnde, kwamen zij te *Macasſar*, in den deerlijkſten en behoeftigſten ſtaat. De *Nederlandſche* Gouverneur, de Heer WILLIAM PITTS *Jacobsz.*, en de Heer ASTROMER, Capitein in dienst van de *Oostindiſche* Compagnie te *Macasſar*, voedden, kleedden en herbergden die ongelukkigen, en bezorgden hun gelegenheid om na *Bata-*

ta-

tavia te vertrekken, en over *Bengalen* in *Europa* te komen. De bijgevoegde Brieven aan die twee Menschenvrienden draagen blijk van de opregtste en hartlijkste dankerkentenisse.

Het Bijvoegzel behelst de veelal zeer korte Verhaalen van ROBERT SCOTNEY. — *Het droevig lot van zes Deserteurs.* — *Verhaal van Capitein* INGLEFIELD. — WILLIAM BOYS *Verhaal van de Luxemburg-Galei.* — *De Paketboot de Ladij Hobart, Capitein* FELLOWES. — *Capitein* KENNEDY's *Verhaal, aan zijne Reeders gezonden, over het verlies van zijn Schip en daar op volgende rampen.*

Belangrijk genoeg ter overneeminge, en 't geen toont, hoe eenige beleezenheid den grootsten dienst kan doen, is, 't geen wij ten besluite van het laatste Verhaal aantreffen. „ Ik kan," schrijft hij, „ niet nalaaten gewag te maaken van het groot voordeel, dat ik genoot uit de gewoonte om mijne kleederen tweemaal daags in zout water te steeken, en dezelve weder aan te doen, zonder ze uit te wringen. — Het leed lang, eer mijn volk konde besluiten om dit na te volgen; doch ziende de goede uitwerking, die het mij deedt, volgden zij het niet alleen na, maar deeden het zelf tweemaal daags. Het is aan de ontdekking van dit middel, dat ik de behoudenis van mijn leven en dat van zes andere menschen met regt mag toeschrijven. — Ik had kennis van dit middel gekreegen door het leezen in een boek van Doctor LIND, hetwelk aan alle Zeevaarenden behoorde bekend gemaakt en door hen geleezen te worden. — 'Er had ook nog eene aanmerkelijke omstandigheid plaats, die wel verdient aangetekend te worden; te weeten, dat wij dagelijks, zo lang wij van dat middel gebruik maakten, zo veel water loosden, als wij zouden gedaan hebben, indien wij de gelegenheid hadden gehad om naar ons genoegen te kunnen drinken; waaruit bleek, dat de vogt van onze kleederen door de zweetgaten van onze huid werd opgeslorpt. Het is waar, de zoutdeelen, die in onze kleederen bleeven hangen, maakten, door de warmte van onze lighaamen en de hitte van de zon, een korst, die verscheidene deelen van onze lighaamen kwetste, en vooral het zitten onaangenaam maakte; maar door 'er gestadig die zoutdeelen uit te waschen en tweemaal daags nat te maaken, werd dit welhaast beter; en, zo groot was het nat, het welk ons dit middel aanbragt, dat onze geweldige dorst 'er door verminderde, zoo zelf, dat onze verdroogde tongen binnen weinig minuten weder vogtig, en wij over het geheel zodanig verfrischt werden, als of wij eenig verkwikkend voedzel genoten hadden."

Vier Persoonen stierven 'er in de boot; zij hadden veel zout water gedronken; alle stierven zij ijlende; doch zulks had bij die 'er zich van onthielden geen plaats.

Panorama der Nederduitsche Taal, *door* P. G. WITSEN GEYSBEEK. 1805.

„ De afschrikkende omslagtigheid en wijdlo[o]pigheid der ge„ woone [gewone] leerboeken van de Nederduitsche Taal „ hebben den vinder van dit Letterkundige *Panorama* bedacht „ gemaakt, gelijk hij zegt, op een ontwerp, om het geheele za„ menstel van zijne hooggeschatte moedertaal zoodanig voor te „ stellen op eene tafel, dat men dezelve, als het ware, met „ éénen opslag kunne overzien; waarvan hij zich voor de „ Schoolen [Scholen] en voor bijzonder gebruik een nut voor„ spelt, hetwelk geene aanwijzing behoeft." De onlangs bij ons gemeen geworden naam van *Panorama* voegt niet kwalijk aan deze tafel, welke, op een vel papiers gedrukt, een overzigt belooft van al, wat tot de *buiging der zelfstandige naamwoorden* en de *algemeene regels der geslachtsbepaling van dezelven* behoort, alsmede tot de *tijdvoeging der werkwoorden*, benevens alle de *voorzetsels*, *met aanwijzing van den naamval*, *dien zij beheerschen*; waarbij nog komt eene *verklaring van Latijnsche kunstwoorden in de taalkunde gebruikelijk*. Gelijk echter de *Panorama's* der Steden niet *alles* doen zien, hetgeen men noodig heeft, om welbekend genoemd te kunnen worden in de oppervlakkig en slechts voornamelijk van ééne zijde vertoonde Stad: zoo levert ook dit letterkundig *Panorama* geenszins alles, wat tot de *Nederduitsche* taal behoort, maar slechts een voornaam gedeelte van het geheel, en zelfs dat gedeelte niet zoo volkomen, als waartoe men omslagtiger en wijdloopiger leerboeken noodig heeft. Men vindt op deze tafel niets wegens *spelling* noch *woordschikking*, de twee andere zoo belangrijke hoofddeelen der tale, schoon met het eerstgenoemde een wezenlijke dienst geschied zou zijn, en men daarvoor gaarne de *Latijnsche* kunstwoorden zou hebben willen missen, die toch in onze *Nederduitsche* leerboeken niet meer voorkomen, en bij deze tafel ten minsten niet gevorderd worden. Misschien heeft de Heer GEYSBEEK dit nagelaten, omdat hij voor zich niet goedvindt, de Spelling des Hoogleeraars SIEGENBEEK te volgen, en hij toch ten nutte der Scholen geene andere gronden van Spelling zal hebben willen voorleggen, dan die het Bewind ter naarvolging aanbevolen heeft. In hetgeen hij geleverd heeft, vindt men, ten aanzien der *buiging van zelfstandige naamwoorden*, eigenlijk niet één *zelfstandig naamwoord* geheel verbogen, maar eeniglijk het *bijvoegelijk naamwoord* GOED met het *onbepalend* en *bepalend woordlid* in alle de *geslachten*, hetgeen niet slechts een gebrek is, maar zelfs aanleiding geeft tot taalfouten. Ook vindt men in den derden naamval eeniglijk *aan eenen*, *aan den*, *aan eene*, *aan de*, *aan een* en *aan het*, daar toch ook *eenen*, *den*, *eener*, *der*, *eenen* en

en *den* gebruikelijk zijn, en alsdan de zelfstandige naamwoorden, *man*, *vrouw* en *kind*, die bij het bijvoegelijke voorbeeld zijn gevoegd, *manne*, *vrouwe* en *kinde* moeten verbogen worden, waarvan hier niet gerept wordt, even min als van het *meervoud der zelfstandige naamwoorden*, die naar vaste regels in *s*, *ers*, *eren* of *en* te verbuigen zijn; hetwelk dan dit, zoo belangrijk, gedeelte des *Panorama's* gansch onvolledig en onaannemelijk maakt. Veel vollediger is hetzelve in de *tijdvoeging der werkwoorden*, schoon enkeld voorbeelden gevende van *bedrijvende werkwoorden*, en slechts met een enkeld woord, voor minkundigen, van de zamenstelling der *lijdende* en *wederkeerige werkwoorden* gewagende. — Over het geheel acht *Recensent* het gebruik van tafels goed, die onder eenen opslag van het oog het werktuigelijke eener tale brengen: maar zulke tafels behooren zoo veel te vollediger en naauwkeuriger te zijn, als zij de gereedere toevlugt worden bij dagelijksche letteroefening. Daarom komt het hem beter voor, van de onderscheidene hoofddeelen der tale afzonderlijke tafels te maken, zoo als hij ze in de *Middelburgsche Rudimenta der Latijnsche tale van het jaar* 1757 reeds leerde kennen.

Iets voor Ouderen en Kinderen, door AGATHA DEKEN. *Te Leijden, bij* D. du Mortier en Zoon. *In 12mo.* 93 *bl.*

Deeden wij onlangs (*), met een weemoedig hart, verslag van wijlen AGATHA DEKEN's *Liederen voor den Boerenstand*, thans, met niet minder aandoeninge, vatten wij de pen op, om deeze Liederen, die wel de Zwaanenzang onzer Vaderlandsche Dichteresse konden weezen, ter kennisse van onze Leezeren te brengen. In de Toeëigening van het Werkje aan den Heere JAN KOPS, *Commissaris van den Landbouw*, en deszelfs Echtgenoote, beklaagt zij zich, in zoetvloeiende dichtregels, over het gebrekkige, of liever het slegte der Opvoedinge aan veelen onzer Jeugd, zoo van de eene als de andere sexe, zoo vrugtbaar in heillooze uitwerkzels, tot alle klassen doorgedrongen; 't welk haar doet zeggen:

'k Zie mijn geliefden Middenstand
Ook van die dwaasheid aangegreepen,
En, door de zorgelooze hand
Der volgzucht, in de wereld sleepen;
Om zijne sobre winst, in geldelooze tijden,
Aan beuzlend tijdverdrijf en ijdlen praal te wijden.

Een tweeledig oogmerk bedoelt wijlen DEKEN in haar *Iets.* „ Ik

(*) *Alg. Vad. Letteroef.* 1804, bl. 644.

„ Ik erken," schrijft zij, „ met dankbaarheid, dat 'er zeer
„ veel goeds over de opvoeding, zeer veel nuts voor kinde-
„ ren, door mijne tijdgenooten en medeburgers geschreeven
„ is; ik erken, dat veelen tot dit werk meer geschiktheden
„ bezaten, dan ik mij zelve durve toeschrijven; ik bewonder,
„ bovenal, de zoo wél ontvangen *kinderliedjes* van den za-
„ ligen VAN ALPHEN; echter meen ik grond te hebben om te
„ vraagen, of men niet te veel vergeten heeft met de ou-
„ ders te beginnen? waar van veelen gaarne erkennen, dat
„ zij, zelven verwaarloosd zijnde, den raad, door mijne
„ Vriendin aan de Moeders gegeven, zeer noodig hebben;
„ — ten tweeden, of eene meer welmeenende dan verlichte
„ Godsvrucht de kindertjes niet van zaken heeft doen spre-
„ ken, waar omtrent de verlichte wijsgeer zelf betuigen
„ moet; *Deze dingen zijn mij te hoog, te wonderlijk; ik kan
„ daar niet bij?* Hun uitdrukkingen doen gebruiken, die zij
„ niet verstonden, niet konden verstaan, en nooit, dan met
„ den diepsten eerbied en het leevendigst gevoel gebezigd
„ moesten worden." 't Is op deezen grondslag, dat DEKEN
vervolgens schrijft: „ *Ik heb de ouders met de kleine kindertjes*
„ niet over den Godsdienst laten spreken, veel min de kin-
„ dertjes zelve Godsdienstige uitdrukkingen in den mond ge-
„ legd, maar hun des te ijveriger, door het ontwennen van
„ kwaade gewoonten, het vormen van hun hart en zeden,
„ vatbaar voor den Godsdienst zoeken te maaken."

Naar dit plan zijn deeze Liederen ingerigt, die de volgende Opschriften draagen: CHRIS *en* PIETJE. *'t Wijsneuzig Juffertje. Het driftig Jongetjen. Hoofdige* KEESJEN. *Freule* MARGAREETH, *trotsch op haar adel. Gulzige* JANTJE. LETHJE, *verbeterd door haaren Oom.* WILLEMS *eerzucht, door zijne Moeder bestierd. Misdaad en berouw, of* NAATJE *en* TOONTJE. *De te strenge Opvoeding. Historie van* KARELTJE *en* NANETTE. *Zamenspraak tusschen Moeder en haar Zoentje* AREND. *Het satirieke Meisje.* JAANTJE, *door haaren Vader van haare lekkerheid genezen. Geestige* JETJE. *Het Modezotje, verbeterd op het Land. Verwaande* BAREND. *Zamenspraak tusschen Moeder en Kind over Zondag en Kerkgaan.* KLAAS *weldaadig uit hebzucht.* RHIJNHART *en* SOPHIA, *of de ouderwetsche en verstandige Opvoeding.*

Nu iets ter proeve willende leveren, bepaalen wij ons, als een der kortsten, tot het Lied: WILLEMS *eerzucht, door zijne Moeder bestierd*, ten opschrift voerende.

WILLEM *was een vlugge jongen,*
Voor zijn jaaren zelfs reeds wijs,
Altoos had de knaap gedongen
Naar den eersten schoonsten prijs.

Kan

Van de ledigheid afkeerig
Leer- niet minder roembegeerig,
In zijn hart, vol lettermin,
Sloop wel ras ook d'afgunst in.

Zag hij zich te boven ſtreeven
In de ſchrijf- of rekenkunst,
Hij begon, van ſpijt, te beeven;
Zijn verwinnaar moest zijn gunst
Dikwijls gantſche weeken derven,
Kon ze nimmer recht verwerven,
Voor hij, op de letterbaan,
Hem op de eerſte plaats liet ſtaan.

HEINTJE, *in laagen ſtaat geboren,*
Maar een liefling der natuur,
Door haar tot iet grootsch verkoren,
Mogt, door 't vriendelijk beſtuur
Van oprechte menſchenvrinden,
Zich op WILLEMS *ſchool bevinden;*
Vlijt en aanleg maakten ras,
Dat hij de eerſte in 't leeren was.

Schoon dat WILLEM *zelf hem eerde,*
Ja, hem tot zijn vriend verkoos,
Zag men, dat hem nijd verteerde;
Op hem, op zich zelven boos,
Zag men hem zich zelv' verkniezen,
Al zijn vrolijkheid verliezen,
En den knaap, voorheen zoo vlug,
Traag, zwartgallig, wreevlig, ſtug.

Moeder, vol van teedre zorgen,
Nam haar zoon, haar dierbaarst pand,
Op een ſchoonen lentemorgen,
Ernſtig, vriendlijk, bij de hand —
Weet, in een der fraaiſte zaalen,
Zijnen aandacht te bepaalen
Op een ſchoonen jongeling,
Die, in ſchilderij, daar hing.

Door nieuwsgierigheid gedreeven,
Vraagt hij driftig: wie dat is?
Moeder zegt: „ één van uw neeven
„ Ziet gij, in deez' beeldtenis.
„ Deze, offchoon reeds vroeg geſtorven,
„ Heeft onſterflijke eer verworven
„ Door de hulde, die zijn jeugd
„ Offerde aan verſtand en deugd.

HET AGTDAAGSCHE WERK.

'T Was Zondag, toen de min mij griefde;
Op Maandag klaagd' ik 't mijn' geliefde;
  Des Dingsdags had ik haar bekoord;
  Op Woensdag gaf ze mij haar woord;
'k Mogt Donderdags haar overreden
Om Vrijdags naar 't Stadhuis te treden;
  Op Saturdag meldde ik mij aan,
  Dat Zondags d'uitroep werd gedaan.

Sed ohe! jam satis est.

De Wellust. Lierzang. Te Amsterdam, bij J. L. Werlingshoff, 1805. *In gr. 8vo.* 15 *bl.*

Wij zouden een Lofdicht verwacht hebben; dan het: „*snoodst gedrocht uit 's afgronds kolken!*" al aanstonds in den eersten regel, deed ons zien, dat wij eene waarschuwing tegen den dierlijken lust in handen hadden; en deze waarschuwing is — brommend genoeg. Verbeeldt u, Lezers! eenen jongen wellusteling, die *de jongste flaauwe levenszucht* uitblaast met meer dan 4 coupletten in rijm; en hoe verheven wordt ons dit sterven van den uitgemergelden slaaf der zinlijkheid in de volgende versen getekend:

Gelijk eene Etna, fors aan 't braaken,
  Haar ingewand op d'aarde spreidt,
En dreigt het al te zullen slaaken,
  Tot delging van de menschlijkheid!
Als 't binnenste, verwoed aan 't kooken,
Door 't stroomend water eens ontstooken,
  Een bloedkleur geeft aan heel de lucht,
En 't aardrijk beeft door deez' vertooning —
Ontvlugt de lava haare wooning,
  Benaauwd met donderend gerucht.

Of als, in onbewoonde streeken,
  Waar leeuw en tijger zich onthoudt; —
Waar 't gansche menschdom is geweken, —
  De reiziger doorkruist het woud,
En met het gloeijend bloed in de adren,
Den tijger ziet vol woede nadren....
  Wanhopend, angstig henenvlugt. —
Zoo vlugt uit het wellustig harte,
Dat dood en hel vermetel tartte,
  De jongste flaauwe levenszucht. —

Als

Als de wellusteling nu maar niet wanhopend wordt, bij zodanig eene voorstelling! Doch daarin voorziet de Dichter een weinig verder:

Eén traan kan, in het angstig sterven,
Genade zijn voor uwe ziel.

Van eene strenge beoordeling van dezen Lierzang worden wij intusschen teruggehouden; eensdeels, door het berigt, dat wij hier eenen *eersteling* voor ons hebben, waaraan de Dichter zijne *zwakke* krachten beproefd heeft, en welke in 't licht komt met de overtuiging, dat deze uitgave *een onberaden, ja zeer ligtvaardige stap is*: (Waarlijk daar valt niet veel bij te voegen!) Anderdeels, door de verbazende werking, die de jongeling zegt dat dit zijn kunststuk (tegen onze verwachting, dit ontveinzen wij niet) reeds heeft gehad. Hij had *boezemvrienden, die eenigzins in de strikken dier verleidende Sirene verward waren*; en de vriendschap drong hem, te beproeven, of hij die strikken niet los zingen kon. Hij zag dan ook menig' vriend bij de lezing een traan ontglippen, en is dus gerust dat deze zang aan zijn oogmerk voldoet. Aangenaam was het ons daarom, dat wij in de *Amsterdamsche Courant* van den 30 Mei l. l. onderricht werden, dat iedere recensie hier onnodig is; welke fraaie en veelbevattende beoordeling over het stuk voorhanden wij letterlijk willen afschrijven: „ Een ieder is bekend het woord *Wellust*, dus „ onnoodig om 'er veel van te zeggen; het was alleen te „ wenschen, dat alle Menschen zich naar den inhoud ge„ draagden."

Echter veroorloven wij ons, den Dichter, van wien, onder eene goede leiding, wel iets goeds worden kan, te raden, dat hij voortaan zijne *boezemvrienden* liever onder *echte vrienden der kunst*, dan onder de *verstrikten door de verleidende Sirene* verkieze; hoewel hij tot nog toe gelukkig eene uitzondering moge maken op het bekende spreekwoord, *die met pik omgaat, wordt 'er mede besmet*; en dat hij zijne jonge bekenden het schone lied van GELLERT aanprijze:

Der Wollust Reiz zu widerstreben,
Diesz, Jugend, liebst du Glück und Leben,
Lasz täglich deine Weisheit seijn, u. s. w.

Herman lange. *Door* august lafontaine. *Iste Deel. Met Platen. Te Haarlem*, *bij* F. Bohn. 1804. *In gr.* 8*vo.* 378 *bl.*

Deze Roman houden wij, onder de vele van dezen ook bij ons reeds zo geliefkoosden Schrijver, voor eene der uitmuntendste. Herman, de held des verhaals, is waarlijk edel en groot, en het lezen zijner geschiedenis stort ons zijne edele gevoelens in. Hoe bevallig en uitlokkend de geschiedenis ook zij, dezelve is toch in de geschriften van lafontaine het voorname niet. Ten gevalle van zodanige Lezers, die juist niet altijd, wanneer het vervolg hun ter hand komt, het eerste Deel kunnen inzien, en dan gewoon zijn onze *Letteroefeningen* te raadplegen, willen wij 'er echter zo veel van opgeven, als voor hun voldoende is om den draad van het verhaal dan wederom te kunnen aanknopen.

De jongeling genoot zijne opvoeding aan het huis van zijne waardige grootouders, en dit was zijn geluk; op dezelve had het voorbeeld, de zorg en het onderricht van zekeren verminkten matroos, die het hart op de rechte plaats had, en die in dat huis meer vriend dan bediende was, en van jongs af aan onzen herman hartlijk beminde, eenen merklijken en gezegenden invloed. Hij werd dan ook een geheel ander mensch dan zijne ouders en bloedverwanten, ja maakt met hun een zonderling contrast; hij was al vroeg voor hun *te eerlijk, te edel, te oprecht.* En echter bleef hij een voorbeeld van kinderlijke onderwerping, en getrouwheid in iederen plicht. In zijne geschiedenis speelt een godloos mensch, zekere rolfs, eene zeer haatlijke rol; deze heeft hem reeds zijnen eersten edelen vriend bedorven, dien herman nog bemint, maar die zijne vriendschap en vertrouwen reeds schandlijk heeft gemisbruikt, door het bederf eener ongelukkige weduwe, voor welke, toen zij nog ongehuwd was, lange zijnen opwellenden hartstocht manlijk had onderdrukt, omdat hij voelde, dat zij de zijne niet worden kon, en welke hij nu in haar ongeluk zijnen vriend had aanbevolen, terwijl hij afwezig moest zijn. Hij had eener lieve, zagte, waardige geliefde daarna onwillekeurig zijn hart geschonken; ook het meisje beminde hem; maar zijn gedrag is eerlijk, voorzichtig en wijs, en hij onderwerpt zich aan den wil zijner ouderen, die anders over zijne hand beschikt hadden; hij onderwerpt zich met een bloedend hart, maar met eene grootheid van ziel en standvastigen moed, die onzen eerbied dwingt, en met het volle gevoel, wat hij zijne echtgenote wezen moet, en den ernstigen lust, om, in den uitgestrektsten zin, deze zijne plichten te betrachten. Wij laten hem in een aanzienlijken post; en aan het slot van dit Deel wordt het huwlijk, waar-

waartoe hij verplicht en uit gevoel van plicht ook gezind was, afgebroken, geheel buiten zijn toedoen, en zelfs tegen zijne wenfchen. Maar daarover kan de Lezer, die zo veel belang in LANGE ftellen moet, zich toch niet recht hartlijk verheugen, daar hij de machine der boosheid reeds in werking ziet, en het boze doel van den ftraks reeds genoemden onmensch hem niet meer duister is, en hij alzo wegens het toekomend lot van den edelen man in angst en vrees wezen moet. Dit zij van de gefchiedenis genoeg. Eene proeve zijn wij onzen Lezeren fchuldig: wij kiezen het volgende: (HOOGVELD is LANGE's vriend.)

„ Luister," zeide HERMAN eens tegen HOOGVELD, kort vóór zijn vertrek; „ als ik iet doen wil, of gedaan *heb*, waar over het hart mij klopt, en de Duivel in mij opkomt, en tegen mij zegt: zoo iet kan iemand wel overkomen; dat is zoo erg niet; 'er zijn toch nog veel flechter menfchen, dan gij: — dan ban ik voor eerst den Duivel uit; ik neem een ftuk papier, en fchrijf daaröp, het gene ik gedaan heb, of had willen doen, maar zonder enige verbloeming of verfchonende benaming; of ik vraag mijn ouden MARTEN: wat is dat? en deze geeft dan zeker aan de zaak deszelfs rechten naam. Zulk een woord reeds, als b: v: *Schurkenftreek*, *hardheid*, *wraakzucht*, *huichelarij* enz. bezit ene grote kracht, en ik laat mij, door den Duivel, geen' anderen, zachteren naam in de oren blazen. Dan ftel ik daarvan een *roman* op, en verbeelde mij het verfchriklijkst ongeluk, hetwelk uit de vervulling van mijnen wensch, uit de daad, die ik voornemens was, zou kunnen ontftaan, — „ Maar niet *zal*," roept de Duivel, — Evenwel zou *kunnen*, zeg ik. — „ Gij zijt zoo flecht niet, als gij u zelven maakt." — Daarvoor dank ik den Hemel; maar ik weet niet, hoe flecht ik worden kan. — Zwijgt de Duivel dan nog niet, zoo als dat wel eens gebeurt, zoo als bij voorbeeld bij EMILIA, toen hij mij regt — niet verleidde; daar was hij te listig toe, maar — verraste. Ik beging den fchurkenftreek, dien ik nu nog verfoei; ik ontdekte haar mijne liefde.

„ Een fchurkenftreek?" zeide HOOGVELD; „ op het hoogst genomen, ene onbezonnenheid."

„ Daar wilde de Duivel het mij ook voor verkopen. Maar gij weet niet, wat 'er vooräfgegaan was. Ik beminde EMILIA. Ach ik bemin haar nog heden onuitfpreeklijk. Trouwen kon ik haar niet; wat bleef mij nu overig, dan te zwijgen en te verdragen! — „ Goed, braaf!" riep de Duivel; „ maar *zien*, *fpreken* moogt gij haar toch: dit zal u troost aanbrengen." — Dat mag ik *niet*; want als ik voor haar fta, dan weet ik niet meer wat ik zeg, wat ik doe. Ik zou een flechten zet kunnen doen, zoo als op het gemaskerde bal, toen ik bijna — „ Dat was verrasfing; niets meer. Tegenwoordig kent

kent gij uw zwak. Zulk iet kan niet meer gebeuren. Het zal u troost aanbrengen, HERMAN!" — Evenwel ik luisterde niet naar den Duivel, omdat ik wist, hoe zwak ik was. Ik ontweek de geliefde, of, als ik haar *moest* zien, ten minsten elk vertrouwlijk gesprek met haar. Nu gaf de Duivel mij weder deze hoop: „ Uw vader is sterflijk; de Freule VAN ROSLAU veranderlijk. Uwe ouders zullen, wanneer zij uw lijden zien, toegeven. Denk toch aan uwe grootmoeder!" — O, als dat zoo was, riep ik uit, de handen vol hoop samenvouwende. — „ Waarom zou dat niet zoo zijn! Maar EMILIA, die niets van u weet, zal haar hart aan een ander geven. Ontdek haar uwe liefde, of laat haar ten minsten merken, dat gij haar bemint." — Duivel! riep ik; zijt gij het? Thans nam ik de pen op, en schreef: *zijne liefde aan een meisjen te ontdekken, hetwelk men niet trouwen kan, is* — EEN SCHURKENSTREEK. De Duivel schreeuwde zich heesch, maar ik begon, zonder mij daaraan te storen, mijn *roman;* ontdekte daarin aan EMILIA mijne liefde, en werd ook van haar wederkerig bemind. Bij dit gedeelte van de *roman* vloeiden warme vreugdetranen, en de Duivel zou gëern gezien hebben, dat ik het daar bij gelaten had. Maar nu moest ik ROSLAU trouwen, en EMILIA stierf van hartzeer. Ik vertoonde den Duivel de stervende EMILIA, en zeide: Ziet gij nu wel? — Of ik trouwde EMILIA, bedroog ROSLAU, en maakte mijne ouders ongelukkig. Neen ik zwijg! zeide ik bij slot . . . Helaas, HOOGVELD, hoe zwak zijn wij! Tusschen beide kwam het mij niet zoo erg voor. Nu verplaatste ik EMILIA in de tijden van den enen of anderen edelen mensch, van enen ARISTIDES, enen SCIPIO. Deze beminde haar, zoo als ik; doch zweeg, om het hart van het meisjen niet te verontrusten, en stierf aan zijne liefde. EMILIA trad aan zijn sterfbed. Hij reikte haar slechts de hand, verbergde zelfs nu nog het brekende hart; hij stierf met zijne deugd, met zijn geheim, en EMILIA wist niet, dat hij voor *haar* stierf. Zoo zou SCIPIO gehandeld hebben! riep ik uit; en nu was mijn besluit vast genomen, om nooit aan iemand te zeggen, dat ik haar beminde. En evenwel — evenwel was ik zoo zwak, HOOGVELD! — Dezen grondregel had HERMAN van zijn' grootvader. Werd deze door iemand gevraagd, wat moet ik doen? dan zeide hij: *verbeeld u in het graf te liggen, en vraag u zelven dan, wat gij wel doen zoudt, als gij nog leefdet. Dan zal het u niet aan raad ontbreken.*"

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandelingen, raakende den Natuurlijken en Geopenbaarden Godsdienst, uitgegeeven door TEYLER'S *Godgeleerd Genootschap. XXIste Deel.*

(Derde Berigt.)

Met genoegen hervatten wij de aangeslaagen taak deezer Beoordeeling; en zullen wij nu, ter bekorting, het verschil in denkwijze en voordragt, tusschen de beide overschietende Verhandelingen, en de bekroonde, wel het meest doen uitkomen. Den middenrang heeft die des onbekenden Schrijvers, allezins beantwoordende aan haare zinspreuk: *Geen Goud of Eer, maar Waarheid is mijn doel.* In uitvoerigheid en bewijs van beleezenheid onderdoende voor het werk van KOOPMANS, overtreft zij haare vereerde Mededingster in bondigheid, welligt mede in nieuwigheid van gevoelens. Wij betwisten echter 's Genootschaps uitspraak omtrent de toewijzing van het Goud in geenen deele; die keus ligt buiten ons bereik, die toets is ons te zwaar; dan ons gevoelen is het, dat, tusschen deeze stukken van de meeste waarde, veel van den *smaak* der Leezeren zal afhangen, aan wien de palm der hoogste goedkeuring staat uitgereikt te worden. Dan ter zaake.

In zijn Bijbelsch onderzoek omtrent de Vraage, bepaalt zich daadelijk de Schrijver tot de naspooring van het oogmerk des Wetgeevers met de instelling der Zoenofferhanden, tot de oplossing van het einde, waartoe men deeze moest offeren, en ter aanwijzing der uitwerking dier plegtigheden. Hij laat „ een kort woord vooraf gaan, wegens de betrekking, waarin God en het „ Israëlitische Volk tot elkander stonden." Hij bewijst daardoor de wezenlijkheid der *Theocratie* of Godsregeering, waarin de Zoenofferhanden, als boeten, en mid-

„ gen gelooven zal." In Theologanten keurt hij daarom, ten vervolge, met rede af, dat zij zich eerst een ſijsthema aangaande den dood van Christus maaken, en dan de Moſaiſche Zoenoffers door het oog van dat ſijsthema beſchouwen, en overeenkomſtig daarmede verklaaren: terwijl hij ten laatſten zich voorbehoudt, zijne gedachten over Jeſ. LIII: 10 in het volgende Deel open te leggen.

Ten grondſlag van 's Mans verdere en zeer belangrijke navorſchingen over Christus dood, en diens genoegzaame overeenſtemming met de Zoenoffers der Wet, om in zulk een licht beſchouwd te worden, raadpleegt onze geachte Schrijver, in zijn IIde Deel, de Euangeliſche levensberichten aangaande den Heiland, ten einde uit het verband en beloop van zaaken het oogmerk en het wezen van *zijnen dood te leeren kennen*. Zo toont hij aan, dat *Jeſus*, *de langverwachte Mesſias*, van zijnen Doop af daarop uit was, om *den Godsdienst* en de Zeden zijner Landgenooten door betere leere en voorbeeldelijken wandel te hervormen. Standvastig in dit zijn werk, vorderde de Heer van zijne Hoorders geloof en bekeering; zei daarop vergiffenis van zonden, de herſtelde gunst des Hemels, en eene zalige onſterfelijkheid toe; en ſtaafde Hij zijne prediking door magt van wonderdaaden. De haat der wereldgrooten, vrijmoedig van Hem over hunne zonden gegispt, en bitter wegens den gevreesden val van den Moſaiſchen *Tempeldienst*, groeide vast, en ſtortede ten laatſten, *ondanks* zijne voorzichtigheid, op den verachten *Nazareener* ter neder, die *alleen* zijn droevig lot zag naaken. Echter onwankelbaar in zijne goede zaak, en uitzichten op de toekomſtige verhooging, onderwierp zich Deeze, gehoorzaam aan Gods wil, aan het wreedſte en ſchandevol lijden; gaf zich, verzekerd als Hij was van zijne Opſtanding, aan zijne vijanden ten kruisdood over; en wierd Hij daarna van God, zijnen Vader, ten derden dage weder opgewekt, ja ook, ter belooning van zijne voorbeeldelijke deugd, ten Hemel opgenomen, en verhoogd aan deszelfs rechterhand. Op dit zijn vlekkeloos voorbeeld wees Jeſus zijne Tijdgenooten, en wilde voorts, dat zij het gevaar niet zoeken, veeleer vermijden, maar, indien het zijn moest, hun kruis opneemen en Hem navolgen zouden: „ want zijn kruisdood, „ opſtanding en verheerlijking dienden kennelijk, om „ proef-

„ proefondervindelijk te toonen en te bewijzen, dat zij, „ die in Hem geloofden, en Hem ſtandvastig, ja, in- „ dien het bleek Gods wil te zijn, ook tot den dood „ gehoorzaamden, desgelijks eene zalige opſtanding en „ eeuwige verheerlijking te wagten hadden; want daar „ Hij was, zou ook zijn Dienaar wezen." Die heiligheid, evenwel, van 's Heeren leven belette, dat Hij de verzekering van ſchuldvergiffenis bij God, op voorwaarde van Gehoorzaamheid aan het Opperwezen en diens laatſten Wil, van Geloof in Jeſus, den Zoone, van Boetvaardigheid vooral en Bekeering, ſtaaven konde in zijn eigen *onzondig* voorbeeld: Hij betoonde zulks daarom, door anderen hunne zonden te vergeeven, en Gelijkenisſen voor te draagen, die deeze waarheid leerden. En hoewel Christus ſteeds onder de Jooden verkeerde, moest toch, naar zijnen last, de inhoud zijner lesſen en geboden vervolgens alomme gepredikt worden, en door alle tijden ſtand houden, als eene Goddelijke Wet. Dan nergens ontwaaren wij eenen wenk, dat de Heiland zichzelven, of zijnen dood, als een Zoenoffer, als eene boete bij God, of wel als een verdienſtelijk middel, en voorwerp van zulk een geloove en hoope, heeft voorgedraagen, waardoor de zondaar, als voorheen door offerhanden, in gunst herſteld zou worden bij zijnen Hemelſchen Vader. Daarentegen op geloof aan zijne leere en zending, op berouw, verootmoediging en levensbetering (waartoe de overweeging van 's Heeren dood kon medewerken) komt al zijne vordering neder; en zelfs wanneer Hij van zijn Richterlijk Oordeel ten jongſten dage ſpreekt, meldt Hij geen enkel woord van zijnen Zoendood, maar wel van eene vergelding „ naar „ dat men gedaan zal hebben, 't zij goed, 't zij kwaad." Uit deeze onbetwistbaare daadzaaken beſluit derhalven de Schrijver, „ dat de dood van Christus met de Zoen- „ offerhanden des O. V. geene de minſte overeenſtem- „ ming heeft, veel min dat die dood in het licht van „ een Zoenoffer zou kunnen beſchouwd worden."

Daar zijn wel figuurlijke voorſtellen in het N. V., in welke van Christus dood geſproken wordt, met zinſpeeling op zaaken en plegtigheden, tot het O. V. behoorende, en den Jooden bekend: dan deeze moeten niet uit en volgens een vooraf aangenomen betwistbaar leerſtelſel, maar uit en volgens bekende daadzaaken en gebeurtenisſen, verklaard, en tot eenen eigenlijken en daadelij-

ken zin teruggebragt worden. Anders te werk gaande, zou men uit den Bijbel de ongerijmdste gevoelens bewijzen kunnen. Dus vangt onze Schrijver aan, om de oneigenlijke zegswijzen van 's Heilands lijden en sterven te vergelijken met het gebeurde, ten einde het derde der vergelijking, of de bedoeling van den schrijver of spreeker, wie hij ook moge zijn, alzo uit te vinden; „*want* „ deeze, het is zeker, heeft van geene andere zaak willen spreeken, noch konde op eenig ander geval het „ oog hebben, dan op het geen waarlijk en met de „ daad gebeurd is." Laat het voldoende zijn, dat wij, buiten staat den kundigen Man in zijne gewigtige nasporingen te volgen, den Leezer uitnodigen om diens arbeid op te slaan, door op de hoofdzaak van zijn betoog te letten, en eenen smaak te geeven *van zijnen vrijmoedigen en schoonen redeneertrant. Hij begint met twee* plaatzen uit Matthæus *toe te lichten.*

Volgens het gebeurde heeft Jesus *zich ten gemeenen* nutte toegewijd, en stierf Hij, wierd opgewekt en verheerlijkt, om het menschdom vrij te maaken van de dienstbaarheid en slaavernij der zonde; dus had Hij volle recht, om de woorden, bij Matth. XX: 27, 28, van zichzelven te bezigen, en Paulus mogt die figuur van 's Heeren dood, „ als een *rantzoen* voor veelen" voorgesteld, nog sterker uitdrukken, 1 Tim. II: 5, 6. Men was toch oudtijds niet ongewoon aan zulken spreektrant, van de zeden ontleend; en Spr. XI: 8. XXI: *18, met* Jes. XLIII: 3, 4, dienen ten voorbeeld. Men *dacht* daarbij aan geen eigenlijk *rantzoen*, nog minder aan een strafdraagend Zoenoffer, en mag men des geenzins uit Jesus gezegde iets besluiten ten behoeve van eenig leerstelsel, dat derwaarts heenen wil. JOSEPHUS, Tom. II. p. 519 § 17 (*Ed. Haverk.*) zou dan ook der onkunde veel aanleiding geeven kunnen tot allerleie glossen over den dood der Maccabeen. Ja van de daad van Pinehas wordt Num. XXV: 6-13 door Jehovah betuigd, *dat hij verzoening gedaan heeft voor de kinderen Israëls.* Of wil men deeze en gelijksoortige figuurlijke spreekwijzen letterlijk aandringen, dan zouden Rom. XV: 6. (lees 16) 2 Cor. XII: 15. Filip. II: 17. Col. I: 24 en 2 Tim. II: 10. krachtdaadig pleiten voor het leerbegrip der Roomschgezinden, aangaande de Verdiensten der Heiligen, te gelijk met die van Christus, eenen schat uitmaakende tot aflaat en vrijbrieven voor de zonden. Maar geeft de ge-

schie-

ſchiedenis van Paulus leven eene betere verklaaring van deeze plaatzen aan de hand, zo zou het onredelijk zijn, bovengedacht gezegde des Heeren niet op te helderen uit het geen gebeurd is.

De andere plaats Matt. XXVI: 26-28 brengt de Schrijver (en zo ook de Heeren KOOPMANS en BRUINING) tot eene zinſpeeling te huis, niet op de Zoenofferhanden, maar op de Verbondsoffers, waarvan een voorbeeld is Exod. XXIV. zo dat Jeſus, bij de Inſtelling des Avondmaals, zijnen kruisdood voorſtelde, als het bloed, dat geſtort zou worden tot bevestiging van het N. V., van de blijde boodſchap des heils, des vredes en der zaligheid, „ mits dat Hij ook ten derden dage uit den dood „ weder opgewekt wierd; want zonder dit zou zijn „ bloed, zijn kruis, zijn dood, van geen de minſte „ kracht ter bevestiging geweest zijn van 't *Nieuwe* „ *Verbond:*" eene benaaming, die voorts uit de Schriftuur wordt toegelicht, en van gelijken zin is, als waarin wij het woord *Euangelium* thans bezigen.

Nu overgaande tot Joännes, ontmoet de Schrijver daadelijk H. I: 29 eene oneigenlijke uitdrukking van „ het *wegneemen der zonde* door het Lam Gods:" eene uitdrukking, waarvan zich ook de Apostel bediende in zijnen 1 Br. III: 5, alwaar zij uit vs. 8 te verklaaren is, en hierop nederkomt, dat de menſchen geneezen wierden van de drift tot zonde, en bevrijd van haare heerſchappij, door den Heere Christus, *hier* van den Dooper *het Lam Gods* betiteld; een naam, even als dit geheel gezegde, overgenomen uit Jeſ. LIII: 7—12; op welke plaats des Profeeten, en vooral op vs. 10 (aldaar) de kundige Schrijver zijne aanmerkingen hier mededeelt. Hij vertaalt, niet zonder gezach der taale, en met kleene verandering, in dat aangeduide vers, den volgenden volzin aldus: *als zijne ziele een ſchuldoffer ſtellen zal*, en voegt tot opheldering daarbij: „ Indien, of als zijne ziele, dat is, als Hij (de Mesſias) met de onbepaaldſte gewilligheid, en met een allergehoorzaamst hart, een ſchuldoffer ſtellen, en met „ de meest mogelijke gelaatenheid, ook tot den dood toe, „ in den wil van God berusten zal, dan zal Hij zaad „ zien, enz." Niet vreemd intusſchen konde het zijn, dat de Profeet den dood van den Mesſias, bij een volk aan offerhanden gewoon, onder zodanig een beeld voorſtelde; te minder, daar bij ons, die zints lange van dergelijke Godsdienstplegtigheid vreemd zijn, ſoortgelijke

uitdrukkingen toch overgebleeven zijn. Alleen vermeent de Schrijver, dat men niet bepaaldelijk op het woord *schuldoffer* moet dringen, of de vergelijking verder trekken dan in zo verre dat een *bloedig* offer was. Elders schreef Jes. LXVI: 20, „ dat de Heidenen den Heere „ ten *spijsoffer* zullen gebragt worden; " en Paulus noemt, 2 Tim. IV: 6, zijn eigen dood een *aanstaand drankoffer*; dien van Christus, Efes. V: 2, een *slachtoffer*. Dan zo Gij aan deeze woorden van Jesaïas, en des Apostels, eenen eigenlijken, en van beeldspraak ontledigden zin hecht, zullen zij overeenstemmen met de duidelijke leere in Fil. II: 8, 9. Althans dat 'er aan geen wezenlijk Zoenoffer, in de plaats des zondaars lijdende, van den Profeet gedacht wierd, blijkt uit het bijgevoegde, aangaande de gevolgen en vergeldingen van des Mesfias dood, waarbij geen spoor is van eenige voldoening aan Gods Gerechtigheid. Mindere zwaarigheid is 'er in deeze, de overige plaatzen uit *Joan. Euang.*, H. VI: 51-58 en H. X: 11—15. verg. met H. XV: 13. De eerste lost zich uit den zamenhang ten vollen op; letterlijk zou dezelve de ongerijmde leer der *Transsubstantiatie*, of van het Misoffer, begunstigen. Twee, de laatsten, zijn geschiedkundig bewaarheid, maar het denkbeeld van een Zoenoffer is daarin met geene mogelijkheid te vinden. De woorden eindelijk van Cajaphas, H. XI: 49 - 52, door Joannes toegepast, hebben in onzen stijl deeze meening: „ en zeker! wel mogt Cajaphas zoo spreeken! *want Je-* „ *sus* is met de daad, voor 't Joodsche Volk, *gestorven*; „ en dit niet alleen, maar door zijn dood *heeft Hij ook* „ de verstrooide kinderen Gods (geloovigen uit de „ Heidenen) bijeenvergaderd." Eene zaak, waarvan Joännes, langer leevende dan zijne Medeäpostelen, vooral de ooggetuige wierd.

Even min ontmoeten wij eenig bewijs dat Christus dood ergens van zijne Zendelingen onder het beeld van een Zoenoffer is voorgedraagen bij hunne Prediking, door Lucas geboekt: maar, in de Handelingen, bewijzen een aantal plaatzen, dat Petrus en Paulus, bij welke gelegenheid zulks zijn mogt, zich altoos vreemd, altoos onkundig toonen van dergelijke leere, schoon zij spraken met hunne tijdgenooten, bij wien de Offerdienst in hooge achting en diep geworteld was.

Hebben dan de Apostelen dit onderwijs voor het allerlaatst bewaard, en eerst in hunne Brieven geleerd, wat

men

men noch in het mondeling onderricht van hunnen Meester, noch in het hunne aantreft? Dit vereischt onderzoek; en begint de Schrijver met Rom. III: 26-28. korter, dan voorts, gelijk de Eerw. KOOPMANS, te verklaaren. Hij vervolgt te zeggen, „ dat dergelijke zin„ speelingen op de bloedige ceremonien, die oudtijds in „ den Joodschen Offerdienst plaats hadden, den Apos„ telen naar tijdsgelegenheid eigen waren," als blijkt uit 1 Pet. I: 2 en 1 Joan. I: 7: toch zal niemand daar de benaaming van *Christus bloed* eigenlijk, en als in de Kruisgeschiedenis, verstaan; maar liever deeze gezegden in dien zin opvatten, waarop Paulus (als wij zagen) aan de Filippiërs zonder eenige leenspreuk schreef. Ook wordt ons Rom. V: 10-11. en 2 Cor. V: 18-21, ten aanzien van de *Verzoening*, „ niet geleerd, dat God, „ door Christus, van een vijand, tot een verzoenden „ vriend gemaakt is; maar het zijn de zondaaren, die „ vijanden Gods waren, door de booze werken; en „ die door Christus tot zijne vrienden gemaakt zijn, „ om voortaan Gode welbehaagelijk te wandelen." En bijzonder strekt Rom. XI: 15 ten bewijze, dat men, in deezen, niet aan de tusschenkomst van een Zoenoffer, maar wel aan den Joodschen schrijfstijl, tot nadere opheldering, te denken heeft. — Nochthans verdient het opmerking, dat Joännes een en andermaal in zijnen I Brief, H. II: 1 en 2. en H. IV: 10, „ Christus eene *verzoe-* „ *ning* noemende voor onze zonden," eene zachtere uitdrukking bezigde dan Paulus. Zijn woord immers betekent *bevrediging*, daar dat van Joännes, zonder voorafgaande vijandschap noodwendig te onderstellen, den zin heeft van *gunstverwekking*, of *gunstverzorging*; een denkbeeld, dat inzonderheid in zijne reden voegt (*).

Voorts

(*) Hoewel de taalkundige onderscheiding des Schrijvers tusschen καταλλαγη door Paulus, en ἱλασμος door Joännes gebezigd, niet ten eenenmaal ongegrond is, vreezen wij toch, dat dezelve min of meer gezocht kan schijnen; en zulks te meer, dewijl HESYCHIUS het laatste woord almede door het eerste heeft verklaard, en daarmede beschouwd van eenerleie betekenis te zijn. Te minder rede kon ook onze Schrijver hebben, om de gewoone vertaaling van *verzoening* te wraaken, daar hij zeker niet onkundig is, dat ἱλασμος (even als het Latijnsche *propitiatio*) bij gewijde en ongewijde Schrijvers een eigen woord is *van de verzoening der Godheid.* Dus staat het onder anderen Num. V: 8 in de Grieksche Bijbelver-

Voorts leiden deeze plaatzen den Schrijver om aan te toonen, dat 'er, als veelen beweeren, uit het gebruik der Griekfche voorzetfels geen bewijs te haalen is voor het gevoelen, dat de Heiland *in de plaats van zondaaren* heeft geleeden, en zich *voor hun* overgegeeven *tot een Zoenoffer*. Hij voldingt, naamelijk, uit de vergelijking van een aantal texten, dat die voorzetfels door elkander verwisfeld, fomtijds ook gebezigd worden niet flechts ter aanduiding der zedelijke gevolgen van Jefus kruisdood, maar tevens en in eene reden toegepast op zijne verrijzenis en verheerlijking. Weshalven altoos eene redelijke verklaaring gelden mag, die met het gebeurde, of de Gefchiedkundige waarheid, ftrookt.

Even hetzelfde beweert de Schrijver ten aanzien der *verlosfing*, zo van het juk der Mofaifche Plegtigheden, als van de flaavernij en gevolgen der zonde, door de Apostelen in hunne Brieven aan Christus toegekend. Met naame keurt hij hierom af, dat men 1 Pet. II: 24, volgens de vertaaling der Onzen, het woord *draagen* behoude; en zoude hij liever overzetten, „ dat de lij„ dende Jefus in zijn ligchaam onze zonden (of *het zon*„ *digen*, van ons) op het hout heeft op- of weggeno„ men," vermits elders ook het Griekfche woord van de Nederl. Bijbelvertaalers aldus genomen wierd. (*) Nog

taaling, en leezen wij daar *van den ram der verzoening*. Wij mogen niet gisfen, waarom de Schrijver dit *plegtige gebruik* des woords met ftilzwijgen voorbij ging; daar toch, hoe men vertaale, 's Mans besluit, onzes inziens, klemmen konde. Want 1°. *Christus*, en diens *zending*, niet bepaaldelijk zijn *dood*, wordt van Joännes eene *verzoening*, of *gunstverwekking* bij God, genoemd. 2°. De zamenhang der eerfte plaats in II. I: 9, en der laatfte in het aldaar voorgaande vs. 9, toont genoeg, dat 'er op geen *eigenlijk Zoenoffer* gedoeld wierd. En 3°. Het werkwoord ἱλασκομαι vinden wij, in des Tollenaars *bede* bij Lucas XVIII: 13, in dien zin van *gunstverwekken*, of *genadigzijn*, (zonder eenige tusfchenkomst van offerhanden) gebezigd, dien de Schrijver voorftaat.

(*) LUTHER vertaalt, niet zonder goedkeuring van den Schrijver, het woord ἀναφερω, hier ter plaatze, door *offeren*, en zo is het ook bij de Onzen overgezet in vs. 5. van dit Hoofddeel, overeenkomftig zeker met den *plegtigen zin*, waarin hetzelve veel door de Grieken gebezigd wierd. Geen ander gezach laat zich ook voor de gewoone vertaaling door *draagen*

Nog vervolgt hij zijne redenkaveling, ten slotte, en wederom op schriftuurlijk gezach, met aan te merken, dat, zo de Gewijde Mannen de schuldvergiffenis aan Jooden en Heidenen, in Christus naam gepredikt, aan Gods genade dankwijten, en zij het Goddelijk voorbeeld en de liefde des Verlossers als eenen pligt ter navolging voorschrijven, 'er dan voorzeker niet te denken is aan de tusschenkomst van een Zoenoffer, maar wel aan den inhoud van des Heeren gebed, en zijne uitbreiding van hetzelve bij Matt. VI: 12 en 14, 15. waarmede alzo de Apostolische leere zamenstemt.

Nu schoot 'er de Brief aan de Hebreen, zo duidelijk op eenen Joodschen leest geschoeid, voor den geachten Schrijver te doorloopen overig; een werk, dat wel tot eene geheele Verklaaring stond uit te dijgen, zo hij zich daartoe moest inlaaten, vermits die Brief, althans oppervlakkig ingezien, meermaalen het tegendeel van 's Mans gevoelens schijnt te behelzen. Hij konde zich wel aan deeze taak onttrekken, door zich te beroepen op het *Proevend Onderzoek*, in N°. 1 en 2 van *de Bibliotheek der Theol. Letterkunde voor* 1803 geplaatst, en dienende ter staaving, dat gedachte Brief niet van de hand eens Apostels, of van verbindend gezach, is. Maar afkeerig van zulk eene kunstgreep, weigert hij zijne aandacht geenzins aan een zo oud en voortreffelijk stuk, en bepaalt hij zich liever tot eenige algemeene aanmerkingen ter toelichting van deszelfs inhoud, met aanwijzing tevens der bronne, waaruit hij goedvond te putten. Te verre zijn wij reeds ons bestek te buitengegaan, en te bondig is de Schrijver in zijne voordragt, dan dat wij hem, zelfs van verre, in deezen belangrijken doortogt van dien Brief vergezellen kunnen. Liever des ver-

zen-

gen bij ons denken, dan uit hoofde der toespeeling op Jes. LIII: 11; en wil men aldaar, gelijk hier, in dat woord eene aanduiding vinden „ *van het wegdraagen der Volkszonden* „ *door den Bok op den Verzoendag.*" (Zie VITRINGA *ad Jes.* LIII *com. cit. &c. 4to.*) Edoch zo men met onzen Schrijver het daarvoor houdt, dat de Profeet niet *bepaaldelijk* van een *schuldoffer* heeft willen spreeken, krijgt dit gevoelen, en ook zijne Textverklaaring van Petrus, daardoor kracht, dat noch het Grieksche, noch het Hebreeuwsche woord סבל ergens, daar wij weeten, in den Bijbel voorkomt in de gezegde betekenis *van het wegdraagen der schuld.*

zenden wij den Leezer tot de Verhandeling zelve, met dankbetuiging voor de kennis, die hij ons, en anderen, vertrouwen wij, in ons Vaderland, heeft doen maaken met *de Voorreden van den Leipziger Profesfor* MORUS, *geplaatst voor diens Hoogd. Vertaaling van den Brief aan de Hebreen:* eene Voorreden, die, mogen wij uit de overgenomen proeven oordeelen, de aandacht onzer Godgeleerden niet behoort te ontglippen. Intusfchen zijn wij het einde van des Schrijvers Antwoord genaderd; want, daar het 2de deel van 's Genootfchaps Vraage bij hem *ontkennend* was opgelost, moest haar 3de lid wegvallen, en mogt hij dus eindigen met eene Christelijke bede, die 's Mans hart en verftand vereert, en van ons ten vollen beaamd wordt.

(*Een beknopt Verflag der laatfte Verhandelinge in ons volgend No.*)

Proeve over den Geest en Invloed der Kerkelijke Hervorming van LUTHER. *Door* CHARLES VILLERS.

(Tweede Berigt.)

Het aanbelang en de fraaiheid deezes Werks noodzaakten ons, om het niet bij éene beoordeelende Aankondiging te laaten berusten. In onze eerfte genoeg van den aanleg en aart dier Gefchiedkundige *Proeve* gezegd hebbende, mogen wij onverwijld *voortvaaren* om van het nog onaangeroerd gedeelte verflag te geeven. Het betreft den *voortgang der Verlichting*. Hadt VILLERS, tot beantwoording van het ander gedeelte der Vraage, de hulpe van HEEREN's hand genooten; deeze hadt hem dit gedeelte geheel overgelaaten. Met den erkenden bijftand, hem van elders geleend, vaart de Verhandelaar voort.

Dezelfde geest van onderfcheiding, orde en rangfchikking, welke zo veel tot duidelijkheid en overtuiging bijdraagt, en dien wij in het voorgaande bewonderden, heerscht ook in het Tweede Hoofdftuk des Tweeden Deels. In de eerfte plaats flaat hij het oog zijner befchouwinge, en vestigt de aandagt zijner Leezeren, op de uitwerkzelen der zedelijke ftrekking of oorfpronglijken invloed der Hervorming. Hij fchetst, hoe groot dezelve geweest is op de vrijheid van denken —

op

op de beoefening der Godgeleerdheid, Uitlegkunde, oude Taalen, Oudheidkunde en Gefchiedenis — op de Wijsbegeerte en op de Staat- en Zedekundige Weetenfchappen — op de Wis- en Natuurkundige Weetenfchappen — op de Letterkunde en beoefening der hedendaagfche Taalen — op de Schoone Kunften.

Welk een loopbaan vol van verlustigende voorwerpen aan alle kanten, behoorelijk door andere min uitlokkende, maar noodige afgewisfeld, wordt ons hier ontflooten! Hoe zeer is aan elk deezer onderfcheide voorwerpen de eisch gegeeven! hoe medefleepend de voordragt! hoe kennelijk de geest der onderfcheidinge! Uit elke dier bijzonderheden zouden wij gaarne en met vrugt iets ontleenen; dan wij moeten voortvaaren om de verdere ontleeding van dit gedeelte der Proeve mede te deelen.

In de tweede plaats fchetst ons VILLERS de uitwerkzelen der Gebeurtenisfen, die de Hervorming vergezeld hebben en gevolgd zijn; als Staatkundige Onlusten en Oorlogen — Godgeleerde Twisten — geheime Genootfchappen, *Vrije-Metfelaars*, *Roozen-kruifers*, *Myftiken*, *Illuminaten*, *Jefuiten*, *Janfenisten*, enz. Hij hegt 'er aan zijne Aanmerkingen over het gebruik der Geestelijke Goederen.

Al dit fchoon uitgewerkte gaat vergezeld met ophelderende Aantekeningen des kundigen Vertaalers, zo daar hij de begrippen des Verhandelaars onderfchraagt, als daar hij de vrijheid gebruikt om op eene zeer befcheidene wijze van hem te verfchillen, waartoe de gelegenheden zich veelvuldig opdoen.

Wij vinden ons, even als bij de eerfte Aankondiging, genoodzaakt, de voorgenomene mededeelenswaardige bijzonderheden onvermeld voorbij te ftappen; en kunnen wij dit te gereeder doen, daar de Verhandelaar ons eene *hoofdzaaklijke Herziening van de uitwerkzelen der Hervorminge, met betrekking tot den voortgang der Verlichting*, fchenkt. Met deeze af te fchrijven, zullen wij aan het Werk regt laaten wedervaaren.

„ 's Menfchen geest," dus luidt de taal van VILLERS, „ werd ontflagen van den uitwendigen dwang, hem door het Kerkelijk Despotismus opgelegd, en van den inwendigen dwang en ongevoeligheid, waarin hij door het blinde Bijgeloof gehouden werd; geheel werd hij van zijne onmondigheid ontheven en begon een vrijer en bijgevolg een beter en voegzaamer gebruik van zijne vermo-

mogens te maaken. De bewijzen van den Godsdienst, de regten der Kerkelijke Magt, werden aan een ſtreng en grondig onderzoek onderworpen; en daar de beoefening der Gewijde Schriften, van die der Kerkvaderen, de beſluiten der Conciliën en der Pauſelijke Bevelſchriften verbonden is met die der Oudheid, der Geſchiedenis, der Taalen en der *Griekſche* en *Romeinſche* meesterſtukken, verkreegen alle deze voorwerpen der Klasſiſche Geleerdheid eene geheel nieuwe gedaante en werden door een geheel nieuw licht beſtraald.

„ De Schoolſche Wijsgeerte, waarop het oude Stelzel gegrond was, vondt in de nieuwe Hervormers geduchte beſtrijders, welke haare gebreken blootleiden en haar aan haare zwakſte zijde aantasteden. De fakkel der Rede, welke zoo lang verborgen was gehouden, begon haar licht te verſpreiden. De *verwaande weetenſchap* der *Caſuisten* verdween voor de *Zedekunde van het Euangelie*, het welk aan alle *Christenen* werd *wedergeſchonken*. Het menſchelijk verſtand, dat geenen *tegenſtand* meêr ontmoette van die hinderpaalen, waardoor het, geduurende de midden-eeuwen, in zijnen loop werd opgehouden, ontwikkelde alle zijne werkzaamheid, peilde de grondſlagen der geſchokte Maatſchappijen, en onderzogt de Regten der Volken, der Regeeringen, van den Staat en van de Kerk. Deze werkzaamheden deelden haaren gelukkigen invloed mede aan alle takken van Menſchelijke Weetenſchap; terwijl de zucht tot onderzoek, *door de* Hervorming daargeſteld, hoogere theoriën *in de Weetenſchappen* en Kunſten, op eene *wijsgeerige wijze*, deed uitvinden.

„ D'ALEMBERT (*Elemens de Philoſophie*, *I.*) heeft dit tafereel met eene meesterlijke hand en in weinige trekken geſchetst. „ In het midden der zestiende Eeuw" zegt hij „ zag men den Godsdienst en het Staatkundig
„ ſtelzel van een groot gedeelte van *Europa* eensſlags
„ van gedaante veranderen; de nieuwe leer der Hervor-
„ mers, aan de eene zijde verdedigd en aan de andere
„ zijde beſtreeden met dien ijver, welken de mensch,
„ door alle Godsdienſtig belang, het zij dan wel of
„ kwalijk begreepen, verkrijgt, heeft zoo wel derzelver
„ aanhangers als tegenſtanders gedrongen om zich kun-
„ dig te maaken; de naijver, door dit ſterke middel aan-
„ gevuurd, heeft allerlei ſoort van kundigheden ver-
„ menigvuldigd; en het licht, voortgekomen uit den

„ boe-

„ boezem der dwaaling en der onlusten, verspreidde „ zich, zelfs over die voorwerpen, welke het meest „ scheenen verwijderd te zijn van dit soort van ge- „ schillen."

„ De langduurige, menigvuldige en verwoestende oorlogen, welken deze beroering deed gebooren worden, vertraagden eenige der uitwerkzelen, die zij noodwendig moest voortbrengen. De zedelijke beschaaving der Volken, welke eene nieuwe vlugt genomen had, deed, voor eenige oogenblikken, eene schrede achterwaards; doch welhaast herkreegen de door het ongeluk geharde zielen haare kracht, en de onverganklijke geest, die opgewekt was geworden, lei alle zijne werkzaamheid aan den dag. 't Is waar, hij verdoolde weldra op den verkeerden weg der Godgeleerde twisten; doch kwam spoedig weder te regt, en was rekkelijker en geschikter tot overdenking geworden. De noodzaakelijkheid, intusschen, welke de onderscheidene partijen gevoelden, om het gros der Natien aan haare zijde te krijgen, was voor haar eene beweegreden om de nieuwere taalen te beoefenen, terwijl daardoor de goede geschriften menigvuldiger werden. Het *Fransche*, *Engelsche* en *Duitsche* proza verkreeg eene groote volkomenheid, en werd onder alle de twisten der verschillende secten en de botzing der Godsdienstige gevoelens aanmerkelijk verrijkt.

„ 'Er werden bijzondere Broederschappen opgerigt, of de reeds bestaande verkreegen nieuwe kracht, het zij om hunne tegenstanders aan te vallen, of om zichzelven staande te houden. Sommigen hunner waren geheimzinnig en werden vervolgd; anderen kwamen openlijk te voorschijn en werden beschermd. De Orde der *Jesuiten*, die de belangrijkste van allen was, verklaarde zich tot de tegenpartij der Hervorming, en zij verkreeg een overwigt, evenredig aan het groote doel haarer bestemming. Medegesleept door den stroom en geest der tijden, was deze Orde, zoo uit zichzelve als door middel haarer geduchte tegenstanders de *Jansenisten*, dienstbaar aan den voortgang der Verlichting, hoewel eigenlijk bestemd om de Hierarchie en Schoolsche Geleerdheid te verdedigen en staande te houden. Zij viel, toen de tijd gekomen was, waarin zij plaats moest maaken voor inrigtingen, die meer overeenkwamen met de behoeften der nieuwe Eeuw. — De Godsdienstige Omwenteling, door LUTHER bewerkt, deed dus door haare werking en weder-

derwerking de *Europische* Natien voortspoeden in de loopbaane der kennis en verstandelijke beschaaving."

De moeilijkheid, aan het werk eener Verhandelinge over dit onderwerp verknogt, ontging den Heer VILLERS niet; hiervan geeft hij in het Besluit zijner Proeve blijk, en tevens de redenen, op waarin wij hem niet mogen volgen; dan wij kunnen niet afzijn, een wenk, ten slot gegeeven, onzen Leezeren mede te deelen. Erkend hebbende, dat de taak, welke hij op zich nam, niet gering was en zijne kragten te boven ging, laat hij 'er op volgen: „ Wat dus zou het geval geweest zijn, indien het Instituut, behalven de Staat- en Letterkundige gevolgen, ook nog gevorderd had, om den invloed te beschrijven, welken de Hervorming gehad heeft op de Zedelijkheid der Natien van *Europa*, op haar Geloof en Godsdienstige gezindheden? Doch dit nieuwe gezigtspunt zou het onderwerp van eenen arbeid, nog moeilijker en uitgebreider dan de mijne, worden. Ik heb mij moeten bepaalen binnen de voorgeschrevene grenzen, welke reeds een zoo ruim veld opleverden."

Aan rondborstigheid, in het voordraagen zijner gevoelens over de beschreevene en beschouwde gebeurtenissen, hadt het den Schrijver niet gemangeld; en komt hij, in 't slot zijner Verhandelinge, daarvoor met deeze woorden uit: „ Het is mijn oogmerk niet geweest, zoo min om het kwaad, als om het goed, door de Hervorming veroorzaakt en daargesteld, te verheelen. Ik heb alleenlijk trachten te bewijzen, dat, alles tegen elkanderen opgewoogen en vergeleeken zijnde, de gevolgen dezer Omwentelinge een overwigt van goed voor het Menschdom hebben te weeg gebragt, en dat zij voorzeker moet gerekend worden onder het getal dier gewigtige gebeurtenissen, die het meeste hebben bijgedragen tot de vorderingen der Beschaaving en Verlichting, niet alleen in *Europa*, maar in alle die deelen der wereld, waar de *Europeaanen* hunne kundigheden en beschaaving hebben overgebragt. — Ik heb bovendien gemeend mij te kunnen uitdrukken met de vrije openhartigheid van eenen Geschiedschrijver, die, zoo veel mogelijk, met geene Eeuw of Land in betrekking moet staan; terwijl ik mij gestreeld heb met de gedachte, dat het Heiligdom der Weetenschappen voor alle vooroordeelen geslooten was, en dat eene beroemde Maatschappij, wijsgeerig genoeg om zoodanig een onderwerp te kiezen

en

en met betrekking tot hetzelve de waarheid uit te noodigen, ook buiten twijfel geschikt was om de waarheid te hooren." — Zij heeft na dezelve geluisterd en het verdienstlijk Stuk bekroond.

In denzelfden geest als de Proeve is het *Aanhangzel* geschreeven; 't zelve behelst eene korte schets der Kerkelijke Geschiedenis, zedert de Geboorte van JESUS CHRISTUS, tot de Hervorming in de Zestiende Eeuw.

Wij kunnen niets meer doen, dan de Verdeeling en Inhoud opgeeven, met de hoofdonderscheidingen, daaraan toegevoegd.

Eerste Tijdperk. DEMOCRATIE. Zedert JESUS CHRISTUS tot aan den tijd van KONSTANTYN. Van het Jaar 1—325. De eerste *Christenen* vormen eene Godsdienstige Maatschappij, van de andere afgescheiden. Deeze Maatschappij verandert langzaam in een gevestigden Staat. Het Stelzel van Gelijkheid heeft in den beginne de overhand, en wordt vervolgens vervangen door een Stelzel van Kerkelijke Ondergeschiktheid.

Tweede Tijdperk. OLIGARCHIE. Van den tijd van KONSTANTYN tot aan MAHOMETH. Van 325-604. Grondvesting van het Patriarchaale Stelzel.

Derde Tijdperk. MONARCHIE. Van den tijd van MAHOMETH tot dien van HILDEBRAND. Van 604—1073. Het gezag van den *Roomschen* Stoel verkrijgt in het Westen de overhand, zo wel omtrent tijdelijke als geestelijke zaaken.

Vierde Tijdperk. DESPOTISMUS. Van den tijd van HILDEBRAND tot de verschijning van LUTHER. Van 1073—1517. In twee Afdeelingen is dit Tijdperk gesplitst. De eerste vinden wij dus omschreeven: Het gezag van den *Roomschen* Stoel wordt onbepaald. De Pausen worden beschouwd als de Vertegenwoordigers van God, en de geheele Aarde als hun Eigendom. — De tweede Afdeeling: Het gezag van den *Roomschen* Stoel begint te verminderen; de verlichting breekt door; men gevoelt de behoefte eener Hervorming in de Kerk.

De Schrijver erkent, in zijn Voorberigt, in het zamenstellen van dit Kortbegrip, veel diensts gehad te hebben van THYMS en SPITTLERS arbeid in dat vak.

Schoon een Werk, 't geen zichzelven aanprijst, onze aanprijzing niet behoeve, hebben wij 'er de aandagt onzer Leezeren twee keeren bij doen stilstaan,

Dat de *Verlichting* over deezen schrijfärbeid zich verheuge; dat de *Verduistering* (*), kan zij bloozen, met schaamte overdekt worde!

(*) De Heer VILLERS betitelt doorgaans de Vijanden der *Verlichting*, die zich in zeer onderscheidene gedaanten voordoen, met het woord van *Obscuranten.*

Verhandeling over de Geleij der Beenderen en derzelver gebruik in de algemeene en bijzondere voedsel verschaffende Huishoudkunde; vooral voor de Zieken en Behoeftigen. Door A. A. CADET DE VAUX, *Bestuurer van het Militair Hospitaal te Parijs, enz. enz. Gedrukt en uitgedeeld op last van den Minister van Binnenlandsche Zaaken. In den Hage, bij* de Erven van L. van Cleef, 1805. *In gr. 8vo.* 108 *bl.*

In onzen vindingrijken leeftijd, in welken men overstroomd wordt met nieuwe of verbeterde ontdekkingen en uitvindingen, van welke zommige ook inderdaad even zoo belangrijk bevonden zijn, als andere zich integendeel in hun vorig niets verliezen, is het van het grootste belang, om zich noch door machtspreuken, noch door wederzijdsche te ver gedrevene begrippen omtrent de wezenlijke waarde van het oude en het nieuwe, te laten wegslepen. De verstandige twijfelaar *zal, derhalven,* alles onbevooroordeeld onderzoekende, *zich ont*houden om eene uitspraak te doen, tot dat de ondervinding hem voorgelicht heeft, die ook alleen in staat is om ons a posteriori de meerdere of mindere waarde te leren kennen van het geen zommige vernuften ons zoo dikwerf a priori trachten te betogen. Dit mag misschien ook het geval wezen met het geen zommige Genees-, Schei- en Huishoud-kundige Schrijvers zedert eenige jaren bekend gemaakt hebben, omtrent het gebruik der beenderen, als voedsel, en als geneesmiddel tegen de tusschenpozende koortzen. Deze veronderstelling, althans wat de voedende kracht der beenderen betreft, schijnt, wel is waar, ingevolge de scheikundige onderzoekingen, die daaromtrent werkstellig gemaakt zijn, veel grond te hebben; weshalven ze ook, wegens hare belangrijkheid vóór een groot gedeelte der maatschappij, de naauwkeurigste opsporing verdient. Dan, zonder hier te verre

re uit te weiden, willen wij alleen in overweging geven, of wij met het werk van de vertering der spijzen, en de voeding van ons ligchaam over het geheel, op zoodanigen effen voet staan, dat wij a priori met zekerheid kunnen bepalen, welke soort van spijzen op den duur het geschiktste en dienstigste daar toe zijn? Hoe kort toch is het geleden, om maar één voorbeeld aan te halen, dat VIREIJ beweerd heeft, dat geenzins het lijm of de gelei, welke de delen der dieren in zich bevatten, maar alleen de eiwitstoffe derzelve, als het meest geanimalizeerd, het wezenlijke voedsel voor den mensch oplevert? Het zijn dus, ook wederom in dit geval, de gevolgen der voldoende proeven, welke met deze beendergelei in Hospitalen, Armhuizen, op Schepen enz. reeds genomen zijn of nog zullen genomen worden, die ons de waarde der zake zullen doen kennen. Wijzelijk heeft men daarom ook te *Parijs*, bijzonder na dat de Heer SEGUIN, in zijne Verhandeling *over het koortsverdrijvend beginsel van den koortsbast*, ook de dierlijke gelei, op chemische gronden, als een *antifebrile* aangeprezen heeft, eene Commissie benoemd om dit te onderzoeken, aan het hoofd van welke de met roem bekende PORTAL zich bevindt; gelijk wij ook vernemen, dat 'er te *Berlijn*, en wel op hoog bevel, in de *Charité*, proeven mede genomen worden, alsmede te *Weenen*, in de Militaire Hospitalen, welke laatste in den eersten opslag zeer schenen te voldoen; het welk ook de éénige weg is, niet alleen om het voorgegevene daaromtrent a posteriori gestaafd te zien, maar ook om het meerder of minder gewicht van de daaromtrent geopperde zwarigheden des te beter te kunnen beoordelen, en ook de zaak zelve, door de nadere daaruit ontstaande ontwikkelingen, meer en meer te verbeteren. — Gretig namen wij uit dien hoofde dit voor ons liggend boekje in handen, in welk wij ons verbeeldden, eenige resultaten van zoodanige proeven, althans eenige facta, ter nadere staving van deze misschien allerbelangrijkste uitvinding, aan te treffen; dan wij vonden ons in deze verwachting te leur gesteld. Dit werkje, 't welk, zo wij ons niet bedriegen, reeds voor eenige jaren geschreven, en waarvan ook voor twee jaren eene Hoogduitsche vertaling verschenen is, behelst niets van dien aart. Den Schrijver is het hier voornamelijk te doen, om de wijze te leren kennen, op welke die beenderen moeten be-

„ over te laaten." Eene aanmerking, die in zeker opzigt geldt, doch op weinige der hedendaagsch uitkomende Werken past, als in welke oppervlakkigheid veeleer, dan naauwkeurig uitpluizen, een hoofdtrek uitmaakt. Wij schrijven dit niet neder om het Werk voorhanden aan te duiden, als onderhevig aan het verwijt, waarop de boven bijgebragte gispende aanmerking rust: want, schoon 'er veel in voorkomt, dat de zaak van den grond ophaalt, gepaard met gestadige vergelijkingen van vroegere, laatere en hedendaagsche tijden, betrekkelijk de Volkplantingen, en zulks den oppervlakkigen Leezer, die slegts tijdverdrijf zoekt, moet verveelen, is 'er een schat van Geschiedkunde ten opzigte van het onderwerp in ontslooten, die den belanghebbenden en nadenkenden Leezer moet behaagen. Eenige stukken, ja, zouden beknopter hebben kunnen worden voorgedraagen, en bovenal in een duidelijker en bevalliger stijl gekleed. En de Heer G. K. VAN HOGENDORP, de sterke aanraader ter vertaalinge, erkent dit laatste, en de Heer Vertaaler VAN IJZENDOORN beaamt het veelal ingewikkelde en duistere van 's Schrijvers stijl, doch betuigt tevens, dat hij getragt heeft en verder tragten zal, zo veel tijd en vermogens hem toelaaten, daaraan te gemoet te komen. Te eenemaal, egter, heeft hij het niet kunnen ontgaan, en oordeelt dat deswegen zijn arbeid wel eenige toegeevenheid zal behoeven. Wij willen, om de waarde des Werks wille, hem deeze niet ontzeggen.

Schoon dit Werk meest de zodanigen betreffe, die met de Volkplantingen te maaken, en bovenal die op derzelver beheer betrekking en invloed hebben, zullen ook, overeenkomstig met VAN IJZENDOORN's aanmerking, „ Liefhebbers van Historiekunde, offchoon geene onmiddelijke betrekking tot het hoofdonderwerp hebbende, zich hier vergast kunnen vinden met veele belangrijke waarneemingen, de Geschiedenis en Staatkunde der oude en nieuwe Volken betreffende, waarmede het Werk als doorzaaid is." Wij voegen 'er bij, dat deeze, in de toegevoegde *Aanmerkingen*, niet weinig lichts ontvangen. Aan den voet der bladzijden heeft de Vertaaler hier en daar, tot opheldering voor den *Nederlandschen* Leezer, eene Aanteekening geplaatst, en onder de agtergevoegde 'er een ingelascht.

Het geheele Werk beslaat in 't *Engelsch* twee Deelen; de Vertaaling wordt, bij voeglijke Afdeelingen, in Stuk-

jes

jes uitgegeeven. In vier Hoofdſtukken is het ganſche Werk begreepen. Het I. voert ten opſchrift: *De betrekkingen tusſchen het Moederland en deszelfs Volkplantingen, aangemerkt als Gewesten van den gemeenen Staat.* II. *De betrekkingen tusſchen de Volkplantingen onderling, aangemerkt als Leden van het groot Gemeenebest der Volkplantingen.* III. *De betrekkingen tusſchen de Moederlanden onderling, aangemerkt als Leden van het groot Europeesch Gemeenebest.* IV. *Beoefenende gevolgen, welke uit deeze betrekkingen kunnen worden afgeleid, ter betere beſtuuring der Volkplantingen.*

Het *Eerſte Deel* der Vertaaling vervat niet meer dan het eerſte, doch zeer breedvoerige Hoofdſt. der eerſte Afdeeling. Naa eene Inleiding, kortlijk handelende over het *Merkantile Stelzel* en het *Stelzel der Ekonomisten*, tragt BROUGHAM in 't zelve te ontvouwen: De Staatkundige betrekkingen, welke tusſchen de Volkplantingen en het Moederland plaats hebben; — derzelver onderlinge betrekking, met opzigt tot den Koophandel; — en eindelijk, de bijzondere betrekkingen, het zij van Staatkunde, het zij van Koophandel, welke 'er beſtaan tusſchen de leden van het groot *Europeesch* Gemeenebest, en de verſchillende deelen van het groot Gemeenebest der Volkplantingen.

Hoe groot, in veele opzigten, het verſchil is tusſchen de *Griekſche* en *Romeinſche* Volkplantingen, en die van laateren tijde, de *Spaanſche*, de *Portugeeſche*, de *Franſche*, de *Engelſche*, de *Hollandſche* enz., en hoe men dus uit de eerstgemelde tot de laatstgenoemde niet kan beſluiten, wordt met veel bondigheids aangeweezen; en hebben de Handelbetrekkingen een groot aandeel in des Schrijvers overweegingen. Wij zouden veel te uitvoerig worden, met eene ontleeding op te geeven van den loop zijner denkbeelden. Beter voldoet aan ons bepaald beſtek, hier en daar iets uit te kippen, 't geen en de denkwijze en den ſchrijftrant des *Engelſchen* Autheurs ontvouwt.

Naa een zeer zwart, doch echt gekleurd tafereel der meesten, die zich na de *West-indiſche* Volkplantingen begeeven, opgehangen te hebben, laat hij volgen: „ De arbeid, welke niet door de *Europeërs* of de *Kreöolblanken* wordt verrigt, komt geheellijk neder op de *Afrikaanen*, van welke alleen het bedwang van huns Meesters arm de afgevergde taak kan afpersſen. De *Blanken* maaken eene klasſe uit van verhevener menſchen, die,

trots op hunne zigtbaare onderscheiding, de Slaaven aan zien als schepzelen van een laager natuur, ten gebruike hunner vermaaken geschaapen, en gehouden om zich naar de grilzieke invallen van hunnen wil te laaten bewegen. Van daar de walgelijkste besmetting, met welke het verblijf in de *Nieuwe Wereld* het karakter van den *Europeër* bezwalkt — een zucht tot onbedwongen magt over zijne minderen — een baatzuchtig gebruik maaken van hunne ongelukkige gesteltenis, ter bereiking van eigenbelangen — eene schandlijke zorgloosheid omtrent het geluk van een geslacht, in welks genietingen hij met geen gevoelig hart zou kunnen deel neemen — eene verfoeilijke onverschilligheid omtrent het lijden zijner medeschepzelen — en eene niet min haatlijke hebbelijkheid, om elke eigenzinnige luim of begeerte ten hunnen koste in te volgen. Ziet daar de noodwendige gevolgen van dien onnatuurlijken staat der Maatschappij, welke het zweet en het stof aan den *Afrikaan* toewijst, en voor den *Europeër* de vrucht en de schaduw behoudt."

Ten aanziene van de *Hollanders* in de *West-indiën* merkt de *Engelschman* aan: „De *Hollanders*, gewoon voor luttel gewins te wroeten, wier hebzucht niet door de *Spaansche* waardigheid van karakter getemperd is, en daarenboven aangeprikkeld door de mededinging van lieden, die groote kapitaalen bezitten, munten niet bijzonder uit onder de Natien in de *West-indiën*, welke de meeste menschlijkheid als Meesters over hunne ongelukkige natuurgenooten gebruiken, of het kieschte zijn in veelerlei zoort van winstbeloovende onderneemingen."

De Vertaaler berigt ons, dat hij het vervolgen van het Eerste Deel, waarvan tot nu toe het eerste Stukje alleen het licht ziet, goedgevonden heeft nog voor eene wijl te vertraagen, ten einde de uitgave van het Tweede en laatste Deel deezes Werks, het welk de tegenwoordige groote en voor geheel *Europa* zeer gewigtige hoofdgebeurtenis van *St. Domingo* behandelt, om het rechttijdige van het onderwerp, te vervroegen, daar zulks zonder benadeeling van het geheel konde geschieden. — Voorts vermeldt hij in 't voorbijgaan, dat de *Engelsche* Schrijver, die reeds in het zestiende jaar zijns ouderdoms, wegens het schrijven van zeker wiskundig Werk, met het Lidmaatschap der Koninglijke Maatschappij te *Londen* is vereerd geworden, deezen zijnen arbeid in het oorspronglijke ten Jaare 1803 heeft uitgegee-

geeven: deeze jaarsvermelding is noodzaaklijk. De groote *Fransche* toerusting na *St. Domingo*, toen ten tijde, deedt het waarschijnlijk staan, dat de *Blanken* nog eenmaal de overhand verkrijgen, en deeze *Volkplanting*, op nieuw, onder de gehoorzaamheid van het *Moederland* komen zoude. „ Niet te min," voegt de Heer VAN IJZENDOORN 'er nevens, „ zal men bevinden, dat de behandeling van het Onderwerp daardoor, op dit oogenblik, nog niets van deszelfs belangrijkheid verlooren heeft."

Dit grootlijks Staatkundig gedeelte deezes Werks, op de Geschiedenis gegrond, met de daaruit waarschijnlijk voortvloeiende gevolgen gepaard, stelt ons in drie Hoofdafdeelingen, in Hoofdstukken onderscheiden, voor oogen, 't geen wij hier boven als de IIIde Afdeeling deezes Werks opgegeeven hebben. Het daar zo kort ineengedrongen vermeldde wordt, opdat wij den aart van dit Deel beter doen kennen, door den Schrijver in deezervoege meer ontwikkeld voorgedraagen: „ De twee groote hoofdomstandigheden, welke wij tot de stoffe onzer overweeginge neemen, zijn, in de *eerste plaats*, de afscheuring door opstand van de Volkplantingen, of de oprichting en vestiging van beschaafde en onafhangelijke Staaten in de koloniaale Gewesten — en in de *tweede plaats*, de afscheiding der Volkplantingen door eenen opstand van de laagere Geslachten van het menschdom, of eene invlegting in het koloniaal Stelzel van zoodanige onafhangelijke Gemeenschappen, als welke zich dan nog in eenen staat van onbeschaafdheid zouden bevinden; en deeze omstandigheden moeten wij, volgens ons bestek, niet beschouwen met opzicht tot derzelver uitwerkzels op de belangen van het Moederland, of op den inwendigen staat van het Staatkundig Stelzel, uit Volkplantingen en Moederland zamengesteld; maar ten aanzien van de uitwerkzelen op de belangen der nabuurige Volkplantingen, of op de inwendige geschapenheid van het *Koloniaal Stelzel*, dat is, de wederzijdsche betrekkingen van de onderscheiden Volkplantingen, buiten betrekking van derzelver Vader-Staaten aangemerkt. En wij moeten derhalven de uitwerkzels van een welgeslaagden opstand der *Negers* in de *Fransche Eilanden* niet overweegen met opzicht tot de belangen van *Frankrijk* zelf, maar tot die haarer nabuuren in *Amerika*, en tevens onderzoeken, wat de waarschijnlijke gevolgen van zulke omkeeringen op de *Koloniaale Belangen* deezer nabuuren zijn zouden.

„ Het onderzoek, thans voorhanden, fchift zich in drie onderfcheide deelen. Vooreerst zal ik in 't algemeen de uitwerkzels trachten te ontvouwen, welke men te wachten hebbe, in gevalle eene Koloniaale Onafhangelijkheid zich in *eenig gedeelte* van het Koloniaal Stelzel vestigde. — Vervolgens zal ik meer bijzonder de waarfchijnlijke uitwerkzels in aanfchouw neemen, indien een onafhangelijke Staat zich vestigde in de *West-indifche* Volkplantingen; en in het tegenovergeftelde geval, welke gevolgen te wagten zijn, indien de rust in de oproerige Eilanden herfteld wierde, het zij dan dat de oude orde van zaaken wederom ftand greep, of dat de *Negers* zich aan het gezag der Wetten, onder een Stelzel van Vrijheid, mogten onderwerpen. — En eindelijk zal ik de natuurlijke gevolgen nafpooren, in geval de *Franfche* Eilanden *in een ftaat* van opftand bleeven volharden, en daaruit eene *onafhangelijke Neger-Mogendheid* gebooren wierd."

Welk een veld voor de Staatkundige Befpiegeling der Volkplantingen! Hoe veel ftofs tot gisfingen, op meer of min waarfchijnlijkheden gebouwd! Wij hebben de affcheiding van *St. Domingo*, en het daar oprigten van een *Neger-rijk*, beleefd! Wij leeven nog in dagen, die, uit eenen anderen hoek, de *Engelfche Volkplantingen* met vermeestering dreigen, en welker geheele uitflag nog onzeker is, maar die dusverre, in dien oord, den *Engelfchen* een allergevoeligfte neep, met voor hun kommerlijke uitzigten, toebragten. — Dan wij *beoordeelen* een Werk, en fchrijven geene Gefchiedenis.

Dit op die wijze afgefcheiden en om gemelde reden vroeger uitgegeeven Stuk gaat, gelijk het voorige, met eenige ophelderende Aanteekeningen gepaard, en verdient eene herhaalde leezing. Tot beter verftand zal men wél doen, met de hier dikwijls aangehaalde, in onze taal vertolkte, Werken van EDWARDS (*) daarbij op te flaan.

Wij plaatzen ten flotte nog deeze toelichtende, maar ontzettende aanmerking des Schrijvers: „ De evenredigheid van de *Negers* tot de *Blanken* in de *West-indiën* verfchilt ongemeen veel van die der Slaaven tot hunne Mees-

(*) EDWARDS, *Burgerlijke en Handelkundige Gefchiedenis der Engelfche Volkplantingen in de West-indiën*, VI Deelen, alsmede diens *Gefchiedkundige Befchouwing van St. Domingo*, in 1802 uitgegeeven, beiden bij A. LOOSJES PZ.

Meesters, in de ergste tijden, en in de vermogendste gedeelten van de oude Staaten. Het middengetal was in de *Britsche* Volkplantingen, in het Jaar 1790, met uitsluiting van *Barbados*, de *Bermudes* en de *Bahama* Eilanden, nagenoeg als *tien* tot *één*; in de *Fransche* Volkplantingen bijkans van *veertien* tot *één*; in de *Hollandsche* Volkplantingen van *drieëntwintig* tot *één*; en van de geheele *West-indiën* te zamen schier *tien* tot *één*. Gevolglijk verschilt het middengetal van eene evenredigheid van *drieëntwintig* tot *één* afgerekend, tot die van *vier* tot *één*. — En wel verre van het overbodigste te weezen in de Steden, waar de vrije lieden het talrijkste zijn, en het Bestuur de meeste kragt heeft, even gelijk in de oude Staaten plaats hadt, zijn de *Negers*, in tegendeel, in de *West* hoofdzaaklijk over 't land verspreid. De Hoofdstad van *Jamaika* bevat tusschen een vierde en vijfde gedeelte van de geheele *blanke* bevolking van het Eiland, en niet boven een vijftiende deel van de *Negers*. In *Italie* of *Griekenland* zouden deeze evenredigheden juist het omgekeerde zijn geweest."

Wij hoopen, dat het vertier eenigzins aan de onkosten van de Drukpers moge beantwoorden, ten einde wij spoedig het Werk volkomen krijgen.

Reize door Frankrijk, in gemeenzaame Brieven, door ADRIAAN VAN DER WILLIGEN *aan den Uitgeever. Met Plaaten. Iste. Stuk. Te Haarlem, bij* A. LOOSJES, Pz. 1805. *In gr. 8vo.* 172 *blz.*

Ganschˈ veel zijn de Reizen en Beschrijvingen, welke wij in de laatste jaaren, zo na *Frankrijk* als na de Hoofdstad *Parijs*, ontvangen hebben. *Engelschen*, *Duitschers* en *Zwitzers* deelden dezelve hunnen Landgenooten mede, en de vaardige vertaalpen onder ons was gereed om ze den onzen aan te bieden. In den loop onzer Letteroefeningen hebben wij niet verzuimd, des verslag te geeven, en de meerdere of mindere verdiensten van elk, naar ons oordeel, te doen kennen. Het heeft aan Vaderlanders niet ontbroken, die, door nieuwsgierigheid en weetlust gewekt, zich derwaards begaven en 'er eenigen tijd verbleeven, — die, door het grootsche en zonderlinge, daar beschouwd, getroffen, bij hunne wederkomst, in den kring hunner kennissen, verhaal deeden van het geziene en van hunne ontmoetingen; doch

wij

wij herinneren ons, op dit oogenblik, geen Vaderlander, die zijne Landgenooten onthaalde op een gedrukt berigt deswegen. Trouwens, alle Reizigers zijn geen Schrijvers, en dit mag men voor een geluk houden; anderzins zou de plaats in de Boekverzamelingen, voor Werken van dien aart bestemd, veel te klein vallen, en wij ons met dusdanige Verhaalen overlaaden vinden.

Genoegen schonk het ons, een Vaderlander aan te treffen, die ook de pen op 't papier zette, en het geschreevene der Drukperse aanbeval. *Parijs* levert de stoffe zijns geschrifts niet op; schoon de Heer VAN DER WILLIGEN, gelijk wij in het zekere onderrigt zijn, zich langen tijd, den tijd van jaaren, in die Hoofdstad hebbe opgehouden. Een zeer korte Brief aan den Uitgeever geeft ons den oorsprong en aart deezes Werks te kennen. Dezelve beslaat *zo luttel plaats, dat wij die weinige regels geheel mededeelen. Een Brief uit Parijs, den 1 Dec. 1804 gedagtekend, is van deezen inhoud:*

„ Gij vraagt, Vriend! of ik 'er iets tegen heb, dat „ gij mijne Brieven, over een groot gedeelte van *Frank-* „ *rijk*, drukt en uitgeeft, met achterlaating van eenige „ bijzonderheden, ons aangaande, en welke voor het „ algemeen van geen belang zijn; terwijl gij denkt, dat „ dezelve onze Landgenooten aangenaam en zelfs nuttig „ kunnen weezen? en mijn antwoord is: *Ik heb 'er niets* „ *tegen.* — De beoordeeling, waartoe een ieder, door „ het in druk geeven van een werk, regt krijgt, kan ik „ te geruster afwachten, daar ik mij op *hetzelve niets* „ laat voorstaan, maar het geef voor *het geen het* is, „ te weeten, voor eenvoudige aanteekeningen, van het „ geen ik gezien, daarvan gehoord, 'er over geleezen en „ 'er somtijds bij gedacht heb. Echtheid en naauwkeu- „ righeid, als de voornaame vereischten van een reis- „ verhaal, heb ik altijd in het oog gehouden. Hiervan „ althans ben ik verzekerd, dat zij, die dezelfde reis „ doen, en deeze aanteekeningen als een *Itineraire* willen „ gebruiken, zullen overtuigd worden."

Een Schrijver, die met zulk eene *Hollandsche* rondheid van zijn Werk spreekt, moet elks genegenheid gunstig voor in neemen. Wij verwijlden niet, hetzelve te leezen, en konden niet nalaaten, ons menigmaal voor den geest te brengen de *Beschouwing der Maatschappij en Zeden in Frankrijk, Zwitzerland, Duitschland en Italie,* door JOHN MOORE, *M. D.* in zeven Deeltjes bij onzen Drukker YNTEMA uitgegeeven; een Werk, zo zeer in den

smaak

ſmaak onzer Landgenooten vallende, dat een herdruk gevorderd en gegeeven werd. VAN DER WILLIGEN, met den geest eens rechtſchaapen Waarneemers begaafd, geeft des blijk; bijzonder moeten wij hier vermelden, dat hij noch zo zeer ingenomen is met zijn eigen Volk en Landaart, dat hij alles naar dien maatſtok goed of kwaad keure, noch zo zeer verkuisd op 't vreemde en *Franſche*, dat hij alles *verfranscht* wil hebben. Verre van daar: hij wijst, bij voorkomende gelegenheden, het gebrekkige in ons Vaderland aan, weet het goede op den rechten prijs te ſchatten, en gaat ten opzigte van *Frankrijk* naar dien eigenſten regel te werk; dus op eenen grooten afſtand verwijderd blijvende van de uiterſten der onoordeelkundige verſmaading en ongeregelde loffſpraake.

VAN DER WILLIGEN vangt zijne Reis in Julij 1804 aan, naa het Feest van den 14 te *Parijs* bijgewoond te hebben; van welk Feest de *Franſche* Nieuwspapieren een veel grooter ophef maaken, dan het, zijns oordeels, verdiende, en 't welk, gelijk hij vervolgens gelegenheid vondt op te merken, op verre na niet vergezeld ging met die algemeene en ſterke toejuichingen, als de Dagbladen vermelden. *Dyon* was de plaats zijner beſtemming. De reis derwaards, 't reisgezelſchap, de voorbij- en doorgetooge plaatzen, en de Stad zelve worden in den eerſten en tweeden Brieve beſchreeven. De *Hollander* laat zich onmiddelijk zien, in het opgeeven der Reiskosten en Verteeringen; 't geen egter voor anderen op dien weg van nut kan weezen. — Met den derden Brief vangt de reis aan van *Dyon*, en wordt dezelve voortgezet tot *Chalons*, met vermelding der aangedaane plaatzen. Regen, veelvuldige regen vergezelde hem op reis. Der landlieden voorzegging werd vervuld, dat, als het in dit gedeelte van *Frankrijk* eens begint te regenen, het doorgaans eenige dagen duurt, voor reden geevende dat de wolken tusſchen de bergen blijven hangen. — In den vierden Brief is de Reiziger ſcheepvaarende na *Lyon*. Uitlokkende plaatsbeſchrijvingen levert die vaart op, en de reisontmoetingen zijn bevallig en leerzaam: ſoms gaf de geſteldheid van de vaart gelegenheid tot wandelingen; op een deezer bezoekt hij *Trevoux*.

Van eene hoogte afklimmende, om zich weder ſcheep te begeeven, ſchrijft hij: „ Nu had ik bijna geen oogen genoeg om overal rond te zien, ſteenrotzen, groene heu-

heuvelen, tuinen, buitenplaatzen, lusthuizen, boschjes, hooge boomen, een kronkelende rivier, zoo ſtil en effen, dat al de voorwerpen rondom 'er zich als in een ſpiegel in vertoonen; nu en dan eens een ſchuitje, en langs de oevers hier en daar een groepje menſchen of vee; ſchikt dat alles in uwe verbeelding, zoo fraai en aangenaam door elkanderen als gij wilt, en gij zult het niet fraaijer maaken dan het indedaad is. Veele vermogende lieden van *Lyon* hebben hieromſtreeks hunne buitenverblijven, en komen daar doorgaans, even als onze *Amſterdamſche* Kooplieden, een gedeelte van den Zaturdag en Zondag doorbrengen. Het Steedje *Neuville*, dat wij voorbij voeren, ligt allerliefst; men vindt 'er ook verſcheide buitenplaatzen, die hier, 't geen mij bijzonder beviel, meer aangenaame Landhuizen dan prachtige Paleizen, zoo als men bij ons maar al te veel ziet, geleeken. Is het niet genoeg, hovaardige Rijken! dat gij in de ſteden uwe ſchatten uitkraamt en uwe pracht ten toon ſtelt, moet gij nog tempels van den hoogmoed naast de eenvoudige hutten der Landlieden oprigten, om ook hun daardoor, is 't mogelijk, te vernederen, en om de ſchoone Natuur te ontſieren?"

Lyon is aan de beurt in den vijfden Brieve, en krijgt, als eene Stad van aanbelang, en in zommige opzigten met *Parijs* wedijverende, een dubbel deel; want ook de zesde Brief loopt over deeze Stad, die zo veele merkwaardigheden, oude en nieuwe, ter ſchrijfſtoffe aanbiedt, en den Reiziger aanleiding geeft om 'er zijne gedagten tusſchen in te vlegten. *Lyon* is, uitgenomen eenige plaatzen en eenige weinige ſtraaten, in 't geheel geen fraaije Stad; „ zij is, drukt zich onze Reiziger uit, voor het overige onregelmaatig gebouwd; de ſtraaten zijn eng, meestal zeer nauw en krom; de huizen zijn hoog, en hierdoor is het duister en bedompt, daarbij zeer bevolkt. De morsſigheid en onaangenaame reuk is voor iemand, die daaraan niet gewoon is, inderdaad hinderlijk. Hier kan men nog als een groot ongemak bijvoegen, dat de weg zeer ongemaklijk beſtraat is; de keijen of ſtraatſteenen zijn klein, veelal ſcherp en ongelijk, zoo dat de voeten zeer doen als men 'er lang op gaat. Wanneer men dit aan onze Hollandſche Franschmannetjes, die dit land niet anders kennen dan uit het *Mode-Journaal*, *l'Almanach des Graces*, of de eene of andere Roman, en die zoo veel op hebben met *Frankrijk*, vooral met de

voor-

voornaamste Steden in hetzelve, eens vertelde, zouden zij aartig staan te kijken; want 'er zijn veele van die zuikerpopjes, die zich verbeelden dat men hier op Roozen wandelt; dat men niets anders ruikt dan Amber en Jasmijn, niets eet dan keurige spijzen, niets drinkt dan nektar, niets hoort dan lieflijke toonen en streelende woorden, en niets ziet dan dat aangenaam en bevallig is; maar het gaat 'er zoo niet; dit land heeft, zoo wel als andere landen, zijne schoone en leelijke zijde."

Onze Reiziger is een liefhebber van den Schouwburg; hij liet dien te *Lyon* niet onbezogt. Hij zag 'er een Blijspel en eene Opera. „ Het speelen, schrijft hij, was maar zeer middelmaatig; het zijn waarlijk ook geen tovenaars; echter als zij te *Amsterdam* speelden, en zulk soort krijgt men 'er doorgaans, zouden onze lieden van smaak 'er drok na toe loopen, terwijl zij den neus optrekken als men hun spreekt van den grooten of Stadsschouwburg, waar ik ondertusschen verscheide stukken zeer goed heb zien uitvoeren, en waar zommige vertooners speelen, die zelfs door *Fransche* Konstkenners en voornaame Konstenaars, niet ligt gereed om aan vreemden lof toe te zwaaijen, openlijk bewonderd worden. Ja ik durf staande houden, dat dit Tooneel, behoorlijk aangemoedigd en bestuurd, weldra zou verdienen, om onder de eerste Tooneelen van *Europa* gerangschikt te worden. Wanneer zal die ellendige laage en verderflijke trek, naar al wat vreemd is, onder ons eens ophouden, en de *Hollandsche* zeden en voortbrengzels van konsten en weetenschappen, waar wij, ten allen tijde, billijk roem op mogten draagen, eens herleeven! Trachten wij van onze nabuuren en van vreemden te leeren, wanneer 'er zich iets nuttigs voor ons opdoet; maar laaten wij toch bij aanhoudenheid niet dwaas en slegt genoeg zijn om hun in alles na te volgen. Gij hebt deeze en dergelijke aanmerkingen niet noodig, Vriend! maar gij vat dikwijls de pen op tot nut en vermaak onzer Landgenooten, en bij zoodanig eene gelegenheid zou zoo iets te pas kunnen komen."

De *Lyonnezen* beschrijft hij als grootendeels *Konings*- of liever BOURBONS-gezind, en zeer gehegt aan de Kerk. „ De reden," zegt hij, „ der bijzondere gehegtheid deezer Stad aan het Hof, den Adel en de Geestlijken, schrijft men voornaamlijk toe aan het belang, dat zij had bij het instandhouden der pracht, weelde

de en verkwisting. Aan wie toch zouden zij hunne kostbaare *Lyonse* stoffen, borduurzelen en dergelijke verkogt hebben, als de eerste grondbeginzelen der omwenteling stand hadden gehouden? — Nu daaromtrent valt het hun dan tegenwoordig nog al in de hand." Een gedeelte was egter Republikeins. De rampen, door deeze Stad bij de Omwenteling bezuurd, worden niet vergeeten; dan, dat deeze gebeurtenis *Lyon* op het verlies van omtrent 20,000 menschen zou te staan gekomen zijn, dunkt onzen Reiziger wat groot.

Zeer onderhoudend is het vaaren van *Lyon* na *Avignon*; men verlustigt zich hiermede in den zevenden Brieve. Met den achtsten, uit *Marseille* geschreeven, worden wij onder den weg opgehouden door het bezoek der vermaarde Fontein van *Vaucluse*, alom bekend door PETRARCHA en diens schoone LAURA. Gaarne laat men zich zo ophouden, en deelt in de aandoeningen des Schrijvers, die, alle de grootsche tooneelen beschreeven hebbende, vervolgt: „Eenige jaaren vroeger had hier de liefde misschien mijne denkbeelden bezig gehouden, thans vervulden verhevener gedachten geheel mijne ziel — de flaauwe beelden der Eeuwigheid, der Schepping en der Onsterflijkheid zweefden voor mijnen geest. — Weg met al die beuzelagtige pracht, waarmede men den Godsdienst ontluistert, met alle die leerstellingen, die 'er het menschelijk vernuft heeft bijgehangen! Al wat menschelijk is, is hier beuzelachtig, en zinkt weg naast de Grootheid van den Schepper, dien men rondom niet anders dan met Eerbied kan beschouwen. — Ik knielde niet, ik sprak geen gebed uit, — maar betrachtte, bewonderde, gevoelde en hoopte. Het nieuwe en ongewoone der voorwerpen droeg zekerlijk veel tot deeze mijne geestvervoering bij. Zulk eene verhevene gewaarwording, zulk eene zachte aandoening is onbeschrijfbaar."

De reis is voorts vol afwisselingen, plaats- en persoonsbeschrijvingen. Van *Avignon* vinden wij hier te verlangene narigten, alsmede van de reis van *Avignon* na *Marseille*, welke Stad het onderwerp van den negenden Brief uitmaakt. Die Koopstad verdient en verwerft eene bijzondere beschrijving, doormengd met veele aanmerkingen. De daarop volgende beschrijving van een' *Hollandschen Kamerbroeder* is zeer wel getroffen, doch te uitvoerig voor onze overneeming. — „Onze Natie," schrijft hij ten slot, en naar waarheid, „weet nog niet genoeg den

mid-

middelweg te houden tusfchen het ftijve, ftroeve, ernftige en losbandige, en mist daardoor veele genoegens der zamenleeving, waartoe zij anderzins, door haar in zeer veel opzigten boven dat van andere Natiën uitmuntend karakter, bij uitneemenheid gefchikt is."

Nog iets van *Marfeille*, als eene Koopftad. Goedkoop koopen en duur verkoopen, zegt hij, is altijd de hoofdbedoeling en beweegoorzaak van hunne (der Kooplieden) daaden en verrigtingen, en dit bedrijf fchijnt eenen aanmerkelijken invloed op hun Character te hebben; echter meent hij, zonder partijdig te zijn, wat aanbelangt de ijver, orde, naauwkeurigheid, en vooral ook de goede trouw, onzen Landgenooten de voorkeur te mogen geeven. — De Kooplieden van *Marfeille* fcheenen in 't geheel niet in hun fchik met het tegenwoordig Gouvernement, en befchouwden het als een Krijgsbeftuur, nadeelig voor den Koophandel; en de geest van Koophandel fchijnt 'er de algemeene geest.

Negen Plaats-afbeeldingen in 't klein, en doorgaans niet onbevallig, vercieren dit Boekdeeltje, met een Muziekplaatje. Bij het Tweede Stuk wordt eene algemeene Kaart van *Frankrijk* beloofd. Wij zien met verlangen de voortzetting van deezen fchrijfarbeid onzes reizenden Vaderlanders te gemoete.

Brieven uit Parijs, gefchreven in de Jaaren 1802 *en* 1803, *door* J. F. REICHARDT. *IIIde en laatfte Deel. Amfterdam, bij* W. Holtrop, 1805. *In gr.* 8*vo.* 247 *bl.*

Alhier (dus drukt zich de Schrijver in zijnen XXXVIIften Brief uit) *blijft 'er voor een deelneemend mensch niet dan het eenigfte veilige middel tot verftrooijing over*; (beter zouden deze woorden vertaald worden: *flechts één enkel veilig middel ter verftrooijing over*; men vindt meer dergelijke gebrekkig vertaalde plaatzen in dit Werk) *de Schouwburg, nog eens de Schouwburg en altijd weder de Schouwburg — daar maak ik nu ook, zo veel als mogelijk, gebruik van.* Hieraan hebben wij dus ook te danken, dat in deze, anders omtrend fommige zaaken zo aanmerkelijke, Brieven eene zo groote menigte weinig belangwekkende aanmerkingen over de zo merkelijk vervallende Parijfche Schouwtooneelen worden aangetroffen, in welker plaats de Letterkundige en Wijsgeerige of Kunstminnende Lezer liever eenige meer gewigtige aantekeningen, betreffende de nu zo zeer als ooit voor de Geleerdheid en Kunften belangrijke Waereldftad, gezien hadde. Immers, indien wij,

zo uit het geheele beloop dezer Brieven over het algemeen, als uit een dergelijken trek gelijk die, welken wij hier opgetekend hebben, over Parijs moeten oordeelen, dan ſtaat het te vreezen, dat 'er, voor als nog, weinig nuts voor het geletterd gedeelte van Europa, uit de van alomme verzamelde Kunstſchatten, welke thands in die Stad als in één middenpunt verzameld zijn, te wagten is. Doch het is mooglijk, dat de bijzondere trek tot Muziek, Opera en Schouwſpel onzen Reiziger al dikwijls naar die plaatzen gelokt zal hebben, welke, ingevalle deszelfs neiging daarheenen niet zo natuurlijk geſtrekt hadde, welligt niet zo menigvuldig door hem bezocht zouden zijn geweest. Elk Reiziger richt gewoonlijk zijne opmerkingen voornaamlijk op die zaaken, welken hij, volgends zijnen bijzonderen ſmaak, belangrijkst keurt; edoch men kan zich daarin wel te veel toegeeven; en offchoon het waar zij, dat ieder in zijne geliefkoosde kunst wel de beste opmerkingen kan maaken, *zo is het ook tevens waar*, dat zij, die de Stad *Parijs in haaren tegenwoordigen toeſtand* verlangen te kennen, al den tijd, *dien zij met* REICHARDT *in* de Theaters moeten doorbrengen, *grootendeels verſpild achten*, ten zij ze even groote Liefhebbers van het Tooneel zijn. Immers moesten wij wederom [hoewel de Schrijver in de Voorrede zegt, dat hij, op de begeerte van het *groote leezend publick* (in *Duitschland*) deze in dit IIIde Deel meerendeels achtergelaaten, en voor een bijzonder Werk, dat hij over de Franſche Tooneelen onder handen heeft, ter zijde gelegd heeft] eene menigte voor ons weinig waardige Tooneelberigten, ja geheele rollen, doorzwelgen; en wij zouden het den Vertaaler niet ten kwaade, maar als een blijk van juist oordeel geduid hebben, zo hij dezelven aanmerkelijk bekort, *en althands de* verdrietige Lijst van Ververſchingen, welke *bij zekeren* Reſtaurateur VERIJ, in de zaalen van deszelfs *huis op de Terraſſe des Feuillans*, voorhangt, en, volgends des Schrijvers eigene opmerking, *een bijna volledig nieuw Keukenwoordenboek* uitmaakt, als beſlaande bijna 9 volle bladzijden, achtergelaaten, of des noods, ten gebruike van Logementhouders, bijzonder gedrukt hadde; daar zij toch, in een Werk, waarin men, op elke bladzijde, naar de oudheid- of kunstkundige beſchrijving van eenig overblijfſel der Griekſche Kunsteeuwen, of naar letterkundige berigten van eenige zeldzaame Handſchriften, of de wijsgeerige beoordeeling van eenige in dezen tijd hoogst belangrijke bijzonderheden, reikhalzend uitziet, een hoogst verveelend en beuzelachtig voorkomen heeft.

Minder goedkeurings kunnen wij hechten aan het geen de Schrijver van de *Archives Litteraires* (naar luid der Voorrede, bladz. IV) zegt, dat REICHARDT zich te veel zonde toegegeeven hebben in het bekend maaken van *Anecdoten van thands nog leevende perſoonen*; immers wij kunnen niet zien,

dat

dat hij daarin, over het geheel, de *bescheidenheid* uit het oog verlooren hebbe, en houden deze plaatzen voor geene van de minst belangrijke des geheelen Werks, daar ze ons bekend maaken met het eigen, onopgeſierd character en de huisſelijke levenswijze van veele, in het rijk der Letteren en in andere gewigtige vakken des maatſchappijelijken levens beroemde, perſoonen, waaruit zo wel de Zede- als Characterkunde niet weinig voordeels en nuts trekken kan; inzonderheid daar die berigten, over het algemeen, de kenmerken van waarheid en een zuiver zedelijk oogmerk draagen.

Onder de aanmerkelijke zaaken, welken men in dit Deel aantreft, kan men reeds terſtond tellen des Schrijvers bijwooning van de Mis, welke voor den Eerſten Conſul in een der vertrekken van de Tuillerien gecelebreerd werd, en waarbij de beroemde Compónist PAISIELLO de muziek beſtierde. Beide de houding des Conſuls en de geweldige beweegingen van PAISIELLO bij het ſlaan van de maat werden naauwkeurig door onzen Schrijver opgemerkt, welke omtrend den laatstgenoemden zich aldus uitlaat: „ De Conſul ſcheen zo min op de muziek te letten, als op de Mis zelve;" waarop hij, naar onze gedachten toch eenigzins gewaagd, laat volgen: „Men kon klaarblijkelijk zien, dat met dit geestlijk bedrijf ſlechts een ſtaatkundig oogmerk bereikt werd. Toen op het heiligst oogenblik allen op de kniën nedervielen, boog hij zich ſlechts een weinig meer voorover." In hoe verre men op deze aanmerking des Schrijvers ſtaat kunne maaken, willen wij niet beſliſſen, maar alleen aanmerken, dat de verbeelding ons dikwijls in dergelijke omſtandigheden datgeen doet opmerken, 't welk men verwagt te zullen zien; immers het komt met de door den Schrijver bedoelde ſtaatkundige handelwijze des Conſuls niet zeer overeen, dat hij zich in dergelijke oogenblikken, waarmede hij de gunst des Volks tot zich zoude kunnen trekken, onoplettend en onachtzaam zoude gedraagen. — Voords vinden wij, op bl. 12, eenige niet onverſchillige bijzonderheden omtrend de werkzaamheden van den *Abbé* SICARD, welks Inſtituut van Doofſtommen de Schrijver niet als eén uitſluitend eigendom der Franſchen wil aangezien hebben, daar 'er bereids in Duitschland, volgends zijne verzekering, ook verſcheidene zijn; waarbij hij nog aanmerkt, dat SICARD zich thands, in de openbaare Zittingen, meer met lange bovennatuurkundige Lesſen, dan met practiſche oefeningen, bezig houdt. Wat betreft zijne aanmerking, dat 'er in Duitschland thands ook reeds verſcheidene Inſtituuten van dien aart zouden opgerigt zijn, welke hij bijbrengt ter berisping van het bekrompen denkbeeld der meerderheid in Frankrijk, even alsof de Franſchen alleen zulke dingen bezaten, waarvan andere Volken, hoe beſchaafd ook, niets wisten; dit gebrek heerscht, on-

 zes

wanneer deze levenswijze blijft standhouden, gelijk men zulks uit verscheidene Anecdoten, welken REICHARDT over de tegenwoordige levenswijze der *Parvenus* opgeeft, moet besluiten, de welvaart des Rijks vooralsnog niet bestendig gevestigd zijn kan.

'Er zijn echter, ondanks de zichtbaare vermindering der geestoeffenende Maatschappijen, enkele kleine *Gezelschappen*, die zich thands op een' te vooren minder behartigden, en eigentlijk in Duitschland reeds lang met vlijt bearbeiden, nieuwen tak van Historische Weetenschap, *algemeene Staatenkunde* of *Statistiek* geheeten, toeleggen, en dus hierin toonen, dat zij thands ook het goede van hunne Nabuuren niet versmaaden. Onder anderen is 'er ook eene *Societé Statistique* opgerigt, welke Commissien over zes onderscheidene takken der *Statistiek* benoemd heeft, die zich bezig houden met het onderzoek der natuur- en geneeskundige Plaatsbeschrijving; Natuur- en Verhevelingkunde; *Bevolking en openbaare Reddingsmiddelen*; Landbouw *en Huishoudkunde*; *Nijverheid*, Koophandel, Handwerken; *Onderwijs en Schoone Kunsten, naar de* tegenwoordige vereischten der Staaten: een Gezelschap, waaruit, zo het behoorlijk aangemoedigd wierde, een onberekenbaar nut, voor Frankrijk niet alleen, maar voor geheel Europa, te wagten stond.

Om ook ter loops iets van de Theaters te melden, wijl deze alweder, volgends de orde van den dag, de meer gewigtige beschouwingen des Schrijvers komen afwisselen, meenden wij, nog als iets characterkundigs, hier plaats te moeten geeven des Schrijvers opmerking, dat de groote NAPOLEON het meest gesteld schijnt te zijn op de staatkundige en heldhaftige *Spelen* van CORNEILLE, en deszelfs Treurspel *La mort de Pompée* met groote oplettendheid bijwoonde; waarna men het door den Autheur met recht gepreezen Stuk *Le marchand de Smyrne* op eene zeer leevendige wijze vertoonde. REICHARDT noemt dit, onzes bedunkens met groot recht, een zeer fraai Stuk; dan of hij hier de Opera, dan het daaruit getrokken Tooneelstukjen bedoele, is ons niet klaar; doch hoe het hiermede ook gelegen zij, wij moeten bij deze gelegenheid aanmerken, dat ons Nederduitsch Tooneel weleer met deze bevallige Opera insgelijks pleeg te vermaaken, doch dat dezelve thands, voor verscheidene nietsbeduidende Fransche en Hoogduitsche Nastukjens, almede sedert eenigen tijd heeft moeten achterstaan.— Hetgeen de Schrijver daarop van zeker Fransch Stuk, *Fanchon la Vielleuse* of het *Liermeisjen* geheeten, zegt, is weder van dien aart, dat wij 'er gaarne iets meer belangrijks voor lazen; alleen vinden wij 'er eene aanmerking bij, welke onze Vertaalers, die maar alles, wat bij de Franschen of Duitschers eenigen opgang maakt, ook aan onze Tooneelen willen opdringen, van dienst kan zijn: „ Doordien ik de lieve *Fanchon* verschei-

de-

dene reizen zag, heb ik 'er mij zelven van overtuigd, dat haare verplaatzing op het Duitsche Tooneel een misslag en zonder eenige uitwerking zoude zijn." De redenen, die hij daarvoor opgeeft, zijn meest gegrond op het verschil der nationaale zeden en gebruiken der in aart zo zeer onderscheidene Volken. Indien onze Vertaalers met dat zelfde oog van onderscheiding de origineelen, welken zij onderneemen naar te volgen, beschouwden, zouden wij niet zo dikwijls in de gelegenheid komen, van eenige, bij ons zo kwalijk geplaatste, als op hunnen geboortegrond geliefde Stukken, te moeten zien bederven, door ze op eene Hollandsche wijze te zien uitvoeren.

(*Het slot hierna.*)

Zedekundige en Godsdienstige Verhandeling, over den waren aart des Huwelijks; en over de oorzaken — en de gevolgen der verwaarlozing van het zelve, onder onze Landgenoten: door MARTINUS DINGEMANS. *Te Amsteldam, bij* J. B. Elwe. *In gr. 8vo.* 112 *bl.*

„ Onze Meisjes worden zo verteederd, hare zenuwen zo dikwerf ontroerd, geschokt en gespannen, dat zij gedurig in stuipachtige bewegingen geraken, en in ene gestadige zenuwkoorts leven — de blos van gezondheid en van het vergenoegen, waarmede het gelaat onzer moeders prijkten, is bij onze schonen in een aklig bleek verwelkt — zij lijden daar gene smarten — zij klagen daar gene rampen — zij zijn krank zonder ziek te zijn, en zij hebben gebrek te midden van den overvloed; hare krankheid en haar gebrek is zedelijk en schadelijk voor de maatschappij." Voorts: „ De Meisjes zijn schone bloemen, die aan den weg groeijen en door ieder voorbijganger geschonden en geplukt worden. — Zal een braaf, arbeidzaam man, die verhevene uitzichten koestert, en zich het Huwelijk als een zedelijk doeleinde voorstelt, niet huiverig zijn, om, in deze bedorvene tijden, ene verbindtenis van zo veel gewigt, waar zijne welvaart grotelijks van afhangt, te ondernemen? — Waar zal hij thands dat voorwerp vinden, dat met hem over hun onderling belang, Godsdienst, Deugd en Zeden, eenstemmig denkt en handelt? Waar zal hij thands een meisje vinden, die door den valschen smaak der hedendaagsche waereld nog niet bedorven is, 't welk zijne Echtgenote zoude kunnen worden, en aan wie hij gerust hart en hand schenken — en haar zijne zuivere liefde aanvertrouwen kan?"

Ziet daar, Vaderlandsche Meisjes! uwe beeldtenis door de fikse hand van dezen Schrijver vlug weg en waarlijk zonder enige vleijerij getekend. Onze Jongelingen komen 'er niet beter af.

„ Onze Jeugd is zo bitter bedorven, dat ene algemeen voortge-
„ plante verzwakking daarvan het kenmerk is, waardoor de ziel
„ stomp en onvatbaar is geworden voor alles wat groot, edel,
„ schoon en verheven is. Onze *meeste* Jongelingen zijn ze-
„ denloze ligtmissen, welke in de lente oogsten, en onrijpe
„ vruchten plukken, van welke te eten, zij nimmer verzadigd
„ worden. Men vindt bijna geen zedig Jongeling — gene
„ Godsdienstige Maagd meer; want, zó het al ware, dat de
„ phijsieke onschuld nog niet verloren zij, zo is toch de mo-
„ rele kuisheid, door verhitte denkbeelden — door ene be-
„ dorvene verbeelding, lang verwoest."

Over het geheel is dit Werkje, niettegenstaande deszelfs ernstigen, ja treurigen inhoud, een bij uitstek grappig Boek: want — offchoon wij, wel is waar, hier en daar het een en ander vonden, dat helaas! op deze en gene Bataafsche Jongelingen en Jongedochters ook maar al te zeer toepaslijk is, — zo is de Schrijver in zijne uitspraken zo algemeen en beslissend, heeft daarenboven altijd enen bril op den neus, die ieder voorwerp zo ontzettend vergroot; en 'er de allerzwartste kleuren aan mededeelt, — en hij is zo aanhoudend in vuur en ijver, dat de bedaarde aanschouwer niet kan nalaten zich te vermaken, hem met deze schimmen te zien vechten; — stijl en toon, daarenboven, zijn, zo als dat bij zulk ene schermutseling voegt; en bij enen herdruk zouden wij alleen nog ene oude stichtelijke predikatieletter wenschen. Kom, Lezer! zien wij het boekje samen in.

Vooraf gaat de *Inleiding*, waarin allereerst een soort van bezwering voorkomt van elk en een iegelijk, die ontkennen mogt, dat de ontwerpen van den Schepper op de gelukzaligheid zijner schepselen moesten uitlopen; voorts de geschiedenis van den *Satan en de onzalige reijën der helsche Geesten*; dan de schepping der wereld, — de schepping van Adam, en van Eva, de Moeder des Menschdoms, die in jeugdige Majesteit stond te prijken, en *verliefde op haar eigen beeld. Adam zag haar, en in zijne eerste bedwelming meende hij een Wezen te zien, dat de Godheid nader bij kwam dan hij*; en onder vele bijzonderheden vinden wij dan ook het berigt, dat onder anderen ook *in die onuitspreeklijke eensgezindheid, dat zelfs de zonde, door de Vrouw begaan, ook den Man deed vallen, het grootste geluk, wat God aan redelijke Schepselen, wat Hij aan Menschen geven konde, bestond*. Eindelijk het plan van dit Boek.

I. *Beschouwing van den zedelijken en godsdienstigen aart des Huwelijks.* Ene tekening van 't huwlijk, niet zo als het werklijk is, maar een *ideaal*; de volkomenste liefde en eensgezindheid, de reinste zedelijkheid (*de Rechter kan zich de moeite wel sparen om op hunne gedragingen* (der gehuwden namentlijk) *te letten en op hunne handelingen een wakend oog te houden*, enz.); volkomen gezonde, knappe, geheel zedelijke, in al-

alles Godsdienstige Kinderen, die, *met wijsheid bevracht, gelijk een goed schipper, altijd aan het roer zijnde, gerustlijk voortstevenen tusschen de aandruischende golven ener verlokkende waereld*; verstandig ook, tot huwbare jaren gekomen, in hunne keuze, enz. Engelen zweven gedurig om de zielen der Echtelingen, en beschouwen hunne liefde met stille vreugd; iederen morgen worden zij door de tederste liefkozingen gewekt, en ieder avond wordt *met de tederste Godsvrucht besloten en door de liefde wechgekuscht*, enz. Eindelijk de zekerheid van elkander in den Hemel weer te zien;

Koom haastig dan, beminde dood!
Spoed, spoed aan op arendswieken, enz.

Zulke huwelijken bestaan zeker niet algemeen, doch zij bestaan echter. (Indedaad?) *En vooronderfteld eens, zij bestaan niet, zo was dit toch het oogmerk der Echtverëniging — de Huwelijken moesten zo bestaan, en zij kunnen* (?) — *indien wij maar niet alle krachten inspanden, om dat geluk, die menschenzaligheid te verwoesten* —— (Spannen wij *allen alle krachten* daartoe in?) *wij kunnen zeker tot dat geluk komen, indien wij van het pad des verderfs, waarop wij breidelloos voortshollen, terugkeren.* Maar, *hoe?* mijn Vriend! dit hebt gij ons niet geleerd; hoe kunnen wij Jongelingen de *hagelwitte Seraphs* en wij Meisjes *blinkende Cherubs* gelijk worden, van welke wezens gij in uwe Inleiding gewaagt?

II. *Oorzaken der verwaarlozing en verachting des Huwelijks*, —— „Den fluwelen, den satijnen Huwelijksband," zegt de Schrijver elders. De zaak zelve wordt vooronderfteld. Nu wordt *het gordijn weggeschoven* van voor een' zwarten afgrijslijken *poel van jammeren*, en de *Vasallen van den Vorst der duisternisse* worden opgeroepen. Eerst en vooral komt de steeds toenemende verzwakking en het bederf, waarover SALOMO, HORATIUS en OSSIAN reeds geklaagd hebben; weelde, wellustig genot en overdaad zijn daar de bronnen van. *Zal een kwade boom goede vruchten voortbrengen?* —— *kan een Tijger een Schaap telen?* enz. *De kinderen der menschen zijn, als ware het, met een Cain's teken op het gelaat gebrandmerkt — zo vreeslijk gebrandmerkt, dat men daarop duidelijk leest: „de Mensch is in zonde geboren."* —— *Hoe kunnen zedeloze ouderen enig denkbeeld hebben van ene verstandige Godsdienstige opvoeding?* enz. De Moeder zoogt haar kind niet, verwaarloost zich gedurende hare zwangerheid; —— Opzieners en Schoolmeesters ontbreekt dikwils de nodige kennis; bij de opvoeding heeft geen Godsdienst plaats; men laat de kinderen Romans lezen en op het Toneel spelen; onder deze bezigheid wordt de ziel *valsch, geneigd tot veinzen*, enz. De dierlijke driften worden aangevuurd in en door verderflijke gezelschappen;

pen; vuile vrouwlieden brengen in den jongeling alle gevoel van eer te onder; hij verteert zijne goederen, wordt een rover, en raakt op 't schavot. — Voorts loopt hij gevaar van het verderflijkste van alle vergiften, enz. — echtbreuk, — kindermoord, — Onanismus. — Alle deze ondeugden gaan hand aan hand gepaard, en worden alle uit éne moeder, *Weelde*, geboren. *Ziet* — zo tekent de Schrijver onze Natie — *Ziet daar dan zo vele onzalige oorzaken, waardoor (vooral in onze dagen) het Huwelijk verwaarloosd, miskend en veracht wordt, en waardoor tevens zo vele ongelukkige Huwelijken ontstaan. — Niet te verwonderen, derhalven, is het, dat zo vele goede, deugdzame, verstandige en waarlijk godsdienstige menschen* (de zodanigen zijn 'er dan nog?) *in dezen tijd ongehuwd blijven, en hunne natuurlijke krachten der Maatschappije onttrekken.*

III. *Beschouwing van de gevolgen der verwaarlozing des Huwelijks.* 1.) Voor de Maatschappij in 't algemeen. a) De wellust doet de Maatschappij uit zwakke, ziekelijke Individuus bestaan. En dat heeft de wellust reeds bij ons uitgewerkt; alle de tegenwoordige rampen en geledene verliezen van ons Land wijt de Schrijver aan deze ondeugd en daar uit voortvloeijende verzwakking. *Ontaarte kinderen van dappere en deugdzame Vaderen!* zegt hij, *de wellust heeft u verzwakt*; en als het zo voortgaat, voorspelt hij ons, *o treurig vooruitzicht!* dat *het Erf onzer Vaderen, 't welk Heldenbloed kostte en Helden zag verslaan, tot zijn vorig moeras wederkeren, en het akelig verblijf worden zal van zwaluwen en meeuwen.*

b) Het ongehuwde leven berooft den Staat in het toekomende niet alleen van Ingezetenen, maar ook van waardige Burgers. (Trouwens, als 'er geen ingezetenen zijn, en niets dan zwaluwen en meeuwen, zijn 'er vast ook gene burgers.) *Het is waarlijk gene onverschillige zaak, of de Staat al of niet verwachten kan, dat uit de Lendenen zijner Burgeren een talrijk en gezond nageslacht zal voortkomen.* Zulk een Land, als de Schrijver bedoelt, is als *ene schone bloem, die op den middag heerlijk bloeit, maar des avonds verdord en verwelkt is; — een volk van énen dag, dat weldra zal vergeten zijn, en wiens naam niet meer zal gedacht worden.*

c) Het ongehuwde leven geeft aanleiding tot vele buitensporigheden. *Wat hecht hen aan den grond van hunne geboorte? Wat bindt hen aan het Vaderland?*

2.) De gevolgen voor den bijzonderen ongehuwden Mensch: beroving van huislijk geluk, enz. — ontucht en losbandigheid, — tijdlijk en eeuwig ongeluk, — en, al is zulk een niet geheel door wellust bedorven, mist hij echter veel aanleiding en opwekking tot Godsvrucht.

IV. *Beschouwing dier middelen, waardoor de zedenloosheid onzer Natie moet uitgeroeid worden, en zij weder (gelijk in de dagen onzer Voorvaderen) ene moedige en deugdzame Natie worden*

den kan. Met een *ontwaakt! ontwaakt!* begint dit ftuk. Dan volgt ene bezwering, bij den enigen en drieënigen God, bij Jefus, bij Ziel, Vaderland, Voorvaderen, Leven, Dood; Wanhoop, laatfte Oordeel, Bazuin, Aardbevingen, Donderflagen, Firmament, vallende Sterren, ftuiptrekkende Natuur, ontzachlijke Stilte; Hemel, Hel en eindeloze Verdoemenis, met één woord bij al waarbij men maar bezweren kan, (op twee en ene halve bladzijde) welke dus befloten wordt: *Bij dit alles roep ik u toe, ontwaakt, gij die flaapt! bekeert u! bekent heden nog, wat tot uwen vrede dient! en word eenmaal wijs!* Voorts ene aanfpraak aan Ouders, om die te bewegen dat de Moeder haar eigen kind zoge; — herinnering aan de gelofte bij den Doop; — opwekking om de kinderen in Kunften en Wetenfchappen te doen onderrichten, en hen het Huwlijk te doen hoogachten. Aanfpraak aan jongelieden; aan zulken ook, die reeds enigzins verdoold zijn; en eindelijk ook aan in wellust grijsgewordene menfchen; terwijl alles met ene opwekking aan allen en een gebed befloten wordt.

De Lezer ziet, dat dit laatfte ftuk, het welk toch ook ene afzonderlijke Befchouwing en een Hoofdftuk uitmaakt, door den Schrijver op den Titel vergeten is; wij verliezen 'er niets bij, en zouden 'er ook weinig bij verloren hebben, al hadde hij het fchrijven van geheel het boekje vergeten.

Wij ontveinzen niet, hier en daar lazen wij ene treurige waarheid, ene waarheid namentlijk omtrend fommigen; maar waarlijk toch, Gode zij dank! omtrend allen, omtrend de *meesten* onzer Landgenoten niet. Hoe diep ook, zó diep echter is de Bataaffche Natie nog niet gezonken. Zich te voren in ene grote Stad onzes Vaderlands bevindende, en aldaar de weelde, de zedenloosheid, de ontucht, en de verachting en verwaarlozing des Huwlijks befchouwende, fchreef de Heer DINGEMANS zijne gedachten deswegens in losfe Fragmenten op; en hieruit is dit Werkje nu geboren. Zou deze grote Stad misfchien *Rotterdam* zijn? en Do. SANDER, wiens *Biddagsleerreden* wij in 't vorige jaar aankondigden, hem zijn vergrootglas hebben geleend en hem rondgeleid? Wij begrijpen het anders waarlijk niet. Hoe komt de man toch aan het denkbeeld van ene zo algemene *verachting en verwaarlozing des Huwlijks*, als hij ons hier opdringen wil dat plaats heeft? — Is het misfchien omdat de Huwlijkfche Voorftellen zints 1795 niet meer in de Kerken bij den Publieken Eerdienst worden afgekondigd; en kwam hij daardoor in den waan, dat 'er nu weinig of niet meer getrouwd wordt? — Hij kan dezelve intusfchen aan het Huis der Gemeente in iedere Stad en in ieder Dorpje vinden aangeplakt; en zal, vertrouwen wij, daardoor nog al aanmerklijk worden gerustgefteld, en edelmoedig genoeg zijn, om zijne floute en voor onze Natie over 't algemeen beledigende uitfpraken, grotendeels althands, terug te nemen.

Nieuw

den Bundel des Genootschaps vergasten mogten. Kwaalijk geviel ons ook de houding eener Twistreden, die, ruim zo veel als de bedaarde stijl des Onderzoeks, in deezen arbeid van BRUINING gevonden wordt; en wij achten het wanvoegelijk, dat hij de grootheid en *belangrijkheid* van zijn onderwerp, somwijlen, en vooral aan *het slot*, zo verre vergeeten konde, van zich op te houden, *en te* eindigen, met waarlijk geringe aanmerkingen over eene en andere hier *bijgehaalde* Bijbelplaatzen. — Maar schoon wij dit alles wraaken, en de gebreken des Schrijvers vermeenden niet te mogen ontveinzen of bewimpelen; wij doen ook even gaarne, en nu volvaardig, hulde aan zijne reeds aangeduide en volgende verdiensten. Die losfere en onbedwongen *schrijfwijze* van den Eerw. BRUINING, en *zijn* meer speelend dan *strikt* redenkavelend vernuft, *gaf tevens aanleiding*, *dat hier een* overvloed van oorsprongelijke *gedachten*, *menigte van schoone*, hoewel vlug bewerkte *wenken*, en *aantal bijdraagen* gevonden wordt, die men in de beide voorige Verhandelingen, ja ook elders, te vergeefs zoeken zou; behalven dat 'er nog, in dit voortbrengsel van 's Mans vrijmoedige pen, geene belangrijke aanhaaling van vermaarde Schrijveren, en geene bevallige inlassching van dichterlijke gezegden ontbreekt, die eenen letterkundigen smaak en beleezenheid aan den dag leggen (*). Doch wij, die ons tot een *overzicht* van den hoofdzaakelijken inhoud bepaalen zouden, moeten dit meerendeels met stilzwijgen voorbijgaan, en nu ter opgaave *toetreeden*.

(H. I.) In de oudste wereld, dan, *bood men der* Godheid alleen zijne *gaaven* aan; de *Slagt-* en Brandoffers ontstonden echter uit den afval der menschen tot Afgoderij, reeds voor den Vloed. De Zondienst gaf ver-

(*) Wij eindigen onze aanwijzing der drukfeilen met eene, verschillende in soort van de voorigen. Bl. 382 worden drie regels uit HESIODUS (ἐργ. και ἡμερ. L. I. vs. 334 sqq.) aangehaald; en de laatste aldus:

Ἄλλοτε δη σπονδῃσι θυεεσσι τε ἹΛΑΣΚΕΣΘΑΙ.

Maar deskundigen ontwaaren terstond, dat het vers alsdan eene lettergreep te lang is. HESIODUS (en, vertrouwen wij, ook de Eerw. BRUINING) schreef σπονδῃς. Men zie het Werk des Dichters.

vermoedelijk daartoe aanleiding; en wierden zij, *als een liefelijke reuk*, die tot Jehovah opsteeg, van de Hebreeuwen overgenomen, gelijk men van Noächs offer die uitdrukking leest. Wanhoop, vertwijfeling en bijgeloof bragten daarna; denkelijk omstreeks den leeftijd van Abraham, de Menschenoffers, eene vrucht der klimmende ongerechtigheid, ter baane; en het Opperwezen, om Israël tegen grooter kwaad en smet te veiligen, beraamde de uitbreiding en regeling van den Mosaischen Eerdienst, wanneer, bij de Afgoderij met het gouden Kalf, ten vollen bleek, hoe weinig het Volk door eene bijkans geheel *zedelijke* wet te regeeren was. [Zie ook Jerem. VII: 22, 23, enz. (*)] Dit lag grond tot de bloedige offerhanden, waaronder, behalven de reeds gezegde Brandoffers, de Dankoffers, of *Vredesoffers*, (gelijk de Schrijver, in navolging van den Grooten VENEMA, dit woord te vertaalen wenscht) en eindelijk de Zoenoffers, begreepen worden. De Vredesoffers, met maaltijden vergezeld gaande, geschiedden onder anderen bij het sluiten van het Verbond tusschen Jehovah en het Volk op den berg *Ebal*, Deut. XXVII: 7. (†) Omtrent de Zoenofferhanden leert ons BRUINING vervolgens dit bijzondere: dat de oplegging der handen op het Dier alleen ten teken was,

(*) Hoewel dit gevoelen, blijkens de bewijzen bij OUTRAM en SPENCER, door onzen Schrijver aangehaald, verre is van nieuw te zijn, hebben wij echter de plaats uit WHISTON's *Essay on the Apost. Const. p.* 58 *&c.*, door den Eerw. BRUINING overgenomen, zeer der opmerking waardig gevonden, ter onderscheiding van het *tweederlei* Verbond, op *Sinai*, en op *Ebal*. Maar handelde de Godheid dus onder de oude Bedeeling, en kwam zij eerst spade, en als door drang van tijden, tot het gebod van plegtigen Eerdienst; hoe zeer vermoedelijk is het dan, dat men de Apostolische voordragt van Christus Dood als Zoenoffer, gelijk wij bevoorens aanmerkten, met geen recht, onder het N. V., voor eenen Goddelijken last heeft te houden: althans BRUINING, dunkt ons, had dus mogen redenkavelen, zo hij geen ander denkbeeld omhelsd had over de zaak in geschil.

(†) Wij onthouden ons niet, alhier de verbetering op te merken van Heb. XII: 24, waar *Ebal*, in stede van *Abel*, dat geen bekwaamen zin heeft, dient geleezen te worden. De gedachte is uit de *Dissert. Philol. Exeg.* van wijlen den Hoogleeraar VERSCHUIR overgenomen door onzen Schrijver, weleer deszelfs Leerling; zie bl. 449 der Verhand.

was, dat de offeraar zich dat, als *zijn* offer, toeëigende; dat men ook zich te onrechte diets maakt, dat aan het Offerdier, voor de zonde geslacht wordende, hierom *eenige onreinheid* aankleefde, daar het integendeel eene *heiligheid der heiligheden* betiteld wordt, en aan de Priesters ter spijze, Jehovah ten offer dienen zoude: eindelijk wil hij, dat God het vet en bloed, als het uitneemendste, ook wel geheel het Dier, voor zich behield, in *den zin* van eene boete, of Oostersche opbrengst, waardoor de schuld werd afgekocht; en vergelijkt hij dus (het denkbeeld der plaatsvervanging van den zondaar verwerpende) de Zoenofferhanden met het Hefoffer van den halven sikkel, waarvan men Exod. XXX: 12-19 driewerf leest, dat het Volk dien opbrengen moest *om voor hunne zielen verzoening te doen*.

(H. II.) Daar dus, naar BRUINING's denkwijze, onder de Wet alle straf en boete voor vergeefelijke zonden, niet op het offer, maar op de schuldigen nederkwam, verwerpt zijn Eerw. geheel de stelling, dat Christus, „ die bij zijnen dood meer of min eigenlijk de „ straf der zondaaren droeg," eenige overeenkomst ten deezen had met de Wettische Zoenofferhanden. Nergens in het O. V. (daar, volgens hem, Jes. LIII en Dan. IX: 24—26 uitvallen) ontmoet onze Schrijver eenig onwraakbaar bewijs voor den plaatsvervangenden dood van Jesus. Meer vindt hij voor die stelling in het Nieuwe. Matt. XX: 28 lost hij op uit de toespeeling op den halven sikkel des Hefoffers. Den *doop* (met welken naam de Heiland zijn lijden bij herhaaling aanduidt) beschouwt BRUINING, met Paulus, als een zinnebeeld van Christus *daadelijk* sterven, en herleeven uit den dood tot een volheerlijk bestaan: en het mangelt hem, met één woord, aan geene texten, om te bewijzen, dat de rechtvaardige Jesus waarlijk voor onrechtvaardigen zijn lijden ondergaan heeft. Vreemd, evenwel, is de kundige Man, die goedvond uit den mond van den rechtzinnigen SEILER het gevoelen over te neemen en toe te stemmen, „ dat „ God Christus in onze plaats als een zondaar be„ schouwde en behandelde," om daaraan den gewoonen zin te hechten. Dies zegt hij tot opheldering: „ Wij „ begeeren hierdoor niets anders verstaan te hebben, „ dan dat God het, op dezelfde wijze, waarop Hij al„ les regelt, zoo schikte en bestuurde, dat de Heiland „ juist zulken schandelijken en smartvollen dood stierf,

„ als

„ als door Hem verdiend zou zijn geweest, indien Hij „ waarlijk zelf gezondigd had."

(H. III.) Ten laatsten, en na breedvoerig gehandeld te hebben over dèn Schrijver van den Brief aan de Hebreën, waaraan BRUINING geen beslisfend gezag toekent in dit geschil over Christus dood, beweert zijn Eerw., niet zonder gezag der Schriftuure, dat die dood des Heeren in geenen anderen zin als eene Offerhande te beschouwen is, dan met toepasfing op de *Vredes-* of *Verbonds-offers*; ook is het zijn oordeel, dat Jesus, door middel der Instelling van het H. Avondmaal, zelve dit denkbeeld onder zijne Leerlingen verspreid heeft.

Men bespeurt hieruit ligt, dat deeze, de laatste Schrijver, aan zijn Antwoord op 's Genootschaps Vraage geheel eene andere wending gaf, dan elk zijner Voorgangeren; en of hij niet daardoor geheel van den zin des Voorstels afdwaalde, is iets, waaraan wij voor ons zeer twijfelen.

Maar laat ons de pen nèderleggen met te zeggen, dat de Eerw. KOOPMANS ons toeschijnt, in het bestrijden der oude en zo geachte rechtzinnige gevoelens, uitneemend en overtuigend geschreeven te hebben: dat zijn verschillend besluit van dat des onbekenden Schrijvers inzonderheid daaraan toe te schrijven schijnt, dat deeze het *zedelijk doel* van de Instelling der Zoenoffers (waarvan ook *de Wet* stilzwijgt) in de toepasfing op Christus dood achterwege liet; terwijl KOOPMANS hierin *alleen* de overeenkomst tusschen deezen en de Wettische Offerhanden, naar der Apostelen leere, gelegen acht: en dat ten laatsten, onzes inziens, van beide die Schrijveren niet voldoende getoetst is, of men de voordragt in de Brieven van Paulus, Petrus en Joännes, die zeker eene *toespeeling* behelst op de Mosaische *verzoening* van Jehovah door Offerhanden, voor eene Goddelijke Ingeeving en last van den H. Geest, dan wel voor een eigenaardig gevolg der denkwijze van die verlichte Mannen, heeft aan te zien; waartoe wij te liever overhellen, omdat het *eenvoudige* en *klaare*, onzes inziens een kenmerk *ook* van *Geopenbaarde Waarheid*, ontbreekt aan die toespeelingen, welke uit den toestand der tijden moeten opgehelderd of verstaan worden, en daarom ons kwaalijk berekend schijnen voor alle de volgende eeuwen. Hoe het zij, de Christen leeze en overweege den belangrijken en *veel* afdoenden inhoud der drie Ver-

handelingen, zonder eenigen schroom, dat ergens eene der Hoofdwaarheden van onzen Godsdienst in dezelve aangevallen of ondermijnd worde; iets, hetgeen wij, om op onze beurt bewijs onzer Rechtzinnigheid te geeven, niet zo rondborstig verzekeren zouden van de laatste Verhandeling des XIXden Deels van TEYLER's *Godgeleerd Genootschap*.

JOANNIS WILLMET Oratio de retinenda Antiqua Batavorum in Literis Orientalibus Gloria, publice habita die 26 Nov. 1804, &c. Ex Typogr. Civ. Amstelaedamensis 1805. 64 pp. 4to.

Wederom *beschenkt ons de geleerde* WILLMET, *met wiens aanstelling tot Professor in de Oostersche* Letterkunde, in de plaats van wijlen den voortreffelijken WALRAVEN, wij het Amsterdamsche Athenæum geluk wenschen, met eene fraaie proeve van zijne bevallige schrijfwijze in de Latijnsche taal, over een onderwerp, dat den Redenaar wel minder gelegenheid gaf, om, even als in twee vorige keurige Redevoeringen, aan de Gelderſche Academie uitgesproken, en kort daarna in 't licht gegeven, zijn scherpzinnig vernuft en fijnen smaak aan den dag te leggen, maar desniettemin zeer belangrijk, en geheel ingericht is naar *de behoeften* van den tegenwoordigen tijd, waarin *ernstige* en nadrukkelijke aansporingen, *om den ouden roem der Bataven in de Oostersche Letterkunde op te houden*, zoo zeer te pas komen. Deze gewigtige stof behandelt de Hoogleeraar, in deze *Inwijingrede*, met zeer veel kieschheid, op de onderhoudendste en overredendste wijze. Men ziet allerwege, dat hij zijne gekozene stof geheel meester, en de regte man is, om den roem der Nederlanders, in dit vak, te helpen ophouden.

Eerst wordt de oude roem der Bataven, door de beoefening der Oostersche Letteren weleer behaald, naar verdiensten beschreven. Geen land in de wereld, en dat wel zoo klein van omtrek, en zoo gering in getal van bewooners, heeft het onze, daarin, kunnen evenaren, zoo ten aanzien van de geleerde uitlegging der

Schriften des Ouden Verbonds, als van den geheelen omvang der Oosterſche Letterkunde. — ERPENIUS en GOLIUS, beiden beroemde Leijdſche Hoogleeraars, waren voor de geleerde wereld de eerſte wegwijzers tot de regte verklaring van den Hebreeuwſchen Bijbel. Het duurde echter bijna eene geheele eeuw, eer men ginds en elders goedvond, dit veilig voetſpoor te volgen. Voor den grooten ALBERT SCHULTENS was de eer bewaard gebleven, om hunne waarlijk onvergelijkelijke, veel te lang miskende verdienſten te doen eerbiedigen, door een geheel nieuw licht over de Hebreeuwſche Letterkunde te verſpreiden. Aan hem heeft men de allerduidelijkſte ontdekking van de allernaauwſte verwandſchap der Hebreeuwſche taal met anderen, die denzelfden oorſprong hebben, en wel inzonderheid met de Arabiſche, en van den daardoor gebaanden weg, om de verſtorvene Hebreeuwſche taal uit de aanverwante, nog levende, en zeer rijke dialecten te verſtaan; aan hem, even als aan den uitmuntenden HEMSTERHUIS voor 't Grieksch, zoo ook omtrent de Oosterſche talen, eene wijsgeerige en op algemeene taalgronden rustende opſporing van de echte ſtamwoorden, en geregelde afleiding van alle onderſcheidene buigingen en beteekenisſen der woorden uit de oorſpronkelijke; aan hem de eerſte invoering der alleen waare, op zulke vaste gronden gebouwde letterkundige verklaring, te danken. De niet minder groote Groningſche Hoogleeraar SCHROEDER is hem hierin, met vele anderen, die uit beider School van tijd tot tijd zijn voortgekomen, getrouw gevolgd, en heeft ook zelf de wijze van SCHULTENS nog aanmerkelijk verbeterd, en tot een hoogen trap van volkomenheid gebragt. Beide geleerde mannen zijn, ten dezen aanzien, de leermeesters van gansch Europa geworden. — Niet minder roemrijk zijn de verdienſten der Bataven voor den geheelen omvang der Oosterſche Letterkunde geweest. Toen, in geheel Europa, nog maar eene Arabiſche drukkerij, en dat wel op 's lands kosten te Rome, werd gevonden, wierd 'er hier te Leijden door den Hoogleeraar RAPHELENGIUS reeds eene vervaardigd, en kort daarna door deszelfs opvolger ERPENIUS, op eigen kosten, voltooid. Toen overal nog gebrek was aan Oosterſche Afſchriften, begonnen SCALIGER, CASAUBONUS, SALMASIUS, ERPENIUS, WARNER en BOREEL die, van alle kanten, om ſtrijd bijeen te ver-

De Brief van Paulus aan de Romeinen. *Door* W. E. DE PERPONCHER. *Te Utrecht*, *bij* J. van Schoonhoven. 1805. *In gr. 8vo.*

Alweder eene vrucht van de onvermoeide arbeidzaamheid van den edeldenkenden DE PERPONCHER, die zijn ambteloos leven aan het onderzoeken en bestuderen der gewijde Schriften, niet alleen voor zich zelven, maar ook tot algemeen nut, nog steeds blijft toewijden. Wij ontvangen nu, van zijne hand, eene nieuwe Vertaling van den voortreffelijken *Brief van Paulus aan de Romeinen*, verzeld van zeer vele ophelderende en verklarende Aanmerkingen, allen, met eene kleine drukletter, onder den tekst geplaatst, waardoor men, op 151 bladzijden, nog al vrij wat te lezen krijgt. In eene *Voorrede*, van XII bladzijden, laat hij eenige algemeene aanmerkingen, zoo over den hoofdinhoud en het doel van dezen Brief, als over den redeneertrant en schrijfstijl van Paulus, voorafgaan. Daarop volgen dan nog XXVI bladzijden, behelzende eene beknopte *opgave van den geheelen inhoud* van dit Apostolisch geschrift, daartoe ingericht, om den algemeenen en overal regelmatig aaneengeschakelden voortgang der redeneringen van Paulus, in dezen Brief, aan den dag te leggen. [Zou de Apostel waarlijk aan dit geschrift wel zoo veel redeneerkunst te koste gelegd hebben?] In de *Vertaling* heeft zich de Schrijver, hier en daar, eene zeer korte omschrijving en invoeging veroorloofd, om den zin, dien Paulus scheen te bedoelen, duidelijker aan te wijzen en te bepalen, en inzonderheid veel vlijt aangewend, om, door meer en meerderlei woorden en uitdrukkingen van overgang en verband, dan 'er te vinden zijn in 't oorspronkelijke, den samenhang en de bedoeling van elk voorstel, in overeenstemming met ons spraakgebruik, aan te duiden. Hierin zoo wel, als in de bijgevoegde *verklarende Aanmerkingen*, ontdekt zich allerwege de Godgeleerde kennis en het schrander oordeel van den achtingwaardigen Schrijver, die over het redebeleid van Paulus, in dezen zinrijken Brief, en alle deszelfs bijzondere voorstellingen, oplettend nagedacht, en in de daad veel arbeids besteed heeft, om deszelfs algemeene strekking en waare meening

ning wel te doen vatten. In hoe verre hij hierin, naar het oordeel van bevoegde rechters, zal gerekend worden geslaagd te zijn, willen wij afwachten. 'Er behoort, in de daad, tot eene verstandige en gegronde verklaring van de Schriften des O. en N. Verbonds veel meer kennis en ervarenheid, dan de meesten, die 'er zich toe opwerpen, doorgaans zich voorstellen. 't Ontbreekt, in onzen tijd, minder dan voorheen, aan gepaste hulpmiddelen, die ook aan hun, die de grondtalen niet magtig zijn, of althans niet grondig verstaan, en op de veel omvattende wetenschap der Uitlegkunde zich niet opzetlijk toegelegd hebben, den weg wijzen, om deze eerwaardige overblijfzels der Apostolische eeuw, in den geest der tijden, waartoe zij behooren, en naar het doel van derzelver Schrijveren, met vrucht te kunnen lezen en beöordeelen. Maar die zelf uitlegger wil worden, en, zich aan de uitlegging van geheele Bijbelboeken wagende, niet te vrede is, met het voetspoor van anderen te volgen, deze dient wel geen geringen voorraad van vereischte kundigheden tot dat einde, en wel bijzonder eene meer dan oppervlakkige kennis van die talen, waarin dezelve beschreven zijn, te bezitten, en ook zelf bekend te zijn met die vaste, alleen waare grondregels der Oordeel- en Uitlegkunde, door wier inachtneeming alleen waar licht, over 't geen nog duister of twijfelachtig is, kan verspreid worden. De Heer DE PERPONCHER houde het ons ten goede, dat wij hem voor zulken arbeid niet genoeg berekend vinden. Wij deden meermalen aan 's Mans wijduitgestrekte verdiensten hulde, en achten, dat hij waarlijk, ook in dit vak, meer doet, dan men van zijnen aanleg, welke zeker niet is die van Godgeleerden en Schriftverklaarder, zou hebben durven verwachten. Als wij evenwel, over deze zijne vertaling en uitlegging van den Brief aan de Romeinen, onze gedachten rondelijk zullen zeggen, dan moeten wij bekennen, vooral twee hoofdgebreken daarin aangetroffen te hebben. Het eerste is hierin gelegen, dat de Schrijver dikwijls op de zoogenaamde letterlijke of oorspronkelijke beteekenis van woorden en spreekwijzen veel te veel bouwt, zonder het taaleigen en spraakgebruik van het Hellenistisch dialect, waarvan zich de Schrijvers van het N. Testament bediend hebben, behoorlijk in acht te nemen; b. v. in de woorden *Euangelie*, H. I: 1. *Geloof*, I: 5. *Vrede*, I: 7. *Rechtvaardig-*

digheid Gods, I: 17. *Verachten*, II: 4. *Te voren kennen en bepalen*, VIII: 29. en in de ſpreekwijzen *daarom*, of *door dit*, en *in Hem*, V: 12. *Verbannen te zijn*, IX: 3. *Tijden der eeuwen*, XVI: 26, en vele anderen. Nog grooter gebrek is ons toegeſchenen, de geduurige aanwending van Godgeleerde begrippen, ter verklaring van de meening van Paulus, als daar is het ſpitsvondig leerbegrip der toerekening van Adams zonde, en der gerechtigheid van Christus. Zijne geliefkoosde ſtelling, dat alle menſchen eindelijk door Jeſus Christus zullen zalig worden, komt ook hier telkens ter bane. Men zie bl. 11, 47, 59, 60, 61, 63, 64, 111, 129, 150, en elders. Ingevalle de Heer DE PERPONCHER mogt goedvinden, bij eene tweede uitgave, zijne Verklaring van den Brief van Paulus aan de Romeinen nog eens om te werken, zouden wij hem het vlijtig gebruik van de *perpetua Annotatio* van JO. BENJ. KOPPE *in hanc Epistolam* wel durven aanprijzen.

Leerrede bij de openbaare plechtige Inlijving eens Joodſchen Huisgezins in de Christelijke Kerk, op den 28ſten van Lentemaand 1805. *Door* J. P. A. WINTGENS, *Leeraar bij de Nederduitſche Hervormde Gemeente te Vianen. Met eene Bijlaage. Te Utrecht, bij* de Wed. J. van Terveen en Zoon. *In gr. 8vo.* 54 *bl.*

C. N. LAPIDOTH, een Jood van goeden huize, hadt, volgens 's Mans eigen zeggen, reeds met zijn tiende jaar, door omgang met Christen-kinderen daartoe aangezet, over den Mesſias naagedagten opgevat, en zijne twijfelingen aan zijnen Joodſchen leermeester medegedeeld; die, in ſtede van dezelve op te losſen, een infaam libel, onder den titel van *de Geſchiedenis van Jezus*, in 't Hebreeuwsch geſchreeven, hem ter leezinge gaf. Die wijze van doen, egter, verre van de bedoelde uitwerking voort te brengen, hadt ten gevolge, dat des jeugdigen LAPIDOTHS begeerte meer wierdt aangezet, om uit echtere bronnen aangaande de verrigtingen van Jezus beter onderrigt te worden. Eene Naaiſter van zijne Tante hielp hem aan een Nieuw Testament; vlijtig las hij hetzelve, en daarnevens vervolgens ook de ſchriften der Profeeten, alles, egter, ter ſluik en onder aanhoudende ſlingerende twijfelingen, om-

omdat hij zijnen toeſtand aan niemant durfde openbaaren, in ſtaat om hem te onderrigten. Wel groeide zijne achting voor den Christelijken Godsdienst; doch nog al op te losſen grond, om zich aan denzelven vast te houden: te meer om zijne werkzaame leevenswijze en buitenlandſche reizen, bij welke laatſte inzonderheid het godsdienſtig onderzoek veel moest lijden. Sedert meer gelegenheid gekreegen hebbende tot omgang met Christenen, en om hunne godsdienſtige ſamenkomſten te bezoeken, kreeg de overhelling tot het Christendom in zoo verre bij hem de overhand, dat hij beſloot, niet in den echt te treeden, dan met iemant, die met zijne denkbeelden inſtemde. Zoodanig eene vondt hij in SARA DE JONGE, „ in wier hart te gelijker tijd ſoortgelijke twij„ felingen zich begonnen te vestigen, als iemand, aan „ wie hij deze belangrijkſte geheimen van zijn hart kon „ toevertrouwen en welke daarin met hem 't zelfde „ deel konde neemen." Thans wierdt wel de lust tot onderzoek opgewakkerd, maar ſtiet zich telkens aan opkomende bedenkingen omtrent de Godheid van Christus, en 't geen de Christenen aangaande de Drieëenheid leeren; 't welk, egter, niet verhinderde, dat bij hem en zijne echtgenoote de gehegtheid aan het Joodendom verdween. Met dit alles deedt de voorſpoedige loop zijner bedrijven, nevens de zorge voor het ſpoedig groeijend gezin, zijnen ernst verſlaauwen; die wederom zich vernieuwde, zints zijne zaaken een zeer ongunſtigen keer namen, en hij met de zijnen, door ſlagen in den koophandel, zoo goed als behoeftig wierdt. Nu begaven zij zich van nieuws tot onderzoek, en leidden ook daartoe hunne kinderen op. Hun omgang met Christenen gaf hun gelegenheid om met geſchikte boeken bekend, en in hunne overtuiging van de waarde des Christendoms verſterkt te worden. Dit alles, intusſchen, kon voor LAPIDOTH's nabeſtaanden niet verborgen blijven, van welken hij, ten aanzien van zijn tijdelijk beſtaan, nu geheel afhing, doch die, evenwel, in het onderſteunen van het talrijk huisgezin volhardden, om hem daarmede, als ook door beloften en bedreigingen, van den overgang tot de Christenen af te ſchrikken. Onder dit alles kwam LAPIDOTH in 't laatst van 1801 te *Vianen* woonen. In de maand Maart 1802 beviel zijne vrouw van haar twaalfde kind, zijnde een zoontje. Dit griefde het ouderlijk hart, door de noodzaakelijkheid,

om

om ook dit kind, tegen overtuiging, te laaten besnijden. Door aanmoediging eener Christen-vrouwe, aan welke zij opening van zaaken deeden, wierden zij bekend met de Leeraars te *Vianen*, die, naa het doen van onderzoek aangaande de voorgaande lotgevallen en gedraagingen deezer lieden, op zich namen, hen in stilte nader te onderwijzen. Do. WINTGENS nam die taak op zich, in Augustus 1802, en maakte tevens werk, om in tijd en wijle LAPIDOTH met de zijnen van een voegzaam bestaan te voorzien; waaromtrent, evenwel, in een tijdverloop van twee jaaren zich geene gunstige uitzigten vertoonden. Meer dan ééns booden zich de oudste dochter en zoon aan, om zich te laaten doopen, indien men hun slegts eenig bestaan konde bezorgen; doch ook dit mislukte; terwijl, van den anderen kant, de bloedverwanten nu de ondersteunende hand meer en meer begonnen te sluiten. In December 1804 beviel de vrouw van LAPIDOTH van haar dertiende kind, zijnde wederom een zoon. Thans drukte hen het zelfde bezwaar als onlangs, 't welk zij toen (want het verhaal is niet duidelijk) schijnen overgestapt te hebben, door het kind te laaten besnijden. Doch nu was het een stuk van ernstiger overleg. Van den eenen kant deeden bloedverwanten stellige aanvraag omtrent de besnijding van het kind. Aan den anderen kant gaven Hoogleeraaren, over de zaak geraadpleegd, tot antwoord, „ dat, in„ dien LAPIDOTH zijn kind liet besnijden, CHRISTUS „ hem onnut was geworden." Dit laatste gewijsde besliste de zaak. LAPIDOTH berigtte zijne *Amsterdamsche* naastbestaanden, dat het kind niet zou besneeden worden; meldende kort daarnaa zijn besluit, en dat van zijn gezin, ten overgang tot de Hervormde Gemeente te *Vianen*. Nu wierdt de zaak rugtbaar, en kreeg welhaast haar beslag: LAPIDOTH met zijne huisvrouw en drie oudste kinderen deeden voor Do. WINTGENS belijdenis van hun geloof, en ontvingen, drie dagen daarnaa, uit zijne hand het doopzel, gelijk ook, in de zelfde bijeenkomst, de overige tien nog jonge kinderen door Do. G. CREMER gedoopt wierden.

Dus luidt de hoofdzaakelijke inhoud des verhaals van het veel gerugtsmaakende geval, hetwelk, door onderscheiden Christen-leeraaren, uit de eigen verhaalen der bekeerlingen, en van elders ingewonnen berigten, zamengesteld, als eene Bijlage gevoegd is agter de *Leer*re-

rede, door den Eerw. WINTGENS ter deezer gelegenheid uitgesproken, over JOAN. I: 10-13; Leerrede, die van 's Leeraars gezond verstand en Christelijke gezindheden getuigenis draagt, doch, misschien, naar het oordeel des Eerw. Spreekers zelven, zonder de buitengewoone aanleiding tot dezelve, geene bijzondere aanspraak hadt, om door den druk algemeen gemaakt te worden. Terwijl de stijl, over 't geheel genomen, niet onbevallig is, dagt ons zeer zonderling en vreemd de uitdrukking, in welke de Eerw. WINTGENS, in zijne aanspraak aan den gedoopten Vader en Moeder en hunne drie Kinderen, onder andere zegt: „Wacht blijmoedig alles „goeds van dien God, *die U in den Doop voor zijne rekening genomen heeft.*"

S. H. ROORDA VAN EYSINGA, Observationes nonnullae, quibus transactio de delictis ex Jure cum Romano tum Frisiorum antiquissimo, illustretur.

T. VAN SWINDEREN, Disputatio Juris Groningani de Famulis Domesticis.

Met genoegen kondigen wij deze twee Verhandelingen, als proeven van welbesteeden tijd aan de Academie van Groningen, aan. Wij voegen het verslag van dezelven bijeen, zoo wel omdat zij beiden tot onze Vaderlandsche Rechten betrekking hebben, als om daardoor niet te veel plaats voor andere beoordeelingen weg te nemen; terwijl wij van eenige andere, vooral niet minder uitmuntende proeven, meer tot de algemeene en wijsgerige behandeling van het Recht behorende, bij eene volgende gelegenheid beloven verslag te geven.

De eerste Verhandeling geeft ons eenige aanmerkingen over het transigeren omtrent misdaden, en is in twee deelen verdeeld, waarvan het eerste over het Romeinsche, het tweede over het oude Friesche Recht ten dezen opzichte handelt. Beide deelen zijn met oordeel, smaak, en vooral in een zeer goeden Latijnschen stijl behandeld. Wij zouden, wel is waar, in het eerste gedeelte iets meer verwacht hebben, vooral daar de tegenwoordige Amsterdamsche Rechtsgeleerde H. G. NAHUIS zijne, over dit gedeelte inderdaad volledigere, Verhandeling te Harderwijk zoo kort te voren had uitgegeven;

doch

zijne *Pillulæ corroborantes*, de *Esſentia contra pollutiones*, en het *restaureerend Poeder* aan te prijzen, ten welken einde hij de reeds bekende raadgevingen en waarſchuwingen uit andere Werken te zamen geflanst heeft, zoo dat, gelijk ligt op te maken is, de inhoud niets nieuws behelst; waaromtrent bovendien nog al eenige ongunſtige aanmerkingen konden gemaakt worden; dat, b. v., de ſpijzen, op de eene plaats aangeprezen, op eene andere afgeraden worden; dat in een en het zelfde geval het Seltzer- en Spa-water wordt voorgeſchreven, daar toch ieder Geneesheer weet, ten minſten behoort te weten, dat de uitwerking dier wateren vrij aanmerkelijk verſchilt; dat aan de Lijders de zonderlinge raad gegeven wordt, om NB *vier uuren* na het avondeeten na bed te gaan; dat — —. Doch wij achten het der moeite niet waardig, langer bij een zoo weinig beduidend Geſchrift te blijven ſtilſtaan, en beſluiten dus met den hartelijken wensch, dat men eindelijk eens ophoude, op onzen Vaderlandſchen bodem, dergelijke vruchten voort te planten, die even weinig nut als heil kunnen aanbrengen!

Het Leven van GEORGE WASHINGTON, *uit deszelfs oorſpronglijke Papieren, onder toezigt van* BUSHROD WASHINGTON, *zamengeſteld, door* JOHN MARSHALL, *Opperrichter in de Vereenigde Staaten, enz. Uit het Engelsch, door* J. WERNINCK, *Theol. Dr. enz. te Londen. Met Kaarten en Plaaten. Iſte Deel. Te Haarlem, bij* A. Loosjes Pz., 1805. *In gr. 8vo.* 344 *bl.*

WASHINGTON, den grooten, den éénigen WASHINGTON, heeft het, bij diens leeven, aan geen Leevensbeſchrijvers ontbrooken, van dien tijd af, dat hij zich, als den Voorſtander, den Verdeediger, den Vrijvegter zijner Landgenooten, in volle grootte vertoonde. Men herhaalde 's Mans bedrijven, toen hij, met het eindigen der jongstverloopene Eeuwe, zijn roemrijk leeven, in het vol bezit van den verworven roem, beſloot. Traanen van eerbied, traanen van dankerkentenis en liefde beſproeiden zijn graf. Onze aantekening aan den voet deezer bladzijde, eene optelling behelzende van 't geen hem betreffende geſchreeven en vertaald is, zou eene lange lijst vertoonen, en ons *Mengelwerk* deelde, van tijd tot tijd, mede in het gedenken, waardeeren en roemen van

van dien nimmer te vergeeten, nimmer hoog genoeg geschatten, nimmer volpreezen Man. — Kundschaps genoeg, lof in overvloed hem gegeeven, zou men misschien zeggen, en die stoffe veelerwijze uitgeput rekenen; te meer, daar hij, zelfs van de *Engelschen*, wien hij de *Noord-Americaansche Staaten* ontwrong, nu veelal eenigzins op zijne waarde geschat wordt.

Met dit alles verheugden wij ons, toen wij, in de *Engelsche* Maandwerken, de nadere Leevensbeschrijving, niet alleen aangekondigd, maar als een meesterstuk gepreezen zagen. 't Leedt niet lang, of de *Nederduitsche* Vertaaling deezes in 1804 uitgekomen Werks werd aangekondigd. Het Eerste Deel daarvan ligt thans voor ons, uit welks Voorberigt, met meesterlijke trekken door den Schrijver van het oorspronglijk Werk ontworpen en hier vertaald, wij de weinige woorden van den Uitgeever der *Nederduitsche* Vertaaling noodig agten hier plaats in te ruimen, als strekkende om zijnen Landgenooten reden te geeven van eene verschikking, die hij, met goedvinden van den Vertaaler, zich veroorlofd heeft. „, Het Eerste Deel, naamlijk, van het oorspronglijke behelst een belangrijk verhaal van de voornaamste gebeurtenissen, den *Americaanschen* Oorlog, welke de vestiging van dien Staat veroorzaakte, vooráfgegaan, door welks uitvoerigheid veroorzaakt wordt, dat het Leeven van GEORGE WASHINGTON eerst met het Tweede Deel eenen aanvang neemt. Dit heeft, zo niet de *Americaansche*, althans zeker zelfs de *Engelsche* Leezers onaangenaam te leurgesteld, en ik meende goede reden te hebben om van mijne Landgenooten het zelfde te verwachten. Derhalven oordeelde ik het best, om het Tweede Deel van het oorspronglijke het eerste der Vertaaling te doen zijn, en om liever de Geschiedenis der *Americaansche* Volkplantingen, tot op den voor dezelve zoo beslissenden Oorlog, als een bijvoegzel op het Leeven van den grooten WASHINGTON te doen strekken, achtende, dat, hoe belangrijk en noodzaaklijk die Geschiedenis zij, en met het Leeven van den Held en Staatsman in betrekking moge staan, hij zelve egter op den voorgrond verdient geplaatst te worden. — De Schrijvers van *the Monthly Review*, sederd zoo veele jaaren voor uitmuntende Boekbeoordeelaars gehouden, deeden mij, door hunne beoordeeling van het Eerste Deel des oorspronglijken, te vrijmoediger de bovengemelde verschikking

maaken." — Dit *verschikking* maaken is blijkbaar geheel iets anders dan het neemen eener dikwijls niet aangeduide vrijheid om uit het oorspronglijke stukken weg te laaten.

Juist ligt voor ons het Stukje van *the Monthly Review*, waarin die beoordeeling voorkomt. Wij neemen, daar het tot staaving dient van eene even aangevoerde bedenking, en ons de waardeering dier strenge Boekbeoordeelaaren van dit Werk doet kennen, den aanhef over: „ De nieuwsgierigheid, welke doorgaans opgewekt wordt door nieuwe uitgaven van Leevensbeschrijvingen, is doorgaans geëvenredigd aan het belang, 't geen men stelt in den Persoon, wiens Leeven verhaald wordt. Nogthans is de weetgraagte der menschen zodanig, dat men dikwijls veel aandagts besteedt aan breedspraakige vermeldingen van *vrij beuzelagtige bedrijven, in de gedagtenis van weinig beduidende persoonen.* — *Verre in de daad van zodanige bijwoorden te verdienen*, was *het* Character en waren de Daaden van GEORGE WASHINGTON, in vergelijking met welken Man weinigen onder het Menschdom, ten minsten in laateren tijde, zo uitsteekend de eere eener Leevensbeschrijving verdienden, en die op eene zo uitsteekende wijze het zijne toebragt om het Geschiedblad te vullen en een eerwaardig voorkomen bij te zetten. Indien, in dit geval, de aandagt, welke het Publiek daaraan verleent, geëvenredigd is aan het weezenlijk belang en de aangelegenheid des *onderwerps*, dan zeker moet de Leevensbeschrijving *van* WASHINGTON met geestdrift ontvangen worden *en een zeer uit*gebreiden loop neemen."

De *Nederduitsche* Vertaaler van dit Werk heeft zijne taak zeer wel volvoerd, en, ten dienste zijner Leezeren, hier en daar eene opehelderende Aanmerking aan den voet der bladzijden geplaatst. De Druk is des Werks waardig, de Afbeelding van den Held schoon, en de Kaart van de Noordlijke Provincien der Vereenigde Staaten, in dit Deel voorkomende, is wel uitgevoerd.

Dan dat wij het Werk, waarvan wij reeds zo veel gezegd hebben, nader inzien. Te breedspraakig zou het weezen, den Inhoud der Hoofdstukken, hoe zeer hoofdzaaklijk opgegeeven, plaats te verleenen. Het algemeen beloop, met eene hier en daar ten voorbeelde uitgekoozene plaats, zal onze Leezers moeten vergenoegen, of liever dienen om de greetigheid na het Werk zelve *op te* wek-

wekken. Althans de taal van Menschenregt, de taal der welbegreepene Vrijheid, die wij hier hooren voeren, tegen geweld en onderdrukking; de daaden, welke wij hier zien volvoeren, om deeze te verdeedigen, geene te bestrijden, — zal elke Menschen- en Vrijheidsvriend met opbeuring leezen. Hij viert het Feest van Menschenregt en Vrijheid! — Het is, opdat wij 'er dit bijvoegen, altoos eene wenschlijke en groote zaak in de Geschiedenissen, de voornaamste Persoonen zelven te hooren spreeken, hunne eigene vertoogen te leezen. Dit moge eene uitvoerigheid aan dezelve geeven, welke, van des onkundigen, veelligt met den naam van langwijligheid bestempeld wordt; dan elke beminnaar van geschiedkundige waarheid zal aan die schrijfwijze het zegel zijner goedkeuringe hangen. — —

Ongevoelig vinden wij ons weder tot prijzen opgewekt, daar wij het Werk zelve nader zouden doen kennen. — Dit Eerste Deel is in drie Hoofdstukken onderscheiden. Het Eerste houdt ons niet lang op bij de afkomst van den jongen WASHINGTON, gebooren in *Virginie* den 22 van Sprokkelmaand 1732, die, zijnen Vader op zijn tiende jaar verlooren hebbende, eene zogenaamde *Engelsche* opvoeding van zijne Moeder ontving, welke de uitsluiting van het aanleeren van andere taalen behalven onze eigene in zich bevat; als landmeeter besteedde hij zijnen jeugdigen tijd; dan teffens begon de neiging van zijnen geest zich vroeg te ontwikkelen. De oorlog, waarin zijn Vaderland met *Frankrijk* en *Spanje* was ingewikkeld, stak het eerst die verborgen vonken aan, welke naderhand, met gelijken glans en voordeel, een zo helder vuur werden. Vijftien jaaren oud zijnde, verzogt hij zo dringend om in den *Engelschen* Zeedienst te mogen treeden, dat men eene Cadetsplaats voor hem verkreeg. Dan de tusschenkomst van eene vreesagtige en liefderijke Moeder verhinderde den aanvang van zijne krijgskundige loopbaan. Negentien jaaren bereikt hebbende, werd hij tot den krijgsdienst zijns Vaderlands opgeroepen, en tot Adjudant-Generaal van *Virginie*, met den rang van Majoor, aangesteld. Wat hij als Gezant tot de *Franschen* op de *Ohio* bedreef, en zijne eerste krijgsverrigtingen, wordt omstandig beschreeven. WASHINGTON, wiens oorspronglijke gehegtheid aan het krijgsleeven, door de toejuichingen zijner eerste poogingen en krijgsbedrijven, eer toegenomen dan verminderd was, kon, bij het eindigen

van den Veldtocht, door het moedig en fijn gevoel van een' krijgsman, niet verdraagen, zich aan de laage vernedering, om in rangschikking voor de krijgslieden uit *Engeland* gezonden onder te doen, te onderwerpen. *Hij* verliet den krijgsdienst, en, zijn oudste Broeder *gestorven* zijnde, werd hij bezitter van het landgoed *Mount Vernon*.

In deezen standwisfel stondt het geschaapen, dat hij het Krijgs- voor het Landleeven zou verwisselen. Dan hij nam, op zeer loflijke voorwaarden, den krijgsdienst weder aan. Veragteloozing van zijnen raad had een deerlijke nederlaage ten gevolge, waarin hij de éénige Officier bleef, die in leeven en niet gewond was. „ De Colonel WASHINGTON," om hier de woorden zijns Leevensbeschrijvers te bezigen, „ werd beschouwd als de roem en het cieraad van het krijgsweezen, en zijne achting groeide bij elke gelegenheid, waarin hij zijne poogingen kon aanwenden. Zijn gedrag in deezen strijd werd algemeen geroemd; en het openbaar gevoelen zijner Landgenooten was, dat, wanneer men zijnen raad gevolgd had, de verwoesting op den dag der nederlaage vermijd zou geworden zijn." — Hij werd vervolgens in *Virginie* aangesteld tot Opperbevelhebber over de aangeworven krijgsmagt, met het buitengewoon voorregt, om zijne eigene Stafofficieren te benoemen. Zonder oneere den dienst kunnende aanvaarden, nam hij met blijdschap de aanstelling aan, hem door zijn Vaderland aangeboden. Nieuwe onaangenaamheden bejegenden hem van wegen de *Engelschen*. De Luitenant-Gouverneur, aan wiens bevel hij tot in de geringste bijzonderheid onderworpen was, wierp, door onkunde of stijfzinnigheid, WASHINGTON's ontwerpen menigmaal omver, en gaf bevelen, die niet dan met zeer veel gewaagdheid en moeite konden uitgevoerd worden. Manlijk klonken zijne verdeedigingen, — trouwhartig zijne raadgeevingen. De vrijmoedigheid, met welke hij de genomene maatregelen berispte, gaf den *Engelschen* Gouverneur aanstoot, die de berispingen voor een bewijs van gebrek aan agting voor hem opnam. Met dit alles zag hij geene waarschijnlijkheid om op den duur in den dienst geplaatst te worden: het nederleggen van zijne aanstelling kwam bij hem in ernstige overweeging; doch het vooruitzigt van eenen meer werkzaamen dienst bepaalde hem om zijnen post nog éénen veldtocht aan te houden.

Het

Het welslaagen van dien veldtocht, het verdrijven der *Franschen* van de *Ohio*, veroorzaakte, in eene groote maate, een einde aan de vijandlijkheid der *Indiaanen*. Zijn Vaderland was nu verlost van het gevaar, waarmede het gedreigd was geworden. Het groot oogmerk, waartoe hij in den dienst gebleeven was, zag hij bereikt. Veel had zijne gezondheid geleden, en zijne huislijke zaaken vorderden zijne aandagt. Hij deedt afstand van zijnen post, tot groot leedweezen der Officieren, die onder hem gediend hadden. Dit gevoelen bepaalde zich niet alleen tot de Officieren van zijn Regiment — het was algemeen in *Virginie*, en werd ook gevonden bij de *Britsche* Officieren, die met hem gediend hadden. — Zijne bedrijven moeten in het Werk zelve geleezen worden.

Niet lang naa dat WASHINGTON van zijnen krijgspost afstand gedaan hadt, tradt hij in 't huwelijk met de Weduwe van den Heer CURTIS; eene Dame, aan welke hij, zedert eenigen tijd, ten sterksten verknogt was, en die, bij een aanzienlijk vermogen en schoone gestalte, die beminnelijke hoedanigheden bezat, welke huislijk geluk te wege brengen, en met stil doch vermeerderend geluk de vreedzaame tooneelen van het huislijk leeven vervullen.

Op die tooneelen wenschen wij onzen Held te zien; en wat hem dezelve weder voor de woelingen des krijgsleevens deedt verwisselen, verlangen wij na te gaan: doch wij moeten daarmede verwijlen.

Het Tweede Hoofdstuk deezes Deels, alsmede het Derde, bestemde de Leevensbeschrijver tot iets anders. Het voorschrift van TOUSSAINT heeft hij zich mogelijk herinnerd, die wil, *dat men in de Geschiedenis de Gebeurtenissen met de Characters vereenige, om licht over beiden te verspreiden* (*).

De Heer MARSHALL, bij den aanvang van het IIde Hoofdst., merkt op, hoe de Volkplantingen nimmer sterker en algemeener aan het Moederland gehegt waren, dan naa den nu geëindigden Oorlog. Dan nooit was de trap van gezag, welk het Moederland van regtswegen over deszelfs Volkplantingen mogt uitoefenen, naauwkeurig bepaald. Zints lang was men 'er aan Belastingen gewoon. Tegenspraak ontmoette eene Belasting op het Zegel, en bragt handelingen voort, die

Dwang

(*) TOUSSAINT, *Hist. de l'Academie des Sciences & Belles Lettres de Berlin*, 1769.

Dwang ademden. — Deeze Belasting werd van eene op de Thee gevolgd, die de eigenlijke bron geworden is van den Oorlog tusſchen *Engeland* en de *Noord-Americaanen*. Wat des betreffende voorviel, wordt in het Tweede Hoofdſtuk voorgeſteld, en in het Derde vervolgd. — Hoe veel, ten dien tijde, geſchreeven is over dien Volkstwist, zal men hier de worſtelingen der Vrijheid tegen Dwinglandij en Overheerſching met genoegen leezen, en alzins ontwaaren, dat die twist een twist was omtrent het grondbeginzel, en ook volkomen op grondbeginzel werd aan den gang gehouden. De *Americaanen* bedoelden, blijkens alle de hier voorkomende ſtukken, geene afſcheuring van het Moederland; zij werden tot wederſtandbieding en het handhaaven hunner Regten genoodzaakt. Dan wij moeten onze Leezers niet langer ophouden, maar tot die uitgewerkte Hoofdſtukken verzenden.

Belangrijke Bijdraage tot de Geſchiedenis der Regeering van ROBESPIERRE, *behelzende het edelmoedig gedrag van* CHARLES DE LA BUSSIERE. *Te Amſterdam, bij* J. A. Meijboom, 1805. *In gr. 8vo.* 77 *bl.*

Het gordijn, zo menigmaal geſchooven voor de tooneelen des Schrikbewinds van ROBESPIERRE, en zo menigmaal weder opgehaald, wordt hier op nieuw opgetrokken; doch met oogmerk om eenen *Man te doen kennen*, die een verbaazend aantal Slachtoffers, *voor den bijl der Guillotine beſtemd*, van dit leevenseinde bevrijdde. VON ARCHENHOLTZ trok deeze *Bijdraage* uit een *Fransch* Werk, getiteld: CHARLES, *ou Memoires Hiſtoriques de M.* DE LA BUSSIERE, *ex Employé au Committé du Salut Public; ſervant de ſuite a l'Hiſtoire de la Revolution Françaiſe, &c. redigés par M.* LIENART, *Juriſconſulte, Paris*, 1804, plaatſte het in zijn *Hoogduitsch* Maandwerk *Minerva*, geeft de herkomst op, en brengt, hem voldoende, bewijzen der Egtheid bij. Deeze, van RÖDERER ontleend, werden naderhand geſtaafd door de Schrijvers van het *Journal de Paris*: ſchoon het zeker de hoogſte verwondering moet baaren, dat de Redder des leevens van zo veele duizenden, waaronder veele Mannen en Vrouwen van Naam, — waaronder Madame BEAUHARNAIS, thans Keizerin JOSEPHINE, — gee-

geene bijzondere en uitsteekende vergelding daarvoor ontvangen heeft, dan alleen van de Tooneelspeelers, die hunne leevensbehoudenis aan hem verschuldigd waren. Men moet de bijzonderheden in dit Werkje leezen: schoon in dit Uittrekzel eene menigte van soortgelijke gevallen stilzwijgend voorbijgegaan, en, behalven de vermelde gevaaren, veele intrigues en cabaalen, tegen BUSSIERE gesmeed, niet vermeld worden.

Wij geeven alleen als hoofdtrekken op, dat hij, bij de *Divisie der Correspondentie* geplaatst, de pakken der Beschuldigden met de letter *G*, die *Guillotine* beduidde, die met *D*, *Deportatie* betekenende, en die met *R*, welke Regterlijk Onderzoek te kennen gaf, in handen kreeg, op een tijd, dat de Chef van zijn Bureau, even als hij, op de straf-onttrekking bedagt was, en de vernietiging van veele vonnissen bewerkstelligde, door eerst eene menigte van beschuldigingen te verbergen, en vervolgens te vernietigen. Verbranden vondt hij ongeraaden. Hij ging op deeze wijze te werk. Tegen een uur naa middennagt, wanneer het Committé van Algemeen Welzijn vergaderd was, ging hij, alle drie of vier dagen, naa vertooning van zijn entrée-billet aan de schildwagten, na zijn bureau. Den sleutel tot hetzelve vondt hij op eene bestemde plaats, welke met zijne eens met hem denkende amptgenooten afgesprooken was, en ging, zonder licht en gedruis, al tastelings, tot de afgeslooten kas, nam de papieren uit dezelve, en wierp ze in een emmer met water, die op zijn last daar altijd stondt, onder voorwendzel om den wijn bij het ontbijt koel te houden. Wanneer nu de papieren geheel geweekt en tot een brij geworden waren, maakte hij 'er ballen van, vulde daarmede zijne zakken, en ging zo dan steeds, met het aanbreeken van den dag, na de baden van *Vigier*, aan de *Seine* gelegen. Hier weekte hij de ballen nogmaals in zijne badkuip, en maakte 'er kleine balletjes van, welke hij nu uit het venster van zijne badkamer een voor een in de rivier wierp. Dit wegneemen der pakken ging nu met min, dan met meer gevaars, en soms met de grootste hachlijkheid gepaard: wanneer hij 'er meer dan vijftig dus hadt weggeruimd, bragt het vinden van het pak tegen de Tooneelspeelers hem in een zeer groot gevaar van ontdekking; doch 't geen hij, door behendig in eene houtkist zich te verbergen, ont-

kwam, en daarin een zeer zonderling gesprek tusschen ROBESPIERRE en anderen afluisterde (*).

Dagelijks werden door LA BUSSIERE gewoonlijk twaalf van de twintig ingezondene Acten van Aanklaaging weggedaan. Dit moest, in weerwil van de overal heerschende verwarring, in 't oog loopen. Een Brief van den openlijken Aanklaager FOUQUIER TINVILLE aan het Committé van Welzijn, hier medegedeeld, zou ongetwijfeld den dood diens edelmoedigen Mans bewerkt hebben, indien de Val der Tijrannen zelven, vier dagen laater, zulks niet gelukkiglijk verhinderd hadde.

Van den 22 *Floreal* tot den 9 *Messidor*, en dus in den tijd van elf weeken, hadt hij 924 Procesfen vernietigd, en daardoor even zo veelen het leeven gered; vóór *Floreal* 229; dus te zamen 1153.

Naa den val van ROBESPIERRE betradt LA BUSSIERE een ander nog vreemder tooneel van Strafbevrijding voor de ongelukkigen. Een zijner vroegere amptgenooten, Secretaris geworden bij den Volksrepresentant LEGENDRE, geweezen Vleeschhouwer, en door veelvuldige wreedheden berucht, sprak hij, en betuigde zijne verbaasdheid, dat zijn vriend bij zulk een Barbaar plaats kon neemen. Uit diens mond verstondt hij de bekeering deezes bloeddorstigen, en vernam de waarheid

(*) Ziet hier, Leezers! een schriklijk staaltje van den helschen geest, waardoor die Monsters, als 't ware, scheenen aangedreeven te worden. In de zitting van de *Nat. Vergadering* van 17 Sept. 1793 sprak COLLOT D'HERBOIS: „ Men „ moest niemand *deporteeren*, maar allen, die zamenzweeren, verdelgen, en hen in de aarde der vrijheid begraaven. Zij moesten allen in gevangenisfen geworpen, en „ dan deeze plaatzen ondermijnd worden; daarbij moesten „ de lonten steeds brandende zijn, om terstond alles in de „ lucht te doen springen, wanneer zij of hunne aanhangers „ nieuwe ondernemingen tegen de Republiek waagen mogten." — „ Juist toen was het," leezen wij verder met ontzetting, „ dat men in veele Gevangenisfen van *Parijs* breede en diepe graven maakte, onder het voorwendsel, dat „ men de waterbuizen verbeteren wilde, die zich onder de „ aarde bevinden; doch eigenlijk met geheel andere oogmerken!" — De *Parijzer Commune* hadt ook te *Pic-Pus* een stuk land gekocht, om daar 15000 tot 20000 lijken te kunnen begraaven. — Doch wij wenden onze oogen af!

heid van dit zeggen. Hierop werd hij tweede Secretaris van LEGENDRE, weldra zijn Geheimschrijver, zijn raadgeever, zijn vriend, en als 't ware zijn éénige leidsman. Met diens medewerking bevrijdde hij in het Departement der *Charente* alleen 154 Priesters, benevens 1800 andere Priesters, die als wederspannigen na *Cayenne* moesten overgevoerd worden, en zich reeds te *Rochefort* bevonden, gelijk ook 10000 Nonnen, die door gansch *Frankrijk* gevangen zaten, en door de maatregelen van LEGENDRE spoedig haare vrijheid verkreegen. Grootlijks door LA BUSSIERE's tusschenkomst en medewerking, werden door gemelden Volksrepresentant over de 84000 gevangenen in vrijheid gesteld.

LEGENDRE ontsloeg, naa zo veele bevrijdingen, zijnen getrouwen vriend, raadgeever en helper, voorzien met de beste getuigenissen en aanbeveelingen, die hem evenwel, bij veranderde menschen en zaaken, geen nut deeden, offchoon LEGENDRE, als zijn beschermer, toch steeds van groote waarde was: doch de dood van deezen maakte schielijk daarop ook aan deeze bescherming een einde.

Schoon de *Fransche* Uitgeever des Leevens van LA BUSSIERE van diens tegenwoordige *Armoede* wel niet ronduit spreekt, loopen de bewoordingen daar heenen om zulks genoegzaam aan te duiden. Wij herhaalen het, hoe zulks ons onbegrijplijk vreemd voorkomt.

Brieven uit Parijs, geschreven in 1802 *en* 1803, *door* J. F. REICHARDT. *IIIde en laatste Deel.*

(*Vervolg en slot.*)

Van de zijde der *lieve Fanchon* worden wij nu weder, door den loop des Werks, naar de akelige bloedtooneelen van ROBESPIERRE gerukt, welken wij zekerlijk in allerijl voorbijgesneld zouden hebben, zo 'er niet iets aanmerkelijks onze aandacht inzonderheid getroffen hadde; naamlijk, dat de gehuurde moordenaars door zekere inmengselen in den brandewijn, dien men hun schonk, het zij Buskruid of iets dergelijks, tot de vreesselijke woede, waarin zij hunne koelbloedige moorden bedreeven, aangezet werden. Zekere Kruijer, welke als een vreedzaam en nuchter persoon, sedert twintig jaaren, in zijne buurt bekend was geweest, werd mede, op den 3den September van dat vreesselijk moordjaar, in het Klooster *St. Fer-*

Fermin gesleept, om aldaar eenige Geestelijken te massacreeren, wanneer men hem alvoorens iets deed drinken, het welk hem in eene soort van kortstondige razernij deed vervallen, zonder eigentlijk dronken te worden; zijne woede was vergezeld met een onverzaadlijken moordlust, welke aan meer dan twintig Priesters het leven kostte: deze persoon overleed zelf ééne maand daarna, zonder in al dien tijd geslaapen te hebben. Deze Anecdote heeft de Schrijver ontleend uit zeker Werk, betiteld: *Histoire de la Revolution de France, par deux Amis de la Liberté, à Paris chez Bidault*, 't welk hij als het uitgebreidste en onzijdigste, dat over deze stoffe in het licht verscheenen is, aanprijst. Over welke vreesselijke Anecdote de oude Dichter DELILLE, in zijn Dichtstuk *Le Malheur et la Pitié*, zich aldus uitlaat; welke regels, derhalven, tot verklaaring derzelve, hier wel een plaatsje verdienen.

Les arts aident le meurtre, et celebrent les crimes.
Que dis-je? La nature, ô comble de nos maux!
De tous ses elemens seconde nos bourreaux.

(De kunsten helpen moorden, en vieren de misdaaden. Wat zeg ik? De natuur zelve, ô overmaat onzer onheilen! staat onze beulen met alle haare elementen bij.)

DELILLE blijft nog geduurig, volgends de opmerking van onzen Schrijver, zijne opgeruimdheid en vrolijkheid behouden. Hoe zeer deze aanmerking ook tot de weinig belangrijke des Werks behoort, meenden wij echter onzen Leezeren, die in den welstand van een' der beste Dichteren van Frankrijk eenig belang stellen, dezelve niet te moeten onthouden; gelijk wij ook voor de liefhebbers der Danskunst met een woord zullen opmerken, dat de oude en voormaals beroemde VESTRIS, wiens Zoon en Kleinzoon thands op de Theaters van Parijs uitmunten, de geweldige *tours de force*, welke thands door DUPORT (*) in den smaak gebragt zijn, ten hoogsten afkeurt; waarbij de Schrijver echter eene zonderlinge Anecdote verhaalt, hierin bestaande, dat de Grootvader, zijnen Zoon, op zekeren tijd, dat de Schrijver zich mede in de Opera bevond en nevens hem zat, met de moeilijkste luchtsprongen tegen DUPORT ziende wedijveren, terwijl de laatste echter meest door het Publiek toegejuicht werd, zich daarover zeer ergerde, en in de versmaadendste uitdrukkingen tegen deze nieuwerwetsche koordedansers-sprongen uitviel; doch, het gordijn

(*) DUPORT (zo lazen wij onlangs in een Fransch Journaal, ter gelegenheid van de beoordeeling van zeker Ballet) DUPORT *a dansé .... comme un homme qui a le diable au corps: nous ne trouvons pas d'autre expression.* Wij moesten glimlachen om de naïve uitdrukking en den dubbelzinnigen lof, die ook, misschien, op *ons* Tooneel zijne toepassing heeft.

dijn gevallen zijnde, zich op het Tooneel naar zijnen Zoon begaf, dien hij over zijne nederlaag ten hoogsten verdrietig vond, hem met deze woorden troostende: „ Volhard gij slechts altijd bij de waare en groote kunst, die gij mij te danken hebt, en die gij *tot hier toe* (en zo even had hij zich nog aan zijns Zoons luchtsprongen geërgerd) zo getrouwelijk hebt in acht genomen, die het hart roert (op wat grond de oude Heer zijne kunst het vermogen om het hart te roeren konde toeschrijven, weeten wij niet; ten zij hij de in dezelve voorkomende *Pantomimes* bedoeld hebbe) en niet dan door lieden van smaak regt gevoeld wordt; en laat gij nu zonder nijd die nieuwerwetsche springers de goedkeuring der onbeschaafde menigte, door hunne armzalige *Magito's-kunsten*, bekruipen;" waarbij de Schrijver het volgende opmerkt: „ Zo als de kunstijver in het eerst het vaderhart overmeesterde, even zo zegepraalde naderhand het vaderlijk gevoel over de overtuiging des kunstenaars."

De overige reeks van Theatrale aanmerkingen gaan wij hier voorbij, na derzelver plaats alleen voor de liefhebbers dier stoffe aangeweezen te hebben; men vindt dezelve achtereenvolgende van bladz. 69—99. Voorts de, onzes bedunkens den druk niet waardige, beschrijving van de ontvangst bij eenen *Restaurateur* of *Traiteur*, die de beste Zeevisch en Oesters nahoudt, welke de Nederlandsche APICIUSSEN, tevens met den prijs der voornaamste Wijnen van *Graves*, enz. enz. van bladz. 104—109 kunnen vinden. Daarop treffen wij weder eene Theateraanmerking aan, die ons bevestigt in onze reeds voorlange gekoesterde meening, dat 'er ná MOLIERE tot heden toe geen regt *naïve* Blijspeldichter bij de Franschen is opgestaan. Dergelijke aanmerkingen smaaken ons bij uitneemendheid in dezen Autheur, wijl hij daardoor, naar onze gedachten, ten duidelijksten een goeden smaak aan den dag legt. Indedaad het Comiesch Tooneel heeft ná MOLIERE, die den waaren naïven geest, welke daartoe behoort, zeer juist getroffen heeft, denzelven geheel verlooren, en door eenige scherpzinnige gezegden, die men ons nu voor beschaafde Comiesche trekken wil uitventen, niet kunnen vergoeden.

De Kerk *Notre Dame* en het *Pantheon* trekken vervolgends des Schrijvers opmerkzaamheid, en wij verneemen, uit hetgeen hij daaromtrend meldt, met veel genoegen, dat men dezelve weder met de fraaije Schilderijen van TITIAAN, VAN LOO, LE SUEUR en andere Kunstenaars versierd heeft. — Van den bovensten Coupel van het *Pantheon* geniet de Schrijver het ruime uitzicht over geheel Parijs. Zij, die nooit in die Stad geweest zijn, kunnen zich echter een genoegzaam denkbeeld vormen van het uitzicht, welk men van den Coupel van dit Gebouw heeft, ingevalle zij slechts het *Panorama* dier Stad, toen het alhier vertoond werd, bezichtigd hebben; eene uitvin-

vinding, die, behalven het uitneemend Kunstvermaak, den grootsten roem verdient, wijl ze ons, zonder kosten en moeite, in staat stelt, om van verre afgelegene plaatsen met dezelfde zaakelijke kennis te spreeken, alsof men 'er zich werkelijk in persoon bevonden hadde. — De Schrijver bezichtigt voorts de onderaardsche gewelven in dat Gebouw, welke tot begraafplaatsen van groote Mannen ingerigt zijn. De graven van VOLTAIRE en ROUSSEAU zijn de eenigste, die nog aldaar, en dan nog wel in hout, gevonden worden. Het lijk van MARAT, dat eenigen tijd naast dat van VOLTAIRE gelegen heeft, is van daar naar het Vildersveld overgebragt. Welk een verschil van denkwijze over een zelfde onderwerp, in onderscheidene tijdsomstandigheden! — De Schrijver maakt hier de volgende ernstige aanmerking, die wij ook gaarne afschrijven, wijl het juist deze soort van aanmerkingen zijn, die wij gaarne in dit Werk, en in den geest, waarin zij geschreeven zijn, leezen: „*Heden konde ik mij in het Pantheon weder eens regt levendig vertegenwoordigen, welk een onherstelbaar nadeel de verwoesters der eerste goede oogmerken van de Omwenteling aan geheel Europa veroorzaakt hebben.* Ware de Natie in dien tijd wijs en rechtvaardig genoeg geweest, om zich met de hervorming van eene gematigde Constitutioneele Monarchie te vergenoegen, en hadde men zich van alle die groote, sedert dien tijd zo schandelijk verkwiste vermogens, dier krachtdaadiglijk werkzaame en vatbaare Natie weeten te bedienen tot beter onderwijs, tot waare kunstbeschaving en oprigting van groote Nationaale Gedenktekenen op de verheven wijze der Romeinen en Grieken — welk een hooge school, welk een alles bezielend *voorbeeld* zoude zulks voor geheel Europa geworden *zijn! Thands* zijn, door die woeste toedragt der zaaken, *alle denkbeelden* meer verward dan ooit, alle ijver voor *wijze hervormingen* is onderdrukt, alle moed en smaak voor groote, schoone, duurzaame onderneemingen is uitgebluscht."

Tusschen beiden vinden wij al weder gelegenheid om ons over de gevolgen der rustelooze tijden te bedroeven, door, met den Schrijver, het verwoeste weleer zo schoone *Bois de Boulogne* aan te staaren, en met verdriet het verval van het eertijds bloeijende Dorp *Passij*, en der Porcelein-fabriek te *Sevres*, even buiten Parijs, te bejammeren. Van het voormaalige aangenaame *St. Cloux* wordt weinig gemeld; alleenlijk verneemt de Schrijver, geduurende zijn kort verblijf aldaar, van eenen Roskammer, den grooten smaak, welken BONAPARTE, benevens zijne Broeders en Generaals, voor Engelsche rijd- en jagt-paarden en honden heeft; van welken gemelde Roskammer (*die het zich naast hun wel liet smaaken*; dat is, *die in hun gezelschap smaaklijk at*) hem verzekerde, dat de eerstgenoemde omtrend tweehonderd van elks op stal had.

Aan-

Aanmerkelijk en lezenswaardig is de omstandige beschrijving van een in het openbaar, op de nieuw ingestelde wijze, gehouden Crimineel Rechtsgeding. — Ter gelegenheid van des Schrijvers laatste bijwooning eener Consulaire Assemblée, maakt hij, over het plaatsen van geleerde Mannen in Staatsämbten, de volgende oordeelkundige aanmerking: „ Ik kan mij over deze plaatsing van waare Geleerden in de Staatsambten, waarin zij toch eigenlijk niet dan zeer middelmaatige rollen speelen, en waarbij zo veelerleie armzalige verstrooijingen hen van hunne weetenschappen aftrekken, juist niet verheugen. De weetenschap zelve, die zij anders met warmen ijver, en met getrouwe aanwending aller vermogens en van hunnen tijd, ernstiglijk en kragtdaadiglijk beoeffenden, wordt ten laatsten voor hun eene onverschillige zaak," enz. — Wij kunnen niet voorbij, hier nog in te lasschen, wat hij al verder zeer menschkundig over de behoefte van den waaren Geleerden zegt: „ Aan den waaren Geleerden ledigen tijd en rust in een' behaaglijken welstand te verschaffen, opdat hij, vrij van laage zorgen en onafhanglijk van de bescherming der minderen, geheellijk voor zijne letteroeffeningen zoude kunnen leeven: dit schijnt mij toe het weldaadigste te zijn, dat de Staat en Regent, ter bevordering der Weetenschappen, en tot aanmoediging en belooning der waare Geleerden, doen kan. IJdere burgerlijke en staatkundige betrekking brengt hem in eenen kring, waarvoor hij, wat zijn persoon betreft, of niet geschikt is, of die — al ware dezelve voor hem geschikt — voor hem en zijne letteroeffening nadeelig kan worden. En hoe ligtlijk wordt alsdan niet ook een beroemde naam, wiens roem slechts de weetenschap en niet den mensch kenmerkt, gebruikt, om aan slegte bedoelingen meer gezags bij te zetten!" Deze aanmerking komt ons zo waar en zo belangrijk voor, dat wij die, als een grondregel tot het wél vervullen van Staatsämbten, aan elk, die daarin eenig belang stelt, (en wie toch, die over den voor- of nadeeligen invloed van eene zo hagchelijke keuze op de welvaart van een geheel Land nadenkt, zou daarin geen belang stellen?) gerustelijk aanprijzen.

Moord en Zelfmoord worden hier als zeer gemeen onder de mindere burgerklasse en het gemeene volk voorgesteld; zo dat het groote net, 't welk langs de *Sevre-brug* getrokken is, om alles op te vangen, dat de stroom van Parijs al medevoert, zelden eenen avond wordt opgehaald, of men trekt 'er een lijk mede op; ook is aldaar eene bijzonder daartoe bestemde plaats, ter schouwing van de opgehaalde lijken. — Een zonderling, in zijne soort kluchtig Voorval van dien aart gebeürde, terwijl REICHARDT zich aldaar bevond. Een Man klom, zonder gezien te worden, op de, in de gedaante van een' praalboog gebouwde, afzonderlijk staande poort *St. Martin*; en toen hij zich van boven wilde

de nederstorten, riep hij vooraf overluid: *Prenez garde, passans! ce n'est pas à vous que j'en veux.* Op dat oogenblik stortte hij zich om laag, en bleef dood op de plaats liggen.

Hij bezoekt *St. Germain*, in welks Kasteel weleer de verbannen Engelsche Koning JACOBUS II, door gunst van LODEWIJK XIV, gehuisvest was; welke laatste dit schoon Landhuis verliet, om, met onnoemlijke kosten, de dorre oorden van *Versailles* in een Eden van kunst en schoonheid te hervormen; en wel, gelijk men zegt, omdat hij het voor een slegt voorteeken hield, dat hij, van het Kasteel af, den toren der Abtdij van *St. Denijs*, de begraafplaats der voormaalige Koningen van Frankrijk, altijd voor oogen had. — Daarop spreekt de Schrijver van het thands door den Keizer, om deszelfs eenzaamheid, zeer beminde *Malmaison*, hier omschreeven als een treurig, onaanzienlijk, oud, slegt gebouwd Landhuis, in het vlakke, open veld aan den landweg, in een kaal en onvruchtbaar oord, en rondsom met breede graggen en een hoogen muur omringd. Voorts van de geduurende zijn verblijf te Parijs plaats hebbende modes in de kleederdragt der Dames; doch, daar die dagelijks verandert, achten wij het onnoodig, iets van dezelve aan te teekenen.

Het prachtig Hotel van LUCIEN BONAPARTE treft vervolgends onze aandacht, en wij bewonderen met den Schrijver den smaak voor de Schilderkunst, welke in hetzelve heerscht. Hij doet ons voorts ter loops het Character van JOSEPH BONAPARTE als zeer achterhoudend, en in tegendeel dat van den Zeeman JEROME BONAPARTE als gul, vrolijk en los kennen; spreekt ook slegts ter loops over een onderwerp, waaromtrend waarschijnlijk veelen met ons hem gaarne breeder zouden hebben willen zien uitweiden naamlijk over de *Nationale Boekerij* en het *Kabinet van Oudheden*, waarvan zo veel te zeggen viel! en, in de plaats daarvan, vinden wij eene niets waardige misleiding en oud versleten grapjen, dat men aan Madame DE GENLIS weleer eens gespeeld hadde.

Wij zullen hiermede onzen, in de daad voor elken Leezer, op eene of andere wijze, aangenaamen, Reiziger vaarwel zeggen, en, daar wij hem nu op de *Straatsburger diligence* zien stappen, en voorts zijne thuisreis over *Straatsburg*, *Carlsruhe* en *Darmstad*, naar *Francfort* zien vervorderen, van dit Werk met dien wensch scheiden, dat hij, of eenig ander bekwaam en van zo goede *adressen* voorzien Schrijver, ons meer dergelijke aangenaame Beschrijvingen van de voornaamste Hoofdsteden van Europa bezorgen moge, wier leezing ons, zo wij 'er meer mede voorzien wierden, met geringe kosten, met den tegenwoordigen staat der beschaafde waereld, de zeden van derzelver inwooneren, en de thands nog levende beroemde mannen, beter dan of wij zelven aldaar tegenwoordig waren, bekend maaken kan.

Ik

Ik ben ook in Parijs geweest. Naar het Hoogduitsch. IIIde Deel. In den Hage, bij J. Immerzeel, Jun. *In 8vo.* 114 *bl.*

Niet onaangenaam vonden wij ons uitgelokt, om met den *Zwitzer*, dien wij na *Parijs* vergezeld hebben in de twee voorgaande Deeltjes van dit Werkje (*), anderwerf ons daar heen te begeeven, in de verwagting van 't zelfde leerrijke en mensch- en kunstkundige te zullen ontmoeten. Bedroogen hebben wij ons niet gevonden, en, hem in zijne omwandelingen door, en vertoevingen op veele plaatzen in die Hoofdstad, eene kleine wereld op zich zelve, vergezellende, bij veel opmerkenswaardigs stilgestaan. Wij herinneren onze Leezers, dat zij zich in 't jaar 1801 daar met den Reiziger bevinden.

Wat 'er van de wijze zijner beschouwinge zij, kan ons de aanhef van dit Deeltje leeren. „ Wie is haar gelijk, deze groote Stad, de vermogende, welke magt gegeeven is over alle talen en volkeren der aarde! om wier gunst koningen smeeken, en van wier tooverkelk de zonen des rijkdoms dronken worden! die zich bekleedt met den buit der overwinning, en zich opciert met vreemd goud en juwelen! wier menschenvloeden ruisschen als het geluid van een groot water, als de stem van eenen forschen donderslag! — In der daad, haar uitwendig, dat, wat haar voor het voorhoofd geschreeven staat en voor aller oogen zigtbaar is, bevat voor den vreemdeling reeds zoo veel geheimzinnigs en oefening der wijsheid, dat ik het genot haarer verborgene bekoorelijkheden niemand benijde, voor en aleer ik deze uitwendige onderzocht hebbe. Derhalven niet aan de tafelen der grooten, niet in den kring van bijzondere famillien, noch in den omgang met geleerden, al ware mij die ook vergund, zal ik in de eerste plaats het karakter dezer hoofdstad en de denkwijze van derzelver bewoonders nafspooren; maar op straten en openbaare plaatsen, waar men slechts oogen, die zien, en ooren, die hooren kunnen, noodig heeft, om den geest des volks te vatten, die zich in gaan en staan, in gebaarden en spraak, handel en wandel, tijdverdrijf en arbeid, bij vrolijke en droevige tooneelen, kortom overal openbaart, waar de menschen zich onbedwongen en in grooten getale beweegen. — Hier vertoonen zich aan den vrijen beschouwer, op de in 't oog loopendste wijze, de afwijkingen van de zeden zijns lands, die hij niet onbemerkt laten kan, offchoon de inboreling, wien dezelve natuurlijk of alledaags voorkomen, op dezelve ook niet letten moog; hier kan hij menigen zeldzaamen trek opmerken, waarover in beschaafder gezelschappen dikwijls, uit *la maniere de vivre*, of vaderlandsliefde, voor den buitenlander een sluier geworpen wordt. Want hier

(*) Zie hier boven bl. 219.

hier veinst men het allerminste, of althans voor den stillen aanschouwer niet, om dat men hem niet opmerkt. Veinzerij echter, hoe gemaklijk zij den geenen bedriegt, dien zij in het oog heeft, is dikwijls voor hem, op welken *zij* niet gerigt is, een helderder spiegel van de ziel, dan de ongeblankette eerlijkheid. Zo men wil, kan men nog het voordeel *bijbrengen*, dat men op de openbare straten spoediger den rug aan de valschheid kan toekeeren en dezelve vergeeten, dan in *gezelschap*, alwaar men menigmaal uuren lang zich ophouden, en in deszelfs vergiftigden dampkring zich benaauwen moet."

Breeder weidt onze Wereldbeschouwer hierover uit; dan het voorgaande vonden wij goed af te schrijven, als aantoonende wat men hoofdzaaklijk van hem te wagten hebbe. Met genoegen zouden wij onze Leezers met hem brengen in de Kunst-Gallerij, in de Nationale Bibliotheek, in een' en anderen Schouwburg, met hem rondwandelen, en in zijne opmerkingen deelen, *die veelal gansch oorspronglijk zijn.* Wij toeven hun een oogenblik in het *Museum*. „Men treft," schrijft hij, „minder arbeidende kunstenaars *aldaar aan, dan de* beroemde verzameling (elders door hem beschreeven en beoordeeld) zou doen verwachten. Een ouden man vinde ik 'er altijd het eerst en 't laatst, die onvermoeid copiëert, en vermoedelijk zijn zwakken arbeid voor geringe kunsthandelaars voor zijn dagelijks brood maakt. Het behaagt echter niemand, hem te berispen; is zijn arbeid niet lofwaardig, zo verdient de beweegreden van denzelven verschooning, zeggen de *Franschen*, en toonen daarin waarlijk een edel verstand. Des te luider spotten zij echter met een paar *Duitschers*, die onlangs herwaards kwamen, en met eene woede, gelijk de *wolf het* schaap verscheurt, op alles aanvallen, wat een naam *heeft*, en RUBENS en REMBRANDS bij donzijnen wegpenseelen, *met eene* praktijk, die geheel *Parijs* in verwondering *brengen moest.* — 'Er bevinden zich aldaar ook verscheiden *jonge* vrouwen, welke schilderen; ik kan echter bij geen derzelven 'er toe geraaken om te zien wat zij uitvoeren: want om het zeldzaame hiervan, dat bij het schoon geslacht zo dikwijls andere redenen doet vermoeden, werken zij thans alle in de hoogte, alwaar zij op bijzondere daartoe ingerigte plaatzen zitten. Ziet men echter haar' arbeid niet, zoo biedt evenwel de schilderagtige houding, die zij zich op dit kleine schouwtooneel weeten te geeven, eenigermaate eene schadeloosstellende vertooning aan. Het geschiedt menigmaal ook bij geval, dat zij, verzonken in gedachten, somwijlen een' fraaijen voet over de vloerplank uitsteeken, waardoor menig oog afgewend wordt, dat slechts herwaards kwam om geschilderde vormen te beschouwen; maar geen slak trekt haare sprieten sneller in, dan zij het voetje, zoodra zij haare verstrooijing bemerken. Gemeenlijk staat op den trap van den toestel bij ieder deezer schil-

fchilderlievende meisjes een kennis, die door behaaglijk onderhoud haar den tijd kort, waartoe de voorbijgangers, zoo als ik zelf ondervond, meestal tot aanleiding gekoozen worden: want toen ik mij in haare nabijheid bevond, merkte ik dat men over mij fprak, en toen ik in gedachten de oogen, gelijk *Eumolpus* bij PETRONIUS, *ad arcesfendos fenfus* ophief, hoorde ik zeggen: *maintenant il cherche; fi on le regarde.* Het geen mijne ondervinding bevestigde, dat men een ander het liefst daarvan befchuldigt, waartoe men zelf het meest geneigd is."

Veelvuldig, en van den gewoonen trant zich verwijderende, zijn de beoordeelingen, welke onze *Zwitzerfche* Reiziger van Oudheden, Beelden en Schilderijen geeft, en men zal ze, fchoon hem niet in alles bijvallende, met genoegen leezen. Wij geeven alleen, en ten flotte, dit weinige: „ Wanneer de volksftem in kunstzaaken eenigzins geldt, en wettelijkheid kan men dezelve dáár niet ontzeggen, waar zij niet vooringenomenheid of invloed van anderen, maar opregte uitdrukking van eigen natuurlijk gevoel is, dan hebben de kleine *Nederlanders*, in allen opzigte, eene hooge waarde: want ik zie altijd de groote menigte der befchouwers het langst voor dezelve verwijlen, en, wanneer zij zelfs de geheele zaal doorgegaan zijn, toch nog eenmaal voor dezelve terugkomen, alsof zij bij voorkeur den indruk derzelve medeneemen wilden. Dit voorregt, van den grooten hoop te behaagen, zal de *Nederlandfche* Schole ook behouden, zoo lang 'er een groote hoop is, die van de Schilderkunst enkel werking op het oog begeert, en in den zinnelijken fchijn zijn vermaak vindt, en niet zoo aanzienelijk denken kan als LODEWIJK DE XIV, die de drollige boeren van TENIERS niet bij zich dulden kon, vermoedelijk omdat zij met zijne koninglijke tegenwoordigheid niets gemeens fcheenen te hebben; of zoo lang deze groote hoop niets van den fmaak weet, die van het onzigtbaare begint te fpreeken, eer hij nog het zigtbaare beoordeeld heeft; zoo lang dezelve ook niet in alle kunften flechts eene denkbeeldige poëzij zoekt, gelijk thans door anderzins verdienstlijke mannen gefchiedt met dezelfde partijdigheid, waarmede men vóór dertig jaaren nog de deugd tot hoofddoel van het fchoone meende te moeten maaken. DOUW, NETSCHER, TERBURG, LE DUC en alle de meesters, die welvoegelijke handelingen uit het burgerlijk leeven, met de bijzondere vleezigheid, het koloriet, bevallig licht en de ronding der *Nederlanders* daarftellen, zijn het, die ook het volk alhier behaagen; doch zij moeten ook welvoegelijk zijn: want OSTADE's tabaksgezelfchappen en BROUWER's al te afzichtelijke voorwerpen vinden geen bijval."

Wij twijfelen niet, of deeze drie Deeltjes, want dit is het laatfte, leveren Zakboekjes op, die onderhoud, leerzaam onderhoud, bij eene aangenaame inkleeding, verfchaffen.

„ van natuurlijke gaaven, die zich zelven den weg tot roem „ gebaand hebben onder den druk van bekrompene omstandig„ heden, het nadeel eener duistere geboorte, en het gebrek „ van eene deftige opvoeding." Zijn Vader was een zeer braaf man, van beroep een Schrijnwerker,) toenmaals meer dan daarna in Engeland onderscheiden van dat eens *Timmermans*) die, bij gelegenheid dat de aanslag van den Hertog VAN MONMOUTH op de Kroon mislukte, en deezen *zijnen* Vriend het leven kostede, vermoedelijk uit hoofde van staatkundige redenen, zich verpligt vond, van *Londen* naar *Derbyshire* te verhuizen. Aldaar werd onze SAMUEL in 1689 geboren, zonder dat de bepaalde plaats bekend is, waar hij ter wereld kwam. Hij zelve maakte 'er, onzeker waarom, altoos een geheim van, schoon hij zich anders de duisterheid en bekrompen toestand zijner eerste levensjaaren niet schaamde. Overeenkomstig met zijne neigingen, wierd hij in den aanvang bestemd tot den Kerkdienst; doch eenige zeer zwaare verliezen noodzaakten zijnen Vader, hem, op zijn 15 of 16de jaar, de keus tot een ander beroep voor te slaan, die nu, almede ter voldoening van zijnen leeslust, zich tot den Boekhandel bepaalde, hebbende hij alleen het gemeene schoolonderwijs bevoorens mogen genieten.

„ Eenigen zijner bewonderaars (zegt Mej. BARBAULD) heb„ ben het aanzien van RICHARDSON willen doen rijzen door te „ verzekeren dat hij kundig was in de *klasfike* Schrijveren: „ maar men vindt al te dikwerf verklaaringen van hem, in „ zijne brieven, dat hij geene taal kende buiten zijne eigene, „ zelfs niet de Fransche." Vermoedens van het tegendeel, vooral gegrond op het geen hij aan den schoolvos *Brand* in zijne *Clarissa* doet schrijven, vallen weg, en het is waarschijnlijk dat hij daartoe of de hulp van zijnen Vriend Dr. CHANNING genoten heeft, of dat hij zich iets uit de eerste beginselen (*rudimenta*), die hij op school geleerd had, heeft weeten te herinneren. Althans „ zijn stijl verschilt zo veel mo„ gelijk van dien van eenen schoolgeleerde. Dezelve vloeit „ over van platheden uit het gemeene spraakgebruik, en „ heeft noch die naauwkeurigheid, noch dat kleursel van de „ schoonheid der *klasfiken* (*), welke gewoonlijk de vrucht „ zijn eener vroege gemeenzaamheid met de beste voorbeel„ den." Onbedreeven, evenwel, als hij in de geleerde taalen was, bediende hij zich toch gaarne van den voorraad uitmun-

(*) Zonder de taal deezer overzettinge, over het geheel zuiver, te willen gispen, of ons aan vitterije schuldig te maaken, brengt toch onze taak mede, dat wij het invoeren van vreemde woorden in onze rijke moederspraak opmerken. Of zijn de uitdrukkingen *clasfike Schrijvers*; en vooral *Clasfiken*, reeds met het Burgerschap beschonken? Worden zij wel ergens gevonden bij eenen Nederduitschen Schrijver van echte munt, in een Boek, dat men *clasfisch* noemen durft? De Vertaaler schijnt van dit gevoelen te zijn, dewijl hij zich in de spelling van eene *k* bedient.

aanmtende Werken, in zijne moederfpraak voorhanden, wierd rasch bekend onder zijne fchoolmakkers door zijne verhaalen en vindingrijk vernuft, en was bovenal, reeds in zijne vroegere jeugd, verzot op brieffchrijven en het gezelfchap der andere Sexe. „ Drie jongedochters, een hoog gevoelen heb„ bende van zijne ftilzwijgendheid, openbaarden hem, niet bo„ ven 13 jaaren oud, haare liefdesgeheimen, om hem te be„ weegen, haar voorfchriften te geeven, om haare antwoor„ den, op de brieven haarer minnaars, naar te fchrijven of „ te verbeteren." Dit, vereenigd met de neiging van RICHARDSON's geest om zedelijk nut te ftichten, vertoont ten overvloede den aanleg der natuure, die zich daarna ontwikkelde in den Schrijver van *Pamela*, *Clarissa* en *Grandison*.

In den jaare 1706 werd hij als leerjongen befteed bij den Hr. JOHN WILDE *van Stationers-hall*: daar bleef hij, boven de zeven gewoone en voor hem geftrenge proefjaaren, nog vijf of zes andere aan eene Drukkerije werken, en klom bij trappen op, tot dat hij zich eerst in eigen bedrijf in *Fleetftreet*, daarna, bij de uitbreiding zijner zaaken, in *Salisbury-court* nederzette. Had hij zich achting verworven door zijne vlijt en naauwgezetheid als Leerling, nu bezorgden hem zijne werkzaamheid en gulheid als Meester aanzienlijke voordeelen, ja oefende hij tevens zijne pen, „ door Bladwijzers, Voorre„ denen, en, gelijk hij dezelve noemde, *eerlijke* Opdragten „ te fchrijven voor de Boekhandelaars."

Behalven andere Werken, die van zijne perfse te voorfchijn kwamen, „ verkreeg hij, door den invloed van den Hr. „ ONSLOW, Spreeker van het Parlement, het drukken der „ Dagbladen van het Huis der Gemeenten in XXVI Deelen in „ Folio: en in 1754 wierd hij verkoozen tot Meester van zijn „ Gild; eene bediening, die, onder de Boekhandelaars van Lon„ den, niet flechts aanzienlijk, maar ook voordeelig is."

„ De Hr. RICHARDSON is tweemaal getrouwd geweest. Zijne „ eerfte Vrouw was ALLINGTON WILDE, zijns Meesters Doch„ ter; zij ftierf in 1731. Zijne tweede was de Dochter van „ den Hr. JAMES LEAKE, Boekhandelaar te *Bath*, en zijn „ Vriend: deeze overleefde hem." Zij was eene ftaatlijke Vrouw, doch met een zeer goedwillig hart; hij zelve fpreekt van haar, in een zijner Brieven, half boertende, half ernftig, aldus: „ Wat goedaardige Vrouw gaf ooit een punt op, daar „ zij haar hart op gezet had? ô Die lieve Parthers! — „ Mijne Vrouw, die een zeer goed wijf is, regeert mij over „ het geheel op deze manier: zij laat mij mijn gevoelen zeg„ gen tegen het gene, dat mij mishaagt. Nu en dan, als ik „ denk dat daar rede toe is, doe ik dit met eenige hevig„ heid; en zij laat mij uitpraten. Een dag of twee daarna „ (zoo het een ftuk is, daar zij haar hart of haar hoofd, — „ want dat is bij eene Vrouw hetzelfde, — op gezet heeft) „ brengt zij, zonder de moeite te doen, van 'er eenigszins

„ eene andere kleur aan te geven, de zaak nog eens op het
„ tapijt. Ik heb al mijne redeneringen reeds verbruikt; en
„ het verveelt mij te herhalen, wat ik voorheen gezegd had;
„ en zij haalt het ftuk 'er door: en dat het ergfte 'er van is,
„ uit hare overwinning befluit zij, dat ik overtuigd ben, en
„ dat zij van het begin af gelijk en ik ongelijk had; en zoo
„ is zij voorbereid, om een volgend punt weder door te zet-
„ ten." — Aandoenlijk, en niet zonder eenigen invloed op de gefteltenis beide van zijn ligchaam en geest, die dus medewerkte tot den treurigen afloop der *Clarisfa*, waren de treurige lotgevallen van zijn huis. Bij de eerfte Vrouw had hij 5 Zoons en ééne Dochter, bij de andere 5 Dochters met éénen Zoon. Maar, behalven gezegde zijne Echtgenoote, beftelde hij alle zijne Zoonen, en het meerendeel van zijne Dochters, ten grave.

„ Bij zijne andere werkzaamheden kocht RICHARDSON, in het
„ jaar 1760, eene helft van het Privilegie om zijner Majesteits
„ Wetten te drukken: *terwijl hij dus door de aangeduide*
„ bronnen in ftaat was om eene zeer onbekrompen *verzorging*
„ te geeven aan een opkomend geflachte. Maar *zijn geest*,
„ (vervolgt Mej. BARBAULD) was niet beftemd om altijd ge-
„ bruikt te worden tot het gemeen maaken van de voortbreng-
„ felen van anderen. Noch Stadfeesten en eerbewijzen, noch
„ het drukken van Wetten en Acten van het Parlement, noch
„ de zorgen voor een huisgezin en het beftuur van een zoo
„ wijden omvang van bezigheden, konden de vonk, die in
„ zijn binnenfte gloeide, uitdooven, of de fchoone denkbeel-
„ den, die voor zijne verbeelding fpeelden, verhinderen,
„ om in woorden ingekleed, en voortgebragt te worden, om
„ het gehoor van het publiek te ftreelen. De Drukker van
„ *Salisbury-court* zou eene nieuwe foort van gefchriften fchep-
„ pen; zijn naam zou gemeenzaam worden in de monden
„ van de grooten, vernuftigen en vrolijken; en hij was be-
„ ftemd om aan de overige bewoonders van Europa eene
„ drangrede meer te geeven, tot het leeren van de taal dee-
„ zes Lands. — Boekhandelaars verlangden van hem, dat
„ hij een boekdeel zou bezorgen van Gemeenzaame Brieven,
„ over eene verfcheidenheid van verdichte voorvallen. Hij
„ begon 'er aan: maar terwijl de eene brief den ander voort-
„ bragt, ging het hem als JAN BUNJAN, „ als hij pompte
„ kwam het;" tot dat eindelijk, voor hem onverwacht,
„ zijne gefchiedenis van *Pamela* 'er uit gebooren werd."
Aan dit Werkje (eerst flechts uit *twee* Deelen beftaande) befteedde deszelfs Maaker niet meer dan drie maanden; zijne gedachten (gelijk hij in eenen Brief aan HILL vermeld heeft) naar een verhaal richtende eener Gebeurtenis, hem vijfentwintig jaaren bevoorens medegedeeld van eenen zijner bekenden. Met verbaazende toejuigching wierd deeze eerfteling der Zedekundige Romans door geheel Engeland ontvangen en op-

onmiddelijk in het Fransch en Nederduitsch vertaald. = Die lof, gelijk meermaalen het gevolg is, lag grond tot nijd. „FIEL„DING althans, die spoedig na hem de loopbaan zijns roems „intrad, schreef zijnen *Joseph Andriessen* ter bespotting van „*Pamela*." Een laag gedrag voorzeker, doordien zij geen verschil gehad hadden, en RICHARDSON een zeer vertrouwd Vriend was van FIELDING's twee Zusters. Zeer gevoelig werd hij des hierover getroffen, en bleef die beleediging haaren invloed steeds behouden op 's Mans ongunstige gevoelens over de Schriften van zijnen Mededinger. — Wij mogen ons in de keurige beoordeeling van RICHARDSON's eerste Werk, noch van de volgenden, door Mej. BARBAULD, niet inlaaten; te minder, wijl wij den Leezer liever naar deeze ervaaren Schrijfster verwijzen, dan haaren arbeid verminken willen. — Maar, aangemoedigd door den verworven roem, sloeg RICHARDSON weldra eene nieuwe en veel voortreffelijker taak aan, en volbragt hij de uitgaave zijner *Clarissa*, die de *Pamela* verdonkeren zoude, agt jaaren daarna (in 1748). Dit voortbrengsel van 's Mans penne steekt zeer verre boven zijne overige Werken uit, en zal (gelijk Mej. BARBAULD met volkomen recht aanmerkt) „zijnen naam aan de nakomelingschap over„brengen, als van een der eerste vernuften van de eeuw, in „welke hij leefde." Dit bezorgde hem tallooze Verwonderaars en Leezers, die in den uitslag der Geschiedenis (terwijl zij in het licht verscheen) een hartelijk deel namen; ja menigte was 'er, en onder anderen Ladij BRADSHAIGH, die in Brieven ernstig op hem aandrongen, om aan het treffend verhaal der lijdende Deugd eene wending ten goede en gelukkigen afloop te geeven. Dan RICHARDSON behield zijn ontwerp; „hij tekende de zegepraal van de kuischheid des gemoeds; hij „maalde haar af als onbezoedeld, onbezwalkt en onvatbaar „voor alle besmetting: hij heeft zijne *Clarissa*, de bloem, „die opwies, *geurig voor de zinnen en liefelijk voor 't oog*, „rijkere geuren doen verspreiden, nadat de wreede roover „de *schoone roos geknot, en haare liefelijkheid vernield heeft.*" Hij deed zijne Heldin bezwijken, verwelken, omkomen, onder het geweld en de listen der vindingrijke boosheid, maar verhoogde haar sterfbed door de verhevenste uitzichten en vertroostingen der Godsvrucht.

„Na twee Werken te hebben uitgegeeven, in ieder van „welke eene Vrouw de hoofdpersoon was, besloot RICHARD„SON der wereld een voorbeeld te leveren van een *volmaakt* „*Man*. — Hij werd gedeeltelijk tot dit ontwerp aangespoord „door de beschuldigingen van zijne vrouwlijke leerlingen, „die, in antwoord op de verwijtingen, welke hij haar deed, „dat zij te veel behaagen hadden in *Lovelace*, hem onder „het oog bragten, dat hij haar niemand anders gegeeven had „om te beminnen." Dus schreef hij nu zijnen *Karel Grandison*, die, welke hooge verdiensten men daaraan te recht toeken-

kenne, evenwel bewijzen draagt der onvolmaaktheden van een groot Vernuft, gelijk Mej. BARBAULD aantoont. Nog heeft de opſteller van deeze drie voornaamere Werken een boekdeel *Gemeenzaame Brieven*, een blad (No. 95) in den *Rambler*, en *de Fabelen van Æſopus* met *aanmerkingen* in het licht gegeeven, behalven een groot afzonderlijk blad *over de Pligten der Vrouwen jegens haare Mannen*, en eene *Verzameling van leefregelen en zedelijke gedachten*, getrokken uit zijne Romans.

Over den ſtijl van RICHARDSON is reeds een woord gezegd; verders heeft Mej. BARBAULD opgemerkt, „ dat die in geene
„ evenredigheid ſtond met de andere uitmuntende ſchoonheden
„ zijner ſchriften. Hij ſchreef met gemak, terwijl de uitdruk-
„ kingen, zoo wel als de gedachten, gereedelijk tot zijne
„ pen vloeiden: maar wij vinden in zijne werken, noch de
„ ongedwongenheid en bevalligheid van de beſchaafde we-
„ reld, noch het *doorwrochte tijdperk* van een meesterlijken
„ Schrijver. (*) Zij zijn niet ſlechts overlaaden met eenen over-
„ vloed van pligtpleegende uitdrukkingen, die aan de zamen-
„ ſpraaken, in den *Grandiſon* vooral, zekere ſtijfheid gee-
„ ven; maar zij zijn ook ontzierd door kleine onbeſchaafdhe-
„ den in de uitdrukking, nieuw geſmeedde woorden, en in-
„ gewikkelde en kwalijk geſchikte volzinnen. — Nogthans
„ is de ſtijl van RICHARDSON geſchikt, om iedere omſtandig-
„ heid van de zaak, die hij wil beſchrijven, op de allerlee-
„ vendigſte wijze voor het oog des leezers te brengen. Hij
„ heeft de naauwkeurigheid en de meesterlijke hand van eenen
„ Nederlandſchen Schilder, met de ſchoone denkbeelden van
„ den Italiaanſchen." enz.

Wij komen nu tot het Zedelijk Charakter van onzen beroemden Man, dat wij niet afkunnen, met weglaating van menigte kleene bijzonderheden uit zijn leven, kortelijk, en, zo na doenlijk, met de eigen woorden der bevallige Uitgeefſter van zijne Briefwisſeling, te ſchetzen. Als Drukker en Schrijver klom vast de vermaardheid van RICHARDSON; en breidde zich, met den aanwas zijner bekenden, de kring zijner verkeering en briefwisſeling al verder uit: hij onderhield deeze, ondanks de zwakheid van zijn zenuwgeſtel, waarover hij zich menigwerf beklaagde; en de kwaal nam met zijne jaaren toe, onder den ſtriktſten leefregel en het gebruik van teerwater, toen voor heilzaam gehouden. Altoos was hij ſober en maatig, geregeld en vlijtig in zijne bezigheden, en een man van groote oprechtheid en eerlijkheid. Onder zijne deugden ſteeken zijne minzaamheid en herbergzaamheid uit.

Zijn

(*) Deeze volzin, zo als die in de vertaaling luidt, is en blijft ons duister. In het Engelsch leezen wij: „ *the polished* PERIOD *of a finished Author*;" *de welbewerkte reden van eenen meesterlijken Schrijver*; en wordt 'er gedoeld op de rondheid, bekwaame lengte en goeden afloop van iederen volzin, of *periode*, om dit onduitsch woord *zelve* te bezigen.

Zijn huis te *Salisburij*, en zijn buitenverblijf, eerst op *North-End*, vervolgens te *Parsons-Green*, stond open voor gastvrije bezoeken, voor ongelukkigen en derwaarts genodigde Vrienden. Hij betoonde zich, overeenkomstig zijnen wasfenden rijkdom, milddaadig en onbekrompen in liefde, het zegel der Godsdienstigheid, wier uiterlijke pligten hij zorgvuldig waarnam. — Voorts „ beminde hij altijd het gezelschap van „ Vrouwen. Hij leefde als in eenen bloemtuin van (onbespro„ ken) Juffrouwen: deeze waren het, die zijn vuur aanblie„ zen, zijne keurmeesters, zijne toejnigchers." Met dit al behield hij, in de betrekking van huisvader en echtgenoot, zekere staatelijkheid en stijfheid in zijn gedrag, hoe gemeenzaam en uitlokkend hij anders was voor kleene kinderen. Doch onder zijne gebreken heeft men vooral te rangschikken het zwak, dat hij zelve ook aan zijnen *Grandison* toeëigende: hij wierd gestadig gevoed met loftuitingen, en zijne Werken waren het onderwerp der gesprekken in den kring, waarin hij leefde, de voornaame stof der brieven, die hij wisselde: geen wonder dus „ dat hij een te hoog gevoelen had van zijne „ bekwaamheden, en met zich zelven maar al te veel zich „ bezig hield." Deeze trek van ijdelen hoogmoed, wordt te recht aangemerkt (*), zoude nimmer dus sterk zijn uitgekomen, zo veelen der brieven, die thans het licht zien, door zijne eigene voorzichtigheid in tijds vernietigd, of wel van zijne kleenkinderen terug gehouden waren. — Maar genoeg. Wij keeren weder tot 's Mans leven. Aan deszelfs einde in 1755 liet hij veel timmeren in de stad, als ook op het land, waar hij zijn nieuw betrokken buitengoed in orde bragt. In 1757 trouwde hij zijne Dochter MARIA uit; en van dien tijd vergunde hij zich eenige rust van zijnen arbeid, die, volgens eigen gevoelen, door deszelfs overmaat, zijn gestel gekrenkt had. „ Nu (zegt Mej. BARBAULD) had hij gelegenheid, zoo hij ge„ zond mogt blijven, om genot te hebben van zijne verkree„ gene achting, zijne voorspoedige omstandigheden, zijne „ kinderen en zijne vrienden: maar, helaas! een tijd van „ rust, voor moeilijke arbeidzaamheid gekocht, komt dik„ wijls te laat om genoten te worden: en ten opzichte van de „ wereldsche, zoo wel als Godsdienstige, belangen, geldt „ het zeggen des Dichters:

When we find
The key of life, it opens to the grave.

Wanneer wij den sleutel des levens gevonden hebben, opent hij ons het graf.

De gesteldheid zijner zenuwen deed hem zichtbaar afneemen; „ en zijn dierbaar leven werd eindelijk afgesneeden door „ ee-

(*) Zie *Monthly Review for Jan.* 1805. bl. 35. waarvan wij ook bij het opstellen deezer Recensie ons te meer bediend hebben, vermits wij het oorspronglijk Werk ter toetsing der Vertaaling niet konden opslaan.

in het vervolg de aangehaalde plaatsen uit Schrijvers onder aan de bladzijden aan te wijzen; iets, het welk, naar ons gevoelen, hoogst noodzakelijk is, opdat de onderzoeklievende Lezers overtuigende blijken kunnen vinden van de echtheid en juistheid der bijgebragte plaatsen.

Lektuur bij het Ontbijt en de Thetafel. Uitgegeven door PAULUS VAN HEMERT. *IV en Vde Stuk. Te Amsterdam, bij* M. Schalekamp, 1805. *In gr. 8vo.*

Eenmaal dit Werk bij deszelfs aanvang breed aangekondigd hebbende (*), het geen uit deszelfs aard niet geschikt is voor gedurige *Recensiën*, nam de *Recensent* de pen andermaal alleen op, om, na zijne betuigde verwachtingen van des Schrijvers oordeel, smaak, geleerdheid en vernuft ten dienste der verlichting en beschaving, zijne verontwaardiging te uiten over de wijze, op welke VAN HEMERT zich meende te moeten wreeken over ongunstige aanmerkingen op zijn geschrijf door eenen anderen *Recensent* (†). Thans doet hij het eeniglijk, om zijne verwachtingen van dit Werk, welke hem zoo aangenaam waren, te leur gesteld te noemen, daar hij deze *Lektuur* met minachting en wrevel van de *ontbijt-* en *thee-tafel* verworpen vindt in huisgezinnen, wien het te voren een aangenaam onderhoud was, maar wier eerbaarheid het duldeloos is, zich door eene *lektuur*, van welke men dit nooit verwachten kon, en zonder eenig waarschuwend opschrift, onder den algemeenen naam van *allerlei*, overvallen te zien met bedenkingen over het *werk* der voortteling; met *bijzonderheden* over de maagdelijke kuischheid bij sommige volkeren, en met eene vertelling wegens vrouwelijke oneerbaarheid, die gezamenlijk het dartel onderhoud van *bordeel-confraters* mogen uitmaken, maar door de eerbaarheid niet gelezen willen worden, ten zij de beoefening der natuurlijke geschiedenis van den Mensch die noodzaaklijk maakt, en derzelver geregelde beschrijving den kieschen Schrijver, zijnes ondanks, tot zulke bedenkingen en verhalen dringt, beneden welke de vertelling van den *Jesuiten* prediker nog altijd zoo laag ligt, dat zij nooit meer dan eene onbeschofte aardigheid mag heten, wanneer zij bij vrouwen wordt uitgekraamd.

(*) Voor 1804. N°. VI. bl. 248. (†) Voor 1805. N°. I. bl. 45.

Tweede en laatste Vervolg op de Reis naar Brunswijk, door den Vrijheer VAN KNIGGE, *behelzende: Eene Reis van den Bailliu* WAUMAN, *Houtvester* DOORNBOSCH *en Dominé* SCHOTTENIUS, *van Biesterberg naar* ***, *ter bijwooning eener Doopplegtigheid, enz. Uit het Hoogduitsch. Alom te bekomen. In gr. 8vo. 236 bl.*

Vonden wij den braven zwaarlijvigen Houtvester, in het vorige Deel van dit Werk; in het bloote hembd, met halve laar-

kaarsen en hartslederen broek, in dit Deel vinden wij denzelfden man al mede meer dan eens in eene of andere belachlijke ongelegenheid. Zo horen wij hem onder anderen hier eens op zekeren nacht: „*help! help! help! wat weergae is dit? help! help! help! ik bid u!*" angstig roepen; en toen het gezelschap hem te hulp toeschoot, ging onderweg de kaars nog uit; dan eindlijk vond men den waardigen man, zeer onzacht uit zijnen eersten slaap gewekt door den groten bok van den Kastelein, die zich op den zolder bij den voorraad van haver vrij wat te goed had gedaan, op de kamer van den Houtvester verdwaald was, en dien de man voor den levenden duivel hield.

Daar, gelijk wij te voren reeds zeiden, een geregeld verslag der geschiedenis ons niet mooglijk is, willen wij het volgende voorval bij het afscheid uit die zelfde herberg tot een proefje afschrijven:

„Kastelein! geef de rekening!" riep de Bailluw WAUMAN in het opgaan van den trap, en terstond trad de Kastelein in zijn bruin-katoenen vest, met de groene fluweelen muts met kleine zilveren knoopjes onder den arm, de kamer in, en gaf, met eene diepe buiging, de rekening over. Reeds bij den eersten post gluurde de Bailluw WAUMAN, half verwonderd en half gemelijk, over het blad heen.

WAUM. „Wat weêrgaê, Kastelein! is dit? Houd gij mij voor een' gek, of zijt gij 'er zelfs een?"

KASTEL. „Alles is volkomen accoord, zeer geëerde Heer Bailluw!"

WAUM. „Wat drommel heeft uw stinkende bok op mijne rekening te doen? Hebben wij hem opgevreten?"

KASTEL. „Wel, ik bid u, Mijnheer! Neen! Zulke voornaame Heeren vreeten immers, *salva venia!* niet als het lieve vee. Zij eeten. Neen! neen! ik weet zeer wel, hoe veel respect ik aan zodanige Heeren verschuldigd ben. Gij kunt mij op mijn woord van eer gelooven, dat ik drie jaaren in *Hamburg* ben geweest. Dat is eerst een stad, Mijnheer de Bailluw! ô! Wanneer men van *Haarburg* af, de *Elve* —"

PREVILL. — (die over den schouder van den Bailluw in de rekening had gezien) „Doe geen moeite, mijn vriend, om ons uwe vaart over de *Elve* te vertellen, zeg maar kort en zaaklijk, hoe komt gij 'er toe, om op de rekening te plaatsen: voor mijnen grooten Hans twintig Guldens!"

KASTEL. Dat was hij wel waardig, mijn lieve Mijnheer! en ik wil wel een schurk weezen, zo ik hem voor dien prijs aan mijnen eigen Broeder zou hebben willen verkoopen. Zulk een bok is 'er in het heilige Roomsche Rijk niet. Ik had immers voor het vel alleen gemakkelijk twaalf Guldens kunnen krijgen, en aan nieren- en pens-vet" —

DOORNB. „Wat drommel raakt ons uw bokkevel met al uw nieren- en pens-vet. Ik mag gaarne lijden dat gij met uwen

stin-

ſtinkenden bok, die mij dezen nagt zo veel ſpektakel gemaakt heeft, naar den bloksberg rijdt."

KASTEL. „ ô! Hoe gaarne zou ik dat doen! Maar daar zit juist de knoop, dat het beest geſtorven is."

DOORNB. „En wat raakt ons uw gecrepeerde bok?"

KASTEL. „Ja, maar waar zou hij anders van geſtorven zijn, dan van de alteratie, die hij dezen nagt op uwe kamer gehad en dat hij door het gevecht met u de rest gekreegen heeft. Gisteren was hij nog zo gezond als een hert, en dezen morgen vind ik hem in de ſtal dood liggen. Dus is 't immers niet meer dan billijk, dat gij mij denzelven ook betaalt."

WAUM. „ Gekheid! Wij hebben den bok niet vermoord, en zullen hem ook niet betalen."

KASTEL. „ Wel nu, dat is des te beter!"

WAUM. „ Hoe wat des te beter?"

KASTEL. „ Dan krijg ik 'er een paard voor."

WAUM. „ Een paard? Een paard? Wat wil dat zeggen? Een paard?"

KASTEL. „ Hier is, met uw welneemen, een klein briefjen."

De Bailluw WAUMAN rukte den Kastelein het papiertje uit de hand en las:

„ Alzo en nademaal de Kastelein GOUDSCHAAR alhier aan-
„ getoond, en des noods beweezen heeft, dat zijn zwarte Gei-
„ tenbok, *de groote Hans* genaamd, dezen morgen in de ſtal
„ dood gevonden is, en men geen andere oorzaak van dit ſu-
„ biet ſterfgeval uitdenken kan, dan dat genoemde bok, in
„ een gevecht, eenige uuren te vooren met de thans aldaar
„ logeerende Reizigers gehad hebbende, *quaſi lethaliter* moest
„ ontſteld geweest zijn: zo zijn evengemelde Reizigers, vol-
„ gends Rechten, ook verplicht om den Kastelein GOUDSCHAAR
„ voor dezen bok ſchadeloos te houden; wordende tevens
„ het verzoek van meergemelden Kastelein geäccordeerd, dat,
„ bijaldien de Reizigers de betaling weigeren zouden, op een
„ van hunne paarden arrest worde verleend, en hem vrij ſtaat,
„ om hetzelve, in plaats van den bok, aan zich te eigenen,
„ gelijk aan dit Arrest *ſalvâ ceteroquin cauſſâ* mits dezen wordt
„ afgegeeven. *Datum* enz.

„ L. S. J. J. GRIJP. — Bailluw."

Hoe zeer men bij de lezing van dit Boek van tijd tot tijd recht hartlijk lachen zal, zo herinnert zich de Lezer van het eerſte Deel toch wel, dat dit van hetzelve niet het éénige uitwerkzel was, en in dit laatſte Deel ontmoeten wij ook nu en dan nog al iets, hetwelk in het gevoelige hart voorzeker eenen indruk ten goede kan nalaten; weshalven wij ook geheel het Werkje kunnen aanprijzen.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Predigten von CHR. HEINR. EBERSBACH, Deutſchen Prediger der Euangelisch-Lutheriſchen Gemeine zu Amſterdam. Erſter und Zweyter Theil. Gedrukt auf Kosten des Verfasſers. Amſterdam in Commisſion beij *L. A. C. Hesſe*, 1804, 1805. 8vo. 504 ſ.

Met het geven van verſlag dezer Leerredenen hebben wij gewacht tot de uitgave van het laatſte Stuk des tweeden Deels, in dit jaar. De Eerw. EBERSBACH heeft in deze bundels eenëntwintig Leerredenen het licht doen zien, op ſterk aanhouden van de aanzienlijkſte leden zijner Gemeente en andere bij hem hooggeachte toehoorders.

Uit LUK. II: 21. wordt in de *eerſte* Leerreden aanleiding genomen ter aanwijzing, hoe gewigtig en bepeinzenswaardig, bij het begin des jaars, de gedachte zij, dat men reeds vroeg, bij den aanvang des levens, aan het Christendom is toegewijd. — Het belangrijke en weldadige, in onze dagen, van het nadenken over CHRISTUS, is voorgedragen in de *tweede*, naar MATTH. XXII: 34—46. — De voorſtelling der Gelijkenisſe door NATHAN aan DAVID, — het vonnis, door dezen geſtreken, en de toepasſing, door genen bij deze gelegenheid gemaakt, — herinnert aan eenige, in de *derde* Leerreden, naar 2 SAM. XII: 1—14, aangewezene waarheden, welker overweging van ongemeenen invloed zijn kan op het bezef der verpligting tot eenen deugdzamen levenswandel. — Dat het nadenken over de Geboorte van JESUS CHRISTUS, voor ons, als zijne belijders, over het geheel belangrijk en heilzaam is, wordt getoond in de *vierde* Leerreden, naar LUK. II: 15—20. — De hoge zedelijke waardij des vertrouwens op GOD is, naar MATTH. IX: 18—26, geſchetst in de *vijfde* Leerreden. — Drie Leerredenen, de *zesde*, *zevende* en *achtſte*, naar

LUK. XXIII: 43. JOAN. XVII: 24 en 2 *Cor.* V: 7—9, zijn gefchikt ter ontwikkeling der gronden onzes geloofs aangaande het wederzien onzer afgeftorvene vrienden, aan gene zijde des grafs. — Voorfchriften, hoe wij, als Christenen, onze werkzaamheden, tot nut onzer medemenfchen, moeten heiligen, zijn opgegeven in de *negende* Leerreden, naar MARK. VII: 31—37. — De *tiende* is toegewijd aan de affchetzing der treurige uitwerkzelen van onbeteugelde begeerten, volgens 1 *Kon.* XXI: 1—19. — In de *elfde* wordt een tafereel opgehangen van de waardij des huiszelijken vredes, over *Gen.* XIII: 8. — In de *twaalfde* wordt gefproken over onze huiszelijke betrekkingen, naar JOAN. IV: 47—54. — Het onderwerp van de *dertiende* Leerreden is: Godsdienst, eene behoefte voor redelijke menfchen, naar JOB XXI: 15. — Beproeft alle dingen en behoudt het goede! is de vermaning van den Apostel PAULUS, 1 *Theff.* V: 21, welke in de *veertiende* Leerreden verhandeld wordt. — Hoe nodig het, vooral in onze tijden, zij, te ftreeven naar wezentlijke godsdienftige verlichting en godzaligheid, is getoond in de *vijftiende* Leerreden, naar aanleiding van 2 PETR. III: 17, 18. — De waardij van de viering des Zondags, en de weldadige invloed van den Godsdienst, op de veredeling der gezellige vermaken, zijn de onderwerpen van de *zestiende* en *twintigfte* Leerredenen, beide naar aanleiding van LUK. XIV: 1—11. — Het voorrecht, dat wij in eene Goddelijke Openbaring, en wel in de Christelijke, mogen geloven, wordt aangewezen in de *zeventiende* Leerreden, naar JOAN. I: 18, en in de *achttiende*, naar MATTH. VIII: 1—13. — Over het groot geluk van rechtfchapen Ouders, is de titel der *negentiende* Leerreden, ten tekst hebbende LUK. XI: 1—28. — De verzameling wordt befloten met de *eenentwintigfte* Leerreden, waarin, naar 1 *Cor.* I: 23, 24, ontwikkeld wordt de ftelling: dat de verkondiging der Leere van den Kruisdood des Heeren een belangrijk bewijs is voor de hoge waardij van het Leeraar-ambt.

Bij de verzekering, dat zonder het fterk aanzoek van veelen — die ook, als zodanig, hunne namen op eene den Eerw. Schrijver vereerende lijst van Inteekenaren hebben doen plaatzen — deze Leerredenen niet in het licht zouden verfcheenen zijn; voegt de Eerw. EBERSBACH, op den toon der oprechtheid en ongemaakte nederigheid, de betuiging in zijn Voorbericht: „ dat niemand

mand beter dan hij zelf het gebrekkige dezer Leerredenen kent; dat dezelve in zijne oogen verre beneden de meesterstukken van eenen ZOLLIKOFER, REINHART, MAREZOL, en andere vermaarde Kerkredenaaren van onzen tijd, moeten gesteld worden; en dat de vrees voor onbescheidenheid jegens zijne Vrienden hem weerhouden heeft om hun verzoek te weigeren, om ook onder de Leerredenen zulke te laten drukken, welke zijn Eerw. zelf liever ongedrukt zoude gelaten hebben."

Daarenboven wordt de Lezer verzocht, bij de beoordeeling in het oog te houden, „ dat deze Leerredenen gehouden zijn voor vergaderingen van menschen uit allerlei standen; dat zij berekend zijn naar de behoeften van toehoorders, die tot eene Gemeente van niet minder dan dertigduizend zielen behoren; dat derzelver inhoud grotendeels gekozen is naar de tijdsomstandigheden, waarin wij hier te lande ons bevinden; dat derzelver bewerking ingericht is naar de vatbaarheden en vorderingen van een zeer gemengden hoop; en dat zijn Eerw. alzo veel onaangeroerd moest laten, waarvan hij, voor andere toehoorders, zoude gewaagd hebben, en tevens van dingen spreken, welker voordragt onnodig zoude geweest zijn voor eene andere Duitsche Stads-gemeente."

Naardien Kerkredenen doorgaands uitgesproken worden voor zeer gemengde scharen, is het vast de grootste kunst, derwijze te prediken, dat kundigen en onkundigen stichting erlangen. De Leeraar moet zich, onzes oordeels, zekere middelklasse voorstellen, opdat hij niet, door eene te ingewikkelde voordragt, voor mingeoeffenden onverstaanbaar, of, door eene verwerpelijke platheid, het deftige uit het oog verlieze, en voor ervarenen, die tevens smaak bezitten, ondraaglijk worde. Dit doel zal hij treffen, wanneer hij klaarheid en netheid in stijl en taal, met ernst en hartelijkheid in de ontwikkeling der redelijke en Euangelische waarheden en vertroostingen, vereenigt, en dezelve zo duidelijk en belangrijk weet voor te stellen, dat het verstand verlicht, het hart getroffen, en 'er alzo waare *stichting* geboren worde. —— Offchoon bevoegde Kunstrechters mogten oordeelen, dat de Eerw. EBERSBACH, vooral ten aanzien van het *zaakrijke* en *afdalende in de bijzonderheden*, 't welk de waardij van het practicale der Leerredenen uitmaakt, de door hem boven gemelde en geëerbiedigde voorbeelden niet evenaart; is het 'er ook

verre af, dat wij zijn Eerw. de verdienste zouden ontzeggen, van, bij netheid in taal en stijl, duidelijkheid en ernst in voordragt gepaard, en zijne onderwerpen met vuur en levendigheid behandeld te hebben. Heeft hij verkozen, misschien om de behoeften van minkundigen, zich hier en daar bij algemeenheden te bepalen, liever dan overal tot veelerlei bijzonderheden van het dagelijksche leven, tot de zo verschillende overleggingen des harten enz. af te dalen — het ontbreekt ook niet aan naauwkeurige uiteenzetting van stellingen, die beredeneerd worden; terwijl steeds het hoofddoel is: opwakkering tot ijver in het bevorderen der Godzaligheid, en alzo aansporing, om, met verfoeijing der ondeugd, te streeven naar het *heerlijk doel van onze verordening als Menschen en Christenen.*

Om over de wijze der behandeling te kunnen oordeelen, willen wij den Lezer met den *hoofdinhoud* dier Leerredenen bekend maaken, die *het wederzien onzer Vrienden na den dood* ten onderwerp hebben, en tot welkers opstelling de dood van een geliefd en veelbelovend Kind aanleiding gaf, gelijk de Eerw. Schrijver in zijn Voorbericht gemeld heeft. —— De eerste dezer Leerredenen behelst *gronden* voor dit wederzien. Een dier gronden wordt gezocht in *de betrekking, hier tusschen Vrienden en Bloedverwanten aanwezig*; — een andere, in de gedachte, *dat zonder het wederzien in de andere waereld geene zaligheid denkbaar is.* Nog andere gronden worden in de tweede Leerreden over dit onderwerp nader opgespoord, en gezegd, *ten derden*, gelegen te zijn in *de behoefte en wensch, allen eigen, om ontvangen weldaden te vergelden, zo niet door daden, ten minsten door woorden;* waartoe wij in de andere waereld de beste gelegenheid zullen hebben, en vergoeden kunnen 't geen ons hier onmogelijk was, door de scheiding, welke de dood veroorzaakte. Een vierde grond ligt in *den gewigtigen invloed des geloofs in het wederzien op onze zeden en gezellige deugden, alzo het daartoe eene der krachtigste drangredenen kan geacht worden.* Een vijfde grond voor het wederzien mag men zoeken in *den troost, welken het ons geeft, zo bij den dood onzer vrienden, als op ons eigen sterfbedde, wanneer wij hun op deze aarde moeten achterlaten.* Ook kan men nog als een grond aanvoeren *den wensch om beroemde mannen der vroegere eeuwen te leeren kennen.* — Na deze gronden in de bijzon-

zonderheden meer en min uitvoerig ontwikkeld te hebben, gaat zijn Eerw. voort, in de derde Leerreden over dit onderwerp, de tegenwerpingen te toetzen, welke worden aangevoerd tegen de leere des wederziens. Op de eerste tegenbedenking: *Hoe men elkander na den dood zal kunnen vinden, daar men, zedert het verlies van elkander hier op aarde, door lengte van tijd, elkander als vreemd kan worden, en de indrukken der liefde en vriendschap uitgewischt kunnen worden*, — wordt hoofdzakelijk, met twijffeling, of men wel geheel van elkander vervreemden *kan*, geantwoord: dat GOD genoegzame middelen heeft om die verwijderden weder tot één te brengen, en het verdoofde vuur der liefde op nieuw te doen ontgloeien. — Eene andere vraag wordt in dezer voege geopperd: *Waaraan zullen wij elkander weder kennen, daar wij ons tegenwoordig lichaam in de eeuwigheid niet overbrengen?* Hierop wordt geantwoord, dat, buiten de harmonie der zielen, die hier elkander kennen door overeenstemming in beginzelen, het zeer waarschijnlijk is, dat wij, aan gene zijde des grafs, een lichaam, gelijkformig aan het tegenwoordige, zullen omdraagen; 't welk niet alleen de Rede waarschijnlijk maakt, maar ook de Openbaring bevestigt. — Eene derde vraag is: *Wanneer zullen wij elkander wederzien; terstond na den dood, of later?* en wordt, op eenige aangevoerde gronden, terstond na den dood als het waarschijnlijkst geoordeeld. — Voorts wordt in bedenking gegeven: *Hoe lang zal die hereeniging duuren; eeuwig, of korter?* en geantwoord, als aanneemlijkst te agten, dat, schoon de verwijdering daar niet voor altoos zijn zal, de vereeniging echter wel bij tusschenpozen afgebroken kan en dient gesteld te worden. — Daarenboven wordt in het midden gebragt: *Als wij dáár een onzer geliefden of bloedverwanten in het gezelschap der zaligen te vergeefs zoeken, en weeten dat hij een onzalig lot ondergaat, wijl hij hier op aarde zedeloos zich gedroeg; moet dan het wederzien ons niet martelen, of moet, dewijl wij daar zalig zijn zullen, het geloof in het wederzien, om deze reden, niet geheel vervallen?* Behalven eenige andere vermoedens, wordt inzonderheid hier tegen aangemerkt, dat wij in de eeuwigheid beter dan hier den weg der Goddelijke rechtvaardigheid zullen kennen, en, het oogmerk der Goddelijke straffen doorziende, ook daarin de opperste wijsheid en liefde zullen eerbiedigen, op eene wijze, dat daardoor, bij het wederzien, wegens aan-

gevoerde tegenbedenking, onze zaligheid niet zal kunnen gestoord, maar wel vermeerderd worden. — Eindelijk werpt men nog tegen: *Dat wij zinnelijke schepzelen zijn, en dat wij, als zodanigen, ook geene andere dan zinnelijke begrippen vormen van eeuwigheid, van wederzien, en van de hope deszelven; zo dat wie weet of wij niet dwaalen, en of wij niet te veel in dezen op onze wenschen en zinnelijke begrippen bouwen?* Dan ook hierop wordt, na eenige voorafgaande aanmerkingen, geantwoord, dat de erkentenis van het verschil der dingen zelve met onze zinnelijke voorstelling, ten opzigte van het geloof aan het wederzien, geene zwarigheid maakt, dewijl GOD ons zo niet zoude geschapen hebben, als wij zijn, indien het niet tot ons geluk diende. *Dewijl wij dan*, volgens GODS *inrichting, schoon als zinneljke schepzelen*, aan *eene wedervereeniging kunnen denken, en 't begrip, hier uit geboren, zo naauw met ons geluk, rust en deugd in* verband staat; zo kunnen wij ook als *zinnelijke schepzelen* van GOD verwachten, dat Hij die gedachten, dat verlangen, die begeerte des wederziens eens voldoen zal; offchoon dat wederzien dan ook, in sommige opzigten, verschille van de voorstelling, welke wij ons deswegen tegenwoordig, als zinnelijke schepzelen, vormen.

Zonder ons ter beoordeeling verder in te laten, merken wij alleen aan, dat de Leerredenen niet zeer doorspekt zijn met gepaste schriftuurlijke aanhalingen, en dat de Teksten, in plaats van in de bijzonderheden, met *uitlegkundige* naauwkeurigheid, doorgaands verklaard te worden, meestal tot blote aanleiding dienen van de behandeling des onderwerps, daaruit afgeleid. Ons bestek gedoogt niet, dat wij een staal geven van den trant en stijl des Schrijvers, die ons over 't geheel zeer wel, en hier en daar bijzonder wel bevalt. Wij eindigen met den Lezer nog te melden, dat de meeste Leerredenen besloten worden met Coupletten uit zeer schoone en stichtelijke Gezangen, waaromtrent de Eerw. EBERSBACH zich in zijn Voorbericht aldus uitlaat: „ Ik koos de Gezangen, waarmede verscheidene der Leerredenen besloten worden, deels, wijl, naar mijne ondervinding, een goed Vers, aan het einde eener Leerreden, met kracht opgezegd, de indrukken op het hart der Hoorderen uitnemend bevordert; deels, wijl mijn oogmerk was, mijne Toehoorders van tijd tot tijd bekend te maken met

de

de beste Geestelijke Liederen mijns Vaderlands (*Duitschland*), en alzo het verlangen naar dezelve gaande te maken, wanneer 'er eens een nieuw Gezangboek ten dienste onzer Gemeente mogt worden uitgegeven."

Specimen Hermeneuticum, de diversis significationibus vocis ΧΑΡΙΣ, in N. T. &c. &c. Auctore IACOBUS IUSTUS SCHOLTEN, Horna Batavus. Traj. ad Rhen. apud *O. I. a Paddenburg*, et *G. ab Yzerworst*. 8va. form. maj. pagg. 176.

Het baart bij eerstbeginnenden, in het lezen en verklaren van het Nieuwe Verbond, geene geringe moeielijkheid, dat deszelfs Schrijvers verscheidene woorden en spreekwijzen in zeer verschillende, ook wel van 't gewoone gebruik verre afwijkende, beteekenissen gebruikt hebben. De Woordenboeken van SCHWARTZ, SCHOETTGEN, KREBS, SPOHN, TELLER, SCHLEUSNER en anderen bewijzen daaromtrent niet altijd den regten dienst. Dikwijls ziet men, in dezelven, de onderscheidene beteekenissen veel te veel vermenigvuldigd, en geheel strijdig met goede uitlegregels opgegeven en gerangschikt. Een voornaam gebrek is hierin gelegen, dat men de denkbeelden en gevoelens der Schrijveren niet genoeg onderscheidt van 't geen zij, ginds en elders, door woorden hebben willen uitdrukken. De kundige Schrijver van dit Academisch Strijdschrift, thans Predikant te Ophemert, heeft, onder voorzitting van zijnen waardigen Leermeester, den Hoogleeraar HERINGA, die 'er hem den weg toe gewezen heeft, met het Grieksche woord χάρις, dat zeer dikwijls, in het N. Verbond, in onderscheiden zin voorkomt, de proef genomen, om dat gebrek te verhelpen. Hij tracht de verschillende beteekenissen van dit woord in eene juiste orde te schikken, met aantooning van de wijze, waarop de eene uit de andere gevloeid, en elke derzelven, op onderscheidene plaatzen, die meestal één voor één opgeteld en kortelijk verklaard worden, aangewend zij.

De eerste beteekenis van 't woord χάρις stelt hij te recht te zijn *bevalligheid*, *aangenaamheid*, die men zoo wel bij Grieksche Schrijvers, als in de Grieksche Vertalingen van het O. Verbond, Apocryphe Schriften, en in het N. Verbond, (Luc. IV: 22. Eph. IV: 29.

Kol. IV: 6. III: 16), aantreft. De tweede, ook bij classieke Schrijvers niet onbekende, in het N. Verbond meest heerschende beteekenis is die van *welwillendheid* en *ongehoudene gunst*. Hier komen eerst zulke plaatzen, die de Schrijver oordeelt allerduidelijkst en minst betwistbaar te zijn, daar de Nederlandsche Overzetters meestal 't woord *genade* hebben, in aanmerking: Luc. I: 30. II: 40, 52. Hand. II: 47. IV: 33. VII: 10, 46. Hebr. IV: 16. Jak. IV: 6. 1 Pet. V: 5. Uit deze plaatzen worden dan vervolgends nog vele anderen in denzelfden zin verklaard, als daar zijn dezulken, waarin de *χάρις (de ongehoudene gunst) van God*, en *van onzen Heere Jesus Christus*, genoemd wordt, waartoe ook de gewoone heilgroeten en zegenwenschen in de Apostolische brieven behooren; ook anderen, daar onzen Schrijver 't woord *χάρις*, zonder eenig bijvoegzel, of ook met bijvoeging van anderen, als *λόγος*, *εὐαγγέλιον*, *πνεῦμα*, in dezelfde beteekenis schijnt gebruikt te zijn. Voor eene derde, met de vorige nauw verbondene, hoewel bij Griekfche Schrijvers minder voorhanden zijnde beteekenis, neemt hij aan die van *weldaad* of *geschenk*, maar brengt daartoe niet zoo vele plaatzen, als ons daartoe schijnen te behooren. De navolgende alleen, Hand. VI: 8. 2 Kor. I: 15. IV: 15. VI: 1. IX: 8, 14. 1 Pet. III: 7. IV: 10, oordeelt hij dien zin te vorderen. Eindelijk komt ook nog de beteekenis van *iets aangenaams*, waarmede hij ook die van *vergelding en dankzegging* verbindt, te berde.

Wij hebben deze Uitlegkundige Proeve, die zoo wel den Hoogleeraar HERINGA, als dezen zijnen Kweekeling, eere aandoet, met genoegen gelezen. Nieuwe gedachten en betere verklaringen der menigvuldige verhandelde plaatzen, dan die reeds door anderen in 't midden gebragt zijn, hebben wij 'er niet in aangetroffen. Maar de jonge Schrijver toont bekend te zijn met de beste hulpmiddelen ter uitlegging van de Schriften des Nieuwen Verbonds. Bij de meeste plaatzen worden de onderscheidene vertalingen van de meestgeachte oude en nieuwe Schriftuitleggers met snedig oordeel ter toetse gebragt. Niet altijd, evenwel, is de keuze, naar ons inzien, even gelukkig uitgevallen. Ook zien wij geene noodzakelijkheid in de geduurig wederkomende opnoeming en beoordeeling van andere vertalingen, bij elke plaats, die niet zelden, met schijnbaar verschil, op 't

zelf-

zelfde nederkomen, en waarbij dezelfde reden van verschil van andere verklaringen gevolgd wordt, en, uit dien hoofde, alleenlijk met een woord had behoeven gezegd te worden, welke vertaling men, naar 't eenmaal aangenomen richtsnoer, aanneemt. Ondertusschen verdienen alle zulke bijdragen, tot grondige verklaring van het Nieuwe Verbond, aanmoediging en lof. Men herkent ook hier allerwege den schranderen Leerling van den verdienstelijken Hoogleeraar HERINGA, wiens oordeel nu en dan met name genoemd en doorgaans gevolgd is.

Opwekking om alles te doen, wat mogelijk is, tot bevordering en uitbreiding van het echte Christendom: voorgedragen den 8 Aug. 1805, bij gelegenheid van de Algemeene Vergadering van het Nederlandsch Zendeling-Genootschap, destijds gehouden te Rotterdam, door FRANS VAN GOGH, *Predikant te Schiedam. Te Schiedam, bij* G. W. van Hemsdaal, 1805. *In gr. 8vo. 46 bl.*

Wij geloven zeer gaarne, dat velen der Directeuren en Leden van Nederl. Zendeling-Genootschap op de uitgave van deze Opwekking-rede hebben aangedrongen: daar iedere Leerreden, bij soortgelijk eene gelegenheid, nog altijd het licht zag, moest men ook de uitgave van deze verlangen, die bij de vorigen hare plaats verdient, in warmte en ijver voor des Genootschaps pogingen voor gene van dezelve behoeft te wijken, en wederom nieuwe blijken oplevert, dat, hoe zeer dan ook sommige leden tot andere Christen-gezindheden mogen behoren, Directeuren, wanneer zij daar als Redenaars optreden, gene de minste bedenking maken, om zich als ijverige voorstanders te doen kennen van dat Kerkgenootschap, waarvan de meesten hunner, en althands allen, die aldaar tot nog toe redenden, Leeraaren zijn. Niet alleen stralen zodanige gevoelens in geheel deze Redevoering door; maar het trok al aanstonds onze aandacht, dat de uitgesproken zegen, uit 1 *Cor.* XIII: 13 ontleend, met eene *invoeging* vermeerderd is, (*de liefde Gods*, DES VADERS, zegt de Leeraar VAN GOGH) tot welke wij genen Christen-leeraar bevoegd rekenen, hoe gewoon dezelve in het Hervormd Kerkgenootschap ook wezen moge; en 's mans bepaling van

den zuiveren, maar tevens beoefenenden Godsdienst, die wij in deze Rede op den voorgrond vinden, moge overigens onzen Lezeren tot eene proeve dienen, dat het zo straks door ons gezegde naar waarheid is: dezelve is gelegen, EN *in de regte kennis van alles, wat de Heiland en zijne Apostelen geleerd en bevolen hebben*, EN *in het geloof des harte in den Heere* J. C., *als den Goddelijken Verlosser, Die*, VOOR ONS EN IN ONZE PLAATS, *onze zonden gedragen heeft, in zijn ligchaam, op het hout*; EN *in eene daaruit voortvloeijende dankbare liefde jegens God en elkander, naar de voorschriften van het Euangelie.* „ Ja „ dit," (zo vervolgt hier de Redenaar) „ en dit *alleen*, „ versta ik door het ware Christendom, in vereeniging „ met alle de Bestuurders en Leden van het Ned. Zend. „ Genootschap." (Dit moge waar zijn; de Heer VAN GOGH kan het weten; maar het geen hij 'er bijvoegt, is, onder verbetering, eene machtspreuk:) „ *en met* „ *alle die overige Christenen, die zich onpartijdige en juiste* „ *begrippen vormen, nopens den waren aard van dien* „ *schoonen* Godsdienst, *die van Christus zijnen naam ont-* „ *leent.*" Weshalven het ons geenzins bevreemdt, dat ook deze Redevoering met eene goedkeuring der E. Clasfis van Schieland pronkt. Overigens lazen wij deze Opwekking-rede met genoegen; wij laten toch gaarne een ieder zijne eigene denkwijze volkomen vrij, en beoordelen hem in zijnen geest; met overtuiging zeggen wij dan ook: dit stuk is fraai, met oordeel en smaak bewerkt, en wij twijfelen niet of de Redenaar *zal zijn* voornaam oogmerk met de uitgave bereiken, *dat velen*, namentlijk, *bewogen worden om deel te nemen in des Genootschaps pogingen; vooral velen van zijne Mede-leeraars in de Hervormde Gemeenten van Nederland*, om zich *te verklaren voor Medeleden van deze Maatschappij*. (*Meer dan dit*, zegt de Eerw. VAN GOGH, *is 'er voor hun niet nodig om het te zijn, en als de zoodanigen behandeld te worden.*)

De text, PRED. IX: 10a. *Alles wat uwe hand vindt*, enz. is hier eeniglijk een *motto*; van denzelven zegt de Redenaar dan ook volstrekt niets; die woorden worden slechts gebruikt ter opwekking, om, ter bevordering en uitbreiding van het ware Christendom, (waarvan wij de bepaling reeds hebben aangestipt) met alle onze krachten al dat geen in 't werk te stellen, wat in ons vermogen is: 1) *Uit hoofde van deszelfs tegenwoordigen toestand*

stand is dit zeer nodig: de Redenaar beroept zich op de *kennis*, het *geloof* en de *liefde* bij de Christenen van den tegenwoordigen tijd; het laatste brengt hem van zelve op *het verzuim* om het Euangelie verder uit te breiden. Dit eerste stuk loopt zeer kort af. 2) Dan breedvoeriger (dit was toch zijne hoofdzaak) handelt hij over *de verpligting en aanmoediging tot dat werk*. Met een enkel woord stipt hij den plicht aan, om het Christendom onder deszelfs belijders te bevorderen; maar in het brede, om dit te doen *onder de Heidenen*, des Genootschaps voorname bedoeling. Hij toont aan: dit is *de eisch van God*; — *Jesus en zijne echte volgers door alle tijden zijn hierin ten voorbeeld*; — *de liefde van Jesus omtrend onwaardigen*, — *ons eigen belang*, — en eindelijk *het belang van Aarde en Hemel*, dringt daartoe. Wat dit laatste betreft, (want ons bestek gedoogt niet, den Redenaar in iedere bijzonderheid te volgen) het echte Christendom *vernielt het oorlog*, en maakt, dat onder alle Natien en door geheel de wereld vrede is; — *het bijzonder geluk der Heidensche Natien wordt 'er door tot stand gebragt*, daar deze alzo uit den ellendigsten toestand verlost worden; — door zodanige pogingen zullen *de Christenen zelve zich naauwer vereenigen*; — en alzo zal de Hemel *bevolkt* en *verheugd* worden. Het 3de Deel der Rede bevat waarlijk roerende aanspraken en opwekkingen, die geheelenal doelmatig zijn.

Wij kunnen den Eerw. VAN GOGH den lof niet weigeren, dat hij de taak, die hij op zich nam, wel heeft uitgevoerd; in geheel deze Opwekking-rede zich toont te herinneren, in welkeene Vergadering hij spreekt, en met welk een oogmerk; waarom hij al het overtollige en minder doelmatige afsnijdt; — en, doet hij zich kennen, gelijk wij zeiden, als een vrijmoedig voorstander der leerbegrippen van het Kerkgenootschap, waarin hij dient, niet minder onbeschroomd en duidelijk komt hij uit, als met geheel zijn hart de belangen en bedoelingen van dat Genootschap toegedaan, waarin hij nu als Redenaar optrad; terwijl in dit opzicht het „*pectus est quod disertos facit*” ten vollen in hem bevestigd wordt.

Tot eene kleine proeve geven wij het volgende, waar hij, de Vergadering bepalende bij het voorbeeld, door alle tijden, van ieder echt volger van Jesus, het aandenken aan eenen onlangs overledenen geachten Broeder ge-

Vijf zijn van Moses, Josua,
Het Boek der Richtern, Ruth daarna;
Van Samuel twe Werken,
Twe van 't bedrijf der Koningen,
Chroniken twe, door Geest en Pen,
Beschreven voor Gods Kerken.

Esra en Nehemia's trouw,
't Boek Ester, Ahasuëros Vrouw,
Job en 't Boek der Psalmen.
De Spreuken, Prediker en 't Hooglied,
Veel schoner dan Parnas 't uitgiet,
Vol aangename galmen.

SED OHE! JAM SATIS EST.

IANI OTTONIS SLUITER *Lectiones Andocideae.* —— Interjectae sunt LUD. CASP. VALCKENAERII ineditae et IO. LUZACII in ANDOCIDEM Animadversiones; item nonnulla ex Codicibus MSS. excerpta. Lugd. Bat. apud *Haak et Socios.* 8va. form. maj. pagg. 288 praeter Praefationem.

De Heer SLUITER, in de plaatze van den overleden Hoogleeraar TERPSTRA, aan het *Kweekschool* te Deventer beroepen, vond deeze gelegenheid geschikt om zijnen reeds te vooren aangevangen arbeid over ANDOCIDES in het licht te geeven en op te draagen aan de Regeering dier Stad en de Opzienderen der Doorluchtige Schoole. In eene, op deeze Opdracht volgende, Voorreden bericht hij den Leezer, dat hij, door de Heeren LUZAC en WIJTTENBACH onderwezen, bij het leezen der Griekfche Redenaaren, meermaalen zijne krachten had beproefd in het herstellen van eenige ontwijffelbaar bedorven plaatzen; dat hij zijne aanmerkingen den Heere LUZAC had medegedeeld, en deeze hem aangemoedigd om dezelve door den druk gemeen te maaken. Om het werk niet te breed te doen uitloopen, bepaalde hij zich tot ANDOCIDES; spoorde de bijzonderheden van 's Mans leeven op, en bragt zijne Aantekeningen in orde. Hieruit ontstond het stuk, hetgeen wij thans voor ons hebben, en dat den ijver, der arbeidzaamheid, be-
lee-

lezenheid en oordeelkunde des jongen Hoogleeraars eer aandoet.

Het Werk bestaat uit Twaalf Hoofdstukken. Alleen het laatste is aan den Redenaar LIJSIAS gewijd. Des Schrijvers aanmerkingen over ANDOCIDES waren zo breed uitgedijd, dat hij zich verplicht vond, aan LIJSIAS mindere ruimte te gunnen, dan hij eerst denzelven had toegedacht (*). Van de elf overige loopen de vijf eerste over het leeven en de lotgevallen van ANDOCIDES, met tusschenvoeginge van oordeelkundige aanmerkingen over verscheiden onderwerpen, welke doorgaans getuigenis draagen van des Schrijvers vlijt en schrander doorzicht. De volgende zes behelzen ophelderingen van duistere en verbeteringen van gebrekkige plaatzen in de Werken des Atheenschen Redenaars, waarbij de Heer SLUITER zijne verplichting erkent aan zijnen Leermeester LUZAC, van welken hij, onder andere hulp, ook de aantekeningen van deszelfs Schoonvader VALCKENAER had ontvangen.

Uit de vijf eerste Hoofdstukken zullen wij een beknopt verslag van het leeven van ANDOCIDES geeven. De Schrijver heeft veel moeite genomen om de bijzonderheden daarvan bijeen te zamelen; dezelve zijn weinig bekend dan bij Geleerden van den eersten rang, en zullen onzen Leezeren in het algemeen aangenaamer zijn, dan het onderzoek der richtigheid of gebrekkigheid der bijzondere plaatzen van eenen Griekschen Redenaar.

I. ANDOCIDES was afkomstig uit een dier aanzienlijke Geslachten, welke den naam van *Eupatriden* droegen, van ouds in waardigheid uitmuntten, en de bezorging hadden van den Godsdienst en deszelfs plechtigheden (†). Om niet te spreeken van fabelachtige afleidingen van TELEMACHUS, of zelfs van MERCURIUS (‡), zijn geslacht was een der oudsten, en behield langen tijd eenen beroemden naam en niet kleinen invloed in het Gemeenebest. LEOGORAS, zijn Overgrootvader, verkoos de ballingschap boven eene slaafsche onderwerping aan PISISTRATUS, en was naderhand een van de herstelleren der Atheensche vrijheid (§). ANDOCIDES,

Zoon

(*) Bl. 7 en 242.
(†) [Zie s. PETITUS *de Legg. Atticis*, Lib. II. Tit. III. p. 126.]
(‡) Bl. 7. (§) Bl. 8, 9.

Zoon van LEOGORAS, floot, als Gezant van Athene, het dertigjaarige verbond met de Lacedaemoniers (*). De Zoon van deezen ANDOCIDES, naar zijnen Grootvader LEOGORAS genoemd, wordt beschreven, en door de schimpzieke Tooneeldichters van dien tijd gehekeld, als een verwijfd, wellustig mensch (†). Hij was de Vader van den Redenaar ANDOCIDES, welken TZETZES wel den aangenomen Zoon van LEOGORAS noemt, maar zonder daarin iemand der Ouden op zijne zijde te hebben (‡). — ANDOCIDES werd geboren in het eerste jaar der LXXVIIIste Olympiade (§). Al vroeg schijnt hij aan het bestuur van zaaken gekomen te zijn. In het tweede jaar der LXXXVIste Olympiade, en dus in den ouderdom van 33 jaaren, voerde hij, met eenen GLAUCO, het bevel over eene vloot van 20 schepen (**). Zijnen voornaamsten roem behaalde hij evenwel niet in krijgszaaken. Kort na het eindigen van zijn bewind over de Vloot, werd hij als Gezant van Athene na verscheiden Landen gezonden, en deed, in die hoedanigheid, den Vaderlande aanmerkelijke diensten (††). Dit Gezantschap valt tusschen de LXXXVIste en LXXXIXste Olympiade. — ANDOCIDES kreeg van tijd tot tijd grooter vermogen en meerderen invloed. Hij voegde zich bij de partij der Aanzienlijken. Het gevolg daarvan was wel, dat hij door de beschuldigingen der andere partij tot viermaal toe in leevensgevaar geraakte: maar telkens werd hij door zijne Rechters vrijgesproken. Hij zelve beschuldigde vervolgens ALCIBIADES, in eene Redenvoering, die nog voorhanden is, welker echtheid door TAYLOR wel in twijffel getrokken, doch door VALCKENAER en RUHNKENIUS verdedigd is (‡‡).

II. Doch terwijl ANDOCIDES steeds hooger meende te stijgen, deed hij eenen te zwaarderen val. De bekende Pe-

(*) Bl. 10. (†) Bl. 11. (‡) Bl. 13.

(§) Volgens J. A. FABRICIUS, *Bibl. Gr.* Vol. I, p. 891, in het jaar 468 voor de geboorte van CHRISTUS; volgens anderen 466. *Rec.*

(**) Bl. 14.

(††) Bl. 14, 15. De Heer SLUITER heldert bij deeze gelegenheid eene omstandigheid op, en verdedigt de echtheid eener Redenvoeringe van ANDOCIDES, waarover TAYLOR en RUHNKENIUS verschillen. *Rec.*

(‡‡) Bl. 16 env.

Peloponnesische Oorlog ontstond tusschen Lacedaemon en Athene. De Atheners zonden hulptroepen na Sicilië aan de Egestaners en Leontiers, tegen die van Syracusa en van Selinus, onder bevel van LAMACHUS, NICIAS en ALCIBIADES (*). Terwijl men de Vloot gereed maakte, werden in zekeren nacht de *Hermae*, of Standbeelden van MERCURIUS, verminkt (†). Bijkans alleen hetgeen naast de wooning van ANDOCIDES stond bleef onbeschadigd (‡).

III. Vreemd zoude het geweest zijn, indien eene gebeurtenis van deezen aart bij een zo woelig volk geene onrust verwekt had. Sommigen beschouwden het als een ongunstig voorteken voor de ontworpen onderneeming; anderen als eene list der Corinthiers, om de bijgeloovige Atheners af te schrikken van den tocht tegen Syracusa; nog anderen, en waarschijnelijk waren deezen naast aan de waarheid, als eene baldaadigheid van dronken lichtmisfen. Men besloot onderzoek te doen na het gebeurde, en beloofde 1000 drachmen, welke naderhand tot 10,000 vermeerderd werden, aan den ontdekker. Diestijds ontdekte men evenwel niets; maar wanneer de Vloot op het punt was van onder zeil te gaan, werd eene nieuwe beschuldiging opgeworpen tegen ALCIBIADES, een der hoofden van den tocht, en tegen anderen, dat zij de Verborgenheden van CERES al spottende nagebootst, en dus zich aan heiligschennis hadden schuldig gemaakt. Onder de betichten was ook LEOGORAS, de Vader van ANDOCIDES (§). Sommigen hebben beweerd, dat ANDOCIDES zelve zijnen Vader zoude hebben aangeklaagd; en dat zijne vijanden hem zulks te last leiden, blijkt uit zijne eigene werken, waarin hij zich verdedigt tegen die aantijging, en staande houdt, dat de slaaf van zekeren PHERECLES zijns Vaders

(*) Bl. 27 env. (†) De Schrijver vlecht hierin eene vrij uitvoerige Verhandeling over deeze Standbeelden, bl. 31—50. maar welke wij, als eigenlijk tot het leeven van ANDOCIDES niet behoorende, overslaan. *Rec.*

(‡) Bl. 51. (§) Bl. 52—62. De Schrijver verhaalt hierop de nadeelige gevolgen der terugroepinge van ALCIBIADES (welken zijne vijanden, om hunnen slag te wisser te neemen, eerst hadden laaten vertrekken, en naderhand opontbooden) voor de zaak van Athene. Doch hierin zullen wij hem niet volgen. *Rec.*

ders aanklaager was (*). Hij zelve werd ook beschuldigd, maar door zijne rechters vrijgesproken (†). Zekere TEUCER, die te vooren van Athene na Megara gevlucht was, kwam terug op belofte van straffeloosheid, en verklaagde achttien niet onaanzienlijke persoonen als schenders der *Hermae* (‡). Een flordig kaerel, DIOCLIDES geheten, bediende zich van de hieruit ontstaande verwarring, om niet minder dan 300 menschen deezen lak aan te wrijven. Zijne aanklacht werd naderhand valsch bevonden, en hij ter dood gebragt (§). Maar ondertusschen geraakten veelen, en onder deezen ANDOCIDES, in hechtenis. Op aanraaden van anderen, bediende hij zich van de gelegenheid, om, door eene vrijwillige bekentenis, zichzelven en *zijne vrienden te redden*; en dit gelukte hem (**).

IV. *Andocides was nu wel ontslagen, maar in zijne eer gekrenkt; het verschijnen in de Tempels en op de* Markt, of in de Volksvergaderingen, *was hem ontzegd*, zo dat hem zelfs geene klacht over ontvangen beleedigingen wierd toegestaan. Sommigen, die beweeren, dat hij door de Priesters en Priesteressen openlijk zoude vervloekt zijn, schijnen zijn geval verward te hebben met dat van ALCIBIADES (††). In zijn Vaderland dus veracht, begaf hij zich tot den koophandel, en deed verscheiden reizen, tot dat de staat der zaaken te Athene veranderde, de Volksregeering afgeschaft wierd, en het gezach in handen van den Raad der *Vierhonderd* kwam. Een voorstander der Aristocratie *zijnde, dacht* hij hiermede zijn voordeel te doen, *verwierf* van ARCHELAUS, Koning van Macedonie, verlof om in deszelfs Rijk slaaven voor de roeibank te koopen, en deed dezelven, zonder winst, over aan de Bevelhebberen der Atheensche Vloot, welke hij ook van geld en mondkost voorzag. Maar dit werkte verkeerd: de Vloot weigerde zich aan de Vierhonderd te onderwerpen, en het bedrijf van ANDOCIDES sterkte dus, tegen zijn oogmerk, de andere partij. Het gevolg was, dat hij, te Athene gekomen, beschuldigd wierd van den vijand te hebben geholpen, en men last gaf om hem te vatten. Hij nam zijne toevlucht tot een altaar, dat hem toen

tot

(*) Bl. 62—64. (†) Bl. 64. (‡) Bl. 57, 66.
(§) Bl. 67, 69. (**) Bl. 68, 69. (††) Bl. 70—72.

tot eene vrijplaats diende, werd vervolgens wel in den kerker geworpen, maar naderhand weder losgelaten (*). Daarop ging hij weder reizen, geraakte op Cyprus in gunst bij EUAGORAS, Koning van Salamis, maar verviel ook weder in deszelfs ongenade, en zwierf dus tot dat de Volkspartij weder de overhand kreeg te Athene. Toen kwam hij te huis, en verkreeg van de *Prytanen* verlof om in de Volksvergadering te verschijnen. Maar hierdoor schond hij het besluit, te vooren tegen hem genomen, en werd tot ballingschap veroordeeld (†). Hij begaf zich na Elis, hield daar, naar het schijnt, zijne wooning, maar reisde, om zijnen koophandel, van tijd tot tijd na Cyprus en andere landen, tot dat hij, na het uitwerpen der Dertig Dwingelanden door THRASYBULUS, na Athene wederkeerde (‡).

V. ANDOCIDES geraakte nu weder in aanzien, werd tot Lid van den Raad verkoren, verkreeg daar, en in de Volksvergaderingen, grooten invloed, en bediende verscheiden eereposten. Niet lang behield hij het geruste genot dier voordeelen. Drie jaaren na zijne terugkomst werd het weder gestoord (§). EPILYCUS, zijn Oom van Moeders zijde, was in Sicilie gestorven, geene Zoonen, maar alleen twee Dochters nalaatende. Deeze waren, volgens het Atheensche Recht, wel Erfgenaamen van haaren Vader, maar moesten ten huwelijk worden genomen door haare naaste bloedverwanten (**). ANDOCIDES en zekere LEAGER waren volle Neeven der Dochteren van EPILYCUS, die meer schulden dan goed had. De beide Neeven besloten ieder eene deezer Dochteren ten huwelijk te neemen, schoon zij, uit hoofde van derzelver armoede, hadden kunnen volstaan met haar huwelijksgoed te geeven (††). De Bruid van ANDOCIDES stierf kort daarna; die van LEAGER bleef in leeven. Zekere wellusteling CALLIAS verliefde op haar, en

(*) Bl. 73, 74. (†) Bl. 74, 75. (‡) Bl. 75—77.
(§) Bl. 78—80. (**) De Heer SLUITER geeft hier eene korte Verhandeling over de Wetten van Athene met betrekking tot de huwelijken der Dochteren, bl. 80—93. Men weet, dat de Wetten van SOLON hieromtrent in sommige opzichten eenige overeenkomst hadden met het Mosaische Recht. Zie SAM. PET. *De Legg. Att.* Lib. VI. Tit. I. p. 441. J. D. MICHAËLIS, *Mos. Recht*, § 78. Rec.
(††) Bl. 89, 93.

Met geen minder genoegen hebben wij de tweede Verhandeling, van den Heer OOSTING, gelezen. In een goeden Latijnschen stijl, dien wij met genoegen in de meeste Leerlingen van den Hoogleeraar KEMPER waarnemen, geschreven, munt zij niet minder uit dan de vorige.

Op het voetspoor van den beroemden VAN DER SPIEGEL, deelt de Schrijver zijne Verhandeling in twee deelen. In het eerste gaat hij de Staatkundige Omwentelingen van het Landschap *Drenthe* na, van de vroegste tijden tot op onze dagen, en betoogt ten slotte, op eene uitmuntende wijze, de noodzakelijkheid der afscheiding van *Drenthe* van *Overijssel*, waarmede dit Landschap in den jaare 1798 vereenigd was (*): terwijl hij in het tweede gedeelte niet minder voortreflijk den invloed nagaat, *welken deze Omwentelingen, in onderscheidene tijden, op de Wetgeving gehad hebben.*

Wij wenschen het Landschap *Drenthe* met eenen jongen Rechtsgeleerden van harte geluk, die in deze Verhandeling zoo schoon getoond heeft, met deszelfs belangen en Rechten bekend te zijn, en wenschen, dat de Schrijver in de gelegenheid moge gesteld worden, op dezen weg zijn Vaderland verder nuttig te zijn.

(*) 't Is waereldkundig, dat deze afscheiding ook kon daarop tot stand is gekomen; en het moet den jeugdigen Schrijver niet weinig genoegen geven, zijn gevoelen op deze wijze bevestigd te zien.

Eenige Bespiegelingen der Kantische Wijsbegeerte, door Eclecticus. In 's Hage, bij Vosmaer en Zoonen, 1805. *In gr. 8vo. 179 Bladz.*

Dat de onderlinge wrijving van strijdige begrippen, even als van staal en vuursteen, veelvuldige vonken afwerpt, waarbij het licht der waarheid gemakkelijk kan worden ontstoken, is een vrij algemeen beeld geworden der menschelijke bevatting; maar dat ook zulke vonken, in het buskruid vallende der menschelijke driften, verschrikkelijke en verdervelijke losbarstingen te weeg brengen, is eene bijvoeging der ondervinding tot dat, thans zoo geliefde, beeld. Op den titel af van dit geschrift verwacht men geene ongelukken, om dat men

van den *Eclecticus* geene vooringenomenheid en driften vermoedt omtrent bloote begrippen en gevoelens, wijl hij toch, aan geen ſtelzel gehuwd, zijne keuze geheel vrij heeft, en in dezelve eeniglijk door zijn oordeel geleid wordt: doch het geſchrift zelf inziende, vindt men overal meer eenen geest van opzettelijke tegenſpraak, dan van koele beoordeeling, en eenen meer bijtenden en ſpottenden, dan beſcheiden en ernſtigen, toon; zoodat men vrij zeker vooruit kan zien, dat de *Nederlandſche* voorſtanders der *Kantiſche* Wijsbegeerte, in wier ſchool de zachtmoedigheid bij de minſte tegenſpraak waarlijk geene hoofddeugd ſchijnt, zich tegen dezen *Eclecticus* zullen aangorden, en, treedt hij ſlechts met zijnen naam ten voorſchijn, eenen ſtrijd voeren, waarbij de Wijsbegeerte zelve in aller oogen op de kans der wapenen geſteld zal worden. Gaarne zag zich *Recenſent* van ijdele onheilſpelling beſchuldigd, maar ongaarne van ongegronde beſchuldiging verdacht, en vindt zich daarom verpligt, bij de aankondiging van dit geſchrift, deszelfs beloop en ſchrijfwijze te doen kennen.

Eene Voorrede, waarin *Eclecticus*, na zijne bevreemding over het duistere voorſtel van eenen man als KANT, wegens vroegere letterkunde beroemd, zijn vooroordeel erkent tegen den hoogen ophef wegens deszelfs Wijsbegeerte, en aan dezelve den naam van *Critiſche* betwist, om dat alle Wijsbegeerte *Critisch*, dat is, oordeelkundig behoort te zijn, kenmerkt al aanſtonds den geest, die hier de pen ſtuurt. „ De ongerijmde *Gnostieken* beroemden zich van hunne diepe kennis; de „ *Scholastieken* in de donkere middeleeuwen prijkten „ met weidſche eertijtels hunner wijsheid; de *Illumina*[*a*]*ten* zouden de volkeren verlig(ch)ten en be„ do(ie)rven alles. 't Misbruik van den deftigen naam van „ *Philoſophen* is te bekend, om geen nadenken te voe„ den, wanneer ſommigen, onder dien naam, met ver„ ſmading van 't overig menschdom, zich van waar„ heid en lig(ch)t den eigendom aanmatigen." Dit tot een ſtaal. — De Beſpiegelingen zelve worden onder twee Afdeelingen verdeeld, waarvan de Iſte, *over eenige leeringen der Kantiſche overnatuurkunde*, de IIde, *over de Kantiſche zedekunde*, ten opſchrift heeft. 1. *De algemeene begrippen van voren.* 2. *Het beſtaan van voorwerpen onzer zinnen.* 3. *De kennis van God uit zijne werken.* 4. *Het beginzel der genoegzame reden*, zijn de ſtoffen der over-

overnatuurkundige befpiegelingen. 1. *Het onderfcheid tusfchen belang en zedelijkheid.* 2. *De zuivere practifche reden.* 3. *Onze zedelijkheid met opzigt tot God.* 4. *Vergelijking van het Kantisch zedeftelzel met het gewo(o)ne*, zijn de onderwerpen der zedekundige befchouwingen. De *algemeene begrippen van voren* worden verworpen, als vielen zij in dezelfde zwarigheid van de leere der aangeborene of ingefchapene denkbeelden. *Het beftaan van voorwerpen onzer zinnen* wordt beweerd, als hadde KANT derzelver aanzijn betwijfeld, fchoon hij hetzelve een vereischte, een noodzakelijk geloof in ons noemt, en als liep de gaufche gefchiedenis des *Euangeliums* gevaar, om ons, als geheel *problematiek*, te ontvallen. *De kennis van God uit zijne werken* wordt verdeedigd, als of KANT den *wereldmaker* niet hadde erkend uit de werken des Heelals, in welke alleen hij de hoogfte volmaaktheid, de heilige Godheid niet meende te vinden buiten zijne eigene zedelijkheid als mensch. „ Niemand houde, om dat alles, KANT of zijnen aanhang „ voor begunftigers van ongodisterij. Dat 'er een God „ zij, *weten* zij volftrekt niet: maar zij *gelooven* het:" zijn hier de opmerkelijke woorden. *Het beginzel der genoegzame reden* wordt als verworpen voorgedragen, fchoon KANT hetzelve gefteld heeft onder de grondwetten of denkvormen des verftands. In de Afdeeling *over de Kantifche zedekunde* wordt de nieuwheid betwist aan *het onderfcheid tusfchen belang en zedelijkheid*, en de tegenoverftelling van de beginzels *pligt* en *genoegen* afgekeurd. *De zuivere ractifche reden* fchijnt met haren *imperatief* aan *Eclecticus* eene ijdele magtfpreuk, die, de vraag naar het *waarom* der geboden verbiedende, allen aandrang voor zijn gevoel buiten fluit, en tevens alle *vrijheid* werkeloos laat, die in zijn oog door een *baatbelovend daarom* alleen bepaald wordt, die ook geene bepaalde pligten voorfchrijft en den algemeenen zederegel op zekere *wenfchelijkheid* van hare betrachting laat fteunen, en die voorts onverpligtend zijn zou, om dat zij haar eigene wetgeeffter zou moeten wezen. *De zedelijkheid met opzigt tot God* naar de *Kantifche* Wijsbegeerte lijdt een zeer fcherp onderzoek, als floot zij God van de zedelijke wetgeving uit, als ware haar zedekundig bewijs voor Gods beftaan niet klemmende en alleen uit nood aangenomen, als ware de gaufche zedekunde van KANT zeer bekrompen in alle betrekkingen

gen tot den naasten zoo wel als tot God, ja als nam zij eeniglijk God aan als middel, niet als oorzaak, om dat men zich wel als zelfgebieder verheft, maar niet dan als magtelooze zelfbelooner gevoelt. Eindelijk wordt *het meer gewo(o)ne zedestelzel* in alle opzigten boven het *Kantische* voorgetrokken, het welk in eene dankbare verheffing van het *Euangelie* uitloopt.

Het geheele stuk is voorzeker van eene zeer bekwame hand geschreven, die het publiek met eene meer onzijdige voorstelling der gemaakte bedenkingen verpligt, en aan hetzelve regt gegeven zou hebben, om eene gematigde teregtwijzing te verwachten van het verkeerde, het geen de *Kantische* Wijsgeer in die voorstelling op vele, indien niet op alle, plaatzen zal moeten doen opmerken, ten zij hij aan zijne Wijsbegeerte bij het publiek eenen geweldigen slag wil laten toebrengen, wiens ruwheid alleen *Recensent* in *Eclecticus* misprezen heeft.

Verhandelingen, uitgegeeven door TEYLER'S *Tweede Genootschap. XIIIde Stuk, bevattende een Antwoord op eene Vraag, uitgeschreeven voor den Jaare* 1799 *en vernieuwd in* 1801, *met den Gouden Eerprijs bekroond in* 1802. *Te Haarlem, bij* J. J. Beets, 1804. *Met de oorspronglijke Hoogduitsche Verhandeling* 344 *bl. In gr.* 4*to.*

Naa het tweemaalen ophangen der Prijsvraage: *Welke is de tegenwoordige staat onzer Natuurkennis van de Wateragtige Verhevelingen des Dampkrings? — In hoe verre kan men, naamlijk, volgens welbevestigde ondervindingen, aantoonen, door welke oorzaaken het Water, in den vorm van Damp, of op eenige andere wijze, in den Dampkring opgenomen en opgehouden worde; en aan welke oorzaaken het zij toe te schrijven, dat het in den Dampkring opgehouden Water worde losgelaaten, en daaruit, onder verschillende gedaanten, nedervalle? — En kunnen, wijders, de Wateragtige Verhevelingen alleen aan de loslaating van het in den Dampkring opgehouden Water toegeschreeven worden: of zijn 'er Waarneemingen, welke duidelijk leeren, dat 'er, bij zommige Verhevelingen, Water in den Dampkring worde gebooren? —* schijnt het Antwoord van den Heere JOHANN DIEDERICH OTTO ZYLIUS, *te Goldberg in het Mecklenburg-Schwerinsche*, waaraan de Gouden Eerpenning is toegeweezen-

een Eenling te zijn. Geen Voorreden geeft ons des eenig berigt. Hoe het daarmede ook gelegen *zij*, 't is het Antwoord zelve, waarop het hier aankomt. Gemaklijk zeker viel het niet, deeze *Vraag*, uit zo veele *Ondervraagen* bestaande, te beantwoorden.

't Is ook uit deezen hoofde, dat de Heer ZYLIUS eenige voorafgaande Herinneringen met den aanvange *zijns* Antwoords mededeelt; te recht opmerkende, „ dat men in geen deel der Natuurkunde eene zo wankelende, onbepaalde en dubbelzinnige taal aantreft, dan (*als*) in de Meteorologie, of de Leer der Lugtverhevelingen." Voorbeelden bijgebragt hebbende, geeft hij op, in welk een zin hij de zo verschillend gebezigde benaamingen opvat, en voegt 'er bij de herinnering aan eenige bekende stellingen, welke, *met opzigt tot de gevolgtrekkingen*, die *zich daaruit voor de grondstellingen der* Hygrometrie, of *Vogtmeeting, laaten afleiden, van het* hoogste aanbelang zijn.

In de Inleiding ontvouwt ZYLIUS, waartoe eigen*lijk* de Natuuronderzoekers door de Vraag worden uitgenoodigd; hoe het niet bestaat in een bloot overzigt van die Theorien en Hypothesen, waardoor men deeze Verschijnzelen tegenwoordig zoekt te verklaaren; maar in een naauwkeurige bepaaling van het geen dusverre in dit vak der Natuurkunde is gedaan, hoe veel daarin welbeweezen of tot zekerheid gebragt, en hoe veel nog te *onderzoeken* overig is. Dit gezigtpunt is het, *waaruit hij* in zijn onderzoek, zo wel in 't algemeen, *als bij de* beantwoording van iedere bijzondere Vraag, *het onderwerp* beschouwt.

Het I Hoofdstuk behelst eene opgave van de gevoelens der nieuwste Meteorologen, aangaande de Wateragtige Verhevelingen van den Dampkring. Met een Vaderlandsch genoegen lazen wij des *Duitschers* schrijven: „ Welke voortreffelijke aanmerkingen over de verdamping van druppelvormige vloeistoffen vindt men niet reeds bij 's GRAVEZANDE, en hoe scherpzinnig en grondig wierd niet de geheele leer der uitwaasseming, en der Wateragtige Meteoren, door MUSSCHENBROEK behandeld? Men kan niet zonder bevreemding merken, hoe weinig van de heerlijke werken dezer wijsgeerige Natuuronderzoekers door hunne eerste opvolgers is gebruik gemaakt geworden, en hoe verre menigeen, voornaamelijk KRATZENSTEIN en HAMBERGER, zich weder verwijder-

derden van den weg, die door MUSSCHENBROEK was aangeweezen."

De Theorien van DE LUC, LE ROI, DE SAUSSURE, MONGE en HUBE worden in het II H. voorgedraagen; en vindt men hier een kort overzigt van de verklaaringen en leerstellingen, waarin de meestbekende Meteorologen de resultaten hunner navorschingen opgeeven. Het kwam 'er nu op aan, om de bewijzen te kennen en ter toets te brengen, waarop men deeze leerstellingen grondde, om dus tot de oplossing des Vraagstuks te naderen. Eene Afdeeling is bestemd ter beoordeeling der Theorie van DE LUC; de vier volgende Afdeelingen betreffen, in den zelfden smaak, de Theorien van LE ROI, MONGE, DE SAUSSURE, LIBES, en PARROT.

Door deeze beoordeelingen baande ZYLIUS zich den weg ter beantwoording der voorgelegde Vraagen, welke met het III H. aanvangt. De *eerste* Afdeeling van hetzelve onderzoekt: In hoe verre kan men, volgens welbevestigde ondervindingen, aantoonen, door welke oorzaaken het Water, in den vorm van Damp, of op eenige andere wijze, in den Dampkring opgenomen en opgehouden wordt? — De *tweede* dient om te toonen, aan welke oorzaaken het is toe te schrijven, dat het, in den Dampkring opgehouden, Water worde losgelaaten, en daaruit onder verschillende gedaanten nedervalle. — De *derde* zet dit stuk voort; ontvouwende, hoe wijders de Wateragtige Verhevelingen alleen aan de loslaating van het in den Dampkring opgehouden water kunnen toegeschreeven worden: of zijn 'er Waarneemingen, welke duidelijk leeren, dat 'er, bij zommige Verhevelingen, Water in den Dampkring worde gebooren? — Voorts wordt onderzogt, hoe verre men thans met de kennis van de Wateragtige Lugtverhevelingen gekomen is; alsmede, welke de Lugtverhevelingen zijn, wier natuur en ontstaan men door welbevestigde ervaaring kent, en welke die, wier verklaaring tot nog toe rust op bloote hypothesen en gissingen.

Laaten wij, zeer kort dit alles aangestipt hebbende, hier wat van naderbij den Verhandelaar volgen. „Bovenstaande stellingen," schrijft hij, „bevatten deels onmiddelijke resultaten van ervaaringen, deels gevolgtrekkingen, wier juistheid uit de bekende verschijnzelen, waaruit zij afgeleid zijn, met beslissende zekerheid blijkbaar is. Dan te gelijker tijd bevatten zij ook alles,

les, wat, tot nu toe, over den aart en het ontstaan der Wateragtige Lugtverhevelingen uit de ondervinding met zekerheid kan beweezen worden. Het is veel, in vergelijking met het geen men nog voor weinig jaaren van deeze Verhevelingen van den Dampkring wist. Te vergeefs vorschte men naar de natuur en wijze van ontstaan der Wateragtige Verhevelingen, zo lang het eerste en grootste deezer verschijnzelen — dat geene naamelijk, het welk alle andere voorafging, en waarvan alle de overige alleen gevolgen waren — het verschijnzel van het opstijgen van het Water in de Lugt — niet verklaard was. En juist de verklaaring van dit grootste en algemeenste verschijnzel van allen rustte op hypothesen, die of, dewijl zij slechts willekeurig en op geene bewijzen, uit de ondervinding ontleend, gegrond waren, ook in 't geheel geene zekerheid geeven konden; of die tegen andere ervaaringen, of wel tegen zichzelven, op het kragtigst aanliepen. Dit laatste was het geval met die *hypothese*, welke het naaste bij de waarheid kwam, naamelijk met het stelzel der Verdamping. Terwijl men aan den eenen kant beweerde, dat alle Uitwaasfeming eene Verdamping is, hieldt men aan den anderen kant staande, en bewees het door proefneemingen, dat geen Waterdamp bij 15°. REAUMUR eene sterker drukking dan die van eene kolom Kwikzilver van 0,5 duim verduuren kan. Zo wederleide men aan den eenen kant, het geen men aan den anderen kant beweezen hadt.

,, Doch hoe veel 'er ook altijd de volgende bearbeiding van dit gedeelte der Natuurkunde bij moge gewonnen hebben, dat de aart der Uitwaasfeming tegenwoordig door beslisfende ervaaringen met zekerheid verklaard, en door de verklaaring van dit eerste en algemeen verschijnzel tot nadere kennis van alle overigen de weg gebaand is, zo is toch des niet te min dat geene, wat hierdoor tot zekerheid gebragt is, bij uitstek weinig, in tegenoverstelling van 't geen wij nog niet weeten, in tegenoverstelling van 't geen ons, ten aanzien der Wateragtige Verhevelingen van den Dampkring, nog altijd donker en onzeker is.

,, Wij weeten, hoe het Water in de hoogte stijgt; wij weeten, hoe het in eenen veerkragtigen, dat is, in een droogen en onzigtbaaren staat, zich in de lugt ophoudt en zich daarmede verbindt; wij kennen ook eenige oorzaaken van deszelfs terugkeering tot den druppelvormigen staat; ook weeten wij, hoe het, niettegen-

genstaande zijne tegenwoordige overweegende zwaarte, zich met de lugt in evenwigt houdt, en waardoor dit zijn respectief gewigt vermeerderd of verminderd worden kan; even zo kennen wij ook eenige oorzaaken van den Regen, van de Sneeuw, van den Daauw; maar hoe veel meer is aan den anderen kant dat geene, wat wij nog niet weeten!

„ Het is zeker, dat uit Water en Warmtestof Waterdamp gevormd wordt; maar wij neemen waar, dat buiten de Warmtestof ook Electrische Vloeistof bij deeze bewerking in het spel is. Van welken aart is deeze medewerking der Electrische Vloeistof bij de vorming, onderhouding en verstooring van den Damp? In welk eene betrekking staat, bij alle deeze veranderingen, de werking der Electrische Vloeistof tot die der Warmtestof? Verder, vindt in den Damp eene betrekkelijke hoeveelheid tusschen de Warmtestof en de Electrische Vloeistof plaats, of is deeze naar de maate der omstandigheden onderscheiden, en welken invloed heeft, in het laatste geval, deeze verscheidenheid op den aart van den Damp?

„ Deeze met de lugt meer of minder naauw verbondene Waterdampen worden door eenen zekeren graad van koude en drukking, die door de maate van derzelver eigendommelijke uitzettende kragt bepaald wordt, in hunne bestanddeelen gescheiden; maar dikwerf ontstaat ook eene scheiding der Dampen in hunne bestanddeelen uit andere geheel onbekende oorzaaken. In eene kort te vooren nog geheel heldere en drooge laage lugt ontstaan plotslings dikke wolken, zonder dat eene verandering van temperatuur of drukking voorafging. Derhalven zijn nog niet alle oorzaaken van het scheiden der Dampen in hunne bestanddeelen bekend. —— De daar over geopperde gissingen hebben zeker veel waarschijnlijkheid; maar ter volkomene bevestiging van dezelve is 'er nog noodig, dat men met de natuur en zamenstelling van den Waterdamp nader bekend geraake.

„ Door het scheiden deezer in de lugt aanweezige Dampen in hunne bestanddeelen ontstaat druppelvormig Water en daaruit vogtige Waasem, Nevel, Wolken en Regen. — Maar zou al het Water, dat in den Dampkring te voorschijn komt, op deeze wijze ontstaan? Zou ook niet in den Dampkring eene zamenstelling van het Water uit zijne bestanddeelen plaats vinden? Niets is waarschijnlijker dan dit. Dan dit onderwerp behoort

tot

tot die, waarover eerst door *toekomstige ervaaringen* kan beslist worden. — De hypothese, *dat* de Dampkringslugt niets anders is dan duurzaame *Waterdamp* — en dus Water in den vorm van Gas — *en dat bij* het ontstaan van de Wolken en den Regen de *Dampkringslugt* zelve ontbonden, en derzelver weegbaare *grondstof*, het Water naamelijk, afgescheiden wordt, is *zonder allen* grond, dewijl ze uit onnaauwkeurige begrippen van de werkingen des hygrometers afgeleid wierd. — Eene gelijksoortige hypothese wierd met veel scherpzinnigheid, maar ook op een zeer beslissenden toon, door GIRTANNER voorgedraagen, terwijl hij beweerde, „ dat „ de Dampkringslugt geenzins was, gelijk men ver„ keerdelijk geloofd had, een *mengzel* van Zuurstof„ gas en *Stikstofgas*, maar veeleer een *mengzel*, „ *bestaande uit Zuurstofgas en Waterstofgas* — *Water* „ *in den staat van Gas.*" *Hij meende, naamelijk*, de oude meening van WIEGLEB, dat Water *door eene hooge* temperatuur in Stiklugt kan veranderd worden, bevestigd te hebben gevonden. Intusschen hadden reeds voorheen DEIMAN, PAATS VAN TROOSTWIJK, LAURENBERG en anderen den oorsprong deezer dooling aangeweezen. Ook BERTHOLLET en BOUILLON LA GRANGE hebben de proefneemingen van GIRTANNER herhaald, en geene Stiklugt verkreegen.

„ De in de lugt zwemmende kleine Waterdeeltjes, die den inhoud der vogtige uitwaasemingen uitmaaken, moeten met eene zelfstandigheid aangevuld *zijn, die ligter* is dan de lugt. Dit volgt noodwendig *uit de wetten* van het evenwigt. Maar wat is dat voor eene zelfstandigheid? De gissing, dat het de Waterdamp zelve is, waarmede deeze vloeibaare waterkogeltjes aangevuld zijn, heeft zeker eene hooge maate van waarschijnlijkheid; maar met volle zekerheid laat zich ook hierover dusverre nog niets beslissen.

„ Het is wel niet te ontkennen, dat de Hagel dikwerf op de opgegeevene wijze (*) ontstaat; maar het is zeer waarschijnlijk, dat hij ook dikwerf, in minder hoo-

(*) De opgegeevene wijze, bl. 142, was: „ Is de Electriciteit der wolken sterk genoeg om dezelve te doen *rijzen* tot in hooger lugtlaagen, wier temperatuur zich onder het *Vriespunt* bevindt, dan zal 'er geen Regen, naar Hagel *ontstaan*; dewijl de waterblaasjes, in het zelfde oogenblik dat zij zich tot druppels vereenigen, in den vasten staat overgaan."

hooge lugtstreeken, uit andere oorzaaken ontstaat. Zeker speelt, ook bij deeze Lugtverheveling, de Electrische Vloeistof al weder eene hoofdrol. Dan alles, wat deswegen is aangevoerd geworden, rust dusverre op bloote gisfingen, die eerst door nader bekend te worden met de zamenstelling der Electrische Vloeistof en met de omstandigheden, welke de vorming en scheiding deezer merkwaardige stof in haare bestanddeelen vergezellen, tot zekerheid kunnen gebragt worden."

Kort-zaakelijk Onderzoek, over de waare oorzaak der Vredebreuk van Groot-Brittanje met Frankrijk; waarin, onder anderen, de mogelijkheid eener te doene Landing op de Britsche Eilanden wordt betoogd, en de wederzijdsche Staatskragten onpartijdig worden overwoogen en aangeweezen; benevens de tegenwoordige staat van het Vereenigd Rijk van Groot-Brittanje en Ierland. Door S. VAN DE GRAAFF. *In den Haag, bij* Belinfante en Comp., 1805. *In gr. 8vo. 116 bl.*

Dit Werkje is de geboorte verschuldigd aan de jongste voor veelen onverwagte Vredebreuk tusschen *Groot-Brittanje* en *Frankrijk*, en ingericht om de waare oorzaak daarvan op te spooren. De verbaazende Krijgstoerustingen in de *Fransche* Zeehavens, de geduchte Legermagt aan de kusten van *Frankrijk* verdeeld, deeden elk langen tijd uitzien, wat 'er van de Landing des Legers onder den naam van de *Armée van Engeland* zou worden.

Met een zeer verschillend oog werd deeze Onderneeming aangezien, en door niet weinigen als roekeloos, gewaagd, en zelfs als onuitvoerelijk, beschouwd. Het lang verwijl zette aan die begrippen niet weinig kragts bij. Dit noopte den Heer VAN DE GRAAFF tot het vervaardigen van dit Werkje, deels strekkende om de mogelijkheid eener te doene Landing door voorbeelden te toonen. Een reeks van 45 Landingen opgeteld hebbende, maakt de Schrijver dit besluit: Van 45 Landingen zijn 'er slegts 4 mislukt, en onder de 41, die werkelijk geschied zijn, waren 'er 12, welke groote Revolutien of Ontthrooningen ten gevolge hadden; de meeste welgeslaagde Landingen werden door de *Franschen* ondernomen, en dikwerf zelfs als de *Engelschen* de oppermagt op Zee hadden; en zeer zelden werden die Schepen, welke tot de Landing gebruikt werden, door *Engelsche* Schepen ontmoet, wijl dezelfde winden, welke den overtogt na *Engeland* begunstigden, de *Engelschen* in hunne havens deeden blijven. De gedraagene voorzorgen der *Engelschen* dienen hem ten blijke, dat zij de mogelijkheid vaststellen.

Dan

den. — Zijn besluit van dit gedeelte is in deeze woorden b
greepen: „ Wanneer wij nu alzo twee Mogendheden der w
„ reld ten bloedigen strijde opontboden zien, zoo moeten
„ over het lot der wereld klaagen, dat ze beide in strijd
„ heid bragt: oorlog of vernieling van den Britschen Sta
„ en oorlog of afhanglijkheid van de Fransche Monarch
„ Op beide zijden gebiedt de ijzer vaste noodzaaklijkheid,
„ beide zijden is regt tot den oorlog."

Dit alles heeft voor ons de vereischte klaarheid niet. D
des Schrijvers oog is, gelijk hij het uitdrukt, *verhuld* ten aa
ziene dier voorwerpen; min *verhuld* is het, naar zijn zegge
bij het beschouwen van het *Strijdperk* der *Physische* kragten en c
bedoelde *Landing*. De uitvoering deezer onderneeming hang
zijns oordeels, „ van de beslissing van twee groote Physisch
„ kragten af, t. w. van de meerdere magt van het *vuurspu*
„ *wend geschut* en van de gunst of afgunst der Elementen."

De bedoelde Landing in Engeland of Ierland is voorts h
groote stuk van 's *Schrijvers overweeging; veel is des reeds*
en beter, geschreeven. *Hij keurt* NAPOLEON *voor te ervaaren*
om, door zulk eene gewaagde onderneeming, „ *het overscho*
„ der Fransche Zeemagt, eene zoo kostbaare moeite, *zijn eigen*
„ roem, zijn persooneel bestaan, in eene zoo onzekere waag-
„ schaal te stellen."

Naa nog veelerleie overweegingen, is het doel van zijn NAPO-
LEON, „ door enkele dreiging van eene groote Landing *En-*
„ *geland* benaauwd en vervaard te maaken en bezig te hou-
„ den, hetzelve door bezwaarlijke blokkeringen en kruis-
„ vaarten, door bevestiging der kusten te vermoeijen, en
„ eindelijk door een staande Leger in den grond te be-
„ derven."

Vrij van tegenstrijdigheden *is dit Stukje niet geheel; duis-*
terheden zijn 'er veele in. *Deeze hebben zich reeds opge-*
daan in de weinige *aanhaalingen*; en *het slot*, waarmede
wij van dit Boeksken *afstappen*, zal tot nog nader overtui-
ging dienen. „ *Tot heil* van het menschdom zijn de na-
„ tuurlijke *gesteldheid* en de verschillende strijdkragten van
„ beide *krijgvoerende* staten van dien aart, dat de een den
„ anderen niet geheel verwinnen zal. *Groot-Brittannien* is
„ door zijne ligging tot eene zeemagt geschapen, en dan
„ het al bezwaarlijk valt, aan hetzelve de eerste rol on-
„ der de handelsstaten te betwisten, zoo zal het onmoge-
„ lijk zijn het tot eenen ondergeschikten rang te verlagen, of
„ wel te niet te doen. *Frankrijk* is eene landmagt; *Engeland*
„ kan het op het land niet aangrijpen, veel minder overmee-
„ teren.

„ De regtvaardigheid der zaake is op de zijde van *Frank-*
„ *rijk: zijne zaak is de vrijheid der zee*, en *dus van de*
„ menschheid.

„ De

„ De kragten der ſtrijdenden ſtaan onder de onoverwinnelij-
„ ke wetten der natuur en der ijzere noodzaaklijkheid. Zij
„ kunnen ze hen ſlegts ophouden vijanden, nimmer rivalen te
„ zijn [hier is zeker een drukfout, of iets uitgelaaten; trou-
„ wens dit heeft meer plaats] zoo zal 'er toch voor Europa
„ een beter ſtaat van zaaken, en uit de wederzijdſche in-
„ ſpanning van kragten nieuwe bloesſems van beſchaving
„ ontſtaan. Beiden zullen in den reeds nabij zijnde Vrede
„ toegevend zijn: en daar van zal de eerſte voorwaarde
„ zijn: *Frankrijks onverhinderde herovering van Domingo.*"
Wanneer de *Germaniſche* Staatkundige Propheet deeze Voorzegging deedt, of dit jammerlijk vertaalde Stukje in 't licht gaf, vinden wij niet vermeld; doch wij ontdekken geene verſchijnzels, die ons de vervulling daarvan doen te gemoet zien.

Prijsverhandelingen over het voorkomen en weren der Tweegevechten. Uitgegeven door het Utrechtsch Genootſchap van Kunſten en Weetenſchappen. Te Utrecht, *bij* B. Wild en J. Altheer, 1805. *In gr. 8vo.* 220 *Bl.*

Wij ontmoeten in deezen Bundel een Tweetal keurige Verhandelingen; die van den Eerw. WILLEM DE VOS, *Leeraar der Doopsgezinden te Amſterdam*, met dubbel Goud bekroond, en die van CHARLES GODEFROI HEYLUS, eveneens met den verdubbelden Eereprijs in Zilver beſchonken. Deeze ſchreef oorſprongelijk in het Fransch, en is zijn Werk, met bijgevoegde Vertaaling, gedrukt. De Prijsvraag des Genootſchaps, waarop de Antwoorden luiden, was van volgenden belangrijken inhoud: *Welke zijn de middelen, om de Duëllen, of Tweegevechten, voor te komen en te weren, wanneer het gevoelen in een Land heerſchende is, dat het ſchandelijk zou wezen, wegens zekere beleedigingen den beleediger niet uit te dagen tot een Tweegevecht, of, uitgedaagd zijnde, hetzelve niet aan te nemen? En hoe moet zich iemand gedragen, welke zich in een dergelijk geval bevindt?* Toen dit Vraagſtuk eerst wierd opgehangen, zijn 'er of geene Antwoorden bij het Genootſchap ingekomen, of geene ten minſten der bekrooning waardige. 'Er was 'er misſchien onder de bekwaame Mannen in ons Vaderland, gelijk zulks de rondborſtige DE VOS van zichzelven belijdt in zijne *Voorafſpraak*, „ die zich weinig bate beloofden van
„ eenigzins zich aan te gorden tegen het kwaad, welks be-
„ ſtrijding begeerd wierd: en zulks te minder, daar die ſtoffe
„ zich als ganſchelijk uitgeput voordeed, — ja toch het
„ *Esprit de Corps*, of de Geest des Militair-wezens, de beste
„ oogmerken en wenſchen dreigde te verijdelen." Het Ge-

 noot-

nootschap, evenwel, wiens roem vooral wegens het leggen der *eerste* grondslagen tot een verbeterd Schoolwezen in ons Vaderland zeer hoog gesteegen is, *vermoedelijk* overtuigd, dat *alle middelen* ter uitrooijing van de versoeielijke Modewet der Tweegevechten geenzins *met ernst* beproefd waren, en welligt genoopt door bijkomende redenen, verflaauwde in zijnen losfelijken ijver niet. Men herhaalde in 1800 de Uitschrijving, en nu met toezegging van eenen dubbelen Prijs. Aan deezen herhaalden drang zijn wij de uitgave verschuldigd van beide deeze Verhandelingen, wier beoordeeling wij met lust en vaardiglijk ter hand neemen. Hiertoe, naamelijk, noodigt ons de gewigtige inhoud uit van het Boekdeeltje, dat onze aanprijzing geenzins behoeft, maar, uit kracht van het reeds gezegde, en door zijne eigen waarde, ook zo wij zwijgen mogten, de aandacht bespreeken zoude der verstandigen en menschenvrienden in den Lande, bijzonder van de hoogere rangen der Maatschappij en van het *Krijgswezen.* Alleen wij zijn bekommerd, of niet de uitbarsting van den vernieuwden Landoorlog hinderlijk zijn moge aan den gezegenden indruk, dien wij anders op het punt stonden van ons te vleien dat deeze Bundel bij den Volke maaken zoude: en hartelijk wenschen wij, dat de stem der Rede, die zich op nieuw tegen het vooroordeel en de schande der Eeuwen begonnen is te verheffen, geenzins verdoofd, veel minder gesmoord worde door den klank der wapenen en de ongunst der tijden. — Hoe het zij, die vrees wakkert ons te sterker aan, om door ons verslag, zoo veel immers zijn kan, te zorgen, dat dit vereerend voortbrengsel der Vaderlandsche pen en drukpersse niet achter de bank geschooven worde bij allen, wien het gruwel der Tweegevechten ten aanstoot is.

Tusschen de waardige Mededingers heeft het lot beslist omtrent den rang en prijs, dien ieders arbeid hebben zoude: en, laat het ons vrijstaan te zeggen, wij wenschen den Eerw. DE VOS daarmede geluk, dat het lot Hem begunstigde, en, zo wij achten, ditwerf ruim zo regtvaardig was, als des Genootschaps oordeel, waardoor gedachte uitspraak aan zulk eene wisselvalligheid verbleeven wierd. Men waane intusschen niet, dat eenige vooringenomenheid met den bejaarden roem van deezen Schrijver, op nieuw bekroond,; (*) ons de onzijdigheid van Konstrich-

(*) Wij herinneren hier den Leezer aan 's Mans Prijsverhandeling *over de Konst van Waarneemen*, bij de *Haarl. Maatschappij*, D. XIII. — aan die *over het Huwelijk*, bekroond van het Genootschap *Floreant Liberales Artes*, D. I. — aan een Tweetal, ingeleverd en vereerd bij TEYLERS *Godg. Gen.*, *over de schikking van Jesus en de Apostelen naar de Volksbegrippen*, D. XII, en *over de kracht van het Inwendig Bewijs voor den Christ. Godsdienst:* — en eindelijk aan zijnen *Planeet-Leezer beschaamd*, die den Eereprijs wegdroeg bij de Maatsch. *Tot Nut van 't Algemeen*, A°. 1800. — Allen zo veele bewijsen der beleesenheid

richters doe uit het oog verliezen, of dat wij de verdiensten miskennen der andere Verhandeling. Wij staan toe, in bondigheid en kortheid van betoog, in schoonheid en kracht van stijl, heeft het werk van den Heer HEYLUS bij ons den voorrang, doordien het stuk van den Eerw. DE VOS, meer uitéengezet zijnde, vooral wegens de lengte der volzinnen en volheid van gedachten niet *zo* gevallig leest. Ook ontveinzen wij niet, dat de Verhandeling van Deezen, verrijkt met eene opeenstapeling van geleerde Aanhaalingen, of *Bijvoegsels*, bovendien vermeerderd met eene uitvoerige en op zich zelve gewigtige Bijlage, onder den titel van *Naschrift*, van herhaalingen niet vrij te pleiten is, en geenzins die houding heeft, welke de onvermoeide Schrijver daaraan had mogen geeven, wanneer zijne kundige hand zich had kunnen verledigen om het stuk *tot één geheel* over te werken. Met alle deeze nadeelen, echter, helt ons oordeel naar zijne zijde; en zulks op volgende gronden. Hoog waardeeren wij toch 's Mans beleezenheid, schat van geleerdheid, meesterlijke en *naïve* behandeling van het uitgeput onderwerp, te danken aan zijn vindingrijk vernuft, waarvan de proeve voor ons ligt. En mogten wij anders twijfelen, dan zoude het verzinnen en doordenken van *nieuwe* en aanneemelijke middelen ter stuiting der toomelooze Duëlzucht, onzes inziens het hoofddoel der Vraage, hem de plaatze boven zijnen geachten Mededinger in onze oogen ten vollen waardig doen schatten. — Dan laaten wij op deeze vergelijking niet langer stilstaan, terwijl eene belangrijker taak ons wacht.

Naar aanleiding van het voorstel, splitst DE VOS het ligchaam zijner Verhandeling eigenaardig in II Hoofddeelen; acht hij, dat buiten het bestek loopt, den oorsprong en de geschiedenis van het Duël *opzettelijk* na te spooren; en bepaalt hij den zin der Vraage, schoon gevat in algemeener bewoordingen, tot den *Krijgsstand*. Elders in de Maatschappije, onder den Adel en aanzienlijken, moge het Tweegevecht, uit wufte en grillige navolging der gewapende benden, in zwang zijn: maar bij deezen heerscht, als *eene verklaarde Beroeps-opinie*, het averechtsch begrip, dat de schande wegens Eerkwetzing niet dan door uitdaaging *tot*, en aanneeming *van*, het Duël zoude zijn uit te wisschen of te vergoeden; zodat, wie zich daaraan onttrekt, of zulke voldoening weigert, naar *hun* algemeen oordeel, met de blaam van lafhartigheid gebrandmerkt wordt. Kon dus onder het *Militair-wezen* deeze manier van gedrag en handel gesnuikt, in onbruik en verachting gebragt wor-

heid, arbeidzaamheid, en van het vernuft van den beroemden Amsterdamschen Leeraar, die dringend toonen, dat deeze zijne *Verhandeling* niet zonder de uiterste ligtvaardigheid mag aan een kant gelegd worden door onkunde en bevooroordeelde stijfzinnigheid.

worden, dan zou gewis aan de drift tot Tweegevechten onder de leden der Burgermaatschappije ook de hartader worden afgesneeden, omdat dezelve aan eerstgezegde sterker wangevoelen onder den Dienst aanhangelijk of ondergeschikt is. Inmiddels wenscht echter de Schrijver in het voorbijgaan, „ dat „ geene *salles d'assaut* (of schermschoolen) door publieke „ auctoriteit opengesteld, of onderwijzers in die konst, door „ *titulature*, of anderzins, met *eenig gezag* hoegenaamd on„ derschraagd mogten worden." — Want „ jonge luiden, „ terwijl hun bloed heet is, zijn (volgens LOCKE) dikwerf ge„ neigd te denken, dat zij vergeefs schermen geleerd hebben, „ zo zij hunne bekwaamheid niet toonen in een Tweege„ vecht." — Een aanvang maakende met breedere omschrijving van het geen, zijns oordeels, voor *een Duël* te houden is, vervolgt DE VOS met de opgave van een tweetal voorbeelden, die *bewijs opleveren der buitenspoorigheid*, waartoe een ongerijmd *Eerbegrip onder geheele Volkeren opklimmen en de menschen vervoeren kan. Het eene is dat van de aanzienlijker en meestgeliefde Vrouwen in Bengalen, die, met* staatzie uitgeleid, haaren roem stellen in leevende zich te werpen op de brandstapels van overleeden Echtgenooten: het ander vermeldt MONTESQUIEU (*) omtrent de Moscovitische Vrouwen, die weleer voor mangel van achting en liefde hielden, wanneer zij niet door haare Mans wierden afgeröst en geslagen. Maar het Duël had, naar zijne voorige inrigting in de Middeleeuwen, veel gemeens met dat gedrag der Indische Vrouwen, dewijl in beiden ook het Bijgeloof zijne rol speelde. Toen vereischte het grooten toestel, wierd regelmaatig behandeld, geschiedde niet zonder openbaar gezag, vervong de plaats van behoorlijken regtshandel (†), *en vond zijne* beste verdeediging in het wangevoelen omtrent *Gods oordeel*, door den uitslag des strijds, gelijk men waande, het pleit beslissende. Thans is 'er van dit regelmaatige of wettische geene schaduw meer overig bij het Duëlleeren, of mengt zich bij de Militairen eenigerleie bijgeloovigheid daaronder. Maar hunne drift tot vechten, en bloedvergieten van hunne spitsbroeders, hun zogenoemde *point d'honneur*, draagt kwalijk ander merk, dan dat eener onverdeedigbaare zwakheid of verblinding; gelijkt eene vlaag van krankzinnigheid, die naar *de Moscovitische Vrouwengril* het meeste trekt.

De

(*) *Lettres Persanes*, Lett. LI.
(†) OVID. *Trist.* Lib. V. El. 10, v. 43, 44.

Adde, quod injustum rigido jus dicitur ense:
Dantur & in medio vulnera sæpe foro.

Eene plaats, die wij te liever aanhaalen, dewijl dezelve der aandacht van den Eerw. DE VOS ontglipt schijnt, en tevens de oudheid der Tweegevechten bij de Barbaaren staaft.

De Schrijver, schoon hij zich der bewijsredenen en menigte tegenschriften van vroegeren en laateren tijd ten vollen kundig toont, acht het overbodig, zich met eene opzettelijke wederlegging der wanstallige en barbaarsche gewoonte van den Tweestrijd onledig te houden. Hij bewijst echter, dat verstandigen, Vorsten van naam, en Wetgeevers, zich daartegen altoos en eenpaarig verzet hebben. Hij dringt 'er dus op aan, dat 's Krijgsmans Eere, indien zij anders de *publieke opinie* tot haar beginsel en leiddraad aanneeme, zich behoore te regelen naar *die* geuite *publieke opinie ter uiterste blameering;* waardoor het Tweegevecht als eene *waare sottise* getekend staat, en zonder eenige aanmerking op den glimp, dat het *tot welleevendheid* verpligten zoude, van de *allerkundigste Koningen en Legerhoofden*, gewraakt of gevonnisd wierd, als een bedrijf van onverstand, waardoor men lijf en eer verbeurde. Ja, vermits de Militair deeze wetten *bezweert*, en op zijn woord van *Eer* voor onschendbaar wil gerekend hebben; — hoe schuldig, *trouweloos* en *meineedig* wordt hij niet, — hoe weinig is hij een Man van Eer, zo hij daartegen handelt en zijnen *pligt schendt?*

Evenwel het kwaad luisterde naar dit alles niet: en men heeft dus uit te zien naar andere en krachtiger, of ook nieuwe middelen. Omtrent strafwetten, cassatie en infamie, is schier alles beproefd, waarvan men zich iets belooven konde. Wat vermogen des, ontrijst nu de bedenking, *de wereld* en *de Maatschappij in het gemeen?* De *Veldpredikers*, behalven dat zij niet alomme en in vredestijd bij de Regimenten zijn, zouden, wanneer zij zich gestadig tegen het Duël verzetteden, bezwaarlijk gehoor vinden, of ook der beschimping niet ontgaan. Het *Hekelschrift*, en vooral het *Tooneel*, belooven op zijn best eene voorbijgaande aandoening gaande te maaken, dan geenzins de zeden te *hervormen:* zelfs „ behoeft het Tooneel te veel alle sterkwerkende driften, dan „ dat men daarbij ook de uitersten van woede en dolzinnigheid missen kunne," of van hier *bestendig* partij trekken, om edelmoedige vergiffenis en waare grootheid in te scherpen. Het ontwerp, eindelijk, om den Duëllist uit den fatsoenlijken Burgerking uit te sluiten, van openbaare zamenkomsten en plaatzen van vermaak te weeren, en allen omgang te weigeren met de *schoone Sexe*, schijnt naauwelijks uitvoerbaar, loopt in tegen de neiging der Jufferschap om Ridderlijk bedrijf toe te juichen, en zoude misschien veel meer *verbitteren* dan *verbeteren*.

Dus, gewaagende van de moeielijkheid om het algemeen oordeel der wereld om te zetten, voorziet de schrandere Schrijver eene tegenwerping; en legt hij niet ongevallig aan een weldenkend Krijgsman dusdanige woorden in den mond: „ Juist hier zit ook *de hoofdzwaarigheid* bij ons. Menig een

„ onder ons verfoeit gelijk gij de Tweegevechten. — Maar „ wat is de ftem van eenigen onder zo veele *duizenden*? Ziet „ Gij kans, den Burgerftand in zijne denkwijze om te zet„ ten: *wij* neemen aan, die van onze Corps te doen zwen„ ken. Zo niet? houd dan op met ons te gispen." Zonder nu deeze aanmerking *vooralsnog* te beantwoorden, neemt zijn Eerw. dien verklaarden afkeer des Tweegevechts ten voordeele, en treedt hij toe tot het nader onderzoek over het willekeurige in de hedendaagfche behandeling der Duëllen en daartoe aanhoorige bijzonderheden. Het ontgaat alzo zijner aandacht niet, dat „ *hoe beter de benden gedisciplineerd* zijn, „ en *hoe braaver en gezetter de Characters* der Hoofdgebie„ ders zijn, *hoe minder* ook bij hunne onderhoorigen van „ Tweegevechten gehoord wordt; — en dat de *Guarnifoens*„ *plaatzen* het voornaame tafereel (liever, gelijk *wij* gisfen, „ *tooneel*) zijn, waarop dezelve verfchijnen: — want in *het* „ *leger* of bij *cantonneering* bedwingt men ze genoeg; — ja „ de Eer zelve doet het vechten alsdan uitftellen tot *na* den „ vrede." — Voorts mangelt 'er zeer veel aan het *daadelijk* en *volledig* handhaven van de aanwezige Wetten; en fchijnt de reden van dit verzuim gezocht te moeten worden, gedeeltelijk daarin, dat de handhavers der Wet te veel *onkundig blijven* wegens de voorvallen zelven, vermits men nu doorgaans *buiten getuigen* en als *bij bloote Rencontre* zijne wederpartij ontmoet; maar ook gedeeltelijk ligt de fchuld in eene willige onkunde, en dat men, als gezegd wordt, uit eenig medelijden, of door den dwang van het algemeene Mode-idee, *genoodzaakt* is, van twee kwaaden het minst fchadelijke te kiezen. — Gepaste voorbeelden dienen voorts tot opheldering en ftaaving der uiterfte willekeur en losheid, die ten deezen onder het Krijgswezen heerscht en het kwaad begunftigt. Trouwens, in plaatze van wet of orde, is thans alleen de grillige gewoonte, of zekere *Etiquette*, en algemeene waan van welvoegelijkheid, opgetreeden, en de maatftaf geworden van het *Point d'honneur*. Zij bepaalt onder anderen, dat Officier tegen Officier, buiten fchier eenige rangsonderfcheiding, bij zekere gelegenheden te *duëlleeren* heeft: maar zij verbiedt zulks tevens aan *de Soldaaten onderling*, en merkt het aan als *ftrijdig met de Discipline*, wanneer een Soldaat den Officier uitdaage. Welke verwarring laat zich derhalven niet duchten, zo eens de algemeene Soldaatengeest zich wilde toeeigenen, wat den Militair *uit kracht zijns beroeps* toebehoort, alzo die eigendunkelijke *Etiquette* ten zijnen aanzien voor onteerend befchouwde, ja haar den bodem zocht in te ftaan? Wij noodigen thans den Leezer, die met ons het Werkjen doorloopt, op de verdeediging van de zaak des Tweegevechts, die onze Schrijver, zijne reden tot braave en weldenkende Legerhoofden wendende, aan hun, in zulke begin-

fe-

ſelen opgewiegd, op eene kunſtige wijze heeft in den mond gelegd, en die te meer behaagen moet, daar zij in krijgsmansſtijl is ingekleed en rust op *deszelfs* gronden. Te lang is het ſtuk voor inlasſching in ons verſlag, en zoude het bovendien in het *glimpige* der voordragt, ten aanzien van het *woordenſpel*, of daadelijk verbergen en bewimpelen van alle redenen, die tegen het Duël ſtrijden, zeer veel van zijne ſchoonheid verliezen bij alle bekorting. Genoeg, men zoekt een *voorwendſel*, om zich van ſchuld vrij te ſpreeken, in het omſlagtige en moeielijke der Procesſen wegens Injurien, zo grievende voor den Man van Eer; en deeze, die in het burgerlijk leven den beleediger veelal ontgaan kan, vermag zulks onder de Militairen niet, welken de Dienst tot geduurige gemeenzaamheid en ontmoeting verpligt. —— Edoch, vermits men ten zelven tijde en in éénen adem het Duël voorſpreekt en als een gruwel wraakt, houdt DE VOS het daarvoor, dat men te rasch de *mogelijkheid* opgeeft om het vooroordeel te verbannen, of wel ſtilzwijgend zodanig een middel verlangt, dat te huis niet ſlechts, maar ook bij *buitenlanders* en *vreemden*, werken kan, omtrent de begeerde *eervoldoening* de plaats van het Duël zou mogen vervangen, en, met één woord, moest afgemeeten zijn naar deezen regel: „ *Il faut combattre le point d'honneur, par le point d'honneur même:*" terwijl men, onder voorwaarde dat zulk een wenſchelijk goed wierd uitgedacht en in werking gebragt, allezins voor overtuiging vatbaar ſchijnt, wegens het dwaaze, bedenkelijke en helſche der Tweegevechten. —— Zodanig een *middel* nu meent de Schrijver dat in den boezem van het Krijgswezen is te vinden, en daar te ſtellen door den invloed en de krachtige medewerking van *bevelhebbers* en *legerhoofden.*

(*Het ſlot hierna.*)

Aan RUTGER JAN SCHIMMELPENNINCK, *in Mei* 1805. *Te Amſterdam, bij* J. Allart, 1805. *In gr. 8vo.* 10 *bl.*

Ter eer van SCHIMMELPENNINCK'S doel tot redding van het Vaderland, beſnaarden FEITH en KANTELAAR hunne ſpeeltuigen. Het Onderwerp! de Dichters! — met graagte begonnen wij; met dankbare verwondering eindigden wij. Zoo is dan het vuur der jeugd in den bedaagden FEITH nog ſchitterende! Zoo herleeft de kieſche KANTELAAR voor Poëzij, en, gelijk wij hartelijk wenſchen, voor geheel de Letteren! Hij, die de *Wellust* (*) in alle hare afſchuwelijkheid ſchilderde; die den

(*) In de Gedichten van het *Leidſche Genootſchap*, VI D. 1 St.

den dood eens *Kinds* (*) zoo treffend bezong; NIEUWLAND op zijne *bruiloft* zoo uitnemend onthaalde (†), moest ons meerde te gast nodigen. Veelen kunnen niet, en overladen ons echter met Dichtwerken; — KANTELAAR kan, en .... Dan wij zouden ons, dus doende, aan ondankbaarheid schuldig maken, daar hij ons hier weder een Gedicht levert, zijner kieschheid waardig.

Hoe *weinige* bladzijden bevatten deze Gedichtjes! en echter, hoe veel meer dichterlijks is hier, dan in zommiger wijdlopige Bundels! Ziet hier, ten bewijze, de laatste helft van het Dichtstuk van FEITH, waardig de lier, die eens DE RUITER (‡) bezong.

Een CURIUS *moog' juichend sterven,*
Waar de uitkomst hem tropheën plant;
Een CODRUS *willig 't leven derven*
Ter redding van een Vaderland;
Om eeuwige eer, die bij het leven
Reeds om het offer schijnt te zweven,
En ras de zekere uitkomst biedt,
Een kleen getal onzeek're jaren
Niet angstig als een' schat te sparen ....,
'k Eerbiedig, maar bewonder 't niet!

Maar zich aan 't Vaderland te wijden,
Wat nacht de donkre toekomst dekk',
Onzeker, of wij schipbreuk lijden,
En vloek ons niet ten loon verstrekk';
Dan, veilig met zijn rein bedoelen,
Zich boven de uitkomst groot te voelen,
Een zinkend Vaderland ter eer,
Ligt door geen poging meer te schoren,
Maar zonder hulp gewis verloren ....,
Voor dezen stervling kniel ik neêr!

ô Neêrlands Hoop! uw daad blijft edel,
Ook waar nog nacht op de uitkomst zinkt;
Zij drukt eene eerkroon op uw' schedel,
Die boven lot en uitkomst blinkt.
Wie u vergoden of verdoemen,
Het Nakroost zal uw grootheid roemen;
Uw doel blijft bij hem onbesmet:
En wat, wat zou u de uitkomst schaden?
In 't oog, dat willen weegt als daden,
Hebt gij uw Vaderland gered!

Niet

(*) Zie het begin van het 3de Stuk der *Bijdragen* van FEITH en KANTELAAR.
(†) Achter de *Nagelaten Gedichten* van P. NIEUWLAND, bl. 127.
(‡) *Oden en Gedichten*, IIIde D. bl. 63.

Niet minder schitterend is het eerste gedeelte van KANTELAAR's Gedicht.

Wie is die Held, die moed en krachten,
Bataven! aan uw redding waagt?
Wie durft 'er nog genezing wachten,
Waar reeds 't verderf 't gebeente knaagt?
Zal dan Natuur haar' loop verkeeren?
Het Noodlot nieuwe wetten eeren?
Herrijzen, wat ten grave zonk? ....
Of laaft ge, ô wreede Hoop! het harte,
Zoo lang gedrenkt met vrees en smarte,
Slechts met een' nieuwen zwijmeldronk? ....

Een Volk, welks eindperk is verschenen,
Ziet nimmer zijnen bloei weêrom;
Jeugd — manbre jaren — vloden henen;
Ontbinding volgt den ouderdom.
Zoo ziet eene eeuw het rijsjen groeijen;
Eene eeuw den eik in schoonheid bloeijen
Vereend met majesteit en kracht;
De volgende eeuw is aan 't verdwijnen,
Kracht, majesteit en schoonheid kwijnen,
Terwijl de tronk de ontbinding wacht.

Kunt gij nog twijfelen, Bataven!
Of dit het beeld zij van uw' stand?
Uw roem, uw voorspoed ligt begraven
Bij de eedle stichters van uw land.
Uw stalen veêrkracht schijnt geweken,
Uw moed voor 't overwigt bezweken
Des nooddwangs, waar 't Heelal voor boog:
Niets, niets herstelt de vaag uws levens,
Daar u en vriend en vijand tevens
Het merg uit uw gebeente zoog.

Als 't eenzaam dorpjen in de dalen
Den sneeuwval van de bergen ducht,
Die rondom aan zijn' hutten palen,
En vruchteloos naar uitkomst zucht:
Zoo hebt gij schokken te verduren
Bij 't worstelen van nageburen,
Wier reuzenkracht u ligt verplet:
Wiens wijsheid zal in die gevaren
U van den ondergang bewaren?
Wie is hij, die uw aanzijn redt?

Zwijg, Wanhoop! enz.

Dit

Dit tweetal Gedichten mag eerst heten

γέρας.........ὀλίγον τε φίλον τε.

Een klein en lief geschenk.

Nieuwe Zedelijke Vertellingen, door J. F. MARMONTEL. *Uit het Fransch. Iste Deel. Te Leijden, bij* P. H. Trap. *In 8vo.* 294 *Bl.*

Voortreflijke Zedelijke Verhalen van eenen waarlijk goeden Schrijver. — 1. OOK DE BESTE VADER KAN DWALEN. Het miskennen van het hart en karakter van zijn zoontje, door de bemoeijingen van eene twede vrouw, *die ophield deszelfs moeder te zijn, zodra zij zelve kinderen kreeg,* werd eenen braven vader *de bron van zwaar en langdurig lijden.* Het kind, *de vele onverdiende mishandelingen moede, was de* wereld ingeraakt, en na den dood der vrouw *en hare kinderen* ontdekt de man geheel zijn ongelijk en het kwaadaardig bedrog der boze moederlijke liefde. De Voorzienigheid had echter over het kind gewaakt; edel en groot ontdekt zich eindelijk de zoon aan den altijd beminden vader, en maakt hem, en is zelve, volkomen gelukkig.

2. DE GENOEGLIJKE AVOND. Een gezelschap van zeer edele menschen bepaalde zich, op zekeren avond, om elkanderen het genoeglijkst oogenblik van hun leven te verhalen, in zo ver zich dit namelijk aan een ieder verhalen liet. *Zó* erlangen wij agt zeer aandoenlijke, leerzame Vertellingen, die wij met onze Lezers hier niet kunnen doorlopen, maar die ons bij uitnemendheid bevallen, daar 'er onder alle de *oogenblikken van* vreugde en geluk, die zich het gezelschap thands herinnerde, gene enkele gevonden wordt, *die niet de prijs was, of van een deugdzaam gevoel, of van eene bewezene weldaad.*

3. DE DRIEVOET VAN HELENA. In eenen storm op zee beloofde en offerde Helena eenen kleinen gouden Drievoet aan Neptunus; tien jaren daarna werd dezelve opgevischt, en, om eenen twist voor te komen, hield men zich aan de uitspraak van den Delphischen Apollo, die denzelven aan den *wijsten aller wijzen* toekende. Men zond denzelven dan aan *Thales, Solon, Bias, Chilo, Phiso, Cleobulus,* en aan *Pittacus.* Te vergeefs: want ieder van deze was overtuigd, en overtuigde de gelastigden, dat hij ver of na *de wijste der wijzen* niet was. Eindelijk bragt men het geschenk bij *Periander,* die alle de Wijzen bijeen riep, en wilde, dat deze de wijsheid zouden beschrijven, en nopens den Drievoet uitspraak doen.

„ Daarop beschreef de een (want ieder sprak, gelijk op zulke „ gastmaalen de gewoonte is, op zijn beurt) *de wijsheid, als*

„ *eene*

„ *eene gelijkheid eener onveranderlijke zielsgesteldheid, zo wel in* „ *voor- als tegenspoed*; de ander, *als eene grondige zelfkennis,* „ *geschikt om zich zelven beter en gelukkiger te maken*; de „ derde, *als eene gematigdheid in die verlangens, welke nimmer* „ *de noodzaaklijke behoeften der Natuur te boven gaan*; een „ ander, *als eene geschiktheid om het tegenwoordige te rege-* „ *len, en over het toekomende, na raadgeving van het voor-* „ *ledene, te beschikken*; een vijfde, *als eene standvastige ziels-* „ *gesteldheid om de hartstogten te bedwingen*; een ander, *als een* „ *volstrekt gezag der reden over den wil.* BIAS sloot den kring, „ en toen de beurt aan hem kwam, om te spreken, zeide „ hij: „ de wijsheid bestaat in dit alles te zamen genomen; „ „ waaruit ik besluit, dat de waarlijk wijze geen sterflijk we- „ „ zen is, maar een God, en zulk een God, als 'er zelden „ „ te vinden is. Ik ben dus van oordeel, dat men den gou- „ „ den Drievoet aan dien God terug zende, die ons denzel- „ „ ven heeft doen aanbieden; want hij is 't, aan wien hij „ „ toebehoort." Dit gevoelen stelde hun allen te vreden, „ en zij namen daarin genoegen, terwijl de Drievoet van He- „ lena, in den Tempel van *Delphis*, (*Delphi*) werd toege- „ heiligd, om tot eene zitplaats voor de Priesteres van Apollo „ te strekken."

4. DE LES DES ONGELUKS. Eene te grote, ja verkwistende levenswijze, enkel echter ter liefde eener beminlijke echtgenote, die zo iets niet verlangde, maar voor wie hij meende niet genoeg te kunnen doen, had eenen jongen mensch in den grond geholpen; zodat hij, toen, na den dood der echtgenote, de schoonvader den bruidschat terug nam, redloos bedorven was. Hij redde zich door de vlucht; en, bij de grootste werkzaamheid en de hoogstmogelijke spaarzaamheid, gelukte het hem, iets over te winnen, en zo van tijd tot tijd zijne schulden eenigzins af te doen. Zij drukten hem zwaar; en offchoon hij tegen alle vervolging veilig was, moest hij nog voor 't minst 15 jaren, naar zijne beste vooruitzichten, onder dien zwaren last gebukt gaan. Een stadgenoot van hem ontmoet dezen miskenden, maar door-eerlijken, mensch op zijne reize, en wordt zijn gevolmachtigde. Bij zekere ongezochte gelegenheid verhaalt deze de leerzame geschiedenis aan eenen vriend; een zonderling man. En deze weet alle de agterstallen in het geheim af te doen, is nu alleen zijn schuldeischer, maar biedt hem de hand zijner beminlijke dochter aan, enz.

5. DE BERG DER TWEE GELIEVEN. FONTENELLE zeide eens op een dag, dat hij het middagmaal hield bij Mevrouw D. B. „ De verkeerde bewijsgronden zijn niet altijd zoo zeer te mis- „ prijzen als zij wel voorkomen," enz. En ten bewijze daarvan verhaalde hij, hoe men, in het vermoeden dat hij alles

wist,

wist, bij hem eens in zeker gezelschap wijsheid en onderricht gezocht had, eindelijk ook omtrend de *onstoffelijkheid* en *onsterfelijkheid der ziel*. Hij geeft zijne redenering op. „ Gij hebt
„ ons daar," zeide een der voornaamste Burgers van de Stad,
„ eene zeer ingewikkelde en verstandige redevoering gedaan.
„ Maar waarom zich zoo veel moeite gegeeven, om eene zaak
„ te bewijzen, welke in alle landen algemeen bekend is?
„ Weet niet elk een dat de geesten wederom verschijnen? Zo
„ nu die geesten sterflijk waren geweest, zouden zij dan na den
„ dood weder kunnen verschijnen? En zo zij, gelijk het li-
„ chaam, dat zij bezielden, niets dan stof zijn" enz. FONTENELLE erkende natuurlijk de volle kracht van dit bewijs, maar opperde eenigen twijfel tegen de daadzaak. Men sloot hem den mond met het verhaal aangaande *twee gelieven*, die, gelijktijdig gestorven en begraven in het zelfde graf, nu reeds jaren lang zich des nagts horen lieten in een nabijgelegen bosch, en welkers *schimmen men nu en dan daar zweven zag*. Men maakte den *twijfelaar oog- en oorgetuige van dit bewijs*; en daar hij het leerstuk der *onsterflijkheid voor het nuttigste* van alle gevoelens en de kostlijkste van alle leerstellingen *hield*, zo wachtte hij zich wel te zeggen wat hij eigenlijk gezien en gehoord had, maar wilde veel liever in den omtrek van den berg der twee gelieven voor eenen ongelovigen gehouden worden, die aldaar overtuigd werd dat de geesten der afgestorvenen verschijnen. Wij ontkennen geenzins, dat deze laatste Vertelling ons bij uitstek leerzaam was. De Vertaling is redelijk uitgevallen. Het Werkje, dat in het oorspronglijke vier Delen uitmaakt, zal bij ons in drie Deeltjes aflopen, waarvan de spoedige voltooijing beloofd wordt, die wij met verlangen te gemoet zien.

Reizen door de Paleizen der Vreugde en de Verblijven der Welvaart, *van* K. H. SPIESS. *Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem*, *bij* A. Loosjes Pz. 1805. *In gr. 8vo.* 237 *bl.*

Een Tegenhanger van de *Reizen door de Holen des Ongeluks en Verblijven der Ellende*, waarvan wij drie Delen ontvingen; met dit éene Deel schijnt echter dit Werk compleet te zijn, en dit strekt ons waarlijk tot genoegen. Niet dat wij ons liever in de holen des ongeluks dan in de paleizen der vreugde zouden ophouden, of dat wij ontkennen, dat ook daar nut, zo wel als vermaak, is op te doen; maar het komt ons voor, dat, zo als men ons bij de lezing van dit boekdeel reizen laat, het reisje voor de zedelijkheid gevaarlijk wordt. — THALHEIM, wiens geschiedenis hier verhaald wordt, is zekerlijk een groot en edel man, wordt en blijft dit op een glibberig pad. Wij vin-

vinden hier zekerlijk vrij wat schoons, vrij wat, dat zeer lezenswaardig is; SPIESS tekent zekerlijk zeer uitmuntend, en roert iedere snaar van het menschlijk hart. Maar, eene al te weelige tekening, eene in andere opzichten al te voortreflijke, deugdzame, schone priesteresse der wellust, is der onschuld doorgaans en gemaklijker na- dan voordelig. Waarom tekent men zo iets op 't papier, 't geen in de werklijke wereld toch niet alzo gevonden wordt? Waarom verlevendigt men datgeen voor de verbeelding, waarvan men het oog liever afleiden moest? Ter bevordering van deugd, en zuivere, reine gedachten? En moeten dan alle menschen, kunnen zij allen, edel en groot zijn? Zijn zij 't reeds werklijk? — bestand tegen de verzoeking van ieder aanlokkend beeld? En wie tasten het gretigst naar dit soort van geschriften? — Wij twijfelen zeer, of door de lezing van deze Reizen des Schrijvers wensch zal worden bevorderd: *ô Mogt geheel ons leven zulk een pelgrimaadje zijn, als die van onzen* THALHEIM; *eene aanhoudende aangename verkeering onder vrienden, eene rusteloze, zich zelf beloonende werkzaamheid voor het welzijn onzer medemenschen! Mogten wij even roemrijk, als hij, en zonder berouw over een eenig verloren oogenblik, terug kunnen zien op de vervlogene dagen van onze omdooling op aarde, aan het einde van onze loopbaan, en met vreugde van het tooneel treden, met het bewustzijn, dat wij onze rollen meesterlijk gespeeld hadden!* Weshalven wij ook dit Werkje niet zeer kunnen aanprijzen.

De Pagiestreeken. Kluchtig Blijspel, in vijf Bedrijven. Het Hoogduitsch van A. VAN KOTZEBUE *vrij gevolgd door* A. FOKKE SIMONSZ. *Te Amsterdam, bij* H. van Kesteren, 1805. *In 8vo.* 173 *bl.*

Gelachverwekkend, van het begin tot het eind, in den hoogsten trap; trouwens, in zo ver hiertoe aan het oorspronglijke nog iets mogt ontbroken hebben, viel de vertaling in de allerbeste handen; en, wordt deze Klucht maar goed uitgevoerd, kan het den Aanschouwer aan gelach noch vermaak ontbreken: alleen zou onze vrees zijn, want *omne nimium nocet*, hoe gezond ook het lachen wezen mag, of iedereen het zo lang, zonder nadeel, kan uithouden. — „*In den grond is 'er eigentlijk niets zwaarder van zijne plaats te krijgen dan een gek*," zegt de *Pagie* te recht; en ook zodanig volksvermaak, waarvan gelach de éénige bedoeling is, keuren wij niet geheelenal af: dan dat soort van Kluchtspelen moet, naar ons oordeel, niet te lang worden uitgerekt. Voor het geëerd Publiek, dat toch van tijd tot tijd eens lachen wil, zijn zulke Stukken behoefte; en het is eene zeer grote verdienste van

dat,

dat, het welk thands voor ons ligt, dat onder al dat vermaaklijke niets voorkomt, dat de onschuld blozen doet. Overigens hebben wij voor ons toch gaarne bij ieder vermaaklijk Spel eenig zedelijk doel; en de Kluchtspeler is ons eerwaardig, wanneer hij zo al lachende en vrolijk deze en gene gebreken en belachlijkheden uit ons midden hun afscheid nemen doet. Mogt daartoe het Toneel nog meer worden ingericht!

Nuttige en vermaaklijke Uitspanningen: een Leesboekjen voor Kinderen; In IX Afdeelingen: Bestaande in leerzaame Vertellingen, Samenspraaken, Lessen en Spreuken, Brieven, Fabelen, Gedichtjens, vermaaklijke Raadsels, een Tooneelspel, en Gezangen. Te Amsteldam, bij G. Roos. *In* 8*vo.* 156 *bl.*

Waarlijk dat alles in zulk een klein bestek? Het is zo, Lezer! maar van alles toch maar een weinig, eene kleine proef. Intusschen verblijden wij ons zeer, dit Werkje te kunnen aanprijzen. Boven zeer velen, welken de pers van G. *Roos* gestadig aflevert, steekt het zeer voordelig uit, — ofschoon niet boven de vele Geschriften voor Kinderen, die in aller handen zijn. Met dat al, daar afwisseling vermaakt, zal ook dit Geschriftje wel kopers vinden, en onze lieve kleinen nut en vermaak aanbrengen. Daar de Schrijver intusschen meer soortgelijke Werkjes voor de Jeugd belooft, moeten wij hem aanraden, steeds het oog te houden op de kinderlijke vatbaarheid: om iets te noemen, „*De nadeelige wensch*," onder de Fabelen No. 1, is waarlijk voor Kinderen, voor zodanigen althands, als waarvoor het Boekje grotendeels geschikt is, weinig berekend. Het Raadzel No. 3 zal algemeen behagen: wij willen het afschrijven.

„ Het woord van hetgeen ik thans bedoel, lieve Kinderen!
„ bestaat uit drie syllaben: de twee eersten daarvan beduiden
„ twee algemeen-bekende vrouwennaamen: en de laatste
„ syllabe betekent iets, 't geen elk mensch, 't zij dan man of
„ vrouw, onder zijne voeten heeft: — en uit deeze drie syllaben (zijnde deezen eigenlijk het voorbedoelde woord in
„ zijn geheel genomen) leest men een kleed, 't geen slechts
„ alleen de mannen gewoon zijn te draagen.

„ *Die raaden kan wat dit beduidt,*
„ *Legt zekerlijk meer raadsels uit.*"

In de uitlegging krijgen de Kinderen de herinnering, dat het bedoelde woord *Camisool*, juist niet wat de spelling, maar toch wat de uitspraak betreft, volkomen aan de opgave beantwoordt.

ALGEMEENE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verklaring van Paulus Brief aan de Romeinen, *door* PAULUS BOSVELD, *rustend Predikant te Dordrecht. 1ste en 2de Stuk. Te Dordrecht, bij* P. van Braam. 1805. *In gr. 8vo.* 442 *Bl.*

Men heeft, sedert eenigen tijd, onderscheidene nieuwe Verklaringen van den belangrijken Brief van Paulus aan de Romeinen, in onze Nederlandsche taal, zien verschijnen. MICHAËLIS, VAN HAMELSVELD, VAN VLOTEN, GREVE, VAN DER KEMP en DE PERPONCHER hebben, ieder op zijne wijze, getracht, over dit Apostolisch schrift, nieuw licht te verspreiden. De Dordsche Kerkleeraar BOSVELD, van wiens hand wij nu reeds verscheidene boekdeelen, over deze en gene Brieven van den Apostel Paulus, hebben, heeft aan dezen Brief inzonderheid veel arbeid besteed. Het is op zijne begeerte, dat de Brief aan de Romeinen op het onlangs uitgegevene eerste gedeelte van den tweeden Brief aan de Korinthiers volgt. De uitgave geschiedt nu ook, onder gestadig toezicht van den eerwaardigen, nog steeds ongelukkigen Schrijver, die echter, volgends bericht van den Uitgever, met een opgeklaard hoofd zijne keuze bepaalt, elk blad ziet, en niet, voor gegevene goedkeuring, laat afdrukken. Men vindt, ook in dit stuk, vele nieuwe, den Schrijver alleen eigene gedachten, zoo over bijzondere plaatzen, als over den draad der hoofdredenering en wijze van verdeeling. In dit boekdeel is alleen, uit de VIII eerste Hoofddeelen, dat gene verhandeld, 't geen algemeennuttige, voor alle tijden bruikbare, leer van Paulus bevat; terwijl alle zoodanige uitstappen, tusschenredenen of episoden, zoo als de Eerw. BOSVELD ze wel eens noemt, die hij oordeelt, een meer bepaald, tijdelijk, plaatzelijk of persoonelijk oogmerk te hebben, en nu voor ons van weinig gebruik te

te zijn, voor een volgend ſtukjen overgelaten zijn. Daartoe brengt hij H. I: 18. — III: 20. IV geheel. V: 12—21. VII geheel. Hij behandelt dus alleen (1) de Voorreden en Inleiding tot den geheelen Brief, H. I: 1—15. (2) H. I: 16, 17, welke verzen hij beweert, dat den korten inhoud van des Apostels *Euangelisch* leerſtelzel, geſchikt voor alle tijden, bevatten. (3) H. III: 21—30. De breedere verklaring van dit leerſtelzel, in deszelfs geheel beloop en ſamenhang. (4) H. V: 1—11. Gevolgen, die de Apostel uit zijn leerſtelzel afleidt, die, offchoon de Schrijver wel eigenlijk op zijne tijdgenoten zag, van dien aart zijn, dat zij allen Christenen van alle tijden, die des Apostels leerſtelzel aannemen, eveneens aangaan. (5) H. VI. Leer der godzaligheid, *zoo als die uit de voorgeſtelde geloofsleer afgeleid, en daarna gewijzigd moet worden.* (6) H. VIII. *Derde deel van des Apostels leerſtelzel*, de zekerheid der zaligheid betreffende.

De Eerw. BOSVELD is van oordeel, dat men noch in de overige Brieven, noch in het geheele Nieuwe Verbond ergens een ſtuk vindt, waarin het Euangelisch of Apostolisch Leerſtelzel zoo volledig, en zoo geſchakeld voorkomt, als in dezen, en dat, uit dien hoofde, de Lezer, die hetzelve heeft leeren verſtaan, voor zich zelven gerust kan zijn, dat hij alles weet, wat een Christen te gelooven en te betrachten heeft, tot zaligheid. Of nu evenwel de verklaring, die *onze Schrijver* van dit algemeene Zamenſtel der *Apostoliſche Leer*, in zoo verre het leerſtellig is, en wel *bijzonder van H. III:* 21—30, geeft, algemeenen bijval zal vinden, durven wij niet bepalen. Het zal hierop nederkomen:

„ Maar thans is 'er eene wijze van godlijke regtvaardiging geopenbaard, en bekend gemaakt, waarbij de Moſaiſche Wet in geen aanmerking komt, dan alleen dat zij, en de Propheten, aan dezelve getuigenis geven;

„ Te weten: Door de Geloofsleer van J. C. wordt aan en tot alle menſchen eene godlijke regtvaardiging en vergeving van zonden gepredikt, zoodanig, dat dezelve dadelijk uitgeoefend word, volſtrektelijk over allen die gelooven, zonder eenig onderſcheid van menſchen en menſchen; want 'er is, in dit opzigt, waarlijk geen onderſcheid, aangezien tog allen gezondigd, en alle hoop en aanſpraak op de godlijke goedkeuring ver-

verbeurd hebben, indien zij naar hun gedrag zouden moeten beoordeeld worden.

„ Maar zij die gelooven, schoon anders waarlijk zoowel Zondaars zijnde als alle anderen, worden uit Gods genade, en uit kragt zijner barmhartigheid, volgens deze blijde Boodschap, om niet, en te geefs geregtvaardigd, en van alle aanspraak over hunne zonden, vrij verklaard, verlost, en bevrijd, door de Verlossing, die in C. J. is.

„ Want God stelt en draagt dezen C. J., in zijn bloed, en kruisdood, door de Euangelische geloofsleer, aan al de Wereld voor, als een ander Zoendeksel, 't welk eertijds, met bloed besprengd zijnde, aan Israël verzekering van de vergeving hunner zonden gaf. Even zoo betoont God nu ook aan een iegelijk zijne regtvaardigende genade, door, bij deze Euangelijprediking, zijn oordeel over der menschen zonden, te voren onder zijne verdraagzaamheid bedreven, en ook nog bedreven wordende, op te schorten, en daaromtrent, voor als nog, oogluiking te gebruiken; Ten einde alzoo voort te gaan tot eene volkomen regtvaardiging in den tegenwoordigen tijd en dag van zaligheid, om, niet alleen in 't algemeen, regtvaardig, dat is, edelmoedig, weldadig, menschlievend te wezen, maar ook om in 't bijzonder en dadelijk te regtvaardigen, van alle schuld en straf genadig vrij te spreken, elk en een iegelijk, die, hoe schuldig hij anders ook zij, uit het geloof van Jesus is, het met dien Jesus en met zijne geloofsleer zoo opregtelijk houdende, dat hij zig, in een goeden ernst, daar naar zoekt te gedragen." Met dit Leerstelzel, zegt hij, wensche ik te leven en te sterven.

Wij voor ons zien niet regt in, hoe hij de *rechtvaardiging Gods* van de *verlossing in* of *door Jesus Christus* onderscheidt. Door de eerste verstaat hij, bl. 78 en elders, die daad van God, waardoor hij den zondigen mensch vrijspreekt, zoodat die gerechtvaardigde daardoor ontheven worde van alle straf en aanspraak, aan welke hij anders, uit hoofde zijner overtredingen, zou onderworpen zijn. Deze rechtvaardiging geschiedt, volgends H. III: 24, *door de verlossing, die in* of *door Jesus Christus is*, dat is, zoo als BOSVELD het ook verklaart, *door middel van die verlossing*. Maar hoe kan dan nu die verlossing de vergeving der zonden zelve aanduiden, met insluiting van de bevrijding van de dienstbaarheid der zonden, en inleiding in de zalige

 eeu-

eeuwigheid, zoo als de Schrijver, bl. 105, 106, beweert?

Wij voegen 'er nog deze en gene proeve van 's mans wijze van verklaren van moeielijke, of althans verschillend uitgelegde, plaatzen in dezen Brief bij. — H. I: 4. verstaat hij door *den Geest der heiligmaking* eene bijzondere kracht Gods, aan Christus medegedeeld, tot een getuigenis en sprekend bewijs, dat Hij de Messias was. — III: 22. zal door 't *geloof van Jesus Christus*, waardoor wij gerechtvaardigd worden, in onderscheiding van 't *geloof in Hem*, waarvan elders gewag gemaakt wordt, een geloof te kennen gegeven worden, 't welk aan Jesus Christus zelf eigen is en behoort, of wel 't geen van Hem zijn oorsprong heeft, en door Hem veroorzaakt en in de wereld gevoerd is. — *III: 25. welken God voorgesteld heeft door het geloof in zijnen bloede tot eene verzoening, tot eene betooning van zijne rechtvaardigheid.* Hier moet geloof niet met Jesus bloed verbonden, maar daarbij gedacht worden aan de geloofsleer. Het woord, door *verzoening* vertaald, moet in denzelfden zin, waarin het bij de Alexandrynsche Overzetters, die het eerst schijnen uitgevonden te hebben, voorkomt, genomen worden, en dus alhier een *verzoendekzel* beteekenen; en zal dus de zin van deze woorden hierop neerkomen: welken God door de geloofsleer, als gestorven, even als een zoendekzel, aan de menschen voordraagt, *tot betooning van zijne weldadigheid.* — *V: 6. Christus is voor de zondaars gestorven*, dat is, niet *in hunne plaats*, maar ten hunnen voordeele. Zoo ook VIII: 32. God heeft Hem *voor ons allen*, dat is, ten hunnen dienste, overgegeven.

Moet en kan de Godsdienst van Jesus algemeen zijn? Eene onpartijdige Vergelijking tusschen het Christendom en de Waereld, door J. L. EWALD. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, bij* G. ROOS. 1805. *In gr. 8vo. 60 Bl.*

Men weet zich van de achting, die de Predikant EWALD bij het publiek heeft verkregen, wonderbaarlijk te bedienen, om het door hem geschrevene aan den man te helpen. Wij hebben daaromtrent onlangs

angs een vreemd verschijnsel gemeld, betreffende 's mans zoogenaamde *Natuurpreken* (*). Zoo komt men ook nu weder voor den dag, met de vertaling van een Werken, reeds in 1788 in 't oorspronkelijke uitgegeven, waarvan echter, niet lang geleden, een nieuwe druk, met weinig verandering, schijnt in 't licht gegeven, en door den Nederlandschen Vertaler gevolgd te zijn. Want hoe zou EWALD, in 1788, van BUONAPARTE, als tot Keizer verheven, hebben kunnen spreken? 't Is dan evenwel vreemd, dat dit Stukjen nu op nieuw afzonderlijk wordt in de wereld gestoten, zonder dat daarbij gebruik gemaakt is van een tweede, dat de Schrijver 'er, reeds in 1790, op heeft laten volgen, waarin hij 't te voren gestelde nader verklaard en verder uitgebreid heeft. 't Zij daarmede zoo als het wil, wij willen den inhoud kortelijk opgeven.

Men klaagt over de bedroevende waarneming, dat zoo weinigen het Christendom achten, en dat Jesus voor zoo velen niet is, 't geen Hij zijn kon. EWALD vindt dit minder vreemd, omdat hij van oordeel is, dat het Christendom, volgends de bedoeling van Jesus, geen algemeene Godsdienst zijn kan of moet. Door *Christendom* verstaat hij, in 't bijzonder, *de verheven Christenleer van den Heiligen Geest*, *Godgemeenschap*, *mededeeling van God en Christus*, en wel vooral *bevindelijk Christendom*, warm gevoel van zuivere liefde voor Jesus, gevoel zijner goddelijkheid en menschheid, echte zin voor het reinste, geestigste, verhevenste, voor het characteristike, Christusaartige van den Christen-Godsdienst, eene edele geestdrift voor Jesus, vuurig verlangen, om als Hij te handelen, te lijden, en te leven voor eene betere wereld. — En nu beweert hij, dat dit het oogmerk van Jesus niet kan geweest zijn, om zoodanig Christendom algemeen te doen worden, terwijl het 'er dan met deszelfs bereiking slegt zou uitzien: 't geen hij met grond meent, dat elk, die de kerkelijke geschiedenis en de menschen kent, met hem zal moeten instemmen. „Welk eene verandering," zegt hij, „moet 'er in de harssenen en harten der menschen voorafgaan? Hoe veel moeten der menschen gevoelens en gedachten zich uitbreiden, zich verfynen en verheffen,

(*) Zie *Letteroeff.* 1804, bl. 535.

ſen, om die zaken te bevatten, welke in geenen deel van deze wereld zijn? Zij moeten met den heiligen Geest bezield worden, in den allereigenlijkſten zin, of zij bekomen nimmer eenige neiging voor den eenvoudigen en verhevenen Jeſus."

't Stukjen is verdeeld in *zeven Afdeelingen.* — *In de eerſte* ſtelt hij Jeſus tegen Pythagoras over, *die zich* dikwijls van zinnebeeldige en raadzelachtige *voorſtellingen* bediende, en eene onderſcheidene wijze van leeren voor zijne ingewijden en oningewijden hield; terwijl Jeſus, integendeel, niets bewimpelde, en al wat Hij zijnen leerlingen zeide, niet ſlechts den ingewijden wilde wedergezegd, maar zelfs op de daken verkondigd hebben. En desniettemin bleef de verhevene *Christenleer* voor duizenden *onverſtaanbaar.* — *In de tweede* beklaagt hij zich over *'t verbazend getal van onchristenen,* welk hij zoo groot acht te zijn, dat, *in een gezelſchap* van twintig beſchaafde menſchen, negentien *onchristenen* zijn, en de predikant zich gelukkig kan rekenen, indien hij onder zijne gemeente van de honderd vijf kan tellen, voor wien eigenlijk de Godsdienst van Jeſus iets is. — In de *derde* begint hij de redenen op te geven, die hem doen vastſtellen, dat het oogmerk van Jeſus niet geweest is, zijnen Godsdienst algemeen te doen worden. Hij tracht te bewijzen, dat Jeſus alle menſchen niet voor zich heeft willen innemen, niet allen *tot zijne* aanhangers verkoos te maken, ook niet *eens allen, die* het wilden worden. Hij zou tegen de *Schriftgeleerden,* die zich, uit eigen beweging, Hem ter *navolging* aanboden, een woord gezegd hebben, dat hen voor altoos moest terugſchrikken, (Luc. IX: 57—62. Matth. VIII: 19;) aan het hof van Herodes, hoezeer daartoe aangezocht, geen aanhang hebben willen maken, en velen, die op den besten weg waren, om zijne partij te kiezen, teruggeſtoten hebben. 't Was zijn grondregel: *wat voor mij niet beſtemd is, zal toch niet voor mij zijn,* (Matth. XV: 13.) Hij zeide eens tot de Joden: *gij behoeft mij niet te gelooven, indien gij mij niet gelooven kunt,* (Joh. VI: 43, 44.) — ['Er zou op deze aanhaalingen vrij wat aan te merken vallen. Niemand, die op een goeden weg was, of komen wilde, is door Jeſus immer afgeſchrikt of afgewezen. Hij liet aan elk vrije keuze, en deed het Christendom nooit van zekere prædeſtinatie afhangen. *Uitverkorenen* moesten *zij* zijn,

die

ie voor zijn Rijk geschikt waren, maar niet in dien in, waarin EWALD deze spreuk van den Zaligmaker ijbrengt. Zij moesten zich, door gevoel van hoogere ehoefte, en een onbedorven waarheidszin, onderschei en, om verëerers van Jesus te kunnen worden.] — In e *vierde* worden eenige tegenwerpingen beantwoord, uit het algemeen bevel: *gaat heen in de geheele wereld, en leert alle volkeren*; uit het bijgevoegd zeggen van Jesus: *die niet gelooft, zal verdoemd worden*; uit de plaats van Paulus: *voor Jesus zullen zich alle kniën buigen, en alle tongen zullen bekennen, dat Hij de Heer is*, enz. — In de *vijfde* beroept zich de Schrijver op zulke gezegden van Jesus, waarin Hij ronduit verklaart, dat weinigen Hem zullen begrijpen, met een oprecht hart Hem zullen aanhangen; dat daartoe zekere zielneiging behoort, die een ieder niet bezit, en die velen, al bezitten zij dezelve, dooden. En had Hij anders gesproken, had Hij door het een of ander te kennen gegeven, dat Hij op alle de zoo millioenvoudig verschillende, beschaafde en onbeschaafde menschen, eenen goeden indruk wilde maken, „ waarlijk," zegt hij, „ dan zou ik niet weten, wat ik van zijne menschenkennis moest denken." Hier worden verscheidene goede dingen gezegd, ten bewijze, dat vele menschen geen zin voor God en Jesus hebben. „ Een welgevallen, eene hartelijke genegenheid te hebben voor een enkeld woord, eene enkele daad van Jesus, heet nog lange na niet, liefde voor Hem zelven te gevoelen. Het is ontwijfelbaar zeker, dat Jesus wel eens het een of ander deed of sprak, het welk geviel aan eenen trotschen BOLINGBROKE, en aan eenen zinnelijken LA METTRIE. Ook Hij deed, door zijne donderende woorden, Pharizeen van schaamte wegzinken; ook Hij ging te gast, waar men Hem ook nodigde. Maar nu beschouwe men eens de beide gezichten, (van Jesus en een' Pharizeër) in de Physionomiekunde van LAVATER, en ik vraag ieder, die slechts een dagelijks talent van de Physionomiekunde bezit, of zoo een gezicht [geteekend in de verbeelding van LAVATER] het bij Jesus kan uithouden, van Hem kan worden aangetrokken, veel min gaarne om en bij Hem zijn kan? En zoo bladere men de *gelaatkundige fragmenten* door, of doe eene monstering over de aangezichten in een groot koffijhuis, aan een hof, op een bal, of in een guarnisoen, en men doe bij ieder deze

vraag, dan zeker zal men moeten antwoorden, men zal dit bij honderden gevoelen: Neen, dat kan niet. Hier kan geen liefde voor Jesus zijn!" — De *zesde* bevat voornamelijk deze gevolgtrekking: Wanneer dit regt bedacht werd, dan zou de twist over den Godsdienst veel minder zijn. Rechtzinnigen en onrechtzinnigen stellen altoos als een grondregel vooruit, dat de Godsdienst van Jesus een algemeene Godsdienst moet *zijn*. Daarom ijveren de eersten al te driftig en te voorbarig, dat men niet algemeen wil aannemen, wat tot den Christengodsdienst behoort, en de laatsten schikken en plooijen, en vouwen en fatzoeneren die zoo lang, tot dat hij naar den algemeenen geest gevormd, aller tongen smakelijk, en aller magen verteerbaar geworden is. — In de *zevende* volgen nog onderscheidene aanmerkingen, over *'t recht van den Staat, om Deisten en Neologen te beteugelen; over de behoefte van een Religionsedict tot zoodanig einde, en de Geloofsbelijdenis, die men van openbare Christenleeraars zou kunnen vorderen.* Dit loopt zoo wat in tegen de voorafgaande aanprijzing van de uitgestrektste verdraagzaamheid omtrent verschillende Godsdienstbegrippen. Strenge Orthodoxen zullen, over 't een en ander, even weinig te vrede zijn, als de zoogenaamde Neologen. Dat men evenwel alle gezegden niet ten sterkften moet nemen, mag, dunkt ons, wel opgemaakt worden uit de woorden van ROUSSEAU, waarmede hij alles besluit: *Souvenez vous, que toutes mes affirmations ne sont, que des raisons de douter.*

Men bemerkt in dit Werkjen geheelenal den geest en toon van LAVATER. Die daarin smaak vinden, zullen zich aan verscheiden vreemde uitdrukkingen, als *Christusaartige*, *Virtuozen*, *Jesus een Godenzoon*, en dergelijken, minder stoten. Ook wordt dit nog al vergoed door den hem eigenen lossen, bloemrijken en innemenden schrijfstijl.

Zestal van Leerredenen over Daniël V. *Door* P. H. VAN LIS, *Predikant te Middelburg. Te Utrecht, bij* W. van IJzerworst. *In gr. 8vo.* 175 *Bl.*

Men kent reeds den preektrant en mannelijken stijl van den Middelburgschen Kerkleeraar VAN LIS,

uit onderscheidene, van tijd tot tijd door hem uitgegevene, Leerredenen, over verschillende stoffen. Deze zes, over de leerrijke *geschiedenis van Belzasar*, volgens Daniël, overtreffen de meeste derzelven. Overal vertoonen zij den oordeelkundigen, met zijn onderwerp wel bekenden, en voor dadelijken Godsdienst welmeenend ijverenden Prediker, die zijne Hoorders gaarne beter en gelukkiger wil maken.

Twee Belijdenis-Predikatiën over de verlichte Geloofskennis, en de heiligende kragt, der Waarheid: naar Joh. VIII: 32. *Door Denzelfden. Te Utrecht, bij* W. van IJzerworst. *In gr.* 8*vo.* 94 *Bl.*

Ook deze zoogenaamde *Belijdenis-Predikatiën* onderscheiden zich van de groote menigte van Leerredenen, die in vele Gemeenten, van tijd tot tijd, onder dezen titel, ter erinnering aan de Christelijke geloofsleer, vóór de viering van het Heilig Avondmaal, gehouden worden. De Eerw. VAN LIS vindt het, vooral in onzen tijd, hoognoodig, om dien vasten en toeëigenenden geloofstoon, dien men in den Heidelbergschen Katechismus, en andere Formulieren van Eenigheid, aantreft, in de godsdienstige onderwijzingen weder in te roepen, en oordeelde het, tot dat einde, niet ongepast, in deze Leerredenen, den schakel der geloofswaarheden zoo voor te dragen, dat hij zijne Hoorders niet alleen met den letter, maar ook vooral met den geest der waarheid, bekend maakte. In de eerste Leerrede, over Joh. VIII: 32ᵃ. *En gij zult de waarheid verstaan*, toont hij aan, wat het geloof, bij het licht van den Goddelijken Geest, van iedere waarheid kent en gevoelt, en hoe het 'er tot zegen (tot opwekking en bevordering van blijdschap en troost, en andere godvruchtige aandoeningen,) mede werkt. In de tweede, over de volgende woorden (Joh. VIII: 32ᵇ.) *De waarheid zal u vrijmaken*, schetst hij de vrijmakende en heiligende kracht der waarheid op het Christenhart, dat haar door het geloof bevindelijk kent en verstaat. — Een weinig minder angstvalligheid, om toch geen der vastgestelde leerpunten (die, in beide Leerredenen, tot *achttien* gebragt worden,) over te slaan, en een weinig meer beknoptheid in de uitdrukking, zou deze met goed overleg vervaar-

digde opstellen nog bevalliger gemaakt hebben. Ook zou, dunkt ons, de goede indruk, dien de Schrijver zich van deze wijze van prediken, bij zoodanige gelegenheden, voorstelt, nog meer te verwachten zijn, wanneer het verlichtend, vertroostend en verbeterend vermogen der Godsdienstleer, niet maar zoo, in 't algemeen, wierd geroemd; maar liever een Christengeloofsbelijder, of wel alle Christenbelijders zamen, als uit éénen mond, met toepassing op zich zelven, daarover, in een warmen toon, sprekende ingevoerd wierden.

Zielenleer, naar de beginselen der Critische Wijsgeerte. In Samenspraaken. Benevens een Aanhangsel, bevattende eene korte te samenvoeging van het geen de Critische Wijsgeerte leert. Naar het Hoogduitsch van Dr. J. F. E. KIRSTEN, *door* H. H. KLIJN. *Te Amsteldam, bij* P. J. Uijlenbroek. 1805. *In gr. 8vo.* 196 *Bl.*

Ook bij de *Duitschers*, die de schriften van KANT in moedertale lezen, is de behoefte erkend, om hetgeen in dezelven duister is voor dezulken, die minder in het denken *georiënteerd* zijn, gelijk KANT zelf het noemde, op te helderen en alzoo bevattelijker te maken. De nieuwheid van den weg, dien KANT vond, insloeg en ten einde toe vervolgde, bragt van zelfs in zijne uitdrukkingen eene vreemdheid mede, welke zijn voetspoor dikwijls onduidelijk maakte voor zijne volgers: maar ook de aard van zijnen geest, die zich nooit wel kon verlagen tot kinderlijke vatbaarheden, wanneer hij aan het werk der opvoeding arbeidde in zijnen vroegeren leeftijd, had voorzeker eenige schuld aan deze duisterheid, die door meerdere inschikkelijkheid naar min afgetrokkene gedachten alzoo moet kunnen verminderd worden. KIRSTEN heeft zijne poging hiertoe aangewend ten behoeve zijner landgenooten, door den *Socratischen* leertrant toe te passen op de *Critische* zieleleer, en dezelve voor te dragen in gesprekken tusschen PYTHIAS en HEGIO, waarvan de eerste als leerling voorkomt, die evenwel niet geheel ongeoefend is in denken, de laatste als onderwijzer. Dit *Socratische*, hetgeen VAN HEMERT eenmaal zoo voortreflijk aanprees bij de *Critische* Wijsbegeerte, is, naar *Recensents* oordeel, uitmuntend in acht genomen in den form van deze gesprekken, zoodat

zij

zij van deze zijde alle zijne aanprijzing wegdragen. Na eene *inleiding* over *het onderscheid tusschen ziel en ligchaam*, volgt het Iste Hoofdstuk, *van de zinlijkheid en de zinlijke gewaarwordingen*. 1ste Gedeelte, *van de ruimte*. 2de, *van den tijd*. IIde Hoofdst., *van het verstand*. 1ste Ged., *van het verstand, als het vermogen tot het vormen van ervaringsbegrippen*; 2de, *van het verstand, als het vermogen om te oordeelen, of de oordeelskracht*; 3de, *van het geheugen*; 4de, *van het verstand, als het vermogen tot het vormen der zoogenaamde categorien, of zuivere begrippen, welken ons gemoed in de ervaring overbrengt*. 1) *Van het begrip eenes voorwerps, (objects) eens dings in het algemeen, en deszelfs oorsprong*. 2) *Van de begrippen, veelheid, eenheid en alheid*. 3) *Van de begrippen, realiteit (werklijkheid), negatie (ontkenning) en limitatie (beperking)*. 4) *Van de zuivere begrippen, substantia (zelfstandigheid) en accidentia (toevalligheid.)* 5) *Oorzaak en gewrocht*. 6) *Gemeenschap, of wederkeerige werking*. 7) *Mooglijkheid*. 8) *Het bestaan (existent.)* 9) *Noodzaaklijkheid en toevalligheid*. 5de, *over de toepassing der zuivere verstandsbegrippen*. IIIde Hoofdst., *van de Reden*. 1ste Ged., *van de Reden, als het vermogen tot het vormen van besluiten*; 2de, *van de Reden, als een vermogen onzer ziel, tot het vormen van ideën*; 3de, *over de Reden, als het vermogen tot zedelijkheid*; — *over de praktische (beoefenende) Reden, of den wil*; 4de, *van de willekeur, en de vereeniging der vrijheid met natuurnoodwendigheid*. IVde Hoofdst., *over het begeervermogen*. 1ste Ged., *over de begeerten, neigingen en hartstogten*; 2de, *van de liefde*; 3de, *van de jaloezij*; 4de, *van den haat*; 5de, *van de wraakzucht*; 6de, *van den toorn*; 7de, *van de fierheid, hoogmoed en hovaardij*; 8ste, *van de ijdelheid*. Vde Hoofdst., *over de zitplaats der ziel, en hare betrekking tot het ligchaam*. Alles wordt besloten door het *aanhangzel*, op den titel omschreven en in 39 § afgedeeld. Over het geheel verdient de behandeling dezer stoffen zoo wel, als de form van de gesprekken, waarin zij behandeld worden, allen lof. Hier en daar, echter, zou *Recensent* des Vertalers hand wel gewenscht hebben, om een en ander te regt te brengen of op te helderen. ,, Is iets alleen ,, denkbaar, zegt HEGIO, en kan hetzelve in geene ,, ruimte noch tijd verschijnen, zoo als bij voorbeeld ,, een geest of een driehoek, waarvan twee zijden te ,, zamen genomen kleinder zijn dan de derde, zoo is ,, het

„ het slechts *logisch* (redeneerkundig) mogelijk." KANT was immers een te goed Mathematicus, om zulk een driehoek *denkbaar*, redeneerkundig mogelijk te houden, daar dezelve inwendig onmogelijk is; en hoe ongelukkig staan hier *geest* en zulk een *driehoek*, dat is een *redeneerkundig onding*, te zamen! — (bl. 74). Hetgeen op bladz. 95—101 gezegd wordt over het vormen van besluiten (*syllogismen*) is den *Recensent* zoo wel als PYTHIAS zeer duister voorgekomen, en heeft hem zich doen verblijden, veel eenvouwdiger onderwijs daarover gevonden te hebben in de lessen van WIJTTENBACH en anderen. — Als de nacht zoo donker moet het worden voor hem, die de *Critische* Wijsbegeerte uit deze gesprekken voor het eerst leert kennen, wanneer hij HEGIO van de *Idêën* hoort zeggen: „ Het gebruik *derzelven bestaat in derzelver toepassing* „ *op de ervaringskennis. De reden geeft, naamentlijk, door heure Idêën het verstand eenen regel, volgends* welke het de ervaringskennis regelt. *Het gebruik* „ der *Idêën* in de ervaring is dus regulatief; de reden „ geeft door heure *Idêën* het verstand een regelend beginzel, waar naar hetzelve de ervaringskennis regelt." (bladz. 107.) PYTHIAS schijnt het echter zeer duidelijk te verstaan, want hij vraagt niet meer; dit behoeft men ook niet, wanneer men b. v. den Heer VAN HEMERT, *over de Idêën en derzelver gebruik*, gehoord of gelezen heeft; maar hij, die de *Critische* Wijsbegeerte reeds kent, behoeft ook dezen *Catechismus* niet. — Het gansche gedeelte, hetwelk over de begeerten en hartstogten handelt, *laat schier* geene plaats over voor zedelijk beheer van het mensche-lijk hart. „ Het is, zegt HEGIO, alleen door eene „ gedurige poging, om het aandenken aan die beledi-„ ging, welke onze wraakzucht opgewekt heeft, uit „ onze gedachte te verwijderen, dat wij iets tegen dezen „ hartstogt verrigten kunnen." — „ Dan schijnt mij, „ merkt PYTHIAS te regt aan, het gedurig streven naar „ *ongevoeligheid* voor vele beledigingen te gelijk een „ middel tegen de wraakzucht te zijn." — Waarop HEGIO eene volmondige toestemming geeft. (op bladz. 149.) — Een weinig verder wordt de *toorn* eene *voorddurende wraakzucht* genoemd (op bladz. 151.): men noemde anders *de wraak een langdurige toorn*.

Tot een staal van het Werk zelf vergenoege men zich met het gedeelte *over de Fierheid, Hoogmoed en Hovaardij*.

„ HE-

„ Hegio. Is de *fierheid* een gebrek, of eene prijswaardige eigenschap der ziel?

Pythias. Den fieren man houde ik voor een' dwaas, en vereer den nedrigen.

Hegio. Naar mijne gedachten kan slechts, in eenen kleinen nietswaardigen geest, geene fierheid woonen. Ja ik vorder van elk mensch, dat hij fierheid bezitte. — Ieder mensch moet zich van zekere voortreflijkheid, zekere verdienste bewust zijn, en zich hier over verheugen.

Pythias. De beslissing of de *fierheid* waarlijk eene prijswaardige eigenschap van ons gemoed zij, hangt echter daarvan af, hoe of wij het begrip der fierheid bepaalen.

Hegio. Zijn u ook nog andere woorden bekend, welke eene gelijke betekenis, als het woord *fierheid*, hebben?

Pythias. *Hoogmoed*, *hovaardij*.

Hegio. Deze woorden nu hebben niet alleen iets gemeenschappelijks in de bepaaling der begrippen, welken wij met dezelve verbinden, maar ook iets, waardoor zij van elkander geheel onderscheiden zijn. Wat nu is wel het gemeenschappelijke kenmerk, dat in alle deze drie begrippen opgeslooten ligt?

Pythias. *De fiere*, *de hoogmoedige*, *en de hovaardige* zijn zich zekere voortreflijkheden bewust, en zoeken anderen op dezelve opmerkzaam te maaken.

Hegio. Dit is zeeker het gemeenschaplijke, wat in deze begrippen opgeslooten ligt. Maar welke zijn nu de kenmerken, waardoor zij van elkander onderscheiden zijn?

Pythias. De *fierheid* onderscheidt zich daardoor van *den hoogmoed*, dat de voortreflijkheden, die de hoogmoedige waant te bezitten, meer ingebeelde dan waare voortreflijkheden zijn. *Hoogmoed* bestaat slechts in een trotsch hart, in eene groote verbeelding van voortreflijkheden, welken men niet bezit. De *fierheid* daarentegen vestigt zig op waare verdiensten. De *hovaardij* is eene bijzondere soort van *hoogmoed*, die zich door uitwendigen luister, en eene verblindende pragt, onderscheidt.

Hegio. Volgens deze verklaaring nu is de *fierheid* eene prijzenswaardige eigenschap der ziel; de *hoogmoed* en *hovaardij* daarentegen zijn ten hoogsten af te keuren."

De

De Vertaling is, over het geheel, vrij zuiver; maar wat hard, wanneer 'er *Latynsche* kunstwoorden voorkomen, als het *abstractie vermogen*, het *substant* en het *accident*, het *existent* enz. Dat ook *evidente* waarheid, *werkelijk* waarheid zijn moet, en niet *blijkbare* waarheid, laat zich niet wel denken (op bladz. 174.): maar dit schijnt in het oorspronkelijke alzoo gesteld te zijn. — De onderscheidene plaatsen, in deze beoordeeling uit dit Werk aangehaald, hebben doen zien, dat de Vertaler zijne eigene spelling heeft, welke, naar vroegere taalregels zelve, te gebrekkig is, om hem die van SIEGENBEEK niet gerustelijk aan te raden. Mogt de Heer KLIJN zich den arbeid getroosten tot de vertaling der drie *Critiken* van KANT zelven, hiermede zou hij eenen belangrijken dienst doen aan het *Nederlandsch* Publiek, hetgeen nu al genoeg voorgelicht behoort geacht te worden, om tot die heiligdommen zelve der *Critische* Wijsbegeerte te worden toegelaten.

De toestand van Nederland in vergelijking gebragt met die van eenige andere Landen van Europa. Door Mr. R. METELERKAMP, *A. L. M. Ph. & J. U. D. enz. enz. IIde Deel. Te Rotterdam, bij* Cornel *en* van Baalen. 1804. *In gr. 8vo.* 298 *Bl.*

„De toegeevenheid, ja ik mag zeggen de *blijken* „van goedkeuring, waarmede het *Eerste Deel van* „dit Werk bij mijne Landgenooten *ontvangen is*, heb- „ben mij aangespoord om de uitgave van dit Tweede „Deel zo veel mogelijk te verhaasten;" dus luidt de vergenoegde aanhef des Voorberichts van den Heere METELERKAMP. Wij hebben, schoon met eene en andere aanmerking vergezeld, diens arbeid, aan het Eerste Deel besteed, gepreezen, bij het vermelden van den aart en het doel zijns schrijvens, en der uitvoering zelve (*).

Het nu voor ons liggend *Tweede Deel* is bij lange na zo rijk niet in verscheidenheid van stoffe; doch de twee Stukken, in 't zelve behandeld, zijn belangvol, en verdienden wel met die uitvoerigheid behandeld te worden.

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroeff.* voor 1804, bl. 369.

den. Het is de toestand der *Geldmiddelen*, en van het *Krijgsweezen*; twee spillen, waarop het lot der Staaten, in den tegenwoordigen tijd, draait. Naar 's Schrijvers plan, wordt, in twee Afdeelingen, de toestand onzes Vaderlands, alsmede die van eenige andere Landen en Staaten in *Europa*, opengelegd. — Welk Vaderlander moet, als 't ware, niet met eene beevende hand en een reeds schreijend oog dit Boekdeel opvatten en inzien, en als terugbeeven, wanneer hij op de keerzijde des Titels de Gezegden van NECKER leest, inhoudende; op welke voorwaarden een Land Crediet kan hebben!

Dan laaten wij, zo veel de aart onzes Maandwerks en de plaatsruimte gehengt, ondanks die treurige gewaarwordingen, dit Boekdeel nader leeren kennen. — Eenige algemeene en gegronde aanmerkingen over het Finantieweezen openen deeze Afdeeling; met een aandrang, dat deeze weetenschap eene der voornaamste zorgen van het Staatsbestuur moet uitmaaken, en het meer dan tijd is, om *theoretische* en *practicaale* kundigheden, tot dat einde, te vereenigen. — „ Weinige landen zijn 'er," schrijft hij met de penne der waarheid, „ waarin het stelzel van finantien, en daaruit voortvloeiend algemeen crediet, dien invloed heeft op de binnenlandsche welvaart, het buitenlandsch aanzien en de magt van den Staat, als in het onze: terwijl de geschiedenissen van ons Vaderland meer dan een blijk opleveren, dat wij daaraan alleen onze grootheid te danken gehad hebben." Men zie de aantekening aan den voet deezer bladzijde, en *verheuge zich* — *met beevinge*. — „ Dan," vervolgt METELERKAMP, „ misschien is 'er ook geen land, in 't welk de staat der geldmiddelen zich in zulk een slechten toestand bevindt, waar het nationaal crediet tot die laagte vervallen is, waar de Ingezetenen door zo veele zwaare belastingen gedrukt worden, als tegenwoordig in het ongelukkig *Nederland*. De staat der Geldmiddelen van dit voorheen zo gelukkig Gemeenebest, het geheel Finantieel stelzel, de laagte van het crediet van den Staat, bieden het donkerst tafereel aan, en bewijzen de dringende noodzaaklijkheid, om, wil men nog het Land behouden, wil men de Ingezetenen niet geheel tot den bedelzak brengen, of noodzaaken hun Vaderland te verlaaten, (van welke Volksverhuizingen onze dagen, helaas! de droevige voorbeelden meer en meer beginnen op te leveren) de zo noodige veranderingen en

ver-

verbeteringen in dit vak te maaken, en de ernstigste poogingen aan te wenden; ten einde een kwaad, het geen den minstkundigen beschouwer in de oogen moet vallen, eindelijk te stuiten, en, door het herstel van het Finantieweezen, den geheelen ondergang der Republiek te voorkomen."

METELERKAMP's oogmerk is geenzins, een *Finantieel Rapport* te schrijven, van den aanvang der Republiek tot aan onze dagen; maar om den toestand der Finantien na te gaan, en dus den staat der Inkomsten en Uitgaven, de Schulden en de Belastingen, uit echte bronnen, in verschillende tijdvakken, na te speuren en op te geeven; — voorts zijne gedagten over den staat der Geldmiddelen en het Finantieel Stelzel van dit Gemeenebest aan zijne Landgenooten mede te deelen, — en vervolgens het een en ander in vergelijking te brengen met den staat van het Finantieweezen in die Landen, met welke hij den toestand van ons Vaderland in de twee voorige Afdeelingen vergeleeken heeft.

Ter volbrenginge van die taak treedt hij het veld der Geschiedenisse in, ligt, onder het bewandelen van zijnen weg, den sluier op van de geheimhouding, met welke men lange die voorwerpen zogt te bedekken. Voornaamlijk bepaalt hij zich tot *Holland*, en neemt de Quotas tot een algemeenen maatstaf, om over die van andere Gewesten te oordeelen. — Hier doorloope men, het Werk zelve leezende, de getrouwe opgaven, van den aanvang des Gemeenebests tot op onze dagen, en verbaaze zich! Andere Gewesten treedt hij meer vlugtig in, het geleide van den kundigen Gids VAN DE KASTEELE meestal volgende. Men vindt hier de verdrukkingen van *Holland*, 't geen, indien het terug ontving, 't geen door dit Gewest op de Petitien (veelal zo rijklijk berekend, vooral ten opzigte van de kosten tot de Zeemagt, dat tot derzelver oogmerk *Hollands* Quota bijna alleen genoegzaam was) zedert langen tijd, en bijna van het begin der Republiek af, te veel was betaald, en voor de andere Gewesten uitgeschooten, meer zou terugge krijgen, dan het nu door de *Amalgame* schijnt te winnen.

Het tafereel onzer groote Schulden, en de middelen, om dezelve te betaalen, ter hand genomen, vermeld hebbende, voegt hij 'er eene aanmerking bij, die wij, schoon den drukkenden last der Heffingen, nevens anderen, voelende, onzen Leezeren niet willen onthouden.

„ Men

„ Men moet echter niet denken, dat de Regeering in voorige tijden ook niet wel tot dergelijke middelen heeft beslooten. Geduurende een tijdvak van zeven jaaren, naamlijk van het Jaar 1671 tot 1678, zijn de Bezittingen der Ingezetenen van *Holland* belast geweest met 12 twee honderdste penningen capitaale leeningen, 10 twee honderdste penningen geevens geld, of *Don Gratuit*, en 6 twee honderdste penningen, waarvan vier geevens geld. Dus te zamen is opgebragt 14 ten honderd der Bezittingen, en als *Don Gratuit*, en als *Geforceerde Geldleening*." Met dit alles erkent hij, dat men nimmer deeze wijze van in de Staatsbehoeften te voorzien zo ver heeft uitgestrekt als in onze dagen. De opgehangen Tafel van 't geen 'er, boven de gewoone lasten, door de Ingezetenen van *Holland* aan buitengewoone belastingen, zo op de Bezittingen als Inkomsten gelegd, en van den Jaare 1788 tot 1805 is opgebragt geworden, is ontzettend. — „ Deeze opgave," mogen wij met METELERKAMP zeggen, „ geeft aan de eene zijde het heerlijkst denkbeeld van de groote Nationaale welvaart en gelukkig verdeelden rijkdom van dit Land; maar doet tevens de onmogelijkheid zien, om, op deezen voet, zonder den geheelen ondergang van het grootste en nuttigste gedeelte der Natie te bewerken, langer voort te gaan. — Ik geloof niet, dat in de geschiedenissen een voorbeeld te vinden is van een volk, het geen, in zulk een kort tijdvak, zulk een aanmerklijk gedeelte van zijn vermogen en middelen van bestaan aan den Staat heeft overgegeeven, en daarmede goedwillig voortgaat. Het zelfde volk, het geen mede om den *tienden Penning*, door den Hertog VAN ALBA geëischt, eenen 80 jaarigen Oorlog ondernam, zal, naa dat de Heffingen over 1804 zullen betaald zijn, 36 ten honderd van de Bezittingen zedert 1788, en 53 ten honderd van de Inkomsten zedert 1797, hebben opgebragt!!!"

Deerlijke toestand der Geldmiddelen van ons Gemeenebest, welke om redding schreeuwt, en het eenigzins vooruitziend oog doet ontwaaren, dat het, zo voortgaande, den Lande welhaast aan den hoogstnuttigen *Middelstand* zal ontbreeken, en men 'er geen anderen dan *Rijken* en *Armen* aantreffen! Het is meer dan tijd, dat 'er verandering en verbetering in kome, gelijk onze Schrijver betuigt, en uitvoerig toont. Dan hierbij laat

bij het niet berusten. Hij ftaat reddmiddelen voor; in welker uitgewerkte opgave wij hem niet kunnen volgen. Wij willen alleen het opbeurend flot affchrijven. ,, De tegenwoordige toeftand van het Financieweezen der *Bataaffche* Republiek levert een zeer *duister* vooruitzigt op, doch is echter niet onherftelbaar; en, komt 'er in onze Gefchiedenis meer dan één voorbeeld voor, *dat* het Nationaal Crediet tot de fchroomlijkfte laagte was gebragt, en de ftaat der Finantien allerbeklaaglijkst werd opgegeeven, het geen men bij het genot van Vrede en voorfpoed weder is te boven gekomen, zo is 'er nu geene meerdere rede om aan allen herftel te wanhoopen, en zich te verbeelden, dat men dit kwaad niet weder te boven zoude kunnen komen, indien God de gefchikte middelen, welke daartoe door een verlicht *Staatsbeftuur* moeten worden *aangewend*, *wil zegenen*, *en aan dit Land eenmaal te rug geeven Vrede van buiten*, *rust van binnen*, en die zo noodzaaklijke zekerheid, *dat de minfte* poging, die men ter redding doet, niet weder eene krachtige uitperfing ten gevolge zal hebben."

In de opgave van den ftaat der Geldmiddelen in het *Ruffisch* Rijk, in *Frankrijk*, in *Groot-Brittanje*, in *Pruisfen*, in *Zweeden*, in *Deenemarken*, in *Saxen*, kunnen wij niet treeden, of ons inlaaten tot de ongelukkige Vergelijking. Wij moeten nog iets zeggen van het tweede Onderwerp, in dit Deel behandeld, betreffende de *Middelen van Verdeediging*, *Land- en Zeemagt.*

Welke lotverwisselingen, welk een aangroei *de Landmagt* van onzen Staat ondergaan en *bekomen hebbe*, wordt uit de Gefchiedenisfen toegelicht, en aangetoond, hoe de Natuur dit Land van de beste verdeedigmiddelen voorzien, en de Kunst het haare daaraan toegebragt heeft; alsmede, dat, fchoon de Krijgsftand hier te lande minder dan elders hoog geacht wordt, het den Vaderlande aan geen Helden en uitmuntende Mannen in de Kunst des Oorlogs, die helaas! noodzaaklijke Kunst, ontbroken hebbe. METELERKAMP wederfpreekt het door zommigen beweerde denkbeeld, dat het voor de *Bataaffche* Republiek verkieslijker ware, geene Landmagt in 't geheel te onderhouden, dan voor zo verre noodig is om de openlijke veiligheid en rust binnenslands te bewaaren, als een zeer onftaatkundige harsfenfchim, en pleit voor het tegendeel; hij wil een ftaande Landmagt, en eene wel ingerichte Burgermagt, daarme-

mede vereenigd. Veel zou hier over te neemen vallen; dan wij moeten voortvaaren.

De Geschiedenis bewijst, met de bekendste en onlochenbaarste voorbeelden, dat ons Gemeenebest onder de Zeemogenheden altoos eenen zeer aanzienlijken rang bekleed heeft. METELERKAMP laat niet na, tot dit gedeelte gekomen; des, schoon kortlijk, de staavendste blijken bij te brengen. De beurtlingsche aanwas en vermindering geeft hij op; de laatste is die van den Jaare 1797. De Schepen van Oorlog, van 74 tot 6 Stukken, toen in dienst, beliepen 54. Het na zee zenden van 15 Schepen van Linie, 10 Fregatten en 3 Kotters, onder bevel van Admiraal DE WINTER, men weet met welk een uitslag, maakt de laatst vermelde Zeekrijgsverrigting uit.

Voor zo verre den Heere METELERKAMP bekend is, zijn 'er tegenwoordig geene lijsten van de *Bataafsche* Zeemagt te bekomen, en is het hem overzulks niet wel mogelijk, des met zekerheid opgave te doen. Hij laat zulks ook niet ongaarne na, „ daar," om zijne eigene woorden te bezigen, „ het tegenwoordig niet ver af is, van 't geen men eens op een ander tijdstip met minder regt zeide, *dat de Zeemagt van deze Republiek niet meer exteert*, en zelfs niet gezegd kan worden, *zich tot onbeweeglijke kielen te borneeren*." (*N. Nederl. Jaarboeken*, 1795, bl. 1782.)

„ De rampen," dus vervolgt de Schrijver, „ welke ons Zeeweezen hebben getroffen, liggen nog te versch in het geheugen, dan dat het noodig zou zijn, dezelve hier op te haalen; en uit de groote verliezen, welke de *Bataafsche Marine* geleden heeft, kan men, helaas! met genoegzaamen grond, tot derzelver tegenwoordigen toestand besluiten." Niet minder dan 25 Schepen van Linie en 39 Fregatten werden, zedert 1795 tot 1799, door de *Engelschen* genomen of vernield.

Noodloos oordeelt het de Schrijver, de noodzaaklijkheid van eene Zeemagt voor een handeldrijvend Volk, aan 't welk de bescherming der buitenlandsche bezittingen ter harte gaat, te betoogen. Zeker is het, zijns oordeels, dat dit Land geen aanspraak meer kan maaken op den rang, welken hetzelve voorheen onder de Zeemogenheden bekleedde; doch wel verre dat men dit als eenen grond zou aanneemen, om tot de noodzaaklijkheid van de geheele vernietiging der Zeemagt, aan welke *Nederland* deszelfs vorigen bloei en luister

 te

te danken heeft, te besluiten, zo behoort derzelver Herstel eene der voornaamste zorgen van het Bestuur en den opregten wensch van ieder weldenkend *Nederlander* uit te maaken.

In welk een treurig licht ons Vaderland kome, bij de vergelijking met de boven opgenoemde Rijken en Staaten, wier Land- en Zeemagt hier wordt opgegeeven, behoeft naauwlijks aanduiding; doch hoe veel vrugts zou 'er niet te haalen weezen uit de Inrichtingen van het Krijgsweezen te Land en te Water, bij de meest gevorderde Volken, wel overwoogen, en met de noodige veranderingen toegepast zijnde op ons, in die beide vakken voorheen zo uitsteekend, en nu nietig Vaderland!

„De Landmagt," zegt onze Schrijver, „*mogelijk wel eens te groot, in voorige tijden, voor het vermogen van ons Land*, is zodanig, *niet alleen betrekkelijk*, maar zelfs *stellig*, verminderd, dat dezelve niet eens in vergelijking kan gebragt worden met die van zulke Landen, welker nationaal vermogen en magt verre beneden het onze is. — De Zeemagt, de bron van *Hollands* grootheid, is, helaas! tot die laagte gebragt, dat men dezelve tegenwoordig niet meer durft noemen."

Besloot METELERKAMP de voorige Afdeeling niet zonder troostgeeving, ook hier ontmoeten wij die op het einde, in deeze woorden: „Hoe onaangenaam en schrikbaarend dit algemeen overzicht voor elken waaren *Nederlander*, aan wien het voorig vermogen en *aanzien van* zijn Land niet onbekend is, moge zijn — Hoe veele en spreekende bewijzen van de vermindering, zo wel van onze *wezenlijke* als *betrekkelijke* Magt, dit moge opleveren — Hoe zeer dit niet kan nalaaten van hem het levendigst gevoel te geeven van den vernederden staat, waarin dit voorheen zo gelukkig Land zich bevindt, — Zo zal intusschen dit zelfde overzicht hem tevens overtuigen; dat het met dit Gemeenebest nog zo verre niet is gekomen, om aan alle mogelijkheid van redding te wanhoopen; — dat de waare bronnen van de Magt van deezen Staat, hoe zeer ook afgenomen, nog kunnen gezegd worden, *relatif*, die van bijna alle andere Natien in dit werelddeel te overtreffen; — ja dat, eindelijk, dit Land de middelen tot redding nog genoegzaam in zijnen eigen boezem kan vinden." — 't Zij zo!

Het zevental Tafelen, in dit Deel voorhanden, verdient elks inzien en opmerking, en de Vervaardiger dank.

Systematisch Handboek der beschouwende en werkdaadige Scheikunde, enz. Door A. IJPEIJ, *A. L. M. Ph. & Med. Doct., Hoogleeraar in de Geneeskunde, enz. te Franeker. IIde Deel. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet, 1805. *In gr. 8vo. 630 bl.*

Daar de Hoogleeraar IJPEIJ, ten tijde van het uitkomen des eersten Deels, wederom te Franeker was beroepen, en wel in andere vakken, dan in welke hij voorheen met lof had onderweezen, hadden wij ons niet durven vleijen, dat hij tijds genoeg zou hebben kunnen vinden, om zo spoedig een tweede Deel van een zo gewigtig en uitvoerig Werk in het licht te geeven.

Alles, wat wij tot aanprijzing des eersten Deels gezegd hebben, is ook op dit tweede toepasselijk. Wij zullen dus alleen den korten inhoud van dit Stuk en eene of andere belangrijke proeve mededeelen. Hetzelve begint met de zeventiende Verdeeling van HENRIJ, en handelt uitvoerig over de verschillende Aarden, benevens het voornaamste gebruik derzelven in een aantal Fabrieken. Als waare en volkomene Aarden worden hier beschreeven de Keiaarde, de Klei- of Aluinaarde, de Zirconaarde, de Beryllaarde, de Ytteraarde, de Agustaarde, de Okeraarde en de Talkaarde. Vervolgens komen de min volkomene, en in aart tot de Zouten overhellende, Aarden, tot welke behooren de Kalkaarde, de Zwaaraarde en de Strontiaanaarde.

De volgende Verdeeling loopt over de Metaalen in het algemeen, alsmede over derzelver betrekking tot de Zuurstof en de daardoor geboorene Verzuurzels, en ontleeding des Waters door zommige Metaalen. Vervolgens worden hier beschreeven de algemeene betrekkingen der Metaalen op de Zuuren, de Brandstoffen, de Aarden en de Zouten. Hierop volgt de beschrijving der eigenschappen van het Goud, en van deszelfs bijzondere betrekkingen tot de opgetelde Zelfstandigheden: wordende, bij die gelegenheid, ook uitvoerig gehandeld over het Dondergoud, het Goudpurper van CASSIUS, en het Vergulden. Na dit Metaal volgt de Platina, met alle haare betrekkingen, en vervolgens het Zilver: wordende in deszelfs beschrijving gesproken van het Grieksch Water, het Hoornzilver, het Donderzil-

 ver,

ver, den boom van Diana, het Verzilveren, het Pleetwerk, enz. Eene volgende Verdeeling handelt over het Kwikzilver, en de voornaamste bereidingen, die daaruit worden vervaardigd, met naame de Cinnaber, het rood Praecipitaat, de Donderkwik, het Sublimaat, de zoete Kwik, enz. Eindelijk gaat de Schrijver over tot de beschrijving van het IJzer, en van alle deszelfs merkwaardige bereidingen.

Bij dit Deel zijn gevoegd eenige belangrijke Aanhangzels, wier eerste loopt over de zamenstelling van het Water door eene enkele zamenpersing der daartoe vereischte Luchtzoorten, zonder een Electrischen schok; het tweede over de zogenoemde vloeibaare Zwavel, een nieuw Chemisch Voortbrengzel, ontdekt door den Hoogl. PALLADIUS, 't welk, *zwaarder dan Water, echter de vluchtigheid van den vitriolischen Ether bezit, en daardoor gebruikt kan worden, om de Kwik, zelfs in den Zomer, te doen bevriezen.* Vervolgens wordt gehandeld over het Harger-Zand; voorts over eene verbeterde bereiding der Zoutzuure Zwaar- en Strontiaan-aarde; en eindelijk over de nieuwe Metaalen, in de Platina aanwezig.

Onder de gewigtige aanmerkingen, die alomme in dit Werk voorkomen, tellen wij des Schrijvers denkbeelden over den aart en het onderscheid van het IJzer en Staal, welke wij tot eene proeve hebben uitgekipt. — „ Veelen (zegt de Hoogleeraar) moet *het voorzeker*, in den eersten opslag, wonderlijk *voorkomen, dat* 'er eene zo zachte en brooze stoffe, *als Houtskool*, noodig zij, om het zo veel harder IJzer in een nog veel harder en veerkragtiger Metaal te veranderen. Dan dit verwonderenswaardige verdwijnt, door te overweegen; dat deeze zachtheid der Kolen ontstaat uit de vereeniging der Koolstof met de Zuurstof; dat de oorspronglijke Koolstof is de Diamant; dat deeze, in de verbinding van het Koolenpoeder met het IJzer, zijne Zuurstof verliest, vereenigende *zich* hetzelve, geduurende deeze bewerking, met een gedeelte des Metaals, tot een potloodaartig verzuurzel; dat dus eindelijk het Staal is eene alliagie van het IJzer met den Diamant, doch zodanig eene, in welke IJzer genoeg is tot het bekomen der vereischte taaiheid en smeedbaarheid, doch daarentegen ook Diamantstof genoeg, om daaraan de noodige hardheid te geeven. Gebruikt men dus te weinig

zig Koolstof, dan blijft het nieuw Metaal wel zeer smeedbaar, doch het is beroofd van de vereischte hardheid van een goed Staal. Gebruikt men daarentegen te veel van deeze stoffe, dan verwekt de te groote overvloed der Diamantstoffe wel eene uitsteekende hardheid, doch teffens is het Metaal zonder buigzaamheid, en bekomt dus de eigenschappen van gegooten IJzer.

„ Behalven deeze oplossing, die ons de reden aanwijst, waarom het IJzer eene vermeerderde hardte, door zijnen overgang in Staal, bekomt, laaten zich hieruit nog verscheidene eigenschappen der Staalharding oplossen. Bij voorbeeld, waarom het Staal, in het harden, dikwijls krom trekt? Dit ontstaat ongetwijffeld uit de ongelijke verdeeling der Koolstof in de uit Staal bereide werktuigen, waardoor zich natuurlijk die zijde der staaven het meest in de spoedige lessching te zamen trekt, die de minste eigendommelijke zwaarte en de grootste weekheid bezit; 't geen noodwendig ten gevolge moet hebben, dat de staaven enz. zich naar dien kant buigen, in welken de geringste hoeveelheid van Diamantstof aanwezig is. Hoe beter en gelijkmaatiger dus de Staaldeelen, door smeeding, onder elkanderen zijn gemengd, en hoe gelijkmaatiger derzelver gloeijing en lessching is, zo veel minder zullen de uit Staal bereide werktuigen aan dit gebrek onderhevig zijn.

„ Wanneer het Staal veelmaalen aaneen, na vooraf gaande ontlaatingen, door gloeijen enz. wederom wordt hard gemaakt, verergert niet alleen het boven vermelde kromtrekken, maar het Staal verliest allengskens zijne kragt, en bekomt overal scheurtjes. Dit voor deezen ook niet wel te verklaaren verschijnzel laat zich insgelijks gemakkelijk verklaaren, door de ongelijke wegbranding der met het IJzer vereenigde Diamantstof —.”

Bijdrage tot den tegenwoordigen staat van het Armenbestuur in dit Gemeenebest; behelzende de Verbeteringen daar in te Monnickendam gemaakt, benevens het verhaal van de oprigting en den staat der Armen-fabriek aldaar, met eenige Aanmerkingen. Te Monnickendam, bij S. de Vries. 1805. *In gr. 8vo.* 41 *Bl.*

In eene onzer Staatsregelingen lazen wij: *De Staat duldt geen Bedelaars*; dan de ondervinding heeft getoond, dat Magtspreuken geen Bedelaars weeren: meer moet 'er gedaan worden, zal men, met die van *Monnickendam*, kunnen zeggen: *Onze Stad heeft geen Bedelaars.* Het kleine Stukje, 't geen wij hier aankundigen, strekt daarvan ten bewijze, en is geen ongepaste Bijdrage ten aanziene van dit vak des Bestuurs, zo lang reeds het voorwerp van de aandagt der Liefhebberen des Vaderlands, en waarop dezelve zich op nieuw gevestigd heeft, naa het Voorstel, door den Heer MEERMAN in den aanvang des jongstverloopen Jaars gedaan, en het doen gebooren worden eener algemeene Armen-Commissie.

Wij treffen in deeze weinige bladen eene korte en zaaklijke Historie aan van de voornaamste Verbeteringen, welke, geduurende de laatste jaaren, binnen *Monnickendam*, ten aanziene van het Bestuur over de Armen, zijn aangebragt, doormengd en gevolgd van eenige daar op passende aanmerkingen. — De onderneemers, om den behoeftigen Stadgenoot werk te verschaffen, hadden met veelvuldige tegenkantingen en belemmeringen te worstelen; dan zij kwamen dezelve te boven, en de medewerking der loflijke Stadsregeering onderschraagde de poogingen dier Menschenvrienden. Dit alles wordt geleidelijk ontvouwd, en wij lazen met genoegen, „ dat de tegenwoordige omstandigheid van het Armen„ weezen binnen die Stad zodanig gesteld is, dat de „ Burgers daaruit heden reeds onderscheidene aangenaa„ me vrugten ontwaaren, onder anderen dat zij de werk„ zaamheid onder den gemeenen Man zien toeneemen, „ en dat 'er hier volstrekt geene Bedelaars meer gevon„ den worden, alzo die weinige, welke bestaan heb„ ben, voor zo verre zij volstrekt tot werken onbe„ kwaam zijn, na de Algemeene Armenkas worden ge-

„ ren-

„ renvoijeerd, tot welkers instandhouding het voor de „ Burgerij veel gemakkelijker valt iets bij te draagen, „ dan alle weeken dat Bedelaars-geloop aan huis te „ hebben."

De in 't licht zenders van deeze *Bijdrage* hoopen en vertrouwen, dat de Raad de tot heden genomene en vastgestelde maatregelen en besluiten dienaangaande ten sterksten zal blijven handhaaven.

Wij wenschen zulks, en tevens, dat het ongeval, 't welk de hier vermelde, met zo veel moeite en welwillenheid aan den gang gehoudene, Inrichting op nieuw treft, moge worden weggenomen. Die heilrijke Inrichting, vinden wij opgetekend, „ heeft zedert November 1804 tot heden [po. Junij 1805] geen duit voor „ haare geleverde Manufactuuren ontvangen, en is bij „ herhaaling, wanneer men, op eene Ordonnantie van „ het Fransche Commisfariaat, aan het Comptoir van „ den Ontvanger VAN WESTREENEN om betaaling ge„ vraagd heeft, afgeweezen. — —"

Veel plaatslijks treft men in de Schikkingen onvermijdelijk aan; doch de Opsteller hegt 'er eenige algemeene Aanmerkingen aan, door hem en zijne Vrienden gemaakt: ze zijn kort; doch draagen blijk, niet alleen van welmeenenheid, maar van doorzigt, op ervaarenis gegrond.

Merkt men aan, dat *Monnickendam* eene onzer kleinste Steden is, en dat dusdanige Inrichtingen daar beter aangelegd en onder 't oog gehouden kunnen worden, dan in grootere Steden; dit moet men toestemmen; doch 'er is in grootere Steden wel middel, om, heerscht 'er die zelfde zugt, ijver en overleg, als in deeze *Noord-Hollandsche* Stad, het zo verre te brengen, *dat dezelve geen Bedelaars hebben.*

Over de Armen, en derzelver Bezorging. Door R. J. PILAT. *Naar het Hoogduitsch. In den Haag, bij* J. Immerzeel, Jun. 1805. *In gr. 8vo.* 70 *Bl.*

Daar het *Pauper ubique jacet* maar al te waar bevonden wordt, is het geenzins vreemd, dat de *Armbezorging*, zo elders, als in ons Vaderland, eene rijke schrijfstoffe oplevert. Het belang des onderwerps doet uitzien na de red- en hulpmiddelen, bij den Buitenlan-

der, in denzelfden nood, aangeraaden of daadlijk gebezigd. — Voor eenigen tijd fchonk ons de in dit vak zeer werkzaame VAN LEIJDEN VAN WESTBARENDRECHT eene *Opgave van de Wetten en Verordeningen, in onderfcheidene Tijdvakken, in Engeland, omtrent het Armenweezen, gemaakt*, enz. (*). Thans hebben wij voor ons de gevoelens, dit gewigtig ftuk betreffende, van eenen *Duitfcher*.

Het eerfte Deel van dit weinig omflagtig Werkje bevat Aanmerkingen over de noodzaaklijkheid van eene openbaare Armbezorging, de voornaamfte bedoelingen daarvan, en de algemeene middelen om dezelve te bereiken. Bijzonder ftaat hij ftil, om, zo ver de bedoelde beknoptheid zijns Gefchrifts gehengt, eenigzins de Vraag van de Maatfchappij der Weetenfchappen te *Gottingen* — *Of het raadzaam zij, Armenfchattingen in te voeren*, — te beantwoorden. Het ftellige heeft bij hem den voorrang en vindt hier een verdeediger. Met KANT is hij niet vreemd van het begrip, ,, of het met ,, het welweezen der wereld in 't algemeen niet beter ,, zou gelegen zijn, indien alle Zedelijkheid der menfchen ,, tot Regtspligten, egter met de grootfte naauwgezet- ,, heid, beperkt, het welwillen nogthans onder de on- ,, verfchilligheden geteld werd;" en ftemt in met een ander Schrijver, ,, dat het verval van de deugd der ,, Weldaadigheid geen grooter verlies zou zijn, dan ,, dat, door de uitroijing der pokken, een hoofdftuk ,, voor de geneeskunst voor de oudheid moest plaats ,, vinden."— 't Gevoelig hart zal niet ligt met deeze magtfpreuken inftemmen, of zich door de wederleggingen van den Schrijver laaten afbrengen van die beminnelijke Deugd.

Het tweede Deel bevat, zo wel eene voordragt van de bijzondere klasfen van Armen en Noodlijdenden, als de Middelen, hoe derzelver behoeften kunnen weggenomen worden; en komen, in de eerfte Afdeeling, de tot den *Arbeid bekwaamen* in aanmerking. De Heer PILAT deelt zijne bedenkingen mede, over de *Werkhuizen* — de *Induftriefchoolen* — de *Banken van Leening*; en te recht merkt hij op, hoe deeze, volgens de gewoone inrichting, gansch niet aan derzelver oogmerk beantwoorden. —

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1804. bl. 551 enz.

den. — *Onderstandkassen*, als die te *Berlijn*, worden aangepreezen.

In de tweede Afdeeling handelt de Schrijver over de Armen, die, uit hoofde van hunnen *ouderdom*, hun *geslacht*, of *verzwakte gezondheid*, geheel buiten staat zijn, zich leevensonderhoud te verzorgen. Hier komen eerst in aanmerking *Vondelingen* en *Weezen*. De *Vondelinghuizen* worden met eene zwarte koole getekend, en de bijgebragte voorbeelden dienen om zulks te regtvaardigen. Welke middelen hij wil dat deeze *Sterfhuizen* zullen vervangen, vinden wij vermeld. — Der *Weeshuizen* gebreken komen hier in een sterken dag voor: veele, de meeste, vallen niet te lochenen: dan of de verdeeling derzelven aan Voedster-ouders in de Stad en op het Land alle die voordeelen zou aanbrengen, welke de Schrijver wil, komt zeer in bedenking: verschil van plaats en omstandigheden dunken ons niet genoeg in acht genomen. — De Inrichtingen van de gemeenschappelijke zamenwooning der oude zwakke lieden, die onder de zieken niet gerekend kunnen worden, en onder verscheide benaamingen bekend zijn, gelooft hij over 't algemeen te moeten veroordeelen; en meent, dat het geld, 't geen zij tegenwoordig kosten, op eene betere wijze zou besteed zijn, met dit onder de zodanigen uit te deelen, en daardoor uit te winnen de uitgaven aan de Gebouwen, Opzigters enz. — De *behoeftige Weduwen* trekken inzonderheid des Schrijvers aandagt. Het geen hij van de *Weduwekassen* zegt, verdient opmerking. — De vraag: zullen de *zieke Armen* gemeenschaplijk in *Gasthuizen*, *Ziekenhuizen* enz. verzorgd, of door Giften en andere behulpzaamheden ter verzorging in hunne eigene wooningen ondersteund worden? trekt PILAT's opmerking. Hij verklaart, dat, hetgeen hij tegen de verzorging van zwakke en oude lieden in gemeenschaplijke huizen ingebragt heeft, in dit geval ook past; doch erkent, dat geen minder sterke gronden strijden tegen het verzorgen der Armen in hunne wooningen. Men vindt hulpmiddelen tot weering van het gebrekkige voorgeslaagen.

Een derde Klasse van Armen — *luije Armen* — wil hij, dat, in *Tugthuizen van den Staat*, gedwongen arbeid worde aangeweezen. — *Omzwervende Bedelaars* en *Landloopers* moeten weggejaagd worden. — De laatstgemelde Klasse, *schaamagtige Armen* betiteld, wil hij

hij met omzigtigheid behandeld, en onderfteund hebben, zonder dat zij bij de openlijke uitdeeling behoeven te komen, en zonder dat hunne naamen op de openlijke Armlijsten gebragt worden. — Dan dit is nedergefteld, niet uitgewerkt: hoe veel 'er op in te brengen zou vallen, weet ieder, die immer met de Armbezorging iets te doen gehad heeft.

'T Geen wij in dit Stukje vermeld vinden, is grootendeels voor *Duitschland* berekend, en de meeste Schrijvers, door PILAT aangehaald, en tot welke hij de Leezers verwijst, hooren in *Duitschland* t'huis.

De Vertaaler zou een meer verdienstlijken arbeid verrigt hebben, indien hij, het voetfpoor des bovengemelden VAN LEIJDEN VAN WESTBARENDRECHT volgende, het Werkje met toepasfingen op den ftaat der *Armen in ons Vaderland* verrijkt, en aangeweezen hadde, of en in hoe verre men *hier* gebruik kan maaken van de *nieuwigheden*, door den *Hoogduitfchen* Schrijver voorgeflaagen.

Aangetekende Bijzonderheden mijner Reis van Lijfland naar Italie, door A. VON KOTZEBUE. *Tweede Gedeelte. Te Amfteldam, bij* H. van Kesteren. 1805. *In 8vo.* 200 *bl.*

Rome en *Napels* zijn de, hoe vaak ook befchrevene, nog altijd hoogst belangrijke voorwerpen, omtrent welke de onderhoudende KOTZEBUE ons zijne opmerkingen in dit tweede *Gedeelte* (waarom niet liever *Stuk* of *Deeltje?*) mededeelt, die veelal den ftempel van oorfprongelijkheid, en daardoor ook wel eens van zonderlingheid, draagen. Wij willen met onze Leezers hetzelve wederom doorloopen, en hun daarbij op deze en geene der meest belangrijke of behaagelijke bijzonderheden onthaalen. — Eene menigte aloude Tempels, Kerken, Standbeelden, enz. worden in den eerften Brief genoemd en kortelijk aangeduid, in derzelver tegenwoordigen toeftand en zoms vreemde verwisfeling van gedaante en gebruik. „ Onmogelijk is 't," zegt hij, „ in de gantfche waereld eene dergelijke ruimte te zien, in welke de herinnering, zich aan de trotfche ruïnen hechtende, zulk eene oneindige ftof vindt om het lang voorledene weder ten voorfchijn te tooveren; en hoe gering is de omtrek, in welken alle deze wonderen opgeftapeld zijn! Naauwlijks een kwartieruurs hadden wij noodig om van de ruïnen des *Colifeums* naar den Tempel

der

der Eendragt te wandelen. — Geen Reiziger, die *Rome* bezoekt, verzuime toch, deze éénige, éénigste wandeling te doen; maar hij vergete ook niet, 30 of 40 *baiochi* bij zich te steken, opdat hij, in den omgang met de oude *Romeinen*, de tegenwoordige bedelende *Romeinen* zich zo ras mogelijk van den hals zende."

De volgende Brief beheist een verslag van de trekking der *Napelsche* Loterij. De Weesjongen, die ook aldaar de nommers trekt, is over en over met heilige printjes behangen, en wordt, eer hij zijn *noodlottig* ambt waarneemt, door een Priester ingezegend en met wijwater besprengd. Der *Napolitaanen* drift tot de Loterij gaat de onze nog te boven; het draaijen des rads ging met een ijslijk geschreeuw verzeld, en het was den Schrijver alsof hij in een Dolhuis ware. De nieten worden hevig uitgefloten, enz. Het volk vormde een digte rij vandaar tot aan het verscheidene straaten verder gelegen gebouw, alwaar de getrokken prijzen betaald worden. Lastdraagers zijn ten dien einde onophoudelijk in beweeging. Veele duizend handen doorklieven op derzelver aankomst de lucht, (want zonder de handen spreekt geen *Napolitaan*) verzeld van een bulkend geschreeuw. — Met reden schrijft KOTZEBUE die dolle drift voornamelijk toe aan het Bijgeloof.

Eene Vrouw, in den letterlijken zin *van honger* hulpeloos stervende, in eene volkrijke straat, leverde hem een aandoenlijk tafereel van de wreede ongevoeligheid des *Napelschen* Volks; en hij besluit hetzelve met deze waarlijk roerende wending: „ En ik maak nu dezen gruwel aan geheel Europa bekend. Ik verklaar overluid: DEN 4DEN DECEMBER 1804, DES MORGENS TEGEN 10 UREN, IS TE NAPELS EEN MENSCH VAN HONGER OMGEKOMEN!!! De Koning ging dien dag op de jagt; ik zag tusschen de 20 en 30 van zijne honden voorbij leiden, die allen wel gevoed waren."

Vijf Brieven, van bl. 19—60, behelzen veele narigten wegens de Koninglijke Boekerij te *Napels*, van welke tot heden nog niets door den druk bekend gemaakt was. Dan wij kunnen ons nu met alle derzelver, deels zeldzaame en zonderlinge, Handschriften, ten getale van meer dan 6000, niet inlaaten.

De twee volgende Brieven zijn uittrekzels uit zeker Italiaansch Werk over de Revolutie te *Napels*, die ons mede niet zullen ophouden. — Aartig is het berigt van het *Napelsche* Posthuis. Ieder Vreemdeling, zegt onze Reiziger, zal wel doen, zijne Brieven aan een daar woonenden Bankier te doen adresseeren: want elk heeft hier vrijheid om Brieven te komen afhaalen, en een Vreemdeling kan in een hoop rondschommelen, en 'er uitzoeken wat hem behaagt, zonder dat men andere bewijzen van eigendom vordere, dan de betaaling van het postgeld) — Verder zitten hier op

de

de straat eenige haveloove Schrijvers aan zo veele tafeltjes, gereed, om, naar alle de vier einden der waereld, Brieven te schrijven voor hun, die de schrijfkunst zelf niet verstaan. Hier ziet men een oud Moedertjen, daar een eerlijken rondborstigen Matroos, verder een Soldaat, ginds weder een knappe Meid; de een heeft een Zoon, de ander eene Moeder, en allerleije gewigtige belangen van het hart, na bij of ver in de oude of nieuwe waereld; die wilde wel gaarne met een ver afwezigen Minnaar een paar woorden wisselen — met een getrouwen of ongetrouwen, die met haar hart voorging — maar zie, zonder vreemde hulp kan dit niet. Deze allen gingen dan tegenover eenen Briefschrijver, die geen neus meer had, zitten (zodanige gezigten zijn daar veel;) aanstonds was de pen gereed, het „ *Napels* den 2 Nov. 1804" had hij al voorloopig, om geen tijd te verliezen, boven aan den Brief gesteld, enz. Alle deze Correspondentien werden luid behandeld. — *Op de dagen, dat de post niet afgaat,* maar aankomt, *verandert het tooneel; de pennen rusten; de lippen zijn in beweeging, wijl die zelfde Schrijvers alsdan de aangekomene* Brieven voorleezen aan de geenen, wier onkunde van de letters hun tot die ongevallige mededeeling van den inhoud der ontvangene Brieven toevlugt moet doen neemen. Belangrijk was onzen menschkundigen Schrijver de sterke oplettendheid, waarmede de ontvanger des Briefs aan den mond des Voorleezers hangt; de verwisselingen van smert, woede, vreugd, of dergelijken, aan de eene, en de volmaakte onverschilligheid en eentoonige stem des Voorleezers, aan den anderen kant, met welke hij de schrik-boden even als de vreugde-tijdingen voor-blaert. Zo ontving een Matroos een Brief, dien hij, met alle blijken van nieuwsgierig verlangen, bij den Voorleezer bragt; deze begon met een uitgestreeken tronie overluid te leezen: „ In mijn geheele leeven heb ik geen erger spitsboef dan gij zijt gekend." .... — „ Dagelijks," zo besluit KOTZEBUE deze afdeeling, „ vindt men deze straat-cancelarij in meerder of in minder werkzaamheid, en het is een characterschets van de Italiaanen, waardoor zij zich van de Franschen onderscheiden, dat zij hunne onkunde, zonder bedenken, ten toon spreiden; de gemeene Franschen kunnen even zo min leezen en schrijven als de gemeene Italiaanen, doch zij dragen, zo veel in hun vermogen is, zorg, deze onweetendheid niet zo publiek op de straat voor ieder ten toon te spreiden; de Franschman is onkundig en trotsch, de Italiaanen zijn slechts het eerste."

Op een uitstap naar *Baja* worden weder veele merkwaardige Oudheden beschreven. „ Van de meesten derzelven zijn nu nog slechts de verbrijzelde muuren en steenhoopen overgebleeven, waarop de schepselen van de 19de Eeuw op en over kruipen,

van de vergankklijkheid spreeken, en handelen, even als of zij eeuwig leefden. De menigvuldige warme baden in dit oord zijn nog overal zigtbaar; want op verscheidene plaatsen langs het voetpad rookt het opgeloopen water. Tusschen deze overblijffelen staat, op den rug van een' heuvel, een, onder deze regeering opgerichte, gedenksteen, welke, als de bitterste satyre op onze moderne gedenkzuilen, bereids even zo verbrijzeld is als het tweeduizendjaarige *Baja*. — Door een lang smal gewelf brengt ons eindelijk de weg tot de zogenoemde *Baden van Nero*, veel beter *Tritoli* geheeten, van een Grieksch woord, 't welk *geneezing voor de derdendaagsche koorts* aanduidt; deze gangen en badkamers zijn in laatere tijden gebouwd; hier wacht een man de vreemdelingen op, kleedt zich tot op het hembd uit, en gaat dan, met eenige versche eijeren en een brandenden fakkel, vooruit, verzoekende hem te volgen; wie lust heeft, moge het waagen, doch de ontzagchelijke hette jaagt hem spoedig weder terug; de half naakte gaat moedig tot in die kamer, waar hij de eijeren in weinig minuten kookt en druipende van zweet dezelven terug brengt; dit mensch verdient zijn drinkgeld dubbel."

Te *Rome* geweest te zijn, zonder den Paus gezien te hebben, is — om uitgelachen te worden. Te *Rome* geweest te zijn, zonder de St. Pieters Kerk bezigtigd te hebben, ware, in ons oog, nog onverschoonlijker. Greetig volgden wij dus onzen KOTZEBUE; en ziet hier, Leezers! het een en ander van 't geen hij deswegen opteekende. „Ik kan niet zeggen, dat de St. Pieters Kerk, dat alom voor een wonder der waereld beroemde Gebouw, dien indruk op mij gemaakt heeft, welken ik, uit de voorheen daarvan door mij gelezene beschrijvingen, verwagtte. Ja, ik durf het bijna niet uiten, uit vreeze om de geheele kunstwaereld tegen mij in het harnas te jaagen. — Doch, onder ons, Leezer, ik moet u betuigen, ik, voor mij, heb het zelfs niet eens *grootsch* gevonden; ik heb dit soort van teleurstelling al meer bij dingen, waarvan ik eene groote verwagting had, ondervonden: althans, de veele hoeken en gallerijen neemen van binnen veel van derzelver grootheid weg. — Op het einde der 17de Eeuw kostte dit Gebouw, na dat het, door meer dan een douzijn Pausselijke Bouwmeesters en bouwmeesterlijke Pausfen, op allerleije wijzen, verlapt, verholpen en verknoeid was, reeds zeven-en-veertig Millioenen Roomsche Daalders. Thans zal het zeer waarschijnlijk reeds het dubbel dier genoemde som kosten: want het wordt nooit volbouwd. —— In den kloot, die boven op den Coupel is, kunnen met gemak 16 menschen geplaatst worden; dit merk ik hier aan, ten einde men, door vergelijking, zich een denkbeeld der reuzengrootte van dit Gebouw kunne voorstellen; men schat hetzelve, van den grond

af, tot aan de bovenste punt van het kruis, vierhonderd twee-en-dertig voeten hoog. — Vijf groote deuren strekken ten ingang van de Kerk zelve; onder dezen is 'er eene, welke inzonderheid om haare grootte het oog trekt, zijnde meer dan veertig voeten hoog. De buitenste wordt de *Heilig Poort* genoemd; deze is toegemetseld, en wordt slechts om de vijf-en-twintig jaaren eens, dat is in een *Jubeljaar*, met groote statie door den Paus met een' hamerslag geopend. — In de Kerk zelve komende, vond ik mij niet in mijne meening bedrogen, wijl ik mij dezelve van binnen weezenlijk kleiner verbeeld had dan zij uiterlijk scheen; men wil dat dit aan de daarin waargenomene juiste proportie toe te schrijven zij, doch hier aan twijffel ik zeer; ik geloof eer dat het door de menigvuldige bont gekleurde decoratiën veroorzaakt wordt; vooreerst ziet men den Heiligen Geest in een transparante glorie boven het Autaar wapperen, en als men dan het groote schip der Kerk overziet, 't welk wel uit wit marmer bestaat, doch akezeer met brons voorzien is, dan verwart men in de menigte van Engelen, wapens en gedenktekens van Paussen, en allerleije kleinigheden, waarmede de muurwerken als overlaaden en die als zwaluwnesten 'er tegen aan geplakt zijn; zo dat men allen indruk van het grootsche verliest, en zich eene schoone Dame van de zeventiende Eeuw voorstelt, die haare schoonheid met allerleije op het ligchaam geplakte franjes en linten zoekt te vermeerderen. — Het Autaar, waarop de Stoel van St. Pieter is geplaatst, is over den grooten ingang der Kerk geplaatst, en geeft eene luisterrijke vertoning; de Stoel zelve is slechts een houten stoel, doch hij is in een groten metaalen omslag of omvatting beslooten; de twee Griekfche Kerkvaders *Chrysostomus* en *Athanasius*, en de twee Latijnsche *Augustinus* en *Ambrosius*, van verguld koper, staan 'er, op marmeren Piedestalen, nevens; dit werkstuk heeft over de 20,000 guldens gekost; onder alles munt het groot Autaar, dat regt midden onder den Coupel staat, als een onvergelijklijk werkstuk uit; rondsom hetzelve branden, nagt en dag, honderd zilveren lampen. — Wanneer men op het dak van de Kerk wil komen, moet men niet weinig klimmen; doch de trappen zijn zeer gemaklijk; men heeft een allerzonderlingst uitzicht, wanneer men op deze hoogte gekomen is, wijl men zich daar te midden van allerlei kleine gebouwen bevindt, welke deels door werklieden bewoond worden, en deels tot magazijnen van de dagelijks benodigde bouwstoffen en materiaalen moeten dienen; ik verbeeldde mij in eene kleine Stad te zijn, waar van de Coupel der Kerk, wiens hoogte men al naderbij is, de hoofdkerk scheen; men kan zich dit zo veel te gereeder verbeelden, wijl men, door alle de hooge standbeelden en de gallerij, niet in staat is, iets hoegenaamd van

de

de ſtraat te zien. Men houdt 'er zelfs ſomwijlen Markt van allerleije levensmiddelen." — Jammer dat het muurwerk van dit ontzaglijk Gebouw, door de ſlegte ſpecie der kalk, zo geweldig vogtig is; waarom men verpligt is geweest, tot behoud der Schilderſtukken, zich van een Mozaïkwerk te bedienen, 't welk hier in deszelfs uitvinding en gebruik beſchreven wordt.

Grappig inderdaad moet de Wachtparade van den Paus zijn; de beſchrijving geeft een ellendig denkbeeld van de Italiaanſche Krijgsmagt. — Zeer eenvoudig is het Pauslijk verblijf; alle de vertrekken met roode bakken bevloerd, ſober gemeubileerd, en met ſlegte ſchilderſtukken behangen; niets, met één woord, wat den Schrijver dunkt het leeven draagelijk te kunnen maaken. — De Bibliotheek van het Vatikaan, die voorheen over de 30,000 Manuſcripten bezat, moet thans, hoe uitmuntend ook, onderdoen voor die van *Parijs*. Een aanwinst van 17,000 Boekdeelen, uit vernietigde Kloosters en Communien zamengebragt, deed den Geleider aanmerken, hoe door dit geſchenk het verlies van de Bibliotheek rijkelijk vergoed ware: nu moet men begrijpen, dat hier, door het woord rijkelijk, het *getal* verſtaan werd!

Het overoud Gebouw, *St. Peter in Carcere* geheeten, is inzonderheid merkwaardig, wijl de H. PETRUS, ten tijde van NERO, meer dan negen maanden aldaar in een onderaardsch gat zou gezeten hebben. „ Wanneer men de trappen afgaat, met een licht of fakkel in de hand, ziet men, ter regter zijde onder een tralievenſter, een kuil in den muur, eenigzins grooter dan een menſchenhoofd; welke kuil veroorzaakt zoude zijn, door dat de dienaar der Juſtitie *St. Petrus* zodanigen ſlag tegen zijn hoofd gaf, dat hij daarmede tegen den muur vloog en aldaar dezen kuil maakte. Ik weet eigentlijk niet wat ik meer bewonderen zal, de ſterke hand van hem, die den klap gaf, of het ſterke hoofd van *Petrus*, welk, zonder eenigzins beſchadigd te worden, een kuil in den muur kon ſlaan." — Wie kan hier zijnen lach bedwingen?

De *Villa Ludoviſi* en die van *Borgheſe* kunnen wij met KOTZEBUE niet binnentreeden; alleen de algemeene aanmerking overneemen, dat dezelve, even als alle de Huizen der Grooten in *Italie*, ſlegt en ouderwets gemeubileerd zijn; noch luxe, noch bevalligheid ſchijnt den *Italiaan* bekend: zij laaten hunnen hoogmoed enkel in het aantal wapens en inſcriptien zien, enz. In het Paleis van *Borgheſe* vindt men, onder andere, den alom beroemden Vechter (*Gladiator*:) men verhaalt, dat de Prinſes van *Borgheſe*, dit beeld voor de eerſte maal ziende, bevel gaf, dat men hem wat af moest raspen, wijl hij 'er zo ſmoezelig uitzag!

Het Pantheon, of de Tempel der Goden, (om zijne ronde gedaante *Rotunda* genaamd) de triumph der oude bouwkunde

en de wanhoop der nieuwe, heeft de hoogte van 144 voet, en even zo veel de breedte over dwars; het is van eene Corinthische bouworde en heeft van binnen zeven groote Nisfen in de dikte van den muur gewerkt, voor welke twee kolommen ftaan van geel antiek marmer uitgegroefd, elk van een geheel blok; de wanden zijn met de kostbaarfte plaaten van marmer bekleed, bij wijze van Panneelen; alle de ftandbeelden der Goden, in brons, goud, zilver en edele gefteenten, verfieren dezen Tempel; het prachtig voorportaal rust op zestien oriëntaalfche granit-kolommen van het grootfte foort, elk derzelven uit één blok gehouwen; het dak beftaat uit brons; alleen de fpijkers weegen bij de 10,000 pond, en het geheel over de 40,000 pond. De voordeur is 40 voeten hoog en 25 breed, enz. De Tempel zelf is volledig rond en van gelijke hoogte in zijn diameter, naamentlijk 133 voeten, van een ongeftut en verbazend rijzend gewelf overdekt; in het midden van dit gewelf is een kleine opening, waardoor alleen het licht in den Tempel ontvangen wordt. — *Eenige andere Tempels, enz. gaan* wij voorbij.

Het heerlijk gemeubileerd Paleis van LUCIEN BONAPARTE en zijne Kunstgallerij wekken bewondering; meer nog de ruïnen van het Paleis der CÆSARS, en het heerlijk uitzigt van daar. De overblijfzels van het Maufoleum van AUGUSTUS zijn thans de fchouwplaats voor Stierengevegten en Vuurwerken; 45 zulke Gevegten worden hier des Zomers gegeeven, geduurende welk Saifoen nergens een Schouwburg fpeelt. De beroemde Baden van CARACALLA, het Capitool en andere belangrijke Oudheden uit plaatsgebrek daarlaatende, neemen wij voor eenigen tijd wederom affcheid van onzen Reiziger, *dien* wij nog te *Rome* laaten.

Vlugtige Oogflag op zijne Excellentie den Heere R. J. SCHIMMELPENNINCK, *Raadpenfionaris der Bataaffche Republiek. Uit het Fransch. Te Amfterdam*, *bij* C. Sepp Jansz. 1805. *In gr. 8vo.* 42 *bl.*

Onze belofte, bij de aankondiging van de Franfche uitgave van dit Gefchrift, gaan wij thans geftand doen. „ Niet „ op uwen grond," zoo fchrijft, onder andere, de Vertaaler in het *Voorberigt*, „ groeide dit eerbewijs, dit voortbrengfel van „ welgemeende hoogachting en eerbied; uw nabuur en bondgenoot, Frankrijk, overtuigd van de uitneemende talenten „ in den hoogen perfoon van uwen Raadpenfionaris, biedt „ hem, door de pen eens geleerden Schrijvers, den wierook „ van ongeveinsde hoogachting aan. Bekend met den loop „ zijns levens, zet hij kort en zaakelijk die hoofdgebeurte-

„ nis-

„ nisſen uit een, welke hem deeden rijpen voor den hoogen „ post, dien hij bekleedt, en wijst, als ter loops, die voor„ naame bogten op zijn levenspad aan, welke hem heenen „ leidden naar den zetel des hoogſten beſtuurs onzes geliefden „ Vaderlands.” Met regt mogt dit de Vertaaler nederzetten, daar wij van het karakter des Heeren SCHIMMELPENNINCK, zoo ten aanzien van zijne verſtandelijke vermogens als zedelijke begaafdheden, gelijk zich hetzelve zints zijne vroege jeugd, tot op zijnen tegenwoordigen hoogen ſtand, vertoond heeft, de hoofdtrekken ontmoeten, met aanduiding tevens van de onderſcheidene posten, door zijne Excellentie, in vroegere jaaren, met luister en eere bekleed. Met die uitvoerigheid, en, gelijk wij op goeden grond kunnen verzekeren, naauwkeurigheid, als wij hier aantreffen, kon de Heer CHAS, Schrijver van dit Werkje, zijne taak niet volvoerd hebben, indien hij, deels uit perſoonlijken omgang met den Raadpenſionaris, deels uit andere echte bronnen, zijne kundigheden niet geſchept hadde. Op de onderſcheidene tooneelen van Letteroeffenaar, in alle de verſchillende takken, die den kundigen man vormen; als voorſpraak der onſchuld, en verdeediger der geregtigheid, in de Pleitzaal; als Lid van het Wetgeevend Lichaam; en als van daar in den kring van ſtillen Burger teruggekeerd: wordt de Heer SCHIMMELPENNINCK hier geſchetst, om hem vervolgens te vergezellen na *Parijs*, *Amiens* en *Londen*, en hem aldaar, als Gezant en als Vredebewerker, zijne eerlijkheid, kunde en vaderlandsliefde te zien aan den dag leggen. In alle die hoedanigheden was de Heer SCHIMMELPENNINCK (zegt CHAS) „ deftig zonder hoogmoed, edel zonder fierheid, „ groot zonder trots, zachtmoedig zonder zwakheid, twist„ beſlegtende zonder vooringenomenheid;” ſpreekende altoos „ in den naam der waarheid, der rechtvaardigheid en der „ menschlijkheid.” Zoo treffende als kontrasteerende zijn de teekeningen, welke wij van Keizer NAPOLEON en de *Franſche Natie* aan de eene, en van Koning GEORGE van *Engeland* en diens Miniſterie aan de andere zijde, vervolgens hier vinden opgehangen; waarbij niet vergeeten worden de geweldenaarijen en onderdrukkingen, welke de *Britſche* hoofden en onderdaanen, zoo in hun eigen land, als elders, zich veroorloven. Thans den Heer SCHIMMELPENNINCK aan het hoofd van het Bataafſche Gouvernement plaatzende, hangt CHAS een tafereel op van den vernederden en diepgezonken ſtaat der Republiek, met aanwijzing, egter, tevens van de redmiddelen tegen een volſlagen ondergang, nog voorhanden; als de herſtelling van den Koophandel, het Zeeweezen, het invoeren van nieuwe wetten en ſchikkingen, naar de omſtandigheden der tijden berekend, enz.: redmiddelen allen, die, onder het bewind van den Raadpenſionaris, door kundige en eerlijke vaderlandſche mannen voorgelicht en in zijnen moei-

 je-

jelijken post geholpen, naar het oordeel van den Heere CHAS, eene orde der dingen voorspellen, in welke zijne Exceellentie „ voor den redder der vrijheid uitgeroepen, en ge-
„ plaatst zal worden in den rang van de weldoeners van het
„ menschdom; een kreet van zegening en blijdschap zal, aan
„ alle oorden der Republiek, opgaan, om de weldaaden van
„ zijn bestuur te roemen, zijne deugden uit te galmen, en om
„ hem de hulde van bewondering en dankbaarheid toe te
„ brengen. Zijn naam en zijne gedagtenis zullen eeuwig le-
„ ven. Met blijdschap zal de geschiedenis aan alle eeuwen en
„ geslachten herinneren, al het geen hij gedaan heeft voor
„ het geluk en den roem des Bataafschen Volks."

Onderscheidene beoordeelingen, naar gelange van eens ieders gezindheid en inzigt van zaaken, zal, ongetwijfeld, dit Geschrift ondergaan. Rijp is nog de tijd niet, tot het doen van beslissende uitspraake, wie de waarheid op zijne zijde hebbe. Aan een wijs bestuur, en aan kundige en eerlijke mannen, die hetzelve in handen hebben, ligt den burgeren onberekenbaar veel gelegen. Intusschen, het lot der Volken hangt dikmaals af van eenen zamenloop van omstandigheden, welke zelfs door het beste bestuur zich laat daarstellen noch afwenden. Mogt, zoo niet het tegenwoordig, althans een volgend en laater geslagt, onder den Goddelijken zegen, den tijd beleeven, dat de voorspelling van den Heere CHAS, in de woorden, die wij straks overschreeven, vervuld wierdt!

Prijsverhandelingen over het voorkomen en weren der Tweegevechten.

(Vervolg en slot van bl. 605.)

Wij eindigden ons voorig Verslag met de aankondiging van een krachtdaadig *middel* tegen het Duël, 't welk de Eerw. Schrijver in den boezem van het Krijgswezen meent te vinden, en daar te stellen door den invloed en de krachtige medewerking van *bevelhebbers* en *legerhoofden*. Ter opwekking daartoe merkt hij vervolgens aan, dat hunne Corpsen door *Discipline* en *Subordinatie* ten naauwsten verbonden zijn; zodat de wil der Hoofden op hunne onderhoorigen sterker werkt dan in eenigen anderen stand, en zij door *kleinigheden*, gelijk *Herders* een *kudde schaapen*, leiden en drijven kunnen. —— Wanneer dan de ervaarenis der voorleeden Eeuwe getuigt, hoe veel goed, ondanks heerschende vooroordeelen, uit kleene beginselen ontsprooten, en door eendragtig poogen gesticht wierd; wat mag men zich dan niet van den bedoelden toeleg voorspellen? te meer, dewijl men voorbeelden heeft, hoe waarlijk onder twistende Militairen een voorgenomen Twee-

strijd

ſtrijd door wijs beleid kon uit den weg geruimd en een *verzoenings-feest* bevorderd worden. Doch, gaat hij voort te zeggen, (niet zonder *eenige* herhaaling van reeds geopperde denkbeelden) „ zo men het euvel *niet verkiest* aan te tasten, zo men „ alles zijnen loop laat, gelijk het tegenwoordig is, wie „ ſtaat 'er dan voor in, dat niet zeer ſchielijk *de algemeene* „ *ſoldaatenſtem*, *bij particulier affront*, zich verheffen, en *aan* „ *het ontzien van allen rang* in deezen den bodem ganſchelijk „ zal *inſlaan*?"

Zo komen wij met den Eerw. DE VOS de hoofdzaak nader. Uit ARCHENHOLZ (*) voert hij het antwoord aan van wijlen den beroemden FREDERIK II, „ die, ter afſchaffing van het „ Duël, een Congres van alle Vorſten van Europa noodig „ keurde:" maar vermits de Krijgswetten in dat Wereldddeel alomme zo duidelijk ſpreeken, als immer zulk eene hooge Vergadering doen konde, geeſt onze Schrijver, met groot regt naar ons oordeel, de voorkeus aan een *particulier Congres* van maar *eenige* weldenkende en achtenswaardige Legerhoofden. Deezen wil hij, dat zich, onder welken titel ook, tot eene *Societeit*, nieuw *Inſtituut*, of *Militair-orde*, vereenigen moesten, om het werk ter hand te vatten. Het aanſchaffen en beraamen van *een Fonds* behoort alverders onder de eerſte bemoeijingen, zo ras maar die Inſtelling zich beginne te vestigen en uit te breiden. Uitlooven van Eereprijzen is echter kwalijk oorbaar, ten zij misſchien eene *Gratificatie* kon worden toegezegd „ aan die Corpſen, of Officie- „ ren der Corpſen, onder dewelke *binnen zekeren nader te* „ *bepaalen tijd* geene Tweegevechten waren voorgevallen." Als meerder nuttig, evenwel, prijst zich het aanleggen van *Leesbibliotheeken bij de Regimenten*, en het opſtellen aan van menigerleie gepaste *Geſchriften*, die, ter ontzenuwing en overmanning van het vooroordeel, onder den Krijgsſtand dienden verſpreid te worden. Dit alles, nogtans, is bijwerk; en ſchoon DE VOS het regelen der *hoofdzaak* en voornaamere bezigheden gaarne aan de meerdere kunde en ervaarenheid der Leden van voorzegde Orde of Inſtituut zoude overlaaten, hij toch rekende zich, naar den eisch der Vraage, *niet te mogen ontſlaan* van daaromtrent zijne gevoelens mede te deelen, die wij in dit belangrijk ſtuk voor meer dan loutere wenken houden mogen. De middelen dus, die het opterigten Ligchaam zou kunnen aanwenden, beſchouwt hij als tweeledig: „ Het „ *eerſte* Opſchrift bevat, 't geen zich *als eigenwillig verband* „ *der leden onder zich*, — *als geadopteerde maatregel van* „ *hunne zijde* aanprijzen laat: en het *tweede* Opſchrift moet „ behelzen, alles wat te beraadſlagen valt, om meer buiten- „ waards en *bij het gros* aanhang en invloed te verkrijgen."

I. Heil-

(*) *Minerva* van het Jaar 1796.

I. Heilzaam en wenschelijk ware het, zo de Leden *bij opene declaratie* en op hun woord van Eer humne verbindtenis manifesteerden, om nimmer te zullen uitdaagen, — voor geenen uitdaager het leven veil te hebben, — en enkel *uit noodweer* te willen trekken. — Althans, wanneer men zulks *al te overdreeven* oordeelde bij den aanvang, — dat zij hun *doel* betuigden om de Duëllen-mode *te keer* te gaan; en *hierom* „ weigerden, zo ver de Dienst het niet vereischte, bij de be„ graafenis der in Duël gesneuvelden met eenige *militaire* „ *honneurs* te adfisteeren; — voorts, om zich tot geen Duël of „ Rencontre *op staanden voet*, en zonder beraad, of anders dan „ na verloop van *vier* of *zes weeken*, te zullen inlaaten."

II. Daarenboven, indien blijken mogt, dat tegen de heerschende *ziekte* aan geene *regtstreeksche remedie* te denken was, slaat onze Schrijver voor, „ om deeze in het algemeen *haa*„ *ren loop* te laaten, en *eenige afleidingen* te verzinnen, dien„ stig, misschien, om het kwaad *door zijne meeste woede* zelfs „ te dooden." *Door vrijstelling van alle strafwet*, en door de vergunning aan twistende partijen, om zich bij Auditeur of eenig Opperhoofd aan te geeven, als eershalven gezind om met pistool of degen te willen meeten, schijnt *volkomen* bereikt te kunnen worden wat de Militair-geest bedoelt. Maar tevens baant zulks den weg om partijen te verzoenen, of tijd te winnen, en voorts om de Duëllen op *eenen* bestemden dag, *openlijk en voor het front der Corps*, met de meeste staatsie, doch buiten toelaating van *burgerlijke Aanschouwers*, te doen plaats grijpen. Want ook wanneer het uitstel de gemoederen niet bekoelen en bevredigen mogte, stond dit ontzettend tooneel van strijdenden, vergezeld gaande met deftig vermaan en treurmuzijk, den sterksten indruk te baaren, en zoude, dat meer is, de dapperheid en vaardigheid veel *beter* doen kennen, dan nu dezelve op duistere *daaden* snoeft. Daarenboven, vermits men zich onder den Dienst over de traagheid en moeielijkheid beklaagt der Injurie-procesfen, behoorde 'er een *Dictator*, of *rondloopende Dictatoriaale Commissie voor Injurie-zaaken*, aangesteld te worden, die de twistenden hooren en rechtspreeken, — nu eens *aan beiden* getuigenis van onbesproken eerlijkheid en moed verleenen, — dan eens *over gebrek aan Politesse* boeten, — dan wederom *degradatie* of *arrest* aanzeggen zouden, — maar ook *een* hunner *recommandatie* tot advancement of zekere *honneurs* geeven konden. Eindelijk zoekt het de Schrijver daarheenen te wenden, dat men, door oprichting en zamenvoeging van eene *Troupe d'élite*, of *Legion d'honneur*, de zodanigen vergaderde, die zich aan voorschreeven regelen houden, en ter uitrooijing van het Tweegevecht medewerken wilden: en is hij van oordeel, dat zulk eene gunstige onderscheiding, zo ras dezelve te verkrijgen was, zeer veel baaten zoude: want, gelijk het

spreek-

ſpreekwoord zegt, „ wanneer één zulk een ſchaap over de „ brug was, zouden 'er gewis wel meerder volgen:" ten minſten indien men van den kant des hoogen Landbeſtuurs daartoe aan het Krijgswezen eene behulpzaame hand leende.

Alzo dit belangrijk deel der Verhandelinge hebbende voltooid, beſluit de Eerw. DE VOS met eene aanmoediging en opwekking aan het *Utrechtsch Genootſchap*, om, naar zijnen raad, het begonnen werk te voltooijen en in trein te helpen brengen, waartoe hij acht dat deszelfs tot den Krijgsſtand behoorende Medeleden, en de loffelijke gezindheid der Regeering in ons Vaderland, en ook in Frankrijk, zeer gunſtige uitzichten openden (*).

Na deeze uitvoerige voordragt der middelen, en beantwoording van het eerſte lid der Vraage, liet zich het volgend deel zeer veel bekorten, en valt het niet moeielijk te raamen, hoedanig gedrag de Eerw. Schrijver voor den geenen pligtmaatig keure, die, ſtaande de dolle gewoonte der Tweegevechten, zich of beleedigd oordeelt, of ook wordt uitgedaagd. Hier ontleent hij vooral zijne raadgeevingen uit de twee eerſte Deelen van RICHARDSON's *Grandiſon*; en verzamelt hij van daar een aantal lesſen, die hij, als zo veele *ſpreuken*, op een *geſchreeven* of *gedrukt Tabel*, als *Memorandum*, wil opgehangen hebben in de tent of kamer van iederen Christen-Held of Krijgsman, ten einde zij, door geſtadig voor zijne oogen te zijn, deezen ten richtſnoer zouden mogen dienen.

Trouwens het geen RICHARDSON ſchreef, wat anderen, in vroegere Eeuwen, en in onderſcheiden taalen van Europa, [blijkens de *Bijlaagen* tot deeze Verhandeling (†)] tegen het Duël voordroegen, dat zelve leert en bevestigt de Brief van eenen Nederlandſchen Krijgsoverſte, als de gronden uitmaakende van zijn beſluit, om, zelfs onder den Dienst, het Tweegevecht overbodig te houden en ſteeds te vermijden: een be-

(*) Hoewel de Eerw. DE VOS deeze uitzichten vormde in den Jaare 1802, dunkt ons toch, dat de kans tot vernietiging der Tweegevechten ruim zo voordeelig ſtaat sedert de verheffing van zijne Excellentie den Heere SCHIMMELPENNINCK tot Raadpenſionaris in ons Gemeenebest. Nu durven wij blijkens zeggen:

Nil desperandum Teucro duce & auſpice Teucro.

(†) Indien het verſchoonbaar zij, dat de Eerw. DE VOS in deeze Verhandeling, vooral geſchreeven voor Mannen van den Degen en de grootere Wereld, uitvoerige *Franſche* aanhaalingen zonder bijgevoegde overzetting in den text heeft ingelascht; mogen wij echter niet onopgemerkt laaten, dat aan het ſlot van het *Naſchrift* eene plaats uit CICERO voorkomt, en in de *Bijlaagen* zeer veel gevonden wordt, waarvan het ons leed doet te moeten zeggen, dat ons weetgierig, maar *ongeletterd* Publiek geen gebruik zal kunnen maaken: reden, waarom wij zulk eene ſchrijfwijze niet wenſchen aan te moedigen.

[illegible], dat [illegible] een sprekend bewijs uitlevert, hoe-[illegible] [illegible] raad op den verklaarden afkeer van [illegible] M[illegible] tegen de heerschende gewoonte der Tweegevechten heeft mogen bouwen.

Maar het [illegible], dat wij, hoe genegen anders om meer te zeggen van den gewigtigen inhoud diens Briefs, ons wenden [illegible] wel zeer korte, doch schoone en regt vloeibaar geschreven Verhandeling van den Heere [illegible]. Met blijd-[illegible] merken wij op, hoe treffende overeenkomst en [illegible] van denkwijze in beide de bekroonde Stukken gevonden wordt, die in dit Boekdeel geplaatst zijn. [illegible] meer de kortheid van het verslag, waartoe wij ons, [illegible] der tweede Verhandeling, gedrongen [illegible]. — Na eenen zeer treffenden aanloop, onderscheidt [illegible] een tweeërlei [illegible] gevoelen; het werkelijk be-[illegible], [illegible], en het [illegible] betoonde gevoelen. Tot [illegible] het vooroordeel omtrent de Tweegevechten, [illegible] in het harte gewraakt en verfoeid, wat men [illegible] met den mond betuige, of zelfs door [illegible]. Het eenvoudige voorschrift, hierom, en de [illegible] . .. om alle pennen in den geest der zijne werkzaam „ [illegible]," [illegible] des Schrijvers meening, „het voldoen- „ [illegible] om de geheele kwaal weg te neemen." [illegible] „ wij [illegible], maar wij durven het niet al- „ [illegible]," [illegible] in den beginne zwak, weldra in aller [illegible]; „ op de Tooneelen, in de Koffijhuizen, aan „ de [illegible], in de bijzondere gesprekken" zich laaten hooren. — Bevordering, daarenboven, bij voorkeuze, van den [illegible] en rechtschapen Krijgsman, die, zonder eigen aan-[illegible] of [illegible], als zodanig bij Regeering of Overften gekend, en [illegible] den beleediger en twistzoeker begunftigd worde, [illegible] meer af te doen dan de ftrengheid der Wetten; konde [illegible] het voordeel eener [illegible] beschaafdheid en voorzichtig-[illegible] [illegible], dat men nu aan de Tweegevechten dank-[illegible], en [illegible] tevens aan dezen den zwaarften flag toe-[illegible], [illegible] de uitdagingen voor te komen, als hinderlijk [illegible] verhooging in rang. Inmiddels, tot dat het Rijk [illegible] draagt, heeft elk Edeldaardige naar zijne beginfelen te [illegible]; en behoort men, bij de Opvoeding, een afgrijzen tegen het Duel, der Jeugd in te boezemen, die tot den D[illegible] aangelegd wordt; rechtschapen gevoelens, integendeel, van waaren moed en wezenlijke Eere haar ten diepften in te prenten; en vooral te zorgen, dat „ haar geest verrijkt, haar „ hart versierd worde met de Euangelifche waarheden en „ voorfchriften, de bron, waarvan men zeggen kan, — „ indien de Deugd 'er niet uit ontfpringt, is de Deugd niet „ voor de Aarde gemaakt."

Wij eindigen hiermede onze volledigfte aanprijzing van dit

dit Boekdeeltje, inzonderheid aan het *Vaderlandsche Krijgswezen*, niet onverschillig zijnde omtrent de oneer, die, tot in deeze dagen van kunde en beschaaving, op deszelfs achtbaaren stand blijft hechten van uit het zwadder der Middeleeuwen. Weshalven wij, als Wijsgeeren en Christenen, besluiten met den wensch, dat, gelijk één enkel Blad uit den *Philosooph* (D. II N. 86) de oprigting ten gevolge had van de *Maatschappij der Drenkelingen*, in *Nederland* het eerst begonnen, en weldra door Europa overgenomen na zulk een gegeeven voorbeeld, — dus ook, als eene heerlijke vrucht van dit Lettergeschenk, *de Vernietiging der Tweegevechten*, tot onzen duurzaamen roem, op *eigen* grond weldra beproefd, en uitgewerkt worde naar den *gegeeven leiddraad*.

De Vereeniging van het Verhevene met het Schoone, Zinnebeeldige Voorstelling. Ter Feestviering van de vijf-en-twintigste Verjaring, gedurende welk Tijdvak de verdienstelijke JOHANNA CORNELIA WATTIER, *Eerste Tooneelkonstenaresse van den Amsterdamschen Schouwburg, aan denzelven hare gaven gewijd heeft, invallende den* (31) *October, des jaars* 1805. *Door* Mr. J. KINKER. *Te Amst. bij* A. Mars. 1805. *In* 8vo. 28 *Bl.*

Het gevoel, dat men voor de taak, die men op zich nam, in het geheel niet berekend is, vooral wanneer men dezelve op zich nam geheel ongehouden en zonder eenigen dwang, is hoogst onaangenaam; zo onaangenaam, in waarheid, dat, bijaldien ons nog meer zodanige *zonderlinge* meesterstukken ter hand komen, als deze *zinnebeeldige Voorstelling*, wij ons ontslag als Recensent zullen verzoeken: want in dezen post rekenden wij het nog altijd een voornaam gedeelte van onzen pligt, door het opwekken van zodanig gevoel, den vervaardiger van het Prulschrift voor het vervolg respect in te boezemen voor het Publiek; hetwelk ondoenlijk wordt, zodra men zelve door zodanig smartlijk gevoel overweldigd is. Thans zijn wij intusschen in dit treurig geval: want aan het *verhevene* en *schoone* van het stuk werks, door Mr. J. KINKER, ter vereering van eene indedaad zeer verdienstelijke Vrouw, opzetlijk vervaardigd; met zulk eene algemeene en hooggespannene verwachting op den Amsteldamschen Schouwburg ontvangen, door een zoo gedistingueerd Publiek; en tot hetwelk men zich met zo veel ijver den toegang verzorgde voor den *verdubbelden* prijs; — aan het *verhevene* en *schoone* van zulk een stuk valt wel in het allerminst niet te twijfelen. En echter konden wij, (dit verklaren wij op onze eer) ook bij de meer dan eens herhaalde lezing, genen zweem daarvan ontdekken, maar (het zij met verlof gezegd! het hapert zeker aan ons) vonden niets dan ellendig gebrom, 't welk daar-

[illegible] ter zake doen; terwijl het geheel, in onze [illegible], maar de houding heeft van eene Lijk[illegible], [illegible] een Verjaringfeest. En tot eene [illegible], [illegible] wij ons ter beoordeeling van hetzelve [illegible], willen wij oprecht bekennen, dat [illegible] het zwaarste toescheen, op eene [illegible] behoorlijk te doen uitkomen, [illegible] en aan dezelve recht te doen, van eene ver[illegible], [illegible] Vrouw, die natuurlijk hier de hoofd[illegible] welker vereering geheel het stuk moest [illegible] [illegible] dachten wij; om dit [illegible] kwetsing der bescheidenheid (toch [illegible] verdiensten) en het zo fijne [illegible] zo iets in het geheel [illegible] weg (hoe schoon en [illegible] Publiek informeeren kon: „daar zal je [illegible] Mejufvrouw JOHANNA CORNELIA WATTIER," [illegible], *om te zien wat zij kan!*

[illegible]; de plegtigheid ter [illegible], en het „ *nooit alzo* [illegible] Republiek; men ziet [illegible] verdragen te gemoet, [illegible] Recensenten is nu zo spoe[illegible] mogte derhalven onze [illegible]. Zie hier wat wij vonden:

De [illegible] van het Schoone en van het Verhevene op het [illegible] opschrift: „ *aan de Verdien[illegible]* Mejufvrouw de *Nederlandsche Maagd* [illegible] in die Vaas [illegible] van roemwaardige sterveling[illegible], [illegible], — *Europa's* [illegible] deze Vaas de bewaarplaats ook [illegible].

De [illegible] van het Schoone [illegible], maar wordt de Maagd niet gewaar: [illegible] het ook wat druk, [illegible]. Vooraf, echter, [illegible] het Publiek berigt, [illegible] *een volk van kün[illegible] het gilt der Kunst terugge[illegible] stadige ontwikke[illegible] voor het geinnende verstand.* [illegible] Godin, onder hetwelk haar [illegible].

[illegible] de *Priester van het Verhevene* met eene aanspraak [illegible], zeggende, dat zijne [illegible] *op haaren aanval* [illegible], *bewegen*, [illegible]; verhalende, dat [illegible] *der Maagd*; en 'er bijvoegen[illegible]

ee.

de, dat hij *haakt en smacht naar donkere tafreelen*; waarop een doffe donderslag gehoord wordt, en de Priester knielend een schietgebed doet, hetwelk hij aldus besluit: *Ik offer mij aan uw vermogen, om u te sterker te weerstaan.*

. De beide Priesters worden eindelijk elkander' gewaar, en houden eene samenspraak over hun vak, waarin de een des anders waarde aanwijst en verheft; en eens, terwijl zij elkander' de hand geven, *spreken* (niet *zingen*) zij *beiden te gelijk*, (denkelijk om het Publiek de vereeniging van het *Verhevene* en het *Schoone* te beter te verzinlijken.) In deze samenspraak kent de Priester van het *Schoone* aan dien van het *Verhevene* de magt toe, om *met een scherpen pijl, in 't duister afgeschoten, de fijnste snaar, in 's menschen hart besloten, te treffen*, waardoor die snaar *pijnelijk door onzen aanleg heen trilt*, en dien hoogen toon slaakt, dien wij in ons aanzijn hooren GILLEN, *al trilt zij aan zichzelf gelaten en alleen.* Dan, misschien vrezende, dat dit juist voor geen compliment mogt opgenomen worden, verklaart hij dit *gegil* te verstaan in den echten zin der Kritische Wijsgeerte:

Zij doet in ons gemoed dat middenpunt bewegen,
Dat in ons wezen, als in zachten slaap gezust,
Bijna bewusteloos in zijnen oorsprong rust,
Verrast, en schokt, en wekt het op, en houdt het tegen;
En brengt het tot zichzelf, schoon voor een oogenblik.
Een nameloos gevoel houdt ons als opgetogen.
Wij trillen nog, al is dat oogenblik vervlogen,
En een onzeekre stem roept (gilt) *in ons binnenste* „ IK!"

Eindelijk laat de Priester van het *Verhevene* eenen Lauwerkrans zien, welke bestemd is voor dien edelen sterveling, die in zijne kunst het Godlijk merk doet vinden, dat de strekking van het behaaglijke en vreeslijke, het schoone en het verhevene, op de schoonste wijze verbinden kan.

Nu komt de *Nederlandsche Maagd*, die de Priesters beluisterd heeft, en zegt, dat men den naam van zodanig eene in die Vaas daar zal vinden. De Priesters beduiden Haar Ed. (met alle respect voor de Sexe) dat *zij* daar niet over oordeelen kan; dat dit *hunne* zaak is, die ook in dit oordeel onfeilbaar zijn. De Jonkvrouw geeft dit nederig toe, maar is hare zaak toch zeker, en roemt hare lievelinge; zeggende, dat hare vaste hand, na vijf-en-twintig jaren, nog de *veerkracht van het Verhevene met de bevalligheid van het Schoone te paren weet*; en dat zij zo aanstonds wel eens hier zal komen, en dat wel in *haar* gewaad, — het gewaad der Nederlandsche Maagd. Nadat nu de beide Godinnen zelve ook verschenen zijn, en 'er door Nymphen, verbeeldende de Schoone Kunsten en de Toonkunst, op velerlei wijze gezongen en ge-

in hunnen besten pronk. De Man zegt: *Noe, Jekemine, als ji joe beuter en eijers te mert gebrogt hebt, zullen wi u geeren Annetieliesses mert gaen houen.* (2) Een *Schouwze* Boer en Boerin, in afspraak om naar de Markt te *Zierikzee* te gaan. (3) Een Boer en Boerin van *Zuidbeveland:* „Wel, Per„nelle! goijje soo uit speelen?" (*op bezoek.*) (4) Twee Landlieden uit het Dorp *Cromhout*, nabij *den Bosch.* De Jongman, die het Meisje op zijde schiet, spreekt haar aan met de gewoone groete: *Geluks, Deersken! gaade ook op den Bosch?* Ook dezen worden verbeeld met hunne waaren ter Markt gaande.

Gallerij der Menschen. Een Leesboek voor de Jeugd en Meerbejaarden. Naar den Derden Hoogd. Druk vertaald, en vermeerderd. IIde Deel. Met IX gekleurde Plaatjes. Te Zutphen, bij H. C. A. Thieme. *In 8vo. 256 Bl.*

Mogten wij met eenigen lof gewagen van het *Iste Deel* (*) van dit niet onaartig geschreven Werkje, en waarvan de Plaatjes mede niet onbevallig gekleurd zijn; wij vinden geen reden om thans iets daarvan terug te nemen. De Voorrede van den ons onbekenden godvrugtigen Schrijver, op een' zeer voldanen, doch tevens nederigen en dankbaren toon gestemd, doet ons zien, en de Titel, die van een' Derden Druk gewaagt, bevestigt zulks, dat het Werkje ook bij den *Duitscher* opgang maakt. Met overwijzing tot ons voorig Verslag, melden wij nog alleen den Alphabetischen Inhoud: *Galeislaaf, Generaal, Grenadier; Groenlanders, Grijsaard, Halloor; Hoefsaar, Hongaar; Hottentot, Hovenier, Ingenieur, Jager; Jakutaners, Javaner, Jood; Kabardiner, Kalmuk, Kamschadalen; Kanonnier, Kardinaal, Keukenmeid, Kluizenaar; Koetsier, Kuril, Kwaker, Kwakzalver; Lantaarnman, Laplanders.* — Dewijl doorgaans drie of vier Beeldjes op ééne Plaat vertoond worden, en het Alphabeth zulks regelt, ontstaan daaruit bij sommige de zonderlingste zamenvoeging en kontrasten. Zoo schijnt op Pl. 5 de Jood den halfnaakten Javaan een kieltje te verhandelen; op Pl. 7 schijnen Kanonnier en Kardinaal stok en staf te verwisselen, en Keukenmeid en Kluizenaar zien elkaêr bij ongeluk vrij snoepig aan; terwijl op Pl. 8 de Kwakzalver den Kwaker schijnt te begekken, die heel stuurs voor zich heen ziet, en wiens geest niet schijnt te *getuigen.* — Dan dit in 't voorbijgaan.

(*) Zie onze *Letteroef. voor* 1803. No. I.

A. VAN KNIGGE, *over de Verkeering met Menschen, bij wijze van uittrekfel bewerkt voor jonge lieden uit den befchaafden ftand, enz. IIde Deel. Als mede kort begrip der Menschkunde, voor de Jongelingfchap en allen, die den Mensch waarlijk willen leeren kennen. Door* J. G. GRUBER. *Uit het Hoogduitsch. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1805. *In 8vo.* 346 *Bl.*

Onderhoudend, leerzaam en belangrijk, noemden wij dit Werkje, bij de aankondiging des Eerften Deels, en deden toen ook eenigzins den aanleg en inhoud kennen (*), alsmede het nuttig gebruik, door den Vader of Opvoeder van hetzelve te maken. Derwaards verwijzen wij nu den Lezer, en wenfchen dit menschkundig Gefchrift in veler handen.

How poor, how rich, how abject, how august,
How complicate, how wonderful, is Man!

YOUNG.

Hoe rijk, hoe arm, hoe achtbaar, en hoe laag,
Hoe wondervol, hoe ingewikkeld, is de Mensch!

(*) *Vaderl. Letteroef. voor* 1804. No. XV.

De Nagelatene Poëtifche en Profaïfche Portefeuille van Mr. PIETER BODDAERT. *Te Amfteldam, bij* H. Moolenijzer. 1805. *In gr. 8vo.* 240 *Bl.*

'T Is eene bedroevende waarneeming, dat fcherpe Recenfien, door het opwekken der algemeene nieuwsgierigheid, dikwijls eene tegengeftelde werking doen, en het afgekeurde Boek te fterker doen leezen. Inzonderheid, misfchien, mag die waarneeming gelden, wanneer het eenig voor de Zedelijkheid gevaarlijk Werk betreft, waardoor jeugdige hartstogt ontijdig aangeprikkeld, en nog fluimerende driften eensklaps op het gevaarlijkst ontvlamd worden. Konden wij denken, dat dit het heilloos gevolg zou zijn van onze ernftige en welmeenende waarfchuwing tegen deeze fchandelijke vrugt van een bedorven hart en bezoedelde verbeeldingskragt, met huivering zouden wij de al te vaardige pen nederleggen en het Werk aan zijn lot overlaaten. Doch nu eene helaas! te wel geflaagde Inteekening hetzelve toch reeds in veeler handen heeft gebragt, zien wij te minder gevaars in deszelfs aankondiging; en wij hebben, ondanks de zedenverbastering, welke ook tot onze Bataaffche Jeugd is doorgedrongen, over 't geheel egter

nog

nog te goede gedagten van het grootste gedeelte *onzer Jongelingschap*, (want onze Vaderlandsche Meisjes te *waarschuwen* voor een Boek, 't welk op elke bladzijde zelfs het *minst kiesche vrouwelijk* gevoel op de aanstootelijkste wijze *beleedigt en haar* van edele schaamte en verontwaardiging moet doen *bloozen*, waar in de daad de grootste onkieschheid en de *beleedigendste* satyre tevens!) dan dat wij zulk eene averechtsche *handelwijze* van hun zouden mogen veronderstellen. Neen, braave *Jongeling*! die onnadenkend, door uwe Inschrijving, het *verderfelijk eigenbelang* van Uitgeever en Drukker hielp bevorderen, *acht* u gelukkig, dat gij daarvoor nog door een weggeworpen stuk gelds kunt boeten, en waag uwe Zedelijkheid niet aan eene Lectuur, die uwen smaak tot schande zou verstrekken, en, wat meer is, uwe verbeelding verontreinigen, uw hart bezoedelen! ——

Is iemand onder onze Leezers, na het gezegde, nog begeerig, iet naders van den inhoud te weeten, hij vergenoege zich met dit weinige: Eene *Voor- en Na-rede*, en eenige dichtregels *ter Nagedachtenis*. Voorts: *De Lof der Vrije Metzelaarij*; welker steller *de* uitgeevers zelve schijnen te *twijfelen* of wel nuchteren was. *De Phaëton*, volgens opgave eene naarvolging van het Hoogd. van ZACHARIA; een stukje dat men leezen kan, echter niet zonderling schoon of belangrijk in ons oog. *De zwervende Fransche Tooneelspeelers*; mede eene vertaaling: dit stukje is smaakloos en morsig. Eindelijk: *Losse Dichtstukken*; Bordeeltaal! — erger nog! Foei den Jongeling, die ze met welgevallen leezen, — wee den Mensch, die zoo dichten kan!

Wij eindigen met het slot van het Versje *ter Nagedachtenis*, behelzende eenige nutte vermaaningen aan de Jeugd, welke niet ongepast deeze aankondiging zullen *besluiten*, doch waarlijk bij deeze *Portefeuille* passen, als de *spreuk*: *Laat ons in 't Huis des Heeren gaan!* — voor een Bordeel.

Gij Jongelingen! die deez' bladeren doorziet,
Beklaagt zijn ongeluk, maar volgt zijn voorbeeld niet.
Leert, uit zijn vroege dood, uw beste levensjaaren
Tot oeffning van 't verstand, tot deugd en kunstmin, spaaren;
De geest wordt uitgebluscht, als 't lighaam wordt verdrukt,
En, door den wenk der weelde, op 't pad des doods gerukt.
Genoeg!... Schenkt vrij een traan aan hem, wiens korte leven
Met droevig zelfbedrog en onheil was doorweeven.
Gelukkig, die verstand aan geest en kunde paart..
ô Jeugd! waar Weelde u wenkt, herinner u BODDAERT.

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Goddelijkheid des Christendoms, in zoo verre zij begrepen kan worden. Door L. G. BEKENN, *Leeraar der Hervormden te Varell, in 't Hertogdom Oldenburg; Schrijver der Brieven aan* EMMA *over de Kantische Philosophie. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1805. *In gr. 8vo.* 220 *Bladz.*

De zuivere reden eischt in den mensch eene volkomene opvolging van hare zedewet, en dat wel uit zuivere hoogachting voor die wet, zonder inmengzel van eenigen lust of onlust; aan zulk eene deugd schrijft zij de gelukwaardigheid toe, terwijl zij voor dezelve de hoogste gelukzaligheid tevens verwacht van den Heiligen God in een ander leven, dringende haar deze verwachting zelve, om aan het bestaan der Godheid en aan de zekerheid van een ander leven onwankelbaar te gelooven. — Maar de volkomene opvolging der zedewet wordt nimmer in de algemeene ervaring gegeven, noch is ook in de ervaring mogelijk, wijl alle menschen zich door alle eeuwen heen aan overtreding schuldig maken, en niemand van zichzelven zal kunnen verzekeren, dat geen lust of onlust heimelijken invloed heeft gehad zelfs op de volledigste vervulling van zijnen pligt. Geen troost hoegenaamd bezit de zuivere reden voor het hierover ontruste hart. Wat zal 'er worden van den doorgaanden overtreder harer wet? wat van den struikelaar, die telkens weder opstaat? wat van den geheel herstelden, indien al geheel herstel denkbaar ware? Zij, de zuivere reden, heeft zelfs met het hart niets te doen, en kan zich tot geene zinnelijkheid verlagen: zij blijft eene volmaaktheid eischen, op welke geen afdingen valt, en aan dezelve eene gelukwaardigheid toekennen en eene gelukzaligheid toeleggen, waaraan geen sterveling ooit deel had, noch zich ook verzekeren kan van deel te zullen hebben. Voor den zondigen mensch,

gelijk hij altijd blijft, is dan eene zekere *gerustſtelling* wegens Gods welgevallen aan den heiligen wil, ſchoon meermalen door zinnelijkheid verijdeld, en wegens vergeving van alle opregt betreurde ongeregtigheden, eene behoefte; welke zich geene andere voldoening kan voorſtellen, dan die hem van Gods wege zelven, door genadige openbaring van deszelfs barmhartigen wil, gegeven *worde*. — Langs dezen weg leidt de *Critiſche* wijsbegeerte den mensch op, om naar zulk eene openbaring te vragen, als de *Christen* zich verblijdt in het *Euangelie* te bezitten, hetwelk hem door deze wijsbegeerte juist zoo veel dierbaarder worden moet aan zijn hart, als dat hart *bij* die wijsbegeerte geenen troost hoegenaamd, maar geheele ontmoediging, vindt. Maar langs dezen weg komt dan ook niet eeniglijk de vraag te pas, *wat is nu de inhoud dier openbaring? kan dezelve aan deze behoefte der zedelijke onvolmaaktheid voldoen? maar voornamelijk, is dezelve waarachtig Goddelijke openbaring?* of is zij flechts eene, zoo te noemen, wijsbegeerte voor de wereld, geboren in het brein eenes menſchen, die haar, omdat hij zelf hare volſlagene onwaarde zonder hooger gezag gevoelde, als eene hoogere ontdekking der Godheid zelve voordroeg? In het laatſte geval toch zou het *Euangelie* voor hem geene waarde; geene kracht hoegenaamd tot troost en geruſtſtelling van zijn hart hebben; en juist om die reden behoort hij het eerſte allernaauwkeurigst te onderzoeken, en ten dien einde te vragen, van waar heeft de *Christen* zijn *Euangelie?* hoe kwam het, als geſchrift, *in de wereld?* is het als zoodanig nu nog, gelijk *het* oorſpronkelijk geſchreven werd? werd het geſchreven, zoo als het wezenlijk in den naam van God het eerst verkondigd werd? hoe bleek het ooit, dat het met regt als openbaring werd verkondigd? wat overtuigde de tijdgenooten van JEZUS, dat hij een Leeraar was van God gezonden? en heeft, het geen hun daarvan overtuigde, die zelfde kracht nu nog voor ons, na dat wij van de geloofwaardigheid der *Euangelie*-verhalen zijn verzekerd? — Deze leiding, dit onderzoek, en den voldoenden uitſlag daarvan, ſtelde zich de *Recenſent* voor te zullen vinden in het bovengenoemde werk van den Hervormden Leeraar en *Critiſchen* Wijsgeer BEKENN. De Vertaler van hetzelve, die openhartig en dankbaar erkent, door dit geſchrift uit eigene angstvallige onzekerheid verlost te zijn, en

het-

hetzelve den zulken zijner landgenooten vooral aan te bieden, wier gemoed door twijfelingen over het wonderbare en bovennatureliike in het *Euangelie* geschokt wordt, maakte door die verklaring des *Recensents* verwachting nog al waarschijnlijker. Nog bleef hij bij zijn vermoeden, wanneer hij in des Schrijvers voorrede las: ,, bij de vooronderstelling van 's menschen zedelijke on-,, volmaaktheid kan, over het algemeen, alleen de ,, voorstelling houdbaar worden, dat de Godheid in-,, rigtingen ter bevordering der zedelijkheid gemaakt ,, hebbe." Hij vond ook juist die leiding tot het onderzoek, welke hij verwacht had, in de eerste der vijftien afdeelingen, waarin dit werk verdeeld wordt: maar bij dat onderzoek zelf, in de tweede afdeeling, naar *de bewijzen voor den hoogeren oorsprong der Christelijke religieleere* vond hij zich dermate te leur gesteld, dat hem de gansche titel des boeks toen niet meer dan een ijdel woordenspel scheen. Eene korte opgave van den inhoud zal genoegzaam zijn, om dit den Lezer dezer *recensie* te doen gevoelen. I. Het niet voldoen aan de zedewet doet den mensch naar den wetgever vragen, of dezelve ook verzoenelijk ware, en alzoo naar *religie* omzien. *Natuurlijke religie* is de voorstelling der Godheid door de zuivere reden, als heilig, regtvaardig en algenoegzaam: maar deze voorstelling bevredigt niet; 'er wordt eene *bovennatureliike* of *geopenbaarde religie* gevorderd, die de Godheid als toegevende en verzoenelijk voorstelt voor de zedelijke onvolmaaktheid, en die hare taal rigt tot het hart en de verbeelding. Zulk eene is de *Christelijke*, die, door de schoonste beelden van Gods genade voor den zondaar, tot het hart en de verbeelding spreekt. II. De Goddelijkheid van haren oorsprong blijkt geenszins voldingend uit de zuiverheid der *Euangelie*-leeringen, noch ook beslissend uit de omstandigheden van derzelver prediking; ook het bewijs uit de wonderen is niet geldig: ,, want NB. indien won-,, deren gebeurtenissen zijn, die uit geene natuur-,, wet verklaard kunnen worden, dan kan ook geen ,, getuigenis dezelve waarschijnelijk maken." Zal ,, iets historisch waarschijnelijk zijn: dan moeten wij ,, ons ook, volgens de wetten der ervaring, van ,, deszelfs mogelijkheid overtuigen kunnen. Het te-,, gendeel wordt hier echter uitdrukkelijk vooronder-,, steld, en daardoor de waarschijnelijkheid der wonder-

 ,, de-

veranderlijk blijven de grondstellingen dezer kerke. Openlijke Godsvereering — de Doop, ook aan kinderen te bedienen, schoon strijdig met het *doel* van deszelfs instelling — en het H. Avondmaal, ten *teeken* der voortdurende kerkelijke verbindtenis *ingesteld*, zijn de middelen ter instandhouding der kerke. XV. *De* uitvoerelijkheid der zedewet van het *Euangelie*, aan staatkunde en koophandel getoetst, wordt hoogst bezwarelijk bevonden, maar toch als onontwijkbaar aangedrongen. — Drie aanteekeningen sluiten het werk. No. 1. behelst een gesprek over het zedelijke bewijs voor het bestaan van God. No. 2. bestrijdt het gevoelen van LEIBNITZ: „ dat de bijkomende zwaarte van belooningen en straffen den wil slechts bewegen, doch den „ grond der beslissing niet behelzen." No. 3. verdedigt het *begrip van* KANT *over den staat, als eene verbindtenis van menschen tot eenen regtmatigen dwang.*

Wat is nu, bij een overzigt van den *inhoud dezes* geschrifts, de titel des boeks anders, dan een ijdel woordenspel? Wat toch valt 'er nu te begrijpen van de Goddelijkheid des *Christendoms*? — voor den *Recensent* niets hoegenaamd. De onvolmaakte menschheid *behoeft* Goddelijke gerustflelling, dáárom mag zij het dadelijk aanzijn dier gerustflelling onderstellen; — zij vindt gerustflelling in het *Euangelie*, dáárom mag zij het voor Goddelijk houden! — Geen menschelijk vernuft zou hetzelve dan hebben kunnen verdichten? — Maar wat is het warelijk meer, dan verdichtzel, wanneer *men in* al het bovennaturelijke van deszelfs *geschiedenis aan geene* daadzaken mag denken? Het schijnt den *Recensent* ten minsten alsdan niet meer dan een *Mythus* of *Philosophemen*, even onwezenlijk als eenige gedaanteverwisseling van OVIDIUS, en dus één bloot voortbrengzel van dichterlijk vernuft. Maar indien men al tot zulk eene opvatting kan komen, dan zit men warelijk met de geschiedenis van het *Euangelie* niet minder verlegen, dan men zich gevoelt, wanneer men met een VOLNEY hetzelve voor een *astronomisch* voorstel wil aannemen van den zonneweg, of van de zon, geboren uit de *maagd*, en zeer veel lijdende onder den *schorpioen* en *schutter*! En is de geschiedenis van het *Euangelie* volstrekt niet weg te redeneren, hoe dan bij mogelijkheid gebleven buiten het *historische*, het welk men niet in aanmerking wil nemen? — *Recensent* vindt zich gedrongen te herha-

halen, dat de Goddelijkheid des Christendoms hem door REKENN gansch onbegrijpelijk zou gemaakt zijn, indien hij deszelfs geheele redenbeleid had moeten aannemen. Deszelfs wederlegging zou echter de grenzen eener beoordeeling ver te buiten gaan, en mag ook wel onnoodig geacht worden: of zou iemand een geschiedkundig betoog willen lezen, dat JEZUS geen *mythisch* beeld geweest is, maar *de waarachtige middelaar tusschen God en den mensch, de mensch Jezus Christus, die krachtiglijk bewezen is te zijn de Zoon Gods, naar den geest der heiligmakinge, uit de opstanding der dooden*; daar toch *alle prediking ijdel, ijdel ook alle geloof zou zijn, indien hij niet opgewekt ware*; volgens de taal van den *Apostel*?

P. H. PAREAU, Oratio de ingenuo Poëseos Hebraicae studio, nostris temporibus magnopere commendando. &c. &c. Hardervici, apud *E. Tyhoff*. 4to. 51 pp.

De Hebreeuwsche Letterkunde, en wel inzonderheid de beoefening der oude Hebreeuwsche Dichteren, vindt, in deze fraai gestelde Inwijingsrede van den Hoogleeraar PAREAU, eene lezenswaardige aanprijzing. Hij verklaart zich daarin rondelijk voor eene vrije behandeling dier voortreffelijke dichtstukken, die in onzen Hebreeuwschen Bijbel voorhanden zijn, maar wil die vrijheid behoorlijk bepaald, en de geheele geleerde beoefening derzelve zoo ingericht hebben, dat de grondleer van den Geopenbaarden Godsdienst 'er niet bij lijde, maar veeleer hare Goddelijke waarde 'er door gestaafd worde.

Eenen *vrijen beoefenaar der Hebreeuwsche Dichtkunde* noemt hij den zoodanigen, die, door natuur en konst gevormd, en alzoo wél voorzien van alle, in een goed uitlegger dezer Bijbelschriften, vereischte bekwaamheden, zich met goeden uitslag bevlijtigt, om alle de eigenschappen en schoonheden van de daarin voorhanden zijnde dichtstukken regt te vatten, en anderen te doen verstaan en gevoelen. Deze beschrijving wordt vervolgends verder uitgebreid en verklaard. De Hoogleeraar vordert dan voor alle dingen zeker soort van natuurlijke schranderheid, doorzicht en gevoel van het dichterlijk schoone, en wil dat gevoel opgewekt en aangekweekt hebben, door het lezen van Grieksche en Latijn-

tijnsche Dichters; en wel voornamelijk der eerstgenoemden. (Hadden de Noordsche Dichters, vooral OSSIAN, ook niet wel moeten genoemd worden?) *Hij laat* daarop eene beschrijving volgen van de uitgebreide kundigheden, die men zich, door vlijtige oefening, behoort eigen te maken. Hiertoe brengt hij grondige kennis der Hebreeuwsche taal, en de aanverwante *dialecten*, inzonderheid de Arabische; vertrouwdheid *met de* Arabische Dichters; en geleerde uitlegkunde, die in haren wijden omvang zeer veel bevat, waardoor men zich in de tijden en omstandigheden der oude Dichteren leert verplaatzen, en in den geest, zin en meening van elk derzelven moet trachten, als 't ware, in te dringen. De vrije beoefenaar der Hebreeuwsche Dichtkunde moet zich, hierin, naar de vorderingen en behoeften van *den tegenwoordigen tijd*, *onpartijdig richten*. Men *vindt nog vele uitleggers van de Schriften* des Ouden Verbonds, die *dezelven*, *zonder de regels eener* goede Critiek *daarbij* in acht te nemen, alleen Theologisch lezen, om 'er hunne leerstellige begrippen door bekrachtigd te vinden; terwijl anderen, door misbruik der hoogere Critiek, zoo als *zij ze* noemen, alles los en wankel maken, en, *door nieuw* uitgedachte uitlegregels, het Goddelijk *gezag* van die eerwaardige overblijfselen der oudheid geheelenal wegverklaren. Voor beide uitersten wil de Redenaar gewaarschouwd, en alleen den altijd veiligen middelweg in dezen bewandeld hebben.

Zoodanige vrije beoefening der Hebreeuwsche *Dichtkunde* wordt nu, in het tweede deel *dezer Academische* rede, ten sterkšten aangeprezen: en *wel vooreerst* om de menigte van gepaste hulpmiddelen, die daartoe in onzen tijd voorhanden zijn. De oude Literatuur is nog in bloei; de studie der Oostersche talen ontvangt van tijd tot tijd groote aanwinsten, en die der Critiek en Uitlegkunde maakt, door onderscheidene ontdekkingen, en den roemwaardigen arbeid van voortreffelijke mannen, nog steeds aanmerkelijke voortgangen: van welk alles nog veel partij te trekken is. — Hierbij komt de aangenaamheid en verhevenheid van die beoefening, waarover sommigen, alleen uit onkunde, of uit gebrek aan het regte gevoel, ongunstig denken, en ongepaste vergelijkingen van de oude Grieksche en Romeinsche Schrijvers met de Oosterlingen maken. — Allermeest evenwel behoort die beoefening aangeprezen te worden, uit

hoof-

hoofde van den gewigtigen invloed, dien zij hebben kan, en, wel ingericht zijnde, zeker hebben zal, op de eerbiedenis en handhaving van den Goddelijken oorfprong en onberekenbare waarde van die oude oirkonden, als behelzende hoogst fchatbare bijdragen tot de kennis der geopenbaarde Godsdienstleere, als daar zijn de overheerlijke dichtftukken van David, Jefaia, en den Schrijver van Job.

Dit maakt den voornamen inhoud uit van deze Inwijingsrede, die met gepaste Aanfpraken, naar de orde van den dag, wordt befloten. Wij wenfchen de Gelderfche Hoogefchool geluk met zulken begaafden Opvolger van den uitmuntenden WILLMET, van wiens geleerdheid en edelen fmaak zij zich veel goeds mag beloven.

Verhandeling over de waarde van en de verfchuldigde achting voor den openbaaren Godsdienst. Gevolgd naar het Hoogduitsch van C. G. RIBBECK. *Te Utrecht, bij* de Wed. J. van Terveen en Zoon. 1805. *In gr. 8vo.* 100 *Bl.*

Men erinnert zich, bij dezen titel, vier *Verhandelingen over de oorzaken van het verval in den openbaren Eerdienst, en de middelen van deszelfs herftel, ter beantwoording eener Prijsvraag van een Gezelfchap Vrienden van Godsdienst en deszelfs openbare oefeningen te Leyden, gefchreven door* J. VAN GEUNS, G. J. VAN RIJSWIJK, J. BROUWER *en* F. VAN TEUTEM. De Eerw. RIBBECK heeft, in deze kleine Verhandeling, ook de voornaamfte oorzaken van het verval in den openbaren Godsdienst, en eenige gepaste middelen van herftel, beknopt en duidelijk aangewezen. Zij verfchilt hierin van de bovengenoemden, dat de waarde, welke de openbare Godsdienst, voor ons, bezit, en de achting, welke wij aan denzelven verfchuldigd zijn, opzetlijk wordt bewezen, en daaruit de verplichting, ter waarneming van deze heilrijke inftelling, wordt afgeleid. 'Er kwam in dit ftukjen het een en ander voor, 't welk den Hoogleeraar TINGA, deszelfs Vertaler, niet toepasfelijk fcheen op de kerkgebruiken en misbruiken bij 't Hervormd Kerkgenootfchap, en ontbrak daarentegen wel 't een en ander, waarover nog iets meer, naar de behoeften der Hervormde Gemeenten, diende gezegd te worden. 'Er is deswegens uitgelaten, 't geen geoordeeld werd deze

 niet

niet zoo zeer aan te gaan, en 't ontbrekende aangevuld; zoodat dit stukjen meer navolging, dan vertaling, is geworden.

Het bepaalt zich tot deze twee vragen: *of 'er het menschdom aan gelegen ligge, dat de openbare Godsdienst in achting staa en in stand gehouden worde?* en, *in hoe verre de grond van de afnemende achting voor den openbaren Godsdienst wezenlijk in den openbaren Godsdienst zelven te zoeken zij?*

Tot beantwoording der eerste vraag, wordt over het gewigtig doel van den openbaren Godsdienst voortreffelijk gehandeld; en wel bijzonder over deszelfs drie hoofdoogmerken, onderwijzing des verstands in godsdienstige en zedelijke waarheden, *plichten en verwachtingen*, stichting en opwekking des gemoeds *tot godsdienstige en zedelijk goede gezindheden, gevoelens, besluiten en handelingen, en eindelijk de openbare belijdenis onzes geloofs en onzer godsdienstigheid, of de openlijke erkentenis der menschelijke afhangelijkheid van God, en der verplichting, om God, als opperften Wetgever, als Heer en Regeerder der wereld, en als den rechtvaardigen Richter en Vergelder, door gehoorzaamheid en vertrouwen te eeren.* Men behoeft, in de daad, niets meer te doen, dan, gerustelijk, op deze oogmerken der kerkelijke Godsdienstoefeningen te wijzen, om, deels, de meening van hun te wederleggen, welke de, in onze dagen, doorgebroken minachting voor den openbaren Godsdienst voor iets geheel *onbeduidends en onverschilligs* houden, of wel voor eene *lofwaardige uitwerking* en vrucht der toenemende *beschaving* en verlichting des menschdoms uitgeven, maar ook, deels, om zoo wel de aanspraak, welke de openbare Godsvereering op de achting van welgezinde tijdgenoten heeft, als insgelijks ook de manier en wijze, op welke deze achting moet bewezen worden, nader na te gaan en te bepalen.

Ten aanzien der tweede vraag, wordt eerst ontegenzeggelijk bewezen, dat de klachten over ondoelmatigheid en strijdigheid der gewoone godsdienstige inrichtingen, met het oogmerk van den openbaren Godsdienst, voor een groot gedeelte onwaar, of ten minsten overdreven zijn, terwijl het uit algemeen bekende daadzaken blijkbaar is, dat het geenzins overal, *zelfs* niet eens op de meeste plaatzen, en dus over het geheel, met de openba-

bare Godsdienstoefeningen zoo gelegen is., als men voorgeeft, om 'er zich met goeden schijn aan te onttrekken; vervolgends aangetoond, dat de ingebragte bezwaaren ten eenemaal onbillijk en overhaast zijn, als gegrond op voorwendzels, die het licht niet kunnen verdragen. De Schrijver staat toe, dat de openbare Godsdienst, op verscheidene plaatzen en in vele Gemeenten, met opzicht tot verscheidene bijzondere gebruiken of inrichtingen, niet geheel zoo gesteld is, als de volkomene bereiking van het oogmerk der openbare Godsdienstoefeningen wel zou vorderen. Wel verre echter, dat men daarmede de steeds toenemende minachting voor den openbaren Godsdienst zou mogen rechtvaardigen, kan alleen deze gevolgtrekking uit zoodanige waarneming afgeleid worden: *de openbare Godsdienst is niet, gelijk hij behoorde te zijn; derhalve moet hij verbeterd worden.* Over zulke gebreken, in de wijze van het gezang, de voorlezing van Gods Woord, het gebed en de leerredenen, en onderscheidene uiterlijke belemmeringen en verstoringen van de waare oogmerken van den openbaren Godsdienst, en de bijvoeging of inmenging van dingen, die van geheel ander soort zijn, worden zeer gepaste en vrijmoedige aanmerkingen gemaakt, die wij van harten wenschen dat door allen, die iets tot verbetering zouden kunnen toebrengen, mogen ter harte genomen worden. Daar ondertusschen de hoofdoorzaken der geringachting en verwaarlozing der openbare Godsdienstvereering dieper, en in geheel andere dingen, dan in de ontevredenheid met menige, anderszins gebrekkige kerkelijke inrichtingen, liggen, dient 'er tevens, ook van andere kanten en op andere wijzen, gewerkt te worden, om velen, die zich uit ligtzinnigheid, ijdelheid en allerlei vleeschelijke gezindheden, aan de godsdienstige vergaderingen onttrekken, 'er, uit achting voor hunne bestemming, en allezins plichtshalve, prijs op te leeren stellen. Gepaste opwekkingen, daartoe betrekkelijk, maken het slot uit van dit lezenswaardig geschrift.

Ver-

Verhandelingen, bekroond met den Prijs van het Legaat van J. MONNIKHOFF. *IVde Deel, 1ste Stuk. Te Amsterdam, bij* L. van Es. *In gr. 8vo. 176 Bl.*

De Bestuurders van het Legaat van MONNIKHOFF, de volgende belangrijke Prijsvrage opgegeven hebbende: „ De Breuksnijding, als de laatste toevlucht der „ kunst, ter opheffing van Beklemming erkend zijnde, „ vraagt men: 1°. Welke werktuigen zijn daartoe, „ van de vroegste tijden af tot op heden, uitgedacht, „ en welke wijze van kunstbewerking, onder veele „ anderen, daarmede verricht bij Liesch- en Dijebreuken, verdient bij dezelve, voor de eenvou„ digste en veiligste, en dus voor de beste wijze „ gehouden, en als zodanig nagevolgd te worden? „ 2°. Welke uitzondering en bijvoeging kan en moet „ echter een algemeen voorschrift daarbij lijden, in ge„ vallen en omstandigheden, die de Breuksnijding za„ mengesteld maken, naar de onderscheidene, en uit „ de verschijnselen beoordeelde, aart en oorzaken der Be„ klemmingen?" — is dezelve door den Heer F. J. HAVERDROESE, *Anat. & Chirurg. Lector, &c. te Dordrecht*, zoodanig voldoende beantwoord, dat aan denzelven de Gouden Eereprijs toegekend werd, en, gelijk ons bij de doorlezing dier Verhandeling is voorgekomen, met zeer veel grond; daar de Schrijver, in deze eerste vrucht van zijnen letterarbeid, allezins blijken gegeven heeft van kunde en belezenheid, die ons ook een gunstig vooruitzicht opleveren van zijne toekomende werkzaamheden. Zoodanig Werkje intusschen niet vatbaar zijnde voor eenig uittreksel, achten wij te kunnen volstaan met onzen Lezeren den hoofdinhoud op te geven. — Na eene korte Inleiding, in welke de Schrijver, zoo als gemeenlijk de gewoonte is, blijft stilstaan bij het nut en gewigt der Vrage, en vervolgens bij de wijze, op welke hij gemeend heeft die te moeten oplossen, verdeelt hij zijn Antwoord in drie bijzondere Afdelingen; van welken de eerste handelt *over de onderscheidene wijzen van Breuksnijding bij eene beklemde Lieschbreuk; over de werktuigen, welke men, van de vroegste tijden af aan, daartoe uitdacht; en eindelijk, over de keuze, welke de Heelmeester*

ter tot de operatie der Lieschbreuk doen moet; in de tweede bepaalt hij zich voornamelijk tot *de uitzondering en bijvoeging*, *aan welke de Breukſnijding*, *in zamengeſtelde omſtandigheden*, *uit de tegennatuurlijke hoedanigheden der ingewanden oorſprongelijk*, *onderhevig is*; waarop in de derde eindelijk *de operatie der beklemde Dijebreuken* onderzocht wordt; bij alle welke onderzoekingen de Opſteller, niet alleen van de vroegere, maar ook van de latere Schrijvers, een zeer gepast gebruik heeft weten te maken. Jammer is het ondertusſchen, dat dit Stukje, behalven die, welke op de laatſte bladzijde aangeteekend zijn, nog buitendien zoo vol drukfouten is: LEDERS voor LODER, MECHEL voor MECKEL, en dergelijke meer, kunnen hetzelve waarlijk niet tot ſieraad ſtrekken.

Brieven, *uit de Hoofdſtad en het binnenſte van Frankrijk*, *van Dr.* F. L. MEIJER, *Domheer in Hamburg*, *Medelid van verſcheidene Geleerde Genootſchappen in Duitschland en Frankrijk. Uit het Hoogduitsch vertaald. Iſte Deel. Te Groningen*, *bij* J. Oomkens. 1805. *In gr. 8vo.* 310 *Bl.*

Op het leezen van MEIJER's naam herinneren wij ons aan diens Domheers voorig Werk, onder den Titel van *Parijs in zijnen tegenwoordigen toeſtand geſchetst*, van 't welk wij met dubbel verdienden lof, zo wat het Werk zelve als de *Nederduitſche* Vertaaling betrof, geſproken hebben (*). Wij vergezelden hem toen op eene tweede Reize na *Frankrijks* Hoofdſtad, welke hem gelegenheid gaf tot het maaken van veele vergelijkingen tusſchen die Stad en *Frankrijk* in 't algemeen, ten jaare 1783 en 1784 en 1796. De thans voor ons liggende *Brieven uit Frankrijk* zijn geſchreeven in den zomer van 1801. Dit tijdsverloop tot den jaare 1805 zou eene eenigzins ongunſtige opvatting kunnen baaren, wegens de beſchrijving van een Stad en Rijk, welke in dien tusſchentijd weder veele en zeer aanmerkelijke veranderingen ondergaan hebben: dan wij worden vermaand, dat het Werk „ overgezien en vermeerderd is in het begin van het jaar 1803." Zulks brengt ons nader aan on-

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroef.* voor 1798, bl. 271 en voor 1799. bl. 454.

onze dagen; en, schoon, 't geen uit de pen eens zo onderhoudenden Schrijvers vloeit, het tijdsverloop eenigzins zou doen over 't hoofd zien, verheugen wij ons wegens die overziening en vermeerdering eens Werks, 't geen een Vervolg op het evengemelde mag *heeten*, en uit des Schrijvers Dagboek in de gedaante van *Brieven* hervormd is.

De eerste drie Brieven behelzen de Reis na *Frankrijk*, met ter loopsche aanmerkingen, voor de Omwenteling niet gunstig, zo ten opzigte van de weinige *Nederlandsche* plaatzen, hier aangeroerd, als van *Antwerpen* en *Brussel*; bovenal beklaagt zich de Reiziger over de slegten onbruikbaarheid der wegen: dan dit wordt afgewisseld door het gezigt van welbebouwde velden in *Vlaanderen*. In *Valenciennes* zag hij veel opluikens, in vergelijking met het vertoon in 1796. Het was in het Posthuis te dier Stede, dat hem in *Frankrijk* de eerste *Incroyable* bejegende, in het volle kostuum der *Journaal*-karricaturen, die hij op deezen trant afbeeldt: „ De zoon van het Posthuis maakte de *honeurs* van zijn armhartig logement, en speelde met nog minder geschiktheid den lofredenaar der tegenwoordige Regeering. Kortelings, zoo als hij zeide, en zijne kleeding uitwees, was hij uit *la grande et belle Capitale* „ de groote en schoone Hoofdstad" weder te rug gekomen, en drukte met woorden en gezigt zijne verrukking over dit *paradis terrestre* „ aardsch paradijs" uit. Met de kin in zijn dikken halsdoek woelende, dan eens de *hairvlegten* over zijne, 'er blaauw onder weg komende, oogen trekkende, dan eens de handen voor in de broek steekende, — want dat is tegenwoordig het hoogste der ongelooflijke mode! — zeide hij: *on voit pourtant que peu à peu les tems antiques reviennent*; „ men ziet toch dat de oude tijden allengskens wederkeeren." Het klonk belachlijk genoeg, deezen aartsmodernen knaap van de Antike te hooren stamelen. Een zijner *freres d'armes* „ wapenbroeders" in het schermen en dansen had hem juist even eenen *coup d'armes* „ een stoot met het rap-„ pier" in het oog gegeeven, welk daarvan het eereteken droeg; *mais*, zeide hij, *il faut bien ainsi se delasser un peu de l'ennuyeuse politique de ce pays-ci*; „ maar „ men moet zich wel op die wijze een weinig van „ onze verveelende politieke verzetten." — De lust verging mij om hem verder over zijne politieke te *hooren*.

ren." — Met veel genoegen aanschouwde hij de werkzaamheid van de uit den krijg te rug gekeerde soldaaten, op last van BONAPARTE, bestemd tot het voltooijen van het kanaal van *St. Quentin*.

De slegtheid der wegen, het gebrekkige der rijdtuigen, wordt vergoed door de hulpvaardigheid en beleefdheid der Postknegten, hier aartig tegen de *Duitschers*, zeer ten hunnen voordeele, overgesteld. De reisontmoetingen verhaalt MEIJER op eenen zeer onderhoudenden trant.

Met den vierden Brief bevinden wij ons in *Parijs*, waar het Bezoek van LODEWIJK, Koning van *Etrurien*, hem schrijfstoffe verschaft. — BONAPARTE, zo veelvuldig afgebeeld, zo dikmaals beschreeven, trok en trof zijne gezette aandagt: wij neemen eenige zijner opmerkingen, dien grooten Man betreffende, over; te meer, om dat ze zo zeer verschillen van de door andere Reizigers gemaakte, en, onzes inziens, meer met zijne daaden strooken. „ Zijn eenvoudig uiterlijke harmonieert met zijne grootheid. Van blinkende Generaals uniformen omgeeven, draagt hij zelf gewoonlijk de eenvoudige Officiers uniform der Lijfwagt, zonder goud, zonder afzetzel, zonder vederbosch op den hoed. — Gij weet ik physiognomiseer niet, en slechts ongaarne maak ik bij dezen buitengewoonen Man eene uitzondering. — Twee uuren lang zag ik hem de eerste maal op de Parade. Hij scheen mij zeer opgeruimd. Met eene ongedwonge houding en vriendelijk gelaat tradt hij uit zijne vertrekken. — In dit eerste oogenblik zag ik alleen den *Mensch*; — de *Held* stondt toen voor mij, als BONAPARTE, van zijne krijgslieden omgeeven, op de monsterplaats staan bleef. Hier scheen hij mij anders toe, dan kort te vooren; ik wil niet zeggen beter, maar met meer uitdrukking van het gene hij is, en voor mijne minder gespanne verbeelding dagelijks meer wordt. — Een hoog zelfgevoel zijner grootheid en zijner kracht verheft zich op dit breede opene voorhoofd, met eene vertrouwende gerustheid vermengd, welke elke bezorgdheid voor zijn leven verlochent, waarmede hij van buiten met bajonetten omringd wordt. Vaste zelfstandigheid des Regentenkarakters staat onmiskenbaar aan dit manlijk voorhoofd. De blik van het diepliggend oog, 't welk kort te vooren vertrouwen toelachte, straalde nu sterker; het was de

blik

ning der ongelukkige Vriendin te geeven. Eén wensch, één wil bezielt haar allen. Elk levert 't geen zij heeft. In weinig oogenblikken is geld, of de waarde van dien, ter fomma van 4000 p. ingezameld. Met deze kleine fchat ijlt het edele Meisjen naar de fcheidende — „ dat „ behoort u — neem het!. en blijf bij ons!" — Deze blijft lang ftom, beftormd van haar innig gevoel van bewondering, van vreugde, van dankbaarheid — en van haar onvermogen om haare dankbaarheid uit te drukken. — Nu grijpt zij eene fchaar, fnijdt eenige lokken van haar fchoon hair af; „ ach!" roept zij, in de armen haarer Geliefden; „ ach! ik ben zeer arm! Dit „ is alles wat ik u kan aanbieden; neemt het, tot een „ aandenken van mijn vuurigen dank!"

Het *Nationaal Instituut* een en andermaal intreedende, *vondt hij het zwakker dan voorheen, fchoon het* niet *aan werkzaamheid ontbreeke. Van de voornaamfte* daar werkzaame Perfoonen, zijne Vrienden, *vinden wij* hier kenfchetzen, als LACEPEDE, LA PLACE, DOLOMIEU, GREGOIRE, SIEYES. — De *Tuin der Planten;* veel vondt hij daar verbeterd, alsmede in het *Mufeum*, waar egter nog veel ter volmaakinge overfchoot. Hij zag daar der Leeuwen Moeder *Conftance*, eene zuster van den fchoonen *Afrikaanfchen* Leeuw *Marko* genoemd, kort naa de geboorte van twee Leeuwinnen. „ De grootte van deze jonge Dieren, op den eerften dag van hunne geboorte, bedraagt, van de fpitze der fnuit tot aan *den* wortel van den ftaart, 1 voet en ½ duim *Hamburger maat.* Deze zelfde Leeuwin wierp voor acht *maanden, onder* een vreeslijk gebrul, drie Leeuwen (*thans* hadt zij het uur der fmerte geduldig, zonder eenig geluid te geeven, doorgeftaan); aan deze Leeuwen hadt men de oorlogsnaamen *Marengo, Fleurus* en *Jemappe* gegeeven. Elf weeken zoogde zij haare jongen, welke zij vier maanden gedraagen hadt, en gaf hen toen van haare vleeschportie te vreeten. Onbehulpzaam liggen twee van deze welgemeste jonge Leeuwen van den Parijfchen ftam, het grootfte gedeelte van den dag flaapende, in hunne loge, of zij ftaan dom en onbeweeglijk met hangende koppen. Men ziet het hunne geheel plompe houding aan, dat zij in de gevangenis, onder eene vreemde luchtftreek, zijn gebooren, en de moedermelk niet in de Afrikaanfche woestijne dronken. De derde jonge Leeuw is gefneden, en zolt met vrij wat moeite met zijnen metgezel, eenen *poe-*

del,

del, in een open klein hof rond. Men zegt dat hij hitsiger is dan zijne manhaftigere broeders."

Schouwburgen, Operas, en derzelver voornaamste uitvoerders, leert ons de achtste Brief, op verre na niet ten voordeele der tegenwoordigen, kennen. — Het verlustigend Burgerfeest van den veertienden Julij woonen wij, als 't ware, bij, in den negenden Brief. Alsdan staan de groote Schouwburgen open, en verleenen eenen vrijen toegang. Bij de beschrijving van dit gewoel, 't welk bij het ophaalen des voorhangzels ophoudt; „ Het is," merkt onze Reiziger op, „ in de daad te bewonderen, met welk een fijn gevoel deze, in zijne buitenste vormen zoo ruwe, *Parijsche* hoop, bij zulke openbaare Schouwspelen, elke schoone plaats opvangt, en elk goed gespeeld tooneel zijne goedkeuring betaalt. Ervaarene Tooneelspeelers verzekeren, dat het gevoel dezer menschen veel naauwkeuriger is, dan dat van het gewoon Publiek; en verre daar van daan, dat zij dezelve zouden verwaarloozen, treeden zij veeleer met genoegen voor hen ten tooneele." — Vrolijk is de beschrijving van veele bijzonderheden, afgewisseld door aanmerkingen, op den toenmaaligen tijd slaande.

Breed onderhoudt de Briefschrijver, in zijnen tienden Brief, den Leezer, op eene aangenaame wijze, met de veelvuldige bijzonderheden, die zich aan hem opdeeden in zijne wandeling na de voorstad *St. Germain*; — in even denzelfden stijl is de elfde Brief ingericht om hem de noordlijke *Boulevards* om te leiden. „ Van het Plein der Eendragt af tot aan den omtrek des Tempels, en de voorstad van dezen naam, zijn de *Boulevards*, een waar Panorama van *Parijs*; de altijdduurende markt van duizend waaren der kunsten, der weelde, der mode, der dagelijksche benoodigdheden van alle gereedschappen voor de middelklassen der *Parijsenaars*; het vereenigingspunt van Schouwburgen, van allerlei vertoonplaatzen, van Dans- Speel- en Koffijzaalen, van vermaaklijke plaatzen voor alle tijden van den dag, voor alle klassen, voor allerlei jaaren, en voor elke kunne." — Wat heeft men van een Schrijver als MEIJER over alle die bijzonderheden niet te wagten? — De Panoramas van *Parijs* en *Toulon*, en de begochelende spelen van ROBERTSON, die Heltooneelen en Geesten vertoont, verdienen en verwerven zijne beschrijving. Wij vermelden alleen, hoe, volgens hem, twee *Americaanen*, FULTON en JAMES,

 de

de Panoramas eerst in *Parijs* ingevoerd, en de Schilders FONTAINE, PREVOST en BOURGEOIS dezelve geschilderd hebben. Hij voegt 'er bij, „ dat de zucht tot nieuwigheden den wellnidenden naam van *Panorama*, te *Parijs*, eenen anderen kwalijk klinkenden naam aan de zijde geplaatst heeft, waarvan de zaak reeds lang bekend was. *Pansterorama* heet een, in het *Pavillon d'Hannovre* ten toon gesteld, gezigt van de Stad *Lyon* en haaren omtrek in verheven houtwerk. De tafel is zeventien voet lang, tien breed, en omvat eenen omtrek van agt *Fransche* mijlen in de rondte. De huizen zijn drie duim hoog, en het geheele werk is tot in de geringste kleinigheden van de groote en kleine straaten, der boomen en voetpaden in de velden, met onbeschrijflijke zorgvuldigheid en naauwkeurigheid uitgevoerd. Doch de werktuiglijke vlijt is meer te bewonderen, *dan de vrije kunst aan het Basrelief* van het *Pansterorama micrastereique — zoo als de Maaker*, met vindingrijke kunst in de woordvorming, *zijn werk noemt*, om de zwaare spraakwerktuigen der menschen in onuitspreekbaare naamen te oefenen."

De twaalfde Brief brengt ons te *Versailles*, zo zeer van den oorspronglijken aanleg afgeweeken; schoon het vieren van den veertienden Julij 'er leevendigheid aan bijzette. Hoe veel veranderd vertoonen zich *Trianon*, het *Park van St. Cloud*, *Bellevue* en *Bagatelle!* — De Avondgezelschappen te *Parijs* bevielen hem niets, noch ook het stadverblijf: zonder de nabijzijnde afbreeking van zijn verblijf, door eene reis na het binnenste gedeelte van *Frankrijk*, zou hem, na zeven weeken aldaar te hebben doorgebragt, het langer vertoef naauwlijks draaglijk geweest zijn. In die buitenlugtscheppingen beklaagt hij zich over de naargeestigheid der Dorpen.

Eer hij *Parijs* verliet, woonde hij nog een Pleitgeding bij, en het volvoeren van de straf met de *Guillotine*. Hij besluit deezen dertienden en laatsten Brief met de opgave van zijnen Reisweg; daarmede aanduidende, wat wij in een volgend Deel te wagten hebben: „ Aan de *Garonne*," schrijft hij, „ spreeken wij elkander weder. Ik hoop ook aan de *Rhone*, indien mijn goede beschermgeest het wil." Zijn oogmerk is, om van *Bourdeaux* op *Montpellier*, *Nismes*, *Marseille* en *Toulon* te gaan; dan van *Avignon* de *Rhone* op na *Lyon*, en zoo na *Parijs* terug. Wij verlangen, hem op die Landreize te vergezellen.

Verantwoording van SAMUEL STORIJ, *wegens zijn gehouden gedrag als Commandant van 's Lands Esquader, voor, op en naa den* 30 *Augustus* 1799. *Nevens zijne Wederlegging van de op den* 16 *Januarij* 1804 *tegen hem uitgesprokene Crimineele Sententie. Te Amsterdam, bij* J. Allart. *Beide de Deelen te zamen* 507 *bl. In gr.* 8vo.

Eenigen tijd geleden gewaagden wij van DE JONG's Verantwoording en Verdeediging wegens zijn gehouden gedrag vóór, bij en naa de Overgave van 's Lands Esquader voor de *Vlieter* (*); thans wordt die voor den Lande zo schandelijke als schadelijke Gebeurtenis, in volle grootte, weder voor den geest opgeroepen, door STORIJ, den Opperbevelhebber van de Vloot ter *Texelsche* Reede ten dien dage. Het Vonnis, over hem, in den aanvange des Jaars 1804, uitgesproken, deedt hem tot het vervaardigen, of doen vervaardigen, deezer omslagtige Verantwoording besluiten.

Het eerste gedeelte behelst een breed Verhaal dier rampvolle Gebeurtenisse, waarin veele bijzonderheden voorkomen, die den Geschiedschrijver van dat Tijdvak, in een en ander opzigt, licht kunnen geeven, en in staat stellen, om, door vergelijking van strijdige berigten, de waarheid te agterhaalen van eene Gebeurtenis, die, hoe kort geleden, en aan den Noordlijken uithoek onzes Lands voorgevallen, egter, om de taal der Verantwoordinge, bl. 108, bij te brengen, ondanks al het daarover geschreevene, nog zo veel duisters heeft, „ dat de sluijer, die de geheele Geschiedenis deezer „ noodlottige dagen bedekt, misschien eens door de „ hand des Tijds zal weggerold worden."

Tot dit *wegrollen* kan *misschien* deeze Verantwoording strekken, wanneer de Schrijvers, die deswegen de pen op het papier bragten, en hier worden aangevallen, de pen, ter verdeediging van het door hun gestelde, opvatten: 't geen bovenal de zaak kan worden van den Heer DE JONG, die zo veel deels hadt in dit Treurspel, en eene hoofdrol speelde; daar hij verscheide keeren door den Heer STORIJ wedersproken, en geenzins op een malschen toon behandeld wordt. Diens Schrijvers

(*) Zie onze *Vaderl. Letteroeff.* voor 1804, bl. 426 en 672.

vers bekwaamheid, om de pen te voeren, zal *misschien* stoffe ter wederspraake in overvloed te verwerken vinden. Wij hebben reeds van verre vernomen, dat hij hiermede daadlijk bezig is: zo dat, om het Vaderlandsche Spreekwoord, gelijk zo veele andere van de *Zeevaard* ontleend, ten opzigte deezer geweezene Scheepshoofden te gebruiken, het wel waarheid zou kunnen worden:

Als Kok en Bottelier steeds kijft,
Dan weet men waar de Boter blijft.

Het tweede gedeelte gaat de Sententie voet voor voet naa. Te eenemaal loopt het buiten ons, hier uitspraak te doen, en te beslissen, wie gelijk of ongelijk hebbe. Alleen is het ons voorgekomen, (dit mogen wij in 't algemeen zeggen) dat de Heer STORIJ, *wat hij ook inbrenge van niet overal te kunnen weezen, en als Hoofdbevelhebber* zich ontslagen te achten *van het nagaan veeler bijzonderheden*, die hij *kleinigheden* noemt, voor rekening van Onderbevelhebberen komende, te weinig acht gegeeven hebbe op 's Volks ongezinden geest ten strijde, in den aanvange: eene ongezindheid, die zich althans niet hadt mogen verbergen voor het oog van eenen, die zulk een reeks van jaaren den Lande gediend hadt, en wel bewust behoorde geweest te zijn van 's Volks geestneiging; en egter, blijkens zijn eigen verhaal, zo lang onkundig bleef van 't geen 'er vooraf, aan *boord* van een en ander Schip, door *Oranjegezinden* bestaan was, ter opruijinge des Scheepsvolks, *enz. enz. enz.*

Doen *sterke betuigingen* veel en alles af, dan is de Heer STORIJ grootlijks verongelijkt, en onregtvaardig gevonnisd; doch *meer* dan deeze zijn 'er noodig; en of het *meerdere* in dit dikke Boekdeel te vinden is, twijfelen wij grootlijks.

In eene Aanteekening, bl. 37, geeft STORIJ te verstaan zijn hooggaand misnoegen tegen de addertong van den nijd en laster, die, in zijn gehouden gedrag te *Hellevoetsluis*, in de hachlijke dagen van 1795, gezogt heeft zijne eer te belaagen. Doch herinneren wij ons het daar voorgevallene te regt, dan zal de dringende aanschrijving des *Franschen* Adjudant-Generaals MALHORE, ten dien dage, *misschien* zo sterk op hem gewerkt hebben, als, in het geval ter *Texelsche* Reede, de ontzettende vertooning en de handelwijze der *Engelsche* Vloot. Dan

wij

schrijven geene Wederlegging, maar slegts eene
ekäankondiging, welke wij, daar STORIJ ook het
orgevallene met LUCAS aanhaalt, besluiten met de
els:

Daar zal een STORIJ LUCAS *worden,*
De Vlieter zijn Saldanha-baai. (*)

(*) A. LOOSJES PZ. *Het Vaderland aangevallen en verlost.*

---

e Mensch een volmaakbaar Wezen. Redevoering. Door HENDRIK HARMEN KLYN. *Te Amsteldam, bij* P. J. Uylenbroek. 1805. *In gr. 8vo. 42 Bladz.*

Ook de Heer KLYN heeft de grondtrekken der *Critische* Wijsbegeerte voorgedragen, zoo als men dezelven, nts de meerdere gemeenzaamheid dezer denkwijze in ns Vaderland, al zeer dikwijls in Redevoeringen ontmoet heeft. Belangrijk acht *Recensent* het, dat men rachte de eerste beginzelen eener Wijsbegeerte, welke oo verre van de vroegere denkwijzen afwijkt, door gedurige herhaling onwrikbaar vast te leggen: maar hij reest, dat deze gedurige herhaling verveling zal wekken ij het publiek, waarvoor *Recensent* echter deze Redevoering wenscht te bewaren. Ten dien einde kan hij zeggen, lat de Redenaar het belangrijkste onderwerp, *den mensch* iamelijk, *een volmaakbaar wezen*, ten voertuig der *Critische* grondbeginzelen gekozen; dat hij dit onderwerp eer geregeld behandeld en met eenen Lierzang besloten heeft, die al zeer opmerkelijk is, wanneer men *Recensent* naar waarheid heeft verzekerd, dat dezelve de allereerste dichtvrucht is van den geest des Heeren KLYN.

Hoort gij, van ver, dat schriklijk ruischen?
 Het galmt door woud en velden heen.
Hoort gij den Stroomgod dondrend bruischen?
 Geen berggevaarte stuit zijn schreên.
'k Zie hem door dijk en dammen breeken;
Verlaaten en verdelgde streeken
 Zijn 't spoor, waar langs hij woedend snelt.
Hij stuwt verwoesting voor zich heenen. —
Van waar zal de Aard de magt ontleenen,
 Die aan zijn woeden paalen stelt?

Nog veel afzichtiger tafreelen
  Vertoonen zich in 't zwart verschiet —
Nog ijsselijker schriktooneelen
  Zijn 't, die 't verbijsterd oog *dan* ziet,
Wanneer der driften woede aan 't branden
't Bloed kooken doet door de ingewanden,
  Als 't vuur, dat in den Etna woedt,
Dat eindlijk, schriklijk losgebroken,
Heel de Aarde van een vuur doet rooken,
  Dat alles wegteert door zijn' gloed. —

Men heeft waarlijk moeite, zich verzekerd te houden, dat dit de allereerste zang van eenen Dichter is. Eene nieuwe ontwikkeling der denkbeelden en het zielverheffende gevoel van 's menschen adel in en door de *Critische* Wijsbegeerte mogen geacht worden de eensklaps geopende bron te zijn voor deze lang verscholene begaafdheid, die zich nu meer en meer oefene en beschave, daar zij den Heere KLYN, in het oog van den *Recensent*, nog meer fortuin belooft als Dichter, dan wel als Redenaar; gelijk ook maar zelden dezelfde perzoon in beide opzigten schijnt te kunnen uitmunten.

Godsdienstige Redevoeringen en Aanspraken voor Jongelingen, uitgegeven door AUGUST HERMANN NIEMEIJER. *Naar het Hoogduitsch. Te Leeuwarden, bij* P. Wiarda. *In gr. 8vo. 294 Blz.*

Een kort *Voorbericht* van den Nederduitschen Uitgeever, voor dit Werk geplaatst, doet ons besluiten, dat verscheiden handen aan hetzelve gearbeid hebben. „ De beroemde Uitgever," leezen wij, „ voegde bij zijnen arbeid ook dien „ van zijne Amtgenooten, welke, in het *Kweekschool van Jongelingen* te HALLE, met hem de loflijke gewoonte hadden, „ om, benevens het onderwijs in taal en wetenschappen, „ de gevoelens van Godsdienst en Zedekunde, door afzon„ derlijke REDEVOERINGEN, *des morgens* en *avonds* gehouden, „ bij hunne Kwekelingen in te boezemen en te versterken, „ met ênen, voorzeker gewenschten uitslag, waarvan hij in „ zijne Voorreden het aangenaamst naricht geeft, enz." Waarom wordt ons deeze Voorreden van den Hoogduitschen Uitgeever niet medegedeeld? Al wat uit de pen van den beroemden NIEMEIJER komt, is onzer aandacht waardig; en wie zoude een aangenaam bericht van de lofwaardigste poogingen, en van derzelver gewenschten uitslag, niet met vermaak gelezen hebben? Misschien zouden wij dan ook eenige meerdere bij-

zonderheden zijn gewaar geworden omtrent de gelegenheden, waarbij de *Redevoeringen*, en waarbij de meer beknopte *Aanspraken*, die het laatste gedeelte des Werks uitmaaken, pleegen gehouden te worden. De laatste, zegt ons bl. 201, zijn gedaan, *bij het Begin en Einde van den Dag, en bij andere Gelegenheden*. Sommige dier *gelegenheden* kunnen wij nagaan uit het bijzondere Opschrift van elke *Aanspraak*. En zo staat het ook met de breedere *Redevoeringen*. Omtrent dit alles, omtrent het bovengemelde Kweekschool zelve, hetgeen, zo als uit sommige der Redevoeringen blijkt, eene soort van laagere School is, waarin Kinderen en aankomende Jongelingen tot de Academische Oefeningen opgeleid en voorbereid worden, en omtrent meer andere dingen, zouden wij uit de Voorreden van den Heere NIEMEIJER waarschijnelijk meerder licht hebben gekregen; maar zeer zeker zoude het *naricht* van den *gewenschten uitslag* deezer poogingen zo wel den Nederduitschen Leezer in het algemeen *aangenaam* zijn geweest, als het zulks was voor den Vertaaler. Doch dit is nu wederom niet anders: wij moeten onzen Leezeren bericht doen van het Werk, zo als wij het voor ons hebben.

Het eerste en grootste gedeelte des Boeks dan bevat Twaalf Redevoeringen. De Eerste handelt *over den voortreflijken Invloed ener vroege Godzaligheid op het gehele leven van den Mensch*, en is recht geschikt om een Werk van deezen aart te openen. De voordeelen eener *vroege godzaligheid* worden hier getoond — *Vooreerst met betrekking op* [l. *tot*] *het geluk van den jeugdigen leeftijd zelve*. 1. „ Vermindert zij de menigvul„ dige gevaren, waaraan de jeugd is blootgesteld," en waarvan hier eene beknopte, bevattelijke en treffende beschrijving wordt gegeven, bl. 3. 2. „ Zij vermeerdert aanmerkelijk het „ vreugdevol genot der jeugdige jaren," bl. 6. 3. „ Zij is „ zeer dienstig om den Jongeling te vormen tot een nuttig „ mensch en burger in de Maatschappij," bl. 7. — *Ten Tweeden*, de vroege Godzaligheid heeft de voordeeligste uitwerking *in de jaren van den mannelijken ouderdom*, bl. 9. Dit Deel wordt korter behandeld dan het voorgaande; maar echter genoeg gezegd tot overtuiging van elken nog niet bedorven Jongeling. — Breeder is de *Derde* Afdeeling, beginnende bl. 11, en strekkende tot bewijs, dat „ het loon ener vroege deugd „ ons volgt *in enen grijzen ouderdom*"... dat, „ offschoon „ ene vroegtijdige, godsdienstige deugd ons geen uitsluitend „ recht" [ware *verzekerde verwachting* hier niet beter geweest?] „ op een lang leven verschaft, zij het nogthans is, „ die, wanneer Gods wijsheid en liefde ons deze grotere „ loopbaan op aarde toelegt [l. toeleggen], derzelver voorrechten en genoegens doet genieten, en... de daarmede „ verbondene moeilijkheden... helpt dragen," bl. 12. — *Eindelijk* „ is de vroegtijdig en langdurig beoefende godza-

„ ligheid.. zeer voortreflijk in de *laatste* ogenblikken des le„ vens, in de ernstige ure des doods;" bl. 14. Hierop volgt eene roerende vergelijking van het sterfbedde der geenen, die hunne vroegere jaaren, al waren zij juist geene booswichten, verwaarloosden, met dat van hun, die van de jeugd af met een oprecht hart voor God geleefd hebben. Een woord van opwekking sluit de Redevoering, welke door een *kort gebed* gevolgd wordt.

De Tweede Redevoering is *Over de achting des Jongelings jegens het Oordeel en Gezelschap van Oude en Verstandige Lieden.* De Inleiding is genomen van des Spreekers bezorgdheid over den toekomenden toestand van *geluk* of *ongeluk*, *braafheid* of *boosheid* zijner Leerlingen. Onder de hulpmiddelen om hen met wijsheid te wapenen, en tegen gevaaren te beveiligen, is één, reeds door JESUS SIRACH, H. VI: 35, 36, aangewezen, en door ons genoemd in het Opschrift der Redevoeringe (*). — „ *Waarin vertoont zich deze achting*," is *de vraag*, die in de *Eerste* Afdeelinge beantwoord wordt. Niet in het vlieden van, *of onverschillig zijn omtrent*, *de verkeering* met jonge luiden — dit zoude verkeerd zijn, en van des Jongelings hart of hoofd een ongunstig denkbeeld geeven, bl. 21 — maar 1. door, „ *in alle gevallen*, *waar in het op de on*„ *dervinding aankomt*, *het oordeel van oude verstandige Lieden* „ *te stellen boven dat van jonge menschen zonder ondervinding*." bl. 23. — 2. Door „ *in alle twijfelachtige gevallen den raad* „ *van bejaarde Lieden boven dien van jonge en onervarene* „ *menschen te stellen*, *en zich daar na te gedragen*." bl. 25. — 3. Door „ *dat de Jongeling de verkering en kennis met ver*„ *standige en goede menschen zoeke*." bl. 27. — 4. „ Een „ vierde bewijs voor [l. van] deze achting" is te vinden „ in de *waardij*, *welke men toekent aan hunne* [der verstandi„ gen] *goedkeuring*, *en den voorrang*, *dien men hun boven* „ *jonge*, *onverstandige bekenden geeft*." bl. 29. — Eene tweede Afdeeling beantwoordt de vraagen: „ Wat kan men *van* „ *zulk een Jongeling denken*, *welke verwachting kan men van* „ *hem opvatten*, *wat is van hem te hopen?* — 1. Men kan... „ met reden denken, dat hij een helder verstand, een edelen „ geest en ware liefde voor zijn eigen welzijn heeft, derhal„ ven alle die eigenschappen bezit, welke den Jongeling ten „ hoogsten achtingwaardig maken." bl. 31. — 2. „ Men „ mag van hem *verwachten*," (het hoopen is hier onder begrepen) „ ja... men kan met zekerheid van hem voorspel„ len, dat hij eens een *gelukkig* man, en, zo God hem dit

„ voor-

(*) [Bladz. 21. staat hier *de Achting jegens ..... verstandige en goede Lieden.* — *Bejaarde* schijnt hier te ontbreken: maar of deeze misslag den Schrijver dan den Vertaaler te wijten zij, kunnen wij niet beslissen.]

„ voorrecht" (t. w. het voorrecht van een lang leeven op aarde, dat wel had mogen uitgedrukt worden) „ gunt, een „ *eerwaardig* grijsaard worden zal." bl. 33. — Dat ieder van deeze onderdeelen met meerdere uitvoerigheid worde voorgedragen, zal de Leezer wel bevroeden, en wij kunnen hem verzekeren, dat zulks, niet alleen in deeze twee eerste, maar in alle volgende Redevoeringen, geschiedt op eene duidelijke, bevattelijke wijze, recht geschikt voor een Kweekschool van Jongelingen van eenigzins onderscheiden jaaren, welker sommigen bijkans tot aan het tijdperk der Academische studien, anderen nog niet zo ver gevorderd zijn. De stijl is eenvoudig, zonder ooit tot het platte of laage te vervallen. Kortom, en Inhoud, en Voordracht zijn zoodanig, als men ze, bij zulke gelegenheden, mogt verwachten van den menschkundigen NIEMEIJER, en van deszelfs Amptgenooten.

Gaarne zouden wij op deezen voet voortgaan, en van ieder deezer Redevoeringen eene schets voordraagen. Ook was dit eerst ons oogmerk: maar ons bericht zoude dan veel te groot worden voor de ruimte, waaraan wij bepaald zijn. Wij zullen daarom enkel de Opschriften der overige opgeeven, waaruit de Leezer over het gewicht der verhandelde onderwerpen zal kunnen oordeelen. Hier zijn zij. III. *Over het aanbelang van een heilzaam aandenken aan afwezende Ouders en Vrienden.* IV. *Over den heilzamen invloed des Jongelings op de verbetering zijner medeleerlingen.* V. *Over de waardij der oprechtheid, betoogd door ene vergelijking met het tegendeel* [l. *tegengestelde*]. VI. *Over het leerzame, dat in de herinnering aan den lijdenden Verlosser voor nadenkende Jongelingen opgesloten ligt.* VII. *Over den Invloed van den Godsdienst op de veredeling der zinlijke genoegens.* VIII. *Over de Zelfskennis.* IX. *Over de eigen schuld aan menschlijke zwakheden.* (Eene zeer leezenswaardige Redevoering, bijzonderlijk in het geen de Schrijver, bl. 146 env., zegt van *overdrevene aandoenlijkheid*, of een *sentimenteel gestel*, als schuldig aan de verzwakking van ziel en lichaam. Na onderscheid gemaakt te hebben tusschen die *edele gevoeligheid*, welke tot eene deugd kan gevormd worden, en het geen men gewoonlijk een *sentimenteel gestel* noemt, vervolgt hij dus: „ Men zou niet geloven „ hoe ziel en ligchaam door dit sentimentéle verslapt wor„ den. Het is een wezenlijk vergif voor een schepzel, „ dat gevormd werd om werkzaam te zijn en het goede te „ bevorderen ..... Het is gevaarlijker dan sterke dranken, „ de roes, welke deze veroorzaken, kan men nog uitslapen; „ maar de dronkenschap, welke het sentimentéle veroor„ zaakt, neemt steeds toe en stijgt somtijds tot waanzinnig„ heid (*). Die sentimenteel is, onderhoudt, kweekt in zijn „ bin-

(*) Moest dit niet zijn *krankzinnigheid*? Is *waanzinnigheid* niet eerder Hoog- dan Nederduitsch?

„ binnenst een verterend vuur, hij *gebruikt gene middelen* „ om het uit te blusfchen, onttrekt zich *aan* alle bezigheden, welke de begocheling zijner ziel *konden* doen op„ houden. Alles wat zijne verbeeldingskracht *nog meer* ver„ hit en het verftand in verwarring brengt, is *hem het lief*„ fte ..... Te werken, nuttig te worden, alle *krachten in te* „ fpännen, anderen te helpen, te dienen, dit alles *ftrijdt te*„ gen den aard ... van enen fentimentélen. Hij *kan niets* „ doen, dan zuchten, over belagchelijke kleinigheden *tranen* „ ftorten èn bij het gezicht van de minfte elende bijna in „ flauwte vallen; maar zich zelven aan te grijpen en ter red„ ding van elendigen wonderen van liefde en barmhartigheid te „ verrichten, dat kan wel een edele, van werkzame menfchen„ liefde doordrongen LEOPOLD (*), maar geen fentimentéle „ doen. Voorzeker, indien men *zijn hart in zulk ene over*„ *drevene* aandoenlijkheid baadt, als men *zich gewent bij het* „ *uitbotten van elken bloemknop, bij het verwelken van ie*„ *der roosjen, bij het befchouwen der bleke maan, met één* „ *woord bij iedere kleinigheid zulk een teder gevoel te heb*„ ben, dan wordt men eindelijk een zwakzinnige *zot*; *dan* „ verwekt het fuifen van den wind door een fchuifraam reeds „ hartkloppingen, dan heeft men op het minfte voorval, dan „ weet men zich in verlegenheid niet te redden, dan verliest „ men bij alle gevaren de tegenwoordigheid van geest en in „ het ongeluk al zijnen moed." —— Wij hebben, door dit uitvoerige ftaaltjen, de wijze van voorftellen van den Heere NIEMEIJER willen kenbaar maaken. De Leezer kan 'er ook uit zien, dat de Vertaaler, in zijne fpellinge, bij uitftek zuinig is in het gebruiken van Klinkletteren. Thans willen wij voortgaan.) X. *Waarfchouwing om voorzichtig te zijn in alles.* (Een zeer ongelukkig voorval gaf aanleiding tot deeze Redevoering. Een jöngeling van 14 jaaren had, om *eenen huiduitflag* fpoedig te geneezen, *rottenkruid* gekoft en ingenomen, en moest deeze onvoorzichtigheid, niettegenftaande alle aangewende moeite om hem te redden, met den dood betaalen.) XI. *Over de Voorzichtigheid van den Jongeling met betrekking tot de Vrijheid.* XII. *De Godsdienst het beste middel om vrij te worden.* (Beide deeze Redevoeringen, in het jaar 1794 gedaan, ftrekken ter waarfchouwinge, zo tegen verkeerde denkbeelden van Vrijheid in het Burgerlijke en Godsdienftige, als tegen het misbruiken der Academifche Vrijheid.)

Op de Redevoeringen volgen 24 *Korte Aanfpraken*, waarvan wij alleenlijk de onderwerpen zullen aanftippen. —— *Nadenken over God den Alwetenden en Alomtegenwoordigen.* — *De Genoegens der Deugd.* — *Over het Avondmaal.* — *De Gewoonte.* — *Over de Verwijfdheid.* — *Waarfchouwing tegen Spotzucht.*

(*) [LEOPOLD, de beroemde Brunswijkfche Prins, die, om ongelukkigen te redden, zijn leeven in den Oder verloor.]

t. — *Gelijkvormigheid van Karakter.* — *De Waarde van Tijd.* — *Gedenk aan het Einde.* — *Het Voorledene en Toekode.* — *De Waarde van Godsdienstige Bijeenkomsten.* — *De erkerige Invloed van den Godsdienst op ons Beroep.* — *Het volg.* — *Beschouwing der Natuur.* — *Het Vervolg.* — *Over Verdraagzaamheid.* — *Over te veel en te weinig Slaap.* — *rflijkheid en Onsterflijkheid.* — *Aandenken aan Jesus.* — *aprijzing van den Bijbel.* — *Over de Waarde van Dienst-en.* — *Bij het Einde van een vrolijken Dag.* — *Des Mor-s.* — *Des Avonds.*

Tot lof van dit waarlijk uitmuntende Werk zullen wij niet el zeggen. De naam van NIEMEIJER is ook in ons Vaderd te beroemd, om onze aanprijzing te behoeven. Gerustlijk tven wij het zelfs meer Bejaarden aanbeveelen. Maar voor-zullen jonge luiden hier eenen schat aantreffen van voor n hoogstnuttige Lessen en Waarschouwingen, op eene duilijke, hartelijke en uitlokkende wijze voorgesteld.

Ook de Vertaaler heeft doorgaans zich wel gekweten van inen plicht. Eenige aanmerkingen hebben wij onder het zen gemaakt. In de Geslachten der Naamwoorden kon-hij somtijds naauwkeuriger zijn. *Wellust*, *aanleg*, *harts-cht*, *trek*, *hoofdtrek*, *dorst* komen bij hem voor als *vrouwe-k*: *Vlijt*, daartegen, en *kracht* als *mannelijk*. Wanneer een *Verkwoord* behoort bij twee *zelfstandige Naamwoorden*, voor-welke door *en* zijn aaneengekoppeld, moet, onzes ach-ns, dat *Werkwoord* in het *Meervoudige* staan. Hier leezen wij, zijne eerlijkheid en goede trouw, die hem ieders vertrouwen *verschaft.*" b. 11. r. 3. En dergelijke voorbeelden vindt en meer. Somtijds staat *om*, daar *van*, of ook wel daar *te-en* diende te staan. B. v. bl. 44. reg. 11. „ Het pijnlijke gevoel *om* ontvangene weldaden niet te kunnen vergelden, is ulieden niet onbekend." bl. 55, r. 3. v. o. — „ Gijlieden bewaard zult worden om de wezenlijke waardij van deze medewerking verkeerd te beschouwen of te beoordelen." Zoude dit niet beter zijn „ tegen het verkeerd beschouwen of beoordeelen van de waardij deezer medewerking?" Eens of tweemaal schijnt de Vertaaler misleid te zijn door de overeenkomst in klank van sommige Hoogduitsche en Nederduitsche woorden, welke desniettegenstaande in betekenis aanmerkelijk verschillen. Bl. 124, r. 16 en 19, zoude, naar onze gedachten, in plaatze van *ligtvaardigheid*, beter passen *ijdelheid*, welken zin, indien wij ons niet bedriegen, het Hoogduitsche *leichtfertigkeit* ook zeer wel duldt. Zekerder zijn wij nogtans, dat bl. 31, r. 5. v. o. voor *onbekwamen* moet staan *ongemaklijken*, de rechte betekenis van *unbequem*. Het verwondert ons, eindelijk, hier bl. 149, r. 16, eene spraakwending te vinden tot onze NEDERLANDSCHE JONGELINGEN. Is dit een invoegsel van den Vertaaler? Of heeft hij geoordeeld,

deeld, in het Werk, dat hij, ten dienste van onze Natie, wilde, de *Duitschers* in *Nederlanders* te moeten veranderen. Het laatste dunkt ons waarschijnelijk. Maar dan ware het beter, de *Duitschers* in den tekst te behouden, en in eene Aanteekening te zeggen, dat ook de *Nederlanders* het gestelde wel mogten in acht neemen. Dezelfde aanmerking geldt voor bl. 139, r. 9. —— In eenen tweeden druk, welken wij dit nuttige Werk van harte toewenschen, kunnen deeze kleine misvattingen gemaklijk verbeterd worden.

Het Mededogen, in vier Zangen van den Abbé DELILLE. *Naar het Fransch door* J. IMMERZEEL JR. *Te Amsterdam, bij* J. Allart. *In gr. 8vo.* 191 *bl.*

De overbrenging van zodanige kunststukken is een moeilijk werk; echter is dit hier den Dichter IMMERZEEL bij uitnemendheid wel gelukt; en het is onmooglijk, dat men deze navolging zowel, als het oorspronglijke, zonder roering, zonder diepe roering ten goede, lezen zou. De strekking van het Dichtstuk is het opwekken, versterken en veredelen van het dierbaar, zo menschlijk, medelijdend gevoel; ene edele poging! en ene nodige poging bij zo vele menschlijke ellende, en zo vele verdoving van zulk een natuurlijk en zalig gevoel. Menschlijke ellende vinden wij hier op iedere bladzijde roerend en dichterlijk getekend; en men verwacht wel van zelve, dat de jongste ijslijke tonelen in het zo zeer gefolterd Vaderland van den Dichter, nog onlangs het algemene voorwerp der menschlijke mededogenheid, hem de meeste en treurigste herinneringen geven moesten — de meeste en overvloedige voorwerpen voor zijn uitmuntend en stout penseel. De Dichter voelt dit zelve, als hij den *derden* Zang aldus begint:

Moet ik dan steeds, om uw geschiednis af te malen,
Mij, ô Meêdogen! tot der Gallen-ramp bepalen?

Intusschen vindt men hier toch ook andere tonelen, treffend en schoon getekend. De Dichter begint met het voortreflijke en menschlijke van deze deugd; — bepaalt ons bij de ellende van het redeloze dier; — komt dan op de dienstbaarheid en den slavenstand; — de ellende bij bloedverwanten, of dierbare vrienden, — en toont de armoede eindelijk als het voorwerp van het aandoenlijkst mededogen, daar hij zijnen *eersten* Zang met de treffende tekening sluit van de redding en vreugd van een waardig gezin, dat door de vlammen geheel bedorven was:

Het

hart van 't schreijend paar zoekt vruchteloos naar woorden;
klanken sterven op de sidderende tong,
of 't gevoel hen tot verstomming doemde en dwong.
: alles vreugde en dank; de zorgen zijn verdwenen;
en hun jongste telg ontlast het hart door wenen,
r 't zweep noch drijfstol, heel zijn' schat, niet wedervindt;
n nood! reeds wordt de wensch bevredigd van het kind.
vangt weêr de arbeid aan; ik hoor de klosfen draaijen, enz.

De *twede* Zang leidt ons in de Kerkers, bij allerlei soort van elukkigen, en misdadigers; — brengt ons in *Botanybaai*; doet hulde aan den edelen HOWARD; — leidt ons rond in vele liefdadige Gestichten; — brengt ons bij den Vonde- ;, — en doet ons al het ijslijke gevoelen van den Krijg, Burgerkrijg vooral. In den *derden* staan wij daar midden de Fransche Omwenteling; zien al de ellende; de ellende den Koning en het Koninglijk Huis, — en tevens de tref- dste stalen van menschlijk medelijden en menschlijke groot- d. De *vierde*, eindelijk, toont ons voorwerpen van medc- end gevoel bij de ongelukkige verdrevenen van den va- lijken grond; maar verkwikt ook tevens het hart, door lding van verkwikkende laafnis, hulp, en eindelijke uit- mst. — Ziet daar iets van den inhoud: onmooglijk is het, ere bijzonderheid ook maar aan te stippen; men moet zo- nig een Gedicht zelve lezen en herlezen, en men zal de me- gvuldige schoonheden gevoelen zonder enige aanwijzing.

Achter deze Zangen zijn enige *Aantekeningen* gevoegd, die mmige uitdrukkingen, gegevene toespelingen en wenken op- lderen. Ene dezer Aantekeningen willen wij afschrijven; zij of ons bijzonder, en is ene waarschuwende les, tot welk en hogen trap het volk zijne godsdienstige gevoelens, en al at het te voren heilig was, kan verzaken, en in de daad d verzaakt, toen het 't ongelukkig werktuig en zelve het ichtoffer van zijne beulen was. Die Aantekening luidt dus:

„Het schijnt dat de rampspoeden van Frankrijk vermeerderd jn, naarmate het volk zedelozer werd, en zich verder van en dienst onzer voorvaderen verwijderde. Wij zijn in de elegenheid geweest, een zeer merkwaardig stuk te bekomen, estaande in een extract uit de registers der algemene verga- ering der *sectien Poissonniere*, van den 5 Sept. 1792, *het ierde jaar der vrijheid, het eerste der gelijkheid.* De priester an *Saint-Laurent* had de sectie aangeschreven en uitgeno- igd om deel te nemen aan eene lijkplegtigheid, te vieren ter ere der gesneuvelde Patriotten op den 10 Augustus. Zie hier et antwoord, dat de sectie, bij monde van haren voorzitter, an den priester gaf.

„ Is gehoord de voorlezing van een' brief van den priester „ van *Saint-Laurent*, daar bij de vergadering uitnodigende

„ om

„ om deel te nemen aan den lijkdienst voor onze op den 10
„ Aug. laatstleden gesneuvelde broederen. *De* vergadering,
„ overtuigd dat het eindelijk tijd is de taal der rede te spreken, heeft besloten dat hem het volgende antwoord zal
„ worden gegeven:

„ De martelaars der vrijheid, onze brave broeders, op den
„ 10 Aug. voor het vaderland gestorven, hebben *niet nodig*,
„ mijnheer, verschoond of aanbevolen te worden bij een
„ rechtvaardig, goed en barmhartig God. Het bloed, dat zij
„ voor het vaderland vergoten hebben, wischt alle hunne
„ misstappen uit, en geeft hun recht op de weldaden der
„ Godheid.

„ Hoe! wij! wij zullen God bidden onze broeders niet tot
„ de straffe des vuurs te veroordelen? alsdan zouden wij Hem
„ beledigen, Hem lasteren; alsdan zouden *wij* Hem zeggen,
„ dat Hij het wreedste, het ongerijmdste, het bespotlijkste
„ van *alle wezens was*.

„ *God is rechtvaardig, mijnheer, bij gevolg genieten onze*
„ broederen *eene volkomene gelukzaligheid, welke door niets*
„ te verstoren is. Slegte burgers kunnen *hier alleen* aan
„ twijfelen.

„ Vertoon ons op uwe altaren de roemrijkste slagtoffers der
„ vrijheid, gekroond met bloemen, de plaats bekledende van
„ *S. Crepin* en *S. Cucufin*. Hef vrijheidsliederen aan, in
„ plaats van die ongerijmde zangen, toegeschreven aan dien
„ wreden *David*, dat gekroond wangedrocht, de *Nero* der
„ Hebreeuwen, wiens minste wandaad was, de mannen te
„ doen ombrengen, om te veiliger in de armen hunner vrouwen te rusten; alsdan zullen wij ons met u verenigen en
„ gezamenlijk den God vereren, die de natuurdrift en de
„ liefde der vrijheid in 's menschen hart gegraveerd heeft.

DEV........., *Voorzitter*.

TAB....., *Secretaris*."

Maar wij zijn onze Lezers van het Dichtstuk zelve eene proeve schuldig; wij kiezen enen brok uit den *tweden* Zang.

Verschrikkelijker nog voor troon en onderdanen,
Ja duizendmaal meer wreed het oorlogsmonster, dat
Met overdierbaar bloed de broederhand bespat,
En, door tirannen van zijn' kluisterband ontslagen,
De burgers tegen een in 't moordgeweer durft jagen.
Dan ziet men 't menschdom op 't afschuwelijkst verneêrd;
De sterkste liefde is in den sterksten haat verkeerd;
Elk moet door handen, die hij hartlijk lief heeft, sterven;
De schreiende natuur kan geen gehoor verwerven;

Haar

[M]aar stem is heesch; terwijl de vader in zijn kind,
[D]e vriend in zijnen vriend een' dollen moorder vindt,
[E]n, ach! 't geluk van hem het verst is afgeweken,
[D]ie 't schittrendst zich verweerde of zich het meest kon wreken.
[W]ie maalt al 't moorden van den woesten legerdrom?
[G]een siddrend grijsaard ziet zich door zijn' ouderdom,
[G]een teedre kunne door haar wenen, vleien, kermen —
[G]een lijken zelfs zich door een heilig graf beschermen.
[M]en klooft den moederschoot, en, wijl de schepping treurt,
[W]ordt de onvoldragen vrucht ter wereld ingescheurd;
[D]e beulen rukken voort met glibberende stappen,
[D]aar zij de moeder met haar kind te plettren trappen,
[E]n onder 't zwaar gewigt van 't logge wagenrad
[H]et Gekwetste vaderhart, vermorseld, openspat.
[V]erbergt u, sluit, ó gij, gewijde priesterscharen!
[D]en tabernakel; ach! kost gij mij 't schouwspel sparen
[V]an al uw lijden, daar ge, op 't voorplein neêrgestort,
[I]n uw ontaderd bloed, ten dood gemarteld wordt!
Der beulen bloeddorst scheurt de borst der maagden open,
Die, knielende, nog op meêdogen durfden hopen,
Bruischt zonder weêrstand op, of moordt koelzinnig voort,
Daar 't goud, slechts als 't met bloed geverwd is, hun bekoort.
Al wat ons nog 't voorleedne in beeld en stichting meldde,
Al wat uit zijnen schoot toekomstig heil voorspelde,
Al wat den prijs verhief van 't tegenwoordig uur,
Al wat weldadigheid of 's kunstnaars scheppend vuur
Tot nut of sieraad vormde in grootsche meesterstukken —
't Moet al, tot puin gestormd, voor hunne woede bukken.
En, wordt hun oog een' trek van menschlijkheid gewaar,
Het marmer vindt een' beul, 't metaal een' moordenaar.
Als de ongebondenheid en weelde, in top gerezen,
De gramschap tergen van 't rechtvaardig Opperwezen,
Dan wordt, terwijl haar vuist den bliksem wederhoudt,
De straf van 't aardrijk aan de tweedragt toebetrouwd.
Dat Rome volk bij volk zich, strijdend, onderwerpe,
Bij ieder zege 't zwaard tot nieuwe zege scherpe —
Vergeefs! de tweedragtsslang buigt om de krijgstrofeën,
Behaald op 't wereldrond, haar kronklend ligchaam heen,
En wreekt, daar zij haar gif tot in het hart doet dringen,
Op de overwinnaars 't leed der overwonnelingen.
Zó voert misbruikte magt de slavernij ten top!..
Maar waartoe slaat mijn hand 't aloud geschiedboek op?

Vendée! op dezen naam verschrikt het Mededogen, enz.

Een paar Kunstplaten, door R. VINKELES, versieren deze Zan[g]en; waarvan de laatste ons den ongelukkigen LODEWIJK, op de[n] [k]ar, nabij het schavot, voorstelt; de andere enen braven armen

beeld der eerste Dichteren, op rede en de natuur der zaak zelve gegrond, blijft bij ons gelden, en het *Treurspel* rijst in waarde, dat daaraan meest beantwoordt. Maar *de* geheele afloop der waarlijk treurige Gebeurtenis met *Lukretia* is, door beleid des Dichters, te *Rome*; bepaalt zich *binnen* weinige uuren; en, schoon het stuk, door zijnen dubbelen titel, eene tweeërleie daad te verraaden schijnt, is nogtans, *door* den aanvang der *Zamenzweeringe* van *Brutus* te vervroegen, door de beleedigde *Lukretia* krachtig te doen medewerken aan de rechtmaatige verbolgenheid tegen het Huis van den hovaardigen *Tarquyn*, en wegens de Verlossing van *Rome*, (het einde van het leven dier Vrouwe, gelijk van het Treurspel) al het bedrijf aaneengeschakeld tot eene enkele gedenkwaardige daad van welverdiende wraakoefening. Niet minder blijven de gezegde Hoofdpersoonen, benevens de heldhaftige *Kollatinus*, de verbolgen Gemaal, en de bedachtzaam-moedige *Lukretius*, de Vader, zowel als de verwaaten en trotsche Zoon des *Dwingelands*, *Sextus*, *zichzelven ten einde toe* gelijk in hunne karakters. *Ook mangelt het, zo veel wij althans* ontwaaren mogten, in dit stuk aan geen voegzaam verband der Bedrijven onderling, aan geen wassend belang, hartroerende Tooneelen, groeiende verwarring, en eigenaardige ontknooping. Met één woord, wij loopen, als Konstrechters, hoog met dit Treurspel; en wordt de bedenking der Bestuurderen van onzen Amsterdamschen Schouwburg immer opgeheven, of elders hetzelve ten Tooneele gevoerd, dan, ten ware het aan de uitvoering mogt faalen, durven wij der Gehoorzaale een leerzaam en treffend vermaak voorspellen. Met een verhaal van *Lukretiaas* mishandeling en dood, de naaste aanleiding tot den val der *Tarquiniussen* en de *vestiging van Romes* Vrijheid, zullen wij ons verslag niet rekken; *des begeerigen* mogen of WESTERBAAN (*), of STUART (†), *of* HOOGVLIET (‡), en wie daar meer zijn, opslaan; en de kleene afwijkingen des Dichters van Geschiedkundige waarheid zullen dan voor een kundig oog blijken onder de meest geoorlofde vrijheden eene plaats te verdienen. Wij geeven liever een kort overzicht van het Treurspel.

Brutus, zijne veinzerij van krankzinnigheid afbreekende, neemt het beleid van het Eedgenootschap tegen *Tarquyn* den Dwingeland op zich tot verlossing van *Rome*, en onlangs *Lukretius* met anderen gewonnen hebbende, overreedt hij ook daartoe den aanzienlijken Krijgsoverste *Kollatinus*, Neef des Konings; hij verlangt slechts, dat eenig nieuw gruwel de uitbarsting van den opstand begunstige. De zwijgende rouw van *Lukretia* (die zich schuil houdt, en door haare Vertrouwde, of

(*) *Algemeene Historie*. D. X.
(†) *Romeinsche Geschiedenis*, D. I.
(‡) P. OVIDIUS NASOOS *Feestdagen*, B. II. bl. 65. enz.

eenen Brief, aanvangelijk werkt,) boezemt daadelijk onnstige, dan nog onzekere, vermoedens in tegen *Sextus*, foltert haaren Gemaal en Vader, door verschillende en treue aandoeningen, in het gewigtig tijdstip voor de Vrijheid *Rome*. Dus klimt de verwarring, en groeit de verontwaardiig tegen het Huis en den vermetelen Zoon vooral des Dwingeıds; die eindelijk, in den nacht naar *Rome* verreisd tot teuling der muitzucht, aan zijnen Vriend zijne vermoedens en at ontdekt tegen *Lukretia* en haar' Gemaal, met melding ner, uit woesten nijd en minijver, gepleegde schenddaad. em ontmoet *Brutus*, hem zoekt daarna *Kollatinus*, het erg vreezende; tot dat hij zelve vervolgens, tegen het oogenik, van *Lukretia* bestemd om haar treurig geheim aan den ıg te brengen, bij alle deezen zich aanmeldt en intreedt. oor het opkomen inmiddels van des Dwingelands Leger oor *Rome* blijft alles wankel staan, snelt *Kollatinus* derwaarts, verflaauwt 's Volks geestdrift op het flot van het 4de Berijf. Met *Brutus* echter, en door de stoute vervoering van *ukretia*, die zelve de schaaren opwindt, wordt men op nieuw de Stad meester; terwijl *Kollatinus* de aanrukkende benden iet diepen wrevel, ter zaake van de geschonden eer zijner uische Gade, vervult, tot staan brengt, en van den Dwingeınd aftroont, die door de vlucht zich met de wreede *Tullia* ıaar pas te redden weet. Alzo vertoont zich op het einde e deugd der wreed mishandelde *Lukretia*, wegens de onchuld van haar harte en den glans haarer verdiensten, bij Vriend, bij Vader en Echtgenoot gerechtvaardigd: dan de ernederde *Sextus*, de speelbal zijner woede, waagt nogmaals ot te vieren aan zijnen moordlust; en vindt hij zijne straf n het staal van den beleedigden en laatst bedreigden *Kollayn*. Maar nu ook, daar *Rome* verlost is en *Lukretia* gewroten, zuivert zich de onteerde Vrouwe ten laatsten van alle laam, doorgrieft zichzelve, en eindigt, stervende op den boezem van haar' Gemaal, een geschandvlekt leven door eenen roemrijken dood; dien *Brutus* vereert, door den vloek tegen de Dwingelandij te hernieuwen, en de gedachtenis van dien dag te heiligen, door de instelling van een jaarlijksch Feest.

Alvoorens wij echter aan het verlangen onzer Leezeren voldoen, met hun uit dit Treurspel, waarmede wij hen eenigzins bekend maaken wilden, eene proeve mede te deelen, zullen wij, om het vermoeden van eenzijdige lofstuiting van ons af te wenden, eene en andere bedenking plaatzen, die ons zijn voorgekomen, en die wij vertrouwen dat TOLLENS zelve ons wel ten goede duiden zal.

Over het algemeen heeft ons de Tragische stijl, de zuiverheid van taal, en kracht der versen, in dit stuk heerschende, behaagd; offchoon 'er dikwerf aan het losse en vloeiende van deezen, onzes oordeels, te veel ontbreeke, om die met den

gang en ongezochten zwier bij onze beste Treurspeldichters in vergelijking te brengen. Afkeerig als wij zijn van vitterije, staaven wij liefst deeze aanmerking, met, in het voorbijgaan, naar den voet deezer bladzijde den Leezer heenen te wijzen (*).

Van meer belangs is onze aanmerking, dat de Hr. TOLLENS nog een en ander voordeel had kunnen trekken, zo uit de Geschiedenis zelve, als door zijn stuk naauwkeuriger te schoeien naar den Romeinschen denktrant en zeden. LIVIUS schreef bij dit Verhaal (L. I. C. 59) „ Romanos homines, victores „ omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellato- „ ribus factos." En met nadruk had eèn *Brutus*, in den beginne, dit denkbeeld kunnen aanvoeren, om *Kollatinus*, den Krijgsoverste, en door deezen het Leger, op zijne zijde te trekken. Ook blijft het ons raadselachtig, waarom *Sextus* juist voorkomen moest als een voormaalig en afgeweezen Mededinger van *Kollatinus* naar de hand van *Lukretia*, wier verderf hij daarna evenzeer, als de voldoening zocht zijner schuldige drift. Wraaklust speelt zo geheel de hoofdrol in dit stuk, dat wij liever gezien hadden, dat de trotsche *Sextus*, als een ligtvaardig en dartel Hoveling, of Vorstenzoon, geschetst ware. Ook konde, door getrouw te blijven aan de Geschiedenis, de verontwaardiging tegen deezen niet minder dan nu gaande gemaakt worden, zo ergens, en van zijn *eigen* Huwelijk, en van

(*) Wegens het menigvuldig en veeltijds herhaald gebruik der *'t* voor *het*, is 'er eene stootende stijfheid in sommige versen, te meer af te keuren, omdat deselve, vreezen wij, in de uitvoering van het stuk, welligt eenige duisterheid in den zin baaren zal bij de Toehoorders. Voorts hebben wij hier en ginds, en mogelijk in gevolge van eene te groote kieschheid in de taal, ongevallige en harde ineensmeltingen van lettergreepen opgemerkt. Een voorbeeld treffen wij onder anderen aan op bl. 45, alwaar *Lukretia* tot haaren Vader zegt:

Ach, 't voert mijn leed in top, dat ik u 't moet doen lijden!

En deszelfs antwoord begint:

Zaagt gij dan niet me altoos me in uw geluk verblijden?

Nog zondigt hij tegen de voetmaat, door, ondanks het gezag van OVIDIUS, en van diens Vertaaler HOOGVLIET, de middelste lettergreep in *Ardea* (eene stad, door *Tarquinius* belegerd) *lang*, in stede van *kort*, te maaken; gelijk mede in deezen regel op bl. 11 te schrijven:

Een weerelooze vrouw door dreigingen vervaard.

In een stuk evenwel van zo langen adem, als een Treurspel, kunnen wij, en moeten ook, geringe feilen overzien: maar het jammert ons, dat een Dichter, so kiesch, als TOLLENS, eene *laatste* beschaaving niet besteed heeft aan zijn werk, dat daardoor zoude gezuiverd zijn van zulke waarlijk kleene en gemakkelijk te verhelpen wanstaltigheden.

van zijne fchennis der rechten van *gastvrijheid*, zelfs jegens eene *Bloedverwandte*, gewaagd was; indien zijn Vertrouwde daarover hem onderhouden, of wel *Brutus*, de Gemaal, of de Vader van *Lukretia*, tot verhooging zijner fchuld, hem zulks te last gelegd hadden, terftond bij de ontdekking. Wij gelooven, eindelijk, dat de Dichter wel eenig meerder gebruik had kunnen maaken van het fchoon verhaal deezer Gebeurtenis bij OVIDIUS, en zouden niet ongaarne eene toefpeeling gevonden hebben op de keurige vergelijking van deezen, ingevlochten in zijne befchrijving der gruweldaad, (*Fast.* II. 799. bij HOOGVLIET bl. 70.) Genoeg, wij teekenden geene gebreken, maar kleene verzuimenisfen, of onachtzaamheden, aan, en haasten ons des ter opgave van de beloofde proeve, om daarmede onze Recenfie te fluiten.

Ziet hier dan, tot een ftaal, het voornaame der redenwisfeling tusfchen *Brutus* en *Sextus*, bij hunne ontmoeting op de markt van *Rome*, (III. B. 2 T.) en bijzonder het antwoord des eerften op dit vermetel gezegde des laatften:

Beef, zo zich mijne magt tot uwe ftraf verledigt.

BRUTUS.

Wat is uw magt, verdwaasde! als 't volk zijn recht verdedigt,
En zijne magt herneemt? als 't, moê van 't lang geweld,
Zich aan uw zijde ontrukt en tegen u zich ftelt?
Hoe! zoud gij uw gezag uzelven danken kunnen,
Gij, die 't alleen bezit zo lang wij 't u vergunnen?
Ge ontleent van 't volk uw' rang; of waant gij dat de goôn
U, als van eedler aart, verhieven tot den troon,
U fchiepen tot 's volks heil, als afgebeden giften,
U, vorften van het rijk en ftaven van uw driften?
Of waant gij dat hun gunst u fchiep ter heerfchappij,
Omdat gij trotfcher zijt en boozer zijt dan wij?
Rampzaalge! fnuik uw' waan en leer uw fchuld bezeffen:
't Is meerder deugds alleen die hooger ons kan heffen;
Zo u de hemel-zelf ten top hief van den ftaat,
't Is opdat best uw ftraf ten affchrik ftrekke aan 't kwaad.
Ja, ras valt ze u ten deel, ô gruwelftam van Romen!

. . . .

. . . .

U, Sextus, wiens verraad, met helfche list gefmeed,
Den Gabiër vermoordde en de aard' verbleeken deed!...
Ja, Rome dient in 't eind' de ontvlamde wraak der goden,
Die eens haarzelve trof, bleef zij 't verblijf der fnooden.
Te lang is door hun fchuld haar glori, naauw' gevest',
Voor aller oog ontëerd en hare lucht verpest.
Ontflaan we ons van 't gewigt, waarmede uw fchuld ons drukte;
Het recht herneme in 't eind' wat ons 't geweld ontrukte;

En dat in Romes muur, wier redding ik bestä,
In 't eind' de dwinglandij, tot zelfs haar naam, vergal

Tot een bewijs van eenen anderen aard, en ter aanduiding van's Dichters konstvermogen om een treffend tooneel te schetzen, onthouden wij ons niet (uit B. IV Toon. 6) hier nog bij te voegen de reeds aangeduide komst van *Sextus* bij *Lukretia* en haare Vrienden, wien zij op het punt staat haar treurig geheim te openbaaren.

SEXTUS.

Laat ons niets ontzien, wat ook de muitzucht poog'.

LUKRETIA.

ô Afgrond! zwelg mij in, verberg mij voor zijn oog!

SEXTUS.

Wat voert u roekloos saam, strafwaarden, die, vermetel,
Den oproerkreet verheft tot voor des konings zetel?
. . . .
. . . .
Geeft reekning van uw doel; ontdekt me uw muiterij;
Zegt wat haar oorsprong is en wat haar oogmerk zij.

KOLLATINUS, op Lukretia wijzende.

Gevloekte! 't gaat te hoog .... geef reekning van haar smarte.

BRUTUS.

Hergeef haar hart de rust.

LUKRETIUS.

Hergeef ze aan 't vaderharte.

KOLLATINUS.

Verantwoord u, ik eisch 't.

SEXTUS.

Ontzinden! wie 't nog waag'....

LUKRETIA.

Houd op: het voegt aan mij dat ik hem ondervraag'.

Met gedwongen bedaardheid.

Spreek, Sextus! is uw hart zo schriklijk als uw daden?
Braveert gij 's hemels wraak, wiens magt gij durft versmaden?
Spreek:

breek: schenkt het wanbedrijf, dat u zo zeer bekoort,
en' wellust aan uw ziel, door wroeging niet gestoord?
preek: staat gij, ongeraakt, hoe zwaar me uw schuld moog' prangen,
en' onvertsaagden blik op mijn verbleekte wangen?

Met klimmende woede.

arbaar, die de onschuld moord(t) *en deugd en pligt belagcht!*
Vat hebt ge op nieuw gesmeed? wat heeft u hier gebragt?
k vrees u langer niet: 'k mis de eer: wat raakt mij 't leven?
Beef, ik rand thans u aan: 't is thans uw beurt te beven.
k, ik daag u deez' stond, wat spijt uw trots ook toon',
Voor 't wraakgericht van Rome en voor 't gericht der goôn.
Met welk een heilloos recht (verklaar het voor ons allen)
Heeft uw misbruikte kracht mij schaamtloos overvallen,
En, aan de list gepaard, door beê noch klagte ontzet,
Mijn huwlijkssponde entëerd en mijne deugd besmet?
Spreek op.

KOLLATINUS.

ô Goôn! ... 'k verga!

LUKRETIUS.

Wat hebt ge ontdekt! ... kan 't wezen! ...

BRUTUS.

'k Dorst van zijn helsch gemoed geen mindren gruwel vreezen.

LUKRETIA.

Straf op zijn schuldig hoofd! wraak voor zo diep een schand'!
Op, dappre Kollatyn! doe thâns uw' eed gestand;
Denk aan uw gaê niet meer: zij is voor u verloren:
Denk aan de wraak alleen, zo duur door u bezworen.
Op! wisch uw schandsmet af in 't eerloos vorstlijk bloed!
Op! dat één enkle stond voor jaren gruwlen boet'!
Dat al 't boosäartig hof vereende straf verdure,
En nôch (nog) *mijn' schenners rif zijne euveldaad bezure!*

SEXTUS.

Verwoeden! 't is te veel! Vreest dat welras uw straf
Den moedwil evenäar', dien ik te lang vergaf.
'k Zal door het foltertuig uw stoutheid doen bedwingen.
Gij, die als rechters spreekt, nietswaarde muitelingen!
Gij, slaven van den staat, wiens meester ik eens word,
Verbeidt eene enger boei als ge om uw boeijen mort.
'k Zal elk' verdachten zucht door feller foltring smooren;
Hij zink', wie zich verheff', noch (nog) *lager dan te voren.*

Ras leert gij met wat recht ik al uw' trots bepaal.

KOLLATINUS.

Leer eerst het recht, tiran! van een' ontëerd' gemaal;
Ken eerst het vlammend vuur, dat omgudst hun mijn' ader....;
Sterf! vaar ten afgrond, beul! ...

LUKRETIUS, hem wederhoudende.

Wat wilt gij doen?

SEXTUS.

Verrader!

LUKRETIUS.

Het recht bepaal' zijn straf, 't gezag der wetten spreek'.

KOLLATINUS.

Neen, dat mijne eigen hand mijne eigen schande wreek'!

Gaarne zouden wij nog uit het laatste Tooneel iets aanhaalen; maar reeds moesten wij ter bekorting eenige regels achterlaaten uit de bijgebragte proeven; en vertrouwen wij meer dan genoeg gezegd te hebben tot lof en aanprijzing van een Treurspel, dat de Schouwburg ééns, zo wij hoopen, met dankzegging aan den Dichter, en tot genoegen der Hoofdäctrice, wier gadelooze talenten zo geheel voor deeze rol berekend zijn, zal aanneemen.

De vermomde Vorst, of de Subordinatie; Blijspel; naar het Hoogduitsch (Das Incognito) *van* F. W. ZIEGLER. *Te Middelburg, bij* J. Ooms. 1805. *In 8vo.* 159 *Bl.*

Wel zeldzaam werd eenig werk met meer vertrouwen in het licht gegeven. *Zo de algemeene goedkeuring onzer Landgenooten eene genoegzame waarborg is voor de waarde van een Tooneelstuk*, zegt de Vertaler, *kan dit zekerlijk onder een der beste voortbrengzelen der Duitsche Tooneelwerken worden aangemerkt.* Echter veroorloven wij ons, in alle nederigheid, eenigzins anders te denken: want, gelijk 'er nog andere Steden in de Bataafsche Republiek gevonden worden, dan *Middelburg*, *Vlissingen*, *Goes*, *Zierikzee*, *Deventer*, *Breda*, *Bergen op Zoom*, *Texel*, en *Sommelsdijk*, welke in het Voorberigt genoemd worden, en alzo die *algemeenheid* der goedkeuring onzer Landgenoten ons nog niet ten vollen blijkt, al is dit stuk in alle die plaatsen met zo iets vereerd, en zelfs met geestdrift ontvangen; zo dunkt ons ook, dat 'er vrij wat bete-

stukken, in groot aantal, voorhanden zijn, en zouden het onder die van het middensoort nog naauwlijks in eene veelvuldige lagere klasfen durven plaatsen: weshalven n, naar ons oordeel, het *en alomme*, 't geen de Vertaler er zijne Stads- en Dorpslijst voegt, in eenen zeer bepaaln zin dient op te vatten. — Men vertoont ons hier eenen rst, die zich *incognito* in zeker klein stadje ophoudt, om ns recht te zien hoe 't zijne onderdanen al hebben, — en ne onderzoekingen tot de Gevangen- en Tuchthuizen, en t stads herbergje, bepaalt, en dáár eene arme Officiers Wewe en haar zeer onnozel Dochtertje vindt. De laatste is n smoorlijk verliefd *op*, en smoorlijk geliefd *door*, eenen en armen, maar dapperen, Jonker, wiens Vader den Vorst ns het leven had gered, en dien hij daarom nu eene bevordring toe zal schikken. Intusschen valt 'er, terwijl de Vorst iist in het Tuchthuis is, eene onaardigheid voor, tusschen en Jonker en den Heer Captein, deszelfs Broeder, (die ook el wat zin heeft in het Juffertje) in schijn over den dienst, aar eigenlijk om het meisje; zodat de Jonker in boeijen akt en des doods schuldig is; — waarop dan nu een niet eheel onaandoenlijk Toneeltje volgt, 't geen echter niet zou elet hebben dat het den minnaar den kop kostede, zo niet e Vorst, *bij toeval*, — en de Toneelspeler wordt gewaarschuwd ooral te zorgen dat men zien kan dat hij het niet met opzet oet — zijn overrok had losgeknoopt, waardoor hij dan herend en het pardon hem afgedwongen wordt, 't geen hij toch oedvindt met drie maanden vesting-arrest te matigen. — Wij onden hier, alzo eene reeds dikwijls gebruikte, en daardoor uist verbruikte, vinding, en waarlijk in de uitwerking niets, lat bijzonder trof, dan onnatuurlijke onnozelheid in het meisje, en onnatuurlijke belachlijkheid in den Vorst; en wij zijn ilzo overtuigd, dat men in *Middelburg*, *Vlissingen*, *Goes*, *Zierikzee*, *Deventer*, *Breda*, *Bergen op Zoom*, *Texel*, en *Sommelsdijk*, op het Toneel wel met *zeer weinig* te vreden is.

De Militaire Stand, *Tooneelspel*. *Naar het Hoogduitsche*: Die Soldaten, *van* ARRESTO. *Te Leeuwarden*, *bij* de Wed. J. P. de Boy. 1805. *In* 8*vo*. 159 *Bl*.

Een stuk, dat ons wel behaagt; juist in eenen edelen militairen geest, dien wij algemeen zouden wenschen. Vaderlijke vreugd, en vaderlijke smart, levendig voorgesteld; terwijl men aan het eind nog hoop erlangt, dat ook die smart nog eens in vreugd zal veranderen. Overigens een paar gelukkige huwlijken; overal roerend, treffend, — en bij uitstek vrolijk toch. Wij twijfelen daarom niet, of op het Toneel zal het geheel eene voortreflijke werking doen. — Daar het stuk waar-

hoort, maar *hij zelf*, hij zelf, terwijl *hij* zich *zelf gevoelt*, hij zelf, terwijl hij in de geheele onbehulpzaamheid van zijn eerste aanweezen zich gevoelt, *hij zelf*, terwijl hij zich als het voorwerp der moederlijke verzorginge en liefde in deeze onbehulpzaamheid gevoelt, zelf het *eerste voorwerp* van zijn bewustzijn en opmerken is, begint hij daarom zijne Handleiding, om de kragten des kinds tot het opmerken en spreeken te ontwikkelen met het beschouwen van *zich zelven* — van zijn lichaam. Diensvolgens beschouwt hij het Menschelijk Lichaam, in tien Oeffeningen, of Afdeelingen, naar even zoo veele Gezigtpunten. Zes dier Oeffeningen, en een gedeelte der zevende, bevat dit Eerste Stuk; de overigen zullen in het Tweede volgen. Wij willen, om onze Leezers met den aart en de bedoeling deezes Werks, zoo veel zulks op die wijze doenlijk is, bekend te maaken, den inhoud der Oeffeningen, zoo als dezelve in de Voorrede wordt opgegeeven, afschrijven.

„ *De eerste dezer Oefeningen leert de Moeder haar* kind de uitwendige deelen van *zijn Lichaam te wijzen en te benoemen*, dat is, zij leert het kind dezelve naauwkeurig te aanschouwen en dezelve hunne naamen te geeven."

„ In de tweede Oefening wijst zij hem de gesteldheid van elk dezer deelen, dat is, zij wijst hem, welke *andere deelen* rondom die deelen, welke zij hem doet opmerken, omliggen."

„ In de derde Oefening maakt zij hem op den *saamenhang* der deelen zijns Lichaams opmerkzaam."

„ In de vierde Oefening wijst en zegt zij hem, welke deelen aan het Lichaam maar *enkelvoudig*, welke *tweevoudig*, welke *viervoudig* enz. gevonden worden."

„ In de vijfde leert zij hem de *wezenlijkste eigenschappen* van ieder deel zijnes Lichaams opmerken en benoemen."

„ In de zesde leert zij hem die deelen van het Lichaam, welke de eene of andere van de hem reeds bekende eigenschappen met elkander gemeen hebben, *samenzoeken* en als in dit opzigte bij *elkander behoorend*, *gemeenschaplijk* benoemen."

„ In de zevende Oefening leert de Moeder het kind opmerken en zich daarover uitdrukken, wat hij met elk gedeelte van het Lichaam *doen* en *uitvoeren* kan, en *hoe* en *bij welke gelegenheid* deze verrichtingen der deelen van het Menschelijk Lichaam gewoonlijk plaats hebben."

„ In de achtste Oefening maakt zij het kind ook op het wezenlijke van dat gene, wat tot *verzorging* van zijn Lichaam behoort, en noodzaaklijk is, opmerkzaam."

„ In de negende Oefening maakt zij het kind aan den leiddraad der hem bekende eigenschappen der deelen van het Lichaam, op het *veelvuldige nut* dezer eigenschappen opmerkzaam,

im:" en leert hem zich naauwkeurig daar over uit te ikken."

" In de tiende Oefening leert zij het kind al dat gene, twelk hij in alle negen voorgaande Oefeningen over ieder el van zijn Lichaam naauwkeurig opmerken en benoemen geerd heeft, *samenvatten* en daaruit dit deel in zoo verre *schrijven*, als hij hetzelve door de voorgaande Oefeningen aauwkeurig heeft leeren kennen."

Moeders! welk een zwaar pak wordt u hier op de schouren gelegd! zwaarder zelfs, dan verre de meesten uwer illen kunnen torschen; doch, en dit zij ter uwer gerustellinge gezegd, om 't geen te draagen van zeer weinien onder u mag gevergd worden. Intusschen is de taak érmede nog niet afgedaan. PESTALOZZI wil niet, dat e Moeder bij het onderwijs tot het opmerken en spreeken ich eenzijdig en onafgebroken met het kind bij het Menschelijk Lichaam zoo lang zal ophouden, tot dat zij alle effeningen met hetzelve doorloopen heeft. Zij moet, daarboven, aan den leiddraad deezer wegwijzinge leeren, den eheelen kring der voorwerpen, welke des kinds zinnen van abij treffen, naar deeze zelfde gezigtpunten te aanschouwen, om telkens naa de voleindiging van eene Oeffeninge iet het Menschelijk Lichaam andere zodanige voorwerpen epaald in het gezigtpunt deezer Oeffeningen in de reeksvolging in te lasschen en met het kind te behandelen.

Ziet daar het plan van dit Leerboek. Of het veel opgangs al maaken, is, om bovengemelde redenen, bij ons meer lan twijfelagtig. PESTALOZZI, en dit kan niet anders verwagt worden, belooft zich veel goeds van zijne Methode. mmers hij schrijft (*qui capere potest, capiet!*): " De gang " derzelve (Methode) is deze: zij geeft u vooreerst de " vaste vormen der eigenheid haarer leerwijze, en dwingt " de richting van uwen geest met drievoudig vereenigde " kracht in haar jok — draagt het gaarne — onder zijnen ge" maklijken last ontkiemt de kracht der voleinding met ze" kerheid in u en uw kind."

Het Bulletje, of de Kunst om door de Wereld te komen. Door L. F. JAUFFRET. *Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1805. *In 8vo. 175 Bl.*

" *Vergeet nimmer, met de menschen verkeerende, dat zij mijn Bulletje gelijken. Streel hen, zij zullen u lekken*"....

Deze woorden, onder het Plaatje tegen over den titel, geven al aanstonds het juiste denkbeeld van de kunst, die dit Boekje leren zal; en indedaad, deze kunst slaat maar zelden fout;

den

den man, zo recht edel en groot, dat hij *zulk gestreel niet* lijden kan, ontmoet men maar zelden. Het misbruik neemt het gebruik niet weg; — dat streelen is eene verleidende, gevaarlijke, dikwijls verderflijke kunstgreep; en zonder dezelve komt men echter niet ver. Daarvan had JACQUINET, de held in deze kleine Roman, de treurige ondervinding; een eerwaardig Kluizenaar leerde hem deze kunst, en nu *was zijn* fortuin wel spoedig gevestigd. „ *De Stier onderzoekt niet, als hij zich door eene hand gestreeld voelt, of zij die van eenen rijk of arm mensch, van een stedeling of dorpeling* is; *het is hem genoeg dat het eene hand is. De menschen zijn eveneens. Van welk een staat ook, worden wij van hun geacht, willen wij hen prijzen.*" Eene waarheid, en alzo een goede, maar toch gevaarlijke raad! „ *Uwe goede inborst; de godsdienstige beginselen, die u bezielen, en het inwendig geluk van den mensch uitmaken; de eerbied, dien gij der deugd toedraagt, — alles staat mij voor het goed gebruik in, dat gij 'er van maken zult.*" *Dit voegde de Kluizenaar 'er bij:* „ *Hoe zeer gij de menschen vleit, prijs nooit in hun dat verachtelijk is. Hebben allen hunne gebreken, zoo bezitten toch allen wel ééne lofwaardige zijde.*" En daarop herinnert hij aan den Schilder, die den éénöogigen man *en profil* tekende. Hij bedroog zich in zijne goede verwachting van JACQUINET niet. Intusschen ontveinzen wij niet, dat, bijaldien deze held, bij het gebruik van deze raadgeving, meer ware op den toets gesteld, en zijne deugd alsdan beproefd ware gevonden, het Boekje, in ons oog, meerdere zedelijke waarde hebben zou.

Spookerijen, enz. Door S. C. WAGENER. *Met Plaaten. VIde Stuk. Amst. bij* W. Holtrop. *In 12mo. 181 Bl.*

Met dit Stukje menen wij dat nu deze Verzameling, die wij meermalen aanprezen, volledig is; en dit is ook goed, want de voorbeelden worden nu minder belangrijk. „ *Het zo veel geruchtmaakend Spook te Quaritz*" beslaat hier ruim 80 bladz.; en daar hier te Lande dit Spook toch minder gerucht maakte, had men het hier kunnen weglaten; te meer, daar, bij gebrek aan kennis van iedere bijzondere omstandigheid, de oplossing, hoe schijnbaar gegrond, toch niet volkomen overtuigend en volledig is. Wij wenschen, dat de lezing van soortgelijke Verhalen, als de Hr. WAGENER in deze Deeltjes ons heeft medegedeeld, en waaronder vele treffende en belangrijke zijn, alom den Burger moed zal gegeven hebben, om ieder Spook onder de oogen te zien, waar het zich ook vertonen mogt op onzen Vaderlandschen grond!

ALGEMEENE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

EBALDI RAVII Orationes duæ: una *de difficultatibus, quibus premitur studium Antiquitatis Judaicæ, deque judicio in eo regundo*, altera *de beneficiis a Deo Optimo Maximo inde a juventute in se collatis.* Traj. ad Rhen. apud *O. J. van Paddenburg* et *G. van Yzerworst.*

De beroemde Utrechtsche Hoogleeraar RAU verdient den warmen dank van allen, die op waare geleerdheid en gegronde Bijbeluitlegging prijs stellen, voor zoo vele voortreffelijke bijdragen, tot bevordering van de egte beoefening der Hebreeuwsche taal, en opheldering van menigvuldige plaatzen des O. en N. Verbonds, deels door hemzelven van tijd tot tijd vervaardigd, deels ook, volgends zijne aanwijzing, en met zijne hulp, door verscheidene van zijne uitmuntendste Leerlingen, in 't licht gegeven. Daartoe behoort ook nog de eerste van deze twee onlangs door hem uitgegevene Academische Redevoeringen, *over de moeielijkheden, waaraan de beoefening der Joodsche Oudheden onderhevig is, en welken regel men daarbij hebbe te volgen.* Zij werd reeds in 1787 uitgesproken, en verdient zeker zoo min, als eene dergelijke, *de judicio in Philologia Orientali regundo*, sedert 1770 met roem bekend, in vergetelheid te geraken. Men zal gaarne 't oordeel van zulken grondigen kenner van den geheelen omvang der Oostersche Letterkunde, en wel bijzonder van al 't gene op de Joodsche Oudheden betrekking heeft, willen vernemen over de wijze, waarop deze laatstgenoemde, zoo veel omvattende, en, voor de verklaring der Heilige Schrift, volstrekt onontbeerlijke, wetenschap behoort ingericht te worden. Dit wordt, in deze Redevoering, zoo beknopt, en duidelijk, en overtuigend voorgesteld, dat men, 't geen hier, op weinige bladzijden, gevonden wordt, te vergeefsch, in verscheidene groote boekdeelen van de voornaamste Schrijvers over de Jood-

ıdheden, zal zoeken. Vele aanmerkingen zijn
:denaar alleen eigen; andere, *die men* ook el-
ntreft, veel klaarder ontwikkeld, *en met* gepas-
ırbeelden opgehelderd en bekrachtigd, *en* de ge-
voordracht, in een onopgesmukt, *zuiver* Ro-
h kleed, veel meer geschikt, om voor *deze*, in
ijd, al te veel verwaarloosde letteroefeningen *in*
:n, dan de meeste andere schriften, over derge-
derwerpen.
ıoeielijkheid der beoefening van de genoemde we-
p wordt, naar het welwikkend oordeel van den
craar, veroorzaakt: (1) Door de wijze, waarop
zelven, in de Heilige Schrift, de voorname
waaruit men derzelver kennis moet scheppen,
gesproken. *Dit geschiedt dikwijls* maar in 't
aan, of ook wel opzetlijk, maar niet zoo volle-
het onnoodig zij, andere hulpmiddelen te raad-
om het ontbrekende, b. v. *in de beschrijving*
tabernakel, en tempel van Salomo, aan te vul-
dan nog altijd in eene sedert lang verstorvene
aarvan zoo weinig overig is, dat men dikwijls,
: de waare beteekenis van zeldzaame woorden *en*
'ijzen, in het onzekere moet blijven. — (2) Door
ınde en misslagen der Joodsche Schriftverklaar-
le beroemdsten zelfs niet uitgezonderd, wien 't
oegzaame kennis van de oude Hebreeuwsche taal
ntbroken, om 't geen voor ons, in de Mosaische
rende Schriften, duisterheid heeft, behoorlijk
leggen; waaromtrent de geleerde SALOMON JAR-
ərmaard Schrijver der twaalfde eeuw, ten voor-
kan strekken, die alles, wat vóór hem, over de
van Moses, was geschreven, meestal weinig be-
e, tegen alle taal- en uitleg-regels aanloopende,
luizenderlei beuzelarijen doormengde aanmerkin-
əft bijeenverzameld. — (3) Door de ongeloof-
en tastbare ongerijmdheid van het wandrochl-
nenweefzel van zoogenaamde *Vaderlijke overle-*
van tijd tot tijd, tot verklaring en uitbreiding
Wetboek van Moses en de Profetische Schriften,
en elders bijeengebragt, en in de Talmudische
, met ijdele voorgevens van Goddelijke her-
mengedragen. — (4) Door de denk- en schrijf-
ɔeste wegwijzers voor de kennis der Joodsche
Oud-

Oudheden, JOSEFUS en PHILO, wier gehechtheid aan wijsgeerige begrippen, en dikwijls vergedrevene zucht om geheimzinnen te zoeken, gevoegd bij eenen veelal hoogzwellenden ſtijl, en vooral in JOSEFUS met recht berispte ſchikking naar de denkbeelden van andere volken, het veeltijds ten hoogſten moeielijk maakt, om geſchiedkundige zekerheid, omtrent 't geen weleer het Joodſche volk alleen aanging, uit hun geſchrijf te erlangen. — (5) Eindelijk door het gebrek aan naauwkeurige berichten, omtrent de oude inſtellingen, gewoonten en gebruiken der Joden, en wel bijzonder in het huisſelijke en gemeene leven, omtrent de waare ligging van alle onderſcheidene plaatzen in Palæſtina, en dergelijken.

Niettegenſtaande de groote en veelvuldige moeielijkheid, welke, uit dien hoofde, met de beoefening der Joodſche Oudheden verbonden is, wil echter de Hoogleeraar geenzins aan grondige en naauwkeurige kennis derzelven gewanhoopt hebben. Zie hier, welken weg en regelmaat hij aanprijst, om daartoe te geraken. *Vooreerst* ten aanzien der *zaken* zelven: Men ſpore voor alle dingen zorgvuldig na, al 't geen bij Moſes en volgende heilige Schrijvers werkelijk voorhanden is, en trachte, bij 't gebruik der Joodſche Schrijvers, dezulken, die geleefd hebben, terwijl de tweede Tempel nog ſtond, wél te onderſcheiden van de lateren. JOSEFUS en PHILO verdienen deswegens boven alle anderen (hoewel, om bovengemelde rede, altijd met omzichtigheid) gevolgd te worden. Men verwerpe evenwel alle andere Joodſche overleveringen niet. Vooral verdient de *Mischna* naarſtig gebruikt te worden; maar alle getuigenisſen, die men daaruit te berde brengt, moeten ſtreng getoetst worden: men dient te weten, van wien zij zijn, van welken tijd, hoe deze 'er aan gekomen zijn, en of zij hun eigen bijzonder gevoelen, of dat van deze of gene gezindte, of wel 't algemeene, uitdrukken. Ook vergelijke men altijd hunne berichten met die der gewijde Schrijvers. — 't Komt 'er dan vervolgends op aan, om derzelver *gezegden* wel te verſtaan en te beöordeelen. Men behoort zich, tot dat einde, gegronde kennis der Oosterſche talen eigen te maken, en liever de oude Overzettingen, dan Joodſche Schriftverklaarders, te raadplegen. Regt ter ſnede komt hier ook de gewigtige aanmerking, reeds

in 1770 (*) dóór den Hoogleeraar met vrijmoedigen ernst aangedrongen, doch door vele lateren nog te weinig in acht genomen, dat men namelijk aan den oorſprong en de oorſpronkelijke beteekenisſen der woorden niet te veel moet toeſchrijven, met veronachtzaming van *het taalgebruik*, de Natuurlijke Geſchiedenis en andere *hulpmiddelen*, om duistere woorden en ſpreekwijzen te *verklaren*. — Telkens worden, in 't voorbijgaan, gepaste voorbeelden, tot ſtaving en opheldering van 't gezegde, in 't midden gebragt, waarvan wij hier geen verder verſlag kunnen geven.

Wij willen liever nog iets zeggen van de tweede Redevoering. Deze is onlangs door den meer dan tachtigjarigen Grijzaart, toen hij voor de vierdemaal den post van *Rector Magnificus* nederleide, uitgeſproken, en *overwaardig, om als een openbaar gedenkſtuk van* des *Hoogleeraars waare godvruchtigheid, die alle 's Mans* groote talenten en wijduitgeſtrekte geleerdheid *zoo veel* ſieraad bijzet, bewaard te blijven. Na over onderſcheidene geleerde onderwerpen, allen ontleend uit een of ander gedeelte van het uitgebreide vak der wetenſchappen, waarin hij onderwijs geeft, in vijf onderſcheidene Redevoeringen gehandeld te hebben, vond hij niets gepaster, dan nu, denkelijk voor de laatſtemaal, in het *vijf-en-vijftigſte* jaar zijner Bedieninge aan de Utrechtſche Hoogeſchool, openlijk redevoerende, te handelen *over de weldaden, door het hoogſte en beste Wezen, van der jeugd af, aan hem bewezen*. De hoogbejaarde Hoogleeraar vermeldt hier dan, in 't kort, *met dankzegging* aan God, de voornaamſte bijzonderheden uit zijne levensgeſchiedenis: zijne geboorte te Herborn uit deftige ouders; zijne geleerde en godvruchtige opvoeding, waartoe ook 's Mans brave, boven 't gewoone harer kunne bedrevene, Moeder, AUGUSTA CATHARINA HAMELIA, Dochter van den Hoogleeraar HAMELIUS, veel heeft toegebragt; de wijze van onderwijs, die hij eerst in het ouderlijke huis, vervolgends op de lagere, en eindelijk op de Hoogeſchool aldaar, zoo in de Godgeleerdheid, als Oosterſche Talen, van de Hoogleeraaren CLASSENIUS, SCHRAMM, JO. JAC. SCHULTENS, en wel voornamelijk van zijnen Vader, den beroemden Hoogleer-

(*) In de Oratie *de judicio in Philologia Orientali regundo.*

leeraar JO. EBERH. RAU, heeft genoten; zijne gemaakte kennis met den wijdberoemden ALBERT SCHULTENS, bij gelegenheid, dat deze zijnen Zoon JOHAN JACOB naar Herborn geleidde, en hoe dit aanleiding gaf, dat hij, op uitnodiging en aandrang van dien grooten Man, zich naar het Bataafsch Gemeenebest begaf, en eerst te Utrecht nederzettede; zijn anderhalfjarig allernuttigst verblijf te Utrecht, vertrek naar Leijden, en opgevat voornemen, om aldaar, in de nabijheid van SCHULTENS en de zoo veel schats bevattende openbare Bibliotheek, te blijven; zijne kort daarop gevolgde aanstelling, eerst tot Lector, en twee jaren later tot Buitengewoon Hoogleeraar in de Oostersche Talen, ter hulpe van DAVID MILL, wiens opvolger hij naderhand geworden is; zijne aanstelling tot *Bibliothecarius*, en eenige jaren later, na onderscheidene beroepingen naar andere Academien afgeslagen te hebben, ook tot *Professor Theologiæ Typicæ et Exegeticæ*; zijn huisselijk geluk, de vrucht, die hij op zijne veeljarige werkzaamheden gezien, en wat hij al zoo, geduurende zulken langen reeks van jaren, waargenomen en geleerd heeft; in dit alles eerbiedigt en roemt de waardige Grijzaart 't wijs en goedgunstig bestuur der weldadige Voorzienigheid, met die edele welsprekendheid, die het regt gevoelige hart ongezocht opgeeft. Daaraan geeft hij zich ook, voor 't vervolg, gerust over. Gelijk het geheele stuk, zoo ademt ook inzonderheid dat gedeelte, waarin hij zijn vast vertrouwen op God uitboezemt, voortreffelijke gevoelens, die den edeldenkenden Godgeleerde, bij wien zuivere Godsdienst des harten het voornaamste van alles uitmaakt, geheelenal kenmerken. In denzelfden geest is 't slot van deze Redevoering gesteld, waarin van de verschillende lotgevallen der Utrechtsche Hoogeschool, geduurende het afgeloopen Academiejaar, en, onder anderen, ook met name van des Hoogleeraars afgestorvenen Ambtgenoot GIJSB. BONNET, met verdienden lof, en wel, even als of 'er met denzelven en zijne Ambtgenoten in de laatste jaren niets ter wereld gebeurd was, wordt melding gemaakt.

De goede God rekke het dierbaar leven des Hoogëerwaardigen Mans, zoo lang het hem niet tot last worde, onder het aanhoudend genot van de beste vrucht van zoo vele met wijs overleg doorgeleefde jaren, tot sieraad en steun der Utrechtsche Hoogeschool, en vermeerderde blijd-

blijdschap voor allen, wien hij lief en waard is! — 't Zij ons geoorloofd, 'er nog dezen wensch *bij* te voegen, dat 't den Hoogleeraar moge welgevallen, *alle*, of wel de voornaamste, door hem, en onder zijn *opzicht*, uitgegevene Schriften, waarvan sommigen *naauwlijks* meer verkrijgbaar zijn, nog eens weder gezamentlijk, *onder* een algemeenen titel, te laten opleggen: waarmede aan 't verlangen van velen, ook buitenlands, daar men zijne Schriften sedert lang op hoogen prijs heeft weten te stellen, zou voldaan, en 't groot nut, door dezelven reeds allerwege gesticht, merkelijk zou vermeerderd en uitgebreid worden.

Oproeping van alle Regeringen, Magistraats-persoonen en Artzen, met opzigt der Maatregelen tegen de Geele Koorts te beramen. Naar het Hoogduitsch van JOH. FEILER, *Academie-Leeraar der Geneeskunde te Altdorf, vrij gevolgd, en met eene Voorreden uitgegeven, door* J. W. KIRCHNER, *Med. Doct. te Amsterdam. Amsterdam, bij* W. Holtrop. 1805. *In gr. 8vo. De Voorreden XXIV, het Werk* 34 *Bl.*

Wel te regt verdient de *Geele Koorts* de opmerking van allen, wien de zorge over de gezondheid en het leeven hunner natuurgenooten, op eene of andere wijze, is aanbevolen. De wel geschreevene Voorreden van den Heere KIRCHNER heeft men *slegts* te leezen, om daarvan niet slegts overtuiging, *maar* een leevendig gevoel te bezitten. Naa den oorsprong deezer Ziekte, en de menigte slagtoffers, die haar ter prooije vallen, vermeld te hebben, hangt hij een tafereel op van den akeligen toestand eener volkrijke Stad, welke van dien geessel wordt gezweept. Aangaande den toestand van *Cadix*, in den jaare 1800, ontmoeten wij dit schrikwekkend berigt. Naadat in de maand Augustus diens jaars zich de Ziekte hadt geopenbaard, zag men kort hiernaa, dat het getal der zieken zich dagelijks begon te vermenigvuldigen. Kwam de Ziekte in een huis, dan verliet zij hetzelve gewoonlijk niet eerder, dan naadat zij alle deszelfs bewooners hadt aangetast, en niemand in hetzelve meer te sterven overig bleef. In de kwartieren *Rosario* en *San Antonio* lag alles in eens ziek; 'er waren geene geestelijken genoeg, om de Sacramenten aan de stervenden toe te dienen; geheele familien lagen elendig

lig ziek, zonder hulp en raad; alle armen- en ziekenhuizen waren met lijders opgevuld; de artzenijwinkels wierden gesloten; de geneesheeren zelve lagen ziek en de geestelijken wierden besmet; in één woord, het ontbrak in de geheele Stad aan alle hulp. Men hoorde van niets anders, dan van ziekte en dood; de kerken konden de ligchaamen, die naar dezelve gebragt wierden, noch bevatten, noch begraaven, zijnde de sterfte zoo groot, dat, op bevel der Regeering, de lijken buiten de Stad ter aarde besteld moesten worden. Alles was in de grootste vrees; iedereen geloofde zich reeds het mes op de keel; niemand gevoelde zich meer gezond; de stoutsten zelve wierden weezenlijk ziek; en, volgens opgaaf van den Geneesheer GONZALES, wierden in het midden van September dagelijks tweehonderd lijken te *Cadix* begraaven. Men zag op dit tijdstip niemand, zonder met allerlei voorbehoedmiddelen voorzien te zijn; eenigen hadden hunne zakdoeken, geldbeurzen en wat dies meer zij, met pest-azijn bevogtigd; anderen, hiermede niet te vreden, hadden geduurig knoflook en andere aromatische kruiden in den mond, en trachteden daardoor, ware het mooglijk, deeze Ziekte van zich af te weeren. — In de daad hebben geloofwaardige persoonen getuigd, dat de lucht in die streeken zoodanig verpest was, dat men zelfs het gewoon gevogelte, geduurende de Epidemie, in dien omtrek miste: — ja men wil gezien hebben, dat de kanarievogels het bloed uit den bek zou geloopen, en zij zelve gestorven zijn. — Wel erkent de Heer KIRCHNER de schroomlijk besmettende kwaadaartigheid deezer Ziekte: doch dat de verwoestingen, door haar aangerigt, aan onkundige of verkeerde behandeling, ten grooten deele, moeten worden toegeschreeven, schijnt bij hem geenen twijfel te lijden. — Vervolgens aangemerkt hebbende, dat de Geele Koorts uit Noord-Amerika na Spanje is overgebragt, gaat hij het vooroordeel te keer, alsof men voor de verspreiding dier Ziekte in andere oorden van Europa niet te vreezen hadde. En, in der daad, de redenen, hiervoor aangevoerd, dunken ons van dien aart en kragt te zijn, dat de aangepreezene behoedmiddelen tegen de voortloopende besmetting wel degelijk de openbaare opmerking moeten trekken.

Hierop nu volgt de vertaaling van de opgave der maatregelen, welke, volgens den *Altdorfschen* Hoogleeraar, moe-

moeten te werk gesteld worden, om, ingevalle het kwaad, onverhoopt, zich van nieuws in het *zuidelijk* gedeelte van Europa openbaarde, te verhoeden, *dat* hetzelve niet verder Noordwaarts doordringe. De *Frankische* Kreitsverordening wordt hier met lof vermeld, gelijk ook de Prijsvraag, in de *Pruisische* Staaten hieromtrent uitgeschreeven. Doch tot nader berigt moeten *wij tot* het Werk zelf overwijzen, van 't welk ons plan een doorloopend verslag niet gedoogt.

Aanspraak van den Baljuw van Rhijnland, bij gelegenheid der aanzegging van den Dood aan HARMEN HENDRIK WIJNANDS, PETER ALBERT, ANNA MARIA ELISABETH WALTERS *en* ELISABETH JOSEPHS, *als mede de Crimineele Eischen en Vonnissen tegen dezelve, en tegen* HARMEN HENDRIKSE WIJNANDS, JR. *Te Leijden, bij* D. du Mortier en Zoon, enz. 1805. *In gr. 8vo.* 71 *Bl.*

Reeds voordat dit boeksken ons onder het oog kwam, hadden wij, niet dan met ontroering en een killen schrik, de volvoering van het strafvonnis vernomen, 't welk de Heer Baljuw van Rhijnland, Mr. FRANÇOIS GUALTHERUS BLOK, Amptshalve, zich verpligt vondt, over vijf monsters, die, in menschelijke gedaante, in de zamenleeving rondzworven, te vellen. Meer dan eens dagten wij, onder het leezen van de hier vermelde Doodvonnissen: „ hoe gelukkig is de *mensch, die*, „ aan de hand eener beschaafde Opvoedinge, *tot vlijt en* „ naarstigheid, tot een arbeidzaam leeven, wordt opgegeleid! hoe gelukkig, vooral, de mensch, wien de „ beginzels van eerlijkheid en braafheid, en van eerbied voor eene regtvaardige Voorzienigheid, al vroeg „ worden *ingeprent!* " Meermaalen lazen wij de berigten van Mannen, die, door moord en diefstal, in het leeven en de bezittingen der natuurgenooten hunne moord- en roofzieke handen sloegen. Maar dat ook Vrouwen, van wier karakter zagtaartigheid als een hoofdtrek moet beschouwd worden, zoo zeer van haaren oorspronkelijken aanleg kunnen verbasteren, dat zij haare handen in menschenbloed wasschen, dit bedroeft den Menschenvriend, die, van den hoogen aanleg der schoone sexe, waardige begrippen voedt. En, egter, ontmoeten ons hier twee Vrouwen, die, zoo niet hand-

handdaadig, immers bij meer dan éénen gewelddaadigen, ongetergden moord, tegenwoordig geweest waren. Zwaarwigtige post eens Regters, in zulken zorgelijken toestand, die den Baljuw BLOK, wiens menschlievend en zagt karakter ons bekend is, zeer zwaar op het hart moet gewogen hebben! Van den ernst en het gevoel, die hem bezielden, draagt de mannelijke Aanspraak getuigenis, die hij tot de gedaagde afſchuwelijke booswigten deedt. Uit die Aanspraak willen wij een gedeelte affchrijven, 't welk zoo wel den Heer Baljuw in deszelfs gevoelvol karakter teekent, als de menigte en grootheid der gruweldaaden vermeldt. „ Ik verbeelde mij (zoo luidt, onder andere, 's Mans rede) met het hoogfte afgrijzen (en wie onder uwe regters, en deze fchaar van omftanders, doet dit niet met mij?) den prangenden angst en wanhoop der rampzalige flagtoffers van uwe ontaarde wreedheid en onverzadigbaren bloeddorst, welke gij, in euvelen moede, misfchien met vermaak, (waarop althans één onder ulieden in zijnen kerker nog roemen durfde!) en alleen om vuil gewin, zelvs wanneer gij uwe fnode doeleinden buiten dat bereiken kondet; dan eens door het geweldig fmoren van hunne ademhaling verwurgd (*), dan weder door allerlei foort van moordgeweeren met eenen langzamen en fmartelijken dood gemarteld en afgemaakt hebt. Ik verbeelde mij nog te horen die afgebrokene zugten, dat kermen en fmeken uwer vermoorde medemenfchen, met den dood op de lippen uitgeboezemd, bovenal dat bid-

(*) Dit ziet op het vermoorden, 6 Oct. 1799, door HARM. HEND. WIJNANDS, met behulp van zijnen oudften Zoon en anderen, van den Postillon, die de brievenmaal van *Haarlem* na *Leiden* overbragt, welke, genaderd tot even voorbij de Kwaakbrug, liggende over de Trekvaart buiten de Marepoort van Leiden, onder Oegstgeest, door de gezamentlijke booswigten van de kar gerukt, door het toeknijpen van de keel, neus en mond, en door het drukken van de hoofdflaapen, verwurgd en afgemaakt, het lijk vervolgens van die brug in het water geworpen, de kar en het paard van agteren insgelijks daar in geftort wierdt; begeevende zich voorts de moordenaars, met de geroofde brievenmaal, langs de Cingels van Leiden tot aan de Hoogewoerdspoort, en alzo langs den hoogen Rhijndijk, alwaar zij, den zak geopend hebbende, het gereed geld, dat zij 'er in vonden, onderling verdeelden.

bidden om haar leven, met aanbod van alle hare goederen, door die oude vrouw (*), die voor zeven jaren, reeds met uwe knuppels doodelijk gewond, haren man, in haar gezigt vermoord, nevens zig zag wentelen in zijn bloed, en, zelve krimpende van pijnen, uit haar eigen wonden stromen bloeds voelde vloeien; en ulieden daarentegen, onder een ijslijk geschreeuw en getier, uwe verwoede slagen op haar hoofd verdubbelende, tot dat zij den adem uitblies. En God alleen weet, hoe gijlieden met uwe vloekverwanten nog juichtet over uwe helsche zegepraal, op weerloze menschen behaald, en in de samelplaatsen uwer bende, of onder den bloten hemel, daar zijn alziend oog u nogthans gadesloeg, met bebloede handen uwen buit verdeeldet, en hunnen uitvaart vierdet.

„ *Ik verbeelde mij eindelijk, hoe gij op uwe snode togten, tuk op roof, in de stilte van den avond, u* met uwe spitsbroederen vereenigdet om *uwen prooi op* te speuren; hoe gij, in het holle van den nagt, loerdet op het tijdstip, waarop zig de vermoeide landlieden vreedzaam ter rust begaven; hoe gij dan beraadslaagdet, en besloot, om, zelvs met het doorbreken der hechtste

ma-

(*) De Baljuw doelt hier op den moord, gepleegd aan een man en vrouw, éénige bewooners van eene herberg aan den weg tusschen *den Haag* en *Loosduinen*. Naa het huis eens en andermaal bespied te hebben, begaven de bovengenoemden, in den nacht omtrent half elf uure van den 18 *October 1798*, zich gezamentlijk na die herberg, gedeeltelijk gewapend met eenen dikken knuppel, daartoe opzettelijk vervaardigd, en met dikke stokken, van onder met ijzeren banden beslagen; met dat gevolg, „ dat zij den man en de vrouw, te samen „ terstond in het voorhuis aangevallen, en, nadat zij in eene „ voorkamer gevlugt waren, aldaar, op eene verraderlijke en „ schrikbarende wijze, den eersten met 11, en de laatste met „ 10 wonden, meestal aan het hoofd, vermoord hebben, „ en daarin met die onbegrijpelijke woede en wreedaardigheid „ te werk gegaan zijn, dat zij, na het overlijden van „ den man, de vrouw, ook reeds deerlijk gewond, egter nog „ leevende, en hun alle hare goederen aanbiedende, indien „ zij haar het leven sparen wilden, in weêrwil hiervan, in „ koelen moede, nog verscheide slagen toegebragt, vervolgends „ al het gemaakt goud en zilver en het gereed geld, „ hetgeen voorhanden was, uit de kasten en kisten geroofd, „ hetzelve te *Amsteldam* verkogt, en dien bloedigen roof te „ samen verdeeld hebben."

muren, u eenen weg te banen tot in hunne huizen; hoe gij uwe bloeddorstige treden wendet naar hunne slaapsteden, en daar met blote messen gereed stondt, om, op het eerste ontwaken (*), of wederstand, vaders, moeders, en misschien gansche huisgezinnen, als met éénen slag, ter neder te vellen; en dan, schoon 'er tusschen hun leven en dood slechts ééne schreede was, schoon de Almagt hun, reeds met den dolk op het hart, onkundig liet van hun gevaar, en hij alleen uwe moorddadige armen nu en dan te rug hield; gijlieden dan evenwel hunne bezittingen, meestal met zuren arbeid gewon-

(*) Het voorval, hier bedoeld, wordt in den Eisch van den Heere Baljuw aldus verhaald; „ dat H. H. WIJNANDS, zijne „ Huisvrouw, en *drie Zonen*, PETER ALBERT, ELISABETH JO- „ SEPHS, en nog eene andere medepligtige, op den 10 Fe- „ bruarij dezes jaars (1805), zig van *Gouda* naar eene boeren- „ woning onder *Alphen*, tusschen de *Goudsche Sluis* en *Zwam-* „ *merdam*, heeft begeeven, en, na aldaar met JAN HENDRIK „ HIMMELGARDEN, den ontwerper van dit misdrijf, dien hij „ daar reeds vond, en met de overige medepligtigen, in den „ hooiberg den nagt, en het bij toeval zeer laat naar bed gaan „ der bewoners, verbeid te hebben, tusschen één en twee „ uren, een gootgat in den koestal, met de spil van den slijp- „ wagen (waarmede de gevangene H. H. WIJNANDS, zoo 't „ heette, den kost won, en door stad en land liep) daartoe „ opzetlijk medegebragt, zodanig heeft helpen verwijden „ en verhogen, dat zijn gevangens *oudste Zoon* en PETER „ ALBERT door hetzelve binnen in het huis gekomen zijn, en „ de overigen door het openen der buitendeur ingelaten heb- „ ben: dat hij gevangen vervolgends, met de drie andere „ mansperfonen, in de slaapkamer der bewoners doorgedrongen „ zijnde, zig met J. H. HIMMELGARDEN, die in dat huis be- „ kend was, voor eene kast, staande tegen het voeteneinde „ der bedstede, waarin de man en vrouw van het huis slie- „ pen, geplaatst heeft, terwijl zijn *oudste Zoon*, en PETER „ ALBERT, ieder met een bloot mes, in die zelfde kamer ge- „ reed stonden, met een vooraf bepaald en erkend oogmerk, „ om, zo die lieden wakker wierden, hun van het leven te „ beroven; en dat hij gevangen uit die kast, waarop de sleu- „ tel stak, heeft helpen stelen — eene aanmerkelijke partij „ gemaakt goud en zilver, eenige kleederen, en gereed geld, „ zonder dat de bewoners, of iemand van het negental kin- „ deren, eenig gerucht vernomen hebben, waaraan zij dan „ ook eeniglijk, na de gunstige beschikking der Almagt, het „ behoud van hun leven te danken hadden."

woesten, morsset, en baldadig, en met flempen, als in één enkeld' [illegible] verflondt."

Des Baljuws zagtaartig gemoed meldden wij boven. De volgende aanhaling vertoont zijne nederigheid en Christelijk mededogen. „ Zo hartlijk ik hem (den Opperregter) dank, dat ik het eerste werktuig mogt zijn, om uliedea, en door u het talrijk rot uwer medepligtigen, te ontdekken, en het leven en den welvaard van mijne landsgenoten te helpen beschermen voor verdere flagting van uwe of hunne zijde; even zo zeer gevoel ik, meer dan ooit, mijne eige verpligting, om aan hem hier openlijk mijne nederige hulde te doen, dat hij mij voor soortgelijke boosheden bewaard heeft, daar ik het aan mij zelven geenszins mag toeschrijven, dat ik niet geboren ben in uwe omstandigheden, en niet sta in uwe plaats. — *En juist daarom heb ik een innerlijk medelijden met uwen beklaaglijken toestand, en wensch nog uw eeuwig welzijn, zo veel in mij is, te helpen* bevorderen.

„ Als uw natuurgenoot en medechristen, zo gij eenig denkbeeld hebt, wat een *Christen* is, stel ik thans mijne amptsbediening ter zijde, en vermaan uliedea met allen ernst, dat gij mijnen laatsten raad, dien ik u zo dikwijls te voren met toegenegenheid mededeelde, niet langer verwerpt. — Zoudt gijlieden, nog in vrijheid leevende, den allesoverweldigenden stroom van vuur- of watersnood niet tragten te ontvlugten, of zoudt gij moedwillig een gapend verderf te *gemoet lopen*? Zoudt gij, ziek zijnde, of worstelende *met pijnen, de* hulpmiddelen van eenen geneesheer, of wondheler, weigeren, die u werden aangeboden? Hebt gij u eertijds niet verstout, om uw dierlijk leven te redden uit de handen van geregtsdienaars, zelvs ten kosten van hunnen dood (*); en zoudt gij dan uw anderszins onvermijdlijk ongeluk niet nog in tijds tragten te ontgaan?

„ Bedenkt dan," enz. Hier volgen eenige godsdienstige raadgeevingen, die wij niet kunnen overneemen.

Daar nu, uit voldoende bewijzen, den Regteren was gebleeken, dat de eerste der bovengenoemde Gevangenen bij

(*) Hiermede wordt gedoeld op het vermoorden van twee Geregtsdienaars, om hen te vatten, hun agternaa gezonden.

bij zeven, de tweede bij zes, de derde bij twee, en de vierde bij drie gewelddaadige moorden tegenwoordig, of daaraan handdaadig geweest waren, behalven eene menigte rooverijen en dieffstallen, aan welke zij allen zich schuldig gemaakt hadden, konde het niet uitblijven, of het zwaard der geregtigheid moest, met een verpletterenden slag, op het hoofd dier uitvaagzelen van het menschdom, dier pesten der zamenleevinge, nederdaalen; stervende de twee eersten op het Rad, de twee anderen aan de Galg; terwijl de vijfde, een ongemeen schrandere knaap van 17 jaaren, eene geesseling en brandmerk, nevens eene zestigjaarige gevangenis, tot loon zijner euveldaaden ontving.

Beknopte Handleiding tot de Aardrijksbeschrijving, ontworpen door J. E. FABRI, *Hoogleeraar te Erlangen enz. Naar den Tienden verbeterden Druk, of volgens de laatste en echte Uitgave, uit het Hoogduitsch vertaald. Nagezien, en met de noodige Veranderingen en Bijvoegzels, tot heden, verrijkt, en voorzien met een Voorbericht van* JACOB DE GELDER, *Mathematicus in den Haage. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1805. *In 8vo. 376 Bl.*

Onvolmaaktheid is een stempel, op alle menschlijke voortbrengzels gedrukt, op eenige met grooter en zigtbaarder letteren, dan op gene; met de allergrootste, zou men mogen zeggen, op die de Aardrijkskunde betreffen, daar deeze van nieuwe Ontdekkingen steeds vermeerdering ontvangt, en, door Staatsverwisselingen, voor geduurige veranderingen blootstaat: de laatstgemelde oorzaaken werken, ten deezen dage, zo zeer als immer. Zulks, wel verre van eene rede op te leveren, om de uitgave van Geschriften, in dit vak, noodloos te maaken, dient ter rede van aanprijzing. Van hier, dat, over 't algemeen, nieuwe Kaarten den voorrang van oude verdienen, en dat onderwijzende Geschriften in de Aardrijkskunde de oudere, als 't ware, verdringen.

Aan korte Begrippen tot deeze zo aangenaame als noodige Weetenschap heeft het der Boeken-wereld niet ontbroken. Wij zien dezelve vermeerderd door het Werkje voorhanden. Op 't zelve mogen wij de evengemaakte aanmerking toepassen, en in volle ruimte verklaaren, dat het alle tot nog toe in onze taal uitgegeevene overtreft. Welk een onthaal het in *Duitschland* ontmoet hebbe, wijzen de herhaalde *egte* Uitgaven uit, en kunnen de *onegte*, waarover zich de *Erlangsche* Hoogleeraar met rede beklaagt, ten bijkomenden bewijze dienen.

Gelijk doorgaans, in alle Aardrijkskundige Geschriften, het Land van 's Vervaardigers inwooninge eigenaartig een ruim,

en niet altoos aan andere Landen geëvenredigd, aandeel krijgt, zo deelde ook *Duitschland* daarin bij FABRI. De Vertaaler, de Overziener DE GELDER, en de Uitgeever, hebben dit gebrek, ten aanziene van ons Gemeenebest, zonder van het Plan des oorspronglijken Schrijvers af te wijken, vergoed, en eene, voor dit Werkje vrij omstandige, aanduiding van eene en andere weetenswaardige bijzonderheid voor de *Bataafsche* Jeugd gegeeven.

Onder de beärbeiding, ja zedert het afdrukken van dit Werkje, zijn 'er veele en zeer aanmerkelijke veranderingen voorgevallen, welke van belang waren, in eene nieuwe Aardrijkskunde, vermeld te worden. Om een zo volledig mogelijk Handboekje te leveren, heeft zich, gelijk een Naberigt vermeldt, de Uitgeever de kosten getroost, om dat gedeelte van 't zelve, het welk onze Staatsregeering beschrijft, op het naauwkeurigst te doen verbeteren en herdrukken; offchoon het hem ondoenlijk geweest is, en ook voor ons van minder belang was, om op dezelfde wijze te werk te gaan met betrekking tot *Frankrijk* en *Italie*. Waarom hij (zich zulks voorbehoudende tot een eventueelen herdruk) thans meent te kunnen volstaan, met alleen te herinneren, dat de Keizerlijke waardigheid in *Frankrijk* erflijk is opgedraagen aan NAPOLEON BUONAPARTE, die naderhand ook tot Koning van *Italie* verheven is. Hij voegt 'er nog eene en andere verandering bij, ten aanziene van de Territoriaale Verdeeling onzer Republiek, volgens het tiende Artikel der jongste Staatsregeling.

De in de Aardrijkskunde beroemde Hoogleeraar erkent, dat de Uitgave (naar welke deeze Vertaaling vervaardigd is) naauwkeuriger in het licht verschijnt, dan eene der voorigen; dewijl de Uitgeever, ten dien einde, noch moeite noch kosten gespaard hadt, en den Schrijver veele Aanmerkingen ter overzieninge waren toegezonden. Langs deezen weg komt men de wel onbereik-, doch naderbaare Volmaaktheid, in een Werkje van deezen aart, bij. Het is den *Nederduitschen* Uitgeever aan te raaden, om zelve een doorschooten Exemplaar te houden, of in handen van eenen Aardrijkskundige te geeven, ten einde de veelvuldige veranderingen, reeds voorgevallen, en die dagelijks staan te vermeerderen, op te teekenen.

Zo als het is, kan het niet alleen der Schooljeugd ten nuttig Onderwijsboek, maar ook algemeen den Aardrijkskundigen ten Handboek dienen. Om het als zodanig te gebruiken, strekt inzonderheid het zeer breed en volkomen Register, 't geen agteraan gevoegd is. Wij namen, daar *Ulm*, terwijl wij dit schrijven, door den loop des, ongelukkig voor het geteisterd *Europa*, weder ontstooken Oorlogs, aan de orde van den dag is, het Boekje op, en vonden 'er dit onderrigt, deeze Stad betreffende, wel kort, doch voor den aart deezes

Ge-

eschrifts uitvoerig genoeg: „ *Ulm* (Ulma) aan den *Donau*, met 15000 Inwooners, thans zonder vestingwerken, (de Munster kerk is een der grootste Kerken van *Duitschland*); de handel dezer Stad is thans wel zoo gewigtig niet dan [lees *als*] in de vijftiende en zestiende Eeuw, maar echter nog niet geheel onbeduidend, en 'er is hier nog veel scheepvaart op den *Donau*."

Bij het doorbladeren vonden wij allerwegen aanwijzingen an de beste Kaarten; doch verre de meeste *Hoogduitsche*; eer eigenaartig in het oorspronglijke, doch min geschikt oor onze Landgenooten, als welke zich hier te lande bewaarlijk laaten aanschaffen. Dan wij verneemen van goeder and, dat dit weezenlijk gebrek staat verholpen te worden loor een Bijvoegzel, de beste en bruikbaarste Kaarten, in ns Vaderland voorhanden, opgeevende. Zulks zal de bruikaarheid van dit Werkje niet weinig vermeerderen.

.. MEIJERS *Woordenschat, bevattende, in drie Deelen, de Verklaaring der Basterdwoorden, Kunstwoorden, en verouderde Woorden; laatstlijk merklijk verbeterd en vermeerderd door* E. W. CRAMERUS, *nu verder beschaafd en verrijkt, naar de behoefte van den tegenwoordigen tijd, door den arbeid van verscheiden Taalminnaars. Twaalfde Druk. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. 1805. *In gr. 8vo.* 514 *bl.*

Ten dienste van de zulken, die met dit nuttig en ongemeen sterk begeerd Boek niet genoeg bekend zijn, willen wij deszelfs opkomst en voortgang in eenige volzinnen leeren kennen. L. MEIJER, Geneesheer te Amsterdam, was, voor bijkans tweehonderd jaaren, de oorspronkelijke Schrijver. Zonder eenige onderscheiding, bevatteden de twee eerste Uitgaven de verklaaring van de Basterd- en Kunstwoorden, ondereen gemengd. In eene derde Uitgave wierdt dit verholpen, door eene gepaste vaneenscheiding dier ongelijksoortige woorden, en, in eene volgende Uitgave, het Werk met een derde Deel, de verklaaring van verouderde Woorden behelzende, vermeerderd. Uit hoofde van den sterken aftrek des Werks, was eene herhaalde oplage telkens noodig, en kwam het nimmer van nieuws ten voorschijn, zonder meer of min aanmerkelijke bijvoegzels of verbeteringen. De naastlaatste, welke hiertoe zijne bekende vlijt aanwendde, was de onlangs gestorvene taalkundige ERNST WILLEM CRAMERUS; nu bijkans vijf-en-twintig jaaren geleeden, bezorgde hij de elfde Uitgave, die thans zoo goed als uitverkogt zijnde, eenige Taalminnaars hunne poogingen deedt vereenigen, „ om de „ onderscheiden deelen des Woordenschats nogmaals te over„ zien, en het geheel als op nieuw te bewerken, met weg-

„ wer-

„ werping van veel dubbelds of volstrekt overtolligs onder
„ het oude, in woorden en verklaaringen, met bijvoeging
„ daarentegen van oneindig meer nieuws, dat in beide op-
„ zichten thans ontbrak, en met verdere invoering eener een-
„ parige zuiverheid in de spelling en der meestmogelijke or-
„ de in het ganſche ſamenſtel. Op deze wijze," vervolgen de Uitgeevers, „ door deze twaalfde Uitgave, niet minder al-
„ thans dan de vorigen in den tijd, zo veel men kon, te
„ brengen op de hoogte van de vorderingen der Nederland-
„ ſche taalkennis en ſmaak, zo wel als van de ſteeds toene-
„ mende behoefte van het daarin gezocht onderwijs, heeft
„ men aan dit Boek zijne overoude nuttigheid en achting bij
„ voortduuring willen verzekeren."

Ten dienſte van hun, die den aanleg en de uitvoering van MEIJER's *Woordenſchat* niet kennen, diene het volgende tot narigt. Het Werk, zoo als boven reeds is aangemerkt, is in drie Deelen onderſcheiden. Het eerſte Deel bevat meest alle de *Basterdwoorden*, in de *Wanduitſche Schrijvers voorkomende*, en door H. L. SPIEGEL, D. V. COORNHERT, P. C. HOOFT, H. DE GROOT, C. HUIGHENS, G. A. BREDERODE, S. KOSTER, J. VAN VONDEL; en volgende voortreffelijke Taalkundigen, naauwkeurig en met kracht vertaald. Eene even naauwkeurige en krachtige Overzetting van meest alle Kunstwoorden, uit de Godgeleerdheid, Rechtsgeleerdheid, Wijsbegeerte, Wis-, Ontleed-, Kruid-, Kruidmeng-, Schei-, Genees-, Heel-, Vroed- en Spraakkunde, door S. STEVYN, *de Kamer in liefde bloeijende*, H. DE GROOT, J. A. BAN, V. F. PLEMP, de Vertaalers van KEKKERMAN, RAMUS, en MCLYN, A. L. KOK, T. STAFFARD, en latere Nederlandſche Geleerden, is de inhoud des tweeden Deels; terwijl in het derde en laatſte Deel meest alle de verouderde en ongewoone Woorden, zo in de oude Nederduitſche Schriften, *als bij* MELIS STOKE, C. KILIAAN, H. L. SPIEGEL, R. VISSCHER, D. V. COORNHERT, P. C. HOOFT, S. KOSTER, J. KATS, C. HUIGHENS, J. VAN VONDEL, J. DE DEKKER, en andere Taalkundige Schrijvers gebruikelijk, bijeen vergaderd zijn, en met bekender woorden, ook ſomtijds met korte uitleggingen, verklaard worden.

De veelvuldige nuttigheid deezes Werks, in meer dan *één* opzigt, zal uit deeze algemeene opgave van den inhoud kunnen blijken. Beoeffenaars van de oude Nederduitſche Taale, met naame, zullen het met voordeel raadpleegen. Om ons berigt eenigzins te verleevendigen, zullen wij, ten dienſte der laatstgemelden, uit het derde Deel eenige ſtaalen aanvoeren. „ *Aa*, *Aade*, of *Ee*, betekent in de oude Duitſche taal *water*; gelijk *a* en *e* bij ons geduurig door een gebruikt worden, als in *watering*, *wetering*, enz. Hiervandaan zijn alle de wateren *aa* of *ee* genaamd, als *Wijd-aa*, *Nard-aa*,

ee, *Hidders-ee*, *Zieriks-ee*, *Bommen-ee*, *Duuven-ee*, *eeland*, en nu *eiland*, als of men zeide een *waterland*." — „ AVER, *over*. Een Friesch woord. *Van aver t' aver*, van voorouders tot voorouders, waarvoor bij het gemeene volk in gebruik is *van haver tot garst*. Sommigen schijnt toe, als of *van aver t' aver* zo veel is, als *van over t' over*; maar ons dunkt gevoeglijker, dat men zegge, dat het zo veel is, als *van ouder t' ouder*, wordende de Vlaamsche uitspraak hierin gevolgd, welke voor *oud* zegt *aud*, en voor *ouder*, *auder*, voor *ouwer*, *auwer*; en alzo *van auwer t' auwer*, en eindelijk *van aver t'aver*." — „ DOEMEN was eigenlijk, in de *vierschaare*, in het *gerichte*, zijne *stem geeven*, om iemand vrij te kennen, of schuldig te verklaaren aan hetgeen dat ten iemands laste geëischt was. Hiervandaan komt een hertogh-*doem*, bisschop-*doem*, schepen-*doem*, azing-*doem*; en in het gemeen drukt het uit eene *achting* van die zaak, daar het bijgevoegd was, maag-*doem*, heilig-*doem*, dat voor maag, voor heilig te achten, te houden is." — „ EL, *ander*. Waarvan bij de ouden ook in gebruike was *iemand el*, iemand anders, en *niemand el*, niemand anders. Heden gebruiken wij een spruiteling (*derivatum*) daarvan, *ellers*, of *elders*, *op een andere plaats*." — „ HEUGHE, HOGHE, *zin*, *verstand*, *troost*, *hoop*, *vermaak*, *wellust*, *blijdschap*. *Met heughe en meughe*, met lust en begeerte: want *meughe*, of *moghe*, betekent *begeerte*. Van dit *heughe* komt *heughelijk*, *verheugen*, waarvan (voor) men oudtijds plag te zeggen *heughen*, als ook *heugtijdt*, of *hoghetijdt*, *hooghtijdt*, een tijd tot verheuging bestemd, hetwelk niet komt van *hoogh*, dat is verheven." — „ MEUGE, *magt*, *begeerte*. *Teghen heugh en meugh*, tegen lust en begeerte. *Meughen eenige spijs*, zegt men, als men die gaarne eet; *niet meughen*, als men daar een afkeer van heeft. Zo zegt men ook, *hij eet zo meughelijk*, dat is smaaklijk." — „ *Magschien*, en bij verkorting *masschien*, zo veel als *'t mag of kan geschieden*, even als *peut-être* bij de Franschen; waarvan men nu zegt *misschien*." — „ MOUDE, *mouwe*, *een doodkist*, *of uitgehouwen vat*; waarvan de naam nog in wezen is in het woord *Melkmoude*. Ook is het woord *Moude*, of liever *Mout*, in de betekenis van een' langwerpig ronden uitgeholden bak, nog zeer bekend en gebruiklijk, enz." — „ NACHT betekende bij de Ouden *avond*, in welke betekenis 'er samenzettelingen (*composita*) in gebruik zijn, *nachteeten*, *nachtmaal*, *nachttabbaard*, *vastnacht*, enz. De Engelschen gebruiken hun *night* nog veel in deezen zin." — „ NE, *neen*, *niet*. De Vlamingen zeggen nog: *Ik ne wil*, *ik ne zal 't niet doen*. In Holland gebruikt men daarvoor *en*, met omstelling der letteren: *Ik en wil*, *ik en zal*, enz. Uit dit *ne*, en *iemand*, *ergens*, *iets*, *oyt*, *een*, enz. zijn samengesteld, *niemand*, *nergens*, *niets*, *noyt*, *neen*." — „ PIJN, *moeite*, *arbeid*. Hiervan zegt men nog, *het is der pijne niet waard*."

waard." — „Quik, *leevende*, *leevendig*, *vlug*, *gaauw*, *rap*. In den overtreffenden trap *quikste*. Dit woord is heden nog gebruiklijk in veele samenzettingen, als *quikzilver*, *quikstaart*, enz. liever *kwikzilver*, *kwikstaart*. In de Engelsche taal is het woord *quick*, in de betekenis van *vlug*, *leevendig*, *schielijk*, nog in volkomen gebruik." — „Sol over bol, sollebol, solebol, *bol over bol vallen*, als of men zeide, *de zolen over 't hoofd vallen*." — Niet onaangenaam, vertrouwen wij, zullen deeze aanhaalingen zijn aan de zulken onzer Leezeren, die van de beoeffening der Nederduitsche taale werk maaken, en tevens om de waarde en het gebruik van dit gedeelte van MEIJER's Woordenschat te doen kennen.

Christelijke Gezangen voor de Openbare en Huisselijke Hervormde Godsdienstoefening, bij de Walsche Gemeenten ingevoerd. Te Dordrecht, bij A. Blussé en Zoon. In 8vo. 284 bl.

Het eenvoudige, goede Gezangboek, *het welk de Hervormde* Walsche Gemeenten in ons Vaderland thans zo veel stichting geeft, heeft waarlijk den naijver opgewekt bij de Nederduitschen, alwaar Christelijke Kerkgezangen reeds lang met ernst begeerd werden, en volstrekt behoefte zijn. Wij vernemen met blijdschap, dat 'er alle hoop is, dat eene zo gewenschte verbetering in den Eerdienst van het grootst gedeelte onzer Landgenoten toch nu welhaast zal worden tot stand gebragt; en offchoon wij het volmaakte, laten wij liever zeggen het zeer voortreflijke, *nog niet* kunnen verwachten, zien wij echter met vreugde te gemoet het waarlijk verbeterde en doelmatige, hetwelk de tegenwoordige trap van verlichting en geheel de tegenwoordige *stand van zaken zal* veroorloven te geven. In zulk een *tijdstip is eene overbrenging* van het Gezangboek, dat thans voor ons ligt, ons hartelijk welkom, daar het uitnemend geschikt is om de gemoederen voor te bereiden, en de toon en inhoud het vooroordeel krachtig moeten tegenwerken. De ongenoemde navolgers van het oorspronglijke spreken zelve met zo veel bescheidenheid van deze hunne poging, dat wij ons met het overnemen van hunne woorden kunnen vergenoegen: *Het spreekt van zelve, dat het eene Gezang gelukkiger en krachtiger dan het andere uitgevallen is, en niet minder is het zo gelegen met de Naarvolgingen, daar dezelve, genoegzaam alle, naar de Fransche Zangwijzen geregeld zijn.*

Het 117de. Gezang kiezen wij tot eene proeve:

EENDRAGT.

Wij hebben allen van Gods hand
Het levenslicht ontfangen;
't Versterken van den broederband
Is 't Goddelijk verlangen.
Een zelfde hemel, ons bereid,
Een zelfde zalige eeuwigheid
Strekt eenmaal ter belooning
Van onze deugdbetooning.

't Veroorzaakt ons elende en smart
Als wij dien band verbreken:
Waartoe verscheuren wij ons hart,
Door haat en twist te kweken?
De vijandschap verdrukt de deugd,
Vergiftigt alle levensvreugd;
Toen de afgunst tweedragt baarde,
Ontstond de hel op de aarde.

Wij willen, God van liefde en vreê!
Als broeders samen leven;
Dit is uw wil en onze beê:
De tweedragt zij verdreven.
Maak ons opmerkzaam, goede God!
Op zulk een ligt en zagt gebod:
Houd ons, tot goed bewogen,
Den liefdepligt voor oogen.

De liefde, ó Hemelmajesteit!
Leert ons geduldbetooning,
Vervult ons hart met nedrigheid,
De bronwel van verschooning.
Geef dat, als iemand ons misdoet,
Ons hart zich tot vergiffnis spoed';
Dat we andren nooit bedroeven,
Onszelv' gestreng beproeven.

Dan zullen wij, barmhartig God!
In vrede en eendragt leven;
En in dit streelend rustgenot
Zult ge ons uw zegen geven.
Dan prijzen wij vereend te saam',
Met lof en dank, uw' grooten naam;
Dan zal in 't hof der hoven
Eén hart, één ziel, u loven!

Dat het Gezang echter bij de overbrenging niet gewonnen

 heeft,

heeft, blijkt bij de eenvoudige vergelijking; alleen het laatste Couplet moge dit bewijzen:

Ainsi nous passerons nos jours
Dans la douce concorde,
Certain de ton Divin secours,
Dieu de miséricorde!
Frères unis, nous bénirons
Ton saint Nom, nous ne formerons,
Animés par ta flamme,
Qu'un même coeur, qu'une ame.

Het oorspronglijke bedoelt den hemel op aarde, en spreekt van het hof der hoven niet.

Herman Lange. Door AUGUST LAFONTAINE. *IIde Deel. Met Platen. Te Haarlem, bij F. Bohn. 1805. In gr. 8vo. 358 bl.*

De Geschiedenis neemt eenen anderen loop, dan wij vermoed hadden: al vroeg in dit Deel zien wij *Herman Lange* gehuwd naar zijnen wensch, en volkomen gelukkig gehuwd; en al het ongeluk, dat wij voor hem vreesden, werd afgewend, dan alleen in zo verre men het leven in den *gelukkigen* middenstand, voor eenen man, wiens rang en verdiensten hem de rechtmatigste aanspraak gaven op de schitterendste rol en de belangrijkste posten, ongeluk zou willen noemen. *Herman*, intusschen, kon zich met zijne innerlijke waarde en de genoegens der deugd, met het volop genot van huislijke vreugd, en de zaligheid van huwelijks- en kinderliefde, met de zuiverste vriendschap daarenboven, *volkomen vergenoegen*. Indedaad onderscheidt zich deze *Roman* van zeer vele andere, niet alleen daardoor, dat niet eindelijk met het huwelijk alles eindigt, als ware dit het éénig geluk; maar, na dat *Herman* hierin zijnen wensch bereikt had, wordt de Geschiedenis vooral niet minder belangrijk, en is, in ons oog, een uitnemend tafereel en belangrijke aanwijzing, hoe men, van alle uitwendige omstandigheden des geluks onafhanglijk, ware menschlijke vreugd, in den schoot van zijn gezin en in eenen klenen werkkring, meer dan overvloedig en waardig kan genieten. Door een zeer levendig kontrast wordt de waarde der deugd en stille levenswijsheid telkens nog dieper in het hart gedrukt: en de man van een vast karakter en onwankelbare zedelijke beginzelen (hier eindelijk de alleen recht gelukkige, en de eindelijke toevlucht en redder van hun, die zo zeer van hem verschilden in handelingen en bedoelingen) sleept den Lezer weg, die niet zo zeer met hem, als wel met het goede en edele in zijn karakter en verrichtingen, wordt

ngenomen, en gelijkvormigheid daaraan niet kan nalaten te venfchen. Het zal niet nodig zijn, de Gefchiedenis door te open, of 'er iets tot lof van den Schrijver bij te voegen, die eeds genoeg, ook door dit ons Tijdfchrift, aan onze Landgenoten bekend is, en wiens menigvuldige voortbrengzels van ernuft en fmaak, altijd gelijkfoortig, en van denzelfden echen zedelijken ftempel, algemenen bijval moeten vinden. Maar, laar wij zo gaarne, bij iedere gelegenheid, wenken en opmerkingen van den belangrijkften aard helpen verbreiden, geven wij het volgende ter proeve, en bevelen het aan 't ernftigst nadenken: (Het is een gefprek van *Herman* met den Leeraar in het klene ftadje, daar hij zijn leven doorbragt, en met wien hij de zaligfte vriendfchap genoot:)

„ Hunne kinderen waren voor hen nog een band te meer. Het duurde lang, eer beiden zich konden verënigen, over de beste wijze, van kinderen op te voeden en te onderwijzen. *Muhlenberg* drong aan op ene volkomene leerftellige opvoeding; *Herman* op ene ftuksgewijze. De eerfte meende, kinderen moesten van alles duidelijke en volledige denkbeelden bekomen. *Herman* had niets tegen het duidelijke, in zo verre dit bij kinderen uitvoerlijk is: „ maar het volledige," zeide hij, „ deugt niet met al voor kinderen. Zij moeten alleen de flotfommen hebben, omdat zij kinderen zijn."

„ Verftand, grondbeginfels, duidelijke overtuiging!" zeide *Muhlenberg*.

„ Gevoel, verbeeldingskracht, geloof!" zeide *Herman*.

„ Deze fluit ik niet uit; maar het andere is de hoofdzaak."

„ Dat is voor kinderen niet waar. *Het laatfte* maakt de hoofdzaak uit; het eerfte volgt naderhand wel."

„ Zeg mij eens, hoe wilt gij hen dan onderwijzen?"

„ Zoo als de natuur *ons* onderwijst. Het gene wij ondervinden, wordt in onze ziel klaar, duidelijk, onuitwischbaar. Iemand kan een boekdeel over de befchouwende werktuigkunde fchrijven, zonder dat hij raad weet om een okshoofd wijn in den kelder te brengen. Hij ftaat wel bij de kelderdeur, en praat, tot verbazing van zijn volk, over het hellend vlak; maar het vat wijn blijft ftil liggen. Nu komen 'er een paar kelderknechts, die geen enkele letter van de werktuigkunde weten; en deze brengen het okshoofd in den kelder, als of het benen had. Daar hebt gij het onderfcheid tusfchen *weten* en *doen*."

„ Wilt gij dan het weten buiten fluiten?"

„ Daar beware mij de Hemel voor! Maar het is niet zoo veel waardig als het doen. Wij willen toch van de kinderen vooreerst geene geleerden maken; en even zoo min is dit hunne laatfte beftemming. Goede, brave, nuttige *menfchen* moeten zij worden, die voor zichzelven en voor anderen met hoofd en hart arbeiden, die om een paar krabben in de hand,

of zelfs in het hart, niet veel geven, maar die het geloof in eene betere toekomst, in tijd en eeuwigheid, vasthouden; menschen, die eenmaal den dood vrolijk te gemoet kunnen treden, omdat zij weten dat hun vaderland boven de starren is. Daartoe behoort hart, kracht, geloof en doen; niet bespiegelen en ijdel weten. En eerst, vriend *Muhlenberg!* moeten zij vrolijke *kinderen* wezen; niet eens goede *menschen*, maar alleen goede *kinderen*; en een *vrolijk* kind is een *goed* kind. Eerst moeten zij leren, te gehoorzamen, menschen te *achten*, en dan menschen te *worden*, dat is..."

„ En hebben zij daartoe niet de grootste beschaving van hun verstand nodig?"

„ Wel nu, juist dat zelfde zeg ik immers!"

„ Zegt gij dat?"

„ Dat zeg ik! Luister; onze opvoeding komt mij voor, als of ik een' geleerd muzijkant liet komen; en deze tegen over het kind ging zitten, en zijn onderwijs begon. Het kind leert de gansche Theorie der Muzijk, de leer van de generale bas. Bij slot weet het alles, maar het kan noch spelen, noch componeren. Hier prijs ik den Orgelist! die zet het kind voor het klavier, legt 'er een stuk op, verklaart, wijst, en gaat niet eer verder, vóór dat het kind dat gene doen en maken kan, wat het leert. Haal den eersten Dansser uit *Parijs*, en laat hij aan uwe vrouw, die nooit gedanst heeft, de gehele Theorie der Danskunst voordragen; ik sta 'er u voor in, zij danst toch niet; en zo zij noit dansen *gezien* had, zou zij 'er niet eens een levend denkbeeld van hebben. De blinde *Engelschman* leerde te *Oxfort*, of waar het mag geweest zijn, de gezicht- en doorzichtkunde, en had niet eens een denkbeeld van het licht. Ziedaar weten en doen! Waarom leren onze jongens in de scholen, onder de opleiding der kundigste Latinisten, geen *Latyn*, en bij een prul van een' taalmeester heel ordenlijk *Fransch*? (Dat de Latynsche taal zoo verbazend veel moeilijker zou wezen, dan enige andere, is niet waar: de *Romeinsche* boeren leerden ze immers, even als onze kinderen hunne moedertaal, binnen een paar jaren.) Waarom dat? omdat men het Latyn met de Theorie begint, en niet, zoo als de Taalmeester het Fransch, met de oefening. Daar hebt gij weten en doen! Deze en gene schrijft het schoonste samenstel der zedekunde, zou zich voor de waarheid van zijne stellingen laten folteren, en — in zijn hart ziet het 'er uit, als of de mensch voor geen zedelijk gevoel vatbaar ware; in zijn huis gebeuren duivelarijen, die een eerlijk zakkendrager verfoeijen zou, die in staat zou zijn u te vragen: wat? zou ik een geweten hebben? zou ik pligten hebben? Daar hebt gij weten en doen! Waarom, om u *a contrario* uit het veld te slaan, — waarom schreef *Helvetius* tegen de vriendschap, en

kan verklaarde ze voor eigenbaat, terwijl hij toch een van de tederste, onbaatzuchtigste vrienden was? Daar hebt gij nu weten en doen!"

„ Dus is bij u, naar het schijnt, de geleerdheid dan geen notendop waardig?"

„ Wie heeft dat gezegd? Ik heb slechts over weten en doen gesproken! *Geleerdheid*, lieve vriend, is voor mij het eerwaardigste op de wereld, maar niet altijd de *Geleerden*. Wat zouden wij menschen toch zijn, zonder de noeste beschaving van alle wetenschappen! Maar ik wil dit zeggen: vele geleerden zijn als de Negerslaaf, die de zuiker plant, wiedt, oppast, kookt, en raffineert, in tonnen pakt en naa het schip sleept, zonder die van zijn leven geproefd, of zich met iet anders, dan met grove bittere wortelen, gevoed te hebben — of gelijk de bergwerker, die het goud uit de aarde wroet, zuivert, smelt, loutert, zonder daar oit in zijn leven een stuk van te bezitten. Dat wil ik zeggen, en bij gevolg, dat doen beter is dan weten; dat wij derhalven, bij de opvoeding onzer kinderen, noit doen van weten mogen afscheiden, en dat wij de Theorie tot het laatst moeten sparen, omdat ene Theorie een gevolg is van stellingen, welke men hebben kan, zonder ze te verstaan; en die men verstaan kan, zonder ze oit te pas te brengen. Zullen onze kinderen eens geleerden worden, die hun brood, en niet hunne deugd, uit de zedekunde halen, die de geschiedenis behandelen, om Archivarissen, Geschiedschrijvers of Professors te worden, en niet edele menschen, die uit de geschiedenis leren, wat een sterk hart vermag, wanneer het de menschen lief heeft, dan moeten wij zekerlijk de zedekunde onder *a b c* enz. brengen, en bij de geschiedenis toch noit het jaartal en den datum vergeten. *Dit* meen ik, *Muhlenberg*; en dat bedoelt gij ook. De verbeelding en het hart zijn geene krukken voor een lam verstand, maar de levende adem, met welken de mensch de wetenschappen moet inademen, zo zij niet dood daar staan zullen, als een bouwval uit betere tijden."

Zedelijke Verhaalen, *door* A. LOOSJES, PZ. *Met Plaaten. II en IIIde Deel. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. *In gr. 8vo.* 248 *en* 222 *Bl.*

Den arbeidzaamen, verstandigen en vernuftigen Heere LOOSJES gaven wij, bij de aankondiging van het Eerste Deel zijner *Zedelijke Verhaalen*, den verdienden lof. Het toen aangemerkte houdt steek, ook met opzigt tot de nu afgegeevene twee Deelen, waarmede dit Werk ten einde loopt, tot spijt, egter, denken wij, van niet weinigen, wien meer soortgelijke Vaderlandsche Verhaalen, uit het geestig brein eens Vaderlandschen

schen Schrijvers gesprooten, wel
en *Clara van Vroonenstein*, en *H.*
Opschriften der Verhaalen in het T
Jakob ten Haaf, en *Fredrik en Agnes.*
Deel voorhanden. Ook in die allen zi
lingen voortreffelijk, en allen na de zij
van waaren Godsdienst, deugd en goede ze
CLARA VAN VROONENSTEIN van de verkeerde
nadeel eener overdreevene Godsdienstigheid
van de waereld ten voorbeelde dient, hangt HE.
KEL een toonbeeld op, waarin de verbijsterde,
eerzucht met kragtige trekken wordt uitgedrukt.
houd des Derden Deels aangaat: „ Ik heb mij b
("t zij ons geoorlofd, LOOSJES zelven te laaten sp
„ om, in dit Deel, een voorbeeld te schenken van een
„ ijdelheid en zinnelijkheid bezweken Deugd, in eene
„ verstandige, edelaardige en gevoelige Vrouw, na vele
„ gingen en worstelingen weder opgebeurd; de Liefde tot
„ Ouders, die voortreffelijke deugd, ten krachtigsten aan te
„ prijzen; en om de hevigheid der werking van de zooge-
„ naamde Godsdienstige Verschillen, en derzelver gewigt in
„ het stuk des Huwelijks, van ter zijde, aan te toonen."
Zonder dat wij in eene ontleedende voordragt van het beloop
van een of ander dier Verhaalen treeden, zal, vertrouwen
wij, de belangrijkheid der onderwerpen ten genoegzaamen
prikkel ter leezinge dienen, voor de zulken, die, in de hier
gekozene wijze van onderrigt in eenen der voornaamste tak-
ken der menschelijke kennisse, de Zedekunde, behaagen vin-
den. Van wegen het menigvuldig schoone en veraangenaa-
mende, zullen zij deeze en geene vlek, die hun mogt in de
oogen vallen, met ons wel over 't hoofd zien. Hulde doende aan
het bevallige der Typografische schoonheid deezes Werks, en aan
het keurig penseel van onzen VINKELES, zij het ons vergund,
omtrent de afbeelding van RINSKE HERMSTRA aan te merken, dat
in dezelve niet zoo zeer het Costume eener vrouwe van haar
vermogen, uit den deftigen *Leeuwarder* burgerstand, als dat
van eene dienstmeid, staat uitgedrukt. Die in *Friesland* eenig-
zins bekend zijn, weeten ook, dat bij veele vrouwen in dat
gewest, en vooral te *Leeuwarden*, de Friesche kleederdragt zoo
goed als in onbruik begint te komen.

Loon der Vlijt. In den Haag, bij J. Immerzeel, Jr. 1805.
In 12mo. 102 Bl.

Zesendertig vloeijende, meest zeer korte, *Dichtstukjes voor*
Kinderen, waardoor noch verstand en hart, noch de goe-
de smaak, bij hun eenig nadeel lijden zal. Een *fraai Plaat-*
jet aan het boekje een behaaglijk voorkomen bij.

ŁE.

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

Die in dit Stuk oordeelkundig tevens en vrijmoedig verhandeld worden.

Met derzelver Prijzen.

A.

Broug-

De-

E.

F.

Fei-

Gran-

H.

I en J.

K.

Loos-

N.

O.

P.

Stein-

Wil-